Александар Фотић

Света Гора и Хиландар у Османском царству XV–XVII век

Aleksandar Fotić

Mount Athos and Hilandar in the Ottoman Empire (15th–17th Centuries)

Belgrade 2000

Александар Фотић

Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)

Београд 2000

Књига је објављена с благословима Светог архијерејског синода Српске православне цркве и преподобног архимандрита Мојсија, игумана српске царске лавре Хиландара

© Александар Фотић

Издавачи

Балканолошки институт САНУ, посебна издања 74
Манастир Хиландар
Свети архијерејски синод Српске православне цркве

Одговорни уредник
Никола Тасић, дописни члан САНУ

САДРЖАЈ

Попис карата 7
Напомене о транскрипцији и прерачунавању датума 8
ПРЕДГОВОР 9
УВОД 11
I СВЕТА ГОРА И ОСМАНЛИЈЕ У XIV И XV ВЕКУ 19
Прва искуства 19
Последице Маричке битке 22
Привикавање: први пут у османској држави 24
Кратак предах: повратак Византији 1403–1423 26
Економске (не)прилике 27
Метоси у српским земљама 30
Крај наде: други пут и коначно у османској држави 32
II СВЕТА ГОРА И ОСМАНСКА ВЛАСТ 37
Османски називи за Свету Гору, Хиландар, монахе и њихове функције . . 39
Територија и начин држања земље 42
Конфискација и откуп манастира и њихових поседа 1568/69. године . . 49
Управно-судска надлежност 53
Дажбине 63
Прибежиште и затвор 79
Опште и посебне повластице 83
III УНУТРАШЊЕ УРЕЂЕЊЕ СВЕТЕ ГОРЕ И ХИЛАНДАР 88
Светогорске установе 88
Типици 88
Прот и Протат 90
Велики сабор 92
Надлежност црквених власти 93
Манастири и монаси 97
Хијерархијски поредак 97
Број монаха 98
Негрчки манастири 100
Српски манастир Хиландар 101
Савез Хиландара и Светог Пантелејмона 103
Грчко-словенско супарништво 104
Продор идиоритмије 106
IV ХИЛАНДАРСКА ЗДАЊА И ХИЛАНДАРСКО БРАТСТВО 108
Зидање и обнова 108
Игумани и монаси 134
V ИСКУШЕЊА 150
Природне непогоде и епидемије 151
Покушаји привођења унији 153
Ратови и гусарење 157
Разбојничке претње с копна 166
Виглације 170
Одбрана 172
Оптужбе против Хиландараца 175

VI ПОКРОВИТЕЉИ И ПРИЛОЖНИЦИ 182
Српско племство 184
Дубровачка свећа 189
Влашка 194
Молдавија 204
Русија 207
Писанија 221
Прилагање и завештавање некретнина у Османском царству . . . 232
Ктиторство поклоника 236
VII ХИЛАНДАРСКИ МЕТОСИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 241
У границама Свете Горе 241
Околина Хиландара 241
Кареја 266
Залеђе Свете Горе 275
Област Комитисе и Стиљара 275
Превлака 292
Коруна 298
Арсеница 305
Стратон 312
Извор 314
Пијавица 318
Ново Село 321
Солун, Каламарија и Касандра 328
Солун 328
Карвија 333
Уч Ев 346
Каландра и Маврокол 354
Пластара 360
Папастати 361
Струмска област и Тасос 364
Сер 364
Георгила 368
Куцово 373
Мунухово 379
Патос 384
Јежево и Мравинци: неостварено завештање 385
Здравик 389
Тасос 394
Чанадски санџак 395
Бакебош (?) 395
ЗАКЉУЧАК 397
MOUNT ATHOS AND HILANDAR IN THE OTTOMAN EMPIRE (15TH–17TH CENTURIES) . 403
Прилог 1: Хиландарско братство 1423–1700 413
Прилог 2: Мере 435
Прилог 3: А) Османски новац 437
Б) Однос новчаних јединица у акчама (XV–XVII век) 437
Речник 439
Скраћенице 450
Извори и библиографија 452
Општи индекс 472

Попис карата

1. КАРТА 1 – Света Гора 18
2. ПЛАН ХИЛАНДАРА 111
3. КАРТА 2 – Правци кретања хиландарских „путника“ (16–17. век) . . 223
4. КАРТА 3 – Хиландарски поседи у Османском царству (15–17. век) . . 243
5. КАРТА 4 – Хиландарски посед на Светој Гори (15–17. век) . . . 251
6. КАРТА 5 – Хиландарски метоси на Превлаци и у Комитиси (15–17. век) . 279
7. КАРТА 6 – Хиландарски поседи на источној Халкидици (16–17. век) . . 304
8. КАРТА 7 – Хиландарски метох у Солуну (16–17. век) 329
9. КАРТА 8 – Каламарија (16–17. век) 336
10. КАРТА 9 – Хиландарски метоси на Каламарији (16–17. век) . . . 337
11. КАРТА 10 – Хиландарски метоси на Касандри (16–17. век) . . . 357
12. КАРТА 11 – Хиландарски метоси у Пострумљу (15–16. век) . . . 367
13. КАРТА 12 – Хиландарски метох Бакебош (?) у Бечкеречком кадилуку . . 396

Напомене о транскрипцији и прерачунавању датума

Транскрипција
Османски изрази транскрибовани су према следећем систему:

Арабица	*Транс-крипција*	*Изговор*
ا	a, ā, e i	а е и
ب	b	б
پ	p	п
ت	t	т
ث	s̲	с
ج	c	џ
چ	ç	ч
ح	ḥ	х
خ	h̲	х
د	d	д
ذ	z̲	з
ر	r	р
ز	z	з
ژ	j	ж
س	s	с
ش	ş	ш
ص	ṣ	с
ض	ż, ḍ	з, д
ط	ṭ	т

ظ	ẓ	з
ع	ᶜ	
غ	ġ	г
ف	f	ф
ق	ḳ	к
ك	k, g, ğ ñ	к, г г – умекшано н – умекшано
ل	l	л
م	m	м
ن	n	н
و	v u, ū, ü o, ō ö	в у ü – нем., u – франц. о ö – нем., eu – франц.
ه	h, a, e	х, а, е
ى	y i, ī ı ė	j и полуглас („с'н" Миткетов) е

Дужина изнад самогласника значи да су они уписани. Изговор је дат према турском, а не према арапском или персијском, без обзира на порекло слова.

Прерачунавање датума

Сви датуми дати су према јулијанском календару. Уколико је било неопходно, додаван је и датум према грегоријанском календару. Од 15. октобра 1582. године до краја XVII века разлика између два календара износила је 10 дана.

Приликом прерачунавања датума са хиџранског календара служио сам се таблицама: Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1984[5].

ПРЕДГОВОР

О избору теме одлучили су неколики разлози. Моје интересовање за историју хришћанских народа у првим столећима владавине Османлија на Балкану – пре свега за проучавање улоге православне цркве, као установе која је, премда уклопљена у систем власти, била кључни стожер очувања не само вере него и народне традиције и самосвести – подударило се с чињеницом да је у Архиву манастира Хиландара сачувана изузетно драгоцена а још увек неистражена османска грађа. Збирка османских докумената из Хиландара највећа је и најзначајнија збирка те врсте у српском поседу. Рад на збирци за мене је био прави изазов, нарочито због тога што је раздобље турске власти, од успостављања па до краја XVII века, остало најмање истражено раздобље хиландарске повести. Књига огромним делом почива управо на резултатима проучавања османске грађе из Хиландара.

Књига представља донекле измењену и допуњену докторску дисертацију *Турска и Хиландар у XVI и XVII веку*, одбрањену 10. септембра 1999. године на Филозофском факултету у Београду – Одсек за историју. Рад на тези започет је под надзором академика Радована Самарџића. Његово непроцењиво искуство и широко познавање историје Османског царства, сажети у бројним саветима, умногоме су одредили и мој прилаз теми. Драгоцена подршка коју ми је пружао прекинута је његовом прераном смрћу. Менторство је преузео професор др Драгољуб Живојиновић. Његова будна пажња, огромно стрпљење и разумевање за све проблеме с којима сам се у току рада сусретао, савети и подршка које ми је пружао, омогућили су успешан завршетак рада на тези. Велика ми је част и изузетно пријатна дужност да му на томе свесрдно захвалим.

Током дешифровања и тумачења бројних османских докумената непроцењиву помоћ пружила ми је професор др Душанка Бојанић-Лукач. Понета племенитом жељом, уложила је изузетан труд да ми пренесе део свог немерљивог знања и упути ме у тајне османске палеографије и дипломатике. Најсрдачније јој захваљујем на времену, идејама и саветима које ми је несебично даривала, али и на неколиким документима које је пронашла у Истанбулу а потом их мени љубазно уступила.

У манастиру сам увек наилазио на велико разумевање и жељу да ми се изађе у сусрет током више радних боравака 1991, 1992. и 1994. године. Благослови преподобних игумана Пајсија и Мојсија омогућили су рад у Библиотеци, а предусретљивост и гостољубивост многих монаха умногоме су га олакшали. Хиландарски одбор САНУ, на чијем је челу тада био покојни академик Војислав Ђурић, налазио је средства да покрије трошкове истраживања. Препрека која ми се у први мах учинила непремостивом, а то је снимање докумената, отклоњена је успешно и ефикасно љубазношћу г. Бошка Ђенића из Архива Србије, тада руководиоца архивских истраживања у Хиландару. Посредовањем г. Миодрага Гавриловића, Историјски архив града

Београда омогућио ми је да се микрофилмована грађа копира на папир. Без њихове искрене предусретљивости, грађа би ми била заиста тешко доступна.

Благодаран сам многим пријатељима и колегама чија су размишљања, савети и примедбе несумњиво оставили дубоког трага на моја истраживања. Међу њима се свакако налази већина сарадника Балканолошког института САНУ. Велику захвалност дугујем директору Института, академику Николи Тасићу. Његово разумевање и подршка увелико су скратили рад на тези. Научни саветник Византолошког института др Мирјана Живојиновић, најбољи познавалац историје средњовековног Хиландара, с пажњом и великом преданошћу ишчитавала је и поправљала поједина поглавља, охрабрујући ме у настојању да многе појаве и институције сагледам у дугом трајању, од времена њиховог рађања, без обзира на промене које је донело Османско царство. Пријатељ мр Дарко Тодоровић пожртвовано је провео многе сате уз мене тумачећи текстове на грчком језику. Драгоценим и подстицајним саветима, као и тиме што су ми омогућили коришћење мени иначе недоступне литературе, задужили су ме др Гојко Суботић, дописни члан САНУ, професор др Радивој Радић, др Душан Синдик, професор др Сретен Петковић, др Критон Хрисохоидис из Центра за византијска истраживања у Атини, др Илијас Коловос из Атине, мр Ирена Шпадијер из Народне библиотеке Србије и готово сви сарадници Византолошког института САНУ. Нарочиту подршку у раду пружили су ми пријатељи и колеге др Милан Ст. Протић и др Војислав Павловић. Наравно, одговорност за све што је написано искључиво и једино јесте моја. Посебну захвалност дугујем пријатељима мр Марини Адамовић, на прегледању текста, и г. Краниславу Вранићу који је, издржавајући стрпљиво сва моја накнадна уплитања, употребио своје познавање компјутерских вештина да ми помогне око прављења карата, планова и скица и, најзад, да преломи и за штампу припреми целу књигу.

Упркос великим економским тешкоћама, захваљујући разумевању и благослову управе манастира Хиландара и Светог архијерејског синода Српске православне цркве, књига је ипак задивљујуће брзо објављена. Најсрдачније захваљујем на драгоценој помоћи Његовом преосвештенству владици Сави шумадијском и др Гојку Суботићу, председнику Друштва пријатеља Свете Горе Атонске. Њихови савети, подршка и залагање пресудно су утицали на то да књига доспе до руку читалаца.

У Београду, јуна 2000. године

УВОД

Света Гора је више од миленијума једно од најважнијих средишта православног хришћанства. Као школа византијског духовног живота, представљала је извориште идеја чије ће струјање у широком луку обликовати не само духовни живот него и књижевност, уметност или, боље рећи, целокупну културу балканских народа пре свих осталих. Постављање снажног темеља српској средњовековној држави, а потом и самосталној цркви, било је немогуће без укључивања у византијски хришћански и цивилизацијски круг. Тога су први Немањићи, родона-челник династије и његов син, у монаштву Симеон и Сава, били у потпуности свесни када су решили да на тлу Свете Горе Атонске подигну један снажан српски манастир. Од 1198. године, када је основан, Хиландар је столећима био упориште српске духовности, непроцењив посредник, али и покретач главних културних токова у српском залеђу.

Тако је било док се Света Гора налазила под византијском и српском влашћу и тако је, несумњиво, остало и када су Османлије завладале тим простором. То није спорно. Не зна се једино то како су Света Гора и Хиландар смогли снаге да задрже такву улогу и опстану без државног покровитељства и у потпуно новим условима. При том, подсећања ради, доба туркократије никако није историјски занемарљиво раздобље: под влашћу Османлија (1383–1403; 1423–1912) Света Гора је била готово исто толико дуго колико и под Византијом и Србима заједно (крај VIII века – 1383; 1403–1423); српски Хиландар више него два пута дуже. Какви су то били оквири које је поставила нова нехришћанска власт, а који су омогућили даљи живот? Како су се Хиландар и његови монаси прилагодили новим условима и како су успели да издрже толико времена? То су кључна питања на која мора одговорити свако ко се упусти у писање дела његове историје под Османлијама.

Османска држава у којој су у огромним регијама, нарочито на Балкану, хришћани чинили већину у односу на муслимане, морала је имати одређене законске оквире који би хришћанима гарантовали бар минималну заштиту уколико они прихвате државу и наметнуте обавезе. Хришћанско становништво није ни издалека уживало статус равноправан муслиманском и то му је увек и свуда стављано до знања. Статус „штићеника“ (зимија) заснивао се на некој врсти „уговора“ који је веома уопштено одређивао услове живота и слободу верозакона и обичаја. Хришћани су били толерисани, и то само у мери у којој њихово присуство не би вређало муслимане, што се увек могло врло широко тумачити. Били су потиснути у други план и подвргнути многим ограничењима у готово свим областима јавног живота. Православна црква, око које је народ био окупљен, била је у организационом смислу под апсолутном контролом Османлија. Ниједан патријарх, митрополит или епископ није могао да буде изабран без сагласности Порте. Држава је на тај начин обезбеђивала приходе али и одговорност, и то јој је било довољно. Она се није мешала у унутрашњу хијерархију и администрацију цркава,

нити у управљање манастирима или њиховим поседима, у одвијање верских обреда и низ других верских и обичајних слобода прописаних патријарховим бератом. Монаси су спадали у повлашћену рају пошто су углавном били ослобођени плаћања џизје (харача) и многих ванредних данака у одређеним, дужим раздобљима до краја XVII века. Друга честа општа повластица била је плаћање дажбина са манастирских поседа одсеком једанпут годишње, уместо обрачунавања десетка. То би укратко и крајње уопштено били оквири који су одређивали права и обавезе већине манастира и монаха. Одатле се мора кренути у сваком покушају сагледавања историје једног посебног манастира и његових монаха.

Сврха овога рада јесте да на основу досад потпуно непознате грађе, уз коришћење оне објављене, као и резултата других проучавалаца светогорских прилика, расветли начине на које су се целокупна атонска заједница и, посебно, Хиландар и његови монаси, прилагодили новим условима и новој власти. Рад представља покушај да се, полазећи од општих оквира, детаљно проучи систем функционисања Хиландара, пре свега узроци који су му омогућили да у једној муслиманској војничкој држави настави свој живот и задржи углед и утицај у широком балканском залеђу. Зато књига не нуди синтетички приказ историје Свете Горе и Хиландара од XV до краја XVII века. С обзиром на то да се утицај турске власти и муслиманског окружења, непосредно или посредно, одражавао у готово свим сферама живота, покушао сам да га истакнем и у оним областима у којима досад у науци није уочаван, или се, бар на први поглед, чинио небитним. Да би се тема у потпуности испитала, било је неопходно употребити различите методе, како у самом истраживању тако и приликом писања.

На самом почетку истраживања, као основни хронолошки оквир књиге замишљено је раздобље XVI и XVII века, што значи доба када више није било недоумице и лажних нада. То је раздобље у коме је Османско царство досегло зенит своје моћи, и у коме је, на измаку XVII века, та моћ већ полако почела да опада. Током рада показало се да без разумевања читавог претходног столећа, од тренутка непосредног потчињавања Османлијама 1423. године, није могуће правилно и потпуно сагледати два потоња века. Све основне обавезе и права манастира и све повластице Свете Горе установљени су и потврђени у том столећу. Зато је првобитна граница истраживања померена на сам почетак османске владавине.

Већ на први поглед сасвим је јасно да се историја Хиландара, и пре туркократије, никако не може разумети изван опште историје Свете Горе. Иако увек међу четири најважнија, Хиландар је био само један од двадесетак главних манастира који су чинили монашку заједницу Свете Горе. Сва општа права и обавезе појединих манастира били су везани за непрекидно постојање монашке заједнице са јасно утврђеном територијом. Заједница је била та на коју су и у доба Османлија гласиле повластице и која је сносила одговорност за свако кршење обавеза. Зато је у основним и најважнијим цртама историја Свете Горе уједно и историја Хиландара. За неке друге периоде то би могла да буде олакшавајућа околност, али не и за раздобље османлијске власти од XV до XVII века. Општи услови функционисања Свете Горе као заједнице не само да нису истражени, него о њима готово да нема грађе у већини манастирских архива. С друге стране, решавање одређених проблема из историје Хиландара, уколико се претпостави да су они општег карактера, могло би бити кључ за расветљавање истих или сличних питања везаних за сваки манастир понаособ или за целу атонску монашку заједницу.

Модерне историје Свете Горе или неког светогорског манастира под влашћу Османлија још увек нема. Један од разлога је, свакако, и тај што је тема хришћанског средњег века увек побуђивала неупоредиво већу пажњу. Постоји више често издаваних и радо коришћених историја Свете Горе, али је у њима раздобље османске власти веома површно и нестручно обрађено, по правилу с великим бројем грешака.[1] То и није чудо с обзиром на то да њихови аутори нису

---

1 Поменућу само оне најзначајније: П. Успенскій, *История Аѳона,* ч. III, *Аѳонъ монашескій*, отд. второе, I-II, *Востокъ христіанскій. Аѳонъ*, СПб 1892; Сава Хиландарац, *Света Гора*, Београд 1898 (1989[2]); Γ. Σμυρνάκης, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, ν Ἀθήναις 1903 (1988[2]); Κ. Βλάχος, Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω, καὶ αἱ ν αὐτῇ μοναὶ καὶ οἱ μοναχοὶ πάλαι τε καὶ νῦν. Μελέτη ἱστορικὴ καὶ κριτική, ν

поседовали неопходно научно образовање, нису били ни историчари ни османисти. Знатан број историја чиниле су књижице пригодног карактера. Период туркократије, као засебан период, био је предмет само једног обимнијег рада, данас такође углавном неупотребљивог.[2]

Слично је било и са историјама манастира Хиландара. Од прве штампане монографије Кирила Михаиловича 1814. године, преко историје архимандрита Леонида, те недорађеног рукописа В. Ћоровића, објављеног пола века по настанку, и књиге Саве Хиландарца, alias Славибора Бројера (S. Breuer), издате са закашњењем од читавог века (!), па све до данас, ниједан покушај не може да се назове целовитом научном историјом Хиландара. Досадашњи резултати истраживања најбоље су представљени у великој монографији о Хиландару из 1978. године (Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић) и збирци студија *Манастир Хиландар* (приредио Г. Суботић 1998). Обе књиге писане су без научног апарата, али су опремљене одличним библиографијама. Ипак, писање укупне историје манастира најзад је започето (М. Живојиновић) и биће, надам се, настављено.[3] Раздобље османске власти у потпуности или као већа заокружена целина, до сада није посебно разматран. Изузетке чине студија Д. Медаковића, у којој се разматрају проблеми из XVIII века, и прегледни чланак А. Фотића.[4]

Ако целовите историје нема, то не значи да нема мањих студија или истраживачких радова посвећених појединачним питањима. Историографија је најпре веома напредовала у сагледавању раздобља потчињавања Свете Горе Османлијама, чиме су се бавили и византолози и османисти (Н. Икономидис, Е. Захаријаду, М. Живојиновић и други).[5] Снажан развој турколошких студија у последњих пола века неминовно је стручњацима наметнуо и теме из историје Свете Горе под османском влашћу. То и јесте једино раздобље у повести Свете Горе о коме се наша сазнања

Βόλῳ 1903; F. W. Hasluck, *Athos and its Monasteries*, London – New York 1924; E. A. de Mendieta, *Mount Athos. The Garden of the Panaghia*, Amsterdam 1972; В. Ћоровић, *Света Гора и Хиландар до шеснаестог века*, Београд 1985.

2 Γ. Ἀλέξανδρος Λαυριώτης, Τὸ Ἅγιον Ὄρος μετ τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτησιν, Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 32 (1963) 113-261.

3 И овде ће бити наведене само изабране историје: [К. Михаилович] **Краткоє ѡписанїє свѧтыѧ и преславныѧ Лаѵры Царскїѧ Хиландара во Свѧтои горѣ Аѳонскои сѹщїѧ, настоѧнїємъ и тщанїємъ Преподобнѣишагѡ тоѧже Лаѵры Проигѹмена кѵръ Кѵрілла Міхаиловича родомъ ѿ предѣли Фїлїппополскїѧ ради Сербѡвъ и Болгарѡвъ, въ Бѹдимѣ** 1814; Архимандритъ Леонидъ, *Историческое описаніе Сербской Царской Лавры Хиландаря и ея отношенія къ Царствамъ Сербскому и Русскому*, Москва 1868; Сава Хиландарац [S. Breuer], *Историја манастира Хиландара. Успомена на седамстогодишњицу оснивања*, приредио и поговор написао Т. Јовановић, Београд 1997; Ћоровић; Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978 [на разним језицима]; *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд: САНУ, 1998 [= *Hilandar Monastery*, ed. by G. Subotić, Belgrade: SASA, 1998]; М. Живојиновић, *Историја манастира Хиландара, I, Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд: Просвета, 1998.

4 Д. Медаковић, „Манастир Хиландар у XVIII веку“, у: исти, *Трагом српског барока*, Нови Сад 1976, 69-156 [први пут објављено у: *ХЗ* 3 (1974) 7-70]; А. Фотић, „Прилагођавање и опстанак: Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)“, *Манастир Хиландар*, 91-102 [= “Adaptation and Survival: Hilandar in the Ottoman Empire (15th–17th Centuries)”, *Hilandar Monastery*, 91-102]. Студије посвећене XIX веку не улазе у оквир разматрања.

5 N. Oikonomidès, “Monastères et moines lors de la conquête ottomane”, *Südost-Forschungen* XXXV (1976) 1-10; M. Živojinović, „O napadima Turaka na Svetu Goru na osnovu vizantijskih izvora“, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-2 (1979) 5-19 [= “Concerning Turkish Assaults on Mount Athos in the 14th Century, Based on Byzantine Sources”, *POF* 30 (1980) (III Međunarodni simpozijum za predosmanske i osmanske studije, Sarajevo, 18-22. septembar 1978) 501-516]; V. Boškov, “Ein Nišān des Prinzen Orẖan, Sohn Süleymān Çelebis, aus dem Jahre 1412 im Athoskloster Sankt Paulus”, *WZKM* 71 (1979) 127-152; исти, „Jedan originalan nišan Murata I. iz 1386. godine u manastiru Svetog Pavla na Svetoj Gori“, *POF* XXVII/1977 (1979) 225-246; N. Beldiceanu et I. Beldiceanu-Steinherr, “Un faux document ottoman concernant Radoslav Sampias”, *Turcica* XII (1980) 161-168; E. A. Zachariadou, “’A safe and holy mountain’: early Ottoman Athos”, *Mount Athos and Byzantine Monasticism. Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994*, eds. A. Bryer and M. Cunningham, Aldershot: Variorum, 1996, 127-132; иста,

у огромној мери могу обогатити и изменити, јер тек предстоји рад на непрегледном мноштву непроучених османских докумената – оригиналних извора првога реда. Негде су отварана и решавана питања везана за општи положај Свете Горе са свим њеним манастирима, а негде само она што се тичу појединих манастира. Рад на тим питањима подразумевао је, пре свега, критичка издања османских докумената. Студија П. Лемерла и П. Витека означава почетак новог научног приступа изучавању османског периода. Знатно доцније, њиховим трагом кренули су Е. Захаријаду и В. Бошков, а потом и многи други.[6] Један од највећих успеха османиста јесте разјашњавање преломног догађаја у историји не само Свете Горе него и хришћанске цркве на Балкану уопште – конфискације и откупа поседа 1568/69. године. Далекосежне последице те мере одређивале су живот манастира и у наредним вековима.[7] Још једном се мора напоменути да сваки објављени османски документ везан за било који атонски манастир може веома утицати на правилно расветљавање проблема из повести Хиландара.

Хиландар се налази међу првим светогорским манастирима чији су архиви заинтересовали османисте. После поменутих издања неколиких докумената из Кутлумуша (П. Лемерл и П. Витек) и у знатно већој мери из Дионисијата (Е. А. Захаријаду), отпочело је и проучавање турске грађе из Хиландара, а непосредно потом и из Светог Павла (В. Бошков). Укупно узев, истраживање хиландарских докумената и објављивање резултата до данас је напредовало више него проучавање сличне грађе из осталих атонских манастира. На основу хиландарске грађе обрађивана су питања значајна и за историју других светогорских манастира. С друге стране, рад на османским документима из збирки осталих манастира несумњиво ће помоћи проширивању знања о повести самог Хиландара.[8]

"Some Remarks about Dedications to Monasteries in the Late 14th Century", *Mount Athos*, 27-31; H.-G. Majer, "Some Remarks on the Document of Murad I from the Monastery of St Paul on Mount Athos (1386)", *Mount Athos,* 33-39; V. Demetriades, "Athonite Documents and the Ottoman Occupation", *Mount Athos*, 41-67; А. Фотић, „Пад Свете Горе под власт Османлија", *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 101-121; исти, „Светогорски метоси у доба прве турске власти 1383-1403 (Питање опште конфискације)", *ЗРВИ* 37 (1998) 213-219.

6 Изостављени су радови наведени у нап. 3. Редослед је хронолошки: P. Lemerle et P. Wittek, "Recherches sur l'histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque", *Archives d'Histoire du droit oriental* III (Wetteren 1948) 411-472; E. Zachariadou, "Ottoman Documents from the Archives of Dionysiou (Mount Athos) 1495–1520", *Südost-Forschungen* XXX (1971) 1-36; H. W. Lowry, "A Note on the Population and Status of the Athonite Monasteries under Ottoman Rule (ca. 1520)", *WZKM* 73 (1981) 115-135; V. Boškov, "Aus Athos-Turcica: Eine Urkunde *Şehāb ed-Dīn Şahīn Paşa*'s des Wezirs und Statthalters von Rumelien, aus dem Jahre 1453", *WZKM* 76 (1986) 65-72; исти, „Јуруците и светогорските манастири", *Етногенеза на Јуруците и нивното населување на Балканот*, материјали од Тркалезната маса одржана во Скопје на 17 и 18 ноември 1983, Скопје 1986, 57-67; E. Zachariadou, "The Worrisome Wealth of the Čelnik Radić", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, ed. by C. Heywood and C. Imber, Istanbul: The Issis Press, 1994, 383-397; V. Demetriades – E. A. Zachariadou, "Serbian Ladies and Athonite Monks", *WZKM* 84 (1994) 35-55; G. Salakides, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I.*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1995; А. Фотић, „Откуп имања светогорских манастира у време Селима II", *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 171-186; Ε. Α. Ζαχαριάδου, Δέκα τουρκικά έγγραφα για τιν Μεγάλη Εκκλησία (1483–1567), Αθήνα 1996; А. Фотић, „Света Гора у доба Селима II", *ХЗ* 9 (1997) 143-162; J. Ch. Alexander (Alexandropoulos), "The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568–1569", *Mount Athos*, 149-200; Ἢ. Κολοβός, Νέα στοιχεία για την ιστορία του καθολικού της μονής Ξηροποτάμου, Κληρονομία 29, Α΄–Β΄ (1997) 121-153.

7 Уп. радове Ц. К. Александера и А. Фотића из претходне напомене.

8 В. Бошков, „Једно оригинално писмо – наредба (biti) Мурата II за Свету Гору", *ХЗ* 4 (1978) 131-137; исти, „Jedan ferman Murata III o Hilandaru u Kutlumušu. Prilog pitanju zaostavštine kaluđera", *POF* 28-29/1978-9 (1980) 357-362; исти, „Dokumenti Bajazita II u Hilandaru (Sveta Gora)", *POF* XXXI (1982) 131-154; исти, „Турски документи в Хилендар", *Международен симпозиум „Университетски изследвания и преподавания на българската история у нас и в чужбина"* (Пампорово 1981), София 1982, 436-451;

Османски документи чине најзначајнију и најбројнију групу извора на којој почива ова књига. Прочитано је и обрађено преко 500 фермана, хуџета, тапија, извода из дефтера, мурасела, арзухала, фетви те разних тескера и темесуђа који се чувају у Архиву манастира Хиландара.[9] Иако се њихова садржина превасходно односи на манастирске поседе, они у исто време пружају могућност да се извуку и одговори на питања далеко ширег значаја. Уз документе из хиландарске збирке, која представља темељ овога истраживања, делимично је коришћена и непозната грађа из других атонских манастира (Св. Павле, Кутлумуш) и Архива Председништва владе у Истанбулу.

Поред османских извора, махом необјављених, за историју Свете Горе и Хиландара веома су значајни грчки документи, такође великим делом сачувани у атонским манастирима. Ни они најчешће нису доступни широј јавности. Мањи део, објављен још у прошлом веку, захтева ново научно приређивање. Научни приступ грађи грчког порекла из атонских манастира биће знатно олакшан после израде комплетних каталога свих докумената. Један број таквих каталога већ је објављен у часописима атинског Центра за византијска истраживања Σύμμεικτα и Ἀθωνικά Σύμμεικτα.[10] Међу документима поменутим у каталозима има и оних који се односе на Хиландар. Из раздобља које се завршава крајем XVII века, у самом Хиландару има свега неколико докумената на грчком језику, а њихов садржај одавно је познат. Чуди да није сачувано више одлука Великог сабора у Кареји, које су, судећи по актима из других манастира, сасвим извесно постојале.[11]

За повест самог Хиландара у раздобљу османске власти много је значајнији корпус грађе на српском језику. Она се грубо може поделити на две основне групе: а) документи и посланице, и б) записи и натписи. Готово сваки текст што се чува у Хиландару, или је урезан на његовим здањима, фрескама, иконама или намештају, одавно је познат, мада је само део објављен на критички начин (записи на рукописима и понеки документ). Неупоредиво мањи број познатих извора на српском језику потиче из других средина.[12]

исти, „Један ферман Мехмеда III у Хиландару из 1601. године“, *ИЧ* XXIX-XXX (1982-1983) 181-186; исти, „Мара Бранковић у турским документима из Свете Горе“, *ХЗ* 5 (1983) 189-214; исти, „Јуруците“; В. Бошков – Д. Бојанић, „Султанске повеље из манастира Хиландара. Регеста и коментар за период 1512–1601“, *ХЗ* 8 (1991) 167-213; А. Фотић, „Хуџети митрополита Андрије“, *Balcanica* XXV-1 (1994) 123-136; исти, “L’Eglise chrétienne dans l’Empire ottoman: Le monastère Chilandar à l’époque de Sélim II”, *Dialogue. Journal international d’arts et de sciences*, vol. 3, No. 12 (Paris, Décembre 1994) 53-64; исти, „Збирка турских докумената у Архиву манастира Хиландара“, *ХЗ* 9 (1997), 163-171; исти, „Најпознатији хиландарски ферман“, *ХЗ* 10 (1998) 299-309; исти, “Athonite Travelling Monks and the Ottoman Authorities (16th–17th Centuries)”, *Споменица Халилу Иналџику*, İstanbul: Eren Yayınevi, у штампи; исти, “Dispute between Chilandar and Vatopedi over the Boundaries in Komitissa (1500)”, Ἱερά Μονή Βατοπαιδίου. Ἱστορία καί τέχνη / The Monastery of Vatopedi. History and Art [Athens 29/11 – 01/12 /1996], Ἀθωνικά Σύμμεικτα */ Athonika Symmeikta* 7 (1999) 97-107 [прерађено: „Спор Хиландара и Ватопеда у Комитиси 1500. године“, *Трећа казивања о Светој Гори*, у штампи]; исти, „Despina Mara Branković and Chilandar: Between the Desired and the Possible”, *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са међународног научног скупа одржаног 19-22. октобра 1998. у Београду], у штампи; исти, “Xenophontos in the Ottoman Documents of Chilandar (16th–17th C.)”, Μονή Ξενοφῶντος, Χίλια χρόνια ἱστορικοῦ βίου (зборник радова са међународног научног скупа одржаног 27–28. XI 1998. у Атини), у штампи [прерађено: „Ксенофонт и Хиландар у XVI и XVII веку“, *Четврта казивања о Светој Гори*, у штампи].

9 О хиландарској збирци турских докумената и досадашњем раду на њој вид. Фотић, „Збирка“.

10 Уп. библиографију на грчком језику.

11 *Chilandar* 1911; V. Mošin in A. Sovre, *Dodatki na grškim listinam Hilandarja. Supplementa ad acta Graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948.

12 Све повеље и документи, са напоменама о њиховим издањима, пописани су у: Д. Синдик, „Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару“, *ХЗ* 10 (1998) 9-134. Записи и натписи прикупљени су у: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара* (са: Д. Медаковић, „Старе штампане књиге манастира Хиландара“), I-II, Београд 1978; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I-VI, Београд – Ср. Карловци 1902–1926 [фототипско издање: Београд 1982–1988², с исправкама].

За историју Свете Горе веома је важно да се коначно расветле њене везе са најзначајнијим покровитељима: дворовима Влашке, Молдавије и Русије. Највећи напор у том смеру учинио је П. Настурел. Међутим, његова књига ни издалека не представља коначну реч о светогорско-румунским односима, ни тематски ни хронолошки. У поглављу посвећеном Хиландару, Настурел је искористио само део углавном објављених влашких повеља из Хиландара.[13] Сличне монографије о односима Свете Горе и Русије нема, али је зато тај део повести Хиландара неупоредиво више истражен. То и није чудно будући да су извори одавно познати, а руске повеље из Хиландара критички издате.[14]

Још једно од готово потпуно решених питања јесу везе Хиландара и Дубровника и исплата „свеће".[15] Последње две целине, односи с Русима и са Дубровчанима, представљају једина ваљано обрађена поглавља историје Хиландара до краја XVII века.

Посебну врсту извора за историју Свете Горе и Хиландара чине путописи и разни описи савременика, међу којима је био и понеки атонски монах, па и Хиландарац [монах Исаија (?), игуман Пајсије]. Многи од таквих списа несумњиво су веродостојни, без обзира на то да ли је аутор заиста крочио на тле Полуострва, али има и оних које треба користити с посебним опрезом. Осим поменутих, свакако треба издвојити путописе П. Белона, Ј. Георгириниса, Ц. Ковела и, нарочито, В. Барског (иако из познијег доба), те описе игумана Русика Јоакима и П. Рикоа. Један од најдрагоценијих сведока јесте Николо Роси, католички учитељ на Светој Гори, који је више од пет година слао поуздане извештаје Конгрегацији за пропаганду вере у Риму.[16]

Прве три велике целине, у којима се објашњавају основни оквири функционисања Свете Горе под Османлијама, подједнако су важне за целу светогорску монашку заједницу и за сваки манастир посебно. Ако се на први поглед чини да је ту сам Хиландар, као основна тема проучавања, подређен Светој Гори, морам да нагласим да општи услови и начин живота њега нису издвајали из заједнице. Напротив, што се боље познају повест Свете Горе и искуства других манастира, то је лакше објаснити исте проблеме с којима се суочавао српски манастир. Где год

---

13 P. Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma 1986.

14 Уп. радове проте Стеве М. Димитријевића, Ф. Кемфера и С. Петковића у библиографији. Иако застарела, књига *Сношенія Россіи съ Востокомъ по дóламъ церковнымъ*, I-II, С.П.Б. 1858-1860, и даље представља врло вредан извор података. У чланку С. Петковића, „Хиландар и Русија у XVI и XVII веку", *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 143-170, прегледно су сажети сви досадашњи резултати.

15 М. Живојиновић, „Светогорци и стонски доходак", *ЗРВИ* XXII (1983) 165-206.

16 Следе хронолошким редом: "Récit de la Sainte Montagne d'Athos par le moine Isaïe [du couvent] de Khilantari 1489", S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 258-264; "Récit de l'hégoumène Païssius [du couvent de Khilantari] 1550", *исто*, 278-282; *Наблюдения на множество редки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други чужди страни от Пиер Белон дю Ман*, превод и коментар от проф. Всеволд Николаев, София: БАН, 1953; „Сказаніе о Свѧтой Аѳонской горѣ игумена Русскаго Пантелеймонова монастыря Іоакима и иныхъ святогорскихъ старцевъ", сообщилъ архимандритъ Леонидъ, *Памятники древней письмености и искусства* 30 (С.-Петербургъ 1882) 1-31; G. Hofmann, *Rom und der Athos. Briefwechsel zwischen dem Missionar auf dem Athos Nikolaus Rossi und der Kongregation de Propaganda Fide*, Roma 1954; [J. Georgirenes] *A Description of the Present State of Samos, Nicaria, Patmos, and Mount Athos*, by Joseph Georgirenes, Arch-Bishop of Samos, now living in London, translated by one that knew the Author in Constantinople..., licenced July 14, 1677, London 1678, 85-112; F. W. Hasluck, "The First English Traveller's Account of Athos", *The Annual of the British School at Athens* XVII (1910-1911) 103-131; [P. Ricaut] *The Present State of the Greek and Armenian Churches, Anno Christi, 1678*, Written at the Command of his Majesty, by Paul Ricaut, Esquire, Late Consul at Smyrna, and Fellow of the Royal Society, London 1679 [Reprint: AMS Press, 1970]; [В. Г. Барский] „Краткое описаніе горы Аѳонския въ первое посущеніе оной Василіемъ Барскимъ 1725–1726 годахъ", *Три древнихъ сказанія о святой горѣ Аѳонской и краткое описаніе св. горы составленное въ первое посѣщеніе оной Василіемъ Барскимъ (1725–1726 г.)*, Москва 1895, 15-50; [В. Г. Барский] *Второе посѣщеніе Святой Аѳонской Горы Василия Григоровича-Барскаго имъ самимъ описанное съ 32-мя рисунками и картою Аѳонской горы*, Изданіе Аѳонскаго Русскаго Пантелеимонова монастыря, С.-Петербург 1887.

је било потребно или могуће, када су то извори дозвољавали, општа сазнања везивао сам за примере Хиландара и примењивао их у објашњавању његовог положаја. У многим случајевима, пошто османски документи из других манастира нису познати, дешавало се управо обрнуто: до сазнања о општим оквирима функционисања Свете Горе долазио сам управо кроз примере из повести Хиландара.

Прво поглавље *Света Гора и Османлије у XIV и XV веку* замишљено је као уводно поглавље у коме сам покушао да у хронолошким целинама прикажем почетке непосредних контаката Светогораца и Османлија, околности које су довеле до успостављања османске власти и, наравно, начин на који је то учињено.

Света Гора је била обухваћена новом управно-територијалном поделом османске државе и на њу је примењиван османски управно-судски систем у случајевима када је то било прописано. У поглављу *Света Гора и османска власт: опште и посебне повластице*, размотрена су сва права и обавезе атонске заједнице и манастира појединачно према власти. И сам покушај да се сагледају врста и карактер светогорске аутономије и повластица које су признате по освојењу био би немогућ без правилног тумачења свих правних и широко коришћених термина којима се власт служила у примени прописа.

Место и улога Хиландара у заједници светогорских манастира могу да се правилно сагледају једино ако се претходно разјасне најважније карактеристике унутрашњег уређења заједнице. У поглављу *Унутрашње уређење Свете Горе* приказани су рад светогорских установа, надлежност црвених власти, хијерархија и уређење манастира, као и национална структура монашке заједнице.

Три наредне велике целине посвећене су повести самог Хиландара. Подаци из османских докумената пружају могућност да се умногоме допуне, па и из корена измене досадашња сазнања о распореду манастирских здања и зидина, обнови и доградњи постојећих грађевина, али и о зидању сасвим нових јединица. Поред тога, поглавље *Хиландарска здања и хиландарско братство* садржи просопографске прилоге о игуманима и осталим угледним монасима.

Опасности и искушења који су вребали монахе или се надвијали над читавим манастиром покушао сам да објединим у целину под насловом *Искушења*. Поред природних непогода, католичког прозелитизма, разбојничких претњи с мора и са копна, као и неоправданих или оправданих оптужби против самих Хиландараца за слично кршење закона, приказао сам и мере које су манастири и сама власт предузимали како би побољшали заштиту Свете Горе.

Опстанак Хиландара не би био могућ без великих заштитника и покровитеља, али и малих приложника, ни у средњем веку, а камоли у посве измењеним, неповољним приликама у Османском царству. Поглавље *Покровитељи и приложници* посвећено је проучавању ктиторске делатности последњих изданака српског племства, влашких, молдавских и руских господара, њихових поданика и, наравно, бројних ходочасника. Средства су стизала, и посед се проширивао, одласком братије у „писанију“, завештавањем некретнина, најчешће у атонском залеђу, као и захваљујући преносу тзв. дубровачке „свеће“ на манастире Хиландар и Св. Павле.

Поред прилога, Хиландар се највећим делом издржавао приходима од својих бројних метоха. Неколико највећих наслеђено је из средњег века, док су други куповани и продавани у доба турске власти. У делу књиге под насловом *Хиландарски метоси у Османском царству* обрађени су сви поседи Хиландара, од којих се огромна већина налазила на подручју између Солуна и Сера.

Књига садржи и неколико прилога, међу којима је свакако најзначајнији попис игумана и монаха од почетка турске власти, 1423. године, до краја XVII века, урађен на основу све познате објављене и необјављене грађе. Прилози о мерама, новцу и односу новчаних јединица у Османском царству треба да послуже лакшем праћењу и разумевању основног текста.

Света Гора
Атонски манастири
Јерихон
Ватопед
Хилендар
Ставроникита
Пантократор
Дионисиј
Кутлумуш
Ксенофонт
Зограф
Есфигмен
Карея
Протат
Кавсокаливија
Ватопедски метох
Ивирон
Ивирски метох
Ивирски метох
Ивирски метох

I

СВЕТА ГОРА И ОСМАНЛИЈЕ У XIV И XV ВЕКУ

Прва искуства – Последице Маричке битке – Привикавање: први пут у османској држави – Кратак предах: повратак Византији 1403–1423 – Економске (не)прилике – Метоси у српским земљама – Крај наде: други пут и коначно у османској држави

Прва искуства

Прва непосредна искуства о Турцима светогорски монаси почели су да стичу већ на самом прелому XIII и XIV века. То је било време када је Византијско царство чврсто господарило Македонијом и Тракијом, а Осман тек оснивао своју пограничну кнежевину у Анадолији, време далеко чак и од помисли на то да ће се за нешто више од једног столећа Света Гора коначно потчинити османском султану.

Најранија искуства и нису била везана за Османлије, него за оне припаднике разних туркменских племена који су из својих тек основаних емирата на малоазијској обали у гусарским походима стизали и до светогорских обала, као и за оне који су као плаћеничка војска долазили копном и пустошили манастирске метохе од Струмске области, преко Халкидике до Солуна. У савременим изворима Турци су остали забележени под различитим именима, која су сва означавала исти народ: Исмаилћани, Ахеменди, Персијанци, Муслимани, Турци, Уни, а најчешће Агарјани (Агарини).[1]

Ипак, први податак на који се у литератури наилази нема историјске вредности: везан је за *Салтук-наму*, књигу о животу легендарног шејха Сари-Салтука и чудима која је чинио за своју веру.[2] Под његовим вођством је 1263. године, у време продора татарског принца Ногаја у Добруџу, на Балкан прешло 12.000 туркменских породица које су се ту задржале све до краја века. Сари Салтук је несумњиво био један од најистакнутијих представника оног круга дервиша газија што су своју славу стекли као проповедници светог рата и носиоци идеје насилног ширења ислама на Балкану.[3] Као такав, убрзо је ушао у рану османску народну традицију. Међу многим невероватним епизодама, у *Салтук-нами* је записана и једна која се односи на Светогорце. Према причи, свих хиљаду светогорских монаха, са Тумашом (sic!) на челу, примило је ислам када им

---

1 Živojinović, „O napadima“, 8. Овај рад, уз чланак Н. Икономидиса (Oikonomidès, “Monastères”, 1-10), представља основу за проучавање светогорско-турских односа у најранијем периоду (уп. и Фотић, „Пад Свете Горе“, 101-121). Не треба одбацити могућност да су покрштени Турци ходочастили Свету Гору, или као монаси живели на њој много пре поменутог времена, можда још почетком XI века. Име једног од манастира – Кутлумуша – несумњиво је турског порекла, што указује на то да га је, највероватније, основао неки од византијских достојанственика селџучког порекла (уп. *Actes de Kutlumus*, éd. P. Lemerle, Paris 1988², 1-5).

2 Салтук-наму је саставио Ебу-л-Хајри Руми тек крајем XV века (*Ebü'l Hayr-ı Rûmî, Saltuk-nâme, I-II, İstanbul* 1987-1988).

3 *F. Babinger,* “*Sarı Saltık Dede*”, *İA*. Уп. такође N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo 1971, 480-481.

је шејх показао шта је „права вера“. Пред запрепашћеним монасима он је извео чудо, убедивши рибе у мору да изговоре шехаду.[4] О сусрету Светогораца са Сари-Салтуком нема помена ни у једном историјском извору тога доба, и зато прича из *Салтук-наме* треба да остане оно што и јесте, само део турске легенде о чувеном шејху.

Први поуздан помен о турском пљачкашком упаду на Свету Гору везан је баш за хиландарски посед. Краљ Милутин је у оснивачкој повељи за пирг Хрусију, из 1300. или 1302. године, као разлог за његово подизање навео потребу за заштитом од „безбожних гусара“.[5] Нарочито тешко било је раздобље од лета 1307. до пролећа 1309. године, када је Каталанска компанија беспоштедно пустошила Свету Гору. У саставу компаније било је преко 2.000 Турака, под командом Мелека и Халила. Нема сумње да су и они учествовали у опсадама и пљачкању манастира. За Хиландар се зна да је претрпео бар две тешке и исцрпљујуће али, ипак, неуспеле опсаде, 1307. и 1308. године. Нападана је Велика Лавра, манастир Св. Пантелејмона је освојен (изузев пирга) и спаљен, а у неком од многобројних напада пострадала је и испосница Св. Саве у Кареји.[6] Претрпљено разарање и општа беда можда су најупечатљивије забележени у *Житију архиепископа Данила II*, тада игумана Хиландара:

> „...Јер такав ужас могао се видети тада, када је била пустош Свете Горе од руке противника. Јер ови безбожни народи: Фрузи, Турци, Јаси, Татари, Моговари и Каталанци, и остали многоименити народи, дошавши тада на Свету Гору, многе свете храмове огњем упалише и све њихово сабрано богатство разграбише и заробљенике одведоше у ропство, а остали њихови остаци скончаваху од најљуће смрти глади...“[7]

Пиратски напади су се смењивали у таласима, погађајући разне делове Свете Горе. Највише су страдали храмови најближи обали, мањи манастири и келије који нису имали снаге да се одупру. Извори говоре о нападима у другој половини 1306; око 1325, када су настрадали познати исихастички центри Глосија и Магула; затим, пре септембра 1329. и крајем тридесетих година, када су опустошени Милеје и подручје око Лавре.[8]

Таква несигурност и безвлашће, како на мору тако и на копну, имали су своје узроке и у извесним царским поступцима, без обзира на то да ли су они били изнуђени или не. Још 1284. године Андроник II је разоружао и практично распустио византијску флоту, чиме је увелико допринео развоју пиратерије. С друге стране, у честим грађанским ратовима цареви су се ослањали на турске одреде, мада нису имали могућности да их контролишу. Последица таквих поступака били су све учесталији напади одметнутих турских најамника на Свету Гору, нарочито после 1322, у време борби између Андроника II и Андроника III. Још веће безвлашће настало је током борбе Јована VI Кантакузина за власт (1347–1354).[9]

Један од најстрашнијих упада одиграо се средином пете деценије XIV века, у време успостављања српске власти над Светом Гором. Турци су продрли дубоко у унутрашњост

---

4 *Ebü'l Hayr-ı Rūmî, II,* 51-52. Прот под тим или сличним именом (Томаш) није познат (Δ. Παπαχρυσάν–θου, Ὁ ἀθωνικὸς μοναχισμός. Ἀρχές καὶ ὀργάνωση, Ἀθήνα 1992, 365-379).

5 *Chilandar* 1915, бр. 10. Да је ту заиста била реч о Турцима, види се из једног каснијег акта из 1388. године (Zivojinović, „O napadima“, 6).

6 Živojinović, „O napadima“, 7; иста, „Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније“, *ЗРВИ* XIX (1980) 257-261; иста, “Hilandar in the Middle Ages”, *ХЗ* 7 (1989) 14.

7 Данилов ученик, „Живот архиепископа Данила Другог“, *Данилови настављачи. Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника*, приредио Г. Мак Данијел, превод Л. Мирковић, Београд 1989, 89. М. Живојиновић је јасно показала да се имена народа Фрузи, Моговари и Каталани односе на Шпанце, а да Јаса и Татара није било у компанији, што значи да је била састављена од Шпанаца и Турака (Живојиновић, „Житије“, 253).

8 Živojinović, „O napadima“, 7-10.

9 *Исто*, 6, 8. О неприликама кроз које је Царство пролазило током XIV века вид. Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд 1993.

полуострва и опустошили многе протатске келије, махом незаштићене. Нису се устручавали ни да нападну утврђена места. Када су успели да запале његов пирг, потпуно су уништили мали манастир Кацари. Приликом тог налета тешко је страдао и пирг Светосавске келије у Кареји. Напади су се наставили и током шесте и седме деценије: келија Равдуха је пре априла 1357. била „сравњена са земљом“, а келија Камилавха напуштена пре децембра 1369, када је страдало и подручје око Ватопеда.[10]

Став цариградског патријарха Филотеја, изнесен у једној хомилији насталој пре 1360. године, као да се не уклапа у хронологију турских препада. Написао је да Турци поштују Свету Гору и да јој се диве, а да су монаси милосрдни према Турцима. Питање је шта је патријарх желео да поручи својом проповеди. Можда његове речи представљају жељу за спокојном будућношћу, а можда су и одјек неког кратког раздобља мира.[11]

После пораза на Марици 1371. године и погибије деспота Угљеше, великог ктитора и заштитника Свете Горе, страх се удвостручио. С разлогом, јер су тада Турци, понесени победом и снабдевени оружјем отетим од Срба, па чак и опсадним справама, кренули и на најутврђеније манастире. У последњи час као да су услишене молитве монаха: млетачке галије потпомогнуте снагама великог примикирија Јована Палеолога успеле су да стигну на време и нанесу тежак пораз нападачима.[12] Та победа, ипак, није зауставила даље препаде; напротив, они су током седамдесетих година учестали, иако у њима више нису учествовали званични османлијски одреди.

Светогорске манастире нису погађали само напади на Атонско полуострво; непроцењиву штету наносило им је пљачкање метоха, нарочито на простору између Струме и Солуна, где их је било највише. Тако је приликом напада на острво Св. Евстратија, пре или током 1305. године, метох Велике Лавре толико пострадао да су монаси морали да га напусте. У време када је Каталанска компанија пустошила по Македонији (1307–1309), можда и више него сама Света Гора страдали су бројни манастирски метоси на Халкидици. Поседи Дохијара, Зографа, Ватопеда и Ивирона опљачкани су у лето 1334. године, када су Турци са преко 60 бродова опустошили подручје око града Сермилије.[13]

Турски напади су унели велику несигурност и узнемирење на Свету Гору. Многи монаси, пре свих исихасти, не налазећи више толико потребну тишину и изгубивши духовни мир, почели су да је напуштају. После напада на Глосију 1325, то је учинио и најистакнутији међу њима, Григорије Палама, са једанаест ученика. У то доба је, изгледа, превладавало убеђење да насилна смрт од „безбожничке“ руке представља Божју казну, а не мученичку жртву за веру, као у потоњим временима, те је и то био један од подстицаја за повлачење. Око 1353. године, Свету Гору су због турских напада напустили будући српски патријарх Јефрем и Теодосије Трновски. Нов талас овога пута знатно масовнијег исељавања уследио је после пораза на Марици 1371. године. Други монаси су се пак повукли из изложених и незаштићених колиба и келија дубље у унутрашњост Свете Горе и међу тврде зидине великих манастира. Опљачкане и запуштене келије Протат је уступио већим, добро утврђеним манастирима, најчешће онима у чијој су се близини и налазиле. На тај начин су спасаване од потпуног гашења. Хиландару је уступљена келија Плака, Великој Лаври Глосија (1353), Кутлумушу Гомата, Скати и Схиноплока (1348, 1369), а Зографу Камилавха (1369).[14]

---

10 Živojinović, „O napadima“, 10-12, 14; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 128.

11 Zachariadou, “’A safe and holy mountain’”, 127. У сваком случају, патријархове речи нису доказ о османском признавању светогорског статуса, као што их разуме Е. Захаријаду (*исто*).

12 Živojinović, „O napadima“, 12; Г. Острогорски, „Света Гора после Маричке битке“, *Зборник Филозофског факултета* X-1 (Београд 1970) 279. Н. Икономидис датира овај напад у 1372. или 1373 (?) годину (Oikonomidès, “Monastères”, 3).

13 Živojinović, „O napadima“, 7, 10; иста, „Житије“, 263-264.

14 Živojinović, „O napadima“, 9-12, 15; Д. Корać, „Света Гора под српском влашћу (1345–1371)“, *ЗРВИ* XXXI (1992) 173; Острогорски, *Серска област*, 111, 125-126.

Да би некако предупредили упаде и осујетили пљачку, манастири и Протат предузели су одређене противмере. Почели су да обнављају запуштене зидине, па и да подижу нове одбрамбене куле. То је свакако изискивало огромна материјална средства, која многи манастири нису могли сами да обезбеде. Али су зато на те потребе указивали својим старим, осведоченим покровитељима, као и новим, будућим ктиторима. У време свог боравка на Светој Гори 1347/48. године, цар Душан и царица Јелена обновили су оронули пирг и бедеме уз келију Светог Саве у Кареји, чиме су знатно допринели сигурности целе општине. Влашке војводе су се побринуле да се манастир Кутлумуш утврди и добије пирг. Пирг су подигли и монаси Руског манастира у добијеном опустошеном манастирићу Кацари.[15]

Циљ турских нападача, осим пљачке, често је био и хватање монаха, нарочито виђенијих, да би се искамчио откуп или ради продаје, чак и на удаљеним анадолским пијацама. Ова се појава може пратити још од доба каталанских опсада. Прот Исак је 1329. године указао управо на заробљавање као на један од главних узрока пропадања манастира. Једном приликом, 1342/43, пирати су на мору код Есфигмена отели целу светогорску управу и затражили више од 500 перпера на име откупнине. Исплаћена им је цела сума, али је зато Протат морао да донесе одлуку да једну од својих келија прода манастиру Дохијару и тако надокнади прикупљена средства. Неколико година доцније, пре 1348, гусари су ухватили игумана манастира Филотеја Теодосија са још неколико монаха. Продали су их чак у Бруси. Ипак, они су имали срећу да их откупе неки добри хришћани који су им омогућили да се врате у манастир. Настрадао је и учени српски монах Исаија, игуман Св. Пантелејмона, непосредно пошто је 1375. године посредовао у помирењу Српске и Васељенске цркве. „Варвари“ су га сачекали негде на путу за Лавру и, с петорицом његових пратилаца, претукли и одвели на брод. И он је касније успео да се избави из ропства. Монаси Кутлумуша такође су претрпели многа искушења. Пре 1378. године, Душанова удовица Јелена, у монаштву Јелисавета, дала је дарове ради откупа четрнаесторице братственика. Игуман Харитон је тада завештао братству своју литургијску одежду, уз услов да се новац добијен продајом искористи за откуп заробљеника. Пошто су 1377/78. напали и опљачкали Дионисијат, „употребљавајући разноврсне машине“, Турци Ајдинског емирата са собом су одвукли и монахе. Сам Дионисије дуго их је тражио и уз велике муке на крају пронашао и откупио, иако су били расејани на разне стране, вероватно у области Смирне.[16]

Последице Маричке битке

Пораз српске војске на Марици 26. септембра 1371. године имао је далеко озбиљније последице него што су савременици у први мах могли помислити. Показало се да је та турска победа била значајнија од свих победа што су претходиле освојењу Цариграда 1453. године. Она је, у ствари, одлучила даљу судбину Балкана. Битка у коју су кренули и коју су изгубили Срби, без помоћи Византинаца, означила је крај независности Византијског царства. Можда још крајем исте године, или током 1372, Византија је постала вазална држава. Тај однос није се мењао све до 1403. године, када је услед пораза код Анкаре османска држава запала у озбиљну

15 Živojinović, „O napadima“, 13; Корać, 173.

16 Живојиновић, „Житије“, 257; иста, „O napadima“, 10, 13, 16-17 (са детаљнијим подацима о заробљавањима); Корać, 96-97 (уп. ту наведена различита мишљења о датуму заробљавања управе: 1344, па и 1345); Исаијин ученик, „Житије старца Исаије“, у: Ђ. Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, 76.

кризу.[17] Турски продори дубоко у унутрашњост Македоније наставили су се тек после 1382. године, пошто се Манојло Палеолог одвојио од оца и кренуо да учвршћује своју власт у том делу Царства. Мурат I је, како изгледа, тада чврсто решио да коначно завлада одметнутом и разједињеном Македонијом. Једрене је већ увелико било у његовим рукама (од 1376/77) и представљало базу из које се кретало у све походе на запад. Османлије су заузеле Сер 1383. године и с јесени започеле дугу и пажљиво вођену опсаду Солуна, другог града Царства. За то време, околна утврђења и важни градови падали су један за другим. Софија је освојена 1385, а Ниш и Лариса годину дана доцније. Обруч око Солуна био је, тако, чврсто стегнут, а крај неизбежан и очигледан. У пролеће 1387, после четворогодишње опсаде, град се предао.[18] Постоје мишљења да Солун није био одмах припојен Румелијском беглер-беглуку, него само подвргнут плаћању харача, да се потом одметнуо 1389, те да је поново освојен 1391. или 21. априла 1394. године, и да је тек од тада непрекидно под турском влашћу све до византијско-турског мира 1403. године.[19] На Балкану више није постојала сила која се могла успешно одупрети Османлијама. Ни смрт Мурата I у Косовској битки 1389. године није их могла зауставити. Градови, области и државе падали су редом до Анкарске битке 1402. године. Тракија, Маке-донија, Тесалија, Добруџа, Видинска Бугарска и део арбанашких области били су припојени османској држави, а Српска и Влашка кнежевина приморане да ступе у вазални однос. Византијско царство је сведено на Цариград, и сам под опсадом од 1394. до 1402. године.[20]

Таква је била слика Балкана пред крај XIV и на самом почетку XV века. Како се у таквим условима сналазила и како је функционисала Света Гора?

Пораз на Марици означио је крај српске власти (1345–1371) над Светом Гором. Полуострво је враћено под окриље Византијског царства. Тиме је било предодређено да дели његову незавидну будућност. Поставши турски вазал, Византија се обавезала на плаћање харача. Сасвим је вероватно да већ осиромашено Царство није било у могућности да на себе преузме део терета који је падао на манастирске поседе.[21] Међутим, давање харача је ипак обезбедило извесну заштиту. По исламским схватањима, трибутарне територије више нису биле „земља рата“ (*Dār ul-ḥarb*). Стицале су статус „земље уговора“ тј. „земље мира“ (*Dār ul-ʿahd, Dār uṣ-ṣulḥ*), или су, по ханефитској школи која је превладала у Османском царству а није признавала тај прелазни степен, биле одмах сврставане међу „земље ислама“ (*Dār ul-Islām*). То је значило да им се јамчи сигурност и мир док испуњавају своје обавезе.[22] Изгледа да је Света Гора са поседима неко време била поштеђена упада и пљачки, бар од стране оних група што су биле под контролом османске власти. Њен нови статус, наравно, ништа није значио разбојницима

---

17 Г. Острогорски, „Византија, вазална држава Турског Царства“, у: исти, *Из византијске историје, историографије и просопографије* (Сабрана дела, 3), Београд 1970, 379, 382; Радић, 355-357, 359-360, 362-364.

18 Радић, 342-343, 397, 424, 429-431, 443 (са цитираном обимном литературом везаном за дилеме у погледу хронологије турског освајања Тракије и Македоније); Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1983[3], 498, 502-506; *Histoire de l'Empire ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Paris: Fayard, 1989, 38-43 [поглавље "L'ascension des Ottomans (1362–1451)", аутор N. Vatin].

19 Теза о непрекидној турској власти 1387–1403, прихваћенија је код византолога, уп. G. T. Dennis, "The Second Turkish Capture of Thessalonica 1391, 1394 or 1430?", *Byzantinische Zeitschrift* 57 (1964) 53-61. На 1391. години, као један од ретких, инсистира A. E. Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354–1833*, Θεσσαλονίκη 1973, 64-66 (и у другим својим радовима). Бабингер је преузео датум из Нешријеве хронике (21. IV 1394), што је учинио и Иналџик, мада са резервом (F. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert)*, Brünn – München – Wien 1944, 16-17; *H. İnalcık, "Bāyazīd Ier", EI[2]*).

20 *Histoire de l'Empire ottoman*, 44-54; Острогорски, *Историја*, 507-511.

21 Уп. Острогорски, „Византија“, 386.

22 *A. Abel,* "*Dār al-Ḥarb*", *EI[2]*; *H. İnalcık,* "*Dār al-ʿAhd*", *EI[2]*; *D. B. Macdonald* – [*A. Abel*], "*Dār al-Ṣulḥ*", *EI[2]*; *A. Abel,* "*Dār al-Islām*", *EI[2]*.

и припадницима других супарничких емирата. Нешто доцније, после 1382, пошто се Манојло „одметнуо“ у Солун и отпочео борбе против Турака, Света Гора је опет постала *Dār ul-ḥarb*, територија изложена нападима. О директним нападима нема података мада је много година касније, средином XVI века, француски путописац Андре Теве забележио до сада ничим непоткрепљену легенду према којој је Муратова војска опљачкала и порушила манастир Каракал.[23] Да би предупредили пустошења и сачували самоуправу и друге повластице, Светогорци нису могли да учине ништа друго него да се потчине Османлијама и признају њихову власт.

Привикавање: први пут у османској држави

У науци нису сасвим усаглашени ставови о томе када су Светогорци први пут успоставили званичне везе са Османлијама, па ни када је Света Гора први пут ушла у састав османске државе. У старијој грчкој литератури често се наводи легенда према којој су Светогорци, предвидевши крај Византије, отишли у Брусу и признали суверенитет Османлија још у време емира Орхана (1326–1362). Заузврат, он им је, наводно, признао поседе и привилегије.[24] Недовољно прецизна анализа једног нишана, како се наводи: „Мурата I из 1386. године“, сачуваног у манастиру Светог Павла, поново је покренула исто питање. Документ садржи Муратову потврду одлуке његовог оца (Орхана) о признавању једног тимара. Неосновано сматрајући да се документ односи на манастир Св. Павла или неки други светогорски манастир, издавач је закључио да су се „манастири ставили под заштиту Османлија за вријеме владавине Орхана“. Потоње анализе, независно од тога да ли је документ заиста оригинал, показале су да се он уопште не односи на неки од атонских манастира. То значи да се апсолутно сва домишљања везана за њега морају одбацити.[25] Без обзира на то што ниједан извор не потврђује никакав контакт, а камоли потчињавање, све више преовлађује мишљење да су званичне везе заиста успостављене у доба емира Орхана. Теза се образлаже поменутим пријатељским речима патријарха Филотеја (пре 1360) и све мањим бројем гусарских препада после 1350. године. Чак и највећи познавалац тог периода (Е. Захаријаду) усудила се да напише како је Орхан још тада понудио заштиту и „признао статус светогорским манастирима“.[26]

Сасвим је могуће да су неки контакти између светогорских представника и османског двора успостављени још у доба емира Орхана. Међутим, нема никаквих научних основа за тврдњу да је Света Гора прихватила суверенитет Османлија у време када они нису били учврстили своју власт ни у Анадолији, а о Балкану и да не говоримо. Разлог томе не могу бити ни бројни гусарски препади, јер њих су углавном изводили припадници других турских малоазијских емирата (Ајдин, Сарухан, Ментеше). Тешко да су атонски монаси сами тражили признање поседа пре него што им је то заиста затребало. С друге стране, у то доба би се такав договор несумњиво сматрао издајом. Везивање за прве османске главаре није карактеристично

---

23 „Патописот на Андре Тевет од 1554 година“, *Патописци*, 171.

24 Σμυρνάκης, 109; Ἀλέξανδρος, 121.

25 Boškov, „Jedan originalan nišan“, 240, 244. По другом тумачењу, документ је фалсификат, а односи се на „наводну“ Бајазитову потврду тимара једном члану породице Сабијас (Sampias), највероватније Радославу (N. Beldiceanu et I. Beldiceanu-Steinherr, “Un faux document”, 161-168). Трећа анализа показује да нема доказа да је реч о фалсификату, али потврђује и то да документ нема везе са неким од атонских манастира (Majer, “Some Remarks on the Document of Murad I”, 33-39).

26 Demetriades, “Athonite Documents”, 42, 50; Zachariadou, “’A safe and holy mountain’”, 127-128; иста, “Some Remarks about Dedications”, 27-28.

само за светогорске манастире. И многи други, на пример манастир Св. Јована Претече код Сера, или Дубровачка република, намерно су измишљали и потхрањивали сличне легенде, сматрајући да им истицање тако рано исказане добровољне покорности – дакле, без преке потребе – подиже углед код Турака и даје одређене предности у очувању повластица.[27] Прави разлог за тражење заштите вероватно је проистекао тек из османског ширења у Тракији, нарочито освајања Струмске области, где су атонски манастири држали велики број метоха. Ти метоси су, по свему судећи, били признати и пре коначног потчињавања саме Свете Горе.

Како до сада није пронађен извор који би потврдио тачан датум потчињења Свете Горе, историчари су се махом определили за 1387, годину када је пао Солун.[28] Има, међутим, мишљења да се то могло догодити још 1383. године, у време када су Османлије отпочеле опсаду града.[29] То је прихватљивија теза, јер је тада већ била освојена цела околина Солуна, све изузев самога града. Други аутори су, пак, избегли да се изјасне о том питању или су се определили за први поуздан податак: да се Света Гора потчинила у време Бајазита I (1389–1402).[30] Иако већина узима да је Света Гора од 1387. до 1403. године непрекидно била под влашћу Османлија, проблем могућег ослобођења и доцнијег поновног освојења Солуна буди код неких аутора сумњу и у континуитет турске власти над Светом Гором.[31]

Готово да се ништа не зна о томе како су Османлије управљале Светом Гором у том раздобљу. Сасвим је сигурно да је Полуострво задржало своју самоуправу, а чини се да никаквих (битних) промена није било ни у његовом унутрашњем функционисању. Нема података ни о томе да су турски званичници и скупљачи пореза улазили у Свету Гору, нити да је у то доба било сталне или повремене турске посаде у Кареји или на неком другом месту. У акту Карејског сабора из 1395. године споменута је први и једини пут функција *декарха*.[32] Извесни Михаило декарх очигледно је био хришћанин, мада ништа не указује на то да је био монах. Изнето је мишљење да је *декарх* био шеф локалне полиције, установљене на Светој Гори после освојења.[33] За такав став, ипак, није довољно ослонити се на Григорину хронику, где се терминима *декарх* и *епитроп* означавају повереници које су Османлије остављале у заузетим градовима у време освајања Тракије. Ти термини су могли бити употребљени и у неким општијим, не превише прецизним значењима. С друге стране, ако је *декарх* заиста био представник турске власти,

---

27 За монахе Маргарита (манастира Св. Јована Претече) легенда каже да су се поклонили још султану Осману (умро 1326), уп. E. A. Zachariadou, "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)", *Südost-Forschungen* XXVIII (1969) 9; И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952, 6-7.

28 Г. Острогорски је неодређен: „око 1386" (Острогорски, „Византија", 386); у монографији о Хиландару, код М. Живојиновић и П. Христуа стоји 1387 (Богдановић, Ћурић, Медаковић, *Хиландар*, 134; Živojinović, "Hilandar", 22; П. Христу, *Света Гора Атонска. Историја, начин живота, блага*, Београд 1994, 205). Година 1386. у: Živojinović, „O napadima", 19, плод је штампарске грешке.

29 Oikonomidès, "Monastères", 3; Demetriades, "Athonite Documents", 42. У старијој литератури, без позивања на извор, среће се и 1374. година, вид. *M. Kāzım,* "*Aynaroz Tārīḫçesi*", *Tārīḫ-i ʿOṣmānī Encümeni Mecmūʿası IV,* 19-24 (1329/1911) 1198 [арабицом]. Било је и аутора који су навели могућност да су „монаси признали власт Мурата I већ после његовог освојења Једрена 1361, и да су тада пристали да плаћају трибут" (уп. Mendieta, 106, према Βλάχος, 82), што је свакако нетачно јер је Мурат I ступио на престо тек 1362, а Једрене је узео 1376/77.

30 Vacalopoulos, *History*, 52, на основу повеље цара Манојла Димитрију Вулиоту из 1404. године, објављене у: Γ. Ἀρκάδιος Βατοπαιδινός, Ἁγιορειτικὰ ἀνάλεκτα, 15. Βασιλικὴ διαταγὴ πρὸς Δημήτριον τὸν Βουλιώτην περὶ Ἁγίου Ὄρους, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 2 (1918) 452.

31 Наводи се 1393. година, као година када је Света Гора по други пут могла бити потчињена (Богдановић, Ћурић, Медаковић, *Хиландар*, 134; Živojinović, "Hilandar", 22).

32 *Actes de Dionysiou*, éd. N. Oikonomidès, Paris 1968, 73-76.

33 N. Oikonomides, "From Soldiers of Fortune to Gazi Warriors: the Tzympe Affair", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, ed. by C. Heywood and C. Imber, Istanbul: The Issis Press, 1994, 245. Својевремено је Икономидис то питање оставио отвореним.

тешко да би прот у свом акту смео да му забрани евентуално будуће мешање у спор на исти начин као члановима светогорске монашке управе.[34]

Колико је до сада познато, из времена прве управе сачуван је само један османски документ: заповест Бајазита I на грчком језику, похрањена у манастиру Светог Павла. Вероватно се односи на потврду поседовања манастира Богородице Месонисиотисе, претходно дарованог од стране Николе Багаша Балдовина. Међутим, пошто документ није критички објављен, не би требало пренагљивати са закључцима.[35]

Кратак предах: повратак Византији 1403–1423

Битка код Анкаре 1402. године означила је прекретницу у турско-византијским односима. Распарчаној османској држави запретила је опасност потпуног уништења. Да би учврстио свој положај у Румелији, најстарији син заробљеног Бајазита, емир Сулејман, био је принуђен да склопи мир с хришћанском лигом. Према одредбама уговора који је потписан 1403. године, највероватније у фебруару, Сулејман је Византију ослободио плаћања харача. Поред тога, вратио јој је неке територије међу којима су важан део чинили Солун и читаво приобаље од Солуна преко Халкидике све до Струме. Наводећи враћене територије, Константин Филозоф је посебно нагласио да се грчка власт од тада простире и на „солунским странама и по Светој Гори Атонској".[36]

Чим је успоставио власт над тим подручјима, Манојло II је забранио Светогорцима било какве непосредне контакте с Османлијама. Како је навео у повељи из септембра 1404. године, желео је да избегне могућност да се манастири, поведени међусобним размирицама, корак по корак, поново нађу под султановом заштитом.[37] Сасвим је вероватно да је његова бојазан била основана и да Света Гора, поучена искуством и нестабилним политичким приликама, није тек тако иза себе затварала већ једном, и то на прихватљив начин отворена врата. Поред тога, враћање византијске власти у Солунску и део Струмске области пратило је и мноштво нерешених питања, спорова и несугласица из којих није увек било лако искључити Турке. Из поменуте повеље сазнаје се да је Манојло у те крајеве послао Димитрија Вулиота као заштитника и чувара светогорских манастира и њихових метоха. Претходно је, на основу потписаног мира, требало да за тај задатак обезбеди пуномоћје емира Сулејмана и Али-паше. Био је дужан да спречава улазак Турака на Свету Гору, али и свих осталих који би се тамо упутили да ремете манастирски мир. Посебно му је наглашено да посредује у међусобним манастирским споровима, да их упућује на то да проблеме решавају договором, према својим старим обичајима. Од њега се тражило да спречи сваку прилику да у те спорове на било који начин буду увучени и Турци.

---

34 *Actes de Dionysiou*, бр. 8.

35 S. Binon, *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, Louvain 1942, 247-248, 274-275; Κρ. Χρυσοχοΐδης, Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 4 (1981) 279. Документ је веома оштећен.

36 Константин Филозоф, „Житије Стефана Лазаревића деспота српског", изд. К. Куев и Г. Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки*, София 1986, 389. О политичким околностима и самом уговору уп. G. T. Dennis, "The Byzantine - Turkish Treaty of 1403", *Orientalia Christiana Periodica* XXXIII, I (1967) 72-88; И. Ђурић, *Сумрак Византије. (Време Јована VIII Палеолога) 1392–1448*, Београд 1984, 126-143.

37 Ἀρκάδιος Βατοπαιδινός, 451. Уп. Oikonomidès, "Monastères", 6.

Поред тога, требало је да се побрине и о новцу узетом са светогорских метоха, који је држао поменути Али-паша.[38]

Свету Гору и њене метохе у враћеним областима, византијска држава очигледно није занемарила. Међутим, велики број врло богатих метоха налазио се на територијама које су остале под турском влашћу, пре свега у Пострумљу. О њима су Светогорци такође морали да воде рачуна, а изгледа да цар такве контакте није спречавао. Током раздобља византијске управе над Атоном (1403–1423), Османлије су заиста штитиле поседе светогорских манастира у својим областима. Великој Лаври је прво потврђен метох у Доксомбу 1405. године, а потом је емир Сулејман 1410/11. наредио да се тај метох заштити од упада оближњег насртљивог спахије. Такође, византијски штићеник, принц Орхан, син емира Сулејмана, почетком 1412. године потврдио је манастиру Св. Павла статус спахије над метохом који је чинио манастир Св. Богородице Месонисиотисе у Костуру са селима што су му припадала. Метохе је признавао и потврђивао и Мехмед I (1413–1421). Штавише, његову заштиту уживала је и сама Света Гора, иако није била под његовом управом.[39] Не би требало сумњати да се слично дешавало и с хиландарским метосима у Пострумљу, бар оним највећим (у Георгили, Куцову, Мунухову и Здравику), који су и доцније остали у рукама Хиландараца.

Економске (не)прилике

Борба против Турака и општа криза Царства оставиле су тешке последице на манастирску економију. У почетку, држава је тражила излаз у повећавању разних намета, па и у увођењу нових. После Маричке битке, међутим, то више није било довољно. Ради повећања одбрамбене моћи, власт је била принуђена да спроведе свеобухватну, темељну реформу манастирских поседа. Половина свих манастирских добара тада је претворена у пронију. Дуго се сматрало да је половина метоха једноставно „одузета“ манастирима, или „секуларизована“. Међутим, у новије време овако одсечно тумачење доведено је у озбиљну сумњу. На основу пажљиво анализираних извора закључено је да „пронијаризација“ половине поседа није значила и одузимање власничких права над земљом, него само одузимање прихода са ње. Тај приход је држава потом уступала пронијарима. Како год било, византијски чиновници су брижљиво одвојили и омеђили поменуту половину. Потоњи догађаји наговештавају да су светогорски манастири тим чином заувек лишени половине својих метоха. Није вероватно да су је Османлије вратиле, мада појединачне уступке не треба искључити. Највећи део онога што се затекло као пронија углавном је претварано у тимар. Уосталом, поменуту половину није вратила ни византијска власт после 1403. године.[40]

---

38 Ἀρκάδιος Βατοπαιδινός, 449-451. Ова простагма је од изванредне важности за изучавање светогорско-турских односа тога доба, те ју је, као један од заиста ретких извора, неопходно поново издати на савремен критички начин. Поменути Али-паша није нико други до чувени Чандарли-заде Али-паша, син Хајрединов, велики везир за владе три османска султана, од 1387. до 1407. године (*R. Mantran,* “*ᶜAlī Pas̱ẖa Čāndārlızāde*”*, EI*²).

39 Demetriades, “Athonite Documents”, 43-45, 47, 51; Boškov, “Ein Nišān”, 127-152. Код Бошкова у документу пише „село“ Месонисиотиса, а таква непрецизност не би требало да збуњује. Тај метох је манастиру Св. Павла поклонио Никола Багаш Балдовин 1385. године, уп. Г. Суботић, „Обнова манастира Светог Павла у XIV веку“, *ЗРВИ* XXII (1983) 244-249.

40 О „секуларизацији“ („одузимању“, „експропријацији“) уп. В. Мошин, „Акти из светогорских архива“, *Споменик* XCI (1939) 164-166; Г. Острогорски, *Пронија*, Београд 1951, 109-120; исти, „Византија“ 380, 388. Тако су тумачили и многи други за њима (нпр. *Actes d’Esphigménou*, éd. J. Lefort, Paris 1973, 26, 174).

Како је нерадо цар Манојло II приступио овој неопходној мери, сведоче његове речи, забележене готово четири деценије доцније, децембра 1408. године, у простагми светогорским манастирима:

> „Пре много времена, одмах после смрти деспота Србије, покојног Угљеше, због навале настале тада од стране Турака, врло тешке и дуготрајне, водећи бригу о општем добру, одлучили смо да буде у проније претворена половина метоха светогорских и солунских, и уопште сви, да не би сви до последњег били прогутани. Толико су, наиме, очевидно претили оно време и тешке прилике. А имали смо и имамо намеру да, ако Бог да боља времена, повратимо то њима [монасима] као што је то било у почетку, па да поседују своје у целом обиму. И дао Бог то! И то ће више обрадовати нас, но оне који буду добили..."[41]

Приликом спровођења те мере дешавале су се гдегде и злоупотребе. Не само што се неоправдано тражило више од прописане половине, него су каткад одузимани чак и читави поседи. Такве грешке су, према поменутој наредби из 1408. године, морале да буду отклоњене.

Интересантан је случај метоха Велике Лавре у Писони (Василика, Мала Каламарија) који, мада знатно каснији, вероватно има везе са „пронијаризацијом". Бајазит-бег је својевремено потврдио Лаври *цело* село као метох, иако је манастир раније држао само *половину*. Ако је то био Бајазит-паша, беглер-бег Румелије и велики везир, онда је заповест издата пре његове смрти 1421. године. Знатно доцније, Макријани, у време византијске власти вероватно пронијар и уживалац половине села, а тада хришћански спахија, затражио је и добио потврду свог тимара. Лавриоти су 1426. године ипак издејствовали да им се врати цело село, тврдећи да су поднети лажни докази. Из овог случаја, јединог познатог, ако је уопште везан за последице „пронијаризације", не би требало извлачити правило да су Османлије листом враћале поменуте половине свих метоха. Пре ће бити да је то чињено само у изузетним случајевима.[42]

Толико жељена „боља времена" нису никада дошла. Штавише, опште прилике су се непрестано погоршавале, па су се терети и давања само умножавали.[43] Један од најзначајнијих нових намета био је харач, који је од тренутка када је Византија постала вазална држава свакако био разрезан и на светогорске манастире и њихове тада већ преполовљене метохе.

Потчињавање османској држави, после 1383. године, сигурно је подразумевало и одређене дажбинске обавезе светогорских манастира, мада о томе нема никаквих података. Ипак, не треба веровати да су оне биле нарочито повећане у то прво, прелазно, време. Још мање треба веровати да су одузети сви светогорски поседи, како се у ранијој литератури често тврдило, или бар сугерисало. Бројни докази о држању метоха и боље познавање општих прилика оповргавају такве тврдње. Негдашња мишљења заснивају се на непрецизним тумачењима неколико реченица из две већ помињане простагме Манојла II.[44]

Пажљива анализа тих повеља показала је да не постоје докази о општој конфискацији поседа светогорских манастира у доба прве владавине Османлија у Македонији, од 1383. до 1403. године. О томе да је заиста није било сведоче бројни примери. Сачувани акти манастира

О „пронијаризацији", тј. „фискализацији" у корист проније уп. *Actes de Lavra.* IV. *Études historiques - actes serbes - complèments et index*, par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, S. Ćirković, Paris 1982, 52-53 (текст П. Лемерла). Лемерлово мишљење прихватио је и Н. Икономидис, који употребљава израз "transformation des biens" (*Actes de Docheiariou*, éd. N. Oikonomidès, Paris 1984, 273). Цео проблем је проистекао пре свега из тумачења једног дела простагме Манојла II из 1408. године: „...ἵνα προνοιασθῶσι τ ἡ μίση τῶν μετοχίων τῶν τε Ἁγιορειτῶν..." (Мошин, „Акти", 165).

41 Превод према: Мошин, „Акти", 165.

42 Demetriades, "Athonite Documents", 46-47.

43 Мошин, „Акти", 165-166; Острогорски, *Проније*, 112.

44 Реч је о наредби Димитрију Вулиоту из 1404. и повељи Светогорцима из 1408. Проблем је подробно размотрен у: Фотић, „Светогорски метоси", 213-219.

Хиландара (из 1388. и 1392), Кутлумуша (1386), Есфигмена (из 1387, 1388. и 1393) и Пантократора (из 1392. и 1394) несумњиво потврђују да су манастири задржали своје метохе, како на Светој Гори тако и ван ње, на целом простору од Солуна до Струме. Дешавало се и то да су метоси у том раздобљу проширивани куповином, као што је то чинио Есфигмен.[45]

С друге стране, у прилог овим непобитним доказима о непрекинутом поседовању имања говори и чињеница да су манастири у време Бајазита I за своје метохе плаћали разне терете, који су после 1403. године у целости препуштени византијском цару.[46]

Све више објављених османских докумената из архива светогорских манастира јасно показује да су манастири остали на не тако малом делу својих поседа. Када је Света Гора са Халкидиком враћена Византији (1403–1423), бројни поседи у Пострумљу и на другим местима нашли су се на турској територији. Управо такви метоси потврђени су Великој Лаври, Св. Павлу и Ватопеду, о чему је већ било речи.[47] Зашто би Османлије потврђивале и штитиле метохе ако је коју годину раније спроведена општа конфискација? На крају, уочљиво је да се многи метоси атонских манастира из времена позније турске власти (XVI–XVII век, па и доцније) налазе у истим селима у којима су били њихови стари метоси, они што су их неколико векова раније даривали хришћански владари и достојанственици. То показује да је континуитет у поседовању постојао, без обзира на промењену величину и начин држања земље. Међу хиландарским посе-дима, из доба српске и византијске власти потичу посед на Светој Гори, можда метох у Комитиси, те метоси на Превлаци, у Коруни и у четири струмска села: Георгили, Куцову, Мунухову (Евну-хову) и Здравику, а вероватно и још неки.[48]

Ако општа конфискација није спроведена, то међутим не значи да није било појединачног одузимања неких поседа. За то је могло бити више оправданих разлога: запуштеност, вишегодишње необрађивање, немогућност да се докаже право власништва, али и неоправданих: самовоља и злоупотреба локалних органа власти. Питање признавања или непризнавања одређених метоха мора се истраживати и решавати појединачно.

Требало би, такође, нагласити да се оправдање за став о конфискацији светогорских имања не може наћи ни у тадашњим преовлађујућим политичким схватањима. Као мера, она се никако не би могла уклопити у познате оквире османских метода освајања. У првим вековима, те методе су подразумевале шире или уже прихватање затеченог стања и односа, већ према потреби. Тек доцније је прихваћено стање постепено прилагођавано сасвим другачијим нормама које су Османлије уводиле током процеса грађења своје младе муслиманске државе. Многи примери показују да су клер, цркве и манастири у почетку задржали већину поседа, наравно у измењеној форми. Гарантоване су им и неке повластице, попут ослобађања од различитих државних дажбина.[49] Свакако, добар део поседа и повластице нису остављани увек и свима, али оним највећим и најзначајним готово по правилу јесу, првенствено из политичких разлога. Како су светогорски манастири по свом значају и утицају несумњиво били у самом врху, нема разлога да се помисли да нису задржали своје метохе и повластице, и то у већој мери него многи

---

45 *Chilandar* 1911, бр. 158, 160; *Actes de Kutlumus*, бр. 38; *Actes d'Esphigménou*, бр. 29-30 (исти примери наведени су и у: Oikonomides, "Monastères", 4; Zachariadou, "Ottoman Documents", 2); *Actes du Pantocrator*, éd. V. Kravari, Paris 1991, бр. 13-19.

46 Ἀρκάδιος Βατοπαιδινός, 451. Такав став заузима и П. Лемерл (*Actes de Lavra*, IV, 55).

47 Demetriades, "Athonite Documents", 43-44, 47; Boškov, "Ein Nišān".

48 Вид. поглавља о наведеним метосима.

49 Уп. H. Inaldžik, „Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva", *POF* III-IV (1952-53) 47; Б. Ђурђев, „Хришћани спахије у северној Србији у XV веку", *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине* IV (1952) 166-168; Р. Тричковић, „Српска црква сред ином XVII века", *Глас* CCCXX, Одељење историјских наука 2 (1980) 72-74; N. Beldiceanu, "Marġarid: un timar monastique", *Revue des études byzantines* XXIII (1975) 227-255; Zachariadou, "Early Ottoman Documents", 1-12, и на другим местима. О општим карактеристикама османске методе освајања вид. H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* II (1954) 103-129.

други манастири. Уосталом, тако је било и касније, после другог потчињавања 1423. године.

Нема готово никаквих поузданих података о врстама и висини терета којима је подлегала Света Гора у првом периоду турске власти. Чак се не зна ни износ најважнијег уведеног данка – харача. Таква ситуација онемогућава сагледавање међусобних утицаја византијског и османског пореског система. А њих је свакако било, о чему говори чињеница да је сам *харач*, и као порез и као термин, опстао у Византији после 1403. године. Повратком Свете Горе под византијску власт харач и остали порези нису у потпуности укинути. Према речима самог Манојла II, велики емир је њему лично поклонио светогорски харач, од кога је он, као и од свих других пореза што су их монаси плаћали Турцима, узимао само трећину, док им је остале две трећине милостиво опростио. Понеке споредне дажбине укинуо је у потпуности, али је зато увео више нових, знатно тежих. Простагма из 1408. године потврђује да су монаси и даље уживали само половину својих бивших имања.[50] А и од те половине, ако се може судити према јединoм до сада познатом случају, била је веома пажљиво одвојена и омеђена трећина, са које су приходи ишли директно држави на име наведене трећине свих давања.[51] Ако је таква подела свуда била спроведена као принцип, онда би се могло рећи да су тада светогорски манастири de facto уживали пуне приходе само са трећине својих некадашњих предмаричких поседа, не рачунајући оне метохе и повластице које су поједини манастири добили у међувремену!

Такво је било опште стање, што, међутим, не значи да у раздобљу византијске међувладе владари и други ктитори нису посебно даривали поједине атонске манастире, или њихове поседе благонаклоно и у много већој мери ослобађали разних данака. Било је и случајева да су даривања условљавана обавезом подизања одбрамбених пиргова и њиховим одржавањем. У склопу своје велике акције утврђивања враћених територија, на ту је идеју дошао Јован VII Палеолог. Под таквим условима је 1407. и 1408. године уступио два запуштена села на Касандри манастирима Дионисијату и Св. Павлу.[52]

Метоси у српским земљама

Турско освајање српских земаља представљало је јак удар и на економију светогорских манастира. Српско одступање на север било је увек праћено губљењем метоха, јер их на тим територијама, за разлику од Солунске и Струмске области, Османлије нису признавале. У вртлогу османлијских налета пре и после Косовске битке изгубио се сваки траг многобројним хиландарским метосима у областима око Скопља, Струмице и Брегалнице. Ни области Бранковића и Лазаревића нису биле поштеђене. Почетком XV века њих је чак захватио и хаос грађанског рата у који су, на обема странама, били уплетени и турски одреди. Хиландарски старци су се тада пожалили синовима Вука Бранковића „о нужди манастирској, како су им Турци метохије поузимали“, док су им друге поплењене и поробљене у међусобним сукобима.[53] То доба обележиле су непрестане турске претње, проширивање крајишта и споро али незаустављиво повлачење и сужавање српске државе. Велика Лавра је још пре 1427. године изгубила

50 Ἀρκάδιος Βατοπαιδινός, 451-452; Мошин, „Акти“, 166. Уп. такође Острогорски, „Византија“, 384-385; N. Oikonomidès, “Le haradj dans l’empire byzantin du XVe siècle”, *Actes du Ier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-est Européennes*, III, Sofia 1969, 682-687.

51. Острогорски, „Византија“, 387.

52 М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972, 115-116 (Дионисијат своју обавезу није извршио, али му је село касније ипак потврђено).

53 *Chilandar* 1915, бр. 74.

многе поседе, док приходе са осталих никако није стизала да прикупи због сталних турских провала.[54] По ступању Ђурђа Бранковића на чело Деспотовине (после јула 1427), представници Пантелејмоновог манастира замолили су помоћ, известивши га о „нужди и одступљенију метохија“. Ђурађ им је тада потврдио све раније поседе у Деспотовини, па чак и оне већ изгубљене, што је свакако сведочило о још неугашеној нади у другачију будућност:

> „И ако благоизволи Бог и приступи земља српска опет у наше руке, [оно] што је било одступило у турске руке, [и] села њихова која и ако буду одступила, да их имају опет како су их имали и при животу светопочившег господина и родитеља ми деспота [Стефана].“[55]

Док су, с једне стране, атонски манастири ширењем османске државе непрестано губили постојеће поседе и приходе, с друге стране, трудећи се да им изгубљено надокнаде, па и надмаше, српски деспоти и достојанственици богато су их даривали новим приходима и метосима, а некима су чак постали и нови ктитори. Крајем XIV и током прве половине XV века, осим Хиландара, посебан углед у српским земљама уживали су Русик, Лавра св. Атанасија, Ватопед, Св. Павле, Кастамонит и Есфигмен.[56] Међутим, после коначног пада Деспотовине под турску власт 1459. године, сви тамошњи светогорски поседи су одузети а приходи укинути. О њима више нема никаквих података у манастирским архивима. Исто се десило с приходима из бугарских области и онима из области под влашћу Ивана Кастриота. Тешко је тачно одредити западну и северну границу изван које светогорски метоси нису били признати, јер о томе нису остали никакви трагови у изворима. Реч је, наравно, само о затеченим метосима. После учвршћивања турске власти у тим крајевима, манастири су могли да купују нова добра или да их примају као поклон или завештање.

Већина манастирских метоха у вазалним српским земљама, слично као и у византијским, била је од 1392. године оптерећена посебним наметом – „царевим харачем“. Овај данак, у изворима познат и као „царев телос“, „царев данак“, „турска плата“, „доходак царски“, наметан је читавом становништву, и само је понеки манастир, изузетно, могао да буде ослобођен обавезе. Такву ретку милост указао је Вук Бранковић Хиландару 1392. године, обавезавши се да ће сам исплаћивати 200 перпера разрезаних на манастирске метохије. Поред харача, метоси су најчешће били дужни да исплаћују „војницу“, тј. „војштатик“, на име опремања војске, „у Турке“, или „у крајишту“. У једној повељи помиње се и „работа великог господара [Бајазита] која ће доћи на сву земљу српску“.[57] То су кључни намети који су непосредно произашли из турског присуства у Деспотовини. По страни овом приликом остају многе друге дажбине, редовне или ванредне, настале као плод опште кризе изазване османлијским освајањима.

---

54 Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 501-502.

55 *Акты Русскаго на святомъ Аѳонѣ монастыра св. великомученика и цѣлителя Пантелеимона*, Кіевъ 1873, 410-411. Повеља је доцније датирана у раздобље између јула 1427. и 1429. године (*Actes de Saint--Pantéléèmon*, éd. P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982, бр. 15).

56 Ћоровић, 166-172; Р. М. Грујић, „Руска властелинства по Србији у XIV и XIV веку“, *ИЧ* V (1954-1955) 53-77; П. Ивић, В. Ј. Ђурић, С. Ћирковић, *Есфигменска повеља деспота Ђурђа*, Београд 1989, 66-68.

57 Острогорски, „Византија“, 385-386; И. Божић, *Доходак царски (Поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, Београд 1956, 54-57; *Историја српског народа*, II, Београд: СКЗ, 1982, 122-124.

Османска држава је у доба владавине Мехмеда I почела да се опоравља. Спољне опасности су нестале, а унутрашње размирице Мехмед је разрешио у своју корист. Под његовим наследником Муратом II (1421–1444, 1446–1451) Османлије су опет кренуле у незадржива освајања, као и дотад умногоме олакшана хришћанском неслогом. После тешке опсаде Цариграда, Византија је 1424. године опет била приморана да се потчини и прихвати вазални статус. Више га се није могла ослободити све до своје коначне пропасти. С друге стране, независно од Цариграда, Солун је, под управом деспота Андроника Палеолога, био у неком виду зависности од Османлија још пре него што је 1423. године (13. или 14. септембра) предат Венецији. Зна се сасвим извесно да је плаћао порез на со, а има тврдњи да је плаћао и харач.[58]

Опрезна размишљања Светогораца потврђивали су наредни догађаји. Борба Бајазитових синова за власт, у којој је на свој начин учествовала и Византија, увек подржавајући најслабијег, често се одвијала у њиховом суседству. Уносећи страх и одржавајући напетост, сукоби су сигурно угрожавали приходе са бројних светогорских метоха у Македонији. Током 1412. године принц Муса је два пута опседао Солун и пустошио околни крај, што је крајем 1416. и почетком наредне године чинио и Мехмед I. У исто време Румелију је потресао и устанак шејха Бедредина. За тај период карактеристична је једна легенда коју је шпански путописац Перо Тафур забележио обилазећи те крајеве 1435–1439. Према њој, Мехмед I је једном приликом кренуо да освоји и Свету Гору, али га је у томе спречила куга од које се поразбољевала војска. Схвативши то као Божју казну, он је чак надокнадио причињену штету. Сам Солун је, уз незнатне прекиде, практично непрестано био под турском опсадом од 13. јуна 1422, када му је одузето залеђе и Каламарија, па све до пада 1430. године. Не могавши успешно да се носи с опсадом, Византија је град и утврђења на Касандри предала Млецима септембра 1423. године. Од тога, међутим, није било никакве користи. Штавише, рат се пренео у непосредну околину Свете Горе. Млетачки адмирал је 1425. опљачкао и спалио Јерисос и друга околна утврђења која су користили Турци. И поред вишегодишње упорне одбране, Венецијанци нису успели да задрже Солун. Град је пао 29. марта 1430. године.[59]

Одлука о предаји Солуна Млецима сигурно је изазвала велику пометњу на Атону. Како је цело залеђе, с већином метоха, већ било у рукама Турака, Светогорци више нису имали правог избора. У тренутку одлуке, изгледа да се нису нимало двоумили. Иако господари мора, Млечани су били исувише слаби, а вероватно и незаинтересовани да им пруже било какву заштиту. Поред тога, између њих и Млечана као „шизматика“ владала је дубоко укорењена мржња. Зато је дипломатска мудрост Светогорце упућивала на османски двор, чију су толеранцију већ осетили у време претходне владавине (1383?–1403). Не треба заборавити ни то да је велики број богатих метоха у Пострумљу непрестано био у османској држави. Да би се сачувале одређене привилегије, препоручљивије је било „добровољно“ отићи у Једрене и поклонити се Мурату II, него на то бити приморан после пустошења Полуострва и пљачке манастира. И поред све политичке и војничке немоћи деспота Андроника Палеолога, Светогорци су од њега ипак претходно затражили сагласност за такав поступак. Његова сагласност означила је коначан крај византијске управе над Светом Гором. О томе сведочи само мала белешка из кратке хронике

58 Острогорски, „Византија“, 389; М. Спремић заступа тезу да је харач наметнут Солуну пре 1423, па чак не одбацује ни могућност да је Солун почео да га плаћа још после опсаде 1416. године (М. Спремић, „Харач Солуна“ *ЗРВИ* X (1967), 188-191). Међутим, И. Ђурић сматра да се ту не може говорити о харачу, јер се он у изворима нигде не помиње, него само о порезу на со (Ђурић, *Сумрак Византије*, 247, 263-264).

59 Filipović, 363, 453, 526, 519-592; Ђурић, *Сумрак Византије*, 165, 200, 239, 245-246, 273; Vacalopoulos, *History of Macedonia*, 77, 84, 86; „Патописот на Перо Тафур од 1435 до 1439 година“, *Патописци*, 62.

сачуване у манастиру Ватопеду. Према тој вести, Света Гора је по други пут признала власт Османлија 6932. године по византијској рачуници, што значи у раздобљу од почетка септембра 1423. до краја августа 1424. године.[60] Био је то коначан крај византијске уп-раве над Светом Гором.

Овај јединствени извор унео је велики помак у познавање светогорско-турских односа, јер су истраживачи, према традицији коју је Фалмерајер записао још 1845, њено потчињавање дотад махом везивали за коначан пад Солуна 1430. године.[61] Вест из кратке хронике упућује на логичну претпоставку да се то могло десити још током септембра 1423. године, непосредно пре или одмах после предаје Солуна Млецима.

Одласком у Једрене на поклоњење, Светогорци су признали османски суверенитет над Полуострвом, чиме је оно коначно ушло у састав османске државе и постало „земља ислама“ (*Dār ul-Islām*). Мурат II је Светој Гори оставио самоуправу а манастирима допустио да задрже своје метохе. Атонско полуострво је прихваћено као целина, као засебна ограничена територија, која је свој данак исплаћивала годишњим одсеком – харачем. Тада успостављена власт окончана је тек скоро пет векова касније, новембра 1912. године.

Нове околности нису у почетку унеле велике промене у начин живота на Светој Гори. Манастири су већ имали искуства с Османлијама, које у то прво време нису превише притискале хришћане. Добијене повластице омогућиле су економски опстанак манастира. Ипак, с временом је Света Гора морала да прихвата промене и да се на њих привикава. Свако угрожавања повластица било је праћено великим отпором. Основне повластице нису никада укинуте јер би то, вероватно, значило и крај саме Свете Горе, а то властима није био циљ.

Иако су светогорски метоси били, у најопштијем смислу, признати вероватно одмах по потчињавању 1423. године, поставља се питање када је нова власт извршила први катастарски попис, тј. када су тачно утврђене границе поседа. То је свакако учињено још у доба Мурата II. О томе сведоче речи Мехмеда Освајача. У својој наредби на грчком језику, датој манастиру Св. Павла 1451. године, опоменуо је прота и старце да границе манастирских поседа треба да остану онакве какве је одредио и признао његов отац.[62] Врло је вероватно да је земља пописана одмах после освојења Солуна, још 1430. године, и да је тај попис био део једног општег пописа целе Румелије. Тој тези у прилог иде и сурет (извод из дефтера) из 833. године по хиџри (септембар 1429 – септембар 1430), сачуван међу актима манастира Григоријата; наравно, уколико је хиџранска година добро прочитана.[63]

Манастири су приликом пописивања свакако морали да докажу права на своју земљу. Нису смели да дозволе ни да се она запусти и не обрађује, јер су недостатак сигурних доказа

---

60 P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I, Wien 1975, 473; II, Wien 1977, 422-423. Уп. Oikonomidès, “Monastères”, 10. У новијој литератури Е. Захаријаду се определила за 1423, а Христу за 1424. годину (Zachariadou, “The Worrisome Wealth”, 384; Христу, 205).

61 J. Ph. Fallmerayer, “Fragmente aus dem Orient”, у: исти, *Schriften und Tagebücher. Fragmente aus dem Orient. Neue Fragmente. Politisch - historische Aussäse - Tagebücher*, II, München – Leipzig 1913, 77 [прво издање *Фрагмената са Оријента* изашло је 1845]; Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte des Athosklöster*, Leipzig 1894, 64-65; F. W. Hasluck, *Athos and its Monasteries*, London – New York 1924, 31; Сава Хиландарац, *Света Гора*, 65; Д. Анастасијевић, „Света Гора у прошлости и садашњости“, *Српски књижевни гласник* 18 (1907) 851; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 134; Mendieta, 106. Код Смирнакиса се помиње 1421, док Александрос сматра да се то десило пре пада Солуна 1430, али ни њихови наводи нису засновани на грађи (Σμυρνάκης, 108; Ἀλέξανδρος, 121).

62 Binon, *Les origines*, 295-298.

63 Zachariadou, “Ottoman Documents”, 25; Ἔγγραφα τῆς ν Ἁγίῳ Ὄρει Ἱερᾶς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου, τόμος Α΄, Ι. Ἔγγραφα γενικά – ΙΙ. Ἔγγραφα Μοναστηριακοῦ δάσους, πιμέλεια Βαρλαάμ Γρηγοριάτου, ν Θεσσαλονίκῃ 1929, 5-6 (нема факсимила). Питање општег пописа Румелије после освојења Солуна 1430. године први је поставио Х. Иналџик (*H. İnalcık, Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara* 1954*,* XVIII).

о власништву или вишегодишња запуштеност били довољан разлог да земља буде одузета. А нема сумње да је и таквих случајева било, јер у тим тешким и несигурним временима није увек било лако обезбедити средства и људе за непрекидну производњу.

Не зна се зашто нису признавани поседи светогорских манастира северно и западно од Солунске области, схваћене у најширем смислу. Да ли је приликом признавања метоха био поштован неки принцип, можда територијално-управни, за сада ће остати отворено питање. Ипак, доцније, по коначном прикључењу османској држави, манастирима су потврђени поседи на Лимносу, Тасосу и другим егејским острвима, која су у управном погледу припала Галипољском санџаку.[64]

Насупрот времену пре и после Маричке битке, када је због турских напада и пустошења Свету Гору напустио приличан број њених житеља, крај XIV и цео XV век обележени су великим приливом монаха и угледних световних достојанственика. У почетку је разлог томе било уверење да ће Османлије поштедети то свето место, а доцније чињеница да се тако и десило, и да се на Балкану заиста није могло наћи сигурније уточиште. Многи светогорски манастири постали су тако „прибежиште од буре и метежа избежајуштим од сербских родов“, како је записано у повељи деспотице Ангелине Хиландару 1495/96. године. Прилив монаха словенског порекла унеколико је изменио демографску слику Свете Горе, јер су они не само превладали бројем у неким до тада искључиво грчким манастирима него су чак узели и управу у своје руке. Властела је свој будући боравак у манастирима, без обзира на то да ли ће га искористити, осигуравала узимањем аделфата, братствених удела (у српским актима: **адрѯфать, комать, мєртикь**), које су добијали на основу више или мање вредних дарова у имањима или новцу. У манастиру Ватопеду је још 1394. године аделфате купио последњи Немањић, Јован Урош, син цара Симеона. Кнегиња Милица је за себе и своју децу 1395/96. обезбедила 30 аделфата у Св. Пантелејмону и, будући жена, на његовим метосима ван Атона. Деспот Стефан је 1411. с Хиландаром уговорио право на шест репрезентативних „братствених удела“, укључујући и бању на морској обали. И Иван Кастриот је поклонима и откупом једног пирга, по њему прозваног Арбанашки, после 1428. године обезбедио аделфате себи и својим синовима. Иако је 1432. располагао аделфатима у Ватопеду, челник Радич се повукао у Кастамонит, где је сматран новим ктитором. У Хиландару и на његовим метосима уточиште су нашли потомци Бранковића, Црнојевића и других угледних породица. Продаја аделфата је у XV веку за светогорске манастире представљала изузетно важан део прихода, јер су тиме умногоме ублажавани губици на другим странама.[65]

Цар и патријарх у још неосвојеном Цариграду, иако без стварне моћи, настојали су на разне начине да очувају свој ауторитет на Светој Гори. Светогорци су цара и даље, више по традицији, сматрали својим највећим заштитником и покровитељем, мада он у стварности није био њихов владар, нити је за њих могао било шта да учини. У безнадежној ситуацији по Царство, он је на концилу у Фиренци 1439. године пришао унији и тиме од себе још више удаљио већину светогорских манастира (мада су представници Лавре и Ватопеда тада били

---

64 Лимнос је 1519. припадао Галипољском санџаку. Према османском попису из 1489, на њему је седам светогорских манастира имало своје метохе (H. W. Lowry, “The Island of Limnos: a Case Study on the Continuity of Byzantine Forms under Ottoman Rule”, *Continuity*, 251). И Тасос је касније прикључен Галипољском санџаку. Према недатираној кануннами за Тасос, метох Аја Анаргири у селу Какиран (?!) одузет је Пантократору јер је седам година био пуст (*Ö. L. Barkan, XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I, Kanunlar, İstanbul* 1943, 346). Филотеј је 1541. имао метох на Тасосу, мада није сигурно да ли води порекло из византијских времена, вид. V. Kravari, “Nouveaux documents du monastère de Philothéou”, *Travaux et mémoires* 10 (1987) 337-341.

65 Р. М. Грујић, „Светогорски азили за српске владаоце и властелу после Косовске битке“, *Гласник Скопског научног друштва* XI (1932) 65-96; М. Живојиновић, „Аделфати у Византији и средњевековној Србији“, *ЗРВИ* XI (1968) 241-270; К. Невострујев, „Три хрисовуље у Хиландару“, *Гласник Српског ученог друштва* VIII/XXV (1869) 272-277; BDB, 135-138; Oikonomidès, “Monastères”, 6-9; Zachariadou, “The Worrisome Wealth”, 383-397.

уз њега). Прави заштитник, нарочито после пада Цариграда 1453, постао је патријарх, њихов једини ослонац и врховни судија.

Крај XV века обележио је и настанак неколико легенди. О њима нема потврде у историјским изворима, али их треба увек имати на уму, јер легенде на Светој Гори дуго трају и неретко у себи садрже понеко зрнце истине. Једно од предања говори о жељи бивше султаније Маре Бранковић да посети манастир Св. Павла. Мара је лађом допловила до обале где се искрцала с пратњом и даровима. Негде на средини пута до манастира, Божје провиђење ју је упозорило да не нарушава светогорски устав који женама строго забрањује да ступе на монашко полуострво. Мара је ту застала, а монаси су јој изашли у сусрет и свечано примили дарове. Потом се вратила на лађу. У спомен на тај догађај доцније је сграђена мала црква на чијим су зидовима насликане сцене сусрета. Почетком овога столећа велика бујица срушила је црквицу. Здање је обновљено 1928. године.[66] Друга прича, о жељи Мехмеда Освајача да посети Атон, много је мање позната, мада је забележена веома рано, а зна се чак и од кога је потекла. У време када се патријарх Дионисије, повукавши се са цариградског трона, налазио у манастиру Косаници, код Драме, султан се једног дана попео до њега и обавестио га о својој погубној намери. Дионисије се сав посветио молитвама не би ли га некако од тога одвратио. Бог је молитве услишио и исте ноћи Мехмеду послао страшна сновиђења, у којима му се претило смрћу. Он се уплашио и, схвативши сан као лош знак, одустао од своје намере. То чудо је, приликом посете манастиру Ватопеду, описао доцније сам Дионисије. Забележио га је Максим Грк у *Посланици* великом кнезу Василију III, 1518/19. године.[67] Наредне две легенде везане су за везире султана Бајазита (1481–1512) који су у различита времена правили планове да опљачкају Свету Гору, побију монахе и уместо њих населе муслимане. Када су кретали у остварење своје зле намере, били су упозорени да Богородица као заштитница Атона неће дозволити да се монасима нешто догоди. И наравно, казна је стигла оба злонамерника. Први покушај свршио се тако што је везира један камен погодио у бедро тако силно да се неколико дана грдно мучио пре него што је издахнуо. Доцнији покушај другог везира проузроковао је страховит бродолом у којем је настрадала цела турска флота. Везир је једва преживео, више због тога да би по повратку у Цариград испричао шта се десило. Срж и једне и друге легенде јесте у томе да је Света Гора остала нетакнута захваљујући Богородичиним чудесним моћима.[68]

Доласком Турака покровитељство византијске државе било је изгубљено. Међутим, манастири су успешно проналазили нове заштитнике. У почетку је то превасходно била српска властела, а када је и она разбијена, некако баш у то време, од средине XV века, у први план избија влашка и молдавска господа, коју ће у потоњим столећима следити и руска кнежевска па царска породица. Сходно својој моћи, у то доба дарове су давали и трапезунтски и грузијски господари. Турско освајање јесте донело многе ненадокнадиве губитке и ограничења, али права и потпуна слика може се стећи једино ако се зна да су крај XIV и XV век за многе манастире били раздобље највећег просперитета, круна њихове књижевне и духовне делатности. Неки од њих су имали и великих успона, али и стрмоглавих падова (Кутлумуш). Други су у то доба из темеља обновљени (Св. Павле, Кастамонит), или проширени и живописани (Ватопед).

---

66 Ст. Новаковић, „Царица Мара“, у: исти, *Из српске историје. Историјске цртe из XV века*, Нови Сад – Београд 1966, 202 (први пут објављено 1893); Ђ. Бошковић, „Светогорски пабирци“, *Старинар* XIV (1939) 99-100 (са фотографијом „киоска“); Р. Ћук, „Царица Мара“, *ИЧ* XXV-XXVI (1978-1979) 93; БМБ, 198. Р. Ћук је на основу рукописа поменутог рада В. Бошкова, где се у једној напомени говори о проналаску турског хуџета – дозволе да Мара посети Свету Гору, закључила да је предање истинито. Међутим, рукопис је пре штампања знатно преправљен. У објављеном раду В. Бошкова нема поменуте напомене, нити било каквог сличног цитата.

67 Н. В. Синицына, „Послание Максима Грека Василию III об устройстве Афонских монастырей (1518–1519 гг.)“, *ВВ* XXVI (1965) 135.

68 *Исто*, 135-136; Εὐλόγιος Κουρίλας Λαυριώτης, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Ἱερᾶς Σκήτης Καυσοκαλυβίων καὶ τῶν Καλύβων αὐτῆς, Paris 1930, 36-37.

*

То би биле основне црте светогорско-турских односа у XIV и XV веку. Искуства су стицана током неколико јасно омеђених раздобља, а свако од њих доносило је промене и захтевало нова прилагођавања. Светогорци су пре многих других увидели неумитност краја Византијског царства. Свесни да њихова борба почива на сасвим другим темељима, добровољно су се потчинили Мурату II. Заузврат, остављене су им неке од ранијих повластица и многи поседи. На тај су начин сачували своје језгро и припремили се да постану неопходан обједињујући чинилац у борби балканских народа за свој духовни опстанак.

II

СВЕТА ГОРА И ОСМАНСКА ВЛАСТ

Османски називи за Свету Гору, Хиландар, монахе и њихове функције – Територија и начин држања земље – Конфискација и откуп манастира и њихових поседа 1568/69. године – Управно-судска надлежност – Дажбине – Прибежиште и затвор – Опште и посебне повластице

Прикључење османској држави подразумевало је потпуно прилагођавање османском управно-судском систему. Османлије су оставиле Светој Гори одређену аутономију и повластице. Атонско полуострво је прихваћено као целина, као засебна ограничена територија.

Какву је аутономију и какве повластице уживала Света Гора и да ли се њен статус може упоредити с неким, бар донекле сличним случајевима?

Османлије су најчешће склапале „уговор“ (*ʿahd*, *ʿahdnāme*) с представницима одређених политичких и територијалних целина или припадницима појединих заједница у време њиховог потчињавања османској држави. Такви „уговори“, на пример, склопљени су како са вазалним кнежевинама Влашком, Молдавијом, Трансилванијом, тако и са различитим субјектима у саставу самог Царства: с војводством Наксос, Дубровачком републиком, Ђеновљанима настањеним у Галати, острвом Хиос и другима. Важили су више векова и сваки новоустоличени султан признавао их је као израз воље свога претка. У њима су садржана права и обавезе оних на које се уговор односи. Било је, чак много више, територијалних целина са чијим житељима није склапан уговор, него су им из разних разлога једноставно дариване извесне аутономне повластице; пример су нека брдска племена у албанском беспућу. Становници свих таквих, мање или више аутономних области били су поданици османске државе. Сваки појединац, припадник такве заједнице, сматран је „штићеником“ (*ẕimmī*) државе, као и било који други немуслиман. Своје основне обавезе према држави заједница је измиривала исплатом годишњег трибута, код Османлија званог „харач“ (*ḫarāç*) или „одсек“ (*maḳṭūʿ*, *kesīm*). Одрезана свота прикупљала се у оквиру заједнице. У начин прикупљања Османлије се нису мешале. У Османском царству није постојало опште правило које би одређивало врсту такве аутономије. Врсте аутономије и повластица, права и обавеза становника, разликовале су се од заједнице до заједнице. Свака аутономија била је sui generis, одређивана је за дати случај, у зависности од политичких или економских потреба у тренутку склапања „уговора“ или давања привилегија, то јест приликом освојења или добровољне предаје. Једном речју, Османлије су још од самих почетака ширења своје државе примењивале врло прагматична политичка решења, некад свесно заобилазећи круте шеријатске оквире.[1]

---

1 N. H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmāns of Murād III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague – Paris: Mouton, 1967, 29-60, нарочито 51-53; M. Grignaschi, “Una raccolta inedita di »Munşeât«: il Ms. Veliyyüddin ef. 1970 della Biblioteca Beyazit Umumi di Istanbul e gli »Ahdname« concessi dalla Sublime Porta a Chio (muharrem 927 h), a Firenze (muharrem 934) e ad

С друге стране, будући да Света Гора није била политичка заједница, треба утврдити да ли се и у којој мери повластице сваког светогорског манастира и монаха разликују од повластица других манастира и монаха широм Османског царства. Наравно, у таквим разматрањима морају се оставити по страни све повластице што се односе на Свету Гору као *заједницу* манастира. Многи велики манастири, па и заједнице манастира (фрањевачки манастири у Босни и Херцеговини), добијали су разнородне повластице. Међутим, чини се да није постојао случај сличан светогорском: да је одређену аутономију уживала читава скупина манастира на јединственој територији.[2]

Непостојање јединственог принципа при додели самоуправних повластица умногоме отежава проучавање статуса Свете Горе. Највише због тога што Мурат II, изгледа, није склопио никакав уговор (*ʿahdnāme*) са Светогорцима. Према познијим изворима, сами Светогорци су тврдили да им је Мурат II издао „часне заповести“ (*aḥkām-i şerīfe*) којима им је гарантовао привилегије. То значи да нема *једног* документа који би садржао све првобитне одредбе светогорске аутономије. Сачуван је само мали број Муратових фермана, од којих је тек неколико објављено. Они се углавном односе на посебне спорове а не на опште повластице. Ипак, многе повластице могу да се реконструишу и из таквих заповести, или да се наслуте на основу познијих османских докумената. Најзначајнији документи јесу „царске мукарернаме“ (*muḳarrernāme-i ḥümāyūn*) или „потврдне заповести“, које је издавао сваки потоњи османски владар по ступању на престо. Није познато чак ни то да ли игде постоји бар једна општа мукарернама Муратових наследника до Селима II. У Хиландару је свакако нема. Сачуване су само знатно доцније обнове заповести, тј. договора султана Селима II и Светогораца, којим се регулише нови статус светогорских монаха и њихових поседа утврђен 1569. године после велике кризе изазване конфискацијом и откупом манастирских поседа.[3] Извесна слика статуса Свете Горе у Османском царству, вероватно не сасвим потпуна, може се добити само стрпљивим и систематичним прикупљањем и упоређивањем свих могућих података расејаних у многим, хронолошки веома удаљеним изворима.

Antivari (ramadan 983)“, *Studi Preottomani e Ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)*, Napoli 1976, 105-127; H. İnalcık, “Djizya (II. - Période ottomane)”, *EI*^{2}. Ахднаме су даване и заједницама без икаквих аутономних права, онима које су територијално и административно у потпуности биле укључене у састав Царства. Одредбе таквих ахднама односиле су се на заштиту и повластице, најчешће само пореске природе, вид. V. Boškov, „Ahd-nama Murata III stanovnicima Bara iz 1575. godine“, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXVIII-XXX (1977-1979) 279-285.

2 V. Boškov, „Pitanje autentičnosti fojničke ahd-name Mehmeda II iz 1463. godine“, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XXVIII-XXX (1977-1979) 87-105.

3 Фотић, „Света Гора“, 146, 155; Alexander, “The Lord Giveth”, 163, 190, 196.

Османски називи за Свету Гору, Хиландар, монахе и њихове функције

Османлије су најчешће преузимале и усвајале затечену топонимију, прилагођавајући је свом изговору. У османским документима Света Гора је махом бележена према свом грчком имену (Ἅγιον Ὄρος), на неколико начина: *Aynarōz*, *Ayānōros*, *Aynōroz*, *Ayōyōrōs*, *ʿAynarōz* и слично. Готово по правилу, име је пратила одредница „полуострво“ (*Cezīre-i Aynarōs*, *Aynōros Cezīresi*, *Ayānorōz Aṭası*), ређе „планина“ (*ṭaġ*), а каткад и арапски појам *buḳʿa*, у значењу: „посебна област“ (не би требало губити из вида и друго значење: „грађевина што служи у религијске сврхе“).[1] Током друге половине XV и почетком XVI века коришћен је и други, пореклом баш турски назив – „Полуострво мушкараца“ (*Erkekler Adası*, *Irkekler Adası*, *Erkek Adası*, *Erkeklü Aṭası*).[2] Занимљиво је да је у једном турском документу убележен и словенски назив полуострва: *Isveta Ġōra*.[3]

У науци је раније био споран појам „вилајет Кешишлик“ (*Vilāyet-i Keşīşlik*). Својевремено је он неоправдано поистовећиван са Светом Гором. Данас је, међутим, јасно да је током XV и почетком XVI века то била административна јединица која се простирала јужно од Сера и Зихне, све до Орфанског залива, с обе стране реке Струме и језера Тахинос. Име је, по свему судећи, добила по многобројним манастирским поседима, не само атонских него и других манастира. Почетком XVI века, између 1504. и 1519. године, цела област је административно преуређена. Део бившег вилајета Кешишлик претворен је, изгледа, у нахију с промењеним именом „Манастир“ (*Manāstır nāḥiyyesi*).[4] Разјашњење појма „вилајет Кешишлик“ никако не значи да Света Гора није називана „кешишлик“ („подручје монаха“, „монашка област“), али само у оном општем, незваничном смислу, да би се ближе одредио простор. У два документа с почетка XVI века из манастира Светог Павла употребљен је израз: „...манастир Свети Павле, један од манастира из *подручја монаха* по имену Ајнароз...“ (*...Ayānōroz nām keşīşlik manāstırlarından Ayā Pāvlō nām manāstır...*). У познијем ферману (1781) који се односи на Велику Лавру помиње се: „кадија места на коме се налази *подручје монаха*“ (*keşīşlik bulundıġı maḥalluñ ḳāżīsi*). У истом смислу Света Гора је некада, мада ретко, означавана и као „нахија“. Тако је назива Евлија челебија средином XVII века (*Nāḥiyye-i Aynārōz*), а тај израз среће се и у једном ферману

---

1 За османске појмове што се широко употребљавају у стотинама хиландарских докумената нема смисла давати сигнатуре. Сигнатуре ће се наводити само за ређе и неуобичајене изразе. Уп. BDB, 134. „*Ayānōrōz nām buḳʿada*“ написано је у хуџету из 1487 (АМСП, ТД, А/28).

2 BDB, 134. Такав назив јавља се у свега три документа из Хиландара: АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 7/11 (регест у: BDB, 151/бр. 18), 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204). Среће се у објављеним документима из Ватопеда (Salakides, 44, 66, 77, 87), Дионисијата (Zachariadou, “Ottoman Documents”, 13) и Кутлумуша (Lemerle et Wittek, 422).

3 BDB, 134.

4 Да је вилајет Кешишлик био Света Гора сматрали су: *Ö. Barkan,* “894 (1488/1489) *yılı Cizyesinin Tahsilâtına âit Muhasebe Bilânçoları*”*, Belgeler I,* 1 (1 Ocak 1964) вид. карту; „Тимари в Авретхисарско и Солунско“, превел Н. Попев, *Турски извори за българската история*, серия XV-XVI, II, съставили и редактирали Н. Тодоров и Б. Недков, Извори за българската история, XIII, София 1966, 421; М. Соколоски, „Серскиот вилает во XV век“, *Гласник Института на национална историја* XVIII, 3 (1974) 107. На једном месту је чак изнета претпоставка да је то име за „велику мезру“(!), вид. „Откъси от регистър за ленни владения в Западните Родопи и Серско“, прев. Стр. Димитров, Р. Стойков, Б. Цветкова, *Родопски сборник* I (1965) 287. После Белдичануових радова, издања основног извора, те Лоријевих чланака посвећених том питању, такве грешке се више не појављују: N. Beldiceanu, “Marġarid”, 240-241; ТД (ТТ 3), 285; H. W. Lowry, “Changes in Fifteenth-Century Ottoman Peasant Taxation: The Case Study of Radilofo”, *Continuity*, 23-28; исти, “The Fifteenth Century Ottoman *Vilayet-i Keşişlik*: its Location, Population and Taxation”, *Humanist and Scholar. Essays in Honor of Andreas Tietze*, ed. H. W. Lowry and D. Quataert, Istanbul – Washington 1993, 15-26). Нахија Манастир наводи се два пута, 1519. и 1521: АМХТ, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24).

из 1690. године. Реч нахија ту није употребљена као назив за територијалну управну јединицу, него у свом општем значењу: „област“. Према Евлији, „Светогорска област“ је „место где живе попови“ (*Pāpāsistān*). Термин „папасистан“ је ту послужио само као објашњење, на исти начин као „кешишлик“, дакле, не као званичан назив.[5]

Не постоје никакви посебни османски изрази што би издвајали светогорске манастире и монахе од осталих православних и католичких манастира и монаха широм Османског царства. За „манастир“ Хиландар употребљавани су термини грчког порекла: *manāstır*, ређе: *kilīsā*, и сасвим ретко: *kenīse*, што су све општи изрази за означавање било које цркве или манастира.[6] Други османски изрази, везани за манастирска здања и метохе, биће објашњени у поглављима у којима се говори о тим здањима.

Име манастира Хиландара у XVI и XVII веку писано је на неколико начина. Најчешће се користио назив *Хиландар*. Изгледа да се на доследност није нарочито пазило ни када су акта потицала од самих Хиландараца. У званичним српским и грчким актима, манастир је бележен и као *Хилендар*, *Филандар*, *Филендар*, Χελανταρίου, Χηλανταρίου, Χιλιανταρίου и слично. И на манастирским печатима се поред претежног облика *Хиландар* јавља и *Хилендар*.[7] Слично шаренило владало је и у османским документима, где су се варијанте писања, а нарочито читања, још више умножиле с обзиром на ограничења која намеће арапско писмо. У највећем броју случајева име манастира уписано је мање или више правилно: *Ḥilāndar*, *Ḥilandār*, *Ḫīlāndar*, *Filāndar*, *Ḳılandar*, мада се срећу и разни другачији облици (нпр. *İflāndār*), каткад извитоперени до непрепознатљивости.[8]

Појмови „монах“ или „калуђер“ превођени су арапским изразима *rāhib* или *ruhbān*, персијским изразом *keşīş* (често и неправилно *keşiş*) и, врло ретко, арапским појмом *ḳasīs*. Коришћени су и грчки називи *pāpās*/*pāpāz* и *kaloyōr* (потоњи термин ниједном није употребљен за Хиландарце). Манастирска братија често је именована термином карактеристичним за становнике насеља: „манастирски житељи“ или „манастирски становници“ (*manāstıruñ ahālīsi*), а понекад сличним изразом „манастирски живаљ“, „манастирски народ“ (*manāstır ḫalḳı*).[9]

Функције манастирских монаха и њихови чинови углавном су преузимани са грчког изворника. Тако се у османским документима веома често срећу: игуман (ἡγούμενος ⇒ *ġūmenōz*,

---

5 АМСП, ТД, К/31, К/32; K. Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in türkischer Sprache*, Freiburg im Breisgau 1970, 84; *Evliyā Çelebī Seyāḥatnāmesi,* VIII, *İstanbul* 1928, 102; “*Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'ndeki Nümismatik İle İlgili Belgeler Kataloğu (Darbhaneler, İlgili Kuruluşlar, Madenler, Meskûkât, Kaime, Madalya, Nişanlar vb.)*”, [*Hazırlayan*] *C. Ender, Türk Nümismatik Derneği Yayınları, Özel Sayı No:* 3, *İstanbul* 1996, 27.

6 Поред хиландарских докумената, уп. и друге збирке османских докумената што се односе на цркву: Lemerle et Wittek; Schwarz; Ф. Бајрактаревић, „Турски документи манастира Св. Тројице код Плевља“, *Споменик* LXXIX, други разред 62 (1936) 27-85; В. Бошков, „Турски документи о односу католичке и православне цркве у Босни, Херцеговини и Далмацији (XV-XVII век)“, *Споменик* CXXXI, Одељ. ист. наука 7 (1992) 7-66; Salakides; Zachariadou, “Ottoman Documents”; иста, Δέκα τουρκικά έγγραφα, и др.

7 A. Vučetić, „Pisma kalugjera srpskih manastira na Svetoj Gori knezu i vlasteli Dubrovačkoj (god. 1520 do 1792)“, *Starine* XVIII (1885) 7; Ст. М. Димитријевић, „Документи хилендарске архиве до XVIII века“, *Споменик* LV (1922) 29; *Chilandar* 1911, бр. 162-165; Mošin in Sovre, 41-58. Нпр. у влашкој повељи из 1525. стоји *Филандар* (*DRH.B.ṬR*, II, бр. 233), а у писму Ахмед-паше Дубровчанима из 1501. чак *Пиландар* (*Chilandar* 1915, бр. 87).

8 BDB, 134-135; AMXT, 8/73. Када у османским документима нису уписани дуги самогласници, име се може читати на још више начина јер тамо где су „и“ и „а“ може да буде и „е“ (уп. BDB, 134-135).

9 BDB, 135; AMXT 1/1a (*ḳasīs*). Облик *ruhbān* употребљавао се да означи једнину иако се у арапском језику њиме исказује множина, тако да додавањем наставка за множину у османском језику настаје двострука множина: *ruhbānları*. Израз *ḫalḳ*, забележен у: AMXT, 7/3 (објављен у: БМБ, 206), 12/37/12 (објављен у: Fotić, “Dispute”), 12/37/13 (регест у: BDB, 148-149/бр. 7), користио се да означи обичан народ, насељенике, живаљ, па и гомилу.

ġumānōz, *īġūmenōs*), проигуман (προηγούμενος ⇒ *brōyüġūmen*, *pōrīġūmenō*, *pōrīüġūmenōz*), економ (κονόμος ⇒ *ḳonōmō*, *ḳōmenōs*, *ḳōmenōz*), старац (γέρω/γέροντας ⇒ *yerō*), јеромонах, монах са свештеничким чином (πάπας ⇒ *pāpā*/*pāpās*; поп ⇒ *pōp*) и разни други изрази. Наравно, сви ти појмови превођени су и на османски језик. Тако су се за игумана користили изрази: *re'is* (поглавар), *serdār* (главнокомандујући), *ser-ruhbān* (главни монах, предводник, заповедник), *żābiṭ* (официр, онај који командује и одржава ред), а најчешће „мутевелија“ (*mütevellī*).[10] Тај последњи термин и јесте најприкладнији, зато што је основни и једини задатак носиоца те функције у исламском свету старање о вакуфу (задужбини). Османлије су хришћанске храмове прихватале као верске задужбине, тако да су у османској терминологији они називани вакуфима, наравно, само у општем значењу тог појма. Тако цитат „*Ḫilāndār manāstırı vaḳfı mütevellīsi*“ треба превести са „управитељ задужбине манастир Хиландар“. Некада су се додавали и други изрази, дословце преузети из муслиманске вакуфске терминологије: „мутевелија манастирских вакуфа под условима [што их је прописао задужбинар]“ (*manāstıruñ evḳāfına ber-vech-i meşrūṭiyyet mütevellīsi*). Термин „мутевелија“ коришћен је у истом смислу као и словенски израз „настојатељ“, како су сами Хиландарци назвали свог игумана Виктора у молби за помоћ упућеној руском цару.[11] Представници манастира пред османским властима најчешће су означавани изразом *vekīlleri* (опуномоћеници, заступници), а знатно ређе *re'isleri* (поглавари), *ketḫudāları* (настојници, управитељи) и *nāẓırlari* (надзорници). За саборске старце претежно се употребљавао израз „коџа“ (*ḳoca*), мада се срећу и други термини у истом значењу: *pīrī*, *iḫtiyār*, *ḳadīmī*.[12]

10 *Re'is*: AMXT, 1/79, 1/80, 12/10/8, 2/165a; *serdār*: AMXT, 8/56, 11/803; *ser-ruhbān*: AMXT, 2/215; *żābiṭ*: AMXT, 12/37/26; *mütevellī*: AMXT, 1/76, 2/173, 2/196, 8/96a, 11/5, 12/37/26, 12/12/56.

11 AMXT, 2/173; Ст. М. Димитријевић, „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека“, *Споменик* LIII (1922) 124.

12 *Re'isleri*: AMXT, 1/40; *ketḫudāları*: AMXT, 1/48a, 11/3, 11/5; *nāẓırlari*: AMXT, 2/173; *pīrī*: AMXT, 1/102, 2/133, 2/160, 12/37/30; *iḫtiyār*: AMXT, 2/160, 11/807, 12/4/9; *ḳadīmī*: AMXT, 11/1.

Територија и начин држања земље

Света Гора је и у време владавине Османлија функционисала као засебна територијална целина. Такав положај био је умногоме олакшан постојањем јасних природних граница. Са свих страна изузев са северозапада била је окружена морем. Копнену границу на северозападу означавао је гребен Велике Вигле. Та природна граница поштована је како у доба византијске и српске власти тако и под Османлијама. На венцима Велике Вигле завршавали су се синори Комитисе, најближег села у залеђу. Почетак светогорске територије обележавао је током друге половине XVII века један велики дрвени крст. Рт Стиљар, данас познат као Арапин, иначе углавном у хиландарском поседу, током највећег дела османске владавине налазио се у оквиру Свете Горе. Међутим, изгледа да су га власти каткад смештале и у синоре Комитисе, чему је можда доприносило то што је рт управно и економски био везан за хиландарски метох у Комитиси, као његов продужетак.[1]

Изгледа да је територија Свете Горе са непосредним залеђем, средином XV века, неко време после пада Цариграда и око 1466. године припадала Чирменском санџаку.[2] Последњих неколико деценија XV века Света Гора с већином манастирских метохија на простору од Солуна до Драме налазила се у границама Једренског или Паша санџака, како је чешће називан. Како је Паша санџак у то доба још био подељен на вилајете, Света Гора и претежни део манастирских поседа налазили су се у оквиру вилајета Солуна, Сера, Кешишлика, Зихне и Драме, или управно-судски гледано, у оквиру истоимених кадилука, изузев Кешишлика који је био под надлежношћу серског кадије. Сама Света Гора дуго је остала везана за Серски кадилук.[3]

По образовању Солунског санџака, у време управно-територијалног преуређења целе области почетком XVI века, припали су му Света Гора и Сидерокавсијски кадилук у њеном непосредном залеђу. Струмска област, где се налазио велики део поседа, остала је у оквиру Паша-санџака, с тим што су уместо вилајета установљене нахије. Огромна већина светогорских поседа налазила се у кадилуцима Сера, Зихне, Драме и Правишта. Главнина метоха у Солунском санџаку била је распоређена у нахијама Каламарији, Касандри, Пазаркјаху (од друге половине XVI века) и Сидерокавсији. Света Гора као специфична територијална целина припојена је Сидерокавсијској нахији и истоименом кадилуку. Веза Свете Горе и управно-територијалних јединица у непосредном залеђу представљана је у званичним османским документима на следеће начине: „...манастир Хиландар, један од манастира са Светогорског полуострва што припада кадилуку богомчуване Сидерокавсије...“ (*...maḥmiyye-i Sidreḳapsī ḳażāsına tābi⁽ cezīre-i Ayānorōs manāstırlarından Ḫilāndār manāstırı...*), „...са Светогорског полуострва што припада Сидеро-кавсијској нахији...“ (*...Sidreḳapsī nāḥiyyesine tābi⁽ cezīre-i Aynarōs...*), „... са Свете Горе која зависи од богомчуваног Солуна / касабе Сидерокавсије...“ (*...maḥmiyye-i Selānīk / ḳaṣṣaba-i Sidreḳapsī tevābi⁽inde cezīre-i Aynorōz...*), „...са Светогорског полуострва придодатог богомчуваном Солуну / касаби Сидерокавсији...“ (*...maḥrūse-i Selānīk / ḳaṣṣaba-i*

---

1 Уп. поглавље *Комитиса и Стиљар*; Georgirenes, 86.

2 БМБ, 202, 207; османски документ из 1466. из Архива манастира Ксиропотама (на који ми је љубазно обратио пажњу др Илијас Коловос послављи ми и копију, на чему сам му искрено захвалан). Интересантно је да досадашња сазнања не показују да се Чирменски санџак толико ширио на југозапад (*M. T. Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı. Vakıflar – Mülkler – Mukataalar, İstanbul* 1952, 6-20).

3 АМХТ, 1/1а, 1/2, 1/4, 1/5, 7/1 (објављен у: Бошков, „Једно оригинално писмо“) 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 7/3 (објављен у: БМБ, 206), 7/4 (објављен у: БМБ, 209), 7/5 (регест у: BDB, 148/бр. 6), 7/6 (регест у: BDB, 149/бр. 8), 11/1 (непотпуно објављен у: БМБ, 206-207), 12/37/12, 12/37/13 (регест у: BDB, 148-149/бр. 7), 12/37/42 (објављен у: БМБ, 208-209), 12/37/43 (регест у: BDB, 147-148/бр. 2); BDB; БМБ; Lemerle et Wittek, 420-426; Zachariadou, “Ottoman Documents”, 4-6; иста, “The Worrisome Wealth”, 384-392; Demetriades, “Athonite Documents”; ТД (ТТ 3); Fotić, “Dispute”.

Sidreḳapsī mużāfatından cezīre-i Aynarōz...), „...са Светогорског полуострва што припада касаби Сидерокавсији и што је прикључено богомчуваном Солуну...“ (*...maḥrūse-i Selānīk mużāfatından ḳaṣṣaba-i Sidreḳapsī'ye tābiʿ cezīre-i Aynarōz...*).[4] Иако узимана као посебна територијална целина, са свим својим карактери-стикама, Света Гора је очигледно била укључена у редовне територијално-управне јединице Царства. Ретки помени Свете Горе као „нахије“ током друге половине XVII века (*Nāḥiyye-i Aynārōz*) не значе да је успостављена нова управна јединица. Термин „нахија“ ту је употребљен искључиво у свом општем значењу: „област“. Изгледа да је до промена дошло тек од друге половине XVIII века. Око 1781. године Света Гора има свог наиба (*Aynarōz cezīresi nā'ibi*), а 1903/1904. године основан је и засебан кадилук Свете Горе, мада без административних тела од којих су се у то доба састојали други, обични кадилуци.[5]

*

У разумевању начина на који су манастири држали своје земљишне поседе, како на самој Светој Гори тако и ван ње, највећу тешкоћу представљају вишезначност одређених кључних појмова (притежавање, држање, уживање – *taṣarruf*, имовина у пуној приватној својини – *mülk*, и завештање, задужбина, дар у богоугодне сврхе – *vaḳıf*) и њихова недоследна и шеријатски често неприхватљива употреба у османским канцеларијама. Употреба таквих термина без пуног одређења њиховог значења често је изазивала недоумице и наводила на погрешне закључке. Услед малобројности објављених и проучених османских докумената, таква карактеристична лутања нису мимоишла ни прве радове посвећене питању статуса Свете Горе и манастирских метоха у првим вековима османске управе.[6] Данас је углавном јасно какве замке крију поменути изрази и с каквим опрезом треба приступити проучавању сваког новог документа.

Суштина неспоразума понајвише лежи у томе што поменута три кључна појма истраживачи нису схватали у њиховом општем значењу, него као техничке термине који подразумевају одређен правни статус. Међутим, османска канцеларија их је чак чешће употребљавала управо у том општем значењу. Тако се изразом „вакуф“ (*vaḳıf*), невезано за муслиманску заједницу, у Османском царству означавала било каква хришћанска задужбина или имовина, дарована или завештана у богоугодне сврхе. Из тога јасно произлази да су свака црква, манастир или посед које је манастир уживао, у османским документима могли бити именовани као вакуфи а да то истовремено не подразумева и њихов правни статус. Манастирски посед се може назвати вакуфом без обзира на то да ли су монаси који су га држали имали статус спахије или статус раје. Он је вакуф једноставно зато што је добијен као дар или завештање у богоугодне сврхе. У том смислу, кад се за неки манастирски посед у документу каже да је „манастирски вакуф“ (*manāstır vaḳfi*), то се не сме тумачити другачије до као: „манастиру поклоњен/завештан посед“. Чак и када у документу пише да монаси држе неки посед „као вакуф“, тј. „на начин вакуфа“ (*vaḳfiyyet üzere taṣarrufumuzda*), поменути израз мора да се разуме једино као „уживање поседа добијеног завештањем“ [или даривањем] манастиру“, било да је то учињено пре или после успостављања османске власти. То би било разумљиво да је важило само за оне поседе (мулк) који законски смеју да се увакуфе. Међутим, иста синтагма коришћена је и за оне поседе који по закону не смеју да се увакуфе: њиве и пашњаке. Ако је завештање учињено пре доласка Османлија, онда

---

4 Османски појам *tābiʿ* може се у наведеним случајевима преводити са „припада“ али и са „зависи од“. Сви наведени примери срећу се у огромном броју хиландарских хуџета.

5 *Evliyā Çelebī Seyāḥatnāmesi,* VIII, *İstanbul* 1928, 102; “*Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'ndeki Nümismatik İle İlgili Belgeler Kataloğu*”, 27; Schwarz, 84; M. Ursinus, “Holy mountain and supreme council: Mount Athos at the beginning of the new era”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 13 (1989) 270.

6 Недоумице настале због „изненађујућих“ употреба османских термина *taṣarruf*, *mülk* и *vaḳıf* када се њима означавају манастирски поседи, запажене су већ у првом раду заснованом на османским документима једног атонског манастира – Кутлумуша (Lemerle et Wittek, 426-431). Следећи, мада знатно доцнији, рад Е. Захаријаду (Zachariadou, “Ottoman Documents”, 21-31) већ је представљао знатан напредак.

је сасвим јасно да том синтагмом може да се означава порекло. А то свакако важи за саму Свету Гору, јер је њено целокупно земљиште раздељено манастирима знатно пре појаве Турака. Ван Полуострва, ако је завештање учињено у оквирима османске државе, поменута синтагма такође може да упућује на начин стицања њива или пашњака, без обзира на законску форму којом је завештање било покривено (уобичајен начин је класичан пренос права притежавања, с тим што сума уписана у тапију није исплаћивана, изузев дела који је ишао „господару земље"). С друге стране, специфичан начин држања земље (да сву државну земљу у оквиру свог поседа монаси једног манастира држе заједнички, не плаћајући тапијску таксу по смрти неког од њих) приморавао је бирократију да, услед недостатка одговарајућих термина, употребљава приближне препознатљиве изразе, упркос томе што они нису у потпуности одговарали реалности. За такав специфичан и неуобичајен начин држања њива и пашњака каткад је коришћен и израз „држање [њиве] као вакуфске" (*vaḳıf üzere taṣarruf*, *vaḳıf nāmına mutaṣarrıf*). Сам Ебусууд, творац система држања државне земље, нагласио је да је поменута манастирска повластица дозвољива и да се државна земља тиме не претвара у вакуфску (у правном смислу речи).

Исто важи и за изразе „манастирски мулк (мн. емлак)" (*manāstır mülki*) и „притежавамо [одређени посед] као мулк", тј. „на начин мулка" (*mülkiyyet üzere taṣarrufumuzda*). Израз „мулк" овде је употребљен у свом најопштијем смислу, да означи једноставно „имовину", такође без намере да се укаже на начин држања земље.

Ни термин „притежавање", „држање", „уживање" (*taṣarruf*) сам по себи није довољан да одреди да ли се посед држи у статусу раје. Право раје на њену баштину (чифтлик) заиста се правно одређује једино и само тим појмом. Међутим, он има и низ других значења, међу којима је довољно навести само један па да се одмах види како се не смеју изводити преурањени закључци. Наиме, термином *taṣarruf* исказивала се и веза између спахије и његовог тимара, тј. између „господара земље" и његовог права на посед (без обзира на то да ли је реч о земљишном мулку или земљишном вакуфу).

На исти начин, не сме се с правне, шеријатске тачке гледишта, тумачити ни термин „вакуфнама" (*vaḳıfnāme*) или „вакфија" (*vaḳfiyye*) у случају када Османлије те par excellence муслиманске појмове користе да би на османски језик превеле ктиторске, даровне повеље средњовековне хришћанске господе. Ту је сасвим јасно да је реч о општем значењу појма (повеља којом се нешто поклања или завештава, најчешће у верске сврхе), тј. о обичном покушају превода, и да такве вакуфнаме не садрже никакве шеријатске карактеристике једне класичне муслиманске вакуфнаме.[7]

Ваља истаћи да без прецизног одређења у османском документу, изрази *vaḳıf*, *mülk* и *taṣarruf* нису довољни да би се на основу њих одредио начин држања поседа. Сваки закључак о том статусу, изнет само на основу поменутих израза, преурањен је и научно неприхватљив. Захваљујући напретку османистичке науке и објављивању великог броја османских докумената сада је углавном јасно да су поједини изрази у документима само наизглед противречни.

---

7 У последње време о свему томе писано је више пута: Fotić, "The Official Explanations for the Confiscation and Sale of Monasteries (Churches) and Their Estates at the Time of Selim II", *Turcica* XXVI (1994)", 42-44, 47-48; исти, "L'Eglise chrétienne dans l'Empire ottoman: Le monastère Chilandar à l'époque de Sélim II", *Dialogue. Journal international d'arts et de sciences*, vol. 3, No. 12 (Paris, Décembre 1994), 57; исти, „Конфискација и продаја манастира (цркава) у доба Селима II (проблем црквених вакуфа)", *Balcanica* XXVII (1996) 53-56, 60-61; исти, „Света Гора", 154-155; E. Balta, *Les Vakıfs de Serrès et de sa région (XVe et XVIe s.)*, Athènes 1995, 185-211; Alexander, "The Lord Giveth", 155-178 (мада он није схватио да израз *vakfiyyet üzere taṣarruf* не подразумева статус, *ucmo*, 175, 178).

*

До сада није пронађен ниједан извор који непосредно говори о статусу светогорског земљишта у време потчињавања Мурату II 1423/24. године. Цео европски део Османског царства, па самим тим и Света Гора, несумњиво је потпадао под режим „државне земље“ (*arż-i mīrī*). Да ли је тле самог Полуострва тада добило статус земљишног мулка или земљишног вакуфа, у овом случају хришћанског? Другим речима, да ли су монаси држали земљиште Свете Горе у статусу „господара земље“ (*ṣāḥib-i arż*)? Османски катастарски дефтер из 1530/31. године даје јасан одговор за доба када је сачињен. Монаси су је тада, без икакве сумње, притежавали у статусу повлашћене раје. То произлази из записа у поменутом дефтеру где се каже да годишњи одсек (*maḳṭūᶜ*, *muḳāṭaᶜa*, *kesīm*) Света Гора предаје уместо џизије, десетка од житарица и десетка од осталих производа из манастирских башта, воћњака и винограда. Податак о ушуру, без обзира на начин исплаћивања (одсек), несумњиво показује да монаси нису уживали статус „господара земље“. Када је 1530/31. године Света Гора пописивана, напоменуто је да је Сулејман Законодавац издао само „часну мукарернаму“, што значи да није учинио ништа више осим што је потврдио раније повластице, установљене „бројним часним заповестима претходних султана“.[8] Ако се поменути изрази схвате дословно, сасвим је могуће да су монаси стекли статус повлашћене раје још на самом почетку османске власти. То би опет значило да земљиште Свете Горе никада није сматрано за мулк или вакуф у статусном смислу, тј. да монаси никада нису имали статус „господара земље“. Ипак, недостатак поузданих савремених извора оставља отвореним питање начина држања земље на Полуострву током прве половине XV века. Статус повлашћене раје монасима је потврђен после конфискације и откупа поседа 1568/69. године, као и после увођења нових пореских мера 1765. године. Тако је остало све до коначног повлачења Османлија из Македоније.[9]

Неименовани „господар земље“ поменут је у једном ферману из 1618. године. Тада су се Хиландарци жалили на Порти због тога што су им монаси из других манастира ометали неке поседе на Светој Гори. Начин држања поседа представили су крајње поједностављено: „места утврђених граница што припадају поменутом манастиру и што се од давнина притежавају с тим што се господару земље редовно предаје оно што му припада“ (*ẕikr olunan manāstıra maḥṣūṣ ḳadīmden taṣarruf olunub ṣāḥib-i arża ᶜāid olanı eda ėdegeldikleri ḥudūdı muᶜayyen yerleri*).[10] Светогорски одсек је ишао у Царску благајну (*Ḫizāne-i ᶜAmīre*). Па ипак, података о припадности царском хасу нема ни у једном од 500 хиландарских докумената из раздобља од XV до XVII века. Први документ у коме се царски хас недвосмислено помиње јесте једна путна исправа из 1711. године: „...раја бостанџи-баши-аге са Свете Горе [што припада] царским хасовима...“ (*...bōstāncı başı aġanuñ ḫavāṣṣ-i hümāyūn Aynōroz reᶜāyālarından...*); и даље у истом документу: „...раја царских бостанџија са царских хасова...“ (*...bōstān-i ḫāṣṣanuñ ḫavāṣṣ-i hümāyūn reᶜāyāsı...*).[11]

О поседима атонских манастира изван Свете Горе зна се незнатно више. Османски документи потврђују да су Светогорци бар од последње четвртине XV века своје метохе од Солуна до Струме уживали не у статусу „господара земље“, него у статусу повлашћене раје.

---

8 Реч је о запису из детаљног пописног дефтера TT 403 (Lowry, “A Note”, 128-130, 134-135). Дефтер није датиран. О спорењу око датације и тачном датирању вид. нап. 6 у поглављу *Мунухово*. О османском земљишном режиму и односима на „државној земљи“ (*mīrī arāżi*), поред мноштва других радова, махом застарелих, вид. H. İnalcık, “Land Problems in Turkish History”, у: исти, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Collected Studies, London: Variorum Reprints, 1978, IV, 221-228; исти, “Village, Peasant and Empire”, у: исти, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*, Indiana Univ. Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, vol. 9, Bloomington 1993, нарочито 142-145.

9 Фотић, „Света Гора“; Alexander, “The Lord Giveth”; AMXT, 11/XXXII,11/XXXIII, 11/XXXV.

10 AMXT, 8/72.

11 AMXT 3/236. О Царској благајни вид. Фотић, „Света Гора“, 146, 160, и Alexander, “The Lord Giveth”, 196.

Према османском земљишном режиму, то значи да су шеријатски и обичајни приходи од метоха (десетак и саларија), који су у великом броју случајева исплаћивани на повлашћен начин – одсеком, одлазили тимарлијама, еминима хасова или представницима вакуфа, већ према томе коме су били намењени. Монаси су попут остале раје имали само право притежавања поседа (*taṣarruf*) под другим „господарем земље“.[12] Ипак, малобројност извора не дозвољава да се са сигурношћу тврди да у првим деценијама османске управе није било појединих метоха са другачијим статусом. Засад један једини документ с почетка друге османске власти сведочи да су атонски монаси држали једно село као метох. Реч је о метоху Лавре, селу Писона у Малој Каламарији. Лавриоти су држали „пола села“ до 1426. године, када су од власти издејствовали да им се врати и друга половина, претходно потврђена као тимар Макријанију, вероватно ранијем пронијару. У гази Исхак-беговој наредби пише: „...поменуто село по имену Писона, које у целини чини 12 кућа, вратио сам наведеним монасима манастира Лавре, тако да на основу раније одлуке буде у њиховим рукама и да приходе од њега троше за своје издржавање...“ (... *mezkūr Pisōna adlu köyi bi-tamāmihi ki on iki evdür mezkūr Lāvrā manāṣdırı keşişlerine gėrü vėrdüm ber-ḳarār-i sābıḳ taḥt-i yedlerinde olub maḥṣūlātını vech-i maʿīşetlerine ṣarf ḳılalar*...). Документ принца Орхана из 1412, којим монасима манастира Светог Павла потврђује статус спахије за метох што су га чинили манастир Богородице Месонисиотисе у Костуру и села која су му припадала, не може се узети као доказ да је метох и после 1423. године задржан у истом статусу.[13]

Чињеница је да су у европском делу Османског царства поједини манастири током XV века уживали статус „господара земље“ на својим поседима, без обзира на то да ли су они сматрани за мулк, вакуф или тимар. Међу њима су били Св. Јован Претеча код Сера (Маргарит), Метеори, Раваница и Манасија, а вероватно и неки други.[14] Ако светогорски манастири током већег дела XV века нису уживали статус „господара земље“ на Светој Гори и на својим метосима, што је, по свој прилици, највероватније, онда су они, бар у то доба, имали знатно мање повластице него поменути манастири са тим статусом. Међутим, још крајем XV века и ти повлашћени манастири сведени су на статус раје, тако да се статусна разлика у односу на атонске манастире изгубила.

Османске власти су Светогорцима вероватно још у доба потчињавања дозволиле примену посебног *принципа колективног држања земље*. Суштина тог принципа огледала се у томе што су сви поседи и целокупна непокретна имовина једног манастира сматрани заједничком имовином свих монаха тог манастира. То значи да ниједан монах није смео држати и користити ниједан део манастирске имовине као своју личну имовину. Нема сумње да је у том принципу оличена најважнија повластица коју су уживали сви светогорски манастири. Колики јој је значај придаван види се по томе што је потврђивање те повластице било кључни услов који су се монаси усудили да поставе Порти приликом одлучивања о прихватању високе суме одређене за откуп конфискованих манастирских поседа 1568/69. године. У тада поднетом арзу монаси су нагласили:

> „...Поменуту имовину и стоку [...] купили смо под тим условом да [као] према ранијој одлуци [ферманима претходних султана] поменуту имовину, њиве, наше винограде, млинове, повртњаке, чифтлике и стоку ниједан монах из наших манастира не притежава као своју личну имовину. Она је сва манастирска [и користи се] у потпуности за гошћење путника и намерника. Емини, емини Бејт ул-мала, мевкуфатчије, војводе и субаше не смеју да се мешају нити да се уплићу ни у једну ствар у вези са свеукупном поменутом имовином и

12 Уп. одељке о хиландарским поседима, а за друге светогорске манастире уп. нпр. Zachariadou, “Ottoman Documents”, и Demetriades, “Athonite Documents”.

13 Demetriades, “Athonite Documents”, 46, 55; Boškov, “Ein Nišān”.

14 Beldiceanu, “Marġarid”; Balta, 185-210; Inaldžik, „Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva“, 47; Ђурђев, „Хришћани спахије“, 166-168; J. C. Alexander, “The Monasteries of the Meteora during the First Two Centuries of Ottoman Rule”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/2 (1982) 96-97.

стоком. Када неки од манастирских монаха умре или оде у другу земљу и тада дођу [поменути службеници], они не смеју да узнемиравају друге монахе говорећи: ‘Тај и тај монах је умро или отишао у другу земљу. Његова имовина, ствари и стока спадају у иметак који наслеђује Царска благајна. Колико је има?’...“ (*...z̲ikr olunan emlāk ve ṭavarları şol şarṭile ṣatun alduḳ ki z̲ikr olunan emlāk ve tarla ve baġlarumuz ve değirmenler ve bōstānlar ve çiftlikler ve ṭavarlar ber-ḳarar-i sābıḳ olub manāstırlarumuzda olan ruhbānlardan birisi mülkiyyet üzere nesne ṭaṣarruf eylemeyüb küllī ve cüzvī āyende ve revendeyi żiyāfet içün manāstırlaruñ olub emīnler ve Beyt ül-māl emīnleri ve mevḳūfātçılar ve voyvodalar ve subaşılar z̲ikr olunan emlāk ve ṭavarlara küllī ve cüzvī nesneye da ḫ l u taᶜarruż eylemeyüb manāstırlaruñ ruhbānlarından biri mürd olduḳda veyāhūd āḫar diyāra gitdükde emīnler ve Beyt ül-māl emīnleri ve mevḳūfātçılar ve voyvodalar ve subaşılar gelüb fılān keşīş mürd oldı veyāhūd āḫar diyāra gitdi māl-i ġāyıbdur dėyü emlāk ve eşyāyı ve ṭavarları nice oldı dėyü sā’ir ruhbānları rencīde ėtmeyüb...*)

Инсистирање на поменутом услову било је чак пропраћено претњом да ће, уколико султан не нареди „милост“, монаси напустити манастире и Свету Гору и да ће тако држава остати без редовног годишњег прихода. Велики муфтија Ебусууд је у фетви која се тицала конфискације и откупа предложио да се принцип заједничког притежавања потврди: „...када међу њима неки [монах] умре, а они кажу: ’На поменутој земљи постоји и његов део‘, онда не предају тапију; део умрлог притежавају остали...“ (*...ve içlerinde baᶜżı mürd olduḳda z̲ikr olan yėrlerde ḥiṣṣesi vardur dėyü ṭapuya vėrilmeyüb mürd olanlaruñ ḥiṣṣesini bāḳīler taṣarruf ėdüb...*). Султан Селим II је прихватио услов и повластица је остала на снази до краја османске управе над Светом Гором: „...На поменутој земљи нема самосталних делова њихових мртвих и несталих. Њу живи монаси путем закупа и уз тапију заиста заједнички притежавају [плаћајући дажбине] одсеком...“ (*...ve içlerinde mürd ve nā-bedīd olanlaruñ z̲ikr olunan yėrlerde müstaḳil ḥiṣṣeleri olmayub bi-l-fiᶜil ḥayāṭda olan rāhibler ᶜumūmiyyet üzere muḳāṭaᶜa ile ve ṭapu ile ber-vech-i maḳṭūᶜ taṣarruflarında olub...*).

Потврда принципа заједничког притежавања била је предуслов за очување целине поседа једног манастира. Без ње, држава би имала права да после смрти монаха потражује део његовог личног поседа. Ако је реч о државној земљи, „господар земље“ би после смрти монаха на кога је гласила тапија могао ту земљу да пренесе на било кога другог. Тако би се поседи манастира стално и незаустављиво крњили, или би, у најбољем случају, били оптерећени плаћањем нових такси на тапију. Таква повластица – да монаси једног манастира заједнички држе комад земље који спада у државну земљу, и да после смрти оног од њих на кога је гласила првобитна тапија, земља аутоматски остаје у рукама осталих монаха, тј. заједнице, без узимања нове тапије – у потпуности је противречила суштини односа на државној земљи. Повластица се не заснива на шеријату. Она је директан одраз воље владара (*ᶜörf*). Иако је том повластицом омогућено да комад државне земље остане вечито (тј. док неки султан то не промени) у рукама монаха једног манастира, тумач закона, велики муфтија Ебусууд, потврдио је да је то исправно и да се такав посед никако не може сматрати правим вакуфом (јер је он недозвољив на државној земљи). Тако је на легалан начин омогућено заобилажење закона, што иначе није реткост у ханефитској школи тумачења права. Из поменуте повластице произлази да су османске власти повлашћене манастире a priori сматрале општежитељним, без обзира на то да ли је у њима заиста поштован такав начин манастирског живота. Кључном повластицом задовољени су обострани интереси, манастирски као и државни. На кршевитом Атону држава вероватно никада ни од кога не би успела да извуче тако висок и редован годишњи приход, ни приближан вредности манастирског одсека.[15]

Ипак, та кључна повластица није била ограничена на светогорске манастире. Познато је да су је уживали манастири Св. Јован Претеча – Маргарит код Сера, Косаница код Драме,

15 Фотић, „Света Гора“, 145-147, 151-152, 169-161; Alexander, “The Lord Giveth”, 167-168, 190-198. Принцип заједничког држања земље запажен је и раније, али није прецизно протумачен (Lemerle et Wittek, 465).

Метеори, па и фрањевачки манастир у Фојници, а, вероватно, и многи други важни манастири, само што документи који би то потврдили нису сачувани.[16]

Цело Полуострво било је издељено међу манастирима. Османлије су признале раније успостављене међе, и као доказе у споровима прихватале су повеље претходних хришћанских владара. У хуџету из 1561. године, који се односи на спор Хиландара и Есфигмена око заједничке границе на тлу Свете Горе, хиландарски представници су у виду увода у суштину проблема врло прецизно објаснили шта се догодило по османском освојењу:

> „...[поменути] простор завештан [дарован] је нашем манастиру према нашим лажним обичајима пре царског освојења и од давнина је уписан у наше безвредне даровне повеље. После царског освојења, претходни владари [султани] – нека им се Бог смилује – потврдили су да све битно што се тиче нас треба да остане онако како је и пре било и о томе су издали фермане...“ (*...mesāfe feṯḥ-i ḫāḳānīden aḳdem ayīn-i bāṭılumuz üzere manāstırumuza vaḳf olub ve ḳadīm ül-eyyāmdan vaḳfiyye-i ʿāṭılamuzda mesṭūr olub feṯḥ-i ḫāḳānīden ṣoñra mülūk-i māżiyye raḥamahum-llah kemākān cümle umūrumuzı muḳarrer ṭutub fermān ṣadır etmişler...*)[17]

После конфискације и откупа сопствених поседа, у пролеће 1569. године манастирима су издате худуднаме (*ḥudūdnāme*) или синорнаме (*sinōrnāme*), документи у којима се прецизно наводе границе поседа сваког манастира на Светој Гори. Од тог доба, худуднаме и тада издате вакуфнаме биле су кључни документи којима се доказивала својина (право притежавања) поседа на Светој Гори. Није познато да су манастири имали тапије на поседе на тлу Свете Горе, што је према условима откупа 1568/69. било обавезно. Улогу тапије преузеле су худуднаме и вакуфнаме.[18]

Хиландарски монаси су, као и други Светогорци, изјављивали да је Атон „планинско“ (*kūhistān*), „неприступачно и каменито место“ (*ṣaʿb ve sengistān yer*).[19] То је, наводно, био битан разлог због кога су манастирима били неопходни метоси ван Полуострва и због чега су били ослобођени ванредних дажбина. Па ипак, на Светој Гори је било винограда, башта, воћњака (поморанџе, лимун, ораси, лешник, трешње), маслињака, пчелињака, ливада, па чак и пашњака на којима се чувала стока. На северном делу Полуострва, где је терен погоднији, било је и нешто њива. Постојање њива потврђују извори из 1530/31, 1574. и 1765. године. Међутим, из неког разлога, сејање пшенице и јечма било је забрањено такозваним „Петим типиком“ патријарха Јеремије II из 1574. године. Једно столеће доцније (1678), поуздани Пол Рико напоменуо је да се на Полуострву не оре. Патријархова забрана највероватније је условљена ставом османских власти. Тешко да се нечим другим може оправдати. За сада се не може рећи у чему је била њена суштина, с обзиром на чињеницу да се 1765. године, у званичним актима османских власти њиве помињу уз остале врсте поседа, без икаквих напомена или објашњења.[20]

---

16 Fotić, “The Official Explanations”, 57; исти, „Конфискација”, 45 (на основу BBA, TT 723, 1048-1051); Alexander, “The Monasteries of the Meteora”, 98; Ј. Матасовић, „Фојничка регеста“, *Споменик* LXVII, 53 (1930) 403, бр. 1924 (недатирана фетва: „da kad se promini oli umre Guardian spahija nemore nagonit, dase Tapia od zemalja na drughe Fratre pripisuje“).

17 AMXT, 1/37. Помињање „лажних обичаја“ и „безвредних даровних повеља“ не значи да ти обичаји и повеље нису признавани и поштовани као правоваљани. То су изрази карактеристични за исламску терминологију и однос према хришћанима и њиховим вредностима. Међутим, с правне тачке гледишта, и обичаји и повеље признавани су уколико се нису супротстављали османском правном систему.

18 AMXT, 11/3, 11/4, 11/5, 11/5a, 11/5б; Фотић, „Света Гора“, 153-155; Alexander, “The Lord Giveth”, 171-176.

19 AMXT, 7/44a (објављен у: Б-Б, 209-212), AMСП, ΔТ/18.

20 Lowry, “A Note”, 134-135; Meyer, 217 (Mendieta, 109); Ricaut, 256; AMXT, 6/16, 6/21, 11/XXXII,11/XXXIII, 11/XXXV. Г. Александрос је дао преглед поседа на Светој Гори према турском попису из 1765. године (Ἀλέξανδρος, 258-259).

Конфискација и откуп манастира и њихових поседа 1568/69. године

На почетку владавине султана Селима II, Порта је извршила велики финансијски притисак на хришћанску цркву. Сва црквена и манастирска непокретна имовина прво је конфискована а потом продата. То је један од најзначајнијих догађаја у историји цркве на Балкану под влашћу Османлија. Као претходни притежаваоци, монаси су имали право првооткупа. Немајући огромне своте за откуп, огромна већина манастира морала је да се задужи како не би остала без својих поседа. Јаки, угледни и богати манастири лакше су проналазили нове ктиторе, па су углавном успели да врате дугове. Исцрпљујући терет дугова многе манастире је притискао и по неколико деценија. Најтеже су прошли мали, сиромашни и запуштени манастири, а таквих је било највише. Неки су заувек нестали с лица земље, док су други изгубили део поседа. Конфискацији је подлегала имовина свих манастира, па и оних најповлашћенијих. Ни светогорски манастири, са својим бројним метосима у залеђу, нису били изузети.[1]

Са законске стране, конфискација манастирских поседа је у потпуности била покривена основним принципима на којима је почивао османски земљишни режим. Она се углавном уклапала у укупне напоре државе да се земљишни односи, један од најважнијих делова османског правног система, коначно дефинишу, уједначе и ускладе са шеријатом. Међутим, поједини потези власти, образложења, нагодбе и начин спровођења мере, показују да су се иза свега крили и други разлози. Нема сумње да је власт хтела ту меру да искористи како би дошла до додатних финансијских средстава.

Први и основни разлог за конфискацију поседа било је притежавање државне земље без тапије, што се до тада толерисало. То је важило за већину метоха светогорских манастира јер су они потицали још из доба византијске и српске власти, а по освојењу су већином признати. Међутим, како су то били велики поседи (метоси, тј. чифтлици) с одређеним повластицама, од којих је најважнија била плаћање дажбина одсеком, притежавани су углавном на основу султанских заповести, које су обнављане приликом смена на престолу. Светогорски манастири су сигурно имали тапије на мање поседе које су стекли после успостављања османске власти. Међутим, такви поседи су по укупној вредности били безначајни у односу на старе. Сада су манастири морали да плате пуне износе тапијских такси на све јединице државне земље (њиве, ливаде и пашњаке), као и тапијске таксе на мулковне поседе који су се налазили на државној земљи (виноградe, баште и слично). Власт је као разлог за конфискацију наводила и тешке злоупотребе везане за односе на државној земљи: противправну куповину и поклањање или завештавање миријске земље као да је она у пуној својини (мулк), иако је било добро познато да државна земља не сме да се продаје и увакуфљује. Изгледа да су манастири новокупљене или завештане њиве, виноградe или друге поседе придруживали великим метосима, покушава-јући да и њих подведу под укупан одсек са тог метоха, уместо да са њих дају прописани десетак.

Други основни разлог за конфискацију односио се на начин држања поседа у пуној приватној својини (мулк), у које су спадали виногради, баште, воћњаци, млинови, куће, дућани, магазе, механе, стока и слично. Познато је да је таква врста поседа смела да се поклања или завештава. Међутим, постојао је важан шеријатски услов: завештање није смело да гласи на манастир, него је морало бити насловљено на манастирске монахе, искушенике, слуге или „путнике и намернике“ и сиротињу. Како је огромна већина поседа светогорских манастира

---

1 О проблему конфискације и откупа светогорских поседа вид. најновије радове: Fotić, “L’Eglise chrétienne”; исти, „Откуп имања“; исти, „Света Гора“; Alexander, “The Lord Giveth”, и у њима цитирану литературу. Рад Лемерла и Витека, који се први озбиљно бавио том проблематиком, данас је потпуно превазиђен (Lemerle et Wittek, 442-472). Уп. и радове везане за примену те мере у целом европском делу Царства: Fotić, “The Official Explanations”; исти, „Конфискација“.

која је спадала у категорију мулка такође потицала из предосманлијског доба, јасно је да акти о завештању нису били сачињени према шеријатском обрасцу. Оно што су манастири имали као доказ о пореклу имовине биле су даровнице хришћанске властеле. Османлије су по освојењу признале и имања и средњовековне повеље као доказ о поседовању. После више од једног столећа такве праксе – да се уопште и не поставља питање о начину завештавања пре успостав-љања османске власти – шејх ул-ислам Ебусууд, иначе творац плана конфискације, изнео је тумачење да нису испуњени сви шеријатски услови и да такву имовину треба сматрати манастирским вакуфом завештаним на неправилан начин.

Управо то тумачење, које је омогућило да се конфискацијом обухвати готово сва манастирска имовина, указује на финансијски притисак као на важан део циља примењене мере. Да цела игра није смишљена само ради доследног спровођења шеријата и кануна, говори и већ објашњена повластица заједничког држања државне земље, која је остала на снази и после откупа. Као што је већ речено, повластица да калуђери једног манастира заједнички држе манастирски посед на државној земљи и да после смрти неког од њих цео посед остане у рукама осталих монаха, у потпуности је противречила суштини односа на државној земљи. Међутим, највећи ауторитет у тумачењу шеријата, велики муфтија Ебусууд, тврдио је да је то допустиво. Та повластица је за светогорске манастире једноставно означавала границу издржљивости, и он је морао наћи начина да она остане на снази.

Конфискација манастирских некретнина започела је упоредо са састављењем нових катастарских дефтера. То се, пре свега, односило на Солунски санџак (1568), а потом и на Паша санџак и Галипољски санџак, у којима се налазила огромна већина манастирских имања. Пописивачи су имали налог да одузму сву непокретну имовину и стоку светогорских манастира. Монасима се давала предност приликом откупа негдашњих поседа, с тим што су били дужни да плате пун износ тапијске таксе на сваки комад земље, исти онолики колики би био наплаћен сваком другом рајетину. „Неправилно“ завештана мулковна имовина такође је одузимана. Уколико ктитори или њихови наследници нису били у животу, а то је био најчешћи случај кад је реч о светогорским поседима, поседи су одузимани у корист Бејт ул-мала и потом продавани по пуној цени.

Сами Светогорци потврдили су да им је одузета баш сва имовина и стока. Судећи према званичним образложењима конфискације, могла је да постоји и имовина која није одузимана и откупљивана. Када је реч о државној земљи, власти су манастирима могле да оставе оне њиве, ливаде или пашњаке који нису били третирани као „вакуфи на државној земљи“, тј. земљу за коју су монаси имали неопходне документе – тапије. Што се тиче мулковне имовине, одузимању не би подлегали само они мулкови који су били завештани (поклоњени) на исправан начин, значи манастирским монасима а не манастиру. Такав вакуф кадије су смеле да региструју и да издају вакуфнаму. Наравно, и од дела такве имовине која се налазила на државној земљи (виногради, баште и сл.) узимала се тапијска такса, уколико то раније није било учињено. Неправилно завештану мулковну имовину, уколико су ктитори или њихови наследници били у животу, требало је одузети, али не у корист државе него да би се вратила поклонодавцима. То значи да су они, ако су хтели, могли опет да је завештају истом манастиру, али на шеријатски дозвољен начин. Судећи по образложењима, сасвим је извесно да је могло бити и имовине која није одузета, или која није морала бити откупљена ако је други пут добијена правилним завештањем. Међутим, чак и да су образложења доследно примењивана, величина манастирских поседа који би се уклопили у поменуте категорије била је апсолутно безначајна у односу на огромну већину оних који су подлегали откупу.

Свим светогорским манастирима одређена је заједничка откупна цена од 14.000 златника за поседе у кадилуцима: Солун, Сидерокавсија, Сер, Зихна, Драма, Караферија и Правиште, и још 130.000 акчи за поседе у Галипољском санџаку (Лимнос, Тасос и др.). Није познато колико је од поменуте укупне суме отпадало на сваки манастир. Што се тиче Хиландара, извесно је да он није имао поседе у Галипољском санџаку, а да је његово учешће у укупној суми, с обзиром на бројне метохе, знатно превазилазило пропорционалну двадесетину. Светогорских поседа, мада малобројних, било је и ван Солунског, Паша и Галипољског санџака. И за њих је морао

да се плати откуп. Тако је Хиландар откупио свој посед Бакебош (?) у Бечкеречком кадилуку у Чанадском санџаку. Велико је питање да ли су и суме за откуп таквих удаљених поседа улазиле у познату укупну суму од 14.000 златника.

Упоредо с конфискацијом и откупом, повишен је на 70.000 акчи светогорски харач (одсек) што се сваке године редовно предавао Царској благајни. Такође, укинута је још једна важна повластица: плаћање дажбина одсеком са метоха (чифтлика). Не мењајући се годинама, тако одрезане суме углавном су биле знатно ниже од износа који би се добио узимањем десетка и саларије. Зато је Порта наредила да се после откупа са све десетинске земље обавезно узимају десетак и саларија. То је и те како утицало на повећање манастирских расхода. Међутим, има примера да се на појединим поседима задржало плаћање одсеком, мада увећаним.

Пошто је Порта пристала да призна Светогорцима кључну повластицу – заједничко држање свих поседа једног манастира, без плаћања тапијске таксе по смрти неког од монаха – кадијама Солуна, Сидерокавсије, Сера, Зихне, Драме, Караферије и Правишта упућен је 31. јануара 1569. године ферман којим су јасно одређена права и обавезе Светогораца после извршеног откупа. Тај ферман општег карактера представља, у ствари, неку врсту новог уговора између Светогораца и османских власти. Пошто се односио на целу светогорску заједницу, ферман није могао бити од користи у многобројним споровима што су их манастири самостално водили. Свесни значаја гарантованих повластица, монаси Хиландара су, мада тек годину дана касније (фебруар 1570), отишли на Порту и обезбедили ферман у коме је било експлицитно речено да се постојеће повластице односе на Хиландар. Као изузетно важан, тај ферман је доцније више пута обнављан, нарочито после устоличавања нових султана (сачуване су обнове из 1575, 1591, 1595. два пута, 1604). Вероватно је и већина других манастира извадила сличне фермане, већ према потребама или могућностима.

Одмах пошто су најважније повластице осигурали општим ферманом, у складу са Ебусуудовом фетвом цитираном у њему, монаси су предузели потребне мере како би обезбедили имовину која је спадала у категорију мулка. Представници вероватно свих светогорских манастира (за четрнаест је потврђено) окупили су се у Цариграду током друге декаде рамазана исте године (27. фебруар – 8. март 1569). Затражили су преписе синорнама (худуднама) из царског дефтера и потом их оверили код цариградског кадије. То су били документи у којима су прецизно наведене границе поседа сваког манастира на тлу Свете Горе. Светогорске худуднаме су очигледно биле сачињене у време прављења пописног катастарског дефтера, када су царски службеници процењивали поседе. Затим су представници сваког манастира детаљно наведену и описану манастирску мулковну имовину поклонили (увакуфили) своме манастиру, али брижљиво поштујући шеријатске услове. Нису је увакуфили директно својим манастирима, него манастирским монасима, сиротињи, те путницима и намерницима. Документе о увакуф-љењу – вакуфнаме – сачинили су и оверили у исто време када и худуднаме. Поред овере истанбулског кадије, на вакуфнамама светогорских манастира налази се и овера самог шејх ул-ислама Ебусууда. Имовину увакуфљену на тај начин нико више није могао да сматра правно недозвољивим манастирским вакуфима.

Иако је приликом откупа тапијска такса несумњиво исплаћена и иако је постојала строга обавеза да се сва државна земља притежава са тапијом, монаси нису имали тапије као доказ о притежавању. У ту сврху служиле су худуднаме и вакуфнаме. У вакуфнаме је ушла не само имовина што се налазила на тлу Свете Горе него и она мулковна имовина што је чинила део сваког метоха од Караферије до Правишта, укључујући и острва. Наравно, обрадива земља, њиве, ливаде и пашњаци, били су изостављени. Ипак, на тлу Свете Горе било је њива и пашњака. И за њих су худуднаме и вакуфнаме биле једини доказ о држању, јер су се поменута места налазила „унутар граница нашег манастира“ (*manāstırumuz ḥudūdı dāḫilinde*), како се то представљало у хуџетима и ферманима издатим поводом међусобних спорова атонских манастира.[2]

2 Вид. нпр. AMXT, 12/10/4, 12/10/5.

Да би одједном исплатили 14.000 златника, Светогорци су морали да се задуже. Уз високе, често и незаконите камате, новац су добили најпре од солунских и сидерокавсијских Јевреја. Манастири су се потом обраћали на све стране не би ли што пре прикупили средства и ослободили се дугова, који су се због камата временом удвостручавали. Све већи број монаха одлазио је организовано у „писанију“. Молдавски војвода Богдан и његова мајка Роксандра исплатили су читавих 165.000 акчи за откуп поседа манастира Дохијара. Великодушна ктиторка даровала је 52.000 акчи за откуп једног зографског метоха на Струми и 35.000 акчи за откуп поседа манастира Каракала. Кутлумуш је у наредних четрнаест година јеврејским повериоцима на име дуга исплатио укупно 224.000 акчи, по 16.000 сваке године. Изгледа да Св. Пантелејмон није одмах нашао покровитеља који би му помогао да се поврати, нити је сам за то смогао снаге. Све своје благо и метохе дао је у залог за дуг. Свете утвари и друге покретности поверене су Хиландару да их сачува. Хиландар, изгледа, није нашао покровитеља који би га једним потезом решио брига. Међутим, судећи по активностима манастирске управе, српска царска лавра је за највише две деценије успела да стабилизује своју финансијску ситуацију.

Тада установљени статус представљао је у наредним столећима полазну основу за решавање свих проблема и спорова, како са властима тако и међу манастирима. Худуднаме и вакуфнаме, као и изводи из дефтера у којима се наводи откупљена имовина, били су кључни и непобитни докази.

Приликом спровођења мере конфискације и откупа манастирских поседа светогорски манастири нису били у повлашћеном положају у односу на друге. Услови су били једнаки за све манастире у европском делу Царства. Кључна повластица – заједничко притежавање свих поседа једног манастира, с тим да се не тражи тапијска такса по смрти неког од монаха – била је потврђена и другим значајним манастирима, можда чак и знатно већем броју него што је оних неколико за које су сачувани поуздани докази.

Управно-судска надлежност

Редовну управну и судску надлежност током XV века делиле су вилајетске субаше и кадије Солуна, Сидерокавсије, Сера, Зихне, Драме и понекад Ђумулџине. Све док почетком XVI столећа кадилук Сидерокавсија није уздигнут у виши ранг, спорови на Светој Гори и у њеном залеђу водили су се пред кадијама Ђумулџине, Сера и Солуна. Стиче се утисак да је у то време серски кадија био кључна особа задужена за решавање спорова везаних за Свету Гору и њене монахе. Султанске заповести издаване поводом решавања разних проблема на Светој Гори и у њеној околини биле су у XV веку упућиване субашама вилајета и кадијама, а оне важније крајишком бегу Солуна, који је имао знатно шира овлашћења од обичног санџак-бега, а нередко и самом румелијском беглер-бегу. Метоси су били подложни властима управно-судске јединице у којој су се налазили.[1]

Многи крупнији неспоразуми и спорови током XV века завршавали су се пред румелијским беглер-бегом, што доцније више није био обичај. Мурат II је 1425. године наредио румелијском беглер-бегу Јусуфу да заштити Светогорце од упада неких султанских „робова“ (*kullar*), који су их узнемиравали тражећи храну. Пошто је претходно био обавештен, румелијски беглер-бег и други везир Порте Шихабедин-паша (Σαμπατημπασίας), у акту светогорског Сабора из 1452. године титулисан само као „господар Солуна“, умешао се у спор између Ксенофонта и Русика око поседа Варнавица на Светој Гори, али само тако што је наредио да се сазове скуп који ће решити спор. Не види се да је утицао на решавање спора, нити да је скупу присуствовао његов изасланик или неки други турски чиновник. Румелијски беглер-бегови решавали су и знатно бројније случајеве који су се односили на метохе, монахе и послове изван Полуострва.[2]

У решавању манастирских спорова током друге половине XV века, поред митрополита (или епископа) и представника османских власти, учествовали су и *архонти* (ἄρχων) и њима подређени *челници* (τζέλνικος). Још увек није сасвим разјашњено у којој мери су то титуле и функције заостале из византијског времена, колико су прилагођавањем новој власти добиле посебну улогу, каква су права и обавезе имали њихови носиоци, и када су те функције укинуте. Оно што се поуздано зна јесте да је архонт био хришћанин, лаик, придружен митрополитском сабору у чијој је надлежности било доношење одлука о поседима манастира (не само атонских) од Солуна до Струме, да је са осталима учествовао и одлучивао у споровима и разграничењима поседа ван Атона, да је имао свог челника и да су обојица били признати од стране османске власти. Нема података који би указао на то да се надлежност архонта у неком виду простирала и на територију Светогорског полуострва.[3]

После управно-територијалне реорганизације на простору Македоније и Тракије, извршене на прелому XV и XVI века, спровођење закона на Светој Гори надгледали су солунски санџак-бег и сидерокавсијски кадија или његов наиб. На сидерокавсијском шеријатском суду

---

1 АМХТ, 1/1a, 1/2, 1/4, 1/5, 7/1 (објављен у: Бошков, „Једно оригинално писмо“), 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 7/3 (објављен у: БМБ, 206), 7/4 (објављен у: БМБ, 209), 7/5 (регест у: BDB, 148/бр. 6), 7/6 (регест у: BDB, 149/бр. 8), 11/1 (непотпуно објављен у: БМБ, 206-207), 12/37/12, 12/37/13 (регест у: BDB, 148-149/бр. 7), 12/37/42 (објављен у: БМБ, 208-209), 12/37/43 (регест у: BDB, 147-148/бр. 2); BDB; БМБ; Lemerle et Wittek, 420-426; Zachariadou, “Ottoman Documents”, 4-6; иста, “The Worrisome Wealth”, 384-392; Demetriades, “Athonite Documents”; ТД (ТТ 3); Fotić, “Dispute”.

2 Demetriades, “Athonite Documents”, 45-49; *Actes de Xénophon*, éd. diplomatique par D. Papachryssanthou, Paris 1986, бр. 33 (препис из XVI века); *Actes de Kutlumus*, бр. 47 bis (препис); *Actes de Dionysiou*, бр. 32; Boškov, “Aus Athos-Turcica”, 65-72; Zachariadou, “The Worrisome Wealth”.

3 Архонт и челник помињу се у акту из 1474, а само архонт у актима из 1477. и 1500. године (*Actes de Dionysiou*, бр. 32 и 33, стр. 165-166, 169).

завршавана је огромна већина свих правних послова. Интервенцију солунског муле, као кадије вишег ранга од кадије у Сидерокавсији, и султан и Светогорци тражили су углавном у неким важнијим споровима. Приликом ванредних „истрага“ (*teftīş*) у Солунском санџаку, које је централна власт спроводила с времена на време када би безакоње узело маха, султанов изасланик, муфетиш (*müfettiş*), имао је последњу реч и у споровима Светогораца. Спорови међу манастирима, најчешће око поседа на тлу Полуострва, били су у надлежности сидерокавсијског кадије, али и њему надређеног солунског муле. С обзиром на то да се такав спор водио између зимија, осим докумената, признавала су се и сведочења представника Сабора и других манастира, тако да се спор могао окончати и у Сидерокавсији. Међутим, ако је то једна од странака тражила, кадија је слао свог помоћника, наиба или мудериса, да изврши увиђај на лицу места. Тако се радило свуда, па и на Светој Гори. Једино што су се поред њега, у комисији која је вршила увиђај, обавезно налазили представници светогорског Сабора, а од почетка XVII века и забит Свете Горе. Издавање дозвола за поправке грађевина такође је било у надлежности сидерокавсијског кадије и изискивало је детаљан преглед и премеравање објекта. Солунски санџак-бег, мула и сидерокавсијски кадија слали су своје опуномоћенике на Свету Гору и позивали монахе на своје судове без икаквих ограничења, када је год то захтевала истрага. У спору Хиландара и Дионисијата око дела поседа у Моноксилиту на Светој Гори између 1688. и 1690. године, поред представника Великог сабора, светогорског забита и његовог писара, учествовао је сидерокавсијски сегбан-баша Чепел (?) Димо, у неким документима називан војвода Сидерокавсије кир Димо, очигледно хришћанске вероисповести. Писмом је „давао упутства“ забиту Свете Горе како да се одреде синори, а и сам се нашао у комисији за одлучивање у којој су поред њега били представници Карејског сабора и забит. Чак је Хиландарцима сам издао документ на грчком језику о праву на поменути посед, наравно позивајући се на претходну заједничку одлуку. Да ли је у тим позним годинама XVII века сидерокавсијски војвода (сегбан--баша) имао нека законска овлашћења да делује и на тлу Свете Горе или се једна страна у спору њему обратила само као блиском и веома утицајном османском официру, који је у то доба очигледно умео да застраши монахе, тек треба разјаснити.[4]

Приликом пописâ Солунског санџака, пописивачи су улазили на Свету Гору. Цео посао завршавали су у Кареји, у Протату, где су добијали потребне податке и узимали данак. Тако је 1561. године посведочио Јоаким, игуман манастира Св. Пантелејмона. Хиландарски игуман Пајсије испричао је крајем 1550. године руском митрополиту Макарију да се пописивачима не саопштава тачан број монаха из страха од повећања дажбина. Зато су у османске књиге, према Пајсију, уписане укупно 4.000 уместо 6.000 монаха. Ипак, није искључено да су пописивачи понекад обилазили и сваки манастир (скит, келију) посебно. Приликом конфискације и откупа манастирских поседа 1568/69. године Света Гора је свакако добро прочешљана како би се добила што тачнија слика манастирске имовине.[5]

Османска власт је надзирала и штитила Свету Гору. Према неким сведочењима, на Полуострво нико није смео да уђе без одобрења власти. Монах Исаија (између 1489. и 1543)

---

4 О томе сведочи стотинак османских докумената из кутија 1, 2, 7, 8 и 12. О увиђају на тлу Полуострва вид. AMXT, 2/172a, 2/173, 2/176, 12/10/4-5; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 27; N. Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 3 (1979) 245-246; Δ. Βαμβακᾶς, Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 1 (1985) 140-141; дозволе за поправке: AMXT, 1/32, 1/84, 1/93, 2/122, 2/122a, 2/131, 2/142, 2/144a, 2/150a, 2/154, 2/158. О мешању сидерокавсијског војводе и сегбан-баше вид. AMXT, 2/200б; *Chilandar* 1911, бр. 168; Mošin in Sovre, 53-56; Π. Νικολοπούλος – N. Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Διονυσίου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμ–μεικτα 1 (1966) 310-311. Војвода Димо је у грчким документима именован као Τζιπέλη, а у османским као *Çepel*, што би могло да значи „прљави“, „одвратни“. Мошин и Совре су Δῆμος Βοϊβόντας разумели као народни војвода (dux populi). Поређење с другим документима показује да је ипак у питању лично име (*исто*).

5 Lowry, “A Note”, 119-122; Иоаким, 9; Païssius, 279.

написао је да је за улазак неопходна царска дозвола, и то писмена.[6] Ако и није било баш тако, извесна контрола је свакако постојала. Турска стражарска места – карауле, чији се остаци гдегде још препознају, потичу из XIX века. Поставља се питање како је та контрола вршена и да ли су на тлу саме Свете Горе од почетка турске власти стално боравили њени представници. *Извори не потврђују стално присуство неког османског службеника на тлу Свете Горе пре доласка бостанџија почетком XVII века*. У прилог тези да до тог доба није било сталне турске посаде иде и исказ поменутог игумана Јоакима из 1561. године: „Турци пак, *ако дођу на Свету Гору*, не иду по манастирима него сви долазе у Протат када им се плаћају данци; *из Протата се испраћају тамо одакле су и дошли*“.[7]

Цариградски бостанџи-баша
(P. Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, London 1688, 41)

Иако без икаквог упоришта у изворима, дуго се сматрало да је одређивање неколицине бостан-џија да надгледају и штите Свету Гору везано за Кан-дијски рат (1645–1669) или раздобље које му је непосредно претходило. Ни усамљена тврдња да посада постоји од 1575. године не може се ничим доказати.[8] Постоје и неутемељена мишљења, боље рећи претпоставке, да су приходи са Свете Горе као царског хаса додељени бостанџијском оџаку још у XV или првој половини XVI века, у доба султана Сулејмана Законодавца, с тим што њихови представ-ници нису боравили на Атону пре XVII века.[9]

Бостанџијски оџак (*bōstāniyān-i ḫāṣṣa ocaġı*; *ḥadīḳa-i ḫāṣṣa ocaġı*) спада међу најбројније оџаке (корпусе) у спољној служби султанове дворске организације. Сматра се да је успостављен врло рано иако се не зна тачно када. Основни задатак бостанџија, како им већ само име говори (*bōstān*, *ḥadīḳa* = повртњак, башта, парк), била је брига о дворским башта-ма и парковима. Осим тога, служили су као царска гарда, бринули се о султанским бродовима, веслали на њима и учествовали у изградњи и обновама царских палата. Регрутовани су девширмом, као и остали царски „робови“. Постојала су два независна оџака, један у Цариграду, други у Једрену, мада их је било и у султанским палатама у другим градо-вима. Крајем XVI века у истанбулском сарају било је око 1.600 бостанџија, док је скоро столеће доцније њихов број нарастао, по једним изворима, на скоро 3.000, а по другим, на читавих 5.000. Свим бостанџијама заповедао је бостанџи-баша с титулом аге. После њега, по рангу следе ћехаје, хасеки-аге и хамлаџи-баше (заповедници веслача). На дужност бостанџи-баше постављани су способни људи од највишег поверења, којима се после неколико година службе отварао пут до положаја санџак-бега, па чак и великог везира. Право да лично

---

6 Isaïe, 259. Датум настанка Исаијиног описа Свете Горе није известан. О томе вид. нап. 1 у поглављу *Русија*.

7 Іоаким, 9.

8 Hasluck, *Athos*, 37; Mendieta, 114; Ursinus, “Holy mountain”, 270; 1575: *Treasures of Mount Athos*, Thessaloniki 1997, 23-24 (Ch. G. Patrinellis).

9 Βλάχος, 90-91; Ἀλέξανδρος, 124 (тврди да је турски службеник постојао у Кареји и у XVI веку), 148, 150-151; Demetriades, “Ottoman Chalkidiki”, 43; Христу, 205 („од 1525“).

разговарају са султаном и преносе му поверљиве информације омогућило им је одређен утицај на царске одлуке.[10]

Када је и на који начин успостављена веза између Свете Горе и бостанџијског оџака још увек није разјашњено. Први познат документ у коме се помињу бостанџије потиче тек из 1613. године.[11] Присуство бостанџијског забита на Светој Гори може се пратити непрекидно све до 1826. године, када је оџак укинут. Наравно, први помен једног бостанџијског официра на Атону не значи да веза није наметнута раније. Сасвим је могуће да је светогорски одсек, или бар његов део, био намењен издржавању бостанџијског оџака и пре појаве његовог представника у Кареји. Ако се у документима указивало на међусобну везу, онда се она исказивала појмом *merbūṭ* у значењу: „зависна“, „везана за“, „која припада“, „прикључена“, „додата“. На пример: „...Светогорско полуострво које је придодато оџаку царских бостанџија...“ (*...bōstāniyān-i ḫāṣṣa ocagına merbūṭ Aynarōz cezīresi...*). Када је светогорски забит 1729. године писао путну исправу за неке Хиландарце, образложио је то тиме што је Полуострво у његовом „задужењу“, или „одговорности“ (*...cezīre-i Aynarōz ʿuhdemüzde olmaġla...*). Другим речима, монаси су сматрани за „рају [...] бостанџи-баши-аге“ (*bōstāncı başı aġanuñ ... reʿāyālarından*), што значи да је он био њихов заштитник. Заштитништво је посебно истакнуто у једном познијем ферману (1765): „...да би пазио рају, од стране поменутог оџака одређен је хасеки који чува рају...“ (*...reʿāyāyi reviyyet içün ocaḳ-i mezbūr ṭarafından raʿiyyet-perver ḫāṣekī taʿyīn olunmasını...*).[12]

На тлу Свете Горе, у њеном управном средишту – Кареји, боравио је један официр бостанџија с писаром и двојицом-тројицом помоћника или слугу. Официр је биран из редова хасекија и имао је титулу аге (*ḫāṣekī aġa*). Како је његова основна дужност била да чува и штити монахе, називан је *забитом* Свете Горе (*żābiṭ-i cezīre-i Aynarōz*; у српским изворима: „**ѯапчіа**“, а у грчким: „ζαμπίτης“). Код Османлија су се забитима називали официри, државни службеници задужени за дисциплину и одржавање јавног реда. Забити су поштовали свето правило светогорских устава да жена не сме да крочи на Полуострво. Зато су се смењивали сваке године у марту, тврде језуита Роси (1638) и енглески путописац Ковел (1677). Други познавалац светогорских прилика, Георгиринис, у исто време пише да су се мењали сваке друге године. Некада су доводили своје личне робове. Нешто пре 1628. године, роб једног забита, свакако хришћанин, био је сахрањен у Кареји („у близини пирга, покрај пута“). Према архимандриту Теофану из Кастамонита, Србину, средином XVII века „седиште Турчина“ било је у манастиру Кутлумушу. Кутлумуш се налази у непосредној близини Кареје, али је тешко поверовати да је забит живео баш у самом манастирском кругу. Турци нису имали право да подигну џамију или неки други молитвени простор.[13]

Без забитове дозволе ниједан Турчин нити страни држављанин није смео да крочи на Полуострво. У крупнијим и осетљивијим случајевима, какав је, на пример, била жеља језуита да отворе школу у Кареји, дозвола је морала да се тражи директно од цариградског бостанџи--баше. Уколико би избио неки сукоб, без обзира на то да ли су га изазвали сами монаси или посетиоци, дужност бостанџија је била да исправе неправде, пребију, протерају или казне

---

10 İ. H. Uzunçarşılı, “*Bostāndjı*”, *EI²*; исти, “*Bostāndjı-bashı*”, *EI²*; A. Özcan, “Hassa Ordusunun Temeli Mu’allem Bostaniyân-ı Hâssa Ocağı”, *Tarih Dergisi* 34 (1983-84) 347-396.

11 AMXT, 12/37/56.

12 AMXT, 3/246a, 3/249, 12/37/7, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV.

13 AMXT, 2/160, 2/173, 2/200a, 3/246a, 3/249, 12/10/4-5, 12/37/15; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 27-28; Χρυσοχοΐδης, Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου, 272; Hofmann, *Rom und der Athos*, 57; *Evliyā Çelebī Seyāḥatnāmesi,* VIII, 104; „Разсказъ о Святогорскихъ монастыряхъ архимандрита Θеофана (Србина) 1663–1666“, сообщилъ намѣстникъ Свято-Троицкой Сергіевой Лавры архимандритъ Леонидъ, *Памят-ники древней письмености и искусства* 40 (С.-Петербургъ 1883) 12, такође у преводу Ђ. Трифуновића: Архимандрит Теофан Србин, „Казивање о светогорским манастирима“, *Источник* VII, 26-28 (1998) 11; Covel, 122; Ricaut, 252, 254; Georgirenes, 90-91; „Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, *Патописци*, 688.

изгреднике и затворе их у један карејски пирг који је служио као затвор. Неке бостанџије су изгинуле бранећи Карају од гусарских напада. Познат је догађај из априла 1693 (или 1694), када су пружајући отпор страдали агин син, један Турчин и два монаха. У сукобу међу монасима, Светогорски сабор је одлучивао о потреби да се преступник преда забиту ради кажњавања. Уколико га је позвала једна страна, макар и без пристанка друге, забит је посредовао у међуманастирским споровима око синора и права на поседе на тлу Свете Горе. Он и његов писар улазили су у комисију која је требало да изврши увиђај на самом месту спора. Комисију су обично чинили представници свих манастира, или само они старци које је одредио Сабор, потом бостанџије и представник судских власти из Сидерокавсије, наиб или мудерис. Забит је био тај од кога су солунске и сидерокавсијске кадије тражиле да на њихове судове пошаље представнике оних манастира који су се опирали извршавању царских или кадијиних наредби. У тежим споровима, поједини манастири су се жалили бостанџи-баши на Порти. Он је могао да упути специјалне изасланике из редова бостанџија – мубашире, са својеручном заповешћу забиту или представницима манастира да поштују закон и законски успостављене синоре. Бостанџи-баша је имао могућности да својим ауторитетом заштити светогорске монахе од разних смицалица или злоупотреба нижих локалних органа власти. Сачувана су бостанџибашина писма – наредбе солунском мули или, на пример, сидерокавсијском назиру, у којима им налаже да „исправе неправде“ учињене појединим манастирима.[14]

Иако му је основна дужност била да се стара о реду на тлу Свете Горе, забит је, као уосталом и бостанџи-баша у Цариграду, неретко штитио манастире или посредовао у споровима светогорских манастира око њихових метоха у непосредној околини Полуострва. Када је Хиландар у питању, бостанџије се срећу у споровима око рта Стиљар, у Комитиси и на Превлаци. Забити су учествовали у увиђају, будно су пратили суђење и потписивали се као сведоци приликом састављања хуџета.[15]

Каткад су уместо монаха бостанџије прослеђивале манастирске жалбе на Царски диван. Посредовање бостанџи-баше свакако је скраћивало пут до Дивана. Има примера да су султанске заповести, иначе претежно упућиване кадијама, наслovљаване и на светогорске забите јер су они били ти представници централне власти који надгледају извршење.[16]

Забит, или чак сам бостанџи-баша из Цариграда, били су принуђени да интервенишу уколико се на Сабору манастири не сложе око расподеле терета заједничког одсека, што је иначе било њихово право и обавеза, или, боље речено, повластица. Забити су увек били ту да надгледају све што је од значаја на редовну исплату светогорског одсека (харача). Повремено су

---

14 АМХТ, 2/160, 2/172a, 2/173, 2/176, 2/200a, 2/200б, 11/790, 11/807, 11/808, 12/10/4-5, 12/10/7, 12/37/56; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 27-28; † Ἀρχιμανδρίτης Χ. Κτενᾶς, Ὁ Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω καὶ ἡ “Μεγάλη Μέση„ ἢ “Σύναξις„„ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 6 (1929) 280-281; исти, Σιγιλλιῶδη καὶ ἄλλα πατριαρχικ ἔγγραφα τῆς ν Ἄθῳ ἱερᾶς, Βασιλικῆς, πατριαρχικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 5 (1928) 114-116; Mošin in Sovre, 53-58; *Actes de Kutlumus*, бр. 67, 68 і 69; Νικολοπούλος – Οἰκονομίδης, 285, 311; N. Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Κωνσταμονίτου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 2 (1970) 429; исти, Ἱερ Μονὴ Σταυρονικήτα. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 2 (1970) 449-450, 453; исти, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου, 229-232, 244-246; Χρυσοχοΐδης, Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου, 272; Κρ. Χρυσοχοΐδης – Π. Γουναρίδης, Ἱερ Μονὴ Καρακάλλου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 1 (1985) 29-34; Βαμβακᾶς, Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 140-141; Π. Γουναρίδης, Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ξηροποτάμου. Ἐπιτομὲς μεταβυζαντινῶν γγράφων, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 3 (1993) 41; Χ. Γάσπαρης, Ἀρχεῖο Πρωτάτου. Ἐπιτομὲς μεταβυζαντινῶν γγράφων, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 2 (1991) 12-14; Ἀλέξανδρος, 158-159, 252; Hofmann, “Athos e Roma”, *Orientalia Christiana* 19, V-2 (1925) 177, 179; *Evliyā Çelebī Seyāhatnāmesi,* VIII, 104; Ricaut, 254; „Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, *Патописци*, 688; Барский II, 174.

15 АМХТ, 2/141, 2/179, 11/796, 12/37/39, 12/37/53, 12/37/56; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 28.

16 АМХТ, 8/96, 12/37/56.

ненајављено, углавном после смене бостанџи-баше у Цариграду, обилазили манастире вршећи инспекцију. Циљ инспекција био је откривање одбеглих робова и незаконите градње или обнове црквица и других манастирских здања. Такве обнове и градње, за које манастири нису прибавили кадијину дозволу, биле су оштро кажњаване. Забити су знали и да изненадним инспекцијама од манастира изнуде што више новца. Када се контрола није могла избећи, сведочи језуитски учитељ Роси 1638. године, манастири су се трудили да бостанџије задрже пред мана-стирским вратима дајући им и хиљаду грошева да би ћутали. Изгледа да је и забит имао право да издаје дозволе за обнову. Ипак, међу многим дозволама сачуваним у Архиву манастира Хиландара нема ниједне коју је потписао светогорски забит.[17]

Почетком XVIII века, а вероватно и раније, забити су издавали и неку врсту путних исправа, потврда о идентитету, којим би се монаси легитимисали пред властима изван Свете Горе док по удаљеним крајевима Царства скупљају милостињу.[18]

Поједини забити и бостанџи-баше користили су прилике да добро наплате свако ангажовање, било оно потребно или не. Изнуђивање новца и грабежљивост сваке врсте карактерисали су бостанџије у годинама када је на Атону боравио језуита Николо Роси (1637–1641). Тога је било и раније, судећи по жалбама Хиландараца и ферманима који су уследили 1631. године против злоупотреба „нижих службеника“ и неоснованог утеривања десетка од крвнине. Забити и бостанџи-баше кажњавали су манастире за сваку ситницу. Затворене монахе пуштали су тек пошто плате 100-200 грошева. Таквим притиском искамчили су 1640. године 7.000 грошева преко уобичајеног данка. Када су злоупотребе превршиле сваку меру, августа 1641. године окупили су се игумани свих манастира и одлучили да затраже заштиту на Порти. Нема сумње да су и сами монаси умногоме охрабривали бостанџије у њиховим незаконитим поступцима, трудећи се да их у својим бескрајним међусобним свађама на сваки начин привуку на страну свог манастира. У спору између Дохијара и Ксенофонта око неких поседа 1619/20. године падале су оптужбе да су монаси Ксенофонта потплатили бостанџију, који је потом окупио Сабор у Кареји и силом издејствовао по њих повољну одлуку. За оне манастире који се не држе донете пресуде, понекад су биле предвиђене велике глобе у корист бостанџи-баше или забита.[19]

Редовни годишњи светогорски одсек био је намењен издржавању бостанџијског оџака можда и пре него што се њихова посада појавила у Кареји. Од 200.000 акчи, колико су бостанџије добијале у XVII веку, 120.000 акчи се формално водило као зарар-и касабије (*żarar-i ḳaṣṣābiyye*) (нека врста надокнаде за снабдевање месом и разлику у његовој цени), а 80.000 акчи као кирпас--баха (*kirpās-bahā*) [„вредност ланене (или памучне) одеће“]. У дефтеру епископских муката из средине XVII века забележено је:

> „Обичај одсекâ монаха са Светогорског полуострва. На име потрепштина за зарар-и касабије и кирпас-баха царских бостанџија одређено је да се сваке године одсеком предаје Царској благајни:
>
> Сваке године
> одсеком
> сума
> 200.000
>
> Од поменуте суме одређено је годишње 120.000 акчи за зарар-и касабије царских бостанџија и 80.000 акчи за њихов кирпас-баха.“
> (*ʿAdet-i kesīmhā-yi keşīşān-i cezīre-i Aynayōrōz. Be-her sene ber-vech-i maḳṭūʿ be-Ḥazīne-i ʿāmire berāy-i mühimmāt-i żarar-i ḳaṣṣābān ve bahā-yi kirpās-i bōstāniyān-i ḥāṣṣa dāde taʿyin şüd:*

17 АМХТ, 2/129; АМСП, ТД, ДТ/25; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου, 231-232; Βαμβακᾶς, Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 129; Hofmann, *Rom und der Athos*, 57-58.

18 АМХТ, 3/246a, 3/249.

19 АМХТ, 8/81, 8/82; Hofmann, *Rom und der Athos*, 57, 86, 89, 109; Κτενᾶς, Ὁ Πρῶτος, 280-281; исти, Σιγιλλιῶδη καὶ ἄλλα πατριαρχικ ἔγγραφα, 114-116.

Be-her sene
ber-vech-i maḳṭūᶜ
semen
200.000

Meblaġ-i mezbūruñ senede yüz yiğirmi biñ akçesi ḫāṣṣa bōstāncılarıñ żarar-i ḳaṣṣābiyyeleri ve seksen biñ aḳçesi kirpāsları bahāsı içün taᶜyīn olunmuşdur.)[20]

Иако су укупна давања светогорске заједнице знатно увећана током XVIII века, за бостанџијски оџак се све до 1765. године и даље издвајала иста сума, тада прерачуната у грошеве: 1.666 грошева и 80 акчи (120.000 акчи = 1.000 грошева, и 80.000 акчи = 666 грошева и 80 акчи). Од 1765. године издаци за месо (*laḥm bahāsı*) увећани су за 500 грошева, а уведен је и додатак од 354 гроша за трошкове исхране у бостанџијској календерхани (азилу) (*ḳalender-ḫāne-i bōstāniyān ṭaᶜāmiyesine taᶜyīn*), тако да је за бостанџије сваке године издвајано укупно 2.520 грошева и 80 акчи.[21]

Средином XVII века, према Ејуби-ефендијиној *Кануннами*, било је тачно 2.947 бостанџија. Дневно су примали 19.895 акчи, што годишње чини 7.162.200 акчи.[22] Према тој рачуници, светогорски одсек је подмиривао свега 10 дневница целог оџака. Исти извор оставља могућност за претпоставку да су Светогорци на основу тескере овчарске мукате давали 17.280 акчи на име овчјег меса. По утврђеној цени, то износи 4,24 оке меса дневно.[23] Можда се ту мислило на снабдевање бостанџијске посаде у Кареји.

Језуитски учитељ Николо Роси написао је децембра 1637. године (јануара 1638. по новом календару) опширан извештај Светој столици, у коме је посветио пажњу и манастирским обавезама према Турцима. Манастири су, осим редовног трибута од 2.000 пијастера (грошева), што приближно одговара званичној суми од 200.000 акчи, били дужни да обезбеде 200 златника (≈ 400 грошева) годишње за бостанџијску посаду у Кареји и још 50 грошева за њихову одећу. Забит с помоћницима позиван је на манастирске славе, где су гошћени сва три дана. На растанку је забит добијао три гроша и марамицу (*facioletto*, можда кеса за новац?) вредну један грош, његов подређени два гроша и такву марамицу, а слуга пола гроша. Када се то гледа у оквиру годишњег прихода, поклони већине манастира, ако и нису били исте вредности, доносили су бостанџијској посади вероватно преко 100 грошева. Гошћење је имало и своју сврху, јер није увек било лако одржавати ред међу неколико стотина посетилаца. Енглески путописац Ковел, а према њему

---

20 BBA, *Kâmil Kepeci*, 2539, s. 99. Светогорски одсек из тог извора поменут је у: H. İnalcık, "Ottoman Archival Materials on *Millets*", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, I, eds. B. Braude and B. Lewis, New York – London: Holmes and Meier, 1982, 442. Зарар-и касабије је позната црквена дажбина коју је држава узимала од зимија преко патријарха. Њено основно значење још није разјашњено, вид. J. Kabrda, *Le système fiscal de l'Eglise orthodoxe dans l'Empire ottoman (d'après les documents turcs)*, Brno 1969, 74-75, и H. İnalcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Turcica* XXI-XXIII (1991) 424. Овде тај појам очигледно није употребљен у том карактеристичном смислу, него да укаже да се тај део одсека троши на име надокнаде у исхрани месом. Уосталом, и други део одсека давао се на име трошкова за одећу. *Kirpās* је била врста ланене или памучне одеће коју су носили јаничари и други припадници разних родова „царских робова". За поделу се знало и раније, али је она, без навођења извора, приказана нешто другачије: 118.320 акчи за месо, 78.880 акчи за одећу и 2.800 акчи за чистоћу (?) (καθαριότητα), вид. Βλάχος, 91.

21 AMXT, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV; Σμυρνάκης, 151; Ἀλέξανδρος, 148-149; Meyer, 68.

22 *Eyyubî Efendi Kānûnnâmesi. Tahlil ve Metin, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. A. Özcan, İstanbul*: *Eren Yayıncılık,* 1994, 26, 33.

23 *Исто*, 26. Износ од 4,24 оке меса дневно добија се када се 17.280 акчи подели бројем дана (354) и утврђеном ценом оке овчјег меса (11,5 акчи). Сума од 17.280 акчи добијена је посредно. Према поменутој *кануннами*, бостанџије су годишње добијале 444.735 акчи на име овчарске мукате од патријарха и од Свете Горе. Зна се да је патријарх био дужан да обезбеди 105 ока меса дневно, тј. 37.170 ока годишње, што је по утврђеној цени износило 427.455 акчи (*исто*, 26). Из таквог рачуна произлази да је остатак обезбеђивала Света Гора, иако то нигде није експлицитно речено.

и Рико, једини наводе да су око 1677. године манастири бостанџи-баши испла-ћивали читавих 5.000 грошева, што је око три пута више од познатог одсека (600.000 акчи). Међутим, они не објашњавају шта је све улазило у ту огромну суму. Енглези помињу и то да је сваки манастир једном месечно морао да преда забиту по овцу, јаре или јагње. Када се то сабере, долази се до броја од око 240 оваца годишње. За Васкрс су бостанџије у Кареји посебно гошћене. Украјинац Иполит Вишенски забележио је 1709. године да, осим хране, бостанџије на име плате добијају 100 еседи-грошева сваког месеца. Уз плату, храну и поклоне, бостанџи--баша и забит имали су, по свему судећи, значајне приходе и од глоба (*cerīme*). У акту о поравнању између Хиландара и Ксенофонта, издатом 1641. године после решавања спора око места Св. Филип, писало је да ће онај манастир који се „попишмани“ бити дужан 1.000 грошева „господске глобе“. Кршење договора, постигнутог између Хиландара и Зографа 1644. године поводом спора у Јованици, повлачило је глобу од читавих 1.000 златника у корист бостанџи-баше и 500 златника у корист забита. Нешто мања претња упућена је 1689/90. године за случај да Хиландар или Дионисијат поново покрену поступак око права на спорни део Моноксилита: свега 100 златника. У питању су биле несумњиво огромне своте тако да је тешко поверовати да су оне увек исплаћиване.[24]

Појава бостанџијског забита и његових помоћника на тлу Свете Горе почетком XVII века, као и повремене интервенције утицајног бостанџи-баше у Цариграду, унеле су значајне новине у односе Светогораца и османских власти. Оснивањем сталне бостанџијске посаде власт је ушла у само средиште Свете Горе. Забит је био представник османске власти са одређеним управним, судским и извршним надлежностима, колико год да су оне биле ограничене. Могао је да надгледа рад Сабора, па и да утиче на његове одлуке. Подвргавање свакодневној контроли свакако је изменило дотадашњи начин живота и функционисање светогорске управе. Ако сталне посаде није било и раније, њено успостављање представља немало сужавање првобитних општих повластица. С друге стране, манастири су били боље заштићени од разбојника, бар од мањих и неорганизованих групица. Наравно, није се могло очекивати да ће неколицина бостанџија моћи успешно да се супротстави већој гусарској дружини.

Изгледа да је током свих векова османске власти само један султан посетио Свету Гору. У једној јединој османској хроници, оној везира Лутфи-паше, стоји да је Селим I приспео на Атон 1513. године, где су га монаси величанствено дочекали. У другим изворима из тог периода о Селимовом доласку нема ни помена. Ако је уопште истинита, вест показује да посета није донела никакве промене у статусу манастира. О неиспуњеној намери Мехмеда Освајача сведочи само једна стара легенда, о којој је већ било речи. У близини Свете Горе нашао се и султан Мехмед IV Звероловац. Последњег месеца 1669. године, из зимског логора у Солуну падишах је с бројном пратњом допловио до Касандре где се, вероватно у лову, задржао четири дана. Сама Света Гора очигледно га није занимала.[25]

Однос Светогораца према османским судовима, без обзира на то да ли се спор завршавао пред кадијом или на Царском дивану, није нимало одударао од односа других монаха, или зимија уопште, према османским властима. Већину међусобних спорова и размирица који нису реметили јавни ред и у које нису били уплетени муслимани, зимије су могле да заврше пред митрополитским или патријаршијским судом. Светогорци – и на свом Великом сабору у Кареји. Међутим, спор су могли да изнесу и пред државни, османски суд. Османлије су такве случајеве не само радо прихватале, него су, штавише, биле дужне да одговоре на позив и поданика Царства заштите ако он то жели. Високи црквени званичници често су опомињали манастире и претили им изопштењем због непотребног обраћања османским властима. Тиме се, с једне стране, озбиљно угрожавао патријархов ауторитет, а монаси су се, с друге стране,

---

24 Hofmann, *Rom und der Athos*, 57, 89; Covel, 112; Ricaut, 252; „Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, *Патописци*, 688; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 27; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου, 230; Νικολοπούλος – Οἰκονομίδης, 285.

25 G. cav. de Hammer, *Storia dell'Impero Osmano*, VIII, Venezia 1829, 340; Σμυρνάκης, 110-111; *Silihdâr Tarîhi*, I, İstanbul 1928, 556.

сами одрицали дела својих повластица. Међутим, страна која је сматрала да је оштећена у спору, незадовољна одлуком Сабора и патријарха, окретала се турским судовима: у почетку османске владавине у XV веку, ређе, а потом, са успостављањем све чвршће државне контроле и губљењем наде у ослобођење, све чешће и у све безначајнијим размирицама. То су чинили сви светогорски манастири, без изузетка. О томе говори огроман број турских докумената али и одлукâ Великог сабора, сачуваних у манастирским архивама. О позивању представника турске власти, кадија и забита, као и о начину њиховог ангажовања у споровима на тлу Свете Горе, већ је било речи у овом поглављу. Један од подстицаја за обраћање турским судовима могла је да буде пристрасност и поткупљивост, или страх, оних који су одлучивали, било да су у питању патријарси, митрополити или Велики сабор. При том, треба увек имати на уму и вечиту суревњивост и неповерење између Словена и Грка на Светој Гори, а у судовима су доминирали Грци. Ваља, свакако, додати да су једнако поткупљиви били и турски судови, али су они ипак отварали пут за наставак спорова. Османска држава је полако продирала у све поре обичног живота хришћана, чак и тамо где то није било неизбежно.

Патријарх је своја права бранио свим могућим средствима. Када је 1426. године Јосиф II потврдио права манастира Кастамонита на његове метохе, нарочито Неакит, монасима Зографа, као странци која је изгубила спор, забранио је да се обрате „другом суду“ под претњом одлучења од цркве. Нагласио је да је за њих надлежан једино суд цара Јована VIII Палеолога и Светог синода.[26] Овако оштра претња говори да се још на самом почетку османске владавине правда тражила и на другој страни. Карактеристичан је још један пример из 1500. године. Јоасаф, митрополит острва Лимноса, пресудио је спор око једне мандре у Факосу у корист Дионисијата. Незадовољан одлуком, представник Пантократора запретио је да ће случај изнети пред „странце“. Митрополит је претњу схватио озбиљно па је своју одлуку послао проту и Сабору на ратификацију, молећи их да одговоре оштро како се скандал не би проширио међу „неверникe“ и лаике. Уколико би се „светогрђе“ наставило, био би принуђен да на непослушне баци не само своју клетву него и „клетву 318 богоносних отаца“.[27]

С друге стране, нису само манастири и Карејски сабор признавали турске документе и турске судове. Нема тога ко то није чинио када му је одговарало, укључујући и патријархе. Наравно, овде мислим само на оне случајеве у којима је уплитање Османлија могло да се избегне. Незадовољни одлуком Протата да карејска келија Марка Кофе припада Дохијару, Хиландарци су се обратили кадији. Међутим, и он је спор решио у корист Дохијара. Наредним актом Сабора из 1504/1505. године наглашено је да се признаје кадијина одлука. То, свакако, није морало да буде наведено у саборском акту којим је келија ионако досуђена Дохијару. У једном познијем акту, из 1620. године, издатом поводом спора Дохијара и Ксенофонта, Сабор је потврдио правоснажност свих старих хрисовуља, као и свих мулиних хуџета.[28] Спорећи се са Хиландарцима око пашњака у Комитиси, представници Ивирона пожалили су се патријарху 1624. године да су се Хиландарци „служили спољним силама и судским одлукама“, покушавајући да на тај начин оспоре аргументе Хиландараца. Такав став би се могао схватити као принципијелан да су се сами Ивиронци држали искључиво патријаршијског суда. Међутим, како су се и сами обраћали сидерокавсијском кадији и Порти, мада безуспешно, њихов навод има само једну сврху: да понизи Хиландарце и укаже на њихово „нехришћанско“ понашање.[29]

---

26 *Actes de Kastamonitou*, éd. diplomatique par N. Oikonomidès, Paris 1978, бр. 6. То се догодило само три године после потчињавања Свете Горе, у време док Солун још није пао у руке Османлија.

27 *Actes de Dionysiou*, бр. 40.

28 Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου, 225; Κτενᾶς, Ὁ Πρῶτος, 277-279; исти, Σιγιλλιῶδη καὶ ἄλλα πατριαρχικ ἔγγραφα, 114-117.

29 Г. Острогорски, „Комитиса и светогорски манастири“, *ЗРВИ* XIII (1971) 240; AMXT, 7/49 (регест у: Б-Б, 198/бр. 77). О том вишевековном спору и обраћању разним судовима вид. поглавље *Област Комитисе и Стиљара*.

У управном и судском смислу Света Гора очигледно није уживала никакве посебне повластице. Граница Свете Горе није важила за државне службенике. Санџак-бегу и кадијама нису наметнута никаква ограничења у њиховим надлежностима. Углавном редак, долазак кадијиних помоћника на тле Свете Горе зависио је од практичне потребе, као и у сваком другом делу кадилука. Због непостојања муслиманског живља и малог броја криминалних радњи, таква потреба је била сведена на минимум. За многа непотребна мешања криви су сами манастири јер су позивали кадије да разреше њихове међусобице. Увођење сталног надзора установљењем бостанџијске посаде почетком XVII века изгледа да је прошло без отпора, иако је то била драстична промена у односу на претходна два века. Наравно, под условом да посада није постојала од самог почетка османске власти, а за такву претпоставку, судећи по изворима, нема никакве основе. Увођење сталне посаде представља несумњиво сужавање светогорских права. Међутим, тим чином ни издалека нису биле нарушене оне повластице које су Светогорци сматрали кључним. С друге стране, документи показују да су се сами манастири свесно одрицали дела својих повластица. Због неслоге, немогућности да сами постигну договор, они су често, сасвим непотребно, уплитали османске власти у своје међусобне расправе.

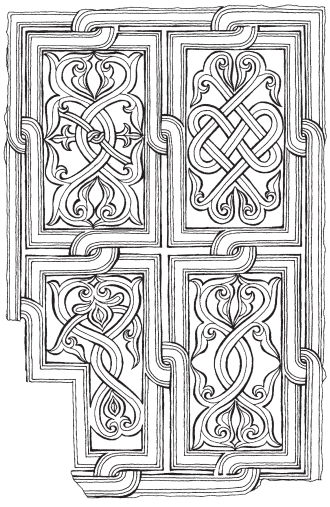

Дажбине

Основне обавезе према држави светогорска заједница исплаћивала је одсеком (*maḳṭū*ᶜ, *muḳāṭa*ᶜ*a*, *kesīm*), унапред разрезаном сумом која се дуго предавала једанпут годишње. Одсек је често називан и харачем (*ḫarāc*), у оном смислу у коме се тај појам користио да означи трибут, укупне дажбине једне заједнице. Због тога су се монаси појединих манастира, као они из Ксиропотама 1564. године, називали „харачарима", тј. „онима који плаћају трибут" (*ḫarāçgüzār*), што је термин којим су се служили и житељи других мање или више аутономних заједница, на пример Дубровчани.[1] Харач је везан искључиво за територију Свете Горе, њене житеље, монахе, и поседе на њој. У одсек нису биле укључене дажбине са метоха ван Свете Горе. Ти метоси су били подложни редовним, углавном повлашћеним, давањима „господару земље".

Харач се први пут помиње у једном ферману из августа 1497. године. Према речима самих монаха, они „од давнина нису давали ништа изузев харача разрезаног на 10.000 акчи". Наравно, из тога не треба изводити погрешан закључак да су у суму биле укључене и дажбине са многобројних метоха. Цитат се односи само на давања са Свете Горе. Иначе, ферман је издат због тога што су се монаси пожалили да им царски службеници уз одсек потражују и десетак од жита и других култура. Султан је наредио да се такав покушај злоупотребе одмах спречи. Могуће је да се висина одсека заиста дуго није мењала. За сада нема потврде да је у питању сума одрезана још у доба потчињења, 1423. године. Последњих година XV века она заиста није била висока.[2]

Вероватно због тога, 1499. године учињен је покушај да се износ харача више него удвостручи. Пописивач области показао је светогорској управи да је у дефтер уписан одсек од читавих 25.000 акчи. Монаси су исплатили поменуту суму, али су одмах похитали да се пожале султану како немају моћи да предају толики одсек. Жалба је уродила плодом и султан је децембра 1499. године заповедио да им се врати 15.000 акчи, колико је узето преко раније утврђене своте.[3]

Мања сума опстала је још неко време, вероватно до одређивања новог износа од 14.000 акчи, који је наведен у казивањима монаха Исаије. Судећи по висини, тај износ је утврђен вероватно негде између 1500. и 1518. године, мада није искључено да одражава и неко раније тренутно стање (после 1489. године?).[4]

Годишњи одсек опет је повећан пре 1519. године, или можда баш тада, приликом новог пописивања области. Пада у очи да износ одсека (27.760 акчи), за разлику од претходних, а и потоњих, уопште није био заокружен. Катастарски дефтер прављен 1530/31. године веома је значајан јер осим висине суме доноси и друге важне податке о одсеку. Износ је тада, или раније, снижен на 25.000 акчи годишње. Уз висину одсека, у дефтер је убележено и објашњење од непроцењивог значаја: да се одсек узима уместо џизије, десетка од житарица и десетка од осталих производа из башта, воћњака и винограда.[5]

---

1 Κολοβός, 140, 143. О Дубровчанима вид. Г. Елезовић, *Турски споменици. 1348–1520*, књ. I, св. 1, Београд 1940, 38, 158, 239 итд.

2 Salakides, 68-69.

3 *Исто*, 69-71.

4 Isaïe, 259. Тачан датум настанка Исаијиног описа Свете Горе није утврђен. Иако је превладало мишљење да је писан 1489. године, доцније је вероватно дописиван и прерађиван. Судећи по висини одсека, први део је настао највероватније између 1500. и 1518. године (о датуму вид. нап. 1 у поглављу *Русија*). Исти износ одсека, знатно доцније (1663–1666), уписао је и архимандрит Теофан. Међутим, његове наводе не би требало узимати као поуздане јер је управо тај део његовог описа Свете Горе дословце преписан из Исаијиног рукописа, вид. „Разсказъ", 14 (Теофан, 12).

5 Lowry, "A Note", 133-135.

Одсек Свете Горе, XV–XVII век

Година	*Одсек*	*Износ у златницима*	*Извор*
Од „давнина“ до 1497;1497-1499	10.000 акчи	[≈ 188-192]	Salakides, 68-71
После 1489 [можда између 1500. и 1518?]	14.000 акчи	[≈ 254-259]	Isaïe, 259
1519	27.760 акчи	[≈ 504]	Lowry, “A Note”, 133-134
1530/31	25.000 акчи	[≈ 423]	Lowry, “A Note”, 134-135
1546/47		*4.000 [!?]*	“Récit du hiéromoine Grégoire”, 269-270
1550	300 рубаља [30.000 акчи]	[≈ 500-508]	Païssius, 280
1561	40.000 акчи = 400 рубаља	[≈ 666 (800?)]	Іоаким, 31
Од 1569	70.000 акчи	[1.166 и 2/3]	Фотић, „Света Гора“, 146; Alexander, “The Lord Giveth”, 196
1578	*18.000 грошева (!?) [720.000 акчи]*	*[12.000 !?]*	Gerlach, *Tage-Buch*, 460 (из: Hasluck, *Athos*, 32)
1624		*22.000 [!?]*	Gédoyn (из: Hasluck, *Athos*, 32-33)
1638	2.000 грошева бостанџи-баши [може да се уклопи у 200.000 акчи]	[1.000]	Hofmann, *Rom und der Athos*, 57, 61
1640-1645	200.000 акчи бостанџијском оџаку	[1.176-1.666 и 2/3]	BBA, Kâmil Kepeci, 2539, s. 99; Ýnalcýk, “Ottoman Archival Materials”, 442
1677	3 гроша по особи [на око 6.000 монаха ≈ 18.000 грошева]	[≈ 7.579-7.895]	Georgirenes, 99, 112
1677	12.000 грошева (од чега 5.000 бостанџи-баши)	[≈ 5.052-5.263]	Covel, 112
1678	12.000 грошева (од чега 5.000 узимају бостанџије)	[≈ 5.052-5.263]	Ricaut, 220, 252
1688	*40.000 [грошева ?]*	*[≈ 17.338 ?]*	„Патопис од анонимен автор од околу 1688 година“, *Патописци*, 630

[*Напомена*: Курзивом су обележене суме које се не чине вероватним. Нису сви извори једнако поуздани и прецизни, нарочито то нису казивања путописаца. С друге стране, од почетка XVII века, готово увек остаје отворено питање шта је све улазило у оквир одсека, тј. колике су биле укупне дажбине, рачунајући и ванредна давања, као и то када су та ванредна давања сматрана редовним.]

Игуман Хиландара Пајсије обавестио је 1550. године московског митрополита Макарија да Света Гора плаћа данак од 300 рубаља, док је десетак година доцније, 1561, јеромонах Јоаким, игуман манастира Св. Пантелејмона, истом митрополиту говорио о 40.000 акчи или 400 рубаља данка. Како сам Јоаким сведочи, рубља је тада вредела 100 акчи. И Пајсијева и Јоакимова сума потпуно се уклапају у линију постепеног раста одсека у XVI веку.[6] Пошто искази потичу од заиста упућених особа, нема основа да се сумња у њихову веродостојност.

6 Païssius, 280; Іоаким, 31.

У доба конфискације и откупа манастирских поседа 1568/69. године, износ годишњег одсека повећан је на 70.000 акчи.[7] То је већ било знатно повећање. За једно столеће харач је скочио више од пет пута (вид. табелу). Подаци путописаца о одсеку морају се пре коришћења темељно проверити. Готово је извесно да се не може поклонити поверење подацима о сумама које су забележили синајски игуман Григорије 1546/47 (4.000 златника!), немачки путописац Герлах 1578 (18.000 грошева!) и Француз Жедоан 1624. године (22.000 златника!).[8] Оне су несумњиво претеране ако је реч о самом одсеку. Питање је како су до њих дошли и шта су оне све обухватале.

На прелому XVI и XVII столећа светогорски манастири су запали у велику економску кризу. Притисли су их нагомилани дугови држави, нарасли на 700.000 акчи годишње. Тај високи износ сигурно је вишеструко превазилазио редовни годишњи одсек. У акту Карејског сабора из септембра 1602. године каже се да тај износ чине „дугови, казне и неправде“ и да је то већ друга година како се предаје иста сума.[9] Судећи по запису на крову хиландарске цркве, Свето-горци дуго нису успели да се ослободе баласта заосталих дугова, увећаваних каматама; или су, можда, тих година оптерећивани неким новим ванредним дажбинама. Запис сведочи о „великој скрби од Агарена“ 1614/15. године, када је Светој Гори наметнуто 10 товара аспри (1.000.000!).[10] Непроверене вести говоре о дугу који се 1621. године увећао на 80.000 грошева (7.200.000 акчи, или око 45.000 златника!?).[11]

Највероватније негде у првој или почетком друге деценије XVII века, свакако пре 1613. године, одређено је да се светогорски одсек предаје царским бостанџијама као делић суме потребне за издржавање тог дворског корпуса. Према званичном дефтеру епископских мукаата, одсек предаван бостанџијама 1640–1645. године износио је 200.000 акчи. Толика сума је вероватно била одређена још у време повезивања Свете Горе с бостанџијским оџаком. Иако су укупна давања (одсек?) током друге половине XVII века знатно увећана, сума намењена бостанџијама није мењана све до половине наредног столећа. Тих 200.000 акчи, претворено у грошеве (1.666 грошева и 80 акчи), издвајало се у корист бостанџија из укупног одсека.[12]

Језуита Николо Роси децембра 1637 (јануара 1638. године по новом календару) у потпуности потврђује податке из царског дефтера. Посведочио је да Светогорци дају бостанџи-баши „трибут од 2.000 пијастера“ (грошева) годишње. Та сума је, без сумње, представљала заокружен износ званичног одсека прописаног на 200.000 акчи.[13] Росијев извештај иде у прилог мишљењу да је поменутих 2.000 грошева, или 200.000 акчи, тада представљало целокупан одсек, а не један његов део, као што ће то бити доцније.

Наредни подаци о одсеку везују се тек за 1677. годину. Прве две вести потичу из пера путописаца архиепископа Јосифа Георгириниса и Енглеза Џона Ковела. Георгиринис наводи да монаси дају по 3 гроша годишње. Даље у тексту доноси и укупан, додуше заокружен, број монаха на Полуострву – 6.000. Према томе, укупан данак би, грубо обрачунато, износио око 18.000 грошева. Џон Ковел сведочи о знатно нижим давањима, 12.000 грошева, од чега је 5.000

---

7 Фотић, „Света Гора“, 146, 160; Alexander, “The Lord Giveth”, 191, 196.

8 “Récit du hiéromoine Grégoire du Mont Sinaï 1547”, S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 269-270; Hasluck, *Athos*, 32-33 (одатле су преузети подаци које дају Герлах и Жедоан).

9 Γουναρίδης, 30; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Σταυρονικήτα, 448-449; Mendieta, 113.

10 *Записи*, VI, 10115.

11 Σμυρνάκης, 133.

12 BBA, Kâmil Kepeci, 2539, s. 99; İnalcık, “Ottoman Archival Materials”, 442; AMXT, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV; уп. поглавље *Управно-судска надлежност*. Инаџиков приказ сугерише да су монаси давали два пута по 200.000 акчи, једном као одсек, а други пут 120.000 акчи за *żarar-i ḳaṣṣābān* и 80.000 акчи за *bahā-yi kirpās*. То последње само објашњава из чега се састојао укупан одсек, што се из османског дефтера јасно види (*исто*).

13 Hofmann, *Rom und der Athos*, 57.

било намењено бостанџи-баши. Велики познавалац прилика у Османском царству, такође Енглез, Пол Рико, потврдио је Ковелове наводе у свом опису стања Грчке и Јерменске цркве.[14]

Колико је за сада познато, до краја XVII века укупни данак помиње се још само једанпут, 1688. године, у путопису анонимног немачког аутора. Наведена сума од 40.000 грошева несумњиво је претерана, уколико се под њом нису подразумевала и нека ванредна давања.[15]

У ратним годинама и великој кризи Царства, која је обележила крај XVII века, Светогорци су се опет нашли у дуговима, уколико су из њих икада и излазили. Изгледа да су 1694. године држави дуговали одређене обавезе за читавих пет година![16]

Веома мало података говори о томе како се утврђивао светогорски одсек и из којих дажбина се састојао. Кључни извор је поменути катастарски дефтер из 1530/31. године. Наглашено је да се одсек плаћа уместо џизије, десетка од житарица и десетка од осталих производа из башта, воћњака и винограда. Помен џизије разрешава дилему о томе да ли су Светогорци били подвргнути овом данку. Ослобођење од плаћања џизије била је, иначе, карактеристична повластица за огроман број далеко мање значајних манастира. Штавише, уврежено је мишљење да су Османлије у почетном периоду изузеле од плаћања џизије не само монахе него сва свештена лица, и да је промена настала тек 1691. године, када су овом обавезом обухваћени сви здрави и способни за рад.[17] Ако је такав начелан став заиста постојао, онда се заиста мора поставити питање зашто је та повластица мимоишла крајње лојалну атонску заједницу. Можда су Османлије мислиле да је довољно то што су манастирима оставиле највећи део поседа и одређене самоуправне повластице на Полуострву? Можда су примениле једно од тумачења ханефитске правне школе, карактеристичне за европски део Царства, да џизију не морају давати само сиромашни монаси, а да су богати дужни да то чине. (Ако је узиман тај разлог, онда су сви светогорски манастири сматрани за богате, што ниуколико није било тачно.) Поменути начелни став о неплаћању џизије указује да такав принцип ни издалека није свуда примењиван. Како год било, Светогорци су џизију плаћали; али ваља рећи, с многим олакшицама: у оквиру заједничког одсека, који су сами међу собом скупљали, и у знатно нижем износу него лаици. Према катастарском дефтеру из 1519. године, разрезани одсек од 27.760 акчи односио се на 1.440 монаха, из чега се види да на појединца није падало више од 19,28 акчи, укључујући не само џизију него и суму давану уместо десетка. Иначе, у то доба је у Царству најнижи износ џизије по особи био 20 акчи. Доцније, у време када је најнижи износ џизије скочио на 25 акчи, разрезани одсек од 25.000 акчи подељен са тада утврђеним бројем монаха (1.424), давао је суму од 17,55 акчи по монаху, такође укључујући и суму давану уместо ушура. Светогорци су, дакле, према званичним документима, тада плаћали знатно нижу тарифу за џизију од оне најниже, коју је плаћао обичан свет. То је било уобичајено и за све остале који су џизију плаћали одсеком. Међутим, ситуација се доцније изменила. Од средине XVIII века свакако, а вероватно и раније, монаси су џизију плаћали не према најнижој тарифи, него као и сви остали, према имовном стању, у све три категорије (*ā-lā, evsāṭ, ednā*, у пропорцији 4:2:1). Тада је, као и доцније, почетком XIX века, око 80% харачких листића припадало средњој категорији.[18]

---

14 Georgirenes, 99, 112; Covel, 112; Ricaut, 220, 252. Из неког разлога, Хаслак, који је приредио Ковелов опис Свете Горе, мислио је да Ковел говори о укупно 17.000 (12.000 + 5.000), а не о укупно 12.000 грошева (Hasluck, *Athos*, 40-41). Ковел је јасно написао да је од бостанџи-баше и султана заједно расписано 1.000 грошева месечно (Covel, 112).

15 „Патопис од анонимен автор од околу 1688 година“, *Патописци*, 630 (*Der Hohe Berg Olympus*..., Augspurg 1688).

16 Ἀλέξανδρος, 222; Γάσπαρης, 11-12.

17 H. İnalcık, “Djizya (II. - Période ottomane)”, *EI²*; H. Hadžibegić, *Glavarina u Osmanskoj državi*, Sarajevo 1966, 16-19.

18 Lowry, “A Note”, 133-135 (писар је погрешно сабрао број монаха: уместо 1442 уписао је 1424); Hadžibegić, *Glavarina*, 59; Γάσπαρης, 33 (1744: од 1060 харачких листића, било је 106 по највишој тарифи, 854 по средњој и 100 по најнижој, у односу: 10% : 80,6% : 9,4%); Ἀλέξανδρος, 261 (1808: од 3.027 харачких листића, било је 315 по највишој тарифи, 2.421 по средњој и 291 по најнижој, у односу: 10,41% : 79,98% : 9,61%). И 1830–1839. однос је био сличан (Ursinus, “Holy mountain”, 273).

Џизједари, државни службеници задужени са наплаћивање џизје, нису улазили у Свету Гору, изгледа, ни касније, у XVII веку. Николо Роси је то посредно потврдио 1640. године, написавши да су турски скупљачи дажбина наредили да сви мирјани изађу са Свете Горе како би платили харач. Василије Григорович Барски писао је 1726. године да Турци у време скупљања харача „никада“ не долазе, него да Светогорци сваке године шаљу своје опуномоћенике у Солун да купе одређен број харачких листића. Тврди да су тада куповали 700 листића, иако монаха није било више од 500 (?), с мирјанима укупно 2.000. Те године харачар је намеравао да уђе на Полуострво, како би се сам уверио у бројно стање монаха и свакоме лично уручио харачки лист. По сведочењу Барског, монаси су причали да ниједан од њих неће остати на Светој Гори ако Турци буду долазили да сами убирају данак. Стари, немоћни, болесни, неспособни за рад и монаси без икаквог иметка нису плаћали џизју ни после 1691. године. Па ипак, изгледа да је било злоупотреба. Дешавало се да морају да обезбеде фермане како их џизједари не би узнемиравали. Један такав ферман извадио је 1692. године монах Гаврило, највероватније Хиландарац.[19] Поставља се питање да ли се износ џизје са Свете Горе у познијим годинама XVII века мењао у зависности од броја монаха, било да су пребројавани, било да се цифра уписивала паушално.

У више пута помињаном дефтеру из 1530/31. године, у оквиру одсека није наведено колико износи џизја, а колико сума што се давала уместо ушура. Такође, нема помена испенџе, дажбине коју су обавезно плаћале зимије – притежаваоци одређеног поседа. Познији извори, из средине XVIII века, сведоче да је тада сваки Светогорац понаособ плаћао испенџу. Ради поређења с другим манастирима, може се навести податак из 1765. године. Због величине поседа и бројности братства Хиландар је тада у укупним светогорским дажбинама, везаним за сам посед и испенџу (без џизје и других додатака), учествовао са скоро читавом дванаестином (око 8,17%).[20]

Светогорска заједница је у молбама за покровитељство следила канале које су успоставили многи атонски манастири, сваки за себе. Влашки и молдавски дворови, познати по дарежљивости, нису се оглушили ни о молбе светогорске заједнице. Неке војводе покривале су у потпуности одсек разрезан на Свету Гору. Не зна се када је та врста помоћи установљена, колико је дуго трајала, да ли је била континуирана и како је прелазила са једног на други двор. Потврђено је да су одсек исплаћивали влашки војвода Мирча Чобан (за 1550) и молдавске војводе Петар Хроми (од 1574/75) и Васил Лупул (за раздобље 1637–1641).[21] Може се претпо-ставити да су то чиниле и друге војводе, осведочени доброчинитељи атонских манастира.

Одсек се скупљао на Сабору у Кареји. До краја XVII века, то је био једини део укупних дажбина који су монаси исплаћивали заједнички, и то тако што су га сами прикупљали. Чак и у доба велике кризе 1602. године, када су сви остали дугови и ванредна давања препуштени сваком манастиру посебно, харач је опстао као заједничка дажбина. Ипак, повремено су се у моћним манастирима јављале тежње да сами предају свој део одсека. Вероватно штитећи своје посебне интересе у доба кризе, а нарушавајући једну од важних повластица Свете Горе као заједнице, то су 1619. године издејствовали Хиландар, Ватопед, а за њима и Свети Павле. Чини се да то подвајање није трајало дуго. Како је игуман Русика Јоаким писао 1561. године, ако су Турци долазили на Свету Гору, данци су им се исплаћивали у Протату. По успостављању

---

19 Hofmann, *Rom und der Athos*, 93; Барский I, 46-47; AMXT, 8/94.

20 AMXT, 6/16, 6/21, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV; Ἀλέξανδρος, 258-259.

21 Païssius, 280; Κατάλογος τῶν ν τῷ Ἀρχείῳ τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος ἀποκειμένων Τυπικῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Χρυσοβούλλων Βλαχικῶν καὶ Κηροβούλλων, Σιγιλλίων, Φερμανίων καὶ διαφόρων ἄλλων πισήμων Ἐγγράφων, Συνταχθεὶς ὑπὸ τῆς πενταμελοῦς πιτροπῆς ἀποτελουμένης κ τῶν πανοσιολογι–ωτάτων ἀντιπροσώπων, Βατοπεδίου προηγουμένου κ. Εὐλογίου, Δοχειαρίου προηγουμένου κ. Δανιήλ, Ἁγίου Παύλου γέροντος κ. Ἰωασάφ, Σταυρονικήτα γέροντος κ. Γαβριὴλ καὶ Γρηγορίου γέροντος κ. Στεφάνου, ν Ἀθήναις 1921, 29; Hofmann, *Rom und der Athos*, 61, 67; P. Odorico avec la collaboration de S. Asdrachas, T. Karanastassis, K. Kostis, S. Petmézas, *Conseils et mémoires de Synadinos, prêtre de Serrès en Macédoine (XVIIe siècle)*, Paris 1996, 166-167.

бостанџијске посаде у Кареји, негде од почетка XVII века, одсек се најчешће предавао забиту. Некад су и сами светогорски представници одлазили у Цариград да одсек предају директно Царској благајни (*Ḫizāne-i ʿAmīre*). Према сведочењу Барског из 1726. године, куповину харачких листића, што је чинило велики део укупних давања, монаси су обављали у Солуну јер турски службеници нису улазили на Полуострво. Ферман из 1569. године указује на 22. март, персијску Нову годину (*her Nevrūz'da*), као на време предаје одсека. Реч је, значи, о почетку финансијске године. Дефтер епископске мукате из средине XVII века потврђује да се одсек за протеклу годину исплаћивао почетком наредне године. У том раздобљу, почетак финансијске године поклапао се с почетком хиџранске године. За 1050. годину по хиџри, одсек је предат 5/15. маја 1641. године, за 1052, 14/24. марта 1643, за 1053, 30. марта/9. априла 1644, за 1054, 17/27. марта 1645. године. Нешто познија запажања Пола Рикоа (1678) показују да се установљени датум није променио: „[бостанџи-баша] је почетком марта сваке године постављао једног агу за свог опуномоћеника да прикупи годишњи трибут...".[22] Изгледа да се одсек до краја, или бар до пред сам крај XVII века, предавао једанпут годишње. У наредном столећу, повећавање дажбина и увођење нових условило је чешће одласке на Порту. Део одсека који је ишао у султанову благајну дуго се предавао почетком рамазана (девети месец хиџранске године), а доцније, у три дела (квартално), почев од месеца марта. Преостали део укупне своте исплаћиван је почетком мухарема (први месец хиџранске године), а извесна сума, изгледа, и током октобра.[23]

*

Током XV и највећег дела XVI века, редовном исплатом разрезаног одсека завршавале су се све дажбинске обавезе према османским властима. Поводом злоупотреба скупљача данака 1497. године, монаси су се пожалили Порти, тврдећи да „од давнина [...] осим харача нису давали ништа друго". Уследио је ферман са строгом забраном сваког даљег узнемиравања монаха, уколико су њихови наводи тачни. Иако је повод ферману био покушај узимања десетка, иначе укљученог у одсек, нема сумње да се изјава односила на све могуће ванредне дажбине.[24] Катастарски дефтер из 1530/31. године сведочи да су монаси, пошто исплате одсек, били „ослобођени и опроштени [плаћања] ванредних царских намета" (*ʿavāriż-i dīvāniyyeden muʿāf ve müsellem*).[25] У ферману из 1765. године, којим се уносе неке новине у начин опорезивања и исплате данака, сумиране су и потврђене раније повластице. Под условом да се редовно исплаћује одсек, тада већ разбијен на неколико саставних делова, „овековечени су и потврђени давнашњи услови ослобођења и опроштаја" (*...şürūṭ-i muʿāfiyyet ... şürūṭ-i serbestiyyetleriniñ te'bīd ü te'kīdlerini...*). Та „ослобођења" даривана су им одмах по потчињавању. Када се цитирало давање одсека бостанџијама (а то значи највероватније од почетка XVII века) истакнуто је да су по исплати „у потпуности ослобођени и опроштени [плаћања] ванредних царских терета и тешких намета" (*tekālīf-i ʿörfiyye ve şāḳḳanuñ küllīsinden muʿāf ve müsellem*). У истом ферману, неколико редова ниже, о тим повластицама говори се на нешто другачији начин: „ослобођени су и опроштени [плаћања] ванредних царских намета и других терета" (*ʿavāriż ve tekālīf-i sā'irreden muʿāf ve müsellem*). Те основне повластице, уз ослобођење од још неких локалних нередовних дажбина, карактеристичних за XVIII век, потврдио је и Мустафа III после устоличења 1757. године.[26]

---

22 Γουναρίδης, 30; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Σταυρονικήτα, 448-449; АМХТ, 2/129; АМСП, ТД, ΔТ/25; Іоаким, 9; Ἀλέξανδρος, 221-223; Γάσπαρης, 11-12; Барский I, 46-47; BBA, Kâmil Kepeci, 2539, s. 99; Ricaut, 252.

23 АМХТ, 6/16, 6/21, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV; Χρυσοχοΐδης – Γουναρίδης, 21. Слично је било и у XIX веку (M. Ursinus, "Ein Reform-Ferman vom 5. Januar 1842 fur den Heiligen Berg", *Osmanistische Studien zur Wirtschafts - und Sozialgeschichte. In memoriam Vančo Boškov*, ed. Hans Georg Majer, Wiesbaden 1986, 172).

24 Salakides, 68-69.

25 Lowry, "A Note", 135.

26 АМХТ, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV.

Суштина повластица, или „ослобођења и опроштаја“, лежи у изузимању од плаћања групе тешких нешеријатских данака које су уводили сами султани, тј. држава. У почетку наметани само у ванредним приликама, најчешће у време ратова, доцније су, током XVII века, наплаћивани као редовне годишње дажбине. Авариз, или авариз-и диваније (*ʿavāriż-i dīvāniyye*), јесте општи назив за читав низ посебних обавеза, новчаних, натуралних и радних, које су биле разрезане на хришћанске и муслиманске рајинске куће. Под авариз је делом спадао и принудан откуп жита и стоке од раје по утврђеним нижим ценама. Текјалиф-и урфије (*tekālīf-i ʿörfiyye*) представљају другу групу сличних ванредних царских намета. Највећи део повлашћене раје био је „ослобођен и опроштен“ плаћања обе групе намета. Додавањем нових, ситнијих или крупнијих обавеза, и аваризи и текјалиф-и урфије, као групе пореза, временом су све више проширивале. Претворени у редовне дажбине, чији се укупан износ непрестано повећавао, знатно су оптерећивали становништво из категорије неповлашћене раје.[27]

Текјалиф-и шака (*tekālīf-i şāḳḳa*) јесте посебна група тешких, незаконитих и силом убираних намета. Те намете су узимале провинцијске управне власти за своје потребе. С обзиром на то да су разрезивани незаконито и, при том, убирани како од раје ослобођене ванредних пореза (авариз-и диваније и текјалиф-и урфије), тако и од неповлашћене раје, убирање су увек пратили отпори и протести. Временом је све већи број ситних дажбина улазио у оквир групе намета познате под тим именом. Централна власт је, углавном безуспешно, покушавала да те намете сузбије, па и укине или замени другима. Изгледа да је током XVII века текјалиф-и шака легализована. С Порте се интервенисало само када су ти намети убирани од „ослобођене“ раје, што значи да се повластица „ослобођења“ односила и на текјалиф-и шаку једнако као на аваризе и текјалиф-и урфије.[28]

Светогорски манастири су до краја XVII века, а и надаље, номинално били изузети од плаћања намета авариз-и диваније, текјалиф-и урфије и текјалиф-и шака. Међутим, како сведочи ферман из 1765. године, у ближој повести Свете Горе (датуми се не помињу), било је више покушаја да се наплате намети који су спадали у поменуте групе. То су чинили солунски мутесарифи, бегови Кавале, кадије, војводе и други нижи службеници (*ehl-i ʿörf*). Иако су, очигледно, повремено стизали фермани који су атонске манастире узимали у заштиту, стиче се утисак да су централне власти убирање ванредних данака каткад потпуно одобравале, нарочито у ратним раздобљима.[29] То се првенствено односи на намете из групе текјалиф-и шака.

У највећој кризи у коју је Царство запало од када је потчињена Света Гора, током Великог бечког рата (1683–1699), наплаћивани су понеки ванредни намети који су спадали у аваризе. Сасвим извесно, у лето 1690. године убиран је сурсат бедели (*sürsat bedeli*). Сурсат је био намет разрезиван у ратним временима. На име сурсата узимани су жито, стока, намирнице, сено, дрва и друго за потребе царске војске. Када се уместо производа узимао готов новац, онда је та сума називана сурсат бедели. Заповест из лета 1690. године открива да је у „нахији Ајнароз“ убиран сурсат бедели чији се износ, због непрецизно датог регеста, може одредити на неколико начина. У сваком случају, није био мањи од 120 акчи (1 еседи грош и 10 акчи) нити већи од 203 акче, вероватно по „кући“, као обрачунској јединици карактеристичној за наплату авариза. А да ли су се под „кућама“ подразумевали монаси понаособ, што би било најнепо-вољније, или је рачун прављен на други начин, није познато.[30]

---

27 H. Bowen, “ʿAwāriḍ”, *EI²*; Б. А. Цветкова, *Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт*, София 1958.

28 A. Sućeska, „Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVIII vijeku. I Pojava nameta tekâlîf-i şâkka“, *POF* X-XI (1960-61) 75-112; исти, “Die Entwicklung der Besteuerung durch die Avāriż-i dīvāniye und Tekālīf-i örfiye im osmanischen Reich während des 17. Jahrhunderts”, *Südost-Forschungen* 27 (1968) 89-130.

29 AMXT, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV.

30 “*Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'ndeki Nümismatik İle İlgili Belgeler Kataloğu*”, 27. О сурсату вид. Цветкова, 67-75.

Иако је 1765. године јасно наглашено да повластице атонских манастира укључују и ослобођење од намета текјалиф-и шака, хиландарски ферман из 1601. године показује да су манастири, бар неко време, били подвргнути тим наметима. Штавише, у њему пише да су их плаћали „од давнина“. Проблем је настао 1601. године, и то не због самог плаћања, већ зато што је на самој Светој Гори намештено тако да терет исплате намета за целу заједницу подноси само Хиландар. Султан је наредио да се намети правилно распореде на све манастире према њиховим могућностима. Из фермана се не види да су намети текјалиф-и шака тада незаконито убирани.[31] Николо Роси је сазнао да су манастири 1638. године давали 500 грошева годишње солунском мули и 100 грошева бегу Кавале, уз многе поклоне у натури. Иако није назначено за шта се давао тај новац, будући да је ишао оближњим локалним властима, може се претпоставити да је реч о истој врсти намета.[32] Светогорци су и 1694. године морали да се потруде како би преко бостанџи-баше некако издејствовали ферман о изузимању светогорских манастира од тада обавезних дажбина које су највероватније спадале у групу намета текјалиф-и шака: „σαφαγγελντιλίκια [од *ṣafā gelmek* – добродошлица] καὶ γιορτιάτικα [?] καὶ δι τ ἔρημα μοναστήρια [за опустеле манастире?] καὶ δι χαράρια [можда од *ḫarar* – врећа од кострети, капут ?]“.[33]

Ако су светогорски манастири, као „ослобођени и опроштени“, плаћали намете текјалиф-и шака, и то дуже време, онда су били у горем положају него многи манастири чије је „ослобођење“ подразумевало и ту врсту намета! Наравно, под условом да оно никада није нарушавано. Текјалиф-и шаке су били „ослобођени“ синајски манастир Свете Катарине (потврђено 1620) и фрањевачки манастири у Босанском ејалету (потврђено 1623).[34] Вероватно су и они повремено подвргавани плаћању ванредних данака, законитих или незаконитих, јер – зашто би иначе на Порти тражили потврду својих привилегија!

Светогорски манастири су у више наврата, током дужих или краћих раздобља, уживали „ослобођење“ од још једног врло важног редовног пореза – овчарине (*resm-i ġanem, ʿādet-i aġnām, ḳoyun bedeli*). То је врста пореза на ситну рогату стоку, овце и козе, у годишњем износу од једне акче на три грла у почетку, а потом, на два и једно грло. Приход је ишао директно у Царску благајну, мада је по потреби често уступан локалним спахијама или вакуфима. У неким санџацима су тог пореза били ослобођени сви свештеници и монаси, док су у другима, на основу посебних султанских фермана, били ослобођени само поједини манастирски поседи.[35]

Прве познате вести о светогорској повластици неплаћања овчарине потичу с почетка XVI века. У име свих светогорских монаха, или можда само у име Хиландара, угледни монах Марко Црнојевић пожалио се 1505. године на Порти како амили, скупљачи овчарине, узнемиравају монахе тражећи овчарину под изговором да њихови чобани напасају своју стоку уз манастирску. Султан је потврдио да је „светогорским монасима опроштена овчарина“ (*Aynōroz keşīşleri resm-i ġanemden maʿfuv olub*) и да су им „у руке дате узвишене заповести о ослобођењу“ (*muʿāfiyyet içün ellerine aḫkām-i münīfe vėrilmişdür*). Зато је наредио да се „према ранијој одлуци, од светогорских монаха не узима овчарина“ (*ber ḳarār-i ṣābıḳ Aynōroz keşişlerinüñ resm-i ġanemleri alınmaya*). Наравно, манастирски чобани који су своју стоку заиста напасали уз манастирску нису могли да избегну плаћање тог данка. Помен „узвишених заповести“ и „раније одлуке“ казује да „ослобођење“ потиче из неког знатно ранијег доба, можда чак и из доба потчињења Османлијама. С друге стране, с обзиром на то да је заповест упућена кадијама Сера, Зихне и Сидерокавсије, овчарине није била ослобођена само територија Светогорског полуострва него

---

31 АМХТ, 8/58, објављен у: Бошков, „Један ферман Мехмеда III у Хиландару из 1601. године“, *ИЧ* XXIX-XXX (1982-1983), 181-186.

32 Hofmann, *Rom und der Athos*, 57.

33 Γάσπαρης, 11; ’Αλέξανδρος, 222.

34 Schwarz, 136-137; Sućeska, „Promjene“, 98-99.

35 О овчарини вид. H. Hadzibegić, „Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša“, *POF* VIII-IX/1958-9 (1960) 63-109.

и сви манастирски метоси, или бар главнина великих старих и признатих метоха. Сулејман Величанствени је на почетку своје владавине, 1521. године, потврдио ту светогорску повластицу.[36]

Ипак, изузеће од плаћања овчарине доцније је укинуто. У лето 1589. године Хиландарци су већ говорили како овчарину плаћају редовно, „из године у годину". Била је разрезана на уобичајен начин: 1 акча овчарине на 2 овце, 5 акчи торовнине (*resm-i ağıl*) на 300 оваца и 20 акчи на сваких 100 оваца на име трошкова убирања пореза. Овце су бројане и уписиване у дефтер почев од првог априла текуће године. Управо те 1589. године, службеници који су убирали овчарину починили су многе злоупотребе. Хиландарци су се пожалили на Порти да су им наплаћивали по три-четири акче по браву и да су, поврх тога, на њихов рачун уписали више оваца у царски дефтер. Наравно, уследио је ферман кадији Сидерокавсије да такве зулуме одмах спречи.[37]

Непуну деценију доцније, Хиландар је опет био „ослобођен" плаћања овчарине. Децембра 1598. године није уписан у царски дефтер овчарине. Па ипак, особе задужене за скупљање тог пореза покушале су на сваки начин да монасима изнуде новац. Хиландарци су се обратили сидерокавсијском наибу тражећи да сам провери шта пише у царском дефтеру. Уверивши се да у дефтеру заиста нема њиховог манастира, наиб је забранио неосновано узнемиравање монаха.[38]

Иако се примери плаћања и ослобађања од плаћања овчарине односе искључиво на Хиландар, изузев можда у првом случају, највероватније је да су исти проблеми мучили већину светогорских манастира. Што се самог „ослобођења" тиче, готово је сигурно да су га, када је било на снази, уживали сви атонски манастири, а не само Хиландар.

Савремени познаваоци прилика и путописци истичу да је Света Гора током XVII века често оптерећивана разним оправданим или неоправданим ванредним данцима. Они су понекад вишеструко премашивали редовна, уобичајена давања. Такви непланирани трошкови доводили су светогорску заједницу у велике економске кризе. Ванредна давања почела су да се претварају у готово редовна због све већих трошкова ратовања, све скупљег издржавања војске у дугим и исцрпљујућим ратовима, у којима, за разлику од већег дела XVI века, османска ордија више није била тако успешна. На прелому XVI и XVII столећа, а то је време Дугог рата (1593–1606), Светогорци су већ морали да плаћају 700.000 акчи годишње (1601, 1602), на име „дугова, казни и неправди". Под „неправдама" су се вероватно подразумевала разна неочекивана, ванредна изнуђивања. Услед недостатка одговарајућих извора, није могуће разлучити колики су удео у помињаним високим цифрама чинили дугови и због чега су они настали, а колики су удео чиниле разне ванредне дажбине и оправдане или неоправдане казне. То важи и за запис из 1614/15. године који сведочи о намету у износу од 10 товара (1.000.000) акчи. Постоје индиције да су се „дугови" 1621. године увећали на 80.000 грошева (7.200.000 акчи, или око 45.000 златника!?).[39]

Католички учитељ на Светој Гори, Николо Роси, извештавао је Ватикан о многим стварима везаним за Полуострво, па и о изнуђивањима и ванредним наметима. Крајем 1638. године Османлије су тражиле 3.000 златника (око 6.000 грошева) „као помоћ за рат". Наредне године, већ у мају, монаси су морали да исплате 12.000 грошева преко уобичајених давања. У лето 1640. године сума узета „преко уобичајене" била је нешто нижа: 7.000 грошева. Роси је приљежно

---

36 АМХТ, 7/9 (регест у: BDB, 150/бр. 15), АМСП, ТД, П/17.

37 АМХТ, 7/44 (регест у: Б-Б, 195/бр. 70).

38 АМХТ, 1/110.

39 Γουναρίδης, 30; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Σταυρονικήτα, 448-449; Mendieta, 113; *Записи*, VI, 10115; Σμυρνάκης, 133.

сакупљао све податке које је сматрао важним, тако да у његове наводе не треба много сумњати, бар не у овом случају, када је реч о односима Светогораца и Турака.[40]

Ако је пре почетка дугог и исцрпљујућег Кандијског рата (1645–1669) такво стање већ постало уобичајено, није тешко претпоставити, иако нема података, да су намети доцније могли једино да се повећавају. Енглезу Ковелу је током боравка на Светој Гори 1677. године неко испричао да су монаси последње године рата, дакле 1669, морали да плате читавих 30 кеса (15.000) грошева.[41]

Велики бечки рат (1683–1699) донео је нове невоље. Хиландарски путници што су кренули у писанију да прибаве додатна средства жалили су се на нове тешке данке. Нема сумње да је реч о ванредним ратним наметима. У посланицама и препорукама из претходних времена нису истицане тешкоће с плаћањем државних дажбина, него неки сасвим други проблеми. На намете се жалио архимандрит Гаврило у Москви 1683, као и Рафаило Зотовић у аустријским земљама 1688. године. Запис на штампаном хиландарском *Октоиху првогласнику* из 1692/93. године сведочи да је данак обухватио „иноке све редом“, и сиромашне и богате, те да износи „четири драма злата“.[42] Да ли то значи да је била важна тежина (4 дирхема = 12,828 г) или су била разрезана цела 4 златника по особи (13,97 г), што је незнатно више?

Сазнања о укупним обавезама светогорских манастира према османским властима проширује Николо Роси својим извештајем из децембра 1637. године (јануара 1638. по новом календару). Осим одсека од 2.000 грошева (200.000 акчи), намењеног централним властима, монаси су морали да обезбеде 500 грошева за солунског мулу и 100 грошева за бега Кавале, не рачунајући друге поклоне: маслине, уље, свеће, пексимит за бегове бродове и друге ствари. Бостанџијској посади у Кареји следовало је годишње 200 златника (око 400 грошева) на име плате, 50 грошева за одећу, око 100 грошева на име дарова и још 240 оваца за исхрану (најмање још 100 грошева). Ако је то све, значи да је на одсек морало да се дода бар још 1.250 грошева. Редовни укупни трошкови су, дакле, знатно премашивали износ самог одсека: достизали су најмање 3.250 грошева, не рачунајући поклоне. На ту суму треба додати још 6.000 грошева ванредних трошкова, који су морали да буду исплаћени до краја те године. Када се ствари сагледају на тај начин, онда се долази до закључка да је сам одсек тих година чинио свега петину укупних светогорских трошкова, а често и мање! А укупни трошкови пели су се на 10.000-20.000 грошева годишње. Ту нису урачунате глобе које су наплаћивали светогорски забити, често злоупотребљавајући свој положај. Роси пише да су многи забити после годину дана одлазили носећи по 4.000-5.000 грошева. Ипак, глобе су ствар појединца или манастира, тако да се не могу прикључити општим трошковима.[43]

Очигледно, Светогорци су и те како имали да се боре за своју повластицу „ослобођених и опроштених“ манастира, некада из године у годину и од једног новоуведеног намета до другог, без обзира на то како је он правно образлаган и како се покушавало да се он посредним путем устали.

*

Суштина повластице коју чини плаћање дажбина одсеком јесте да монаси свих манастира сами међу собом прикупе потребна средства. Мешање Османлија, тачно пребројавање монаха сваке године и регистровање поседа, неминовно би условили чешће мењање и повећавање дажбина. Да се и не говори о могућностима за злоупотребе које су се отварале пред органима

---

40 Hofmann, *Rom und der Athos*, 67, 71, 88.

41 Covel, 112.

42 Димитријевић, „Грађа“, 128; исти, „Документи хилендарске архиве“, 30; Медаковић, „Старе штампане књиге манастира Хиландара“, бр. 5, у: *Каталог*, 277-278.

43 Hofmann, *Rom und der Athos*, 57, 67, 71, 88.

власти задуженим за скупљање дажбина. Једном разрезан одсек остајао је исти годинама, без обзира на све промене на Светој Гори или девалвацију новца у Царству. Зато је било неопходно да се та повластица непрекидно одржава, јер једном укинута, свима је то било јасно, никада више не би била обновљена.

Зато се и у доба највећих криза, као, на пример, оне из 1601/1602. године, поштовао договор о заједничком плаћању ако не свих дугова, онда бар харача. Наравно, главни део терета морали су да понесу највећи и најбогатији манастири. Јасно је да су у таквим условима обавезе премашивале суме које би најбогатији манастири морали да плате пропорционално свом материјалном стању. Увек је било манастира који су једва састављали крај с крајем, не успевајући да одговоре своме делу обавеза. Да би повластица опстала, успешни манастири су морали да покривају и њихове дугове. Очигледно је да је управа Свете Горе, у којој су свакако највећи утицај имали најмоћнији манастири, сматрала да је покривање трошкова осиромашених манастира много мањи напор од оног који би донело укидање повластице плаћања одсеком. А та би се претња неминовно надвила над Светом Гором уколико би се тражило да сваки манастир плаћа само своје трошкове. Да се и не говори о томе да би такав потез водио потпуном пропадању неких манастира и лакшем укидању неких других повластица. Па ипак, заједничко одређивање појединачног удела сваког манастира није увек пролазило без међусобних трвења. Што је много горе, у те несугласице некада су непотребно увлачени и Турци.

Појединачна давања сваког манастира Протату, намењена сабирању одсека, називала су се *си(н)досија*, или *сидоксија* (у изворима: συδοσία, συνδοσία; на српском: **сидо҃ія**; на османском: *sidōşe*). Тај појам је изведен од грчког глагола συνδίδωμι у значењу „заједнички прилагати“, „заједнички давати“. У том значењу, везаном за скупљање одсека, реч сидосија се у изворима среће тек од почетка XVII века. Иначе, тај термин је још у средњем веку означавао одређена давања везана за светогорске манастире и њихове поседе.

Веома су ретки и непотпуни подаци о учешћу појединих манастира у отплати светогорских дажбина у XV и XVI веку. Први је о томе писао хиландарски игуман Пајсије 1550. године. Нажалост, он је указао само на обавезе три најзначајнија манастира. У укупном одсеку од 300 рубаља (30.000 акчи), Велика Лавра је учествовала са 40 рубаља (4.000 акчи), а Ватопед и Хиландар са по 36 рубаља (3.600 акчи, или 12%). Десетак година доцније, 1561. године, игуман Русика Јоаким приказао је учешће Велике Лавре (5.200 акчи), Ставроникита (800 акчи) и Св. Пантелејмона (300 акчи) – у одсеку од 40.000 акчи. Остаје донекле нејасно да ли су то укупне суме, са џизјом, или дажбине везане само за посед на Светој Гори, пошто је Јоаким описујући Лавру нагласио да се поменути износ односи на „места што захвата на Светој Гори“.[44]

Поменути подаци заиста мало говоре. Чак се не уклапају ни у доцнију поделу у три групе, према имовном стању, сличну подели која је примењивана при наплати џизје широм Царства. На суђењу 1601. године представници већине манастира изјавили су да се „наши дугови, које између себе морамо да сакупимо, од давнина исплаћују на уобичајен начин, тако што је у исплати, према стању сваког манастира, направљена подела на најмоћније, средње и сиромашне, с тим да моћни [дају] више а слаби мање“ (*...mā-taḳaddemdan berü mā-beynemüzede lāzım ul-edāyı olan duyūnumuzı edāda her manāstıra ḥālli ḥālince ḳavīsi ziyāde, ża^ʿyıf noḳsan üzere ā^ʿlā ve evsāṭ ve ednā taḳsīm ėdüb eda olıgelmiş...*).[45] Реч је, нема сумње, о већ неколико пута помињаним дуговима и осталим давањима држави, који су тих година нарасли на 700.000 акчи годишње. Будући да су употребљени изрази „од давнина“ и доцније, још једном, слично – „давнашњи обичај“ (*^ʿadet-i ḳadīme*), вероватно је да се та категоризација манастира у три групе односила не само на поменуте „дугове“ него и на редовну исплату годишњег харача. Без одговора остају

---

44 Païssius, 280; Іоаким, 13, 29-30. Према Јоакимовом сведочењу рубља је тада вредела 100 акчи. Тај однос сам употребио и при прерачунавању износа датог у Пајсијевом опису Свете Горе.

45 AMXT, 2/112.

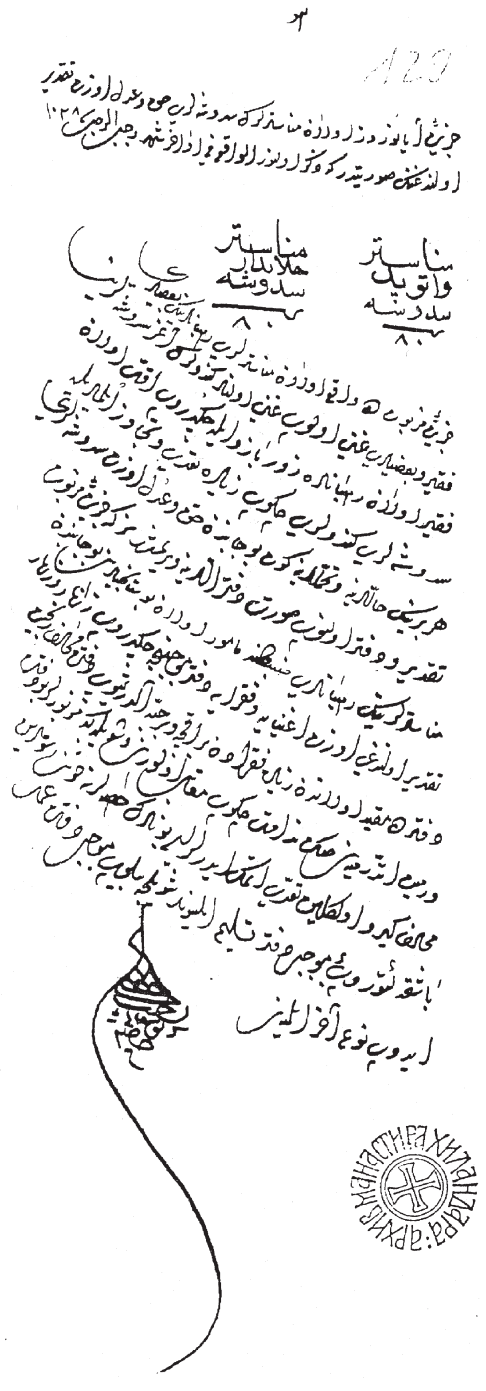

Бостанџи-башина наредба издата 24. 6 – 3. 7. 1619. поводом манастирских спорова о висини сидосије (АМХТ 2/129; дим. 29,8 x 10,4 цм)

најважнија питања: ко је, када и како раз-врстао манастире и да ли се подразумевала про-порција 4:2:1, уобичајена за џизју.

Сигурно је једино да су се Лавра, Хиландар и Дионисијат 1601. године налазили у оној групи која је плаћала највише. Спор је настао кад су представници шеснаест манастира поднели тужбу против та три манастира, који не само што се нису слагали с постојећом категоризацијом него већ неколико година нису ни уплаћивали уобичајене износе заједници. Сматрали су, наиме, да сви манастири треба да подмирују једнаке делове дуга. Како су тврдили представници шеснаест манастира, они су наносили штету осталима и тиме што су захтевали да се милостиња пристигла на Свету Гору предаје заједнички. Пошто су највећи манастири добијали највише милостиње, под тим се сигурно подразумевао захтев да се најсиромашнијим манастирима – онима којима је заједница опраштала учешће приликом прикупљања укупне суме харача – не допусти да задрже добијену милостињу за своје потребе него да је предају заједници. Сви остали манастири – зачуђује да се међу њима налазио и Ватопед, који је тада свакако спадао у богатије – сматрали су да јаки манастири, остављајући превелики део дуга слабијима, ометају и узнемиравају монахе других манастира. Свих шеснаест било је за поштовање „давнашњег обичаја". Интересантно је да се нигде не помиње Кутлумуш, ни међу тужиоцима ни међу оптуженима, а он је тада свакако припадао боље стојећим манастирима. Пошто се на Великом сабору у Кареји договор није могао постићи, тужба је сасвим непотребно пренета на шеријатски суд. Саслушавши и једну и другу страну, сидерокавсијски наиб је забранио да манастири дуг деле на једнаке делове и наредио да се трошкови морају делити пропорционално, према раније утврђеној подели на три групе.[46]

Међутим, проблем тиме није био решен. Како су у питању били најутицајнији манастири, они су наставили притисак. Тек наредне године на Сабору у Кареји постигнут је компромис. До-нета је одлука да се основна обавеза према држа-ви, одсек, и даље према старом обичају прикупља у Кареји и исплаћује заједнички. Међутим, бреме ванредних обавеза према кадији и бегу препуштено је сваком манастиру засебно. За ванредне дажбине и казне више неће бити заједничког

46 *Исто*.

јемства. Они који не буду кадри да исплаћују свој обрачунати део ванредних дажбина, више неће моћи да очекују помоћ других манастира. Сума од по 700.000 акчи, исплаћена за 1601. и 1602. годину, подељена је пропорционално на 14 делова.[47] Да ли то значи да је заједница манастира тада покривала трошкове чак шест манастира, тако осиротелих да нису имали ни толико средстава да буду укључени у поделу?

Године тешких криза и нагомиланих дугова низале су се без престанка. У таквим условима, још више се заоштрио сукоб око одређивања сидосије, удела сваког појединачног манастира у плаћању дажбина држави. Како су управу Свете Горе углавном држали моћни манастири, они су на разне начине покушавали да смање своју сидосију. То не мора значити да нису хтели да помогну заједници или сиромашним манастирима. Сасвим је могуће да је било и оних манастира који су по сваку цену тражили могућност да их други манастири и даље издржавају, чак и пошто су се економски опоравили. У немогућности да се у Кареји изборе за своја права, или да спроведу своје намере, мањи манастири су то покушавали на турским судовима или код бостанџи-баше у Цариграду. Један такав покушај уследио је у лето 1619. године. До бостанџи-баше стигла је жалба да богати манастири намећу сиромашнима своје „тешке сидосије", а себи одређују знатно мање. Зато су бостанџи-башини људи „према стању и могућностима сваког [манастира] праведно и истинито проценили њихове сидосије, [о чему су] сачинили дефтер чији је препис предат у њихове руке" (*...her birinüñ ḥallarına ve taḥamüllerine göre ... ḥaḳḳ u ʿadl üzere sidōşeleri taḳdīr ve defter olunub ṣüret-i defter ellerine vėrilmişdür*...). Бостанџи-баша је наредио светогорском забиту да добро пази да се од сиромашних не узима више него што је уписано у дефтер. Ако се „богати" и даље буду понашали супротно дефтеру, требало је да сам забит наплати њихова задужења. Уз бостанџи-башину наредбу дат је испис из дефтера за манастире Ватопед и Хиландар. Сидосија двају манастира износила је по 80 грошева.[48] Из тога произлази да су спадали међу оне „богате", оптужене да своју сидосију пребацују на „сиромашне" манастире. Најважније је то што се из овог документа види да је износ сидосије за сваки манастир одредила османска власт, а не манастири међу собом. Наравно, то не значи да је тако било и раније. Сасвим је могуће да је та мера уследила зато што манастири нису успевали да се сами договоре како да поделе обавезе.

Ако је у питању годишња обавеза, онда према неким проценама (да Хиландар даје око 1/10) укупне дажбине нису прелазиле 1.000 грошева; међутим, ако се радило о месечним обавезама, онда је укупна сума достизала 10.000 грошева годишње. Све зависи од тога шта је све тада улазило у сидосију: само харач или укупна давања укључујући и ванредне дажбине. Доцнији, изгледа поуздани, подаци које је изнео Рико 1678. године иду у прилог претпоставци да је реч о месечном износу.

Изгледа да је Хиландару и Ватопеду одговарало да сами предају своје сидосије забиту, уместо да их приложе укупној суми коју би заједно предали сви манастири. Успели су да издејствују и ферман о засебној исплати сидосије. То је било примамљиво још неким манастирима: исте године Хиландару и Ватопеду придружио се и манастир Светог Павла. Представници других манастира нису оспорили његову намеру. Међутим, представници Св. Павла прихватили су да у свим осталим (ванредним?) наметима (*tekālif*) учествују заједнички, попут свих других манастира.[49] Дакле, договор из 1602. године више није важио. Неки манастири су издејствовали да свој део одсека предају засебно, док се у погледу осталих намета за један број манастира помиње заједничко плаћање. Нема довољно извора који би потпуно разјаснили све потезе појединих атонских манастира. Међутим, неспоран је закључак да је тешка економска криза разјединила манастире и довела до нарушавања некадашњих договора. Није било лако

47 Γουναρίδης, 30; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Σταυρονικήτα, 448-449.

48 АМХТ, 2/129.

49 АМСП, ТД, ΔТ/25.

одговорити ни сопственим обавезама, а камоли уз то подносити и терет осиротелих манастира. Најгоре од свега је то што је међусобна неслога водила нарушавању повластица које је Полуострво уживало као целина. Више нема сумње да су, бар од тада, Османлије одређивале колико ће бити учешће сваког манастира у укупним дажбинама.

Висока сидосија најјачих манастира, била она правилно или неправилно одређена, и даље је изазивала отпор према пропорционалној расподели удела у дажбинама. Пред крај XVII века, 1685/86. године, опет у доба кризе Царства, када су ванредним ратним данцима притиснути сви поданици, већи манастири су поново покушали да уведу равномерно учешће у плаћању одсека. Спор је, наравно, стигао до Порте и султан је потврдио већ постојећу праксу. Оштро је забранио захтеве за непропоционално учешће.[50]

Наредне вести потичу тек из друге половине XVII столећа. У доба друге велике кризе и распродаје имовине Протата, 1661. године, Велика Лавра је давала 110 грошева, Ватопед 100, Симонопетра 55, Ставроникита 10, а Кастамонит је био ослобођен сидосије. На Сабору одржаном априла 1664. године, управа се повиновала султановој одлуци и бостанџи-башином писму па је снизила сидосију Дохијара са 55‰ на 30‰ (тј. са 55 грошева на 30). То несумњиво показује да је било и других промена, јер је снижење од 25 промила неко морао да преузме. Највероватније је да су и то одредиле власти а не Сабор. Битне промене извршене су и на Сабору одржаном јула 1678. године. Тада су четири манастира од бостанџијског аге затражила смањење свог учешћа. Бостанџи-баша им је очигледно изашао у сусрет јер је Сабор донео одлуку о снижењу сидосије. Зна се да је Симонопетри тада одређена сидосија од 40 уместо дотадашња 54 гроша. Неколико година доцније, 1684, ксиропотамска сидосија износила је 60 еседи-грошева. Ватопедска сидосија је и 1694. године била 100 грошева. Измена је уследила и последње године XVII века: Сабор је новембра 1700. године Хиландару снизио сидосију са 100 на 80 грошева. Тако је требало да остане током целе наредне године, докле год се манастир буде налазио у тешкој економској кризи.[51]

Ови подаци показују да је Пол Рико 1678. године дао сасвим прецизну слику обавеза атонских манастира према османској држави. Тек је он објаснио да је укупни данак од 12.000 грошева подељен на месечне рате и да су те рате, у ствари, сидосија. Сума од 1.000 грошева месечно подељена је на манастире пропорционално њиховим могућностима. Разрезана сидосија достизала је свега 900 грошева. Три манастира су због сиромаштва била ослобођена плаћања дажбина. Преосталих 100 грошева, који су падали на та три манастира, исплаћивали су остали пропорционално.[52]

Пропорционалну исплату поменуо је и путописац Џон Ковел 1677. године. Он није улазио у детаље. Напоменуо је да су три-четири манастира сиромашна и да дају само 100 грошева годишње. Да ли је Ковел добро разумео односе, тј. да ли су поменути манастири потпуно ослобођени учешћа или нису, није ни важно, јер тих 100 грошева чини мање од 1% укупне годишње суме и нимало не ремети наметнуту пропорцију. Ковел је донео и податке о годишњим давањима Турцима за Лавру (2.500 грошева), Каракал (500 грошева), Кутлумуш (скоро 3.000 грошева) и Пантократор (1.000 грошева). То су вероватно укупни трошкови манастира, укључујући и давања са метоха.[53]

Подела је била направљена врло прикладно, у промилима, тако да су измене могле лако да се обрачунавају и износи прерасподељују. Зна се да је одсек у то доба предаван забиту у пролеће, једанпут годишње. Да ли то значи да су манастирски представници сидосију предавали Протату једном месечно и да се она ту чувала до датума исплате забиту?

---

50 Κατάλογος τῶν ν τῷ ᾽Αρχείῳ τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος, 14.

51 Христу, 68, 147, 180; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου, 231-232; Βαμβακᾶς, Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 129; Γουναρίδης, 30; Γάσπαρης, 6, 14; ᾽Αλέξανδρος, 221.

52 Ricaut, 220-223, 252.

53 Covel, 109, 112, 121.

Сидосија светогорских манастира (XVI–XVII век)

	Манастир	*У акчама*		*У грошевима*							
		1550	*1561*	*1619*	*1661*	*1664*	*1678*	*1678*	*1684*	*1694*	*1700*
1	Велика Лавра	4.000	5.200		110		110				
2	Ватопед	3.600		80	100		100			100	
3	**Хиландар**	**3.600**		**80**			**100**				**100↓80**
4	Ивирон						85				
5	Дионисијат						60				
6	Пантократор						57				
7	Ксиропотам						56		60		
8	Кутлумуш						55				
9	Симонопетра				55		54	54↓40			
10	Свети Павле						35				
11	Зограф						35				
12	Дохијар					55↓ 30	30				
13	Ксенофонт						30				
14	Есфигмен						25				
15	Григоријат						25				
16	Каракал						25				
17	Ставроникита		800		10		18				
18	Филотеј						0				
19	Св. Пантелејмон		300				0				
20	Кастамонит				0		0				
	Свега						900				
	+						100				
	Годишње	30.000	40.000								
	Месечно						1.000				

[*Извори*: Païssius, 280; Іоаким, 13, 29-30; АМХТ, 2/129; Христу, 68, 147, 180; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου, 231-232; Βαμβακᾶς, Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 129; Ricaut, 220-223; Γουναρίδης, 30; Γάσπαρης, 6, 14.]

Манастирска сидосија очигледно је обрачунавана према имовном стању, што значи да су у укупну своту сидосије једног манастира урачунате и обавезе његових скитова и келија расутих по Светој Гори. Манастири су, изгледа, сами одређивали колико треба да плате њима подложни скитови и келије. Сидосија појединих келија често је улазила у уговор (омологију) којим су се келије изнајмљивале заинтересованим свештеним лицима. У омологији из 1682. године за келију Св. Николе, звану Милеја, Хиландарци су навели да је њена „сидоксија“ 400 акчи (= 3 гроша и 40 акчи). Закупљивање келије у ксиропотамском скиту Св. Јована Претече 1700. године подразумевало је и обавезу од 60 акчи сидосије.[54]

Удео Хиландара у укупним светогорским дажбинама највише је зависио од његовог општег економског стања. У обзир су, пре свега, узимани цео његов посед на Полуострву и број монаха у манастиру. Према тврђењу хиландарског игумана Пајсија 1550. године, на манастир је падало тачно 12% харача. Током друге половине XVII века хиландарска сидосија износила је равно 10%, с тим што је често увећавана јер је на њу додаван понеки проценат на име помоћи

54 Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 30; Γουναρίδης, 62.

сиромашним манастирима. Тек 1700. године хиландарска сидосија је пала на 8%, а можда и мање, ако је укупна сума била повећана у односу на ранију из 1678. године. Као врло добар основ за поређење може да послужи детаљан турски попис светогорских монаха и манастирске имовине извршен 1765. године. Хиландарски посед је тада био пети по величини, приходима и дажбинама (8,34%). Када се на то додају испенџа, везана за број монаха, као и одређени порез на куће по метосима, Хиландар је, иако са нешто нижим уделом (8,17%), избио на четврто место по висини учешћа.[55] Ако се има у виду да се хиландарски посед на самој Светој Гори није много мењао током XVI и XVII века, као и то да је реч о једном од многољуднијих манастира с великим бројем метоха, са великом сигурношћу се може тврдити да се учешће Хиландара углавном кретало од 8% до 12%, или између 1/12 и 1/8 укупних дажбина.

Предавање дажбина одсеком представљало је важну повластицу у Османском царству. По томе се светогорски манастири нису разликовали од већине манастира у Царству који су уживали исту повластицу. Предност атонских манастира у односу на друге била је у томе што су скупно давали један одсек, као заједница, а не сваки манастир појединачно. Тиме им је омогућено да боље заштите територију читаве заједнице и остваре одређена унутрашња права. Одсек је драстично нарастао од краја XV до краја XVII века. Прерачунато у златнике, са мање од 200 попео се на више од 5.000, тј. преко 25 пута. Плаћање одсека су, нарочито у XVII веку, пратили и други, не баш мали трошкови, попут плата бостанџијској посади и обавезних поклона разним представницима власти. Иако су манастири уживали повластицу „ослобођења“ од плаћања ванредних намета, па и овчарине, те дажбине су им наметане, у почетку повремено, а доцније редовно. Ванредне дажбине су, нарочито у раздобљима дугих ратова, вишеструко превазилазиле одрезани одсек. Светогорска заједница је зато у XVII веку често западала у тешке економске кризе. Кризе су разарале јединство заједнице јер је и великим манастирима било све теже да, поред својих обавеза, сносе и терете малих, осиромашених манастира. Укупне дажбине расподељене су на манастире пропорционално њиховом имовном стању. Изгледа да је међусобна неслога почетком XVII столећа утицала на то да се Османлијама препусти процена удела сваког манастира у заједничком одсеку. Неспособни да међу собом реше проблеме, Светогорци су све чешће непотребно уплитали османске институције и тиме сами нарушавали сопствене повластице. Учешће Хиландара у заједничким дажбинама било је, како изгледа, прилично уједначено, увек негде око десетог дела.

55 Païssius, 280; Ricaut, 221; Γάσπαρης, 6; AMXT, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV.

Прибежиште и затвор

У доба бурног ширења османске државе на Балкану крајем XIV и током целог XV века, Света Гора је са својим признатим и од стране Османлија поштованим статусом, несумњиво била најсигурније уточиште безнадној властели и клеру, којој год разореној хришћанској држави или народу да су припадали. С турским освајањима, у колективну свест балканских народа продрло је једно ново виђење Свете Горе. Такво стање је најпрецизније, иако у свега неколико речи, осликала деспотица Ангелина у повељи Хиландару из 1495/96. године. Хиландар је означила као „прибежиште од буре и метежа избежајуштим од сербских родов". О куповини братствених удела, аделфата, већ је било говора у првом поглављу. У Хиландару су свој мир нашли Кастриоти, потомци Бранковића, Црнојевића и друге српске властеле. Тако је било у свим атонским манастирима.[1]

Сигурност Свете Горе, боље речено њена удаљеност од очију власти, привлачила је и многе бегунце. Посебну пажњу изазивају две групе бегунаца. Прву чине потурчени младићи, најчешће јаничари, који су после неког времена улучили прилику да побегну из Цариграда, Једрена или ког другог места. На Светој Гори су се враћали у православну веру. Османлије су такве преверенике називали „отпадницима [од ислама]" (*mürted*). За повратак у стару веру постојала је само једна казна – смрт. Под таквом претњом, многи бегунци су одлучивали да се замонаше и до краја живота остану на Атонском полуострву. Када би се то открило, Светогорци су подвргавани страшним искушењима. Прихватање „отпадника" увек се тумачило као најтеже вређање исламске вере. Неупоредиво бројнију групу чине одбегли ратни заробљеници и други робови. Њихова даља судбина зависила је од њиховог порекла, богатства и вероисповести. Католици су се најчешће укрцавали на војне бродове који су повремено пристизали у те крајеве у потрази за провијантом. Уз снабдевање западњачких бродова, скривање бегунаца је готово увек навођено као главни разлог за оправдано или неоправдано оптуживање Светогораца за издајство и сарадњу са непријатељем.

Први познати „бегунац", светогорски монах Јевсевије, о својој судбини оставио је запис на једном рукопису. Био је родом Србин, син Борше од племена Николичина и „унук јунака севастократора". У младости је био слуга Бајазита Јилдирима (1389–1402), све док није побегао на Свету Гору, где се потом постригао.[2] Вероватно је спадао у ону групу синова балканских племића који су као нека врста талаца задржавани на султановом двору. Пошто прихвате ислам, пред њима су се отварале сјајне могућности за напредовање, које су тако добро искористили Скендер-бег Црнојевић, Ахмед-паша Херцеговић и многи други. У свом кратком опису Свете Горе на прелому XV и XVI века, монах Исаија записао је да цар спречава Светогорце да од „царских бегунаца" праве монахе. Ако је у крајње сажетом уводном делу нашао за потребно да и то истакне, значи да број таквих бегунаца није био занемарљив.[3]

Ферман из 1506/1507. године, сачуван у Ватопеду, сведочи да су извесна непозната лица, превариви и сидерокавсијског кадију уз помоћ лажних сведока, више пута узнемиравала монахе, тврдећи да су близу Свете Горе виђени њихови одбегли „момци и робови" (*oġlanumuz ve esīrümüz*). То није био први ферман упућен солунском кадији због наведеног случаја.[4] И игуман Русика, Јоаким, посведочио је московском митрополиту 1561. године да их Турци често

---

1 Уп. поглавља *Крај наде: други пут и коначно у османској држави* и *Игумани и монаси*.

2 *Записи*, IV, бр. 6107.

3 Isaïe, 259.

4 Salakides, 86-89.

лажно оптужују да су од „стрелаца турског цара направили калуђере“ и да су сакрили бројне избегле заробљенике.[5]

Свакако да многе оптужбе нису биле лажне. Извесни Шпанац, који је као лекар служио у сарајима цариградских паша, успео је да побегне из заточеништва почетком 1555. године, повевши и свог пријатеља Португалца. Кријући из неког разлога свој идентитет, доцније је описао бекство у књизи „Путовање по Турској“. Међу најупечатљивијим поглављима свакако је и оно о једномесечном боравку двојице бегунаца на Светој Гори, посебно у Хиландару, где су провели највећи део времена. Како би мање падали у очи прерушили су се у грчке монахе. Почетком фебруара искрцали су се са бродића у хиландарској арсани. Уз многе занимљиве податке, од посебне важности за ово поглавље јесте дијалог непознатог Шпанца и хиландарског игумана:

> „Рекох, потом, свети оче, обавештавам вас да нисмо монаси, а ни Грци, ми смо Шпанци и дођосмо бежећи од турске власти, а да би се боље спасли узели смо ову вашу свету одећу. Христови сте апостоли; учините оно што је у складу са вашим занимањем, јер ми смо побегли само зато да се не бисмо одрекли наше вере; а ако нас ухвате, да не бисмо били мучени можда ћемо учинити неку непромишљеност чији узрок, ако се не будете понели са самилошћу и милосрђем, биће те ви, и имаћете то на души. Имам, хвала Богу, новац за трошак за ова два месеца, ако би било потребно; једино што желим је да ме задржите овде док не дође нека лађа која би ме одвела одавде, а платићу пристојно трошак који бих у међувремену направио.“

Игуман је глатко одбио Шпанчеву молбу не желећи да доведе цео манастир у опасност. Ипак, посаветовао је бегунце куда да се упуте:

> „Желите ли можда да ви будете угарак који би запалио читаву нашу кућу и можда је сажегао? Одмах, без одлагања идите с Богом, јер на ово море не долази ниједна лађа од оних које ви желите, већ идите у Свету Лавру, а то је други манастир јер тамо има једна лучица у којој се понекад налазе те лађе; али не задржавајте се више овде, јер пошто је овај манастир најближи месту где су Турци, они долазе сваки дан да нас обиђу па ће вас видети; ја то не могу да урадим, идите с Богом.“

Бегунци су сличан одговор добили и од игумана Велике Лавре. Занимљиво је да их је он упутио на манастир из кога су пошли:

> „...одосмо да разговарамо са старешином манастира коме изложих исто размишљање као и првом, и он исто исприча и одговори као и онај први, и рече да ту никада није била нека таква лађа, већ само турске, да ће ме препознати и да ће то бити пропаст за све. Најбоље решење је да идемо у Хиландар који је први од свих [манастира] и тамо су обично долазиле те лађе.“

Лутајући од манастира до манастира, бегунци су најзад успели да се код Ксиропотама укрцају на један грчки брод који је пловио за Лимнос.[6] На игуманима је заиста лежала велика одговорност па су такве ситуације морали да процењују с огромним опрезом и у складу с тренутним околностима.

Има и другачијих примера и покушаја да се од скривања бегунаца извуче нека корист по манастир. У одговору римског папе Сикста V братству манастира Дохијара марта 1590. године, својеврсној препоруци за давање помоћи, наводи се како у манастиру има и „Турака који су прешли у католичанство“, па су им због тога потребни новац и одећа.[7] Помен преласка

---

5 Іоаким, 24.

6 *Viaje de Turquía*.

7 A. Mercati, “Nuovi documenti pontifici sui monasteri del Sinai e del monte Athos”, *Orientalia Christiana Periodica* XVIII (1952) 98-100.

у католичанство највероватније је плод опортуног прихватања навода из молбе што је стигла из Дохијара, сачињене тако да изазове што већу самилост у Ватикану. У то доба не зна се ни за једног католичког свештеника на Атону, а камоли неког сличне судбине.

Бегунци су прихватани и током наредног, XVII века, иако је притисак османских власти био појачан. Веродостојан сведок је језуит Николо Роси. Крајем 1637. године (5. јануара 1638. по новом календару), писао је да бостанџије строго кажњавају кад пронађу робове хришћане или покрштене Турке (*turchi fatti christiani*). Сазнао је да се капудан-паша жалио великом везиру како су му многи робови, вероватно веслачи с његових галија, побегли на Свету Гору, где су спасени. Монаси су, наставља даље Роси, веома узнемирени, јер је капудан-паша због својих робова почео и њих саме да затвара и тражи велики откуп. Крајем те године, још једном је истакао како Светогорци непрестано живе у великом страху због оптужби да сарађују с непријатељем. Већина тих оптужби односила се на прихватање хришћанског робља и преверника, „којих никада није недостајало". Најупорнији непријатељ био им је солунски мула који их је отворено називао „побуњеницима", проглашавајући читаву Свету Гору „склоништем робова и Турака преобраћених у хришћанство". Исте оптужбе изрицане су и следеће године. Роси је нагласио да турски гусари сами доводе заробљенике на Свету Гору, првенствено Италијане и Малтежане, где их манастири често откупљују и ослобађају. Потврдио је да су сви манастири, заједно, током зиме 1635/36. године откупили 20 заробљеника.[8]

На Свету Гору као на уточиште гледало је и околно становништво. Почетком зиме 1637. године ушао је велики број деце и младића до 25-30 година. Побегли су од „једног Турчина који је дошао са великим овлашћењима" да прикупља данак у крви, јер је много јаничара изгинуло у рату. Тих дана се и рударско становништво Сидерокавсије склањало на Атонско полуострво, јер су намеравали да их пошаљу на службу персијском владару.[9]

*

Далеко од света и путева, Света Гора је по потреби служила и као место прогонства, па чак и као затвор. Наравно, то се односило само на свештена лица, најчешће патријархе и митрополите који су пали у немилост. Иза прогона су често стајали лични обрачуни и нетрпељивости. На основу арза поднетог Царском дивану, султан је издавао ферман – пресуду о прогонству, о чијем су се извршењу старали нижи државни службеници. Патријарх Јеремија II (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) успео је априла 1574. године да издејствује ферман о прогон-ству свог претходника Митрофана III (1565–1572; 1579/80), под оптужбом да подбуњује митро-полите, прави интриге и омета предавање дажбина држави. Јеремија је у представци навео да се „смењени [патријарси] од давнина, према безвредним [тј. хришћанским] обичајима, настањују у Светогорском манастиру [sic!]" (*reʿy olunanlar ḳadīmden ayīn-i bāṭılları üzere Aynoroz manastırı'nda sakin olagelmişlerdür*), па тако треба да се учини и са Митрофаном. Уследила је заповест да се Митрофан одмах приведе и пошаље на Свету Гору.[10]

Следећи примери потичу тек из друге половине XVIII века, али их треба поменути, како илустрације ради тако и стога што су османски документи о томе заиста ретки.

Пећки патријарх Гаврило III Николић (1752–1758) издејствовао је код султана да се октобра 1753. године „ранији" митрополит дабро-босански Пајсије Лазаревић „приведе с узвишеним ферманом, прогна и затвори у светогорски манастир Хиландар како би се поправио" (*ıṣlāḥ-i nefṣ içün fermān-i ʿālīşān ile aḫz ve Aynarōz'da Ḫilandār manāstırına nefy ve manāstır-bend olmaġla*). Оптужио га је да је „починио извесне грехе и прекршаје" и да „није човек на свом месту". После

8 Hofmann, *Rom un der Athos*, 47-48, 57-58, 67, 71.

9 *Исто*, 61.

10 A. Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Hazırlayan A. Uysal, Ankara 1987 (прво издање 1913), 74.

годину и по дана, марта 1755. године, на Гаврилову молбу и тврђење да се Пајсије поправио, султан му је ферманом дозволио да се врати у службу. Како многи извори сведоче о Гавриловој неправедности и грамзивости, за разлику од онога што се зна о митрополиту Пајсију, можда патријархове оптужбе и нису биле истините.[11] За Хиландар је везан и следећи случај, из средине XVIII века. Извесни Григорије, Грк пореклом, уз помоћ Турака преко ноћи је постављен за владику у Новом Пазару. Српски патријарх Атанасије (1747–1752) га је осудио, лишио архијерејства и послао у Хиландар „у заточење или на постницу". Међутим, он ни ту није мировао него је покушао да преузме власт у самом манастиру.[12] Спрега патријарха и османске власти очигледна је и у случају свештеника даскала Дамаскина. На молбу цариградског патријарха и његовог Синода, султан је 1781. године наредио да се Дамаскин ухвати, спроведе и затвори у кулу (*ḳulle-bend*) манастира Лавре. Локални наиб је требало да пази на њега све „док се не поправи" и да не дозволи да буде пуштен без нове царске заповести.[13]

Јеремијин навод да се смењени патријарси настањују (или прогоне) на Свету Гору не треба узети као строго правило или као обавезно поштован обичај. Многи су тамо стизали не зато што су морали, него по сопственој жељи, да на Богородичином полуострву проведу своје последње дане. Многи од њих су се враћали у оне манастире из којих су били бирани за архијереје Васељенске патријаршије. У Ватопеду је, пошто се повукао, живео патријарх Максим IV (1491–1497), негдашњи ватопедски игуман, учествујући активно у манастирским пословима све до своје смрти 1502. године. У Великој Лаври живот су завршили патријарси Дионисије III (1662–1665) и Јеремија III (1716–1726; 1732/33). Сличних примера има много. У Хиландару, или његовим келијама, живот су завршили кратовски митрополит Михаило, можда и панчевачки митрополит Андрија, као и други архијереји Цариградске патријаршије. За Михаила се зна да се на Свету Гору склонио због свађе са тадашњим српским патријархом Гаврилом и последица које је патријархова тужба могла проузроковати.[14]

На заштићеном и издвојеном монашком полуострву, на којем је било тек неколико представника власти, бегунци су лако могли да нађу уточиште. Властима је то било познато и оне су вршиле велики притисак на све манастире, редовно их кажњавајући. И док су једни бежали на Свету Гору као на последње место спаса, други су на њу одвођени против своје воље, по казни. Унутар православне цркве, управо због своје неприступачности, Света Гора је често служила као место прогонства, конфинације кажњених архијереја.

---

11 Љ. Чолић, *Пећка патријаршија под управом патријарха Гаврила Другог (Трећег) (1753–1755)*, Крагујевац 1998, 12-14, 23-24, 108-110.

12 Димитријевић, „Грађа", 136.

13 Schwarz, 84-88.

14 Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση – Ἱστορία – Τέχνη, τομος Α΄–Β΄, ῞Αγιον ῞Ορος 1996, 59; Христу, 111; о митрополитима Михаилу и Андрији вид. поглавље *Ктиторство поклоника*.

Опште и посебне повластице

Повластице које је уживала Света Гора као заједница манастира на засебној, ограниченој територији јесу опште повластице. Подједнако су се односиле на све атонске манастире и припаднике њихових братстава, без разлике. Османске власти су начелно признале Свету Гору као заједницу манастира, као једно, колективно правно тело. Из тога је неминовно произлазила врло важна последица: колективна одговорност у испуњавању најважније обавезе, редовног плаћања светогорског одсека Турци се нису мешали у унутрашње уређење Свете Горе тако да су монаси могли да се понашају у складу са важећим типиком.

Света Гора је била призната као јединствена територијална целина, раздељена међу манастирима, слично статусу који је имала у доба византијске и српске власти. Муслимани, а делом и хришћани лаици, могли су да улазе само са дозволом власти. Ипак, иако с посебним статусом, Атонско полуострво је било укључено у редовне територијално-управне јединице Царства. У управном и судском смислу Света Гора није уживала никакве посебне повластице. У случајевима угрожавања државне безбедности, као што је помагање непријатељу у рату, или скривање бегунаца, као и у случајевима потезања кривичне одговорности за велике крађе, рањавања и убиства, државни службеници су радили свој посао без икаквих ограничења у својим надлежностима. То што се нису често појављивали на Светој Гори резултат је непостојања практичне потребе. Није било муслиманског живља, нити су криминалне радње биле честе. За непотребно мешање околних шеријатских судова, у Сидерокавсији и Солуну, као и саме Порте, у највећој су мери криви сами Светогорци. Често се дешавало да сами нису могли да реше разне проблеме, пре свега оне имовинског карактера. Ако су биле позване да реше спор између манастира, османске власти су биле дужне да то учине. Како су деценије и столећа пролазили, број таквих непотребних уплитања непрестано се повећавао. Власт је на себе преузела обавезу заштите Полуострва, коју је само делимично испуњавала. Изгледа да током прва два века није било сталне полицијске посаде на Светој Гори. Ако је није било, онда је увођење редовне посаде бостанџија почетком XVII века представљало велику промену и несумњиво сужавање светогорских права. Безбедност је небитно повећана, али су зато свакодневна контрола и надзор и те како утицали на понашање светогорске управе. Међутим, успостављање бостанџијске посаде је, изгледа, прошло без већег отпора.[1]

Појам посебне територијалне целине нераскидиво је повезан са начином плаћања државних дажбина. Попут других заједница, и атонска је исплаћивала унапред разрезану суму једанпут годишње. Исплата *одсека*, или *харача*, током XV и највећег дела XVI века била је готово једина обавеза Свете Горе према држави. Суштина те повластице требало би да се састоји у томе што осим те суме нема других дажбина, што новац прикупљају монаси сами међу собом и што се висина суме не мења годинама па и деценијама. Тако је углавном и било током прва два века османске управе. Света Гора је била формално ослобођена свих ванредних дажбина, царских и локалних. Ипак, у XVII веку свакако, а вероватно и нешто раније, постепено су увођени разни ванредни намети, испрва само повремено, а потом и током дужих раздобља. Уз то, одсек је постепено проширван разним новим дажбинама, тако да се може рећи да се првобитни смисао повластице плаћања одсеком полако губио. Поготово када је крајем XVII века уведено плаћање џизје по броју монаха и њиховом имовном стању. У том столећу дешавало се да сам одсек износи једва петину укупних обавеза Свете Горе према османским властима! А износ самог одсека, прерачунат у златнике, од краја XV до краја XVII века увећао се око двадесет пет пута. Економска криза у XVII веку често је била узрок неслоге манастира око висине учешћа у укупном износу одсека. На позив манастира, османске власти су уместо њих самих одређивале

1 Уп. поглавља *Територија и начин држања земље* и *Управно-судска надлежност*.

пропорционалан удео сваког манастира у заједничком одсеку. Тако су Светогорци и у том погледу, у немогућности да се договоре, сами поткопавали давно добијене повластице.[2]

Стиче се утисак да ни начин османске управе, па чак ни питање висине дажбина, нису толико узбуђивали Светогорце колико повластице везане за поседе, тачније за начин држања поседа. Манаси на Светој Гори нису уживали статус „господара земље", од друге половине XV века сасвим сигурно. Исто је важило и за њихове метохе изван Полуострва. Мора се нагласити да је велики део неспорних метоха затечених у Солунској области, на Халкидици, у Пострумљу и на егејским острвима био признат по освојењу, мада вероватно не увек у истом обиму. Светогорски манаси су наставили да уживају своје поседе, на Атону или изван њега, али са статусом повлашћене раје. У оквиру тог статуса, вероватно још од доба потчињења, њима је султановом вољом, иако противно шеријату, дозвољено право колективног држања земље. Суштина повластице била је у томе што су сви поседи и целокупна непокретна имовина једног манастира сматрани заједничком имовином свих монаха тога манастира. Без те повластице, сасвим сигурно, не би било могуће очувати целину манастирског поседа током више векова османске владавине. Управо је она означавала кључну, преломну границу преко које манаси нису намеравали да пређу. Према мишљењу монаха, од њеног признавања зависио је опстанак Свете Горе. Не буде ли она поштована, Светогорци су се усудили да опомену султана 1569. године, манастири ће запустети, а држава ће остати без редовног прихода са Свете Горе.[3]

У непосредној вези с принципом колективног права поседовања и уживања некретнина и стоке јесте повластица што се тицала наслеђивања покретне имовине преминулих монаха и оних што су напустили манастир отишавши у друге земље. И њено потврђивање изричито је захтевано 1568/69. године. Очигледно је да су представници манастира сматрали да ни без те повластице није могуће обезбедити услове за даље функционисање светогорске заједнице. Султан је тада потврдио да емини Бејт ул-мала не смеју, под изговором да оставштина припада држави (*māl-i ġāyıb*), да потражују „имовину, ствари и стоку" (*emlāk ve eşyā ve ṭavar*) преминулих монаха, као ни оних што су отишли у другу земљу. Међутим, како није формулисана довољно прецизно, потврда упућује на закључак да се повластица односи на свеукупну оставштину преминулог монаха.[4] То не би требало да изазива недоумице: нема никакве сумње да се односила само на ону покретну имовину (не и стоку која је спадала под „заједничко притежавање") чија вредност не премашује 5.000 акчи. Поменута сума је дуго, бар између 1483. и 1667. године, узимана као граница вредности до које је држава оставштину преминулих монаха, свештеника и архијереја препуштала патријарху или надлежном митрополиту. Све што је прелазило 5.000 акчи узимало се у корист Царске благајне. Одредба је била општег карактера и важила је у целом Османском царству.[5]

Сума од 5.000 акчи не помиње се ни у два фермана која се чувају у Ватопеду, а односе се на целу Свету Гору. У заповести Бајазита II из 1508. године Светогорцима је само потврђено оно што им је још 1487. гарантовао претходни султан, Мехмед Освајач: да царски службеници не

---

2 Уп. поглавље *Дажбине*.

3 Уп. поглавља *Територија и начин држања земље* и *Конфискација и откуп манастира и њихових поседа 1568/69. године*.

4 Фотић, „Света Гора", 147, 160; Alexander, "The Lord Giveth", 190, 196. Џ. К. Александер је поменуту потврду из 1569. схватио као да се она односи на целокупну заоставштину, јер, по њему, право на колективно поседовање и уживање искључује и личну покретну имовину (Alexander, "The Lord Giveth", 176-177). Међутим, очигледно је да се поменуто право колективног држања односило само на некретнине и стоку, а не и на новац и друге вредности (вид. даље).

5 Salakides, 31-38 (из године 1483); Ζαχαριάδου, Δέκα τουρκικά έγγραφα, 157-162, 174-187 (из год. 1483, 1525, 1551, 1564, 1567); Κρ. Χρυσοχοΐδης, Τ οἰκονομικ τῶν πισκόπων στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 16οῦ αἰῶνα καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σερρῶν, Σύμμεικτα 12 (1998) 290 (из год. 1527, 1584); İnalcık, "The Status", 428-430 (из год. 1556-1565); Б-Б, 206-209 (из год. 1582); А. Матковски „Црковни давачки (kilise resimleri) во Охридската архиепископија (1371-1767 година)", *Прилози/Contributions* II, 2 (Скопје 1971) 45-46 (из год. 1639, 1644); АМХТ, 12/37/3 (из год. 1667). Доцније, у XVIII и XIX веку, сума од 5.000 акчи више се не помиње (Kabrda, 47-48).

смеју потраживати оставштину монаха ма где они преминули, на Светој Гори или ван ње, негде на путу. Иста права потврдио је 1513. године и Селим I.[6] Не треба потпуно искључити могућност да у неком раном периоду османске власти гранична сума није важила за атонске монахе; међутим, пре ће бити да је у поменутим ферманима она једноставно само изостављена.

Непобитан доказ да је гранична сума важила и за светогорске манастире представљају фермани издати манастирима Хиландара 1582. и 1667. године. Заповест из 1667. године односи се на оставштину једног неименованог хиландарског „путника" што је скупљао милостињу по Босанском ејалету. Пошто су службеници Бејт ул-мала покушали да одузму сву имовину покојника, Хиландарци су се пожалили цару да они на то немају право јер се „према давнашњем кануну оставштина мања од 5.000 [акчи] узимала од њих у корист патријарха". Султан је кадијама у Босанском ејалету наредио да испитају случај, па ако је све онако како су монаси навели, да спрече мешање емина Бејт ул-мала, војвода, субаша и других службеника. Нагласио је да „њихову оставштину мању од 5.000 [акчи] са знањем шеријатског суда примају и преузимају патријархови опуномоћеници" (*beş biñden aḳal olan metrūkātların paṭrīḳ ṭarafundan vekīli olanlar maᶜrifet-i şerᶜile aḫz u ḳabż ėtdirilüb*).[7]

Та заповест је једина заповест која јасно показује да је оставштина мања од 5.000 акчи одлазила у патријаршијску касу. Из више других познатих докумената то се не види. Штавише, да те заповести нема, из других аката би неспорно следило да је таква оставштина остајала у манастирима! Према наведеним ферманима Мехмеда Освајача (1487), Бајазита II (1508) и Селима I (1513), потврду права тражили су атонски монаси, па и сам прот у њихово име. Нема сумње да су одлазак на Порту и захтев за издавање царских заповести доста коштали. Зашто би они то радили ако новац није остајао њима? У Бајазитовом ферману пише да све што је бесправно одузето треба да се „врати проту и монасима". Нигде нема помена треће стране. Заповести из 1582. и 1698. године, сачуване у Хиладару, још су јасније. Када су се Хиландарци 1582. године пожалили султану како се „емини Бејт ул-мала бесправно мешају у заоставштину монаха преминулих у поменутом манастиру која је мања од 5.000 акчи" (*manāstır-i mezbūruñ içünde mürd olan keşīşlerüñ beş biñden aḳal olan metrūkātına Beyt ül-māl emīnleri bī-vech daḫl ėderler*), уследила је наредба кадијама Солуна, Сидерокавсије, Сера и Зихне да спрече емине да потражују такву заоставштину ако монаси редовно предају све дажбине, другим речима, ако испуњавају све своје законске обавезе. Од кадија се тражило да се постарају да се за државу узима оставштина већа од 5.000 акчи, а да се монасима омогући да задрже ону испод те своте (*beş biñden ziyāde olan metrūkātı mīrī içün żabṭ etdürüb aḳal olanun manāstır içün mezburūn rāhiblere żabṭ etdürüb*). Посебно је занимљив ферман из 1698. године јер се њиме директно одриче право солунском митрополиту на заоставштину хиландарских монаха умрлих у хиландарском конаку у Солуну. Она, према ранијим заповестима, од давнина припада осталим монасима [*muḳaddemā yedlerinde vėrilen evāmir-i şerīfem mücebince kendü maḥṣūṣ olan (ḳonaḳlarda) mürd olan keşīşleriñ muḫallefātın ḳadīmden kendüler żabṭ ėdegelmekle yine ḳadīmesi üzere ve muḳaddemā vėrilen emr-i şerīfüm mücebince kendülere ḳabż ėtdirüb Selānīk mitrepōlīdi olanları ve āḫarı daḫl u taᶜarruż ėtdirmeyesin*].[8]

Чињеница је и то да су се 1667. године за оставштину преминулог монаха борили сами хиландарски монаси, а не патријархови заступници, како би следовало. Чини се, ипак, да је још прерано за коначан одговор о томе да ли је оставштина мања од 5.000 акчи остајала у манастиру или је ишла патријарху.

Једна од ретких повластица која је светогорске манастире издвајала од осталих манастира у Царству, укључујући и оне најповлашћеније, јесте дозвола употребе звона. Сами Светогорци ту повластицу нису истицали јер није спадала међу најзначајније, од којих је зависио опстанак

---

6 Salakides, 44-48. Ферман Мехмеда Освајача није пронађен; познат је из текста Бајазитове заповести.

7 AMXT, 12/37/3.

8 Salakides, 44-48; Boškov, „Jedan ferman Murata III o Hilandaru u Kutlumušu", 357-362 (Alexander, "The Lord Giveth", 176-177); AMXT, 8/97.

манастира. Зато су је, као већ на први поглед уочљиву повластицу, често примећивали путописци. Звона су, поред уобичајених карактеристичних клепала, поменули веродостојни сведоци: Пјер Белон (средином XVI века), Лав Алацијус (1645), Џон Ковел (1677), одмах потом Пол Рико (1678), па Василије Барски (1725. и 1744). На звонику Ватопеда Ковел је нашао запис о изградњи из 1426/27. године, што значи са самог почетка османске власти. И за велико звоно Лавре забележио је да има двеста година. Иако је Рико написао да сви манастири имају звона, та се тврдња не мора узети као сасвим тачна када се има у виду да је прецизнији Барски 1725. године напоменуо да их поседују само велики манастири. Осим звона, многи манастири су имали сатове, што је такође била реткост у Османском царству.[9] О звонима у Хиландару не зна се ништа све до средине XVIII века, што не значи да их није било. Тек је Барски 1744. године, описујући хиландарска здања, забележио и „звонару подобну пиргу". Звонара се потом помиње у ктиторском запису о обнови параклиса Св. Јована Рилског и дела конака 1757. године – као „пирг камбански", а види се и на бакрорезу из исте године. Занимљиво је да непознати Шпанац, који је на Светој Гори 1555. године провео скоро месец дана, највише у Хиландару, није потврдио постојање звона. Напротив, описујући клепало, истакао је забрану употребе звона у целом Царству![10]

У Османском царству употреба звона била је ограничена на вазалне кнежевине Влашку и Молдавију, острва Наксос, Патмос, одређена подручја Свете Земље (брдо Ливан) и Свету Гору. Вероватно је било допуштено, стално или привремено, да се звони и у неким другим искључиво хришћанским енклавама, удаљеним или природно одвојеним од муслиманских насеља. Суштина је била у томе да се муслимани не смеју „вређати" звуком звона. Такво правно тумачење преузето је од ранијих арапских ауторитета. Сматра се да је прва званична османска забрана звоњења забележена у уговору Мехмеда Освајача са житељима Галате, сачињеном одмах по освојењу Цариграда 1453. године.[11]

Па ипак, упркос дозволи, августа 1491. године (по једном извору 1492), Турци су „ограбили" звона са светогорских манастира. У разним рукописима употребљени су и глаголи „забранити", „разбити" и „утихнути". Вест је доспела чак и у српске изворе: хиландарски *Требник* из 1580. године (у склопу кратког летописа) и познати Бранковићев летопис. За разлику од других вести, у *Требнику* је наведено да се то догодило новембра месеца. Сумарна вест, више пута потврђена, не пружа објашњење о томе шта се збило.[12] Не омогућава чак ни претпоставке. Шта се иза тог османског потеза крило, тек треба открити. Можда је у питању био само неки тренутни хир локалних представника власти? У сваком случају, звона су опет почела да се користе.

Светогорски манастири су имали право да у манастирима држе топове и друго ватрено и хладно оружје. Наравно, оно је ретко употребљавано, и то искључиво у самоодбрани, углавном против мањих гусарских дружина. Дозвола није била ограничена само на обезбеђивање манастира. И сами монаси, бар они „путници" што су ишли у писанију у удаљене делове Царства, имали су право на лично наоружање. Уз то, смели су да јашу коње и муле и да се „пресвлаче",

---

9 *Наблюдения*, 116-117; L. Allatios, *The Newer Temples of the Greeks*, translated, annotated and with introduction by A. Cutler, Pennsylvania – London: University Park, 1969, 5-6, 41; Covel, 111, 125; Ricaut, 209, 261-262; Барский I, 43; Барский II, 81. Постојање натписа на звонику Ватопеда потврђено је у: G. Millet, J. Pargoire et L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, I, Paris 1904, 36.

10 Барский II, 231; *Записи*, V, бр. 8109; Д. Давидов, „Манастир Хиландар на бакрорезима XVIII века", *ХЗ* 2 (1971) сл. 4-5; *Viaje de Turquía*, у штампи.

11 Ricaut, 209; W. Miller, *Essays on the Latin Orient*, London 1921 [reprint: Amsterdam 1964], 398; О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 24; A. Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth 1958, 203; N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle. Études et actes*, Paris 1973, 52, 153.

12 О томе детаљно: Р. Радић, „Хиландарска звона су утихнула 1491. године. Прилог историји Свете Горе у XV веку", *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са научног скупа одржаног у Београду 19-22. X 1998], Београд: САНУ, у штампи. Извори: Schreiner, I, 278, 401, 408, 657; II, 529; III, 79; *Каталог*, бр. 171; Р. Новаковић, *Бранковићев летопис*, Београд 1960, 59.

како не би привлачили пажњу док пролазе кроз опасне крајеве. Те ретке повластице, бар колико се за сада зна, имали су само патријарси, митрополити или њихови опуномоћеници када су прикупљали црквене дажбине. Наравно, из тога се не би смело закључити да је оружје спадало у свакодневну опрему монаха. Највероватније је ношено само на дугим путовањима. Извори не говоре о томе да су монаси других манастира уживали иста права.[13]

Једине посебне повластице по којима су се светогорски манастири разликовали међу собом, односиле су се на начин плаћања дажбина са метоха што су се налазили изван Полуострва. Велики и значајни метоси многих атонских манастира били су ослобођени десетка. Повластицу плаћања дажбина одсеком стекли су углавном крајем XV и почетком XVI века и она је трајала до 1568/69. године, у неким случајевима и дуже. Мада је сигурно било и других начина да се такве повластице обезбеде, оне су поглавито плод заузимања влашких војвода. На молбу Басараба III Цепелуша, Хиландару је 1481. године дарована повластица плаћања одсеком за свих шест великих метоха. Војвода Влад Калуђер је пре 1491. године издејствовао исту повластицу за све метохе Кутлумуша, а Радул Велики 1504. за по један метох манастира Ватопеда (у Аладијави) и Дионисијата (Катакали). Они највероватније стоје и иза додељивања истих повластица метосима многих других атонских манастира, али о томе нема директних сведочанстава. Као што показује пример Хиландара, повластица плаћања дажбина одсеком није све што се могло учинити. Басараб III је успео да приволи султана Бајазита чак и на то да преполови износе предвиђене за одсеке са њихових шест метоха. Занимљиво је да такав значајан финансијски уступак, колико се до сада зна, није учињен ниједном другом светогорском манастиру.[14] Поменути примери показују да за метохе светогорских манастира ван Полуострва нису важили принципи какви су установљени за територију саме Свете Горе. Повластице везане за начин исплате дажбина са метоха зависиле су од тога ком манастиру су припадали. А разликовале су се чак и од метоха до метоха истог манастира. Такве повластице су, изгледа, једино по чему су се у правима међусобно разликовали светогорски манастири. Оне нису толико зависиле од самих Османлија колико од жеље покровитеља да их издејствују код османске власти.

Самоуправа Свете Горе, повластице, права и обавезе монаха, издвајали су то монашко полуострво од других заједница. Постоје многе сличности, али и велике разлике у односу на привилегије даване другим политичким заједницама на посебним територијалним целинама. Основна разлика, оно што Свету Гору чини сасвим јединственом у Османском царству, свакако је то што је Полуство било искључиво црквена заједница, и то на јединственој територији. Чини се да сличних заједница није било у Османском царству. Многи велики и значајни манастири широм Царства уживали су значајне привилегије и држали огромне поседе, чак су њихове повластице у појединим случајевима биле знатно веће него повластице атонских манастира и њихових монаха појединачно. Да није било повластица везаних за њихову заједницу, положај атонских манастира појединачно тешко да би се разликовао или по било чему истицао изнад положаја других угледних манастира. Иако је сваки султан имао право да повластице укине или промени, прагматична политика је увек превладавала, поготово зато што су се монаси трудили да своје обавезе према држави редовно измирују. Потврђујући кључне привилегије, султани су вековима поштовали вољу својих предака. Извесне измене, увек на штету Свете Горе, нису битно угрожавале њен статус.

Стиче се утисак да је посебан статус Свете Горе у Османском царству у огромној мери био предодређен и олакшан њеним географским положајем. Издвојено, скровито, тешко приступачно и природним богатствима сиромашно кршевито подручје, далеко од очију муслимана, омогућило је потврђивање одређених привилегија које би у другачијим условима биле тешко замисливе.

---

13 Уп. поглавља *Одбрана* и *Писанија*, као и радове: А. Фотић, „Најпознатији хиландарски ферман“, 303-308; исти, “Athonite Travelling Monks”.

14 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 1/1а, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 1/15, 7/7а (регест у: BDB, 150/бр. 14); Lemerle et Wittek, 420-439; Balta, 210-211, 235-236; Zachariadou, “Ottoman Documents”, 8-13; Salakides, 72-74. Уп. поглавље *Влашка*.

III

УНУТРАШЊЕ УРЕЂЕЊЕ СВЕТЕ ГОРЕ И ХИЛАНДАР

Светогорске установе – Надлежност црквених власти – Манастири и монаси

Светогорске установе

Типици

Потчињавање османској власти није довело до непосредних промена у унутрашњој организацији светогорске заједнице. Ипак, губитак државе и, доцније, царског покровитељства, свођење статуса монаха на статус раје, макар и повлашћене, као и промена целокупног друштвеног окружења, и те како су утицали на функционисање светогорских установа. Светогорске установе су, природно, следиле могућности и потребе манастира. Током столећа је то неминовно водило њиховом прилагођавању новим условима, али и ишчезавању оних које у томе нису успеле.

Начин живота монашке заједнице на Атонском полуострву током векова уређиван је *типицима*, неком врстом светогорских устава које је својим потписом оверавао цар, а касније патријарх. Многе одредбе првог типика, цара Јована Цимискија, насталог између 970. и 972. године, остале су на снази и после византијске епохе. Готово да би се могло рећи да је само допуњаван доцнијим типицима, царева Константина Мономаха из 1045. и Манојла Палеолога из 1406. године. У раздобљу између доношења другог и трећег типика, дугом скоро три и по века, издато је више царских повеља којима су решавана поједина питања везана за функционисање заједнице. Од најранијег доба постојале су институције Светогорског сабора и прота. Оне су током векова претрпеле извесне промене, нарочито у доба османске владавине. Слично је било и са ширењем и сужавањем надлежности месног епископа. Забране довођења жена, евнуха и голобрадих младића на Атон, држања женки домаћих животиња, коришћења меса у исхрани, трговине вином и дрвном грађом без преке потребе, преласка монаха из једног у други манастир без сагласности игумана, остале су на снази до данашњих дана, иако су повремено кршене. Исто важи и за правила која се тичу исхране, поста, рада, исповедања, дужине искушеништва, дужине боравка световних и црквених лица без обавезе да се замонаше, и за неке друге, мање значајне одредбе.

Типик Манојла Палеолога из 1406. године, издат у раздобљу када се Света Гора опет накратко нашла под византијском управом, разликује се од претходних по томе што је у њему неупоредиво већа пажња посвећена организацији живота у самом манастиру. Иако је наглашена обавеза апсолутне послушности игуману, типик је посредно ослабио његову моћ. Мада се и раније подразумевало да игуман сарађује са Саветом стараца, сарадња је тада озваничена, а Савет проширен и оним старцима који су обитавали у келијама ван манастира. Тиме је типик посредно озваничио и идиоритмију на Светој Гори, што је у дотадашњим актима било незамисливо. Што је још важније, монаху је остављено право да доживотно ужива имовину коју је поседовао пре уласка у манастир. До тада је важио обичај да нови сабрат одмах по примању у манастир преда манастиру готовину и поседе којима је располагао. Старе забране држања многобројне стоке

и увођења женки у манастир преиначене су у апсолутну забрану држања женки животиња на целом Полуострву.[1]

Коначно је доказано да је такозвани *Законик и типик* патријарха Антонија (или Манојла Палеолога) из 1394. године обичан фалсификат настао крајем XV века. Разлог за састављање тог акта несумњиво је била жеља да се оснаже права прота и тако очува функционисање централне управе, као и да се обезбеди имовина Протата. Иза тог акта стајао је сам прот Козма Ватопедски. Дошавши у Цариград, Козма је показао патријарху Јоакиму „типик" патријарха Антонија, „који су неки сакрили", а он га „случајно" пронашао. Иако је Синод изразио сумњу у веродостојност акта, патријарх га је потврдио децембра 1498. године. Суштина тог потеза огледала се у драматичној потреби да се успостави ауторитет прота, да се Протат економски оснажи и да се уведе некадашњи ред. Поредак је био поремећен пре свега због грабежљивости манастира и непотребног уплитања Турака (по позиву) у решавање њихових међусобица.[2] Акт из 1498. године, са снагом типика, представља први покушај уређења односа на Светој Гори под влашћу Османлија.

Наредни обавезујући акт издао је тек патријарх Јеремија II 1574. године. Претходио му је сусрет патријарха са антиохијским патријархом Силвестром и првацима Свете Горе у Солуну, где је одлучено да Силвестар испита збивања на Атону. Силвестар је писмено известио патријарха Јеремију о свему што је затекао и са Великим сабором предузео. Јеремија је сигилијем само потврдио све донете одлуке. Основни циљ патријархове акције био је заустављање продора идиоритмијског начина живота, који је превладао у угледним манастирима, претећи да потпуно потисне општежиће. Уз то, осећала се прека потреба да се стане на пут све израженијем попуштању дисциплине и кршењу многих забрана. Уз понављање већ познатих одредаба и општих забрана, први пут су у типик унете забрана печења и пијења ракије и забрана боравка калуђерица на метосима атонских манастира што се налазе изван Полуострва. Изгледа да је и фалсификовање докумената о поседима узело толико маха да је патријарх и ту забрану морао да нагласи. Инсистирало се на пријатељском решавању спорова и обустави оговарања, клеветања и оптуживања међу монасима. Циљ те забране био је, без сумње, да се турске кадије држе што даље од Свете Горе. Тада је први пут истакнуто да је право путовања и прикупљања милостиње ограничено само на монахе великих манастира.[3] Следећи типик донео је тек патријарх Гаврило IV 1783. године, иако су се у међувремену десиле крупне промене у функционисању светогорских установа.

---

1 *Actes du Prôtaton*, éd. diplomatique par D. Papachryssanthou, Paris 1975, 95-109; Παπαχρυσάνθου, Ὁ ἀθωνικὸς μοναχισμός, 251-286; Mendieta, 68-103; Сава Хиландарац, *Света Гора*, 27-40; Ћоровић, 14-29, 181-182; Љ. Максимовић, „Светогорска управа кроз векове", *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 29-36.

2 Κρ. Χρυσοχοΐδης, Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος στ τέλη τοῦ ΙΕ΄ καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνα, *Mount Athos*, 99-106; Meyer, 195-203, 210-212; Ћоровић, 179-180; Δ. Παπαχρυσάνθου, Η διοίκηση του Αγίου Όρους *(1600–1927)*. Σύντομη ιστορική επισκόπηση, Αθήνα 1999, 15-16, 57-58.

3 Meyer, 215-218; Mendieta, 108-109; Παπαχρυσάνθου, Η διοίκηση, 18, 59-60.

Административно средиште Свете Горе налазило се у Кареји, малом монашком насељу у средишту Полуострва. *Протат* (Πρωτᾶτον) или *Велико средиште* (Μεγάλη Μέση) чинио је скуп зграда око централне цркве Успења Богородице. То је било седиште *Свештене општине* (Ἱερ Κοινότης) светогорских манастира. У згради Протата одржавали су се састанци *Великог сабора* (Μεγάλη Σύναξις), или *Сабора стараца* (Σύναξις τῶν γερόντων) како се још називао, главне управне и судске установе на Атону како у византијско тако и у османско доба.

Протат своје име дугује установи *прота* (πρῶτος). Протом, првим међу једнакима, називан је изабрани јеромонах који је заступао светогорску заједницу пред цивилним и црквеним властима. Руководио је одређеним духовним и административним пословима везаним за њено функционисање. У његовој надлежности било је одржавање световне и духовне дисциплине. Председавао је Великим сабором. Прот је устоличавао игумане изабране у манастирима, изузев у негрчким, знаменујући их крстом, с тим што су они потом примали игуманске штап од цара, а од 1312, од патријарха. Игумане негрчких манастира потврђивао је сам цар. После пада Византијског царства прот је настојао да стекне право да хиротонише и игумане негрчких манастира. У томе је успео тек 1498. године, када је патријарх Јоаким потврдио поменути лажни акт, тзв. типик из 1394. године. Према том акту, једино је рукополагање игумана Велике Лавре остало ван ингеренције прота. Да ли би то могло значити да је од тада па до замирања ове функције, прот, бар на папиру, имао право да потврђује и игумане Хиландара, који је спадао међу царске манастире? Чини се мало вероватним да би такво нешто било могуће спровести. Прот је пре 1538. године стекао и право да рукополаже подђаконе и чтеце, као и да освећује храмове.

Према „обичају из давних времена“, прот је биран из редова угледних и способних јеромонаха без обзира на то из ког манастира потичу. Акти сведоче да је у XVI веку прот биран и из мањих манастира. Избор прота потврђивао је испрва цар, а од 1312. године патријарх. Иако дужина мандата није била одређена, прот је у XV и XVI веку – за разлику од ранијег времена – најчешће остајао на функцији годину дана. По престанку мандата, из почасти, често је називан *проипротом* тј. *бившим протом* (πρώην πρῶτος). Функција прота угасила се пред крај XVI века, свега двадесетак година после покушаја патријарха Јеремије II да ојача његову власт; последњи помен пада у 1593. годину. Томе су несумњиво допринели економска криза у коју је запала Света Гора, пре свега сам Протат, и општа децентрализација праћена падом дисциплине. То што се и током наредног века, најчешће у писмима и повељама патријараха, осим Великог сабора у адреси каткада наводила и титула прота, објашњава се инерцијом црквене канцеларије.[4] Међу протима Свете Горе током XVI века било је неколико угледних Хиландараца: Козма (1500), Сава (1512/13), Јован (1552/53), Дионисије (1557/58), Никифор (пре 1585, вероватно шездесетих или седамдесетих година), Пајсије (1578/79) и, свакако, још неколицина, чија имена тек треба открити.[5]

На главну цркву Успења Богородице са целим Протатом – што је подразумевало и некретнине, углавном земљиште и келије у Кареји и око ње – често се гледало као на посебно монашко братство, иако та целина није имала статус манастира. И сами монаси међу собом често су протатску цркву називали „Карејском лавром“ (претежно у XIV веку, мада и раније, потом 1518/19) и „манастиром“ (Исаија, између 1489. и 1519?; Јоаким, 1561), па није чудо што су је тако гледали и путописци (Зосим, 1420). Чак је и у османским пописима каткад регистрована

4 *Actes du Prôtaton*, 123-164; Παπαχρυσάνθου, Ὁ ἀθωνικὸς μοναχισμός, 316-421; Χρυσοχοΐδης, Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος, 99-100, 116; Синицына, 133.

5 Вид. *Прилог* 1 „Хиландарско братство 1423–1700“.

уз друге манастире (1530/31: *manāstır-i Pōrōtōnye*; овде термин „манастир“ може да значи и „црква“). Чини се, ипак, да се такво виђење Протата губи средином XVI века, упоредо са слабљењем протове моћи и круњењем економске подлоге Протата. У цркви Протата биле су окачене иконе посвећења свих двадесет атонских манастира, и то по реду који је одражавао редослед манастира по значају. О томе су писали игуман Русика Јоаким (1561) и Џон Ковел (1677). Њихове наводе доцније је потврдио и Василије Барски (1744). Као и у византијско доба, испод икона су биле столице, попут игуманских у манастирима, на којима су седели представници манастира за време службе. У време празника (славе) неког од манастира, његова икона би се скидала и излагала на целивање.[6]

Прот је имао своју канцеларију и службу у којој су најважнији били: економ, епитирити (3–4), еклисијарх и дикеј. Многе од тих служби угасиле су се пре ишчезавања функције прота. Да би Протат и главна црква могли да функционишу, било је неопходно да манастири међу собом распореде терет њиховог издржавања. Фалсификованим типиком, који је потврдом патријарха 1498. године постао правоснажан, утврђене су обавезе сваког манастира појединачно. Од дванаест црквењака, требало је да Лавра и Ватопед дају по два за десни, а Ивирон и Хиландар по два за леви хор. Остали манастири давали су још осморицу. Манастири су обезбеђивали уље, восак и тамјан за цркву. Сваком манастиру прецизно је прописано колико треба да одвоји жита, уља, вина и новца за издржавање Протата. Висина прилога није зависила искључиво од богатства манастира. Хиландар је, несумњиво, спадао у групу „великих“ манастира, којима је одређено да месечно предају по два музура пшенице (близу 40 кг) или брашна (што, свакако, није исто с обзиром на то да је музур запреминска мера!) и један музур јечма, док су мањи давали по два музура граха. Поред тога, на Хиландару је било да припреми 7 метара вина (71,75 л) и 7 литри уља (1,79 кг) годишње, али и један златник са мандилијом за келије Св. Омологита и Св. Георгија. Манастир Св. Василија – наведен посебно као и пирг Св. Саве – требало је да обезбеди 4 метра вина (41 л) и 4 литре уља (1,02 кг), док је испосница давала 12 метара вина (123 л) и 3 литре уља (0,77 кг), вероватно због тога што је била на тлу Кареје. Хиландар је издвајао и два златника годишње за коришћење протатских ливада и земљишта. Житељи свих келија закупљених од Протата морали су проту да дају одређену количину уља, вина и лешника за „благослов“ и да му помажу у обради винограда, башта и обезбеђивању дрва. Наравно, велико је питање да ли су одредбе тог акта уопште биле спровођене на тај начин и колико дуго. Нема сумње да су манастири морали да издржавају Велико средиште. То потврђују Максим Грк (1518/19), а знатно доцније и енглески путописац Џон Ковел (1677), који наводи да су манастири после изгласавања на Сабору заједнички плаћали све трошкове Протата за уље, свеће, вино, одећу и поправке цркве. Иако прота тада више није било, манастири су и даље обезбеђивали свештена лица и монахе неопходне за функционисање цркве и Протата: скевофилакса, келариоса, два еклисијарха и друге. Пол Рико је 1678. године додао да је износ трошкова сваког манастира разрезан пропорционално његовим приходима.[7]

Протат је поседовао и имовину од које је притицао приход: земљиште и келије у самој Кареји. Међутим, о тој имовини није вођена одговарајућа брига, тако да се она временом знатно смањила, углавном продајом великим манастирима. Актом из 1498. године патријарх Јоаким и прот Козма покушали су да зауставе осипање поседа под управом Протата. Проблем протатске имовине коначно је решен 1661. године, више од пола столећа по гашењу функције прота. На

---

6 Синицына, 132; “Vie et pelerinage du moine pécheur Zosime 1419–1421 diacre du couvent de Saint Serge”, S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 208; Lowry, “A Note”, 119, 132; Isaïe, 262 (Le couvent du Protate); „Из сказаній о св. Аѳонской горѣ Хилендарскаго Старца Исаіи (1517–1519 годовъ)“, *Три древнихъ сказанія о святой горѣ Аѳонской и краткое описаніе св. горы составленное въ первое посѣщеніе оной Василіемъ Барскимъ (1725–1726 г.)*, Москва 1895², 6 (Манастырь Протовъ); Іоаким, 8; Covel, 122; Барский II, 173.

7 *Actes du Prôtaton*, 120-121, 150-164; Παπαχρυσάνθου, Ὁ ἀθωνικὸς μοναχισμός, 308-311, 330-344, 405-411; Χρυσοχοΐδης, Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος, 99-108; Meyer, 195-203; Mendieta, 94-96; Ћоровић, 180 (има грешака у тумачењу); Синицына, 133; Covel, 122; Ricaut, 254-255.

Сабору је одлучено да се због нараслих дугова све протатске келије продају манастирима. Хиландар је откупио чак 24 келије, готово двоструко више од Лавре (14). За њима су следили Ивирон (9), Дионисијат (7) и Ватопед (6), док су мањи манастири купили тек по келију или две. У поседу Протата остало је само оно што се и називало тим именом: главна црква и неколико зграда око ње.[8]

Од времена свог оснивања, сви манастири имају у Кареји своје келије, изузев Кутлумуша који се налази у њеној непосредној близини. Већина келија, без обзира на то да ли су припадале Протату или манастирима, давана је у закуп. Било је и оних које су манастири задржали да би у њима обитавали представници манастира одређени да учествују у раду Протата и заседањима Сабора. Неке од њих су у турско доба називане *конацима*.

Велики сабор

Велики сабор или *Сабор стараца* чинили су представници свих двадесет пуноправних манастира. Сабор је одлучивао о свим важним питањима везаним за функционисање светогорске заједнице, била она цивилног или духовног карактера. Седнице су одржаване у згради поред саме цркве. Прот је сазивао Сабор и председавао његовим заседањима. Манастирски представници седели су према истом утврђеном хијерархијском редоследу као и у цркви. Игуман Русика Јоаким посведочио је 1561. године да се седнице Сабора одржавају једанпут-двапут месечно, а у кризним ситуацијама и чешће. Знатно доцније, 1744, Барски је забележио да се седнице одржавају свега три-четири пута годишње. Мада је требало да у раду Сабора учествују представници свих манастира, често се дешавало да их буде једва десетак, па и мање. Џон Ковел је 1677. године тврдио да све уобичајене послове свршавају представници шест главних манастира (Лавре, Ивирона, Ватопеда, Хиландара, Дионисијата и Кутлумуша – поредак је Ковелов); остали нису ту и позивају се само када искрсну неки тешки или значајни случајеви. Укидање функције прота крајем XVI века није утицало на рад Сабора. Међутим, од тада су Сабор и његове одлуке још више добили у значају. Иако није било прота, представници манастира окупљени у Сабору заступали су Свету Гору и њене манастире пред османским властима. Сабор се бринуо о скупљању харача и ангажовао се када би се год указала потреба, било да је реч о заједничкој ствари, или како би се одбранила појединачна права. Он је био и основна судска установа. Наравно, највиша судска инстанца био је патријаршијски суд у Цариграду. Међутим, неза-довољни одлукама Сабора, многи манастири су тражили решење свог случаја и на околним османским судовима. Тако се дешавало да представници Сабора учествују као сведоци у истражном поступку који су водиле турске кадије решавајући манастирске међусобице око поседа на Полуострву. По успостављању редовне посаде бостанџија у Кареји почетком XVII века, њихов заповедник, забит Свете Горе, често је, на основу позива једне странке (манастира), учествовао у раду Сабора када су се решавале парнице око међа.[9]

---

8 Σμυρνάκης, 135-136; Ἀλέξανδρος, 218-219; Κτενᾶς, Ὁ Πρῶτος, 240; Γουναρίδης, 51.

9 Иоаким, 9; Hofmann, *Rom und der Athos*, 40; Georgirenes, 90; Covel, 122; Ricaut, 254; Барский II, 173. О уплитању османских судова и забита у спорове на Атону и у рад Сабора вид. поглавље *Управно-судска надлежност*.

Надлежност црквених власти

Откако је на њој успостављен монашки живот, Света Гора је била у врховној надлежности византијског цара. Тек 1312. године Андроник II је ту власт пренео на цариградског патријарха. Премда типици не помињу јурисдикцију ниједног црквеног прелата, може се рећи да је епископ Јериса, као епископ у чију је епархију спадала Света Гора, према црквеном закону остваривао архијерејска права над атонским манастирима до 1204. године. Та права су му била ускраћена у доба латинске власти (1204–1224). Већ од прве половине XIII века пуна титула епископа Јериса гласила је: „епископ Јериса и Свете Горе“ (πισκόπου Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους). И поред тога, XIV век је обележен борбом између прота и епископа за архијерејска права над Атоном. У време српске власти над Светом Гором (од 1345), месни епископ је био лишен неких права, мада су му она враћена 1368. године. Подразумевала су постојање епископског седишта у Кареји, право да на богослужењима буде помињан пре прота, и право да рукополаже јеромонахе и убира дажбине. У доба прве турске власти над Светом Гором, патријарх Антоније је сигилијима издатим 1391. и 1392. године настојао да ојача права прота. Прот је тада непосредно подређен патријарху, а Света Гора проту. Епископ Јериса и Свете Горе и даље је помињан у службама, а по протовом позиву је и рукополагао подобне кандидате за свештенике. Ипак, изгледа да су неки патријаршијски манастири били изузети из његових надлежности – могли су сами да бирају епископа кога желе. Значајно је и то да епископ више није смео да улази на Полуострво без дозволе прота. Актом патријарха Јоакима из 1498. године, тј. потврдом лажног типика из 1394, учињен је нов покушај да се проту дају још већа овлашћења. Ставропигијски манастири су у службама помињали само патријархово име, док је хиротонисање свештеника у нествропигијским манастирима остављено месном епископу – значи, епископу Јериса – али само уз протову писмену сагласност и благослов. Такође, ни патријархов егзарх више није имао право да се појави на Атону без одобрења прота. Негде пре 1538. године прот је стекао и право да рукополаже подђаконе и чтеце и да освећује храмове на Атону.[10] „Типик“ патријарха Јеремије II из 1574. године није се бавио тим питањима. Очигледно је да она више нису била спорна.

Поред поменутих, донекле ограничених права, епископ Јериса и Свете Горе је још од XV века, а нарочито у наредним столећима, не тако ретко позиван да учествује у решавању извесних спорова на тлу Полуострва, каткад присуствујући Сабору и потписујући се на саборским актима. Такво деловање је свакако превазилазило његове надлежности, али се највероватније заснивало на позиву прота или Сабора. На исти начин, у решавању спорова учествовали су и митрополити и епископи из других средишта: Касандрије, Сера, Зихне, Драме, Трнова. Када су сви они учествовали у раду Сабора, на актима су се најчешће потписивали пре прота и осталих манастирских представника.[11] Гашење институције прота крајем XVI века свакако је условило потребу за чвршћим повезивањем с епископом, мада наравно не на начин који би подразумевао наметање његових права законским путем. О редовним дужностима епископа сведоче Николо Роси (1636), Џон Ковел (1677) и Пол Рико (1678). Зграда у којој је некада имао седиште и даље је постојала у кругу Протата. Долазио је да рукополаже свештенике и ђаконе у оним манастирима који нису ставропигијски, за шта је добијао по један златник. У њима

---

10 J. Darrouzès, “Deux sigillia du patriarche Antoine”, Ἑλληνικά 17 (1962) 137-148 (захваљујем др М. Живојиновић на исправкама Дарузесовог тумачења сигилија); D. Papachryssanthou, “Histoire d’un évêché byzantin: Hiérissos en Chalcidique”, *Travaux et mémoires* 8 (1981) 375-380; Χρυσοχοΐδης, Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος, 99-108; Mendieta, 78-95; Ћоровић, 180.

11 Χρυσοχοΐδης, Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος, 117-118; *Actes de Philotée*, бр. 12; Mošin in Sovre, 55-56; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου, 226; Χρυσοχοΐδης – Γουναρίδης, 125-126; Ἀ. Πάρδος, Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Παντοκράτορος. Ἐπιτομὲς γγράφων, 1039–1801, Μέρος Α΄, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 5 (1998), 101-104, 108-111.

је и помињан на бого-служењима. Рукополагање је могао да изврши и епископ с чијим би се избором он сложио. И ставропигијски манастири могли су, уколико су то желели, да га позову да рукоположи њихове јеромонахе. Вероватно је исти принцип важио и за освећивање храмова. Ковел је истакао да епископ Јериса и Свете Горе има право да долази у Кареју на прославу Св. Атанасија Атонског (5. јул) и Преображења (6. август), али није навео да ли је то чинио службено или само у статусу госта. Према казивању архимандрита Теофана, негде пре 1661. године у Кутлумушу је имао седиште патријархов егзарх који је „постављао попове".[12] Није јасно каква је све права он уживао, да ли је био надређен епископу Јериса, те да ли је његов боравак на Светој Гори био само повремен.

У византијско доба, манастири на Светој Гори дуго су били углавном царски. Тек крајем XIV века понеки царски манастири постају и патријаршијски. Такви манастири су се током времена по правима приближили ставропигијским манастирима. У време османске власти разлика између патријаршијских и ставропигијских манастира ишчезава и сви се називају ставропигијским. Ставропигијски манастири су били самостални манастири, ван надлежности локалног епископа, подређени само патријарху, јер их је патријарх и основао. Њихови игумани могли су да изаберу епископа који ће рукополагати јеромонахе и ђаконе: то је могао али није морао да буде епископ Јериса и Свете Горе. У време османске власти ставропигијским или патријаршијским манастирима називани су и они које није основао патријарх. Таквим манастирима је признаван *статус* ставропигијских манастира, што је подразумевало одређене привилегије. Према Ковеловом наводу (1677), статус ставропигијских манастира уживали су: Лавра, Ватопед, Ивирон, Дохијар, Филотеј, Ставроникита, Пантократор и Есфигмен. Пропустио је да наведе и Кутлумуш, Дионисијат (оба још од XIV века), Зограф (од 1521) и Симонопетру (од 1591). Ксиропотам је тек 1682. године постао патријаршијски манастир. Као што се види из Ковеловог списка, већином су то некадашњи царски манастири. Статус патријаршијског (ставропигијског) манастира могли су да стекну и „откупљивањем", као што је то учинио Ивирон средином XVII века.[13]

Од оних царских манастира који нису стекли статус ставропигијских манастира, свакако је најзначајнији био Хиландар. Иако је у самом почетку тај статус носио одређене привилегије, у време владавине Османлија такви манастири били су подређени епископу Јериса и Свете Горе. То значи да су на богослужењима помињали и његово име после патријарховог и да је рукополагао њихове свештенике, мада је то могао да чини и епископ са чијим би се избором он сложио, како сведочи и Ковел 1677. године. Треба имати у виду и то да је долазак патријарховог егзарха на Свету Гору, макар повремен, могао да потисне епископа у други план. Што се тиче освећивања храмова манастира који нису спадали у групу ставропигијских, једини сачувани податак показује да је то чинио епископ Јериса, што је право које је, можда, стекао после гашења функције прота. Тако је „месни епископ" кир Христофор негде после 1671. године „благословио и осветио" из темеља подигнуту цркву Св. Тројице на Спасовој води. Када је реч о рукополагању јеромонаха и увођењу у друге свештене дужности, вредни су пажње подаци што се односе на сам Хиландар. Епископ Јериса и Свете Горе Јустинијан, својим актом од 3. септембра 1625. године, овластио је јеромонаха и духовног оца Мелентија да испитује и испо-веда кандидате за свештени чин и да врши постриг монаха. Чувени ктитор скита Свете Тројице, духовник Никанор, стекао је 1671. године висок чин духовника „благословом" васељенског патријарха Дионисија, српског патријарха Максима и „месног" епископа кир-Христофора. Из поменутих примера не произлази да српске монахе из Хиландара нису у свештени чин могли да уведу и митрополити Пећке патријаршије. Нема сумње да је хиротонисање признавано где год да је извршено: на територији Цариградске патријаршије, Охридске архиепископије или Пећке патријаршије.

---

12 Hofmann, *Rom und der Athos*, 44; Covel, 112-113, 122; Ricaut, 250; „Разсказъ", 12 (Теофан, 11).

13 Papachryssanthou, "Histoire d'un évêché byzantin", 379-380; Χρυσοχοΐδης, Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος, 108, 117; Covel, 112-113; Ricaut, 250; Hasluck, *Athos*, 38.

Занимљив је случај Мардарија, јединог „митрополита Хиландара и свих Срба“ који је икада постојао. У синђелији коју му је издао патријарх Пајсије 1635. године јасно је назначено да Мардарије има право да рукополаже свештенике, чтеце и подђаконе, да освећује храмове и да чини све што принадлежи сваком другом архијереју.[14] Нису јасни прави разлози који су патријарха Пајсија и Сабор Српске цркве навели да учине такав чудан преседан. Можда је прави повод управо и било настојање да се сузбије зависност од локалног епископа Јериса и Свете Горе. На крају, када се погледа који то манастири нису стекли статус ставропигијских, одмах пада у очи да су, изузев Зографа и Ксиропотама, који су тај статус ионако касно стекли, међу њима сви словенски манастири и они манастири у којима су Словени неко време преовлађивали: Хиландар, Св. Павле, Русик, Ксенофонт, Филотеј, Григоријат и Каракал. На основу малобројних извора, за сада се од свега једино поуздано може закључити то да архијерејска права епископа Јериса и Свете Горе нису била увек и у свим манастирима једнако поштована.

Најмање се, ипак, зна о новчаним обавезама светогорских манастира према патријарху и локалном епископу. Каноникон (κανονικόν) јесте дажбина коју су епископи наплаћивали манастирима за обављено рукополагање. Каноникон патријаршијских (ставропигијских) манастира ишао је у патријаршијску благајну. У митрополитским и патријаршијским бератима препознаје се под називом „такса на манастир“ (*manāstır resmi*). Османски документи о њој не говоре ништа, и то не само кад је у питању Света Гора, а ни грчки нису много издашнији.[15] Оно што се поуздано може рећи јесте то да је такса несумњиво постојала и да се примењивала широм Османског царства. Ништа се не зна ни о томе да ли су осим каноникона постојала и нека друга обавезна давања патријарху и локалном епископу. Према Рикоу (1678), царски (нестaвропигијски) манастири нису имали никакве новчане обавезе према патријарху. Судећи по појединим патријаршијским актима, ставропигијски јесу, мада се износ не наводи: Пантократор (1396, потврда 1537). Питање је да ли је тако остало и у XVI и XVII веку. У актима издатим Зографу (1521) и Ксиропотаму (1682), којима патријарх потврђује или дарује статус ставропигијског и патријаршијског манастира, уопште се не говори о дажбинама.[16] Па ипак, у сличним повељама издатим црквама на метосима, готово се увек помињу и њихове годишње обавезе према патријарху, ма колико скромне да су биле: метоси Кутлумуша, црква Св. Јована Теолога на острву Калонимос – од 1623. године, 50 медри вина, манастирић Таксијараха на Имбросу – од 1640, једну оку воска, а од 1678. један тулум (мешину) сира; метоси Пантократора, Св. Тројица код Једрена – од 1583, харач 30 акчи, Св. Јован Претеча у Једрену – од 1583, харач 60 акчи, што је потврђено и 1631; метоси Ксиропотама, Св. Никола у Сидерокавсији – од 1565, један златник, манастир посвећен силаску св. Духа, близу Јашија – од 1671, пет ока воска, итд.[17] Можда дажбине нису нашле места у повељама намењеним манастирима зато што су се подразумевале, те за то није било потребе? То би значило да су и износи били познати и дуго непроменљиви?!

Једини извор који конкретно говори о обавезама атонских манастира према патријарху и епископу јесте опис Свете Горе монаха Исаије, настао негде на прелому XV и XVI века. Како он пише, Света Гора је патријарху предавала 4.000 акчи годишње. Давања епископима поменута су само у једном руском издању тог описа, али не и у најчешће цитираном француском издању: солунски митрополит и епископ Сидерокавсије примали су по 1.000 акчи годишње. Архи-мандрит Теофан је у свој опис Свете Горе, писан између 1663. и 1666. године, очигледно унео цифре из Исаијиног рукописа, и то дословце, како оне везане за давања патријарху, тако

---

14 Д. Синдик, „Завештање духовника Никанора из 1685. године“, *ИЧ* XXIX-XXX (1982-1983) 213; Mošin in Sovre, 49-50; Димитријевић, „Грађа“, 120; Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, приредио Томислав Јовановић, Београд 1993, 109-110.

15 Kabrda, 70-72; Χρυσοχοΐδης, Τ οἰκονομικ τῶν πισκόπων, 294-297.

16 Papachryssanthou, “Histoire d’un évêché byzantin”, 378-380; Ricaut, 250; *Actes du Pantocrator*, бр. 23; Πάρ–δος, бр. 25; *Actes de Kutlumus*, бр. 40; *Actes de Zographou*, бр. 57; Γουναρίδης, бр. 49.

17 *Actes de Kutlumus*, бр. 65, 70, 72; Πάρδος, бр. 46, 47, 66; Γουναρίδης, бр. 4, 45.

и оне што се односе на епископе Солуна и Сидерокавсије.[18] Занимљиво је да у многим другим описима Атонског полуострва и делима путописаца нема ниједне речи о сличним манастирским обавезама, чак ни у оним поузданим и прецизним описима насталим трудом игумана Хиландара Пајсија (1550) и игумана Русика Јоакима (1561).[19]

Хиландарски печати

2. АМХ, Српска акта, 123 (А 7/19)
14. јун 1654

1. АМХ, Српска акта, 119
(А 7/16)

4. АМХ, Српска акта, 125 (А 11/1)
25. јануар 1682
+ ВЬВЕДЕНИА ПЕЧА□Ь
ѢИЛАНДАРСКА VА КЕЛЕ

3. АМХ, Српска акта, 116а (А 7/11)
20. јун 1667
+ СИ ПЕЧАТЬ Ѣ!ЛАНДАРА
МОНАСТ!РА

5. Живојиновић, „Светогорци“, 199
13. август 1687
+ СѰА ПЕЧАТЬ·МОНАСТѰРА
·ѢИЛАНЬДАРА·ПРЕСТѰЄ·БЦЕ

18 Обавезе према епископима дате су у: „Из сказаній о св. Аѳонской горѢ Хилендарскаго Старца Исаіи (1517–1519 годовъ)“, 3-4. У француском издању тога нема (Isaïe, 259-260), а вероватно ни у руском издању архимандрита Леонида (1882) према коме је сачињен превод. Подаци архимандрита Теофана: „Разсказъ“, 14 (Теофан, 12).

19 Païssius, 278-282; Іоаким, 6-31.

Манастир Хиландар

Манастир Хиландар
с околином,
бакрорез, Москва,
1757. године

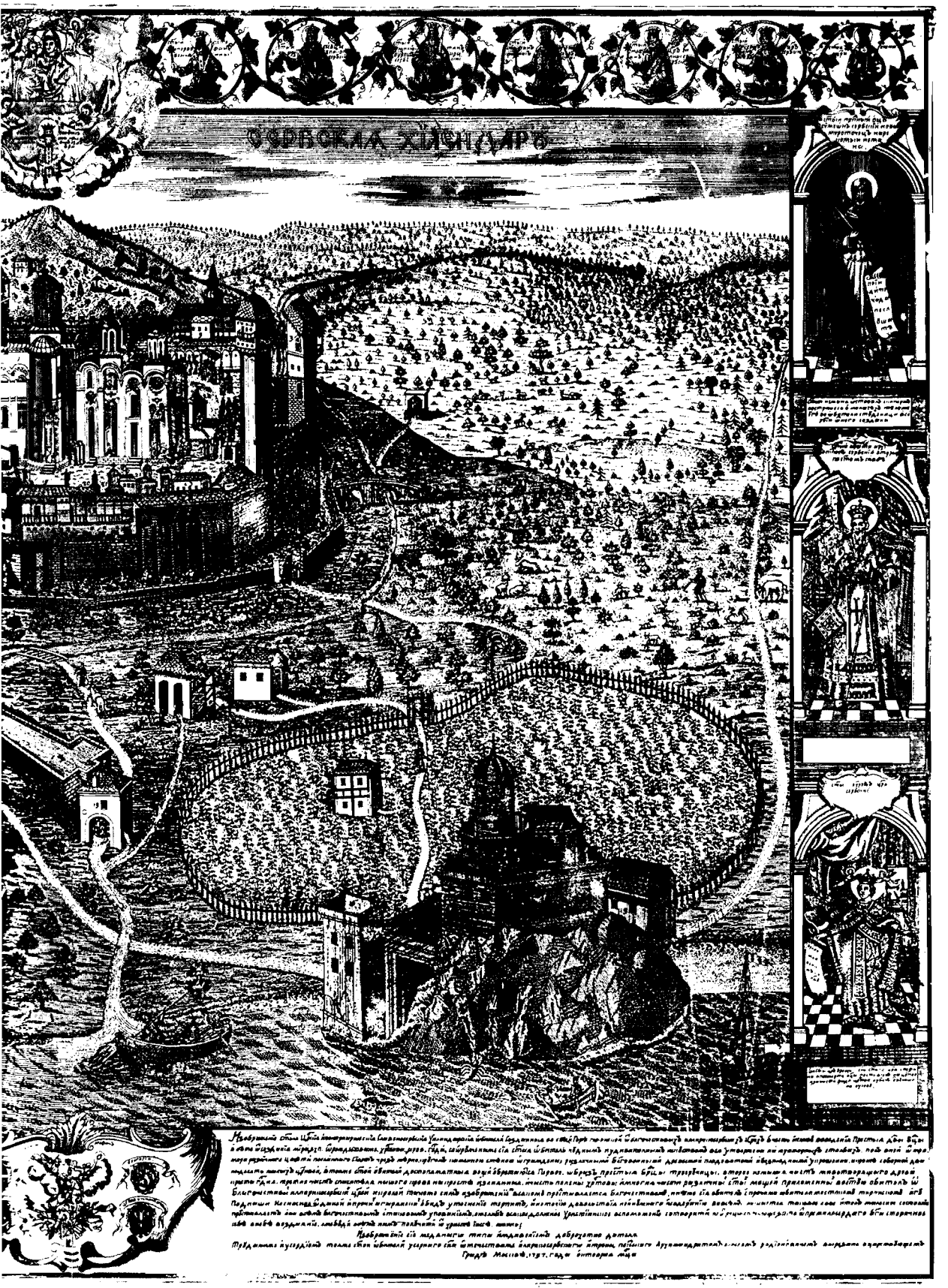
СЕРВСКАЯ ХІЛЕНДАРЪ

Царске двери, сликар Георгије Митрофановић, 1615/16. године

Манастири и монаси

Хијерархијски поредак – Број монаха – Негрчки манастири – Српски манастир Хиландар – Савез Хиландара и Светог Пантелејмона – Грчко-словенско супарништво – Продор идиоритмије

Хијерархијски поредак

Када је Света Гора 1423. године припојена Османском царству, број манастира још није био устаљен. Током XV и почетком XVI века неки од манастира или братстава који су имали самосталан статус, угашени су и припојени великим манастирима. Обнављањем негдашње запуштене келије и уздизањем Ставроникита у статус равноправног манастира 1541–1545. године, број манастира коначно се усталио на двадесет, колико их има и данас. Реч је о двадесет владајућих манастира. Једини су они имали право да поседују земљу на Атону и да одлучују на Великом сабору. Остала монашка братства, расута по скитовима и келијама, подређена су матичним манастирима.

Нису сви манастири имали исти значај. Њихов редослед на хијерархијској лествици мењао се у зависности од економског и духовног успона или пропадања. Подела на царске и ставропигијске манастире и доцнија промена статуса нису утицале на редослед. У доба туркократије, уосталом као и раније, изузев два прва и неприкосновена, Велике Лавре и Ватопеда, скоро да нема манастира чије се првобитно место није променило. Коначан редослед, какав је на снази и данас, утврђен је тек 1924. године. Нема основа за тврдњу да је данашњи поредак утврђен још 1574. године, актом патријарха Јеремије. Готово једини извори на основу којих се може говорити о хијерархијском поретку од пада под турску власт па до краја XVII века, јесу саборски акти. Прецизније, реч је о редоследу потписа манастирских представника на актима. Поређење хронолошки блиских аката показује да редослед потписа, из разних разлога, није увек био сасвим поштован, а ни потпун. Представници првих шест-седам манастира знатно су више пазили на поштовање редоследа, него они из манастира на нижим местима.

Хиландар је негде почетком седамдесетих година XV века избио на треће место на хијерарјиској лествици, претекавши Ивирон. Огромна већина аката сведочи о томе да је то место сигурно држао готово два и по столећа. Треба поменути и неколико изузетака, мада они нису довољан доказ о ремећењу редоследа. Током прве половине XVI века, потпис хиландарског представника неколико пута се нашао на четвртом, па и на нижим местима. С друге стране, једном је потписан и као други (1625). Пол Рико је нагласио (1678) да Хиландар долази одмах иза Лавре, мада га је, наводећи четири најзначајнија манастира, неколико страница раније сврстао на треће место. Хиландар је треће место држао све до првих деценија XVIII века, када је ушао у велику и дугу кризу. Путописци Ричард Покок и Василије Барски, који су на Атону боравили 1737, односно 1744. године, потврдили су сиромаштво Хиландара и његово четврто место. До промене је можда дошло и раније, јер се на једном акту из 1705. године хиландарски представник потписао иза ивиронског. Од тада па до данас, Хиландар држи исто место у хијерархији атонских манастира.[20]

---

20 *Actes d'Iviron,* IV, 28; *Actes de Dionysiou*, бр. 31, 36-38; *Actes de Kastamonitou*, бр. 7; *Actes de Zographou*, бр. 56, 63; *Actes de Philotée*, бр. 12; *Chilandar* 1911, бр. 164; *Actes de Kutlumus*, бр. 50-53, 56, 59, 60, 62, 67, 68, 71; *Actes du Pantocrator*, бр. 29; Πάρδος, бр. 101, 102, 109-111, 113, 136; Γουναρίδης, бр. 2, 6, 15, 20, 28, 29, 41; Σμυρνάκης, 120, 124; Κτενᾶς, Ὁ Πρῶτος, 278-279; Иоаким, 14-15; *Сношенія*, II, 169-170; Ricaut, 223, 239; Mošin in Sovre, 58; „Патописот на Ричард Покок од март 1737 година", *Патописци*, 771; Барский II, 249-250. О томе да је данашњи поредак утврђен још 1574, писано је у: *Actes de Kutlumus*, 22 (P. Lemerle) и Христу, *Света Гора Атонска*, на више места.

Број монаха

Број монаха, како оних у манастирима тако и пустињака, непрекидно се мењао. Тачан број је немогуће утврдити, с обзиром на то да је од друге половине XVI века све више њих одлазило у писанију. Током XVII века, број монаха што су скупљали милостињу широм Османског царства и по другим православним, а делом и католичким земљама, кретао се између трећине и половине укупног броја атонских монаха. Док је за османске званичне пописе број умањиван колико је год то било могуће, због дажбина, дотле је у белешкама путописаца, као и у описима самих Светогораца, често увећаван и заокруживан. Узимајући у обзир све изворе, изгледа да се до краја XVII века број монаха који су стално били на Светој Гори кретао између 1.440 и 4.000. Хиландар се до почетка XVIII века увек налазио међу манастирима с најбројнијим братством.[21]

Број монаха на Светој Гори

Број монаха на Светој Гори (XVI–XVII век)

Година	*Број монаха*	*Извор*
1489 [→?]	1) 2.246 2) 2.186	1) Isaïe, 260-262 2) „Из сказаній о св. Аѳонской горѣ Хилендарскаго Старца Исаіи (1517–1519 годовъ)“, 4-6
1519	1.440 (званично)	Lowry, “A Note”, 133-134 [BBA, TD 70: османски дефтер]
1530/31	1.442 (званично)	Lowry, “A Note”, 124, 133 [BBA, TD 403: османски дефтер]
1546-49	5.000-6.000	*Наблюдения*, 108-109 [P. Belon]
1550	6.000 (4.000 званично)	Païssius, 279
1554	Више од 1.500	„Патописот на Андре Тевет од 1554 година“, *Патописци*, 171
1561	2.960 без пустињака (217 јеромонаха, 150 ђакона)	Іоаким, 8-20
1582/83	Више од 2.301 (1.618+683 по келијама) [добијено сабирањем]→	*Сношенія*, I, 139-143 [И. Мешенин: његове укупне цифре су другачије: 1.600+658=2.258]
Пре 1584	Око 4.000	[Crusius] *Turcograeciae Libri Octo*, 333
1637	8.000 са пустињацима	Hofmann, *Rom und der Athos*, 51 [N. Rossi]
1650/51	6.000	Hofmann, “Athos e Roma”, 178-179 [Isaac d’Aultry]
1661	Око 2.280	„Разсказъ“, 1-15 (Теофан, 7-13) [архимандрит Теофан]
1663	6.000	„Патопис од анонимен автор од околу 1660 година“, *Патописци*, 399 [*New Survey of the Turkish Empire History and Government*, London 1663, 52]
1669	Око 2.000+2.000 одсутних	Hofmann, “Athos e Roma”, 145 [F. Richard]
1677	6.000 (1.000 пустињака)	Georgirenes, 98, 112
1678	До 6.000 (од тога 2.000 изван)	Ricaut, 249
1706	1) мање од 4.000 2) 12.000 са лаицима	1) Hasluck, *Athos*, 40 [F. Braconnier] 2) Hofmann, “Athos e Roma”, 182 [F. Braconnier]
1709	5.000 (са слугама 10.000)	„Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, *Патописци*, 693
1715	3.000	„Патописот на де ла Мотре од 1715 година“, *Патописци*, 728 [De la Motraye]
1725/26	500 (званично 700; са лаицима 2.000)	Барский I, 47
1765	3.100 (званично)	AMXT, 11/XXXII, 11/XXXIII, 11/XXXV; Ἀλέξανδρος 258-259 [османски документи]

21 О хиландарском братству вид. у поглављу *Игумани и монаси*.

	Извор	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Манастир / Година	**1489 [→?]**	**1530/1**	**1561**	**1569**	**1582/3**	**1634/5**	**1661**	**1677**	**1709**	**1765**
	Протат	30	33	150 (1+14+7)		100 (+70)				700	
1	Велика Лавра	300	200	300 (1+25+12)	140	150 (+123)		800	600	500+	700
2	Ватопед	330	271	270 (1+20+8)					300	150	320
3	**Хиландар**	**170**	**132**	**200 (1+20+12)**	**60**	**108**			**800**	**300**	**220**
4	Ивирон	50	151	250 (1+12+7)		150 (+43)	429		400	300	330
5	Дионисијат	80	118	200 (1+12+7)	46	150 (+25)	306			100+	120
6	Пантократор	40	91	200 (1+10+5)		150 (+26)			200	30	170
7	Ксиропотам	90	27	50 (1+4+2)	20	70 (+41)	129	90	300		120
8	Кутлумуш	60	39	120 (1+7+4)	50	80 (+42)	17+?		300	60	190
9	Дохијар	120/60	20	30 (1+3+2)		60 (+22)	175	60		30	120
10	Симонопетра	40	4	120 (1+8+4)		80 (+20)	177	45	200	50	24
11	Свети Павле	190	34	140 (1+8+4)	15	50 (+30)	74	190	200	100	90
12	Ксенофонт	50	51	40		50 (+32)	114	50	30		70
13	Св. Пантелејмон	120	25	170 (1+15+7)		Пуст		120	200		60
14	Зограф	66	114	200 (1+18+6)		100 (+33)	145	160	200		170
15	Филотеј	70	18	160 (1+7+4)		100 (+21)	169		50		86
16	Григоријат	270	39	60 (1+6+3)	42	Пуст ?	127	50	60	50	40
17	Есфигмен	(50?)	30	70 (1+14+7)	51	50 (+12)	322		80	15	40
18	Каракал	30	4	60 (1+4+2)		50 (+27)	147		500	24	140
19	Кастамонит	90	41	50 (1+4+?)	26	50 (+18)	165	90	6	20	30
20	Ставроникита	*	*	120 (1+10+5)		70 (+18)	116		30	30	60

[**1** – Isaïe, 260-262; „Из сказаній о св. Аѳонской горѣ Хилендарскаго Старца Исаіи (1517–1519 годовъ)“, 4-6; **2** – Lowry, “A Note”, 118-119, 132-133 [BBA, TD 403]; **3** – Іоаким, 8-20 [бројке у загради означавају: а) игумана или архимандрита, б) јеромонахе и в) ђаконе]; **4** – Βασδραβέλλης, Δύο ἀνέκδοτα τουρκικά ἔγγραφα, 288; AMXT, 11/5, 11/5а, 11/5б; Γαβριὴλ160; Alexander, “The Lord Giveth”, 170; Архив манастира Кутлумуша, Турски документи, 357, 358; АМСП, ТД, 15, 49; Ἔγγραφα τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Ἱερᾶς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου 7; *Actes d'Esphigménou*, 28; Συμεών 14; **5** – *Сношенія*, I, 139-143 [И. Мешенин; бројке у загради означавају пустињаке по келијама и скитовима]; **6** – *Сношенія*, II, 169-171; **7** – „Разсказъ“, 1-15 (Теофан, 7-13) [архимандрит Теофан]; **8** – Georgirenes, 89-98; **9** – „Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, *Патописци*, 681-693; **10** – Ἀλεξάνδρος 258-259.

Негрчки манастири

Од почетка XV века до краја османске власти уочљиво је изразито присуство монаха словенског порекла на Светој Гори. Повећавање броја негрчких монаха несумњиво је везано за коначно успостављање османске власти у том делу Балкана. Негдашње границе међу покореним народима нестале су, а тешкоће с којима је био скопчан економски и духовни опстанак ујединиле су их под окриљем православне цркве, без обзира на разлике. Наравно, већи прилив монаха на Свету Гору умногоме је био последица потраге за сигурним и безбедним уточиштем у деценијама пуним неизвесности. Познато је да су у средњем веку Хиландар држали Срби, Зограф Бугари, Св. Пантелејмон Руси а Ивирон Грузини. У XIV и XV веку основана су или из темеља обновљена још четири манастира која су се убрајала у словенске: Григоријат, Симонопетра (деспот Јован Угљеша), Свети Павле (браћа Багаш, Бранковићи) и Кастамонит (челник Радич). Према непотпуним налазима, током прве половине XV века око 25% манастирских представника потписало се на саборским актима ћирилицом. У другој половини истог столећа удео ћириличних потписа скочио је на 43%, да би у првој половини наредног века достигао и свих 50%. Потписи, наравно, нису довољан доказ да су у поменутим манастирима преовлађивали Словени, али свакако показују да је управа била у њиховим рукама, поготово ако се словенски потписи различитих представника истог манастира могу пратити годинама и деценијама. При том, треба увек имати у виду да су се монаси негрчког порекла могли потписати и на грчком, док је обрнут поступак на Светој Гори био незамислив. Никако не треба помишљати да су манастири икада били једнонационални. Готово у свим атонским манастирима било је монаха свих православних нација. Ћирилски потписи, наравно, не омогућавају да се наслути порекло потписника: оно је могло бити српско, бугарско, влашко, па и албанско, руско или пољско. Тешко је рећи да ли се иједан од поменутих манастира може назвати влашким, изузев можда, делом, Кутлумуша у XIV и XV веку, иако су влашки монаси били многобројни у низу манастира. У XV и, делом, XVI веку, међу словенске манастире су се, поред побројаних, рачунали и Каракал, Кутлумуш (до 1541. бугарски, потом грчки), Ксенофонт, Филотеј и Ксиропотам. Временом, нарочито током друге половине XVI и у XVII веку, Грци су преовладали у свим поменутим негрчким манастирима, изузев у Хиландару, Зографу, Светом Павлу, Ксенофонту и, можда, Русику.[22]

Изузев Хиландара и Светог Павла, чији српски карактер није долазио у питање до краја XVII века, међу српске манастире убрајани су Симонопетра, Каракал и Кастамонит, мада, у најбољем случају, не после почетка XVI века.[23] То никако не значи да у српским рукама повремено нису били и други манастири, пре него што су у њима преовладали Грци. За Филотеј, Григоријат, Ксиропотам и Ксенофонт нема довољно поузданих извора који би показали када су њима управљали Бугари а када Срби, и колико дуго. Српских монаха било је и у другим манастирима, можда највише у словенским: у Зографу, што су посведочили веродостојни Максим Грк (1518/19) и доктор Јован Комнин (1698), и у Светом Пантелејмону (1535). Што се тиче манастира Светог Павла, о њему можда најречитије говори запис на *Псалтиру* у Библиотеци Јерусалимске патријаршије, остављен као сведочанство о ходочашћу Христовом гробу 1661/62. године. Потписујући се, проигуман Христифор назначио је да долази из „манастира Светог Павла, велике лавре српске". Вреди подсетити да и у писму великог везира Ахмед-паше

---

22 Oikonomidès, "Monastères", 8-10; И. Ђурић, „Податак из 1444. о светогорском манастиру Каракалу", *Зборник Филозофског факултета* XIV/1 (Београд 1979) 211-218; *Actes de Dionysiou*, 5-7, 9-10, 207-215, акти бр. 31, 36-39, 42; *Actes de Kastamonitou*, бр. 7; *Actes de Zographou*, бр. 43, 56; *Actes de Kutlumus*, бр. 50-53, 56, 59, 60, 62, 67, 68, 71; *Actes du Pantocrator*, бр. 29; Πάρδος, бр. 35-36, 40-42; Γουναρίδης, бр. 2; Σμυρνάκης, 120, 124; Κτενᾶς, Ὁ Πρῶτος, 278-279.

23 Уп. претходну напомену, нарочито: Oikonomidès, "Monastères", 8-10; Ђурић, „Податак из 1444".

Херцеговића упућеном Дубровчанима 1501. године стоји да су му дошли монаси „**ѡдь манастира срьпсциехъ ѡдь Пиланьдара и ѡдь Свѣтога Павла изъ Свѣтѣ Горѣ**“.[24]

Српски манастир Хиландар

Сами Хиландарци говорили су за свој манастир да је: „царска и свештена обитељ, велика лавра српска“, „архимандрија, велика српска лавра“, „царска и света и свештена обитељ и српска лавра“, или само „српска лавра“ (катастих келије духовника Прохора из 1575/76; посла-нице руској царској породици и пољском краљу из 1558, 1582/83, 1626, 1638. и 1655; запис на рукопису из 1624). И у хиландарском акту на грчком језику из 1501–1503. године употребљен је сличан израз: „ἱερ βασιλεικὴ μεγάλὴ λάβρ τῶν Σερβῶν“ („света царска велика лавра Срба“). Нешто ређе срећу се изрази: „царска и свештена славеносрпска велика лавра“, „архимандрија велика, лавра словеносрпска“ (записи на рукописима из 1652. и 1669/70; посланице руским владарима из 1652. и 1683). Сличних примера има и за познији период. Никако се не сме прескочити ни чињеница да је чувени венецијански штампар Божидар Вуковић, у свом тестаменту из 1539. године Хиландар назвао „главним манастиром Срба“.[25]

Одредница „српски“ поред имена Хиландара среће се до краја XVII века тако често, и то у изворима различитог порекла, како српског тако и грчког и османског, да се на овом месту сви неће набрајати. Нема ниједног озбиљног извора који би посведочио да је Хиландар прешао у руке Бугара пре средине XVIII века. Указаћу само на неуобичајене одреднице, као и на оне које би евентуално, ван контекста, могле изазвати одређене сумње.

Међу неуобичајеним поступцима свакако треба истаћи замену термина „Хиландарци“ изразом „Срби“, као синонимом. Таква замена очигледна је у повељи васељенског патријарха Симеона из 1486. године, издатој поводом спора Хиландараца и Ивиронаца око поседа у Коми-тиси. Ретко се који савремени опис Свете Горе може узети као поуздан када говори о негрчким манастирима. Путописце је мало занимала разлика између Срба и Бугара, а многи од њих у те манастире нису ни залазили. Кога су они сматрали Бугарима, видеће се јасно код иначе поузданих Енглеза. Чак је и монах Исаија (после 1489?) изнео прилично неуверљиве тврдње о житељима манастира. По њему, српски су Хиландар, Св. Павле, Григоријат, па чак и Дионисијат и Дохијар, што је готово немогуће! Каракал и Филотеј означио је као албанске, за шта такође нема никаквих индиција. За Симонопетру је написао да је бугарски манастир. Анонимни Шпанац, који се 1555. године кратко задржао у Хиландару, забележио је да је то „манастир који припада Словенима које тамо зову Бугарима“. Извештавајући 1628. године Конгрегацију за пропаганду вере, ватикански обавештајац Канакио Роси наводи да је Хиландар „илирски“, Зограф руски, а Ксенофонт бугарски манастир. Његов нећак, који је неколико година провео на Атону, Николо Роси, сматрао је 1639. године за потребно да нагласи да у Светом Павлу и Ксенофонту живе бугарски монаси. Међутим, за Хиландар то није написао. Судећи по томе што му је било

---

24 Синицына, 131; Ἰ. Κομνηνός, Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ Ἄθωνος, Ἐκδόσεις Πανσέλινος, Καρυὲς Ἁγίου Ὄρους 1984[8], 92; *Записи*, IV, бр. 6243; В. Недомачки, „О српским рукописима у Библиотеци грчке православне патријаршије у Јерусалиму“, *Археографски прилози* 2 (1980) 91, сл. 113; Miklosich, *Monumenta Serbica*, 545.

25 Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 21, 24-25; исти, „Грађа“, 117, 121, 123, 125, 128; Д. Синдик, „Из хиландарског архива“, *ХЗ* 5 (1983) 79; *Каталог*, бр. 250, 411, 440, 441; *Actes d'Iviron,* IV, бр. 103; Ј. Тадић, „Тестаменти Божидара Вуковића, српског штампара XVI века“, *Зборник Филозофског факултета у Београду* VII-1 (1963) 342, 356.

познато да је Свети Сава био „син владара српског народа“, вероватно је био свестан тога да је манастир у рукама српских монаха. Архимандрит Теофан из Кастамонита, иначе Србин, пишући о Хиландару 1663–1666, истакао је да је реч о српском манастиру. Деценију доцније, неколицина аутора опет није била довољно прецизна. Архиепископ Самоса Јосиф Георгиринис сврстао је 1677. године Хиландар, Св. Павле и Ксенофонт међу бугарске манастире. Џон Ковел је, исте године, такође поменуо Хиландар као бугарски манастир. После њега то је учинио и Пол Рико (1678), додавши да су осим Хиландара, бугарски манастири и Зограф и Свети Павле. Међутим, двојица Енглеза у даљем тексту кажу како је Свети Сава био син бугарског принца те да је, када је основао манастир, у њега довео и остале „бугарске монахе“ из Ватопеда. Тиме они недвосмислено показују на кога се одредница Бугари односила, а иста необавештеност свакако се може приписати и поменутом Шпанцу (средина XVI века). Хиландарски посланици у Москви истакли су 1683. године да је њихов манастир „србо-руског језика“ тј. народа. Јасно је да је у том случају други део националне одреднице додат ради лакшег постизања циља, тј. убирања што веће милостиње. Доктор Јован Комнин који је боравио на Светој Гори концем 1698. године, записао је да се у Хиландару налазе „Срби и Бугари“. Исто је забележио и за манастире Зограф, Ксенофонт и Свети Павле.[26]

Хиландарски метох у синорима села Карвије на Каламарији од 1633. године сређе се најчешће под именом „Бугарски метох“ (*Būlġār metōḥi, Būlġar nām metōḥ*). Тај назив свакако није одражавао стање у самом Хиландару, јер многи докази, као што је већ напоменуто, говоре у прилог томе да је у првој половини наредног века Хиландар још чувао свој српски карактер. Назив метоха је, највероватније, указивао на порекло чифчија на манастирском поседу. У једном турском документу из 1693. године употребљен је назив „Бугарски манастир“. Ни из тога не треба извлачити преурањене закључке: у питању је, по свему судећи, обрачун везан за поменути каламаријски метох, где је непажњом писара назив метоха претворен у назив манастира.[27]

Током прве половине XVIII века, већинско присуство Срба у Хиландару и Светом Павлу још није било довођено у питање. Осим Хиландара, украјински ходочасник, јеромонах Иполит Вишенски, навео је 1709. године као српски манастир чак и Зограф! Страх од тога да „други народ“ не овлада Хиландаром истицан је у молбеним писмима која су хиландарски „путници“ носили у писанију. Српски патријарх Мојсије у својој препоруци из 1720. године наводи речи Хиландараца: „**ащте нѣ рѕкѕ помощи нам сатворитѣ, то немамо сѕ чим себе и манастир држати ѯдѣ, ми срьбскаго єзика кои сѣ наѯодимо ѯдѣ, него ми бѣгствѕ себє вадати, а ин᾽ єзик᾽ воүдє ѯдє владєти**“. Под „иним језиком“ се ту свакако мислило на Грке. Две године доцније, 1722, игуман Герасим је исту мисао исказао на други начин: „...и да не угасне помен нашега српског рода у светој обитељи“. У сличном писму, ношеном у писанију после великог пожара који је избио 1722. године, Хиландарци су сами нагласили да „у њему обитавају Срби и Бугари“. После своје прве посете Атону 1725/26. године, поуздани Василије Григорович Барски записао је да братију у Хиландару и Светом Павлу чине монаси српског порекла, док је за Ксенофонт нејасно напоменуо да је некада и то био српски манастир, али да је сада у њему већ доста Грка. Одмах потом, додао је да се у цркви служи подједнако на грчком и на бугарском језику! И када се двадесет година касније вратио на Свету Гору, 1744, затекао је у Хиландару огромну већину Срба и тек понеког бугарског, руског и влашког монаха. Чак и ако се изоставе извори српског порекла, Хиландар је у позном XVIII и XIX веку, за време несумњиве бугарске доминације у управи и бројчане надмоћности, неретко именован као „српска лавра“ или „славеносрпска

---

26 *Actes d'Iviron,* IV, бр. 100; Isaïe, 260-263; *Viaje de Turquía*; G. Hofmann, "Athos e Roma", *Orientalia Christiana* 19, V-2 (1925) 164-165; исти, *Rom und der Athos*, 77-78; „Разсказъ“, 13 (Теофан, 12); Georgirenes, 92; Covel, 124; Ricaut, 239-240, 244; Димитријевић, „Грађа“, 129; Κομνηνός, 60, 86, 92, 96.

27 АМХТ, 12/12/9, 2/178, 8/92 (регест у: Бошков, „Јуруците“, 66), 2/183, 12/12/57, 2/191, 2/192, 2/218 (Бугарски манастир). В. Бошков је својевремено сматрао да је метох име добио по томе што су на њему живели бугарски монаси (Бошков, „Турски документи“, 444). Исто име од друге половине XVIII века носио је и хиландарски метох у Каландри/Фурки. Ти називи метоха остали су до краја османске власти.

лавра“ (на пример: у молбама руском двору из 1783. и 1804, у молби карловачком митрополиту 1804, у запису на рукопису из 1761). Такви изрази, који се односе на манастир, а не на монахе, не представљају доказ о томе у чијим се рукама манастир налазио тога тренутка. Мора се увек имати у виду од кога запис потиче, као и то да назив зависи од сврхе, рецимо, ако су у питању молбе за милостињу у српским крајевима. Такође, када се сретне израз „српска лавра“, првенствено треба имати на уму да он указује на порекло манастира, непосредну везу са ктиторима, српским свецима и утемељивачима династије, а тек потом се може размишљати и о другачијем тумачењу. Типичан пример је прва монографија о Хиландару, штампана 1814. године у Будиму. Књига је настала „ради Сербωвъ и Болгарωвъ“, како пише аутор, хиландарски проигуман Кирил Михаиловић, несумњиво Бугарин „родомъ ѿ предѣли Фїлїппополскїѧ“. Иако је изнео да су монаси „Срби и Бугари, који су на власти“, поменувши да има и „Грка и Руса“, он на неколико места јасно именује Хиландар као „преславну обитељ српску“, „великолепни манастир српски“ и „светињу српску“. На исти начин, на пример, и Св. Пантелејмон је увек називан руским манастиром, чак и у доба када је у њему живео тек покоји руски монах.[28]

Савез Хиландара и Светог Пантелејмона

Током друге половине XVI века, између Хиландара и Светог Пантелејмона остварена је посебна врста заједништва. Русик је био сиромашан манастир, без довољне подршке руских господара који би требало да буду главни покровитељи. Вечити недостатак финансијских средстава окренуо је управу тог манастира према знатно моћнијем Хиландару, не би ли он постао нека врста кредитора и последњег заштитника. Вероватно је у томе извесну улогу одиграла и чињеница да је, поред осталих словенских монаха, у Русику често био знатан број Срба. У запису на једном рукопису из 1535. године Руси се чак и не помињу у Св. Пантелејмону, мада је јасно назначено да је то руски манастир. Непознати аутор забележио је да је уместо Руса, на прослави Усековања св. Јована Претече, за трпезом затекао само „калуђере Србе и Грке“. Када је хиландарски игуман Пајсије 1550. приповедао руском митрополиту о свето-горским приликама, истакао је да податке о трошковима Св. Пантелејмона зна зато што тај манастир и Хиландар живе у „савезу“. Нажалост, није разјаснио природу тог „савеза“, а зна се да је Русик тада, а и доцније, био потпуно самосталан манастир, са сопственим игуманом и управом. Пајсије је тада молио цара за помоћ у име оба манастира. Иван Грозни им је изашао у сусрет послављи и једну грамату султану с молбом да оба манастира заштити од насилника. Савез двају манастира вероватно се највише односио на вођење манастирских економија. Можда су баш због тога у једном изводу из катастарског дефтера из 1560. године поседи Хиландара и Русика скупа пописани. Савез је вероватно трајао све док Русик, после конфискације и откупа манастирских поседа 1568/69. године, није запао у огромне дугове тако да је морао да заложи све своје метохе и „црквену хазну“. Манастир је затворен, а монаси су се разишли по околним келијама. Све црквене вредности поверене су Хиландару на чување. Сабор Свете Горе с протом на челу послао је 1583. године молбу руском цару да обнови и опет устроји манастир. То је, међутим, учињено тек после 1592. Руски цар је тада послао одговарајућу помоћ, али, изгледа,

---

28 „Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, *Патописци*, 683-684; Р. Грујић, „Писма пећских патријараха из другог и трећег деценија XVIII-ог века“, *Споменик* LI (1913) 112-122; исти, „Одношаји светогорских и других манастира са митрополитима карловачким“, *Споменик* LI (1913) 54; исти, „Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с миниатурама“, *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области* I (Скопље 1936) 394; Барский I, 19, 32; Барский II, 240; Димитријевић, „Грађа“, 136-137; *Каталог*, бр. 403; [К. Михаилович] Краткоє wписанїє, 3, 20, 29.

није веровао да је негдашњи игуман Св. Пантелејмона способан да поново оживи манастир. Зато је замолио прота да, уколико подухват не успе, устројавање повери угледном хиландарском архимандриту и вишеструком игуману Григорију. Нажалост, извори не говоре о томе да ли су Хиландарци заиста заслужни за обнављање Русика. Вести из наредног века не потврђују негдашње блиске везе двају манастира. Изгледа да је управљање Св. Пантелејмоном прешло у руке Грка, а њих је, како сведочи Николо Роси 1637. године, било знатно више него „Рутена" (Руса) и „Бугара" (под којима би се могли подразумевати и Срби).[29]

Грчко-словенско супарништво

Посвећеност Богу, заједничка православна духовност и изложеност истим економским и социјалним условима биле су основне нити које су повезивале негрчке и грчке монахе, неупоредиво бројније, изузев можда у неким раздобљима током друге половине XV и прве половине XVI века. Међутим, извесна трвења и међусобно ривалство ипак су постојали. Притисак са грчке стране је, чини се, био сталан, али углавном тих. Ипак, у појединим кризним ситуацијама нетрпељивост би се разбуктала. Не треба сметнути с ума да је у рукама Грка била и читава архијерејска организација Васељенске патријаршије (којој је Света Гора била подређена), а то значи и врховно црквено судство.

Прву половину XVI века обележила је борба између Бугара и Грка за превласт у Кутлумушу. Патријарховом повељом из 1541. године, коначно је проглашено да је Кутлумуш манастир грчких монаха. У посланицама упућеним руским владарима 1550. године, монаси Хиландара и Русика истакли су како их Грци узнемиравају на поседима, чине штету и отимају метохе јер су њихови манастири богатији па могу да подмите локалне турске власти. Ипак, треба имати у виду да се наводи у посланицама морају проверавати и кроз друге изворе, будући да је циљ молби био да се, истицањем опасности и неприлика, изазове што већа самилост, а тиме и дарежљивост владара. После једне такве молбе хиландарског игумана Пајсија (1550), Иван Грозни је 1551. године чак упутио писмо Сулејману Величанственом тражећи да султан заштити Хиландарце од непријатељски расположених Грка.[30]

Вреди указати и на један од услова наведених у катастиху (инвентару) келије Св. Тројице у Кареји који је 1575/76. године духовник Прохор сачинио у виду опоруке. Детаљно набројавши све црквене утвари, књиге, одежде, алат и другу опрему за обновљену келију, Прохор је, између осталог, забранио да се ишта од побројаног после његове смрти разнесе или „прода Грцима". Тражио је да се правила не мењају и да се у келији служи на „**єръвскомѹ єзыкѹ**" докле год постоје Хиландар и пирг Светог Саве. Угледни архимандрит и игуман Хиландара, који је свакако спадао међу најспособније хиландарске челнике у XVI веку, несумњиво је добро знао да процени опасности које би могле да угрозе његову задужбину.[31]

У доба велике економске кризе која је захватила Свету Гору на прелому XVI и XVII века, изгледа да су грчки манастири успели да терет ванредних намета текјалиф-и шака, разрезаних

29 *Записи*, IV, бр. 6243; Païssius, 281; AMXT, 6/7; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве", 23-24; *Сношенія*, I, 30-31, 49-51, 60-62, 68-69, 137-139, 146-148, 261; Hofmann, *Rom und der Athos*, 53.

30 *Actes de Kutlumus*, бр. 48, 54; Ст. М. Димитријевић, „Документи који се тичу односа између Српске цркве и Русије у XVI. веку", *Споменик* XXXIX (1903) 23-25; *Сношенія*, I, 61, 66-67.

31 Д. Синдик, „Из хиландарског архива", 79.

на целу Свету Гору, пребаце искључиво на Хиландар. Султан је 1601. године наредио да се терет обавеза равномерно расподели на све манастире. Занимљив је начин на који су Хиландарци поставили проблем. На Порти су се представили, како је неспретно формулисано у ферману, као „српски монаси из светогорских манастира“ (*Aynarōs manāstırlarından Ṣırf ruhbānları*). Такву формулацију несумњиво треба исправити у: „монаси српског манастира, једног од светогорских манастира“ [*Aynarōs manāstırlarından Ṣırf* (*manāstırınıñ*) *ruhbānları*]. Да је реч једино и искључиво о Хиландару јасно сведочи даљи текст. У жалби је истакнуто да на Светој Гори има двадесет манастира, да од тог броја деветнаест припада Грцима (*maḥall-i mezbūrde yiğirmi manāstır olub on ṭoḳuz manāstır Rūm ruhbānlarınıñ olub*) и да они сав намет сваљују на један манастир.[32] Ту уопште није битно то што су Хиландарци све остале манастире грубо, и вероватно намерно, приписали Грцима, како би поједноставили случај. Главни и најјачи манастири били су у грчким рукама и њихови представници доносили су кључне одлуке. Суштина је у томе да су Хиландарци цео проблем осетили и представили као напад на „српски“ манастир. Да ли су њихови наводи у том смислу тачни, не може се проверити. Али да се притисак Грка и те како осећао, нема никакве сумње, јер се проблем иначе не би на тај начин ни постављао.

Исто се може рећи и за појединачне утиске забележене у неким рукописним књигама. Када је 1620/21. године на Сабору у Кареји убијен владика Висарион (Србин?), писац *Пролога стиховног*, хиландарски монах Сава, означио је убице као „неверне Грке“.[33] Пахомије Влах, румунског порекла, иначе преписивач у скиту Св. Ане, оставио је око 1647. године запис који одише нетрпељивошћу. Заклињао је влашке монахе да се никако не мешају с „проклетим Грцима“, јер им неће бити опроштено. При том је парафразирао речи апостола Павла да су Грци „зле звери, увек лажљиви, непоштени и немилостиви“. Наравно, намерно их је истргао из контекста, јер се оне односе само на пороцима обузете Крићане које је Павлов сарадник Тит требало да врати на хришћански пут врлине (Тит 1, 12-13). Додао је да је Свети Сава на исти начин поступао у Хиландару, мада је тај део записа прилично нејасан. Осим тога што је навео да му Грци много досађују, Пахомије није открио прави разлог свога беса, који иначе смерном монаху не доликује.[34]

Оштро спровођење верских реформи у Русији средином XVII века и прилагођавање старим грчким и словенским рукописима имало је свога одјека и на Светој Гори. Угледни хиландарски духовник Дамаскин морао је на Сабору одржаном 1650. године да се одрекне старог руског учења о крштењу са два прста и прихвати каноне Грчке цркве. Изложен претњама, сам је бацио старе руске књиге у огањ, а допао је и тамнице. Један од Дамаскинових поштовалаца оставио је у хиландарском рукопису запис о томе како их је снашла „**беда отъ лоукаваго рода грьчскаго**“ и како Грци „**велїе безчестїе сатворише васем Серблем и Блгаром**“. Руски изасланик Арсеније Суханов, који је четири године доцније обилазио Свету Гору у потрази за вредним рукописима, упознао је Дамаскина и детаљно се распитао о суђењу. Посведочио је да су „Грци то учинили из мржње“, зато што је Дамаскин био од „многих поштован“, а „није био Грк него Србин“. Потом је додао да би „Грци хтели да они свима владају“.[35]

Познат је и покушај Грка Григорија, лишеног архијерејског чина у Српској цркви и прогнаног у Хиландар, да средином XVIII века. године завлада Хиландаром и из њега изгна Србе.[36]

---

32 АМХТ, 8/58 (објављен и коментарисан у: В. Бошков, „Један ферман Мехмеда III“).

33 *Каталог*, бр. 436.

34 *Записи*, VI, бр. 9691. Запис је недовољно прецизно прочитан и погрешно датован у XVI век. Пахомије Влах је на Светој Гори боравио средином XVII века. Преписао је и потписао 1647. године један *Панегирик* који се чува у Хиландару (*Каталог*, бр. 487).

35 *Записи*, I, бр. 1458; Ст. Димитријевић, „Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку“, *Глас* LVIII (1900) 276-280; Г. Трифунович, „Дамаскин Хиландарец (К вопросу о греко-славянских отношениях на Афоне в XVII в.)“, *Исследования по древней и новой литературе. 80-летию академика Дмитрия Сергеевича Лихачева посвящается*, Ленинград 1987, 316-319. О духовнику Дамаскину вид. у поглављу *Игумани и монаси*.

36 Димитријевић, „Грађа“, 136.

Ривалство је очигледно постојало, како међу високим црквеним круговима у политичком смислу, тако и међу обичним монасима. Некад је било дубоко потиснуто, а некад веома заоштрено. Као да је брзо заборављено колико је српско племство помагало већину грчких атонских манастира у првом веку под турском влашћу. Језичка баријера и, у вези с њом, искључиво ослањање на сопствене богослужбене књиге, спречавали су лакше међусобно споразумевање и утицали на раст неповерења. Ипак, озбиљних покушаја Грка да преузму Хиландар у раздобљу од XV до краја XVII века није било. С друге стране, многи Грци су у знатној мери помагали Хиландар и његове монахе поклањајући и завештавајући вредне поседе. Хиландарски *поменици* и *проскомидије* сведоче и о прилозима сакупљеним у чисто грчким крајевима, укључујући и Малу Азију. Једну групу хиландарских „путника“ што су били у писанији код Београда, „добри грчки трговци“ откупили су 1691. године из разбојничких руку, после више месеци ропства.[37]

Продор идиоритмије

Атонски манастири су од краја XIV века почели полако да напуштају традиционални строги вид манастирског живота, познат као *киновија* или *општежиће*. У општежићу је појединац био апсолутно подређен заједничком животу и потребама целе монашке заједнице, што је подразумевало беспоговорну послушност и извршавање свих обавеза које је наметао игуман. Такав начин живота био је прописан типицима свих двадесет владајућих манастира, укључујући и Хиландар.

Идиоритмија, или *особеножиће*, представља потпуно супротан режим свакодневног живота, иначе карактеристичан за пустињачке келије. У великом манастиру, идиоритмија је подразумевала далеко већу индивидуалну слободу. Појединац је имао право да одлучи колико ће и како учествовати у заједничком манастирском животу. То је значило да може потпуно да се усами, да не прихвата обавезе и да обедује у својој келији, па и то да доживотно располаже имовином коју је поседовао у време примања у манастир. Задржавање имовине је омогућило издвајање имућнијих монаха и њихово све снажније уплитање у вођење манастирских послова. Да је идиоритмија незаустављиво продирала показује чињеница да је само десет година после претњи патријарха Антонија цар Манојло Палеолог морао, типиком из 1406. године, да озакони неке од њених елемената. Кључне одредбе типика које су ишле у прилог учвршћивању идиоритмије јесу одредба о задржавању имовине, додуше уз обавезу да се она завешта манастиру, и оне о проширењу манастирског Савета келиотима, чиме је посредно ослабљена власт игумана.

Продор идиоритмије објашњава се већом потребом за усамљеношћу, што је последица исихазма, слабљењем власти игумана и других установа и, у вези с тим, немогућношћу да се монаси приморају на строге норме киновије. Објашњава се, такође, извесном политичком несигурношћу и већим трошковима киновијског живота по манастирима. Брзо прихватање идиоритмије у највећим манастирима, Лаври и Ватопеду, сигурно је утицало и на остале. Цариградски патријарси су се оштро супротстављали преовладавању особеножића, још од самог краја XIV столећа, али њихове речи да се тиме издају идеали монаштва, па чак ни претње Божјом казном, нису имале успеха. Као борци против идиоритмије нарочито су се истакли патријарси Јоаким I (повељом из 1498) и Јеремија II („типиком“ из 1574), као и монах Пахомије, који је у XVI веку написао памфлет пун осуда.[38]

---

37 *Каталог*, бр. 511, 524; Димитријевић, „Грађа“, 130-131.

38 Mendieta, 100-109; Meyer, 203-214.

Уврежено је мишљење да су многи манастири током XVI века постепено прихватили идиоритмију и да пред крај XVII века више није било ниједног манастира у коме се одржао стари режим монашког живота.[39] Међутим, поставља се питање да ли је то уопштавање сасвим тачно. За такву тврдњу нема довољно поузданих доказа.

Ватопедски монах Максим Грк, описујући руском великом кнезу живот на Атону 1518/19. године, забележио је да је у Великој Лаври и Ватопеду већ уведено особеножиће, док су Дионисијат и Зограф општежитељни манастири. Да Лавра и Ватопед „нису општине" потврдио је и хиландарски игуман Пајсије 1550. године. Иако је у свом опису Свете Горе много више писао о Хиландару и Русику, није нашао за потребно да и за њих каже неку реч о том питању. Вероватно зато што нису променили дотадашњи режим. Игуман Русика Јоаким дао је 1561. године прецизно тумачење типова уређења монашких заједница. Он разликује три начина живота: први је традиционално општежиће, други је, у ствари, идиоритмија, јер како он пише, монаси живе „различито", у келијама у самом манастиру по двојица, тројица и четворица, с тим што по правилу општежића заједно певају у саборној цркви, док је трећи начин живота онај у келијама далеко од манастира, у пустињи и на планини. Занимљиво је како је то сагледао католички учитељ Николо Роси, добар познавалац светогорских прилика, иако вероватно није посетио баш све манастире. Крајем децембра 1637. године у опширном писму Светој столици написао је, између осталог, да се „сви заједно називају киновијама, али да су оне услед самовоље и мана сасвим искварене". Изузев оних у управи, написао је Роси, монаси од манастира не добијају ни одећу, већ се свако облачи за себе. Манастир обезбеђује једино ципеле. Ипак, „живот је заједнички", јер монаси под претњом изопштења не смеју да обедују на другом месту него само у трпезарији.[40]

Росијеве речи показују да се врло лако може погрешити када се неки манастир олако означи као идиоритмијски или општежитељни. Прелазак на особеножиће могао је, очигледно, да буде веома постепен, а у неким манастирима вероватно никада и није спроведен у потпуности.

Чини се да су монаси, поштујући правила светих отаца и манастирског типика, увек изјављивали да живе у киновији, иако је њихова киновија обиловала елементима идиоритмије. Можда је и сам Хиландар веома добар пример за то. Крајем XIV века у Хиландару је, изгледа чак и више него у осталим манастирима, постојала јака тежња ка идиоритмији. Толика да је патријарх Антоније у сигилију из 1391. године морао да их опомене. Доцније, у турско доба, нема више ниједне вести која би везивала Хиландар за идиоритмијски начин живота. Речи самих Хиландараца, мада таквих сведочанстава има тек неколико, увек говоре о општежићу: у молби руском цару 1652, у омологији монаха Калиника 1670, у записима у рукопису *Проскомидије* испоснице Св. Саве у Кареји 1712/13. и 1746/47. године, и у запису на *Тропарнику* из 1801. године.[41] Наравно, и обнова велике трпезарије почетком XVII века томе иде у прилог. Ако режим живота није промењен у кризним годинама XVIII века, зашто би био мењан у доба када је Хиландар економски стајао неупоредиво боље. Наравно, то никако не значи да хилан-дарско општежиће није било широко тумачено, у складу с временом у коме су монаси живели.

Успешнији напори да се атонски манастири врате општежићу везују се тек за реформе патријарха Гаврила IV, 1783. године. Од тада па до средине наредног столећа девет манастира је постепено прихватило промене.[42] Међу њима се Хиландар не помиње.

---

39 Mendieta, 101, 107.

40 Синицына, 122-123, 129-131; Païssius, 280; Іоаким, 24; Hofmann, *Rom und der Athos*, 59.

41 Darrouzès, "Deux sigillia", 141; Димитријевић, „Грађа", 123; Mošin in Sovre, 53; Н. Синдик, „Карејска проскомидија", *ХЗ* 10 (1998) 285-286; *Каталог*, бр. 704.

42 Mendieta, 128-129.

IV

ХИЛАНДАРСКА ЗДАЊА И ХИЛАНДАРСКО БРАТСТВО

Зидање и обнова – Игумани и монаси

Зидање и обнова

Данашњи изглед манастира Хиландара веома се разликује од негдашњег, средњовековног изгледа. Манастирски комплекс из доба краља Милутина, бар како досадашња истраживања показују, почео је да се мења од друге половине XVI века, и то постепено, првенствено у зависности од расположивих средстава. Дотрајалост, разорни земљотреси и велики пожари подстицали су монахе да траже нове покровитеље. Приликом обнављања, некада из темеља, као и дозиђивања, често су мењани облик и намена грађевина. Нема никакве сумње да су сва данас постојећа здања у северном делу манастирског комплекса изграђена у време туркократије. Реч је о здањима између игуменарије и цркве Св. Арханђела, тј. пирга Св. Саве: северни конаци, улаз и конак на северозападу. Већина истраживача, ипак, сматра да целокупна грађевинска делатност представља само обнову и доградњу онога што је постојало у средњем веку. Другим речима, да укупна површина манастирског комплекса није мењана још од времена краља Милутина. Како за то нема доказа, појавило се, међутим, и другачије мишљење: да су се негдашње северне зидине манастира простирале управо на потезу између игуменарије и цркве Св. Арханђела, образујући неправилан четвороугаони облик комплекса, и да је манастир почео да се шири на северну страну тек током друге половине XVI века. Подаци из османских докумената иду у прилог том мишљењу.[1]

Пре покушаја да се сагледају стање и развој манастира у градитељском погледу, у раздобљу од почетка XVI до краја XVII века, ваљало би да се претресу шеријатска ограничења и пракса османских власти у случајевима подизања и обнављања хришћанских богомоља. Поправке, мале и велике, па чак и обнове из темеља, биле су дозвољене, али само под условом да објекат не премаши првобитне димензије. Такође, није се смео употребити другачији материјал. Подизање нових цркава дозвољавало се изузетно ретко, само под одређеним условима и вероватно не у свим раздобљима османске историје. Све што је сграђено без дозволе и контроле морало је да се

1 Кључни радови о градњи манастира, нарочито у доба Османлија, јесу: Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 140-142; С. Ненадовић, *Осам векова Хиландара. Грађење и грађевине*, Београд 1997, 55-56, 225, 297, 323; М. Ковачевић, „Бедеми и пиргови“, *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд: САНУ, 1998, 133-144; P. Theocharidis, “The Byzantine Fortified Enclosure of the Monastery of Chelandariou”, *ХЗ* 7 (1989) 59-60, 64-65, 69 и план. Сви аутори, изузев последњег, заступају тезу да обим средњовековних манастирских зидина није мењан. Коначан одговор на питање где су биле зидине северног дела манастира у средњем веку биће дат тек када се изврше одговарајућа археолошка испитивања.

сруши. Оно што је важило за цркве и манастире, важило је и за све друге објекте у склопу цркве или манастирског комплекса: зидине, конаке, кујне, пекаре, тремове, штале, сенике, чифчијске куће итд. И поред тако оштрих општих услова, новија истраживања показују да је на целом Балкану у XVI и XVII веку сазидан велики број нових цркава и манастира, а да је добар део старих током обнове проширен знатно преко постојећих темеља. Да се и не говори о мноштву дозиданих пратећих објеката. Пример Хиландара то такође потврђује. Ако је један део градњи изведен тајно или уз помоћ мита, неки важни градитељски подухвати сасвим сигурно нису могли да прођу без знања власти, како локалних тако и централних. Очигледно је да су османске власти много чешће него што се то доскора мислило допуштале „неверницима“ дозиђивање и градњу нових храмова.[2] У томе је и сама држава имала интерес, поготово ако је желела да олакша насељавање пустих предела. Међутим, није јасно како су изгледале званичне дозволе за такве градње. Веома је чудно што ниједан документ такве садржине до данас није откривен. То би могло да значи да је сагласност званичника била само прећутна или, боље рећи, дата у виду класичне дозволе која је подразу-мевала све шеријатске услове, иако се унапред знало да они неће бити испуњени. У том смислу би се могло гледати и на хиландарске дозволе. Нема сумње да су дозволе даване само уколико се градњом и потоњом употребом не би ни на који начин ометао живот околног муслиманског становништва. Пошто градња на Светој Гори никоме није сметала, вероватно је да се тамошњим манастирима још лакше излазило у сусрет.

Из раздобља од када је Света Гора пала под власт Османлија па све до средине XVI века нема никаквих података о одржавању, поправкама и доградњи манастирских здања. Као да се општи изглед манастира није мењао, изузев што су грађевине једно и по столеће неумитно нагризали зуб времена и „земни трусови“. Ако је заиста тако било, манастир се без икакве сумње морао налазити у веома тешком стању. Обнављање запуштених и оронулих грађевина захтевало је огромна средства. Редовни приходи тешко да су могли покрити веће градитељске подухвате. Посланице упућене Ивану Грозном и неким великашима током друге половине XVI века садрже скрушене молбе да се Хиландар обнови и устрои, јер је: „манастир оронуо“, „келије се порушиле“, а такође, манастирске зидине, болница, трпезарија, пиргови, нарочито онај посвећен св. Георгију с црквицом на врху, и „стрелница код манастирских врата“, изнад које се налазила тада распукла црквица Св. Николе.[3] Иако се зна да су такве посланице рађене по клишеу и са одређеним циљем, не треба мислити да се у дочаравању тешког стања много претерало. О томе сведоче и вести из других извора.

Једини извор настао пре средине XVIII века, у коме се набрајају здања унутар манастирских зидина, бар она најважнија, јесте вакуфнама из 1569. године:

> „...у околини поменутог манастира [тј. „цркве“] четрдесет просторија [„келија“], у приземљу и на спрату, једна зграда позната као трпеза[рија], једна пекара, једна кујна, једна зграда [или „просторија“], једна болница, један амбар, једна штала, два винска подрума и у њима пет буради за вино [у ориг. „за сирће“], једна чесма, један бунар...“ (*...manāstır-i mezbūr eṭrāfında vāḳı͑ olan fevḳānī ve taḥtānī ḳırḳ bāb ḥücerāt ve Tīrepeza dėmekle ma͑rūf bir beyt ve bir fırın ve bir maṭbaḫ ve bir oda ve bir dār uş-şifā ve bir anbar ve bir āḫūr ve iki şarābḫāne ve içinde beş ͑aded sirke fūçīsi ve bir çeşme ve bir ḳuyı...*)[4]

---

2 Зиројевић, *Цркве и манастири,* 15-35; С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965, 47-49 итд.; *Историја српског народа*, III-2, 327-420 (поглавља С. Петковића у делу књиге под насловом „Ликовне уметности“); M. Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1985, 185-205; R. Gradeva, “Ottoman Policy towards Christian Church Buildings”, *Etudes balkaniques* 4 (1994) 14-36.

3 Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 21-25, 27-32, 34-35; исти, „Документи хилендарске архиве“, 25.

4 АМХТ, 11/5, 11/5а.

Попис очигледно није сачињен с циљем да се наброје сви постојећи објекти. Изабрана су само она важна здања за која су монаси и Османлије из неких разлога сматрали да се морају наћи у документу. Оно што је састављачима било јасно, данас не може увек да се протумачи с једнаком лакоћом. Без обзира на то шта је у попису изостављено, намећу се два основна питања. Да ли се „четрдесет келија у приземљу и на спрату“ налази у једном јединoм конаку, и то конаку од два (или више?) нивоа, или су келије скупа пописане иако су биле расуте на више места? Посебну загонетку представља неименована „зграда“ (или просторија). У сваком случају, вакуфнама је јединствен и поуздан извор од непроцењивог значаја и представља одличну полазну тачку за анализу манастирског комплекса у XVI и XVII веку.

Најкрупнији проблем је већ назначен. То је, свакако, највероватнија промена обима средњовековних зидина у северном делу. Зато и вреди почети управо са те стране, како би се подаци још једном пажљиво размотрили. Већ је напоменуто да за сада нема доказа да су средњовековне зидине обухватале исти простор као данас. Па ипак, већина истраживача поводи се за неутемељеном, узгредном забелешком: да код данашњих улазних врата постоје остаци средњовековног пирга, доцније искоришћени као ослонац за друге грађевине (XVII–XIX век). Остаци су, како у забелешци стоји, заклоњени са свих страна, па се једва могу назрети.[5]

Чињеница је да се у посланици Ивану Грозном, писаној 1558. године, помиње „стрелница што је у вратима манастирским, и на њој црква Св. Николе“, која се распукла „јер од оснивања није обнављана“ и прети да падне у манастир.[6] Није спорно да се та црквица налазила код самих врата и да употребљени израз „од оснивања“ заиста указује на то да је већ дуго постојала. Ипак, посланице нису документи у којима треба очекивати одвише прецизно приказивање чињеничног стања. Такође, сам цитат није довољан доказ да се та црква Св. Николе поистовети с оном што се налази код *данашњих* улазних врата – за коју се зна да је саграђена, или из основе обновљена, 10. марта 1664. године – па да се на основу тога закључи „да се средњовековни Хиландар простирао на целом данашњем простору који заузима“.[7] И врата и кула Св. Николе могли су тада да се налазе на неком другом месту.

Првобитна црквица Св. Николе, где год да се налазила, не помиње се први пут у посланици из 1558, него у хуџету издатом 7–16. фебруара 1552. године. Пошто се један зид „келије“, како је у документу названа, располутио приликом великог земљотреса, игуман Зосим је од кадија у Солуну и Сидерокавсији затражио и добио дозволу да изврши неоходне поправке. Тај хуџет је уједно и први турски документ издат поводом поправке неког манастирског здања.[8]

Данашња црква Св. Николе налази се тачно изнад улаза у манастир, на другом спрату, између других и трећих врата. На мермерној плочи узиданој у спољни западни зид цркве постоји ктиторски натпис: „Ову цркву Светог Николе сагради проигуман Виктор јеромонах при игуману Георгију јеромонаху лета 7172, месеца марта 10. дана“, тј. 10. марта 1664. Изнад улазних врата сачуван је и натпис о живописању храма. Он сведочи да је црквицу осликао поп Данило по налогу манастирског Сабора и братства. То је урађено „трудом и подвигом“ ктитора игумана Виктора, што значи да је он поднео сав трошак. Сликар поп Данило завршио је свој део посла 13. јуна 1667. године. Што се уложених средстава тиче, исти натпис несумњиво потврђује да црквица Св. Николе свој настанак у потпуности дугује игуману Виктору („**бы ктитор ѿ ѡснованїє до сьврьшєнїє**“). Поменути цитат, ипак, не искључује могућност да игуман Виктор није саградио

5 Бошковић, „Светогорски пабирци“, 73, 77.

6 Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 28, 30.

7 С. Петковић, „Црква светог Николе у Хиландару“, *ХЗ* 8 (1991) 127-128. Исти аутор, не дајући аргументе, пише да су кула и црква Св. Николе изнад данашњег улаза подигнуте у XIV веку, вид. исти, *Хиландар*, Београд 1989, 50; исти, „Две хиландарске цркве XVII века посвећене св. Николи“, *Саопштења* XXV (1993) 149.

8 АМХТ, 1/32.

План Хиландара

1. Главна црква (1293) с припратом (око 1380)
2. Фијала (1784)
3. Цистерна (1681/82)
4. Чесма (XVI–XVIII век)
5. Улазни трем (1634/35)
6. Црква Св. Николе (1664)
7. Конак (приземље 1598; I и II спрат из XVII века)
8. Параклис Четрдесеторице мученика (XVII век), првобитно посвећен св. Николи
9. Црква Св. Арханђела (XIV век)
10. Пирг Св. Саве (око 1200; поч. XIV века; поправка 1613; врх са параклисом Св. Јована Претече 1681/82)
11. Нова библиотека (1970) на месту конака (XIV век; обнова 1629–1645/46?)
12. Звонара (X–XII век; 1645/46; параклис Св. Јована Рилског 1757)
13. Еклисијарница с келијом Св. Симеона (око 1200; 1645/46; 1812)
14. Бунар (XII век?; трем пре 1757)
15. Конак (темељи ?; 1645/46; 1757; 1893/94)
16. Параклис Покрова Богородице (1740)
17. Конак Јужна мала (темељи ?; XVI век; после 1645/46; 1784)
18. Параклис Рођења Богородице (1784–1788)
19. Параклис Св. Апостола (1784–1788)
20. Пирг Св. Георгија (X–XIII век; врх с параклисом Св. Георгија 1670/71)
21. Кујна с цистерном у подруму (X–XIII век)
22. „Стара трпезарија“ (нешто пре 1623)
23. Велика трпезарија краља Милутина (XIII век; 1621/22)
24. Трем испред велике трпезарије и просторија изнад њега (1623; 1632; 1652?; 1797)
25. Игуменарија (1639/40; 1651/52; 1779; 1891)
26. Параклис Св. Саве (1779)
27. Параклис Св. Димитрија (1779)
28. Нови конаци (почев од 1814)
29. Црква Св. Трифуна (XVII век?)
30. Акведукт (ако не 1512–1521, онда 1681/82)
31. Темељи грађевина (према П. Теохаридису) што су делиле манастирску порту (XVI–XVIII век)

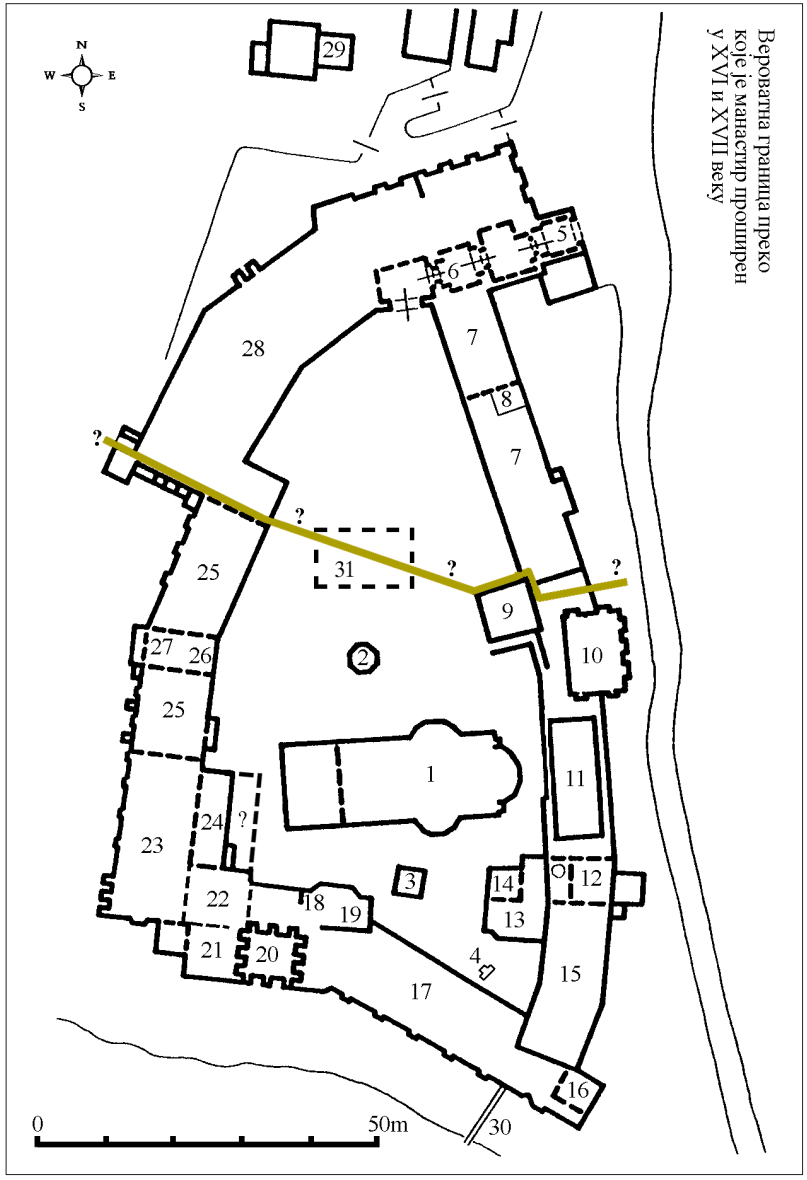

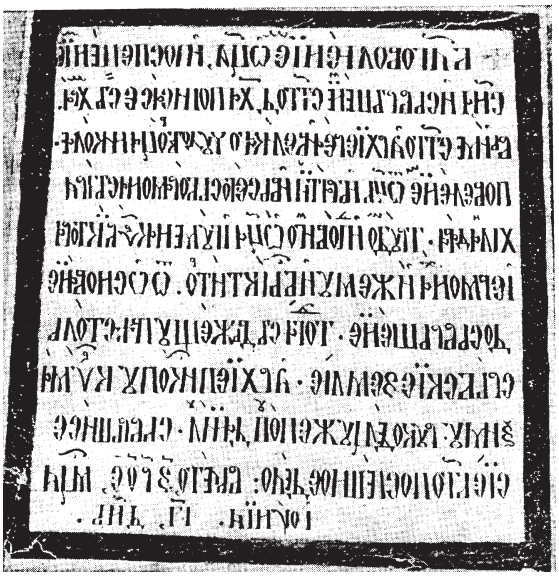

Натпис о живописању цркве Св. Николе 1667. године

Натпис хаџи-Петронија о градњи цркве Св. Николе 1660 (1661?). Калк арх. С. Ненадовића

нову цркву, него да је само платио трошкове темељне обнове. Могућност таквог тумачења сличних натписа одавно је позната.[9]

Плоча са ктиторским натписом, пронађена седамдесетих година у пиргу Св. Георгија, изазвала је нове недоумице о настанку црквице Св. Николе. На мермеру је уклесано да је „храм Светог чудотворца Николе саздан при игуману кир Виктору јеромонаху“, а да је ктитор био „кир Петроније хаџија, саборни старац“. Плоча је настала највероватније 16. септембра 1660. године, мада поред тог прецизног датума стоји и година од рођења Христа – „1661“, што је у то доба још било неуобичајено. Без обзира на годину, плоча је подстакла размишљања о томе зашто се две личности јављају као ктитори исте црквице. Изношене су разне претпоставке о томе зашто Петронијева плоча није узидана и какав споразум лежи иза тога („откуп донаторских права“ итд).[10] Тек у новије време Сретен Петковић је поставио право питање, помисливши да се плоча, можда, односи на неки други храм посвећен истом свецу. Међутим, он се усредсредио на само једну од неколико могу-ћих црквица. После открића да се фреска с ликом св. Николе налази у лунети изнад улаза у параклис Четрдесеторице севастејских мученика, на сасвим неуобичајеном месту, јер би ту морала бити представа страдања поменутих мученика, закључио је да је тај параклис претходно био посвећен св. Николи. Према стилским одликама фреске, одредио је да је црквица „свакако сграђена најкасније до приближно 1660“. Тако је дошао до закључка да је хаџи Петроније у ствари био ктитор баш тог параклиса, који је доцније, у XVIII веку, из неких разлога посвећен четрдесеторици севастејских мученика.[11] Ипак, откриће да је у XVII веку постојао још један параклис посвећен св. Николи, никако не мора да значи да се плоча неминовно односи на његову градњу. Исто је толико вероватно да је она могла бити донета у пирг Св. Георгија из неке друге црквице, која се можда налазила и изван Хиландара. Хаџи Петроније је био типикар поснице Св. Саве у Кареји (до

9 *Записи*, IV, бр. 6939, 6962; Петковић, „Црква светог Николе“, 125-166 (с најпотпунијим приказом архитектуре и живописа); Ненадовић, *Осам векова*, 139-141. Тврдњу С. Петковића да је игуман Виктор само обновио већ постојећу, стару цркву, тек треба доказати. Тврдња се заснива на претпоставци да је данашњи улаз са црквом Св. Николе постојао на истом месту у средњем веку, као и 1558. године (Петковић, „Црква светог Николе“, 127-128). Исти аутор приликом обраде цркве није узео у обзир непрецизан запис о живописању храма Св. Николе 1606. или 1596. године (*Записи*, VI, бр. 10097).

10 С. Ненадовић, „Архитектура Хиландара – цркве и параклиси“, *ЗЗ* 3 (1974) 155; исти, *Осам векова*, 139-141; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142; Петковић, *Хиландар*, 50; исти, „Црква светог Николе“, 126-127; исти, „Две хиландарске цркве“, 147-149.

11 Петковић, „Две хиландарске цркве“, 147-152.

октобра 1669), после чега се повукао у Арбанашки пирг, где је такође деловао као ктитор: платио је повезивање бар две књиге (1670/71, 1672/73).[12] С друге стране, Петковићев закључак о датуму градње црквице тешко би се уклопио у време настанка конака у коме је смештена. Четврти спрат конака северно од пирга Св. Саве, на коме се иначе налази параклис Четрде-seторице мученика, судећи по архитектонским карактеристикама вероватно је сграђен између XVIII и XX века. На крају, треба поменути и један недовољно прецизно прочитан запис о живописању храма Св. Николе априла 1606. или 1596. године, „при“ духовнику Стефану. Изгледа да тај запис није заинтересовао проучаваоце манастирских параклиса.[13]

Велики конак што се простире од данашњег улаза до цркве Св. Арханђела, тј. до пирга Св. Саве, јесте прва грађевина за коју се поуздано зна да је сграђена у турско доба, и то из темеља. Плоча с уклесаном годином градње (1597/98) узидана је изнад приземља, с дворишне стране конака. Година свакако означава крај радова на приземљу, а не завршетак зидања целог четвороспратног конака. Конак се по многим карактеристикама вишеструко разликује од осталих хиландарских конака. Једино је његово приземље грађено искључиво као стаја. Постоји велика разлика у концепцији градње између прва два и последња два спрата. Очигледно је да су келије на прва два спрата зидане у време док се манастир држао општежића, док су келије на горњим спратовима прилагођене потребама идиоритмијског начина живота, и то позног XIX и XX века. Први и други спрат зидани су непосредно после приземља, или „нешто касније“. На њима није могло бити више од 18 келија (максимум за цео конак износи 26 келија).[14]

Дозвола турских власти за градњу (приземља) конака из 1598. године није сачувана, уколико то није један занимљив хуџет сидерокавсијског кадије из новембра 1588. године. Пошто су претходно обезбедили фетву шејх ул-ислама и султански ферман, хиландарски монаси су затражили дозволу да поправе „манастирску шталу, сењак и зграде [просторије] испред капије“ (*manāstıruñ āḫūri ve ṣamanlıġı ve ḳapusı öñünde olan odaları*). Кадија је на лице места дошао с наибом, писаром, тројицом мухзира и судским преводиоцем. Када су се „уверили да су поменуте просторије заиста толико пропале да у њима није могуће живети“, кадија је дозволио да се оне обнове „према пређашњем стању“. Тако дословце стоји у документу.[15]

Да ли поменути хуџет, можда, представља дозволу за почетак градње конака чије је приземље завршено 1598. године? Набројане су штале, сењак и зграде (просторије), све што би могло да се уклопи у слику нове грађевине. Основну сметњу таквом закључку чини то што су зграде (просторије) смештене „испред капије“ (мада не и штала и сењак). У вакуфнами се зграде (просторије) испред капије не помињу. Можда оне и нису постојале, већ су рушевине наведене у документу само да би се испунио услов да се „обнова“ изврши „према пређашњем стању“. Поменути услов је био неизоставан део свих докумената те врсте, али има много примера који показују да он није поштован, да су зидане веће, или потпуно нове цркве и грађевине, иако темељи раније нису постојали. Ако је било тако, то је свакако учињено са знањем власти, на шта можда упућује велики труд и трошкови око прибављања фетве и царске заповести, као и то што је хуџет оверен печатима тројице кадија. Ако то јесте дозвола за градњу конака, онда произлази да је само зидање приземља трајало читаву деценију. Што је још важније, била би то потврда да су се негдашње зидине и улаз у манастир померили на данашње место баш у то време, негде између 1588. и 1598. године. Израз „испред капије“ онда би био потпуно разумљив, јер се односио на ранију капију у склопу средњовековног северног зида. Данашњи улаз, ако није

12 Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, *ХЗ* 10 (1998) 284; *Каталог*, бр. 2, 101.

13 Ненадовић, *Осам векова*, 302-304; *Записи*, VI, бр. 10097.

14 *Исто*; исти, „Становање монаха у Хиландару“, *ХЗ* 6 (1986) 94-95; [П. Успенскій] *Первое путешествіе въ авонскіе монастыри и скиты. Архимандрита, нынѣ Епископа, Порфирія Успенскаго. Въ 1846 году*, ч. II, отд. первое, Кіевъ 1877, 8.

15 АМХТ, 1/93.

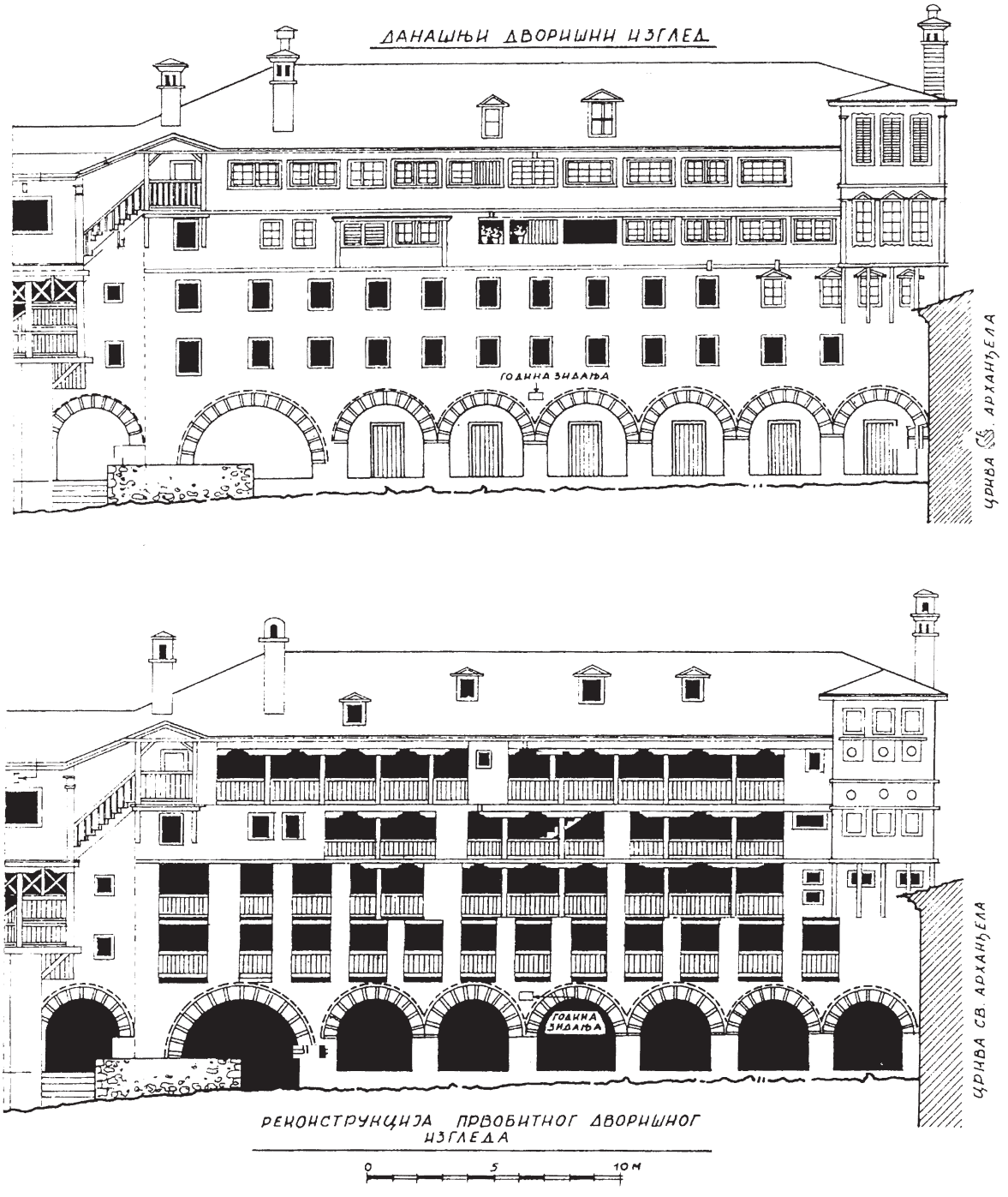

Конак између улаза у манастир и пирга Св. Саве. Слика данашњег стања и покушај реконструкције првобитног изгледа. Цртеж и реконструкција арх. С. Ненадовића

постојао раније, свакако је направљен у време зидања приземља конака завршеног 1598. године. Међутим, ако је улаз био на данашњем месту знатно пре краја XVI века, онда документ говори о зградама (просторијама) о којима се ништа не зна, ни кад је реч о том периоду ни доцније. Без нових истраживања тешко да ће подаци из хуџета моћи да се сагледају у правом светлу.

Дозвола за градњу првог, а можда и другог, спрата, добијена је августа 1612. године. Исправа је формулисана на следећи начин: представници Хиландара изјавили су на сидерокавсијском суду да су се „странопријемнице (*musāfir̲ẖāneler*) подигнуте за становање гостију што долазе с копна и са мора, а које се налазе на седам старинских лукова на левој страни од манастирских врата (*manāstıruñ ḳapunuñ cānib-i şimālinde* [ниже стоји *ṣol*] *ḳadīmī yedi kemer üzere vāḳı*ᶜ), током времена обрушиле и да у њима није могуће становање“. Затражили су дозволу да их поправе јер прети опасност да се потпуно сруше и да због тога настрадају гости. Пошто су се представници шеријатског суда „уверили“ у истинитост навода, дата је дозвола да се странопријемнице обнове према „првобитном изгледу“.[16]

Нема сумње да је у питању конак што се простире од улаза до пирга Св. Саве. Тачно је да се налази лево од данашње улазне капије и да је тада већ постојало приземље са луковима. Да ли је помен *седам лукова*, уместо осам, случајна непрецизност или то значи да један (можда онај код улаза?) још није био сазидан? Да се не зна да су тада подизани нови спратови конака, из документа би се несумњиво извео закључак да је у питању обнављање старе грађевине. Документ очигледно не одражава стварно стање. Турске власти су највероватније знале да се под „поправкама“ крије градња нових здања, али су то, из ко зна којих разлога, допустиле. Иако је закон пренебрегнут, документ је морао бити састављен у шеријатској форми. Хуџет је Хиландарце штитио од евентуалних доцнијих неприлика. Остаје питање да ли је тада дата дозвола само за зидање првог спрата, или се – што је мање вероватно, јер нема никаквих индиција – подразумевало да се „странопријемнице“ налазе и на следећем спрату. Не треба олако прећи преко податка који доноси Успенски, да је конак „близу излаза из манастира постројен 1649. године“, мада тај датум није никако могуће проверити.[17]

Данашњи улаз у манастир очигледно је почео да се зида непосредно пре или у време зидања конака који се пружа до пирга Св. Саве. Међутим, тек ће археолошка истраживања моћи да дају коначан одговор на кључно питање: да ли се улаз и у средњем веку налазио на истом месту. Постоји могућност да је он само из основа обновљен и преуређен на прелому XVI и XVII века. На стари улаз се односи податак анонимног шпанског посетиоца који се 1555. године, бежећи из заточеништва, затекао у Хиландару. Главни јунак прича да је изнад манастирских врата стајала „слика“ Богородице, пред којом је сваки посетилац морао да очита молитву пре него што би био пуштен да уђе. На другом месту каже да сви атонски манастири имају железом окована врата.[18] Што је важило за конак, важи и за данашњи улаз: ни он није саграђен у једном маху. Тешка дрвена врата, окована гвозденим лимом, завршена су 1602/1603. године. Тај податак, наравно, није доказ да су врата тада и постављена на данашње место. Данас су то друга по реду улазна врата. На првим вратима, такође окованим, нема никаквог натписа. Постоји претпоставка да су она постављена тек после садашње друге капије, негде пре 1634/35. године, када је завршен улазни трем. Међутим, помен „унутрашње капије“ (*içerü ḳapusı*) у једном турском хуџету показује да су септембра 1619. године већ постојале *бар* две капије.[19] Данас се користе само две капије (I и II), иако их је, како стоји у литератури, некада било три. Трећим вратима завршавао се мали затворени простор сазидан иза данашњих других врата. Она вероватно потичу из XIX

16 АМХТ, 2/122.

17 [Успенскій] *Первое путешествіе*, 8.

18 *Viaje de Turquía*.

19 Ненадовић, *Осам векова*, 222-225, 343; АМХТ, 2/131. Иако постоји запис који сведочи да је улазни трем завршен 1634/35 (*Записи*, IV, бр. 6755), у литератури се понегде наводи да је трем сазидан 1636/37 (Ненадовић, *Осам векова*, 224-225, 343; Петковић, *Хиландар*, 25).

века јер о њима нема помена код Барског. Према путописцу Василију Григоровичу Барском, манастир је 1744. године имао четвора врата. Двоја врата, окована железом, јесу она на која се прво наиђе када се улази у манастир. Трећа и четврта врата су дрвена и он их зове „унутрашњим“ јер деле манастирску порту на два дела.[20] Она су очигледно била у склопу оних грађевина што данас не постоје, а које су у то доба преграђивале двориште (вид. даље). Једна од тих врата вероватно су она „унутрашња капија“ из 1619. године. Можда тај систем другог улаза с паром унутрашњих врата представља некадашњи, први улаз у манастир, какав је био пре проширења с краја XVI века?

Четвора врата су постојала још крајем маја 1628. године. Хиландарци су тада на сидерокавсијском суду издејствовали дозволу да „према давнашњем стању изграде и обнове и поправе“ (*vażıᶜ-i ḳadīmleri üzere binā ve taᶜmīr ü termīm eylemelerine*) „шест лукова изнад трећих врата, просторије на три нивоа изнад четвртих врата, поред тога, просторије на два нивоа, две странопријемнице и обућарску радионицу, све заједно двадесет осам просторија поменутог манастира, које су се обрушиле тако да се у њима не може становати“ (*manāstır-i mezbūruñ üçünci bābı fevḳinde altı kemer ve dördünci bābı fevḳinde üç ṭabaḳalı odalar ve ṭaşrasında olan iki ṭabaḳalı odalar ve iki musāfirẖāneleri ve bir pābūşi ẖānesi cümle yiğirmi sekiz odaları*).[21]

Хуџет даје мноштво нових података. Оно што се без археолошких истраживања не може сазнати са сигурношћу, јесте да ли су поменута здања тада заиста обнављана, па макар и из темеља, или су тек подизана. Треба имати на уму и то да је у хуџету, осим уобичајених карактеристичних термина „поправити“ и „обновити“, употребљен и израз „изградити“ (*binā ėtmek*). Пре анализе података из хуџета мора се напоменути да се апсолутно ништа не зна о томе како су изгледале грађевине изнад самог данашњег улаза. Цео тај комплекс, као природан наставак великог конака на северозападу, порушен је до темеља и поново подигнут између 1814. и 1821. године. Данашњи изглед здања изнад улаза и конака што се пружају до игуменарије потиче из тог времена.[22] Напомена да се лукови налазе изнад трећих врата, што вероватно значи на првом спрату, сугерише да је двоспратна грађевина била окренута ка северној страни, а не према саборној цркви. Када се размишља о подацима које даје хуџет, нарочито о грађевини изнад четвртих врата, најпре се мора помислити на зграде што су некада делиле манастирско двориште на два неједнака дела. О њима нема никаквих података, изузев што су приказане на бакрорезу из 1757. године и што би се њима могли приписати неиспитани трагови темеља у манастирском дворишту (ако они не припадају ранијим зидинама). Бакрорез потврђује да су преградне зграде биле окренуте према првом, малом дворишту и да су имале два спрата.[23] Помен лукова показује да су те преградне грађевине у архитектонском погледу биле у потпуности сагласне с осталим хиландарским конацима из тога времена.

Можда би управо у том комплексу некадашњих манастирских зграда што су преграђивале порту требало тражити место за шталу и амбар, поменуте у вакуфнами 1569. године. Штала и амбар су се ту могли налазити пре померања улаза на данашње место. У оквиру преградног крила постојао је и млин на коњску вучу, за чију је поправку добијена дозвола септембра 1619. године. Млин се налазио „унутар [у оквиру] кујне, с десне стране унутрашње капије нашег манастира“ (*manāstırımuz içerü ḳapusınuñ ṭaraf-i yemīninde maṭbaẖ dāẖilinde vāḳıᶜ at değirmeni*).[24] „У оквиру“ познате старе средњовековне кујне није било простора ни за какав млин (вид. одељак о кујни). Очигледно је да је већ 1619. године постојала још једна кујна, и то у склопу поменутих преградних грађевина. У том првом делу манастирског дворишта, како сведочи

20 Барский II, 230.

21 АМХТ, 2/150а.

22 Ненадовић, *Осам векова*, 307-329.

23 *Исто*, 304-306.

24 АМХТ, 2/131.

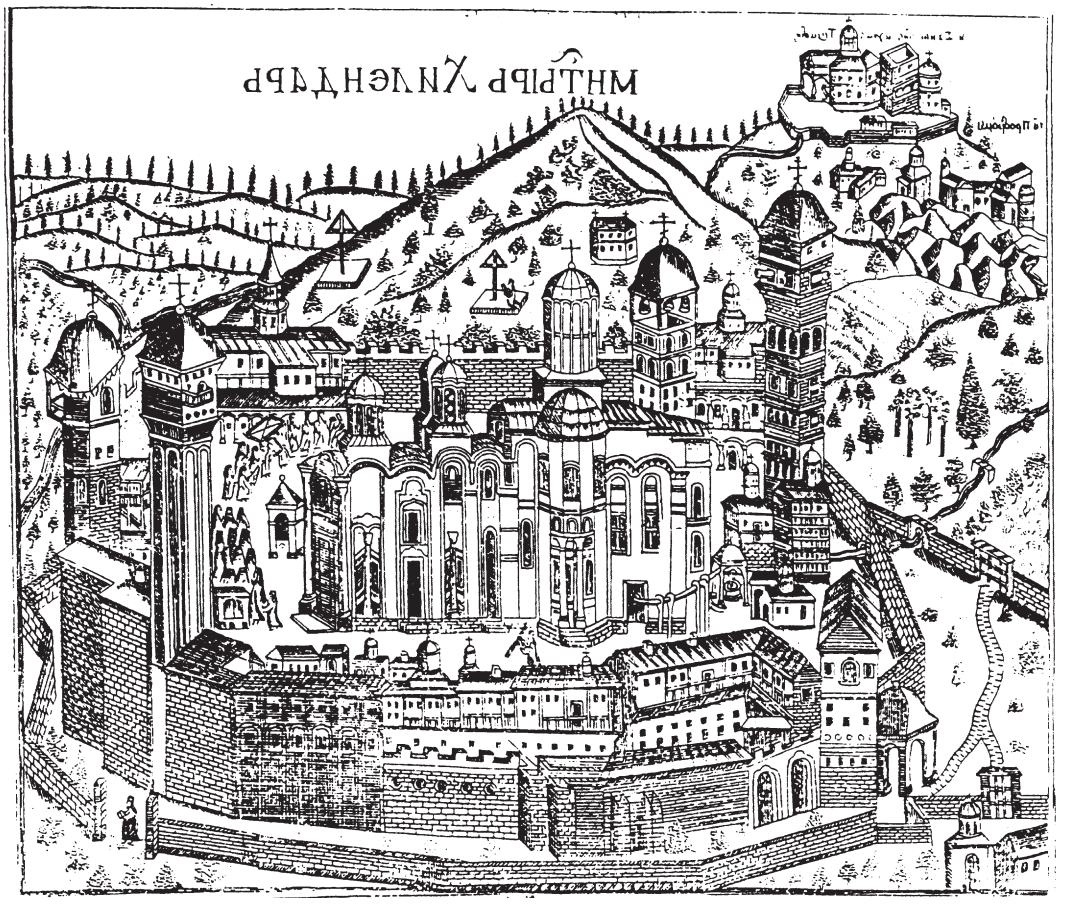

Манастир Хиландар на бакрорезу из 1779. године (израђеном према бакрорезу из 1757). Јасно се виде зграде што преграђују двориште манастира у северном делу комплекса

Барски 1744. године, становали су радници, мирјани, да не би ометали монахе. Барски истиче то изванредно решење, какво осим у Хиландару и Ксенофонту нигде на Светој Гори није видео. На тај начин, каже он, монаси су одељени, па могу да живе у потпуном духовном миру, како им приличи. У први део дворишта Барски смешта коњушницу и ковачницу. Према османском попису хиландарских некретнина из марта 1765. године, у првој порти су се налазили млин, три просторије (зграде?), штала и два сењака. Тих година, тачније 1757, према познатом бакрорезу, коњушница и једна житница налазиле су се уз северозападни зид манастира, док су друга житница, поварна (кујна), гостионица и један конак за монахе (Барски каже да је за раднике) били у склопу преградних зграда.[25]

Све што је у хуџету из маја 1628. године набројано после здања изнад врата може, али и не мора, да буде везано за преуређење северног дела манастирског комплекса. Не може се тачно одредити где су се налазиле просторије на два нивоа, две странопријемнице (ксенодохије)

25 АМХТ, 6/16, 6/21; Барский II, 230; С. Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима XVIII и XIX века“, *Zbornik zaštite spomenika kulture* XVI (1965) 99, 103-105.

и обућарска радионица. Помен двеју странопријемница наводи на помисао да је бар једна од њих била већ добро познати конак на североисточној страни, чије је приземље завршено 1598. године. Можда су тада, после малог застоја, настављене „поправке“ (градња) првог и следећа два спрата?

О северном делу манастирског комплекса за сада ништа поузданије не може да се каже, бар што се тиче XVI и XVII века. Преглед осталих здања, од којих већина несумњиво потиче из времена оснивања манастира и обнове у доба Светог Саве и краља Милутина, почеће с исто-чне стране. После конака чије је приземље за-вршено 1598. године, на ред долази црквица Св. Арханђела, саграђена вероватно у доба цара Душана (током треће четвртине XIV века). Колико се зна, на њој није било уочљивих радова у XVI и XVII столећу.[26]

Кључни одбрамбени објекат у манастиру јесте пирг Св. Саве. Подрум и прва три спрата подигнути су још у доба Светог Саве, док су следећа два спрата догађена у доба краља Милутина. Врх пирга је у потпуности обновљен 1681/82. године, захваљујући великом ктитору, београдском митрополиту хаџи-Симеону Љубибратићу. Владика је даровао 600 грошева да се на последњем спрату пирга сагради параклис посвећен св. Јовану Претечи. Параклис је о његовом трошку живописан 1683/84. године. Пирг Св. Саве је у савременим изворима (1690/91) називан „пиргом Светог Претече“. Не треба сметнути с ума да је црквица Св. Јована у пиргу постојала још у доба Доментијана, који је спомиње у свом *Житију светог Симеона*. Штавише, он прецизно каже да се Сава у њу попео приликом обележавања прве годишњице Симеонове смрти (13. фебруара 1200). Зидање параклиса захтевало је и преправке у унутрашњости пирга. Целом висином пирга сазидан је унутрашњи средишњи стубац на који се ослањала посебна лучна конструкција што држи параклис. Том приликом су вероватно обновљени и дрвени

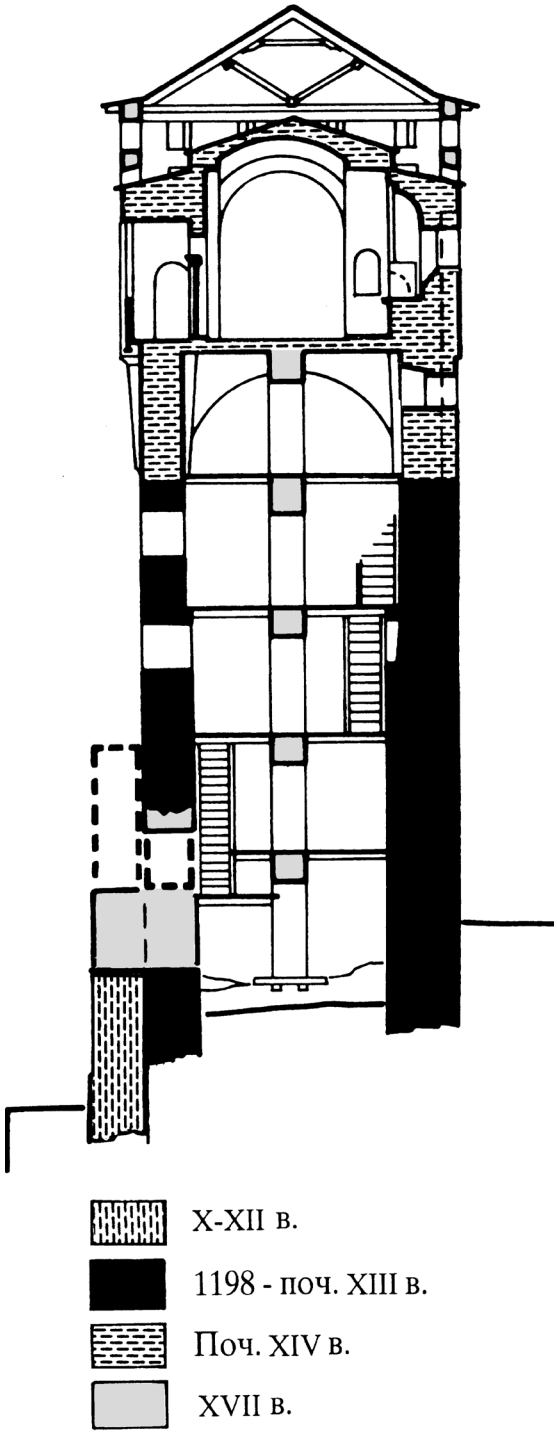

Пирг Св. Саве, пресек са јужне стране. Фазе зидања и обнове дате су према арх. П. Теохаридису

26 Ненадовић, *Осам векова*, 131-134; исти, „Архи-тектура“, 152-155; Богдановић, Ђурић, Медако-вић, *Хиландар*, 68 (план), 106; Петковић, *Хиландар*, 53-54. П. Теохаридис је изнео претпоставку да се средњовековни улаз у манастир могао нала-зити у близини црквице, будући да је посвећена анђелима чуварима (Theocharidis, 69).

подови на спратовима. Данашњи улаз у пирг пробијен је после обнове 1681/82. године. До тада се користио првобитни улаз, тачно један спрат испод данашњег.[27]

Извесне поправке на пиргу планиране су и за пролеће 1613. године. Пошто је на Порти издејствовала царску заповест, хиландарска управа се обратила кадијама Сидерокавсије и Солуна да издају дозволу за поправку пирга пошто се претходно увере у истинитост захтева. Хиландарци су навели да је током времена пропао „део зида од по шест лаката у дужину и у ширину на спољном зиду пирга што се налази иза наших странопријемница, од давнина подигнутих на седам лукова с леве стране капије манастира у коме сада живимо“ (*ḥālā sākin olduġumuz manāstıruñ ḳapusınuñ ṣol cānibinde yedi kemer üzere ḳadīmden vażıᶜ olunan musāfir-ẖānelerimüzüñ ardında vāḳıᶜ olan ẖiṣār dīvārınıñ ẖāricinde ṭūlen ve ārżen* [треба *ᶜarżen*] *altışar zirāᶜ* [треба: *ẕirāᶜ*] *dīvārı murūr-i eyyām ile ẖarābe müşrif olmaġile*). Дозволу у виду хуџета добили су почетком јуна 1613. године.[28] Под „спољним“ зидом могу да се подразумевају све четири спољашње стране пирга, мада је, у односу на манастирске зидине, спољна само његова источна страна. Иако је величина лакта варирала, може се са сигурношћу рећи да површина зида предвиђена за поправку није била мања од 15 м^2. Премда то није била незнатна поправка, место радова данас очигледно није довољно уочљиво. Досадашњи проучаваоци пирга нису указали на неки сличан подухват.

Јужно од пирга Св. Саве, до звонаре, данас се налази новосаграђена зграда библиотеке (1964–1970). Међутим, пре великог пожара 1722. године на том простору је постојао конак у коме је био параклис Св. апостола Петра и Павла, а можда и стара библиотека. Приземље и први спрат имали су тремове са по шест отворених зиданих лукова. Остаци прозорских отвора на спољном зиду манастира говоре да су неко време постојала још два спрата. Ипак, бакрорез из 1757. године приказује зграду са само два спрата, с тим што је на другом спрату постојао дрвени трем. Изглед на бакрорезу вероватно је резултат делимичне обнове извршене између 1722. и 1757. године. Сматра се да темељи грађевине потичу бар из XIV века. Мањи број келија забележених у вакуфнами 1569. године вероватно се налазио и на спратовима тог конака. Спољашњи зид манастира на који је конак био наслоњен грађен је од XV века до 1645/46. године. Тај зид би могао да буде једна од оних „овешталих манастирских стена“, поменутих у посланицама руском цару 1550, 1558. и 1582. године.[29]

Са јужне стране нове зграде библиотеке налази се звонара. Саграђена је на темељима куле што потиче још из времена оснивања манастира. Због тога, а и због њене висине, путописац Барски (1744) каже да је „подобна пиргу“, док је ктитор хаџи Влчо (1757) назива „камбанским пиргом“. Цела грађевина претрпела је огромне измене 1645/46, у доба зидања конака што се наслањао на њену јужну страну. Чини се да је задржан само један ранији зид, онај спољни, источни, и да је тада уклопљен у обновљену грађевину. Звонара је свакако могла да буде једна од „овешталих манастирских стрелница“, за чије поправке је тражена помоћ од Ивана Грозног 1550, 1558. и 1582. године. На четвртом спрату је 1757. године из основа обновљен параклис, до тада посвећен архиђакону Стефану. На захтев ктитора, хаџи-Влча из Бањске у Бугарској, обновљени параклис понео је име св. Јована Рилског. Звона се налазе на последњем, петом

---

27 *Записи*, IV, бр. 7080, 7081; *Каталог*, бр. 398; Бошковић, 77-84; С. Ненадовић, „Одбрана манастира Хиландара“, *Зборник за ликовне уметности* 8 (Матица српска 1972) 100-107; исти, „Архитектура“, 161-163; исти, *Осам векова*, 226-233; Theocharidis, 60-63; О. Томић, „Београдски митрополит Симеон и његова хиландарска задужбина“, *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 153-176; *Chilandar* 1998, 27; Живојиновић, *Историја*, 63.

28 АМХТ, 2/122а.

29 Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима“, 102-103; исти, „Хиландарски конаци у јужној мали пре и после пожара 1722. године“, *ХЗ* 5 (1983) 197-198, 246-254; исти, *Осам векова*, 275-278; Theocharidis, 66-67, 69; Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 23, 28, 30, 35.

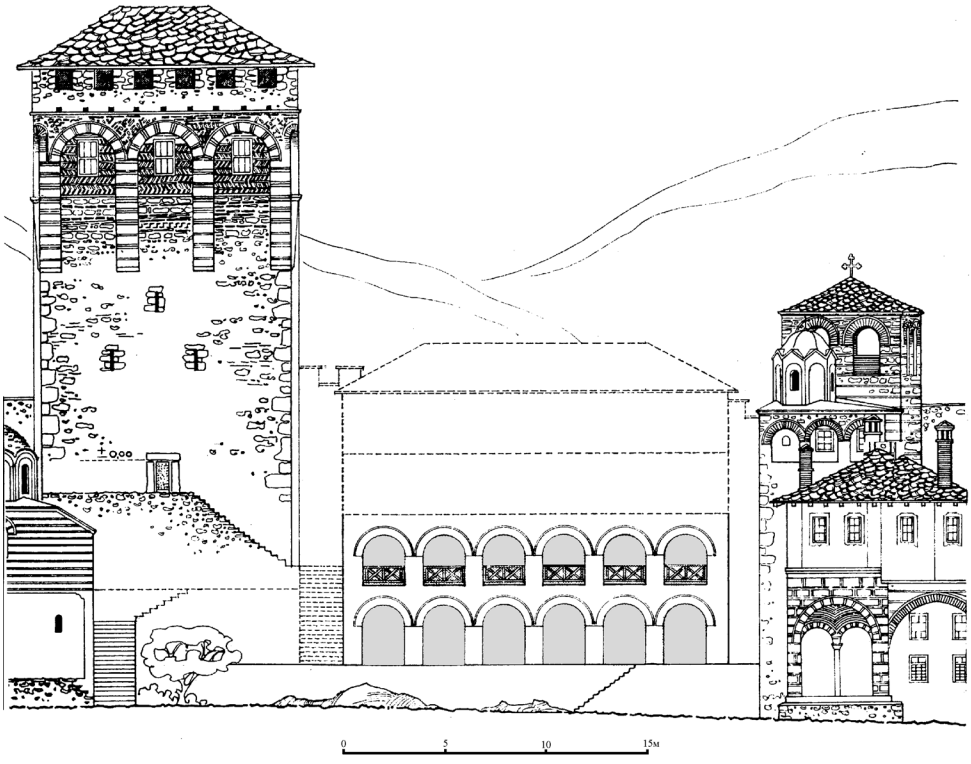

Конак између пирга Св. Саве и звонаре. Делимична реконструкција, изведена пре сазнања из турских докумената. Цртеж и реконструкција арх. С. Ненадовића

спрату. Сама звона, без обзира на грађевину, помињу се тек 1744. године, што не значи да их пре тога није било.[30]

Уз западни зид звонаре, према дворишту, прислоњена је еклисијарница. Предање каже да је једну келију на првом спрату користио Симеон Немања. Део еклисијарнице наслоњен на звонару и конаке обновљен је и президан 1645/46. године. Други спрат је сазидан 1810–1812. године, с тим што зид према звонари и конаку потиче из 1645/46. У приземљу се налази бунар. Изнад бунара је трем с нечитким натписом о времену градње. Трем је свакако подигнут пре 1757. године, као посебна грађевина која је потом уклопљена у приземље зграде еклисијарнице. Тај бунар, на бакрорезу из 1757. назван „кладенцем Светог Саве“, један је од најстаријих објеката у манастиру и нема сумње да је управо он поменут у вакуфнами из 1569. године.[31]

Звонара и конак што се пружао од ње до параклиса Покрова Богородице у извесној мери чине грађевинску и стилску целину. На месту конака налазила се грађевина и пре него што су Хиландарци започели темељну обнову завршену 1645/46. године, „при игуману Теодосију“. Од ње су остала два подрумска зида, од којих се данас види само онај с дворишне стране. Изгледа да је та претходна грађевина, о којој се баш ништа не зна, заиста била потпуно пропала. Њен спољашњи зид, уједно и манастирски одбрамбени бедем, могао је бити један од обрушених

30 Ненадовић, *Осам векова*, 149-156; исти, „Архитектура“, 164; Theocharidis, 66-67; Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 23, 28, 30, 35; Барский II, 231.

31 Ненадовић, *Осам векова*, 329-333, 363-365.

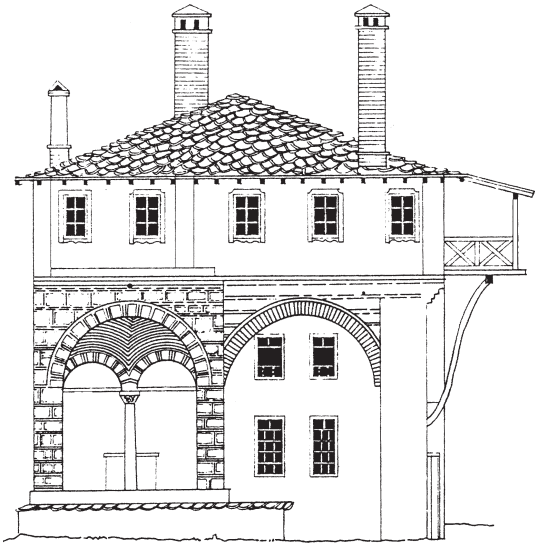

Стари бунар и еклисијарница.
Цртеж арх. С. Ненадовића

зидова поменутих у молбама руском цару 1550, 1558. и 1582. До 1645/46. године обновљен је подрум и подигнута су два спрата. Изнад другог спрата узидана је камена плоча с урезаним натписом који показује до које се висине стигло 1645/46. године. И из тог времена сачуван је само дворишни зид, док је спољашњи потпуно порушен током наредних обнова. Питање је да ли је конак пре пожара 1722. године имао још један или два спрата на дрвеној конструкцији. Конак, као и звонару, обновио је и дозидао хаџи Влчо из Бањске 1757. године. Његовим средствима уређен је параклис Св. Јована Рилског и обновљене су све „келије од Покрова до камбанског пирга". Данашњи изглед конак дугује доцнијем ктитору, игуману Виктору (1893/94). Док је први спрат био потпуно празан, претпоставља се да на другом спрату није било више од шест келија. Трећи спрат је после Викторове обнове једно време служио као болница.[32]

Ако је манастирска болница у истој згради била и раније, онда би се болница из вакуфнаме (1569) могла поистоветити с конаком обновљеним 1645/46. године. Хиландарска болница је, изгледа, непрекидно постојала од када је установљена. Током прве половине XVI века (бар од 1525. до иза 1534), примала је редовну помоћ од влашких војвода у износу од 800 акчи годишње. Вероватно је спадала међу здања нагризена зубом времена, која је потом докрајчио велики земљотрес средином XVI века. Два пута се помиње међу здањима за која се моли помоћ: у посланицама брату Ивана Грозног, кнезу Георгију Васиљевичу (1558), и кнезу Андреји Курбском (1582/83). Међутим, болница је могла бити смештена и у неком другом конаку. Од 1784. године сигурно се налазила на трећем спрату конака у Јужној мали, и то у делу здања према параклису Покрова Богородице.[33]

Велики конак дуж јужних манастирских зидина, од параклиса Покрова Богородице до пирга Св. Георгија, назива се Јужна мала. Раније је био познат и као Руска мала. Тај конак је задесила иста судбина као и остале конаке између пиргова Св. Саве и Св. Георгија. Потпуно је изгорео у пожару 1722. године. Данашњи изглед потиче из 1784. године, када је цео конак детаљно обновљен. У садашњу грађевину уклопљени су поједини делови из разних ранијих периода, што значи да је конак био неколико пута рушен и обнављан. Најстарији слој, из времена оснивања манастира, види се у приземном делу спољног зида конака, који је уједно одбрамбени зид манастира. Према новијим истраживањима, претпоставља се да друга фаза градње спољњег зида пада у XVI век. Међутим, када се погледа бакрорез из 1757. године, на том зиду се још виде зупци, карактеристични за првобитни изглед манастира. То је свакако могао бити један од

32 *Записи*, I, бр. 1409; V, 8109; Ненадовић, *Осам векова*, 267-275; исти, „Хиландарски конаци", 227-240, 242; исти, „Становање", 99; Димитријевић, „Документи који се тичу односа", 23, 28, 30, 35. У Ненадовићевим текстовима наговештава се да је ктитор градње 1645/46. године био игуман Теодосије, што из јединог извора, натписа, не произлази. Наравно, није искључено да је заиста било тако, јер је Теодосије био осведочени ктитор Хиландара. Податак Успенског да су келије у југоисточном делу сазидане 1610. године не одговара резултатима досадашњих истраживања ([Успенскій] *Первое путешествіе*, 8).

33 *DRH.B.TR*, II, бр. 233; III, бр. 178; Димитријевић, „Документи који се тичу односа", 31; исти, „Документи хилендарске архиве", 25; Ненадовић, *Осам векова*, 265.

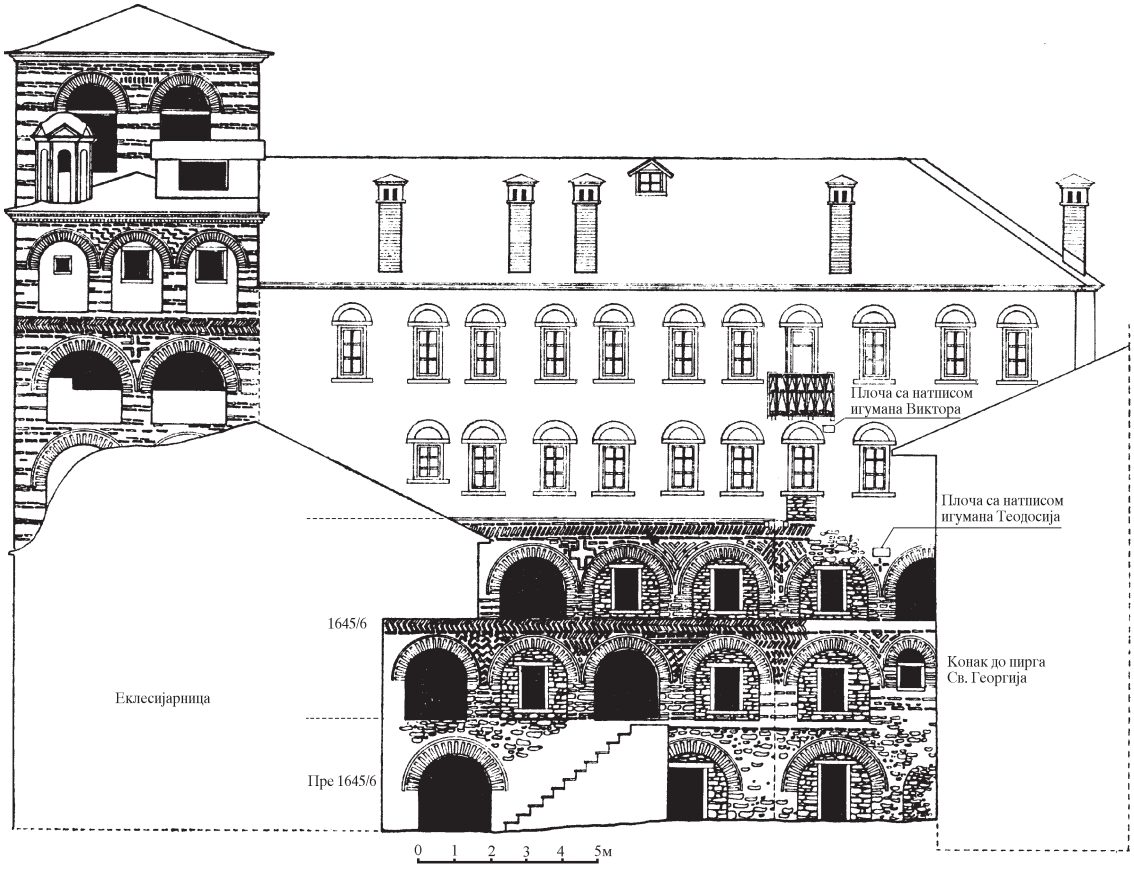

Звонара и конак између звонаре и параклиса Покрова Богородице. Данашње стање.
Цртеж арх. С. Ненадовића

обрушених зидова које су Хиландарци истицали у молбама Ивану Грозном 1550, 1558. и 1582. године. Вероватно је уз тај зид у најранијим временима био подигнут и вишеспратни конак. Тремови са по десет отворених аркада у нивоу подрума и на првом спрату сазидани су пошто је завршена обнова суседног конака (1645/46) што се простире између звонаре и параклиса Покрова Богородице, свакако пре пожара 1722. године. Тој фази градње припадају и по три лука на другом и на трећем спрату, са источне стране, према суседном конаку. Тремови су, у ствари, дозидани испред негдашње фасаде (која је и сама тада поново сазидана – мада се мишљења стручњака о томе разликују), чиме је конак проширен за ширину трема. Према прорачунима који нису укључивали подрум јер је он увек служио својој сврси, у конаку је на сва три спрата могло да буде највише 39 келија.[34] Већина од укупно 40 монашких келија, колико је убележено у вакуфнами 1569. године, вероватно се налазила управо у том конаку.

Сидерокавсијски наиб је крајем октобра 1629. године дозволио „обнову“ једног (или више?) конака између пиргова Св. Саве и Св. Георгија. Хиландарци су очигледно намеравали да предузму опсежне поправке. Навели су да се „током времена обрушило 25 просторија [вероватно „келија“] на пет нивоа, што се налазе унутар нашег манастира, између две куле,

34 Ненадовић, *Осам векова*, 259-266; исти, „Хиландарски конаци“, 218-227, 238, 240; исти, „Становање“, 95-96; Theocharidis, сл.1, 67-69; Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 23, 28, 30, 35.

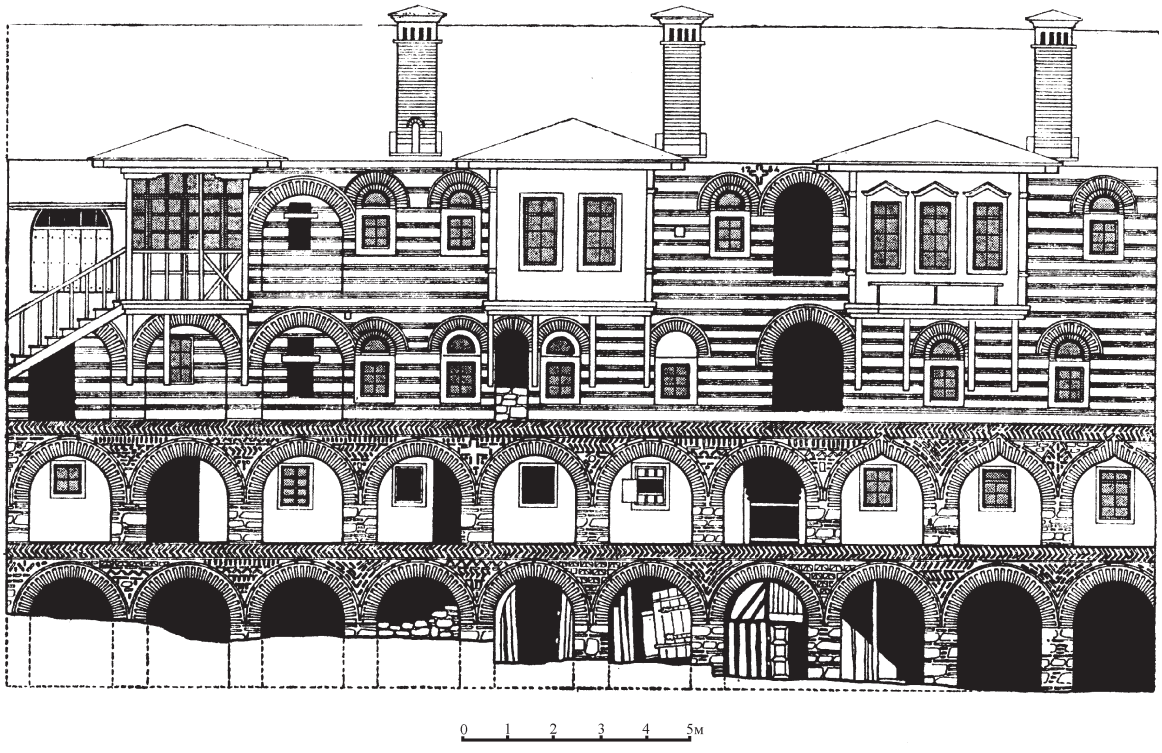

Јужна мала. Данашње стање. Цртеж арх. С. Ненадовића

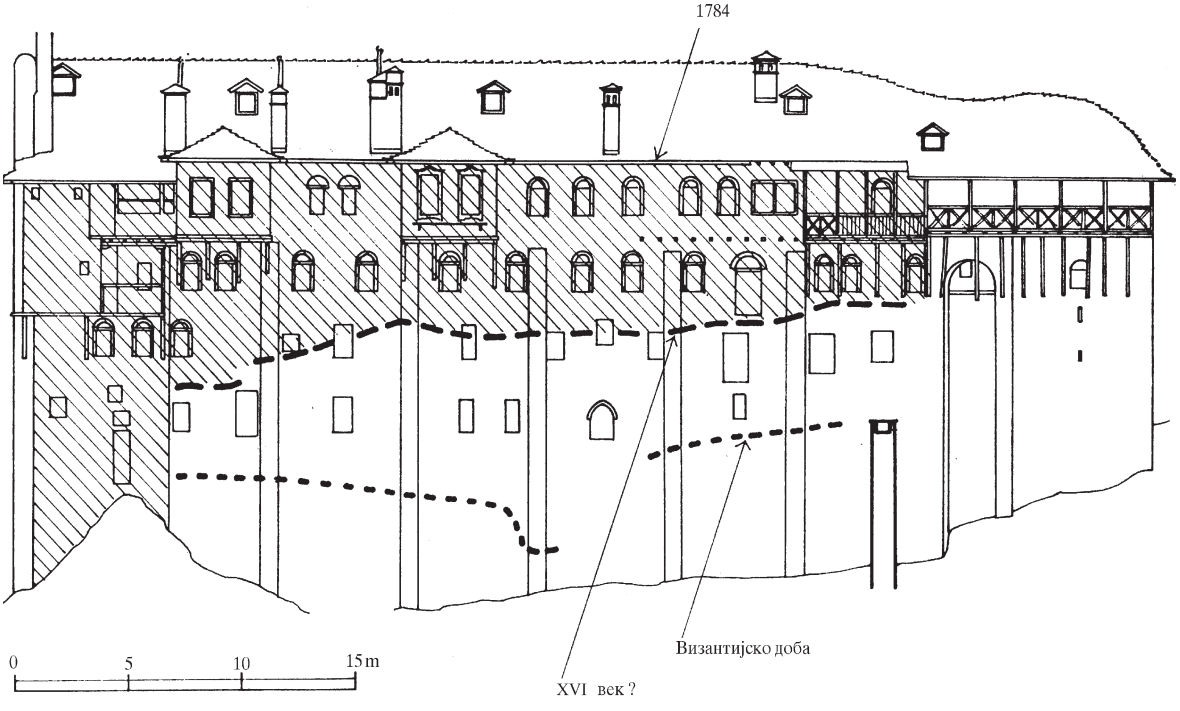

Јужна мала. Спољни зид. Цртеж арх. С. Ненадовића. Хронолошке допуне арх. П. Теохаридиса

а преко пута наше цркве“ (*manāstırımuz dāḫilinde iki ḳülle mā-beyninde vāḳıᶜ kilisāmuzuñ ḳarşusında olan beş ṭabaḳa yiğirmi beş ᶜaded ḥücerāt murūr-i eyyām ile ḫarābe müşrif olub*). Будући да је „кров сасвим пропао“ и да су остали само голи зидови, у келијама „не може да се живи“ (*saḳfi bi-l-külliyye münhedim olmaġla cidārları bāḳī ḳalub bir vechle ḳābil-i süknā olmamaġın*). Да би учврстили и ојачали темеље поменутих 25 про-сторија, монаси су затражили да поставе и „шест стубова за два трема наспрам цркве“ (*yiğirmi beş ᶜaded ḥücerātuñ iki ḳıṭᶜa kilisāmuza nāẓır ṣoffalarına altı ᶜaded direk vażıᶜ olunmaḳ içün temelleri metīn ve müstaḥkem olunmaḳ*).[35] Разрушене келије свакако су се налазиле између пирга Св. Саве и пирга Св. Георгија. Чак и ако се под једном од кула мислило на звонару, у обзир долазе чак три конака, од којих је сваки изискивао знатне грађевинске интервенције. Изостављање *једне* зграде у којој су се налазиле келије, а помињање пет етажа, отвара могућност да је дозвола тражена за обнову не једног него више конака. Ни за један конак није потврђено да се тих година састојао од приземља и још четири спрата. Можда би, ипак, најпре требало помислити на конак између звонаре и пирга Св. Саве, јер се он налази тачно „наспрам“, или „преко пута“ цркве. Грубо узевши, не могу се искључити ни друга два конака (једино што у том случају не би била неопходна одредница „наспрам“). Помен шест стубова што их је требало поставити како би боље држали тремове такође не доприноси много разрешењу недоумице. Ни година издавања хуџета не може помоћи, јер су радови на конацима завршеним 1645/46. године могли да буду започети и петнаестак година раније. Сам документ говори, пре свега, о плановима манастирске управе, а не јамчи да ће они сигурно бити остварени, и то у назначеном обиму.

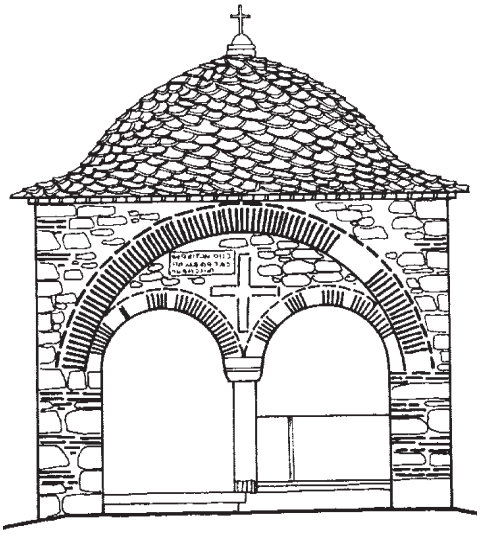

Цистерна протосинђела Висариона. Цртеж арх. С. Ненадовића

Велики манастир какав је Хиландар био у XVI и XVII веку увек је морао да буде опскрбљен довољном количином воде. Један бунар и цистерна испод кухиње свакако су најстарији средњовековни објекти за снабдевање водом у манастирском кругу. Поред труда улаганог у стално одржавање тих објеката, доградња манастира и повећавање броја монаха непрекидно су наметали потребу да се постојећи систем надогради и прошири. Између Јужне мале и главне цркве налази се цистерна коју је, према уклесаном натпису, 1681/82. године „саградио“ прото-синђел Српске патријаршије Висарион. На подстицај духовника Никанора, Висарион је издвојио велику суму од 400 грошева (око 50.000 акчи). Зидање цистерне повезано је са зидањем покриве-ног канала и малог акведукта којим је вода у њу довођена. Та вода зове се Прота вода, за разлику од оне што је стизала са Спасове воде; заграђена је на потоку, на око 300 м јужно од манастира.[36]

Не може се тачно одредити када је сазидан водовод којим је манастир снабдеван са извора на Спасовој води. Непосредно испод скита Св. Тројице почиње озидани канал који је водио све до зидина код пирга Св. Саве. Канал је приказан на бакрорезу из 1757. године.[37]

---

35 АМХТ, 2/154. Последњи део реченице незграпно је формулисан на османском језику тако да се на први поглед може чинити да пише: „шест стубова за тремове [поменутих келија] наспрам две цркве“. Међутим, за такво тумачење нема довољно основа, на шта указује и претходни део реченице, где се помиње само једна црква.

36 *Записи*, IV, бр. 7079; *Каталог*, бр. 398; Ненадовић, *Осам векова*, 359, 361-363, 372.

37 Ненадовић, *Осам векова*, 359; исти, „Хиландар на графичким приказима“, 108.

Разматрања о водоснабдевању до сада нису узимала у обзир једну кратку и, нажалост, недовољно прецизну вест о ктиторству влашког војводе Њагоја (јануар 1512 – септембар 1521). Влашко *Житије светог Нифона*, цариградског патријарха, сведочи да је Њагоје довео воду у Хиландар, и то на потпуно „исти начин као у Ивирону“. На месту где се у *Житију* говори о дарежљивости према Ивирону, стоји да је Њагоје подигао акведукт како би довео воду у манастир са изворишта удаљеног преко два километра.[38] Та вест не сме да се пренебрегне, иако није потврђена другим изворима. Она показује да је један од два поменута канала сигурно изграђен између 1512. и 1521, или бар да је тада детаљно обновљен. Ако је заиста све било урађено као у Ивирону, што ће рећи да је сазидан и акведукт, то би значило да је цео систем водовода с јужне стране манастира (канал, акведукт и цистерна без трема) постојао и пре подухвата протосинђела Висариона. Цистерна, као посебно здање, не помиње се у вакуфнами из 1569. године. За сада, ипак, треба прихватити могућ-ност да цео систем водоснабдевања с те стране није заслугом ктитора протосинђела Висариона *сазидан*, него да је његовим средствима, у ствари, из основа обновљен. Складни трем над цистерном свакако је сазидан 1681/82. године, о чему сведочи поменути натпис о ктиторству.

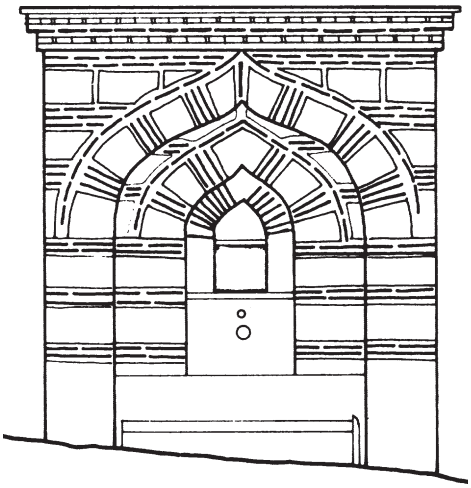

Чесма код Јужне мале. Цртеж арх. С. Ненадовића

У вакуфнами из 1569. године помиње се и једна чесма. Можда је то данашња чесма код Јужне мале, за коју се, на основу изразито „сара-ценских“ архиволта, сматра да је настала у доба туркократије.[39]

Са западне стране Јужна мала се наслања на пирг Св. Георгија. Пирг је једна од најста-ријих манастирских грађевина (X–XIII век). Изгледа да је био знатно оштећен средином XVI столећа, пре свега у разорном земљотресу. Обја-шњавајући на руском двору тешко стање у коме се нашао Хиландар, монаси су више пута (1550, 1558, 1582) истицали да су манастирске „стрелнице од много лета овештале и од труса земнога распукнуте“, и то у тој мери да се без царске помоћи тешко могу „укрепити“. Посебну посланицу Хиландарци су 1558. године предали брату Ивана Грозног, кнезу Георгију Васиљевичу. Осим других обрушених грађевина, први пут су именовали „стрелницу“ на којој се налази црквица Св. великомученика Георгија. Надали су се да ће кнез бити издашнији према храму посвећеном свецу по коме је и сам добио име. Међутим, нема потврде да је тих година пирг поправљан. Врх пирга с параклисом обновљен је тек 1670/71. године „настојањем и трудом проигумана Виктора“, а о трошку херцеговачког митрополита Василија. Убрзо потом, црквица је живописана. Путописац Барски (1744) каже да је у том пиргу била тамница у коју су затварани преступници.[40]

Јужна страна манастирског комплекса завршава се кујном, старом цистерном и тзв. „старом трпезаријом“. Све набројане просторије налазе се између пирга Св. Георгија и велике

38 N*ă*sturel, 107, 128-129.

39 Ненадовић, *Осам векова*, 365-366 (изнео је претпоставку да је чесма настала крајем XVII или почетком XVIII века).

40 Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 23, 28, 30-32, 35; *Записи*, IV, бр. 6985; Ненадовић, *Осам векова*, 233-237; исти, „Одбрана“, 107-109; исти, „Архитектура“, 158-161; Theocharidis, 63-64; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 162 (време осликавања параклиса: „око 1671“); Петковић, *Хиландар*, 62-64 (осликавање параклиса датира у 1686); Барский II, 230.

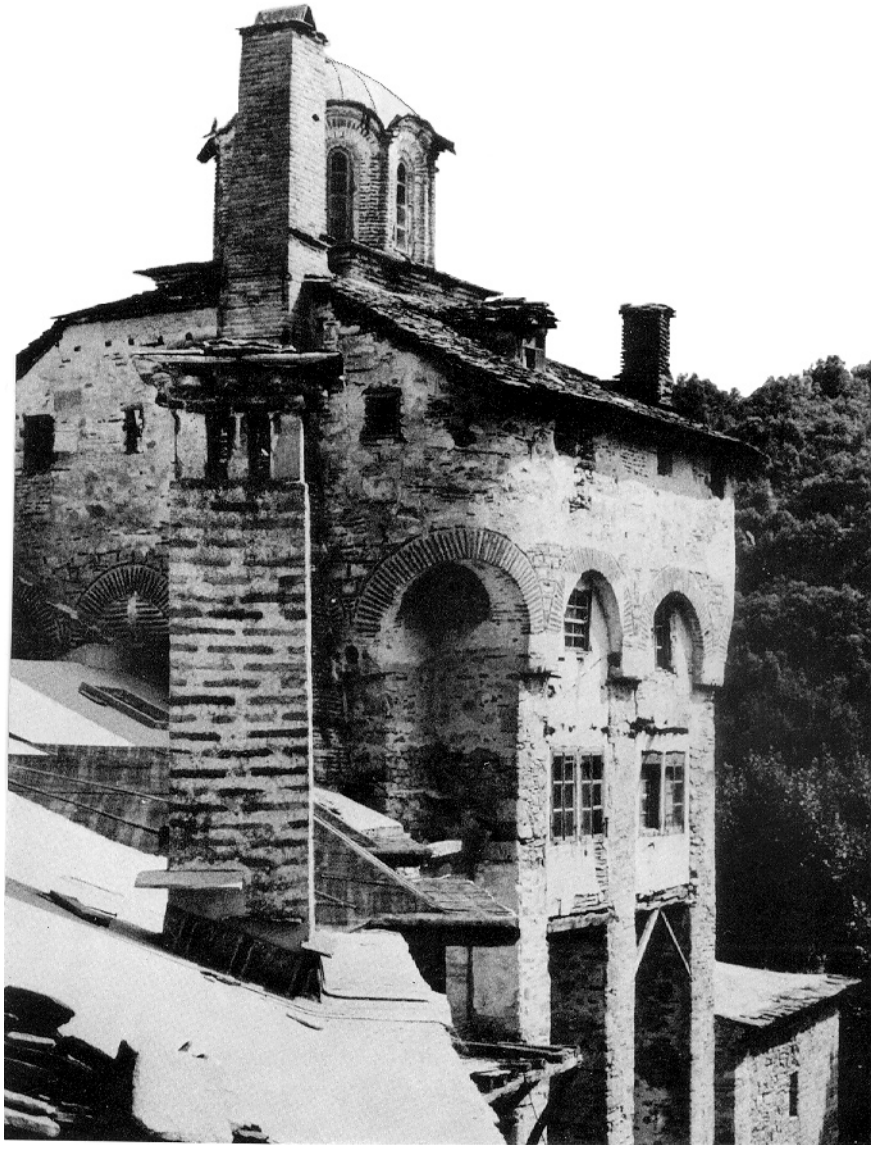

Врх пирга Св. Георгија

трпезарије краља Милутина. Кујна, или како су је монаси звали „мађупница“, „велики мутвак“ (према осм. *maṭbaẖ* = кујна), сграђена је тако да има неопходну непосредну везу с великом трпезаријом. Као саставни део кујне, тачно испод ње, налази се стара средњовековна цистерна. За разлику од цистерне, кујна се помиње у вакуфнами 1569. године. То је била кујна за монахе, док се друга кујна, вероватно за раднике, 1619. године већ налазила у зградама што су преграђивале манастирску порту.[41]

У углу између кујне и велике трпезарије из доба краља Милутина смештена је просторија што се данас назива „стара трпезарија“. Она се налази тек на другом спрату. Испод ње је остава,

41 Ненадовић, *Осам векова*, 208-209, 212-213; АМХТ, 11/5, 2/131.

повезана са кујном. Архитектонске одлике, нарочито начин украшавања фасаде, дају основа за закључак да су је зидали исти мајстори што су 1645/46. саградили конак између звонаре и параклиса Покрова Богородице, и зграду игуменарије 1651/52. године. Изгледа да трпезарија није грађена за монахе: нема јасно издвојеног места за игуманско, нити потребног узвишења за монаха који у време обедовања чита одређене текстове. Она не може да прими више од 25-30 људи. Изнета је претпоставка да су у њој обедовали аргати што су средином XVII века обнављали више хиландарских здања. Међутим, било би логичније да се аргатска трпезарија налазила близу њихове кујне, негде у зградама које су у то доба преграђивале манастирску порту на два дела. Према односу зидова произлази да је прво сазидана „стара трпезарија“, па тек онда трем с бившом музејском просторијом поред велике трпезарије. Можда су те две грађевине зидане и истовремено, али поменутим редоследом. Будући да је таваница трема почела да се зида јуна 1623. године, „стара трпезарија“ је до тада вероватно већ била завршена.[42]

Најјужнија грађевина са западне стране јесте велика трпезарија из доба краља Милутина. Спољни зид трпезарије, по свему судећи, спада међу најстарије манастирске одбрамбене зидове. Првобитна трпезарија није имала трем па самим тим није било ни просторија изнад трема. У трпезарији су се налазили дуги четвороугаони мермерни столови, исклесани из једног блока камена. Натпис на једном од њих сведочи да је „сграђен“ 1594/95. године. Наравно, такви столови постојали су и раније. Анонимном Шпанцу, који се 1555. године обрео у Хиландару, пало је у очи да трпезарија има: „столове од мермера, без икаквих столњака, само од живог камена и са рупом у средини и помало удубљене да би се када се заврши обед опрали а вода отекла кроз ту рупу“. Како даље наводи, „за сваким столом седела су шесторица“. Средином XVIII века било је 14 столова, мада се доцније помиње и нешто већи број. Игуманско сто у прочељу, за разлику од монашких, био је округао. Досадашње мишљење да је за столовима могло истовремено да обедује између 150 и 200 монаха, превазилази број који се може израчунати на основу Шпанчевог сведочења. Сви мермерни столови, изузев игуманског, замењени су дрвеним столовима 1925. године. Испод трпезарије је пространо подрум у коме се, осим намирница, чувају велика винска бурад. То је свакако један од два винска подрума с пет буради, наведена у вакуфнами 1569. године. Радови на великој трпезарији само су део укупних напора манастирског братства да оствари велике планове о детаљној обнови манастирских објеката током прве половине XVII столећа. Трпезарија је такође била оштећена средином XVI века, можда највише у разорном земљотресу. Међу другим обрушеним здањима, Хиландарци су у молби за помоћ упућеној брату Ивана Грозног, кнезу Георгију Васиљевичу, 1558. године поменули и зграду трпезарије. Живопис је сигурно делио судбину грађевине. Пре него што је око 1620. године један од најзначајних српских сликара XVII века, монах Георгије Митрофановић, започео осликавање, отворена су три правоугаона прозора на спољном зиду и пет сличних прозора на горњем делу дворишне фасаде. У исто време трпезарија је покривена новом дрвеном таваницом. Натпис уклесан изнад трпезаријских врата сведочи да је трпезарија „обновљена и пописана“ на захтев читаве братије и манастирског Сабора. Посао је довршен 16. новембра 1622. године, у време игумана Илариона. У то време већ су постојале две скривнице, које су заклањале јужни део дворишне фасаде трпезарије. Оне се налазе на спрату, у нивоу „старе трпезарије“ и тада још непостојеће (музејске) просторије изнад будућег трема, тачно између „старе трпезарије“ и горњег дела велике трпезарије краља Милутина. Према непроверивим подацима из путописа Порфирија Успенског (XIX век), испред трпезарије је тек 1652. године подигнут „портик са колонадом“. Василије Барски 1744. године помиње лепо осликано предворје трпезарије са зиданим стубовима и сводовима, али га ближе не описује.[43]

---

42 Ненадовић, *Осам векова*, 204, 208, 213-217; АМХТ, 2/144а (о дозволи вид. у наредном делу текста што говори о великој трпезарији).

43 *Viaje de Turquía*; Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 31; *Записи*, I, бр. 870; IV, 6615; Ненадовић, *Осам векова*, 203-212, 218-219; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142, 156; [Успенскій] *Первое путешествіе*, 31; Барский II, 231.

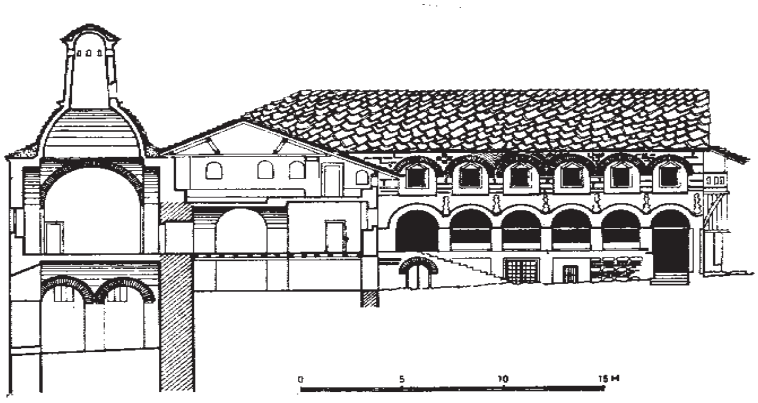

Трпезарија краља Милутина са данашњим тремом. Лево је приказан пресек кроз стару цистерну, кујну и зграду у којој је „стара трпезарија“. Цртеж арх. С. Ненадовића

Ако је година коју је Успенски забележио уопште тачна, остаје да се разјасни на шта се она тачно односила. Радови испред трпезарије увелико су били у току још пре почетка јуна 1623. године. Хиландарци су тада на сидерокавсијском суду затражили дозволу да „поправе и обнове таваницу трема испред трпезаријских врата, [величине] двадесет лаката у дужину и десет лаката у ширину, зато што се она обрушила“ (*tīrpezimüzüñ ḳapusı öñünde ṭūlen yiğirmi z̲irā‘ ve ārżen* [треба *‘arżen*] *on z̲irā‘ olan ḥayāṭuñ tavanı ḫarābe müşrif olub meremmet ve ta‘mīr olunmaġa*). У диспозицији хуџета, образлажући издавање дозволе, наиб не понавља речи монаха: „да поправе и обнове“, него употребљава још јаснији израз: „да поправе и *украсе* (*ta‘mīr ve naḳış olunmasına*) таваницу поменутог трема“. С обзиром на то да су монаси тражили дозволу за „поправку“ таванице, већи део трема је у то време вероватно већ био сграђен. Хиландарци несумњиво нису ништа „поправљали“, него су на грађевини дозиђивали сасвим нове делове, што су османске власти морале да провере и спрече, да су то желеле. То је очигледан пример прећутне сагласности за шеријатски недозвољиво проширење. Таква дозвола је Хиландарце морала коштати знатно више него обичан хуџет, јер је наиб несумњиво добро наплатио преузимање свог дела ризика. Хуџет је, иначе, састављен на уобичајен начин, карактеристичан за све дозволе те врсте: „Пошто је утврђено да постоји потреба за поправком наведеног трема, даје се дозвола од стране пречистог шеријата да се поменута таваница трема поправи и украси према првобитној конструкцији и давнашњем стању, с тим да се не проширује и не продужава“ (*z̲ikr olunan ḥayāṭuñ meremmet olmaġa iḥtiyācı olduġı muḳarrer olmaġın tevsī‘ ve terfī‘ olunmayub binā-yi aṣlısı ve vaż‘-i ḳadīmī üzere mez̲kūr ḥayāṭuñ tavanı ta‘mīr ve naḳış olunmasına ṣavb-i ṣer‘-i muṭahhardan iz̲in vėrilmegin*).[44]

Под „украшавањем“ се, вероватно, подразумевала израда декоративне дрвене таванице сличне данашњој. Међутим, тај појам може да покрива и осликавање. Назначена величина таванице (20 х 10 лаката) далеко превазилази површину изнад данашњег трема. Уколико је тадашњи грађевински лакат био исто што и аршин (≈ 0,758 м), а не знатно мањи, како је норми-рано у XIX веку (0,65 м), дате димензије потпуно одговарају великој површини која би обухва-тала не само таваницу данашњег трема него и празан простор што допуњује замишљену површину према цркви, све до ивице „старе трпезарије“ (15,25 х 7,78 м).[45] Ако је тај план заиста и остварен,

44 AMXT, 2/144a.

45 Мере су дате према: Ненадовић, *Осам векова*, 215, 218.

онда тада подигнути трем није изгледао као овај данас. Био је готово двоструко шири, тако да је допирао скоро до самог улаза у цркву. У том случају, сасвим је јасно, ни стубови ни луци нису били на садашњем месту; колонада се налазила на око три метра ближе цркви. Сле-дећа кадијина дозвола као да иде у прилог таквој претпоставци.

Крајем маја 1632. године, игуман Филип и монах Виктор издејстовали су још један хуџет на сидерокавсијском суду. Добили су дозволу да „обнове пропала врата просторије у којој једу, а која се зове ’трпеза[рија]’“ (*me’kelümüz olan oṭanuñ Terbeza taᶜbīr olunur ḳapusı ḫarābe müşrif olub tecdīd olunması*). Осим тога, одобрено им је да „према претходном стању поново осликају живописани зид што се налази са једне стране поменутих врата и потом живописани зид што се налази са друге стране, а који се зове ’осам лукова’, пошто је њихов живопис пропао“ (*zikr olunan ḳapunuñ bir ṭarafında vāḳıᶜ münaḳḳaş dīvāruñ ve yine bir ṭarafında vāḳıᶜ sekiz kemer taᶜbīr olunur münaḳḳaş dīvāruñ naḳışları zā’il olmaġın üslūb-i sābıḳ üzere müceddeden naḳış olunmasına*).[46] Нова двокрилна врата израђена су о трошку јеро-монаха Гаврила и постављена у наредна три месеца. О Гавриловом ктиторству сведочи уре-зани натпис. Натпис каже да су врата урађена „при игуману Филимону“, мада је у хуџету поменут Филип! У питању је, свакако, иста лич-ност.[47] Што се осликавања тиче, хуџет уноси извесне недоумице. С једне стране врата налази се зид трема, некад дворишни зид трпезарије. Очигледно је да су припреме за његово ослика-вање почеле пошто је трем завршен, маја 1632. године. Међутим, шта се крије иза „зида с друге стране“ врата, познатог као „осам лукова“? С друге стране врата је унутрашњи источни зид трпезарије, осликан непуну деценију раније! Он сигурно није пресликан. Можда се под „зидом с друге стране врата“ подразумевала колонада, тј. зид *наспрам* врата. Ако су у питању аркаде данашњег трема, лукова нема осам него шест. Али ако је трем изгледао другачије, о чему је већ било речи, онда је могао да има и осам лукова. Међутим, уколико размишљање крене тим путем, мора

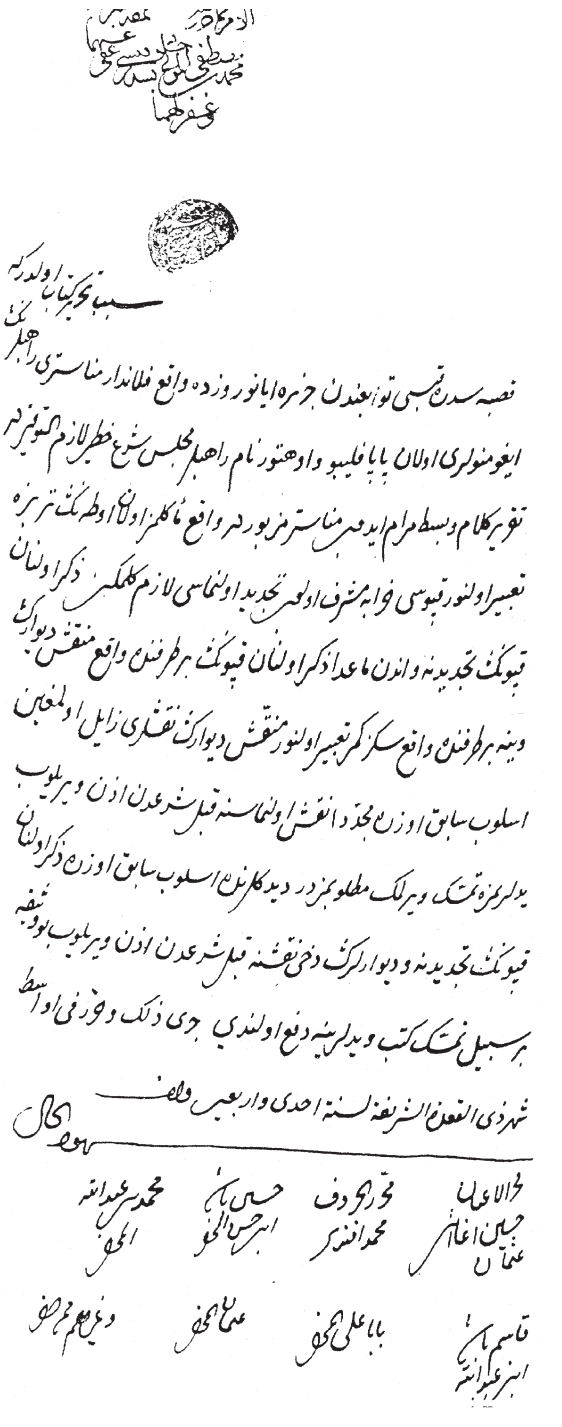

Хуџет, 20 – 29. 5. 1632 – дозвола за поправку врата трпезарије и украшавање зидова (AMXT, 2/158; дим. 36,3 x 15 цм)

46 AMXT, 2/158. Термин *naḳış* може да значи „украс“, „живопис“, „дуборез“ и слично.

47 *Записи*, IV, бр. 6729. Вид. поглавље *Игумани и монаси*.

се имати у виду да тај зид онда не би био правилно и прецизно одређен у документу. Чак се поставља и питање зашто онда није тражена дозвола за осликавање целог трема, што је далеко једноставније од употребљеног одређења.

Османски документи показују да су јуна 1623. године бар груби зидарски радови на трему већ били при крају. Трем је свакако био потпуно завршен пре краја маја 1632. године, чим је братство предузело кораке да се један његов део ослика. То значи да је тада изнад њега сигурно већ била подигнута бар таваница. Тада саграђени трем био је, вероватно, скоро два пута шири од данашњег. Сасвим је могуће да трем с данас постојећим аркадама потиче из 1797. године, када је, по свему судећи, сагра-ђена и просторија изнад трема.

Круг манастирских грађевина затвара се игуменаријом, зградом која повезује велику трпезарију краља Милутина и конак из XIX века на северозападној страни. Име је добила по томе што су у њој становали игумани, проигумани, епитропи и други чланови манастирског Сабора. Игуменарија се нас-лања на стари средњовековни зид. Међутим, нема доказа да су на том месту тада постојале и зграде. Игуменарија је више пута обнављана и дограђивана. Јужни и северни делови зграде нису зидани истовремено. Јужни део игуменарије сазидан је или обновљен 1558/59. године, заслугом игумана Генадија. Међутим, темељита обнова започела је током прве половине XVII века, у доба највећег градитељског полета у манастиру. Изнад лукова на првом спрату северног крила зграде налази се први натпис из XVII века, на грчком језику, што је неуобичајено. Тај део је или обновљен или дозидан као потпуно нов 1639/40. године, у време када је игуман био велики ктитор и прегалац Теодосије. Нешто доцније, 1651/52, када се на положају игумана налазио јеромонах Виктор, завршена је обнова јужног дела игуменарије. У натпису изнад првог спрата не пише ко је ктитор. Следећи натпис из исте године сведочи да је обнова извршена средствима Теодосија, тада проигумана. Пошто је уклесан на трећем спрату јужног дела, вероватно је то граница изнад које се тада није даље зидало. За разлику од северног дела зграде, који је могао бити сазидан као потпуно нов 1639/40, јужни део је, сасвим сигурно, само обновљен, о чему сведочи натпис. Нема никаквих података о грађевини која је тада срушена. Игуменарија је зидана с отвореним лучним тремовима према дворишту. У подруму северног крила зграде и данас се налази пекара. Можда је и пекара из вакуфнаме (1569) била негде на том простору, ближе трпезарији. Игуменарија је често обнављана и у наредним столећима, када су саграђени параклиси Св. Димитрија и Св. Саве (1779).[48]

Натпис на игуменарији: „Ктитор Теодосије проигуман 7160“. Калк арх. С. Ненадовића

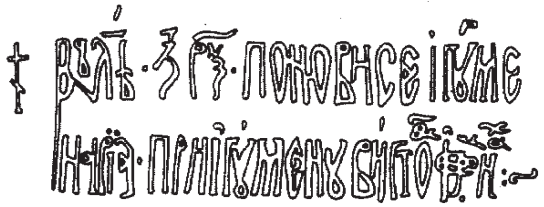

Натпис на игуменарији: „Године 7160. понови се игуменарија при игуману Виктору јеромонаху“. Калк арх. С. Ненадовића

На главној цркви, католикону, не могу се уочити трагови зидарских радова. Црква је вероватно уредно одржавана. Натпис на крову из 1612/13. године говори о постављању новог оловног покривача на куполу. „Метох труло“, записао је мајстор, потписавши се као „Јарсеније наречени чрнац“. Кров је опет поправљан негде крајем истог столећа. Црква је и тада „прекри-

48 Необјављени калк натписа игумана Генадија љубазно ми је показао академик Гојко Суботић; *Записи*, IV, бр. 6873, 6878; Ненадовић, *Осам векова*, 279-296; Theocharidis, сл. 1. Године у Теодосијевом запису различито читају Ст. Димитријевић: ҂ꙁрꙁа, тј. 1652/53 (*Записи*, IV, 6878) и С. Ненадовић, који даје калк: ҂ꙁрѯ, тј. 1651/52 (Ненадовић, *Осам векова*, 279). Потоњи датум забележен је и крајем прошлог века код Саве Хиландарца (Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара. Успомена на седамстогодишњицу оснивања*, 67). Гојко Суботић такође сматра да је то тачна година.

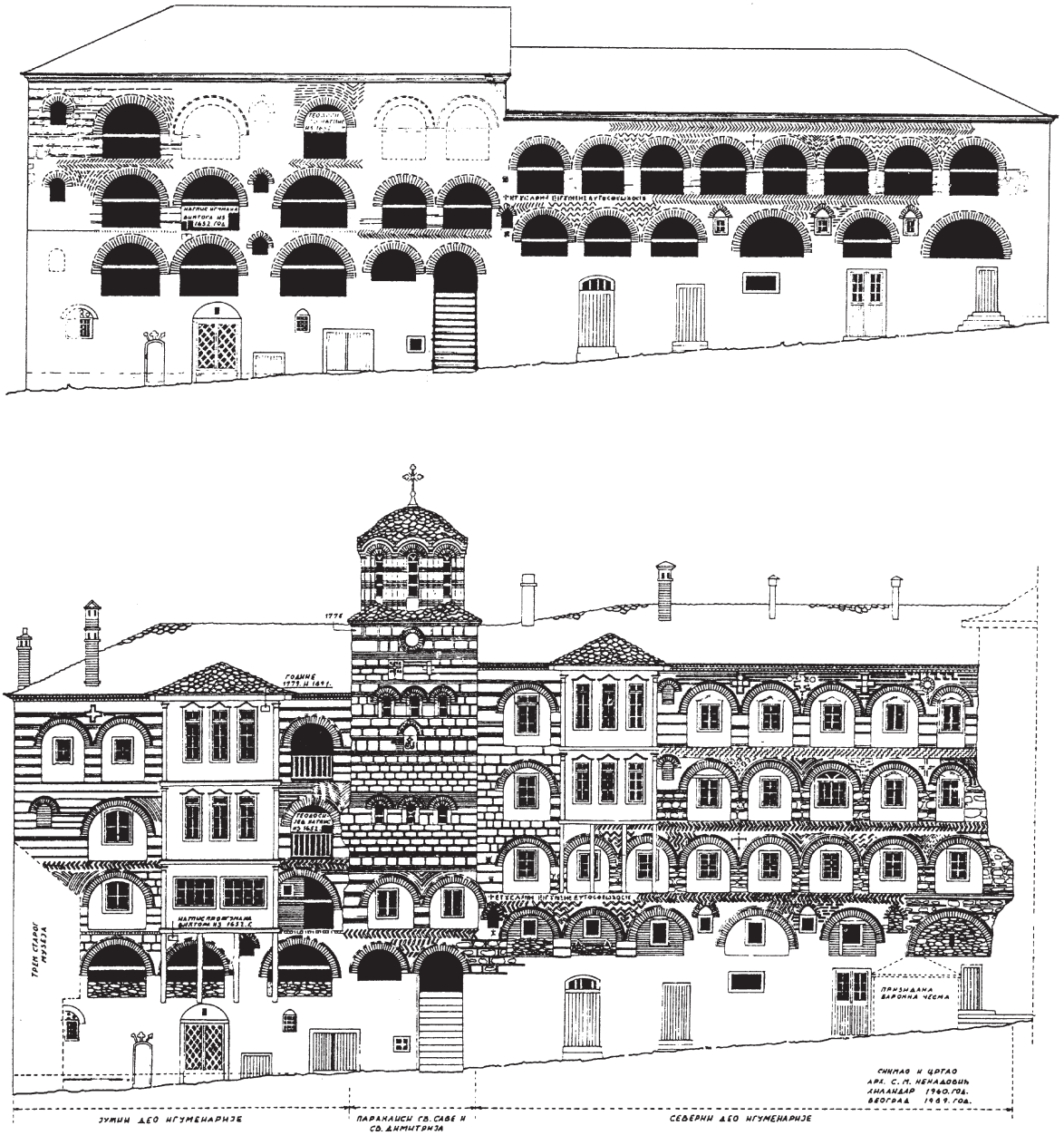

Игуменарија. Реконструкција изгледа после обнове игумана Теодосија и данашњи изглед. Цртеж и реконструкција арх. С. Ненадовића

вена оловом“, али о трошку хиландарског монаха Митрофана. Питање је да ли је оба пута препокривана цела црква, или се радило о поправкама, мањег или већег обима. Путописац Василије Григорович Барски два пута бележи да црквени кров није од обичног олова, како је уобичајено, него много вреднији. Једном каже да у њему има „половина сребра“ (1725/26), док други пут помиње примесе „злата и других метала” (1744). Наводи да су му монаси испричали како су им солунски Јевреји нудили велики новац за тај кров, па и то да храм покрију новим оловом, али да они понуду нису прихватили, прозревши њихове лукаве намере. На цркви су каткад забележени чак и мањи радови, попут оних што су их 19. јуна 1616. године извели еклисијарх Антоније и извесни мајстор Пројко. Они су тада „мереметисали чамове“, што на османском језику значи да су поправљали (тј. намештали нова) стакла на прозорима.[49]

Много се више зна о обнови унутрашње декорације цркве. Претпоставља се да капители на стубовима код ђаконикона потичу из XVII века. У време игумана Филипа, 20. новембра 1631. године, постављена су нова врата на улазу из припрате у наос. Одмах потом, 1632/33, о трошку игумана Теодосија постављена су двокрилна врата која одвајају припрате кнеза Лазара и краља Милутина. Нешто доцније, 1634/35. године, босански митрополит Исаија платио је израду интарзираног игуманског престола са балдахином, а херцеговачки митрополит Симеон нови иконостас (одавно распарчан по другим хиландарским црквама). У то време направљени су и један налоњ и две осмостране певнице. Крајем XVII века, 8. августа 1688, о трошку темишварског митрополита Василија израђен је проскинитар за иконе. Све су то предмети веште занатске израде, интарзирани кошћу и седефом, према тадашњој светогорској моди.[50]

Пре средине XVI века обнавља се и сликарска делатност у манастиру. Међутим, обнова добија замах тек почетком XVII столећа. Израђују се иконе и читави иконостаси, делимично се или потпуно обнавља живопис у трпезарији и околним манастирским параклисима. У томе су учествовали и неки од најзначајнијих српских уметника. Међу њима, најдубљи траг оставили су зографи Георгије Митрофановић и поп Данило.[51]

Званично одобравање поправки није увек протицало без тешкоћа. Хиландарци су неколико пута морали да затраже подршку на Порти против „нижих службеника“ (*ehl-i ʿörf*) који су спречавали издавање дозволе, или су их чак ометали упркос већ добијеним хуџетима. Под „нижим службеницима“ подразумевало се кадији или наибу подређено особље, које је вршило увиђај и проверавало монашке захтеве, укратко, сви што су учествовали у одобравању радова и издавању дозволе. Тај израз је могао да обухвати и светогорске бостанџије. Како су фермани увек упућивани солунским кадијама, као надређеним, лако је претпоставити да је главна препрека био сам сидерокавсијски кадија или наиб. Према наводима Хиландараца, искључиви циљ „нижих службеника“ био је изнуђивање мита. Први сачувани ферман потиче с почетка јуна 1618. године. Солунском кадији је наређено да забрани неоснована ометања, али исто тако и да не дозволи прекорачивања приликом обнове. Нажалост, заповест не говори о ком конкретном подухвату је реч. Из те године није сачувана кадијска дозвола што је морала да уследи иза поменутог фермана. А можда је солунски кадија проценио да монаси траже више од допуштеног, или бар више од онога што су власти биле спремне да толеришу. У другом случају, из августа 1631. године, неке неименоване особе спречавале су Хиландарце да обаве поправке упркос фетви шејх ул-ислама која је гласила у корист монаха, а потом, и упркос добијеном хуџету. Султанска

---

49 *Записи*, VI, 10116; Барский I, 20; Барский II, 236-237; *Каталог*, бр. 376. С. Димитријевић је годину натписа што се односи на „труло“ прочитао као **ꙁркд** (1615/16), док је Ђ. Бошковић исту годину прочитао као **ꙁрка** (1612/13), објавивши и калк (*Записи*, VI, 10115; Бошковић у сарадњи са Ковачевићем, 17, 29, 41).

50 *Записи*, I, бр. 1888; IV, 6723, 6738, 6754, 6756; В. Хан, *Интарзија на подручју Пећке патријаршије (XVI–XVIII ст.)*, Нови Сад 1966, 100-108; Ненадовић, „Архитектура“, 137 (према А. Орландосу); Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 146 (грешком је наведено да је ктитор врата између наоса и припрате јеромонах Гаврило и да су врата између две припрате постављена 1640. године).

51 Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 148-164.

заповест солунском кадији у суштини је била иста као и претходна. Кадија је морао да омогући спровођење закона. Ни у том случају није познато око којег хиландарског здања је настао спор. У то доба радови су се изводили на више грађевина. Језуитски учитељ Николо Роси поменуо је у једном извештају Светој столици на самом крају 1637. године како бостанџије сваке године проверавају манастире тражећи, између осталог, обновљене или новосазидане црквице и друге грађевине. Пошто манастири увелико обнављају своја здања, пише Роси, монаси не пуштају бостанџије унутра него им дају 1.000 грошева да би их уђуткали. Пола века доцније Пол Рико је потврдио да се дозволе за обнову манастира на Светој Гори добијају уз високе трошкове.[52]

Тек после једног и по столећа османске владавине, негде од средине XVI века, Хиландарци су кренули у велике градитељске подухвате. Манастир се, по свему судећи, до краја тог века проширио на северну страну и заузео површину коју има и данас. Крајем друге половине XVI века започео је процес обнављања старих и зидања потпуно нових здања. Крупни и скупи грађевински подухвати смењивали су се један за другим, готово непрекидно, све до средине XVII века. Интересантно је да су монаси у том истом раздобљу кренули и у обнову више објеката на својим поседима, како на самој Светој Гори тако и изван ње. Током друге половине XVII века сазидано је и обновљено тек неколико мањих целина, те се то раздобље градитељске делатности не може мерити с претходним, нити се њему може прикључити.

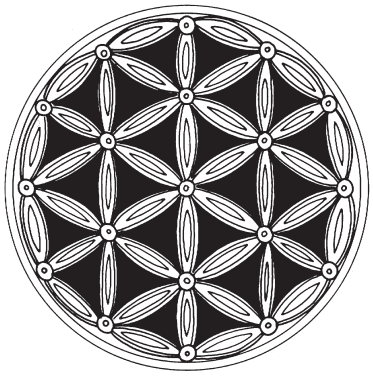

52 AMXT, 8/71, 8/80; Hofmann, *Rom und der Athos*, 57-58; Ricaut, 243-244.

Хиландар је био те среће да су га током прва три столећа османске власти најчешће предводили угледни и сналажљиви јеромонаси. Напредак манастира обезбеђивао је и други предуслов: да под способном управом увек има довољно братије, једнако посвећене духовном усавршавању и радним обавезама. Хиландарци нису водили битку за опстанак. Напротив, они су манастир успешно развијали, ширећи његов углед и старајући се да никада не западне у потпуно безизлазну материјалну кризу. Такве кризе су у многим мањим светогорским манастирима често доводиле до великог одлива монаха. Познати извори показују да Хиландар од почетка турске власти па све до катастрофалних пожара током прве половине XVIII века никада није имао озбиљнијих проблема с бројношћу братије.

Први извори који говоре о укупном броју хиландарских монаха јесу опис Свете Горе из пера монаха Исаије, настао после 1498. године (можда најпре између 1500. и 1518, бар први и најважнији део), и један османски катастарски дефтер из 1530/31. Монах Исаија доноси бројку од 170 монаха, док су у поменути дефтер убележене тачно 132 особе.[1] Игуман манастира Св. Пантелејмона тврдио је 1561. године да у манастиру живи укупно 200 монаха, међу којима су један архимандрит, 20 свештеника и 12 ђакона.[2] Непуну деценију доцније, почетком марта 1569, вакуфнама састављена поводом принудног откупа сопствених поседа сведочи о далеко малобројнијој братији – свега 60 монаха.[3] До краја XVI века, колико је познато, о бројном стању светогорских монаха известио је још једино руски посланик Иван Мешенин 1582/83. године. Према његовим речима, у Хиландару је било 108 монаха.[4] Наредни податак пружа тек хиландарска посланица руском цару из 1629. године. Сами Хиландарци тврдили су тада да их је тачно 276.[5] Кроз читав XVII век среће се још само један, и то сасвим неуверљив, податак о бројном стању Хиландараца. У свом, иначе веома добром опису Свете Горе, објављеном 1677. године, Јосиф Георгиринис очигледно је изнео непроверене бројке: Хиландару је приписао невероватних 800 монаха, неупоредиво више него било ком другом атонском манастиру![6] Следећи путописац с новим подацима јесте тек Иполит Вишенски 1709. године. Забележио је да у Хиландару обитава око 300 душа. Василије Григорович Барски затекао је 1744. године у Хиландару свега 30-40 монаха, с тим што их се још двадесетак налазило у писанији. Такво стање вероватно је било последица два катастрофална скорашња пожара. Само десетак година доцније ситуација се битно изменила. Званичан османски попис из 1765. године доноси бројку од 220 монаха, што значи да их је могло бити и више.[7]

Чини се да се наводима датим за XVI и XVII век углавном може веровати, изузев податку Георгириниса. Бројке самих Светогораца, ако су донекле и заокружене, уклапају се у оквире које дају руски извештач и званични османски документи. Што се тиче османских извора, треба имати у виду да уписана бројка представља најмањи могући број монаха на који су разрезиване дажбине. Наравно, увек се може поставити питање да ли назначене бројке подразумевају и житеље „Старог манастира“ Св. Василија на мору, скита Св. Тројице, хилан-дарских келија у Кареји као и оних у близини манастира. С друге стране, још од краја XVI века, негде између

---

1 Isaïe, 263 (о неслагањима у датирању описа вид. нап. 1 у одељку *Русија*); Lowry, “A Note”, 118, 132 (о датирању дефтера вид. нап. 6 у одељку *Мунухово*).

2 Іоаким, 15.

3 AMXT, 11/5, 11/5a.

4 *Сношенія*, I, 143.

5 *Сношенія*, II, 79.

6 Georgirenes, 92.

7 „Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, 686; Барский II, 245; Ἀλέξανδρος, 258-259.

половине и трећине свих атонских монаха, а вероватно и Хиландара, непрестано је било у писанији, далеко од манастира.

До краја XVII века братија је, изгледа, живела у општежићу, наравно, онаквом какво се у то доба једино могло одржати. Огромном већином монаси су били српског порекла и то су свуда истицали. О томе је већ било говора у поглављу о унутрашњем уређењу Свете Горе у раздобљу од XV до XVII века. Питање српског карактера манастира у то доба се није постављало. Постало је актуелно тек од друге половине XVIII столећа.

Недовољно се зна о Хиландарцима у првим вековима османске власти. Ипак, постојећи извори омогућавају да се стекне основна представа о мањем броју утицајних личности и њиховим особинама, духовним и управљачким. Многи од њих су били велики ктитори свога манастира. Други су се одликовали економским и организаторским способностима. Било је и оних што су због угледа који су стекли позивани да се врате у „српске земље“ и приме се високих архијерејских дужности. Међу братијом је било образованих, али су преовлађивали прости, неуки монаси, као и у свим атонским манастирима. Манастирска управа се зато трудила не само да одржава неопходан ниво духовног живота, него и да га непрестано унапређује. У манастиру је било доста писмених монаха који су преписивали и повезивали старе богослужбене књиге. Осим њих, у Хиландар су долазили и у њему стварали многи познати зографи.

Током XV века, у време разарања последњих остатака српске државности на Балкану, у Хиландару су утеху и спокој потражили поједини српски племићи. Најстарији син деспота Ђурђа, слепи Гргур Бранковић, умро је на неком од хиландарских метоха у Пострумљу као монах Герман, 16. октобра 1459, убрзо после пада Деспотовине у руке Османлија. Тело му је пренесено у Хиландар, у коме је раније вероватно био постриžен.[8] У спору Хиландара са Зографом око поседа у Комитиси, међу монасима који су заступали српски манастир између октобра 1485. и јула 1486. године, помиње се извесни Јован Богаш (*Yovān Bōġaş*). Можда би то могао бити члан познате врањанске или костурске феудалне породице Багаш. У јединoм документу у коме је поменут, представљен је као опуномоћеник Маре Бранковић, која је тада заступала Хиландар. Због тога се не може с апсолутном сигурношћу тврдити да је био хиландарски монах, иако је то врло вероватно.[9] Између јануара 1500. и септембра 1505, међу хиландарским монасима помиње се Марко Црнојевић (*Mārḳō veled-i Çerna*; *Çerna-oġlı Mārḳō*). Очигледно је уживао знатан углед јер је у спору са Ватопедом поменут на првом месту, пре хиландарског игумана. У име Хиландара, или можда свих светогорских манастира, поднео је на Порти 1505. године две жалбе због незаконитих поступака нижих органа власти. Ако је о истој особи реч, пошто је именован само као „ђаур Марко“, неки Козма га је маја 1500. године покрао, и то толико да је Марко захтевао султанску наредбу о његовом гоњењу. Употреба патронима и очигледан значај који су Марку Црнојевићу придавали монаси несумњиво иду у прилог његовом поистовећивању са Стефаном Црнојевићем, последњим владарем Црне Горе (1496–1498). О њему се доскора знало само то да се, после пада државе под турску власт, закалуђерио. Очигледно је уточиште потражио у Хиландару, вероватно претходно обезбедивши добро плаћени аделфат.[10]

Најважније одлуке за манастир увек је доносио манастирски Сабор. Међутим, игумани су били ти који су их спроводили и од којих је највише зависила организација свакодневних духовних и лаичких манастирских послова. Потпун списак хиландарских игумана није могуће саставити. (Све вести о игуманима и братији сабране су у *Прилогу 1*: „Хиландарско братство

---

8 Грујић, „Светогорски азили“, 82; Schreiner, III, 168.

9 AMXT, 11/1 (делимично преведен у: БМБ, 207-208), 11/2; БМБ, 205-208 (иако име није написано на одговарајући начин, Бошков не оставља могућност да је реч о некој другој особи, а не о припаднику породице Багаш).

10 BDB, 135-138; AMXT, 12/37/12, 7/6 (регест у: BDB, 149/бр. 8), 7/9 (регест у: BDB, 150/бр. 15), 7/10 (регест у: BDB, 150/бр. 16).

1423–1700“.) Прикупљање вести о игуманима отежава чињеница да уз њихова имена нису увек бележени чинови, посебно у османским документима. С друге стране, нарочито приликом одлазака по помоћ у Москву, предводници посланстава, готово по правилу, носили су само чин архимандрита. Иако су они најчешће били управо игумани, неки примери показују да то и није морало бити правило. Потпуни списак је много мање битан од чињенице да су се о најзаслужнијим хиландарским челницима, ипак, сачувале неколике вести, мада су и оне раштркане и неуједначене. Крајем XV века бар по два пута сменили су се игумани Исаија (1492, 1495/96) и Јефтимије (1493/94, 1498). Почетком XVI века игуманski трон заузео је Макарије, син Вергаруба (?) (*Verġārūb*, /*V*/*Ūrġārūb*, /*V*/*Orġārōb* – постоји више могућности читања) (1500/1501, 1504), кога је накратко заменио Симеон (1503). За њима су следили Данило (1510/11) и Матеј (1511, 1513). Судећи по томе што је носио титулу проигумана, игуманску дужност највероватније је вршио и јеромонах Спиридон (пре маја 1492).[11] У доба Исаије и Јефтимија, коначно је учвршћен ктиторски однос влашких војвода према Хиландару. На положају игумана, али и после тога, Макарије је заступао манастир у важним споровима са Ватопедом, турским властима и на Карејском сабору. Судећи по томе како је именован у једном османском документу, постоји могућност да је био бугарског порекла (ако се име оца прочита као *Vurġārōb*, то би могло да потиче од ⱳⱆⱃⱀⱁⱂⱁⱆⱔ/Βουργαροπουλος, тј. Бугаропул, син Бугарина, што је презиме које се на Халкидици среће у средњовековним изворима). Такође, крајем 1500. године, Хиландарци су се коначно изборили за дубровачку свећу.[12] Поменути игуман Данило можда би могао да буде једна од две особе с истим именом које се нешто пре 1516/17. године срећу као игумани Кутлумуша и Симонопетре. За првог се зна само толико да је бивши Хиландарац, док је други Данило, познат и под именом Прохор, био хиландарски монах из пирга Св. Василија.

Положај прота Свете Горе 1500. године заузимао је јеромонах Козма. Важне послове за Хиландар тада су завршавали монах Марко Црнојевић, монах Герман (1485/86, 1491), Теодосије, син Дујка (?) (1502), Исаија, син Шишмана (1502), Висарион, син Петка (1502), који је можда у чину ђакона 1498. путовао на влашки двор, Рафаил (1506, 1510, 1512) и, вероватно, економи неких метоха у Пострумљу, који су сами завршавали послове чак и у Цариграду: Григорије, син Саве (Здравик 1492), Матеј (Здравик 1495/96, 1504), Никодим (Георгила 1504) и Данил (Куцово 1505).

До средине XVI века на игуманском престолу налазили су се Јевстратије (1518), Данил (негде 1518/19), Филип (1519/20), Макарије (1525/26, 1533), Јован (1539/40), Јеротеј (1543), други (?) Јован (1550), Пајсије (1550) и Зосим (1552). Због титуле проигумана коју су носили, игумани су највероватније били, иако то нигде није потврђено, и Сава (пре маја 1516), иначе светогорски прот 1512/13. године, Леонтије (пре августа 1517), хаџи Јефтимије (пре јуна 1547) и Генадије (пре августа 1550). Нарочиту пажњу изазива игуман Макарије. Он је у пролеће 1525. године отишао у Влашку како би новог војводу, Радула од Афумација, приволео да настави да даје редовну годишњу помоћ манастиру. Тада добијене повеље о редовном „оброку“ намењеном Арбанашком пиргу садрже једну веома занимљиву одредбу. Самом игуману Макарију одређена је годишња помоћ од 1.000 акчи. То је била изузетна част, иако је Макарије добио тек један или два „оброка“ (повеља из 1528. године не потврђује ранију одредбу). Колико се зна, само је још бивши прот Козма крајем XV и почетком XVI века био награђен сличном помоћи, а примао ју је знатно дуже него Макарије. После Макарија, на своје лично име, није је добио више нико. Нешто доцније, у пролеће 1533, Макарије се појавио у Молдавији, где је успео да издејствује редовну годишњу помоћ Хиландару. Успостављање таквих односа с молдавским двором било је од непроцењивог значаја за манастир. Игуман Макарије је између децембра

---

11 Будући да *Прилог 1*: „Хиландарско братство 1423–1700“ садржи и прецизне податке о пореклу свих вести о игуманима и монасима, непотребно је њима оптерећивати научни апарат у овом поглављу. Листа је састављена искључиво према изворима. Нису уношени подаци из списка датог у: Mošin in Sovre, 86-88.

12 Уп. поглавља *Влашка* и *Дубровачка свећа*. Име Βουργαροπουλος/ⱳⱆⱃⱀⱁⱂⱁⱆⱔ среће се у грчким и ћириличним документима (*Actes de Xénophon*, 409; Мошин, „Акти“, 183).

1526. и 1529. године сачинио кратак географски спис *Приказ земаља Дакијских*, који, поред описа влашких кнежевина, садржи и опис Црне Горе. Та чињеница, као и очигледан Макаријев углед на влашким дворовима, уз податак да у Хиландару постоји двострани дрвени клише за штампање икона из прве половине XVI века, узима се као довољан доказ да се хилан-дарски игуман Макарије поистовети са истоименим првим влашким штампаром (1507–1512), претходно, вероватно, и првим црногорским штампаром (1493–1495/96). Као да се негде после епизоде са влашком штампаријом Макарије повукао у Хиландар, где се потом успео на игуманско престо. Непосредног доказа да је реч о само једном Макарију, уместо можда чак тројици, ипак нема. Црногорског монаха штампара у непосредну везу с влашким штампаром Макаријем доводи сличност цетињских и трговишких издања штампаних књига. Ипак, мора се приметити да постоји велика временска разлика, с обзиром на то да се Макарије као игуман последњи пут помиње 1533. године. Она је и већа ако се тражи веза с Макаријем који је са Дмитром из Јањева 1536. саградио Оловну келију код Кареје, а 1541. дао да се живопише.[13]

Пре него што је постао игуман (1539/40), Јован је обављао друга важна задужења у манастиру: као духовник путовао је у Влашку (1525) и Дубровник (1526). По други пут заузео је игуманску (1550), а потом и протову столицу (1552/53). Као проигуман, посетио је Дубровник још два пута (1544. и 1558). После неколико извиђања и темељних припрема, 1550. године успостављени су званични односи између Хиландара и руског двора. Пајсије је био први хиландарски игуман кога је с великим почастима примио Иван Грозни. Плод његове мисије је прва руска грамота о сталној помоћи Хиландару. Током прве половине XVI столећа на положају светогорског прота налазили су се Сава (1512/13), Гурије (sic!?) (1528), јеромонах чије име очигледно није добро прочитано и бивши (?) игуман Јован (1552/53). Важне манастирске послове завршавали су проигуман Леонтије (1517), старац Мардарије, син Манола (1517–1519, 1526– –1528?), Никандар, син Алексе (1518–1520, 1534), Никодим (1519/20), Григорије (1529, 1536/37), Кузман Оливер (1542/43), јеромонах Роман (1542, 1547/48, 1552), духовници Малахија (1542) и Тома (1550), и други. Књиге су преписивали Висарион (1510/11), Христодул (1519/20) с илуминатором Дионисијем, Храна (?), јеромонах Сава (1541/42) и Јефрем (?).

Како деценије одмичу тако се умножавају извори из којих се црпу вести о хиландарској братији. До краја XVI века ређали су се следећи игумани: Силвестар (1558), Генадије (1558/59), архимандрит и игуман Прохор (1558–1560), Герман, син Петра (1561), опет Прохор (1562), Никифор (син Марка?) (1564, 1566), Пајсије, син Косте (1569), по трећи пут архимандрит Прохор (1571), опет Пајсије (1571), (потом можда још једном Прохор 1571/72, мада се тај помен може односити и на време пре другог избора Пајсија), Серафион, син Петра (1573, вероватно по други пут, с обзиром на то да се још новембра 1569. помиње као проигуман), по трећи пут Пајсије (1573), опет Серафион, поменут као архимандрит (негде између 1574. и 1577), затим личност непрепознатљивог имена (1576), други Пајсије, или по четврти пут исти (1578), Теодо-сије, као архимандрит (око 1580), опет Пајсије (1580), тада већ, сасвим вероватно, други, можда Пајсије, син Николе, затим Макарије, као архимандрит (1582), Григорије (1583), ако му се име може тако протумачити (?), затим Пајсије, син Радоње (1583–1585), можда Сава, као архимандрит (1585), потом опет један Пајсије (1586), па Сава, син Ника (?) (1587), затим по други пут Григорије (1588), можда Арсеније, као архимандрит (1588), опет Сава (1588), веро-ватно по трећи пут Григорије (1589), потом су се исте године (1590) више пута смењивали Арсеније и Григорије, да би се Григорије коначно учврстио (1591–1597, непрекидно ?), док су се на самом крају века на положају игумана нашли Георгије (1598), ако, будући да се помиње само у једном познијем препису карејске *Проскомидије*, није реч о омашком преименованом

13 *DRH.B.TR*, II, бр. 234, 235; Невоструjев, „Три хрисовуље“, 285; Đ. Sp. Radojičić, „Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori“, *Arhivist* 2 (1955) 10-12; исти, „Карактер и главни моменти из прошлости старих српских штампарија (XV–XVII века)“, *Историски записи* VI, 7-9 (јул - септ. 1950) 262; Н. Синдик, *Смерни свештеник мних Макарије от Чрније Гори*, Подгорица 1995, 6-13.

Григорију, и Јоаким (1599/1601?).[14] Мада за то нема потврде, негде пре новембра 1568. године дужност игумана вршио је и јеромонах Никодим, судећи по томе што је доцније два пута поменут као проигуман.

О игуману Силвестру зна се веома мало. Пре избора, као еклисијарх једном (или двапут?), био је на челу успешне хиландарске мисије у Москви (1556/57, или још од 1554/55). По смењивању, као проигуман, рукоположен је за рашког митрополита (1559/60). Генадије је 1558/59. године вероватно по други пут био изабран за игумана, с обзиром на то да је као проигуман био у првом хиландарском посланству у Русији (1550). Потом је два пута слат у Дубровник по свећу (1557. и 1560). Његова највећа заслуга свакако је подизање или темељно обнављање јужног крила игуменарије (1558/59). Вероватно најспособнији и најугледнији Хиландарац средином XVI века био је игуман и духовник Прохор. Био је три или четири пута изабран за игумана. Када су установљени званични односи с руским двором учествовао је у свим посланствима, у прва два као јеромонах (1550, 1556/57), а потом као архимандрит, тј. игуман (1558/59. и 1571). По силаску с функција, дугогодишњи старешина манастира повукао се у Кареју, где је из темеља обновио и опремио хиландарску келију Три светитеља (завршену 1575/76). Његова ктиторска делатност не завршава се тим великим делом: учествовао је и у наручивању вредних икона. Игуман Никифор (син Марка?) такође је веома значајна личност. Био је изабран и за светогорског прота. Изгледа да се замерио већем делу братства када је продао келију Св. Томе, до тада саборну келију Хиландараца у Кареји. Одредио је да саборни храм буде испосница Св. Саве, што је било противно типику. У доба игумана Серафиона, сина Петра, метох у Коруни је враћен у посед Хиландара за 19.000 акчи (1573).

Бар три јеромонаха с истим именом – Пајсије – и високим функцијама игумана и проигумана јављају се у Хиландару између 1569. и 1586. године. Један од њих био је и прот. Ниједном нису поменути заједно у истом документу, чак ни двојица, што још више отежава њихову идентификацију. Први је несумњиво Пајсије, син Косте (1569, други пут 1571, трећи пут 1573). У његово доба манастирска каса је претрпела тежак удар изазван посебном мером централних власти (1568/69), када су манастири били приморани да откупе сопствене поседе. Први проигуман и економ под именом Пајсије појављује се тек 1576. године, приликом куповине два дућана у Серу. Док се на месту светогорског прота налазио (већ помињани игуман?) Хиландарац Пајсије (1578/79), други Пајсије је, изгледа, био игуман (1578). Вероватно је тај потоњи Пајсије био игуман и 1580. године. Могуће је да је то Пајсије, син Николе, како се 1582. и 1586. прецизно представљао у турским документима. Помињан је само као манастирски опуномоћеник у споровима, што не искључује и неку функцију. Пајсије, син Николе, можда је био рођак једног од двојице великих везира ожењених султанским кћерима. Тих година повраћен је, вероватно претходно заложени, метох у Куцову за 20.000 акчи (1581). Тек 1583. на месту игумана јасно је патронимом одређен Пајсије, син Радоње (Радоја?), што такође не значи да раније већ није био игуман или опуномоћеник. Одбранио је посед у Јованици после серије успешних потеза у спору са Есфигменом (1583). Током 1584. године, на име неисплаћених дугова припојио је манастирском поседу две куће и три винограда у Извору, купио је кућу и ливаду у Новом Селу и, као најзначајнији потез, купио је од Ксенофонта велики метох у Уч Еву на Каламарији за 38.000 акчи. Потрудио се и око обнове манастирске арсане. Иако одређен само именом, вероватно је управо он био игуман до 1585. године. Тај Пајсије, или онај, син Николе (поуздано манастирски опуномоћеник у једном спору 1586), опет је био игуман 1586. године. Вратио је келију Св. Томе у Кареји у хиландарски посед и, како сам каже, скинуо клетву с братије вративши „саборницу“ из испоснице у њу. Други Пајсије је вероватно био проигуман те исте године. Последњи Пајсије у низу забележен је 1586. године као проигуман.

---

14 Помен игумана Патрикија, као и његово евентуално везивање за 1557/58. годину, крајње су сумњиви. Запис у коме се помиње (*Записи*, IV, бр. 6299 – према негдашњем *Каталогу* монаха Саве) није потврђен у Богдановићевом *Каталогу ћирилских рукописа* (*Каталог*, бр. 72).

Најчешћи узрок смена од краја XVI века на Светој Гори било је награђивање за успешан повратак из писанија, што ће рећи за попуну манастирске касе, или за неке друге заслуге, као што је ктиторство. Током друге половине XVI столећа честе смене игумана у Хиландару своде се на раздобље од само неколико година: од 1588. до 1591. С једним изузетком (игуман Сава), тада су се бар по четири пута међусобно сменили игумани Григорије и Арсеније, обојица осведочено успешне старешине. Ништа не указује на њихову личну нетрпељивост или ривалство због кога би манастир трпео штету. Уз њих се налазио и бивши игуман Сава (1587), који им је, као манастирски економ и опуномоћеник, још читаву деценију помагао у свим могућим приликама. Они су, често очигледно заједнички, доносили одлуке од велике важности за манастир, као што су оне о куповини кућа у Солуну (1590), потврђивању поседа на рту Стиљар (1590) и залагању метоха у Уч Еву на Каламарији (1589). Обојица су по једном путовали у Москву. Иначе, Арсеније је често ишао у писанију. У доба када се Григорије учврстио на челу манастира (1591–1597), проширен је метох у Карвији, купљене су некретнине у Новом Селу и Извору, и посед у Пластари на Касандри. Такође, завршено је приземље великог конака северно од пирга Св. Саве. Бивши игуман Јоаким био је успешан путник, и као игуман, и доцније, као проигуман (1605/1606). Платио је израду једне мале иконе Успења Богородице.

Већ једно столеће, а вероватно и много дуже, у многим списима, великим делом и научним, кола легенда о хиландарском игуману и архимандриту Топузли Макарију, доцнијем првом поглавару обновљене Српске патријаршије (1557–1570/71). Макарије Соколовић је добио надимак према наводном ферману којим му је султан одобрио „да може носити топуз и њиме свакога туђи ко му се успротиви“. Легенда каже да је свима на Светој Гори уливао страх, јашући коња и носећи камилавку два пута већу од уобичајене. Преносиоци легенде позивали су се на ферман из кога се, и поред ненаучног и намерно погрешног превода, јасно види да о томе нема никаквог помена. Штавише, ферман се уопште не односи на Макарија Соколовића. Што је још чудније, тај превод фермана доносили су у својим текстовима сами преносиоци легенде! Легенда ће свакако опстати. Међутим, *никако не сме да се пренебрегне чињеница да легенда није поткрепљена ниједним јединим доказом*. Ако је Макарије некада и био хиландарски монах или чак игуман, то је, јасно, морало бити пре 1557. године.[15]

Можда је цела легенда подстакнута једним актом цариградског патријарха Теолипта из маја 1586. године. Акт доноси веома важну вест, мада, нажалост, недовољно прецизну. Светогорском проту и Сабору патријарх налаже да сами коначно реше питање поседа Хремицене, и то у корист Хиландара, јер сви докази говоре њему у прилог. Спор је покренут и решен „још десетог индикта“ у време патријарха Јеремије. У корист Хиландара интервенисао је неки „моћан човек“ и „царски зет“, чији је рођак био хиландарски јеромонах и проигуман. Од Сабора се тражило да потврди посед, очигледно зато што патријарх није желео да Хиландарци отварају то питање на Порти. Ко је био тај хиландарски проигуман и ко је био његов моћни рођак на Порти? Иако ће то питање остати без одговора, претпоставке се бар могу свести у разумне хронолошке оквире. Нажалост, не постоји ниједан други саборски акт или турски документ који би се односио на тај спор. Помињање десетог индикта и патријарха Јеремије указује на 1581/82. годину. Управо 1582. године, султански зет је постао Ибрахим- -паша. Истовремено, с положаја румелијског беглер-бега уздигнут је у ранг везира. Три године доцније напредовао је до места трећег кубе-везира. Неки савременици говорили су да је пореклом Херцеговац, док по другима потиче из босанског кадилука Жепче, из Новог Шехира. Још 1531. године, данком у крви доведен је у Цариград, где је напредовао све до части великог везира (1596, 1596/97. и 1599–1601). Други царски зет био је главом велики везир Сијавуш-паша (1582–1584, 1586–1589), тада још увек

15 „Нешто о манастиру Хилендару“, *Хришћански весник* XVI, I (1894) 12-13; М. Вукићевић, *Знаменити Срби мухамеданци*, Београд 1901, 52-54; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, I, Диселдорф 1978, 329-330; Р. Самарџић, *Мехмед Соколовић*, Београд 1982[3], 104-105; *Историја српског народа*, III-2, 48-49. О погрешно тумаченом ферману као основи за ширење легенде вид. Фотић, „Најпознатији хиландарски ферман“, 299-309.

неупоредиво утицајнији од Ибрахим-паше. Иако су савременици за њега причали да је Хрват, то не мора да буде и тачно.[16] Ако је услуга „царског зета“ тражена 1581/82. године, то значи да се његов рођак, проигуман, тада већ налазио у Хиландару. Међутим, постоји могућност да је то учињено и 1585. године (патријархов акт ту није сасвим прецизан). Маја 1586. године, у време када је патријарх послао свој акт, једини познати проигуман био је Пајсије, син Николе. Он је могао бити проигуман и годину дана раније, као и 1581/82. године. Ипак, нема никаквих доказа да се ради баш о њему. Тих година титулу проигумана је могао да носи знатан број Хиландараца (вид. *Прилог 1*: „Хиландарско братство 1423–1700“).

Током друге половине XVI столећа, поред игумана, за успешан развој манастира били су и те како заслужни и многобројни монаси. Због познатог откупа сопствених поседа био је то посебно тежак период. Манастир је после деценију-две испливао из финансијских тешкоћа, што се види како по увећању поседа, тако и по великом замаху у проширивању и обнављању манастира. Положај светогорског прота заузимали су јеромонаси Дионисије (1557/58), бивши игуман Никифор (пре 1585) и Пајсије (1578/79). Треба поменути великог путника Анастасија, који је у Пољску и Русију ишао бар три пута (1549, 1550, 1558), завршавајући у међувремену и друге манастирске послове. Ту су још духовник Стефан (син Дима?) (1562, 1569?), проигуман Серафион, син Вељка (1562, 1569), Тома, који је и сам често заступао манастир пред властима (1565, 1568, 1573?, 1576?), старац Леонтије, који је с духовником Прохором започео зидање келије Три светитеља у Кареји († 1575/76), поп Јован (1576), економ Ананије (1576, 1578), старац Мардарије, задужен за струмске метохе (1576, 1578, 1581, 1585–1588), старац Неофит (1578, 1580), поп Рајо (1578, 1580), јеромонах, еклесијарх и преводилац Григорије (1578, 1580/81, 1584, од 1585. великосхимник Василије), који је предводио посланство у Москву (1582/83), а потом се можда закратко нашао и на месту игумана (1583), затим поп Матеја, син Манола (1582, 1584), старац Теофан (1589–1591, 1595/96) и други. Старац Исаија из пирга Св. Саве даровао је манастиру једну рукописну књигу (1560/61).

У манастиру или у пиргу Св. Саве у Кареји књиге су преписивали: Сава (једну 1587, и још две непознате године), Варлаам (1587/88), Дионисије (1596/97) и Јефтимије (крај XVI века). Старац Лаврентије (1599) и поп Антоније су у пиргу Св. Саве „оправили“ по један рукопис. За неке преписиваче, чија су дела и данас сачувана у манастиру, није могуће утврдити да ли су били Хиландарци. Међу њима су: Павле Влах (око 1560), Зосим, у великој схими Стефан (1575–1600), и Захарија (1578/79).

Знатно више вести сачувано је о братији и о манастирским челницима у XVII столећу. У Хиландару су се игумани често мењали, и по томе се српски манастир не разликује од других атонских манастира. Ипак, они заиста заслужни бирани су по неколико пута, и то на дужи низ година, будући да су веома задужили манастир, колико својом добром управом толико и ктиторском делатношћу. Неки од њих су обележили читаве деценије. Такви игумани као да су само привремено уступали свој положај, како би се учинила част извесним, несумњиво успешним појединцима. На самом почетку века зна се само за архимандрите, Антонија (1603) и Лонгина (1604. или 1605). Од 1605/1606. па до 1628. године на игуманској столици седела су бар двојица, ако не и тројица игумана по имену Иларион. Први Иларион, пре него што се упокојио 1622/23, бар пет пута је изабран на место игумана, док је другом Илариону (умро 1627. или 1628) та част запала можда три пута. Наравно, због истог имена, постоји могућност и да су се они, пре смрти првог, смењивали на игуманској столици. У том периоду накратко су се појављивали следећи игумани: Лаврентије (1608, други пут 1610/11, трећи пут (?) као архи-мандрит 1625/26), Ананије (1613), затим, можда, Димитрије Љумезовић (1614/15), Филип (1619, други пут 1624, трећи пут 1625), Васил Одава (?) (1620) и, можда, архимандрит Теодор (1623/24, по други пут 1624/25). После двојице Илариона, игуман Филип је највише пута заслужио положај игумана

16 V. J. Parry, “*Ibrāhīm Pa<u>sh</u>a, Dāmād*”, *EI*[2]; *İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi,* III-2, *Ankara* 1982[3], 342-344, 351-354.

(четврти 1628/29, пети 1631/32, шести 1633–1634/35, седми 1635, осми 1638/39. и девети пут 1640/41). Теодосије, син Константина, ако је реч о само једној личности, такође је управљао манастиром у више махова (1630, други пут 1632/33, трећи пут 1636, четврти пут 1639/40. и пети пут 1645–1647). Мардарије је изабран само два пута (1633. и 1635). Мелентије се помиње само као архимандрит (1641. и 1644). Архимандрит Мисаил преминуо је на положају игумана 1645/46. године, а на његово место изабран је Виктор, чија је делатност обележила другу половину XVII века. Судећи по томе што су називани проигуманима, дужност игумана обављали су и Никифор (пре 1616, можда и пре 1612), Лонгин (пре 1619), Дамаскин (пре 1634) и Јевлогије (пре 1648).

Архимандрит Лонгин је заступао манастир још у доба игумана Јоакима (1599/1601?), неколико година пре него што је одређен да води хиландарско посланство у Москву. Више од две деценије, од 1605/1606. до 1628. године, у Хиландару су главну реч водила бар двојица игумана истога имена: Иларион. И када су накратко напуштали столицу, увек су се налазили међу неколико најодговорнијих Хиландараца. С обзиром на то да су више пута бирани да понесу игуманску част, да се помињу истовремено, или непосредно један иза другог, да поред имена у документима најчешће не стоји и функција, остаће отворена питања да ли су, можда, један другог смењивали на игуманској столици и коме од двојице Илариона треба приписати одређене заслуге. Ваља напоменути да се у три манастирска поменика, додуше веома непрецизна, у списку игумана увек јавља само један игуман са тим именом. О постојању двојице игумана Илариона поуздано сведочи запис на једном хиландарском рукопису. Турски хуџет из 1613. године потврђује постојање двојице Илариона, мада ниједан од њих тада није био игуман. Међу манастирским опуномоћеницима у доба игумана Ананија, први Иларион убележен је на трећем, а други на седмом месту. Први игуман Иларион био је „од Требиња рожденијем, а постригом од Житомислића“. Преминуо је највероватније 1622/23. године. Ако се све заслуге до његове смрти могу приписати управо њему, а не и потоњем игуману Илариону, онда је он био заиста вредан манастирски настојник, проигуман и ктитор. Манастир је уистину напредовао тих година. Обнављана су или грађена многа манастирска здања, метох у Карвији на Каламарији проширен је за огроман обрадиви простор, купљене су нове некретнине у Солуну и селима Извор, Пијавица и Ново Село, исплаћени су дугови од преко 100.000 акчи и повраћени су неки заложени поседи. Иларион је успешно водио спорове с другим манастирима и са спахијама, бринуо је о преписивању и повезивању манастирских књига и није се либио да успостави контакте с католичким прелатима не би ли и од њих прибавио какву помоћ за манастир. На Светој Гори је откупио једну рукописну књигу и послао је у манастир Савину. Други Иларион је, чини се, највише бринуо о преписивању књига за манастир, мада је и он заступао манастир у споровима и ширио посед. Можда су неке од његових заслуга приписане претходном Илариону, али о томе се може само нагађати.[17]

Игуман Васил Одава (?) (1620), познат је по томе што је, као проигуман, 1622/23. године платио израду иконостаса за параклис Четрдесеторице мученика.

Будући да је, по свему судећи, реч о једној особи, јеромонах Филип је готово три деценије (1615/16–1640/41) заузимао значајне положаје у манастирској управи. Чак девет пута налазио се на положају игумана. Баш у доба када је Филип водио Хиландар, у изворима се од 1631/32. године на месту игумана први пут јавља и особа по имену Филимон. Сасвим је извесно да је у питању један исти јеро(схи)монах, с обзиром на то да се та два имена (Филип и Филимон) четири пута помињу у исто доба (1631/32, 1633–1634/35, 1638/39. и 1640/41) и с истом функ-цијом, али никад заједно. Можда је Филип примио велику схиму као Филимон. Донекле би могло да чуди што се он у званичним исправама и даље представљао као Филип. Међутим, оправдање би се могло наћи у томе што је под првим именом био далеко познатији, а манастиру је позивање на његов углед свакако било од користи. Филип је био један од главних носилаца градитељских

17 *Каталог*, бр. 403, 511, 789, 790, као и извори наведени у *Прилогу* 1.

активности, и то на врхунцу периода изразитог ширења манастира и његове обнове. Умео је да заинтересује поклонике и приволи их да постану манастирски ктитори. Учествовао је у куповини поседа на Касандри, Каламарији и Новом Селу, исплаћивао је мана-стирске дугове и заступао манастир пред турским судом, најчешће у споровима с другим атонским манастирима.

Већ у првом документу у коме се среће, Теодосије се помиње као хиландарски игуман (1630). У два османска документа наведено је име његовог оца: прво, 1636, као Мокалин (?) (*Mōḳālīn*), а потом, 1648, као Константин. Иако је сасвим читко написано, прво име је потпуно неразумљиво. Изгледа да је тако забележено грешком турског писара. У трећем хуџету, из 1643. године, међу монасима који су заступали манастир у Солуну због разбојништва на карвијском метоху, тек на трећем месту појављује се извесни Теодосије, син Георгија (*Yōrgī*). Иако је ту вероватно реч о монаху са каламаријског метоха, тај податак упућује на опрезност с којом се мора приступити биографији игумана Теодосија. Занимљиво је што је приликом грађења дела игуменарије Теодосије дао да се натпис с његовим именом и годином уклеше на грчком језику. Кад би то био једини натпис, могло би се помислити да је Теодосије био грчког порекла. Међутим, низ других натписа је на српском језику. Било као игуман, или мимо те дужности, он је скоро две деценије водио бригу о градњи и обнови манастира. Не само да је био велики прегалац, него је заиста био и велики ктитор Хиландара, један од најзначајних у XVII веку. О његовом трошку у главној цркви су постављена двокрилна врата између две припрате (1632/33) и, што је далеко значајније, обновљено је јужно крило игуменарије све до трећег спрата (1651/52). После четрдесет година, успео је најзад да ослободи залога метох на Превлаци (1647). Учество-вао је у низу спорова с другим манастирима бранећи интересе Хиландара пред турским судовима.

Несумњиво веома продорна личност био је Мардарије, син Дамјана, који је на игуманској столици седео свега два пута (1633. и 1635), и то кратко, укупно не дуже од неколико месеци. Није прошло ни месец дана од уступања игуманског положаја Филипу, а Мардарије се у својству хиландарског проигумана појавио пред Сабором српских архијереја у Пећи. Дошао је са саборском посланицом из Хиландара и изразио жељу да прими архијерејски чин. Видевши „мужа испуњеног врлинама и часног и душа људских спасиоца“, патријарх Пајсије га је рукоположио за „митрополита Хиландара и свих Срба“ 18. јула 1635. године. Изабравши митрополита без митрополије, патријарх Пајсије је учинио велики преседан. До тада се тако нешто није догодило у Српској православној цркви. Мардарије је потом, све до 1641, када се последњи пут помиње, увек називан митрополитом или владиком, чак и у османским доку-ментима. Када се 1638. године појавио на руској граници предводећи хиландарско посланство, његов неуобичајени чин изазвао је прилично неповерење. Мардарије је морао подробно да објасни порекло чина и своје речи докаже патријарховом синђелијом. Вероватно су оправдани разлози нагнали српског патријарха да Мардарија учини хиландарским митрополитом. Да ли се они крију у личним Мардаријевим амбицијама, или су плод неке опште потребе, везане за унутрашња манастирска питања или за однос Хиландара према другим светогорским манастирима и локалном епископу? У синђелији патријарх истиче да сви монаси морају да га слушају „уместо лика Христовог и уместо лица наше смерности“. Ако се под тим подразумева да му је подређен и игуман, онда би он био тај који је могао да вуче све конце управе. Не види се да је у Хиландару тада било икаквих међусобица. Само је у једном запису владика поменут пре игумана (Филипа), док је на више других места, приликом набрајања хиландарских опуномоћеника, убележен као други, или чак трећи по реду. Треба имати у виду и то да је митрополит имао право да рукополаже јеромонахе, тако да Хиландар неко време није морао да зависи од јериског епископа. Можда је Хиландар ојачавао своје редове баш због тада растућег сукоба између грчке већине и словенске мањине на Светој Гори.

За архимандрита Мелентија (1641, 1644) нема директне потврде да је заузимао положај игумана. У раздобљу између 1618. и 1644. године, бар двојица јеромонаха с тим именом, од којих је један син Радоње (Радана?), завршавала су важне послове за Хиландар. Обојица су били велики путници: први је сигурно ишао у Рим и Загреб (1618), и Русију (1625/26), а други такође у Русију (1629). Један од њих двојице поклонио се Светом гробу негде пре 1635, а потом је предводио посланства у Русију 1641. и 1644. године. Архимандрит Мисаил је, чини се, само

1645/46. седео на игуманском престолу, где га је затекла смрт. Ако се запис на хиландарском крову (1636/37) односи на њега, у Хиландар је дошао из Житомислића. И он је, попут двојице Мелентија, три пута путовао за Русију (1625/26, 1629. и 1645), последњи пут као предводник посланства, а уз то је неколико пута заступао манастир пред османским судом.

Осим игумана, манастир су у бројним поверљивим пословима или судским споровима представљали: неколико стараца по имену Никифор (од 1602, готово без прекида, до 1636), због чега их је готово немогуће разликовати, поп Лука (1599, 1604, 1608–1611), углавном у вези с каламаријским метохом, јеромонах Никанор (1616, 1619, 1621, 1625-1629), јеромонах Дими-трије (1612–1613, 1620/21), једно време типикар у посници Св. Саве, старац Јоаникије (1609, 1611, 1613, 1620, 1623), проигуман Лонгин (1619/20), типикар у посници Св. Саве, Јосиф Караман-лија (1622/23, 1628–1631), један или два старца Виктора (1621, 1624/25, 1628–1637, 1640/41), од којих је један неко време био економ на Каламарији, старац хаџи Мина, син Петра (1629/30, 1632/33, 1635–1637, 1641, 1643, 1647), такође економ на Каламарији, велики путник поп Дионисије (1633/34–1643), доцније типикар поснице Св. Саве у Кареји (1645), и многи други који су забележени тек по неколико пута.

Уз игумане, ктитори су били и други монаси. Њихови скромни прилози састојали су се углавном у томе што су плаћали преписивање појединих потребних књига. Такви приложници били су: проигуман Лонгин (1619), поп Димитрије (1620/21), јеромонах Михаило (1622), јеромонах Јоаникије (1627) и поп Захарија (1643). Типикар поснице Св. Саве у Кареји, поп Дионисије, сам је „поновио и преписао“ *Проскомидију* (1645). Међу ктиторима из редова братије издвајају се јеромонах Гаврило, о чијем су трошку израђена врата за обновљену трпезарију (1631/32), и јерођакони Исаија и Михаило, који су платили израду иконостаса за црквицу Св. Трифуна (1620/21).

Међу хиландарским духовницима остали су упамћени: Сава († 1606), Стефан (1606. или 1596), Григорије Пејашиновић (1618), Макарије (1619), Висарион (1632/33) и надалеко чувени учени Дамаскин [1632/33–†1658? (свакако пре 1671)]. Дамаскин је био „Србин родом“, „просте нарави и висока житија“, доброчинитељ „од свих поштован“. Глас о његовој учености надалеко је превазилазио границе Свете Горе. Превео је с руског на српски језик *Шестоднев Јована Златоустог*, исправљајући грешке и упоређујући предлошке. Трудио се да у превођењу буде што разумљивији. Водећи рачуна о прецизности и смислу, у запису на књизи посаветовао је будуће преводиоце с руског језика да је боље оставити оригиналан текст него га превести на неодговарајући начин. Кнегиња Јелена, супруга влашког војводе Матеја Басарабе, наложила је 1649. године да се одштампа *Триод цветни*, и то не на уобичајен начин, влашком рецензијом, него „ишчишћен“ од писмена која нису по српском „обичају“. Судећи по посланици на почетку књиге, она је тиме очигледно удовољила Дамаскиновој жељи. Књига је посвећена јеромонаху Дамаскину, „изврсном исповеднику целе светоимене Атонске Горе“, и свим српским монасима на Светој Гори. Учени духовник био је под великим утицајем старих руских богослужбених књига, које су управо тада и у Русији биле проглашене јеретичким. Једно од главних „погрешних“ учења које је Дамаскин ширио тицало се начина на који се крсти: с два уместо с три прста, како је било прописано грчким канонима. Због тога су грчки монаси окупљени на Свето-горском сабору 1650. године одлучили да се такве књиге листом спале. Тада је Дамаскину наређено да сам у огањ баци своје руске књиге. После погрдних клетви и претњи, Дамаскин је био принуђен да попусти и одрекне се како књига тако и својих ставова о „знамењу часнога крста“. Поврх тога, Сабор га је, са његовим истомишљеницима, попом Романом и учеником Захаријом, предао Турцима да га казне тамницом. После извесног времена, ослободили су се плативши глобу од 60 грошева. Дамаскин се потом повукао у тишину хиландарског скита на Спасовој води. Колики углед је уживао можда најбоље сведоче речи Симеона, српског монаха из манастира Светог Павла, написане 1703. године, више деценија после Дамаскинове смрти:

„Код нас је још оних који дуго памте како је на Атонској Гори живео старац, премудри и врли философ. Брада му је била до ногу, књиге је он [читао] московске старе штампане и крстио се како је у њима штампано. Тиме је он читаву Атонску земљу узбунио, а власти грчке саставши се, окривиле су га. Код нас се у садашње време налазе свете непропадљиве мошти оних које сам ја знао живе и чудеса су њихова до данас.“

Дамаскин се можда већ био упокојио када је, јануара 1658. године, патријарх Максим походио Свету Гору. Патријарх у једном запису каже да је тада купио књигу од даскала Захарије, бившег ученика „светопочившег духовника Дамаскина“. Међутим, запис потиче из 1671. године, када је патријарх књигу завештао патријаршијској цркви, тако да термин „светопочивши“ може да се односи и на време после 1658. Ако то није био неки јеромонах истога имена, духовник Дамаскин је као економ и проигуман (1634) узимао учешћа и у управљању Хиландаром. У том случају, боравио је 1638. у Москви као члан хиландарског посланства. Ословљавање титулом проигумана могло би да укаже и на то да је пре 1634. обављао функцију игумана. Нема основа да се духовник Дамаскин поистовети с јеромонахом Дамаскином, сином бившег кратовског митрополита Михаила, који је преминуо у Кијеву 1. септембра 1658. године. То се не види из духовниковог писма митрополиту, послатог у Москву 1653. године. Такође, митрополитов син је пратио оца вероватно на свим путовањима по Русији, а како је, сасвим сигурно, са њим боравио у Светој Земљи, у то доба није ни могао да буде на Спасовој води.[18]

Сви важнији хиландарски игумани прве половине XVII века водили су бригу о обнављању манастирске библиотеке. Под њиховим руководством, књиге су, углавном у карејској испосници Светог Саве, преписивали: ђакон Јов (1618), Данил (1621/22), јерођакон Михаило (1621/22), духовник Дамаскин (1632/33) и Аверкије, „монах од земље Херцега“ (од 1619. до 1633; умро око 1645/46), најплоднији међу њима, а при том „веома вешт у писању“, како је оценио један савременик. Аверкије је, стрпљиво проверавајући сваку реч у неколико предложака, готово критички преписао више од десет великих рукописа, или око 10.000 страница.[19] Нове и старе књиге требало је повезати, „оправити даскама и кожом“, како рече један посленик. О томе су бринули: даскал Јов (1619) и Георгије (1621/22).

У Хиландару је током прве половине XVII века радило неколико врсних сликара. Зограф Јован је сигурно насликао неколико икона (1605, 1632), а можда и неке непотписане целине. Неспорно највећа сликарска фигура тог века био је чувени зограф Георгије Митрофановић. Он је између 1615/16. и 1622. године живописао хиландарску трпезарију и насликао још осам фреско-целина, неколико иконостаса и велики број појединачних икона.[20]

Друга половина XVII столећа протекла је у знаку (једног ?) игумана Виктора (1645/46?, 1648/49–1660, 1661/62, 1667, 1669/70, 1671–1674, †1678), који се бар пет пута пео на игуманску столицу. Препуштао ју је само накратко, вероватно као награду заслужним Хиландарцима: Силвестру (1661), непознатом јеромонаху, можда Георгију (1661), Георгију (1661, 1664. и 1670/71) и Стефану (1669). По Викторовој смрти, Георгије је изабран још два пута (1680–1681/82. и 1690/91), уколико је реч о истој особи. За њим су се смењивали Гаврило (1681/82, можда 1683/84, 1688),

---

18 *Каталог*, бр. 5, 188; *Записи*, I, бр. 1458, 1562, 1563, 1666; IV, 6768; АМХТ, 2/155, 2/164, 2/165, 2/165а; Димитријевић, „Одношаји“, 276-279; исти, „Грађа“, 124-126; С. Новаковић, „Прилози к историји српске књижевности. III. Један стари свјетовни зборник ћириловски“, *Гласник Српског ученог друштва* VIII/XXV (1869) 54-57; Ј. Радовановић, „Руске и румунске штампане књиге XVII века у библиотеци манастира Хиландара“, *Археографски прилози* 2 (1980) бр. 37; *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka)*, izbor, prevodi i objašnjenja Đorda Sp. Radojičića, Beograd 1960, 363; Трифунович, „Дамаскин“; Ђ. Трифуновић, „Казивање о Српској земљи Симеона Светогорца“, у: исти, *Огледи и преводи XIV–XVII век*, Београд: Источник, 1995, 138-139, 141. О митрополиту Михаилу вид. поглавље *Писанија*.

19 Н. Р. Синдик, „Хиландарски писар Аверкије“, *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989*, Београд 1995, 377-392.

20 Богдановић, Ђурић, Медаковић, 154-162.

Симеон (1682, 1683/84–1686, 1690/91), можда Јоаким (1687/88?), Дамаскин (1693), Василије (1694), Исаија (1697), Аврамије (1697) и, можда, опет архимандрит Василије (између 1699. и 1703). На самом почетку XVIII века игуман је био јеромонах Гаврило (1701/1702). Иако нема потврде да су икада били игумани, ту дужност су, судећи по титули проигумана, обављали Теофан (пре 1690/91, када је био типикар у посници Св. Саве у Кареји) и Јефрем (пре 1699).

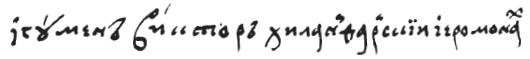

Потпис игумана Виктора, хиландарски акт, 14. јун 1654 [АМХ, Српска акта,123 (А 7/19)]

Потпис проигумана Виктора, акт Великог сабора, април 1661 (Χρυσοχοΐδης – Γουναρίδης, 30)

Идентификовање игумана и архимандрита Виктора отежано је чињеницом да се то име помиње готово непрекидно од 1621. до 1678. године. Током прве половине сто-леђа постојао је бар један старац Виктор, који је углавном водио бригу о метоху на Калама-рији, мада је учествовао и у решавању дру-гих, општих манастирских послова. У доку-менту из 1641. године уписано је име његовог оца, које би се можда могло протумачити као Стефан (*Istīkvā*?). Према сведочењу самог игумана и архимандрита Виктора из 1657/58. године, игуманску столицу је заузео после смрти игумана Мисаила 1645/46. године. То се, међутим, не може проверити, а баш тих година на месту игумана потврђен је Теодо-сије (1645/46. и 1647). Виктор је као игуман први пут поуздано забележен тек 1649, што наравно не значи да није изабран раније. У сваком случају, сигурно је да је један исти Виктор био игуман од 1649. до 1657/58. године. У манастиру је постојао још један јеромонах Виктор, који је с истоименим игуманом и архимандритом путовао у Москву (1657/58). Тај податак подстиче претпоставку да је и други Виктор можда успео да се уздигне до положаја игумана. У два хиландарска *поменика*, забележено је име само једног Виктора. У нешто старијем *поменику* постоје два Виктора. Међутим, поменици нису најпрецизнији извори за извођење закључака јер су у њих, у исти ред с игуманима уписивани и други истакнути јеромонаси.[21] Доцније помињање чина архимандрита (1661/62, 1667, 1669/70) ипак говори у прилог претпоставци о само једном игуману Виктору. Ако је постојао само један игуман и архимандрит Виктор, онда је он с мањим прекидима управљао Хиландаром три деценије (или нешто дуже)! Према запису из 1673/74, Виктор је у Хиландар дошао као пострижник манастира Житомислића, што значи да је пореклом Херцеговац. Плочица у проскомидији параклиса Св. Николе из 1667. године садржи имена Милинка, Ане (родитеља?), Ивана, Јоване Кате и Радоша, очигледно његове најуже родбине. О њему је владало веома лепо мишљење, будући да је био познат ктитор. На крају *Златоуста цветног*, јеромонах Антоније из скита Св. Ане оставио је запис (1652) с хвалоспевом наручиоцу. Књига је настала: „**повелѣнїемъ же и иждивенїемъ, чьстнѣишаго и прѣподовнѣишаго, в᾽сакыми добродѣтел᾽ми оукрашеннаго, царствїа небеснаго рачителꙗ, въ всем послѣдователꙗ еѵанггел᾽скым заповѣдем, кроткаго же и братолюбиваго, жилища христова чиста, кѵр Вїктора кромонаха игѵмена и архимандрита…**“. О свом трошку наручивао је преписивање богослужбених књига, а неке је и сам преписао. Хиландару је даривао бар шест књига, од којих две штампане. Један *Зборник* приложио је и манастиру свог пострига – Житомислићу. Викторов најзначајнији ктиторски подухват јесте црквица Св. Николе, саграђена или из основа обновљена 1664, а осликана 1667. године. На ктиторској композицији у параклису сачуван је његов лик. То је једини игуман из прва три столећа османске власти чији је лик остао сачуван. За време његовог дугог управљања манастиром обновљене су игуменарија (1651/52) и келија Рождества Богородице у Кареји (1652/53). Да је веома заслужан и за обнову пирга Св. Георгија (1670/71), види се по томе што, посве неуобичајено, поред имена ктитора и тадашњег игумана у ктиторском натпису стоји и његово име („**…настоꙗнїемъ же и трѵдомь проїгѵмена кѵр Вїктора їеромонаха…**“). У доба када је Виктор био игуман, Хиландар је знатно увећао свој посед у

21 *Каталог*, бр. 511, 789, 790.

Арсеници (1664–1667): купљене су земља и воденица за преко 100.000 акчи. Виктор је два пута предводио посланства у Москву (1652. и 1657/58).

Као игуман, али и као проигуман, Виктор је у тој мери засенио своје савременике да је тешко утврдити шта се може приписати у заслуге игуманима Силвестру, Георгију и Стефану. У доба Георгијеве управе, Викторовим приложништвом и залагањем, као и трудом духовника Никанора и његовог брата Симеона, сазидани су или обновљени параклис Св. Николе (1664), цистерна (1681/82) и пирг Св. Георгија (1690/91). Игуман Стефан (1669) вероватно се може поистоветити с вођом путника у Војну крајину (1651–1660), проигуманом (1675/76) и типикаром поснице у Кареји (1681/82). Можда се на њега односи запис о смрти јеромонаха Стефана (1685). Зна се да је платио израду бар једне мале иконе. При игуману Гаврилу, али пре свега утицајем духовника Никанора, обновљен је храм Св. Јована Претече на пиргу Св. Саве (1681/82). Гаврило је као архимандрит једном предводио хиландарско посланство у Москву (1683/84). Игуман Јоаким (1687/88) није потврђен у другим извор-има, тако да година његовог управљања под-леже сумњи. Можда је реч о игуману Јоакиму с прелома XVI и XVII столећа? Игумани Дамас-кин, Василије, Исаија и Аврамије поменути су на тој функцији само по једном. Прва тројица убележена су у два хиландарска *поменика*. Ако је у питању исти Исаија, он се као игуман по-ново сређе почетком следећег века (1708).[22] Дикеј јеромонах Василије дуго је обављао важ-не функције у манастиру. Још 1683. године, уместо (одсутног?) игумана, као очигледно најзна-чајнија личност у манастиру, написао је посланицу руском цару. Између 1699. и 1703, као архимандрит, управљао је неко време хиландарским метохом у Баја де Арами у Влашкој. У Бају је био познат као игуман метоха. Око 1706. године, Василије је опет био хиландарски игуман.[23]

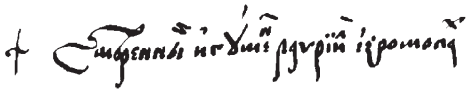

Потпис игумана Гаврила, хиландарско *Четворојеванђеље*, 1681/82 (*Каталог*, 21)

Потоњи игуман, Симеон, постао је манастирски сабрат можда још пре 1664/65. године, ако се запис на кубету цркве односи на њега. То није немогуће, јер се његов рођени брат, доцнији духовник Никанор, настанио на Светој Гори септембра 1662. године. У запису на књизи коју је сам преписао 1690/91, Симеон каже да је игуман већ „пету годину“, што би значило да је изабран 1686/87. Међутим, он се на положају хиландарског игумана први пут помиње негде између фебруара и августа 1682. године. Ако тај податак и није сасвим поуздан, нема никакве сумње да је Симеон био игуман 1683/84, 1684/85, августа 1685, и у лето 1686. године. Можда је записом желео да каже да је био игуман укупно пет година! На такву могућност указује помен Симеона као проигумана крајем 1688. године. Како је сам записао, Симеон је од темишварског владике Михаила „испросио“ 550 грошева за седефни иконостас и чак 1.000 грошева за обнову келије Св. Николе „на Хухли“ у Кареји (између 1685–1690/91). За време његове управе обновљена је посница Св. Саве у Кареји (1681/82) и живописан параклис Св. Јована Претече на манастирском пиргу Св. Саве (1683/84). Своме брату духовнику Никанору и себи лично, мада тада није био игуман, у заслуге приписује придобијање београдског митро-полита Симеона за ктитора обнове параклиса Св. Јована Претече (1681/82) и протосинђела Висариона за изградњу манастирске цистерне (1681/82).

Посебно место међу јеромонасима у другој половини XVII века заузима угледни духовник и велики ктитор Никанор, рођени брат игумана Симеона. О његовом пореклу се не зна ништа,

22 *Каталог*, бр. 525, 789, 790.

23 В. Красић, „Два писма хиландарских калуђера манастиру Ораховици“, *Старинар* IV, 1 (1887) 7-8.

осим да је Србин, несумњиво завидног имовног стања. Легенда каже да је Никанор био богат млетачки трговац. Изгледа да никада није живео у самом Хиландару. Одрекавши се лаичког живота, дошао је на Свету Гору 14. септембра 1662. године „на подвизаније духовно". Дуго је боравио у келији Сотир, на светопавловском поседу. Требало је да прође више од осам година док се, на крају, није придружио хиландарском братству. Тек 21. септембра 1671. хиландарски Сабор му је понудио да се настани на Спасовој води, у оронулом скиту Св. Тројице. То сигурно није учињено случајно. Никанор је очигледно желео да постане ктитор српског манастира, па су га манастирски старци упутили на најзапуштенији посед. Тада је већ имао чин духовника, што значи да је стекао висок углед међу светогорским монасима. Као исповедник, присуствовао је последњим часовима игумана Виктора (1678) и свог ученика, јеромонаха Матеја (1683), кога је патријарх Арсеније послао на Свету Гору ради образовања. О његовом трошку и под његовим будним надзором подигнута је црква Св. Тројице „од основанија", како сам каже у завештању писаном три дана пред смрт, 14. августа 1685. године. Црква је потом „пописана и украшена златом". Обновио је оближње цркве Св. Преображења и Св. Саве, саградио нову келију, цистерну, мост. Све три цркве опремио је свим потребним богослужбеним сасудима и утварима, иконама и многобројним књигама (укупно 48 наслова). Уложио је велики напор да обезбеди све услове неопходне за живот монашке заједнице на скиту: снабдео га је бачвама за вино, сандуцима за жито, неопходним алатом и посуђем, купио је један виноград а други сам засадио. Како доцније (1691) сведочи Никаноров брат Симеон, велики задужбинар је за обнову скита утрошио читавих 1.500 грошева (180.000 акчи), што је огромна сума за ондашње доба. Хиландарску Богородицу Тројеручицу украсио је „венцем" вредним 100 грошева. Његов пример сигурно је подстакао и друге угледнике да се прихвате ктиторства: протосинђела Висариона и београдског митрополита Симеона. Преминуо је 17. августа 1685. године (мада у једном недовољно читком запису стоји 21. август!). Својим завештањем обезбедио је себи помен у скиту „до коначног запустенија". Монаси су имали да га помињу на свакој литургији и служби, а петком увече да служе кољиво, „како то приличи ктиторима". Неколико стотина година после Никанорове смрти, на прелому XIX и XX века, Хиландарци су га се још сећали као „другог ктитора", дајући му свечани годишњи помен.[24]

Осим Никанора, било је и других духовника, али о њима се готово ништа не зна: општи духовник светогорски (Хиландарац?) Теофил (око 1654), хаџи Теодор (путник 1651–1660, као архимандрит у Русији 1655?), хаџи Атанасије (путник 1670), ктитор испоснице Св. Саве у Кареји (1664/65 и 1673–1676/77?) и Елефтерије (путник 1687).

Хиландар су у многим важним пословима и споровима, осим игумана, заступали и други монаси. Најчешће се срећу Петрон(ије?), један или двојица (1658–1660, 1667–1674: син Дима, 1687), углавном у вези с каламаријским и касандријским метосима. Први се можда може поистоветити са саборним старцем хаџи-Петронијем (1660), доцнијим типикаром поснице Св. Саве у Кареји (до октобра 1669), а потом житељем Арбанашког пирга (1670/71, 1672/73). Хаџи Петроније је највероватније био ктитор једног (непознатог) храма Св. Николе (1660), а платио је и повезивање бар две књиге. Свакако треба поменути још: јеромонаха Григорија (1664, 1666, 1670/71), јеромонаха хаџи-Јевђенија (у Светој Земљи 1665/66), економа метоха у Баја де Арами у Влашкој (између 1669. и 1672, 1676?), јеромонаха Мојсија (1676), саборног старца архимандрита Макарија (1681/82), скевофилакса јеромонаха Атанасија (1682), проигумана Теофана Милешевца (1690/91), иначе два пута типикара у посници Св. Саве (до августа 1687. и 1690/91), Пахомија (1693/94, 1696?) и Јефрема (јеромонах 1683/84, 1694, проигуман 1699).

Владика Герасим помиње се 1654/55. као типикар поснице Св. Саве у Кареји. Исте године је посницу напустио или је умро. О владици нема никаквих других вести, тако да се не може

---

24 Д. Синдик, „Завештање", 207-222; *Записи*, I, бр. 1823; IV, 6487, 7079, 7080, 7081; *Каталог*, бр. 398, 403, 511, 789; Медаковић, „Старе штампане књиге", бр. 54, 71, у: *Каталог*, 285, 288; О. Томић, „Хиландарски скит Свете Тројице на Спасовој Води", *ХЗ* 9 (1997) 173-278.

тврдити да је био „митрополит Хиландара“ попут ранијег Мардарија. Вероватно је у питању архијереј Српске православне цркве, који се при крају живота повукао на Свету Гору.

Уз духовника Никанора, и други Хиландарци су били ктитори, како самог манастира тако и карејске поснице Светог Саве. Најзначајнији ктитори поснице јесу њени типикари: поп Исаија, који је обновио порту после јуна 1662. године, и јеромонах хаџи Атанасије, који је 1664/65. обнављао посницу или неко друго здање у близини, да би потом, између 1673. и 1676/77(?) године, „направио келију од темеља“. Калиник, син Дима (1669/70–† пре фебруара 1674), већ као сабрат, увакуфио је чифтлик Папастати на Касандри. Заузврат, од манастира је тражио да уз њега увек буде искушеник који би о њему бринуо. Тако се Калиник обезбедио да своје последње дане проведе у Божјој кући уз одговарајућу пажњу. О „благочастивом ктитору хиландарском“, монаху Митрофану († крај XVII века?), зна се тек толико да је помен заслужио зато што је „прекрио цркву оловом“. Велика је штета што се о њему не зна више, будући да је његов прилог био и те како значајан. Можда се он може поистоветити с јеромонахом истог имена, ктитором једне хиландарске иконе (1680/81), и са типикарем поснице Св. Саве у Кареји (1682/83).

Књиге су преписивали: јеромонах Сава (1656/57), поп Гаврило Житомислићанин (1669/70) и други монаси, а повезивали су их: Георгије (1664/65), јеромонах Григорије (1670/71), већ помињани хаџи Јевђеније (1671) и типикар Елефтерије (1672/73), као и јеромонах Мисаил (1681/82), за кога се не зна да ли је био Хиландарац. Бар шест књига повезао је, можда највреднији од њих, јеромонах хаџи Герасим (1701/1702), родом Русин.

Другу половину XVII века обележила је делатност зографа попа Данила, следбеника грчке сликарске школе. „Рукоделац“ Данило, како је сам себе назвао у запису, уз помоћ својих ученика, живописао је по налогу ктитора игумана Виктора цео параклис Св. Николе. Посао је завршио јуна 1667. године. Осликао је и параклис Св. Георгија (око 1670/71). За обе црквице тада су урађени и иконостаси. Током последње четвртине столећа, зограф Доротеј, вероватно Данилов следбеник, урадио је бар једну икону, и то по налогу јеромонаха Стефана (†1685?). Други, непознати сликар исте школе насликао је једну икону 1680/81. године.[25]

Глас о угледу и учености неких Хиландараца брзо би се прочуо у српским земљама. Пећки патријарси су током XVI и XVII века позивали такве јеромонахе и рукополагали их за архијереје Српске православне цркве. Иако се изворима може потврдити хиландарско порекло тек неколицине српских владика, лако је претпоставити да их је морало бити знатно више. Света Гора је пружала сјајан оквир како за подвизавање тако и за усавршавање монаха жељних знања. Патријарх Макарије је 1559/60. године сазвао Сабор у Пећи на који је позвао архи-мандрита Силвестра, доскорашњег игумана Хиландара (1558). Тада већ проигуман, а не игуман како се до сада мислило, Силвестар је изабран за митрополита Рашке. За самог патријарха Макарија већ је речено да га осим легенде ништа поуздано не везује са Хиландаром. На књизи коју је сам „оправио“ 1672/73. године, јеромонах хаџи Елефтерије оставио је запис о томе како је на захтев патријарха Максима, мада нерадо, примио архијерејски чин у Београдској епархији („**быви насиловань пріети сань архіереиства**“). О њему се зна тек толико да је 1669–1670/71. био типикар поснице Св. Саве у Кареји. Можда не хиландарски, али свакако светогорски калуђер био је и будимски владика хаџи Кирил (1668–1680), иначе познати омилитичар.[26]

У тим временима није било нимало лако и безопасно отиснути се пут Свете Земље и Јерусалима. Па ипак, известан број Хиландараца поклонио се Светом гробу, док су неки обишли и Синајску пустињу. Постојање српске монашке заједнице у Јерусалиму и манастиру Св. Саве Освећеног сигурно је олакшавало боравак и успостављање духовних веза. Даскал Јеремија, родом од Наранчића, близу манастира Требиња, оставио је 1677/78. године на *Четворојеванђељу*

---

25 Богдановић, Ђурић, Медаковић, 162-164.

26 *Записи*, IV, 6289; АМХТ, 1/34а; *Каталог*, бр. 123; Д. Давидов, *Споменици Будимске епархије*, Београд 1990, 49.

јерусалимског манастира Св. архангела Михаила сведочанство о тегобама кроз које је прошао. При обиласку светих места пратила га је велика суша, толика да су од ње цркавале животиње. Пошто су пресушиле јерусалимске чесме, морао је, попут других хаџија, да купује воду коју су Арапи доносили из Силоамске реке.[27] Већина хаџија били су угледни јеромонаси, саборни старци и типикари поснице Св. Саве у Кареји. Неки од њих исказали су се и као хиландарски ктитори.

Хиландар је у раздобљу од XV до краја XVII века несумњиво био српски манастир. Могло би се рећи да су висока места у управи често заузимали херцеговачки јеромонаси. Међутим, као и у сваком светогорском манастиру, у Хиландару је увек било монаха из свих делова православне васељене: најчешће Бугара и Грка, с обзиром на залеђе. Један од хиландарских ктитора био је арбанашки господар Иван Кастриот. Негде после 1428. године повукао се са синовима на Свету Гору, како би у осами и тишини провео своје последње дане. Кастриоти су откупили доживотно право уживања пирга у непосредној близини Хиландара. Пирг је по њима добио име које је носио столећима: *Арбанашки пирг*. Хиландарци су знали да цене своје приложнике: Репош, један од Иванових синова, сахрањен је у самој главној цркви 1431. године.[28] Монаси Јефтимије и Мардарије, синови Манола, потицали су из непосредног залеђа Свете Горе. Риболовиште Амаксина код Превлаке њихова породица држала је већ генерацијама. То риболовиште завештали су 1518. године Хиландару. Мардарију су поверавани веома важни задаци. Са проигуманом Леонтијем упућен је 1517. у Влашку да од војводе прими нови повишени „оброк“ и даровну повељу. Још један од истакнутих манастирских стараца сасвим сигурно није био Србин – Јосиф Караманлија – који је 1622/23. и између 1628. и 1631. представљао манастир, или био један од опуномоћеника, у низу изузетно важних послова везаних за метохе и обнову манастира. Судећи по надимку, Јосиф је вероватно био Грк, Анадолац из области Карамана. Знање језика и искуства из ранијег окружења предодредили су га за посредника између манастира и османских власти. Калиник, син Дима (1669/70–† пре фебруара 1674), што је манастиру завештао чифтлик Папастати на Касандри, ако није био са саме Касандре, вероватно је потицао из шире околине Солуна. Његова сестра Маруда, с којом су Хиландарци водили спор око Калиниковог наследства, живела је у Солуну, у махали Широки пут.

Монаси су били изложени многим опасностима. Разбојници обе вере вребали су са свих страна, и са пучине и с брдовитог светогорског залеђа. Бар према сачуваној грађи, највећу опасност представљали су Јуруци, посебно на Каламарији, јер је хиландарски метох био готово потпуно окружен њиховим насељима. У једном од напада, неки монаси са каламаријског метоха су убијени.[29]

Нису сви хиландарски монаси служили за пример. Било је и оних који су се, прекршивши завет, огрешили о многе Божје заповеди. Против неких неименованих монаха што су покрали новац и ствари прикупљене током одласка у писанију, Хиландарци су се 1697. године пожалили самом цару. То је учињено зато што су крадљивци потражили подршку и заштиту неколицине припадника царске војске.[30]

До краја XVII столећа Хиландар није оскудевао у преданим и угледним јеромонасима. Водећи старци успешно су се борили са свим искушењима која би се надвила над манастир. Неки од игумана и јеромонаха обележили су своју епоху. Њихов духовни углед и прегалаштво далеко су превазишли границе Свете Горе. Ни у најтежим околностима, Хиландар никада није доспео у безизлазну ситуацију да запусти или падне под протекторат другог манастира. Хиландарци су се трудили да привуку нове ктиторе и богате приложнике, а и сами су дали огроман допринос одржавању и обнови свог манастира.

---

27 Недомачки, „О српским рукописима“, 79-80.

28 *Chilandar* 1915, бр. 82; Живојиновић, *Светогорске келије*, 106-107, 117; поглавље *Околина Хиландара*.

29 О страдањима Хиландараца од разбојника вид. поглавља *Ратови и гусарење* и *Разбојничке претње с копна*.

30 АМХТ, 8/96а. Уп. поглавља *Разбојничке претње с копна* и *Писанија*.

V

ИСКУШЕЊА

Природне непогоде и епидемије – Покушаји привођења унији – Ратови и гусарење – Разбојничке претње с копна – Виглаџије – Одбрана – Оптужбе против Хиландараца

Против природних непогода и епидемија монаси су могли да се боре само молитвом и преданим радом. Упорни покушаји да се приведу унији никад нису представљали право искушење. Најтежа искушења што су снашла светогорске манастире, грубо говорећи, одређена су колико самим уређењем и стањем Османског царства, толико и бурним, не увек предвидивим развојем политичких односа између Царства и хришћанских сила. Заштита хришћанских поданика зависила је од снаге, али и од воље централних власти да спроведу постојеће законске одредбе, колико год да су оне већ саме по себи доводиле зимије у подређен положај. Каткад је и сама Порта искушавала решеност светогорских монаха да устану у одбрану својих стечених привилегија, као 1568/69. године, када је наредила конфискацију и продају манастирских поседа. У границама могућности, држава је предузимала мере против разбојника, како муслиманских тако и хришћанских, без разлике. Такође, из Цариграда су увек стизала наређења да се исправе неправде и спрече злоупотребе локалних органа власти. Међутим, број таквих фермана у Архиву манастира Хиландара показује колико су злоупотребе биле укорењене и како их је тешко било отклонити. С друге стране, у честим ратовима Османлија с Хабзбурговцима и Венецијом, по правилу праћеним повећавањем дажбина, на површину је готово увек избијала некад више, некад мање снажна омраза муслимана према зимијама. На њих се увек гледало, ако не као на отворене, онда као на могуће сараднике непријатеља. Та нетрпељивост, утемељена пре свега на верској разлици, преносила се и у мирне периоде, оптерећујући их готово непрекидном напетошћу.

Природне непогоде и епидемије

Окрутни удари природе, глад и болести нису мимоилазили ни Свету Гору. Велики житородни метоси нису дозвољавали да Светом Гором овлада глад, као што се то могло десити у ширем залеђу. Само једна вест у рукопису из манастира Св. Павла сведочи о другој узастопној неродној години и глади што је овладала „васељеном“ 1602 (?), због чега се жито продавало по десетоструко вишим ценама. Према запису, 40 ока вредело је 400 акчи, ако је реч о пшеници.[1] Између 1585. и 1630. године, ока пшенице плаћала се приближно између 0,5 и 2 акче. Можда је најтеже било 1621/22. године када је „светска глад“ завладала Македонијом. Према Синадиновој хроници, 8 ока жита се у околини Сера није могло добити испод 160 акчи, док се просо плаћало незнатно мање: 130 акчи за 8 ока.[2] То су цене и двадесет пута више од уобичајених.

Бар према сачуваним изворима, невреме је чешће забрињавало монахе. Нарочито јаке зиме, које иначе нису преоштре на Полуострву. Према запису на рукописној књизи, с нечитком годином, вероватно 1571, „17. децембра узвисише се вали морски и многу пакост створише манастирима Свете Горе: овоме барку разбише, другоме моноксил, инима арсану расипаше“. Бивши типикар Савине поснице, поп Димитрије, забележио је 1620/21. године у обновљеном *Триоду* како је „тада била крепка зима да су дрва усахнула у корену“. Изгледа да је слична зима била и 1635/36, ако језуитски учитељ Николо Роси није претерао покушавајући да нађе оправдање за недолазак студената.[3]

По свему судећи, до краја XVII века Хиландар није био погођен већим пожаром, приближном оном из 1722. године, када је неке грађевине манастир морао да подиже из темеља. Хиландар, као и остали атонски манастири, много већу штету трпео је од земљотреса. Један од већих удара погодио је Свету Гору у петак, 19. маја 1456. године, док је на њој боравио цариградски патријарх Генадије. Атон се затресао и око 1500. године, после чега су обновљени Протат и нека друга здања. О последицама тих удара по Хиландар нема вести. Највећу штету у Хиландару, по свему судећи, направио је земљотрес на самој средини XVI века. Братство је између 7. и 16. фебруара 1552. године већ започело реконструкцију, добивши дозволу османских власти за поправку распуклог зида келије Св. Николе. „Најјачи земљотрес“ (*zelzele-i pür-ʿuẓmā*), како су га монаси назвали у хуџету, уздрмао је Свету Гору негде пре поменутог датума, а не током марта, како сведочи један запис на рукопису из Кутлумуша. Недуго потом, 8. фебруара 1560. године, забележен је још један „трус велики и грмеж“. Вест о следећем земљотресу, који је у суботу, 12. априла 1572, из темеља уздрмао светогорска здања, доноси запис у *Четворо-јеванђељу* из манастира Кутлумуша. Готово све хиландарске посланице упућене руским владарима током друге половине XVI века садрже молбе за помоћ при оправци овештали х и срушених грађевина. Неке од њих су свакако оштетили земљотреси. Само у једној посланици, из 1582. године, као узрок рушења, поред старости, наведен је и „трус земни“. Наредни „трус страшан“ збио се 18. јула 1585. године. По запису ученог јеромонаха Григорија, у схими Васи-лија, начинио је „многи убитак и штету по манастирима“. Како даље каже, тада „и пиргови падоше многи, и на Превлаци сви“.[4] У XVII веку као да није било већих потреса, бар судећи по томе што о њима нема трагова у расположивим изворима.

---

1 Неколико приређивача дало је сасвим различите године: 1575 (Σμυρνάκης, 133), 1594/95 (Успенскій, *История Аѳона,* 293, 566, 927), 1601/1602. и 1604/1605 (*Записи*, I, бр. 943-946). Можда је највероватнија 1602. година јер се претходно помиње да су Немци тада узели Будим. Запис је непрецизан: Будим није пао, али је зато тада освојена Пешта.

2 Odorico, *Conseils et mémoires*, 84-85.

3 *Записи*, I, бр. 699; *Каталог*, бр. 259; Hofmann, “Athos e Roma”, 170.

4 Успенскій, *История Аѳона,* 561-563, 1057; АМХТ, 1/32; *Записи*, I, бр. 608; Бошковић у сарадњи са Ковачевићем, 17; Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 34-35; поглавље *Русија*; *Каталог*, бр. 280.

Куга је значила сталну претњу. Епидемијама као да није било краја. Само су привремено јењавале. Најчешће је угрожен био сам Солун, а тако и Једрене и Сер, највећи градови у широј околини Свете Горе. Опасност готово да није ни престајала током целог XVI и у првој половини XVII века.[5] Природна изолованост Свете Горе представљала је њену најбољу одбрану. Иако је куга најчешће нападала гушће насељена градска средишта, некада је успевала да се пробије и до Свете Горе или њеног најужег залеђа. У пролеће 1622. године „чума" је завладала у бугарском манастиру Зографу. Лазар, архимандрит прилепски, на последњој страници *Псалтира* који је тада преповезао, забележио је да су многи монаси умрли, а да тог тренутка, 29. маја, још осморица леже болесни. Тешко је поверовати да се куга није проширила по Атону, најпре на Хиландар, удаљен свега два сата хода. Међутим, о томе се ништа не зна. Куга је у пролеће 1681. године харала по селима испред Свете Горе. Од ње је страдала калуђерица Макарија, која је водила бригу о хиландарској кући у Извору.[6] Других вести о претњама црне смрти нема. За пуна два века, на Светој Гори је забележен тек један случај избијања болести, и он, изгледа, ограничен на Зограф.

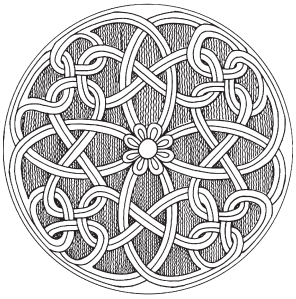

5 У Солуну је куга забележена: 1497, 1503, 1523, 1530, 1534, 1545, 1547, 1548, 1550, 1552, 1554, 1556, 1561, 1564, 1568, 1572, 1577, 1581, 1588, 1591, 1592, 1594, 1596, 1616–1617, 1620–1622, 1641 (Schreiner, II, 563; А Стојановски, *Градовите на Македонија од крајот на XIV до XVII век*, Скопје 1981, 56; Е. Грозданова, *Българската народност през XVII век. Демографско изследване*, София 1989, 535-536; Hofmann, *Rom und der Athos*, 110). У Серу је после 1629. године смртоносна епидемија харала 1641/42, када је само у граду страдало 12.000 људи (Odorico, *Conseils et mémoires*, 102-103, 168-171).

6 Х. Кодов, Б. Райков, С. Кожухаров, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския монастир в Света гора*, I, София 1985, бр. 7 (старије и непоуздано читање записа у: *Записи*, IV, бр. 6626 и 6627); АМХТ, 2/197а.

Покушаји привођења унији

Тражећи начина да спасе Царство, Јован VIII Палеолог је 1438. године одлучио да пође у Ферару на преговоре о унији двеју цркава. У бројној свити што је кренула из Цариграда налазила су се и двојица Светогораца, еклисијарх Мојсије из Велике Лавре и јеромонах Доротеј из Ватопеда. Њихов задатак био је да понесу ретке књиге неопходне за очекиване тешке догматске расправе. После дугих и мучних преговора, унија је коначно проглашена 6. јула 1439. године, у Фиренци. Потписана искључиво из политичких разлога, уз велики отпор у самој Византији, унија се није дуго одржала. Поготово када се увидело да очекиваној помоћи са Запада нема ни трага. На завршном акту из Фиренце налазе се потписи поменуте двојице Светогораца. Папа Евгеније IV је опроштајницама послатим Ватопеду 1439. године покушао да ублажи отпор Свете Горе. Међутим, већина светогорских манастира није ни помишљала да прихвати унију. Убрзо су унију одбацила и два највећа манастира, Лавра и Ватопед. Већ 1459. године Риму је врло јасно стављено до знања да се игумани и монаси тих манастира једногласно и одлучно противе примату папе. Није разјашњено да ли су акт у Фиренци, поред представника Велике Лавре и Ватопеда, потписали још један или чак двојица атонских игумана: Геронтије из Пантократора и Пахомије из Св. Павла. У сваком случају, у целој игри око прихватања уније нигде се не помиње Хиландар, нити иједан његов представник.[1]

У кризним временима током наредна два века многи атонски манастири обраћали су се за помоћ папи и западним владарима. У доба када су манастири скупљали средства за откуп сопствених имања, 1568. године у Рим се запутио ивиронски монах Данил, носећи патријархову препоруку. Помоћ за откуп заробљених монаха затражили су од Свете столице 1589. године монаси једног неименованог атонског манастира. Годину дана доцније папи се пожалио игуман Дохијара, истичући тешко стање и сиромаштво. Папа Сикст V одговорио им је писмима – препорукама, у којима апелује да им побожни хришћани пруже неопходну помоћ, али сам није послао ниједан златник. И игуман Хиландара се 1618. године обратио папи, али изгледа да га он није удостојио одговора. Католички поглавар је сваку помоћ условљавао прихватањем уније. У саобраћању са Римом светогорски монаси су увек морали да истакну како признају примат папе. На тлу Црквене државе они су се тако и понашали, не би ли издејствовали нека средства. Хиландарски игуман Иларион и сам почиње писмо у том духу: „Већ дуго година ми чезнемо у највећој жељи да се ујединимо под окриљем Ваше свете заштите, као што су то учинили наши преци...“. Римској цркви је било јасно да ће монаси одбацити сваку помисао о унији чим напусте италијанско тле. У то су их уверили небројени примери. Зато монасима није даван новац, мада су увек дочекивани топлим речима пуним охрабрења.[2]

Мисионарска делатност језуита на грчком Истоку отпочела је 1583. године. Међутим, вести о првим контактима са светогорским монасима потичу тек из 1611. године. Тада је међу слушаоцима језуитске школе у Цариграду забележен и један Светогорац. Доцније, 1620. године, исту школу похађао је још један Светогорац, са, како кажу, одобрењем својих претпостављених. Он је крајем 1622. прихватио католичанство. Исте године, током боравка у Цариграду, неколицина атонских монаха уживала је гостопримство у језуитској мисији. У извештајима мисионара не именују се манастири из којих су ти монаси потицали.[3]

---

1 Ђурић, *Сумрак Византије*, 318, 358-360; Ћоровић, 182-183; Mendieta, 104; Hofmann, “Athos e Roma”, 147-151**.** У потписима друге двојице не наглашава се да су њихови манастири „светогорски“, као у потписима Мојсија и Доротеја (Hofmann, “Athos e Roma”, 150-151).

2 Mendieta, 115; Vacalopoulos, 176-177; Mercati, 97-99, 110-112.

3 G. Hofman, “Apostolato dei Gesuiti nell’Oriente Greco 1583-1773”, *Orientalia Christiana Periodica* I (1935) 140, 154-157; исти, “Athos e Roma”, 143-144, 151-153.

Конгрегација за пропаганду вере предузела је конкретније кораке тек 1627. године. Тада је на Свету Гору послат унијата Александар Василопулос, Грк са острва Занте. Његова мисија је била искључиво извидничког карактера. Годину дана доцније атонске манастире је обишао још један изасланик грчког порекла, Канакио Роси. Обојица су изразили уверење да треба да се оснује стална мисија, сугеришући да ваља слати искључиво монахе грчког порекла, како би се премостила укорењена нетрпељивост према Латинима. Као манастире са којима би најпре требало сарађивати, издвојили су Велику Лавру, Дионисијат и Ватопед. Роси је 1628. године Светој столици препоручио игумана Ватопеда Игњатија, јер је он, осим помоћи, затражио и инструкције за даљи рад на унији. Потписао је чак и краћи пројекат о унији, који је укључивао отварање школе на Атону. Занимљиво је да украјински унијатски митрополит није те године удовољио жељи Конгрегације да пошаље мисионаре на Свету Гору, тврдећи да му је сваки човек неопходан.[4]

Да ли је Игњатије искрено отворио врата Свете Горе унијатима, или је његов наступ био само формалне природе, није могуће рећи. Тек, 1635. године у Протату је почела да ради права школа. Предавања је слушало десетак-двадесет монаха, углавном келиота и лаика. Формално, школа је отворена ради описмењавања и граматике, мада су часови једнако били посвећени и тумачењу светих тајни. Учитељ Николо Роси остао је у Кареји све до краја 1640. године, када је школу морао да премести у Солун. Роси је отишао колико из страха од турских претњи, толико и зато што су му манастирски представници у Кареји јасно ставили до знања да његова школа штети манастирима. Званичан изговор је гласио да су монаси што желе да иду у његову школу преко потребни манастирима. Последње године, због притисака, илегално је држао часове у Св. Пантелејмону. По Росијевој смрти (1642) школа у Солуну је изгубила у значају, а од 1646. више се и не помиње. Тих година (1641–1643) двојица атонских монаха похађала су унијатску грчку школу (Св. Атанасије) у Риму. Занимљиво је да римски извори говоре о некаквом „синодском писму“ свих светогорских манастира 1643. године, у коме се од Конгрегације за пропаганду вере тражи да Светогорцима додели једну цркву у самом Риму. Заузврат, понудили су грко-унијатској цркви келију или манастир на Светој Гори.[5]

Од 1646. године Конгрегација у акцију уводи капуцински ред, поред језуитског, један од најпродорнијих мисионарских редова. Они су, због брада, највише личили на православне монахе, а да би мимикрија била потпуна, требало је да одлично владају грчким језиком, да се облаче као они и да се уклопе у њихов начин живота. Замисао је била да изнутра, поучавајући младе искушенике, полако протурају католичке идеје. Француски амбасадор је добио задатак да код бостанџи-баше издејствује дозволу за њихов долазак на Свету Гору. Међутим, ни њима није било дозвољено да врате школу у Кареју.[6]

Тада је ред дошао на језуите. Између 1644. и 1707. године тројица језуита неколико пута су покушала да оснују сталну мисију на Светој Гори. Сви покушаји су пропали, иако су ту и тамо наилазили на саговорнике који би их саслушали или чак исказали жељу за ближом сарадњом. Отац Исак д’Олтри успео је 1644. године да убеди старце из Велике Лавре да му поклоне једну руинирану цркву у Солуну. Међутим, црква није обновљена, и то зато што се, по мишљењу самих језуита, француски конзул није довољно заложио. С друге стране, дуги Кандијски рат свакако није погодовао ширењу католика на Исток. Лавра је нудила и једну цркву

---

4 Hofmann, “Athos e Roma”, 139-141, 153-167; исти, *Rom und der Athos*, 7-8; Ч. Драшковић, „Хиљадугодишњица Свете Горе и њен значај за православље“, *Света гора и манастир Хиландар (Поводом хиљадугодишњице њеног оснивања)*, Београд: Удружење српског православног свештенства Архиепископије београдско карловачке, 1961, 15.

5 Hofmann, “Athos e Roma”, 142, 169-175; исти, *Rom und der Athos*, 9-11, 37-112; Драшковић, 15; Vacalopoulos, 184-187.

6 Hofmann, “Athos e Roma”, 142-143, 176-178; исти, *Rom und der Athos*, 24-26. Идеја о слању капуцина на Свету Гору зачета је још 1627. године, али изгледа да је тада предност дата унијатима (исти, “Athos e Roma”, 140).

с виноградом и пољем у оквиру свог поседа на Атону. Требало је да тај уступак кошта читавих хиљаду златника, уз које би ишли и трошкови обнове просторија (још 200 златника). Д'Олтри се одужио 1650. године обезбедивши гаранције малтешких витезова да ће бранити Лавру од гусара. Исти језуита тврдио је те године својим претпостављенима да су сви атонски манастири вољни да приме језуите и омогуће оснивање школе. Међутим, резултата није било. Д'Олтри се појавио на Атону још једном, марта 1658. године, али тада није успео да добије сагласност манастира за свој пројекат. Ни мисија оца Ришара 1669. године није била плодоносна. Ипак, он је похвалио Ивирон и Велику Лавру. Тешње везе са Светом Гором успоставио је 1706. године отац Браконје, оснивач католичке цркве у Солуну, али без икаквих конкретних резултата.[7]

Света столица је веома страховала да на грчком Истоку не превлада утицај реформаторских цркава. Росијеви извештаји Конгрегацији најбоље показују колику је пажњу изазивао и најмањи помен калвинизма на Светој Гори. Страх је био нарочито подстакнут убеђењем да је патријарх Кирило Лукарис (1612, 1620–1623, 1623–1633, 1633–1634, 1634–1635, 1637–1638) присталица калвинизма. А он је највеће клетве против језуита у Цариграду слао управо са Свете Горе. Католици су пратили сваки корак Енглеза и Фламанаца. Светогорци су 1636. године Росију причали да се три године раније појавио један Енглез делећи и продајући књиге св. Јована Златоустог са гдегде измењеним текстом. Причао је све најгоре о папи и нудио унију. Да ли је у питању био исти човек или није, тек, 1638. године Роси обавештава да се појавио неки монах који је тридесет година провео по калвинистичким школама у Енглеској и који „шири бестидности" о римској цркви и њеном схватању светих тајни. Монаси се таквима не супротстављају из „незнања", а неки их чак хвале тврдећи да су они „браниоци грчке цркве". Изгледа да су и калвинисти тражили оригиналне рукописне књиге по светогорским библиотекама, бар по сведочењу Росија, који се 1640. године докопао једног таквог списка наслова.[8]

Толики страх Рима од савеза источних цркава са присталицама Лутеровог и Калвиновог учења био је свакако неоправдан. Монаси су, иако већином необразовани, били чврсти браниоци православља. Као пример, могло би се навести мишљење јеромонаха Гаврила, вишеструког прота Свете Горе, угледног писца и преводиоца. Преко свог логотета Лацка од Мацештија, угарски краљ Јован Запоља, Лутеров присталица, замолио је 1533/34. године Гаврила да му одговори на нека суштинска догматска питања. У име целе Свете Горе, прот Гаврило је Запољи упутио оштру посланицу у виду мале богословске расправе. С једнаким набојем, али достојан-ствено и учено, окомио се како на католичку цркву тако и на „Луфтора".[9] Аргументовано супрот-стављање Лутеровим идејама открива да су на Светој Гори не само праћена него и учено претресана савремена верска кретања у Западној Европи, несумњиво, ради што чвршће одбране темеља православне вере.

Конгрегација за пропаганду вере била је и те како свесна значаја и угледа Свете Горе као средишта православне побожности. На отварању школе инсистирало се не толико због директног врбовања монаха, него, пре свега, из неколико далекосежних разлога. Образовање је монасима омогућавало напредовање у хијерархији. Рим је сматрао да би они учени лакше ушли у манастирску управу, или, можда, доцније постали епископи и митрополити, те да ће се тако успешније борити против калвинизма. С друге стране, школа је имала задатак да сузбија учења калвиниста и лутеранаца, који су, као ватрени непријатељи папе, понекад наилазили

7 Hofmann, "Athos e Roma", 143-146, 178-183; Vacalopoulos, 188-189. Језуити су још 1633. године хтели да преко патријарха Кирила II издејствују дозволу за улазак на Атос, али их је у томе омела смена патријарха (Hofmann, "Athos e Roma", 144).

8. Hofmann, *Rom und der Athos*, 47-48, 62, 71, 75, 83, 94; Vacalopoulos, 182-183, 186.

9 С. Матић, „Писмо Гаврилово о Лутеру", *Богословље* IX, 1 (1934) 6-17; Ђ. Сп. Радојичић, „Друго 'посланије' светогорског проте Гаврила угарском краљу Јовану Запољи (из 1534 год.)", *Јужнословенски филолог* XXII, 1-4 (1957–58) 167-178.

на пажљиве слушаоце међу Светогорцима. Мисионари су имали још један важан задатак: тражење старих, изворних, „неискварених“ рукописа, написаних пре шизме. Међутим, иако су каткад дочекивани веома љубазно, врата самих библиотека није им отворио ниједан манастир. Значај који је и Рим придавао Светој Гори, најбоље се огледа у речима секретара Конгрегације, Инголија, написаним 1628. године:

> „Мишљење је свих познавалаца источне цркве да би се отворио широк пут ка уједињењу те цркве са западном, ако би се за то придобили светогорски монаси, због великог поверења које уживају код својих епископа и грчког народа. Штавише, неки тврде да би се по уједињењу Свете Горе са римском црквом унији одмах приволела Москва...“[10]

Међутим, напори Рима остали су безуспешни. Николо Роси је средином 1636. известио Ватикан да „највећи део неуких и простих монаха, који не знају ништа друго изузев да се прекрсте, прави разлику између Грка и Латина“. Само они образованији не праве разлику и, како каже Роси, „моле Бога да се сви хришћани уједине“.[11] Турске власти нису ишле наруку католичком прозелитизму из једноставног разлога што су њихови мисионари сматрани агентима непријатељских сила. Поготово у време дугих ратова са неком од западних сила, када су монаси затварани и протеривани. Порта једноставно није могла да контролише католичку цркву на исти начин као православну, па јој није ни допуштала да ухвати дубљег корена на њеном тлу (тамо где католичке заједнице нису одраније постојале). Светогорци су тога били свесни и вероватно су, по потреби, користили турске власти. Тако су увек могли да оправдају прекид односа. Зато су, без страха од последица, према Риму најчешће држали полуотворена врата, подгревајући прозелитске апетите у нади да ће добити неку озбиљнију новчану помоћ. Српски манастир Хиландар у мисионарским извештајима нигде се не помиње као један од манастира наклоњених унији.

---

10 Hofmann, *Rom und der Athos*, 35-112; исти, “Athos e Roma”, 139.

11 Hofmann, *Rom und der Athos*, 48.

Ратови и гусарење

Ратови и гусарење, као вид прикривеног рата, на различите су начине утицали на живот атонских монаха. Иако је, због географског положаја Полуострва, за Свету Гору и околне манастирске метохе од пресудне важности био развој догађаја на мору, у источном Медитерану, неколики подаци повезују Светогорце и са акцијама на крајњем северу Царства.

Када је реч о тим областима, највећу пажњу привлаче обавештајни и дипломатски подухвати атонских монаха. У време аустријско-турског рата за Угарску, кључни заповедник аустријске војске, кнез Павле Бакић, писао је краљу Фердинанду 20. фебруара 1536. године из Рара о турским покретима за које је сазнао од српских и грчких калуђера са Свете Горе.[1] То писмо потврђује да су Турци заиста имали разлога да сумњају на обавештајне активности светогорских калуђера и да се њихове оптужбе очигледно нису заснивале само на непровереним гласинама. Исто важи и за неупоредиво значајнију мисију Исаије, архимандрита манастира Св. Павла, у доба Великог бечког рата 1683–1699. године.

Као изванредан познавалац прилика на целом Балкану, од Мореје, преко Цариграда до Влашке, с искуством ранијих путовања у Русију манастирским послом, сав обузет надом у ослобођење Балкана, архимандрит је просто био предодређен за задатке који су му додељени. Први податак о његовим активностима везује се за Једрене, где је отишао код великог везира због неких питања у вези с манастиром. Одатле је 6. маја 1686. године свом познанику и доброчинитељу, хетману Ивану Самуиловичу, послао прави извештај о великим хришћанским победама у Будимском и Темишварском ејалету и општем стању у Царевини. Нешто доцније, у пролеће 1688, Исаија је кренуо у Русију. Успут је свратио у Букурешт, где му је влашки војвода Шербан Кантакузин предао више писама за руског цара. Осим војводиног писма, понео је и посланице бившег цариградског патријарха Дионисија и пећког патријарха Арсенија III. Много више него из тих молби, о општем расположењу хришћанских првака на Балкану сазнаје се из Исаијиног саслушања у Москви, одмах по приспећу, 13. септембра исте године. У очекивању потпуног краха тада сасвим уздрманог Османског царства, Исаија је, уз позив Русији да уђе у рат, нудио цару господство над Балканом „да их не би из мусломанског ропства у горе и веће ропство предали". Плашио се аустријске окупације и насилног унијаћења и покатоличавања које би с њом дошло, попут онога што је тада спровођено у Ердељу. Његова мисија у Русији није наишла на жељени одзив. На повратку, потказан је и ухваћен у Брашову. Пронашавши руска писма, Аустријанци су га најпре затворили у Сибињу, где је неко време тамновао са грофом Ђорђем Бранковићем. Потом су га преместили у Беч. Ослободили су га тек августа 1691. године, посредовањем малоруског (украјинског) хетмана Ивана Степановича Мазепе, а заузимањем руских царева. По ослобођењу, отишао је у Москву, одакле је следеће године кренуо, изгледа, за Букурешт, где је и умро.[2]

Аустријско-турски ратови нанели су Хиландарцима велике штете. Током једног од многих сукоба, највероватније у доба османлијског освајања Баната (1551–1552), веома је пострадао хиландарски метох Бакебош (?), у близини села Арач у Бечкеречком кадилуку. Позивајући се на то, монаси су 1578. године затражили и добили дозволу да према претходном стању поправе цркву, куће и салаш.[3]

---

1 А. Ивић, *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа. Први део од 1527 до 1600 године*, Нови Сад 1910, 135-137.

2 И. Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху с три излета о такозваној великој сеоби српског народа*, Београд 1896, 45-60; Димитријевић, „Одношаји", II, 158-169; Ј. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово доба*, Београд 1911, 312-323, 370-371, 391, 404-405, 506-507.

3 АМХТ, 1/64. Име метоха и цркве може се прочитати на неколико начина. Више о том метоху вид. у поглављима посвећеним метосима.

О патњама и искушењима самих монаха речитије говоре искуства хиландарских „путника“ Акакија и Јова. Акакије се затекао у Браничеву 1599/1600. године, усред Дугог рата (1593–1606). Толику је „беду пропатио“ од Татара да је то морао да помене у кратком запису на *Четворојеванђељу* добијеном у Кучајни. Много је сликовитија судбина хиландарског јеромонаха Јова, који је столеће доцније, усред Великог бечког рата, кренуо у писанију по угарској, влашкој и српској земљи. Прикупивши милостињу за свој манастир, Јов је 1691. године из Београда пошао назад на Свету Гору. Међутим, Турци и Татари су напали брод којим је путовао, заробили Јова и опљачкали сву милостињу. Држали су га на свом броду, возајући га по Дунаву девет месеци, све док га из ропства нису откупили грчки трговци. Милостиња је пропала, али је јеромонах бар извукао живу главу.[4]

На Леванту је ситуација била знатно другачија. Догађаји су се смењивали великом брзином, а последице су биле неупоредиво теже. Средоземље је било простор непрестаног сукоба двају суседних, али међусобно до крајности супротстављених цивилизација.

За разлику од западног Средоземља, где су се Османлије сучељавале највише са Шпанцима и Малтежанима, на Леванту су им једини прави супарници били Млечани. Међусобни ратови, каткад уз учешће других сила, буктали су 1463–1479, 1499–1502, 1537–1539, 1570–1573, 1645—1669, 1684–1699. Ратови као да се никад нису ни завршавали. Само су узимали нове и скри-вените облике, оличене у свакодневном гусарењу. Пирати, и хришћани и муслимани, тражили су оправдање и легитимност за своје постојање, први у сталном крсташком рату, а потоњи у вечитом џихаду. Дешавало се да су и једни и други били у незваничној вези са својим владарима, ређе молећи опроштај, а чешће добијајући одређена овлашћења, инструкције и тајне задатке. Пиратерија на Медитерану је по многим својим карактеристикама била саставни део политике, и зато се не сме посматрати сасвим одвојено од отвореног рата.[5]

Повест гусарења на Леванту, коме припада Атон, ипак је имала другачија обележја од оне на знатно опаснијем западном Средоземљу, где су господарили Алжирци, Шпанци и Малтежани. Предодредили су је географски услови (разуђена обала, мноштво малих острва погодних за брзо скривање) и то што је у XVI и XVII веку тај простор, изузев неколико венецијанских утврђења и острва, био такорећи османски залив. Због неспорне надмоћи Османлија на Леванту, успостављене заузимањем Родоса (1522) и потврђене победом код Превезе (1538), завладало је затишје које је прекинуто тек страховитим поразом код Лепанта 1571. године. Од тада, Левант је био преплављен хришћанским пиратима сваке врсте, јер Турци више никада нису успели да поврате негдашњу превласт.

Само су јаке и добро наоружане групе хришћанских гусара смеле да залазе у Левант. Такве су биле малтешке (реда св. Јована), тосканске (реда св. Стефана), тек потом шпанске, а уз њих тек понека, мања, ђеновљанска и португалска дружина. Најчешћи циљеви били су пресецање трговачких путева (свиле и зачина), пљачкање и робљење ходочасника (не само муслиманских), и сачекивање турских бродова што су из Александрије кретали за Цариград накрцани египћанском робом и порезом. Северни Егеј за њих није био толико привлачан, мада се не може рећи да су га ретко посећивали. У Архипелагу је превладавала друга врста гусарења, усмерена на чисто преживљавање. Неколико људи навикнутих на море окупило би се на малој барци или фрегати, евентуално лоше опремљеном бригантину, с тек понеким топчићем. Свесни својих могућности, бирали су скромне циљеве: да рибарима преотму улов, заробе их и добију откуп, да опљачкају

4 *Каталог*, бр. 34; Димитријевић, „Грађа“, 129-131.

5 О општим одликама ратова и пиратерије на Средоземљу вид. F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Phillip II*, II, Glasgow: Fontana/Collins, 1976, поглавље “The Forms of War”, 836-891; A. Tenenti, “I corsari in Mediterraneo all’inizio del Cinquecento”, *Rivista storica italiana* LXXII, II (1960) 234-287; M. Fontenay, “L’empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle”, *Revue d’histoire moderne et contemporaine* XXXII, 2 (avril-juin 1985) 185-208; Vasdravellis, *Piracy*.

амбаре приобалских села или покупе њихове залихе соли. Таквим видом гусарења бавили су се и Грци и Турци, а мета њихових препада нису увек били припадници друге вере.

Ако би се тражила нека општа, заједничка црта која би одредила однос Светогораца према гусарима, то је пре свега тежња за потпуном неутралношћу и незамерањем. Можда је у том смислу најтачније запажање великог морепловца Пири-реиса, који је једно поглавље своје чувене *Књиге о мору* (написане 1521, па допуњене 1525) посветио Светој Гори:

> „...Такође, они не дојављују турским харамијама о ђаурским харамијама, нити дојављују ђаурским харамијама о турским бродовима. Не оклевају да дају намирнице било коме од њих. Из страха су притворни..."[6]

Најчешће су страдали крајеви отворени према мору, као и слабије заштићени манастири. Ипак, дешавало се да веће скупине разбојника продиру и дубље у унутрашњост, па и у саму Кареју. Због вишеструких пљачки западњачких (*Frenk*) пирата у области Комитисе, негде после пада Цариграда, опустела су околна села. Велику штету претрпео је и тамошњи велики хиландарски метох. У последњој години рата који је обележио почетак XVI века, у лето 1502. године, 34 млетачке галије напале су и опустошиле Христополь. Потом су допловиле на Свету Гору, али нема никаквих вести о томе како су дочекане и да ли су направиле какву штету. Хришћанске харамије појавиле су се 1519. и у Солунском заливу, где су под окриљем ноћи, надомак самог Солуна, опљачкале село Капучилер.[7]

Турски гусари извршили су препад на Григоријат, прво 1497, па 1513, спалили су Ксиропотам 1507, а затим су 1527. пустошили и палили области око Милопотама. Есфигмен је 1533. године похаран два пута у року од десет дана. „Безбожни Агарени" одвели су деветорицу монаха ради откупа, покупивши све драгоцености, књиге, повеље, па чак и гвоздена врата.[8] Иако се Есфигмен налази у непосредној близини Хиландара, а поготово Св. Василија и арсане, изгледа да се они нису нашли на мети гусара. Један неименовани атонски манастир харамије су напале негде у јесен 1565. године. Неколико калуђера су убили; остали су, међутим, пружили отпор. Упркос томе што је манастир био нападнут, солунски санџак-бег и кадија оптужили су монахе да су убили неколико гусара и задржали њихов брод. Неколицину монаха су ухапсили, док су осталима изрекли изузетно високу глобу од 49.000 акчи. Тек када су монаси замолили молдавског војводу да посредује, султан је затражио да се цео случај подробније испита.[9]

Пјер Белон, путописац уочљиве објективности, забележио је средином XVI века како се и највећи разбојници, противници религије, они који „не би поштедели ни оца ни мајку", због гриже савести некад уздржавају од напада на калуђере. И Андре Теве, обишавши Свету Гору неколико година после Белона, написао је да их гусари не узнемиравају него их чак помажу оним

---

6 *Piri Reis, Kitab-i Bahriye, I, İstanbul* 1988*,* 56a-b.

7 БМБ, 202, 208 (према АМХТ, 11/1); Κ. Δ. Μέρτζιος, Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, 105-106; Salakides, 98-101.

8 Христу, 141, 153; Ἀλέξανδρος, 157. Што се тиче напада на Есфигмен, наводе се различити датуми: једни тврде да се први напад одиграо у четвртак 23. јуна 1533 (Μ. Ι. Γεδεών, Ὁ Ἄθως. Ἀναμνήσεις – ἔγγραφα – σημειώσεις, ν Κωνσταντινούπολει ΑΩΠΕ [1885], 315; Христу, 78), а други да је то било 27. јуна 1534. године (Успенскій, *История Аѳона,* 561-562, 1058; Сава Хиландарац, *Света Гора*, 173; Σμυρνάκης, 132).

9 *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565–1566), I <Özet ve İndeks>*, Ankara 1994, 442. Молдавски вој-вода Александар Лапушњану био је велики ктитор многих атонских манастира. Према ономе што се зна, највише је даровао Ватопеду, Дионисијату, Св. Павлу, Ксенофонту и Григоријату (N*ă*sturel, 101, 153-156, 250, 267-268, 271-272). Неименовани манастир из султанске заповести могао би најпре бити један од наведених.

што имају, и то без икакве надокнаде.[10] Сигурно је било и таквих разбојника који су избегавали да нападају свештена лица, нарочито подвижнике са једног истакнутог светог места, али је још више било оних који се на то уопште нису обазирали, о чему сведоче бројни примери.

У јулу 1560. године, велика група гусарских бродова појавила се код Халкидике. Пет бродова је ударило на Сидерокавсију, а пет је ушло у Солунски залив. Султан је реису задуженом за чување Родоса одмах наредио да, не часећи ни часа, крене са својом флотом, спречи пљачку и похвата нападаче, нагласивши да никако не смеју да му умакну. Један од разбојничких вођа, Дели Бајрам, за кога се зна да је са својим левентама учествовао у тим препадима, ухваћен је неколико месеци касније.[11] Можда је игуман манастира Св. Пантелејмона Јоаким мислио на тај препад када је у свом опису Свете Горе 1561. године тврдио да морски разбојници свакодневно пљачкају калуђере, муче их и убијају, а неке од њих одводе и продају као робље за 4.000-5.000 аспри.[12] И 1589. године Турци су заробили петорицу светогорских монаха док су обављали послове на обали, одвели их у Солун и затражили 600 цекина за откуп. Једног од њих, Данила, пустили су како би се потрудио око скупљања новца. Данило је стигао чак до Рима, где је, уместо потребног новца, добио писмо подршке и охрабрења којим папа Сикст V позива на милосрђе све прелате и парохијане.[13] Када су у питању били животи сабраће, није се увек обраћала пажња на шизму, нити на могуће последице папиног покровитељства. Ипак, прво место коме су се у таквим случајевима Светогорци најчешће окретали сигурно је био руски двор. Тако је 1627. године архимандрит Григорије из Дионисијата молио за помоћ не би ли некако повратио сасуде заложене ради откупа једног сабрата. Успели су да га избаве за 175 рубаља. Двојица монаха с којима је бродом кренуо у писанију нису била те среће; Турци су их убили одмах после напада.[14]

Долазак млетачких ратних или гусарских бродова увек је изазивао освету Турака, без обзира на то да ли је она била оправдана. Поред многих других недаћа, игуман Русика Јоаким истакао је 1561. године како су калуђери узнемиравани и мучени под лажном оптужбом да скривају одбегле заробљенике.[15] Изгледа да су се Османлије посебно окомиле на монахе у доба Кипарског рата (1570–1573), убијајући их, затварајући и одводећи на галије, све у намери да своје хришћанске поданике застраше, одврате од побуне и у њима угасе веру у победу тада уједињених хришћанских снага.[16]

Као да је цела прва половина XVII века била обележена том кризом. Османској власти нарочито је сметало што њени хришћански поданици продају жито непријатељима и снабдевају њихове бродове осталом „захиром“.

Сенка сумње, чини се с разлогом, вечито је прекривала Касандру, подручје богато житом и стоком, на коме су многи атонски манастири имали велике метохе. Током лета 1599. године Солуном су се пронеле гласине да су бродови левента пристали на Касандру, натоварили јечам и одвезли га хришћанима. Одмах је послат наиб да испита њихову веродостојност. Није познато шта је све открио, али се зна да су монаси с хиландарског поседа у селу Пластара одрекли

---

10 *Наблюдения*, 107, 109; „Патописот на Андре Тевет од 1554 година“, *Патописци*, 169.

11 *3 Numaralı Mühimme Defteri (966–968 / 1558–1560) <Özet ve Transkripsiyon>, Ankara* 1993, бр. 1335, 1618.

12 Іоаким, 24-25.

13 Из папиног писма датираног 11. VIII 1589. године (по новом календару) не види се о ком манастиру је реч, вид. A. Mercati, “Nuovi documenti pontifici sui monasteri del Sinai e del monte Athos“, *Orientalia Christiana Periodica* XVIII (1952) 97-98.

14 *Сношенія*, II, 47.

15 Іоаким, 24-25.

16 Писмо Шарлу IX из 1572 (E. Charrièr, *Négociations de la France dans le Levant*, III, Paris 1858, 262).

17 AMXT, 1/110a.

сваку умешаност. Околни сељани потврдили су да међу монасима нема завереника, па је наиб Хиландарцима издао писмену потврду како их нико не би због тога узнемиравао.[17]

Постојање тајних канала за снабдевање бродова посредно потврђује ферман из 1621. године. Султан је тада морао да заповеди мутевелији касандријских вакуфа да строго пази да се жито не продаје „хришћанским душманима".[18] Права казна стигла је житеље Касандре тек после велике битке у лето 1633. године. Капудан Џафер-паша приметио је два ратна брода што су ту товарила јечам и одмах их је напао с целом својом флотом. Пошто због неповољног ветра нису могли да побегну, хришћани су прихватили неравноправну борбу и на крају храбро погинули подигнувши у ваздух сопствене бродове уз које су били прикачени турски. После битке, капудан-паша је ухватио продавце жита са Касандре, осудио их и многе погубио.[19] Мада ништа не говори о умешаности монаха, треба имати у виду да се све то догађало у непосредној близини хиландарских метоха.

Тешкоће кроз које је тих деценија пролазила Света Гора оставиле су трага у савременим записима, једном из 1615. у Хиландару, а другом из 1618. у манастиру Зографу. Оба говоре о „великој скрби" у којој се нашла Света Гора и „јаком запустенију цркава од Агарена".[20]

Крајем 1637. године, бежећи од османских власти, које су их са широким овлашћењима и на силу прикупљале да би попуниле редове јаничара изгинулих у рату, многобројни хришћански младићи су потражили уточиште на Светој Гори. Изгледа да су власти том приликом биле посебно безобзирне, јер нису правиле разлику између правих искушеника и бегунаца. Више ни браду нису признавале као доказ. И наредне године, осим посебног намета од 3.000 златника што је разрезан на манастире, солунски мула је по већ устаљеној пракси оптужио Светогорце да су побуњеници, да скривају бегунце, нарочито повратнике у стару веру, и да снабдевају пексимитом хришћанске бертоне (врста великог брода), а уз њих и гусарске барке. После претраге тројица су ухапшена, док су се многи у страху разбежали. Жалба бостанџи-баши није много помогла. Две године касније, поред оптерећивања ванредним дажбинама, Лавра и Дионисијат су на основу лажне пријаве кажњени са по 2.000 додатних грошева.[21]

Када није била у рату с Османлијама, Венеција се ради својих поседа и трговачких интереса свим снагама трудила да одржава мир. Због тога је блиско сарађивала с представницима турске власти. Млечани су сматрали да су за све њихове несреће на Леванту криви гусари, не само муслимански него и хришћански, и то из два разлога. Прво, зато што су нападали и њихове бродове, а друго, зато што су им, ударајући на Турке, наносили велику штету навлачећи на њих турски гнев, а не постижући при том ништа важно у корист хришћанског света.[22] Када су 1496. године турски гусари напали једну венецијанску лађу код Свете Горе, анадолски беглер-бег је одмах прискочио у помоћ, гонећи преостале нападаче чак до Митилене.[23] Доцније, када су се 1607. године сукобили интереси Венеције и шпанског краља, султан је Млечанима, не би ли их задржао у пријатељству, одредио нарочите трговачке повластице. То је било неопходно како би се успешније супротставили многобројним хришћанским пиратским бродовима који су чинили велике штете чак и у Солунском заливу. О сарадњи сведочи пример из 1609. године, када су у искорењивању пирата (не каже се које вере) учествовале венецијанске галере, и то уз благослов

---

18 Регест документа у: *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu. Fermânlar. I. Fasikül, No E. I-12476, Hazırlayanlar Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Em. Kur. Alb. İ. K. Baybura, Ü. Altındağ, Ankara* 1985*,* 23*,* бр. 223.

19 Према Наиминој хроници страдало је 2.000 „њаура" и 600 муслимана, док је према венецијанским вестима пало 3.500 Турака, а бродови су били енглески. Ћатиб челебија каже да се и сам капудан-паша једва спасао експлозије, побегавши преобучен на некој барци. (*Naima Tarihi, III, çeviren Zuhuri Danışman, İstanbul* 1968*,* 1258; *Kâtip Çelebi, Tuhvetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr, Açıklamalarla Yayıma Hazırlayan O. Ş. Gökyay, İstanbul* 1973*,* 165; Μέρτζιος, 182).

20 З*аписи*, VI, бр. 10113; Й. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, София 1931, 248.

21 Hofmann, *Rom und der Athos*, 61, 67, 70-72, 89.

султана и његову наредбу да их власти Солуна сместа снабдеју житом са Касандре. То је, изгледа, била посебно опасна година за светогорске манастире. Опљачкавши Јерисос крајем фебруара, пирати су са три фусте кренули и на манастире, које је том приликом спасло само чудо: једна лађа се после испловљавања разбила о гребен (вероватно код рта Плати тј. Арапин) а друга је потопљена код Лавре. Видевши да им срећа није наклоњена, гусари са једине преостале фусте одустали су од напада и побегли. Чудо се, међутим, није десило и други пут, када су у једном препаду исте године пирати спалили Ксиропотам.[24]

Тридесетих и четрдесетих година XVII века велике гусарске скупине кружиле су свакодневно око Халкидике. Први наставник у новоотвореној католичкој школи у Кареји, Николо Роси, правдао се фебруара 1636. године Конгрегацији за пропаганду вере у Риму да његово писмо касни највише због тога што су сваки саобраћај онемогућили гусарски бертони кружећи целе зиме око Атона, Лонгоса и Касандре.[25] Почетком 1640. један венецијански извештај сведочи да су пирати из Архипелага са 12 бертона пристали у солунску луку, где су врбовали левенте нудећи по пет па и десет реала и пушку. Како је одзив био веома слаб, почели су силом да скуп-љају људе, што је натерало Јевреје и Грке да се пожале султану како и његови поданици трпе због гусарског насиља.[26] Да невоља буде већа, манастирска имовина је привлачила и хришћанске пирате. Један запис каже да су Франци, како су Турци називали западњаке, 1642/43. године опленили зографску арсану, наносећи велику штету манастиру.[27]

По својим страшним последицама, несумњиво најгори од свих био је четврт века дуг рат Венеције и Османлија (1645–1669) за острво Крит (Кандију). Као да су се несреће у свим могућим облицима у један мах скупиле и свалиле на атонске манастире. О мукама што су снашле монахе сведоче два обрасца за посланице сачувана у ћирилском зборнику преписаном на Светој Гори, вероватно у Хиландару, око 1654–1656. године. Посланице су биле намењене руском патријарху и московском манастиру Св. Тројице. Пошто су састављене више као модел који треба следити како би прималац био што милостивији, оне садрже низ општих места и израза што описују неиздрживо стање хришћана под Турцима, разбојништва, сиромаштво, задуживања. Иако већи део текста, у неком општем смислу, одговара истини, из њега је тешко издвојити поуздану појединачну вест. Ипак, две наведене посланице занимљиве су због тога што су молбе калуђера поткрепљене прилично детаљним причицама.

Московском патријарху пожалили су се како су, што због гусара, што због клевета, запали у огромне дугове, без икакве наде да их сами исплате:

> „...Прошлог лета посласмо морем због неке потребе оца нашег проигумана с братијом у Цариград. Божјом вољом ухватише их разбојници морски, а ми, без готовог новца да их откупимо, узесмо од једног Турчина 50.000 аспри и у залог му дадосмо наш најбољи метох. И тако братију од плењења ослободисмо. Затим смо од нечастивих били оклеветани како смо прехранили два роба. И за то платисмо 40.000, које смо на лихву узели и до данас нисмо платили, а лихва се умножава...“

Посланица манастиру Св. Тројице садржи још сликовитији опис невоља и патњи које су их тих година незаслужено снашле:

---

22 Braudel, 876; Fontenay, 204.

23 Tenenti, 238.

24 Μέρτζιος, 168; Schreiner, I, 406; Христу, 153.

25 Hofmann, “Athos e Roma”, 141-142, 170-171.

26 Μέρτζιος, 185.

27 З*апуси*, IV, бр. 6814.

„...Прошлог лета неки бродови пловише морем близу наше часне обитељи и у њима беху неки Турци послати негде од цара турског ради неке царске потребе. Без вести нападоше на њих фусте морских разбојника, гонише их до наше арсане која је на крај мора и тамо ухватише четири царска човека. Потом дођоше из Цариграда цареви истражитељи, сазнаше да су фусте код наше арсане ухватиле царске људе, бише нас и мучише немилостиво. Досађиваше нам и понашаше се према нама без правде говорећи да смо ми царске људе предали фустама. Свезаше нас железним оковима по рукама и по ногама, одведоше у солунски град и затворише у мрачну тамницу с циљем да нас на крају погубе...“

Непознати монах, вероватно Хиландарац, наставио је даље да прича како су их од сигурне смрти спасли солунски митрополит и његови епископи, који су Божјом промисли, како каже, у прави час сазнали за њихову невољу. Уз грдне муке некако су измолили султанове људе да оставе монасима могућност да се откупе. Пошто је утврђена цена од 4.000 талира била превисока, монаси су морали да заложе један добар метох. Од тада су метох користили Турци, док су осморица браће обрађивала земљу и чувала стоку. Остала братија свесрдно се потрудила да по православном свету измоли новце и поврати заложени метох, али је сакупила тек половину суме.[28]

Пошто за та два догађаја нема потврде у другим изворима, тешко је разлучити шта је у наведеним посланицама тачно, а шта представља могућу драматуршку допуну. Колико год да има претеривања, можда највише у бројкама, разлози су ипак неуобичајени за коришћени шаблон. Не улазећи у истинитост детаља, посланице сасвим сигурно одражавају општу кризу која је снашла Свету Гору.

Док се за поменуте две посланице зна само по њиховим преписима, две наредне, из последње године рата (1669), остале су сачуване и као оригинали, и то међу писмима у руском Патријаршијском архиву. Обе су биле упућене руском патријарху Јоасафу II и садрже сличан текст. Прву, с нагареним печатима свих двадесет манастира, послао је Светогорски сабор, а другу сами Хиландарци. Калуђери су се пожалили како је због похода на Крит, Света Гора допала многе беде и напасти. Свакодневно су их нападали и узнемиравали „по мору Франци а по суху Турци“. Тражили су од њих разне данке, због чега су сви запали у тешке дугове. Гонили су их, клеветали и затварали у тамнице.[29] Једнако неиздрживо стање описано је и у заједничкој посланици свих атонских манастира упућеној 25. јуна исте године сремском манастиру Шишатовцу. Једино што се у њој још додаје и то да су ратне страхоте многе монахе отерале са Свете Горе.[30] У недатираној молби Хиландараца за помоћ (око 1660), упућеној великом војводи Гвоздену и војводи Рајичу из Крижевачке крајине, поред места препознатљивих из других посланица, предочава се и то да су метоси веома страдали јер су их „безбожни Агарени“ изло-жили огњу.[31]

Светогорце је посебно погађало то што се на њих обарају и хришћански бродови, па су ту опасност покушавали да отклоне на разне начине. Велика Лавра се 1650. године показала необично предусретљивом према језуитском изасланику Исаку д’Олтрију, једном од оних бројних мисионара преко којих је римска Конгрегација за пропаганду вере покушавала да оствари трајан утицај на атонске манастире. Манастир је рачунао на његову интервенцију, не би ли се бар донекле обезбедио од гусарских претњи. Језуита је, изгледа, испунио обећање затраживши од великог војводе Малте патент – заштитно писмо – којим се Лаври гарантује да

---

28 Новаковић, „Прилози“, 45-54. Поред ове две посланице, у једном „питку“ за сваку прилику, као разлог су наведене нужда и беда због које су остали без 1.000 грошева и најбољег метоха који је узео царски истражитељ (*исто*, 50).

29 К. Невострујев, „Посланица свијех манастира светогорских патријарху рускому Јоасафу II. у којој га моле да се смилује њиховим посланицима и поради пред царем Алексијем Михаиловићем да се поможе Светој Гори и Хришћанима у невољи која их је снашла кад Турци ударише на Кандију год. 1669.“, *Starine* 4 (1872) 19-23; П. Срећковић, „Неколико српских споменика“, *Споменик* XV (1892) 37-38.

30 Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 29.

31 Р. Л. Веселиновић, „Писмо манастира Хиландара војводи Гвоздену у Крижевцима око 1660. године“, *Рад војвођанских музеја* 10 (1961) 149-152. Документ је датирао приређивач.

малтешки бродови више никад неће нападати монахе, отимати њихове барке и приморавати их да их снабдевају хлебом, вином, сиром и осталим потрепштинама.[32]

Дуги Кандијски рат заоштрио је однос османских власти према хришћанским поданицима. Поред тога што је собом донео повећање постојећих и увођење нових, ванредних дажбина, изложио је светогорске монахе сталним претњама, оптужбама и изнуђивању. Још прве ратне године султан је заповедио солунском мули и њему подложним кадијама да због слабог бројног стања редовне војске и сталне претње венецијанских бродова образују помоћне муслиманске одреде у приобалним областима. Њихово издржавање пало је на терет житеља околних села.[33] Иако се Света Гора и оближњи манастирски метоси не помињу посебно у тој наредби, тешко би се могло поверовати да је ту према њима учињен изузетак. Манастири су се на сваки начин трудили да умилостиве турске заповеднике. Запис на једном зографском рукопису сведочи да су везиру, када се јуна 1666. године појавио у Солуну, монаси дали велики „пешкеш".[34] Као у доба сваког рата у тим областима, опет су се појавиле оптужбе да атонски манастири помажу противнике и снабдевају хришћанске бродове. Изгледа да је Ивирон због тога био кажњен с превисоких 8.000 талира.[35]

Ни Хиландарце нису мимоишле такве клевете. Извесни Сулејман-бег из Солуна оптужио је јула 1665. године јеромонахе Филипа, Хрисанта и Петрона са каламаријског метоха да су хришћанским фрегатама предали два његова човека, муслимана. Међутим, како бег није поднео правоваљане доказе, солунски кадија је одбацио оптужбу и забранио му да убудуће тим поводом узнемирава монахе. Даљих потраживања од Хиландараца тада се одрекла и супруга једног од несталих, хришћанка Маруда.[36]

Безвлашће на Медитерану донекле је потиснуто тек 1680. године, када је њиме загосподарила француска морнарица штитећи своје политичке и трговачке интересе. Гусарске претње су убрзо биле знатно проређене. Ипак, у доба борбе за превласт, манастири су и те како страдали баш од тих истих француских бродова. Описујући свој долазак у Велику Лавру 1677. године, Џон Ковел није могао да не истакне да се гусари искрцавају на обалу да пљачкају, иако не могу да се укотве у малој манастирској арсани. Непосредно пре Ковеловог приспећа, на Лавру се окомио гласовити гусарски капетан Иг Кревелје. По Ковеловим наводима, узео је кадионицу--две, које је, на молбу братије ипак вратио. Међутим, двојицу монаха које је отео са бродића Лавре није хтео да пусти, него их је повео са собом.[37]

Убрзо је букнуо Велики рат (1683–1699) који је Светогорце опет бацио у велику беду. Како рече хиландарски архимандрит Гаврило у Москви 1683. године, запретила је озбиљна опасност да монаси „ишчезну" са Свете Горе. Једна од највећих криза која је икада захватила Царство приморала је султана да на своје поданике разреже висок ванредан ратни данак, од кога ни монаси нису били изузети. На тешке данке, осим већ поменутог Гаврила, жалио се и други Хиландарац, монах Рафаило Зотовић, када је 1688. године са сабраћом тражио дозволу за скупљање прилога по земљама цара Леополда I. Нешто доцнији запис у једној хиландарској књизи (1692/93) сведочи да је тешки данак од око четири златника по особи био разрезан на све монахе редом, без изузетка.[38]

Било је дана када се ратни немир опасно ближио самом Атону, као при самом крају рата, 1698/99, када је више од 40 млетачких бродова допловило до „халкидичке луке" (sic!) близу

---

32 Hofmann, "Athos e Roma", 144, 150.

33 Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης, Ἱστορικ ἀρχεῖα Μακεδονίας. Β΄.'Αρχεῖον Βεροίας – Ναούσης (1598–1886), Θεσσαλονίκη 1954, 23-24.

34 *Записи*, IV, бр. 6953.

35 Mendieta, 114.

36 AMXT, 2/187.

37 Fontenay, 188; Covel, 105.

38 Димитријевић, „Грађа", 128; исти, „Документи хилендарске архиве", 30; Медаковић, „Старе штампане књиге", бр. 5, у: *Каталог*, 277-278.

Солуна и изазвало панику у муслиманским редовима.[39] Међутим, нема потврде да је тај догађај оставио неке последице на манастирски живот. Ипак, и тада се дешавало оно што је, готово по правилу, пратило све дотадашње ратове. Поред сваковрсних угњетавања од стране Турака, како то пише у Леополдовој дипломи из 1688. године, Хиландарци су се пожалили да и у овом рату „трпе највеће невоље чак и од војника хришћанских кнезова". Додуше, само од оних „који се отимају наредбама својих претпостављених".[40]

После дужег мирног периода, Света Гора је 1692. године поново постала мета гусара. Метеж, збрка и многе невоље подстакли су чак и неке побуне. Најтежи препад збио се априла 1693 (или 1694), када се гусарски вођа Цепелис (Џебелија ?) усудио да опседне саму Кареју у намери да зароби Хасан-агу, бостанџијског забита. Напад је, уз жртве, ипак одбијен. Гусари су убили агиног сина, једног Турчина и двојицу монаха, Ивиронца и Хиландарца. Успели су да заробе још тројицу и да, при том, спале неке протатске зграде, направивши штету од 1.000 грошева. Ипак, жестока одбрана на коју су наишли коштала је живота петорицу њихових људи.[41]

И пред сам крај рата, 1698. године, Хиландарци су имали велике штете од гусарских пљачки. Извесни хришћани са острва Скироса (у ферману се не каже да су гусари) отели су брод који је за манастир превозио пшеницу и друге производе са његових чифтлика на Касандри. Према сазнању монаха, плен је продат на Скиросу. Монаси су се пожалили на неправду царској ордији у Једрену, а султан је наредио капудан-паши да испита случај, па ако је све онако како је наведено, да казни отимаче а Хиландарцима врати брод с целокупним товаром. Нема вести о томе да ли је и на који начин наредба испуњена.[42]

Помени ратова, опсада, победа и пораза у многобројним записима на хиландарским рукописима сведоче да су монаси били прилично обавештени о свим битним догађајима. Ратови и гусарски препади непосредно су утицали на живот светогорских монаха. Хиландарци су, као и монаси других атонских манастира, претрпели многе недаће и патње. Готово да није било никакве разлике да ли препаде изводе гусари са муслиманских или они са хришћанских бродова. Можда Пири-реисове речи о притворности и услужности монаха најбоље осликавају њихово понашање према гусарима. Упркос очекиваном и разумљивом страху, они су, узимајући оружје у руке, некада успевали да се храбро одупру разбојничким скупинама. Неки од њих учествовали су у ратовима, активно или у потаји, видећи у њима могућност за коначно ослобођење. Улога монаха најчешће се сводила на давање и преношење обавештења и снабдевање хришћанских бродова „захиром". Османска централна власт се, ипак, трудила да хришћанске поданике заштити од разбојника, као и од неоправданих оптужби да снабдевају непријатеља. У сагледавању односа османске власти према Светогорцима треба водити рачуна о различитим узроцима узнемиравања монаха, као и актерима њихових недаћа. Пљачка и безакоње су неизоставно морали да буду санкционисани. Злоупотребе представника локалних власти такође, мада је у ратним периодима то ишло далеко теже. Казна за издају државе и учествовање у рату на страни противника или пружање било какве помоћи, могла се врло лако предвидети. Међутим, нема никаквог оправдања за то што су представници локалне власти, па и високи државни достојанственици, истрагама приступали на основу клевета, подметања и лажних сведока, вођени жељом да се на хришћанским поданицима искале за ратне неуспехе. На монахе се увек гледало као на могуће сараднике непријатеља. Таква врста притиска, понајмање психолошког, била је стално присутна. На крају, терет ратова и општих криза кроз које је Царство пролазило није могао да мимоиђе ни монахе. Ванредне ратне дажбине наметане су како хришћанској тако и муслиманској раји.

---

39 Βασδραβέλλης, Ἀρχεῖον Βεροίας, 105.

40 Димитријевић, „Документи хилендарске архиве", 30.

41 Ἀλέξανδρος, 158-159, 252 (април 1693); Γάσπαρης, 12-14 (април 1694). Име гусарског вође написано је на грчком, тако да се може протумачити и као Џебелија (?!).

42 АМХТ, 8/98.

Разбојничке претње с копна

Светогорско полуострво углавном је било мета гусарских пљачкашких препада. Разбојничке дружине су ређе силазиле са Халкидике и претиле манастирима са копнене стране. То је умногоме одредио сам географски положај Полуострва. Било је неупоредиво лакше и брже прићи и побећи морским путевима, него проћи насељену Превлаку и венац Велике Вигле, где су, повремено, стражарили Турци, а потом се још пробијати стрмим и непроходним атонским стазама.

Међутим, то није важило за бројне манастирске метохе расуте широм Солунског санџака. Њих је било много теже заштитити. Потпадали су под исти систем заштите који је био установљен за сеоско становништво целе области. Тај систем је најчешће почивао на одредима мартолоса, предвођеним мартолос-башом, чији је основни задатак био гоњење харамија и спречавање пљачки.

Без обзира на веру, турска власт је одметнике од закона називала *харамијама*, *хајдуцима* или *ешкијом*, различитим именима која су сва значила исто: разбојници, чак и онда када су то биле групе обичних сељака што су се побунили због небројених злоупотреба при скупљању данака. Наравно, то се могло односити и на монахе. У брдским крајевима Солунског санџака, као и у околним санџацима, вазда је било организованих хајдучких дружина, нарочито у XVII веку. Међутим, готово да нема података о томе колике су штете оне нанеле светогорским калуђерима и метосима.[1]

Одмах по успостављању османске власти над Светом Гором, крајем 1424. или почетком 1425, једна група султанових „робова“ (*ḳullar*) зашла је чак до Ватопеда. Узнемиравали су монахе под изговором да траже храну. По приспећу жалбе, султан је одмах наредио да се Света Гора заштити.[2] Иако очигледно није била у питању права разбојничка дружина, њихово понашање је било такво.

Слично се десило и марта 1609. године, када се, како сведочи венецијански извештај, у околини Солуна побунило око хиљаду спахија, злостављајући житеље околних села. Група разбојника (клефта) појавила се 1633. године на Касандри, где је опљачкала кућу аге Мехмеда. Десетак година касније, августа 1646, разбежао се народ села око Сидерокавсије због учесталих напада харамија. Султан је тада заповедио назиру рудничке мукате да смени мартолос-башу Кара-Хасана, јер он, очигледно, није испуњавао свој задатак.[3]

Посебно питање представљају пљачке јуручких разбојничких група. О њима сведоче бројне тужбе и спорови које су Светогорци водили на турским судовима. Јуруци су једна од најбројнијих група турских номадских племена које су још у XV веку насељене на тада запустелом простору Македоније и Тракије. Читава Каламарија била је прошарана чисто јуручким селима, организованим по принципу џемата.[4] Неке од јуручких скупина, као Калефли,

---

1 Уп. Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης, Ἀρματολοι καὶ κλεφτές εἰς τὴν Μακεδονίαν, Β΄ ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1970; *Турски извори за ајдутството и арамиството во Македонија (1620–1650)*, превод, редакција и коментар д-р А. Матковски, Скопје 1961; *Турски извори за ајдутството и арамиството во Македонија (1650–1700)*, превод, редакција и коментар д-р А. Матковски, Скопје 1961.

2 Demetriades, “Athonite Documents”, 45.

3 Μέρτζιος, 168, 182; *Mühimme Defteri 90, Redaksiyon ve Sadeleştirme M. Tulum, İstanbul* 1993, 263.

4 О Јуруцима уопште: *M. T. Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân, İstanbul* 1957; *Етногенеза на Јуруците и нивното населување на Балканот*, материјали од Тркалезната маса одржана во Скопје на 17 и 18 ноември 1983, Скопје 1986. О Јуруцима и светогорским метосима, писано је на основу неколико фермана (Бошков, „Јуруците“).

Ћулахли, Чингенели, Сати Насух, Дервишли и Дуберли, налазиле су се у непосредном суседству каламаријских метоха Хиландара и Св. Павла. Овом приликом остаће по страни њихова честа насртљивост и ситне подвале око међа, поседовања њива и напасања стоке. Тога је било на свим хиландарским метосима, од Каламарије до Зихне, и у том погледу јуручко окружење нимало се не разликује од било ког другог. Оно по чему се битно разликује јесу крупне пљачке, паљевине, рањавања, па чак и убиства. Често иза њих нису стајале сталне и организоване дружине, него суседи, чобани.

Потпомогнути спахијама, Јуруци су 1516. године узурпирали поседе Пантократора у Пострумљу [у Мармари, Ајазмосу(?) и Палеолутросу]. И наредни препад везан је за манастирске поседе у Пострумљу. Калуђери манастира Кутлумуша и Зографа оптужили су Јуруке 1542. године да су им запосели мандре и пашњаке у селима Георгили и Ифталији. Не само што су довели стоку на њихове пашњаке, него су им, запаливши куће на мандрама, забранили да обрађују њиве. Као одговор на жалбе монаха, и у првом и у другом случају, уследиле су султанске заповести о поштовању закона. Међутим, питање је да ли су спорови тиме коначно решени.[5]

Непрестане непријатности трпели су, можда више од других, монаси манастира Св. Павла и Хиландара на својим суседним каламаријским метосима. За велики метох Св. Павла (Авра-мити) карактеристична су два крупнија догађаја. У пролеће 1562. године, јуручки чобани из џемата Калеф дотерали су овце на манастирско гумно. Када су калуђери покушали да их спрече, једног су ранили у главу, а другог претукли тако да због повреда није био у стању ни да се појави пред судом. Страдао је и један манастирски чифчија. Неупоредиво су горе биле последице напада харамија на оближње јуручко село 1605. године. Село је опљачкано, а многи житељи побијени. Остаће без објашњења зашто су Јуруци монахе прогласили одговорним за тај напад. (Можда зато што су разбојници били хришћанске вере?) Не сачекавши да се околности расветле, кренули су да се свете. Двојицу калуђера су убили, а деветорицу толико тукли и мучили да су доцније од батина још двојица преминула. Да би стали на крај том насиљу, монаси су отишли на Високу порту и, под претњом да ће се раселити, издејствовали ферман којим се наређује истрага и кажњавање криваца.[6]

Четрдесетак година доцније, и монаси са хиландарског метоха на Каламарији, познатог као Бугарски метох, такође су били изложени необузданом насиљу. Осморица Јурука из џемата Ћулахли и Чингенели: Ахмед, син Дуралија, Мехмед, Календер, Бахши и још четворица чија (хришћанска ?) имена нису запамћена, упали су крајем маја 1643. на метох, где су се, ништа не плативши, најели и опили вином и ракијом. Потом су, ничим неизазвани, почели да злостављају затечене монахе. Димитрија су ударили сабљом по палцу десне руке, Саву су ранили у главу и палац, а Јоргија Кузминог у главу и леву руку. За калуђера Петра, кога су сабљом ошинули по глави и левој руци, ране су биле смртоносне. Хиландарци, јеромонах Мелентије, Мина, син Петра, и Теодосије, син Георгија, одмах су наибу Каламарије пријавили напад и убиство. Комисија састављена од муслимана дошла је на лице места и извршила увиђај. Налази су потврдили наводе оптужбе, што је на захтев Хиландараца и судски забележено. Монаси су потом случај проследили солунском мули, а он је арзом о свему обавестио Високу порту. Већ почетком јула, султан је заповедио мутесарифу Солунског санџака, кадији и чока-аги да разбојнике ухвате и, после судског испитивања, најстроже казне, тако да послуже као пример другима. За тројицу разбојника зна се да су ухваћени. Изгледа да им је било дозвољено да бораве у свом селу, судећи по томе што су њихови саплеменици јемчили да ће се појавити на суду када их Хиландарци оптуже и затраже крвнину.[7] Монаси су вероватно добили прописану одштету, ако не судским путем онда вансудском нагодбом, али хуџет о томе није сачуван.

---

5 Salakides, 89-92; Бошков, „Јуруците“, 63 (регест фермана).

6 *Исто*, 64, 66.

7 АМХТ, 2/178, 8/92 (регест у: Бошков, „Јуруците“, 66), 2/178а.

Исти метох је и 1668. године имао неприлике због јуручке ешкије. Родбина неколицине убијених житеља села Карвије испрва је сматрала да су за њихову смрт одговорни монаси Бугарског метоха, па их је оптужила, вероватно захтевајући одштету. Међутим, када се открило да су за злочин криви јуручки разбојници, родбина се на суду одрекла сваког потраживања од Хиландараца.[8]

Насиља нису чиниле само разбојничке групе него и појединци, остављајући једнако тешке последице.

Међу хиландарским хуџетима постоји један што говори о убиству извесног Христодула Јоргијевог. Његов брат Хрисо, пекар у Сидерокавсији, оптужио је фебруара 1596. године неког Дурмуша, због чега је овај и приведен на суд. Правдајући се пијанством које му је помутило свест, у присуству сведока признао је како је једне ноћи убио Христодула „ударивши га ножем у леву сису". Не види се какве везе тај документ има са Хиландарцима, али га треба поменути за случај да потоње време то разјасни.[9]

На зографски метох на Каламарији (између Портарије и Епано Волвоса), маја 1597. године, обрушили су се људи Бехрам-бега, кајмакама и ћехаје солунског бега. „Без разлога и без кривице", како је записано у сиџилу каламаријског наиба, развалили су капију метоха и насилно провалили у монашки посед. Не само што су отели 200 акчи и многу робу него су, поврх тога, починили блуд над једним слугом. Монаси су скупили храброст, изашли на суд и затражили правду. Судски сведоци су дошли на лице места и, после увиђаја, потврдили оптужбу. То је и записано у сиџил. Међутим, не зна се како је поступак даље вођен и да ли су Зографци обештећени.[10]

Хиландарци, као и остали Светогорци, ништа мање нису страдали ни од разбојника хришћанске вере, што је већ потврђено у поглављу о гусарским препадима. Оно што би могло да изненади јесте постојање сведочанстава о томе да је и међу самим монасима било оних који су се одрекли основних хришћанских начела.

У Архиву манастира Хиландара сачувана је заповест Бајазита II из 1500. године, издата на захтев покраденог „неверника" Марка. Наређена је истрага, повраћај робе или исплата противвредности у новцу, и строго кажњавање кривца, неког Козме. Иако се из документа не види да ли је Марко хиландарски монах, реч је, по свему судећи, о Марку Црнојевићу, заступнику Хиландара у неколико спорова 1500. и 1505. године.[11]

Многа злодела Светогорци су претрпели од руке извесног „војводе калуђера", који се 1602 (?) године појавио на Полуострву са својом бандом од четрдесет момака. Према запису на рукопису из манастира Св. Павла, они „бише калуђере и глобише и секоше". Једног монаха из Ксиропотама су и обесили.[12] Нажалост, кратак запис оставља појаву тог војводе као и цео ток догађаја потпуно неразјашњеним.

Нешто доцније, 1608. године, карејски монах Григорије, по свему судећи Хиландарац, кренуо је бродом за Касандру. Када је брод приспео, Григорије се искрцао и кренуо ка свом одредишту. Недалеко од обале ранио га је његов сапутник, такође монах. Григорије је покренуо судски поступак, нагласивши да га је у близини ксиропотамског метоха ранио неки непознати монах. То је рекао, како је касније сам навео, само зато што је због ране изгубио памћење.

---

8 АМХТ, 2/192.

9 АМХТ, 1/107. Можда је покојник био у некој вези са Хиландаром, или је неко од Хиландараца претходно био осумњичен као убица?

10 АМХТ, 1/109.

11 АМХТ, 7/6 (регест у BDB, 149/бр. 8). О Марку Црнојевићу вид. поглавља *Српско племство* и *Игумани и монаси*.

12 Σμυρνάκης, 133 (даје 1575); Успенскій, *История Аѳона,* 293, 566, 927 (1594/95); *Записи*, I, 943-946 (1601/1602. и 1604/1605). Уп. нап. 1 у поглављу *Природне непогоде и епидемије*.

Када му се памћење повратило, открио је правог кривца и судски се одрекао сваког будућег потраживања од људи са зографског, ксиропотамског или кутлумушког метоха.[13] Тешко је Григоријеву првобитну недореченост приписати само губитку памћења. Пре ће бити да је име прећутао надајући се некој надокнади од корисника поседа на коме је нападнут. Изјаву је допунио, извукавши се на веома елегантан начин, вероватно тек онда када је био сатеран у теснац.

Међу турским ферманима манастира Хиландара постоји један из септембра-октобра 1632. године, који изазива пажњу тиме што су у њему изостављена кључна имена и топоним: монаха тужитеља, његовог манастира, попа (*pāpās*) крадљивца из истог манастира и седиште кадије коме је заповест упућена. Оно што је, судећи по оптужби, очигледно, јесте то да је поменути поп монаху украо вола, теле и новац (износ такође није назначен), и побегао. Можда је назив кадилука изостављен како би се монаху оставило више простора да потражи крадљивца и манастир у који се сакрио? Нешто попут бланко заповести, јер је монах имао право на покретање поступка у року од петнаест година. Уколико до тада не пронађе кривца, случај је, према исламским законима, застаревао.[14] Иако Хиландар нигде није поменут, велика је вероватноћа да се крађа збила на неком од његових метоха.

Изгледа да су општа пометња и неред које је Велики бечки рат изазвао у Царству, подстакли неке од хиландарских монаха на грех какав им није приличио. По повратку из писаније, уз подршку извесних војних званичника, појединци нису хтели да предају манастиру прикупљени новац и ствари. Чим су манастирски старци за то сазнали, упутили су тројицу монаха са представком у логор царске ордије у Једрену. Средином јуна 1697. године, изасланици су се вратили с ферманом за солунског мулу. Заповеђено му је да забрани такве злоупотребе и спречи задржавање заветованих ствари. На полеђини фермана постоји запис, додуше знатно познији, из кога избија очигледан презир према таквим отпадницима: „за битанги који бегају из манастира“.[15]

Од разбојничких дружина с копна неупоредиво више него сам манастир страдали су хиландарски метоси у залеђу Свете Горе. Највеће штете поседи су претрпели од напасника из јуручких џемата. Некад су такви напади односили и животе. Оно што важи за гусаре важи и за харамије на копну: манастирска имања су пљачкали и муслимани и хришћани. Наведени случајеви ни издалека не исцрпљују листу злостављања и непријатности којима су Хиландарци били изложени. Овде су истакнута само крупна разбојништва, која углавном нису била дело представника власти. Злоупотребе локалних органа власти и многобројна ометања поседа, без обзира на то да ли су спорови вођени с Турцима или с хришћанима, најчешће калуђерима, биће обрађени у поглављима о појединим метосима.

13 АМХТ, 2/118.

14 АМХТ, 8/84.

15 АМХТ, 8/96а.

Виглације

Османска држава је велику пажњу поклањала укључивању локалног живља у многе државне службе и послове, пре свега војне и полувојне, будући да је то била војничка држава. Заузврат, у зависности од врсте и значаја службе, ослобађала их је неких данака, најчешће ванредних, али и оних значајнијих, попут харача. Ако је цело село било задужено одређеном помоћном службом, често ни монаси манастира или метоха у његовим синорима нису били изузети од ње. Штавише, морали су да је обављају с једнаком приљежношћу, или пак да дају надокнаду за исплату лица која би је вршила уместо њих.

Како би подмирила нарасле трошкове у ратним временима, османска држава је била принуђена да повећава редовне данке и уводи ванредне ратне дажбине. Многи извори сведоче да су такве дажбине морали да плаћају и Светогорци. Међутим, до сада се ништа није знало о томе јесу ли били обавезни да обављају и неке од помоћних војних или стражарских служби.

Једна таква обавеза помиње се, узгред и без правог објашњења, само у два турска документа сачувана у Архиву Хиландара, ферману из 1643. и хуџету из 1665. године.[1] Хуџет сведочи да су Хиландарци са каламаријског метоха били „задужени за чување каламаријске обале“ (*Kelemeriye yalusını muḥāfażaya me'mūr olub*), а ферман тај податак допуњује само утолико што открива назив вршилаца службе: „виглације“, као и то да се она вршила „данонoћно“ (*kendüler vīġlacı olub leyl ü nehār deryā yalıların bekleyüb*). О самој обавези нема ниједне речи више. За те документе даља објашњења нису ни била потребна, јер „стражарење“ није било предмет спорова. Хиландарци су своју државну службу истакли само да би ојачали сопствену позицију на суду.

Много тога остаје непознато. Реч је несумњиво о обавези чији се корени налазе у византијском војно-управном систему. Служба стражарења, осматрања (βίγλα, ἀποβίγλισις, **виглa**, **виглиа**), везана за копнена или приобална утврђења или само за кључне обалске тачке, као и такса за издржавање стражара (βιγλιατικόν), помињу се у више повеља византијских и српских царева: 1319 (за Јањину), 1342 (две лажне за Зограф), 1346, 1348. и 1462 (за Ватопед), 1395 (за Велику Лавру), 1395 (за Св. Пантелејмон), као и у практику манастира Дохијара с почетка XV века.[2] Освајајући византијске територије, Османлије су преузимале многе затечене институције, наравно, уз све неопходне измене и прилагођавања. Служба *вигле*, тј. „осматрања“, „стражарења“, свакако је једна од њих. У случају каламаријског метоха остаје да се одговори на многа питања. Када је служба уведена, да ли је била стална или само повремена, због непосредне ратне опасности, или због гусарских претњи?

У познатим турским изворима *вигла* се помиње само на једном месту: канунама за Родос и Кос. И нигде више! Тај део канунаме могао би, бар посредно, бацити још мало светла на дужности хиландарских монаха:

---

1 AMXT, 8/92, 2/187.

2 F. Miklosich – J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, V, Vindobonae 1887, 83; *Actes de Zographou*, publiés par W. Regel, E. Kurtz et B. Korablev, *BB*, XIII (1907) Приложеніе 1, 76-82; А. Соловјев и В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, 80-81, 144-145; Lowry, "The Island of Limnos", 246; Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 496; *Actes de Docheiariou*, 301-311. О вигли и виглиатикону у византијско доба вид. M. C. Bartusis, *The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204–1453*, Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1992, поглавље "Guard Service: Kastron, Countryside", 306-321.

„...У острвским селима која су близу мора закон је да се чува стража [вигла]. Вигла значи да два човека од раје сваког села данонoћно чувају стражу на узвишеним местима близу обале. О сваком сумњивом броду који се укаже на мору вест да се преноси од села до села тако да одмах стигне до утврђења где би се припремило све што треба. Да се казне они који стражу не чувају прописно. А за она села која нису близу обале: да дођу у утврђење и помажу када се укаже нека потреба или ради поправки; уместо вигле да служе 12 дана годишње...“[3]

У кануннами за Лимнос из 1519. године не наводи се њен назив, али је очигледно реч о истој или веома сличној врсти обавезе. Поготово кад се зна да су на ватопедским поседима на Лимносу стражарска места под именом *вигле* постојала још 1462. године. Поменута „узвишена места“ означена су у кануннами као „осматрачка места“, „карауле“ (*ḳaravul yerleri*). Житељи Лимноса били су дужни да стражаре и чувају осматрачка места, због чега су султанском заповешћу били ослобођени плаћања две групе ванредних царских намета, познатих као авариз-и диваније и текјалиф-и урфије (*ʿavāriż-i dīvāniyye ve tekālīf-i ʿörfiyye*). Ни солунски муслимани и хришћани нису од 1564. године давали поменуте намете јер је њихових 45 људи свако вече пазило на 24 места дуж обале.[4] Може се са извесношћу претпоставити да ванредне намете нису плаћали ни хиландарски монаси са каламаријског метоха. Плаћања авариза најчешће су ослобађани припадници многобројних полувојних и помоћних служби.

У недостатку одговарајућих извора, извесна слика о Хиландарцима виглаџијама могла се склопити више на основу претпоставки и поређења са сличним ситуацијама на другим местима. Вигла није била занемарљива обавеза и зато је сазнање да су стражарили и сами монаси, или, вероватније, људи које су они одредили, свакако веома значајно за разумевање њиховог положаја у османском управном систему. То је прво сведочанство о томе да су светогорски монаси били задужени неком од помоћних војних служби у Османском царству.

---

3 Кануннама из времена Сулејмана Законодавца (TD 367) (J. C. Alexander, *Towards a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500 – circa 1600*, Athens 1994[3], 207-210) налази се и у дефтеру из 1650. године (TD 134) са ситним, суштински небитним изменама у тексту (*Barkan, Kanunlar,* 338-340).

4 Lowry, “The Island of Limnos”, 246; J. Haldon, “Limnos, Monastic Holdings and the Byzantine State: ca 1261–1453”, *Continuity*, 166, 177-179; Alexander, *Towards a History*, 83, 465-466 (где је посебан одељак посвећен *вигли*, стр. 465-470, с анализом њених византијских корена и поређењем с разним сличним стражарским службама); *M. T. Gökbilgin,* “*Selânik*”, *İA*.

Одбрана

Због напада „**по всѧ д҃ни и часы ѿ безбожныхъ агарѧн по морю и по сѵхѵ**“, како су Светогорци често истицали у посланицама руским царевима, већина манастира била је добро утврђена високим и јаким зидинама које су могле да издрже и дужу опсаду. Најважнију улогу имали су пиргови, високе куле што су господариле околином и које је могао да опслужује мали број људи. Средином XVI века, манастирске утврде нарочито су истакли путописци Пјер Белон и Никола де Николе, као и анонимни шпански бегунац. Ни турском путописцу Евлији челебији, који је те крајеве обилазио 1668. године, није промакло да је „сваки манастир ... саграђен као права тврђава“. Осим тога, како је приметио Белон, успостављена је данонoћна стража на Великој Вигли, граници Свете Горе.[1] Међутим, бостанџијски забит и неколико његових службе-ника често су били сасвим немоћни, нарочито против већих разбојничких дружина.

Одбрана манастира Хиландара почивала је на чврстим зидинама, улазу са три двокрилне дрвене капије, споља оковане гвозденим лимом (између којих су се налазила два тесна простора окружена високим зидовима са којих је било лако тући непријатеља), и на два пирга, пиргу Св. Георгија и пиргу Св. Саве. Савин пирг је највиша и најважнија утврда, која је господарила манастирском унутрашњошћу и источним делом зидина. Како ни то није било довољно, Хиландар је био обезбеђен и системом спољних одбрамбених објеката постављених тако да бране прилазе манастиру. То су били манастир Св. Василија на мору, Каваларов пирг (данас зван пирг краља Милутина), Арбанашки пирг и пирг Преображења.[2]

Манастирске зидине је требало стално одржавати. Пропадале су највише због зуба времена, али и због пиратских пустошења. Хиландарци су у посланици из 1550. године молили Ивана Грозног да им, поред многих других ствари, помогне и обнови порушене стрелнице и келије. И други пут, 1558. године, тражили су од њега да покаже милост и „**оустрои ст҃ы монастир и оутвьрди его̀ стѣни**“ а „**стрѣлнице ѹкрѣпи**“. Посебно су поменули кулу Светог чудотворца Николе што се налазила код манастирских врата. Хиландарци су 1552. године добили дозволу турских власти за обнову зидина келије Св. Николе, коју можда нису успели да доврше, или су се пак ради ње преко мере задужили.[3]

Руски манастир Св. Пантелејмона је и поред покровитељства царске породице био један од најсиромашнијих. У првој четвртини XVI века, руски монаси молили су средства да поправе обрушене зидине. Од тада добијене помоћи подигли су тек половину зидова, што се види из доцније посланице, поднете 1550. године, у којој траже додатну помоћ за остатак „ограде“. Да ли због тога што ни тада нису добили довољно новаца, или због оштећења насталих у међувремену, калуђери Русика су и у својој представци из 1626. навели „пале стене“.[4]

Поред руске царске породице, обнову утврда издашно су помагале влашке и молдавске војводе. Радул Велики је подигао један пирг у Кутлумушу (1508), а Њагоје Басараб чак неколико: у Ивирону (1513), Ватопеду (1515/16) и Дионисијату (1520), док је онај у Св. Павлу само започео (1521). И тај последњи је доцније довршен уз помоћ Радула Пајсија. Уз то, Њагоје је 1514. године обновио и део зидина манастира Кутлумуша.[5]

---

1 *Наблюдения*, 107, 111; „Патописот на Никола де Николе од 1551 година“, *Патописци*, 166; *Viaje de Turquía*; *Evliyā Çelebī Seyāḥatnāmesi*, VIII, 104.

2 Уп. Ненадовић, „Одбрана“, 91-116.

3 Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 22-24, 27-31; АМХТ, 1/32.

4 *Сношенія*, I, 31, 61; II, 36.

5 Năsturel, 56, 59, 91, 109, 145, 245-246; Zachariadou, “Ottoman Documents”, 18-19.

Пропадања није био поштеђен ни најважнији хиландарски одбрамбени пирг – пирг Св. Саве. На захтев игумана и монаха, 1618. године, сидерокавсијски кадија је после извршеног увиђаја дао писмену дозволу да се поправи шест квадратних лаката спољног зида пирга, или *хисара*, како је назван у хуџету.[6] Међутим, изгледа да је обнова зидина због претњи „душегубних разбојника" изискивала додатна средства, која је архимандрит Лаврентије 1626. године потражио у Москви код цара и код патријарха. У ту сврху му је, поред уобичајених поклона, уручено 125 златника. Педесетак година касније, свој допринос утврђивању Хиландара дали су и угледни српски ходочасници. Херцеговачки митрополит Василије обновио је пирг Св. Георгија (1670/71), док се београдски митрополит хаџи Симеон потрудио око пирга Св. Саве (1681/82).[7]

Са осталим манастирима, Хиландар је учествовао у одбрани и утврђивању заједничке општинске имовине. После напада Цепелисове (Џебелијине?) гусарске дружине на Кареју и паљења протатских зграда априла 1693. године, Сабор је одлучио да евентуалне будуће нападе предупреди обнављањем протатског пирга. Проширења ради, тада је за 800 грошева откупљен и ватопедски конак.[8]

Осим самог манастира, Хиландарци су 1626. године смогли снаге да боље утврде своју арсану, која им је била неопходна не само због рибарења него и као веза са спољним светом и удаљеним метосима. Тада су обновили кулу, степенице и капију на улазу.[9] Белон је забележио да и други манастири, као Лавра, Ивирон и Ватопед, ноћу из опреза извлаче своје барке и затварају их у пристаништа са железним вратима која могу да одоле гусарском нападу и паљевини. И столеће доцније, митрополиту Самоса Јосифу Георгиринису посебну пажњу привукао је погодан канал Велике Лавре, огромна арсана и постојана стража. Арсане Зографа и Ватопеда утврдио је молдавски господар Стефан Велики, прву 1474/75, а другу 1494/95. године. Богдан, један од његових наследника, подигао је 1516/17. године кулу на зографској арсани, док је молдавски војвода Петар Рареш то исто учинио 1533/34. ради заштите арсане манастира Каракала. Један од влашких племића, Оксиотис-ага, веома је задужио манастир Симонопетру подигавши 1567. године пирг на његовој арсани.[10]

Осим чврстих зидина, многи манастири, а пре свих највећа и најопремљенија Велика Лавра, били су снабдевени разноврсним оружјем и другим одбрамбеним справама. То не треба да чуди, јер се монасима допуштало да носе оружје кад год су ишли у писанију. Да су се икада отворено побунили против Османлија, сигурно је да би та повластица била укинута. Изгледа да је Кутлумуш, бар од 1514. године, био опремљен разноврсним оружјем, пре свега топовима, које је даровао влашки војвода Њагоје Басараб сматрајући да тек тиме потпуно довршава обнову палог дела зидина. Анонимни Шпанац средином XVI века пише да сви манастири поседују топове, којима рукују сами калуђери. Зна и за читава складишта лукова, стрела и мачева. На пуцањ топа, каже он, може да се окупи до 3.000 наоружаних монаха, права војска. Средином XVII века, хаџи Калфа наводи несумњиво претерану бројку од 500 топова начичканих по пирговима лавре Св. Атанасија. Џон Ковел је 1677. године лично видео два-три гвоздена топа на пиргу у Лаври, али је нагласио да они тада нису употребљавани. Топове и мноштво другог ватреног оружја у Великој Лаври, Ватопеду, Ивирону и Каракалу помињу Јован Комнин 1701, Пол Лука 1714. и Василије Барски 1744. године. У једном тренутку, 1765. године, Турци су оптужили Светогорце да држе спремно оружје и бродове за случај рата. Међутим, топови су, изгледа, остали све до одмазде после гушења грчког устанка 1821. године. Са облачком дима после испаљеног ђулета, као да упозоравају на непрестану опасност, топови су нашли своје место и на ликовним представама Свете Горе: темпери с приказом Велике Лавре из 1553. године, гравирама Атона

---

6 АМХТ, 2/122а.

7 Вид. поглавље *Ктиторство поклоника*.

8 Ἀλέξανδρος, 159.

9 О арсани вид. поглавље *Околина Хиландара*.

10 *Наблюдения*, 131; Georgirenes, 88; N*ă*sturel, 100, 186, 194, 219, 228.

из 1650, с почетка XVIII века, из 1767, гравирама Хиландара из 1757, 1764, 1779, 1810, 1820, Ватопеда из 1769, Лавре из 1810, Ставроникита из 1832, Пантократора из 1844, и другим. Што се тиче Хиландара и њему припадајућих грађевина, топови су приказани на врху пирга Св. Саве и на зидинама манастира Св. Василија. Занимљиво је да их нема на врло важном одбрамбеном објекту – Каваларовом пиргу (данас званом пирг краља Милутина).[11]

Одбрамбени пиргови постојали су и на хиландарским метосима, јер су многи од њих такође били веома привлачни за пљачкаше. То су углавном стари пиргови, саграђени пре доласка Османлија. Било их је на околним метосима у Комитиси, на Превлаци, у Коруни, Арсеници, потом на каламаријским метосима у Карвији и Уч Еву, као и на струмским метосима, у Куцову и Мунухову.[12]

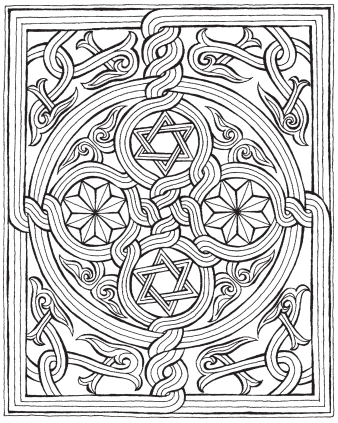

11 N*ă*sturel, 59; *Viaje de Turquía*, у штампи; Ст. Новаковић, „Хаџи-Калфа или Ћатиб-Челебија, турски географ XVII века о Балканском полуострву“, *Споменик* XVIII (1892) 38; Covel, 105; Κομνηνός, 35-36, 54, 65; „Патописот на Пол Лука од 1714 година“, *Патописци*, 700; Барский II, 13-14, 43, 111, 217; Успенскій, *История Аѳона,* 301-302, 930; P. M. Mylonas, *Athos und seine Klosteranlagen in alten Stichen und Kunstwerken*, Athen 1963, омот, 32-33, 46-47, 52-55, 86-89, 156-157; Давидов, „Манастир Хиландар на бакрорезима XVIII века“, 144-145, сл. 4-5, 8, 11; исти, *Хиландарска графика*, Београд 1990, 28-29, 38-39, сл. 2, 5, 35; Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση – Ἱστορία – Τέχνη, τομος Β΄, Ἅγιον Ὄρος 1996, 549.

12 Вид. одговарајућа поглавља у VII делу књиге *Хиландарски метоси у Османском царству*.

Оптужбе против Хиландараца

У својој дугој историји Хиландар и његови монаси преживели су искушења сваке врсте. Не само што су веома често били мета разбојничких препада, него су и сами били сумњичени, набеђивани и оптуживани за паљевине, крађе, па и убиства. Према сачуваним документима, у XVI и XVII веку било је петнаестак суђења на која су због тога позивани Хиландарци или њихове слуге. Ипак, што се убистава тиче, најчешће се радило о потраживању крвнине зато што је неко преминуо на њиховом поседу, а не о директној оптужби за убиство.

Можда је најбоље кренути од лакших случајева, оних који су се завршили без проливања крви. Први међу њима збио се у лето 1599. године на Касандри. Тада је Јани, син Шима (Симона) из Пластаре, оптужио хиландарске монахе из истог села да су на његовој њиви подметнули ватру у којој су изгорели све жито, кућа, амбар и сењак. Монаси су порекли оптужбу говорећи да о томе ништа не знају. Како Јани није могао да поднесе никакве доказе о умешаности Хиландараца, а они су се заклели да су невини, све се завршило тиме што је касандријски наиб прекинуо спор.[1]

Следећа оптужба, овога пута, чини се, оправдана, поднета је на Каламарији 1621. године. На путу за Солун, брод крцат лимуном, поморанџама и другим животним намирницама разлупао се у близини хиландарског метоха. Трговци из Модона, Стати, син Стамада, и Александар, отишли су код солунског кадије где су оптужили двојицу монаха да су однели део товара што га је море избацило на њихов метох. Изгледа да су монаси после суђења вратили тај део товара. У хуџету издатом Хиландарцима трговци су изјавили да је све на броју и да се одричу даљих потраживања.[2]

Неколико година доцније, царски бостанџија и забит Свете Горе Незир-чауш окривио је Хиландарце да су раскопали гроб у близини карејских пиргова. У њему је био сахрањен роб претходног забита Бајрама. Марта 1628. године, увидевши да је гроб, у ствари, „покварила“ обилна киша, Незир је признао да их је оптужио грешком. Пошто су се Хиландарци заклели на Јеванђеље да гроб нису дирали, забит им је издао темесућ којим се ослобађају оптужбе. За сваки случај, игуман Иларион је отишао и до сидерокавсијског кадије да на основу темесућа извади и хуџет. Тек тада су монаси могли бити у пуној мери правно обезбеђени да их тим поводом нико неће узнемиравати.[3]

Ако се може веровати наводима Ибрахима, житеља Сидерокавсије, петорица-шесторица хиландарских чобана пресекла су му пут када се 26. јуна 1630. године враћао из села Лушца (*Lūjīk/Lōjīk*). Отели су му доламу и нешто новца. Два дана доцније, на шеријатски суд у Сидерокавсији приведени су чобани Димо, Јорго, Панајоти, други Димо, Минчо, Коста и други Панајот. Међутим, Ибрахим је рекао да то нису учинили ти чобани, него неки други, од којих је један носио црвену капу. Да би се поменути чобани осигурали од евентуалних каснијих оптужби, сачињен је хуџет са Ибрахимовом изјавом.[4] Да ли је Ибрахим икада пронашао праве кривце и да ли су то уопште били хиландарски чобани, остаће непознато, јер о томе нема помена у другим документима.

---

1 АМХТ, 1/110б.

2 АМХТ, 2/139.

3 АМХТ, 12/37/15.

4 АМХТ, 2/156. Нема сумње, у питању је село Лужац (Λοζικίον), северно од Сидерокавсије, у коме је Хиландар од XIII до почетка XV века имао свој метох (М. Живојиновић, „Јеромонах Матеја и хиландарски метох у Лушцу“, *ХЗ* 5 (1583) 51-67). Тај метох се после 1419. године више не помиње. Име села у документу написано је тако да се може читати на више начина: Ложик, Лужић и сл. На исти начин написано је и у фрагменту тимарског пописа из средине XV века (*Турски извори за българската история*, серия XV-XVI, II, 410-411).

Природна, случајна или насилна смрт на туђем поседу готово увек је повлачила покретање судског поступка. Како је рањавање и убиство у исламском праву спадало искључиво у приватно право, кривца су судски гонили наследници убијеног. Могли су да захтевају смртну казну (*ḳıṣāṣ*), пре свега за смишљено, намерно убиство, или да се задовоље законски регулисаном материјалном надокнадом – *крвнином* (*diyet*). Посебне проблеме у османском кривичном праву стварала је *колективна одговорност*, позната и у другим правним системима. Уколико убица није познат, крвнину су плаћали они на чијем је поседу леш пронађен, градска махала или читаво село. На сваку досуђену крвнину држава је узимала десетак (*ʿöşr-i diyet*), који је најчешће уступан санџак-беговима или беглер-беговима, као приход. Тако установљеном колективном одговорношћу свакако су постизани извесни безбедносни успеси. Међутим, она је у исти мах била неправедна, утолико што су крвнину плаћали невини. Уз то, постојале су бројне могућности злоупотребе. Најчешће међу њима биле су пребацивање тела у туђе синоре и изнуђивање десетка на крвнину. Власти су знале да наплате десетак и када тело није пронађено, што ће рећи без кључног доказа, а дешавало се и то да се несрећан случај намерно прогласи убиством.[5]

Управо та установа колективне одговорности могла је бити посебно опасна за Хиландарце, како на њиховим спољним метосима, тако и на самој Светој Гори. Ипак, захваљујући правовременом реаговању, упорности, познавању судског поступка, па и сналажљивости, а нешто и пуком случају, они током пуна два века ниједном нису платили крвнину. Тако бар кажу сачувани документи.

Крвнина се није плаћала у случају природне смрти, или самоубиства, као ни онда када је смрт била последица несреће (пада са дрвета, удара грома, дављења у реци или нечег сличног). Наследник би тада на суду својевољно давао ослобађајућу изјаву, или је то чинио тек пошто би комисија извршила увиђај, који је подразумевао лекарски преглед и саслушавање сведока.

Први такав случај забележен је 1504. године. Житељи села Зелихово (*Zelaḥova/Zeliḥova*) Параскева и Ђуро, потомци и наследници Мичоте (Михоте?), пријавили су шеријатском суду у Зихни да је њихов отац обешен. Пронађен је на хиландарском чифтлику у Здравику, на месту где се чувало сено за биволе. Суд је као сведоке позвао петорицу муслимана и седморицу хришћана. Они су једногласно посведочили да се Мичота сам обесио. Тада су се Параскева и Ђуро одрекли свих потраживања од Хиландараца у вези са смрћу свога оца. Кадија је на захтев монаха Матије њихову изјаву преточио у хуџет, како би послужила као доказ у случају да се доцније предомисле.[6] Потврда је увек узимана јер је право наследника на покретање спора и наплату крвнине застаревало тек петнаест година после датума смрти.

Нешто доцније, 1521. године, неки неименовани људи оклеветали су хиландарског монаха Косту да је затегао лук и одапео стрелу на Ђурка Јовановог из Комитисе, док је овај пазио на свиње. Ђурков отац се појавио на сидерокавсијском суду, вероватно на молбу Хиландараца, и ослободио Косту лажне оптужбе, изјавивши да му је син умро природном смрћу.[7] Тај пример показује да су Хиландарци стално морали бити на опрезу, било због познатих непријатеља, или због оних прикривених злонамерника који су користили сваку прилику да им науде.

Родбина преминулог Јоргија Каламара из Јериса, брат Симо, сестра Мара, а преко свог опуномоћеника и мајка Кали, кћер Ксена, покушала је да у несрећан догађај што се збио 1536. године умеша Силвестра и Васила, монахе са хиландарског метоха у Коруни. Јорги је био надничар на метоху. Кад је једном приликом орао њиву, понестало му је семена. Решио је

---

5 Више о крвнини и целом поступку вид. у: U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford: Oxford Univ. Press, 1973, нарочито 308-311; А. Матковски, *Диетот – крвнината во Македонија и на Балканскиот полуостров за време на турското владеење*, Скопје 1973.

6 AMXT, 1/8a. Село Зелихово (Желиховo, Ζελι/α/χοβα), данас Нова Зихна (Νέα Ζίχνη), налазило се неколико километара југоисточно од Зихне. О различитим начинима писања имена овог села и његовом положају уп. *Paysages*, 259; Krüger, 388, 547, 549, 669.

7 AMXT, 1/16.

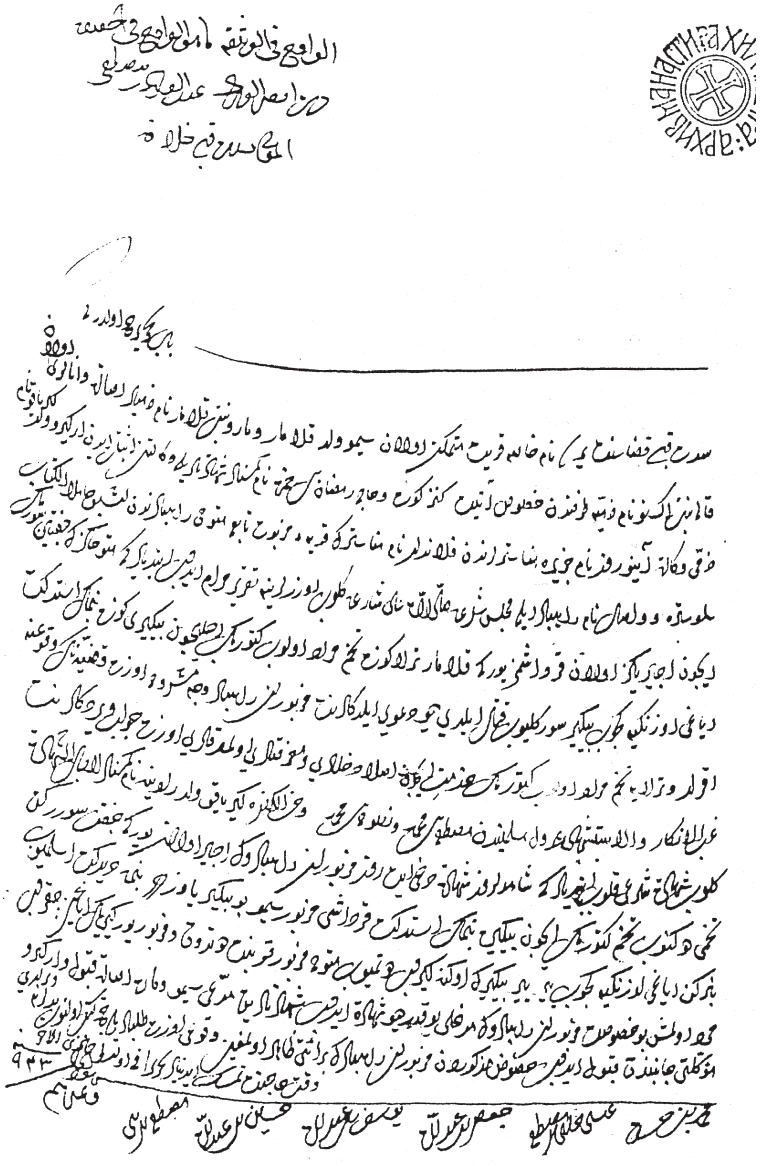

Хуџет, 24. 11 – 3. 12. 1536, којим се Хиландарци ослобађају одговорности за смрт свог надничара Јоргија Каламара на метоху у Коруни (АМХТ, 1/23; дим. 32,6 x 16,3 цм)

да узјаше коња и крене по семе. Међутим, тек што је ставио ногу у узенгију, док се још није чврсто ухватио, коњ се отргао и појурио. Када су ухватили коња и извадили ногу из узенгије, Јорги је већ био мртав. Монаси су одрекли било какву умешаност у догађај, што су потврдили и сведоци, два муслимана и хришћанин Кирјако, син Радина. Сведоци су додали и то да је сам Симо опоменуо Јоргија да се не пење на коња, јер је диваљ. Тужиоци су прихватили изјаву сведока и Хиландарце ослободили одговорности.[8]

8 АМХТ, 1/23.

На самом почетку јуна 1580. године, челници Хиландара су поводом природне смрти једног аргата, не чекајући да неко покрене процес, сами затражили да се она судски испита како би се на време заштитили од могућег узнемиравања. Један од неколицине радника што су „доњим“ путем кренули ка Светој Гори, разболео се негде код Комитисе, легао на земљу у близини хиландарске ливаде и умро. Како се у то време у Комитиси водио спор око неких синора, хиландарски игуман Пајсије, у пратњи Макарија и двојице јеромонаха истога имена – Јоаким, искористио је прилику и одмах затражио да се обави увиђај. Пошто је прегледала тело и није пронашла никакве трагове рањавања, комисија, састављена од најмање пет муслимана, уверила се да је заиста реч о природној смрти. Међутим, мртвац је био покраден.[9] Хиландарци су сигурно ослобођени оптужбе за смрт, али остаје отворено питање да ли је нешто предузето поводом установљене крађе.

Следећи случај, из августа 1631. године, говори о злоупотреби представника власти. Без икаквог основа, нижи службеници (*ehl-i ʿörf*) узнемиравали су Светогорце тражећи им новац на име десетка од крвнине. Неколико радника што су поправљали куће и друге дотрајале и обрушене објекте Хиландара, Лавре, Симонопетре и других манастира, пали су несрећним случајем са једног зида и умрли „Божјом вољом“. Добро је познато да такви случајеви нису подлегали казни. Онемогућени да правду остваре на сидерокавсијском суду, манастири су своје представнике послали у Цариград. Најпре су обезбедили фетву шејх ул-ислама, ради теоријско--шеријатске подршке, а потом су свој случај, приложивши фетву, изложили на Царском дивану. Султан је наредио солунском мули да изврши истрагу, погледа фетву, па ако је све онако како су калуђери навели, да забрани узнемиравање и тражење десетка од крвнине. Дато му је на знање да не сме бити поновних жалби, а да имена оних који се успротиве одлуци, ако их буде, проследи на Порту.[10]

Једини прави доказ о смрти било је тело, и то под условом да је покојника могуће идентификовати. Ако тело није пронађено, није смело бити ни кривице, а самим тим ни плаћања крвнине. Нестанак неке особе није био довољан разлог за осуду.

Према изјави родбине, Јеврејин из Сидерокавсије Шева Петекош-оглу (?) пошао је 1658. године на Свету Гору да од манастира откупи стоку за клање. После извесног времена, његова жена Естера и сестре Хана и Сара чуле су да је нестао негде на путу за Есфигмен, пошто је претходно од Хиландара, Ватопеда и Зографа купио стоку у вредности од 170 реал-грошева. Чуле су и то да је неколико дана касније његово тело пронађено негде између поменутих манастира. Затражиле су да се испитају представници манастира и изврши правда. Петрон из Хиландара, Калиник из Ватопеда и Константин из Зографа заклели су се пред кадијом на Јеванђеље и дали потпуно усклађене изјаве. Порекли су да су Петекош-оглуа икада видели, а камоли с њим трговали. О целом случају ништа нису чули, нити су видели наводно пронађени леш. Пошто тужиоци нису поднели никакве доказе, кадија је на основу заклетве ослободио монахе и предао им у руке хуџет како их Јеврејке тим поводом не би опет прозивале.[11]

У случају када је пронађено тело носило очигледне трагове насилне смрти, колективна одговорност није тражена ако је убица познат, или пак ако законити наследници то из неких разлога нису желели. Осим наведених најчешћих основа за неплаћање крвнине, било је и других, ређих, али они сада нису важни јер се не могу повезати са следећим примерима из повести Хиландара.

С пролећа 1509. године, један од хиландарских чобана, Степан, син Боја, убијен је баш док је пазио на хиландарске козе. Не наводећи, нажалост, никакав разлог, његов брат Пејо је на сидерокавсијском суду изјавио да „по питању крви“ не сматра Хиландарце својим дужницима. Своју изјаву завршио је фразом, уобичајеном у таквим приликама, која обавезује кадије да

---

9 АМХТ, 1/68.

10 АМХТ, 8/82.

11 АМХТ, 2/180. Име наводно несталог Јеврејина може се прочитати на више начина.

га не саслушају и не прихвате његов захтев уколико се доцније буде предомислио. Изјава је уписана у кадијски протокол, а препис у виду хуџета предат је представнику Хиландара, монаху Павлу.[12]

Међу хиландарским документима постоји и један што говори о случају када су житељи села Хандак (*Ḥendeḳe*) ослобођени плаћања крвнине. Хиландар је у том струмском селу некад имао поседе, али се они у турско доба више не помињу. Могуће је да су у питању били сељаци, чобани и слуге који су радили на околним хиландарским чифтлицима у Куцову или Мунухову. Закупац царског Бејт ул-мала за Серски кадилук чуо је да је у синору Хандака од задобијених рана преминуо извесни Димитри Декато из села Голоса (*Ġōlōz*), у кадилуку Чаталџа. Будући да убијени није имао наследника, крајем октобра 1522. послао је свог већила да затражи крвнину у корист Царске благајне. Међутим, представници Хандака су одговорили да нису умешани у то убиство. Они су рањеног Димитрија пронашли на јавном путу код утврђења Мунчани (*Mūnçānī*). Одатле су га одвели најпре у своје село, а потом у Јежево, где је и умро. Успут је успео да им каже како су га ударцима ножем у главу ранили његови бивши сапутници. У Јежеву су пронашли убице и предали их тамошњем наибу. Када је већил затражио доказе, причу сељана потврдила су петорица сведока муслимана. Тиме је саслушање на серском суду окончано. Пресуђено је да се сељаци ослободе плаћања крвнине.[13]

Случај убиства једног трговца на Светој Гори 1571. године, мада ни по чему посебан, изазива пажњу због тога што се на основу сачуваног хуџета може реконструисати готово читав ток истраге и судског процеса. Најпре се забит села Лабахова (*Labāhova*), које припада царском хасу у Неврекопском кадилуку, пожалио сидерокавсијском суду како је Димо Арнаут, вероватно из истог села, „нестао“ у близини карејских келија код Протата (*Prōt manāstırı*). Димо Арнаут је са сапутником Константином дошао на Свету Гору да би продавао потковице и ексере. Забит је затражио изјаву калуђера из карејских келија, а потом и Константинову. Калуђери су одговорили да су Димо и Константин стигли до келија, где су поделили еспап, али су додали и то да је Димо свој део натоварио на коња, погодивши се с извесним Тодором Димом да му буде водич за две акче дневно. С њим је напустио келије и кренуо пут манастира. Када је и Константин потврдио њихову причу, поменути Тодор Димо је приведен. Признао је убиство и испричао како се све одиграло. Редом су обишли Симонопетру, Григоријат, па Дионисијат, где је Тодор остао, док је Димо Арнаут продужио до Светог Павла. Када је ту продао остатак ексера, вратио се у Дионисијат. Одатле су опет заједно наставили даље. Мада их је ноћ затекла негде у дивљини, решили су да преспавају. Када је Дима ухватио сан, Тодор је искористио прилику, узео велики камен и убио га снажним ударцем у главу. После његовог признања, јавио се брат убијеног Дима Арнаута, Коста, касапин из Сидерокавсије. Рекао је да осим њега, ван Сидерокавсијског кадилука, постоје и други законити наследници, жена Велика и малолетна кћер Копра (?). Затражио је да убица буде обешен. Убица је предат мултезиму сидерокавсијског нијабета и бадухаве, до окончања процеса. Суд је најпре утврдио Костин идентитет, а потом сачекао да стигне писмено пуномоћје, оверено код неврекопског кадије, којим Велика одређује Косту за свог већила и старатеља своје кћери. Тек тада је Костин захтев постао правоснажан. Кадија је пресудио да се убица изручи представнику солунског санџак-бега, војводи Сидерокавсијске нахије, који треба да изврши тражену казну. Истовремено је монахе из карејских келија

---

12 AMXT, 1/11.

13 AMXT, 1/17. Село Хандак данас не постоји. Налазило се на крају Струмског језера, на Струми, неколико километара пре њеног ушћа. О значају села у турско доба вид. Balta, 150-152. О негдашњим хиландарским поседима уп. M. Živojinović, “Chantax et ses moulins”, *ЗРВИ* XXIII (1984) 119-139. Село Мунчани, из хиландарских аката познато као **Минҗаны**, **Моүньҗени**, Μούντζιανι, такође данас не постоји. Било је сумељно с Куцовом, вероватно с источне стране, према Струми. То је прво струмско село у поседу Хиландара, још од пре 1227. године, уп. Р. Грујић, „Три хиландарске повеље“, *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области* I (Скопље 1936), 1-5; *Chilandar* 1911, 13; *Chilandar* 1915, 38. Нема потврде да је у турско доба Хиландар ишта држао у Мунчанима.

ослободио сваке одговорности, о чему је као доказ имао да послужи хуџет.[14] Премда се у хуџету Хиландар нигде изричито не помиње, податак да је сачуван међу његовим актима указује на то да је међу поменутим келијама било и оних које су њему припадале.

Ни Хиландарци на каламаријском метоху нису били поштеђени проблема са крвнином. Када је 1668. године убијено троје житеља села Карвије: Јани, син Марина, Мара, кћер Зефира, и њен син Манол, њихови наследници су се прво обратили монасима, вероватно зато што су тела пронађена у синорима метоха. Доцније су открили да их је убила неколицина разбојника Јурука. Тада су се, на захтев јеромонаха Петрона и Макарија, пред каламаријским наибом обавезали да од „становника метоха" неће имати никаквих потраживања. За сваки случај, монаси су хуџет оверили и код солунског кадије.[15]

За крај овог поглавља остављена су два класична примера подметања и злоупотребе. Први случај несумњиво је плод пуке злобе или освете, док је други резултат покушаја да се изнуди новац на име десетка. Оба су решена у корист Хиландараца, мада тек после упорних и скупих жалби у самом Цариграду.

Неки Манол је 1585. године хтео да напакости Хиландарцима тако што је ископао леш муслимана сахрањеног у Јечменој луци (*Arpa Līmānı*), везао му конопац око врата и однео у хиландарску рибарницу (*Balıḳ ẖāne*). Само зато да би монаси платили крвнину. Међутим, превара је откривена, вероватно највише захваљујући предузимљивости Хиландараца. Чињенице су шеријатски утврђене, а монаси су добили извод из сиџила. Ипак, да би Манол био примерно кажњен, монаси су послали свог представника у Цариград да прибави ферман. Њихов човек је најпре отишао код шејх ул-ислама да извади фетву о казни, а онда је арзом затражио да се према њој поступи. Султан је наредио солунском санџак-бегу и сидерокавсијском кадији да Манола макар и силом приведу на суд, суоче са Хиландарцима и изврше темељиту истрагу. Ако се испостави да је све онако како стоји у изводу из сиџила, треба да осуде Манола према примеру из фетве. Упозорио их је да се добро чувају лажних сведочења и да не дозволе поновне жалбе истим поводом.[16] Може се претпоставити да је Манола на крају ипак стигла заслужена казна.

Нижи службеници (*ehl-i ʿörf*) који су Светогорце августа 1631. године узнемиравали неоправдано тражећи десетак од крвнине за раднике што су погинули несрећним случајем, поправљајући дотрајале манастирске зграде, истовремено су се окомили и на хиландарске монахе поводом једног несумњивог убиства. Ти „нижи службеници" највероватније су били забит Свете Горе и његови помоћници, јер је убирање разних глоба било њима уступљено као приход. Податак да су у оба случаја султанске заповести биле упућене солунском а не сидерокавсијском кадији, указује на то да је овај потоњи можда пружао подршку утеривачима десетка.

Према наводима монаха, непознати починитељ извршио је убиство на јавном путу на пола дана хода од манастира, али негде поред хиландарске ливаде. То значи да монаси нису подлегали одговорности. Међутим, „нижи службеници" захтевали су десетак од крвнине тврдећи да се убиство догодило баш на манастирској ливади. Упорност локалних власти натерала је Хиландарце да правду потраже у Цариграду. Извадивши фетву код шејх ул-ислама

---

14 АМХТ, 1/49. Лабахово (Либијахово), село југоисточно од Неврокопа (*Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер од XV век*, 96).

15 АМХТ, 2/192.

16 АМХТ, 7/41 (регест у: Б-Б, 193/бр. 64). *Јечмена лука* у ширем смислу може бити део Орфанског залива између ушћа Мармара и ушћа Арапин (уп. *Piri Reis*, 55a-b, 251, 58a), простора данас познатог као Јериски залив. Нема основа за убикацију неке посебне луке, изузев ако се под њом не подразумева Јерисос, о чему опет нема потврде у документима. У питању је, по свему судећи, нека мала увала у Јериском заливу, попут Франколимана насред ушћа Стиљара (Арапина), можда баш у корену ушћа, где је хиландарски метох у Комитиси излазио на море. Ту се највероватније налазила и хиландарска рибарница. Ни Јечмена лука, ни хиландарска рибарница не помињу се у другим турским документима сачуваним у Хиландару (XV–XVII век).

Јахја-ефендије, монаси су обезбедили мишљење највишег шеријатског ауторитета. Представник Хиландара је потом на Порти замолио да се у складу с фетвом забрани даље узнемиравање. Уследила је заповест султана солунском кадији да изврши праведну истрагу, погледа фетву и поступи према њој, ако утврди да се она односи на дати случај. Садржај фермана је био јасан. Забрањивао је узнемиравање Хиландараца све док сведоци судским путем не потврде њихову одговорност. Имена оних који би се усудили да се оглуше о царске речи, кадија је имао да достави Порти. Не зна се шта се даље дешавало и да ли су сведоци пронађени. Ипак, тешко је поверовати да су неосновани захтеви поновљени упркос високој царској заповести. Да је таквих случајева било знатно више него што има сачуваних докумената сведоче извештаји језуитског учитеља Росија из 1640. и 1641. године. Према његовим речима, тих година су злоупотребе забита Свете Горе, изнуђивање и грамзивост превршили сваку меру, тако да су се 1641. игумани свих манастира окупили да напишу представку султану.[17]

Иако се поводом нестанака или убистава водило неколико различитих спорова, нема ниједног судског акта који говори о кривици Хиландараца или њихових слугу. Нема чак ниједног примера да су платили крвнину када је на њиховом имању пронађен мртав човек. Неретко, кадија је потврђивао природну или случајну смрт, док је у јасним случајевима убиства, убица било откривен, или се радило о намерном подметању. Тако кажу документи, који су брижљиво чувани као доказ о невиности. Ипак, не треба сметнути с ума да је проглашење природне или случајне смрти каткад могло бити и ствар договора, како би се избегло плаћање званичне крвнине, а самим тим и десетка од крвнине у корист државе. Хуџети су писани после суђења и имају одређену форму. У њима је на најкраћи начин сумиран цео ток некада веома дугих процеса и мукотрпних погађања. Можда због тога многи од хуџета наговештавају да је реч о нагодби, постигнутој с тужиоцима или с властима. Уколико је било нагодби, правна формулација је изискивала мењање или прилагођавање чињеница. У том случају, тешко се може сазнати шта се заиста догодило ако о томе нема других извора.

17 АМХТ, 8/81, 11/764; Hofmann, *Rom und der Athos*, 57, 86, 89, 109. Фетву је потписао познати Јахја ефендија Зекерија-заде, тада по други пут на месту шејх ул-ислама (1622/23, 1625–1632, 1634–1644) (*Uzunçarşılı*, III-2, 462-464). Јавни пут је државни, заједнички, па се поставља питање на кога је падало плаћање крвнине. Да ли су то били житељи области (села, нахије, кадилука) кроз које је пут пролазио? У том случају Хиландарци су вероватно имали да плате само мањи део, пропорционално броју становника области. Литература не даје конкретан одговор на то питање (Матковски, *Диетот*, 43-55).

VI

ПОКРОВИТЕЉИ И ПРИЛОЖНИЦИ

Српско племство – Дубровачка свећа – Влашка – Молдавија – Русија – Писанија – Прилагање и завештавање некретнина у Османском царству – Ктиторство поклоника

Османско освајање Балкана убрзало је успостављање чвршћих веза атонских манастира с блиским православним државама: Влашком, Молдавијом и Русијом. Иако укључене у састав Османског царства, прве две су опстале као вазалне државе с великим степеном самоуправе. Манастири су уважавани и помагани према свом угледу, били они грчки или словенски. Византијски и српски владари и племићи, негдашњи ктитори, полако су нестајали са историјске сцене. Губитком територија, а самим тим и прихода, они и њихови наследници све су мање били у могућности да редовно потпомажу манастире. Отварао се простор за нове покровитеље и та места почели су да заузимају најпре влашки, а потом молдавски и руски господари и великаши. Настављајући традицију даривања манастира, „нови ктитори“, како су се сами називали у својим повељама, сврставали су се у исти поменик и исти ред с негдашњим царевима и старом господом. Тако, у повељи Хиландару 1498. године влашки војвода Радул Велики каже: „...**съ въсем ѹсръдїем примихмо свѣтїи монастир да се назовемо новїи хтитори съ прѣждни и благочестивими свѣтопочевших господа…**“. На сличан начин своју жељу исказао је и влашки војвода Радул од Афумација 1528. године: „**Да се помѣнѹемо съ свѣтими ктитори в въсѣх възглашенїах въ цръкви и на трапезѹ по въсѫдѹ**...“. Очекивао је да му се по смрти поје вечерње и саборна литургија и да се братији у његово име припрема трпеза, „**ꙗкоже се творит свѣтым ктиторѡм и благочьстивим и православным царемь и господамь**“.[1]

С друге стране, током XVI, а нарочито у XVII веку, сви атонски манастири, укључујући и Хиландар, све чешће су слали монахе да широм православног света скупљају *милостињу* од побожних хришћана. Израз *милостиња* означавао је „дар“ или „прилог“ одређеном храму и у то доба није садржао ни трунке погрдног значења. Имена приложника уписивана су у посебне манастирске књиге како би их монаси помињали на богослужењу. Висина прилога или завештања одређивала је врсту помена. Прилог није морао да буде само новчани; поклањане су и друге вредне ствари, некад и некретнине. Велике прилоге Хиландару доносили су покло-ници из свих православних земаља.

Када је реч о Хиландару, а слично важи и за остале светогорске манастире, може се издвојити неколико типова помоћи, без обзира на то да ли је она потицала од владара, архијереја, племића, трговца или ма ког другог:[2]

---

1 *DRH.B.ȚR,* I, бр. 284, III, 57. О мотивима даривања уп. Năsturel, 305-310.

2 Сличну али непотпуну типолошку листу направио је Н. Белдичану у приказу Настурелове дисертације, вид. N. Beldiceanu, “En marge d’une recherche concernant les relations roumano-athonites”, *Byzantion* L/2 (1980) 620.

1. редовна годишња (трогодишња, седмогодишња и сл.) помоћ у виду новчаног оброка манастиру, пиргу, келији, па и појединцу;
2. поклони посебно намењени превазилажењу неке кризе, обнови старих или подизању нових објеката и другом;
3. покривање одређених обавеза према Царској благајни и оним локалним спахијама на чијим су се поседима налазили метоси;
4. разне интервенције на Порти, као што су молбе за добијање повластица приликом плаћања дажбина, тражење заштите у споровима и томе слично;
5. разне повластице, међу којима су најважније дозволе и препоруке за одлазак у писанију;
6. даривање метоха;
7. поклони у новцу, књигама, црквеним утварима и осталом.

Српско племство

Коначним падом Српске деспотовине 1459. године укинути су сви хиландарски метоси на њеној територији и пресахли сви дотадашњи приходи. О њима у познатим изворима више нема никаквих вести.

Најкрупније српско племство углавном се повукло на угарску територију, где је добило извесне поседе. Не сналазећи се често у новим околностима, увек у новчаној оскудици и бризи да одржи свој статус, племство више није било у прилици да богато дарује манастире. Деспот Вук Гргуревић Бранковић, познатији као Змај Огњени Вук, прешао је код угарског краља Матије 1464. године. О његовој ктиторској делатности не постоје никаква сведочанства, иако се на деспотском трону задржао више од две деценије (1459–1485). Вуков завет забележен је само у народној песми. У бугарштици о његовој смрти, записаној средином XVII века, деспот на умору заветује свога „побратима“ Митра Јакшића да трећи део његове ризнице преда светогорским калуђерима, да „оци Бога моле за душу, за деспотову“.[1]

Улогу покровитеља светогорских манастира, као најутицајнији изданак лозе Бранковића, преузела је на себе царица Мара. После маја 1457. године, када је напустила Србију, прешла је најпре у Једрене, а потом у Јежево, у Струмској области, близу Сера. Јежево и још неколико околних села Мехмед Освајач је Мари доделио у баштину и тиме јој обезбедио редовне приходе.[2]

Одатле је она, све до своје смрти 14. септембра 1487. године, на разне начине непрестано помагала православну цркву, пре свега светогорске манастире Хиландар и Свети Павле. Оба манастира су била владарске задужбине, а она је себе сматрала њиховим наследним ктитором. О томе сведочи ферман из 1485. године, издат поводом спора Хиландара и Зографа око поседа у Комитиси, у коме Мара подржава и заступа српски манастир. Своју интервенцију на Порти образложила је тиме што је она „наследни [прецизније: „од времена предака“] притежавалац завештаних манастирских места“ (*...ebā ʿan cedd mutaṣarrıf olduġum manāstırlarıñ vaḳf yerlerin-den...*). Да не би било забуне, с обзиром на то да најчешће значење термина *mutaṣarrıf* јесте „уживалац“, „држалац“ неког поседа, ту није реч ни о каквом поседовању манастира или његових метоха, него о наглашавању улоге заштитника и ктитора. У ктиторским повељама, како српског, тако и молдавског племства, употребљавали су се слични изрази („**да се зовѣ монастиръ господства нашега**“), па не треба да чуди што су ушли и у османске документе.[3]

Своју имовину, покретну и непокретну, Мара Бранковић је наменила Хиландару и Светом Павлу. Приликом поделе, требало је да Хиландар добије три, а манастир Св. Павла два дела имовине. Хиландару, као старијем и значајнијем владарском манастиру, очигледно је дала извесну предност над задужбином Бранковића. Обезбедивши претходно све неопходне османске документе, повељом од 21. маја 1466. године манастирима је завештала села Јежево и

---

1 *Историја српског народа*, III-2, 316 (поглавље „Народна или усмена књижевност“, аутора М. Пантића).

2 Ћук, „Царица Мара“, 80-87, 93; I. Beldiceanu-Steinherr, “Les illusions d’une princesse. Le sort des biens de Mara Branković”, *Frauen, Bilder und Gelehrte. Studien zur Gesselschaft und Künsten im osmanischen Reich. Festschrift H.-G. Majer*, İstanbul: Simurg, у штампи. Детаљније о Јежеву и осталим селима вид. у поглављу *Јежево и Мравинци: неостварено завештање*.

3 АМХТ, 7/3 (објављен у: БМБ, 206); A. Fotić, “Despina Mara Branković and Chilandar: Between the Desired and the Possible”, *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са међународног научног скупа одржаног 19–22. октобра 1998. у Београду], у штампи. О истовременој ктиторској улози влашких војвода и терминима који су пратили ктиторство уп. поглавља *Влашка* и *Молдавија*, а за српске повеље вид. нпр. повељу деспота Јована Есфигмену 1499. године (Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae 1858, 542-543, бр. 465).

Мравинце са свим приходима. Три године доцније, почетком фебруара 1469, хуџетом, у ствари вакуф-намом, истим манастирима и у истој сразмери, завештала је своје злато, сребро, тканине, одећу, мулкове (што подразумева и некретнине у потпуном власништву) и стоку. Нема сумње да се радило о завештању које је требало да се преузме после њене смрти. Међутим, села су Мари убрзо одузета или је промењена структура власништва – укинут им је статус мулка, тако да Мара њима више није могла да располаже као приватном имовином. То значи да завештање није могло бити испуњено у потпуности. Ипак, иако је постојала могућност добијања извесних мањих поседа у пуном приватном власништву унутар синора села, ако их је Мара уопште имала, о њима нема никаквог помена у изворима. Уколико је Хиландар икада поседовао икакву некретнину у синорима Јежева или Мравинаца, готово је сигурно да би то морало бити поменуто у неком од петсто турских докумената колико их је у Хиландару сачувано из раздобља од XV до краја XVII века.[4]

Све донедавно владало је мишљење да је Мара уредила да Дубровчани предају познати „стонски доходак“ Хиландару и Св. Павлу. Реч је о трибуту што су га од 1350. године Дубровчани редовно исплаћивали јерусалимском манастиру Св. арханђела Михаила и Гаврила. О преносу дохотка на светогорске манастире говори Марина повеља из 1479, фалсификат сачињен вероватно 1500. године. Преусмеравање дохотка, касније познатог као „милостиња“ или „св(ај)ећа“, потез је који би личио на Мару, али нема никаквих доказа да она заиста стоји иза њега. Нити је сачињен уговор са Дубровчанима, нити се после 1479. године монаси Хиландара и Св. Павла помињу у дубровачким књигама. Највероватније је да су негде око 1500. године, уз подршку великог везира Ахмед-паше Херцеговића, монаси Хиландара и Св. Павла издејствовали пребацивање дохотка на себе, подносећи на увид лажне повеље. Хиландар и Св. Павле се тек од 1500/1501. године помињу као уживаоци прихода. Пошто су од 1465. године доходак најчешће подизали Марини изасланици, постоји могућност да је сама Мара предавала новац Хиландару и Св. Павлу, а не јерусалимском манастиру. И да је то заиста чинила, као и њена сестра Кантакузина после ње, поступак није добио своју правну форму да би трајао дуго после њене смрти.[5]

Манастиру Светог Павла Мара је 1471. године даровала огроман посед на Превлаци, који је претходно откупила од Есфигмена за 30.000 акчи.[6] Будући да је Хиландар у њеним очима увек био на првом месту, неминовно се поставља питање да ли је Мара и њему омогућила да стекне неки велики метох? Одговор се можда крије у њеној интервенцији на Порти 1485/86. године. Својим огромним ауторитетом тада је стала на страну Хиландара у значајном спору са Зографом око огромног поседа у Комитиси. Спор је завршен у корист Хиландара. Обим метоха и његове међе одређени су према лажној повељи цара Душана, тада прихваћеној као неспоран доказ. Резултати спора, садржани у званичним османским документима, били су у наредним столећима једини правни основ на основу кога су Хиландарци бранили држање свог најоспораванијег метоха. Ако метох у Комитиси није и раније био хиландарски, цео или највећим делом, а о његовом пореклу у том обиму нема сачуваних оригиналних извора, онда би се могло сматрати да је Марина улога у спору била од пресудног значаја.[7]

---

4 Р. Ћук, „Повеља царице Маре манастирима Хиландару и Св. Павлу“, *ИЧ* XXIV (1977) 103-116; БМБ, 193; Beldiceanu-Steinherr, “Les illusions”; Fotić, “Despina Mara”. О немогућности преузимања поседа у Јежеву и Мравинцима, вид. детаљно у поглављу *Јежево и Мравинци: неостварено завештање*.

5 М. Живојиновић, „Светогорци и стонски доходак“, *ЗРВИ* XXII (1983) 177-188. Уп. поглавље *Дубровачка свећа*.

6 БМБ, 193-194; Χρυσοχοΐδης, Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου, регест бр. 29 (копија на грчком језику). Интересантно је да постоји и уговор о купопродаји метоха између Св. Павла и Есфигмена из 1469. у коме се Мара не помиње. У њега је унесена цифра од 50.000 аспри, вид. Χρυσοχοΐδης, Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου, регест бр. 30 – оригинал на грчком језику, и Д. Синдик, „Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла“, *Miscellanea (Мешовита грађа)* VI (1978) 201-202 – превод на српски језик.

7 АМХТ, 12/37/43 (регест у: BDB, 148-149/бр. 2), 7/3 (превод у: БМБ, 206), 11/1 (непотпун превод у: БМБ, 206-208), 12/37/42 (превод у: БМБ, 208-209), 7/4 (превод у: БМБ, 209); Fotić, „Despina Mara”; исти, “Dispute”. Уп. поглавље *Комитиса и Стиљар*.

Целокупну покретну имовину Мара Бранковић је завештала Хиландару и Светом Павлу, бар како сведочи вакуфнама из 1469. године. Међутим, питање је да ли је њена опорука у потпуности извршена. Иза Маре је остала Кантакузина која је, судећи по ономе што се зна, продужила ктиторску делатност следећи Марине жеље, наравно, у складу са својим, сасвим сигурно незавидним, материјалним могућностима. То се, међутим, не може рећи за следећу наследницу, кћер деспота Лазара Бранковића Јелену, последњу босанску краљицу, удовицу краља Стефана Томашевића. После Кантакузинине смрти, пре почетка децембра 1491, она је од стране власти именована за шеријатског наследника својих тетака. Свадљива и грамзива каква је била, није бирала начина да се домогне и онога што јој по закону није припадало, газећи преко богоугодних дела и светих завета Маре Бранковић. Током зиме и пролећа 1491/92. године потраживала је и њене дарове светогорским манастирима. Из Велике Лавре је успела да извуче две вредне Марине иконе, тврдећи да нису завештане, него само остављене на чување. С представником Ксиро-потама безуспешно се судила потражујући читавих 30.000 дуката што су, наводно, остали у манастиру иза Анастаса, монаха који је злоупотребио Кантакузинино поверење и побегао с њеним новцем. Мара се потрудила да своје завештање обезбеди по шеријату. Зато је и сачинила вакуфнаму. Међутим, из ње се не види да ли се завештање односи на целокупну имовину у пуном смислу речи, или на целокупну имовину коју је с правне тачке гледишта неспорно могла да завешта, што ће рећи једну трећину укупне покретне имовине. У првом случају, према шеријату, законски наследници су могли да оспоре завештање и потражују две трећине наследства. Нема ниједне вести која би потврдила спор Хиландара или Светог Павла са Јеленом. Ипак, треба имати у виду да су је монаси сматрали „једном злом женом“, бар због покушаја да издејствује „стонски доходак“, ако не и из неких других разлога.[8]

Мара Бранковић је била далековида жена која није имала илузија о повратку српске државе у руке Бранковића. Када је у питању Хиландар, није рачунала на помоћ сремских Бранковића, оптерећених бригом о сопственом статусу. Можда Мара и није била у најбољим односима са делом своје породице. У повељи Хиландару и Св. Павлу Мара тражи да оба манастира по њеној смрти једном годишње чине помен њеној баби, родитељима, браћи Гргуру (Герману) и Лазару, ујаку Томи, сестри Кантакузини и, наравно, њој самој. Интересантно је да на листи нема имена њеног рођеног брата, бившег деспота Стефана, и братанца, тадашњег деспота Вука![9]

Обративши се влашким војводама, царица Мара је прескочила деспотску породицу Бранковића у ктиторском реду. То се на крају показало исправним, јер је помоћ Бранковића Хиландару, и поред добре воље, ипак била краткотрајна и зависна од низа непредвидивих околности. Извори сведоче да је Мара из Јежева успоставила непосредан контакт с војводом Владом Калуђером (1481, 1482–1495). Готово сасвим сигурно, веза с влашким војводама успостављена је још у доба Владовог претходника, Басараба III Цепелуша (1477–1481, 1481/82). Власи су тада већ били признали суверенитет османског султана. Молбу Басараба III, по свему судећи веома убедљиву, султан је 1481. прихватио дајући изузетно значајне дажбинске олакшице Хиландару. Иако нема никаквих потврда да га је на ту молбу подстакла Мара, њени наредни потези показују да је таква претпоставка сасвим могућа. Прву ктиторску повељу Хиландару упутио је војвода Влад Калуђер новембра 1492. године. Војвода потврђује да га је царица Мара, очекујући конац живота, „замолила као своје чедо“ да на себе прими старање о Хиландару.

---

8 БМБ, 193; Demetriades – Zachariadou, “Serbian Ladies”, 35-55; Живојиновић, „Светогорци“, 186; Ђ. Тошић, „Понашање босанске краљице Маре (Јелене) у избеглиштву“, *Зборник радова X конгреса СИЈ*, Београд 1998, 393-398; Fotić, “Despina Mara”. У литератури се гдегде наводи да завештање у корист ненаследника не сме да пређе једну трећину имовине (A. Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth 1958, 142; J. Kabrda, *Le système fiscal de l'Eglise orthodoxe dans l'Empire ottoman (d'après les documents turcs)*, Brno 1969, 85). Међутим, фетва великог муфтије Ебусууда јасно потврђује да је то могуће, али само уколико се наследници с тим сложе (*M. E. Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul* 1983[2], бр. 452, превод у: Фотић, „Конфискација“, 75).

9 Ћук, „Повеља“, 113.

Напоменула му је да је манастир, „осиротео од благочестиве господе српске и блажених ктитора, напослетку остао само на њој“. Из два куртоазна израза које је Мара употребила у молби („**нас въ мѣсто своих чедї възлюбивши**“; „**ꙗко своꙗ чеда помолившїи**“), у литератури је неосновано изведена читава теорија о њеном „усвајању“ Влада Калуђера. У учтивом обраћању, пуном поштовања, то је био само дозвољено присан тон за исказивање посебне наклоности. Исто важи и за обраћање Влада Мари са „госпођа, царица и мајка наша“. (Иако поуздано нису били у сродству, и Мехмед Освајач је Мару звао „мајком“, а Бајазит II „бабом“.) Како усвајања очигледно није било, тако оно не може бити разлог што је Влад прихватио улогу ктитора. Влад се прихватио ктиторства колико због Мариног ауторитета толико и због чињенице да је тиме себи и својој династији подизао углед, сврставајући се у исти ред и у исти поменик с негдашњим царевима и старом господом. Можда је Марина молба Владу била и њен најплодоноснији потез учињен у корист Хиландара. Владовом ктиторском повељом успостављена је редовна годишња помоћ, коју су у наредним вековима потврђивале многе влашке војводе.[10]

Више нема никакве сумње да је Мара Бранковић својим угледом, ауторитетом и способностима успела да обезбеди место међу најзначајнијим хиландарским ктиторима. Марино име и углед Хиландарци су користили дуго после њене смрти, о чему најречитије сведочи пример дубровачке свеће.

Влад Калуђер није постао нови ктитор после смрти Маре Бранковић (1487), него тек пошто је преминула и њена сестра Кантакузина (1490/91). Кантакузинина смрт је поменута у Владовој повељи, што показује да је он и њу сматрао за ктитора. О њеној бризи о српским светогорским манастирима не зна се готово ништа. То и није чудно пошто је после Марине смрти поживела свега неколико година, свакако не у материјалном благостању.[11]

У међувремену, династија Бранковића је опет дошла у прилику да дарује светогорске манастире. Чим су се сместили на своје поседе у Срему, у Купинику, деспот Ђорђе (1486–1496), његов брат Јован и мајка Ангелина издали су 20. марта 1486. године повељу Хиландару којом се обавезују да ће бити „**ктитори вишереченомоу монастирꙋ како соу били прїѣдеди и родителѥи наши**“. Иако су од монаха тражили да за њих „Бога моле“ и да им „један дан у недељи, у петак, поју сви свештеници“, обавезе самих Бранковића нису изричито наведене – сведене су на то да ће помагати онолико колико то буде у њиховој моћи („**а ми да помагамо и ѡкрмлюѥмо елико посилє нашеи**“).[12]

Повељом од 3. новембра 1495. године, тада већ делећи деспотску титулу, Ђорђе и Јован (1494–1502) са својом мајком, деспотицом Ангелином, обавезали су се да ће монасима манастира Св. Павла давати помоћ од 500 дуката годишње. Бранковићи су у Купинику издали повељу и Хиландару, али се тачан датум њеног настанка не зна, пошто је датирана само годином 7004 (1. септембар 1495 – 31. август 1496). На молбу хиландарских изасланика, бившег прота јеромонаха кир Козме и старца кир Јосифа, пошто су прегледали хрисовуљу Светог Саве и светог Симеуна, одредили су да ће сваке године о Св. Николи давати „оброк“ од 1.000 златника на „укрепљење обитељи“. Сума је заиста изненађујуће висока за то доба. Помен Св. Николе (6. децембар) могао би да укаже на приближно време настанка повеље. Како се из повеље види, Бранковићи су гајили наду у повратак на „отечество“. Ако се с Божјом помоћу то и деси, завето-

---

10 *DRH.B.ȚR,* I, бр. 235 (*Попис*, Влашке повеље, бр. 2 [A 22/2]); Radojičić, „Srpske arhivske i rukopisne zbirke“, 8-9 (снимак хрисовуље); Năsturel, 125-127; BDB, 139-140; Ћук, „Царица Мара“, 92. На „усвајању“ је у низу чланака (од 1960), а потом и у књизи, инсистирао П. Настурел (Năsturel, 125-127), што је потом прихватио и В. Бошков (BDB, 139-140; БМБ, 191). О томе како су Мару ословљавали османски султани вид. у: БМБ, 195-196.

11 *DRH.B.ȚR,* I, бр. 235 (*Попис*, Влашке повеље, бр. 2 [A 22/2]); Radojičić, „Srpske arhivske i rukopisne zbirke“, 8-9 (снимак хрисовуље).

12 АМХ, Српска акта, 85 [A 6/17], опис до сада неиздате повеље (!) у: Д. Синдик, „Српска средњовековна акта“, бр. 85.

вали су се да у милости неће заостајати за својим прецима. Монахе су задужили да им за живота поју параклис Пречистој понедељком увече, а уторком изјутра „литургију на великом олтару“, с тим да се у трпезарији даје прилевак (служи пиће) свој братији. По смрти, треба да се служи литургија, с тим да се уз прилевак припрема и кољиво.[13]

Велико је питање колико је пута Бранковићима пошло за руком да издвоје овако висок оброк (око 52.000 акчи годишње). И да су га само једанпут добили, то би за Хиландарце било од огромне помоћи. У сваком случају, оброк није могао да надживи деспота Јована († 10. децембар 1502). По Јовановој смрти, повељом издатом у Будиму 11. јуна 1504. године, његова супруга деспотица Јелена обавезала се да ће Хиландару сваке године давати по 100 дуката (око 5.400 акчи) од своје „мале силе“. Уписала се у ред ктитора затраживши да јој се за живота уторком пое параклис и литургија Богородици, с прилевком на трпези, а по смрти, да јој се „**пое коливо сьборно и литоургїе такоже ксть wбычно светымь царемь и ктиторомь**“.[14] Њеном повељом исцрпљују се сва сазнања о даљем ктиторском деловању Бранковића, ако се изузму родбинске везе са влашким и молдавским војводама и могући утицај на њих.

Деспотица Јелена је потицала из рода Јакшића, после Бранковића најснажније и најугледније српске племићке породице. Њихови велики поседи простирали су се у Чанадској и околним банатским жупанијама. О ктиторству Јакшића сведочи повеља госпође Милице, удовице Стефана, војводе краља Матије Корвина, коју је са својим синовима, војводама Дмитром и Марком, издала 26. маја 1506. године у Нађлаку. Обећали су Хиландарцима да ће им сваке године прилагати 130 дуката (око 7.000 акчи). Госпођа Милица и њени синови прихватили су да буду „ктитори и обновитељи“ Хиландара, с тим да имају „помен као и пређашњи свети ктитори“. Од монаха су очекивали да их за живота помињу средом на литургији, а по смрти, једном годишње, као и тада већ почившу господу Стефана и Дмитра. Тако су и Јакшићи стали у исти ред с негдашњим српским владарима.[15]

Изгледа да је у Хиландару уточиште потражио последњи владар средњовековне Црне Горе (1496–1498), Стефан Црнојевић. Тешко да би иједан други Црнојевић могао да се крије иза „монаха Марка Црнојевића“, који се између 1500. и 1505. среће међу хиландарским монасима. С угледом припадника доскорашње владарске породице, он се неколико пута нашао у улози заштитника интереса не само Хиландара него и осталих светогорских манастира. Поред тога, манастиру је вероватно оставио извесну, сигурно не безначајну своту на име куповине аделфата (братственог удела).[16]

Другу половину XV века обележила је ктиторска делатност Маре Бранковић. Помоћ коју је она тада успела да пружи Хиландару, српски манастир није добио ни у срећнија времена. Показало се да је царица Мара била у праву када је при крају свог живота пренела ктиторска права на влашке војводе, не помињући друге, живе Бранковиће. И поред све добре воље, доцнија помоћ Бранковића манастиру ипак није била дугог века. У једном кратком раздобљу сређеног материјалног стања, сремски Бранковићи, као и Јакшићи, сетили су се српског владарског манастира, и то им монаси Хиландара нису заборавили.

---

13 Miklosich, *Monumenta Serbica*, 539-541 (бр. 462); Невострујев, „Три хрисовуље“, 272-277. Уп. М Спремић, „Бранковићи и Света Гора“, *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 93-98.

14 Miklosich, *Monumenta Serbica*, 546-548 (бр. 470); *Chilandar* 1915, бр. 88. Датум на повељи је оштећен, па су се описивачи повеље опредељивали и за 1502. и за 1504. годину. Потоња је прихватљивија не само због записа и преписа из XIX века (Д. Синдик, „Српска средњовековна акта“, бр. 86), него и зато што је деспот Јован јуна 1502. још увек био жив, а није поменут у повељи.

15 Невостујев, „Три хрисовуље“, 278-283.

16 Уп. BDB, 135-138, и поглавље *Игумани и монаси*.

Дубровачка свећа

Своје порекло „свећа“ вуче из уговора који је цар Душан закључио са Дубровчанима 1333. године. За 500 млетачких перпера годишњег трибута, Дубровчани су добили Пељешац и приморје од Стона до свога града. Стонски трибут, или стонски доходак, како је приход називан, цар Душан је 1350. године уступио манастиру Св. арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, тада у рукама српских монаха. Дубровчани су до пада Српске деспотовине 1459, с мањим или већим закашњењем, углавном редовно исплаћивали трибут јерусалимским монасима. Међутим, још од 1408. године, извори понекад, на разне начине, повезују јерусалимске монахе са Светом Гором. Изгледа да су се неки од њих ту настанили. Средином XV века у Дубровнику је, чини се, „постала нејасна тачна представа о уживаоцима стонског дохотка“. Дубровчани су „идентификовали јерусалимске монахе са светогорским, везујући и једне и друге за манастир Св. Михаила“. Као да је свима било познато да новац иде на Свету Гору, само што се у званичним документима задржавала неопходна форма: помињање „јерусалимског трибута“ и манастира Св. Михаила. Извори ипак не пружају довољно доказа да би се извео неки поуздан закључак.[1]

Крај српске државе Дубровчани су покушали да искористе и прекину исплату трибута. Међутим, већ марта 1462. године умешала се царица Мара. Њен изасланик тада није успео да наплати „јерусалимски трибут“, па се Мара обратила за помоћ султану Мехмеду II Освајачу. Не желећи да се опиру царској вољи, Дубровчани су 1465. године, у два маха, исплатили трибут за шест протеклих година. Те године је за трибут први пут употребљен израз „милостиња“ (*lemosina*). Очигледно, Дубровчани су покушавали да редовни годишњи трибут полако сведу на необавезно давање. Трибут је исплаћиван, углавном редовно, не само за Мариног живота него све до смрти њене сестре и званичне наследнице Кантакузине – последњи податак о исплати потиче из 1490. године. После 1482, трибут се исплаћивао сваке друге године, тако што се предавало укупно 1.000 перпера. Новац су по правилу преузимали Марини (једанпут и Кантаку-зинини) лични изасланици – монаси, а само два пута монаси за које је напоменуто да су из јерусалимског манастира. Међутим, 1488. године у дубровачке књиге је записано да су га узели „монаси Свете Горе“ на име онога што се дугује „за милостињу, према привилегијама, манастиру Св. Михаила јерусалимског“.[2]

И поред очигледног недостатка доказа, у науци је све доскора владало мишљење да је Мара Бранковић уредила да Дубровчани предају стари трибут Хиландару и Светом Павлу. То уверење није било засновано на доказима, али се зато потпуно уклапало у општепознату и несумњиво тачну представу о царици Мари као великој покровитељки цркве, нарочито Хиландара и Светог Павла. О преносу дохотка на светогорске манастире говори такозвана Марина повеља од 15. априла 1479, чији текст садржи неспорне доказе да је реч о фалсификату.[3]

Према тексту повеље, пошто је јерусалимски манастир запустео, Мара пребацује стонски трибут на поменуте светогорске манастире, с тим да га деле као и сву њену завештану имовину. Требало је да три дела припадну Хиландару, а два Св. Павлу. При томе се позива на доказано лажну повељу цара Уроша из 1358. године, у којој стоји одредба да „ако запусте храм Архангела у Јерусалиму, ови доходак да се дава у манастире у Свету Гору ... Хиландару и Светом Павлу“.

---

1 Живојиновић, „Светогорци“, 165-178; С. Ћирковић, „Хиландарска свећа у Дубровнику“, *Настава историје* IV, 8 (1998) 5-19 (с наведеном ранијом литературом).

2 Живојиновић, „Светогорци“, 179-183.

3 Тек је М. Живојиновић јасно показала да заиста нема никаквог научног основа да се пребацивање дохотка приписује Мари Бранковић (Живојиновић, „Светогорци“, 183-188). Уп. потом и: Ћирковић, 14 и Fotić, “Despina Mara”. Р. Ћук и даље заступа супротан став, образложен још 1979 (Ћук, „Царица Мара“, 75-80; предавање „Царица Мара и светогорски манастири Хиландар и Свети Павле“, одржано децембра 1998. на трибини Историјског института САНУ). Повеља је издата у: Miklosich, *Monumenta Serbica*, 520-522.

Интересантно је то што је у повељи нетачно наведен и износ годишњег дохотка: уместо 500 уписано је 1.000 перпера, двоструко више.[4] А Мара је свакако знала колики је годишњи доходак, јер га је сама примала и Дубровчанима издавала признанице. Издавање повеље светогорским манастирима не би имало никаквог смисла уколико царица Мара не би истовремено о томе склопила споразум и са Дубровчанима. Међутим, о споразуму нема никаквог трага, нити су после 1479. године Хиландар и Св. Павле икада поменути приликом исплате трибута Мариним изасланицима. Трибут је у Дубровнику и даље био књижен као обавеза јерусалимском манастиру Св. арханђела Михаила, иако је то могла бити само уобичајена фраза. Податак дубровачког аналисте Јакова Лукаревића с почетка XVII века, о томе да је 1465. године царица Мара, са султаном Мехмедом II, молила Дубровчане да се доходак убудуће даје Хиландару и Св. Павлу, јер су српски монаси у Јерусалиму помрли од куге, не може се узети као доказ зато што се не види на основу ког извора је изнет. Лукаревић је могао да се ослања на у његово доба већ увелико познату и поштовану праксу.[5]

Постоји могућност да новац од стонског дохотка, који је несумњиво најчешће стизао Мари на руке, она својевољно није прослеђивала у Јерусалим, него га је, и не тајећи, предавала Хиландару и Св. Павлу. У том случају, остаје питање зашто Мара није правно обезбедила извршење своје одлуке, како би се она поштовала и после њене смрти!

Од 1490, тј. највероватније од Кантакузинине смрти (1490/91) па све до 1500. године, трибут, по свему судећи, није био исплаћиван никоме. У дубровачким књигама о њему нема никаквих података, а то потврђује и потоња жалба монаха Хиландара и Светог Павла великом везиру Ахмед-паши Херцеговићу 1500. године. Тек од 1501. године стонски доходак се исплаћивао редовно, и то све до пропасти Републике. Међутим, трибут је од тада, сасвим поуздано, даван на руке једино и само монасима Хиландара и Св. Павла. Кључно питање јесте како је дошло до преусмеравања дохотка на светогорске манастире.

Нема никакве сумње да је редовну исплату подстакло „пријатељско“ писмо великог везира Ахмед-паше Херцеговића, послато крајем 1500. године дубровачком кнезу и властели. Везир им је дао на знање да следећи пут неће спречити монахе Хиландара и Светог Павла да се пожале самом цару. „Пријатељски“ савет је садржао јасну претећу поруку. Из писма се види да су Светогорци везиру испричали повест дохотка: како је јерусалимска црква „погибла“, па је царица Мара с Дубровчанима „начинила“ да се доходак предаје Хиландару и Св. Павлу. Њихова прича је, извесно, била заснована на текстовима две лажне повеље: цара Уроша из 1358. и царице Маре из 1479. године. Несумњива текстуална повезаност двају фалсификата показује да су састављени истом приликом и за исту сврху. Највероватнијом се чини претпоставка да се та прилика указала 1500. или неку годину раније, а сврха повеља је била да поткрепе настојања монаха Хиландара и Св. Павла да се доходак пребаци на њихове манастире. Оне су можда и показане великом везиру. Без обзира на то да ли је реч о фалсификатима, Ахмед-паша је повеље прихватио као неспоран доказ.[6]

Остаје да се одговори зашто атонски монаси нису предузели кораке одмах по Кантакузининој смрти.

Хиландарци су Ахмед-паши испричали како су после Марине повеље неколико година уживали доходак, све док их „једна зла жена“ није у томе омела. Готово је извесно да је то била Јелена, последња босанска краљица, жена краља Стефана Томашевића, тада поданица Османског царства. Прогласивши се за Марину и Кантакузинину наследницу, као кћер деспота Лазара Бранковића, она је с подршком османских власти 1491/92. године потраживала њихову

---

4 Живојиновић, „Светогорци“, 166, 183-185; Ћирковић, 14.

5 Лукаревићев податак Р. Ћук сматра поузданим доказом (Ћук, „Царица Мара“, 76).

6 Живојиновић, „Светогорци“, 185-188; А. Фотић, „Прилагођавање и опстанак: Хиландар у Османском Царству (XV–XVII век)“, *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд: САНУ, 1998, 95; исти, “Despina Mara”. Ахмед-пашино ћирилично писмо издато је у: Miklosich, *Monumenta Serbica*, 545-546 (бр. 469).

имовину у Османском царству. Вероватно је сматрала да, попут Маре и Кантакузине, има право и на стонски доходак, што су јој, међутим, Дубровчани одрекли.[7]

Јеленино присуство и њена темељна потрага за имовином преминулих тетака вероватно су нанели извесне штете и Хиландару. Тек после смрти Јелене, османске држављанке и законски потврђене наследнице Марине и Кантакузинине имовине и, како се њој чинило, повластице убирања стонског дохотка, негде иза 1498. године, стекли су се услови да подухват монаха Хиландара и Св. Павла буде на Порти решен у њихову корист. Издејствовали су убирање дохотка, а у свему томе је, вероватно, неки интерес нашао и тадашњи велики везир, чувени Ахмед-паша Херцеговић, син херцега Стефана Вукчића Косаче.

Ахмед-пашин поклисар је с писмом и у пратњи монаха стигао у Дубровник током јануара 1501. године. Тек после неколико расправа, Дубровчани су коначно, 1. фебруара, решили да исплате 1.000 перпера дохотка за 1500. и 1501. годину, обдаре поклисара и учине ванредан поклон великом везиру. Од тада је стонски доходак Светогорцима редовно исплаћиван све до пропасти Републике, а у дубровачким књигама помињани су искључиво монаси Хиландара и Св. Павла.[8]

У изворима више никада нису употребљени термини „доходак“, „трибут“, или „порез“. Тежња Дубровчана да се редовни трибут претвори у „милостињу“ (ellemosyna) постала је очита још средином XV века. Монаси нису правили питање око термина, пошто је новац редовно стизао. У манастирским веровним писмима и признаницама, трибут је најчешће називан „св(ij)ећа“ (**свѣкꙗ**, **свѣштꙋ**, **свїєка**, **свиєка**), а потом „задужбина“ и „лемозина“. Термином „свећа“ је, иначе, означаван доходак који су српски средњовековни владари даривали манастирима.[9]

Изгледа да је сума од 500 перпера годишње што ју је одредио још цар Душан 1333. године, остала непромењена све до краја XVIII века. Међутим, вредност свеће није увек била иста јер је перпера била само обрачунска валута (1 перпера = 12 динара). Свећа се увек обрачунавала у сребру и зато је њена вредност стално падала. У признаницама из XVI века стоји: „500 перпера на годину ... које чине 292 дуката злата и 28 динара сребра за две године“. Новац је исплаћиван у млетачким дукатима, јер, како је напоменуто у веровном писму из 1526. године, „и ваше господство зна да у царевој земљи ина спенза не проходи него или млетачки дукат или султанија или царева аспра“. И последња сачувана признаница из XVI века, из 1560. године, доноси исту суму. Пошто су Хиландару ишле три петине те суме, по рачуници која је била у употреби (1 перпер = 12 динара, а 1 дукат = 41 динар), манастир је годишње добијао 87 дуката и 33 динара (гроша). Све до осамдесетих година XVI века, то је износило између 4.300 и 5.400 акчи годишње (1 динар = 1,2–1,5 акчи). Из раздобља од 1560. до 1687. године нема сачуваних признаница, нити било каквих вести о висини суме. Једине три наредне вести, из 1687, 1768. и 1772, не говоре о уобичајеној суми од 292 дуката и 28 динара. Исплаћивано је 262 гроша и 28 динарића (или како је то наведено у признаници из 1687, 195 златника и 8 динарића, мада то никако не изгледа као добар обрачун!). Од укупне суме обрачунате за једну годину, Хиландар је добијао нешто мање од 79 грошева, што ће рећи 31,5 дуката, или око 9.450 акчи (по курсу: 1 дукат = 300 акчи; 1 грош = 120 акчи). Знатно смањење вредности „свеће“, на готово трећину раније вредности, несумњиво је била последица монетарне кризе, пада вредности сребра и пораста цена почев од друге половине XVI века. Попут свих осталих, и монаси су морали да поднесу терет економске кризе Царства.[10]

Још је у Марино доба утврђено да се по доходак иде сваке друге године. Избор посланика за одлазак у Дубровник био је у надлежности манастирских братских сабора. Најчешће су бирани

---

7 Живојиновић, „Светогорци“, 186; Demetriades – Zachariadou, “Serbian Ladies”, 35-55; Тошић, 393-398; уп. поглавље *Српско племство*.

8 Живојиновић, „Светогорци“, 187-188.

9 *Исто*, 196-197; Vučetić, 4.

10 Живојиновић, „Светогорци“, 192, 198-199; Vučetić, 8-16; Д. Берић, „Света Гора и Дубровник“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XXIII, 1-2 (1957) 90; Ћирковић, 16-17; Винавер, *Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI–XVIII век)*, Београд 1970, 113-122, 232-238.

Посланства Хиландара и Св. Павла у Дубровник (1520–1703)

Година	*Веровно писмо*		*Намирница*	*Посланици*	
	Хиландара	*Св. Павла*		*Хиландара*	*Св. Павла*
1501, 25.1-1.2					
1502, 6.4					
1504, 30.4					
1506, 27.4					
1508, 2.5					
1510, 27.4					
1520			1520, 4.6	с. Никодим	с. Рафаил
1526	1526		1526, 27.4	митрополит Висарион и д. Јован с братијом	с. Генадије с братијом
1540			1540, 14.6	и. Јован	ј. Генадије
1542			1542, 20.6	д. ј. Малахија	и. Генадије
1544			1544, 21.6	п. ј. Јован	д. ј. Сава
1546			1546, 26.6	ј. Давид	и. ј. Генадије
1548			1548, 27.6	ј. Теодор	јм. Јован
1550	1550		1550, 30.4	д. ј. Тома	ј. Епифаније
1552			1552, 9.6	ј. Рафаил	п. Евстратије
1554			1554, 17.5	ј. Дионисије	ј. Епифаније
1556			1556, 6.6	ј. Генадије	и. ј. Данило
1558	1558		1558, 25.6	п. Јован	п. Данило
1560	1560,	20.4	1560, 10.6	п. Генадије	п. Данило
1562	1562			д. Стефан и с. Серафион с братијом	
1600, 18.8					
прва пол. XVII века	прва пол. XVII века				
прва пол. XVII века	прва пол. XVII века				
прва пол. XVII века	прва пол. XVII века				
1643, 27.7				*поп Дионисије (пред Дубровником)*	
1648	1648				
пре 1683	пре 1683			Исаија и Симеон са братијом	
1687			1687, 13.8	д. Елевтерије	д. Киријак
1691	1691	1691		братија	братија
1695, 18-27.12				*Рафаил (одлази из Дубровника)*	
1697	1697, 20.7	1697, 20.7		братија	братија
1703	1703			п. Гаврило с дружином	

[*Скраћенице*: д. – духовник, и. – игуман, ј. – јеромонах, п. – проигуман, с. – старац. *Курзивом* су дати подаци из којих се не види да ли је реч о доласку по свећу. *Извори*: Живојиновић, „Светогорци“, 187-201; *Записи*, I, 1267; АМХТ, 2/219.]

поверљиви и угледни јеромонаси, духовници, старци, проигумани, а каткад су одлазили и сами игумани. Изабрани посланик је од Сабора или игумана добијао веровно писмо. Све до 1560. године, посланици су у Дубровник носили једно веровно писмо, написано у име оба манастира и оверено печатима. Доцније је сваки путник носио засебно писмо свога манастира, мада су заједно кретали на пут. У писмима су игумани, после љубазних поздрава кнезу и властели, те молби Господу и Богородици да град „заштити од непријатеља видљивих и невид-љивих", подсећали и молили да се путници приме и да се „уречена свећа" пошаље по њима, као што је обичај. Веровна писма су била значајан део читавог ритуала везаног за долазак свето-горских путника. Није у питању био само леп обичај, него и прва провера доносиоца. Зато је у Дубровнику чуван „Образац писма које пишу игумани Свете Горе, речене Горе Атон у Маке-донији, Дубровачкој Сињорији, када шаљу монахе да приме уобичајену милостињу".[11]

Провера писма није била довољна. Веродостојност посланика доказивала се првенствено спајањем дуката расеченог на три дела приликом претходног доласка. Исплата је била могућа само ако се делови дуката дати светогорским путницима уклапају с трећим делом, чуваним у дубровачкој благајни. Овакав начин провере уведен је током друге половине XV века, вероватно зато што више није било гарантних писама српских владара. Осим делова дуката, поуздан доказ су били и манастирски печати, које су посланици носили да би оверили признанице по примању новца.[12]

Током прве половине XVI века Светогорци су у Дубровник готово редовно долазили у пролеће, између априла и јуна. Доцније вести сведоче да се времену доласка није посвећивала посебна пажња. И у XVIII веку свећа се могла подићи током читаве године. О току церемоније примања свеће постоји веродостојно сведочанство из друге половине XVIII столећа. Можда је обичај временом обогаћен неким детаљима, али је врло вероватно да се у основи мало разликовао од онога који је одржаван током претходна два века. Светогорци су у Дубровник улазили с великом и свечаном пратњом својих сународника. Упутили би се главним улицама ка двору, где би их у сали Малог већа дочекивали кнез и већници. После китњастог поздрава, отпевали би на „словенском" језику „Здраво Краљице". Затим су својим домаћинима, уз најлепше жеље, предавали симболичан дар: четири корпе пуне плодова из својих башта. У првој корпи су биле пињоле (борова језгра), у другој суве трешње, у трећој лешници, а у четвртој турунде – врста жртвеног колача с нитима шафрана. Тада би скромно замолили да им се „учини дар који називају свећом". Кнез и већници би их с достојном пажњом саслушали, захвалилили им на жељама и даровима, а онда би их упутили државним благајницима и прокураторима цркве Св. Марије да од њих приме свећу. Монаси би и њих почаствовали сличним поздравом. Пошто би Мало веће претходно овластило благајнике да изврше исплату, састављан је расечени златник као последња провера, а потом се предавао новац „обећан уговором".[13]

Српском племству се не може приписати у заслугу што је дубровачка свећа стизала у Хиландар и Свети Павле. Међутим, свећа се ипак везује за традицију српских владара и њихових породица да дарују манастире. Иако је та веза озваничена и легализована накнадно, на основу лажних повеља и под притиском османских власти. Хиландар и Св. Павле примали су свећу од 1500. године, углавном редовно, више од три столећа. Иако последња вест о доласку монаха у Дубровник пада у 1792, сасвим је вероватно да су долазили све до коначног пада Републике, тачније до француске окупације 1806. године. Можда су Мара Бранковић и њена сестра Кантаку-зина прослеђивале доходак Хиландару и Св. Павлу, редовно или повремено, и током друге половине XV века, али то није било озваничено никаквим уговором. То би онда значило да је у питању само Марин лични дар, а не званично преусмеравање стонског трибута на нове уживаоце. Сума што ју је Хиландар примао у XVI веку никако није била занемарљива и сигурно је знатно олакшавала плаћање дажбина. Њена вредност је временом толико опала да је крајем XVII века износила једва трећину почетне вредности у злату.

---

11 Живојиновић, „Светогорци", 189-193; Vučetić, 4-24.

12 Живојиновић, „Светогорци", 184-185.

13 *Исто*, 194-196; Vučetić, 4-5.

Влашка

Прве везе између влашких војвода и неких светогорских манастира успостављене су током друге половине XIV века. Хиландар, колико се зна, није био међу њима. Наклоност војвода почео је да ужива тек пред крај наредног столећа.

Према познатим вестима, први његов покровитељ био је војвода Басараб III Цепелуш, који је владао од новембра 1477. до септембра 1481. и од новембра 1481. до марта 1482. године. Ипак, у хуџету издатом почетком јануара 1492. године цитира се једна старија (несачувана) заповест султана Бајазита II, где се каже да је Хиландар манастир не само Басараба Цепелуша и тада владајућег Влада Монаха, него и њихових „предака“ (*...mezkūrlaruñ ve ecdādlarınuñ Filandār adlu manāstırınuñ...*)![1] Међутим, доказа о неком ранијем покровитељству нема. Израз је највероватније само формалног карактера, склопљен тако с намером да се што више истакне заштитничка улога влашких војвода. Колико год да јој не треба поклањати нарочиту пажњу, не сме се ни потпуно занемарити.

О заштитничкој улози Басараба III Цепелуша сведочи нишан султана Бајазита II издат Хиландару између 5. и 14. октобра 1481. године. На изричиту војводину молбу, послату вероватно при крају његове прве владе, Бајазит је подарио Хиландару повластицу да не плаћа десетак са својих шест највећих старих метоха. То су били метоси у селима Куцову, Мунухову, Георгили, Здравику, у месту Коруни и на Превлаци. Ипак, поседи нису били изузети од дажбина. Султан је одредио да се оне плаћају одсеком, једанпут годишње. То је била веома значајна повластица. Суштина је била у томе што су Хиландарци сами предавали одсек „господару земље“. Било је искључено свако мешање „господара земље“ и самовољно одређивање десетине и саларије. С друге стране, износ се није мењао без обзира на инфлацију. Тада одређени, износи за већину метоха остали су исти скоро пола столећа, а за неке и дуже, све до откупа поседа 1568/69. године. У хуџету из 1492. године (чији су делови пренети у ферман из 1513), дакле акту нешто доцнијем од поменутог нишана (1481), наводи се да су Басараб III Цепелуш и војвода Влад Калуђер (септембар – новембар 1481. и март 1482 – септембар 1495), скупа молили султана да метохе ослободи плаћања десетине. Идеја је несумњиво потекла од Цепелуша, а помен Влада може се објаснити тиме што се тада он налазио на престолу, што је био познатији као ктитор и покровитељ многих атонских манастира.[2]

На повластицу којом се опрашта ушур надовезао се још један уступак, такође изузетно значајан. О њему се у Бајазитовом нишану не говори. Суме одрезане за сваки од шест поменутих метоха износиле су само половину предвиђеног одсека. Другу половину Бајазит је опростио, такође на молбу Басараба III Цепелуша (*nıṣf maḥṣūlı ki Çepelūş voyvoda iltimāsile ʿafv olunub*). То је на серском суду изрекао спахија у једном спору са хиландарским монасима са куцовског метоха 1519. године. Да је реч о половини предвиђене суме (*nıṣf-i ḥaṣılı ʿafv olunub*), мада се ту војвода не помиње, сведочи и ферман из 1503. године, издат опет поводом спора са спахијом, али у Здравику.[3] Нема разлога за сумњу да исто није важило и за остала четири метоха. По свему судећи, та Басарабова молба упућена је заједно с претходном. У Бајазитовом нишану се

---

1 АМХТ, 1/1a; BDB, 139. Иста синтагма понавља се и у хуџуму из 1513. године. Пошто је то документ којим се обнављају повластице Хиландара по ступању Селима I на престо, она је ту пренета из ранијег Бајазитовог акта, вид. АМХТ, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204); BDB, 139.

2 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 1/1a, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204). О томе вид. и у: BDB, 138-143. Шест метоха поименце и њихови одсеци не помињу се у нишану, него нешто доцније (уп. поглавља о метосима у наведеним местима).

3 АМХТ, 1/15, 7/7a (регест у: BDB, 150/бр. 14).

не спомиње, јер то није било неопходно. Реч је о огромној повластици, која је износила 2.900 акчи годишње током бар пола века![4]

Према ономе што је до сада познато, *Хиландар је први светогорски манастир за чије је велике метохе, и то све (!), један влашки војвода молио да буду ослобођени плаћања ушура*. Цепелушеви наследници су то доцније чинили за Кутлумуш (војвода Влад Калуђер, пре 1491, за све метохе), Ватопед (војвода Радул Велики, 22. маја 1504, за метох у Аладијави) и Дионисијат (војвода Радул Велики, 24. маја 1504, за метох Катакали), а вероватно и за друге манастире. Хиландар од осталих манастира издваја и друга повластица – *ослобођење метоха од плаћања половине предвиђеног одсека. Извори не знају да је таква повластица учињена неком другом атонском манастиру*.[5]

Оно што се из до сада помињаних извора не види јесте утицај негдашње султаније Маре Бранковић. Управо се њен ауторитет, као кћерке деспота Ђурђа и бивше султаније, а при том и као познате заштитнице светогорских манастира, несумњиво крио иза посебне наклоности влашких војвода према Хиландару. То је потврдио тек војвода Влад Калуђер својом ктиторском хрисовуљом новембра 1492. године. Он је тада одредио годишњи „оброк“ Хиландару од 5.000 акчи, с тим да се дода још 500 акчи браћи на име путних трошкова. Образлажући свој дар, војвода је навео како га је царица Мара усрдно замолила да се прихвати ктиторства. Никада Мара Бранковић није „усвојила“ војводу Влада Калуђера, па се то никако не може сматрати главним разлогом прихватања ктиторства. Када је дошао час, по смрти царице Маре и њене сестре Кантакузине, војвода је обећање испунио. Помен Кантакузинине смрти (1490/91) у Владовој повељи показује да је он и њу сматрао ктиторком. У противном, повељу би издао још после Марине смрти (1487). Садржај повеље, нарочито помен Кантакузинине смрти, сведочи да је то *не само најстарија сачувана влашка повеља у манастирском Архиву него и заиста прва ктиторска повеља једног влашког војводе*.[6]

Догађаји су хтели да Влад Калуђер, уз тада још увек активне Бранковиће, зачне нови ктиторски ред, док је његов претходник, Басараб III Цепелуш, прескочен и поред изванредних заслуга. Штавише, прескочен је чак и као ктитор Арбанашког пирга. Басарабов син Њагоје, у повељи Арбанашком пиргу 1512. године, каже да је управо Басараб Цепелуш установио годишњи „оброк“ пиргу, у износу од 1.000 акчи, уз још 100 акчи на име путних трошкова. Па ипак, ни он сам не уврштује оца у ред ктитора Арбанашког пирга, испред Влада Калуђера и Радула Великог! Ако су Њагојеве речи тачне, помоћ пиргу установљена је десетак година пре прве ктиторске повеље Хиландару! Такође, може се закључити да је војвода Влад Калуђер, осим Хиландара, помагао и Арбанашки пирг, мада о томе нема сведочанстава из његовог доба. Треба ипак имати на уму да је Њагојева повеља знатно познији документ, да савремене повеље нису сачуване, а да ни све оне о Арбанашком пиргу које јесу сачуване, нису научно обрађене.[7]

У појединим османским документима срећу се изрази из којих би се, да нема других извора, могло закључити да Хиландар дословце *припада* влашким војводама. У експозицији Бајазитовог нишана из 1481. године, поводом Басарабове молбе да опрости плаћање ушура, каже се да метоси припадају „*његовом* манастиру по имену Хиландар“ (...*Eflāḳ voyvodası*

---

4 За метох у Куцову било је одрезано 500 акчи годишње, за метох у Мунухову 700, у Георгили 600, у Здравику 600, у Коруни 300 и за метох на Превлаци 200 акчи, укупно 2.900 акчи годишње, према: AMXT, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25); BDB, 141-143.

5 Lemerle et Wittek, 420-439; Balta, 210-211, 235-236; Zachariadou, “Ottoman Documents”, 8-13; Salakides, 72-74.

6 *DRH.B.ṬR,* I, бр. 235; Radojičić, „Srpske arhivske i rukopisne zbirke“, 8-9 (снимак хрисовуље). Уп. такође Năsturel, 125-127; BDB, 139-140; Ћук, „Царица Мара“, 92; Fotić, “Despina Mara”. О тзв. Марином „усвајању“ војводе Влада Калуђера вид. у поглављу *Српско племство*.

7 *DRH.B.ṬR*, II, бр. 109; Năsturel, 135-136.

Çepelūş voyvoda Erkekler Adasında olan Filandār adlu kendü manāstırınuñ...). У друга два документа, издата 1492. и 1513. године, метоси припадају „манастиру поменутих [војвода Цепелуша и Влада] и њихових предака, по имену Хиландар“ (...*Eflāḳ voyvodası Çepelūş ve İvlād voyvoda Erkekler Adasında mez̲kūrlaruñ ve ecdādlarınuñ Filandār adlu manāstırınuñ*...). Однос између војводе и Хиландара исказан је 1506. године на још један начин: „манастир по имену Хиландар *везан је* за ... влашког војводу“ (...*H̲ilāndār nām manāstır ... Eflāḳ-ili voyvodasına müteᶜalliḳ olub*).[8] Османски термин *müteᶜalliḳ* има више значења, што онемогућава прецизно схватање реченице. Употребљава се да означи како дословно припадање, тако и везу, зависност у најширем могућем смислу. На сличан начин обележавана је и веза између влашких војвода и других светогорских манастира: Кутлумуша – „војводин манастир“ (*voyvoda'nuñ manāstırı*), Дионисијата – „манастир зависан од мене“ (*baña müteᶜalliḳ manāstırdur*), Ватопеда – „зависан од војводе“ (*voyvoda'ya müteᶜalliḳ olub*).[9] То значи да се Хиландар из влашког угла гледања, као и из османског, ни по чему није издвајао од осталих атонских манастира. Јасно је да поменути манастири нису „припадали“ влашким војводама у пуном смислу те речи. *Наведеним османским изразима указивало се на покровитељство, заштиту и бригу војвода, што се на Порти умело ценити. Једино тако схваћени, ти изрази имају смисла*. Да је заиста тако, сведочи израз који је Мара Бранковић употребила 1485. године, дакле четири године после прве Цепелушеве интервенције. За себе је истакла да „наследно држи манастир“ („по праву предака“). Неће бити да су Цепелуш, Влад Калуђер и њихови преци присвајали Хиландар за Марина живота, и то на истоветан начин као и она сама! Интересантно је да су молдавске војводе на сличан начин означавале своје покровитељство над Хиландаром. У својим повељама Хиландару, Петар Рареш (1533) и Петар Хроми (1583), прихвативши се ктиторства, додали су исти израз – да се Хиландар „зове од данас манастир господства нашег“.[10] У знатно бројнијим повељама влашких војвода тог израза нема.

Син и наследник Влада Калуђера, војвода Радул Велики (септембар 1495 – април 1508), пошто су му монаси предочили очеву повељу, испунио је завет и потврдио установљени годишњи оброк Хиландару. Повељу је издао марта 1497. у престоном Трговишту. Потом су уследиле потврдне повеље – 19. априла 1498. и 1499/1500. године. Обавеза хиландарских монаха била је да по оброк дођу у време поста, пред Васкрс. Војводи Радулу Великом припада прва сачувана ктиторска повеља Арбанашком пиргу. Према непровереним подацима, манасима из пирга је 1500/1501. године обећано 2.000 акчи годишње.[11]

После Радула Великог, годишњи оброк у истом износу Хиландарцима је потврдио његов брат, војвода Влад Млади (фебруар 1510 – јануар 1512). Хрисовуљу је издао 15. маја 1510. године

---

8 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 1/1a, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 12/7/7 (регест у: BDB, 150-151/бр. 17). О вези влашких војвода са Хиландаром према турским документима писао је В. Бошков (BDB, 138-139).

9 Lemerle et Wittek, 420-439; Zachariadou, “Ottoman Documents”, 8-13, 31-32; Salakides, 72-74; уп. и Fotić, “Despina Mara”. Белдичану и Настурел погрешно кажу да су Османлије влашким војводама признавале статус *мутевелије* (sic!?) (Beldiceanu, “En marge”, 620-621; Năsturel, 330-331). Можда је реч о previdu, јер то у актима на које се позивају не пише (Lemerle et Wittek, 420-439). Они су се, заправо, повели за Витековом претпоставком, произашлом из употребе тада још неразјашњеног појма „манастирски вакуф“ и склоности да појмове употребљене у свом најширем општем смислу сузе на техничке правне термине, карактеристичне за шеријат. Никакав правни статус мутевелије (администратора) за војводу није био могућ. Војвода је могао бити назван мутевелијом једино и искључиво у општем смислу те речи, као што су тим термином називани и игумани манастира. Не у правном смислу, него једноставно као особе које воде бригу о задужбини.

10 АМХТ, 7/3 (објављен у: БМБ, 206); Невоструjев, „Три хрисовуље“, 285-286; Năsturel, 139; вид. и у поглављу *Српско племство*.

11 *DRH.B.ṬR*, I, бр. 271, 284; *Попис*, Влашке повеље, бр. 7 [A 22/5], 8 [A 22/6] (B. Bojović, “’Le Mont Athos et les Roumains’ de Petre Nasturel et les documents princiers valaques de Chilandar”, *Balcanica* XVIII-XIX (1987-1988) 396); Năsturel, 127-128.

у Букурешту, и требало је да се тај датум поштује и при наредним исплатама. У томе је и једина разлика у односу на прву хрисовуљу његовог оца. Поновљен је текст из очеве повеље, укључујући и све оно што је речено о Мари и Кантакузини Бранковић. Влад Млади је исте године не само потврдио него и увећао годишњу помоћ Арбанашком пиргу, на читавих 5.000 акчи (исто колико и Хиландару!?).[12]

Иако је после убиства Влада Младог на престо дошао Њагоје Басараб (јануар 1512 – септембар 1521), из супарничке породице Крајовеску, то се није одразило на помоћ Хиландару. Штавише, Њагоје је био познат као велики покровитељ многих светогорских манастира. У првој години владавине, 2. августа, Њагоје је прихватио да даје годишњи оброк Арбанашком пиргу, али од 1.000 акчи, уз још 100 акчи на име путних трошкова. Напоменуо је да је износ истоветан са оним што га је одредио његов отац Басараб Цепелуш. (Овај податак потврђује сумњу у раније наведене износе оброка пиргу, од 2.000 и 5.000 акчи годишње.) Као време подизања оброка одредио је месец новембар. Исказао је жељу да буде уврштен у ред ктитора, да се у проскомидију и свети поменик унесу његови родитељи и супруга, „госпожда Деспина“ (Милица Бранковић, кћер српског деспота Јована), и да монаси сваког четвртка поју свету литургију с прилевком (насипањем вина).[13]

Њагоје је не само потврдио него и увећао ранији оброк Хиландару. Повељом од 23. августа 1517, доделио је 7.000 акчи годишње „светом манастиру на укрепљење, а нама и богомданим нам чедима на вечно спомињање“. Време доласка је померено на празник Богојављења (6. јануар). Будући да је издата у петој години његове владавине, то вероватно није прва Њагојева повеља Хиландару, али о некој ранијој нема никаквих вести. Издата је само недељу дана по освећењу Њагојеве велике задужбине – чувеног манастира у Арђешу. У *Житију св. Нифона* стоји да је прослави присуствовао хиландарски игуман. Међутим, у повељи се као изасланици помињу само проигуман Леонтије и старац Мардарије. *Житије* садржи једну много интересантнију вест – да је Њагоје „у велику лавру хиландарску увео воду, баш као и у Ивирон“.[14]

За Њагојевог зета, војводу Радула од Афумација (фебруар 1522 – јануар 1529; с прекидима до августа 1525), везује се највећи број влашких повеља сачуваних у Хиландару, укупно пет. Само једна, прва по реду, односи се на манастир. Издата је 30. априла 1525. године у Трговишту. На сличан начин као и у претходним повељама, у експозицији је изложено како су од „светине“ хиландарске војводи пришли игуман Макарије и духовник Јован. „Принесоше нам обично благословеније ... и известише нас о потребама манастирским.“ Радул их је „потанко разумео и прихватио усрдно“. Повисио је оброк Хиландару на 10.000 акчи годишње, подсетивши монахе да га не заборављају приликом богослужења. Влашки војвода је, први пут, доделио и 800 акчи хиландарској болници. То је додато на самом крају повеље, накнадно, после писаревог потписа. Монасима што су долазили по оброк и даље се давало 500 акчи.[15]

Првим двема повељама Арбанашком пиргу, издатим 4 (?) маја и 16. маја 1525. године, потврђен је редовни оброк од 1.200 акчи годишње. По новац се долазило на Богојављење, у исто време кад и за Хиландар. Радул од Афумација, као „нови ктитор, хранитељ и обновитељ“, тражио је да му монаси пију параклис суботом после вечерњег богослужења, а недељом да дају саборну литургију, с тим да се на трпези испија вино. Требало је да буде уписан у свету проскомидију и свети поменик, и да се помиње кад и сви други свети ктитори „при животу и по престављенију“. Те две повеље изузетно су значајне јер, осим потврде оброка пиргу, садрже

---

12 *DRH.B.ṬR*, II, бр. 72; Năsturel, 128. Подаци о повељи Арбанашком пиргу преузети су из *Пописа*, што значи да подлежу провери (*Попис*, Влашке повеље, бр. 9 [A 22/7]; Bojović, 396).

13 *DRH.B.ṬR*, II, бр. 109; Năsturel, 135-136.

14 *DRH.B.ṬR*, II, бр. 160; Năsturel, 128-129.

15 *DRH.B.ṬR*, II, бр. 233; Radojičić, „Srpske arhivske i rukopisne zbirke“, 10-11 (снимак повеље); Năsturel, 129-130. На снимку се види да је број повеље 13, што значи да је у *Попису* погрешно наведена под бројем 14.

и одредбу о посебном годишњем оброку игуману Макарију, у износу од 1.000 акчи. Овакву част личног уживања годишњег оброка, колико је познато, заслужила су само два Светогорца, бивши прот Козма (од времена Влада Калуђера до после 1510) и хиландарски игуман Макарије. То се узима као један од главних доказа да је у питању негдашњи чувени црногорски, а потом и први влашки штампар, јеромонах Макарије. Занимљиво је да лични оброк није поменут у повељи издатој Хиландару, иако би то требало очекивати будући да је реч о игуману. Трећом повељом Арбанашком пиргу, од 7. јуна 1528. године, не потврђује се оброк игуману Макарију, што вероватно значи да је укинут. Међутим, оброк пиргу повећан је на 3.000 акчи годишње, уз 300 акчи браћи на име путних трошкова. Поред већ установљеног помена, богослужења и постав-љања трпезе, Радул је додао да му се после смрти „један дан у години поје саборно вечерње с кољивом, а изјутра саборна литургија и [да се приреди] трпеза као што се твори светим ктиторима и благочастивим и православним царевима и господи“.[16]

Изгледа да је Радул од Афумација пред крај своје владавине, између септембра 1528. и јануара 1529, издао повељу хиландарској келији Св. три јерарха (познатој као Три светитеља) у Кареји. Келији је одредио помоћ од 3.000 акчи годишње, а монаху што би по њу долазио, 500 акчи.[17]

Влашком војводи Владу, највероватније Винтили (септембар 1532 – јун 1535), приписују се три повеље сачуване у Хиландару. Будући да повеље нису проучене, због извесних нејасноћа у вези са датумима, не треба искључити могућност да их је можда издао његов претходник, Влад Удављени (јун 1530 – септембар 1532). Влад Винтила, син Радула Великог, прихватио је 27. априла 1534. године да исплаћује годишњи оброк од 10.000 акчи Хиландару и 800 акчи болници, уз још 500 акчи монасима који би дошли по новац. За Владово име се везује још једна повеља Хиландару, с истим садржајем, мада датум под којим је заведена у Хиландару (1536/37) одговара владавини Радула Пајсија.[18] Влад Винтила, или његов претходник, могао би бити први влашки војвода који је одредио годишњу помоћ пиргу Св. Саве у Кареји. Под годином 1531/32. у Хиландару је заведена једна повеља на 3.000 акчи годишње, с тим да се браћи на име путних трошкова даје још 300 акчи.[19]

Војвода Радул Пајсије (јун 1535 – март 1545) потврдио је оброк пиргу Св. Саве у пређашњем износу. Повељом од 23. фебруара 1536. године замолио је монахе да га помињу у молитвама и да по новац долазе у исто време кад и Хиландарци. То потврђује да је Хиландарцима већ био издао повељу. Могуће је да је у питању она повеља што се приписује Владу Винтили. Чини се да је Радул Пајсије у исто време издао повељу и монасима Арбанашког пирга. Наменио им је суму једнаку оној што су је уживали монаси Савине испоснице.[20]

У наредних пола столећа, између владавине Радула Пајсија и Михне Потурченог, нема ниједне вести о даривањима влашких војвода. Интересантно је да исто важи за све атонске

---

16 *DRH.B.ȚR*, II, бр. 234, 235, III, 57; Radojičić, „Srpske arhivske i rukopisne zbirke“, 10; Năsturel, 136-137. У *Попису* прва повеља носи бр. 13, а треба 14. Такође, на истом месту је прва повеља погрешно заведена под јануаром 1525, што је преузео и Бојовић (Bojović, 397) мислећи да је у питању посебна повеља. О игуману Макарију вид. поглавље *Игумани и монаси*, а о бившем проту Козми вид. Năsturel, 290-295.

17 *Попис*, Влашке повеље, бр. 17 [Кут. 2] (Bojović, 397). Подаци подлежу провери.

18 *Попис*, Влашке повеље, бр. 18 [A 23/3], 20 [Кут. 3] (Bojović, 397-398). Прва повеља у *Попису* носи датум 1530/31, што би значило да је припадала Владу Удављеном, али како *Попис* ту није поуздан, а садржај би могао да одговара повељи из 1534, издатој према хиландарском снимку (*DRH.B.ȚR*, III, бр. 178), верујем да је реч о истој повељи. Њу је у Хиландару прегледао још П. Успенски (Успенскій, *История Аѳона*, 335). Што се тиче друге повеље, с обзиром на кратак временски размак, пре ће бити да припада Радулу Пајсију.

19 *Попис*, Влашке повеље, бр. 19 [A 23/4] (Bojović, 397-398). По години, повеља би припадала Владу Удављеном, али то тек треба проверити.

20 *DRH.B.ȚR*, IV, бр. 6; *Попис*, Влашке повеље, бр. 20 [Кут. 3], 21 [A 23/5] (Bojović, 398) – подаци подлежу провери.

манастире. Да је реч о прекиду, можда показује и садржај прве следеће сачуване повеље, издате тек 1589. године. Наравно, све то не доказује да Радулови наследници на влашком трону, или бар неки од њих, нису одржавали тада већ устаљен обичај даривања оброком.[21]

Уз заштиту и даривање појединачних манастира, неки од влашких војвода су, извесно време, били покровитељи целе светогорске монашке заједнице. Хиландарски игуман Пајсије, 24. децембра 1550. године, у свом опису Свете Горе сведочи да војвода (према години, то је Мирча Чобан, март 1545 – новембар 1552; мај 1553 – фебруар 1554) плаћа 300 рубаља на име општег светогорског данка. Под тим данком Пајсије је несумњиво подразумевао светогорски харач, суму одрезану за цело Полуострво. У османским новцима, то би износило приближно 30.000 акчи, ако се Јоакиму, игуману Св. Пантелејмона, може веровати да је једна рубља 1561. године вредела око 100 акчи. Према Пајсију, хиландарски удео износио је тачно 36 рубаља (око 3.600 акчи).[22] Када је та врста помоћи установљена и када је престала, остаје да се утврди. Доцније, можда од 1574/75, плаћање светогорског харача преузеле су молдавске војводе.[23] Жеља да се светогорски манастири не издвајају, или да се поклон подели равномерно, исказаће се доцније и у другим случајевима.

У Хиландару је сачувана још само једна влашка повеља издата до краја XVI века. Припада војводи Михни Потурченом (септембар 1577 – јул 1583; април 1585 – мај 1591). Он је 8. фебруара 1589. године „српској лаври“ одредио годишњи оброк од 15.000 акчи, а монасима што би долазили по њега 400 акчи за путне трошкове. Иако је у акчама та сума већа од дотадашњих, то не треба да завара. Због инфлације, у злату је она износила свега три четвртине негдашњег оброка Радула од Афумација, повећаног 1525. године на 10.000 акчи. Издавање повеље пред крај владавине, и то златопечатне, као и чињеница да Михна у експозицији није истакао како додељивањем помоћи испуњава обећање свога оца Александра II Мирче (јун 1568 – септембар 1577), можда говоре о томе да оброк неко време заиста није био исплаћиван. При том, Михна је од Хиландараца тражио да у поменик, осим њега као „последњег хтитора“ и целе породице, буде уписан и отац Александар, чије би име, да је био ктитор, по већ устаљеном обичају требало да се ту већ налази. За војводиног живота, монаси су имали да му једном недељно на вечерњем богослужењу пају параклис с кољивом, а изјутра свету литургију с прилевком. Када се упокоји, требало је да се „непорочна вечер с кољивом“ и литургија сведу на само један дан у години.[24]

После владавине Михне Потурченог, о хиландарском оброку може се говорити само на основу непроверених података. Изгледа да га је у истом износу од 15.000 акчи потврдио војвода Радул Шербан (август 1602 – јануар 1611), повељом из 1607/08. године, с тим што је братији на име трошкова наменио свих 1.500 акчи. У архиву Хиландара сачувана је једна повеља која се приписује Александру Михни (?!), а води се под 1656. годином. Повељом се манастиру дарује 5.000 акчи (?) годишње. Пошто повељу највероватније нису издали ни Михна Потурчени нити његов отац Александар Мирча, она би, ако је година издавања тачна, могла потицати од војводе Константина Шербана (1654–1658). И на крају, трећа и последња повеља припада вероватно војводи Антонију од Попештија (март 1669 – фебруар 1672). Он је 1669/70. Хиландару обезбедио годишњу помоћ од 10.000 акчи. Ако повељâ нема не значи да помоћ није стизала. Хиландарци су, сигурно, редовно обилазили све влашке војводе, подсећајући их на традицију. О томе сведочи образац „Посланице господару унгровлахијском“, сачуван у једном *Зборнику* преписаном средином XVII века, највероватније у Хиландару. У истој књизи је и захвалница за поклоне, изгледа, такође намењена влашким војводама.[25]

---

21 Năsturel, 63-65 (за Кутлумуш), 77-78 (за Лавру), 94-95 (за Ватопед), 172 (за Ксиропотам), итд.

22 Païssius, 280. Јоаким је очигледно дао приближну вредност рубље: два пута је навео да износи 100 акчи, а једном 97,9 акчи (24.000 акчи = 245 рубаља) (Јоаким, 16, 30-31).

23 Вид. следеће поглавље.

24 *Chilandar* 1915, бр. 92; Năsturel, 131-132; Фотић, „Прилагођавање“, 94 [Fotić, “Adaptation”, 94] (фотографија).

25 *Попис*, Влашке повеље, бр. 26 [Кут. 5], 28 [А 23/9], 29 [Кут. 1]; Bojović, 399-400; Новаковић, „Прилози“, 45, 47, 49-50.

Нема других података о редовном годишњем оброку у XVII веку. Војводе су повељама давале обећање да ће редовно исплаћивати оброк, изражавајући жељу да то чине и њихови потомци и наследници на трону. Због тога су монаси, најчешће, повеље подносили потомцима на увид. Могуће је да су неке од њих изгубљене или отете на дугом путу.

Уочљиво је да нема никаквих вести о редовној новчаној помоћи војводе Матеје Басараба (септембар 1632 – април 1654). Он и његова супруга Јелена били су велики поштоваоци и доказани покровитељи светогорских манастира. Невелика али скупоцена икона и једна штампана књига, сачуване у хиландарској ризници, говоре да је њихова пажња била много значајнија него што би се, због недостатка извора, у први мах могло рећи. Икона Богородице са Христом младенцем (32 x 25 цм) окована је позлаћеним сребрним плочама, с апликацијама од зеленог, плавог и црног емајла. Важни детаљи истакнути су чистим златом и низом ситних бисера, а уграђен је и један рубин. На полеђини је позлаћена сребрна плоча с ктиторским натписом Матеје Басараба и његове супруге Јелене. Како ту пише, икона је настала 15. априла 1643. године с благословом влашког архиепископа Теофила, а „трудом и подвизанијем“ негдашњег јенопољског митрополита Лонгина Коренића Бранковића. Не зна се да ли је сам војвода икону наменио Хиландару, или је у манастир стигла посредством неког другог приложника. Можда баш митрополита Лонгина Коренића, коме је неко време несумњиво припадала, и иза кога је у манастиру, изгледа, још понешто остало.[26] Други дар настао је у „господарској типографији у престоном граду Трговишту“ 1649. године. О трошку књегиње Јелене одштампан је *Триод цветни*, на посве неуобичајен начин. По њеном налогу, а како сама напомиње на почетку *Триода*, „према жељи српског народа“, при слагању су пажљиво избацивани сви јусови, карактеристични за влашку редакцију старословенског језика. Књига почиње Јелениним писмом гласовитом хиландарском духовнику Дамаскину и свим „српским свештеницима“. Поклања им је, по њиховој „вољи сада усрдно исправљену и од неких њима непотребних писмена испражњену и исплевену“. Посвета свакако сведочи о чврстим и непрекиданим везама с војводском породицом.[27]

Посебан вид даровања чиниле су пошиљке комадне соли из великих и познатих рудника у Влашкој. Такви дарови, каткад у виду редовне годишње помоћи, стизали су не само појединим атонским манастирима него и целој светогорској заједници. Војвода Радул Леон (децембар 1664 – март 1669) потврдио је 4. фебруара 1665. године хрисовуљу свога претходника Григорија Гике (септембар 1660 – новембар 1664), прихватајући се обавезе да и сам годишње издваја 1.000 комада соли за потребе свих светогорских манастира. Со се примала на празник Пророка Илије (20. јул). Хиландару је сигурно припадао бар двадесети део те количине, што ће рећи 50 комада соли. Тежину „комада“ није лако утврдити: зависила је од области, раздобља и врсте соли. Широко узев, кретала се од 3,5 до 18,5 кг.[28]

Војвода Шербан Кантакузин (новембар 1678 – октобар 1688) и његова супруга Недеља, помагали су све светогорске манастире, па и Хиландар. Војвода је 1679/80. године завршио своју задужбину у Букурешту, велики манастир Успења Богородице, познатији као Котрочени. Манастир и високе приходе којима га је опскрбио, даривао је 15. октобра 1682. године заједници атонских манастира. Свих двадесет манастира било је дужно да из својих редова обезбеђује провереног и трудољубивог игумана и целокупну братију. Игуман је имао да шаље на Свету Гору сав вишак прихода који остане после редовне нужне опскрбе и, по потреби, поправке његовог манастира. Пошто је манастир био владарска задужбина у којој је требало да Шербан

---

26 Епископ Димитрије, „Скупоцена икона угровлашкога кнеза Јована Матеја Басарабе“, *Споменик* XXXIII (1898) 3-6 (читање натписа С. Димитријевића, у: *Записи*, IV, бр. 6808); Năsturel, 134-135; Р. Тричковић, „Митрополит Лонгин Бранковић“, *ИЧ* XXXIV (1987) 142-146. Неке недоумице свакако ће бити разрешене тек после научне анализе иконе.

27 Радовановић, бр. 37; Ст. Новаковић, „Српски штампари у Румунији“, *Годишњица Николе Чупића* XVII (1898) 342; Ђ. Сп. Радојичић, „Јужнословенско-руске културне везе до почетка XVIII века“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* XIII, 2 (1965) 292-293.

28 *Treasures of Mount Athos*, 570, бр. 16.12. О тежини „комада“ соли уп. M. Holban, *Călători străini despre tările romane*, II, Bucarest 1970, 40-42.

буде и сахрањен, ни игуман, нити било ко са Свете Горе, није имао право да отуђује завештане поседе или да износи црквене утвари. Посебном хрисовуљом од 1682/83. године, Шербан Кантакузин је прецизно назначио све поседе које је купио и доделио свом манастиру. Новац се на Свету Гору слао два пута годишње, у априлу и у октобру. Према неким проценама, у раздобљу између 1692. и 1733. године, укупан приход од Котрочена и манастира Св. три јерарха у Јашију (вид. поглавље *Молдавија*), није прелазио 500 грошева годишње, што је била врло скромна сума. Пошто се износ делио једнако на све манастире, Хиландару је из обе задужбине стизало свега око 25 грошева годишње. Доцније, 1714/15. године, Шербанов нећак Стефан Кантакузин потврдио је светогорским манастирима приходе од Котрочена. Војвода Шербан је завештавао и књиге. У Хиландару се чува *Служба светим мученицима Сергију и Вакху*, написана 1684/85. године. Запис на првом листу говори да се „ктитору Шербан-бегу“, његовим родитељима, чедима и „целој његовој држави“ има држати бдење, служити литургија и чинити молитве Богу и наведеним свецима, и то докле год „стоји његов манастир у Букурешту“. Наглашено је да су завештања учињена како Хиландару, тако и свим осталим светогорским манастирима. Шер-банова супруга Недеља је, како изгледа, посебном повељом 1685/86. године даровала Хиландару два имања у Влашкој. Ако је то тачно, то би били први метоси које је Хиландар добио од једне влашке владарске породице. Такав вид помоћи неки други светогорски манастири већ одавно су добијали.[29]

Осим војвода и њихових породица, Хиландар су даривали и истакнути појединци. Несумњиво најзначајнији вид даривања било је завештавање поседа у Влашкој. На тај начин манастиру је обезбеђиван редован годишњи доходак.

Први познати метох у Влашкој Хиландару је даривао „господин и гварак кир Познан“ 11. јуна 1646. године. Познан је тада био надзорник важног рудника бакра („мајдана меденог“) по имену Бурба, иначе познатијег као Баја де Арама (Baia de Aramă). Ту је подигао цркву Св. архангела Михаила као породичну задужбину. Уз цркву, која је требало да служи као „метох, прибежиште и конак“, Хиландару је приложио оближњу воденицу с три витла, ливаду и виноград.[30]

Тај веома важни метох одржао се све до секуларизације манастирских имања у Румунији 1863. године, када је претворен у парохијалну цркву. Ипак, у српској науци остао је потпуно незапажен. О метоху, ктитору и његовој породици може се још много тога рећи. Село Баја де Арама (на румунском: „Рудник бакра“) смештено је у самом подножју Карпата, на северној граници округа Мехединци. У XVII веку било је насељено српским живљем, придошлим, ако не раније, онда свакако због отварања рудника 1641/42. године. Актом војводе Матеја Басараба од 4. децембра 1644. године, рудник је за 1.000 златника годишње дат у закуп Ђури, капетану рудника, надзорницима Познану и Стојану, и другима. Угашен је пре краја аустријске окупације 1739. године. Део рудара се преселио у друге центре, али је варош и даље опстала. Познан, судећи по имену Србин, текао је своју каријеру у руднику. Неколико година после отварања, 1649/50, среће се као капетан рудника и жупан. Његов син J(o)аким стекао је звање спатара (нижег локалног достојанственика), док је други син, Ђурка, попут оца, неко време био капетан рудника. И поред ктиторства над црквом и везе са Хиландаром, Познанов род је подлегао асимилацији. Имена Познанових унука већ нису српска. Да ли још за Познанова живота, или доцније, ктиторска породица је издејствовала да се од укупне суме дажбина прописаних вароши Баја де Арама за метох издваја 75 златника годишње. Ту привилегију издао је војвода Радул Леон 1667, а са њом се сагласио и војвода Антоније 1669. године. Војвода Константин

---

29 Успенскій, *История Аѳона*, 339-340, 937-942 (бр. 68); Κατάλογος τῶν ν τῷ ᾽Αρχείῳ τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος, 28-29; ᾽Αλέξανδρος, 199; *Каталог*, бр. 325; *Попис*, Влашке повеље, бр. 30 [А 23/10] (подаци подлежу провери).

30 АМХ, Српска акта, 121 [А 7/17]. Опис у: Д. Синдик, „Српска средњовековна акта“, бр. 121. Захваљујем г. Д. Синдику на љубазно уступљеном прекуцаном тексту документа. Постоје и две копије (121/II [А 7/17] и 121/III [А 7/18]). На полеђини обеју копија, уместо имена места из текста, написано је „Бая“.

Бранковану одредио је 1695. године помоћ цркви у блоковима соли. Вероватно 1676. године, некаквом финансијском трансакцијом спатара Ј(о)акима, метох је за 600 златника дошао у посед млина у Баја де Арами и винограда у Костенију. Куповину је обавио хаџи Евђеније, како је забележено – „игуман Баја де Араме“ и настојник (*ispravnic*) манастира Хиландара. Пре 1700. године метоху су у три наврата даровани земљишни поседи. За развој хиландарског метоха од пресудног значаја било је ктиторство Милка, сина Познановог брата Миладина. Уосталом, он је најзна-чајнија личност Баја де Араме на прелому XVII и XVIII столећа. Био је један од најбогатијих људи у околини. Од 1697. године помиње се као жупан, предузимач рудника и трговац. Оженио се Маром, кћерком влашких бојара од Ерча и Которуја. Милко је 18. маја 1667. године купио комад земље у оближњем селу Меришу. Можда је управо та повеља, или нека доцнија потврда поседа у Меришу, једна од непроучених влашких повеља сачуваних у Архиву Хиландара. Милковом заслугом црква је обновљена и осликана између 1699. и 1703. године. Убрзо потом, крајем 1705. или почетком 1706, Милко је преминуо. С обзиром на утрошено време, црква је вероватно из темеља обновљена и проширена, мада се ништа не може рећи са сигурношћу, јер се не зна како је изгледала пре подухвата. У натпису изнад улазних врата, на румунском језику пише да су цео трошак поднели велики бан, жупан Корња Браилоју и жупан Милко Бајашул. Поменути велики бан био је највиши дворски достојанственик војводе Константина Бранко-вануа. Његовом унуком доцније се оженио Милков син Милко II Лупојану. Удео великог бана Браилојуа у ктиторству не може се одредити. Оба ктитора представљена су изнад улазних врата у припрати, како држе модел цркве. Ту су и портрети Милкове супруге Маре и игумана Василија, хиландарског архимандрита. Од српских светаца у припрати су насликани Свети Сава, свети Симеон и свети „цар“ Стефан Дечански. Један од градитеља, Иван, оставио је о себи траг на два зида. Цркву су осликали потписници натписа, грешни Њагоје и јеромонах Партеније из манастира Тисмана. Навођење игуманске титуле у натпису указује да је храм већ тада сматран за манастир, што је почетком XVIII века више пута потврђено. Црква је била окружена помоћним зградама, које су нестале током XIX века. Током XVII и XIX века метох је стекао огромне земљишне поседе у околини, а држао је и два млина и шест дућана у вароши. Не зна се тачно колики је приход стизао у Хиландар током XVII века. Између осталог, по одбијању трошкова метоха, у укупан износ вероватно је улазио и неки део поменуте суме од 75 златника (испод 22.500 акчи). Има тврдњи да је у наредном столећу доходак износио 500 златника годишње, што је, вероватно, претеривање.[31]

Други метох, „скит звани Панагија“, Хиландару је завештао „духовни отац“ Пајсије. То је учинио у доба владавине војводе Антонија (март 1669 – фебруар 1672), што је најближа поуздана временска одредница, пошто датум на документу није довољно јасан. Осим скита, Пајсије је Хиландару приложио свеукупно „црквено поткриље с виноградом, ливадама и воденицом“. У тексту није ближе одредио где се скит налази, али се може претпоставити да је био у близини Познанове задужбине. Међу сведоцима се помињу личности у чијим се именима и функцијама могу препознати тадашњи званичници рудника Баја де Араме. То су синови прећашњег ктитора Познана, спатар Јоаким и капетан Ђурка. Уз то, Пајсије каже да је „пришао хаџи Евђенију, хиландарском настојнику, и предао свој скит“. Хаџи Евђеније би могао бити настојник већ постојећег метоха. Једно од најважнијих питања ипак није одгонетнуто: ко је ктитор? Да то можда није још неки члан Познанове породице, који се не може идентификовати зато што је поменут под својим мање познатим монашким именом?[32]

---

31 R. Creţeanu, “Un centre minier et une fondation réligieuse serbes en Olténie au XVIIe siècle”, *Bulletin de l’Association Internationale d’Etudes du Sud-Est Européen* XII, 1 (1974) 189-208; *Попис*, Влашке повеље, бр. 31 [А 23/11] (Bojović, 395), мада се повеља води под 1694. годином, а купац земље се назива Мирком!

32 АМХ, Српска акта, 117 [А 7/15]. Опис у: Д. Синдик, „Српска средњовековна акта“, бр. 117. Д. Синдик ми је љубазно уступио и прекуцан текст тог документа. Година није јасно уписана. Чини се да стоји „**ϛρϵί**“, што би давало 7115, тј. 1606/1607. годину, што је Д. Синдик прихватио, мада то никако није тачно. Временски оквир владавине војводе Антонија потврђује спомен хиландарског игумана Виктора (1645/47? – 8. I 1678) и настојника хаџи Евђенија (хаџија од 1666) (Димитријевић, „Грађа“, 126; *Каталог*, бр. 403; *Записи*, I, бр. 1620). О спатару Ј(о)акиму и капетану Ђурки вид. Creţeanu, 197.

У Хиландару постоји и шест влашких повеља чија се веза са манастиром за сада не може установити. То су повеље којима разне влашке војводе потврђују одређене поседе својим поданицима. Сасвим је могуће, како се то већ више пута показало у раду с турским документима, да су поседи поменути у тим повељама, или бар неки од њих, доцније даровани Хиландару.[33]

О влашким поклоницима који су обишли Хиландар зна се веома мало. Света Гора је била важна успутна станица на ходочашћу Христовом гробу. Упутивши се у обилазак светих места, јеромонах Мардарије, проигуман манастира Св. Тројице у Букурешту, задржао се на Светој Гори више од седам месеци, почев од зиме 1592/93. године. Априла 1593. године посетио је Хиландар и, „за душу своју и родитеља својих", даровао му *Минеј за новембар*, а можда и две служабне књиге, писане српском редакцијом, ресавским правописом. Мардарије се са Хилан-дарцима сигурно знао одраније, јер је пре одласка у Влашку (око 1587) и сам био светогорски монах.[34]

На самом почетку XVIII века, 1701. године, у влашком манастиру Снагову, доктор Јован Комнин издао је чувени *Проскинитар*, савремени водич кроз Свету Гору. Комнин је будућим ходочасницима укратко приказао све манастире, истичући међу њима Хиландар и његове знаменитости.[35]

У хиландарској Библиотеци чува се двадесетак рукописних и приближно исто толико штампаних књига пореклом из Влашке. Писане су старословенским језиком влашке редакције. Иако су у манастир доспевале на разне, најчешће непознате начине, трудом или прилагањем верника из многих крајева, не само влашких, оне несумњиво сведоче о прожимању културних утицаја и постојању јаких духовних веза са Влашком.[36]

Из Влашке је у Хиландар стизала огромна помоћ, нарочито крајем XV и током прве половине XVI века. Оброк у новцу, рачунајући и онај за хиландарске пиргове и келије, био је само део укупне бриге о манастиру. Укључујући и плодове интервенција на Порти, у наведеном раздобљу *Влашка је помогла Хиландар са преко пола милиона акчи, или више од 10.000 златника*! И то само према поузданим подацима. До краја XVII века слило се још најмање 2.000 златника, а стечено је и неколико метоха. Сума се чини тако ниском у односу на претходну једино зато што извори не дозвољавају правилну процену. У процену нису ушли приходи од метоха, вредност књига, икона и других поклона. Имајући у виду оброк, могло би се чак говорити и о конти-нуираном покровитељству влашких војвода. Извесни прекиди се свакако могу оправдати нестабилним приликама у самој Влашкој. У поређењу с другим светогорским манастирима, Хиландар је спадао у ред најповлашћенијих. На то су утицали његов углед, углед бивших ктитора, родбинске везе влашког и српског племства, постојање српског становништва у Влашкој и јаке влашко-српске духовне и културне везе.

---

33 *Попис*, Влашке повеље, бр. 1 [A 22/1] (Bojović, 395), 3 [A 22/1] (Bojović, 395), 5 [A 22/4] (Bojović, 396), 23 [A 23/7] (Bojović, 399), 27 [A 23/8] (Bojović, 399). Наводе у *Попису* не би требало користити без претходне анализе повеља.

34 *Каталог*, бр. 239, 240, 241; Năsturel, 132-133. Мардарије је оставио запис у једном *Октоиху* у Јерусалиму, који сведочи о његовом ходочашћу (Недомачки, 86). Запис је код Настурела недовољно прецизно интерпретиран.

35 Ἰ. Κομνηνός, Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ Ἄθωνος, Ἐκδόσεις Πανσέλινος, Καρυὲς Ἁγίου Ὄρους 1984[8].

36 *Каталог*, бр. 29, 39, 61, 67, 76, 77 (делимично), 82, 88, 89, 100, 109, 111, 118, 151, 157, 171 (делимично), 317 (делимично), 324, 345, 346, 432 (делимично), 480, 647, 761/X, 764/III; Медаковић, „Старе штампане књиге", бр. 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 30, 31, 32, 38, 39, 40, 79, у: *Каталог*, 278-288; Радовановић, бр. 35, 37; Năsturel, 133-134.

Молдавија

Везе између Хиландара и Молдавије нису биле развијене ни приближно колико оне са Влашком кнежевином. Та слика је карактеристична и за остале светогорске манастире. Један од разлога што се о успостављању и одржавању веза мало зна јесте и то што нису сачувани оригинални извори. У Хиландару постоји само једна молдавска повеља, а морало их је бити бар још неколико. Како се после посете молдавском двору често настављало за далеку Москву, неке повеље су вероватно изгубљене на тим изузетно дугим и несигурним путовањима.

За прве званичне везе и прву редовну годишњу помоћ молдавског двора најзаслужнији је, по свему судећи, хиландарски игуман Макарије. Као утемељивач штампарства у суседној Влашкој, Макарије је био монах од изузетног угледа и поверења. Његову, сигурно веома добро образложену молбу, молдавски војвода Петар Рареш (јануар 1527 – септембар 1538; фебруар 1541 – септембар 1546) није могао да не услиши. С друге стране, Петар Рареш је био ожењен (између 1529. и 1536) Јеленом, кћерком српског деспота Јована Бранковића. [Њена сестра деспина Милица (†1554) била је удата за Њагоја (†1521), влашког војводу.] Брак са српском принцезом, уколико је склопљен пре игуманове молбе, свакако би допринео да Хиландарци буду благонаклоно примљени. Војвода је хрисовуљом од 13. марта 1533. године прихватио да буде „ктитор“, и да се манастир од тада назива манастиром његовог господства. Установио је годишњи доходак манастиру од 3.000 акчи, уз још 300 акчи за путне трошкове братији. Обећао је да ће износ повисити, када се, уз Божју помоћ, „избави из руку иноплеменика“. Игуман Макарије се обавезао да ће му братство сваког понедељка на вечерњем богослужењу појати параклис, а „уторком изјутра свету литургију с кољивом и прилевком“. Пиће би се братији давало и за трпезом.[1]

Убрзо по свом устоличењу, војвода Александар Лапушњану (септембар 1552 – новембар 1561; март 1564 – март 1568) задужио је Хиландарце, мада за сада није познато на који начин. Већ 1553. године монаси су му посветили стихиру *Многољетствије*, и данас сачувану на српскословенском језику, мада написану грчким словима. Ипак, не зна се да је Хиландару пре 1557. године издао неку повељу. Повеља из 1557. није сачувана, али зато постоји сведочанство Хиландараца. Војвода је тада одлучио да манастиру сваке године исплаћује по 33 рубље, чиме је, вероватно, само потврдио износ поменут у хрисовуљи Петра Рареша: 3.000 акчи за манастир и 300 акчи за монахе који би дошли по дар. Опис пријема код молдавског војводе (у тексту пише **волóского**, тј. „влашког“, што не треба да збуњује) забележен је у другој посланици Хиландараца руском цару Ивану Васиљевичу Грозном, поднетој 5. августа 1558. године. Монаси су се цару похвалили како су, враћајући се из претходне посете Москви, што значи после фебруара 1557. године, свратили код војводе и показали му царски дар: чувену катапетазму, палицу и златопечатну грамоту. Војвода се поклонио, целивао дар, и са сузама радосницама на лицу одлучио да и сам помогне. Монаси су тада уочили да војвода дубоко поштује цара и да би једна царска грамата војводи, у корист Хиландара, можда увећала његову дарежљивост. Зато су замолили Ивана Грозног да војводи препоручи да манастиру дарује један пашњак (сеоце?), на коме би Хиландарци држали стадо коња и гајили пчеле. Иван Грозни је многе молбе Хиландараца испунио, а да ли је писао и молдавском војводи, за сада је немогуће проверити. Александар Лапушњану је, иначе, био ожењен Роксандом, кћерком Петра Рареша и Јелене Бранковић, такође осведоченом добротворком многих атонских манастира.[2]

---

1 Năsturel, 137-139. Оригинална Петрова повеља није сачувана. Препис, највероватније са преписа, постоји у *Зборнику* што је некада припадао Јосифовом Волоколамском манастиру у Московској епархији (Невоструjев, „Три хрисовуље“, 284-287). О Макарију вид. у поглављима *Игумани и монаси* и *Влашка*.

2 Д. Петровић, „Појање у рукописној ризници манастира Хиландара“, *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 222-223; Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 26-31. О вредности рубље у то доба вид. нап. 22 у претходном поглављу.

Једину сачувану повељу молдавског војводе упућену Хиландару издао је Петар Хроми (јун 1574 – новембар 1577; јануар 1578 – новембар 1579; септембар 1582 – август 1591). Он се прихватио ктиторства тек на почетку своје треће владавине, 31. децембра 1583. године. На молбу хиландарског игумана Пајсија, обавезао се на годишњу помоћ у износу непромењеном још од времена војводе Петра Рареша, обећавши, као и Рареш, да ће суму повисити када се буде ослободио „иноплеменика". Изгледа да му је текст повеље Петра Рареша служио као предложак, јер се, осим износа, понављају и други изрази. И он је, прихватајући ктиторство, пристао да се Хиландар назове манастиром његовог господства, с тим да га монаси помињу у богослужењу на исти начин као и Петра Рареша.[3]

Питање покривања светогорског харача, данка што су га манастири отплаћивали заједнички, отворено је у поглављу о влашким покровитељима. Само за једног влашког војводу, Мирчу Чобана (1545–1552; 1553/54), посведочено је 1550. године да је на себе преузео исплату укупног харача од 300 рубаља.[4] Не зна се колико је дуго то трајало, да ли је прешло у традицију и да ли су и друге влашке војводе, пре и после Мирче Чобана, чиниле исто. Према једном старом каталогу протатских аката, постоји хрисовуља којом молдавски војвода Петар Хроми 1574/75. године обећава исплату целокупног светогорског харача.[5] Тај податак потврђује, пре свега, да је такав вид покровитељства заиста постојао. Такође, указује на то да највероватније није био традиционално везан за само један двор. Да ли је војвода Петар Хроми, који је Молдавијом владао дуго, у три маха, био први молдавски војвода који је исплаћивао укупни харач? Знатно доцније, 1637. и 1638. године учинио је то и други познати светогорски заштитник, војвода Васил Лупул (април 1634 – април 1653), обећавши Светогорцима да на такав дар могу да рачунају и убудуће. Обећање је очигледно испунио, јер се и 1641. године у црквеним круговима у Серу говорило о Василовој дарежљивости.[6] У доба Петра Хромог харач је износио 70.000 акчи или више (податак из 1569), тј. око 1.167 златника, а у доба Васила Лупула 200.000 акчи (податак из 1641–1645) или око 1.667 златника годишње. У католичким извештајима са Атона стоји да је војвода Васил послао 2.000 грошева, што сасвим одговара висини данка.[7] То су, несумњиво, биле веома велике суме, знатно веће него током прве половине XVI века. Чак и за саме војводе редовна годишња исплата била је велики напор. Не зна се колики је тада био удео манастира Хиландара у укупном износу харача.

За војводу Васила Лупула везују се и друга важна богоугодна дела. Према непровереним вестима, изгледа да је посебном хрисовуљом од 23. марта 1635. године Хиландару опростио дажбине на приходе од села што их је манастир имао у области Балци (*Bălți*) у Басарабији.[8] Нажалост, о тим селима се не зна ништа више.

Исти војвода је своју велику задужбину у престоном Јашију, цркву Св. три јерарха, са целокупним приходом, 1641. године даровао светогорској заједници. Приход се делио на свих двадесет великих манастира. Према неким прорачунима, између 1692. и 1733. године из

---

3 Năsturel, 139-140; *Попис*, Влашке повеље, бр. 24 [Кут. 4], где су датум (1584) и име војводе (Петар Рареш) погрешно наведени.

4 Уп. претходно поглавље.

5 Κατάλογος τῶν ν τῷ ᾽Αρχείῳ τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος, 29.

6 Hofmann, *Rom und der Athos*, 61, 67 (У другом извештају стоји „prencipe di Valachia", али је, извесно, реч о молдавском војводи, јер се даље наводи да је исту милостињу послао и прошле године – када је назван „prencipe di Moldavia". Непрецизности такве врсте честе су у изворима јер су обе кнежевине сматране влашким, према већини народа који их је насељавао); Odorico, *Conseils et mémoires*, 166-167. О Василовом плаћању годишњег данка говори и стихована похвала коју је бивши јерусалимски патријарх Атанасије Пателариос сачинио у славу војводе због његове великодушности према атонским манастирима (Năsturel, 134).

7 Уп. поглавље о дажбинама светогорских манастира и Hofmann, *Rom und der Athos*, 61, 67.

8 Năsturel, 140 (документ би требало тражити у архиву Музеја у Одеси).

манастира Св. три јерарха и Котрочена (вид. поглавље *Влашка*) на Атон је стизала прилично скромна сума од 500 грошева годишње. Из тога произлази да је на Хиландар падало само 25 грошева годишње.[9]

У Хиландару постоји петнаестак рукописних књига на старословенском језику молдавске редакције. У манастир су стигле разним путевима, често не из саме Молдавије. (Молдавска редакција је карактеристична и за многе књиге настале у Малој Русији – Украјини.)[10]

Запис на *Зборнику* литургијских текстова, писаном средином XVI века, говори о једном молдавском ходочаснику. Књига је припадала попу Анастасију, игуману Бистричког манастира у Молдавији. Он је 12. јула 1590. године стигао на Свету Гору, где је остао до краја живота. Преминуо је 22. јула 1592. године, вероватно у Хиландару, јер је књигу завештао оном манастиру у коме се буде упокојио. Хиландар су несумњиво походили и други Молдавци, али је још само један оставио траг. На лименом покривачу средишњег кубета цркве, 1621/22. године, запис о посети оставио је извесни Теофан Молдавац.[11]

Мада се о помоћи из Молдавије зна веома мало, она се очито не може поредити с приходима из суседне Влашке. Док су влашке војводе још 1492. почеле са оброком од 5.000 акчи, који се временом више него удвостручио и проширио и на друге пиргове и келије, молдавске војводе су током целог XVI века задржале исти износ оброка од 3.000 акчи. Да се и не говори о томе да нема ниједног податка о помоћи молдавских војвода у XVII веку, кад је реч само о Хиландару. С друге стране, изузев војвода, других приложника из Молдавије готово да није било. Помоћ, ипак, никако не треба потцењивати. Свакако да је у тешким временима Хиландарцима много значила.

---

9 Năsturel, 140, 161; Ἀλέξανδρος, 199.

10 *Каталог*, бр. 32, 35, 41, 44, 90, 91, 102, 104, 110, 133, 189, 238, 279, 341, 481, 485, 613, 762/I.

11 *Каталог*, бр. 481; *Записи*, VI, бр. 10123. Код Настурела, који се позивао на старије истраживаче, стоји да је Анастасије умро 1606. године (Năsturel, 140). Те године је преминуо духовник Сава, и то је исписано другом руком. Датум смрти и име Анастасијево, исписано тајнописом, прочитао је и разрешио Д. Богдановић.

Русија

Пријатељске везе с руским монасима успостављене су још у доба Светог Саве. Нарочити односи између два манастира и поверење у српске монахе развили су се током друге половине XVI века. Као најближи руском двору, манастир Св. Пантелејмона несумњиво је одиграо важну посредничку улогу у приближавању Хиландара руским кнезовима, бојарима и свештенству.

Извесни светогорски монах Исаија саставио је у Русији кратко *Сказаније* о Светој Гори. Сачувано је у неколико рукописа, али увек с другим, па и несумњиво погрешно наведеним датумом. Као највероватнија узима се 1489. година, мада има индиција које указују на прве деценије наредног столећа. Вест о путовању монаха Исаије у Москву није потврђена другим изворима, нити се из његовог списа може закључити да је он Хиландарац, како су то ранији приређивачи сматрали. Без обзира на многа отворена питања, спис представља један од најранијих, ретких и занимљивих описа Свете Горе. Исаија је, очигледно, уживао поверење наручиоца, вероватно неког руског великодостојника или архијереја.[1]

У почетку, Хиландар је добијао новчану помоћ само у оквиру опште милостиње Светој Гори. По старцима манастира Св. Пантелејмона, 1508. или неку годину раније, велики кнез Василије III Иванович (1505 – децембар 1533) послао је 160 златника проту и свим светогорским манастирима. Русик је добио посебан дар. Део поменуте суме, колико се за сада може закључити, прва је помоћ коју је Хиландар добио са руског двора.[2]

Бивша српска деспотица Ангелина замолила је великог кнеза Василија III да се прими ктиторства над Русиком. Молба је кнезу предата марта 1509. године. Ангелина је истакла да „наши манастири имају своје ктиторе, неки иверског цара, а други влашког војводу“, док је Св. Пантелејмон остао занемарен. Велики кнез је испунио њену молбу пославши 24. јуна милостињу од 2.000 комада самуровог крзна и 5.000 комада крзна белог зеца. По старцима Пантелејмонова манастира, помоћ исте вредности послао је проту, игуманима и свој братији у осамнаест преосталих манастира, с тим да се она праведно раздели. Да је сачувана само Ангелинина молба, могло би се претпоставити да је већ покушала, на исти начин као за Русик, можда неким другим писмом, да издејствује помоћ и за српски манастир Хиландар. Међутим, Василијево сврставање Хиландара међу осталих осамнаест манастира, што подразумева више него десетоструко нижу помоћ од оне упућене Русику, говори да се бивша српска деспотица није заузела, бар не том приликом, за манастир који су други Бранковићи раније богато даривали. Ако је мислила да Хиландар већ добија знатну помоћ влашких војвода, требало је да буде упозната с тим да и Русику с те стране стиже годишњи оброк![3]

---

1 Isaïe, 258-264; „Из сказаній о св. Аѳонской горѣ Хилендарскаго Старца Исаіи (1517–1519 годовъ)“, 3-8. Проблем датума настанка јесте разматран, али се до поузданијег решења није могло доћи: већини се 1489. чинила највероватнијом годином (Синицына, 114-115). Међутим, нико није гледао садржину текста који је, по свему судећи, накнадно дописиван. Данак од 14.000 османских новчића указује на сам почетак XVI века, раздобље између 1500. и 1518, а помен патријарха Јеремије и новоизграђеног манастира Ставрониките (1536–1543) на средину истог века (ако је тај додатак уопште Исаијин). Везивање за светогорског старца Исаију који се 1516/17. обрео у Москви (вид. нап. 28), није довољан доказ, нити се тај Исаија игде помиње као Хиландарац. Ипак, мора се рећи да се један монах Исаија среће у различитим документима између 1492 (игуман), 1496 (проигуман) и 1502. године (вид. поглавље *Игумани и монаси*).

2 *Сношенія*, I, 12-13.

3 Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 18-19; *Сношенія*, I, 20; Năsturel, 275-277. Архимандрит Леонид, вероватно вођен својом жељом, јер потврде у изворима нема, написао је да је деспотица Ангелина кнезу препоручила оба манастира, Хиландар и Русик (Леонидъ, *Историческое описаніе Сербской Царской Лавры Хиландаря и ея отношенія къ Царствамъ Сербскому и Русскому*, Москва 1868, 94), што је у литератури и доцније преузимано (Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 134). О цени крзна има података за нешто позније време. У зависности од квалитета, 40 комада самуровог крзна вредело је 1584–1640. године између 20 и 50 рубаља (*Сношенія*, I, 138; II, 3, 12, 212, 219).

Неколико година доцније, средином 1515, Василије III је Светогорцима опет послао милостињу. Међутим, новац је тог пута поверио својим посланицима, а не доносиоцима молбе, монасима Ватопеда и Лавре, тада послатим у Москву. У писму проту, кнез напомиње да 2.000 рубаља треба разделити свим манастирима. Очекивао је да се монаси моле за његово здравље и здравље свих чланова породице, а приложио је и списак својих предака како би били унети у поменике.[4]

Непосредне везе између Хиландара и руског двора успостављене су нешто пре 1550. године, у доба Василијевог наследника, Ивана IV Васиљевича Грозног (децембар 1533 – март 1584). Можда су у томе посредовали јеромонах Максим и монах Анастасије, хиландарски старци о којима се зна да су 26. маја 1549, скупљајући милостињу по Литванији, стигли у град Ковељ. Свештеник Козма Василијевич из храма Успења Богородице наменио је тада Хиландару једну рукописну књигу, молећи помен за себе и своју породицу. Прихвативши улогу ктитора, Иван Грозни је позвао Хиландарце да га посете. Разлог свакако није био само то што су му бабе биле српског порекла, али се ни та чињеница не би смела пренебрегнути. Зоја – Софија Палеолог била је унука византијске царице, Српкиње Јелене Драгаш, док је Ана, удата Глинска, била кћер војводе Стефана Јакшића. Из манастира су, носећи дарове и посланицу; кренули игуман Пајсије, протопсалт Анастасије (можда исти онај монах што је и претходне године боравио у тим крајевима), свештеник Прохор и ђакон Висарион. Цар их је примио 28. августа 1550. године, саслушао и позвао да с њим обедују. Како такве посланице по свом жалбеном тону и изразима већином личе једна на другу, било да су хиландарске или неког другог манастира, тешко је одредити у којој мери она стварно одражава стање у коме се манастир нашао: манастир је оронуо, келије се порушиле, црквени сасуди заложени (с каматом од 500 рубаља), неверни Турци чине насиља, висина данка је неиздржива, а нарочите јаде чине Грци отимајући им пашњаке. Посланица је несумњиво пажљиво састављана. С једне стране, истиче се пријатељство с Руским манастиром, а са друге се наглашава непријатељски однос Грка према словенским манастирима. У „крајњем сиромаштву и бескрајним тешкоћама“, монаси су замолили цара, како у своје, тако и у име Св. Пантелејмона, за сасвим одређену врсту помоћи. Молба за откуп дугова не изненађује, али зато пада у очи да су Хиландарци инсистирали на томе да их цар заштити на један посредан начин. Тражили су да пошаље „царско слово“ султану Сулејману и својим угледом издејствује да их султан ослободи плаћања дажбина и нареди да им Грци врате отете пашњаке. Казали су да им је то препоручио један турски достојанственик. Међутим, идеја да значајан заштитник, у пријатељским односима са Портом, замоли султана за ослобађање од плаћања дела дажбина није нова. Још крајем претходног столећа влашке војводе су успевале да помогну атонске манастире на тај начин. Ипак, средином XVI века то више није било изводљиво.

Није познато чиме је Иван Грозни обдарио Хиландарце. Једну од жеља одмах им је испунио. Већ током септембра месеца упутио је султану повељу с молбом да се Св. Пантелејмон и Хиландар заштите од насилника. Нема потврде да је писмо произвело неке последице. У збирци османских докумената у Хиландару није сачуван ниједан ферман из 1550. године, док из наредне године постоји један једини, али се из њега не може назрети руски утицај.

Игумана Пајсија примио је 24. децембра московски митрополит Макарије. Из њиховог разговора настао је један веома поуздан опис Свете Горе, њених манастира и дажбина којима су били оптерећени. Изгледа да су се хиландарски изасланици убрзо после Божића вратили у манастир.[5]

---

4 *Сношенія*, I, 22-23.

5 *Записи*, I, бр. 551; Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 21-25; *Сношенія*, I, 62-69; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 98; F. Kämpfer, „Ivan Groznyj und Hilandar”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 19/4 (1971) 500-502; Петковић, „Хиландар и Русија у XVI и XVII веку“, *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 144-147 (досад најпотпунији преглед хиландарско-руских односа); Б-Б, 182; Païssius, 269-282.

Требало је да прође читавих пет (?) година док Иван Грозни није по други пут примио хиландарске монахе. Иако су можда већ више месеци боравили у Русији, еклисијарх Силвестар, свештеник Прохор и још тројица браће „били су челом“ пред царем тек марта 1556. године. Тада је Иван Грозни, посебном повељом, Хиландару поклонио опремљен двор у Москви, у Китај-граду, десно од Богојављенског манастира. Подворје, којим ће Хиландарци располагати више од сто година, првенствено је служило за боравак хиландарских путника. Слободан простор се издавао, најчешће грчким трговцима. Приход од закупа чинио је знатан део укупне суме што се доносила из Русије. Истог месеца, можда баш на пријему, Хиландарце је даровао и један бојар, господар Михаил Јаковљевич Морозов, уручивши им вредну књигу за помен својој породици. Хиландарци се нису одмах вратили. Неколико месеци после пријема, током јула, издејствовали су царску грамоту (повељу) о слободном кретању кроз Русију. Поред тога што су ослобођени плаћања свих путних дажбина, обезбеђени су им превоз и новац за издржавање. Боравак у Русији продужио се на скоро годину дана. Уочи повратка, царска породица их је још једном примила и богато обдарила. Средишњи поклон била је брокатна катапетазма (завеса за царске двери), извезена златом и сребром, украшена бисером и драгим камењем. Уз катапетазму, ту се нашло мноштво црквених одежда, сасуда, покроваца, икона, књига и других драгоцености, такође златом и сребром опточених. Како је у једном познијем запису посведочио Силвестар, тада већ рашки епископ, Хиландарци су из Москве понели „много добро и црковну красоту“. Цар је манастиру послао 300 рубаља у готовини, а његов брат, кнез Георгије Васиљевич, 50 рубаља. Петорици поклоника дато је по 50 рубаља за личне потребе. Тако стоји у царској грамоти. Међутим, у годину дана каснијој хиландарској посланици, на месту где се захваљује на упућеним поклонима, посебно се наводи још 200 рубаља добијених од цара. Да ли је тих 200 рубаља даровано неком ранијом приликом, током годину дана боравка, а ако јесте, да ли је можда та сума садржана у закључних 300 рубаља, или је у питању нека грешка – није могуће разјаснити. На растанку, руски самодржац им је предао и поменик како би се његов заслужни род могао помињати у манастирским службама из дана у дан. Са Хиландарцима је отпутовао и царев лични изасланик, свештеноинок Теодорит. Њему је наложено да у Цариграду издејствује грамоту с благословом патријарха и целог Сабора поводом Ивановог крунисања за цара. Ако у томе не успе, требало је да крене на Свету Гору и провери да ли Хиландарци живе „по чину црковном“, што ће рећи да ли заслужују толику царску пажњу. По поклоњењу светогорским светињама, и евентуалном путовању у Јерусалим, требало је да се врати у Москву. Хиландарским монасима дата је дозвола да му се на повратку придруже.[6]

Они су то учинили већ следеће године. Хиландарско посланство – старац Анастасије, свештеноинок Венијамин, ђакон Генадије, инок Артемије, с ранијим посетиоцем Москве, архимандритом Прохором, на челу – појавило се пред царем већ 5. августа 1558. године. Предали су посебне посланице цару, царици Анастасији и царевом брату Георгију Васиљевичу. Захвалили су се за дотадашњу помоћ, потврдивши да су даровима украсили храм, а новцем искупили манастирски дуг и повратили заложене црквене сасуде. Подсетили су руског самодршца да је „примио свети манастир на своје царско име“ и у својој хрисовуљи записао да ће га „устројити и даривати као и ранији ктитори“. Напоменули су како су српски ктитори раније помагали не само Хиландар него и Св. Пантелејмон. И тога пута монашке молбе биле су врло одређене. Општа немаштина објашњавала се насиљем Агарена, али и припадништвом словенском народу у „туђој“ грчкој земљи. Зато су цара поново замолили да пошаље грамоту султану Мустафи (?!)

---

6 Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 25-31; *Сношенія*, I, 70-71, 76, 84-85; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 98-100; *Chilandar* 1915, бр. 89; *Записи*, I, бр. 586; Петковић, „Хиландар и Русија“, 147-148; Kämpfer, „Ivan Groznyj und Hilandar”, 503-519; F. Kämpfer, „Die russischen Urkunden im Archiv des Klosters Hilandar”, *ХЗ* 6 (1986) 272, 279. Кемпфер сматра да је хиландарско посланство стигло још током децембра 1554. године, што одговара Силвестровом запису (Kämpfer, „Die russischen Urkunden”, 272; Записи, IV, бр. 6289). Међутим, ако је икона насликана 1555/56. понета баш на тај пут, онда нису могли да крену пре септембра 1555. године, уп. В. Ј. Ђурић, „Једна антиисламска икона светог Саве Српског и светог Симеона Немање“, *ХЗ* 9 (1997) 121.

(уместо Сулејману, што је грешка која не личи на Хиландарце) како би манастир ослободио дажбина и спречио насиља. Додали су да у истој грамоти затражи дозволу за пренос моштију светог краља Милутина из Софије у Хиландар. Када су у повратку с претходног пута свратили на двор молдавског војводе Александра Лапушњануа, уочили су да он неизмерно поштује цара, те да би цар својом грамотом од њега могао да издејствује један пашњак (село?), где би они држали пчеле и напасали крдо коња. Уза све то, замолили су цара да обнови обрушене келије, манастирске зидине и стрелнице, а пре свега кулу код манастирских врата, изнад које се налази распукла црква Св. Николе. Што се саме Русије тиче, предложили су му да манастиру на потпору, за храну и одећу братији, приложи села, царине и воденице. Такође, да нареди да се у дарованом подворју изгради црква посвећена српским свецима Сави и Симеону. Хиландарци се очигледно нису устезали износећи предлоге за царску помоћ. Наравно, и сами су из манастира понели дарове. Напоменули су, при том, да је Казанским и Астраханским царствима загосподарио тек пошто се примио ктиторства над Хиландаром и пошто је Богородица услишила њихове молбе. Благосиљали су га у новим походима против непријатеља и изразили жељу да заузме Констан-тинов град. Царици Анастасији су захвалили на катапетазми, а царевом брату Георгију Васиље-вичу на послатом новцу. Њега су још замолили да узме учешћа у обнови манастирских зидина, тако што би изградио овешталу стрелницу Св. Георгија и црквицу на њеном врху. Из садржаја хиландарских посланица види се да су дуго и пажљиво састављане како би оставиле што снажнији утисак. Сигурно није случајно што су царевог брата молили да обнови пирг и црквицу посвећену свецу по коме је добио име. Колико је овај долазак био плодоносан, зна се само донекле. После десет месеци боравка, маја 1559. године, Хиландарци су отпуштени с даром од 300 рубаља и грамотом која, нажалост, није сачувана. Вероватно за потребе двора, архимандрит Прохор је током боравка саставио крађу повест о чудотворним хиландарским иконама и реликвијама. Значај његове *Повести страшне и ужасом испуњене*... огледа се у томе што је реч о јединoм до сада познатом јужнословенском спису о легендама посвећеним чудотворним иконама. Поред тога, он садржи и најстарију легенду о икони Богородице Тројеручице, неоптере-ћену доцнијим вековним наносима.[7]

Прошло је више од десет година пре него што је забележена следећа вест о посети. Хиландарци су опет послали, кога другог него најбољег познаваоца прилика у Русији, архимандрита Прохора. Он је марта 1571. године издејствовао нову повељу, у ствари, потврду претходне повеље о даровању подворја у Москви. Као да је првобитна грамота тада већ била изгубљена. Том приликом, руски самодржац је за помен царици Анастасији предао Прохору 500 рубаља. Исте године, цар је извесног трговца Симеона Барзуновог, с разним важним задацима, очигледно и обавештајним, послао цариградском патријарху, потом на Свету Гору, а одатле александријском патријарху и на Синај. Један од тих важних задатака био је да обиђе све атонске манастире и праведно раздели 1.100 рубаља царске милостиње. Како је Хиландару и Св. Пантелејмону засебно дата милостиња, они су при расподели вероватно изостављени. По Барзунову, у Хиландар је ипак стигло још 150 рубаља, праћених царском грамотом од марта исте године. Биле су намењене помену царевом брату Георгију.[8]

---

7 Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 27-32; исти, „Документи хилендарске архиве“, 21; *Сношенія*, I, 97; *Chilandar* 1915, бр. 91 (посланица цару погрешно је објављена под 1572. годином); Љ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др., I, Светогорски акти“, *Споменик* III (1890) 46-48 (непотпуно издање хиландарске посланице); Петковић, „Хиландар и Русија“, 148-149; А. А. Турилов, „Рассказы о чудотворных иконах монастыря Хиландар в русской записи XVI века“, *Чудотворная икона в Византии и древней Руси*, редактор-составитель А. А. Лидов, Москва: Мартис, 1996, 510-529.

8 Иако је на више места јасно стављено до знања да је потврда даровања подворја издата 1571, да је Про-хор те године у Москви добио 500 рубаља и да је трговац Барзунов исте године упућен на Свету Гору (*Сношенія*, I, 122-127; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 100-102), Димитријевић то није довољно пажљи-во размотрио, па је у својој збирци, вероватно погрешно прочитавши године, потврду подворја ставио у 1565, док је грамоту што ју је Барзунов понео датирао у 1566. годину (Димитријевић, „Документи

Будући да су за Хиландар и Св. Пантелејмон сачувани подаци о висини милостиње у 1571. години, овде се пружа прилика за поређење. Први манастир је добио укупно 650 рубаља, док је другом послато свега 350 рубаља – готово упола мање, иако је Св. Пантелејмон био једини руски манастир на Светој Гори. То, свакако, највише говори о духовном угледу који је Хиландар уживао.[9]

О наредна два доласка зна се веома мало. Вероватно негде између 1574. и 1577. године, хиландарски посланик Серапион није се, изгледа, понашао достојно једног монаха царске лавре. Можда је у питању била и каква сплетка, али како год било, љутити цар није га примио. Архимандрит Теодосије је доцније, вероватно око 1580, имао муке да доспе до Ивана Грозног и поврати његову наклоност. Изгледа да му је у томе, судећи по предлошку писма сачуваном у манастиру, помогао бојар Андрија Јаковљевич. Теодосије се, био примљен или не, вратио у Хиландар с даром од 220 (или 120) рубаља.[10]

Манастир се убрзо поново нашао на оном истом високом месту које је заузимао раније. По царевом поверљивом човеку Ивану Мешенину, на Свету Гору је за душу преминулог царевића Ивана 1582. године послато 2.870 рубаља, с тим да се подели свим манастирима, монасима и пустињацима. Једино су Хиландару и Ватопеду намењене посебне, високе суме, првоме 700, а другом 820 рубаља. За Св. Пантелејмон одвојено је 500 рубаља, али сума није исплаћена јер је манастир био запустео. Поређења ради, највећи и најугледнији атонски манастир, лавра Св. Атанасија, од укупне суме добила је свега 350 рубаља. Иван Мешенин се вратио у Москву пред крај 1583. године, носећи са собом, између осталих, и захвалницу хиландарског братства. У доба када је цар већ био послао милостињу на Свету Гору, на границу Русије приспели су хиландарски монаси, еклисијарх Григорије, свештеник Венијамин, свештеник Серапион, ђакон Јаникије и старац Јеремија. Појавили су се у Чернигову септембра 1582. године. Иван Грозни их је примио на Никољдан, 6. децембра, кад и витлејемског митрополита. Хиландарци су предали дарове и посланицу архимандрита Макарија. Захваливши се на дотадашњој милости, свога великог ктитора су замолили да им опет помогне и подигне стрелнице (пиргове), „од много лета овештале и од труса земнога распаднуте“. Цар их је обавестио о помоћи упућеној манастиру, али је приликом отпуста, септембра 1583, Григорију ипак дао 60 рубаља и 40 комада куниног крзна, а осталим старцима 20 рубаља. Иван Грозни је преминуо марта 1584. године, тако да је то био његов последњи поклон. Изузев цара, Хиландарци су током боравка у Москви посетили бојаре Никиту Романовича и свог доброчинитеља Андрију Јаковљевича.[11]

који се тичу односа“, 32-33). Повеља о потврди подворја доцније је објављена под 1571. годином (*Chilandar* 1915, бр 90). Међутим, други аутори су, не проверавајући изразито сумњиво датирање, преузели Димитријевићеву годину (Ђоровић, 190; Петковић, „Хиландар и Русија“, 149). Чак је и Кемпфер сматрао да је Прохор био у Москви 1566, иако је сам утврдио да је повеља о потврди подворја издата 1571. и да је ту Димитријевић направио грешку (Kämpfer, „Ivan Groznyj und Hilandar”, 506; исти, „Die russischen Urkunden”, 272, 277-278, 280-282)! На два места написано је да је за помен царевом брату послато 105 рубаља (*Сношенія*, I, 127, и можда по томе, Леонидъ, *Историческое описаніе*, 102), док код Димитријевића, према издатој грамоти, стоји 150 рубаља (Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 33). Мислим да је реч о омашци и да је ту Димитријевић био у праву, јер је први износ био неуобичајен, а и Св. Пантелејмон је за исти помен добио 150 рубаља (*Сношенія*, I, 127).

9 Вид. нап. 7.

10 Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 22-23; исти, „Документи који се тичу односа“, 35 (према тексту хиландарске посланице, цар је дао 220 рубаља); *Сношенія*, I, 131-132 (наводи се износ од 120 ру-баља); Леонидъ, *Историческое описаніе*, 103 (такође 120 рубаља); Петковић, „Хиландар и Русија“, 149.

11 *Сношенія*, I, 128-143 (где је наведено да су приспели 1583, што је грешка. У књизи се стално јавља иста грешка при прерачунавању последња четири месеца са старог календара зато што писац рачуна нову годину од 1. септембра.); Леонидъ, *Историческое описаніе*, 102-103 (такође понавља поменуту грешку; на грешке те врсте више нећу указивати); Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 33; исти, „Документи хилендарске архиве“, 22.

Крунисањем Ивановог сина, Феодора I Ивановича (март 1584 – јануар 1598), није се променила покровитељска политика према Хиландару и другим светогорским манастирима. Одмах по устоличењу, августа 1584. године, Хиландару је упућена прва повеља новог цара. Требало је да је донесе царски изасланик Борис Благов, чији је први задатак био да извести султана о смени на престолу, преда милостињу патријарху и издејствује његов благослов. После тога, имао је да посети Свету Гору, раздели манастирима помоћ и поручи монасима да се моле за душу преминулог цара. Прва следећа повеља била је плод једног неспоразума. Отпустивши Хиландарце 1583. године, Иван Грозни је с њима на Свету Гору послао и свог човека, трговца Марка Самсоновог. Он је у Хиландар понео одежде, мантије и друге црквене потрепштине намењене Св. Пантелејмону. Како је Русик запустео, одежде су остале у Хиландару. Међутим, Феодор је августа 1584. године наложио еклисијарху Григорију да одежде преда Ватопеду, уколико је Св. Пантелејмон пуст. Судећи по жалбама Ватопећана, изгледа да је Григорије избегао да испуни царску жељу. Не зна се како је тај спор разрешен, али он није умањио цареву наклоност.

С јесени наредне године, у Москви се појавио хиландарски архимандрит Сава. Цар је новембра 1585. године грамотом потврдио право Хиландараца на подворје. Тада им је, вероватно, доделио и уобичајену милостињу. Већ децембра месеца, издао је хиландарској братији исправу с налогом да им се преда уобичајена дневна потпора и обезбеди несметано путовање.[12]

Три године доцније, марта 1588, у Русију је, с ватопедским старцима, стигао хиландарски архимандрит Арсеније. Из манастира је понео писмо са захвалницом на дотадашњој милостињи, молбом за „укрепљење“ манастира и благословом цару.[13]

Када је архимандрит Григорије приспео у Москву, негде у пролеће 1591. године, Руска православна црква већ је била уздигнута у ранг патријаршије. После поклоњења цару и примања, вероватно уобичајеног, дара, Григорије се с честиткама и молбама упутио и првом руском патријарху Јову. Од њега је 16. априла добио повељу, заправо дозволу и препоруку за скупљање прилога по целој Русији, без временског ограничења. Григорије се у Русији дуго задржао. У Москви се 18. фебруара 1592. године срео са архиепископом кир Арсенијем Еласонским, Грком, тада радо виђеним у Кремљу, иначе познатим учитељем, преписивачем и писцем дела историјског карактера. Арсеније је тада Хиландару поклонио једно *Јеванђеље.* О угледу и поверењу које је у Русији уживао Хиландар, веома упечатљиво говори следећи податак. Цар је те године писмом замолио прота Свете Горе да баш архимандриту Григорију повери устројавање запустелог Св. Пантелејмона, уколико то, с царском помоћи, не пође за руком његовом негдашњем игуману. Хиландару је, извесно, припао и део веће суме што ју је цар децембра 1592. послао на Атон, у част рођења кћери Теодосије. Иако све до краја владавине Феодора I Ивановича (почетак 1598) нема података о наредним посетама Хиландараца, нема разлога за сумњу да их није било, и то сваке три године, по већ устаљеном обичају.[14]

Међутим, по Феодоровој смрти у Русији је завладала анархија обележена насилним променама на престолу, грађанским ратовима, одметништвом и економском кризом. Раздобље

---

12 *Сношенія*, I, 144-148, 165-166; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 103-104; Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 36-37 (сви они, по преписима грамоте из руског архива, тврде да је подворје потврђено септембра 1585); Kämpfer, „Die russischen Urkunden”, 282-286 (на оригиналу, сачуваном у Хиландару, стоји новембар 1585).

13 *Сношенія*, I, 188.

14 *Сношенія*, I, 229-231, 244-245, 261, 265-266; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 104-106; *Chilandar* 1915, бр. 93; *Записи*, I, бр. 826; IV, 6430. Приређивачи хиландарских аката кажу да се оригинал грамоте патријарха Јова налазио у Архиву манастира Хиландара. Данас га нема. Вероватно није постојао ни у време приређивања аката. Текст је, по свему судећи, преузет из књиге архимандрита Леонида. Да приређивачи нису имали увид у све руске повеље показује објављивање грамоте Ивана и Петра Алексејевича из 1684. без помена претходне очеве грамоте. А обе се налазе на истом папиру (*Chilandar* 1915, бр. 95)!

познато као „смутно време“ окончано је тек 1613. године устоличењем Михаила Феодоровича, родоначелника династије Романових. Нема сумње да је „смутно време“ пореметило светогорско-руске односе. У доба владавине цара Бориса Феодоровича Годунова (фебруар 1598 – април 1605), Хиландарци су се два пута појавили у Москви. Старцима, које је предводио архимандрит Антоније, цар је 8. фебруара 1603. године потврдио право на поседовање подворја. С обзиром на значај те потврде за Хиландарце, може се закључити да је то била њихова прва посета Борису Годунову. Већ следеће године, или 1605 (?), Хиландарцима је опет одобрено да уђу у Русију. У име манастира, архимандрит Лонгин је цару на дар донео мошти великомученика Теодора Стратилата. Иако нема вести о царској милостињи, тешко је поверовати да је цар отпустио хиландарске старце празних руку.[15]

Чини се да после смрти Бориса Годунова Хиландарци дуго нису долазили у Русију. Чак ни пошто се учврстила власт првог Романова, Михаила Феодоровича (фебруар 1613 – јул 1645). Тек маја 1623. године, пограничне власти у Путивљу пропустиле су прве хиландарске изас-ланике. Архимандрита Теодора и представнике других манастира примио је 30. августа царев отац, патријарх Филарет Никитич. Пошто је Теодор предао мошти мученика Стефана, патријарх му је даровао три сребром оковане иконе, 40 самурових крзана, 2 (х 40?) крзна кунице и 40 рубаља у новцу. На пријем код цара морао је да чека више од пола године. Тек 30. априла 1624. године цар је Хиландарцима уручио златопечатну грамоту о потврди права на московско подворје. Поред тога, даровао им је 65 рубаља у новцу, 160 самурових и исто толико крзана кунице, а уз то, и 40 метара кадифе. По неким рачунима, све што су Хиландарци добили од цара и његовог оца вредело је 337 рубаља. Те године цар је по својим људима на Свету Гору послао 551 златник „за здравље Господара“. Вероватно их је наменио оним манастирима чији представници нису дошли у Москву.[16]

Пошто се потврдом подворја Михаило Феодорович прихватио ктиторства, продуживши традицију руских самодржаца, Хиландарци су наставили да долазе у Русију, мада не тако често као некада. Архимандрит Лаврентије и још тројица јеромонаха пропуштени су у Москву марта 1626. године. Носили су свете дарове и посланице са манастирским благословом цару и његовом оцу. Самодршцу су, вероватно током септембра, предали Спасову икону и прст св. Јована Златоустог у позлаћеном окову, а патријарху мошти св. Андреја Првозваног. Осим „уобичајених поклона“ (?), добили су 125 златника (112 рубаља) за „манастирско стројеније“. Негде у то доба, у Москву је приспела и општа посланица свих светогорских манастира, скитова и келија, написана 20. марта 1626. године. Међу осталима, помињу се Хиландар и посница Св. Саве.[17]

Наредном изасланству, које се у Путивљу појавило 2. августа 1629. године, није допуштен одлазак у Москву. Иако су протекле уобичајене три године, архимандриту Филипу и његовим пратиоцима речено је да су милостињу добили недавно. При отпусту, дато им је свега 12 рубаља. С истим образложењем враћен је и јеромонах Нектарије 1630. године.[18]

---

15 *Сношенія*, I, 278-280, 303-306; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 196; Kämpfer, „Die russischen Urkunden”, 286-288. Према књизи *Сношенія*, I, 303-306, испада да су Хиландарци ушли у Москву фебруара 1605, а да су код цара примљени 24. јуна. Очито је да се негде поткрала грешка јер је Борис Годунов умро 13. априла 1605. године. Или су Хиландарци примљени 1604. године (само годину дана после претходне посете?), или се то догодило 1605, али пре цареве смрти. Архимандрит Леонид на основу исте грађе доноси само кратку вест о посети 1605. године (Леонидъ, *Историческое описаніе*, 106).

16 Димитријевић, „Грађа“, 116-119; *Сношенія*, II, 10-15 [за разлику од Димитријевића, овде се каже да је Теодор од патријарха примио једну оковану икону, 40 комада самурових крзана, камку (нарочита свила) и 20 рубаља у готовом]; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 107; Kämpfer, „Die russischen Urkunden”, 288-290.

17 Димитријевић, „Грађа“, 117-119; *Сношенія*, II, 35-42; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 107 (погрешно наводи 1627. годину).

18 Димитријевић, „Грађа“, 119; *Сношенія*, II, 74-75, 123; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 107.

Цар је Хиландарце примио тек у пролеће 1638. године, пошто је протекло пуних дванаест година. За разлику од ранијих долазака, када су братију предводили архимандрити, на челу се налазио јеромонах Мардарије са чином митрополита. Мардаријев неуобичајени чин је, разумљиво, изазвао подозрење пограничних војвода, тако да је морао да објасни и докаже његово порекло. Срећом, понео је синђелију о свом рукоположењу. Хиландарци су носили молбу свога братства, преписе две раније даровне грамоте и три иконе на поклон царској породици. Опет им је дата „уобичајена помоћ", у непознатом износу. Хиландарци су, много година доцније, у молби из 1683, тврдили да су добили читавих 300 рубаља. Митрополит Мардарије је посебно награђен архијерејским одеждама вредним 12 рубаља, (или?) 13,5 златника и 5 дењги. На повратку у манастир застали су, као и обично, у Кијеву, у Печерској лаври, богатом и значајном духовном средишту. Одатле су у Хиландар понели бар две руске штампане књиге. Монах Митрофан Дионисијевич Мартијанович обезбедио је 24. августа 1638. године вечни помен својој породици дарованьем *Златоустових беседа*, док је отац Антоније, иначе Србин родом, приложио један *Пентикостар*.[19]

Цара Михаила Феодоровича Хиландарци су последњи пут видели 1641. године. Архимандрит Мелентије и четворица стараца пропуштени су фебруара те године до Сергијевске лавре, где је требало да сачекају његов позив.[20]

Право на следећи долазак пало је баш у време смене на руском престолу. Преминулог Михаила Феодоровича наследио је син Алексеј (јул 1645 – јануар 1676). Крунисан је 13. јула, а већ августа месеца примио је групу архијереја и светогорских архимандрита. Хиландарски представник, архимандрит Мисаило, поклонио му се и предао манастирски благослов: икону Христа Спаса, икону Богородице и панагију. Да ли тада или током 1646. године, добио је даровну грамоту и помоћ. Међутим, интересантно је да том приликом није потврђено подворје, што се иначе увек чинило после првог поклоњења новом владару.[21]

Московски метох потврђен је тек после другог виђења. Архимандрит Виктор и још четворица сабраће ушли су 13. априла 1652. године у Русију. Носили су препис прве даровне грамоте, посланицу манастирских саборних стараца и свете дарове. Један од Викторових пратилаца, келар Макарије, преминуо је истог месеца. Сахрањен је о царском трошку. Алексеј Михаилович је тек (18?) септембра те године златопечатном грамотом потврдио грамоту Ивана Грозног о дарованьу подворја. Одредио је, такође, да им се преда и 70 рубаља. Могуће је да тих 70 рубаља, у ствари, представља ону раније помињану а непрецизирану „уобичајену помоћ". Поред повеље и новца, Хиландарци су 18. септембра од цара добили и једно *Јеванђеље*.[22]

Велика непријатност догодила се приликом следећег доласка. Архимандрит Виктор је са тројицом сабраће стигао на границу у Путиваљ 18. септембра 1657. године. По наређењу из Москве, погранични војвода није им дозволио да уђу у Русију. Помоћ је требало да им се преда

---

19 Димитријевић, „Грађа", 119-122, 129 (наводи да је Мардарије добио одежде вредне 12 рубаља, 13,5 алтина и 5 дењги. Можда је тако, а можда последње две бројке представљају суму у рубљама прерачунату у злато – јер се у том случају вредности поклапају); *Сношенія*, II, 201 (наводи се вредност одежда од 113 рубаља, што се чини превисоком наградом); Леонидъ, *Историческое описаніе*, 107 (преноси податке из претходне књиге); *Записи*, IV, бр. 6768, 6774. О митрополиту Мардарију вид. у поглављу *Игумани и монаси*.

20 Димитријевић, „Грађа", 122; *Сношенія*, II, 218; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 107.

21 Димитријевић, „Грађа", 123; *Сношенія*, II, 349 (наведено је да се архимандрит звао Михаило, што је вероватно омашка); Леонидъ, *Историческое описаніе*, 108 (понавља грешку). Да се заиста звао Мисаило уп. Димитријевић, „Грађа", 126 и Kämpfer, „Die russischen Urkunden", 295.

22 Димитријевић, „Грађа", 123-124; Kämpfer, „Die russischen Urkunden", 290-293; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 108 (посету смешта у 1653. годину); *Записи*, IV, бр. 6872. У једном *Зборнику* писаном средином XVII века, вероватно руком Хиландарца, постоје обрасци посланица што су се упућивале цару и патријарху. С обзиром на то да је манастирска посланица што ју је Виктор носио сачувана у руским архивским књигама, било би интересантно да се упореди са до сада необјављеним обрасцем (Новаковић, „Прилози", 45-46, 51).

на лицу места. Виктор се веома ражестио, тврдећи да он и не иде по милостињу, него да носи светиње патријарху Никону. Одмах је патријарху упутио молбу уз коју је приложио два списка светиња. На крају су монаси ипак пропуштени. Међутим, тек тада су се нашли у незавидном положају, који је могао веома скупо да кошта сам манастир. Када су ранију даровну грамоту предали на потврду, у царској канцеларији је примећено да је у тексту „изгребана“ бројка што одређује колико година мора да прође између два доласка. Архимандрит Виктор је покушао да се оправда, тврдећи да је повељу у таквом стању добио још 1645/46. године, по повратку претходног посланства. Наравно, повеља им је одузета. Ипак, као да је цар прешао преко тог неуспелог покушаја да се избегне дуги рок од десет година, за који, иначе, није познато када је уведен. Штавише, новом даровном грамотом од 3. јуна 1658, размак између два доласка смањен је на седам година. На име помоћи добили су 70 рубаља, уз плаћене трошкове путовања по Русији. Отпуштени су 11. јула. Као стална опомена, у новој повељи је описан покушај „воровства“.[23]

После тачно седам година, у Москви су се 1665/66. појавили хиландарски изасланици с архимандритом Јоаникијем на челу. О тој посети постоје само посредне вести. Штампар московске штампарије, монах Јосиф Белој Дјадкин, поклонио је тада Хиландару једну *Лествицу*. Није потврђено да су се монаси у манастир вратили с царском милостињом. Чудно је што су се хиландарски молебници појавили у Путивљу пре предвиђеног рока, већ 18. марта 1669. године. Архимандрит Георгије и његови пратиоци нису пропуштени у Москву, што би могло да значи да је претходно посланство ипак добило редовну помоћ. Посланица што су је носили патријарху Јоасафу ипак је стигла у Москву. У њој је описано безнадежно тешко стање, погоршано дугогодишњим ратом за Крит. Осим те посланице, постоји и заједничка општа посланица свих атонских манастира, писана истим поводом, коју је, изгледа баш у то време, донела мешовита светогорска „дружина“, предвођена ивиронским архимандритом Исаком. На општој посланици налази се и печат манастира Хиландара. Хиландарци су 10. августа још увек били у близини границе. Надалеко чувени архимандрит Кијево-печерске лавре, Инокентије Гизијел, поклонио је тада Хиландару своју управо одштампану књигу *Мир с Богом человеку*. Нешто јужније, у Баришову, царски пуковник и заповедник запорошко-перејаславског пука, Иродион Раич, приложио је, „за отпуштеније грехова“ својих, једно *Јеванђеље* штампано у Лавову.[24]

Као да се ред долазака потпуно пореметио. О њима нема вести ни у доба владавине цара Феодора III (1676–1682). Тек 1683. године, 9. јула, у Москви се појавио архимандрит Гаврило с тројицом монаха. Док су чекали на пријем код царева, монаси су обилазили могуће прилож-нике. Стари приложник, штампар и монах Јосиф Белој Дјадкин, опет је 13. септембра поклонио Хиландару једну богослужбену књигу за вечни помен себи и својим сродницима. Малолетни цареви Иван V (†1689) и Петар I (1682–1725) примили су две посланице. Једну писану у Хилан-дару, а другу у самој Москви. Разлог за настанак ове потоње најмање је то што је прва била насловљена само на Ивана V. Цареви нису издали посебне повеље, него су своје одлуке дописали на ранијим очевим грамотама. На грамоти Алексеја Михаиловича из 1658. године додали су 7. новембра 1683. да на себе преузимају извршавање свих очевих одредаба о „милостињи“ и путној потпори. Друга одлука тицала се одузимања подворја. Тада веома моћан, патријарх Јоаким одузео им је подворје за потребе Руске цркве, па су Хиландарци замолили за неки други двор, сличан пређашњем. Напоменули су да им је просечан годишњи приход од закупа подворја износио око 100 рубаља, па би они, ако већ нема других могућности, прихватили и новчану надокнаду. Очигледно, требало је царске старатеље подсетити на раније ктиторство свих руских царева, а нарочито Романових. Иначе, проблеми у вези с држањем двора јављали су се још 1660. године. Грчки трговци који су по споразуму с Хиландарцима ту одседали, жалили су се цару да их власти, из неког њима непознатог разлога, одатле терају.

---

23 Димитријевић, „Грађа“, 126; Kämpfer, „Die russischen Urkunden”, 293-295.

24 Димитријевић, „Грађа“, 127; Срећковић, „Неколико српских споменика“, 37-38; Невострујев, „Посланица“, 19-23; *Записи*, IV, бр. 6955, 6970, 6974.

На ранију повељу Алексеја Михаиловича о потврди подворја из 1652, дописано је 9. марта 1684. године да ће им се на име одузетог подворја додавати 30 рубаља сваки пут када дођу по редовну милостињу од 70 рубаља. То значи да су од тада сваке седме године добијали по 100 рубаља у самуровим крзнима. Додавање царских одлука на раније грамоте потврђује да су се и златопечатне грамоте носиле на далеки пут, па није чудо што су се многе изгубиле или су у пљачки отете. Баш тих неколико редака на очевим повељама последње су заповести руских царева које се чувају у Хиландару.[25]

Хиландарци су наредни пут пуштени у Москву тек 1715. године. Архимандрит Макарије је на саслушању тврдио да им од 1684. године није дозвољаван улазак у Русију. И када су долазили у прописане године (то би требало да буду 1691, 1698, 1705. и 1712), стизали су само до Кијева. Из Макаријеве молбе види се да тих година ни на граници нису добијали предвиђену помоћ. Ни те, 1715. године, није им надокнађена милостиња за пропуштене године. Макарије је добио свега 100 рубаља. Можда би се разлози за овакав став Петра Великог могли пронаћи у великој исцрпљености земље због његове освајачке политике, као и у прекомерној навали калуђера просјака из целог источног света. Помоћ из Русије стизала је и током XVIII века, иако умањена и нередовна.[26]

Хиландарци су пажљиво бирали представнике које су слали у Москву. Били су то најистакнутији јеромонаси, архимандрити или игумани. Тиме су показивали колики значај придају руском цару као великом ктитору. С друге стране, њихова поузданост није смела да буде предмет сумње, будући да су се враћали с огромним свотама и драгоценим црквеним сасудима, а уз то су носили преважне златопечатне царске грамоте.

Хиландарци никада нису долазили празних руку. Њихови дарови, често намењени свим најважнијим члановима царске породице и патријарху, увек су били брижљиво одабрани. Највреднији су поклањани у доба Ивана Грозног, када је и милостиња била највећа. Међу даровима су биле, често оковане сребром са позлатом, и честице моштију хришћанских светитеља: Јована Златоустог, великомученика Стефана, св. Лупа, св. Теодора Стратилата (неколико пута), св. Антима Исповедника, св. Стефана Новог, св. Андреје Првозваног. Доносили су и скупоцене иконе, пре свега Христа и Богородице. Међу најчешћим поклонима у XVI веку биле су иконе српских светаца и првих манастирских ктитора, Саве и Симеона, а једанпут и светих владара, краља Милутина и кнеза Лазара. Хиландарци су на тај начин ширили култ српских светаца, што је у Русији наилазило на добар одјек, нарочито током друге половине XVI века. Таквој врсти поклона припадала је и једна икона Св. Саве и св. Симеона, насликана 1555/56. године по наруџбини духовника Прохора и попа Никифора. Иако се по својој уметничкој вредности не издваја од просека, занимљива је по томе што је на свитку што га Симеон држи у руци написана изразито антиисламска порука на грчком језику, потпуно неуобичајена за савремене иконе двају српских светаца. Смисао је, тврди се, био у томе да се руској царској породици предочи супротстављеност хришћанског и муслиманског света и истакне отпор Срба исламском продору. Средином XVII века цареви су почели да се занимају и за најзначајније светогорске светиње, чудотворне иконе, заштитнице великих манастира. Уз најсвечаније богослужење и посебан празнични ритуал, прво је 1648. године пристигла копија Богородице Иверске. Потом је, 28. јуна 1661. године, с једнаким почастима и благословом патријарха Никона, дочекана и копија хиландарске Богородице Тројеручице. Зачуђујуће је да икону нису донели Хиландарци, него архимандрит Теофан Србин из манастира Кастамонита. Већ 16. октобра свечано је постављена у храму Васкрсења Новојерусалимског манастира код Москве. Гласовита икона убрзо је постала

25 Димитријевић, „Грађа“, 127-129; Леонидъ, *Историческое описаніе*, 108-109; Kämpfer, „Die russischen Urkunden”, 273-274, 291-295; *Записи*, IV, бр. 7096.

26 Димитријевић, „Грађа“, 131-133.

узор иконописцима, што је морало утицати на ширење њеног култа. Велики углед хиландарске светиње свакако је допринео одзиву верника када су монаси долазили у писанију.[27]

Московско царство је своју духовност и културу црпло из грчких источника. Почетком XVI века, учени светогорски монаси свакако су били међу најпозванијим тумачима идеја православног хришћанства. Руси су им веровали, позивали их и на њих се ослањали. У томе је, првенствено због свог угледа, посебну улогу имао Хиландар, као највећи и најјачи манастир у рукама монаха српског порекла. Срби су већ одавно на свој језик превели највећи број богослужбених књига. Њихов језик је био разумљив, па није ни чудо што им је у многим случајевима давана предност над грчким монасима. Доцније, нарочито у XVII веку, ситуација се донекле преокренула. Све више књига стизало је баш из Русије. Увелико надраставши негдашње средњовековне оквире, Русија је тада, као „трећи Рим", не само утицала на развој него је и сама, све више, постајала извориште нових духовних токова.

Василије III (1505–1533) био је један од оних великих кнежева који су учвршћивали не само политичке него и културне и духовне темеље будућег најјачег православног царства. Од прота Свете Горе тражио је да му препоручи и пошаље учене монахе који би веродостојно преводили црквене књиге. У доба када је у једној таквој мисији у Русији боравио учени отац Максим Грк из Ватопеда, можда потпуно независно од њега, 1516/17. године стигао је још један Светогорац, старац Исаија. Он је великом кнезу донео на дар *Житије Светог Саве*, што би могло да укаже на његово српско порекло, али не и на манастир из кога је кренуо, јер је у то време било неколико манастира с великим бројем српских монаха.[28]

Какву све судбину може имати једна књига, речито говори пример *Беседа Јована Златоустог на Матеја*, преписаних у Хиландару 1621/22. године. Књигу је још 1523/24. са грчког на руски језик превео инок Силуан из манастира Тројице Сергијевске, по упутствима Максима Грка. Она је, као и многе друге, неким путем стигла у Хиландар, где је преведена на српски језик. Глад образованих монаха за ретким књигама, и онда када нису биле богослужбеног садржаја, била је велика. Григорије, у схими свештеноинок Василије, сам сведочи у запису да је дуго трагао за књигом Јосифа Флавија *Јудејски рат* на српском језику. Распитивао се по Светој Гори, по манастирима у српским, па чак и бугарским земљама. Пронашао ју је тек у Русији, приликом једног од својих одлазака по милостињу код Ивана Грозног. У руском преводу, како каже, „била је веома тешка нашем српском језику на читање, јер многи не знају да читају и разумеју руске речи". Он се током својих путовања „не много привикао руском језику", па се 1585. године, боравећи тада у Карејској испосници, усудио да књигу „препише српским речима", тражећи опроштај ако понегде буде неразумљив због своје неукости.[29]

И други су Хиландарци желели да оду у Русију како би нешто научили. Некада су одбијани, јер се мислило да је то само изговор за неодобрено скупљање прилога. Јеромонаху Андреји и старцу Михаилу дозвољено је 1632. године да остану у неком од руских манастира. Док се о Андрејиној даљој судбини не зна ништа, о Михаилу се може рећи да је 1636. године затражио и добио дозволу за излазак из Русије, како би, по свом завету, обишао Јерусалим и вратио се на Свету Гору. Други Хиландарац, јерођакон Јоасаф, већ је на граници у Путивљу 1670. године отворено рекао да му је циљ „учење књижног словенског наречја". Уза се је носио потврде цариградског патријарха и молдавског митрополита о свом чину, као и препоруку хиландарског архимандрита Георгија. Јоасаф се није снашао у Москви, а није му пружена ни одговарајућа

---

27 Петковић, „Хиландар и Русија", 152-159; исти, „О култу светогорских чудотворних икона у Русији", *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 126-142; Ђурић, „Једна антиисламска икона", 119-141. Архимандрит Теофан Србин је доцније заточен у Кирило-белозерском манастиру у Новгородској области (1663–1666), где је саставио један прилично непоуздан опис Свете Горе („Разсказъ", 1-15; Теофан Србин, 7-13).

28 *Сношенія*, I, 24-49; Синицына, 110-136. Запис о дару, ћирилицом, постоји у три руска рукописа (*Записи*, I, 429).

29 *Каталог*, бр. 280.

помоћ. Скитња и глад натерале су га да моли власти за додељивање дневног оброка или за отпуст и превоз до границе. Већ у августу отпуштен је без икакве милостиње.[30] Не треба помислити да се Јоасаф нешто замерио властима. Русија је била просто опседнута бројним монасима што су долазили са целог православног Истока. Тај неконтролисани прилив некако је морао да се заустави. Ипак, остаје питање да ли је требало правити неку разлику између обичног луталице и монаха жељног знања.

Један од најученијих познавалаца и преводилаца руских богослужбених књига био је хиландарски духовник Дамаскин. Још 1632/33. године исправљао је једну руску верзију *Књиге постанка неба и земље* (*Шестоднев*) Јована Златоустог. Много се намучио, јер су речи биле „тврде, не по језику" српском. У запису на књизи дао је савет потоњим преписивачима да „ако могу, исправљају руске речи на свој језик добро и благо, а ако не могу, онда да пишу онако како је у изводу". На руске књиге, написане или штампане пре реформи патријарха Никона, често се гледало као на јеретичке јер се нису држале грчких канонских мерила. А управо такве књиге поседовао је старац Дамаскин. Он их је тумачио, отворено ширећи у њима садржана учења. Грцима је највише сметало учење о томе да се треба крстити с два прста. Светогорски сабор је у пролеће 1650. године осудио Дамаскина и још двојицу монаха. Наређено му је да баци у огањ све руске књиге. Пошто се опирао одлуци, припређено му је да ће и сам тако завршити. На крају, ипак је био приморан да књиге спали и одрекне се њиховог учења. Сабор га је предао присутном Турчину, који га је потом бацио у тамницу. Одатле се искупио својим новцем. О суђењу сведочи руски монах, игуман Арсеније Суханов, који је с пролећа 1654. године боравио и радио на Атону, по жељи руског патријарха Никона. Никон се средином XVII века прихватио исправљања и уједначавања руских литургијских књига. Једна од првих ствари које је учинио била је да на Свету Гору пошаље поверљивог човека што би претресао манастирске библиотеке и изабрао узорне књиге по којима би се извршиле преправке. У „књижном скровишту" Хилан-дара, Арсеније Суханов је између априла и јуна 1654. године, после пажљивог прегледа, издвојио и обележио тринаест српских и седам грчких рукописа. Оставио их је Хиландарцима да их понесу када буду кренули за Москву. Игуман Виктор је 6. новембра 1654. године написао посланицу патријарху и предао је архимандриту Теодору, јеромонаху Теофану и слуги Обраду да их са књигама понесу у Москву. Веровао је да ће ту жртву и показану добру вољу руски патријарх и цар знати да цене. Арсеније је обишао све атонске манастире и сви су му показали своје благо. Откупио је укупно 498 књига за 3.700 талира и 2.000 крзана кунице вредних 580 талира. И Сабор је упутио посланице патријарху и цару, 16. јуна 1654. године, нешто пре Хиландараца. У посланици патријарху истакли су своју велику, свесну жртву:

> „Тако нашу ка великом ти светитељству благопокорну показасмо послушност, но знај, о преосвећена главо, да имамо веома чврсту клетву од блажених ктитора о присвајању и предавању ових божаственних књига божаственим манастирима Свете Горе Атонске – да се нико не дрзне износити их са Свете Горе. Ми, пак, поуздано знамо у Христу Богу нашему непоколебиму чврстину вере вашега православља [...]. Бога прослављамо који је изволео да нас сједини јединством непорочне вере због које смо се дрзнули да преступимо завештање блажених ктитора наших. И божаственој твојој заповести повинујући се, ради утврђења православља и ради спасења многих душа и ради истините љубави коју имамо према правоверном и Богом венчаном нашем цару Алексеју Михајловичу, самодршцу све Русије, и према великом ти светитељству – дадосмо ову ризницу божаственних књига. И, ево, слушасмо како твоје светитељство хоће добру ревност [и] старање да учини, то јест ове [књиге] на словенски језик преводити. Ми за ово молимо да Бог [...] поспеши да се испуни твога светитељства добра ревност према његовој вољи светој."

30 Димитријевић, „Грађа", 119, 127; *Сношенія*, II, 142.

Потом су исказали наду да ће њихова жртва бити плодотворна и богоугодна:

„Но, укратко хоћемо нешто да споменемо твојој премудрости [...] не саветнички, већ молбено [...]. [...] одважујемо се говорити – опет те молећи да нам опростиш – ако тако желите ове божаствене књиге да оденете у красну одећу словенског дијалекта, добро дело, богоугодно и похвално желите од свих који праведан ум имају. Али, [...] молимо сви скупа твоје велико светитељство – да преводиоци који ће преводити ове књиге буду истински православни, да не буду вуци одевени у овчију кожу што раздиру и кваре богонадахнуте речи према својственом им злоумљу, да не буду напојени од мучног и смрадног потока, велим, латинског, богомрског мудровања. Јер ти су непријатељи и противници нашег православља, да уместо пшенице православља не израсте кукољ злог учења, да уместо благослова од Бога не привучемо клетву душама нашим и да се тако невољно нађемо криви за грех [...].“

Очигледно, плашили су се већ широко исплетене и веома активне мреже прикривених унијата.[31]

Доцније, 1669. године, на Свету Гору је стигао руски учитељ Самуил Бакачич, Украјинац родом. Вредни даскал с чином јеромонаха боравио је више од две деценије у Хиландару, пиргу на Спасовој води, скиту Св. Ане и другим манастирима, предано преписујући и преводећи грчке и руске богослужбене књиге (*Месију истиног* Јоаникија Гаљатовског) на српски језик. Његови преводи, нарочито с грчког, доцније су се раширили по српским земљама, тако да се може рећи да је, и шире гледано, тај књижевни посленик имао извесног утицаја на савремену српску књижевност.[32]

Данас се у Хиландару чува преко двадесет руских или украјинских рукописних и око седамдесет штампаних књига, насталих у раздобљу од краја XV до краја XVII века. Највише их је штампано у Москви, Кијеву и Лавову.[33] Наравно, тај број би био много већи да књиге нису спаљене 1650. године. Ни приближно није могуће утврдити колико је књига тада изгорело.

Такође, у манастирској ризници постоји више десетина руских икона, углавном малог формата. Већина је стигла у доба владавине Ивана Грозног. Поред општих тема, многе приказују ликове чувених руских светитеља: св. Сергија Радоњешког, св. митрополита Алексија Чудотворца, св. Леонтија Ростовског, св. Јефтимија Чудотворца и других. Занимљиво је да су Руси даривали и иконе српских светаца. Тако је средином XVI века у Хиландар стигла икона с ликовима св. кнеза Лазара и св. Ђорђа Кратовца.[34]

Није увек лако открити путеве којима су књиге или иконе стизале у Хиландар. Вероватно су их најчешће доносили хиландарски молебници при повратку из писаније по Русији. Размена уметничких дела и књига, самим тим и ширење култова домаћих светитеља, оставили су значајан траг како у Русији тако и у Хиландару.

---

31 Димитријевић, „Грађа“, 124-126; исти, „Одношаји“, I, 277-279; *Записи*, I, бр. 1458; *Каталог*, бр. 188; *Antologija*, 363; Новаковић, „Прилози“, 54-57; Ђ. Трифуновић, „Посланица Светогораца руском патријарху Никону“, у: исти, *Огледи и преводи XIV–XVII век*, Београд: Источник, 1995, 119-122; Στ. Π. Κυριακίδης, Ἡ ξαγωγὴ χειρογράφων ξ Ἁγιου Ὄρους, Μακεδονικά 4 (1955-1960) 532-533; M. Lascaris, “Arsène Suchanov et les manuscrits de l’Athos. Un nouveau document (10 juin 1654)”, *Byzantion* XXVIII (1958) 543-545; Б. Л. Фонкич, *Греческо-русские культурные связи в XV-XVII вв. (Греческие рукописи в Росии)*, Москва 1977, 68-79. Ласкарис и Трифуновић наводе 3.750 талира и 40 крзана кунице, уместо 3.700 талира и 50 x 40 крзана, како стоји у Новаковићевом тексту. Цена крзна одговара Новаковићевом тумачењу текста. Цитати су узети из Трифуновићевог превода. О Дамаскину вид. у поглављу *Игумани и монаси*.

32 Ђ. Сп. Радојичић, „Стари српски писци украјинске народности (од краја XV до краја XVII века)“, у: исти, *Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба*, Нови Сад 1967, 264-272.

33 *Каталог*, бр. 43, 66, 71, 76, 95, 110, 113, 116, 156, 184, 185, 189, 281, 302, 323, 401, 407, 412, 484, 605, 634, 650, 764/VI; Радовановић, већина наведених наслова.

34 Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 152-154; Петковић, „Хиландар и Русија“, 162-164.

Периодична „милостиња“ руског двора установљена је средином XVI века. Помоћ је и до тада стизала, неколико пута, али само у оквиру опште суме намењене свим атонским манастирима. За разлику од „оброка“ из Влашке, који се давао сваке године, руски цареви су своју милостињу условили доласком најпре на сваке три, а у XVII веку на сваких седам година. Само према поузданим подацима, *руски двор је током два века Хиландару доделио преко 5.000 рубаља*. Тачан износ немогуће је утврдити јер то не дозвољавају извори. Вредност рубље кретала се од једног до два златника. Дар је често био изражен у самуровим или неким другим крзнима, за која се у Османском царству добијало више новца него што су она вредела у Русији. Ипак, укупно узев, чини се да је Хиландар из Русије добио мање готовог новца него из Влашке. Оно у чему се влашка помоћ не може мерити јесте огроман духовни утицај, чији су трагови и те како видљиви. Ваља истаћи да је у очима руског двора Хиландар спадао међу најцењеније атонске манастире. Можда су само Лавра и Ватопед добијали веће суме. Знатно је мање давано чак и Св. Пантелејмону, коме су руски господари били матични ктитори!

Писанија

Углавном редовна помоћ влашких и молдавских војвода и руских владара, као најмоћнијих православних покровитеља, за Хиландар је била од огромног значаја. Њоме је покриван велики део редовних и ванредних трошкова. Поред тога, отворена врата њихових дворова уливала су монасима сигурност и наду да неће бити изневерени у доба претећих криза. Можда најтеже време, када се редовна помоћ показала недовољном, настало је после принудног откупа манастирских поседа 1569. године. Светогорски манастири, у новчаној оскудици и притиснути растућим дуговима, као уосталом и сви други хришћански храмови у Османском царству, били су приморани да организовано потраже помоћ и на другим странама. Иста судбина задесила је и Хиландар. Прикупљање помоћи у далеким крајевима сигурно није иницирала криза из 1569. године. Хиландарски монаси боравили су у Литванији још 1549. године, и то баш ради писаније. Током прве половине XVI века срећу се и у јужној Угарској, у обе влашке кнежевине и у Русији. Иако нема потврде у изворима, извесно је да су на тим путовањима користили прилике да наклоњеним слушаоцима укажу на своје невоље. Ипак, криза изазвана откупом 1569. године свакако је допринела да се боље организује и озваничи одлазак монаха по убирање добровољне помоћи не само од православних владара – покровитеља него од сваког ко је имао жељу да је пружи. Према писму – типику цариградског патријарха Јеремије II из септембра 1574. године, чији је циљ био да унесе више реда у живот светогорских манастира, само се великим манастирима дозвољава да шаљу монахе по помоћ. Свим осталим монасима из многобројних келија забрањено је да напуштају Атон, посећују околне епархије и моле милостињу за себе. Каткад су представници свих манастира саборно одређивали неколицину путника који ће прикупљати помоћ за целу светогорску заједницу.[1]

Манастири су упућивали по неколико најугледнијих монаха у *писанију* у разне области, највише тамо где се очекивао благонаклон пријем. Такав пут звао се *скупљање писаније*, или *одлазак у писанију*, зато што су имена приложника монаси уписивали у посебне књиге како би била помињана на богослужењу у манастиру. Ређе се употребљавао и термин *прошња*, свакако не у данашњем погрдном значењу. Писанију су скупљали *путници*, *таксиоте* (ταξιδιώτης = путник), на грчком каткад означавани као: „они који примају све“ (πάνδοχος). *Милостиња*, како се прикупљени новац тада званично називао, у целини је припадала манастиру. Монаси су могли да подмирују само путне трошкове, а на њих је често одлазила и половина добијених средстава.[2]

Путници су уза се носили игуманова (или саборска) писма – посланице намењене патријарсима (српском, руском), владикама оних епархија које су намеравали да обиђу, заповедницима области, угледним људима и манастирима, једном речју, свима чија би препорука олакшала и поспешила писанију. Већином писама најпре се молило за дозволу, а тек потом за препоруку. Сачувано је више разноврсних посланица, што оригиналних, што у виду концепта. Све су оне састављене на веома сличан начин. Како су писане с циљем да се добије што вреднија милостиња, на жалбе о јадном стању, злоупотребама Турака, неисплаћеним дуговима и заложеним црквеним

---

1 Сава Хиландарац, *Света Гора*, 71 (први је тврдио да су одлазак у писанију покренули конфискација и откуп имања у доба Селима II); Фотић, „Света Гора“, 146; *Записи*, I, бр. 551; Ивић, 135-136; уп. поглавља *Влашка*, *Молдавија* и *Русија*; Meyer, 215-218; Mendieta, 109; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 29; АМХ, Српска акта, 116а [А 7/11] (опис у: Д. Синдик, „Српска средњовековна акта“, бр. 116а). Захваљујем г. Д. Синдику на љубазно уступљеном прекуцаном тексту документа.

2 Сава Хиландарац, *Света Гора*, 71; *Записи*, I, бр. 551, 1114; IV, 6684 и др.; Димитријевић, „Грађа“, 130; Р. Грујић, „Писма пећских патријараха из другог и трећег деценија XVIII-ог века“, *Споменик* LI (1913) 122; исти, „Одношаји светогорских и других манастира са митрополитима карловачким“, *Споменик* LI (1913) 56, 60; Ricaut, 247; Mendieta, 115.

сасудима треба првенствено гледати као на реторичке фигуре. Само ако се то има у виду, посла-нице се могу користити и као извор података о тренутном положају и кризи одређеног манастира. Концепти су и сачувани зато што су служили као образац потоњим посланицама. *Зборник* сачињен на Светој Гори током друге половине XVII века садржи низ концепата таквих посланица и писама упућених разним, именованим и неименованим личностима широм православног света.[3]

Путници су и од османских власти тражили потврде и фермане који би им омогућили несметан пут и прикупљање милостиње. Када се описивао задатак путника, у османским документима су коришћени изрази попут: „проповедати за новац“ (*cerr ėtmek*, израз који се, иначе, употребљавао за студенте исламске теологије што су зарађивали новац као путујући проповедници), „излазак у обилажење (пешке или коњем) херцеговачке стране путем проповедања за новац” (*cerr ṭarīḳile Ḥersek cānibini geşt ü güẕār ėtmeğe çıḳmaḳ*), „молити“, „просити“ (*dilemek*), „скупљање милостиње прошњом за манастир према њиховим верским обичајима“ (*āyīnleri üzere manāstırlar içün sā'illik ile ṣadaḳın cemᶜi...*), „готовина и ствари скупљене од људи милости-њом“ (*ṣadaḳāt-i nāsdan cemᶜ olunan nuḳūd ve eşyā*), „милостиња и завети прикупљени за сиротињу поменутог манастира“ (*manāstır-i mezbūr fuḳarāsı içün cemᶜ olunan ṣadaḳāt ve nüzūri*). Интересантно је то да се у ферманима из 1589. године писанија подводила под „скупљање државних пореза“ (*mīrī rusūm cemᶜine çıkmaḳ*). Нагласак на „скупљању државних пореза“ вероватно је требало да допринесе бољој заштити путника од самоволје локалних службеника. Јасно је да монаси нису предавали милостињу држави, него свом манастиру. „Скупљање државних пореза” треба схватити искључиво у посредном смислу: да од средстава прикупљених милостињом сам манастир плаћа држави дажбине, подразумевајући пре свега посебне порезе на прикупљена средства, дарове и завештања (*taṣadduḳ akçesi, parisiye, protesi*), а они нипошто нису били занемарљиви. Хиландарци су на пут кретали опскрбљени царским заповестима, или овереним преписима заповести, које су биле намењене свим беглер-беговима и кадијама у европском делу Османског царства.[4]

Сачувана грађа показује да су монаси обилазили готово све балканске крајеве. Иако је сасвим извесно да су чешће походили богатије области, и то оне насељене српским живљем, постојећа грађа не омогућава да се нека од њих посебно издвоји. Хиландарски молебници имали су великог успеха и у непосредном залеђу Халкидике, међу претежно бугарским и грчким становништвом, па и у самој Анадолији. Припадништво православној вери и светогорској заје-ници, као и углед самог манастира, били су од пресудног значаја. Па ипак, у позније доба, нарочито у XVIII веку, Хиландарци су се у једној општој посланици на грчком језику (после 1722) отворено пожалили: „А како је наш манастир од друге народности, јер у њему обитавају Срби и Бугари, зато не пролазимо лако у сваком месту“. С друге стране, велики грчки манастири, Лавра, Ватопед, Ивирон, Есфигмен, али и други, пишући посланице на српском језику, успевали су да прикупе знатну милостињу у српским и бугарским крајевима, поготово у XVIII веку.[5]

---

3 Georgirenes, 100; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 21-25, 29; АМХ, Српска акта, 116а [А 7/11] (опис у: Д. Синдик, „Српска средњовековна акта“, бр. 116а); Miklosich, *Monumenta Serbica*, 559-560; Новаковић, „Прилози“, 45-57; Ђ. Трифуновић, „Светогорски образац за писма у Лешку земљу или Малу Русију“, *Археографски прилози* 3 (1981) 161-165.

4 АМХТ, 2/160, 11/797, 3/236, 3/239, 3/246а, 3/249, 11/VIII, 11/IX, 8/65, 7/55 (регест у: Б-Б, 200/бр. 84), 8/96а. О порезима на милостињу и друга прикупљена добра вид. Kabrda, 72-73, 80-84.

5 Потпунији одговор на питање о одредиштима, учесталости путовања и успеху хиландарских путника свакако ће дати детаљна анализа *проскомидија*, *поменика* и *катастиха* сачуваних у Архиву манастира (*Каталог*, бр. 510, 511, 518, 519, 521, 522, 524, 790). Писмо на грчком језику објављено је у: Р. Грујић, „Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с миниатурама“, *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области* I (Скопље 1936) 389-394. О есфигменским путницима међу српским живљем сведоче вести из 1633 (Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, 113). Путници из Лавре, Ватопеда, Св. Павла, Зографа и Ивирона забележени су тек почетком XVIII века, што не значи да их није било и раније, вид. Р. Грујић, „Одношаји“ и „Прилошци за историју одношаја карловачких митрополита и епископа са Истоком и Св. Гором“, *Споменик* LI (1913) 44-47, 50-53, 57-58, 98-100, 103-104.

Европа око 1620. године
Правци кретања хиландарских „путника“ 16-17. век.

Година	*Монаси*	*Место*	*Извор*
1495/96	*бивши прот, ј. кир Козма, с. кир Јосиф*	Купиник	Невострујев, „Три хрисовуље“, 272-277
1502, 11.6		Будим	Miklosich, *Monumenta Serbica*, 546-548
1506, 26.5		Нађлак (Чанадска жупанија)	Невострујев, „Три хрисовуље“, 278-283
1536, 20.2	*Рашани и Грци*	*Угарска*	Ивић, 135-136
1549, 26.5	ј. Максим, Анастасије	Ковељ, Литванија	*Записи*, I, бр. 551
1572/73	*д. Василије Светогорац*	*манастир Крупа*	*Записи*, III, бр. 5620
1582/83	ј. еклесијарх Григорије с братијом	Пољска (с Литванијом и Украјином)	Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 24-25
1589, 17.6	поп Никодим	Будимски, Темишварски, Босански и Румелијски ејалет	АМХТ, 11/VIII
пре 1622 (вид. 1589?)	Никодим, бивши путник		*Записи*, I, бр. 1114
1589, 17.6	ј. Арсеније са сапутницима	Будимски, Темишварски, Босански и Румелијски ејалет	АМХТ, 11/IX
1590, 16.7		Румелијски, Будимски, Темишварски и Босански ејалет	АМХТ, 12/1/17
1595, 27.10		Румелијски, Будимски, Темишварски и Босански ејалет	АМХТ, 12/1/17
1551-1684/85 (1599-1600-1605/06?)	и. Јоаким	Будимски, Темишварски и Босански ејалет	АМХТ, 11/803; 12/4/1, 7/55; *Записи*, VI, бр. 10096
1599/1600	поп Исаија	Доростор, Разград, Црно море	*Каталог*, бр. 111; *Записи*, IV, бр. 6486
1599/1600	Акакије	Браничево, Кучајна	*Каталог*, бр. 34
1604, 8.6		Румелијски, Будимски, Темишварски и Босански ејалет	АМХТ, 8/65
1605/06	п. Јоаким	Херцеговина	*Записи*, VI, бр. 10096
1611/12	д. Мојсије	*Темишварска митрополија (или Св. Гора?)*	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 69, *Каталог*, 287
1618, 30.11 (дат. писма)	Григорије Пејашиновић, поп Мелетије	Загреб	Miklosich, *Monumenta Serbica*, 559-560
1623/24		*Ново Село у Севлијевском кадилуку у Загори*	*Каталог*, бр. 327
1625/26	Нићифор	Грачаница	*Записи*, IV, бр. 6668
1627, 20.4	д. п. Иларион с братијом		*Записи*, IV, бр. 6684
1633, пролеће	Василије, ковач	Херцеговачки санџак (Пријепољски и Старовлашки кадилук)	АМХТ, 2/160
1633/34-1643, 27.7	поп Дионисије	Мађарска, Немачка, Беч, Москва, Устиколина, Дубровник и др.	*Записи*, I, бр. 1267, 1369
1636/37	даскал Јефтимије	манастир Сретење	*Записи*, I, бр. 1300
1638		Кијев	*Записи*, IV, бр. 6768
1645/46	поп Арсеније, Мисаило	Браничево	*Каталог*, бр. 34
1645/46	Нићифор	Грачаница	*Записи*, VI, бр. 10147
после 1648, 14.6	п. ј. Евлогије	манастир Хопово	*Записи*, I, бр. 1426, 1427

средина XVII века		манастир Косифиница, Копривштица, Белево, Једрене, Провадија, село Доврена, Татар Пазарџик, Костур, Рушчук, ... Црно море, Разград, село Арбанаси, Доростор, Враца, Боргаз, село Вистијар, Шанац Варадински, Јањево (?), Ђумулџина, Трново, Манастир, село Клисура, село Грамоста (?), Катреница, село Кожани, Ђулиско поље, Никопољ, село Елена, Свиштов, Јетрополье, село Калофер, ... село Пазарско, Вардар, Косово, село Велдриште, Јенице, манастир Трескавац, Прилеп, Воден, Скопље, манастир Пуста Бања, Пећка патријаршија, Дечани, Сопоћани, Дубочица, село Власи, Топлица, Крушевац, рудник Божица, Влајчево, Костенец, ... Самоков, Жеглигово, ... манастир Прокопије, Ниш, ... Браничево, Раваница, Сегедин, Ђурђеви Ступови, манастир Ораховица, манастир Куманица, Пловдив, Кратово, Хопово, Ходош, Карловци, Пожаревац, Крагујевац, Јањина, село Јеничани, Сер, ... Будим, ... Далмација, Шабачка нахија, Херцеговина, Неврокоп, ... Штип, Анадолија, село Ћелица, манастир Св. Лука, ... Добриловина, Разлог, село Бањско, манастир Цетиње, Довоља, Острог, Темишвар, ... Габрово, манастири Тројица и Равна Река, Ливно, манастир Морача, ... манастир Пивски, Бистрица, Бањани	*Каталог*, бр. 511 (према листовима 2 и 3 из *Албума)*
XVII век		Цариградска махала Кучук Караман, Провадија, Ахјолу, Никсебар	*Каталог*, бр. 524
друга пол. XVII века и доцније?		Коморан, Острогон, Векерда и др.	*Записи*, VI, стр. 167-169
друга пол. XVII века		*Пећка патријаршија, Београд, Ровиште, Угарска, Влашка, Пољска (с Украјином и Литванијом), Русија*	Новаковић, „Прилози“, 47-57; Трифуновић, „Светогорски образац“
1654, 23.4		Крстур у Бачкој	*Каталог*, бр. 36
око 1651-1660	Стефан, д. хаџи Теодор	Крижевци (Војна граница)	Веселиновић, 149-152
1669, лето	*п. Велике Лавре Илија с дружином, у име целе Св. Горе*	*Дупничко-самоковска епархија*	АМХ, српска грађа, 116 бб
1669, лето	*п. Велике Лавре Илија с дружином, у име целе Св. Горе*	*манастир Шишатовац*	Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 29
1670	д. ј. хаџи Атанасије	Ровишка митрополија	Медаковић, „Манастир Хиландар“, 103
1673	ј. Макарије	Коморан	*Записи*, I, бр. 1690
1688, пролеће	*Рафаило Зотовић, Теодор и Никифор, у име целе Св. Горе*	*Аустријско царство*	Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 30-31
1690		*Једрене*	*Каталог*, бр. 244.
1690/91-1693	і. Јов са дружином (6)	„Српске земље“, Београд, Будим, Мађарска, Аустрија, Влашка, Пољска, Москва	Димитријевић, „Грађа“, 129-131
1694, 23. 4	Јефрем	Печуј	*Записи*, VI, бр. 10202
1694		Пива, Добриловина, село Црколез, Црногорско подручје	*Каталог*, бр. 521
1694/95	ј. Михаило	манастир Јазак	*Записи*, I, бр. 2000
1699, 15.6	п. Јефрем	Печуј	*Записи*, I, бр. 2055

[*Скраћенице*: д. – духовник, и. – игуман, ј. – јеромонах, п. – проигуман, с. – старац. *Курзивом* су дати несигурни подаци. У табелу нису уписани изасланици упућивани по дубровачку свећу, те влашким, молдавским и руским господарима по редован оброк, мада су сви они успут често скупљали милостињу.]

Светогорски путници са саборном посланицом, значи с молбом за милостињу у име свих атонских манастира, помињу се код руског великог кнеза још 1508, 1509. и 1515. године. Из доба кризе изазване Кандијским ратом, сачуване су три опште посланице, све три из 1669. године. Две, написане крајем јуна, понео је проигуман Лавре Илија, с „дружином", дупничко--самоковском владици Висариону и братији манастира Шишатовца, док је трећа, по ивиронском архимандриту Исаку, упућена руском цару. Све опште посланице упућене су на јасно одређене адресе. Из њих се не може видети да ли су путници тада обилазили и друге могуће приложнике.[6]

Дозвола световних и црквених власти била је неопходна и када се одлазило у друге државе. Сачуван је концепт такве молбе упућене пољском краљу Стефану Баторију 1582. године. Треба напоменути да је Пољска тада обухватала простране православне области: пре свега Украјину, с чувеним манастирским средиштем у Кијеву. Том приликом монаси су понели и посебно писмо за ковељског кнеза Андрејa (Литванија), с молбом за помоћ манастирској болници. Неку годину доцније, и руски патријарх Јов је својом повељом од 16. априла 1591. дозволио хиландарским изасланицима с архимандритом Григоријем на челу, да са његовом препоруком, без временског ограничења, скупљају милостињу по целој Русији. Сачувана је и једна диплома аустријског цара Леополда I из 1688. године. На латинском језику монасима се дозвољава обраћање побожним хришћанима за помоћ. Поменуте дозволе свакако не значе да су монаси тада први пут стигли у назначене државе да скупљају милостињу (вид. табелу). Дозволе су се морале обнављати при сваком новом доласку, а можда и приликом промене световног или црквеног поглавара.[7]

Иако то није у непосредној вези са самом писанијом, овде ваља рећи да су се Хиландарци обраћали за помоћ и католичким прелатима, укључујући и самог папу. За тадашња времена то није било чудно. Већина значајних светогорских манастира дописивала се са Светом столицом, тражећи подршку и новац. Колико се зна, Хиландарци су упутили само једно писмо. На наговор которског фрањевца Антонија Каталезија, игуман Иларион је априла 1618. године замолио папу Павла V за помоћ. Писмо је састављено тако да остави утисак како су монаси спремни за унију. Свесни да је у питању само игра речима, папе су Светогорцима на сличне молбе некада одговарале писмима охрабрења и препорукама, али никада нису слале новац. Хиландару, изгледа, није чак ни одговорено. Новембра исте године, после посете Риму, духовник Григорије Пејашиновић и поп Мелетије стигли су и у Загреб, где су бискупу Петру Дмитровићу предочили манастирске невоље. За разлику од претходног писма, бискупу су предали посланицу писану ћирилицом. Посланица је пуна израза карактеристичних за католички речник. Чак је и игуман Иларион себе назвао „понизни вардијан и опат Иларионӯш". Пошто су загребачком бискупу Хиландарци захвалили на пређашњем дочеку, значи да им је он раније заиста учинио извесне услуге. Иако се из писма то не види, вероватно им је олакшао скупљање милостиње.[8]

Према сведочењу Јосифа Георгириниса из 1677. године, избор путника текао је тако што би игуман прво одредио старешину, најчешће већ искусног путника, угледног јеромонаха, духовника или проигумана. Он би се поклонио игуману и, пошто му је целивао руку, сам би изабрао своје сапутнике. Сапутници би се, после целивања руку, обавезали на послушност игуману и старешини. Најчешће су на пут кретала по двојица монаха, мада се дешавало да их буде и више. На далеким путовањима често су их пратили млађи искушеници или слуге. Велики познавалац прилика у Османском царству, Енглез Пол Рико, изнео је 1679. године податак да је од 6.000 атонских монаха њих 2.000 стално на путу. Исти број „одсутних" монаха помиње и језуита Ришар 1669. године, мада, за разлику од Рикоа, каже да их укупно има 4.000.

---

6 *Сношенія*, I, 12-13, 20, 22-23; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве", 29; АМХ, Српска акта, 116а [А 7/11] (опис у: Д. Синдик, „Српска средњовековна акта", бр. 116а); Невоструjев, „Посланица", 19-21.

7 Димитријевић, „Документи хилендарске архиве", 24-25, 30-31; *Chilandar* 1915, бр. 93.

8 Mercati, 110-112; Miklosich, *Monumenta Serbica*, 559-560.

У сваком случају, на путу је увек била бар трећина а, каткад, можда и половина укупног броја свих Светогораца![9]

Османска власт дозвољавала је монасима – путницима да се „због страха пресвлаче“ када пролазе кроз опасна места, да носе „одећу по ђаурском обичају“ (*ḫavflarında taġyīr-i cāme eyledüklerinde āyīn-i kefere üzere olan libāslarına kimesne daḫl*...), да јашу коње и муле, па чак и да буду наоружани. Све су то права која су, колико се досад знало, уживали само патријарси и епископи, као и њихови егзарси, приликом убирања дажбина у својим епархијама. Она су у митрополитским бератима, додуше нешто познијим (XVIII век), означена другим изразима али са истим значењем (нпр. *kendü nefislerin eṣḳiyādan taḫliṣ ėtmekle tebdīl-i cāme ve kisve ėdüb ālāt-i ḥarb götürdüklerinde*...). Повластице су стекли и путници, вероватно зато што је и њихово деловање званично подведено под „скупљање државних пореза“. То свакако не значи да су сви хиландарски монаси, и они који нису скупљали писанију, могли да носе оружје када се коме прохте. Повластице те врсте сигурно су често изазивале додатну нетрпељивост представника локалних власти.[10]

Што год да су путници намеравали да понесу од манастирске опреме, крстова, епитрахиља, орара, књига, коња и другог, пред полазак би морали да се за то посебно задуже. Исто је важило за иконе и реликвије које су се износиле верницима на целивање. Од икона, посебну пажњу привлачи скупоцена икона Богородице с Христом младенцем, окована сребром и позлатом, с детаљима у чистом злату и бисерима. Ктитори су били влашки војвода Матеја Басараб и његова супруга Јелена. Настала је 1643. године, трудом бившег јенопољског митрополита Лонгина Коренића Бранковића. Није познато када је и како стигла у Хиландар. На средини доње ивице, просечен је сребрни оквир и у дрвету је издубљена мала шупљина у којој се чува свитак дуг око метар, а широк свега осам центиметара. Скривница се затвара сребрним поклопчићем, направљеним тако вешто да се на први поглед и не примећује. Свитак, данас веома оштећен, представља поменик Срба из Коморана, Острогона, Варада, Векерде и других угарских места. Бар тридесетак приложника уписало је себе и своју родбину, што укупно чини више од 140 имена.[11]

Међу драгоценим реликвијама што су их Хиландарци носили у писанију, прво место заузима део Часног крста. О њему говори и једини податак о изношењу реликвија до краја XVII века. Проигуман Јоаким „изнео“ је у Херцеговину 1605/1606. године „честноје древо“ и вратио га са „чашћу“. Тек у наредном столећу умножавају се извори што сведоче о излагању честица моштију, најчешће светих отаца Георгија (крв), Артемија (чељуст), Пантелејмона (од главе), Симеона Столпника (нога), Прокопија, Георгија Новог, Козме и Дамјана, архиђакона Стефана, Харалампија, архиепископа српског Арсенија, мученице Марине и других. Вероватно је већина тих реликвија ношена у писанију и пре XVIII века. Неке од њих, као мошти св. великомученика

---

9 Georgirenes, 100; Ricaut, 249; Hofmann, “Athos e Roma”, 145. Сличан начин бирања путника наводи и професор у католичкој школи у Кареји, Н. Роси, 1638. године: 1 јеромонах, 1 ђакон и 1 обичан монах (Hofmann, *Rom und der Athos*, 57).

10 АМХТ, 11/VIII, 11/IX, 12/1/17 (објављен у: А. Фотић, „Најпознатији хиландарски ферман“), 8/65; Kabrda, 45-46 (о митрополитским правима). Пре него што је критички приређен (Фотић, „Најпознатији хиландарски ферман“), АМХТ 12/1/17 је од 1892. неколико пута објављиван у целини или у изводима, увек са истим грешкама, вид.: П. Срећковић, „Марашли-Али-пашино писмо султану 1815 год. и ферман Мехмеда III од 1587“, *Споменик* XVII (1892) 137-138; „Нешто о манастиру Хилендару“, *Хришћански весник* XVI, I (1894) 12-13; М. Вукићевић, *Знаменити Срби мухамеданци*, Београд 1901, 52-54; исти, *Знаменити Срби мусломани*, Београд 1906, 41-43; „О хиландарском метоху у Нишу“, *Гласник. Службени лист Српске православне цркве* 6 (јуни 1958) 109-110; Самарџић, *Мехмед Соколовић*, Београд 1982[3], 104-105 (од 1971. неколико издања); исти, „Милешева и обнова српске цркве (1557)“, *Милешева у историји српског народа* (зборник радова са научног скупа), Београд 1987, 193 (други пут објављено у: исти, *Идеје за српску историју*, Београд 1989, 103); *Историја српског народа*, III-2, 48-49).

11 А. Младеновић, „Неке филолошке напомене о ’Тефтеру хиландарском’“, *Археографски прилози* 17 (1995) 248; *Записи*, VI, стр. 167-169 (Епископ Димитрије, 3-6).

Прокопија и св. Симеона Столпника, био је глас да поседују велику исцелитељ-ску моћ. Нису изношене само на „виденије и целованије“, него и на „врачеваније“. Руским владарима су обавезно дариване честице моштију познатих светаца. Њихова помоћ је била такве врсте да није било довољно да им се поднесу само на целивање.[12]

Када се ишло код великих покровитеља, какви су били влашке војводе и руски владари, на пут су се носиле повеље њихових претходника, као доказ о учињеној милости. Што се српских повеља тиче, „рукописни хрисовуљ светога Саве и светога Симеона“ хиландарски изасланици показали су деспотима Ђорђу и Јовану Бранковићу и њиховој мајци Ангелини у Купинику 1495/96. године. Изасланици су тиме „веома узвеселили срца наша”, написали су Бранковићи у својој ктиторској повељи. Само једна, знатно позније вест говори да су неке средњовековне повеље биле изнете из манастира без преке потребе и без знања братства. Повеље које је монах Тимотеј изнео из манастира, проигуман Пајсије је 1761. године пронашао у Сремским Карловцима и вратио у манастир. Повеље су биле од животне важности за манастир, јер су монаси и у турско доба њима доказивали право на своје поседе. Из манастира су највероватније изношене само у крајњој нужди, невољно и с великом пажњом.[13]

Путници су уз себе најчешће имали богослужбене књиге. Тако је поп Дионисије носио један *Псалтир* „у земљу Мађарску и Немачку у славни град Беч, а и у Москву и на ине путове“, како је сам забележио пред Дубровником јула 1643. године, потврђујући да књига припада Хиландару. Када је у ратним годинама 1599/1600. обилазио Браничево, хиландарски путник Акакије преузео је од духовника Исаије из Кучајне значајан прилог, рукописно *Четворојеванђеље* у кожном повезу. О томе је остављен запис на књизи. Сигурно није случајно што су је други путници, поп Арсеније и Мисаило, знајући њену историју, опет понели у Браничево 1645/46. године. Књига са записом као доказом, требало је да укаже на традицију даривања и примером охрабри будуће приложнике. Неке од књига нису биле богослужбене садржине. Теодосијево *Житије Светог Саве* показивано је и читано у Петроварадинском Шанцу, о чему сведоче вести из нешто позније доба (1732). Изношењем таквих дела на „прочитаније“ ширили су се култови српских светитеља и оживљавала историјска свест.[14]

Препоруке патријараха и владика подстицале су побожне хришћане на давање милостиње. У њима су се наводили прикладни цитати из Светог писма и беседа светих отаца. Милостиња је обезбеђивала спасење и очишћење од грехова – „блажени су милостиви јер ће они бити помиловани“. Како вели патријарх Пајсије 1633. године у пастирској посланици за помоћ Есфигменцима: „Пружите руке на помоћ тргујући док још времена имамо, док трг стоји, да би милост Божија била са вама православнима“. Увек се наглашавало да прилози морају бити искључиво добровољни. Путници са свештеним чином имали су право да читају молитве болеснима, исповедају и дају опроштај за почињене грехове. То никако није била обична прошња. Хиландарци су водили рачуна о духовној помоћи народу. Пружали су утеху и подстицали веру у искупљење душе. Приложницима се отварала могућност да у одговарајуће манастирске књиге, *општи лист*, *проскомидију* или *поменик*, упишу себе и своју родбину, живу или покојну. Једни би уписивали парусију, други сарандар (40 литургија), трећи парастос. Већи приложници добијали би назив „нових ктитора“, с правом да им се, докле год манастир постоји, име помиње „у светим службама равноправно с претходним блаженим ктиторима”.[15]

---

12 *Записи*, VI, бр. 10096; Р. Грујић, „Одношаји“, 58, 67; исти, „Прилошци“, 102; исти, „Једно грчко хиландарско писмо“, 394; Медаковић, „Манастир Хиландар“, 81-83; поглавље *Русија*.

13 Вид. поглавља *Влашка* и *Русија*; Невострујев, „Три хрисовуље”, 276; Медаковић, „Манастир Хиландар“, 87.

14 *Записи*, I, бр. 1267; *Каталог*, бр. 34; Медаковић, „Манастир Хиландар“, 83.

15 Georgirenes, 100; Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, 113; Димитријевић, „Грађа“, 130; Новаковић, „Прилози“, 52; Трифуновић, „Светогорски образац”, 164; Грујић, „Једно грчко хиландарско писмо“, 394; Hofmann, *Rom und der Athos*, 41.

Нема много података о даровима средњих и малих приложника, нити су познате тачне тарифе за одређене службе. Изгледа да је опроштај грехова даван за само једну акчу, а да је за помен било довољно и педесетак акчи. Када није било готовине, примани су дарови у злату, сребру, стоци, житу, књигама, крстовима, кандилима и многим другим, мање или више вредним предметима. На свитку скривеном у икони Матеја Басараба, само уз један уписани род, Живка Ранојевића, стоји и прилог: за помен пет душа дат је један јунац. Десетине рукописних и штампаних књига што се и данас чувају у Хиландару добијене су писанијом. Вредност књиге кретала се од дукат-два до двадесет и више дуката, у зависности од стања, врсте и опреме (повеза и окова). Записи приложника често сведоче о поклону. Поп Козма Василијевич из Ковеља (Литванија) предао је хиландарским путницима 1549. године једну рукописну књигу „ради душевног спасенија“ свога и још трију особа. Дмитар, син Николин, „спаҳија од Подгорице, од Скендерије“, налазио се 1600. године далеко од свог дома, у турској војсци у Разграду, на „црноморском путу“. Срео је хиландарског духовника Исаију и на његов предлог решио да за спас душе све своје породице откупи и приложи једно *Четворојеванђеље*, с тим да им монаси отпоју 300 литургија. Темишварски митрополит Неофит приложио је 1612. године, „за своју душу и својих родитеља“, *Служабник* штампан у Венецији. Други *Служабник* даровао је Хиландару грешни даскал Драган из Новог Села (бугарска Загора) 1623/24. године, уписавши четири душе. Монах Митрофан Дионисијевич Мартијанович из Кијева дао је 1638. године *Златоустове беседе* за „вечни помен“ шест особа. У бачком Крстуру 1653/54. године, Раосав Иван са целим домом (9 душа) „писа“ *Четворојеванђеље* „на службу Богу да их прости и платише“. Дабижив из села с нејасним именом, незнане године (између 1512. и 1689), приложио је Хиландару штампано *Четворојеванђеље*, с тим да се за четири уписане душе одслужи по 40 литургија. *Минеј за јун* из 1576. откупио је чизмеција Степан 1690. године у Једрену за 180 акчи и приложио „у Свету Гору“ за своју душу. (Ову књигу је, иначе, поручио и Грачаници завештао патријарх Герасим. Она је очигледно опљачкана „када се пороби сва српска земља“, како стоји у запису, и потом изнета на пазар у Једрену.)[16]

Манастирски путници су имали права да приме завештања (аманете) у корист манастира, покретну и непокретну имовину. Тестаментом написаним 6. новембра 1539. године Божидар Вуковић, чувени српски штампар из Венеције, оставио је „главном манастиру Срба у Светој Гори“ један *Минеј* повезан кожом и позлаћен. Књигу је требало дати милешевским монасима који би нашли начин да је пошаљу у Хиландар. Један од начина је, свакако, био да се она преда хиландарским путницима. Јеромонах Авксентије из Јањева преписао је 1619/20. године *Законик* (зборник правне садржине), забележивши жељу да се књига по његовој смрти нађе у игумена-рији Хиландара. Књига је стигла на своје одредиште и ту је остала све до данас. Сачувани тестаменти лаика и црквених достојанственика из раног XVIII века показују да је сличних поступака морало бити и раније. Побожни Срби завештавали су новац Хиландару, као и другим најпознатијим хришћанским (Јерусалим, Синај) и српским манастирима. Будимац Петар Радосављевић одредио је 1702. године да се Хиландару преда 12 форинти за сарандар. Исти износ Хиландару је наменио и трговац Стојан Кузмановић из Београда 1722. године. Карловачки митрополит Вићентије Поповић записао је да се у Пећ и Хиландар пошаље ништа мање до 150 дуката. Већи део тог новца преносили су путници одређени за писанију.[17]

Предани путници приређивали су и поклоничка путовања у манастир, што је посебан замах добило тек од почетка XVIII века. На тај начин је у манастирску касу могао да се слије позамашан приход.[18]

---

16 P. Odorico, “Le prix du ciel: donations et donateurs à Serrès (Macédoine) au XVIIe siècle”, *Balcanica* XXVII (1997) 38; Младеновић, 248-251; *Записи*, I, бр. 551; IV, 6768; VI, стр. 169; *Каталог*, бр. 36, 48, 111, 244, 327; Медаковић, „Стара штампана књига“, бр. 14, 69, у: *Каталог*, 279, 287.

17 Сава Хиландарац, *Света Гора*, 71; Ј. Тадић, „Тестаменти Божидара Вуковића, српског штампара XVI века“, *Зборник Филозофског факултета у Београду* VII-1 (1963) 342; *Каталог*, бр. 301; Медаковић, „Манастир Хиландар“, 77.

18 Младеновић, 248-249.

Путници нису увек пролазили без неприлика. Искуство их је научило да се пред пут снабдеју свим потребним писмима и дозволама како их нико не би узнемиравао. О могућим злоупотребама локалних османских органа власти говоре фермани из 1589, 1590, 1595. и 1604. године. Ферман из 1590. обнављан је приликом устоличавања наредних султана, 1595. и 1604. године. Два фермана из 1589. године издата су у исто време и са истоветним текстом, једино што су гласила на различите путнике. То, као и податак да су, осим једног, сви фермани сачувани у овереним преписима, значи да су истовремено ношени на различите стране. Најчешће су показивани као опомена, упозорење да путници уживају заштиту, не би ли се тако предупредила узнемиравања. Такви типски фермани остајали су у рукама путника, а били су адресовани на све беглер-бегове и кадије у европском делу Османског царства (Будимски, Темишварски, Босански и Румелијски ејалет). Уперени су против могућих злоупотреба свих виших и нижих органа власти: санџак-бегова, алај-бегова, војвода, чери-баша, спахија, амила, емина, јаничара и других. Свима њима забрањује се да путнике плаше, нападају или узнемиравају због тога што се у страху од разбојника пресвлаче у „одећу према ђаурском обичају“, што носе оружје с опремом и што јашу коње и муле. Не дозвољава се ни отимање воска скупљаног за хиландарску цркву, што се иначе правдало његовим „спаљивањем“. Монаси су се жалили на клевете и намештена суђења: „Подмећу нам неке ствари, онда једни сведоче, а други потврђују углед предложених сведока, па нас оптужују говорећи: ’вређате нашу [исламску] веру и исповед’, или ’позајмили смо вам новац’“. Сви наведени поступци очигледно су били стварна претња монасима и манастирској имовини. Нарочит опрез био је неопходан у ратним годинама. Нетрпељивост према хришћанима тада се отворено показивала, а многобројне нерегуларне помоћне одреде није било лако контролисати. Хиландарски путник Акакије, што је 1599/1600. године (доба „Дугог рата”) приспео у Браничево, пожалио се у запису на приложеној књизи: „**и многꙋ бедꙋ пропатихь ѡт Хоꙁдихь [?] и Татарь**“. Усред Великог бечког рата, кроз многа искушења прошао је и јеромонах Јов са дружином. На повратку у манастир 1690/91. године, Турци и Татари напали су њихов брод на Сави, негде код Београда. Отели су сву скупљену милостињу, а монахе држали у ропству пуних девет месеци, све док их неки добри грчки трговци нису откупили.[19]

Нису сви путници увек показивали дужну послушност манастиру. Неки од њих су предуго остајали на путу, други су присвајали или непотребно трошили део новца, трећи пак нису извршавали жељу дародавца или примљени аманет. Манастирски сабор би у таквим случајевима писао владици епархије у којој су се непослушни монаси налазили, с молбом да их потерају назад или казне. Почетком јуна 1697. године Хиландарци су се усудили да због тога узнемире и самог султана, тада у јеку припрема за борбу с Аустријанцима. Упутили су се у Једрене, где је било седиште царске ордије, и пожалили се да им неки неименовани монаси, уз подршку неколицине војника, чине велику штету тиме што задржавају новац и ствари скупљене на име милостиње. Из логора је солунском кадији одмах наређено да испита случај. Ако утврди да је све заиста онако како је изложено, имао је да пронађе кривце и осујети узимање или скривање милостиње и завета. Прикупљене вредности требало је да се предају игуману. Много више таквих примера забележено је у XVIII веку. Ипак, велика већина путника достојно је пред-стављала свој манастир, јер се у противном народ сигурно не би одазивао у већем броју.[20]

По повратку у манастир путници су се раздуживали. Прикупљени новац предавали су игуману или скевофилаксу. Врло је тешко рећи колико су новца путници доносили у Хиландар. То је зависило од низа предвидивих и непредвидивих околности: дужине и врсте пута, области, умешности путника, неприлика на самом путу, итд. Енглез Пол Рико (у другој половини XVII века) тврдио је да сви атонски манастири живе веома сиромашно иако у ризницама крију огромна богатства. Подаци о манастирским приходима држани су у тајности. Продорни Енглез

19 АМХТ, 11/VIII, 11/IX, 12/1/17 (објављен у: Фотић, „Најпознатији хиландарски ферман“), 11/XII, 8/65; *Каталог*, бр. 34; Димитријевић, „Грађа“, 130-131.

20 АМХТ, 8/96а; Грујић, „Одношаји“, 49-50, 51-52, 57-58; исти, „Прилошци“, 98-99.

ипак је успео да дође до обавештења да је Велика Лавра за шест месеци успела да прикупи више од 2.000 талира (грошева) милостиње, и то само од ходочасника. Велики османски географ и енциклопедиста Хаџи Калфа написао је средином XVII века да се калуђери враћају с богатом милостињом, што значи да за Османлије то није била тајна. Католички професор на Атону, Николо Роси, тврдио је својим претпостављенима 1636. године да Светогорци дажбине исплаћују управо од богате милостиње. Када су турски разбојници, 1691. године на Сави код Београда, опљачкали хиландарског путника јеромонаха Јова и његову дружину, по његовом сведочењу, пронашли су преко 500 јефимки (грошева) милостиње. Током XVIII века путници су се најчешће враћали са по неколико стотина грошева, ређе с хиљаду и више, мада је било и оних што нису сакупили ни неколико десетина грошева.[21]

У XVII веку, на Светој Гори се већ често дешавало да се најуспешнији путници именују за игумане. У наредном столећу, то је у већини манастира прерасло у прави обичај, тако да су се игумани мењали и на неколико месеци. Ретко који је издржао целу годину. Такве смене нису мимоишле ни Хиландар. Између 1588. и 1591. године, игумани и познати путници Григорије и Арсеније међусобно су се смењивали четири или пет пута, некад и у истом месецу. И током XVII века повремено је накратко прекидана управа чак и тако значајних и способних игумана као што су Иларион, Филип, Виктор и Симеон. Ипак, они су се, укупно узев, веома дуго одржали на свом положају. Можда и зато што су, уза све остале одлике, неки од њих били познати хиландарски ктитори.[22]

Хиландарски приходи од дарова побожних хришћана ниуколико нису били занемарљиви. Хиландар, као и остали светогорски манастири, временом се све више ослањао на милостињу добијену писанијом. Све више монаха упућивано је у све већи број насеља. Стизали су и у најудаљеније православне енклаве, од Војне границе, преко Будима, Влашке, Молдавије и Пољске с Украјином и Литванијом, до Москве, па и даље на исток. Целовитија слика о разгранатости хиландарског утицаја у XVI и XVII веку, распрострањености насеља и броју и врсти приложника, моћи ће да се стекне тек пошто се детаљно истраже хиландарски *поменици* и *катастиси* из тог времена. Од каквог значаја они могу бити, нека укаже податак из једног познијег *поменика*. У раздобљу од 1767. до 1818. године, у њега је уписано преко 280 насеља и 9.000 приложника![23] Проучавање те теме задире у много ширу област него што је познавање манастирске прошлости. Бринући о душама приложника, путници су ширили култове српских светитеља и будили историјску свест.

---

21 Младеновић, 247-251; Ricaut, 224-225, 249; Georgirenes, 99-100; Новаковић, „Хаџи-Калфа“, 38; Hofmann, *Rom und der Athos*, 41; Димитријевић, „Грађа“, 130.

22 Hofmann, *Rom und der Athos*, 53; Ricaut, 248; „Патописот на Ричард Покок од март 1737 година“, *Патописци*, 770; Барский II, 66; Hasluck, *Athos*, 37; вид. *Прилог* 1: „Хиландарско братство 1423–1700“.

23 К. Стоилова, „Поменик на Хилендарския манастир от 1767 г.“, *Исторически преглед* 34, 3 (1978) 93-103.

Прилагање и завештавање некретнина у Османском царству

Прилози побожних хришћана редовно су стизали у Хиландар. Већином су их доносили манастирски путници враћајући се из писаније. Дарове су претежно чинили новац, књиге, више или мање вредне црквене утвари и други предмети. Жито или стоку, добијене у удаљеним областима, монаси су вероватно најчешће продавали. Када је то било могуће, путници би и прилоге такве врсте пребацивали у манастир или на неки од ближих метоха. Дарове су остављали и ходочасници када су долазили да се поклоне хиландарским светињама. Како су поклоници махом припадали имућнијем слоју, најчешће црквених великодостојника, а доцније и лаика, трговаца и занатлија, њихови су дарови били знатнији. Многи поклоници заслужили су вечити помен и назив великих ктитора јер су својим средствима помогли обнављање обрушених, или подизање нових објеката у манастиру. Ктитори и приложници били су и сами хиландарски монаси, нарочито игумани.[1]

Прилагање новца и друге покретне имовине није захтевало посебне мере предострожно-сти. Међутим, прилагање и завештавање некретнина у Османском царству морало је да се прилагоди одређеним законским формама. Као што је и даривање метоха у другим државама (Влашкој, Молдавији, Русији) подлегало вољи владара и законима тих држава. Османско законодавство је признавало хришћанске задужбине и сам поступак прилагања или завештавања црквама и манастирима. Свака задужбина, и муслиманска и хришћанска, називала се „вакуфом“ (*vaḳıf*). У том, општем смислу, османске канцеларије су, и када је реч била о хришћанским вакуфима, користиле глаголе „увакуфити“ (*vaḳf ėtmek* – завештавање, прилагање, даривање, најчешће у богоугодне сврхе), али и „завештати“ (*vaṣiyyet ėtmek* – према термину *vaṣiyyet*, у значењу „последња воља“, „тестамент“). Свака промена власника (притежаваоца) некретнина по правилу се регистровала код кадије. Документи о оснивању вакуфа или завештању муслимана, познати као вакуфнаме, имали су посебну шеријатску форму. Документи о прилозима и завештањима хришћана, иначе веома ретки, писани су једноставно, у виду обичног хуџета.[2]

Иако је завештавање и даровање некретнина било дозвољено, само их малобројни документи региструју као такве. Огромним делом, завештања су састављана у виду обичног купопродајног уговора. Разлози нигде нису јасно образложени, али се могу претпоставити.

Према ханефитском тумачењу шеријата, које је било на снази у највећем делу Османског царства, завештање није смело да буде насловљено на сам манастир. Ктитор је своју имовину морао да завешта монасима, искушеницима и слугама жељеног манастира, с тим да се приход од те имовине троши на исхрану монаха, путника и сиротиње што се окупљала око манастира. Ако се тај услов не испуни, завештање би се сматрало ништавним. Постојало је извесно непрецизно ограничење, бар на папиру: да се не сме завештавати богатом братству, него само сиромашном. Међутим, највреднија завештања била су намењена управо највећим и најбогатијим манастирима! Као и муслиман – ту не постоји никаква разлика – зимија је могао слободно да завешта трећину своје имовине. Остало се делило међу наследницима. Наследници су имали право да оспоре завештање ако оно прелази поменуту трећину. Међутим, ако су наследници сагласни, или ако их нема, зимија је могао да завешта више, па и целокупну имовину. Наравно, реч је о имовини у потпуном личном власништву (*mülk*). У мулк је спадало све изузев обрадиве

---

1 Вид. поглавља *Писаније*, *Ктиторство поклоника* и *Игумани и монаси*.

2 АМХТ, 1/14, 12/37/10. Уп. и БМБ, 193-194, где се помињу хуџети из манастира Св. Павла: првим Мара Бранковић 1469. године завештава Хиландару и Св. Павлу сву своју покретну и непокретну имовину, а другим, написаним 1471. на арапском језику, поклања Св. Павлу имање купљено од Есфигмена. То су, иначе, први познати документи о завештањима хришћана у Османском царству.

земље, ливада и пашњака, а то значи: виногради, баште, воћњаци, млинови, куће, дућани, пчелињаци, риболовишта, стока и друга имовина те врсте. Даровање и завештавање „државне земље“ било је строго забрањено.[3] Међутим, фиктивном купопродајом, то јест преношењем права притежавања на манастирске монахе, манастиру су на трајно коришћење могле да се уступе и њиве и пашњаци.

Најважнији мотив ктитора и мањих приложника свакако је била жеља да се нађу у ктиторском реду у хиландарском *поменику*, како би били редовно помињани на богослужењима. С друге стране, многи хришћани из светогорског залеђа замонашили би се под старост, пожелевши мир и свакодневну молитву на Богородичином полуострву. Манастири су келије издавали у закуп, некад на краће, а некад на дуже време, па и доживотно. Богатији међу ктиторима могли су вредним завештањем себи да приуште велику келију у манастиру или ван њега, као и слуге који би их пазили у болести и немоћи.

Међу турским документима Хиландарског архива, закључно с крајем XVII века, постоје само два хуџета о даровању некретнина. Настали су скоро истовремено: дели их мање од два месеца. У првом случају, почетком децембра 1518. године, браћа Јефтимије и Мардарије, синови Манола, тада већ хиландарски монаси, увакуфили су у корист манастира своје наследно риболовиште код Превлаке. Јануара наредне године, извесни зимија Јорго, син Ралија (?), из Новог Села, даровао је Хиландарцима 26 кошница. Увакуфљења су регистрована на сидерокавсијском шеријатском суду. По форми су истоветна. Ктитори су пред кадијом изјавили да поменуте мулковне поседе „издвајају из својих поседа у пуном власништву и поклањају их неверничким монасима и посетиоцима ... хиландарског манастира“ (*mülkümüzden iḫrāç ėdüb ... Filandār manāstıruñ ḳefereden mücāvirlerine ve müsāfirlerine vaḳf ėtdük*). Наведен је и услов. Оно што остане после исплаћених редовних дажбина „имало је да се троши на исхрану у манастиру“ (*vaḳf-i mezbūruñ ... maḥṣūlatı meẕkūr manāstıruñ me'kūlātına ṣarf oluna*). Пошто су поклон и услов оцењени као јасни и пуноважни (*vaḳfen ve ṣarṭen ṣarīḥīn mer'ī̆n*), опуномоћени хиландарски монах је потврдио изјаве ктитора и извадио хуџет.[4] Таквим завештањима вероватно ни шејх ул-ислам Ебусууд, у време конфискације и откупа манастирских поседа 1568/69. године, не би могао ништа да замери.

Било је и других поклона или завештања, о којима се сазнаје посредно, мада опет из османских докумената. То су углавном хуџети којима су се Хиландарци обезбеђивали од могућег потраживања завештаних поседа од стране ктиторових наследника. Папа Страти, син Кирјака, завештао је Хиландару (*Ḫilandār manāstırına vaḳf etmişdir*) 1501. године један и по дунум винограда у селу Куцову. Четири године доцније, вероватно после Стратијеве смрти, на серском суду су се нашли хиландарски монах Данил и Манол, син Ксена, муж и опуномоћеник Стратијеве сестре Ирине. Манол је у име своје супруге изјавио да „поменути вакуф сматра прихваћеним и неспорним“ (*ẕikr olunan vaḳıf maḳbūl ve müsellem dutdum*) и да нема никаквих потраживања. Није оспорена ни једна ливада у Пијавици. Димитрије и Мара, деца покојне Ђуре, кћери Бралета и супруге Петра из Пијавице, потврдили су пред сидерокавсијским кадијом 1511. године да је ливаду „за живота и здраве памети“ (*ḥāl-i ḥayātında ve kemāl-i ṣıḥḥatında*) Ђура својевремено завештала Хиландару (*mezbūr manāstıra vaḳf eyledi*). Више од три деценије доцније, фебруара 1543. године, Хиландарци су поменуту ливаду заменили за две оближње ливаде и дућан у Извору. Међутим, када је за то сазнала, месец дана касније, умешала се Мара, кћер ктиторке Ђуре. Оспорила је размену тврдећи да је увакуфљење пратио услов да се

---

3 Фотић, „Конфискација“, 54-58, 60, 63-76 (с преводом фетви шејх ул-ислама Ебусууда, према: *M. E. Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul* 1983[2], бр. 452-455, 469-471); исти, „Света Гора“, 145-150 (уп. изворе и литературу цитирану у поменутим чланцима). У литератури се гдегде наводи да завештање у корист ненаследника *не сме* да пређе трећину имовине (Fattal, 142; Kabrda, 85). Међутим, Ебусуудова фетва јасно потврђује да је то могуће уколико се наследници сложе (*Düzdağ,* бр. 452, превод у: Фотић, „Конфискација“, 75).

4 АМХТ, 1/14, 12/37/10.

ливада не може заменити, већ да сено треба вечито да се користи за исхрану манастирске стоке. Пошто су монаси потврдили Марине наводе, до размене, по свему судећи, није дошло. Тако је Марина разумљива брига за спокој мајчине душе онемогућила Хиландарце да заменом дођу до вероватно квалитетнијег поседа.[5]

Настанак великог хиландарског метоха по имену Папастати, на Касандри, на прави начин отвара питање прикривања поклона или завештања иза класичне купопродаје. Прва два сачувана документа представљају уобичајене, јасне и недвосмислене уговоре о купопродаји. Ниједном речју не побуђују ни најмању сумњу у истинитост чина. Најпре је 26. децембра 1669. године вакуфски забит, у име „господара земље" (цела Касандра је припадала вакуфу баб ус-сеадет-аге Газанфер-аге), саставио тапију о продаји, тј. о преносу права притежавања свих њива на чифтлику. Према тапији, дотадашњи притежавалац и власник чифтлика, монах Калиник, син Дима, продао је њиве хиландарском опуномоћенику за (1)40 грошева. Забит је наплатио тапијску таксу од (1)4 грошева. (Бројке у заградама су накнадно дописане изнад текста.) Иако би било логично да се у исто време „прода" и мулковни део чифтлика, то је учињено скоро годину дана доцније, за суму од 200 еседи-грошева. Касандријски наиб издао је хуџет Хиландарцима 18. новембра 1670. године. Праву природу чина открива Калиникова омологија (уговор), написана два дана касније, на грчком језику. Она недвосмислено сведочи да је старац Калиник, већ као члан хиландарске киновије, манастиру даровао „метох", с тим да заузврат добије искушеника да га пази како у манастиру тако и у његовој келији у Кареји. Да је заиста реч о дару, потврђује и турски хуџет из фебруара 1674. године. Разлог обраћања кадији био је спор Хиландараца с наследницом покојног Калиника, његовом сестром Марудом. Када је Калиник умро, Маруда је признала увакуфљење. Међутим, од економа Папастатија, монаха Петрона, затражила је жито и новац, очигледно сматрајући да они нису обухваћени уговором. Одговор Хиландарца садржао је потпуно исправну шеријатску формулу: да је Калиник за живота „неопозивим даривањем [завештањем]" даровао [завештао] манастирској сиротињи чифтлик, куће, амбар, виноград и башту (*manāstır-i merḳūm fuḳarāsına vaḳf-i lāzım ile vaḳf ėdüb*). Као да је Петрона неко упутио у терминологију. Чак је при набрајању имовине вешто изоставио њиве, очигледно знајући да се оне не смеју поклањати (завештавати). Додао је да о пшеници и новцу ништа не зна. На крају су се ипак нагодили да Петрон исплати Маруди 110 еседи-грошева.[6]

Монахова отворена прича о вакуфу, иако османски документи сведоче о купопродаји, показује да цео поступак, у ствари, није ни морао да се крије. Изгледа да је „купопродаја" била општепозната и прихваћена као форма за завештање (поклон). Када је реч о обрадивој земљи и пашњацима, који су спадали у „државну земљу", јасно је зашто се узимала само тапија. Таква земља се није смела увакуфљавати. Пошто је „господар земље" купцу наплаћивао таксу на тапију у износу од 10% вредности земље, њиве су сигурно реално процењиване. Таксу је у таквим случајевима вероватно плаћао ктитор, уколико је желео да његов дар ништа не кошта манастир. Упркос томе што су спадали у мулк и што је било дозвољено да се завештавају, виногради, баште и други поседи те врсте, налазили су се на „државној земљи" и подлегали су режиму тапије. Остаје да се одговори на питање зашто се за куће и дућане састављао купопро-дајни уговор мада то није било неопходно, а ни држава од тога није имала неке користи.

С друге стране, можда се за форму купопродаје ктитор одлучивао верујући да је, с правне тачке гледишта, пренос поседа на тај начин ипак поузданији – било да опасност да ће бити оспорен вреба од османских власти (треба се сетити клаузуле о завештавању само „сиромашном" братству), или због неповерења у наследнике. На крају, форма купопродаје остајала је једини начин да се манастиру поклони више од законски одређене трећине поседа, поготово ако је ктитор знао да ће наследници по његовој смрти оспорити завештање захтевајући свој максимум од две трећине имања. Све што је речено, ипак, остаје у домену хипотеза. Прави одговор на питање о регистровању завештања под видом купородаје за сада се не може дати.

---

5 AMXT, 1/10, 1/12, 1/28, 1/29.

6 AMXT, 12/4/9, 12/4/10, 2/196a; Mošin in Sovre, 53. О величини и саставу чифтлика вид. поглавље *Папастати*.

Вакуфнаме светогорских манастира сачињене после откупа 31. јануара 1569. године представљају последицу једне принудне мере и оне су по свом садржају и форми јединствене. Није им слична ниједна позната вакуфнама што се тицала цркве или манастира у османској држави. Убрзо после откупа сопствених имања, Хиландарци, а вероватно и представници свих атонских манастира, предузели су мере да обезбеде манастирску имовину у потпуном поседу (мулку). Прецизно побројане мулковне поседе Хиландарци су увакуфили свом манастиру, тачније речено себи самима, сиротињи и путницима, како је већ било прописано шеријатом. За мутевелију су одредили свог игумана Пајсија. Вакуфнама, извађена између 27. јануара и 8. фебруара 1569. године, садржи чак и легализацију с привидним правним сукобом о опозивости, карактеристичним за муслиманске вакуфнаме.[7] Сасвим је јасно да се тај јединствени акт ни по чему не може узимати као пример хришћанског завештања једном манастиру.

Иако постоји само неколико сигурних доказа о поклонима (завештањима) некретнина Хиландару од XV до краја XVII века, нема сумње да их је било многоструко више. Требало би увек имати на уму да се она могу крити у османским актима о преносу права притежавања или продаји некретнина у корист Хиландара. А таквих докумената има неколико десетина.

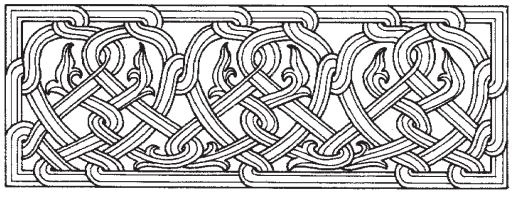

7 АМХТ, 11/5, 11/5а.

Ктиторство поклоника

Од када постоји, Света Гора привлачи многобројне ходочаснике, како из црквених тако и из световних редова. С правом је сматрана најчистијим извориштем православног хришћанства на Балкану. Већина поклоника на путу ка Јерусалиму и Светој Земљи, или на повратку, походила је и Атонско полуострво. Њихов подвиг је тиме био употпуњен. Наравно, многим поклоницима искључиви циљ био је поклоњење светињама што се чувају у врту Пресвете Богородице. Путовање је често било неизвесно, пуно искушења, а при том и скупо. Свесни духовне награде, сви који су се упуштали у тај подухват надахнуто су очекивали прву молитву у неком од гласовитих атонских манастира. Наравно, за Србе је несумњиво најзначајнија била њихова царска лавра хиландарска.

За ходочаснике је један од важних циљева био да се поклоне чудотворним иконама, светим реликвијама везаним за Христов живот, честицама моштију познатих светаца, и да их целивају. Путописци су често истицали бројност поклоника и богатство манастирских ризница најзначајнијим хришћанским реликвијама. Међу њима су Шпанац Перо Тафур (1435–1439), Француз Пјер Белон (средина XVI века), Енглез Пол Рико (1678) и Украјинац Иполит Вишенски (1709). Џон Ковел је 1677. године забележио да се о Васкрсу, Божићу и другим великим празницима на Светој Гори понекад окупи и 400-500 посетилаца. Реликвијама је посебну пажњу посветио игуман манастира Св. Пантелејмона Јоаким, описујући атонске манастире московском митрополиту 1561. године. Осим свете иконе Богородице Тројеручице, међу најдрагоценијим реликвијама што се чувају у Хиландару, поменуо је „свету крв Господа Исуса Христа у стакленом крсту, света влакна његове браде, свету пелену којом је Пречиста повијала Господа и крст од Светог дрва“. Поклоници су готово по правилу остављали дарове, неки од њих чак веома вредне. То је био један од важних извора прихода за све светогорске манастире.1 Велики турски путописац Евлија челебија и сам се пред пролеће 1668. године накратко искрцао код Велике Лавре. Ни њему није промакло да је Света Гора стециште поклоника: „Благо што се налази унутар зидина доносе из целог ђаурског света и дају као прилог“. У одељку посвећеном Светој Гори истакао је гостопримство монаха:

> „Сваком госту, богатом или сиромашном, у црквама се указује једнако поштовање. Износи се мноштво слаткиша [од непрерађеног шећера], различито индијско ушећерено воће, кабулски сокови, изврсна пића, ’од птице млеко’, па чак, без срама, и [алкохолно] пиће које зову ’лавље млеко’. Тим ђаурима су такви обичаји од старина, још од Светог Исуса.“[2]

Хиландар нису походили само Срби. Поклоници су стизали из свих крајева православне васељене: из грчких и бугарских делова османске државе, из Влашке, Молдавије, Пољске (с Украјином), Русије, па и из области под надлежности Александријске и Антиохијске патријаршије. Главни јунак књиге анонимног Шпанца *Путовање по Турској* прича како је у доба његовог боравка, 1555. године, изнад улаза у Хиландар стајала „слика“ Богородице пред којом је сваки посетилац био дужан да очита молитву. Тек после молитве смео је да упути поздраве монасима што су пазили на врата и замоли их да га пусте унутра. То је свакако био један вид провере, како би се манастир заштитио од прерушених муслиманских разбојника. Језуитски учитељ Николо Роси, у свом извештају Светој столици октобра 1635. године, пише како су га у Протату упозорили да странци немају право да се задрже дуже од три дана у једном манастиру. И поменути Шпанац зна за та три уобичајена дана гостопримства. Тиме су се манастири, вероватно, штитили од неувиђавних посетилаца, чији би дужи боравак ометао монахе али и коштао манастир. Пошто се добро упознао са светогорским обичајима, Роси је крајем 1637.

---

1 „Патописот на Перо Тафур од 1435 до 1439 година“, 62; *Наблюдения*, 111; Иоаким, 12-24; Covel, 108; Ricaut, 224; „Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, 684-688.

2 *Evliyā Çelebī Seyāḥatnāmesi*, VIII, 103.

године, истичући милосрђе и скрушеност монаха, писао о њиховом обичају да ходочасницима понекад перу ноге.[3]

Хиландарску гостинску собу (ксенодохију) описао је анонимни Шпанац, мада треба рећи да он није био поклоник, него прерушени бегунац из турског заробљеништва. Не баш похвално, назвао ју је „собурином" пуном паучине. Постеља му је била обична даска, док је покривач, звани „ходочаснички хаљетак", био пун прашине будући да га је користило „безброј" људи. Перјани јастук би, наставља он, „када би га пустили, сопственим ногама отишао до умива-оника".[4] Треба имати у виду да је Шпанац истицао и подржавао аскетски живот монаха – неуобичајен код њему познатих католичких калуђера – као и то да је Хиландар тек крајем XVI века ушао у раздобље интензивне обнове и уређења.

Поред правих поклоника, било је путника, и то не мало, који су се на Светој Гори задржали по неколико година. Они су често заузимали висока места у црквеној хијерархији. Неке је на Свету Гору доводила жеља за новим искуствима и учењем, а неке је привлачило искушење подвизавања у атонској пустињи. Поједини би дошли да на Светој Гори при крају живота пронађу неопходан душевни мир, други да потраже уточиште док се неспоразуми са османским властима не изгладе, док је треће управо османска власт приморала да ту проведу неколико година, као у месту изгнанства. Ако би се задржавали дуже, често су закупљивали келије, било у самом манастиру, у Карејн, или на неком скровитијем месту.

О поклоницима има врло мало података. Чак и о великим ктиторима сведоче једино штури, често својеручни, записи и натписи на поклонима, књигама, иконама, намештају или здањима. И обични ходочасници би понекад пожелели да оставе неки траг о посети. Неки од њих су своје име урезали на лимени покривач хиландарског средишњег кубета, или су га уписали на странице појединих богослужбених књига: „Да се зна када дође Липљанин Макарије јеро-монах у Свету Гору" (1637/38), „Помени Господе раба твојега Мојсија јеромонаха Оповца" (1660/61), „Да се зна када стиже хачи протопопа кир Никола од Пелиграда и ту се поклони светом манастиру са свим благоговенијем и постриже" (јун 1690). Ту су још имена Тимотеја Хоповца (1595/96), Теофана Молдавца (1622/23), Мисаила из Житомислића (1636/37), јеро-монаха Стефана, Мате, Исаије и Атанасија Грабовчанина (1660/61), јеромонаха Максима Пећанина (1687), али и других, уз која не стоји одакле и када су дошли, па се не види да ли су уопште поклоници или, можда, сами Хиландарци. Извесни Јован Вујин о свом трошку уредио је 1542. године једну чесму у Кастамониту. Мада нема вести која би то потврдила, тај поклоник, по свој прилици Србин, тешко да је пропустио да посети Хиландар и упише се у његов *поменик*.[5]

Најчешћи вид ктиторства било је даровање књиге, донете од куће или откупљене од неког тамошњег преписивача. Неретко, ктитори су плаћали повезивање и окивање старих рукописа. У зависности од врсте рада и значаја текста, то је некада имало већу вредност него нова књига. На поклоњеним књигама најчешће стоји кратак запис, као лично сведочанство ходочасника. Један молдавски ходочасник, игуман Бистричког манастира поп Анастасије, боравио је на Светој Гори од 1590. до 1592. године, када је преминуо. Свој *Зборник* литургијских текстова завештао је манастиру у којем се буде упокојио. Књига се и данас чува у Хиландару. Монах манастира Моштанице хаџија Јанићије решио се да „повеже" *Панегирик* стар више од два столећа. Оставио је запис како је то учинио руком расодера Георгија 1664/65. године.[6]

Може се с великом вероватноћом претпоставити да је већина српских патријараха походила Хиландар, пре или после устоличења, мада се то поуздано може рећи само за двојицу.

---

3 *Viaje de Turquía*; Hofmann, *Rom und der Athos*, 38, 60.

4 *Viaje de Turquía*.

5 *Каталог*, бр. 460; *Записи*, VI, бр. 10123, 10139, 10140, 10167, 10168, 10195, 10197; Успенскій, *История Аѳона*, 329.

6 *Каталог*, бр. 481, 496.

Патријарх Јован (1592–1614) послао је 17. новембра 1602. године из Пећи у Хиландар *Октоих петогласник* и *Минеј празнични*, књиге штампане у Венецији, да буду „на аманет неко време све док не благоизволи Бог и пречиста његова мати бити нам грешним поклоником тамо". Ако га смрт буде пресрела пре тога, књиге су имале да остану у манастиру. Изгледа да патријарх Јован није испунио своју жељу. Зато је патријарх Пајсије (1614–1647) двапут долазио на Свету Гору. Први пут је то било пре 25. марта 1633. године. Тога дана предао је есфигменским молебницима пастирску посланицу, препоручивши их житељима области под својом јурисдикцијом као достојне помоћи. Разлог је било пропадање црквеног крова у Есфигмену, у шта се Пајсије уверио својим очима. Негде у зиму 1638/39. године, Пајсије се опет појавио на Светој Гори, разделивши тада манастирима велики прилог од 2.000 грошева. Занимљиво је да и поред два његова доласка нема вести о тим посетама, нити о даровима предатим Хиландару. Током јануара 1658. године, хиландарским светињама поклонио се и патријарх Максим (1655/56–1674). На свом „малом дарку", *Четворојеванђељу* из 1520. године, запретивши клетвом ономе ко га отуђи, прибележио је како га оставља да „служи и почива на престолу у светом олтару вечно и на веки неподвижно својега ради духовног спасења и вечног помена".[7]

Остали српски архијереји, митрополити и епископи били су много издашнији, чак и када се у обзир узму дарови што нису потицали од поклоника. Ипак, изузев једног, ни они се у изворима не јављају све до почетка XVII века. За бившег кратовског (око 1579–1582) и панчевачког (1582–?) митрополита Андрију, судећи по сачуваним турским документима везаним за његову службу, може се претпоставити да је преминуо на Светој Гори. Исто важи и за бившег босанског (око 1588/89–1591/92) митрополита Авксентија. Он је 18. маја 1610. године хиландар-ској келији Св. Јована Претече приложио један *Служабник*, штампан у венецијанској штам-парији Божидара Вуковића. У хиландарској келији Св. Николе у Кареји од 1668/69. године чува се сандучић с лобањом негдашњег кратовског (1648–1649?) митрополита Михаила, иначе вишеструког посетиоца Свете Горе (1649–1650/51, 1657/58. и 1665/66, када је и умро). Ова изузетно интересантна личност немирног духа у међувремену је успела да обиђе читав православни свет: Египат, Свету Земљу, Русију. Михаило је први пут избегао на Атон из страха од одмазде, јер је био у завади с патријархом Гаврилом који га је оптужио пред османским властима. Без новца није био, а да ли је нешто оставио Хиландару, није познато. Нема вести ни о даровима других поклоника, митрополита, кратовског Јосифа (1642), скопског Теофана (1680/81), зетског и црногорског Руфима (1681/82), бечкеречког Михаила (1686/87) и далматинског Никодима Бусовића (1696). Неки од њих оставили су трага у другим храмовима. Кратовски митрополит Јосиф поклонио је Ксенофонту икону с представом Сабора св. архангела. Владика Руфим је келији Успења Богородице, што се налази у близини манастира Св. Павла, приложио један *Апостол*, чије је преписивање на лицу места платио 20 златника. Бечкеречки владика Михаило био је велики ктитор манастира Св. Павла. Све до рушења храма у XIX веку, у близини композиција *Акатиста Богородице* и *Откривења Јованова*, које је он наручио, налазио се и његов лик у монашкој ризи.[8]

Оних поклоника који се могу назвати правим ктиторима Хиландара нема много, али је зато њихов дар високе вредности, не само уметничке. Што је можда још важније, ктиторско

---

7 Медаковић, „Старе штампане књиге", бр. 33 и 50, у: *Каталог*, 282, 285; Патријарх Пајсије, 113; Hofmann, *Rom und der Athos*, 71; *Каталог*, бр. 5.

8 О Андрији вид. А. Фотић, „Хуџети митрополита Андрије", *Balcanica* XXV-1 (1994) 123-136. О Авксентију вид. Медаковић, „Старе штампане књиге", бр. 61, у: *Каталог*, 286; недатирано писмо АМХТ, 11/802; *Записи*, I, бр. 807, 809, 821. О Михаилу кратовском вид. Т. Ђорђевић, „Михаило кратовски митрополит", *Браство* XIX (1925) 168-173 (с ранијом литературом); *Каталог*, бр. 267, 302, 333; *Записи*, IV, бр. 6849, 6850, 6852-6855, 6880, 6882, 6972. О Јосифу вид. Успенскій, *История Аѳона*, 329. О Теофану вид. *Записи*, I, 1782. О Руфиму вид. *Записи*, I, бр. 1788. О Никодиму вид. Медаковић, „Манастир Хиландар", 103. О Михаилу бечкеречком вид. *Записи*, I, 1873; Millet, Pargoire, Petit, бр. 427; Суботић, „Манастир Светог Павла", *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 131.

дело поклоника следило је манастирске потребе, стварајући услове неопходне за одржавање богослужења и обезбеђујући заштиту манастира. Често су идеје потицале од игумана кадрих да процене поклоника и усмере његову помоћ тамо где је најпотребнија.

О једном од значајних ктитора, попу Мартирију, не зна се готово ништа. Он је чак из „Лехије“ (Пољске), 1616/17. године, донео *Беседе изабране*, тек преписане у Тројице-сергијевској лаври. Уз књигу, манастиру је за помен оставио читавих 600 златника. Толики новац (тада око 975 грошева или 78.000 акчи) тешко да је приличио обичном попу. Било би, без сумње, веома интересантно сазнати више детаља о њему и његовом доласку. Новац је, свакако, много помогао манастиру у градитељским подухватима који су обележили наступајуће године.[9]

Хиландарски игуман Филимон (поменут 1631/32, 1634/35. и 1638) посебно се старао о обнављању намештаја и других предмета од дрвета. Управо на његов подстицај, босански митрополит Исаија и херцеговачки митрополит Симеон постали су хиландарски ктитори. Када је Симеон, на повратку са хаџилука 1634/35. године, целивао хиландарске светиње, приметио је да је „црква свиме украшена“, али да нема одговарајући иконостас. Филимон и друга братија су му то „споменули“, на шта је он, „видевши њихову љубав“, обећао да ће бити ктитор. Тако стоји у запису на негдашњем иконостасу главне цркве, одавно већ распарчаном по црквама Св. Георгија, Благовештења, Св. Трифуна и Св. Василија. „Обећање“ вероватно значи да је новац послао по свом повратку у епархију. Босански владика Исаија је у то време, исте 1634/35. године, платио израду једног архијерејског престола интарзираног кости и седефом. Тај уметнички рад такође је био намењен саборној цркви. Како се Исаија помиње као хаџија још 1626/27. године, могуће је да је тада већ обишао и Свету Гору, а да је „стол“, рађен с пуно пажње и умешности, завршен тек 1634/35. године.[10]

За великог ктитора, херцеговачког владику Василија може се само претпоставити да је долазио у Хиландар. Тешко да би се тако крупног подухвата као што је обнављање пирга и црквице Св. Георгија, прихватио само на основу молби и настојања проигумана Виктора, не уверивши се сам у неопходност поправки. Обнова је била завршена 1670/71. године.[11]

Посебно плодоносне биле су осамдесете године XVII века. Изгледа да су углед духовника Никанора и лично ктиторство (обнова скита Св. Тројице на Спасовој води) давали велики подстицај српским архијерејима. Једнако посвећен обнови манастира био је и Никаноров брат Симеон, на положају игумана, с краћим прекидима, од 1682. до 1691. године. Како сведочи натпис на хиландарској цистерни, њу је 1681/82. године, у време игумана Георгија, „саградио“ протосинђел Српске патријаршије Висарион. Ту штуру вест, открившри њену позадину, допунио је тек деценију касније Симеон, тада проигуман, у запису на једној књизи. По његовим речима, од Висариона је 400 грошева (око 50.000 акчи) за тај подухват „испросио“ управо духовник Никанор. За зидање цистерне везује се и изградња канала и акведукта, којима је у њу спровођена вода из оближњег потока.[12]

Трудољубива браћа обратила су се и београдском митрополиту хаџи Симеону Љуби-братићу, док је боравио на Светој Гори 1680/81. године. Упознали су га са својим плановима о обнови манастира и владика је, по свему судећи, још тада одлучио да се прими ктиторства. Решио је да својим прилогом од 600 грошева (око 75.000 акчи) обнови врх пирга Св. Саве на коме се налазила црквица Св. Јована Претече. У знак захвалности, хиландарска братија му је поклонила једну икону. Још током 1681/82. године, у време игумана Гаврила, подигнути су сводови и таваница, и зидарски радови су приведени крају. Нешто доцније, 1683/84, црква

9 *Каталог*, бр. 412.

10 *Записи*, IV, бр. 6692, 6754, 6756; Хан, 100-105.

11 *Записи*, IV, бр. 6985.

12 *Записи*, IV, бр. 7079; *Каталог*, бр. 398; Ненадовић, *Осам векова*, 359, 361-363, 372. Постоји могућност да су канал, акведукт и цистерна постојали од 1512–1521. године, а да их је Висарион обновио из темеља. Трем над цистерном је, свакако, подигао Висарион (вид. поглавље З*идање и обнова*).

је „пописана и украшена“. О градњи и живописању остали су да сведоче ктиторски натпис изнад улазних врата и митрополитов лик у трему на зиду поред улаза. Изразите портретске карак-те-ристике наговештавају да је у време сликања фресака Симеон, вероватно, још једном био у Хиландару.[13]

Негде пре 1690/91. године Свету Гору је посетио и темишварски митрополит Михаило. Ту је, изгледа, дошао да проведе последње дане свога живота. Хиландарски игуман Симеон у једном запису каже да је од њега „испросио“ 550 грошева за израду седефног иконостаса. Владика се вероватно настанио у карејској келији Св. Николе „на Хухли“, чију је обнову, опет заслугом игумана Симеона, платио 1.000 грошева. Овог великог ктитора игуман Симеон је доцније, како сам каже, „престригао и погребао“. Пошто у истом запису, у коме је претходно брижљиво назначио од кога је и шта духовник Никанор „испросио“, Симеон оба пута само себи ставља у заслугу молбе темишварском митрополиту, могло би се претпоставити да је Никанор тада већ био почивши. Тиме би се време Михаиловог боравка на Светој Гори могло сузити на раздобље од августа 1685. до 1690/91. године.[14]

Још један темишварски владика дао је тих година велики прилог Хиландару. Митрополит Василије је 8. августа 1688. платио израду једног врло вешто урађеног сталка за иконе, проскинитара с балдахином. Резан је у ораховини, с коштаним и седефним интарзијама. Чак је и ктиторски натпис изведен интарзијом. Његова цена није позната.[15]

Поклоника – ктитора сигурно је било знатно више, што ће новопронађени извори временом вероватно потврдити. Из кратких записа најчешће се не може разабрати да ли је дар учињен у време поклоништва, или је на Свету Гору послат. И друге околности отежавају стицање праве слике о прилозима ходочасника.[16] Ходочасници су се, већ према могућностима, веома трудили да помогну Хиландару, и то на разне начине, најчешће прилагођавајући своје прилоге манастирским потребама. Њиховим средствима поправљане су оронуле просторије, или су грађене нове, обнављан је ентеријер, попуњаване ризница и монашка библиотека. Многи од њих су заиста заслужили да се у ктиторском реду нађу иза осведочених покровитеља, српских средњовековних владара.

---

13 *Записи*, I, бр. 1776; IV, бр. 7080, 7081; *Каталог*, бр. 398. О ктиторству владике Симеона и живопису црквице опширно је писао О. Томић (Томић, „Београдски митрополит Симеон“, 153-176, без научног апарата).

14 *Каталог*, бр. 398. Цена иконостаса дата је у запису у грошевима, а не у акчама, како је разумела В. Хан (Хан, 107-108).

15 *Записи*, I, 1888; Хан, 105-106.

16 Све вести о даровима, када поклоништво није јасно назначено, могу се пронаћи у поглављу *Писанија*. Такође, када се ктитор потписао само именом и монашким чином, реч је вероватније о правом Хиландарцу него о ходочаснику. О таквим ктиторима писано је у поглављу *Игумани и монаси*.

VII

ХИЛАНДАРСКИ МЕТОСИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ

У границама Свете Горе – Залеђе Свете Горе – Солун, Каламарија и Касандра – Струмска област и Тасос – Чанадски санџак

У границама Свете Горе

Околина Хиландара

Опустели манастир Хиландар са Милејама, његовом непосредном околином, цар Алексије III даровао је 1198. године Симеону и Сави. Већ следеће године посед је знатно проширен уступањем запустелог манастира Зига и његових метоха. Према лажној повељи цара Душана из 1348. године, Хиландар је тада господарио пространом облашћу северозападног дела Полуострва што се, грубо узев, простирала између венца Велике Вигле, као природне границе Свете Горе, и синора манастира Есфигмена и Зографа. Нема извора који у потпуности потврђују држање овако широке области пре доласка Турака. Ако она и није била толика, ипак се са сигурношћу може рећи да је Хиландар држао већину места унутар ње. О томе сведоче преписи најстаријег хиландарског периора.[1]

Османско освајање, по свему судећи, није утицало на смањивање хиландарског поседа у границама Свете Горе – потврђено је све што је наведено у лажној повељи цара Душана. У области широко схваћеног хиландарског дела Свете Горе, на његовом јужном ободу, налазили су се поседи Руског манастира, Св. Павла, Дионисијата, Есфигмена и Ксенофонта. Цео рт Стиљар, данас познат као Арапин, током највећег дела турске владавине налазио се у границама Свете Горе. Како је он у целини припадао Хиландару, у први мах би изгледало логично да прича о њему уђе у оквире овог одељка. Међутим, пошто је управно и економски био везан за метох у Комитиси, а каткад сматран и његовим делом, он ће бити обрађен у поглављу *Област Комитисе и Стиљара*.

Према вестима с почетка XX века, Хиландар је држао близу петине целокупне површине Атонског полуострва.[2] У поређењу с поседима других манастира, то је несумњиво била најквалитетнија земља. Поред манастира, цркава, келија, пиргова и других грађевина, Хиландарци су између XV и XVII века располагали с преко 35 дунума винограда, неколико великих маслињака, баштом поморанџи, ливадама и пашњаком, млином и риболовиштима код Св. Андреје, а вероватно и код хиландарске арсане, на шта указују потоњи извори. Уз то, простране шуме обезбеђивале су огрев и грађу за неопходне поправке. Набројане поседе потврђују веродостојни

---

1 *Chilandar* 1998, 34-35, 46, 53-55; Живојиновић, *Историја*, 210-211; иста, „Манастири Хиландар и Милеје“, *ХЗ* 4 (1978) 7-16; иста, “Le monastère de Chilandar et ses métoques dans la région de l’Athos” *ЗРВИ* XXVI (1987) 35-58; иста, „Најстарији период манастира Хиландара и његови преписи“, *ХЗ* 8 (1991) 7-17; Соловјев и Мошин, 337-351.

2 Игуман М. С. Миловановић, *Живот у српској царској лаври Хилендару*, II, Београд 1908, 21.

документи.[3] Свакако је било мањих башта, које у пописе имовине нису ни улазиле. Такође, због врсте докумената, није забележено ни постојање обрадивих површина засејаних пшеницом и јечмом, а и њих је морало бити. Мада знатно доцнији, као илустрација могу послужити подаци из званичног турског пописа имовине светогорских манастира, очигледно приљежно сачињеног 1765. године. Без поседа у Кареји, Хиландар је тада на Атосу имао 60 дунума њива, 50 дунума винограда, 885 маслинових стабала, 3 дунума башта, 41 кошницу и 2 млина. У односу на друге манастире, посед је по величини заузимао четврто-пето место.[4]

На ливадама и пашњацима сигурно су напасане овце (у околини Моноксилита). Вакуф-нама из 1569. године доноси укупан број грла крупне и ситне стоке: 45 црних бивола (*ḳara ṣıġırı*), 30 водених бивола (*ṣu ṣıġırı*), 10 кобила и 200 коза. Овце, волови и коњи нису споменути. Некако се чини да је тај број непримерено мали, ако је укључивао и стоку на метосима ван Свете Горе. У потоњем веку укупни сточни фонд вишеструко је увећан (вид. поглавља о другим метосима). Око 1765. године Хиландар је на Атосу држао 120 црних бивола, 16 водених бивола, 40 бичића, 6 кобила, 30 мула, 400 оваца и 200 коза.[5]

За поседе Хиландара на Светој Гори, што се тиче начина држања земље, управно-судске надлежности и врста дажбина под које су потпадали, важили су исти услови као и за целу територију Свете Горе. Поседи Хиландара били су већи и плодоноснији од поседа већине других манастира.[6]

Преглед хиландарског поседа започеће некретнинама у најближој околини манастира, а потом ће се следити граница поседа наведена у худуднами из 1569. године.

Од некретнина у близини манастира, у вакуфнаму из 1569. године уписано је следеће:

> „...у близини манастира, на води, наш млин са једним витлом, и на земљи [величине] једног дунума наша башта поморанџи, и једна зграда позната као пирг и једна кућа и један амбар и на земљи [величине] петнаест дунума наш виноград, и код извора – цистерне, познате као Истерна, наш виноград од десет дунума, и једно пристаниште и једна кућа и једна велика грађевина позната као пирг и на земљи [величине] три дунума наш маслињак, и у месту по имену Керебова/Керива [?] једна кућа и на земљи [величине] три дунума наш виноград и наш маслињак, и на месту познатом као Арнаутски пирг на земљи [величине] три дунума наш виноград, и на месту по имену Омологити једна кућа и на земљи [величине] четири дунума наш виноград и наш маслињак...“[7]

Када су у питању грађевине, изгледа да су пописане само оне затечене у употребном стању, док су запустеле рушевине изостављене. Можда у томе лежи одговор на питање зашто нису наведене неке од грађевина које су тада сигурно постојале.

Поменута *воденица* вероватно се налазила на потоку који је текао северно од манастира, према мору. На бакрорезу из 1757. године, на том потоку је приказана воденица с једним витлом. Наравно, не може се знати да ли је тако, са добро подзиданим великим каналом, изгледала и два века раније.[8]

У вакуфнаму су ушла два пирга (*birġāz*), при чему је други означен као велика грађевина. Судећи по окружењу, први би био пирг данас познат под именом *пирг краља Милутина* (Морски

---

3 АМХТ, 11/5, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12, 1/37, 2/200a, 1/77, 12/10/8, 1/80, 12/35/3 (регест у: Б-Б, 192/бр. 61), 12/37/6, 12/37/22, 12/10/5; ВВА, ТТ 723, 1053; Д. Синдик, „Завештање“, 215; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 29-30; *Chilandar* 1911, бр. 162, 169.

4 АМХТ, 6/16, 6/21; Ἀλέξανδρος, 258-259.

5 АМХТ, 11/5, 2/200a, 6/16, 6/21.

6 Уп. поглавља *Територија и начин држања земље*, *Управно-судска надлежност* и *Дажбине*.

7 АМХТ, 11/5, 11/5a.

8 АМХТ, 11/5, 11/5a; Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима“, 98, 109 (бр.18). Воденица и јаз још увек постоје на месту где су приказани на бакрорезу.

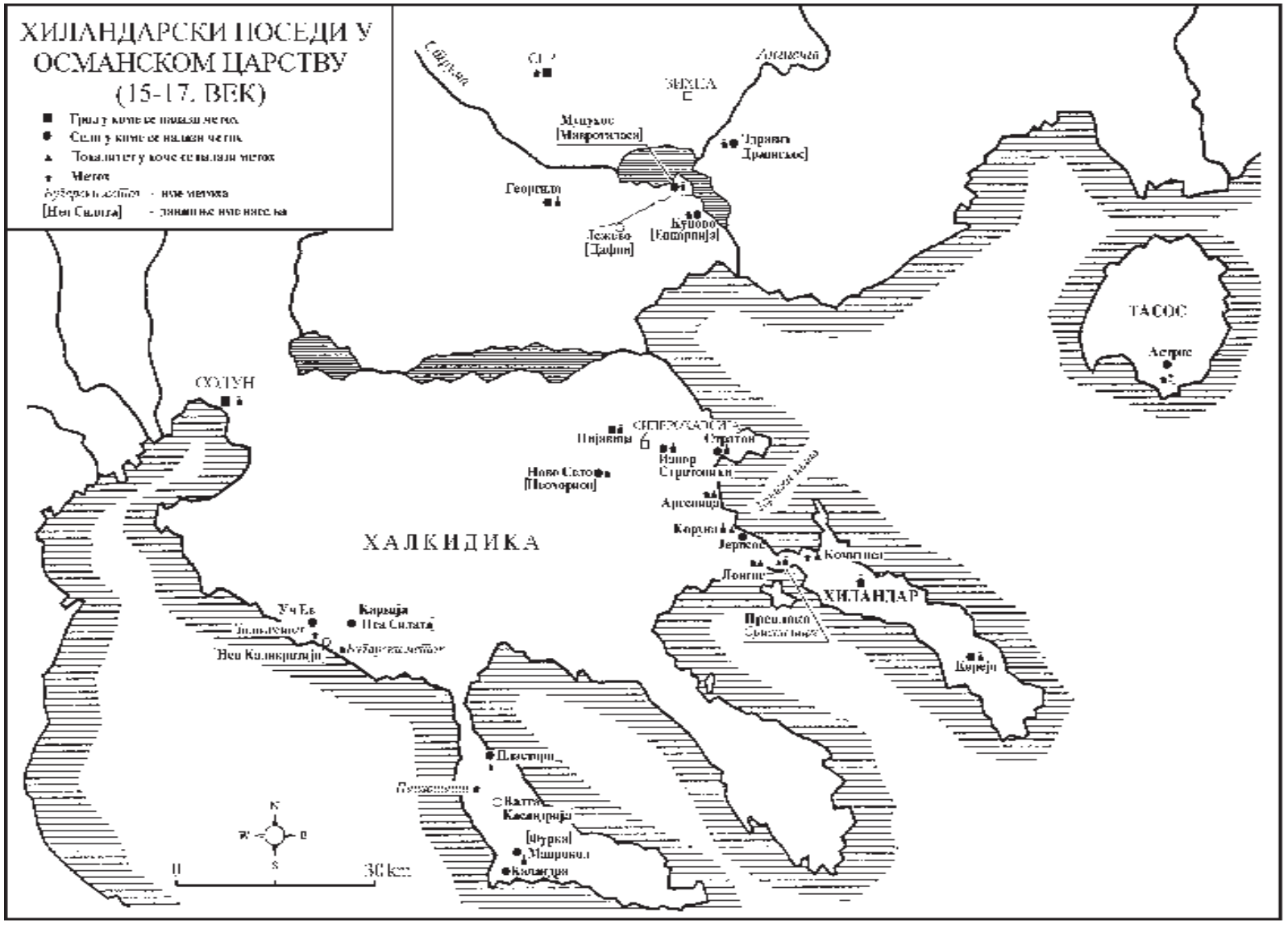
ХИЛАНДАРСКИ ПОСЕДИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ (15-17. ВЕК)
ТАСОС
ХАЛКИДИКА
ХИЛАНДАР
СОЛУН
Георгиј
Кутлумуш
Пантократор
Ватопед
Кастамонит
Лавра
Зограф
Хиландар
Пиргиште
Ново Село
Аренница
Јерисос
Кочинице
Кариеја
Пета Силата
Ново Кариеје
Пиргиште
Ватопед
Кастаморит
Шурка
Мешровит
Калагура
Кариеје
Асприс
Стратон
Нигрита
Серес
Струмица
Струма
Вардар
Месалос
[Маврогејлоса]
Ерисос
Дримилос]
Кутлумуш
[Катерина]
Ежово
[Дафни]
Уч Ев
Зиљаневог
Нови Кариеји
Кариеја
Пета Силата

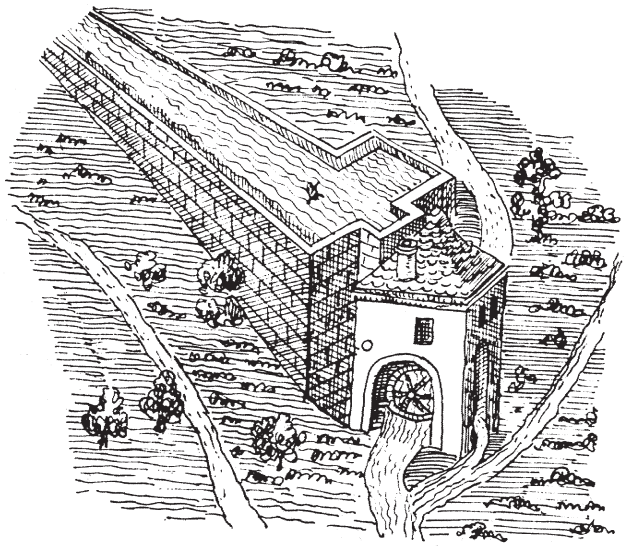

Детаљ бакрореза из 1757. године: воденица манастира Хиландара. Цртеж арх. С. Ненадовића

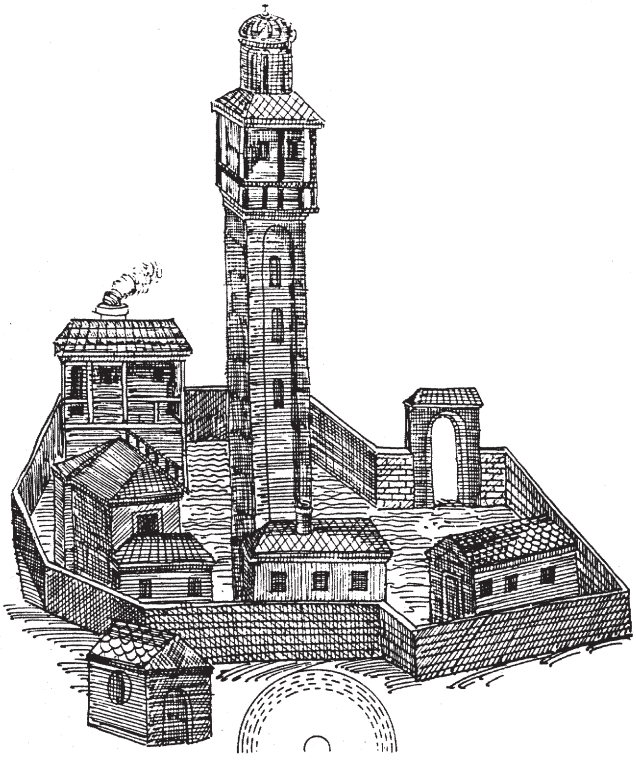

Детаљ бакрореза из 1757. године: Каваларов пирг (пирг краља Милутина). Цртеж арх. С. Ненадовића

пирг), а други Хрусијски пирг (пирг Светог Василија, Стари манастир). Први пирг приписан је краљу Милутину тек у новије доба. Томе је вероватно највише допринео Сава Хиландарац (1894, 1898), приписујући му грешком повеље које је краљ Милутин издао пиргу Хрусији. На бакрорезу из 1757. године означен је као: „Пирг на Савином пољу“. Једини и најранији поз-нати помен било ког имена које би се веза-ло за тај пирг пада тек у средину XVI века. Тада су га сами Хиландарци, а и други Светогорци, називали *Каволарев пирг* или *пирг звани Каваларов* (...τοῦ πύργου τοῦ λεγομένου τοῦ Καβαλάρεως...). Први помен тог имена јавља се у легенди о ико-ни Богородице уз чију је помоћ краљ Ду-шан освојио Сер. Легенду је 1558/59. го-дине испричаведао у Москви хиландар-ски архимандрит Прохор. Што је још зна-чајније, исто име забележено је и у акту Сабора из јула 1562. године, у опису гра-нице поседа око које су се спорили Хилан-дар и Есфигмен. Према наведеној леген-ди, пирг је подигао грчки племић Каволар, иначе родом „Фрузин“. Приликом одбране Сера погодио је стрелом икону Богоро-дице у Душановом табору. Тога часа град-ска врата су се распала и Срби су освојили Сер. Каволар је измолио милост покрстив-ши се и примивши постриг у Хиландару. Пирг је подигао о свом трошку, „на при-бежиште братији која се труди око вино-града, због разбојништва“. Не улазећи у процену истинитости легенде, морам да нагласим да је тај назив пирга, потврђен у два поменута извора, *једини до сада познати назив пирга све до дубоко у XIX ве*к. Није прецизно утврђено када је пирг настао. У најновијој литератури узима се да је сграђен „око 1300.“ године, мада, с друге стране, постоји и претпоставка да доњи делови грађевине можда потичу још с почетка XIII века. У прилог веродостој-ности легенде, бар кад је реч о имену кти-тора, говори чињеница да је Душанов племић под тим именом заиста постојао. Додуше, његово име је у Душановој пове-љи Хиландару издатој 18. јануара 1347 (?) године забележено нешто другачије, као – Калавар, али такве замене слогова уоп-ште нису неуобичајене. Калавар је

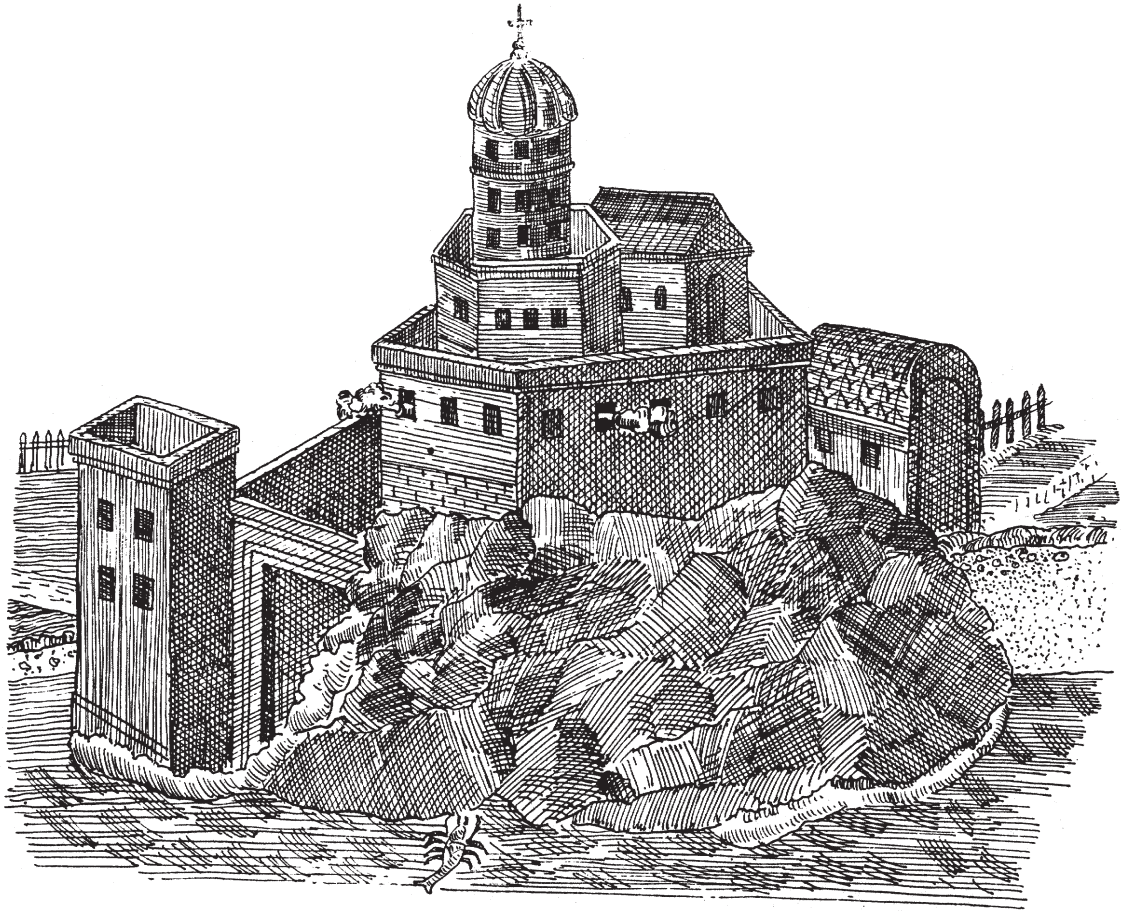

Детаљ бакрореза из 1757. године: пирг Св. Василија. Цртеж арх. С. Ненадовића

са чел-ником Бранилом имао да изврши разгра-ничење Душановог дара: града Палеохориона и селишта Кокалино близу већ постојећег, а тада такође потврђеног, хиландарског метоха Лушца, у области Рендине. По свему судећи, иста особа, потписана као Калаварис (Καλάβαρις), даровала је Великој Лаври 1350/51 (?) године један посед у истој области, код реке Плумиске, у близини Кокалина.[9] Имајући у виду садржај легенде, чињеницу да је Кавалар(ис) заиста био Душанов властелин, и то са поседима близу Свете Горе, као и помен пирга под тим именом у акту Карејског сабора из 1562. године, сматрам да постоји довољно основа да се пирг и убудуће тако именује. Сасвим је могуће да је управо Кавалар(ис) темељно обновио, ако не и сазидао пирг из основа. Прецизна археолошко-архитек-тонска анализа пирга још није урађена, а она би, свакако, могла унети више светла у повест пирга.

---

9 АМХТ, 11/5, 11/5а; Живојиновић, *Светогорске келије*, 117; Сава Хиландарац, *Историја и опис манастира Хиландара*, Београд 1894, 53; исти, *Света Гора*, 159-160; Бошковић, „Светогорски пабирци“, 85-91; Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима“, 98, 109-110 (бр. 19); исти, *Осам векова*, 238-241; S. Ćurčić, “Tower of King Milutin, Mt. Athos, Greece”, *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300–1500 and its Preservation*, ed. by S. Ćurčić and E. Hadjitryphonos, Thessaloniki 1997, 216-217; Турилов, „Рассказы о чудотворных иконах“, 516-517; *Actes d’Esphigménou*, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, *BB* XII (1906) Приложеніе 1, бр. 27; А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од краја XII до краја XV века*, Београд 1926, 143-144; *Actes de Lavra*, III, бр. 130. И Смирнакис је пирг идентификовао као Милутинов, вероватно поводећи се за Савом Хиландарцем (Σμυρνάκης, 357, 497, 652).

У вакуфнами су непосредно после пирга наведени кућа и амбар, па се може претпоставити да су чинили једну целину. Уз пирг је и 1757. године постојало више помоћних зграда, а види се да је ту било и гумно. Поставља се питање где се тачно могао налазити тада највећи виноград. Можда лево од потока, према пиргу Св. Василија, како је и приказан на бакрорезу 1757. године.

Пирг Св. Василија, или *Хрусијски пирг*, премда подигнут ради одбране Хиландара, чинио је једну недељиву целину с манастиром. Међутим, током XIV века, највише захваљујући економској моћи, пирг се осамосталио и претворио у готово независан манастир. У лажном *Законику и типику* патријарха Антонија из 1394, иначе потврђеном и легализованом 1498. године, назван је манастиром, а његов старешина уписан је на високом дванаестом месту на хијерархијској лествици светогорских манастира. Тежња ка независношћу довела је и до међусобних спорова Хиландара и Св. Василија током седамдесетих и осамдесетих година XIV века. Ипак, изгледа да је на самом крају тог столећа већ уследило помирење. Интересе пирга су око 1400. године код монахиње Јевгеније (Милице, супруге кнеза Лазара) заступали хиландарски игуман и старци пирга. Рекло би се да су пирг и манастир чинили целину и у доцнијим раздобљима османске власти. Метох у селу Куцову, који су монаси пирга држали током XIV века, сврставан је од 1481. године, а можда и одраније, међу шест највећих хиландарских метоха. Пирг Св. Василија назива се хиландарским пиргом и 1516/17. године. Један од његових монаха, Данило, другачије зван Прохор, тада је био на положају игумана светогорског манастира Симонопетре. Према вакуфнами, у близини „велике зграде познате као пирг“ налазили су се још једна кућа, пристаниште и маслињак (*zeytūn baġçemüzi*). Интересантно је да се пирг у худуднами не спомиње, изузев ако није подразумеван под изразом „пристаниште Светог Георгија“. Није познато да је пирг Св. Василија икада тако називан, нити да је у околини тада постојао топоним под тим именом. Анонимни Шпанац, који се ту искрцао 1555. године, забележио је да у пиргу бораве економ и шесторица калуђера. Затекао их је како окопавају виноград, вероватно баш онај што је доцније поменут у вакуфнами и приказан на бакрорезу. Како се види из легенде на бакрорезу, пирг је већ 1757. године био познат као *Стари манастир*. Исто име (*Eski Manāstır*) носи и у детаљном турском попису хиландарских некретнина из 1765. године. Тада се састојао од цркве, 13 просторија (*oṭa*), можда келија, кухиње и пећи, а припадао му је и један чамац (*ṣandāl*).[10]

Пристаниште (док и зграда за поправку и смештај бродова), које Хиландарци и данас називају *арсана* (комбинација од итал. *arsenale* > тур. *tersẖāne*/*tersāne*), у хуџету из 1584. године названо је једноставно „кућа за наше бродове“ (*seft̄nelerümüzüñ ẖāneleri*). Пристаниште се пре почетка 1569. године помиње само у лажној повељи цара Душана из 1348. Док се у вакуфнами посебно не именује, у худуднаму је ушло као „пристаниште Светог Георгија (*Ayā Yorgī limānı*)“. Податак је у худуднаму доспео вероватно преписивањем лажне Душанове повеље. Нешто више од једне деценије после откупа, арсана је толико оронула да су монаси морали да затраже дозволу за њену поправку. Дозволу је издао сидерокавсијски кадија, чини се, без отезања, у лето 1584. године. И следећи податак везан је за поправку. Према сведочењу Хиландараца, временом су пропали „делови куле на арсани, врата и степенице“ (*tersānemüzüñ ḳullesinüñ ba⌜żı yerleri ve ḳapusı ve nerdübānları*). Монаси су крајем септембра 1622. године затражили и добили званичну дозволу да поправе поменуте обрушене делове свог пристаништа. Помен „куле“ помаже да се тадашња арсана поистовети са „старом арсаном“ на бакрорезу из 1757. године. На бакрорезу су приказане три арсане, с тим што једна, и данас постојећа, није обележена. Друге две су означене као „стара арсана“ и „нова арсана или пристајиште при мору“. „Стара арсана“ је зидом била повезана са пиргом Св. Василија, тако да су две грађевине чиниле целину. Гледајући према мору, налазила се са десне стране пирга. На бакрорезу је приказана баш у облику куле. „Нова арсана“ налазила се с друге стране пирга. Ништа не указује на датум њене градње. Према сведочењу

10 АМХТ, 11/5, 11/5а; М. Ковачевић, „Пирг Хрусија“, *Манастир Хиландар*, 187-196; Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима“, 98, 109 (бр. 14); исти, *Осам векова*, 173-181; М. Живојиновић, „Хиландар и пирг у Хрусији“, *ХЗ* 6 (1986) 59-82; Βαμβακᾶς, Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 130; *Viaje de Turquía*; АМХТ, 11/3, 6/16, 6/21; уп. поглавље *Куцово*.

Хуџет, 29. 7 – 7. 8. 1584 – дозвола за поправку арсане (АМХТ, 1/84; дим. 30,2 x 17,3 цм)

самих монаха 1584. године, манастир је имао више бро-дића (*sefine*). Они су служили за риболов и превоз, али не и за трговину, која је била забрањена. Око 1765. године у арса-ни су се налазили једна чекелева (*çeke-levā*), како се називао бродић са две крат-ке, напред нагнуте катарке, три мање барке (*ṣıġar ḳayıḳ*) и два чамца (*ṣandāl*).[11]

Црква Светог Симеона постоји у худуднами и препису вакуфнаме (*Ayā Şimenō*/*Ayā Şimen*), али само као гранична одредница. Нема сумње, реч је о мана-стирићу из XI века (Ἅγ. Συμεών), позна-том и под именом Вороскопу (τοῦ Βορο–σκόπου), који је, по свој прилици, још у доба Светог Саве ушао у синор обнов-љеног Хиландара. Топоним се одржао као име за мали рт источно од пирга Св. Василија. Не може се утврдити у каквом стању је црква била 1569. године.[12]

Један већи виноград лоциран је код извора – цистерне (*ṣu ḳuyında*) која је, очигледно, тада називана *Истерна* (*İsterne*). По свему судећи, мислило се на чесму испод цркве Св. Тројице, приказа-ну на бакрорезу из 1757. године, и њену околину. Као и данас, вода је ту била каптирана на неколико места и оловним цевима спроведена у манастир. Поменути виноград могао би одговарати вели-ком винограду приказаном на бакрорезу између чесме и манастира.[13]

У постојећој литератури ништа не указује на локацију места (*mevżiᶜ*) *Кере-бова*/*Керива* (*Ḳerebova*/*Ḳerīve*), ако је топоним уопште добро прочитан. Ту су се налазили кућа, виноград и маслињак.

Арбанашки пирг (у вакуфнами: *Arnāvud birġāzı*) име је добио по својим негдашњим власницима, арбанашком

11 АМХТ, 1/84, 2/142, 11/3, 6/16, 6/21; Соловјев и Мошин, 344-345; Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима“, 98, 109-113 (бр. 15 и 16); исти, *Осам векова*, 180, 345-354; Давидов, „Манастир Хиландар“, 158 (легенда бакрореза из 1757).

12 АМХТ, 11/3, 11/5a; Živojinović, “Le monastère”, 41; A. Papazòtos, “Recherches topographiques au Mont Athos”, *Géographie historique du Monde Méditerranéen*, éd. H. Ahrweiler, Paris 1988, 150-151; *Топографска карта Грчке*.

13 АМХТ, 11/5, 11/5a; Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима“, 98, 108 (бр. 5, 6 и 7). Термин *истерна* је прецизно наведен у вакуфнами; у то доба је коришћен и у српским документима (уп. Д. Синдик, „Завештање“, 215). На том месту данас нема винограда.

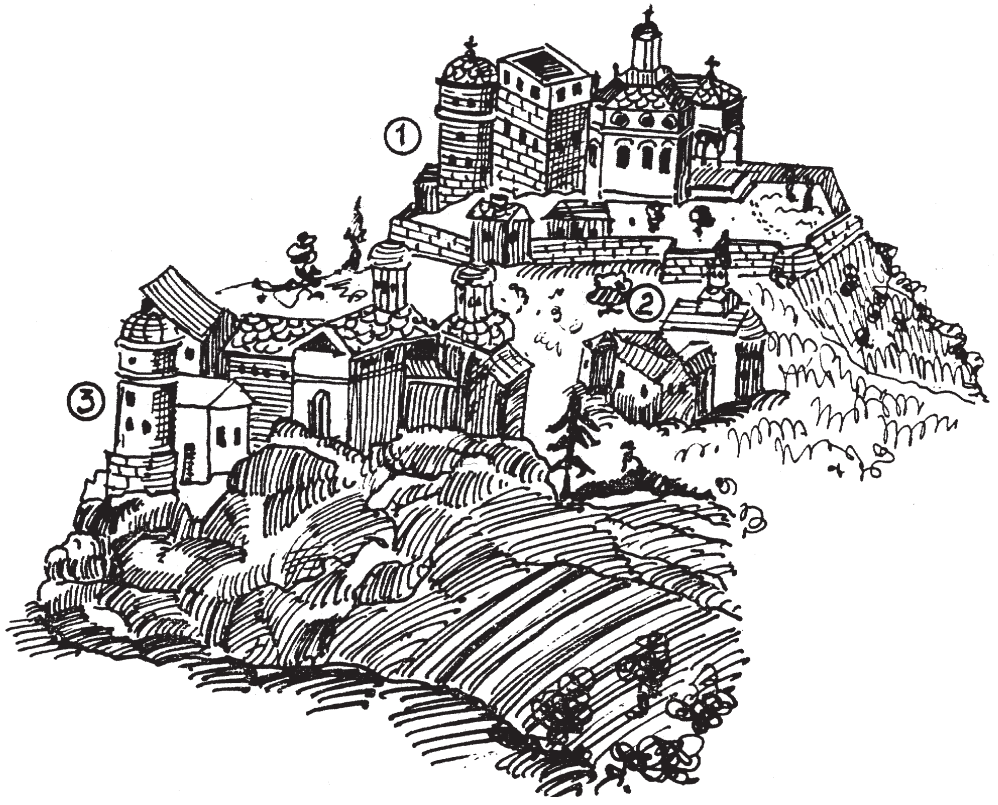

Детаљ бакрореза из 1757. године. Према легенди бакрореза: 1) Арбанашки пирг, 2) скит Св. Тројице, 3) црква Св. Тројице. Цртеж арх. С. Ненадовића

господару Ивану Кастриоту и његовим синовима Репошу, Константину и Ђурђу. Већ осведочени хиландарски приложник, Иван Кастриот је за себе и своје синове, негде после 1428. године, за 60 флорина од Хиландараца купио доживотно право уживања пирга с виноградом, маслињаком и свиме што му је припадало. Према уговору, после њихове смрти пирг је поново припао Хиландару. То је уједно први помен пирга, иначе посвећеног св. Георгију. Остатке пирга пронашао је и лоцирао архитекта Слободан Ненадовић: „...налазио се на пола часа хода далеко од манастира у правцу скита Св. Тројице на Спасовој води и био је сазидан на таквој узвишици да се са њега изванредно могао видети морски прилаз Хиландару...“. Један од Кастриотових синова, Репош, преминуо је 1431. године у манастиру, а сахрањен је у припрати хиландарске цркве. Арбанашки пирг је неко време уживао наклоност влашких војвода. Мада прва сачувана повеља потиче из 1501. године, новчана помоћ је можда почела да пристиже још у доба Басараба Цепелуша (1477–1481). Податке о редовним годишњим „оброцима“ војвода Радула Великог – од 2.000 акчи (1501) и Влада Младог – од 5.000 акчи (1510), тек треба проверити. Њагоје Басараб је августа 1512. године одредио годишњи доходак од 1.000 акчи, уз још 100 акчи на име путних трошкова. Маја 1525. године војвода Радул од Афумација повисио је годишњи оброк пиргу на 1.200 акчи, а потом, јуна 1528, на 3.000 акчи (300 монаху путнику). Иста сума забележена је и у повељи Радула Пајсија из 1536. године. То је уједно последњи податак о влашкој помоћи. Треба скренути пажњу на то да је 1512. године пирг назван својим познатим именом: „Храм светог и славног великомученика и победоносца Георгија, звани Арбанашки пирг“, исто као у уговору Хиландара са Иваном Кастриотом. Од 1525. године, међутим, осим посвете св. Георгију, у влашким повељама стоји и посвета св. Николи. Да ли то значи да је у међувремену

подигнута још нека црквица или келија? Можда би то требало имати на уму када Радул за себе каже како се прихватио да буде „нови ктитор, хранитељ и обновитељ“ обитељи. Тих израза нема у повељама других војвода. Оба свеца поменута су и у запису на *Типику јерусалимском* (препо-везаном у XVI веку), који је очигледно припадао обитељи пирга. Интересантно је да се у вакуф-нами „на месту познатом као Арнаутски пирг“ нашао само један виноград. Није уписана никаква грађевина! Да ли је 1569. већ био запустео и пропао? Ипак, познато је да је почетком седам-десетих година XVII века у пиргу обитавао старац Петроније, заслужан за повезивање неколико књига. Уз то, на бакрорезу из 1757. године пирг је приказан у пуном сјају, с пратећим зградама и зидом који их је све опасивао.[14]

Светим Омологитима (Ἅγιοι Ὁμολογηταί) некада је био посвећен манастирић који је Хиландару припао још у доба Светог Саве. Изнета је основана претпоставка да је доцније називан и *Стефаница* (Στεφανίτζα), а за њу је потврђено да је 1389. године припадала Хиландару. У вакуфнаму је топоним уписан као *Mōlovīt*, слично српском запису на полеђини поменуте повеље: **Мологит**. Омологити су се налазили у близини Јованице (вид. даље) и есфигменског поседа. Могуће је да је и 1569. године постојала црквица или келија, с тим што је у вакуфнаму убележена само као кућа.[15]

Веома важно питање, које за сада остаје без одговора, јесте зашто се у изводима из катастарских пописних дефтера сачињеним непосредно после откупа, и коришћеним више деценија, не помиње већина поседа набројаних у вакуфнами. На крају пописа поседа у Сидерокавсијској нахији, а пре преласка на Серску нахију, уписани су само:

„Воћњак у поменутом манастиру.
Риболовиште у синору Светог Андреје.“[16]

Воћњак се без много двоумљења може поистоветити са *баштом поморанџи* (*turunc baġçe-müzi*) из вакуфнаме.

За *риболовиште код Светог Андреје* сасвим је јасно зашто се не налази у вакуфнами: риболовишта, пашњаци и обрадива земља нису сматрани за мулк. Изгледа да код Св. Андреје није постојала никаква грађевина, нити склониште за чамце. Може се говорити само о неспорном праву Хиландараца на риболов. Св. Андреја (Ἅγιος Ἀνδρέας), у османским документима *Ayā Andreyā*/*Ayō Andreye*, јесте мали рт на средини источне обале Стиљара.[17]

Међу важним грађевинама које нису нашле места у вакуфнами треба поменути *Гробљанску цркву*, посвећену Благовештењу. Сматра се да је сграђена у доба краља Милутина. Свакако је постојала 1569. године. У званичном османском попису хиландарских некретнина из 1765. године названа је *Великом костурницом* (*Ḳadīdẖāne, kebīr 1*), а састојала се од једне цркве и једне просторије.[18]

Претпоставља се да је *црквица Св. Трифуна*, што се налази поред баште, близу улаза у манастир, сграђена током XVII века. Ако је знаменити уметник Георгије Митрофановић осликао

---

14 АМХТ, 11/3, 11/5a; В. Мошин, „Акти братског сабора из Хиландара“, *Годишњак Скопског Филозофског факултета* IV, 4 (1939-1940) 197-199; Живојиновић, *Светогорске келије*, 106-107, 117 (где је указано на дотадашње погрешно поистовећивање Арбанашког пирга са пиргом Св. Георгија у самом манастиру Хиландару); *Записи*, III, бр. 5055; VI, 10038; Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима“, 98, 105-106 (бр. 1); *Попис*, Влашке повеље, бр. 8 [A 22/6], 9 [A 22/7], 17 [A 23/5] (подаци подлежу провери); *DRH.B.ṬR*, II, бр. 109, 234, 235; III, 57; Năsturel, 135-137; *Каталог*, бр. 2, 101, 165.

15 АМХТ, 11/5, 11/5a; Живојиновић, *Историја*, 56, 211; иста, “Le monastère”, 42-43; *Chilandar* 1998, 55.

16 АМХТ, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12; ВВА, ТТ 723, 1053.

17 *Топографска карта Грчке*.

18 Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 78; АМХТ, 6/16, 6/21.

иконостас за нову цркву, онда је она подигнута пре 1620/21. године. Међутим, постоји могућност да је иконостас касније пренет у црквицу.[19]

Нема ни *скита Свете Тројице* на Спасовој води, удаљеног око пола сата хода југозападно од Хиландара. На Спасовој води је још око 1260. године Урош I подигао пирг Преображења, који се у османско доба помиње само у једном запису, можда с краја XVI века. Не зна се када је монашка насеобина понела име Св. Тројице, али је то свакако било пре 1671. године. Без обзира на само име, турска грађа не говори о постојању пирга или црквице на Спасовој води 1569. године. Можда је то место већ увелико било обрушено и запуштено станиште тек понеког испосника (јерођакон Василије). „На Тројици" је 1643. године живео поп Петрониje. Једно време, око 1653, после осуде руских књига, у тишину Спасове воде повукао се чувени светогорски духовник и књигољубац, јеромонах Дамаскин. Друштво му је правио духовник Исаија. На Спасовој води су неко време остала двојица ученика, а затим су и они отишли опљачкавши цркву и келије. Не само што су скинули сва стакла са прозора, него су се дрзнули да однесу чак и олтарске двери. У таквом стању је Спасову воду затекао духовник Никанор 21. априла 1671. године. Никанор је несумњиво био богат Србин, према легенди, млетачки трговац, који је у једном тренутку напустио световни живот и посветио се духовном подвизавању. У Хиландару се налазио његов рођени брат, јеромонах Симеон, на положају игумана између 1682. и 1691. године, такође веома заслужан за манастирски напредак. Духовник Никанор је уложио огроман труд и средства да обнови монашку заједницу на Спасовој води. У завештању написаном непосредно пред смрт 1685. године, Никанор је детаљно описао све што је учинио, набројавши, при том, све богослужбене предмете, књиге (48!), иконе, алатке и остало што је приложио. Није то урадио да би се похвалио него да би, оставивши у аманет и обезбедивши клетвом, спречио неку потоњу крађу. Његова најзначајнија задужбина свакако је црква Св. Тројице, за коју сам каже како ју је подигао „од основанија". Уз то, обновио је и даривао суседне цркве Преображења и Св. Саве. Саградио је нову келију, мост, цистерну и чесму. Један виноград је купио, а други сам засадио. Према доцнијем запису (1691) игумана Симеона, Никанорова брата, зидање и опремање храмова на Спасовој води коштало је читавих 1.500 грошева (180.000 акчи), што је за то доба уистину била огромна сума. На бакрорезу из 1757. године, између Арбанашког пирга и Хиландара приказане су две одвојене скупине зграда, од којих је једна именована као *скит Св. Тројице* (бр. 2), а друга као *црква Св. Тројице* (бр. 3). Скитом и црквом Св. Тројице, Никаноровом задужбином, данас се назива само ова потоња целина. О „скиту" са бакрореза не зна се ништа, па ни његова локација. У турском попису хиландарских некретнина на Атосу из 1765. године не помиње се име Св. Тројице, али постоји грађевина названа *Стари скит* (*Eski İskīdī*), с једном црквом, осам просторија (келија?), кухињом, магазом и пећи.[20]

Келија Светог Николе у Милејама припадала је Хиландару још од времена Светог Саве. Не зна се у каквом је стању сачекала откуп 1568/69. године. У вакуфнами се не помиње. Једно столеће доцније то је било потпуно уређено станиште са „баштином": лозом, маслинама и другим „садовима". Келија је била опскрбљена само неопходним богослужбеним предметима, неколиким књигама и најпотребнијим алатом. Хиландарци су је 25. јануара 1682. године дали у доживотни закуп јеромонасима Григорију и Пајсију за 142 гроша, с тим да трећу особу одреде сами закупци. У уговору је наглашено да се келија после истека закупа враћа манастиру, „како је обичај Свете Горе".[21]

---

19 Изнесена су мишљења да црквица потиче с почетка XVII века (Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142; Петковић, *Хиландар*, 73), или с краја тог века (Ненадовић, *Осам векова*, 185-187).

20 Томић, „Хиландарски скит Свете Тројице", 173-278 (најдетаљније); Д. Синдик, „Завештање"; Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима", 98, 106-107 (бр. 2 и 3); С. Ненадовић, „Хиландарски скит Св. Тројице на Спасовој води", *ХЗ* 2 (1971) 99-112; *Каталог*, бр. 398; АМХТ, 6/16, 6/21.

21 Живојиновић, „Манастири Хиландар и Милеје", 7-16; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве", 29-30. Локација келије није позната.

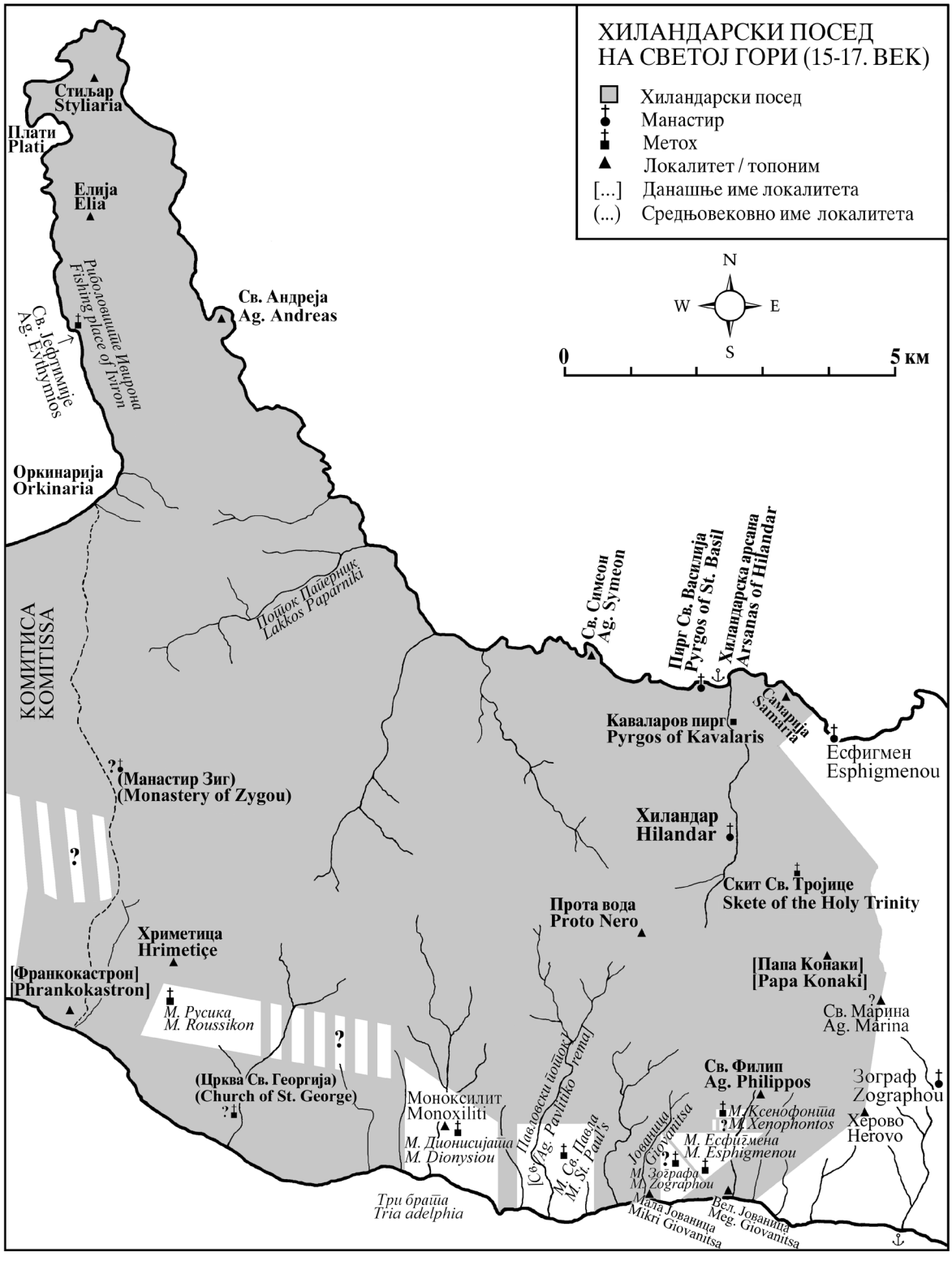
ХИЛАНДАРСКИ ПОСЕД
НА СВЕТОЈ ГОРИ (15-17. ВЕК)
Хиландарски посед
Манастир
Метох
Локалитет / топоним
[...] Данашње име локалитета
(...) Средњовековно име локалитета
N
W
E
S
0
5 км
Стиљар
Styliaria
Плати
Plati
Елија
Elia
Риболовиште Ивирона
Fishing place of Iviron
Св. Јефтимије
Ag. Evthymios
Св. Андреја
Ag. Andreas
Оркинарија
Orkinaria
КОМИТИСА
KOMITISSA
Поток Паперник
Lakkos Paparniki
Св. Симеон
Ag. Symeon
Пирг Св. Василија
Pyrgos of St. Basil
Хиландарска арсана
Arsanas of Hilandar
Самарија
Samaria
Каваларов пирг
Pyrgos of Kavalaris
Есфигмен
Esphigmenou
(Манастир Зиг)
(Monastery of Zygou)
Хиландар
Hilandar
Скит Св. Тројице
Skete of the Holy Trinity
Прота вода
Proto Nero
Хриметица
Hrimetiçe
[Франкокастрон]
[Phrankokastron]
М. Русика
M. Roussikon
[Папа Конаки]
[Papa Konaki]
Св. Марина
Ag. Marina
(Црква Св. Георгија)
(Church of St. George)
Моноксилит
Monoxiliti
М. Дионисијата
M. Dionysiou
Павловски поток
[Св. Ag. Pavlitiko rema]
М. Св. Павла
M. St. Paul's
Јованица
Giovanitsa
Св. Филип
Ag. Philippos
М. Ксенофонта
M. Xenophontos
М. Есфигмена
M. Esphigmenou
М. Зографа
M. Zographou
Зограф
Zographou
Херово
Herovo
Три брата
Tria adelphia
Мала Јованица
Mikri Giovanitsa
Вел. Јованица
Meg. Giovanitsa

Током 1595. године, а можда и раније, повлачио се спор између монаха Јеремије, сина Данила, тада настањеног у Јерису, и манастира Хиландара. У питању је било „место (*mevżi*ـ) по имену *Килије* у поменутом манастиру (*manāstır-i merḳūmda Kiliye nām mevżi*ـ)“. То би најпре могла бити нека келија у близини манастира, али ништа више од те претпоставке не може се рећи. Тешко да би келија у самом манастирском кругу била означена као „место“. Поготово што су то „место“ чинили и виноград и башта. Јеремија је тврдио како је „место“ Килије са виноградом и баштом његов мулк, што су Хиландарци оспоравали. Најзад, јула 1595. године, нагодили су се да манастир Јеремији исплати 7.000 акчи, с тим да се он писмено одрекне сваког даљег потраживања.[22]

*

Потпунија граница хиландарског поседа на Светој Гори позната је тек из доба конфискације и откупа. Крајем фебруара – почетком марта 1569. године, на захтев Хиландараца сачињена је посебна худуднама или синорнама, како се још називала, тј. документ о међама „Хиландарског манастира што се налази на полуострву познатом по имену Света Гора“. Међе су готово истоветне са онима наведеним у лажној повељи цара Душана из 1348. године. Повеља је одавно датирана у крај XVI или почетак XVII века. Недвосмислена веза двају текстова, и хронолошка и садржинска, указује на то да је српска повеља вероватно настала у доба откупа, 1568/69. године, како би њен текст био унет у худуднаму. Да ли је нека слична Душанова повеља некада постојала, не може се тврдити. Таква повеља у ранијим изворима никада није поменута. Први помен лажне повеље пада тек у 1614. годину, када је сачињен грчки превод. Постојање лажне повеље не мора да значи да омеђени простор заиста није припадао Хиландару. Он никада није био оспораван у целини, нити је било спорова око већих области. Сви неспоразуми, а било их је доста, вођени су углавном око прекорачења међа. Синори су убележени на следећи начин:[23]

Међе према худуднами из 1569. године

„...Велика Вигла и Зиго, затим долази до Мале воде, затим долази до тршчаре, затим долази до мора, затим долази до Хриметице, затим долази до цркве Светог Георгија, затим долази до солишта, затим опет долази до морске обале, затим долази до камена познатог под именом Три брата, затим долази до Моноксилита, па опет до морске обале, затим долази до планине по имену Атон, затим потоком долази до места по имену Јованица, затим од пробијеног камена долази до заравни, затим долази до храстовог стабла на коме је постављен крст, затим долази до келија, затим долази до обележеног надгробног камена, затим долази право на планину по имену Херово, затим долази до белег-камена, затим долази право до великог пута где постоји гранични белег--камен, затим другим

Међе према лажној повељи цара Душана из 1348. године

„...од јужног мора гледа ка западу, од места под Великом Виглом долази до Зига, и тамо је мала водица и трстје, и поново почесмо где је водица и трстје, и силази на море, и иде покрај мора испод Хриуметице и испод цркве Светог Георгија на солишта, и одатле иде покрај мора на Три брата што су три камена у мору, и пролази Моноксилит, и поново уз море право гледа ка Атону, долази на реку Иваницу и долази до великог камена у мору на крају, и одатле ка северу право хридом на брдо [зараван?], и тамо постависмо крст у дуб, и одатле право на келијишта, и ту је камен подобан за гроб и на њему вулу положисмо, и одатле право уз брдо на Херово на велику планину и ту стависмо вулу на камен, и настављајући поново низбрдо право на саборни пут наспрам орловских пећина, и испод

22 АМХТ, 1/105.

23 АМХТ, 11/3; Соловјев и Мошин, 337-351 (претходно издање српске повеље: *Chilandar* 1915, бр. 40, и грчког преписа: *Chilandar* 1911, бр. 137). Основни доказ да је повеља лажна јесте чињеница да су потписи игумана сви одреда нетачни. Треба рећи да је ту лажну повељу, или можда њен грчки препис, у рукама држао цариградски патријарх Атанасије 1709/10. године и да је на основу ње, не посумњавши у оригиналност, дао Хиландарцима за право у спору око Моноксилита (*Chilandar* 1911, бр. 168). О томе да је већи део поседа, ако не и цео, и пре 1348. године припадао Хиландару, уп. Живојиновић, „Најстарији периор“.

потоком [долази до] стене с пећином где постоји орловско гнездо, затим долази до великог брда, затим долази до места по имену Света Марина, затим долази до велике планине, затим долази до нагомиланог камења, затим долази до гвозденог крста, затим долази до другог великог пута и путем долази до места по имену Есфигмен, затим долази до поврtњака поменутог Есфигмена, затим долази до црвене земље, затим долази до црвеног камена, затим долази до свињског језерцета, затим долази до Старе цркве, затим гребеном долази до морске обале, затим долази до планине Самарија, затим долази до пристаништа Светог Георгија, затим долази до цркве Светог Симеона, затим долази до морске обале, затим долази до Светог Андреје, затим скреће и долази до Стиљара, затим долази до места по имену Плати, затим долази до Светог Јефтимија, затим долази до кућишта по имену Оркинар, затим долази до средишњег пута, затим долази до оловног камена, затим долази до станац-камена, затим долази до језерцета великог потока и завршава се у Малој води у тршчари...“

пута у долину где постависмо камен са вулом, и одатле право преко реке од орловских пећина, и поново право на велики хрид ка северу, на Свету Марину, и одатле сече под планину по среди и долази до сабраног камења, и одатле долази до удолине и до железног крста на саборном путу и држи путем што иде у Есфигмен, и гледа ка есфигменском врту, иде страном на црвену земљу и на црвени камен како се камен ваља према Есфигмену, и иде хридом до зимзелених храстова и до баре, и пролази иза Цаинове цркве и одатле преко уз хрид право у море, и одатле обалом мора пролази Самарију и пристаниште, и Светога Георгија, и цркву Светог Симеона право морем на Светог Ан-дреју и обилази Стилар морском обалом под Пла-тију и Илију, и Светог Јевтимија, морем на ловишта оркинарска, на саборни пут, и одатле саборним путем на Виглу, гледа на исток, и ту је крст од древ-ног времена, и поново надесно ка југу Виглом на Велику Виглу на саборни пут и ту је камен звани моливдуза [оловни камен], и одатле низбрдо гледа ка југу на равнину и ту је камен становит, и одатле преко дубоког потока у велико блато, и тако право низбрдо ка мору на водицу и трстје где и почесмо...“

У вакуфнами, издатој истог датума кад и худуднама, међа је изложена на други начин и у другом смеру:

„...с једне стране море, с једне стране манастир Есфигмен, с једне стране Херово, с једне стране [место] познато као Протова чесма и Јованицом [...?] и каменом познатим као Три брата ограничен је [посед], затим морском обалом до цркве Светог Георгија ка заласку сунца, где је с леве стране зимски пашњак Руског манастира, а с десне стране манастир Хиландар, затим стиже право на Велику Виглу [остављајући] с леве стране зимски пашњак манастира Ватопеда, затим брдом стиже до средишњег пута, затим стиже до кућишта по имену Оркинарија, затим стиже до Светог Јефтимија, затим стиже до места по имену Плати, затим окреће и стиже до Стиљара, затим стиже до Светог Андреје, затим стиже до морске обале, затим стиже до цркве Светог Симеона...“[24]

Иако већи део границе ни данас није тешко пратити, јужна и део југозападне границе остављају простора за врло широка тумачења, нарочито на местима где се налазе поседи других манастира. Даља разматрања хиландарског поседа пратиће границу озваничену у худуднама. На северу је посед излазио на море, а западна граница је једним делом била граница Свете Горе. Она је дужим делом одвајала хиландарски посед на Светој Гори од оног у Комитиси. Од Оркинарије на обали, међа је ишла до саборног пута, затим према Вигли до старог крста, одатле је скретала на југ Виглом на Велику Виглу до средишњег (саборног) пута и оловног камена, затим је ишла низбрдо до заравни где је станац-камен, одатле на језерце великог потока („преко дубоког потока у велико блато“) и даље низбрдо све до Мале воде, тршчаре и мора. Ако се следи граница са ватопедским метохом у Просфорију, онда је последња тачка на мору стабло дуда негде између ватопедског хиландарског пирга, данас познатог као Франкокастрон.

---

24 АМХТ, 11/5. Као да је првим делом текста (море, Есфигмен, Херово и Протова чесма) уоквирена једна ужа целина око манастира, која би могла да се поклопи с међама из XIII века. Део текста после помена Јованице не постоји у оригиналу, али се налази у овереним и неовереним преписима (АМХТ, 11/5а, 11/5б, 11/5в, 11/5г, 1/47). То што је већи део границе накнадно уписан никако не значи да сама граница није тачна. Штавише, она је у потпуности сагласна с границом у худуднама.

Међутим, ако се на пашњак према Просфорију гледа као на посед ван Свете Горе, за крајњу тачку на мору може да се узме и други крај међе пашњака – црвени камен (прекопута острва Амуљани), негде код данашње границе Свете Горе.[25]

Јужна и источна граница захтевају више објашњења. Великим делом реч је о често оспораваним међама с поседима других манастира.

Прво место које се после силаска на море спомиње јесте *Хриметица* (*Ḥrīmetiçe*). Ње нема у вакуфнами, нити у ма ком другом османском документу из Хиландарског архива. У хududнаму је ушла као топоним за одређење границе, тако да се не може знати у каквом су стању били објекти. Реч је о једном од најстаријих атонских манастира, из X века, познатом као *Хромитиса* (Χρομιτίσση). Он је доцније припојен Скорпији, да би оба 1325. године припала Хиландару. Својом општом повељом из 1348. године, цар Душан је Хиландару потврдио посед под тим именом – „пирг Хромитица" (у лажној повељи стоји: „Хриуметица"). Топоним и данас живи, у нешто краћем облику, као Хромица/Хурмица (Χρωμιτσα/Χουρμίτσα).[26]

Одмах после Хромитице, према југоистоку, граница је стизала до *цркве Светог Георгија* (*Ayā Yōrgī*). Изузев у хududнами и препису вакуфнаме, ни ова се црква не помиње у познатим документима од XV до краја XVII века. То што је забележена у хududнами не мора значити да је црква била у служби. За одређење границе битан је био топоним. По свему судећи, то је иста она црква којом се одређује граница у преписима најстаријег хиландарског периора. Питање је да ли се може поистоветити с манастиром Св. Георгија што га је Свети Сава добио од Карејског сабора крајем XII века. Према препису вакуфнаме, код цркве се хиландарски посед граничио с пашњаком манастира Св. Пантелејмона.[27]

После цркве Св. Георгија, граница је ишла до морске обале, а онда обалом до три камена у мору, позната као Три брата (*Üç Ḳardaş*). Одатле је, према хududнами, скретала до *Моноксилита* (*Monōḳşilit*), па се опет спуштала на морску обалу. Лажна Душанова повеља сугерише да се граница од Три брата настављала морском обалом, пролазећи (испод?) Моноксилита. Моноксилит (Μονοξυλίτη) јесте место на око километар северно од обале Атонског залива, између Хромитице и Јованице. Некад самосталан манастир, Моноксилит је 1154. године постао метох Велике Лавре. У њеном поседу је остао до 1329. године, а вероватно и дуже. Не зна се када је и како његова околина прешла у посед Хиландара. Изузев у поменутој лажној Душановој повељи (1348), Моноксилит се до османског доба не помиње као хиландарски посед. Не може се са сигурношћу тврдити да је неки део тог места (*mevżi*ᶜ) припадао Хиландару пре 1569. године. Један део – два винограда укупне величине 8 дунума, маслињак величине 2 дунума и пчелињак, а можда и део шуме, на ободу хиландарског поседа, држали су монаси манастира Дионисијата. На основу грчког превода вакуфнаме Дионисијата, зна се да је његов посед био ограничен метосима Руског манастира, манастира Св. Павла, Хиландара и морем. Како се граница хилан-дарског поседа после Моноксилита спуштала на обалу, из описа међа дионисијатског метоха може се претпоставити да се и хиландарски посед једним делом граничио с метосима Русика или Св.

---

25 АМХТ, 11/3, 11/5; Соловјев и Мошин, 337-351; уп. поглавље *Комитиса и Стиљар*, нап. 16.

26 АМХТ, 11/3; Живојиновић, *Историја*, 212; иста, "Le monastère", 46-47; *Chilandar* 1998, 56; *Chilandar* 1915, бр. 38; Соловјев и Мошин, 342-343; *Топографска карта Грчке*. Хромитица се највероватније крије и под топонимом *Хрисиостомица*, наведеним у преписима хиландарског периора (Живојиновић, „Најстарији период", 11). По свему судећи, исто се може рећи и за *Хремицену* (Χρεμιτζένη), поменуту у неким раним средњовековним документима, али и у једном патријарховом акту из 1586. године (Živojinović, "Le monastère", 45-47, 51; *Chilandar* 1911, бр. 165).

27 АМХТ, 11/3, 11/5a; *Chilandar* 1998, 55; Živojinović, "Le monastère", 37-38; иста, „Најстарији период", 10-11.

Павла. Чуди што то није забележено и у хиландарској худуднами. Један од разлога за то може бити чињеница да је у худуднаму граница уношена према лажној Душановој повељи.[28]

Хиландар је у Моноксилиту имао шуму и ливаде погодне за испашу. О сечи шуме за грађу и напасању оваца сведочи тек акт Карејског сабора из 1710. године.[29]

Међа с метохом манастира Дионисијата у Моноксилиту била је предмет столетних међусобних расправа. Према изјави Хиландараца из 1709/10. године, они су својевремено добровољно уступили 5 стрема (дунума) своје земље монасима Дионисијата да ту направе пчелињак. Ништа не указује на тачан датум уступања, али је то свакако било пре 1654. године. Можда чак и пре фебруара 1600. године, судећи по ферману у коме се Моноксилит, додуше, изричито не помиње, али чији садржај готово недвосмислено указује управо на тај део хиландарског поседа. Хиландарци су се пожалили Царском дивану како им незахвални монаси Дионисијата и Светог Павла чине штету подижући винограде, баште и храмове на земљишту које су, на њихову молбу, уступили само за постављање кошница. (Питање је да ли се неспоразум са монасима Св. Павла односи на Моноксилит, или на оближњу Јованицу. Поменута су оба манастира вероватно зато што су Хиландарци хтели да приштеде трошак вађења посебних фермана, јер је у оба случаја посреди био истоветан проблем.) Султанска заповест, изгледа, није била извршена, јер је септембра 1618. године затражена нова. (Опет скупна. Поред жалбе на монахе Дионисијата, поменути су монаси Св. Павла и Лавре.) Ни ту се Моноксилит изричито не помиње, али је оптужба о бесправном подизању винограда и зграда у оквиру хиландарских синора истоветна.[30]

Прва поуздана вест о претензијама Дионисијата на хиландарски део Моноксилита јесте запис хиландарског игумана Виктора од 14. јуна 1654. године. Да се не би заборавило, Виктор је забележио како су се тада, пред Сабором у Кареји, препирали с представницима Дионисијата око права на земљу. После сведочења, и сами монаси Дионисијата признали су да су Хиландару сваке године на име коришћења земље предавали по 6 ока воска и по 6 медри вина. Сабор је на основу тога потврдио да је земља хиландарска. Тридесетак година доцније уследио је нов покушај. Писмену изјаву у корист Хиландара дао је сегбан-баша Сидерокавсије, војвода Чепел (?) Димо, 11. новембра 1689. године. Из ње се види да је претходно и бостанџијски ага Свете Горе, после увида у списе, досудио правду Хиландарцима.[31]

Неколико дана доцније, поново су се обе стране нашле код хасеки Али-аге, светогорског забита. Хиландарци су оптужили монахе Дионисијата да им чине велику штету напасајући овце и козе на њиховој земљи. Немајући худуднаму, представници Дионисијата су показали вакуфнаму, где је јасно речено да имају право на само 8 дунума винограда и 2 дунума маслињака. Хиландарци су предочили худуднаму и царски ферман. На основу докумената, чија је садржина потврђена сведочењима старих монаха из околине, забит је Хиландарцима издао тескеру о праву на спорну земљу. На тескери су, као сведоци чина, уписани представници готово свих атонских манастира. Истовремено, у посебној забитовој тескери, монаси Дионисијата су се обавезали да ће за две кошнице и виноград који су подигли на хиландарској земљи, и даље, као

---

28 АМХТ, 11/3; *Топографска карта Грчке*; *Карта Грчке*; Σμυρνάκης, приложена карта (на којој су, за разлику од претходне две прецизније карте, означена и Три брата – Τρία Ἀδέλφια); Соловјев и Мошин, 342-343; *Actes de Lavra*, I, 131; IV, 66-68; Ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ, Ἡ ν Ἁγίῳ Ὄρει ἱερά μονὴ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, Ἀθῆναι 1959, 162.

29 АМХТ, 2/200а; *Chilandar* 1911, бр. 169.

30 *Chilandar* 1911, бр. 168; Димитријевић, „Документи хиландарске архиве“, 28; АМХТ, 7/54 (регест у: Б-Б, 199/бр. 83), 8/72.

31 Димитријевић, „Документи хиландарске архиве“, 28; АМХТ, 2/200а, 2/200б, 8/95; Mošin in Sovre, бр. 17, 19, 20; *Chilandar* 1911, бр. 168, 169. Војвода Димо је у грчким документима назван Τζιπέλη, а у османским *Çepel*, што би могло да значи „прљави“, „одвратни“ (Mošin in Sovre, бр. 20, *Chilandar* 1911, бр. 168; АМХТ, 2/200б).

и до тада, Хиландарцима давати 6 ока воска и 6 медри вина годишње. Тиме је забит практично само потврдио ранију одлуку Сабора.[32]

Иако су оба решења била у корист Хиландара, монаси Дионисијата нису одустали. Изгледа да су новцем и обећањима, што је потврдио јериски епископ Макарије, успели да за своју ствар придобију Дима, војводу Сидерокавсије, оног истог што се годину дана раније изјаснио у корист Хиландара. Он је, очигледно, био веома моћан човек, мада његова надлежност у спору остаје нејасна. Војвода је 1690. године упутио писмо забиту Али-аги с упутствима како да одреди синоре у Моноксилиту! Под његовим притиском и претњама сазван је нови Сабор. Одређена су два монаха, Гаврило из Ватопеда и Тимотије из Ивирона, да са забитом Али-агом, његовим писаром и војводом Димом изврше увиђај и одреде границе поседа. Најинтересантније је то што су они на основу вакуфнаме Дионисијата, у којој недвосмислено пише шта је његово, спорно земљиште ипак доделили Дионисијату! Поред тога, као претња за прекршиоце нове одлуке, одређена је (условна?) глоба од 100 златника у корист светогорског забита. На решењу Светогорског сабора стоји чак четрнаест потписа манастирских представника. Представници Дионисијата су тада затражили од Макарија, епископа Јериса, да и сам, како је то уобичајено, потпише одлуку, што је он одбио. Доцније га је војвода Димо на то принудио. Међутим, још исте године, Макарије је писменом изјавом прогласио свој потпис неважећим, јер је дат под присилом.[33] Показало се да је то писмо одиграло важну улогу у потоњим суђењима.

Хиландарцима није преостало ништа друго него да потраже царску заштиту. Због тешких ратних времена и нередовног стања у Царству, на повољну прилику чекали су неколико година. Тек 1697. године упутили су се у Једрене, где се тада налазио султан. Поднели су представку како су им монаси Дионисијата, уз помоћ других „безвредних“ хришћана, насилно одузели земљу, тврдећи да припада њиховом вакуфу и не обазирући се на бројне хуџете издате на основу пописних дефтера. На основу представке и фетве о том питању, што су је Хиландарци претходно обезбедили, султан је почетком јуна заповедио солунском кадији да проучи документе оба манастира, па ако је оптужба тачна, да исправи неправду и врати Хиландарцима њихов посед.[34]

Ни ферман није донео коначни мир. Већ септембра 1705. године, Сабор је опет сазван због истог сукоба. Представници Дионисијата, очигледно и даље у бољем положају, предложили су да се, зарад мира, спорно земљиште „подели“ на два дела. Тако је и одлучено, с важним закључком да се све претходне одлуке тиме поништавају. Међутим, Хиландарци су обновили спор обративши се 1709/10. године цариградском патријарху Атанасију. Патријарх је потврдио да одлуке изнуђене под присилом нису правоваљане, па тако ни писмо епископа Јериса, Макарија. Одлуку је донео на основу граница наведених у лажној повељи цара Душана из 1348. године (!). Под претњом анатеме, наредио је монасима Дионисијата да прекину парничење. Потом је 1710. године сазван Светогорски сабор, на коме се поново расправљало и о Монокси-литу. После темељног испитивања, пресуђено је да је земљиште хиландарско. Међутим, ипак је склопљена нагодба. Мира ради, Сабор је замолио Хиландарце да „нека места“ уступе манасима Дионисијата, који су се пак обавезали да ће за „дарована“ места Хиландарцима давати 3 медре вина годишње.[35]

После Моноксилита, према худуднами, граница се спуштала на морску обалу. Тај потез је у худуднами нејаснији од истог потеза у лажној Душановој повељи. Међа је ишла према „планини по имену Атон (*Atōn*), а онда је потоком долазила до места по имену Јованица“. Као

---

32 АМХТ, 2/200а, 2/200б (грешком су Дионисијату уписана 3, уместо 2 дунума маслињака).

33 Νικολοπούλος – Οἰκονομίδης, бр. 84, 145, 149; Χρυσοχοΐδης, Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου, бр. 22; Mošin in Sovre, бр. 20.

34 АМХТ, 8/95.

35 Mošin in Sovre, бр. 21; *Chilandar* 1911, бр. 168, 169. Спорови су се наставили и у XIX веку (Χρυσοχοΐδης, Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου, бр. 44).

да се пела на планинске обронке према северу, а онда Јованичким потоком спуштала опет на југ, без прецизне напомене да ли је стизала до морске обале. Затим је, без јасног одређивања правца, ишла „од пробијеног камена“ до „заравни“, па до „храстовог стабла на коме је постављен крст“. По лажној Душановој повељи, после Моноксилита граница се држала обале гледајући према удаљеном врху Атона, обалом је долазила до Ивањичке реке и, можда прешавши је, стизала „до великог камена у мору на крају“. Тек одатле је окретала на север „право хридом на брдо [зараван?]“, где је као белег био постављен „крст у дубу“. Потом су међе у оба документа сагласне: долазиле су до неких неименованих келија („келијишта“), потом до обележеног надгробног камена, а онда узбрдо стизале право на (планину по имену) Херово (*Hīrova*).[36]

Веома мало се може рећи о деловима хи-ландарског поседа код Јованице. *Јованица* или, како се још зове, *Ивањица* (на грчком: Γι–ωβά-νιτζα, Ἰωβάνιτζα, Βανίτζα, Βόνίτζα, данас: Γιοβά-νιτσα; на османском: *Yovānīçe, Yovāniçe, Yovāniç*) јесте име за брдо, поток што се улива у Свето-горски залив и мали рт, на око 5 км западно од манастира Зографа. Некада је постојао манастирић истог имена. Припадао је Протату до 1316. године, када је разменом поседа прешао у руке есфигменских монаха. И поред вишеве-ковног оспоравања међа од стране Ксенофонта, Зографа и Хиландара, Есфигмен је држао среди-ште Јованице све до 1746. године, када је цео посед продао Зографу. У грчком преводу есфиг-менске вакуфнаме из 1569. године, за Јованицу се везује једна зграда, виноград величине 2 дуну-ма и 20 дунума земље (с обзиром на врсту доку-мента, то могу бити само баште и повртњаци). „Зграда“ је вероватно означавала светилиште, које је крајем XVI века у хиландарским осман-ским документима називано „келијом“ (*kelīye*).[37]

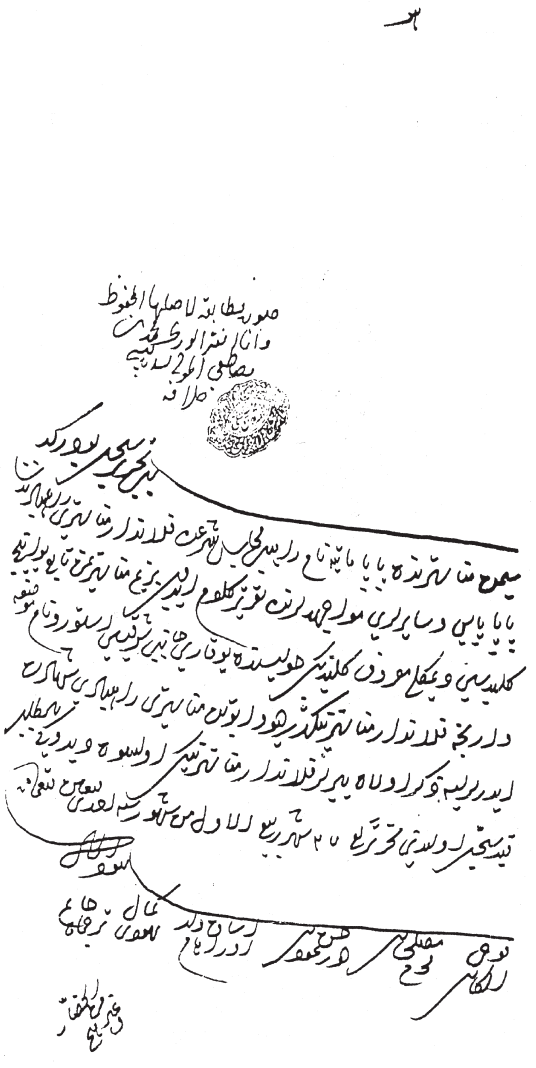

Извод из сиџила, 10. 4. 1583 – изјава Есфигме-наца да је земља источно од јованичке келије хиландарска (АМХТ, 1/78; дим. 21,2 x 14,8 цм)

Право Есфигмена на средиште Јованице није спорно. Оно што треба утврдити јесте када је Хиландар загосподарио делом Јованице, где се тачно налазио његов посед и из чега се састојао. Изузев лажне повеље цара Душана (1348), нема савремених вести о поседу код Јованице

36 АМХТ, 11/3; Соловјев и Мошин, 342-343. У лажној Душановој повељи не пише дословце „зараван“ него „дѣлкь“, а то је по Даничићевом *Рјечнику* monticellus. Преводилац повеље на грчки језик ипак се определио за израз ἰσόπεδον, што би више одговарало османском изразу *düz yer*, тј. „зараван“.

37 *Топографска карта Грчке*; Мошин, „Акти“, 172-173; *Actes d'Esphigménou*, 28, 86-88, бр. 12, 24; *Actes d'Esphigménou*, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, бр. 32, 34; *Actes de Zographou*, бр. 62, 63, 65; АМХТ, 11/3, 1/77, 1/78, 12/10/8, 1/79, 1/80, 1/81, 12/35/3 (регест у: Б-Б, 192/бр. 61), 12/10/2 (регест у: Б-Б, 193-194/бр. 66), 12/37/22, 12/10/3, 12/10/4, 12/10/5, 12/10/7, 11/790, 2/172a, 12/10/6.

у средњем веку. И преписи најстаријег хиландарског периора о том потезу говоре крајње непрецизно. Не постоји ниједан поуздан податак о поседима Хиландара у Јованици пре 1569. године (изузев у суседном Св. Филипу, вид. даље). Међутим, колико год да је тачност података оспорива, знатно познији османски документи, ипак, указују на могућност средњовековног порекла поседа. Иако се следећи подаци не могу прихватити као прави доказ, требало би их бар имати на уму. По сопственим наводима (1697), Хиландарци су тај део поседа држали и пре и после османског освојења. А по сведочењу, како изгледа, самог прота Свете Горе, старца Пахомија, те старца Венијамина из Лавре и других старих атонских монаха – 1583. године на сидерокавсијском суду – граница хиландарског поседа код Јованице била је одређена још „пре четиристо-петсто година потврдама написаним на грчком језику“ (*...dört beşyüz yıldan beri Rūm dilince yazılan kağidlarımuzda*...). Иако је могла бити дата с одређеном намером, и упркос времен-ској непрецизности, таква изјава се не сме занемарити.[38]

Из османских докумената сачуваних у Хиландару види се да је есфигменски посед у Јованици 1583. године био ограничен: са северне стране – земљом манастира Ксенофонта, са западне и југозападне стране – земљом манастира Зографа, а са источне и југоисточне стране – хиландарским поседом. То су потврдили и сами Хиландарци. Једино што је тако одређену границу тешко уклопити у слику која се добија на основу худуднаме. Из ње се не види да су хиландарски посед у Јованици и онај код Моноксилита били одвојени метосима Зографа, Ксенофонта и Есфигмена. Са источне стране хиландарски посед се опет граничио с поседом манастира Зографа. Како је касније наглашено у хуџету из 1635. године, када се стигне на планину звану Херово, следећи даље међу по худуднами, са западне стране остаје хиландарски посед, а са источне зографски. Сама Херовска келија је од XI века непрекидно припадала Зографу (у његовом поседу се помиње и 1686/87. године). Изгледа да се Јованицом некад називао предео све до самог Херова. Према поменутој анализи међа, хиландарски посед у Јованици пружао се између метоха Ксенофонта, Есфигмена и Зографа са, грубо речено, западне стране и границе Зографа са крајње источне стране. На југу је, како потврђује худуднама, излазио на морску обалу, што је важило и доцније, у XIX веку, а важи и данас.[39]

Хиландарци су код Јованице имали зимски пашњак (*ḳışlaḳ*) за биволе и велику шуму.[40]

Хиландарски посед у Јованици никада није био оспораван у целини. Спорови су се водили само око сумеђних делова, и то са Есфигменом, Зографом, Ксенофонтом и Св. Павлом.

Монаси Есфигмена су незадовољство међом почели да исказују, изгледа, још пре 1577. године. Пожалили су се патријарху Јеремији како имају спорове са Хиландаром и Зографом. Замолили су га да од манастира Ватопеда затражи да, ради решавања питања међа, покаже своју оригиналну средњовековну повељу о размени поседа. Пошто је текст ватопедске повеље требало да буде истоветан с текстом есфигменске, сматрали су да ће тиме коначно потврдити право на поседовање како саме Јованице са свим међама, тако и њене околине изван међа. Реч је о повељи издатој 1316. године, којом је коначно решен гранични спор између Есфигмена

---

38 Соловјев и Мошин, 342-343; Живојиновић, „Најстарији периор“, 10-11; АМХТ, 11/3, 11/5, 8/96, 1/81. У хуџету (11. мај 1583) помиње се старац Пахомије (*Yerō Paḥōmī*) из Кареје, без функције, и то после старца из Лавре (АМХТ, 1/81). Готово је сигурно реч о проту: прот под тим именом потврђен је септембра исте године (Παπαχρυσάνθου, Ὁ ἀθωνικὸς μοναχισμός, 399).

39 АМХТ, 12/10/8, 1/80, 12/10/5, 12/10/4; Мошин, „Акти“, 173; *Zanucu*, IV, бр. 7026; Миловановић, III, 12. Граница есфигменског поседа дата 1745/46. године знатно је другачија: море, пут, планина и мулк Св. Филипа што припада Ксенофонту (*Actes d'Esphigménou*, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, бр. 32, 34; *Actes de Zographou*, бр. 65). Да ли помен мора (несумњиво са јужне стране) значи да се Есфигмен доцније проширио науштрб Хиландара или Зографа? Ж. Лефор смешта Св. Филип с источне стране есфигменске Јованице, позивајући се на акт у коме то изричито не пише (*Actes d'Esphigménou*, 88). Поменути турски акти показују да се ксенофонтски посед у XVI веку налазио са северне стране. Чини се да је било неких померања међа, мада се не зна када се то могло десити.

40 АМХТ, 1/77, 12/10/8, 1/80, 12/35/3 (регест у: Б-Б, 192/бр. 61), 12/37/6, 12/37/22, 12/10/5, 11/790, 12/10/6.

и Ватопеда. Посредовањем Протата тада је извршена трострука размена поседа. Есфигмен је уступио Ватопеду спорно сумеђно место, Протат је у име Ватопеда уступио Јованицу Есфигмену, с тим да Ватопед доплати Есфигмену још 200 перпера, а Ватопед је намирио Протат двема другим црквицама и њиховим добрима. Патријарх је јула 1577. године упутио Ватопеду писмо са таквим захтевом. Повеља свакако потврђује добијање поседа, али у њој није дата његова прецизна граница, тако да толика упорност Есфигменаца остаје нејасна.[41]

Спор, који је очигледно већ дуго тињао, букнуо је свом жестином 1583. године. Његова суштина је, изгледа, била у томе што су монаси Есфигмена пре „30-40 година“ запосели „вековна“ хиландарска места. Тврдили су да они ту земљу с правом притежавају. Реч је о поседу који је почињао у непосредној околини јованичке келије, од канала (?), и простирао се навише на исток све до места (*mevżi*⁻) по имену Ставрос, тј. Крст (*İstavrō; İstāvrō; İstāvrōz*). На сидерокавсијском суду су 10. априла 1583. године донете две одлуке. Прво је решено да до окончања суђења спорно место може да служи за испашу само ако се монаси двају манастира договоре како ће користити пашњак. У случају да се тај договор не поштује, ступила би на снагу потпуна забрана коришћења пашњака. Тиме су се, за почетак, Хиландарци бар изједначили са Есфигменцима у праву да напасају стоку на узурпираној земљи. И друго, истога дана издејствовали су и обавезујућу изјаву опуномоћеног есфигменског представника, јеромонаха Матије. Он је на суду рекао да ће се спорна земља до Крста препустити Хиландару уколико ватопедски монаси потврде да је она заиста хиландарска.[42]

Пресуда у корист Хиландара донета је на суђењу одржаном 6. маја исте године. Хиландар је обезбедио веродостојне сведоке. Били су то стари монаси који су у близини спорног комада земље проживели тих „тридесет-четрдесет година“, колико су Есфигменци тврдили да га поседују. Андон, син Марка, и Христодуло, син Кузмана, из Ксенофонта, потом Неофит, син Јанија, из кастамонитске келије, и Макарије, син Миха, житељ друге келије, посведочили су да поменути комад земље припада Хиландару и да његови монаси ту напасају стоку и, по потреби, секу дрва. Веродостојност сведока потврдили су, потом, игуман Зографа Пајсије те монаси Варлаам из Ватопеда и Бојил, син Дима, из Русика. Учешће ватопедског монаха вероватно је било потребно због познате предисторије есфигменског поседа у Јованици и у том погледу обавезујуће изјаве есфигменског представника јеромонаха Матије. Пет дана касније, 11. маја, пред сидерокавсијским кадијом су се нашли и други истакнути атонски монаси да посведоче како је спорна земља несумњиво хиландарска. Међу њима су били старац Венијамин из Велике Лавре и прот Свете Горе, старац Пахомије. У тада састављеном хуџету забележен је и топоним који дели есфигменски и хиландарски посед. Есфигмену је припадала келија до канала (?), а Хиландару земља од канала (?) према истоку. Изгледа да Есфигменци нису прихватили такво решење. Пошто су одбијали да се повинују кадијиној одлуци, хиландарски монаси су били принуђени да их туже Царском дивану. Тужба је била веома озбиљна, јер нагласак није био на њиховом међусобном спору, него на непоштовању одлуке званичног османског суда. Почетком септембра исте године султан је наредио солунском санџак-бегу и сидерокавсијском кадији да после провере веродостојности хуџета, под претњом казне, приморају Есфигменце на поштовање закона. Како даљих вести о спору нема, чини се да су га османске власти тада коначно закључиле.[43]

Међутим, суседи у Јованици нису остављали Хиландарце на миру. Само три године доцније, у пролеће 1586, српски монаси су се опет обрели на Порти. Тада су им невоље задавали монаси Зографа и Ксенофонта. Иако се не види на којем делу поседа су их ометали, позивање

---

41 *Actes d'Esphigménou*, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, бр. 28; *Actes d'Esphigménou*, бр. 12.

42 AMXT, 1/80, 12/10/8, 1/81, 1/77, 1/78.

43 AMXT, 1/80, 12/10/8, 1/81, 12/35/3 (регест у: Б-Б, 192/бр. 61). У хуџету (1/81) написано је *Avlāġō* (што може да се чита и као *İvlāġō*, *Olāġō*). Определио сам се за прву варијанту јер би она могла да укаже на грчки термин αὐλάκι/αὖλαξ, у значењу: „канал“, „ров“, „јаз“, „распуклина“. Та претпоставка, наравно, не искључује и другачија тумачења.

на постојеће хуџете могло би да укаже на исти онај потез земље што су га доскора бесправно држали Есфигменци. Почетком маја уследио је ферман после кога више није било жалби.[44]

Несигурност међа у Јованици није била везана само за хиландарски посед. У исто време, Есфигмен је водио и бескрајан спор са Зографом (1577, 1583, 1586, 1676, 1690, и даље, све до 1746).[45] Премда се чини да нема никакве везе са Хиландаром, не треба га пренебрегнути јер указује на шире преплитање интереса неколико манастира.

Пред крај 1633. године, Хиландарци су у Цариграду два пута тражили заштиту својих поседа на Светој Гори. Иако је у ферманима напоменуто да посед ометају монаси, нису наведени манастири из којих они потичу. У једној заповести наглашено је да се жалба подноси због зидања зграда у шуми код Јованице. Вероватно се и друга односила на то исто место, будући да је у њој наведено бесправно напасање стоке у шуми.[46]

Спор са Зографом избио је због узурпирања дела хиландарског зимског пашњака. Пашњак се свакако налазио близу међе што је делила хиландарски и зографски посед. Међутим, иако се помињу пашњак, шума и друго зеленило у Јованици, грађа не даје довољно података да би се место тачно одредило. У спору је хиландарска страна увек наводила читаву границу свога поседа на Светој Гори, преписану из синорнаме. Једино што је за планину Херово назначено да њена источна половина припада Зографу, а западна Хиландару. Можда се управо ту крије прави одговор.

Добро припремљено велико суђење одржано је у јесен 1635. године. Још током септембра хиландарски монаси су отишли у Цариград и затражили да се спречи ометање њихових поседа, за које поседују правоваљане документе. Са Порте је упућена заповест сидерокавсијском кадији да испита оптужбу и провери документе. Монаси су, вероватно тада, затражили од цариградског бостанџи-баше Мехмеда да пошаље свог човека који ће у Јованици поставити синоре. На основу фермана, хиландарски „већил“ хаџи Мелентије је на сидерокавсијском суду оптужио монахе Зографа и затражио истрагу. Наређено је да се изврши увиђај на лицу места. Крајем октобра у Јованици су се окупили монаси Хиландара с игуманом Филипом и хаџи Мелентијем на челу, представници Зографа (Антоније, Анастасије, Матија, Атанас, Кирил и Павле), забит Свете Горе Идрис-ага са својим људима, представници суда и десетак атонских монаха из других манастира. Хиландарци су поновили своју оптужбу, навели границе пашњака у Јованици (целу синорнаму!) и поднели на увид све документе што потврђују њихово давнашње право притежавања: вакуфнаму, худуднаму, извод из дефтера и царску заповест. Насупрот њима, Зографци осим голих тврдњи нису предочили ни један једини документ. Пошто је утврдио да хиландарски документи одговарају процесу, кадија је закључио да Зографци немају никаква права на део пашњака. На основу претходног фермана, наредио им је да се повуку и пусте Хиландарце да уживају пашњак на миру и у целини. Кадија је Хиландарцима издао хуџет, а они су га однели на оверу солунском кадији, па чак и румелијском казаскеру, како би још више добио у снази.[47]

Зографци су још пре суђења „покварили“ заједничке синоре. Белеге је, после изрицања пресуде, на одговарајућа места поставио Хасан-баша, бостанџи-башин изасланик. Томе су присуствовали и представници десетак највећих атонских манастира. Не мирећи се с пресудом, калуђери Зографа су још неко време пружали отпор, ометајући Хиландарце. Зато су Хиландарци били приморани да поново потраже помоћ у Цариграду. Почетком јануара 1636. године добили су од бостанџи-баше темесуђ о забрани ометања поседа. А почетком фебруара упућен је и ферман, овога пута солунском кадији, да под претњом казне изврши постојеће пресуде. За сваки случај, Хиландарци су 6. марта 1636. године затражили и препис раније октобарске одлуке из сиџила

---

44 АМХТ, 12/10/2 (регест у: Б-Б, 193-194/бр. 66).

45 *Actes d'Esphigménou*, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, бр. 28, 32, 34; *Actes de Zographou*, бр. 62, 63, 65.

46 АМХТ, 12/37/6, 12/37/22.

47 АМХТ, 12/10/3, 11/790, 2/10/5, 12/10/4.

сидерокавсијског кадије. Можда је после тога њихов спор коначно приведен крају, уколико се потоњи документ из децембра 1644. године не односи на Јованицу. Да не би више узалудно „ратовали“, Хиландарци и Зографци су тада разменили „омолоћије“ о поравнању. У примерку што су га оверили представници Зографа, а који се чува у Хиландару, није наведено где је и због чега спор букнуо. Наглашено је само да је са хасеки Мехмед-агом дошао кадија, решио несугласице и издао хуџет. Мир је успоставио под претњом високе глобе за прекршиоца: 1.000 златника бостанџи-баши и 500 златника светогорском аги.[48]

У три фермана, издата 1600, 1618. и 1697. године, оптужују се монаси манастира Светог Павла (у првом ферману, уз монахе Дионисијата, а у другом уз монахе Дионисијата и Велике Лавре) да су присвојили део хиландарске земље. Не помиње се где се та земља налази. Међутим, пошто је извесно да се налазила на Светој Гори, у обзир долазе само области Јованице и Моноксилита. Ту земљу им је Хиландар, на њихову молбу, великодушно уступио само да на њој поставе своје кошнице. Међутим, они су почели да се понашају као да је то њихова својина, посадили су винограде, баште, а кренули су и да подижу зграде (1600, 1618). Неспоразуми с почетка XVII века вероватно су решени у корист Хиландара. Пред крај истог столећа, Хиландарци су Св. Павлу опет уступили комад земље за постављање кошница. Монаси Св. Павла су се тада обавезали да ће за њега плаћати четири оке воска годишње. После неколико година, престали су да предају надокнаду, тврдећи да је то њихова „вакуфска“ земља. На молбу Хиландараца, из Једрена, зимовника царске војске, упућен је 1697. године ферман солунском кадији и светогорском забиту да ствар истраже и реше. Судећи по грађи из потоњих векова, од претензија на део хиландарске Јованице монаси Св. Павла нису одустали све до 1931. године.[49]

Место познато под именом *Свети Филип* (῾Αγ. Φίλιππος) налази се код Јованице, у њеном непосредном суседству, на око 2 км северно од обале и око 3 км западно од манастира Зографа. Дуго је то био мали самосталан манастир. Тек негде током прве две деценије XIV века постао је метох манастира Ксенофонта. Вероватно око 1346. године, Ксенофонт је део поседа, ливаду са зградом, продао Хиландару за 130 перпера. Стотинак година доцније, два манастира су се споречкала око ливаде у Св. Филипу. Акт Светогорског сабора из 1466/67. године потврдио је ранију продају и право Хиландара на спорну ливаду.[50]

Св. Филип се не помиње ни у хиландарској вакуфнами, нити у синорнами (1569). Изостављање из синорнаме не мора да значи да се није налазио на самом граничном подручју. Очигледно је да од њега није био много удаљен. Према ксенофонтској вакуфнами из 1569. године и османским хуџетима из 1636. и 1641, Св. Филип (*Ayō Filibe, Ayā Filibe*) био је место (*mevżiᶜ*) унутар хиландарских синора. Иста вакуфнама сведочи да се метох састојао од „једне зграде и винограда величине 4 дунума, што је све заједно са све четири стране било [окружено] земљом [која је припадала] вакуфима манастира Хиландара“ (*vaḳfiyyeleriñ ibrāz eylédüklerinde mevżiᶜ-i meẕkūr Ayō Filipe'de vāḳiᶜ olan bir bāb ev ve dört dönüm baġ yėri meẕkūr İksenōf manāstırınıñ evḳāfından olub ve bi-l-külliyye eṭrāf-i erbᶜasında olan ārāżī merḳūm Filāndār manāstırınıñ evḳāfından olduġı vaḳfiyyelerinde mesṭūr ve muṣarraḥ olmaġın...*). Изјаву Хиландараца на суђењу 1641. године, да се ксенофонтски метох налази у хиландарским синорима (*manāstırımız sinōri dāḫilinde*), што стоји и у вакуфнами, потврдили су тада и представници Светогорског сабора из тринаест манастира.[51]

Поменути турски документи једини говоре о томе да је ксенофонтски метох са све четири стране био опкољен хиландарском земљом. Они несумњиво имају велику тежину, јер су међе

---

48 АМХТ, 11/790, 12/10/7, 2/172a, 12/10/6, 12/10/4; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 27.

49 АМХТ, 7/54 (регест у: Б-Б, 199/бр. 83), 8/72, 8/96.

50 *Топографска карта Грчке*; Papazòtos, 161; *Chilandar* 1915, бр. 75; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 20-21; Mošin in Sovre, бр. 12; *Actes de Xénophon*, 23, 26-28.

51 АМХТ, 2/173, 2/176; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 27.

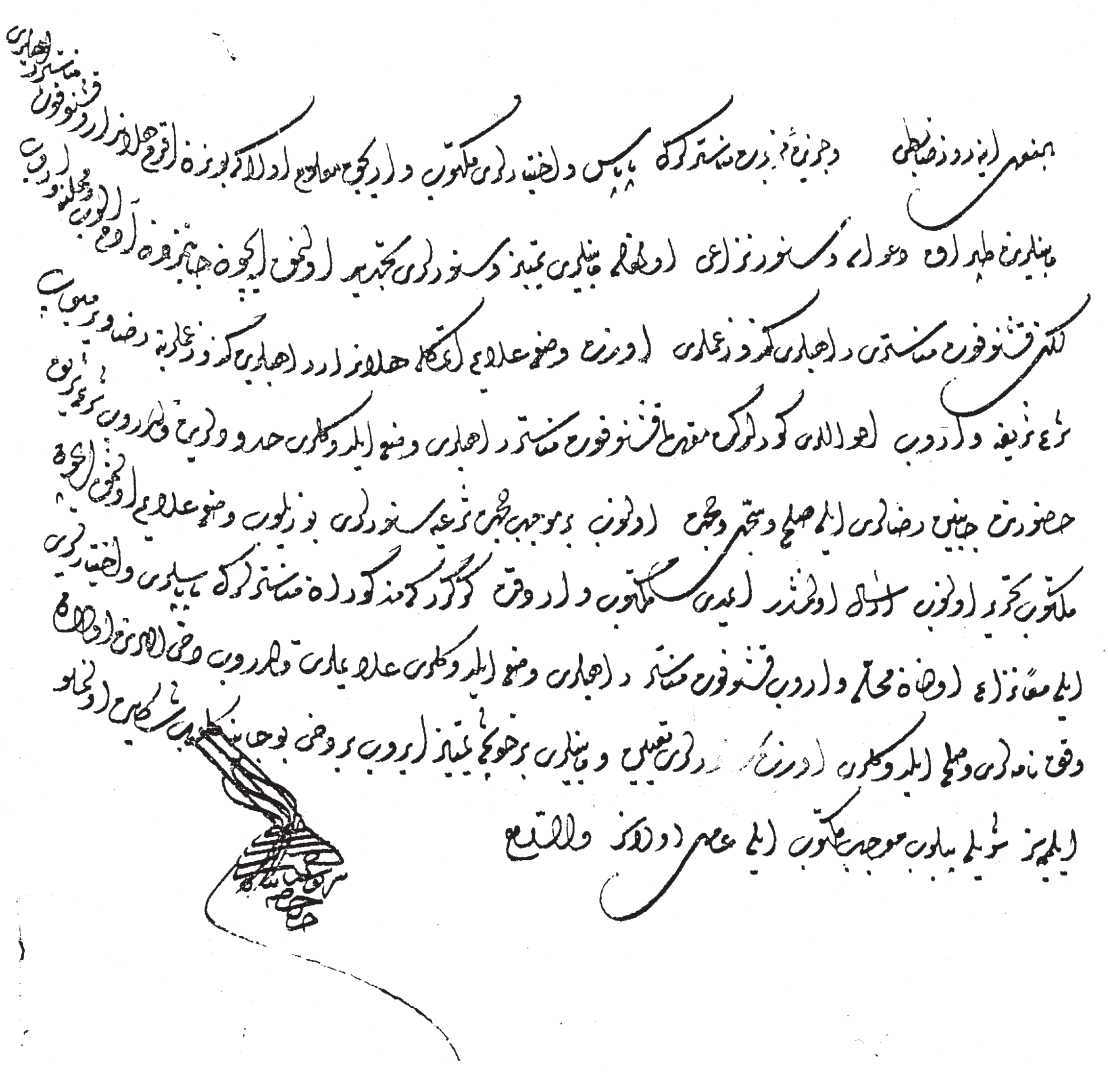

Бостанџи-башина наредба, без датума (убрзо после 22. 1. 1641), издата поводом спора Хиландара и Ксенофонта у Св. Филипу (AMXT, 11/807)

потврђене вакуфнамом и сведочењима представника већине манастира. Међутим, више извора непобитно сведочи да су ксенофонтски метох у Св. Филипу и есфигменски посед у Јованици имали заједничку међу, и то од тренутка када је Ксенофонт купио Св. Филип па све до 1746. године. Између осталог, и 1568. године. То значи – и пре и после продаје дела поседа Хиландару. Чак су и сами Хиландарци 1583. године, описујући међе есфигменског метоха у Јованици, тврдили да се он са северне стране граничи с „местима манастира Ксенофонта“.[52] Иако ту није наглашено да се ради о Св. Филипу, тешко да је тада Ксенофонт у непосредној околини имао још неки значајнији посед.

52 *Actes de Xénophon*, 27-28; *Actes d'Esphigménou*, бр. 24; *Actes d'Esphigménou*, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, бр. 28, 32, 34; AMXT, 12/10/8, 1/80.

Како све поменуте вести довести у склад? Као могуће решење, намеће се претпоставка да је током бројних, већ помињаних спорова између Хиландара, Есфигмена и Зографа у Јованици, почев од 1577. године, Хиландар издејствовао да му се на неко време (бар 1569. и 1636–1641) припоји и тај део Јованице према ксенофонтском метоху у Св. Филипу.

Свој део поседа код Св. Филипа Хиландарци су морали да бране судским путем од претензија монаха са ксенофонтског метоха. Још у пролеће 1586. године, Хиландарци су извадили ферман којим се монасима из Зографа и Ксенофонта забрањује да ометају хиландарски посед код Јованице. Пола столећа доцније, пре почетка лета 1636. године, Ксенофонћани су опет прешли установљену границу и засадили неколико дунума винограда на хиландарској земљи. Хиландарци су их оптужили на солунском суду, а не на ближем, сидерокавсијском, што наговештава да је било и претходних корака, тим пре што је из Цариграда стигао, за ту прилику посебно одређен мубашир, царски бостанџија Мехмед-ага. На захтев хиландарских монаха да се изврши истрага и прегледају манастирске вакуфнаме, 24. јуна су се на лицу места окупили представници оба манастира, изасланик солунског муле мудерис Мехмед, син Ферхада, поменути бостанџијски мубашир, забит Свете Горе Дервиш-ага са неколико својих пратилаца и представници Светогорског сабора. После увида у ксенофонтску вакуфнаму, неспоран доказ, монасима тог манастира наређено је да одустану од отете земље и да поруше бесправно засађен виноград.[53]

Наредба очигледно није спроведена, јер је неколико година касније уследила истоветна оптужба. Заштита права је затражена на Царском дивану, одакле је у Солун са ферманом стигао нови мубашир, царски бостанџија Ислам-ага. Друго суђење одржано је 22. јануара 1641. године, такође уз учешће Светогорског сабора. Тога пута су, поред поднесених докумената, у корист Хиландара сведочили и представници Сабора. Наравно, као једино могућа, уследила је пресуда једнака оној из 1636. године. По свему судећи, поравнање је тада заиста постигнуто. Сачувана је потврда о прихватању пресуде, писана ћирилицом, коју су Ксенофонћани 1641. године предали Хиландару. Она даје занимљиву допуну пресуди солунског кадије, садржаној у хуџету: прекршиоцу пресуде претила је висока казна од 1.000 грошева! Хиландарци су монасима Ксенофонта дали дозволу да убудуће у оближњој шуми без питања секу дрва за огрев, одржавање винограда и поправку келије. Цариградски бостанџи-баша наредио је светогорском забиту и представницима Сабора да поваде граничне белеге што су их раније поставили Ксенофонћани и раздвоје поседе према вакуфнами и новој пресуди.[54]

Од Херова према Светој Марини, граница је прелазила велики (саборни) пут и настављала потоком (или га прелазила), у близини литице познате по томе што су се у њеним бројним пећинама гнездили орлови. Затим се пела навише, на брдо, где је избијала на место (*mevżiʿ*) по имену Св. Марина (*Ayā Mārīna*). Поред худуднаме (1569) и лажне Душанове повеље, за границу од Св. Марине до северне обале постоји још један извор: хуџет из 1561. године. У њему је Света Марина названа црквом (*kilīsā*), што би могло да значи да је тада била насељена. Место где се налазила убележено је под мени непрепознатљивим именом (*Ṣuyına yolı, Ṣuniye yolı, Ṣavine yolı* ?), чији други део свакако значи „пут“. Иза Св. Марине (Ἁγία Μαρίνα) могле би се крити развалине с краја прошлог века, познате као Стари манастир, мада је Владимир Мошин поистоветио Стари манастир с негдашњим средњовековним манастиришћем Јована Селине.[55]

---

53 АМХТ, 12/10/2 (регест у: Б-Б, 193-194/бр. 66), 2/173.

54 АМХТ, 2/176, 11/807; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 27. Ферман који је претходио суђењу није сачуван. Наводи се у: АМХТ, 2/176.

55 АМХТ, 11/3, 11/5, 1/37; Соловјев и Мошин, 344-345; Сава Хиландарац, *Света Гора*, 332 (орловске рупе, Стари манастир); Мошин, „Акти“, 172. О том делу границе у средњем веку уп. Живојиновић, „Најстарији период“, 10-11. Сматра се да је Св. Марина тромеђа хиландарског, зографског и есфигменског поседа, у близини места по имену Папа Конаки (*Chilandar* 1998, 53).

Поменути хуџет из 1561. године, као уосталом и лажна Душанова повеља, надаље приказује границу јасније него сама худуднама, у којој су топоними, изгледа, само ређани један за другим, не водећи посебног рачуна о могућем смислу. Зато и ту границу треба у целини навести:

> „...од цркве по имену Света Марина, [што се налази] на месту познатом као ...? пут, иде право навише, долази до планине, даље иде право гребеном, долази до нагомиланог камења, затим идући излази на зараван, затим долази до пута за Есфигменски манастир, затим на месту где се пут раздваја иде левом страном и стиже до црвене земље..."[56]

Према томе, од Св. Марине међа се пела право на планину, потом је гребеном ишла до нагомиланог камења, па до гвозденог крста (не помиње се 1561!) на саборном путу. Код гвозденог крста граница је другим великим путем скретала ка Есфигмену. [Ако би се продужило право према Великој Вигли, убрзо би се стигло до места званог Прот(ов)а вода (Πρῶτο Νερό) или, како стоји у вакуфнами, Протова чесма (*Prōt çeşmesi*). Чини се да је извор довољно дубоко унутар хиландарског поседа, па није јасно зашто је у вакуфнами поменут као једно од унутрашњих граничних одредишта.] Граница се, потом, држала пута за Есфигмен (а није њиме стизала до манастира, како се каже у худуднами). „Гледала" је ка есфигменском повртњаку, и прелазила црвену земљу и црвени камен (који се, по лажној Душановој повељи, „ваља према Есфигмену"). Одатле је ишла до „зимзелених храстова" (према повељи, али не и худуднами) и свињског језерцета (баре). Следеће одредиште била је Стара црква (према повељи, Цаинова црква). Од ње се гребеном стизало до морске обале. Тај део границе се, изгледа, није мењао од 1322. године. Одатле је граница обалом обилазила велики део Полуострва, укључујући и Стиљар, да би напослетку стигла до Оркинарије и Комитисе. Ређање топонима у худуднами добија свој прави смисао тек када се текст упореди с лажном Душановом повељом. Из оба текста може се претпоставити оно што се, иначе, зна према другим подацима – да су приморски брежуљак Мала Самарија и део Велике Самарије (*Samar*) неспорно улазили у оквир хиландарског поседа.[57]

Део заједничке границе Хиландара и Есфигмена био је споран још у XIV веку. После интервенције прота Исака (1322) и цара Андроника II (1323, 1324), право на земљу код Злог потока (Κακὸς Ῥύακος) досуђено је Хиландару. Тада утврђена и записана граница готово је истоветна с границом датом у хуџету, худуднами и лажној Душановој повељи.[58]

Сукоб је изнова букнуо 1561. године, премда се по бројности докумената што их је Хиландар поднео као доказе, а који данас нису сачувани, може претпоставити да је парничења било и у међувремену. Повод је био отимање давнашњих хиландарских ливада и сађење винограда на њима, као и потреба да се утврди тачна граница маслињака на „источном делу гребена који се пео од Калаваровог пирга". Пре него што је прот са Сабором издао акт у корист Хиландара, непосредно после 7. јула 1561, већ је било неколико увиђаја на лицу места, а брижљиво су размотрени и сви расположиви документи. Есфигменци своје тврдње нису поткрепили никаквим писаним актима, нити су имали поуздане сведоке. Прот Кирил је пресудио у корист Хиландара, али је, истовремено, како би свађа престала, замолио Хиландарце да добровољно уступе део земље на којој су Есфигменци посадили виноград. Они су то, мира ради, и учинили. Саборски акт очигледно није био довољан, па су се сви они, с протом Кирилом, обрели и на шеријатском суду. Ту је, такође, 10. јула потврђено и посведочено право Хилан-дараца. Есфигменцима је наређено да почупају виноград и уклоне се са тог места. Посредници – помирители одредили су да Хиландарцима припада земља у следећим границама:

---

56 АМХТ, 1/37.

57 АМХТ, 11/3, 1/37; Соловјев и Мошин, 344-345; *Actes d'Esphigménou*, бр. 27; *Chilandar* 1911, бр. 77; Живојиновић, „Најстарији периор", 12-13; Сава Хиландарац, *Света Гора*, 170, 333-334 (црвени камен што се одрања, као геолошки феномен; Протова вода); Миловановић, I, 49, II, 22 (Протова вода). Постоји претпоставка да се Цаинова црква налазила у близини узвишице Корифи.

58 О спору је писала М. Живојиновић, „Најстарији периор", 11-14. Не зна се где се тачно налазио Зли поток.

„...од унутар [манастирске] границе изграђене келије [међа] иде право наниже двориштем, стиже у нови виноград, затим до подигнутог камења, затим стиже до маслине и стиже до хиландарске ливаде, затим излази [одатле] и стиже до пута, затим излази на брег и потом стиже до мора...“

Простор изван те међе досуђен је Есфигменцима. Међутим, они су замолили да им се додели део земље коју су раније узели од Хиландараца. И хуџет османског кадије потврђује да је мир успостављен тек пошто су Хиландарци прихватили молбу суседа.[59]

Изгледа да је „помирење“ ипак изведено под присилом, мада се из поменутих аката то не наслућује. Иако му је признато право на спорно место, Хиландару је наметнут уступак. Априла следеће године Хиландарци су се упутили у Цариград да би опет отворили процес, и то не само код патријарха него и на Царском дивану. Патријарх Јоасаф је потврдио хиландарска права, а султан је ферманом наредио солунском санџак-бегу и кадији да испитају жалбу о насилном отимању ливаде. Последњи познати акт што говори о тадашњем спору јесте једна копија саборског акта из јула 1562. године, сачувана у архиву Есфигмена. Ако је њен садржај веродостојан, произлази да су се и Есфигменци претходно обратили султану, те да су „иноплеменици“, тј. кадија с још неким људима, на основу његове наредбе извршили увиђај. Нашли су да спорно место припада Есфигмену, о чему је издат и хуџет. Жалећи се да су обесправљени, Хиландарци су затражили поновно сазивање Сабора. Прот Гаврило је јула 1562. године, имајући у виду раније сведочења, хуџет, као и резултате новог увиђаја, стао на страну Есфигменаца. Остаје отворено питање како је смирен сукоб Хиландара и Есфигмена тих година. С дужим или краћим прекидима, спор се повлачио до дубоко у XIX век.[60]

У пролеће 1578. године, на Порти је разматран посебан спор око права на сечу дрва за прављење ћумура. Спор је избио између назира сидерокавсијског рудника и монаха неименованог атонског манастира. С правом се може закључити да је реч о Хиландару, будући да је документ сачуван у његовом архиву. Назир је био обавезан да обезбеди услове за несметан и непрекидан рад рудника. Кад му је понестало одговарајућег дрвета у близини, посегао је за дрвећем „с планине што припада Светој Гори“ (*Ayānōrōz tevābi⁼inde olan ṭaġuñ aġaçların kesüb*). Монаси су се успротивили тврдећи да поменуту планину од давнина држе с тапијом, на њој постављају кошнице, користе је као зимовник за овце и као извор дрвета за огрев и неопходну грађу. Запретили су да ће се разбежати ако шума почне да се сече за ћумур. Њихову изјаву потврдили су непристрасни муслимани и познаваоци ситуације. Из Цариграда је стигла заповест кадији Хасану, муфетишу муката Солуна и Сидерокавсије, да помно испита случај, провери монашке документе и утврди да ли постоји посебан царски ферман који садржи решење поменутог питања. Требало је да забрани свако бесправно ометање поседа. Пошто ништа не указује на то да је спор настављен, чини се да су изјаве монаха издржале проверу и да је њихов посед заштићен.[61] Тешко је одредити на који се тачно простор односи ферман. Добре шуме су у то доба прекривале знатан део хиландарског поседа.

Сама смена власти, изгледа, није утицала на величину хиландарског поседа на Светој Гори. После откупа 1568/69. године, коначно је код османских власти утврђена и озакоњена његова граница. Тада установљена граница била је основ за све поступке и спорове у потоњим вековима. Површина поседа се није мењала, али намена јесте, у зависности од финансијске моћи манастира или жеља великих приложника.

---

59 *Chilandar* 1911, бр. 162; АМХТ, 1/37.

60 *Chilandar* 1911, бр. 163; АМХТ, 7/31 (регест у: Б-Б, 186/бр. 44); *Actes d'Esphigménou*, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, бр. 27, 40, 44; Σμυρνάκης, 652.

61 АМХТ, 7/35 (регест у: Б-Б, 189/бр. 54).

Кареја

Пошто је добио и обновио Хиландар, Свети Сава је у Кареји, западно од самог средишта светогорске управе, 1199. године подигао келију са црквицом посвећеном св. Сави Освећеном. Њена особитост је у томе што је у извесној мери била независна, како од Хиландара, тако и од Протата, на чијем се земљишту налазила. Ово здање се називало испосница, млчалница, исиха-стирија и типикарница. Испосницу је још Св. Сава опскрбио виноградима и воћњаком. Августа 1312. године, Хиландарци су измолили од Протата келијицу Св. Тројице у непосредној близини свог поседа. Доцније је подигнут пирг, а придодате су и друге келије. Обновивши пирг и келију због бедног стања у које су били запали, нови ктитор је 1348. године постала царица Јелена. Поред тога што су потпуно обновљена (1348–1353), здања су и боље утврђена подизањем бедема и још једног малог пирга (пропиргион). На царичину молбу, Душан је келију 1348. године обдарио поседима у Србији. Нешто касније, 1353. године, како би се испосница и пирг обез-бедили од гусарских напада, Протат је келији Св. Саве уступио оближњу пусту келијицу Св. Тројице (не треба је мешати с претходном), омогућивши да се тај терен раскрчи. Пре тога, испосници је 1347. године додељена келија Плака. Краљ Милутин и цар Душан обдарили су испосницу богатим новчаним приходима. Осим Савине испоснице, Хиландар је повремено располагао још неким келијама у Кареји или у њеној близини. Прво је, 1356. године, од Протата добио порушени пусти манастирић у месту Ливадион, а потом, 1364, келију Марка Кофа, за смештај својих учесника на Сабору. Међутим, ову другу је убрзо изгубио. Извесни јеромонах Данило је јула 1377. године продао Хиландару горњи спрат своје неименоване келије у Кареји, док је остало завештао Протату. Последње деценије XIV века, Хиландарци су опет тврдили да у Кареји немају никакав простор за смештај. Протат им је 1395. године доделио тек једну бившу бачвару која се могла преуредити у боравиште.[1]

Испосница с пиргом остала је везана за манастир Хиландар и после коначног пада под власт Османлија. Келија Св. Саве је и даље, бар током XIV и XV века, задржала свој посебни статус. Према лажном типику патријарха Антонија из 1394, који је 1498. потврдио патријарх Јоаким, ниједан манастир није смео да има метохе у Кареји. То се није односило на пирг Св. Саве. Протат је испосницу у исто време сматрао и келијом и манастиром. У акту из 1498. године она је призната као самосталан манастир и имала је свог представника у Сабору. Пиргу је тада одређено да за издржавање Протата даје годишње 12 метара вина (123 л) и 3 литре уља (0,77 кг). Тих година, променио се и начин располагања протатским келијама. До тада је Протат обичавао да, према потреби, уступа поједине келије светогорским манастирима за смештај њихових представника, или појединим монасима на доживотно уживање. Ново доба донело је нове обичаје и Протат је почео да уводи праксу бесповратне продаје келија манастирима.[2]

Испосницу Св. Саве морали су материјално да помажу поглавари Српске православне цркве. Тако је одредио још сам њен оснивач, а ту су обавезу доцније потврдили, па и проширили, краљ Милутин и цар Душан. Међутим, после смрти потоњега, српски патријарси су избегавали да шаљу прописани доходак: 40 перпера, 8 мазги и 2 кожуха. Тек јуна 1450. године, Хиландарцима је патријарх Никодим II потврдио то право и обавезао се на исплату.[3] До краја XVII века нема ниједне вести која би посведочила да је доходак стизао у манастир.

---

1 *Chilandar* 1998, 55, бр. 6, 28; Живојиновић, *Историја*, 211-212; иста, *Светогорске келије*, 44, 47, 54, 71, 72, 91-102; Mošin in Sovre, бр. 9.

2 Живојиновић, *Светогорске келије*, 72-73, 82, 100; Χρυσοχοΐδης, Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος, 99-108; Meyer, 197, 199.

3 Д. Синдик, „Повеље српских патријараха Саве, Спиридона и Никодима“, *ХЗ* 9 (1997) 110-116; Живојиновић, *Светогорске келије*, 102.

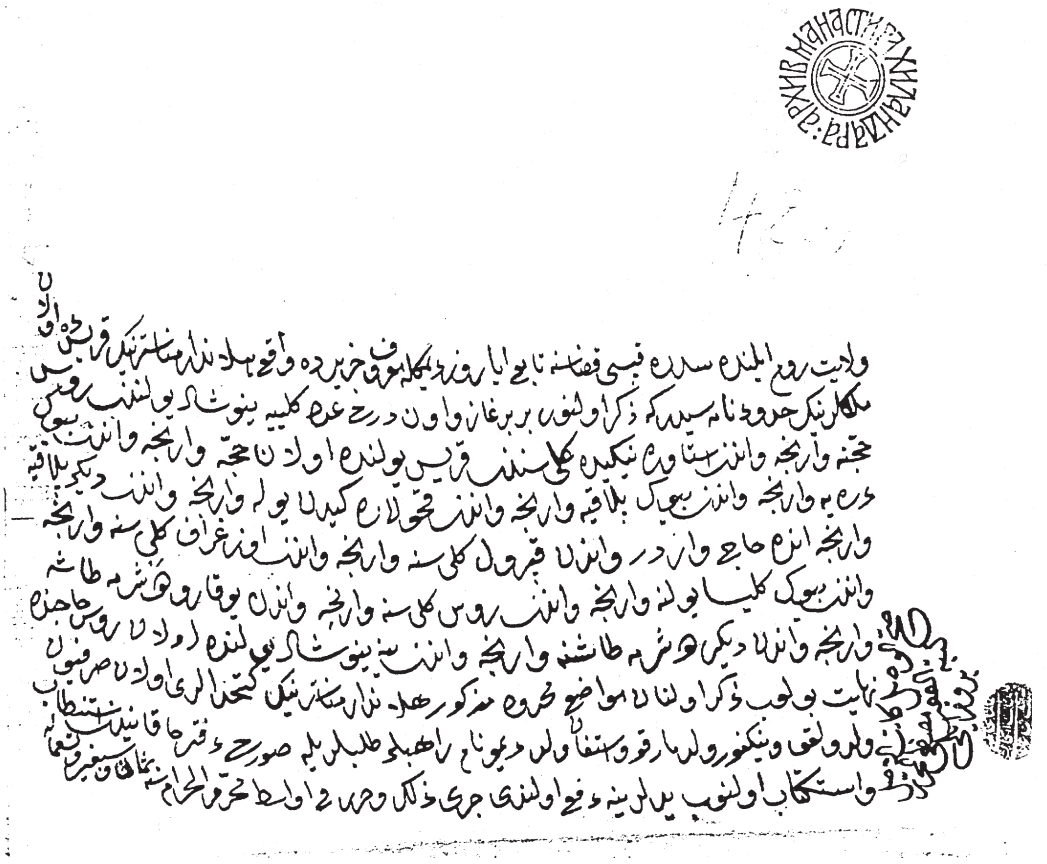

Худуднама хиландарских поседа у Кареји, оверени препис, 15 – 24. 6. 1570
(АМХТ, 1/48а; дим. 30,8 x 21,4 цм)

Изузев што се може тврдити да континуитет у држању келије Св. Саве и пирга није био прекидан, веома мало се зна како о самој испосници, тако и о другим хиландарским келијама у Кареји и њеној околини. Поуздано се може рећи да је у време откупа, почетком 1568/69. године, Хиландар у Кареји држао пирг и тачно 14 келија (*on dört bāb oda ve birġāz maᶜarūf bir beyt*; *birġāz ve on dört ᶜaded kelīye*). Уз њих, имао је велики виноград од 30 дунума и маслињак (*zeytūn baġçesi*), чије су границе „биле познате житељима“ Кареје. Позната је прецизна граница целокупног хиландарског поседа у Кареји, пошто су монаси после откупа извадили худуднаму (синорнаму) за своје мулкове:

„...путем за Дионисијат [?] долази до Руског крста, онда од Ставроникитине келије долази до крста на путу за Кареју [карејском путу], онда долази до великог потока, онда долази до велике плаке, онда долази до пута што иде за Хуљаре, онда долази до друге плаке где постоји крст, онда долази до капруљске келије, онда долази до зографске келије, онда долази до пута за велику цркву, онда долази до руске келије, онда долази до високо нагомиланог камења, онда долази до другог нагомиланог камења, и онда на крају опет долази до руског крста што је на путу за Дионисијат [?]...“

Ако је граница, како изгледа, затварала јединствен простор, могло би се рећи да су све хиландарске келије, њих 14, биле у непосредном суседству, распоређене око пирга. Ипак, иако је граница била веома прецизно одређена, тешко је рећи који би простор она данас обухватала.

У сваком случају, то је западни део Кареје, путем уз брдо чији су шумовити обронци, све до самог врха (вододелнице), такође припадали Хиландару (бар почетком XX века).[4]

После гашења функције прота, све протатске келије прешле су под управу Великог сабора. Временом су Велико средиште почели да притискају нагомилани неисплаћени дугови. Представници свих двадесет манастира окупили су се априла 1661. године и, између осталог, саборно одлучили да се неиздрживи дуг отплати продајом протатских келија. Већину је откупио Хиландар (24), а за њим су следили Лавра (14), Ивирон (9), Дионисијат (7) и Ватопед (6). Остали манастири су купили по две-три, а они најсиромашнији по једну келију. Тако је дуг, у ствари, распоређен на све манастире. Продаја је била „неповратна" и манастири су стекли право „потпуне власти и господарења" над келијама.[5]

Двадесет четири купљене келије треба додати већ постојећим хиландарским келијама у Кареји. Међутим, укупан број се не може одредити, јер се не зна да ли је Хиландар неке од својих келија у међувремену продао нити да ли је друге купио. Келије су спадале у имовину која се могла заложити на име дуга, што значи да их Хиландарци у том случају извесно време нису користили или давали у закуп.

Први помен хиландарског *конака* у Кареји пада у 1686/87. годину. Изгледа да се налазио при једној од келија посвећених св. Николи.[6] Помен термина *конак* никако не значи да је реч о некој посебној грађевини. Ту одредницу могле су да понесу и келије које нису биле дате у закуп и које су користили сами Хиландарци током боравка у Кареји.

Према турском попису имовине из 1765. године, Хиландар је у Кареји поседовао 28 келија, од којих су се две, оне с највећим бројем просторија, звале конацима. Уз готово сваку келију било је винограда (укупно 78 дунума), башта (11 дунума), маслињака (915 стабала), лескара (89,5 дунума), кошница (231), а гдегде и ливада (7,5 дунума). Две келије су имале по један млин. Тај податак је прецизнији од напомене Барског (1744) да Хиландар држи 25 келија и скитова, што у околини, што у Кареји.[7]

Када је у питању раздобље од XV до XVII века, могуће је идентификовати тек неколико хиландарских келија у Кареји. Понајвише зато што су често називане само по монасима који су у њима живели.

Прва и најпознатија свакако је *испосница Светог Саве*. Вредни монаси су ту преписали или „оправили" многобројне књиге. Свакако најзначајнији и најтемељнији, или, како је један

---

4 АМХТ, 11/5, 1/48а. Худуднама је сачувана у веродостојном препису начињеном јуна 1570. године и овереном печатом пописивача Румелије. Топоними који се поуздано могу одредити јесу: *Велики поток*, *Карејски пут* (главна улица), *Велика црква* (саборна црква Протата) и *Велика плака* (*Plāḳa*). *Хуљари* (*Ḳaḥōlār*), некада мали манастир Кохљара (Κοχλιαρᾶ) у Кареји, у то доба келија (*Ḥūlyār keliyāsi*), смештен је испред данашњег Светоандрејског скита (АМХТ, 1/34а; *Actes de Docheiariou*, 249). *Капруљска келија* (*Ḳaprūl kelīsi*), такође је некада била манастир Καπρούλη, још колико 1516 (D. Vamvakas, "Note sur l'ancien monastère Athonite de Kaproulis", *Byzantion* L-2 (1980) 624-627). Није јасно зашто је као одредница уписан *пут за Дионисијат*, ако је уопште реч о Дионисијату – у худуднами стоји *Yenōṣād* (?), када се истим путем много пре стиже до Кареји ближих манастира. *Руски крст* би могао да означи западну границу са имањем Руског манастира (Св. Пантелејмона), ако је ситуација тада била иста као почетком XX века. Најбољи преглед поседа дат је почетком XX века у: Миловановић, II, 13-20; III, 7-12.

5 Σμυρνάκης, 135-136; Ἀλέξανδρος, 218-219; Κτενᾶς, Ὁ Πρῶτος, 240; Γουναρίδης, 51. У акту који су користили Смирнакис и Александрос, нема потписа хиландарских представника. Смирнакис је то приметио, изразивши чуђење будући да је Хиландар тада био веома напредан манастир. Међутим, препис истог саборског акта, што га је Гунаридис пронашао у Ксиропотаму, носи потписе тројице Хиландараца. Потпис проигумана Виктора налази се и на актима који су потом посебно издати Каракалу и Симонопетри поводом куповине келија (Χρυσοχοΐδης – Γουναρίδης, 29-30; Βαμβακᾶς, Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 128-129, 132). Вероватно се радило о случајном пропусту.

6 *Записи*, IV, бр. 7133.

7 АМХТ, 6/16, 6/21; Барский II, 247.

Датум	*Типикар*	*Књиге*
1560/1	(т.?) с. Исаија	
1585, август	(т.?) еклесијарх ј. Григорије, примио велику схиму као Василије	
1598, 19.8	поп Антоније	Примио: 2 окована крста, 2 окована јеванђеља, 4 фелона, 4 наруквице, 2 орара, 4 епитрахиља, 2 стихара, путир, бљуду, звездицу, сребрну ложицу и 115 књига
1599, 3.6	(т ?) с. Лаврентије	
од 1604. до 1608	Непознат	
1619, 3.5; 12.8	п. Лонгин	
1620/1	поп Димитрије	
1645, 4.7	поп Дионисије	
1646/7	Игњатије → Јосифу	Примопредаја: 97 књига
1648/9	Аврамије → Венијамину	Примопредаја: 94 књиге
1648/9	Висарион	Примио: 94 књиге
1649/50	Висарион → Захарији	Примопредаја: 91 књиге
1653/4	(т.?) Макарије звани Тројичанин	
1654/5	Исаија → владици Герасиму	Примопредаја: 101 књиге
1654/5	Арсеније	Примио: 105 књига
1661, 25.11	Макарије	Примио: 120 књига
1661/2	хаџи Антоније	Примио: 96 књига
1662, 23.1	Харитон	Примио: 99 књига
1662, 1.7	поп Исаија	Примио: 112 књига
1663, 22.12	поп Јоасаф	Примио: 115 књига
1664, 22.6	ђакон Сава	Примио: 117 књига
1664/5	(т.?) ј. хаџи Атанасије	
1669, 23.10	хаџи Петроније → хаџи-Елефтерију	Примопредаја: 100 књига
1670, 19.8	с. Јоаникије → ј. Илариону	Примопредаја: 116 књига
1670/1	хаџи Елефтерије (други пут?)	
1673, 1.9	хаџи Атанасије	Примио: 100 књига
1676/7	поп Антоније	Примио: исто (?)
1677/8	поп Јов	Примио: исто (?)
1678/9	поп Спиридон	Примио: исто (?)
1680, 21.3 - 1681, 7.1	поп Исаија	Примио: „од 105 комада књига недостају 2 књиге“
1681, 7.1	поп Исаија → п. Стефану	Примопредаја: 100 књига
1682, 25.1	Стефан	
1682/3	Митрофан	
1687, август	поп Теофан Милешевац → хаџи-Теодору	
1687, 29.11	(т.?) ј. Максим Пећанин	
1690/1	п. Теофан (други пут ?)	
1695, 28.1	(т.?) Виктор	

[*Скраћенице*: ј. – јеромонах, п. – проигуман, с. – старац, т. – типикар. *Напомена*: изузев у броју књига, инвентар се углавном свуда подудара па није понављан. Алат, који се гдегде наводи, такође није унет у табелу. *Извори*: Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 282-285; *Каталог*, бр. 31, 101, 138, 145, 259, 280, 381, 427; Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 2, у: *Каталог*, 277; *Записи*, IV, 7191, 7223; VI, 10195; Ненадовић, „Прилог“, 84-85; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 30.]

наручилац записао, „веома вешт у писању“, био је Аверкије, „монах од земље Херцега“. Он је између 1619. и 1633 (†1645/46), преписао више од десет огромних кодекса. Пирг је неко време уживао редовну годишњу помоћ влашких војвода. У Хиландару су сачуване повеље војводе Влада Винтиле и Радула Пајсија из 1532. и 1536. године, којима пиргу потврђују годишњи оброк од 3.000 акчи. Монаси послати по оброк добијали су 300 акчи на име трошкова. После продаје келије Св. Томе (1562–1569), келија Св. Саве Освећеног одређена је за саборну келију. То је било противно типику ктитора, а самим тим и богохулно. Игуман Пајсије је јануара 1586. године сазвао сабор како би се скинула клетва са братства. Келија је опет постала испосница. Из неког разлога, „баштина пиршка“ тада је додељена саборној келији Св. Томе. Пиргу су остављени оближња башта и ливада, „лешје“ у Плаки између пута и канала, виноград, Добри дол с малим тремом (**пєзоүлємь**), „клада“ за масло за кандила, хлеб, папуче и друго за браћу која ту живе. Саборском одлуком узете су му цела Плака и велика ливада код пирга. Испосница је располагала само најнужнијом богослужбеном опремом (вид. табелу). Сачувани инвентари показују да се она није мењала више од једног века, вероватно у складу са скромним начином живота. Ретки пописи оруђа показују да ни њега није било много. У посници је све време постојала богата библиотека: кроз цео XVII век број књига се кретао између 91 и 120. Већина типикара предано се бринула о одржавању поснице. Неки су били и прави ктитори. Непознати типикар (1604–1608) утрошио је 60 грошева на обнову и прекривање припрате, за обнову трема више типикарнице, другог трема под лозом, калдрме, за куповину алата и за сарандар брату који се трудио око свега тога. Приложио је икону Пресвете Богородице, а обновио једну стару, овешталу, неименовану икону и икону Св. Саве и св. Симеона. Типикар поп Исаија је „поновио порту за љубав Светоме Сави“ 1662. године. Хаџи Атанасије, типикар од септембра 1673, па најкасније до 1676/77. године, био је велики ктитор. Оштећени натпис сведочи да је знатно пре постављања за типикара (1664/65) већ нешто „ваздвигао“, и то, с обзиром на тежину плоче, у непосредној близини поснице. По примању дужности, Атанасије је „направио келију од темеља“ и опремио је свим потребним алатом. Запис на једној икони сведочи да је посница обнављана и 1681/82. године. Негде током XVII века, посница је живописана, а обнављана је и у наредном, XVIII веку.[8]

Друга значајна келија јесте *келија Св. три јерарха*, позната и као *Три светитеља*. Игуман Методије је почетком XX века написао да келија „лежи на више конака хилендарског“. Имала је изузетан положај јер се управо код ње налазио извор из кога су се, преко оловних цеви и дрвених олука, водом снабдевале скоро све хиландарске, а и многе друге келије. Према непровереним вестима, келија је први пут поменута у повељи влашког војводе Радула од Афумација из 1528/29. године. Тада јој је додељен годишњи доходак од 3.000 акчи, на који се додавало још 500 акчи на име путних трошкова. Катастих (инвентар) келије, сачињен 1575/76. године, показује да је грађена као пирг [**сѣѕидаχѡм(ь) кєлію сирѣч(ь) пи(ь)ргѡ**]. У приземљу је била „доња“ келија за стране госте, а испод ње келија за госте и за Хиландарце. По томе судећи, изнад „доње“ келије постојала је још нека просторија. Испод келија налазио се подрум с бачвама за вино. Здање је било опремљено алатом, судовима, црквеним одеждама и за једну келију неуобичајено великим бројем богослужбених књига: двадесет два наслова у четрдесет два примерка. Келија је имала свој „катун“ (sic!?). Иако нигде није наведено, судећи по поменутим бачвама и алату, у близини је имала виноград и башту. Почетком XX века, а вероватно и раније, келија је имала и велики лескар. Састављач катастиха, духовник и ранији игуман Прохор, каже како је са својим старцем Леонтијем почео да зида келију, тј. пирг, ради части и похвале манастиру Хиландару. Током

---

8 Д. Синдик, „Српска средњовековна акта“, бр. 114 и 115 (захваљујем г. Д. Синдику на љубазно уступљеном прекуцаном тексту документа); *Попис*, Влашке повеље, бр. 19 [A 23/4] (Bojović, 397 – податак подлеже провери); *DRH.B.ṬR*, IV, бр. 6; *Каталог*, бр. 101, 259, 268, 280, 348, 381, 410, 436, 439, 440-444; Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 2, у: *Каталог*, 277; *Записи*, I, бр. 1791; IV, бр. 6289, 6473, 6774, 7191; Н. Р. Синдик, „Хиландарски писар Аверкије“, 377-392; иста, „Карејска проскомидија“, 282-286. О архитектури и реконструкцији негдашњег изгледа пирга уп. С. М. Ненадовић, „Прилог за историју сихастирије Св. Саве у Кареји“, *ХЗ* 7 (1989) 71-89; исти, *Осам векова*, 39-47, 125-130.

градње, Леонтије је умро, а Прохор је позвао остале монахе да му помогну да започето заврши. Катастих, у ствари, представља његов тестамент, јер је келију највећим делом сам опремио. Непроверени податак о постојању влашке повеље из 1528/29. године неминовно намеће питање да ли је келију подигао из основа или ју је обновио на већ постојећим темељима и остацима. Ако је сазидао нову, на коју се келију онда односила повеља? У Прохоровом катастиху не помиње се воденица. Вероватно је саграђена доцније, свакако пре 1686. године, када се као воденичар јавља извесни јеромонах Гаврило. Он је у тој келији провео преко четврт века: 1711. године још је имао снаге да се суди око права на воду. Заједничка употреба воде очигледно је Хиландарцима задавала прилично муке. Због ње су се судили још 1686. године. Оба пута бостанџијски забит и Велики сабор пресудили су да келија нема искључ-чива права на воду. Вода је припадала целој заједници, а Гаврилу је дозвољено да узима само онолико колико стиже и другим келијама. Можда су проблеми и настали изградњом воденице, када се показало да уобичајена количина воде не омогућава њену пуну искоришћеност. Сабор-ским актом из децембра 1608. године калуђери Хиландара замољени су да дарују воду келији Св. Стефана што припада манастиру Дионисијату. Речено је да вода треба да долази из келије *Вафија* (Βαφιᾶ). Могуће је да се келија Три светитеља неко време звала и тако, мада треба имати у виду да су изворе имале и друге хиландарске келије (Св. Никола – Бербера/Барбера, Благовештење, па и Оловна келија).[9]

Келија Светог Томе Теодула служила је као саборна келија. Док је био игуман, ранији прот Никифор успео је да наговори манастирски Сабор да донесе одлуку о продаји те келије. На месту игумана Никифор је посведочен 1564. и 1566. године. С великом вероватноћом може се тврдити да није био игуман пре јула 1562, нити после фебруара 1569. године, што значи да је келија продата негде у том раздобљу. Игуман Пајсије је 18. јануара 1586. успео да поврати келију и успостави је као саборну, тако да посница Св. Саве, противно типику, више није морала да буде „саборница“. Том приликом келији Св. Томе додељен је део „баштине пиршке“: цела Плака и велика ливада код пирга. Као саборна, келија је сигурно имала богату библиотеку. На то указују записи на три штампане богослужбене књиге из XVI века. Са још шест карејских келија, била је 1724. године заложена због манастирског дуга. Припадала је Хиландару и почетком XX века.[10]

Келију Светог Јована Богослова, или *келију Теолога*, како је у саборском акту названа, подигао је ковач Јоаким пре јула 1562. године. То не мора да значи да није постојала и раније. Можда је само обновљена. И она се нашла међу келијама које је манастир дао у залог 1724. године. Почетком XX века имала је раскошно уређену цркву. Како су се црква и пратеће зграде налазиле на стрмој падини, с доње стране су морали да се подигну огромни зидови.[11]

Келија Меркурио (*Merḳūriyō*, „келија Меркурева“), о којој се веома мало зна, сасвим сигурно је пре 1582. године била једна од најрепрезентативнијих. Достојна митрополита Драме, Неофита, који се у њу повукао с двојицом слугу. Када је митрополит умро, Хиландарци су од слугу затражили да се иселе и врате им келију, јер је она само „привремено уступљена“ путем закупа. Ови то нису хтели, па је случај доспео пред сидерокавсијског кадију. Како слуге нису поднеле никакав доказ о трајању закупа, келија је почетком априла 1582. године судским путем

---

9 *Попис*, Влашке повеље, бр. 17 [кут. 2] (Bojović, 397 – податак подлеже провери); Д. Синдик, „Из Хиландарског архива“, *ХЗ* 5 (1983) 69-80; Γουναρίδης, 66–67; Νικολοπούλος – Οἰκονομίδης, бр. 77; Миловановић, II, 18 (где је келију назвао *Сви Свети*); III, 8-12.

10 Д. Синдик, „Српска средњовековна акта“, бр. 114 и 115; *Каталог*, бр. 280; Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 11, 20, 26, у: *Каталог*, 279-281; Б. Рајков, „Хиландарска кондика XVIII века“, *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989*, Београд 1995, 361; Миловановић, III, 9.

11 *Actes d'Esphigménou*, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, 50; Рајков, 361; Миловановић, III, 11.

враћена Хиландарцима. Келија под тим именом не налази се у детаљном попису хиландарских келија у Кареји, сачињеном почетком XX века.[12]

Келија Рождества Богородице, другачије звана *Кожина*, постојала је 1627/28. године. О њој се ништа више не зна. Једна келија с истом посветом била је „саздана" 1652/53. године, у време хиландарског игумана Виктора. Тако је писало на плочи изнад улаза у келију почетком XX века. Келија је тада била позната под именом *Маруда*. Натпис ипак не искључује могућност да је келија 1652/53. године само обновљена, можда чак из темеља. Иако могућност постоји, иста посвета није довољан доказ да је реч о једној келији. Келија Рождества Богородице у близини Моливоклисије такође је била заложена 1724. године због тешког материјалног стања у коме се нашао манастир.[13]

О *келији Благовештења* тешко се може рећи ишта поуздано. Духовник Орест из манастира Хопова живео је средином XVII века на Светој Гори. О свом негдашњем манастиру старао се тако што је у њега слао књиге, преписане о свом трошку. На *Лествици*, завршеној 13. јуна 1648. године, записао је да живи у „скиту хиландарском, у келији и у храму Благовештења пресвете Богородице, од њега сазданој". Запис се може тумачити на више начина. Запис на *Триоду*, завршеном 26. јануара 1654. године, сведочи да је по Орестовом налогу књигу преписао јерођакон Пахомије у „келији ниже Кареје Благовештења храма". Да потом није додао да је то „дионисијатско место", могло би се, с пуно разлога, закључити да је реч о истој келији. Из тога би следила претпоставка да се духовник Орест повукао на Свету Гору, где је пре 13. јуна 1648. године обновио или из темеља сазидао келију, у којој се потом подвизавао десетак година. Можда је тако и било, с тим што је келија доцније, пре 26. јануара 1654. године, продата Дионисијату? Почетком XX века келија с истом посветом постојала је „десно од конака са леве стране потока". Имала је сопствени извор.[14]

Келија Св. Николе, почетком XX века позната као *Буразер/*Βουραζὲρη, тада је била „најнижа келија испод Кареје". Једини податак о њој потиче из марта 1586. године. Несумњиво је припадала Хиландару, а држао ју је извесни Писарко (Πισαρκᾶς).[15]

Келија Св. Николе на Хухлији први пут се помиње тек у другој половини XVII века. У њој од 1668/69. године почива глава кратовског митрополита Михаила. Хиландарски проигуман Симеон је негде пре 1691. године (а свакако после 1682) „испросио" од темишварског владике Михаила 1.000 грошева за обнову келије. Доцније је носила име *Мурова*, а почетком XX века *Бербера(та)/Барбера*. Према сведочењу с почетка XX века, налазила се испод пута што води за Хиландар, одмах до руског Светоандрејског скита. Имала је јак извор и огромну цистерну, испод које је била воденица. Тада је, осим две поменуте, постојала и трећа келија посвећена св. Николи. Налазила се „на горњој страни пута који води од конака за Хилендар". Ако у изворима келије нису ближе одређене, као што је случај у запису на *Триоду* из 1686/87. године, не може се ни прецизирати на коју се од њих податак односи. Поменути запис показује да се једна келија Св. Николе тада није издавала, него је служила као конак хиландарским монасима. Тако је било и крајем XIX века. Једна келија Св. Николе, звана *Морина*, била је заложена 1724. године због манастирског дуга.[16]

Издвојена од осталих келија, двадесетак минута од данашњег манастирског конака, изнад Кареје, и данас се налази *келија Успења Богородице*, познатија као *Оловна црква*, на грчком

---

12 АМХТ, 1/73; Миловановић, III, 8-12. Митрополит Драме Неофит потписан је на једном саборском акту издатом између децембра 1580. и септембра 1581. године (Βαμβακᾶς, Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 124).

13 *Записи*, IV, бр. 6879; VI, 10134; Рајков, 361; Миловановић, III, 11 (бр. 22).

14 *Записи*, I, бр. 1426, 1502; Миловановић, III, 8 (бр. 3).

15 Γαβριὴλ Σταυρονικητιανός, Κηρόβουλλον Μονῆς Σταυρονικήτα, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 14 (1930) 70-72; Миловановић, III, 10.

16 *Записи*, IV, бр. 6972, 7133; Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, 82; Миловановић, III, 9-10 (бр. 9, 14 и 15); Рајков, 361.

Моливоклисија (оловом покривена црква). Саградили су је 1536/37. године Макарије и Дмитар из Јањева. Живопис је коначно довршен 22. октобра 1541. Због великог манастирског дуга, са још шест хиландарских келија у Кареји, заложена је 1724. године.[17]

Једна од карејских келија могла је да буде и *келија Св. Јована Златоустог*. Поменута је само у запису на једном рукопису, 3. маја 1619. године. На Кареју указује податак да је духовнику Мака-рију из келије Јована Златоустог тај рукопис уступио типикар поснице Св. Саве, проигуман Лонгин. По Макаријевој смрти, рукопис је требало да се врати Хиландару, што је несумњиво и учињено.[18]

Келија Марка Кофа, посвећена арханђелима Михаилу и Гаврилу, одузета је Хиландару знатно пре првог османског освојења. Међутим, Хиландарци се дуго нису одрекли својих претензија. Почетком XVI века, више пута су се спорили с келиотима Гаврилом и Кипријаном. По сведочењу старих људи, Сабор ју је раније доделио управо тим келиотима. Незадовољни Хиландарци обратили су се и турском суду, али ни он није донео одлуку у њихову корист. Доцније, 1504/1505. године, Сабор се опет састао и потврдио одлуку кадије.[19]

Уз пет поменутих келија, због манастирског дуга су 1724. године биле заложене још и келије *Преображења* и *Св. Димитрија*. О њима се не зна баш ништа. Преображењска келија се не помиње у списку хиландарских келија почетком XX века.[20]

На Светој Гори је важило правило да се манастирске келије дају у доживотни закуп. Прве вести о томе донео је још Максим Грк 1518/19. године. О закупу се састављао уговор („омологија“), који је, по правилу, гласио на три лица, или „три образа“, како је написано у једном хиландарском документу. Због дужине трајања закупа каткад је коришћен и термин „продаја“, али њега треба узимати само условно. Келија се после смрти свих трију особа враћала манастиру. Уз келију, закупци су добијали затечено покућство, црквене сасуде и право на коришћење баште, винограда или воћњака који припадају тој келији. За све промене и побољшања што су желели да изведу, закупци су морали да добију одобрење манастира. Проблеми су настајали онда када би се после смрти једнога од закупаца бесправно усељавао други. Доцније, у XIX и почетком XX века, систем закупа келија изменио се утолико што се допуштало да по смрти једног корисника на његово место дође други, уз доплату одређеног процента цене закупа. Могуће је да су се неке келије давале у закуп и на краћи рок. Наравно, испосница Св. Саве никада није давана у закуп, нити је типик то дозвољавао. Келије су узимали разни монаси, често и високи достојанственици Српске православне цркве или Васељенске патријаршије. Већ је речено да је у келији Св. Николе на Хухлији живео и преминуо бивши кратовски митрополит Михаило, а да је келија Меркурио била издата митрополиту Драме Неофиту. Сигурно је било Срба који су закупљивали и келије других манастира. У Хиландару је сачуван хуџет о куповини есфигменске куће на спрат, са још две просторије (*oda*), виноградом, седам буради, једним ...? (у ориг. *petāter* ?) и маслињаком унутар њега. Купили су је монах Јосиф, син Тимотеја, и јеромонах Илија за 3.500 акчи. Овде је, изгледа, реч била о неповратној куповини. Кућа се налазила у месту Скарес (*Isḳārez*), а посед је био ограничен хиландарском келијом, јавним путем, виноградом келије манастира Каракала и потоком. Ништа се не зна о закупцима, нити о томе зашто се њихов хуџет нашао у Хиландару.[21]

Исто важи и за извесног монаха Дамјана који је 27. октобра 1578. године, за 3.825 акчи, такође неповратном куповином, узео келију од представника Руског манастира. Келија са

---

17 *Записи*, IV, бр. 6247; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 140; Г. Суботић, „Најстарије представе светог Георгија Кратовца“, *ЗРВИ* 32 (1993) 177-178; Миловановић, III, 12 (бр. 23); Рајков, 361.

18 *Каталог*, бр. 427.

19 Κτενᾶς, Ὁ Πρῶτος, бр. 28; Οἰκονομίδης, Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου, бр. 72.

20 Рајков, 361, Миловановић, III, 8-13.

21 Синицына, 133; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 29-30; Hofmann, *Rom und der Athos*, 56; Миловановић, II, 17; АМХТ, 1/40 (На полеђини документа пише да је то хуџет за *келију Скарес*. Иако се у тексту Кареја не помиње, наведене границе и потписи двојице сведока из Протата указују да се ради о карејској келији. О топониму *Скарес* нисам ништа пронашао.).

плодним и неплодним дрвећем била је омеђена Хиландарским потоком, Аверкијевом келијом, келијом Архангела (?) (*Irḫāklō*) и јавним путем.[22] Види се да су обе келије биле у непосредној близини хиландарског поседа. Могуће је да су доцније, ако не још тада, прешле у посед Хиландара.

Хиландарци су због својих поседа у Кареји неколико пута водили спорове пред сидерокавсијским кадијом, а једном су ишли чак и у Цариград. О парници са закупцима келије Меркурио 1582. године, већ је било речи. Дужи спор водили су са очигледно сумњном келијом Кохљаром (Хуљари) током 1559. године. Спорни су били лескар, пут што с горње стране лескара излази на место којим пролазе товарни коњи и место Варсануф (*Vārṣanūf*) што се налази изнад пута. Најзад, 12. јуна 1559. године, одређено је да лескар и пут остану Кохљари, а место Варсануф Хиландару.[23]

И наредни спор, марта 1581. године, вођен је због међа. Проблем је настао око простора између протатског брда, које је припадало Хиландару још од Светог Саве, и Светоникољског брда, у поседу манастира Ставроникита. Сабор Свете Горе је после сведочења и увида у старе грамате нашао да је спорно место хиландарско. Одлуком Сабора, после разграничења, на стара места постављени су нови белези.[24]

Једини проблем са представницима власти искрснуо је марта 1628. године. Тадашњи забит Свете Горе, бостанџијски чауш Незир, оптужио их је да су раскопали гроб где је био сахрањен купљени роб претходног забита Бајрам-бешеа. Налазио се у близини хиландарског пирга, с леве стране ливаде, крај самог пута. Према доцнијем Незировом признању, монаси су се одмах окупили и, сви заједно, одрекли било какву кривицу, заклевши се пред њим на Јеванђеље. Да ли му је то било довољно, или су му пружили још неке „доказе“, тек Незир им је написао потврду да их због тога нико не сме више прогањати. Утврђено је да је гроб покварила бујица после великих киша.[25]

У спору с Великом Лавром, вођеном 1631. године, Кареја се нигде не помиње. Међутим, како је реч о келијама, те будући да ништа не указује ни на неку другу локацију, највероватније се радило о карејским келијама. Судећи по хиландарској тужби, монаси из Лавре бацили су око на неке од њихових келија. Почели су да их узнемиравају и да им ометају у посед. Уз то, опадали су их код нижих османских службеника (*ehl-i ʿörf*), који су им, потом, неоправдано узели већу суму новца и неке ствари. Пошто су поднели жалбу на Царском дивану, султан је средином августа те године наредио солунском кадији да ствар детаљно испита и да, ако је све онако како су Хиландарци навели, спречи свако даље бесправно ометање поседа, било да су у питању монаси Лавре, или нижи државни службеници.[26]

Континуитет хиландарског поседа у Кареји није прекинут доласком Османлија. Број келија и сам посед временом су увећавани. Углавном куповином, мада су тада из темеља сазидане и неке нове келије. Тачан број келија, али не и њихови називи, познат је само за 1569. годину.

---

22 AMXT, 1/64a.

23 AMXT, 1/34a.

24 *Chilandar* 1911, бр. 164.

25 AMXT, 12/37/15.

26 AMXT, 8/83.

Залеђе Свете Горе

Комитиса и Стиљар – Превлака – Коруна – Арсеница – Стратон – Извор – Пијавица – Ново Село

Комитиса и Стиљар

У непосредном залеђу Свете Горе, одмах преко Велике Вигле, њене природне границе, налазило се насеље по имену Комитиса (Κομίτισσα, Κομήτισσα, Κομίτισα). По њему је име добило читаво подручје што се наслањало на обронке Велике Вигле. У византијско доба Комитиса је имала посебан статус: као нека врста предстраже, била је под непосредном управом Протата. Рт Стиљар, данас познат под именом Арапин, који се надовезивао на област Комитисе, сматран је делом Свете Горе. Међутим, током XVII века, у управном и економском смислу, он то није у потпуности био, као што ће се доцније видети. Разлог за то што се у овом одељку Комитиса и Стиљар посматрају заједно јесте тај што се један хиландарски метох простирао на оба подручја.

У широко схваћеној области Комитисе, Хиландар је рано стекао два важна метоха. Први, манастир Зиг са свим поседима, добио је још 1199. године монах Сава Немањић од цара Алексија III Анђела. Посед манастира Зига простирао се с обе стране границе Свете Горе. Други метох, манастирић Св. Николе, звани Скорпија, откупили су сами Хиландарци од Протата 1325. године. То су два неспорна, суседна, хиландарска поседа. Ваља рећи и то да је према практику из 1300. године Хиландару тада припадало 15 домаћинстава у Кумици, како је Комитиса краће називана, што се доцније више нигде не помиње. Посед у Скорпији, али не и онај у Зигу, потврдио је цар Душан својом општом хрисовуљом из 1348. године.[1]

Оба поседа поменута су и у три фалсификоване повеље, од којих је прва датирана у 1338, а друге две у 1347. годину. Две потоње повеље говоре о томе како је цар Душан од прота Свете Горе купио посед у Комитиси с храмом Св. Николе, сумеђан већ постојећим метосима Скорпији и Зигу, а потом га поклонио Хиландару. Повеље су вероватно сачињене пре осамдесетих година XV века, или баш тада, с циљем да докажу хиландарска права на Комитису.[2]

Поседи Зиг и Скорпија несумњиво су остали у рукама Хиландараца и после турског освајања, али више никада нису поменути као засебни поседи. Уклопили су се у знатно проширени хиландарски метох у области Комитисе. Посебан метох у Комитиси први пут се

---

1 *Chilandar* 1998, 56-57, бр. 5, 17; *Chilandar* 1911, бр. 110, 111; *Chilandar* 1915, бр. 38; Мошин, „Акти“, 212; Острогорски, „Комитиса“, 221-256; Живојиновић, *Историја*, 212-213; иста, “Le monastère”, 50-58.

2 *Chilandar* 1911, бр. 128, 136 (протатски акт из 1347, према којем Сабор продаје цару Душану место Ливади у Палеокомитиси и манастирић Св. Николе); *Chilandar* 1915, бр. 37 (повеља којом Душан поклања Хиландару место Ливада на Превлаци и храм Св. Николе у Палеокомитиси). Наведене међе у оба акта из 1347. показују да је реч о истом поседу, без обзира на почетну терминолошку непрецизност.

јавља у изворима тек 1484. године. Тада су се Хиландарци спорили са Зографцима око једног пашњака, за који су тврдили да је у њиховом поседу „још од времена Деспота“ (*Desbōt zamānından berü*). Овде се под „Деспотом“ подразумевао цар Душан. Чак су показали његову даровницу (*vaḳfnāme*) „од пре 144 [хиџранске] године“, несумњиво данас познату фалсификовану повељу из 1347. Нађени су сведоци који су потврдили изјаве Хиландараца, а иза њих је стала и Мара Бранковић, па им је пашњак враћен. Тада је утврђена граница читавог метоха у Комитиси. Без обзира на спорни пашњак, поменуте тврдње јасно указују на континуитет у поседовању метоха у области Комитисе. Шта се дешавало с другим деловима метоха није познато, али пашњак су Хиландарци после пада Цариграда (1453) уступили зографским монасима због „пустошења Латина“.[3]

Од друге половине XV до XVII века, као и у претходном раздобљу, топоним Комитиса (*Ḳōmītiçe, Ḳūmitiçe*), или Кумица (чешћи у српском језику), имао је више значења. Веома често је одређиван само као „место“ (*mevżiʿ*), што је могло подразумевати различите ствари. Неколико пута Комитисом је назван хиландарски чифтлик, или метох, а то важи и за суседни ивиронски посед. Може се рећи да је Комитиса дуго имала статус *села*. С тим статусом забележена је 1486, 1500–1502, 1521, 1529, 1615. и 1630. године. Према изводу из дефтера направљеном 1630. године, Комитиса је село са 40 кућа и укупним давањима од 5.000 акчи. Осим Хиландара, у њему су ливаде, зимске пашњаке, винограде, пчелињаке, а највише риболовишта, тада држали многи атонски манастири: Ивирон, Ватопед, Дионисијат, Руски манастир, Кутлумуш, Филотеј, Кастамонит, Ставроникита, Ксенофонт, Каракал и још неки. У сличном обиму светогорски манастири притежавали су добра и у време откупа 1568/69. године. У литератури је изнето мишљење да је Комитиса од 1555. до 1625. године била прикључена синорима суседног села Аладијаве. И два хиландарска документа потврђују да је заиста било тако (1594. и 1622; помен *села* у ферману из 1615. није довољно поуздан податак). Понекад је чак смештана и у синоре Јериса (1594, 1619). Ту се, вероватно, није мислило баш на синоре, него на припадност Јерисском хасу, а до омашке је дошло због непрецизности писара. И рт Стиљар (*İstilār, İstīlār*), или бар његова западна страна, на коју се, прелазећи гребен Велике Вигле, продужавао пашњак из Комитисе, посматран је у одређеном смислу као територија ван Свете Горе (*cezīreden ḫāric*). Тако бар сведоче документи из раздобља између 1590. и 1622. године. Чак је и тај западни део рта једном подведен под синоре села Аладијаве (1622).[4]

После пада Цариграда област Комитисе и Стиљара неко време је припадала Чирменском санџаку. Последњих деценија XV и првих деценија наредног века улазила је у оквир Једренског (Паша) санџака. У то доба била је у надлежности серског кадије. Када је основан Солунски санџак припала је Сидерокавсијској нахији и кадилуку. Од тада су се многи крупни спорови решавали и на солунском шеријатском суду.[5]

---

3 БМБ, 200-203; AMXT, 12/37/43 (регест у: BDB, 147-148/бр. 2), 11/1 (непотпун превод у: БМБ, 206-208). Р. Ћук је, не својом грешком, навела нетачан број година које говоре о пореклу пашњака: „од пре 44 године“. То ју је навело да помисли како је пашњак дар деспота Ђурђа (Ћук, „Царица Мара“, 91-92). Цитирала је рукопис В. Бошкова који је пре штампе знатно исправљан, па и на том месту; уместо 44 стоји „144 године“, што се може проверити и на снимку документа (БМБ, 200). Та грешка се и даље, сада већ непотребно, провлачи кроз литературу.

4 BBA, TT 723, 1048-1059; AMXT, 12/37/42 (превод у: БМБ, 208-209), 12/37/12, 12/37/40 (превод у: БМБ, 210), 12/37/35 (превод у: БМБ, 211), 1/16, 12/37/48 (регест у: Б-Б, 179/бр. 27), 12/37/34 (регест у: Б-Б, 183/бр. 38), 7/28 (регест у: Б-Б, 185/бр. 41), 11/3, 6/8, 1/68, 12/37/28, 12/37/50, 12/37/55, 13/1, 7/46 (регест у: Б-Б, 196/бр. 73), 12/37/1, 8/69, 2/132, 12/37/30, 6/15, 2/141, 12/37/39, 8/79, 8/91, 12/37/29; Ἰ. Ἀ. Παπάγγελος, Εἰδήσεις γι τ ἰβηριτικ μετόχια τῆς Ἱερισσοῦ, *Byzantina* 13-2 (1985) 1599.

5 Уп. поглавље *Територија и начин држања земље*, нап. 2; БМБ, 202-207; османски документ из Ксиропотама из 1466, добијен љубазношћу др И. Коловоса; AMXT, 12/37/43 (регест у: BDB, 147-148/бр. 2), 11/1 (непотпун превод у: БМБ, 206-208), 12/37/42 (превод у: БМБ, 208-209), 12/37/12, 12/37/13 (регест у: BDB, 148-149/бр. 7), 1/16, 12/37/50, 13/1, 8/70, 12/37/30, 12/37/39.

Широко залеђе Свете Горе, с рудником и ковницом у Сидерокавсији као средишту, чинило је велики и значајан царски хас. Област Комитисе и Стиљара такође је спадала у тај хас, с тим што је он често називан „Јериским хасом“. Хасом су управљали закупци, емини, који су се бринули о свим врстама прихода. Наступали су у име „господара земље“ коју је уживао Хиландар. Они, или њима подређени назири и субаше, прикупљали су дажбине, издавали тапије и понекад учествовали у споровима. Иако је за рт Стиљар више пута потврђено да припада Јериском хасу, што је значило да је у надлежности емина, неколико пута се десило да се солунски и сидерокавсијски кадија поводом спорова не обрате емину него забиту Свете Горе да посредује и спроведе наређења. Монаси су земљу притежавали у рајинском статусу. Нигде није потврђено да су икада сами били „господари земље“, иако у документима има и формулација које би на први поглед то сугерисале: „од вакуфске земље њиховог манастира“ (*manāstırlarınuñ vaḳf yerlerinden*), „то је наш мулк“ (*mülkümüzdür*), „ово је вакуф манастира Хиландара пореклом од Деспота“ (*Despōt aṣlından Ḥilāndar manāstırına vaḳf olub*), „зимски пашњак и њиве завештане ... хиландарском манастиру“ (*ṭavar ḳışlası ve tarlalar ... Filāndār manāstırına vaḳf ėtdügi*), „зимски пашњак за водене биволе који притежавају монаси нашег манастира као мулк“ (*mülkiyyet üzere manāstırımuz rāhiblerinüñ taṣarruflarında olan ṣu ṣıġırı ḳışlagı*), итд. У тим случајевима појмови *мулк* и *вакуф* употребљени су у свом основном значењу, као *имовина* и *поклоњено/завештано добро*, а не да би се одредио начин држања земље.[6]

Хиландарски поседи у Комитиси и Стиљару често су називани *чифтликом*, а само два пута *метохом* (*metōḥ*), мада је тешко рећи да ли су чинили једну територијалну целину. Према арзу из 1485/86. године, у селу Комитиси Хиландару је припадала „земља“ (*yer*) од 4.000 дунума (око 370 хектара), од чега је око 400 дунума (око 37 хектара) било погодно за обрађивање. Крајем XIX века Хиландар је у Кумици држао око 1.000 дунума њива.[7]

Не може се одредити где се све простирала обрадива земља и да ли је уопште сва обрађивана. Њиве у Комитиси увећане су једном заменом марта 1590. године. Хиландарци су извесном Хасан-челебији из Сидерокавсије уступили три своје њиве на Превлаци, величине 15 музура, у замену за једну њиву исте величине. Она је била омеђена: са „горње“ стране – ливадама Лавре и Дионисијата, са источне стране – од Велике Вигле, Црним потоком (*Ḳara dere*) и постојећим хиландарским њивама, са северне стране – морем, и са западне стране – Ћерамидарничким потоком (*Kiremīdçiliḳ deresi*), ћерамидарницом и пиргом Стара Куметица.[8] Једину куповину нових њива Хиландарци су обавили марта 1623. године у Скорпији, у близини својих старих њива. Њиве су биле заједничко добро свих сељака Аладијаве, села у чијим се синорима Скорпија налазила. Величина њива није била мала, јер су монаси за њих исплатили 8.000 акчи. Биле су ограничене морем, великим каменом, њивама манастира Ивирона и потоком све до платана. Сачуване су савремена грчка и српска варијанта новог разграничења:

> „...и поместисмо старе синоре и почесмо од источне стране како тече поток низ брдо прво синор стависмо на њиву Тодора Глуве, те покрај хриди на пут, те на становетни камен. Одатле низ брдо хридом на *канал* [па] на море. Одатле покрај мора на камен те до иверског синора. Одатле хридом на брдо и на крушку, од крушке низ брдо хридом на реку, до платана, до њиве Костина падина. Одатле потоком где почесмо...“[9]

---

6 АМХТ, 7/3 (превод у: БМБ, 206), 11/1 (непотпун превод у: БМБ, 206-208), 12/37/12, 12/37/11, 12/37/48 (регест у: Б-Б, 179/бр. 27), 1/68, 12/37/50, 12/37/55, 13/1, 12/37/1, 12/37/56, 12/37/30, 12/37/53, 2/141, 12/37/39.

7 АМХТ, 7/46 (регест у: Б-Б, 196/бр. 73); 12/12/15, 6/13, 2/132, 12/37/33, 2/141, 12/37/39, 8/73, 2/146 (*metōḥ*), 8/79, 8/91, 12/37/29 (*metōḥ*), 11/1 (непотпун превод у: БМБ, 206-208); Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, 78.

8 АМХТ, 12/37/28, 1/95 (знатно доцнији, неоверен препис хуџета; оригинал није сачуван); Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 25-26 (ћирилични документ о размени).

9 АМХТ, 12/37/47, 2/145; Mošin in Sovre, 46-48; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 26-27 (старије, непотпуно издање). Термином *канал* превео сам израз „над влак“. На грчком језику ἀυλάκι/αὐλαξ употребљава се да означи „канал“, „ров“, „јаз“, „распуклину“.

Обрадива површина увећавана је и крчењем знатних површина шуме и макије на обронцима Вигле, које је почело свакако пре априла 1590. године. Крчевине су се налазиле управо на најспорнијем делу поседа, можда на самом зимском пашњаку на који је права полагао и манастир Ивирон, или поред њега.[10]

Поред обрадиве земље, по површини можда највећи део поседа чинили су зимски и летњи пашњаци за водене биволе, биволе, овце и козе (*ṣu ṣıġır ķışlaķı ve yaylaķı; ṭavar ķışlası; merʿā ve suvadları; ķışlaķ-i gāv ve gāv-mīşān ve ġanem; ķışlaķ-i keçi ve gāv*). Око тих пашњака вековима су се водили спорови, о којима ће бити речи касније. Питање је колико дуго су их држали у целини, колико дуго су их користили Ивиронци и, на крају, колико дуго су их користили заједнички, делећи сено попола. Уз пашњаке су 1569. године забележене четири, а тридесетак година доцније три ливаде (*çayır*).[11]

У доба откупа 1569. године, у року од око два месеца, регистровани су виногради различите величине: у дефтере је уписано 8 дунума, док су у вакуфнаму ушла свега 4 дунума. Разлику за сада није могуће објаснити. Изгледа да су виногради временом запуштени, јер су Хилан-дарцима 1607. године зарачуната само 2 дунума. Само једном, 1598. године, поменути су башта (*baġçe*) и пчелињак (*ķovanlıķ*).[12]

Са северне стране поседи су излазили на морску обалу, која је обиловала рибом, нарочито у малом заливу између Превлаке и Стиљара. Ту су многи светогорски манастири имали своја риболовишта. Хиландар је 1569. године притежавао риболовиште (*ṭālyān-i māhi*) у месту (*mevżīʿ*) Лакос (*Lāķōs*) у синорима Комитисе. Највише се ловила риба звана „оркин“ (*ōrkīn balıķı*), врста крупне туњевине. По њој су се, вероватно, и риболовишта звала „оркинари/оркенари“ (*ōrkinārī*/*ōrkenārī*). Хиландарско место се налазило између ватопедске и ивиронске оркинарије. Вероватно је Лакос оно место које се у описима граница хиландарског поседа у Комитиси именује као „Оркинарија“. У худуднами и вакуфнами из 1569. године Оркинаријом се звало кућиште, станиште (*Orkinārya nām evkāh*), вероватно на самој обали поред риболовишта. Могуће је да се на то кућиште односи помен хиландарске „рибарнице“ (*balıķ ḫāne*) близу Јечмене луке 1585. године. Монаси су своје риболовиште, или поједине његове делове, давали у закуп. Према хуџету из 1594. године, од закупаца, браће Комија, потраживали су 100 ока (128,28 кг) рибе годишње. Можда је ту у питању био само део риболовишта, јер се почетком XX века, сваке године у мају вадило преко 5.000 комада рибе, просечно тешке по једну оку. У мају се улов делио попола с рибарима, који су, иначе, током целе године радили за плату манастирским алатом на манастирском бродићу и чамцима.[13]

Средиште метоха у Комитиси чинили су 1569. године један чардак (*çardaķ*), на другом месту означен као кућа (*ḫāne*), и штала. Тај чардак се можда може поистоветити с оним што је некада називано Палеокомитиса, а 1590. године, у хиландарском ћириличном документу „Стара Куметица пираг“. Почетком 1680. године монаси су добили дозволу да поправе неколико просторија (*oṭa*), приземних и на спрат, које су биле склоне паду. На врху једне од њих налазила

---

10 АМХТ, 7/45 (регест у: Б-Б, 196/бр. 72), 7/47 (регест у: Б-Б, 196-197/бр. 74), 7/49 (регест у: Б-Б, 198/бр. 77), 12/37/33, 8/73, 2/146.

11 АМХТ, 12/37/43 (регест у: BDB, 147-148/бр. 2), 7/3 (превод у: БМБ, 206), 11/1 (непотпун превод у: БМБ, 206-208), 12/37/42 (превод у: БМБ, 208-209), 12/37/12, 12/37/13 (регест у: BDB, 148-149/бр. 7), 12/37/40 (превод у: БМБ, 210), 12/37/35 (превод у: БМБ, 211), 12/37/48 (регест у: Б-Б, 179/бр. 27), 12/37/11, 12/27/41, 6/8, 12/37/57, 12/37/44 (регест у: Б-Б, 190/бр. 57), 7/46 (регест у: Б-Б, 196/бр. 73), 7/49 (регест у: Б-Б, 198/бр. 77), 8/69, 12/12/15, 6/13, 12/37/51, 8/70, 2/132, 12/37/30, 12/37/53, 12/37/33, 12/37/32, 2/141, 12/37/39, 12/37/31; ВВА, ТТ 723, 1053.

12 АМХТ, 11/5, 6/8, 12/12/15, 6/13; ВВА, ТТ 723, 1053.

13 ВВА, ТТ 723, 1053; АМХТ, 6/8, 7/41 (регест у: Б-Б, 193/бр. 64), 12/37/1, 12/12/15, 11/3, 11/5; Миловановић, I, 38, 47. Риболовна места у Комитиси где се ловио ὄρκινος била су веома важан извор прихода и у византијско доба (*Actes de Xéropotamou*, éd. diplomatique par J. Bompaire, Paris 1964, 180; Острогорски „Комитиса“, 222-226). О Јечменој луци вид. нап. 16 у поглављу *Оптужбе против Хиландараца*.

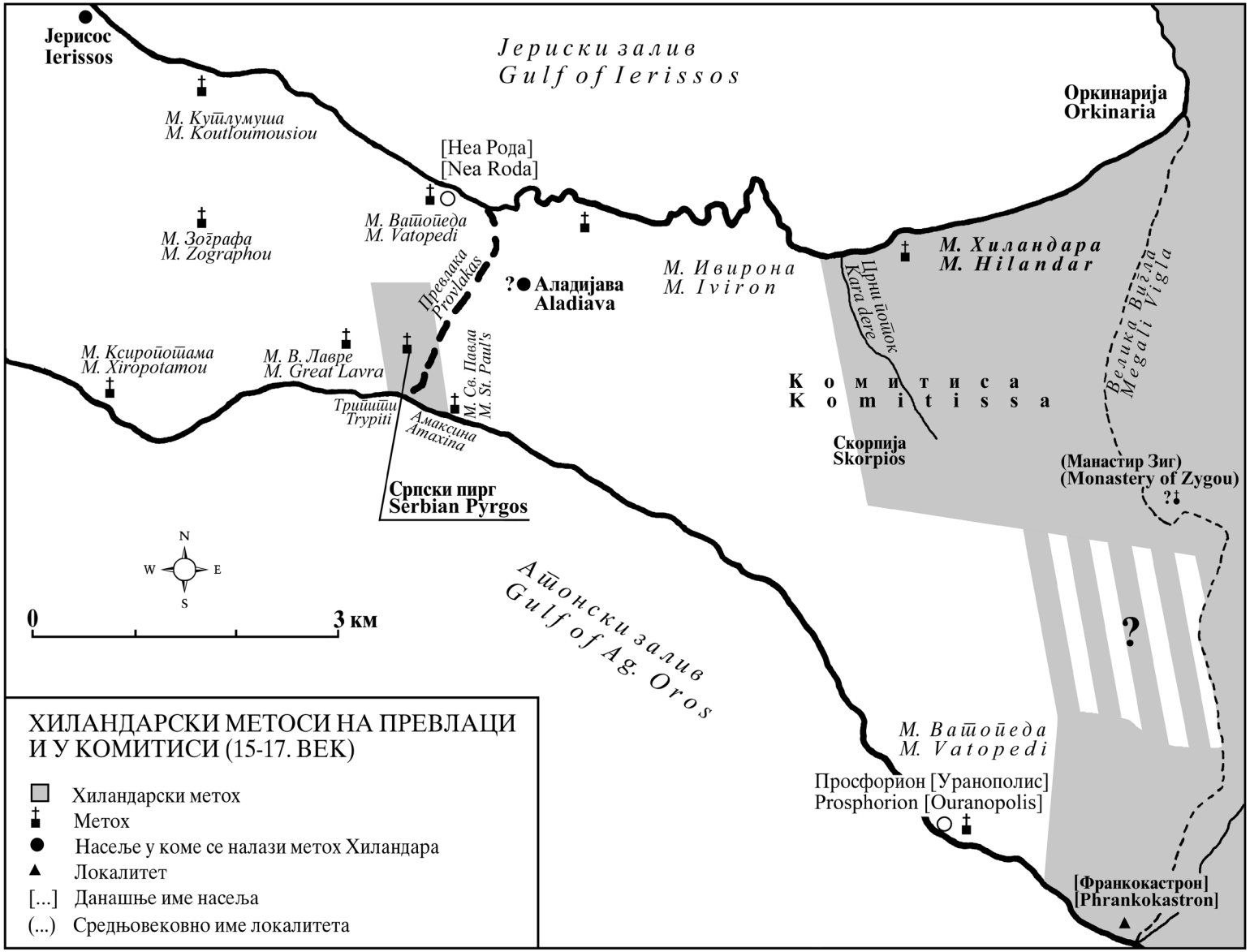
Јерисос
Ierissos
Јериски залив
Gulf of Ierissos
М. Кутлумуша
M. Koutloumousiou
[Нea Рода]
[Nea Roda]
Оркинарија
Orkinaria
М. Зографа
M. Zographou
М. Ватопеда
M. Vatopedi
Превлака
Provlakas
?● Аладијава
Aladiava
М. Ивирона
M. Iviron
М. Хиландара
M. Hilandar
Црни поток
Kara dere
Велика Вигла
Megali Vigla
М. Ксиропотама
M. Xiropotamou
М. В. Лавре
M. Great Lavra
М. Св. Павла
M. St. Paul's
Комитиса
Komitissa
Трипити
Trypiti
Амаксина
Amaxina
Скорпија
Skorpios
(Манастир Зиг)
(Monastery of Zygou)
Српски пирг
Serbian Pyrgos
N
W
E
S
0
3 км
Атонски залив
Gulf of Ag. Oros
?
М. Ватопеда
M. Vatopedi
Просфорион [Уранополис]
Prosphorion [Ouranopolis]
[Франкокастрон]
[Phrankokastron]
ХИЛАНДАРСКИ МЕТОСИ НА ПРЕВЛАЦИ И У КОМИТИСИ (15-17. ВЕК)
Хиландарски метох
Метох
Насеље у коме се налази метох Хиландара
Локалитет
[...] Данашње име насеља
(...) Средњовековно име локалитета

се мала црква, такође оштећена на неколико места. Вероватно се на ту црквицу односи запис игумана Симеона на једном *Псалтиру*, обновљеном о његовом трошку. Књигу је „оправио ... за љубав светом оцу Николају на месту званом Куметица“. Дар је, по свему судећи, предат крајем августа 1685. године, како би се обогатила библиотека тек обновљеног храма.[14]

Посебно питање представљају међе хиландарских поседа у Комитиси и на Стиљару. Кадија Ђумулџине Фетхулах утврдио их је 1485/86. године, руководећи се првенствено фалсификованом повељом цара Душана из 1347. године. (Нема доказа да је Душан икада раније издао сличну повељу.) Не само што је у арзу она поменута као најјачи доказ власништва, него је и сама граница готово истоветна:[15]

Међе према арзу из 1485/86. године

„...с источне стране: синори Перчинбе [?] и стиже до пута; потом северна граница: од два камена стиже до планине и савија ка мору; потом западна граница: од [..?] до пробушеног камена, па до крушке Ватова, па савија према Великом потоку, долази до места познатог као Скорпио, па једном страном иде нави-ше до пута између два камена [до мора?], па до кречане, па једном страном долази до места позна-тог као Какодијава, па једном страном долази до дудовог дрвета, па једном страном иде навише на планину, стиже до пресеченог камена на путу, па једном страном долази до гумна и до великог стаб-ла, па једном страном иде путем и скреће десно до два разбијена [?] камена, па једном страном право стиже до црвеног камена, онда стиже до мора, са-вија, онда морском обалом стиже до Карголога [?], од Карголога [?] [иде] навише до великог језера, онда [иде] до станац-камена код кога избија извор, онда навише стиже до оловне стене, онда између две планине [иде] до два раније [поменута] камена, онда стиже до мора...“

Међе према фалсификованој повељи цара Душана из 1347. године

„...први синор почиње од истока, где силази пут велики на Оркинарију испод брда, и ту има два камена становита, и одатле на море и покрај мора на топила (ланиште) близу Куметице и одатле према Куметици на царски пут на трстје и одатле ка западу на просечени камен, на пут, одатле више на Ватову крушку и одатле по хриди ка западу на велики поток ниже Скорпије и преко потока исходи горе на делани камен забодени, што има три рога, и повише пута на камен пљоснати и забодени и одатле преко хриди право на море од југа, и ту има варницу [пећ за креч] на крај мора, и одатле покрај мора на Какодијаву, и још покрај мора до среде сикамније [дуд], где поток пристаје у море, и ту има врулу [извор], и одатле гледа на исток на хрид на расцеп-љени камен близу царског пута, и одатле путем на гумно, где има дуб што се зове Каладендра, и даље путем, и узима надесно на бели брег, и преко потока на велику грамаду, и ниже на хрид на другу грамаду и доле на црвени камен звани Пирипетра, и одатле право на море и морем испод Зига и мимо Зига напред морем, и више мора има водицу и трстје, и одатле право уз гору на брдо на велико блато (риб-њак) и преко дубоког потока исходи на равнину, и ту јесте камен становит, и више што исходи брдо на Велику Виглу, и ту јесте камен звани Моливдуза [оловни камен], и одатле Виглом Виглом на Оркина-рију на два камена становита под брдо, одакле овај синор почиње...“

---

14 АМХТ, 11/5, 6/8, 12/37/57, 12/37/41, 12/37/11, 12/37/29; ВВА, ТТ 723, 1053; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 25-26; *Каталог*, бр. 114.

15 АМХТ, 11/1 (непотпун превод у: БМБ, 206-208, где су управо међе изостављене), 11/2 (препис 11/1); *Chilandar* 1915, бр. 37. Исте границе наведене су и у фалсификованом протатском акту из 1347 (*Chilandar* 1911, бр. 136). Међу турским актима Хиландарског архива постоји неколико непотпуних превода или, боље рећи, извода из поменуте Душанове повеље. Међутим, тешко да је иједан од њих сачињен пре XVIII века. У њима је *Куметица* именована као „Стара утврда“ (*Eski kal⁼e*), Стара Комитиса (*⁼Atıḳ Ḳōmitiçe*) (АМХТ, 11/6, 12/5в/1, 12/37/23).

С јужне стране хиландарски посед је излазио на море, остављајући на западу ватопедски метох у Просфорију. Границе које је 1485/86. године одредио кадија Ђумулџине Фетхулах важиле су 1500. и 1547. године:

> „...од дудовог дрвета што се налази између пирга Ватопедског манастира и пирга Хиландарског манастира навише на планину, са ниског места стиже право до два расцепљена камена, онда кружи коњским путем и иде до гумна што је између велике њиве [!?], где је један храст, долази до њега, онда опет иде путем, на месту где се пут раздваја скреће надесно, од потока са белог гребена право на другу страну потока до постављених каменова, онда право до исто тако постављених каменова, онда стиже до црвене стене на морској обали која је прекопута изгорелог острва. Спољa долазећи, на десној страни се налази ватопедски пирг. Лева страна [границе] јесте наш зимски пашњак за водене биволе..."[16]

Ако се узме да је поменути „пирг Хиландарског манастира" пирг данас познат као Франко-кастрон, а некада као Палеокастро, међа с ватопедским метохом, на југу, почињала је од дудовог стабла, вероватно негде код обале, а потом се пела до тромеђе, где су се сусретали хиландарски, ватопедски и ивронски метох. Део западне границе оспораваног великог хиландарског пашњака, према ивиронском метоху, забележен према сведочењима стараца из неколико атонских манастира и житеља Аладијаве 1622. године, мало је теже уклопити у границе наведене у арзу и повељи:

> „...од морске обале и великог платана на десној страни Црног потока до стабла велике врбе, онда до постављеног камена у близини пута, онда до постављеног камена са леве стране гумна у близини пута, онда до камена постављеног у стабло платана код другог гумна, онда стиже до великог пута за Зиго и Велику Виглу ... десну страну пашњака притежавају монаси Ивирског манастира, а леву страну од давнина притежавају поменути хиландарски монаси..."[17]

Са источне стране, посед у Комитиси највећим делом додиривао је такође хиландарску земљу, која се налазила у границама Свете Горе. Ту међу доносе худуднама из 1569. и лажна Душанова повеља из 1348, која је чак нешто прецизнија. Полазећи на северу од Оркинарије, међа је већим делом пратила данашњу границу Свете Горе, спуштајући се до „црвеног камена" прекопута острва Амуљани.[18]

Према худуднами и вакуфнами из 1569. године, цео рт Стиљар укључен је у хиландарске поседе у границама Свете Горе: „...од Светог Андрије скреће ка Стиљару, затим стиже на место звано Полати, затим стиже до Светог Јефтимија, затим стиже до кућишта званог Оркинарија...". Међутим, други документи показују да је посматран и као територија ван Свете Горе (*cezīreden ẖāric*). На рт се настављао хиландарски пашњак из Комитисе. Некад је цео посед одређиван само појединим топонимима а не међама: „Кира Марија (*Kirā Māriye*), Мавро Потамо (*Māvrō Pōtāmō, Māvrō Termā*?) тј. Црни поток (*Ḳara dere*), Кала Ведре (?), можда искварено Каладендра (*Ḳālā Vedre, Ḥālā Vedre*?), Мегали Вигла (*Meġālī Viġlā*) и Стиљар". Само на једном месту наведено је: „на полуострву Стиљар од Комитиског потока до пчелињака". Део пашњака на рту одређи-ван је „местима" (*yer*): „Стиљар, Илија (*İliye*) и П(о)лати (*Pōlātī, Plātī,* па и *Plāḳī*)". Када је посед одређиван тим „местима", онда је његова граница, најчешће, обухватала само

---

16 АМХТ, 12/37/12, 12/37/13 (регест у: BDB, 148-149/бр. 7), 12/37/41, 12/37/11. Иза израза „изгорело острво" крије се острво Амуљани (Ἀμουλιανή) у Светогорском заливу, у то доба познато и као *Магареће острво* (уп. поглавље *Превлака*, нап. 7). У ранијем раду (Fotić, "Dispute", нап. 17) хиландарски пирг сам идентификовао као пирг у северном делу Комитисе (Палеокастро). Међутим, наведени топоними и кретање границе више иду у прилог мишљењу да је у питању локалитет данас познат под именом Франкокастрон.

17 АМХТ, 12/37/39.

18 АМХТ, 11/3; Соловјев и Мошин, 337-351. Уп. поглавље *Околина Хиландара*.

западну половину рта. О тим границама сачуван је и знатно прецизнији савремени подсетник на српском језику.[19]

Хуџет из јануара 1590. године

„...места Стиљар, Илија и Плати, ограничена и оме-ђена: с једне стране оркинаријским путем до гре-бена, па гребеном стиже до рта Стиљар, па се мор-ском обалом враћа на Оркинарију...“

Подсетник на српском језику, јануара 1590. године

„...за Стилар и Платију и Елију почиње од Оркинарије саборним путем што иде у Свету Гору, путем право на Велику Виглу, где је пободен крст, и одатле, од крста гледа на северну страну ка Стилару право, како вода тече на исток и на запад [вододелницом] право у Стилар, и обходи морем Стилар и Платију и Елију, морем до Оркинарије и саборног пута откуд и почиње...“

Границе показују да се хиландарски посед простирао на заиста огромној територији. Она је вероватно обухватала највећи део области Комитисе, а можда ју је гдегде и превазилазила. Међутим, без обзира на спорни пашњак, треба поновити да су у истој области поседе имали и други светогорски манастири. У доба откупа 1568/69. године, Ивирон је држао зимски пашњак што је излазио на морску обалу, 7 ливада, пчелињак и кућу. Дионисијат, Симонопетра, Филотеј, Дохијар, Пантократор и Кастамонит притежавали су укупно 8 ливада, а Есфигмен 2 винограда. Да ли су се ти поседи (изузев ивиронских) налазили у оквиру хиландарских међа, или изван њих? Такође, у Комитиси су 1569. године риболовишта држали Зограф, Симонопетра, Каракал, Филотеј, Ксенофонт, Дохијар, Велика Лавра, а 1630. и Ватопед, Русик, Кутлумуш, Дионисијат, Ставроникита и Ивирон (чак три). Да ли је и део обале припадао њима? На самом рту Стиљар, на првој половини западне обале налазило се место Свети Јефтимије (тур. *Ayā Eftimiye*; грч. Ἅγ. Εὐθυμιος), где је Ивирон имао једно риболовиште. Из описа граница види се да је цела западна обала Стиљара несумњиво припадала Хиландару, што говори да риболовно место можда и није увек подразумевало део обале. У сваком случају, све то показује да треба бити крајње обазрив када се говори о границама хиландарског поседа у Комитиси.[20]

Чифтлик у Комитиси је неко време био заложен на име дуга од 30.000 акчи Абдулах--челебији, сину Пир Мехмед-челебије из Сидерокавсије. Није познато када је дат у залог, али се зна да је залог скинут новембра 1619. године. То је учињено оног тренутка када су хиландарски опуномоћеници, јеромонаси Аксентије и Дионисије, исплатили дуг Мехмеду, сину тада већ покојног зајмодавца.[21]

Обавезе према емину Јерисков хаса, како изгледа, нису биле измириване одсеком, што је било уобичајено за метохе Превлака и Коруна. Монаси су били дужни да предају десетак и саларију, што је скупа чинило 1/8 приноса. За винограде су плаћали дажбину на дунум (*resm-i dönüm*), по 16 акчи 1569. године, што је доцније, 1635, умањено на 12 акчи по дунуму (према наводима монаха). Давали су и пашнину, али се њен износ не зна. Опет према наводима самих монаха, њихове обавезе су 1635. године износиле 2 акче по кошници, 1,5 акчи по овци и 3 акче по воденом биволу. На обрадиву земљу освојену секиром давали су само десетак, док је саларија била опроштена.[22]

---

19 АМХТ, 12/37/41, 11/3, 11/5, 12/37/50, 13/1, 7/45 (регест у: Б-Б, 196/бр. 72), 7/46 (регест у: Б-Б, 196/бр. 73), 7/47 (регест у: Б-Б, 196-197бр. 74), 7/48 (регест у: Б-Б, 197/бр. 75), 8/63, 12/37/56, 12/37/52, 8/70, 12/37/53, 2/141, 12/37/39; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 25.

20 ВВА, ТТ 723, 1048-1059; АМХТ, 6/15, 11/3.

21 АМХТ, 2/132.

22 АМХТ, 6/8, 8/73, 2/146, 8/78, 8/79, 8/91; ВВА, ТТ 723, 1053.

Поседи у Комитиси спадали су међу највише оспораване хиландарске поседе у доба турске владавине. На њихове делове право су полагали Зограф, Ватопед и Ивирон, а некад и други манастири. Ако се изузму готово непрекидна суђења са њима, остали спорови спадају међу сасвим уобичајене, карактеристичне и за остале метохе.

Хиландарци су се у неколико наврата: 1590, 1595, 1624, 1630 (два пута) и 1635, жалили на службенике који су наступали у име „господара земље". Повод жалбама увек је била похлепа, изнуђивање преко прописаних дажбина. Са Порте су стизале строге наредбе да не сме бити никаквих злоупотреба, да се при узимању дажбина увек мора поштовати закон и гледати у пописни дефтер. Имена оних који би се опирали спровођењу закона, требало је доставити Порти како би били кажњени.[23]

Извесни Салих, изгледа сусед у Комитиси, ометао их је да обрађују њиве пошто је баш ту нашао да подиже пирг (*birġōs*), тврдећи да је у близини његове куће. Монаси су се у пролеће 1561. године пожалили на Порти и султан је, како је то уобичајено, забранио да се омета посед који се уредно држи с тапијом и са кога се редовно предају дажбине.[24]

Монаси су 1594. године имали проблем и са браћом Комија из Аладијаве, Дуком, Симоном, Лазаром, Костом и Атанасом, иначе закупцима њиховог риболовишта. Изгледа да су они у једном тренутку оспорили монасима право притежавања ловишта, због чега су позвани пред сидерокавсијског кадију. На суду су признали да је риболовиште хиландарски посед и да су га они само закупили за 100 ока рибе годишње.[25]

Хиландарци су у два маха ишли пред сидерокавсијског наиба да се правдају због неких смртних случајева. Оба пута ослобођени су плаћања крвнине. Са монаха Косте је 1521. године скинута сумња да је одапевши стрелу убио Ђурка, сина Јована, из Комитисе. Утврђено је да је Ђурко умро природном смрћу. Исто је доказано и за једног од радника што су се 1580. упутили на Свету Гору, а коме је позлило у близини хиландарске ливаде у Комитиси.[26]

Спорове око права на сам посед, Хиландар је водио с другим манастирима. Према прихваћеним наводима Хиландараца, негде после пада Цариграда (1453), пошто су им се чобани разбежали због напада хришћанских гусара, зимски пашњак у Комитиси уступили су Зографцима. Чак су молбама и заузимањем код других манастира омогућили Зографцима да сакупе крдо од 30 бивола, будући да они нису имали никакву стоку. Изгледа да су монаси бугарског манастира тај уступак схватили као поклон. Када је неку деценију касније Хиландар затражио пашњак, они су одбили да га врате тврдећи да је то њихов посед. Како су били упорни, Хиландар је морао да затражи правду на Порти. Крајем марта 1484. године, уследио је хуџум Исхак-паши и солунском кадији да разреше случај. Међутим, више од годину дана није учињено ништа. Штавише, зографски монаси су „преваром и лажима издејствовали неистините хуџете" у своју корист. Тада су Хиландарци замолили Мару Бранковић да лично посредује својим великим ауторитетом. Као велики ктитор српских манастира и поштовалац светогорских светиња, она је учинила све што је било у њеној моћи. У представци је истакла да заступа Хиландар с правом наследног стараоца српских владарских манастира. Султан Бајазит II је почетком октобра 1485. наредио серском кадији да оде на место спора, суочи странке, извршивши темељну истрагу и о томе обавести Порту. Из неких разлога кадија то, ипак, није учинио. Мара је поновила молбу, па је слична заповест упућена кадији Ђумулџине Фетхулаху.

Кадија Ђумулџине је извршио наређење. Отишао је у Комитису, окупио тамошње старце и утврдио границе. Представници Зографа, монаси Мисаил и Ефрем, признали су да пашњак није њихов, да је припадао санџак-бегу Чирмена, од кога су га узели под закуп за 400 акчи

---

23 АМХТ, 7/46 (регест у: Б-Б, 196/бр. 73), 7/51 (регест у: Б-Б, 198-199/бр. 80), 8/73, 8/78, 8/79, 8/91.

24 АМХТ, 7/28 (регест у: Б-Б, 185/бр. 41).

25 АМХТ, 12/37/1.

26 АМХТ, 1/16, 1/68. Уп. поглавље *Оптужбе против Хиландараца*.

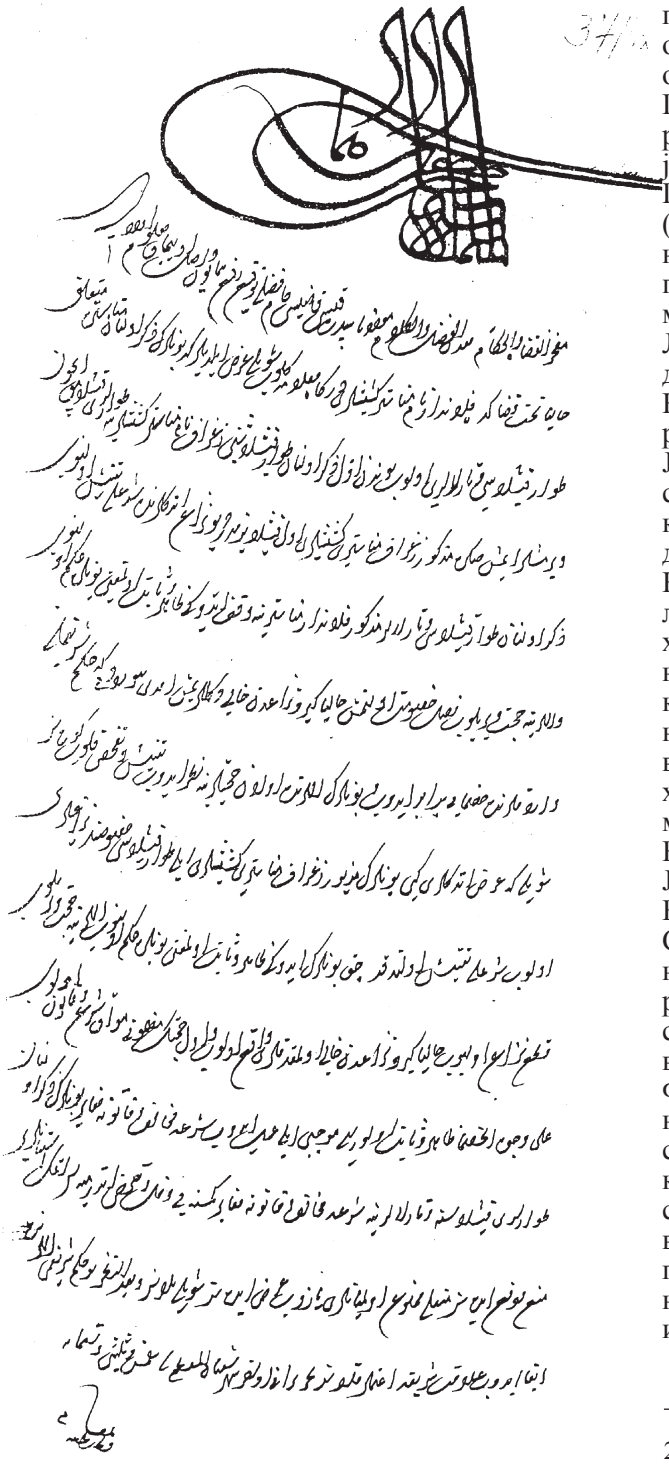

Ферман, 30. 4 – 8. 5. 1529 – забрана Зографцима да узнемиравају Хиландарце на њиховом пашњаку у Комитиси (AMXT, 12/37/48; дим. 56,3 x 21 цм)

годишње. И када је прешао у друге руке, опет су га држали на исти начин. На то су опуномоћеници Маре Бранковић, монаси Герман и Јован Богаш (*Bōgaş*), одговорили да је пашњак задужбина Хиландара још од времена Деспота (цара Душана). Показали су његову задужбинску повељу (*vaḳfnāme*) „од пре 144 [хиџранске] године“ и позвали сведоке. Приступили су прот Свете Горе Игнат из Пантократора, монаси Калист из Ватопеда, Јеротиос из Лавре, Макарије из Ксиропотама, Никандар из Русика и још тројица житеља Комитисе. Сви су потврдили изјаву Мариних опуномоћеника. Тада су Герман и Јован Богаш објаснили разлоге због којих су пашњак уступили Зографцима. На крају, представници Зографа су признали да су до пашњака хтели да дођу преваром. Кадија Фетхулах је све то записао, уприличио арз и са лажним зографским хуџе-тима послао га на Порту. На основу њего-вог арза султан је Хиландарцима крајем јула 1486. године уручио нишан с на-редбом да им се пашњак беспоговорно врати. Међутим, калуђери Зографа нису хтели да се повинују тој одлуци. Четири месеца доцније, новембра 1486, Мара Бранковић је у царској резиденцији у Једрену опет потегла то питање. Султан Бајазит је тог пута оштро наредио кадији Солуна да непослушне казни и да никако не дозволи да се то питање икада више разматра на Порти. После увиђаја, солунски кадија Каразаде је у потпуности потврдио границе што их је раније одредио Фетхулах. Како вести о наставку спора нема, изгледа да је та наредба на крају спроведена и да су хиландарски монаси коначно ушли на свој пашњак. Зографци су их, ипак, још неколико пута узнемиравали, и то 1529, 1615, а можда и 1633. го-дине (ако се тада нису судили због нечег другог јер се пашњак и Комитиса изри-чито не помињу).[27]

27 AMXT, 12/37/43 (регест у: BDB, 147-148/бр. 2), 7/3 (превод у: БМБ, 206), 11/1 (непотпун превод у: БМБ, 206-208), 12/37/42 (превод у: БМБ, 208-209), 7/4 (превод у: БМБ, 209), 12/37/48 (регест у: Б-Б, 179/бр. 27), 8/69, 2/161. На тај спор већ је

Овај спор је био изванредно значајан за Хиландар. Не само зато што су монаси повратили пашњак него, пре свега, зато што је тада од званичних власти признато њихово право на посед у Комитиси, и то у границама које одговарају онима из фалсификоване повеље цара Душана (1347). Тачност исказа опуномоћеника Хиландара и Маре Бранковић није могуће проверити. Не зна се ни за какву оригиналну повељу цара Душана која би се односила на даривање поседа у области Комитисе. Такав поклон не потврђују ни други извори. Сачувана је једино евидентно фалсификована повеља цара Душана из 1347. године. Уколико оригиналне повеље заиста није било, Хиландарци су кадији Ђумулџине на увид поднели највероватније управо ту лажну повељу! Нема сумње да је реч о тексту из те повеље, јер се наведене међе готово дословце поклапају. То би значило да је она састављена пре 1485/86. године. Ако је тако, поставља се питање зашто је прихваћена као доказ? У доцнијим суђењима са Ивироном она се нигде не појављује! Ако се и тада знало да је лажна, који су то интереси руководили прота Свете Горе и истакнуте монахе других манастира да сведоче у корист Хиландара? Сведочили су чак и представници Ватопеда и Русика, манастира с којима је Хиландар само петнаестак година доцније (1500, 1502) водио спорове око дела тада утврђене границе. Ако Хиландар заиста није имао никаква права на огромни простор у Комитиси, да ли је могуће да је своје претензије остварио једино захваљујући огромном утицају Маре Бранковић? Како год било, 1486. године Хиландару је потврђено право на посед у Комитиси у тада одређеним границама. Истрага кадије Ђумулџине и њени резултати постали су основа на којој су Хиландарци остваривали своја права и на којој су градили своје будуће спорове.

Спор са Ватопедом почео је највероватније пред крај 1499. године. Знатним делом своје јужне границе хиландарски посед је излазио на велики ватопедски метох звани Просфори. Источно од граничног гумна Ватопеђани су прешли међу, заузели део хиландарског пашњака и почели да га обрађују. Како спор није могао да се реши договором, Хиландарци су се пожалили у Цариграду. Уследио је ферман серском кадији Пир Мехмеду, сину Мехмеда, да на лицу места спроведе темељну истрагу. Хиландарце су заступали монаси Марко Црнојевић, Макарије, Саријон (*Ṣāriyōn*?), поп (*pōp*) Теофан и ковач Макарије, док су у име Ватопеда наступили бивши патријарх Максим, митрополит Малахија, јеромонах Јов и монаси Андон, Теодул, Софроније и још један монах. Ни тако угледно посланство Ватопеда није успело да обори хиландарску жалбу. Хиландарци су се позвали на царске заповести из доба спорења са Зографом и на тада утврђене границе. Тројица истакнутих муслимана, међу њима и сидерокавсијски наиб, посведо-чили су да је исказ Хиландараца тачан, да се спорни део пашњака налази у оквиру њиховог поседа и да је међе заиста одредио кадија Ђумулџине Фетхулах, а доцније их потврдио солунски кадија Каразаде. Пир Мехмед се после тога више није двоумио: почетком јануара 1500. године донео је одлуку да се имају поштовати резултати претходне истраге. Не поуздајући се само у кадијски хуџет, Хиландарци су се обратили и султану Бајазиту, који се у то време налазио у војном логору у Солуну. Почетком маја исте године успели су да издејствују царску заповест солунском бегу Хусеинију и кадији да не дозволе никакво кршење закона. Тако је овај спор брзо окончан. Монаси Ватопеда у наредна два столећа више нису имали храбрости да га поново отварају. Када су 1622. покушали да се прошире у близини, учинили су то на рачун Ивирона. У Хиландарском архиву је сачувана фалсификована повеља којом светогорски прот и Сабор одређују међу хиландарског и ватопедског поседа на истом месту, због истог пашњака, али 1338. године. Може бити да је она сачињена баш због спора 1500. године. Из турских докумената се не види да је показивана као „доказ“. То и није било неопходно јер је спор добијен другим аргументима.[28]

указао В. Бошков (БМБ, 201-203). Он је Маринog опуномоћеника идентификовао као Багаша. Прот Игнатиос је познат из више аката тога доба (Παπαχρυσάνθου, Ὁ ἀθωνικὸς μοναχισμός, 382).

28 АМХТ, 12/37/12, 12/37/13 (регест у: BDB, 148-149/бр. 7); *Chilandar* 1911, бр. 128; Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ν τῷ ʿΑγίῳ ʾΟρει ʾΑθῳ ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μεγίστης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, κδοθέντα ὑπὸ W. Regel, ν Πετρουπόλει 1898, 20. Спор је детаљно обрађен у: Fotić, “Dispute”.

У пролеће 1502, Бајазит II је заповедио кадији Сидерокавсије да калуђере Русика и неке житеље Комитисе спречи да узнемиравају Хиландарце на њиховом пашњаку. Хиландарци су претходно у арзу нагласили да је међе „записао“ кадија Ђумулџине и да о томе имају царски хуђум. Тешко је рећи које су то међе и зашто су их монаси Св. Пантелејмона оспоравали, јер према ономе што се зна, они у Комитиси нису имали ништа друго изузев једног риболовног места.[29]

Најтежи и најдужи спор Хиландар је водио са манастиром Ивироном. У питању је било потпуно оспоравање хиландарских права на Комитису и зато је то за њих био спор од изузетног значаја. Ивиронци су још од XI века поседовали метох „Пчелињак св. Николе“ у (Старој) Комитиси. За доцније размирице важна су два догађаја, оба из 1325. године. Први, када је Ивирон био приморан да Протату, ради градње тврђаве, уступи део свога земљишта, нешто већи од 50 модија (50 дунума), и други, када је Хиландар купио манастирић Св. Николе у Скорпији, у непосредној близини ивиронског метоха и поменуте тврђаве. Какви су њихови односи били и шта се дешавало до суочења на Патријаршијском суду 1486. године, није познато. Тада је само поменуто да је сучељавања већ било, како на Патријаршијском тако и на османском суду. Из суђења са Зографом види се да Хиландар од 1453. до 1486. није био присутан на коми-тиским пашњацима, а може се претпоставити, ни Ивирон. Проблеми су, по свему судећи, почели оног тренутка када је Хиландар започео спор са Зографом и вратио се у Комитису са тачно утврђеним границама поседа. Акт патријарха Симеона I из јула 1486. године потврђује Ивирону право на целу Комитису, претећи Хиландару екскомуникацијом. Непрецизно тумачење ивирон-ских аката, вероватно тенденциозно, донело је Ивирону право и на земљиште око тврђаве, ус-тупљено Протату. Хиландарци су на увид поднели само повељу о даривању Скорпије, што, наравно, није било довољно да побије аргументе ивиронских монаха.[30]

Међутим, Хиландарци се нису помирили с пресудом. Ивирон је своја права и даље покушавао да оствари пре свега преко Патријаршијског суда у Цариграду. Једном приликом, марта 1488. године, у Цариграду су се нашли Ивиронци и Хиландарци, потоњи како би на Порти издејствовали нову заповест у своју корист. Посредством помиритеља склопили су пред Синодом нови споразум. Иако права Ивиронаца на Стару Комитису Синод уопште није сматрао спорним, као ни претходни акт патријарха Симеона (1486), договорено је да убудуће ни једни ни други не доводе своје биволе на пашњак. Али зато оба манастира смеју да напасају сву осталу стоку: овце, козе, коње, краве и волове, а после косидбе сено треба да поделе на једнаке делове. Хиландарци ни то нису поштовали, јер су сматрали да пашњак припада њима. Штавише, турске власти су им признале право на пашњак, што се види из султанских заповести издатих поводом спора са Зографом. И једни и други су били упорни: опет су уследила обраћања свим инстанцама. Маја 1492. године, солунски митрополит Максим саставио је акт о помирењу. Хиландарски игуман Исаија и ивиронски монах Лаврентије обавезали су се да ће заједно притежавати цео спорни терен и да ником трећем неће дозволити право на њега, што показује да је било још заинтересованих страна. Хиландарцима, који су већ држали пашњак и за то имали потребне турске документе, таква нагодба, у ствари, није била ни потребна. И даље нису дозвољавали монасима Ивирона да напасају стоку у Комитиси. Ивиронци су доцније ипак некако успели да се пробију на пашњак, па чак и да подигну куће. Када су их хиландарски монаси позвали да ствар реше на суду, вероватно код сидерокавсијског кадије, они су одбили да дођу. То је Хиландарце натерало да се обрате Порти. Бајазит II им је априла 1501. године потврдио царски нишан (онај из 1486) и, уз то, наредио кадији Сидерокавсије да ивиронску стоку и куће обавезно уклони. Ако се Ивиронци опет буду супротставили, требало је да их оштро казни. Очигледно, код надлежних турских власти Ивирон никако није успевао да угрози хиландарску позицију. Зато би било чудно да је у следеће две године тек тако дошло до међусобног помирења и договора о заједничком коришћењу пашњака. О таквом помирењу говори копија једног недатираног,

29 АМХТ, 12/37/35 (превод у: БМБ, 211); 6/15; ВВА, ТТ 723, 1055.

30 *Actes d'Iviron*, IV, 28, бр. 100; Острогорски, „Комитиса“, 226-234.

обавезујућег писма Хиландарског игумана, чији су настанак издавачи ивиронских аката сместили у раздобље између јуна 1501. и марта 1503. године. С обзиром на то да није сачуван оригинал, ако га је уопште и било, нити истоветно писмо ивиронског игумана у Хиландарском архиву, питање је да ли тој „копији“ треба придавати већу пажњу.[31]

Нови заплети почињу тек 1547. године. Августа месеца, хиландарски опуномоћеници, монаси Роман и Саватије, затражили су и за 500 акчи добили од емина тапију на пашњак и обрадиву земљу. Рекли су да та земља припада њима, али да је била пуста тридесет-четрдесет година, што значи да је подлегала издавању тапије. На основу тапије одмах су узели и хуџет од сидерокавсијског кадије. Прецизне границе подручја на које је гласила тапија нису наведене. Уз једину детаљно означену границу, и то јужну, према ватопедском метоху Просфорију, додато је да обухвата и део Стиљара, од Комитиског потока до пчелињака. Ово последње је чак изостављено у хуџету. Тим актом недвосмислено су искључена било каква права Ивирона на означени пашњак за биволе. Увидевши да на османским судовима не може доскочити Хиландару, Ивирон је наставио да делује преко Патријаршије у Цариграду. Без саслушања и расправе, патријарх Дионисије је марта 1548. потврдио да Комитиса припада Ивирону, и то у потпуности, као да компромиса никада није ни било.[32]

Патријархов акт и претње нису могли да промене стање на терену. Ако је спорна земља заиста била пуста, па макар и само три године а не тридесетак како је наведено, она се по закону давала на коришћење ономе ко плати тапију. Сви претходни акти и негдашња права и једног и другог манастира више нису били битни. Сматрани су застарелим. На основу нове тапије Хиландар је стекао законско право притежавања. То је било питање државне земље и прихода од ње, и никаква патријаршијска одлука ту није имала утицаја. Црквени суд није био надлежан за својинске односе на земљи. Ако иницијатива није потекла од представника власти, иза свега се вероватно крила правна игра упућених хиландарских монаха. Они су на тај начин пробали да коначно реше спор, жртвујући одређену суму, незнатну у односу на вредност пашњака и трошкове суђења.

Када су следећи пут кренули да узнемиравају Хиландарце у Комитиси, Ивиронци су то учинили са монасима Велике Лавре. Вероватно су помислили да ће уз њихову помоћ лакше овладати пашњаком. Међутим, у томе су их у пролеће 1553. године спречили солунски санџак-бег и мула на основу фермана који су Хиландарци правовремено измолили. Исто се десило и у пролеће 1561. године. Тада није именован манастир чији су монаси и стока чинили штету Хиландарцима. Ипак, образложење да имају право да заједнички напасају стоку недвосмислено указује на Ивирон.[33]

Приликом откупа 1569. године, поред других поседа, на име Хиландара је, уз 4 ливаде, регистрован и један зимски пашњак за биволе и овце у Комитиси и Стиљару. С обзиром на то да се помиње и Стиљар, нема сумње да је у питању пашњак на који су претендовали Ивиронци. Будући да је ушао међу остала откупљена имања, значи да за османске власти пашњак није био споран. Приликом истог пописа, и Ивирону је уписан један зимски пашњак за биволе и овце у Комитиси, на обали мора. Уз пашњак, поседовао је кућу, пчелињак, 7 ливада и риболовиште у Св. Јефтимију (на Стиљару).[34] Та имања Ивирон је вероватно држао још од почетка турске

---

31 *Actes d'Iviron*, IV, бр. 101, 103, 104 (издавачи су акт датирали у 1503. годину, али по новијим сазнањима К. Хрисохоидиса, издат је 12. марта 1488, вид. *Treasures*, 525); АМХТ, 12/37/40 (превод у: БМБ, 210); Острогорски, „Комитиса“, 234-236.

32 АМХТ, 12/37/41, 12/37/11; Острогорски, „Комитиса“, 236-237.

33 АМХТ, 12/37/34 (регест у: Б-Б, 183/бр. 38), 7/28 (регест у: Б-Б, 185/бр. 41).

34 ВВА, ТТ 723, 1053, 1055. Попис ивиронских поседа из поменутог дефтера објављен је у: *Actes d'Iviron*, IV, 31-32 (I. Beldiceanu-Steinherr). Аутор тврди да је преглед стања поседа из 1613, године када је писан дефтер. Међутим, у тај дефтер је само преписано стање из 1569. године. Не гледајући у попис хиландарских поседа (само две стране испред ивиронског), приређивачи ивиронских аката су написали да је

власти, и то му Хиландар није спорио. Пресек стања из 1569. године показује да су оба манастира држала по један пашњак (а можда је то некада био један пашњак, доцније подељен на два дела). Кад је реч о овом спору, увек треба имати на уму да су Ивиронци, док су се спорили за пашњак што је био у рукама Хиландараца, уредно уживали свој пашњак у Комитиси.

После 1561. године, нешто више од две деценије нема вести о размирицама. Ивиронци су снажније притиснули Хиландарце тек у пролеће 1582. године. Хиландарски манастири су их и тада успешно одбили правовремено добијеним царским ферманом.[35]

Сада је био ред на Хиландар да преузме иницијативу. Тврдећи да је земља пуста и необрађена, Хиландарци су јануара 1590. године за 300 акчи узели тапију на северозападни део Стиљара: Стиљар, Илију и Плати (од Оркинарије саборним путем до Велике Вигле, па вододелницом до врха рта). Хиландарци су ту земљу држали и раније, од 1569. године свакако, па им тапија није била неопходна. Разлога за узимање тапије може бити неколико. Можда је земља заиста неко време била пуста (због спора?), а можда су тиме, за сваки случај, само потврдили своје право притежавања, као 1547. године. Такође, постоји могућност да су посед знатно проширили крчећи планину. Како год било, сада су имали необорив доказ о праву на поменуту земљу. Опуномоћеници Хиландара, предвођени игуманом Арсенијем, тапију су одмах регистровали на сидерокавсијском суду. Истовремено, успели су да на истом суду извуку признање Ивиронаца да је та земља заиста хиландарска и да их никада неће узнемиравати у поседовању. После ове серије добрих потеза, без обзира на то да ли је садржина докумената сасвим одговарала истини, Хиландарци су, према османском праву, своју земљу потпуно осигурали. На османском суду Ивирон заиста више није имао чиме да правда своја потраживања. Међутим, већ априла исте године, Хиландар је морао да заштиту свог поседа затражи на Порти. Хиландарски изасланик, монах Теофан, оптужио је управо оне монахе Ивирона који су се на сидерокавсијском суду већ обавезали да неће бити никаквог ометања: јеромонахе Саву и Васила, старца Вавилу, Теофана, Антима, Јакова, Симу, Козму и Филата (?). Султан је упутио хуђум солунском кадији да испита цео случај, па ако су наводи Хиландараца тачни, да спречи ометање поседа. Иако је запрећено да поводом тог случаја више не сме бити жалби, с упозорењем да ће имена оних што не послушају бити послата Порти, августа месеца издат је још један, истоветан ферман, овога пута кадији Сидерокавсије. Истог месеца, само десетак дана доцније, хиландарски јеромонаси Григорије и Сава морали су опет да крену у Цариград због исте земље. Стиљар су бесправно користили монаси Јеврем и Пимен (?). Њихово припадништво манастиру Ивирону није потврђено.[36]

У лето 1591. године, и Ивиронци су се обратили турским властима. Њихова оптужба је полазила од тога да они и Хиландарци „од давнина“ заједнички напасају стоку на спорном пашњаку, али су Хиландарци од пре неког времена нарушили ту равнотежу тиме што су почели да обрађују ливаде. Навели су да и они имају судске хуџете о тим дуготрајним сукобима. Султански ферман је био врло јасан. Закон није смео да се крши. На кадијама Солуна и Сидерокавсије остало је да утврде да ли је оптужба истинита, па ако јесте, да забране незакониту промену начина коришћења земље. Прича о заједничком праву на испашу одавно је позната. Ново је то што је предмет спора постала обрадива земља. То је зацело она земља што су је Хиландарци представљали као земљу добијену крчењем, што значи да није била одузета од пашњака. Требало је да ова заповест, после увида, остане у рукама Ивиронаца. Ипак, она је неким чудним путем залутала у Архив Хиландара.[37] Велика је штета што нису познати и други турски документи

поменути ивиронски пашњак у ствари онај спорни пашњак, тј. да је тада (опет погрешно 1613) припадао Ивирону. Такође, нема основа за тврдњу да су Хиландарци икада узурпирали Стиљар и ивиронско риболовиште Св. Јефтимија (*Actes d'Iviron*, IV, 9, 29).

35 АМХТ, 12/37/44 (регест у: Б-Б, 190/бр. 57).

36 АМХТ, 12/37/55, 13/1 (уп. Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 25), 12/37/50, 7/45 (регест у: Б-Б, 196/бр. 72), 7/47 (регест у: Б-Б, 196-197/бр. 74), 7/48 (регест у: Б-Б, 197/бр. 75).

37 АМХТ, 7/49 (регест у: Б-Б, 198/бр. 77).

манастира Ивирона о процесу у Комитиси. Они би несумњиво знатно допри-нели бољем разумевању повести читавог спора.

Манастири су с једнаком упорношћу наставили своје размирице и у наредном столећу. Већ у лето 1604. године, Ивиронци су опет оспорили хиландарска права на планинско земљиште код Кира Марије, Црног потока, Велике Вигле и Стиљара. У представци поднетој Царском дивану, монах Теофан је нагласио да Хиландарци ту земљу притежавају „више од десет година“ са тапијом „господара земље“, а да су Ивиронци упали с изговором да већ годину дана и сами имају регуларну тапију на иста места. Из Цариграда је сидерокавсијском кадији наређено да испита случај, па ако је све онако како је Теофан испричао, да Ивиронцима строго забрани да ометају туђ посед. Да ствар није легла ни после тога, показује један неуобичајен темесуђ из последњих дана 1606. године. Хиландарци су од забита затражили дозволу да следеће године користе сопствени пашњак!? А то је био пашњак на који су сваке године доводили стоку на зимовање, што значи да није подлегао издавању тапије.[38]

У пролеће 1613. године, светогорски старци су замолили александријског патријарха Кирила, тада на поклоничком пропутовању кроз Свету Гору, да својим ауторитетом разреши спор. Пошто се на лицу места упознао са свим проблемима, Кирило је 24. маја издао повељу, чији је садржај доцније потврдио и цариградски патријарх. Одлука је опет представљала нагодбу. Захтевало се да спорне земље у Комитиси и Стиљару буду заједнички посед двају манастира који би на њима напасали стоку. Хиландарци су сматрали да таква одлука није праведна, па су се и даље обраћали турским властима како би заштитили посед који је, бар према званично важећим документима, припадао само њима. Тако су већ крајем септембра 1613. године, да би „освежили“ своја права, из сиџила сидерокавсијског кадије узели препис судске овере тапије на Стиљар, добијене још 1590. године. Солунски наиб је на основу тога наредио бостанџијском забиту да забрани Ивиронцима да ометају хиландарско право поседовања зимовника у Стиљару. Годину дана доцније, представници оба манастира, по већ ко зна који пут, нашли су се у Цариграду како би потражили решење. Свака страна обратила се суду за који је сматрала да ће донети одлуку у њену корист. Својом повељом издатом септембра 1614. године, патријарх Тимотеј је заједно са Синодом, подржан и од јерусалимског и антиохијског патријарха, позвао светогорске игумане и старце да неизоставно поштују Кирилову одлуку донету годину дана раније. При том је Хиландарцима запретио најстрашнијим црквеним казнама уколико се буду одупирали примени те одлуке. С друге стране, Хиландарци су почетком октобра на Порти издејствовали ферман о неспорном притежавању Стиљара за који, како су рекли, већ „тридесет година“ поседују тапију. Солунском кадији је наређено да не призна ивиронске потврде и доказе из „хришћанских времена“ о заједничком коришћењу уколико Хиландарци заиста тридесет година сами регуларно држе поменути пашњак.[39]

Тиме опет ништа није коначно решено: свађе су настављене, само је временски размак између повлачења по судовима био некад дужи, некад краћи. По доласку султана Османа на престо 1618. године, Хиландарци су за сваки случај обновили заповест Мурата III о неометаном поседовању Стиљара. Потом су марта 1620. године, код сидерокавсијског наиба извадили хуџет чија је сврха била да потврди држање пашњака и ливада на основу многих поднетих докумената. Разлог су, јасно, биле претензије Ивиронаца. Током наредне четири године спор је буктао свом силином, а жалбе, анатеме, те извршене и неизвршене заповести низале су се једна за другом. Већ почетком јуна 1620, један од царских бостанџија је у име Хиландараца затражио ферман због ометања Стиљара. Упућена је заповест солунском кадији да провери да ли Ивирон неосновано присваја Стиљар, па ако је заиста тако, да то строго забрани. Наредба или није спроведена, или су је Ивиронци опет прекршили, па се хиландарски монах Никифор крајем децембра 1621. године обрео на Порти, тражећи нови ферман. Тада је своју представку

38 АМХТ, 8/63, 2/116.

39 АМХТ, 12/37/52, 12/37/56, 12/37/51; Острогорски, „Комитиса“, 237-238.

поткрепио фетвом неког од муфтија. Добио је заповест сличну претходној, али је и она остала без резултата. Ивиронци су, изгледа, одустали од пређашњег компромисног решења о заједничкој испаши, захтевајући читаву Комитису. Оно што се видело из жалби Хиландараца одлучно је потврдио патријарх Кирило Лукарис својим сигилијем маја 1622. године. Штавише, патријарх је подвукао да „Срби немају никаква права на Комитису нити на било који њен део". Ивиронци су насилно продрли на пашњак, подигли мандру (тор) и довели своје водене биволе и другу стоку. Хиландарски представници су одмах упутили жалбу Царском дивану. Кадијама Солуна и Сидерокавсије наложено је средином јуна да утврде да ли тужба има основа, па ако је закон на страни Хиландара, да нареде уклањање мандри и забране напасање ивиронске стоке. Кадије су организовале увиђај на лицу места, мада тек средином септембра. Поред представника Хиландара: проигумана Илариона, старца Никифора, јеромонаха Герасима, Георгија, Јосифа и Висариона, те опуномоћеника Ивирона: проигумана Атанасија и Акакија, старца Никите, јеромонаха Данила, старца Ананија и јеромонаха Христофора, у Комитиси су се окупили изасланици суда, бостанџија Мехмед-ага, још неколицина муслиманских сведока и сведоци позвани из других атонских манастира. На оптужбе Хиландараца Ивиронци су одговорили како оба манастира имају једнака права на пашњак, што значи да су тада ублажили свој почетни захтев за читавом Комитисом. Представници оба манастира понудили су писмене доказе за своје тврдње. После утврђивања правоваљаности понуђених докумената, сведочили су старци Аверкије из Лавре, други Аверкије из Кутлумуша, Филаники (?) из Св. Павла, монах из Пантократора и осморица сељака хришћана из оближњег села Аладијаве. Они су навели тачну границу између ивиронског и хиландарског поседа, истакавши да на „леву страну" међе Ивиронци немају никаква права. Очигледно је да ивиронски документи нису били довољно снажни да побију хиландарске, ојачане сведочењима под заклетвом. На основу те истраге Хиландарци су добили хуџет да их Ивиронци не смеју узнемиравати на њиховом поседу. Остало је још оно основно: да се наредба изврши. Солунски наиб је светогорском забиту Мустафа-бегу одмах послао мураселу да растури мандру, чобанске просторије и истера ивиронску стоку. Међутим, Ивиронци су знали како да отегну и успоре спровођење наредбе. Три месеца касније, стање је остало непромењено, па је сидерокавсијски наиб почетком децембра послао нову мураселу самим Ивиронцима. Како је та мурасела била мање оштра него претходна, тешко се може очекивати да је извршена.[40]

Мање или више ометани, Хиландарци су наставили да користе пашњак. Изгубивши на османском суду, Ивиронци су се поново обратили патријарху Кирилу Лукарису. Истакли су да су се њихови супарници служили „спољним силама и судским одлукама" и да о тој неправди нису сведочили они који знају о чему се ради. Тиме су, у ствари, на обазривији начин желели да кажу како атонски старци, поменути у турском хуџету, нису рекли пуну истину. Кирило је јуна 1624. године послао врло оштар акт епископу Јериса, члановима Сабора и светогорским игуманима. Хиландарци су кажњени искључењем из цркве и осудом на паклене посмртне муке уколико не буду вратили ливаде у Комитиси. Истом казном запрећено је и свима који не буду сведочили у корист Ивирона. Поврх свега, стављене су ван снаге не само све претходне него и све будуће (?!) одлуке које не би биле потпуно сагласне том акту.[41]

Наредних стотинак година нема вести о наставку спора. Изгледа да су се оба манастира примирила, постигавши можда чак и неки компромис. Хиландар је несумњиво остао у Комитиси, као и Ивирон, али се о питању граница ништа не може рећи. Сукоби су поново избили несмањеном жестином у XVIII и XIX веку.

Иако је о спору прикупљена знатна грађа, немогуће је закључити који је манастир био у праву. Ивирон никада није стекао право на целу Комитису, како је то доцније тумачено. С

---

40 АМХТ, 8/70, 12/37/30, 12/37/53, 12/37/33, 12/37/32, 12/37/39, 2/141, 12/37/31; Острогорски, „Комитиса", 239-240.

41 Острогорски, „Комитиса", 240.

друге стране, изузев лажне повеље, није познато ни како се Хиландар проширио на највећи део Комитисе. Без обзира на то што је посед стечен у доба византијске и српске власти, право на земљу регулисало се османским законима. Притежавалац је морао да обезбеди правоваљана документа, царске заповести, хуџете и тапије. Осим тога, није се могло рачунати на непрекидно поседовање земље ако би дуже остала пуста и необрађена. Власти су је могле дати под тапију другом. Можда је Хиландар искористио ту шансу, јер је, као што се видело, узимао неколико тапија управо на пусту земљу, која се и пре тога и доцније показала спорном. Повест спора показује да је више угледних атонских стараца неколико пута сведочило у корист Хиландара. Најраније повеље византијских и српских владара и доцнија патријаршијска акта имали су снагу доказа на Патријаршијском суду. Међутим, он за питања коришћења државне земље (*ārż-i mīrī*) није био ни најмање надлежан. Једини правоваљани документи у тој области били су документи османских власти. Тако се дешавало да се истим поводом два потпуно одвојена процеса паралелно одвијају на два суда, од којих ниједан није признавао одлуке оног другог. На обраћање османским судовима гледало се попреко, али томе су прибегавали сви манастири, по потреби, не само Хиландар. Једино што се на њима нису увек сви сналазили једнако вешто. Овај спор је много коштао Хиландар, а несумњиво и Ивирон. Чак је велико питање да ли су укупни приходи са поменутог пашњака уопште могли да покрију све судске трошкове, званичне и оне незваничне, без којих би се све одвијало знатно спорије. Потпунија слика о спору стећи ће се тек после претресања османских и свих грчких докумената сачуваних у Ивирону.

Метох у Комитиси спада међу оне метохе које су после турског освојења Хиландарци не само задржали него и знатно проширили. Проширење, легално или нелегално, донело је Хиландару вишевековна суђења. То га је учинило најоспораванијим хиландарским метохом у турско доба. Ипак, остао је у њиховим рукама до краја османске власти.

Превлака

Метох на Превлаци спада у најстарије хиландарске метохе. Могуће је да је припадао Хиландару или Зигу још пре него што су они уступљени Немањићима. Временом се знатно увећао, што куповинама што разменом поседа с другим манастирима. Метох на Превлаци, посвећен св. Николи, са свим имањима, потврдио је 1299. године цар Андроник II. Метоху је, изгледа, била подређена и земља у оближњем селу Камена (у турско доба није постојало), на месту званом Слано. Према опису међа метоха из 1300. године, без земље у Сланом, површина поседа ограниченог метосима Лавре, Есфигмена, Зографа и Ксиропотама износила је 300 модија земље и 18 модија винограда. Последњи пут пре турског освајања, „**пирьгъ на Прѣвлацѣ съ ѯемлѡмь и съ виноградомь**“ помиње се у општој потврдној повељи цара Душана из 1348. године.[1]

После нешто више од једног столећа, пирг и поседи поново се помињу у опису међа у уговору којим су монаси Св. Павла откупили есфигменски метох на Превлаци 1. марта 1469. године. (У ствари, метох је откупила Мара Бранковић и потом га поклонила Св. Павлу.) У турским документима јавља се тек од 1481. године, као један од „шест комада земље“ (метоха) које је Бајазит II, на молбу влашког војводе Басараба III Цепелуша, ослободио плаћања десетка. У хуџету из 1502. године сведоци су потврдили да Хиландарци већ 40 година притежавају неке њиве код пирга. Међутим, тај податак пре треба схватити као сведочење о дугом поседовању, него као датум када су њиве заиста стечене.[2] Положај, величина и доцнији описи међа показују да је то управо онај стари хиландарски метох. Без обзира на могуће краће прекиде у поседовању током бурних година турског освајања Македоније, нема сумње да континуитет никада није био суштински нарушен.

У српским средњовековним изворима топоним се увек назива Превлака. Међутим, негде од XVI века Превлака се и у српским изворима среће као Провлака, ближе грчком изговору тог топонима: Προαύλαξ, Πρόβλακας. Начин писања у турским документима дозвољава обе варијанте читања: *Prevlāḳa*/*Provlāḳa*. У најужем смислу, Превлака је остатак негдашњег Ксерксовог канала, прокопаног на самом почетку Атонског полуострва, на његовом најужем делу. Канал је још у XVI веку био насут земљом. (Можда никада није ни био сасвим прокопан, него су бродови превлачени по земљи.) Топоним Превлака се често користио и као одредница за врло широк простор око канала. Каткад је чак подразумевао цело подручје источно од Јериса, све до Комитисе и Велике Вигле. У средњем веку није постојало село под тим именом. Означа-вање Превлаке као села у турским документима XVI века (1513, 1519, 1521, 1569, 1598), вероватно је ствар писарске непрецизности. У другим пак, такође савременим турским документима (1527, 1529, 1542), метох се смешта у синоре села Аладијаве, чије постојање на том подручју никада није довођено у сумњу. Аладијава је улазила у оквир Јериског хаса. У изводима из пописног дефтера 1569. године Превлака је само „место“ (*mevżiʿ*), често одређено синорима села Јериса. Француски путописац Белон (1545–1549) цео теснац назива Аладијавом, што знатно доцније индиректно потврђује други путописац, Ј. Георгиринис (1677), називајући Аладијаву селом које се протеже „у бескрај“. По свему судећи, „село“ Превлака никада није постојало, а сам канал и његова околина налазили су се у синорима Аладијаве. Помињање синора Јериса 1569. године вероватно више истиче Јерисос као најближе важно село царског

---

1 *Chilandar* 1998, 57-59; *Chilandar* 1915, бр. 38; Живојиновић, *Историја*, 213; иста, “Le monastère”, 59-61, 66.

2 Д. Синдик, „Српске повеље“, 201-202 (превод купопродајног уговора на српски језик); Χρυσοχοΐδης, Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου, регест бр. 29 и 30 (копија на грчком језику); БМБ, 193-194; АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 1/7.

хаса, него што указује на то да се Превлака заиста налазила у његовом атару.[3]

Све што је речено за Комитису у управно-судском погледу важи и за Превлаку. Средином XV века вероватно је улазила у оквир Чирменског санџака, потом се крајем тог столећа налазила у оквиру Једренског (Паша) санџака, да би на крају, почетком наредног века, припала Солунском санџаку. Током XV столећа, за то подручје је био надлежан серски кадија. Од XVI века припадала је Сидерокавсијској нахији и кадилуку.[4]

Цела област југоисточно од Сидерокавсије, до границе Свете Горе, укључујући и Превлаку, припа-дала је царском хасу рудника Сидерокавсије. У доку-ментима који се односе на Превлаку хас је називан „Јериски хас“. Као представник „господара земље“ појављивао се емин или амил, закупац мукате царског хаса. Емини су се бринули о убирању дажбина, изда-вању тапија и свим другим пословима везаним за управљање земљом.[5]

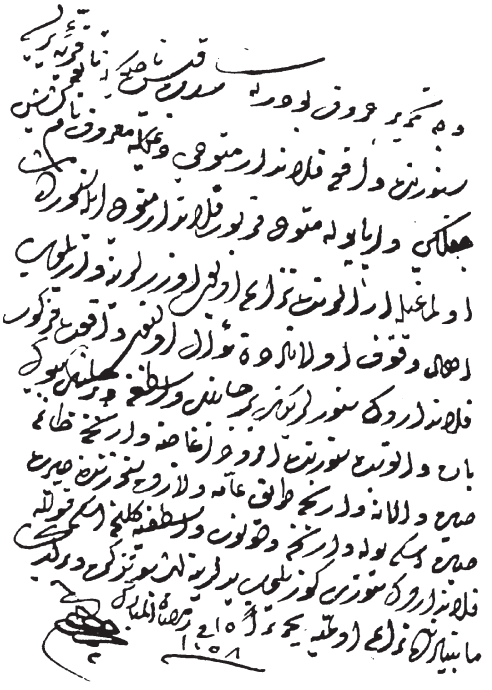

Тескера о синорима хиландарског метоха на Превлаци, 23. 11. 1648 (АМХТ, 12/11/2; дим. 19,5 x 11,4 цм)

Хиландарски метох на Превлаци носио је назив према старом пиргу: Српски пирг (…**прѣмо сръвскомоу пиргоу**…; **Шрво пирагъ**; **Шрво пирго**). Име је ушло и у османске документе, некад толико извитоперено да га може препознати само онај ко зна о чему је реч: *Sırf Birġāzı, Serōvoz, Serōva, Serġō Pirġō*. Једном је поменут и као *Стари пирг/кула* (*Eski ḳulle*). Посед је каткад називан и *Српски чифтлик* (*Servoz çiftliki*, *Ṣırb çiftliki*). У турским документима бележен је и као чифтлик (*çiftlik*) и као метох (*metōḥ*).[6]

Основни посед, чифтлик, крајем XV и током прве половине XVI века, захватао је два чифта, што ће рећи да су га обрађивала два пара волова (*iki çiftleri yürür imiş*). То би указивало на приближну величину од 120 до 300 дунума (11–27 хектара), зависно од квалитета земље. Могуће је да је површина била и знатно већа, судећи по примеру метоха у Здравику, где је један чифт износио 233 дунума. Крајем XIX века, метох се протезао на 300 дунума, што свакако указује на то да се од средњег века обим није битније мењао. Поред њива, Хиландарци су посе-довали и винограде. Приликом откупа 1569. године, у пописне дефтере уписано је 19 дунума винограда. Међутим, у вакуфнаму, сачињену два месеца касније, ушло је свега 10 дунума. У време откупа регистроване су две ливаде (*çayır*), док је у изводу из дефтера направљеном 1598. године

---

3 Θεοδωρίδης, 368, 423-414; АМХТ, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/27, 11/5, 12/37/57, 6/8, 12/12/5, 2/179, 12/11/2; ВВА, ТТ 723, 1052-1058; *Наблюдения*, 110; Georgirenes, 86.

4 АМХТ, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/27, 11/5, 12/37/57, 6/8, 12/12/5; ВВА, ТТ 723, 1052-1058; уп. поглавље *Комитиса и Стиљар*.

5 АМХТ, 1/5, 1/19, 1/27, 1/46, 1/48, 12/1/18, 1/45, 1/54, 1/55, 1/55а, 1/57, 1/60б, 1/65.

6 Мошин, „Акти“, 192; АМХТ, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/27, 12/37/58, 6/8, 11/5, 11/5а, 11/5б, 12/1/18, 12/12/15, 2/179, 12/11/2; ВВА, ТТ 723, 1053.

убележена само једна. У овом, последњем познатом изводу, наводи се и једна башта (*baġçe*). Хиландарски монаси Јефтимије и Мардарије, синови Манола, иначе пореклом из тих крајева, даровали су Хиландару крајем 1518. године једно своје баштинско риболовиште (*balıḳlıḳ*) у пуној својини (*mülk*). Риболовиште је било познато под именом Амаксина (*Amāksina/Amāksene*) и налазило се у непосредној близини Превлаке, „на морској обали прекопута Магарећег острва [*Merkebler Aṭası*], између риболовишта манастира Св. Павла и [риболовишта извесног] Стамата“.[7]

Према вакуфнама из 1569. године, метох на Превлаци био је ограничен морем, метосима Лавре и Св. Павла и планином. Да се граничио с метохом Лавре потврђује и вакуфнама тог манастира, издата истом приликом: метох Лавре је био ограничен морем, хиландарским чифтликом, зографским чифтликом и чифтликом Св. Павла. Постоји још један опис међа хиландарског метоха, из новембра 1648. године. Утврдио их је емин уз помоћ стручних људи поводом спора који је избио око заједничке међе хиландарског и светопавловског метоха:

> „...с једне стране Вастага (*Vāsṭaġa*), с једне стране Велика бара (*Büyük bāre*), [затим] стиже до крушковог стабла на ватопедском синору, [затим] планином, и стиже до чистине, [па до] јавног пута, [затим] гребеном на Лаврином синору стиже до старог пута, окреће и долази до Вастага...“

Међутим, из овога се не види где је заједничка међа са светопавловским метохом. Поседи су се граничили на неколико места, што се види из уговора Св. Павла и Есфигмена састављеног 1469. године. У близини метоха била је њива коју је Зограф неуспешно оспоравао 1502. године. Била је омеђена „с две стране њивама метоха зографског манастира, с једне стране њивом метоха манастира Лавре и с једне стране Тршчарским потоком (*Ḳalemlik deresi*)“.[8]

Хиландарски игуман Прохор и зографски игуман Калест склопили су 1572. године споразум о размени неких њива, вероватно да би коначно решили спорна питања:

> „...И даде Изограф Хиландару своју њиву према српском пиргу, звану Армено. А Хиландар даде Изографу своју њиву према Лаврином метоху, звану Трипити, с оне стране потока. И другу њивицу изнад пута идући к Јерису...“[9]

У пролеће 1590. године, Хиландарци су са Хасан-челебијом Авдијевићем разменили неке своје њиве на Превлаци за њиве исте величине у Комитиси. Обе скупине њива „узимале су на сејање“ по 15 музура семена. Размењене њиве на Превлаци налазиле су се: прва, „више великог Лавриног метоха“, друга, „мало напред под пут“, а трећа, „понапред на брду“, ближе одређена изразом: „насред њиве крушка“. У османским документима, сматрало се да је довољно рећи да се налазе на „месту по имену Лаврино поље“ (*Lāvra ovasında nām mevżiᶜde*).[10]

Средиште метоха 1569. године чинили су пирг, црква, једна кућа (у дефтеру *ḫāne*, у вакуфнами *oṭa*), штала, сењак и вински подрум (*ṣarāb-ḫāne*) са пет буради за „сирће“. Црква

---

7 АМХТ, 1/14, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 11/5, 12/35/57, 6/8, 6/10, 6/11, 12/12/15; ВВА, ТТ 723, 1053; Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, 80-81. Топоним *Амаксина* (Ἀμαξίνα) код Превлаке познат је још из XII века (Θεοδωρίδης, 341). Да су сами монаси острвце Амуљани (Ἀμουλιανή) некада називали *Магарећим острвом* потврђује турски морепловац Пири реис 1521–1525 (Piri Reis, 57b).

8 Д. Синдик, „Српске повеље“, 202; АМХТ, 11/5, 12/11/2, 1/7; Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης, Δύο ἀνέκδοτα τουρκικά ἔγγραφα προερχόμενα κ τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους Λαύρας καὶ Βατοπεδίου, Μακεδονικά 12 (1972) 289. Опис границе из 1648. садржи доста топонима из зографског практика (1317). Топоним *Вастага* ни ту није преведен (Мошин, „Акти“, 183). У области Превлаке помиње се више потока, али ниједан по имену сличан Тршчарском (Мошин, „Акти“, 175-184).

9 Мошин, „Акти“, 191-192.

10 Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 25-26; АМХТ, 12/37/28, 1/95.

је вероватно била посвећена св. Николи, као и цео метох, што се види из потврдне хрисовуље Андроника II из 1299. године. Монах Григорије, у великој схими Василије, посведочио је у јед-ном запису како је 18. јула 1585. страшан земљотрес порушио све пиргове на Превлаци. Веро-ватно је тада уништен и хиландарски пирг.[11]

На почетку XVII века Хиландар је, изгледа, упао у неке финансијске неприлике. Морао је да се задужи код извесног Абдулаха из Сидерокавсије. Међутим, зајмодавац је желео да осигура свој новац, па је као залог затражио метох на Превлаци. Вероватно немајући другог избора, монаси су прихватили услов. Сачињена је признаница о залогу (*rehn maḳbūżı*). Метох је остао у поседу Абдулаха и његовог сина Хасана све до почетка августа 1647. године. Тада су Хиландарци исплатили Хасану 12.000 акчи, а он је судским путем ослободио метох залога и одрекао се свих права на њега. Може бити да је сума од 12.000 акчи нешто нижа од првобитног дуга, јер она представља резултат нагодбе склопљене после дужег спорења. Према Хасановој изјави, метох је дат у залог „пре 40 година". Ако је број година прецизан, а не заокружен, то би значило да Хиландарци нису држали свој метох од 1607. до 1647. године. Залог у овом смислу подразумева предају имовине повериоцу све до исплате дуга. Док је метох још био у Хасановим рукама, монаси Велике Лавре су од њега купили једну њиву. Када му је метох враћен, Хиландарци су од игумана Лавре Натанијела затражили и своју негдашњу земљу. После договора о обештећењу од 2.500 акчи, Лавриоти су 6. маја 1648. године вратили њиву. То је смисао иначе нејасне игуманове потврде о пријему новца, сачуване у Архиву Хиландара.[12]

Монаси су своје обавезе према „господару земље" измиривали одсеком (*ber vech-i maḳṭū*ᶜ). Одсек је, вероватно, установљен још 1481. године, када их је Бајазит II, на молбу влашког војводе Басараба III Цепелуша, ослободио плаћања десетка. Можда је сума од 200 акчи годишње одређена тада, мада се први пут помиње тек 1519. године. Висина одсека се сигурно није мењала до 1529, а вероватно и дуже. Сасвим је могуће, као што показују примери метоха у Здравику и Куцову, да је износ од 200 акчи представљао само половину пуног одсека, док је другу половину опростио сам Бајазит II.[13]

Доцније се прешло на другачији систем узимања дажбина. Приходи Јериског хаса давали су се у мукату (закуп) на три године. О убирању дажбина бринули су се емини (повереници). Хиландарци су своје обавезе измиривали у новцу, који се предавао уместо ушура и осталих дажбина (на винограде, кошнице, млинове, баште и воће). И та сума се може назвати одсеком јер је била унапред разрезана. Муката се обрачунавала према финансијској години, која је почињала и завршавала се првог марта. Монаси су разрезану суму обично исплаћивали у новембру или децембру текуће године, мада има случајева када су то чинили и раније. Овакав систем трогодишњих муката први пут се помиње марта 1542. године. Тада је емин, на крају трогодишње мукате, потврдио да је од Хиландараца примио сав државни приход. Колики је био одсек за метох у Превлаци не може се тачно одредити. Хиландар је исплаћивао збирни одсек за све своје поседе у Јериском хасу: у Комитиси, на Превлаци, у Коруни и на другим местима. Једино се зна да су за 19 дунума винограда на Превлаци 1569. године платили 304 акче (16 акчи по дунуму). За мукату од 1. марта 1567. до 1. марта 1570, било је разрезано 6.065 акчи годишње, што за три године износи 18.195 акчи (мада је потврда дата на 18.190 акчи). У наредном периоду

---

11 АМХТ, 11/5, 12/37/55, 6/8; BBA, TT 723, 1053; *Chilandar* 1911, бр. 13; Živojinović, "Le monastère", 59; *Каталог*, бр. 280.

12 АМХТ, 2/179; *Chilandar* 1911, бр. 167. О овој врсти залога (*rehn*) вид. А. Суческа, „Вакуфски кредити у Сарајеву (у свјетлу сицила сарајевског кадије из године 973, 974 и 975 1564/65/66)", *Годишњак Правног факултета у Сарајеву* II (1954) 363-364; R. C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records. The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XVI, II-III (1973) 187-189, 196-199, 204-208.

13 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25).

(1570–1573), обавеза за другу годину износила је 5.480 акчи. Можда су обавезе снижене зато што су Хиландарци продали (или заложили) метох у Коруни? Следећа трогодишња муката (1573–1576) закључена је на 19.200 акчи, равно 6.400 акчи годишње. С истим одсеком кренуло се и у нову мукату (1576–1579), будући да је за прву годину исплаћено 6.400 акчи. Међутим, коначан обрачун је био знатно виши: тачно 21.000 акчи.[14] Разлози за промену износа могу бити вишеструки: повећање и смањење поседа, раст цена и пад вредности акче.

Хиландарски чифтлик на Превлаци није често био предмет спора. За многе несугласице са представницима власти не може се утврдити да ли су настале баш због метоха на Превлаци, или због неког другог метоха, једноставно зато што је изостало ближе географско одређење. Монаси су истрајно чували своју повластицу плаћања дажбина одсеком за свих „шест комада земље“, што значи и за Превлаку. Бајазитов ферман су неколико пута носили на Порту како би повластице обновили и у време потоњих султана, Селима (1513, 1519) и Сулејмана Величанственог (1521). Емини задужени за убирање дажбина повремено су покушавали да нађу начин како да ту повластицу заобиђу. Документи сведоче да су у оквиру Јерисског хаса озбиљни спорови избили само два пута, 1500. и 1529. године. Крајем јула 1500, не обазирући се на повластице, амил Јериса, Коста, син Јоргија, оптужио је Хиландарце на солунском суду да не желе да предају ушур. Оптужба је одбачена истог тренутка када је игуман Макарије показао царску заповест која их ослобађа плаћања ушура. Други амил, Димо, син Јанија, покушао је средином марта 1529. године да судски наплати десетак за, како је он рекао, „њиве које су припојене онима на које се одсек односи“. Заступник Хиландара, монах Григорије, изјавио је да таквих њива нема и да све припадају старом поседу. Сидерокавсијски наиб је од Дима затражио доказе, па како их овај није поднео, ослободио је Хиландарце било каквих нових потраживања. Да ли због истог или неког другог спора, монаси су се нешто више од месец дана доцније пожалили на Царском дивану како им спахије (мисли се на „господаре земље“) узимају више него што је прописано. Нису затражили ферман за конкретан случај, него су искористили прилику да наведу свих шест повлашћених метоха. Наравно, султан је наредио да се не сме узимати ништа више од онога што стоји у царском дефтеру. А ако кадије установе да је тога било, требало је да цео вишак врати монасима.[15]

Самовољу и злоупотребе доживљавали су и од службеника задужених за скупљање овчарине. Светогорски манастири су били ослобођени плаћања овчарине, али њихови чобани нису. Када су 1505. године кренули да наплаћују дажбине, амили су оптужили хиландарске монахе да су њихови чобани своје овце придружили манастирским. Чобани су се, изгледа, разбежали, а амил је од монаха затражио да их пронађу или да у њихово име плате порез. Ухваћена је неколицина монаха што се затекла код оваца и одузет им је новац. Марко Црнојевић, тада хиландарски калуђер, одмах се упутио у Цариград са жалбом. Бајазит II је септембра 1505. године потврдио манастирске повластице, нагласивши да од њих нико нема права да тражи овчарину, чак ни у поменутим случајевима, него да се амили потруде и пронађу праве власнике. Хиландарци су избегли да у жалби наведу конкретно место, желећи да издејствују ферман општег карактера, који би покрио све њихове метохе. Доцније је и Хиландару наметнута обавеза плаћања овчарине, по једна акча на две овце. Уз овчарину (*resm-i ġanem*), узимало се и пет акчи на стадо од 300 оваца (*resm-i aġıl*). Амили су на име својих трошкова добијали по 20 акчи на сваких 100 оваца. Порез се обрачунавао према бројном стању затеченом првог априла. Када су амили 1589. године самовољно повисили дажбине, тако што су узимали по 3-4 акче на сваку овцу, уписујући при том у дефтере већи број оваца од затеченог, монаси су затражили заштиту у Цариграду. Наравно, султан је одмах наредио да се закон поштује, и да се имена оних који

---

14 АМХТ, 1/27 (сума се односи само на чифтлике у Коруни и на Превлаци), 1/46, 12/37/57, 6/8, 1/48, 12/1/18, 1/54, 1/55, 1/55а, 1/57, 1/60б, 1/65; ВВА ТТ 723, 1053. О отуђивању метоха у Коруни вид. поглавље *Коруна*.

15 АМХТ, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 1/5, 1/19, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25).

га на овакав начин буду кршили доставе Порти ради кажњавања. Наредба је упућена кадији Сидерокавсије, а сигурно се односила на све хиландарске поседе у том кадилуку. Изгледа да су монаси неколико година касније опет били ослобођени овчарине. Када су крајем 1598. године амили затражили новац, Хиландарци су се обратили сидерокавсијском суду, где је увидом у царски дефтер установљено да манастир није уписан.[16] Пресуда је обухватала све хиландарске поседе у Сидерокавсијском кадилуку.

Хиландарци су се само једанпут спорили са муслиманом који није био представник власти. У питању је била висина дуга који су монаси морали да исплате како би повратили заложени метох на Превлаци. После дужег парничења са Хасан-челебијом, сином Абдулаха, из Сидеро-кавсије, нагодили су се августа 1647. године на 12.000 акчи.[17] Висина дуга је могла бити спорна због начина зарачунавања камате, али и због побољшања или штете на заложеном метоху.

Било је неспоразума и са два светогорска манастира, Зографом и Св. Павлом, чији су поседи били у непосредној близини хиландарског метоха на Превлаци. Монаси бугарског манастира Зографа, вероватно током 1501. године, насилно су запосели сумећну хиландарску њиву код Тршчарског потока. Хиландарци су их 20. јануара 1502. године оптужили пред сидерокавсијским кадијом, позвавши и два поуздана хришћанска сведока. Они су потврдили да је спорна њива хиландарска већ 40 година, што је кадији било довољно да пресуди у корист Хиландара. Око поседа на Превлаци Хиландар и Зограф судили су се још 1290. године. Питање је да ли се може успоставити неки континуитет у претендовању на одређене њиве. Можда и на доцнији споразум о међусобној размени неких њива, састављен 1572. године, треба гледати као на покушај коначног поравнања. Сачувана ћирилична „омолоћија“, писана децембра 1644. године, сведочи о новој парници Зографа и Хиландара. Међутим, на основу текста се не може закључити да је предмет спора био посед на Превлаци. Можда се документ пре односио на спор у Јованици.[18]

Граничне њиве су биле узрок спора и са манастиром Св. Павла. Парница је поведена још крајем 1648. године, ако не и раније. Емин хаса је тада, уз помоћ упућених људи, на лицу места утврдио тачне међе хиландарског метоха, укључујући и границу према метоху Св. Павла. Следеће године манастири су наставили парницу у Кареји, пред Сабором и у присуству бостанџијског забита. Светопавловци су најзад пронашли „књиге“ за спорне њиве, што је Хиландарце убедило да се писмено одрекну даљих потраживања. Крајем марта 1649. године, оба манастира су се пред сведоцима обавезала да ће онај ко поново отвори парницу платити бостанџи-баши 500 грошева глобе.[19]

Метох на Превлаци, звани *Српски пирг*, спада у поседе који су најдуже били у рукама хиландарских монаха. Са тим метохом монаси су сачекали Турке 1423. године и с њим су их испратили почетком XX века. Континуитет је само привремено прекинут 1607–1647, док је Српски пирг био заложен због једног већег дуга.

---

16 АМХТ, 7/9 (регест у: BDB, 150/бр. 15), 7/44 (регест у: Б-Б, 195/бр. 70), 1/110.

17 АМХТ, 2/179.

18 АМХТ, 1/7; Мошин, „Акти“, 174-177, 191-192; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 27; уп. поглавље *Околина Хиландара*.

19 Вид. нап. бр. 2; АМХТ, 12/11/2; Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 28.

Коруна

У непосредној околини Јериса, у правцу северозапада, Хиландар је држао поседе од најранијих времена. У близини места Рудаве, можда још од 1199. године. Крајем XIII века помињу се приходи од поседа у оближњим селима Парцали и Рудави. Захваљујући дарежљивости цара Андроника II, манастир је 1320. године добио 68 модија земље на подручју Коруне, а пирг у Хрусији свих 400 модија. Тада су наведене њиве и виногради југозападно и јужно од Јериса, на локалитетима Св. Илија, Дијавади, Лонгос и многим другим. Поседи пирга у Хрусији, углавном куповином, нарасли су до 1324. године на око 1.600 модија. Нешто од тога је још у време оснивања пирга купио краљ Милутин. У потврдној хрисовуљи цара Душана из 1348. године, пре пирга и метоха на Превлаци наведени су „**метохъ Роудава и Парцалкво**“, а после Превлаке „**и пирьгъ дроугыи при Юрисѣ и сь ѯемлѡмь и сь виноградьи**“. То је последњи помен хиландарских поседа у околини Јериса пре турског освајања.[1]

У доба турске власти, Рудава и Парцала не постоје као села. Простор који су они заузимали вероватно је највећим делом ушао у синоре Јериса. У синорима Јериса Хиландару је остао велики метох по имену Коруна. Као и метох на Превлаци, први пут је поменут тек 1481. године. Међу хиландарским поседима пре турског освајања нигде се не помиње топоним Коруна (Круна или Корона). Међутим, у периору другог атонског манастира, Ксиропотама, из 1320. године, он постоји као Κορόνη, и то у близини Парцале и хиландарских синора. Зато се с великом вероватноћом може претпоставити да континуитет у поседовању бар једног дела имања није прекидан и да метох у Коруни није никакав нов метох.[2]

Поменути топоним је писан, а вероватно и изговаран, на неколико начина. На српском језику бележен је углавном као **Короуна** (1536, 1572, 1573), и само једанпут као **Коуроуна** (1573). На грчком је 1320. гласио Κορόνη, данас Κρούνας. У османским документима написан је тако да се може читати на сва четири начина: као Коруна, Корона, Куруна и Круна (*Ḳōrūna*/*Ḳōrōna*/*Ḳūrūna:* 1513, 1527, 1529, 1542, 1572, 1573, 1679; *Ḳrūnī:* 1519, 1521; *Ḳrūna:* 1719).[3] Ради поједностављења и доследности, у даљем тексту ће бити коришћен само облик *Коруна*.

Остаци хиландарског пирга (Κρούνας) данас се налазе на око 2 км северозападно од села Јериса (Ἱερισσός), приближно на пола пута између Јериса и рта Клисури (Κλεισούρι). Подручје Коруне је 1320. године излазило на морску обалу, што се за хиландарски метох не може рећи. У XVI и XVII веку Коруна је или назив за хиландарски метох или место (*mevżi*[c]). Налазила се у синорима села Јериса. То што се у неким ферманима (1513, 1521, 1529) Коруна помиње као село, вероватно треба приписати непрецизности фермана (у истим документима је и Превлака наведена као село). Коруна је од почетка XVI века сигурно припадала Сидерокавсијској нахији и потпадала под јурисдикцију сидерокавсијског кадије. До формирања Солунског санџака почетком XVI века, то подручје је можда припадало најпре Чирменском, а потом Једренском (Паша) санџаку, док је за спорове био надлежан серски кадија.[4]

---

1 *Chilandar* 1911, бр. 55; *Chilandar* 1915, бр. 38; *Chilandar* 1998, 59-61; Живојиновић, *Историја*, 213-214; иста, “Le monastère”, 61-66.

2 AMXT, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153); *Actes de Xéropotamou*, 171.

3 AMXT, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/23, 1/27, 1/50, 1/51, 1/52, 2/197, 12/1/22, и њихове полеђине; *Actes de Xéropotamou*, 171; *Paysages*, 158; Παπάγγελος, 1586.

4 *Paysages*, 158; Παπάγγελος, 1586; *Actes de Xéropotamou*, 171; AMXT, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/23, 1/27, 1/50, 1/51, 1/52, 2/197. Васдравелис је објавио превод турског документа из 1765, настао двадесетих година

Коруна је, као Комитиса, Превлака и друга околна подручја, улазила у оквир Јерисског хаса, саставног дела царског хаса сидерокавсијског рудника. То значи да је у име „господара земље“, и кад је реч о хиландарском метоху, наступао емин, или амил, који је бринуо о приходима царске мукате.[5]

Као што је случај с већином других манастирских поседа, и овај је у османским документима каткад називан метохом (*metōḥ*), каткад чифтликом (*çiftlik*). Иако је Коруна више пута одређивана као „место“, па чак и „село“, стиче се утисак да се име најчешће односило баш на сам метох: „чифтлик [или метох] по имену Коруна“ (*Çiftlik ... be-nām-i Ḳōrūna; Ḳōrūna çiftliki; Ḳōrūna derler metōḥumuz; Ḳrūna taᶜbīr olunur metōḥ*). Једанпут је чак именован и као: „чифтлик познат као Метох“ (*Metōh taᶜbīr olunur çiftlike*...).[6]

Континуитет у поседовању метоха у Коруни неколико пута је прекидан. Од октобра 1481, када се први пут помиње у турско доба, бар до марта 1542. године, припадао је Хиландару. После марта 1542. године губи му се траг у сачуваној грађи све до јула 1572. године. Није био уписан међу хиландарске поседе откупљене приликом пописа јануара 1569. године, што би свакако било учињено да је заиста био у монашким рукама. Не помиње се ни у вакуфнами из марта исте године (изузев у неким познијим преписима, где је очигледно накнадно убачен, и то без реда, између струмских поседа у Куцову и Здравику, и смештен у Јериски кадилук – који тада није ни постојао!). Вероватно због финансијских неприлика, Хиландарци су морали да га продају негде између 1542. и самог почетка 1569. године. До јула 1572. држао га је извесни зимија из сидерокавсијске махале Поп Влад (*Pōp İvlād*), а онда га је продао свом сугрђанину Андрији, сину Дејана, житељу исте махале. Мулковне поседе проценио је на 10.000 акчи, док је њиве и ливаду пренео за 5.000 акчи. Тачно годину дана доцније, јула 1573. године, Андрија је чифтлик продао хиландарском игуману Серафиму (*Serāfiyōn*), сину Петра, за укупно 14.000 акчи (10.000 за мулк и 4.000 за њиве и ливаду). Колико дуго је Коруна тога пута била у рукама монаха, остаје непознато. Не помиње се у изводима из катастарских пописних дефтера 1598. и 1607. године. Постоји један хуџет из 1672. године који се односи на Коруну, али је он очигледан фалсификат, па се не може узети као доказ да су монаси тада већ повратили метох. Неко време пре априла 1679. године, метох су заједнички држали браћа Мехмед челебија и Мустафа челебија, синови Халил-аге, све док нису решили да је продају Јеврејину Јосифу, сину Аврама, за укупно 15.000 акчи (10.000 за мулк и 5.000 за њиве и ливаду). Први поуздан доказ о поновном држању Коруне потиче тек из 1719. године. Чини се да је Хиландарцима требало више од једног столећа да се врате на свој негдашњи посед. Метох у Коруни је и почетком XX века био у њиховим рукама, додуше запуштен и знатно смањен.[7]

Метох је 1573. године био ограничен: „с једне стране познатом планином (*ṭaġ*) званом Парцала (*Pārçālā*), с једне стране црквом по имену Свети Илија (*Ayō İliyā, ᶜAyō İliye*), с једне стране потоком и с једне стране јавним путем“. Пирг се налазио северозападно од Јериса, а

овог века, у коме стоји Κορώνα (Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης,Ἀνέκδοτα φιρμάνια ἀφορῶντα εἰς τά ν τῆ Χερσονήσῳ Κασσάνδρας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Χαλκιδικῆς εὑρισκόμενα μετόχια, Μακεδονικά 13 (1973) 276). О селу *Јерисос* и рту *Клисури* вид. *Paysages*, 157-158, 175. О управно-судској подели уп. поглавље *Комитиса и Стиљар*.

5 AMXT, 1/5, 1/19, 1/27, 1/46, 1/48, 12/1/18, 1/45, 1/54, 1/55, 1/55a, 1/57, 1/60б, 1/65.

6 AMXT, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/23, 1/27, 1/50, 1/51, 1/52, 2/196, 2/197, 12/1/22.

7 AMXT, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/23, 1/27, 11/5, 11/5a, 1/50, 1/51, 1/52, 2/196, 2/197, 12/1/22; BBA, TT 723, 1053; Миловановић, II, 33-34. У свом опису с почетка XX века, Миловановић каже да је још једино кула цела, док је све остало порушено. Сељаци су и даље односили камен. Тада је Хиландар држао само хектар утрине око куле, ливадицу и виноград од две мотике. Некада је, наставља Миловановић, манастиру припадала цела равница што се пружала на север до мора, као и шума западно од куле. Грци су стално присвајали њиве које су обрађивали наполицом (Миловановић, II, 33-34).

Међе њива на метоху у Коруни 1573. године

Комада	*Међе*
1	Ограничена путем који пролази близу државне ливаде, јавним путем и виноградима
1	У оквиру винограда, ограничена виноградима Лулуда (?) и Стамада Дула, путем и местом по имену Бударинци (?)
1	У месту познатом под именом Зурова (?), ограничена Омеровом њивом, путем и Хусревовом њивом
1	У месту по имену Колук (?), ограничена путем и њивом Каракала (?)
1	У месту по имену Ксеноф, ограничена путем, њивом Ксенофа, пустом земљом и стаблом крушке
1	У близини маслињака манастира Ксенофа, ограничена чесмом и маслињаком
1	У месту по имену Дијавади, ограничена митрополитовом њивом, путем и шумом
1	На страни винограда, познатих граница
1	Ограничена њивом Јанија Балејана (?), и са три стране суседима познатим границама
1	У месту познатом под именом Павле, ограничена путем, њивом папа-Анастаса и виноградима
1	У месту по имену Свети Илија, ограничена ораховом шумом и потоком
1	У близини винограда попа Манола
1	У близини смокава зимије по имену Чалека (?)
1	У близини потока што води на рт (*Burun deresi*), с границама познатим суседима
1	Код старог бунара
1	У близини гумна
3	Изнад стаје за волове
1	У близини црног камена
1	Ограничена њивама Пахтана и Девлета (?)

[AMXT, 1/50, 1/51, 1/52]

Међе винограда на метоху у Коруни 1573. године

Комада	*Међе*
1	У близини пирга
1	У месту по имену Бударинци (?), ограничен виноградима Минча Пахтана и Лулуда (?) и њивом Кахра (?)
1	У поменутом месту, ограничен виноградима папа-Анастаса, Хаџи-хатуне, Пахтана и попа Манола
1	У поменутом месту, ограничен виноградима Фросине и Матутије (?) и јавним путем
1	(У поменутом месту ?) у месту по имену Никандар, ограничен виноградом попа Манола и са три стране пустом земљом

[AMXT, 1/50, 1/51, 1/52]

њиве су, судећи по микротопонимији, биле разбацане са његове западне, југозападне и јужне стране. Рекло би се да метох није заузимао један заокружен, целовит простор, што је, уосталом, био случај и у средњем веку.[8]

Катастарски пописни дефтер из 1569. године (као и доцније прављени изводи из њега) региструје један зимски пашњак за биволе и водене биволе у Лонгосу (*ḳışlaḳ-i gāv ve gāv-mişān der Lōngōz*). По свему судећи, не ради се о полуострву Лонгосу (Ситонији), тзв. средњем прсту Халкидике, јер ништа не указује на то да је Хиландар ту икада имао пашњак. Постојао је и топоним Лонгос јужно од Јериса, према Атонском заливу. Уосталом, на истоименом локалитету Хиландар је имао земљу и 1320. године.[9] Како му је метох у Коруни био најближи, пашњак се вероватно налазио под његовом управом. Пашњак се, иначе, ни у једном опису поседа не везује за сам метох и очигледно није продаван нити залаган с метохом, што доказује његов помен 1569. године. У раздобљима када Коруну нису држали Хиландарци, њиме се вероватно управ-љало са метоха на Превлаци.

Метох је највећим делом чинила обрадива земља величине два чифта (бар у раздобљу 1519–1529). Другим речима, обрађиван је са два пара волова (*iki çiftleri yürür imiş*). Према просечним мерама, његова површина износила би између 120 и 300 дунума (11–27 хектара), што је зависило од квалитета земље. Можда је површина била и већа, ако је, као у Здравику, један чифт износио читава 233 дунума. Изгледа да је обрадива земља била прилично испарце-лисана, јер се састојала од чак 21 њиве (1573), од којих су само три биле једна уз другу. Ако се може поуздати у податке из лажног хуџета из 1672. године, посед је био проширен на 3 чифта. Површина њива је 1679. године, у време када чифтлик није био у хиландарским рукама, износила око 1.000 дунума. Њиве су (с ливадом) 1572. вреде-ле 5.000, потом 1573. године 4.000, и 1679. опет 5.000 акчи. Обрађивали су их углавном најамни радници, чифчије (*ecīr, çiftçi*).[10]

Осим њива, посед је имао и повртњак (*bōstān*), бележен између 1519. и 1529, у који је можда убрајано и 55 стабала маслине (1573). У раздобљу када метох није био у монашким рукама, 1679. године, постојала је башта (*baġçe*) са плодним и неплодним дрвећем. Око 1719. године поседовали су један овећи плац на коме су гајене тикве. Ливада и виногради, и то на пет одвојених парцела, помињу се тек од 1573. године. Ливада се налазила у месту Парцала, поред ливаде баба Аџема. Када посед више нису држали монаси, 1679. године, већ запуштени вино-гради простирали су се на око 10 дунума, колико је износила и површина ливаде (*çayır*). У оквиру метоха монаси су имали и млин (1527; 1529; с једним витлом 1672. и 1719). У копијама вакуфнаме из 1569, направљеним, како изгледа, после 1573. године, уписана су чак три млина, која се у купопродајном уговору из 1573. не спомињу!?[11]

---

8 АМХТ, 1/50, 1/51, 1/52; *Chilandar* 1911, бр. 55; Παπάγγελος, 1586-1588, 1600. Име планине Парцала потиче од истоименог средњовековног села Παρτζαλᾶ (Θεοδωρίδης, 408). У средњовековним практицима (XIV век) помињу се долина и поток Ἁγίου Ἠλιού у близини Јериса, али не и црква (*Actes d'Iviron*, III, бр. 70, 75, 79). Код Св. Илије Хиландар је 1320. године имао њиве (*Chilandar* 1911, бр. 55).

9 АМХТ, 12/35/57, 6/8, 6/10, 6/11, 12/12/15; ВВА, ТТ 723, 1053; *Chilandar* 1911, бр. 55. О *Лонгосу*, јужно од Јериса, уп. *Actes d'Iviron*, I, 78-79; IV, 31.

10 АМХТ, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/23, 1/51, 1/52, 2/196 (лажни), 2/197, 3/245, 3/259. О неким топонимима: место (*mevżī*) *Бударинци/Бодаринци* (*Būdārīnçe/Bōdārīnçe*), можда и *Пударница/Подарница*, није познато; место (*mevżī*) које је уписано као *Rōrōva*/*Rorūva*/*Rūrōn*, највероватније је *Зорова*, *Зур(о)ва, Зурува* (Ζώροβα, Ζούρ/ο/βα, Ζούρουβα), где су још у XIV веку пирг Св. Василија и Ивирон имали своју земљу (*Chilandar* 1911, бр. 122; *Actes d'Iviron*, III, бр. 70, 75, 79); место *Ксеноф* је метох манастира Ксенофонта, око 2 км југозападно од Јериса, у близини Зурове (*Actes de Xénophon*, 43-44); у месту (*mevżī*) *Дијавади* (*Diyāvādī*) Хиландар је имао земљу још 1320. године (Διαβάδιν) (*Chilandar* 1911, бр. 55); место *Павле* (*Pāvle*) могла би бити ајазма Св. Павла (Ἅγιος Παῦλος τό Ἁγίασμα), око 1 км југоисточно од Јериса (*Actes d'Iviron*, I, 77, 79; II, 44, бр. 50; *Actes de Lavra*, I, 62-63; IV, карта 74-75; *Paysages*, 158). Презиме *Пахтан* (*Pāḥtān*) у сличном облику (Παχνάτους) постоји у ивиронском практику из 1262. године (*Actes d'Iviron*, III, бр. 59).

11 АМХТ, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 11/5а, 1/51, 1/52, 2/196 (лажни), 2/197, 12/1/22.

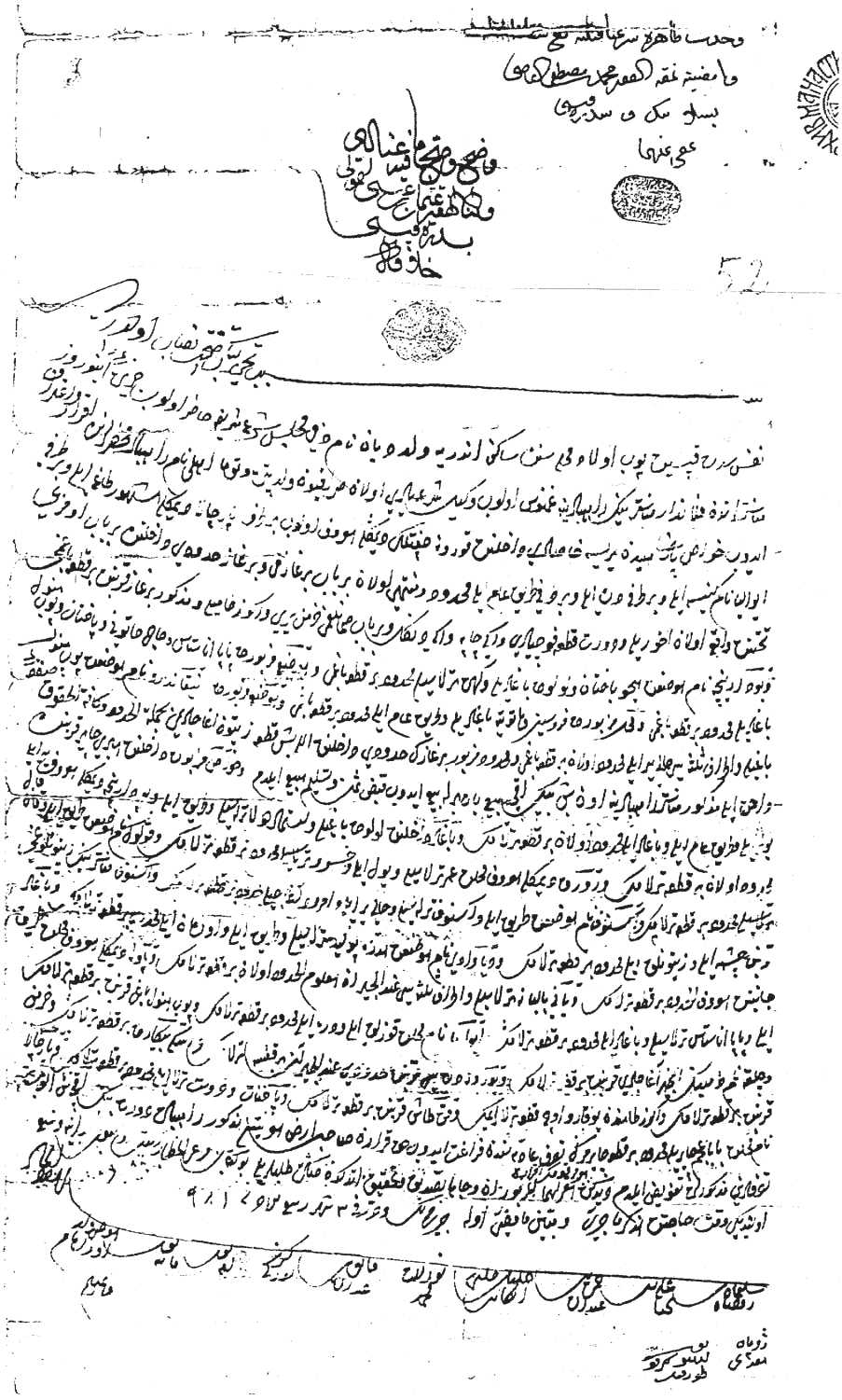

Хуџет, 3. 7. 1573, којим Андрија, син Дејана, из Сидерокавсије, продаје Хиландару метох у Коруни (АМХТ, 1/52; дим. 42,6 x 22,2 цм)

Средиште метоха чинили су 1573. године пирг (*birġāz, būrġāz*), једна кућа (*ev*), штала (*āḥūr*), сењак (*ṣamanlıḳ*), стаја за волове (*öküz ṭam*) и гумно. Монаси су поседовали 4 бурета (за вино), две мотике (*çapa*) и двоје виле (*dīkel*). У периоду када метох није био у власти монаха, 1679. године, регистровани су „велика кула“ (*ḳulle-i kebīre*), тј. пирг, две зграде (*oṭa*) на спрат, две зграде (*oṭa*) за чифчије, штала, сењак и гумно. Када су опет дошли у посед Коруне, монаси су кренули у обнављање и поправљање свих, очигледно већ потпуно пропалих грађевина. У августу 1720. године добили су дозволу да поправе зграде (*oṭa*), приземне и оне на спрат, куће (*ev*) за чифчије, предворје (*ṣofa*), сењак, пирг, шталу и оставу (*kīlār*). Седам година доцније, издејствовали су дозволу да обнове ћерамиду и неке улазе (*baᶜżı girişleri*) на чифтлику. Питање је да ли су све то успели и да остваре, јер су већ 1758. опет затражили дозволу за поправку четири чифчијске зграде и једне оставе.[12]

Метох у Коруни спадао је међу „шест комада земље“ које је 1481. године, на молбу влашког војводе Басараба III Цепелуша, султан Бајазит II ослободио плаћања десетка. Дажбине су плаћане одсеком (*maḳṭūᶜ*). Између 1519. и 1529. године, одсек на два чифта износио је 300 акчи годишње. (Са метоха на Превлаци је за два чифта давано 200 акчи!) Ако примери метоха у Здравику и Куцову представљају правило за свих „шест комада земље“, у шта готово нема сумње, онда је сума од 300 акчи, у ствари, чинила само половину пуног одсека. Другу половину опростио је сам султан Бајазит II. Касније је одсек за метох у Коруни ушао у збирни одсек за све хиландарске поседе у оквиру Јерисκог хаса. Иако су неке суме збирних одсека познате, на основу расположиве грађе не може се издвојити висина одсека за Коруну. Фалсификовани хуџет из 1672. године доноси суму од 900 акчи за три (!) чифта. За млин и поврtњак (*bōstān*) заједно, 1527–1529. године плаћало се свега 50 акчи годишње. Према лажном хуџету, 1672. године само за млин давало се 60 акчи. Судећи по вредностима из 1569. године, за 10 дунума винограда није се плаћало више од 160 акчи годишње.[13]

Сачувани документи потврђују да на метох у Коруни у то доба нико није претендовао. Спорови су избијали углавном због злоупотреба представника власти при скупљању дажбина. Основни проблем био је у томе што су емини покушавали да уместо одсека извуку десетак и тиме пониште хиландарске повластице. Међутим, не може се одредити да ли је и када спор покренут баш због метоха у Коруни. Када су се жалили, монаси су најчешће успевали да издејствују опште заповести или пресуде које би се могле односити на све метохе, или бар на већину. Два озбиљна процеса поводом наплате дажбина са метоха у Јериском хасу (без Комитисе) вођена су 1500. и 1529. године. У оба случаја монасима су потврђене њихове повластице. Једино се фалсификовани хуџет из 1672. године односи конкретно на покушај узимања преко одсека прописаног за Коруну. Злоупотребе су чинили и други државни службеници, скупљачи овчарине.[14]

Монаси са Коруне упали су у озбиљну неприлику када је погинуо њихов надничар Јорги Каламар. На сидерокавсијском суду ипак је установљено да је погинуо несрећним случајем, и то због сопствене непажње, покушавајући да узјаше дивљег коња. Монаси су на крају ослобођени плаћања крвнине.[15]

Метох у Коруни својим највећим делом готово сигурно потиче још од хиландарских поседа из XIV века, широко расутих око Јериса. У доба турске владавине, континуитет у поседовању прекидан је бар два пута. Изгледа да током целог XVII века метох није био у рукама Хиландараца. Монаси су се у Коруну вратили пре 1719. године.

---

12 АМХТ, 1/51, 1/52, 2/197, 3/245, 12/1/21, 3/259.

13 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 2/196, 2/197; BBA, TT 723, 1053. О збирном одсеку за хиландарске поседе у Јериском хасу вид. у поглављу *Превлака*.

14 АМХТ, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 1/5, 1/19, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 2/196, 7/9 (регест у: BDB, 150/бр. 15), 7/44 (регест у: Б-Б, 195/бр. 70), 1/110. О свему томе вид. опширније у поглављу *Превлака*.

15 АМХТ, 1/23. Више о томе у поглављу *Оптужбе против Хиландараца*.

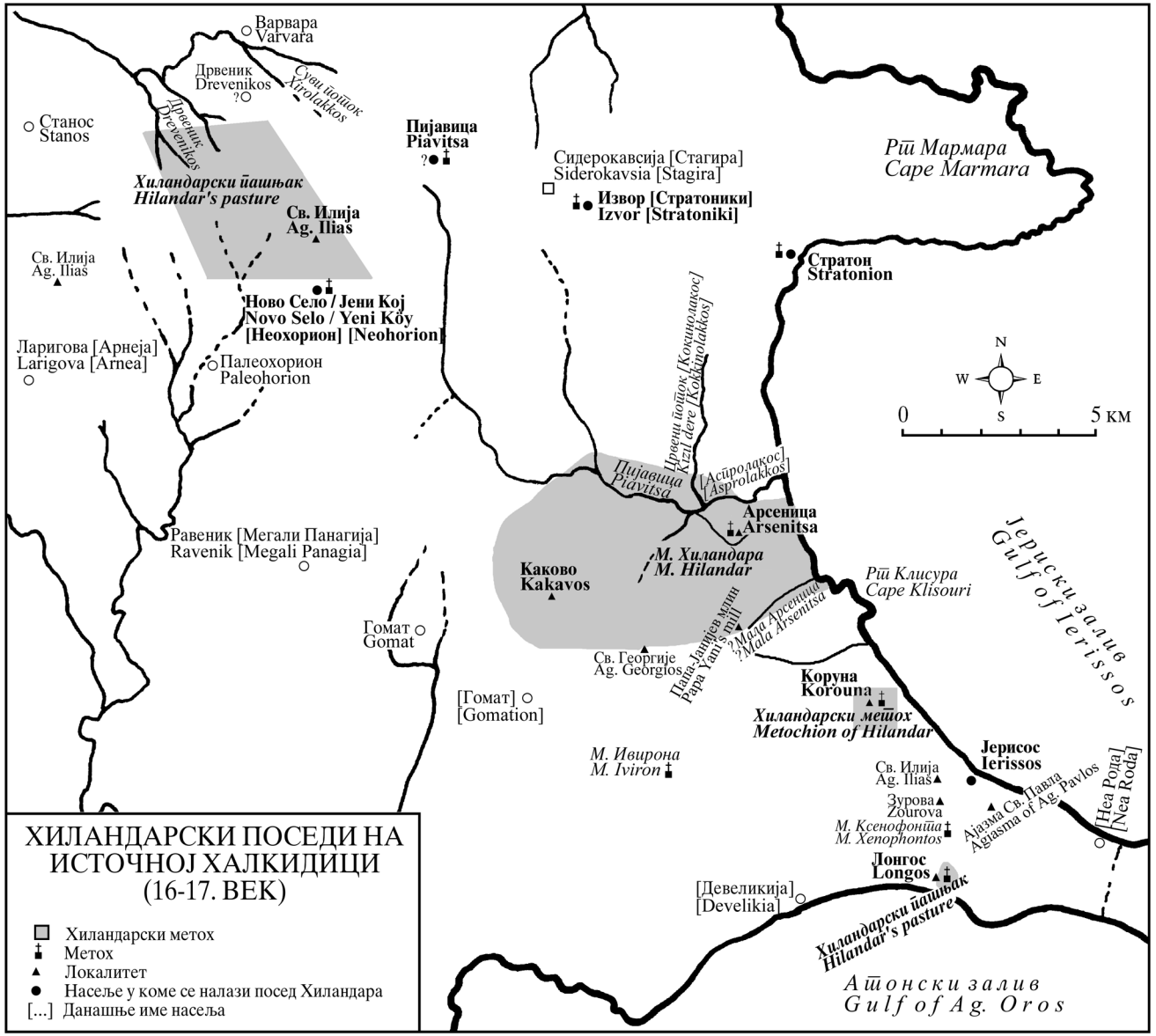
Варвара
Varvara
Дрвеник
Drevenikos
?
Сухи поток
Xirolakkos
Дрвеник
Drevenikos
Станос
Stanos
Пијавица
Piavitsa
?
Сидерокавсија [Стагира]
Siderokavsia [Stagira]
Рт Мармара
Cape Marmara
Хиландарски пашњак
Hilandar's pasture
Св. Илија
Ag. Ilias
Извор [Стратоники]
Izvor [Stratoniki]
Стратон
Stratonion
Св. Илија
Ag. Ilias
Ново Село / Јени Кој
Novo Selo / Yeni Köy
[Неохорион] [Neohorion]
Ларигова [Арнеја]
Larigova [Arnea]
Палеохорион
Paleohorion
Црвени поток [Кокинолакос]
Kizil dere [Kokkinolakkos]
N
W
E
S
0
5 км
Пијавица
Piavitsa
[Аспролакос]
[Asprolakkos]
Арсеница
Arsenitsa
Равеник [Мегали Панагија]
Ravenik [Megali Panagia]
М. Хиландара
M. Hilandar
Каково
Kakavos
Рт Клисура
Cape Klisouri
Јерисос
Gulf of Ierissos
Гомат
Gomat
Мала Арсеница
?Mala Arsenitsa
Папа Јанијев млин
Papa Yani's mill
Св. Георгије
Ag. Georgios
Коруна
Korouna
[Гомат]
[Gomation]
Хиландарски метох
Metochion of Hilandar
М. Ивирона
M. Iviron
Јерисос
Ierissos
Св. Илија
Ag. Ilias
Зурова
Zourova
Агјазма Св. Павла
Agiasma of Ag. Pavlos
М. Ксенофонта
M. Xenophontos
[Нова Рода]
[Nea Roda]
Лонгос
Longos
[Девеликија]
[Develikia]
Хиландарски пашњак
Hilandar's pasture
Атонски залив
Gulf of Ag. Oros
ХИЛАНДАРСКИ ПОСЕДИ НА ИСТОЧНОЈ ХАЛКИДИЦИ
(16-17. ВЕК)
Хиландарски метох
Метох
Локалитет
Насеље у коме се налази посед Хиландара
[...] Данашње име насеља

Арсеница

Топоним Арсеница познат је још од X века, и то као место где су се налазили поседи манастира Ивирона. Не помиње се у средњовековним актима манастира Хиландара и не везује се за његове метохе. Ипак, у области у којој се Арсеница у турско доба налазила, Хиландар је неке поседе имао вероватно још од краја XII века. То би били поседи у селу Рудави, северно од Парцале. Доцније, од 1299. године, Хиландарци су држали неке поседе још севернije од Јериса, у селу Кондогрица.[1]

Села Рудава и Кондогрица ишчезла су током XV века. За цео простор од рта Клисури до потока Аспролакос усталио се назив Арсеница. У турско доба, хиландарски посед у Арсеници може се пратити тек од марта 1502. године. Нема потврде да су Хиландарци у XV и почетком XVI века у Арсеници имали чифтлик, што ће рећи обрадиву земљу величине 60–150 дунума. Да је постојао, и он би сигурно био наведен уз „шест комада земље“ који су 1481. године, посредовањем влашког војводе, ослобођени плаћања ушура. Иако је на простору турске Арсенице било средњовековних хиландарских поседа, сачувана грађа не даје довољно основа за претпоставку о континуитету.[2]

Још у средњем веку разликовале су се *Арсеница* (Ἀρσενίκεια), каткад називана и Велика (Μεγάλη), на простору између планине Какавос (Κάκαβος), потока данас познатог под именом Аспролакос (Ἀσπρόλακκος) и мора, и *Мала Арсеница* (Μικρὴ Ἀρσενίκεια), у равни рта Клисури (Κλεισούρι). Тако је било и у доба турске власти. Планина (*cebel*, *ṭaġ*) Какавос, међу Хиландарцима звана Каково, по којој остатак негдашњег метоха и данас носи име, први пут се помиње тек 1620. године као Кокова (*Ḳōḳōva*). Судећи по хиландарским османским документима, „место“ (*mevżī*, *maḥal, mekān*) *Арсеница* (*Arsenīçe, Arseniçe*) прерасло је у „село“ (*ḳarye*) негде пре 1584. године. Тај статус је, по свој прилици, задржало до 1664/65. године. Од тада се опет помиње само као место. Окружавали су је море, синори касабе Сидерокавсије и синори села Равеника, Арнавут Кеја (неко време?), Гомата и Јериса. (Знатно увећани хиландарски посед у XIX веку био је ограничен морем, шумама села Извор, Равеник и Гомат, и синорима Јериса.) Назив *Мала Арсеница* (*Māla Arseniça, Mālā Arseniça, Mālō Arseniçe, Küçük Arseniçe*) односио се на поток (*dere*) и на зимски пашњак за биволе (*ṣıġır ḳışlaḳ*). Мала Арсеница је 1551. године била у синору села Јериса. Подизање Арсенице у статус села изазвало је спорове њених житеља са суседним Јеришанима. Јула 1620. године на суду је разјашњена и коначно утврђена заједничка граница. Она је ишла „потоком Мала Арсеница до планине по имену Кокова, затим гребеном до великог пута, затим до синора села Гомат“. Арсеница је припадала Сидерокавсијској нахији и кадилуку, који су од почетка XVI века улазили у састав Солунског санџака.[3]

---

1 Живојиновић, *Историја*, 214; иста, “Le monastère”, 61-66; *Chilandar* 1998, 59-61; *Actes d’Iviron*, I, 81-83; уп. и карту у: *Actes de Lavra*, IV, 74-75.

2 AMXT, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 1/8.

3 *Actes d’Iviron*, I, 81-83; *Карта хиландарског метоха у Каково из 1875. године*; *Топографска карта Грчке*; AMXT, 1/8, 1/31, 1/42, 11/5, 12/1/9, 1/94, 1/106, 2/134, 2/135, 12/1/10, 2/167, 2/168, 2/175, 2/181, 2/184, 2/185, 2/186, 2/188, 12/1/12, 2/189, 2/190, 8/93, 2/222; BBA, TT 723, 1053. *Сидерокавсија* (Σιδηροκαύσια) била је велико рударско средиште у византијско доба (Острогорски, *Серска област*, 69-75). У турско доба, под именом *Sidreḳapsī*, процват је доживела у XVI веку. Од друге половине XVII века полако губи значај, вероватно због све нижих прихода од рудника сребра. Касаба Сидерокавсија била је средиште царског рударског хаса, у који су били укључени и приходи од Јериског хаса. Од XVIII века, готово се и не помиње као касаба, изузев као средиште скупине села, званe *Мадемохорија* (Μαντεμοχώρια), која су и раније опслуживала рудник: Извор, Арнавут Кеј, Враста, Гомат, Равеник, Ларигова (Арнеја), Станос, Ново Село, Варвара и још нека. Једна од махала Сидерокавсије (Казанџијска махала) била је данашња Стагира (Στάγειρα) (*Paysages*, 187, 241-242; R. Anhegger, *Beitraege zur*

И област Арсенице спадала је у Јериски хас. Приходи од свих поседа, па и хиландарских, припадали су царској мукати. О њима је бринуо емин, или амил. Он је био кључна личност која је делала у име „господара земље“.[4]

Мада крајем XV и почетком XVI века није могао да се назове чифтликом, посед у Арсеници ипак није био безначајан. Први документ у коме се посед помиње, хуџет из марта 1502. године, сведочи о воденици и најмање једном винограду, поврtњаку (*bōstān*) и ливади (*çayır*). Међа воденице полазила је:

> „...од стране винограда што се налази испод ње, [потом продужава] каналом ватопедске воденице идући ниже све до великог платана у потоку што пролази између поменуте ватопедске воденице и хиландарске ливаде...“

Ватопедска воденица се 1502. године налазила „испод“ хиландарске и, судећи по хиландарској жалби да прекида наводњавање повртњака, изгледа да је била скоро направљена. Повртњак и ливада били су ограничени:

> „...каналом ватопедске воденице наниже до великог храста, затим каналом хиландарског повртњака до великог платана, затим до белог камена постављеног са стране јавног пута, затим до бунара у потоку Иркавица (?), затим потоком, све до поменуте хиландарске воденице...“[5]

На истој „води“, непосредно изнад хиландарске воденице, налазила се 1548. године воденица манастира Зографа. Те године је извесни Керим челебија, син Ахмедија, хтео да подигне своју воденицу баш на простору између манастирских млинова. Вероватно ју је и подигао, а да ли је и колико опстала велико је питање, јер се Керим обавезао да ће је срушити уколико буде било какве штете по хиландарску воденицу. Већ 1565. године монаси манастира Ивирона увелико су користили млин, који су „пре овога“ спора подигли на месту где се „од давнина“ налазио хиландарски млин. Он је морао бити изнад хиландарског млина, пошто су се монаси жалили да им превелика количина воде наноси штету. То се догодило зато што су Ивиронци изградили још један канал како би појачали доток воде.[6]

Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, I, Istanbul 1943, 181-205; Vacalopoulos, *History of Macedonia*, 545-555). *Гомат* (Γομάτου) било је старо средњовековно село, које је са источне стране излазило на синоре Јериса, а са северне на синоре Равеника. Данас је напуштено (Θεοδωρίδης, 362; *Paysages*, 154). *Равеник* (Ἀ/Ραβενίκεια), данас Мегали Панагија (Μεγάλη Παναγία), такође је старо средњовековно село. Налазило се између Новог Села и Палеохорија са северне стране, Арсенице са источне и Гомата са јужне стране (Θεοδωρίδης, 415; *Paysages*, 234). *Арнавут Кеј* (*Arnāvud Köy*) је село које се, по свој прилици, издвојило из синора Новог Села или Палеохорија, северно од Равеника. Најранији помен пада у 1640. годину; забележено је управо у хуџету из хиландарске збирке (AMXT, 2/175). До сада се знало да је постојало током XVIII века, а као топоним и у XIX веку (*Paysages*, 241; Β. Δημητριάδης, Φορολογικὲς κατηγορίες τῶν χωριῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατ τὴν τουρκοκρατία, Μακεδονικά 20 (1980) 419, 448). Планина *Кокова* (*K̦ōk̦ōva*) помиње се свега два пута у XVII веку (AMXT, 2/134, 2/135).

4 AMXT, 1/31, 1/94, 1/106, 2/140, 12/1/10, 2/184, 2/185.

5 AMXT, 1/106, 2/184, 1/8. Поток *Иркавица* (*İrkāvīçe deresi*) нисам успео да убицирам.

6 AMXT, 1/30, 1/42. Готово да је немогуће склопити праву слику свих водених токова, природних и вештачких (канала), на подручју Арсенице у то доба. Једина поуздана полазна основа јесте већи поток данас познат по имену *Аспролакос*, а некада називан и *Пијавица*, или *Каковски поток* (*Paysages*, 164, 228; *Топографска карта Грчке*; *Карта хиландарског метоха у Какову из 1875. године*). Подаци и карте из XIX века показују да је вода за ивиронски и хиландарски млин каналом довођена из Аспролакоса. Међутим, питање је да ли је тако било бар до прве половине XVI века. Према прецизној карти хиландарског поседа у Какову, коју је, због спорова, главни инжењер Солунског вилајета направио 1. јануара 1875. године, види се да се зографски млин није налазио на истом каналу, него западно, на месту где није уцртан никакав водени ток (!). А требало би да су 1548. године зографски (ако је то тај) и хиландарски млин на истој води (AMXT, 1/30). Хуџет из 1565. показује да је Ивирон сам направио

У доба откупа, јануара 1569. године, у царски катастарски дефтер убележено је да воденица има три витла. Осим ње, регистровани су један повртњак и две ливаде. Вакуфнама, сачињена два месеца доцније, из ко зна којих разлога даје нешто измењену слику поседа. Повртњака и ливада нема, воденица има само два витла, али зато постоји виноград од 15 дунума. Тај посед је био ограничен: „с једне стране воденицом манастира Ивирона, с једне стране поменутим селом [Арсеницом], с једне стране морем и с једне стране јавним путем“. Ни дефтер ни вакуфнама не помињу половину воденице на Милоја (?) потоку [*Milōya deresinde*; можда „на потоку (што тече) ка млину“: *Milō'ya deresinde* (?), ако се узме да је *Milō* млин, на грчком μύλων], коју су монаси купили марта 1514. године. Следећи пут хиландарски посед је проширен тек јуна 1584. године, када је извесни Јорги Манол на монахе пренео право притежавања своје ливаде. Врло је вероватно да је Јорги ливаду тим путем даровао Хиландару, будући да није уписана цена, него само такса од 150 акчи коју су монаси платили „господару земље“.[7]

Попут већине осталих хиландарских метоха, и метох у Арсеници је пролазио кроз велике кризе. Велики део поседа, мулк-баште и 60 дунума њива, монаси су августа 1595. године продали свом суседу хаџи Шабану за 5.000 акчи. Део поседа су ипак задржали, што се види по наведеним међама. Продати део поседа био је ограничен мулковима купца хаџи Шабана, Хасан-челебије, Хиландара и Ивирона. Вести о продаји претежног дела метоха први пут откривају да су Хилан-дарци у Арсеници држали и одређену површину обрадиве земље. У изводима из катастарских пописних дефтера из 1598. и 1607. године нема никаквог помена о хиландарским некретнинама у Арсеници. То би могло значити да је после 1595. године продат или заложен и остатак имања.[8]

Хиландар је средином XVII века опет финансијски ојачао, толико да је у само три године (јун 1664 – мај 1667) дао 123.000 акчи за куповину нових поседа у Арсеници. Потом је 1705. године издвојио још 1.225 грошева (око 147.000 акчи) за куповину пашњака Мала Арсеница (вид. табелу). То су два кључна момента у повести метоха у Арсеници. На тај начин је, у ствари, обликован огроман посед што га је Хиландар држао у XVIII и XIX веку.

Његову основу, свакако, представља *чифтлик* Хаџи Шабан-задеа Таби Мехмед-аге, сина Абдулбаки-бега, откупљен јуна 1664. године за 80.000 акчи. У оквиру тог чифтлика највероватније су били и поседи (башта и 60 дунума њива) што су их Хиландарци 1595. године продали хаџи Шабану. А можда је и воденица, у исто време купљена од Мехмед-аге и његовог брата по мајци за неуобичајено високу своту од 15.000 акчи, била негдашња стара хиландарска воденица? Висина своте указује и на могућност преузимања воденице из залога пошто је дуг враћен. Сидерокавсијски ајан, џундија Мехмед-ага, био је потомак (унук?) хаџи Шабана и наследник његових поседа који су се крајем XVI века налазили у непосредном суседству хиландарског метоха. Житељ Сидерокавсије хаџи Шабан, син Мустафе, стекао је крајем XVI века велике поседе у Арсеници и Новом Селу, сигурно и уз помоћ свог брата Махмуда чауша, тада емина Јериског хаса.[9]

један нови канал (AMXT, 1/42). Изгледа да је читаво подручје Арсенице некада било испресецано каналима, чији се трагови данас не могу ни наслутити. Ивирон је у Арсеници поседовао млин још од X века. Приређивачи ивиронских аката верују да је тај млин исти онај што се од друге половине XVI века редовно појављује као суседни хиландарском, и који су, на крају, 1923. године Ивиронци продали хиландарским монасима (*Actes d'Iviron*, I, 81-83; IV, 31-32). Хуџет из 1548. године недвосмислено оспорава тај континуитет, а хуџет из 1565. показује да време подизања воденице треба тражити управо између две поменуте године (AMXT, 1/30, 1/42).

7 AMXT, 1/13, 12/37/57, 6/8, 6/10, 11/5, 12/1/9; BBA, TT 723, 1053. *Милоја поток* – на полеђини документа пише „Мелидија река“ (AMXT, 1/13). Могло би се и тако прочитати. Ако је пак реч о „потоку [што тече] ка млину“, онда би то могао бити поток/канал који се од главног и највећег потока (Аспролакос) одвајао према (доцнијој ивиронској и) хиландарској воденици.

8 AMXT, 1/106, 12/12/15, 6/13.

9 AMXT, 1/94, 1/104, 2/167, 2/184, 2/185, 12/1/12, 2/190. О породици хаџи Шабана и њеним огранцима вид. и у поглављу *Ново Село*.

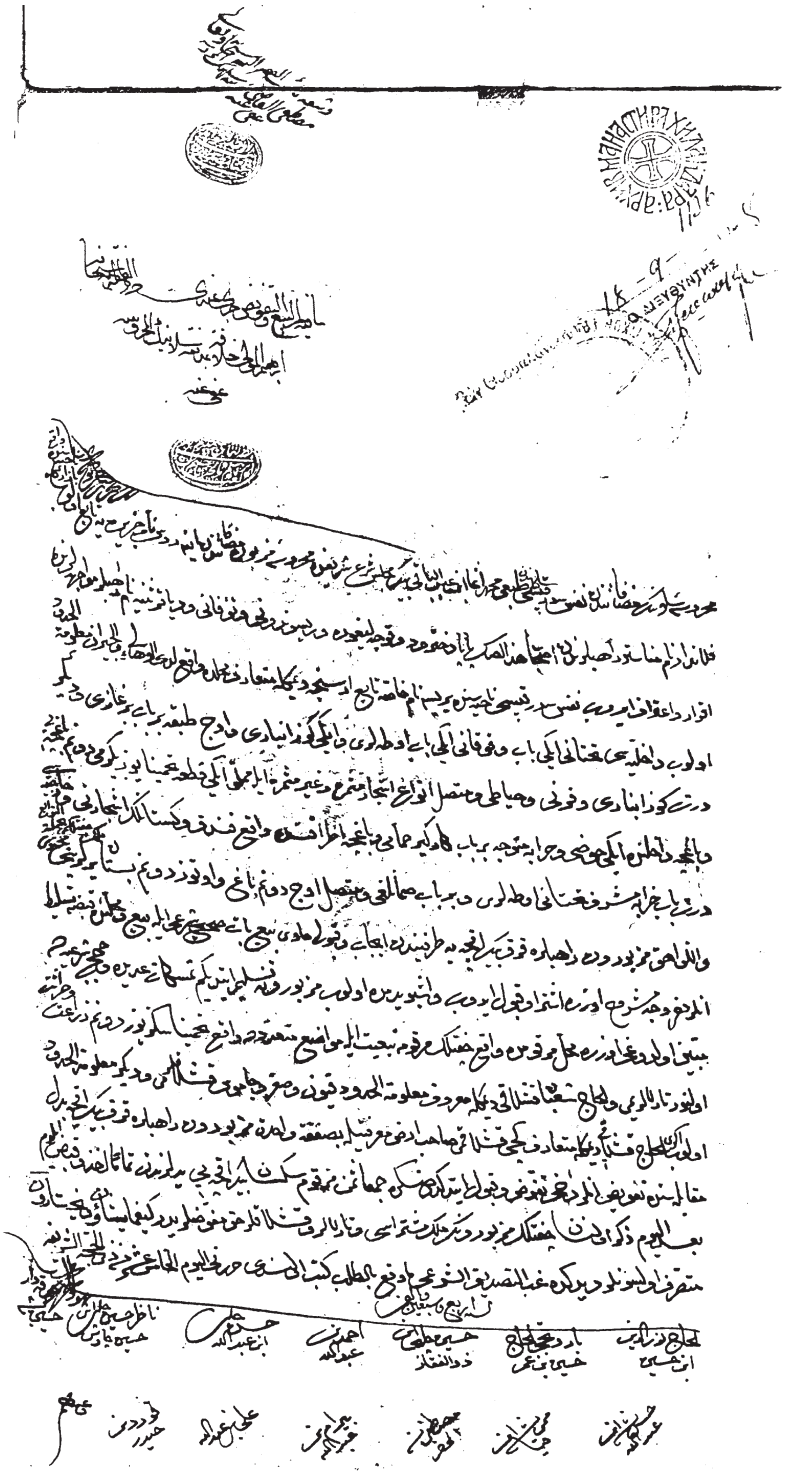

Хуџет, 30. 6. 1664. којим Таби Мехмед-ага, син Абдулбаки-бега, из Сидерокавсије, продаје Хиландару свој чифтлик у Арсеници за 80.000 акчи (АМХТ, 2/184; дим. 42,1 x 21,2 цм)

Поседи стечени у синорима Арсенице 1514–1705

Год.	*Врста*	*Бр.*	*Прећашњи власник*	*Међе*	*Величина*	*Цена (у акчама)*	*Такса*
1514	Млин	1/2	Петрон, син Јована	На Милоја потоку (?) (потоку што тече ка млину ?), испод Софијиног (?) млина, у близини хиландарског млина		230	
1584	Ливада	1	Јорги Манол	Њиве Абди-амице и хаџи-Шабана, хиландарска ливада и планина			150
1664	Башта	2	Хаџи Шабан-заде Мехмед-ага, син Абдулбаки-бега		120 дунума	<40.000	
	Виноград	1			3 дунума	———	
	Повртњак	1			30 дунума	40.000	4.000
	Њиве				800 дунума		
	Зимски пашњак	2		1. Познат као хаџи-Шабанов 2. Познат као Егри Хаџијев			
1664	Млин са 2 витла	1	Браћа Мехмед-ага, син Абдулбакија, и Мехмед Емин ефендија, син Мехмед Муин-ефендије	На води званој Арсеничка вода		15.000	
1666	Зимски и летњи пашњак	1	Житељи сидерокавсијских села што плаћају одсеком	Пут ка селу Гомат, хиландарски млин, млин Пири-челебије и река са планине познате као Кокова	200 дунума	5.000	
1666	Земља		Браћа Али челебија и Пири челебија	Са све четири стране хиландарске међе		6.000	
1667	Млин са 1 витлом	1				———	
	Башта	1			4 дунума	12.000	
1667	Зимски пашњак	1	Житељи сидерокавсијских села	Познат као место по имену Старо Село, омеђен: синорима Гомата, потоком, хаџи-Шабановим зимским пашњаком и ..?		5.000	
1705	Зимски пашњак	1	Сестре Керима, Ајша и Фатма, кћери Мустафа-аге	Познат као Мала Арсеница; међа иде од морске обале потоком у коме се потапа конопља до монашког бунара, затим навише до орахове шуме и до (брега код) синора Гомата, затим до папа-Јанијевог млина, затим до белих литица, па опет на морску обалу		1.225 грошева (око 147.000 акчи)	

[АМХТ, 1/3, 12/1/9, 2/184, 2/185, 12/1/12, 2/188, 12/1/11, 2/189, 2/190, 3/225, 3/240]

Купљени чифтлик састојао се од њива расејаних на „бројним местима“, две баште, повртњака и винограда, укупно 953 дунума (87,6 хектара) земље, и два зимска пашњака непознате али, готово сигурно, знатне површине. Његово средиште чинили су пирг на три нивоа (*üç ṭabaḳa bir bāb birġāzi*), две приземне и две просторије (*oṭa*) на спрат, два амбара, један на два, а други на четири ока, пећ (*fırın*) и трем (*ḥayāṭ*). Баште су биле пуне плодоносног и осталог дрвећа. У баштама су се налазила два базена и камени хамам склон рушењу, а у непосредној околини лесково и кестеново дрвеће. Изван самог средишта чифтлика, код винограда, постојале су још четири обрушене приземне просторије и један сењак. Зимски пашњаци су били ограђени, и између њих је истицана разлика: на „хаџи Шабановом пашњаку“ су пасле овце, биволи и водени биволи, док су на „Егри Хаџијев“ пашњак извођене само козе. Иако је тих дана продата и воденица, за њу је сачињен посебан уговор. Можда зато што Мехмед-ага над њом није имао пуно право власништва. Његов брат по мајци, Мехмед Емин ефендија, био је двотрећински власник.[10]

Уз Мехмед-агин чифтлик Хиландарци су добили и пратеће документе. Поред тога што делимично објашњавају историју ширења поседа, они помажу да се његови делови прецизније лоцирају. Још 1589. године, после смрти Али-ћехаје, хаџи Шабан је од забита хаса, за 4.500 акчи, купио „њиве метоха“ чије име није поменуто. Вероватније је да се *метохом* звао оближњи велики чифтлик манастира Ивирона, него да су толике њиве припадале Хиландару (имајући у виду и оне продате хаџи Шабану неколико година доцније). Потом је раја Арсенице крајем 1624. године на Хаџи Шабан-задеа Мехмед-агу пренела зимске и летње пашњаке за овце, козе, црне биволе (*ḳara ṣıġır*) и водене биволе (*ṣu ṣıġır*). Простирали су се од Мале Арсенице до планине Кокова (sic!), затим гребеном до великог пута и, потом, до синора села Гомат. Ти пашњаци су уједно означавали и границу између села Арсенице и Јериса (1620). Нешто доцније, 1635. године, избио је спор између Мехмед-аге и Сулејман-аге око заједничке међе. Приликом помирења, на суду су убележене прецизније границе Мехмед-агиног зимског пашњака. Према најширој од три сачуване верзије (додатак је обележен курзивом), граница је текла:

> „...од морске обале поменутим потоком у коме се потапа конопља до монашког бунара (*keşīş bıñarına*), затим коритом потока Козли (*Ḳozlı dere ṣırtı ile*) до синора Гомата, затим *стиже до Кокова (Ḳōḳova), затим до означеног камена код потока Чатал [који се рачва], затим навише до Стамовића [?] колиба (İstāmovīk ḳōlīvelerine), затим до орахових стабала (ḳozlıḳ), затим до означеног камена код* Црвеног потока (*Ḳızıl dere*), па опет до морске обале...“

Егри Хаџијев пашњак је прешао у Мехмед-агине руке између 1622. и 1640. године, с тим што је два пута поменут као *летњи*, а не зимски пашњак за водене биволе. Био је познат као „пашњак Манолаки“ (*Mānōlākī yaylası*). Једним делом је, изгледа, залазио и у синоре Арнавут Кеја. Дате су и његове међе:

> „...од места по имену Суленари [?] (*Sūlenārī*) до места по имену Кидуна [или Гидона ?] (*Kīdūna*) на путу што иде за село по имену Равеник, затим до старих колиба (*eski ḳālīvalarına*), затим до места по имену Колобук [?] (*Ḳōlōbūḳ*), затим до арсеничког зимског пашњака ... затим опет до поменутог места Суленари...“

Када су житељи сидерокавсијских села 1667. године продавали зимски пашњак у месту Старо Село (*Eski Köy*), као једна од граница поменут је баш хаџи Шабанов зимски пашњак?! Највероватније се ради о томе да је пашњак задржао своје старо име иако је већ три године био у рукама Хиландараца.[11]

---

10 AMXT, 2/184, 2/185, 12/1/12.

11 AMXT, 1/94, 12/1/10, 2/134, 2/135, 2/167, 2/168, 2/169, 2/140, 2/175; *Actes d'Iviron*, IV, 31-32 (BBA, TT 723, 1055). Већину топонима није могуће идентификовати. *Поток Козли* (*Ḳozlı dere*) могао би се можда везати за топоним Κόσλα/Κόζλα (XIV век) код Кондогрице (Θεοδωρίδης, 387). *Црвени поток* (*Ḳızıl dere*) највероватније није данашњи Κοκκινολακκος, који би пре припадао синорима Сидерокавсије или Извора (*Карта хиландарског метоха у Какову из 1875. године*; *Топографска карта Грчке*). За топоним *Колобук* [?] (*Ḳōlōbūḳ*) питање је да ли би се могао идентификовати са данашњим врхом Κουλουμπούκι/Κολομπουκι, који би, такође, пре могао припадати синорима Сидерокавсије или Извора (*Топографска карта Грчке*). Место (*mevżī*¯) *Старо Село* (*Eski Köy*) по свом положају сигурно не може

Нема сумње да су Хиландарци пажљиво бирали шта ће и када купити. Познате међе (вид. табелу) јасно показују да су монаси покушавали да заокруже посед у Арсеници, увек купујући суседну земљу. То важи и за аквизицију из 1705. године. Зимски пашњак за биволе, звани Мала Арсеница, Хиландарци су за 1.225 грошева (око 147.000 акчи) купили од сестара Кериме, Ајше и Фатме, кћери Мустафа-аге и унукâ Сулејман-аге. Уз пашњак су добили и стару документацију. Да ње нема, не би се знало да се сам пашњак звао Мала Арсеница, јер то не пише ни у тапији нити у хуџету. Пашњак се једним делом граничио с негдашњим пашњаком Хаџи Шабан-задеа Мехмед-аге. Налазио се северно од Мехмед-агиног пашњака, гледано од морске обале, „с десне стране" заједничке међе. Сачуван је и нешто другачији опис његових међа, из 1551. године, док је још припадао извесном Хусеину, сину Хасана. Простирао се:

> „...изнад места Мала Арсеница, с две стране [се граничи] пустом шумом што је изнад места где се сусрећу два потока: више поменутих потока једном ивицом долази до папа Јанијевог млина, а другом до планине, са стране поменутог села [Јериса] долази до белих литица..."[12]

За разлику од других метоха, Хиландарци у Арсеници нису имали спорова са „господаром земље". Повели су три парнице са суседима, што због стварне, што због могуће штете по своју воденицу и околну земљу. Први пут су се појавили на сидерокавсијском суду марта 1502. године, када су оптужили монахе Ватопеда да, направивши воденицу испод хиландарске, чине штету њиховом млину, винограду и ливади. Ватопеђани су тврдили да њихове кривице нема. Ипак, после сведочења „зналаца", обавезали су се да неће прекидати воду хиландарском поврtњаку, нити чинити било какву другу штету. Други спор су повели из предострожности. Неки Керим челебија, син Ахмедија, покушао је да сагради млин на истој „води" коју је користио и Хиландар, само изнад њега. Хиландарци су маја 1548. године, за сваки случај, затражили да се на суду забележи његова изјава како ће порушити свој млин ако буде било какве штете по Хиландар. Доцније, марта 1565. године, избио је неспоразум са монасима Ивирона. Они су ископали још један канал како би појачали доток воде у свој млин што се налазио изнад хиландарског. Толику количину воде хиландарски млин није могао да прихвати. Сидерокавсијски кадија је приморао Ивиронце да више не наносе штету. Припретио им је да ће морати да затрпају нови канал уколико не смање доток воде.[13]

Можда најозбиљнија опасност запретила је пре јесени 1668. године. Изгледа да је неко у потпуности оспорио поседовање чифтлика, баште и воденице што су их четири године раније Хиландарци купили од Хаџи Шабан-задеа Мехмед-аге. Монаси су искористили присуство царске ордије у солунском зимовнику да затраже султанову заштиту. Јеромонах Виктор, старац Григорије и још тројица монаха поднели су истовремено две представке: једну за чифтлик и башту, а другу за воденицу. Уследила су два хуџума солунском кадији да испита њихове наводе и забрани незаконита узнемиравања.[14] Остаје отворено питање шта је био узрок спора, ко је ометао монашки посед и како се спор на крају завршио.

Прве вести о поседу у Арсеници у турско доба падају у 1502. годину. Кроз дужу кризу посед је пролазио од краја XVI века, када је продат већи део земље, до 1664. године. Уложивши велики новац, Хиландарци су поново учврстили и знатно проширили свој метох. Он је временом толико нарастао да је, према неким проценама, током друге половине XIX века обухватао читавих 113.000 дунума (10.388 хектара), или око 35 километара у обиму!?[15] Метох и данас постоји, боље рећи, његови остаци. Средиште му је код негдашње воденице. Хиландарци га називају Каково.

бити негдашње село Палеохори, данас Палеохорион (Παλιοχώριον) (*Paysages*, 224-225; *Топографска карта Грчке*). Могуће је да је то топоним *Eski Balāẖōr* са *Карте хиландарског метоха у Какову из 1875. године*, с десне стране Аспролакоса, северно од Каковског врха.

12 АМХТ, 1/31, 2/167, 2/168, 2/169, 2/181, 2/186, 2/222, 3/225, 3/240. *Беле литице* (*Aḳ yarlar*) постоје на *Карти хиландарског метоха у Какову из 1875. године*, близу морске обале, изнад Мале Арсенице.

13 АМХТ, 1/8, 1/30, 1/42.

14 АМХТ, 12/1/16, 8/93.

15 Подаци из неколико несређених аката из Архива манастира Хиландара.

Стратон

Пре османских освајања Хиландар није имао поседе у месту Стратон (Στρατονίον/ Στρατώνιον). Прва вест о држању једне ливаде потиче тек из 1520. године.

Стратон (тур. *İstrātōn*, *İstrāṭōn*) у XVI и почетком XVII века није имао статус села, него је једноставно означаван као „место“ (*mevżīʿ*). Налазио се у синорима касабе Сидерокавсије и био је директно подређен градским органима власти. Будући на самој обали, у северном делу Јериског залива, служио је као пристаниште за потребе сидерокавсијских рудника. У име државе, као „господар земље“, за све послове с некретнинама, купопродају и пренос власништва, био је задужен емин сидерокавсијског ихтисаба, нијабета, бадухаве и Бејт ул-мала.[1]

О хиландарској ливади (*çayır*) у Стратону прву вест доноси хуџет манастира Дионисијата из јануара 1520. године. Налазила се у близини ливада Рајка, Тодора и Чарника (?), а граничила се са ливадом Дамјана, Рајичевог зета, и ливадом Велиотиса Рајича из села Извора. Поменути Изворци су тада игуману Дионисијата, уз друге некретнине, продали и своју ливаду. Тако су нови суседи Хиландараца постали монаси Дионисијата. Сасвим је могуће да је то иста она ливада што је уписана у царски катастарски дефтер у време откупа 1569. године.[2]

Поменута ливада се више не среће у изворима. Можда је продата, а можда је на неки начин повезана са следећом аквизицијом. Јула 1587. године, игуман Пајсије је од извесног Махмуда, сина Пијалеа, житеља Сидерокавсије, за 600 акчи купио зимски пашњак (*ḳışla*) и пусте њиве. Тај комад земље био је ограничен њивом Михала, ковачевог сина, Михаловим чифтликом, јавним путем што је долазио из села Сита (?) и морском обалом. Интересантно је да је куповина обављена у Истанбулу, а да је код сидерокавсијског кадије регистрована тек новембра те године. Том приликом је субаша Бекир-беше наплатио тапијску таксу од 60 акчи. Хиландарци су се обавезали да ће сваке године редовно предавати 30 акчи на име дажбине на испашу (*resm-i ḳışlaḳ*). На полеђини једног доцнијег хуџета (1616) исти пашњак је назван „планином“.[3]

Уз земљу, Махмуд им је предао и све документе које је поседовао. По свему судећи, земља је првобитно припадала неком монаху Панкрату, убијеном 1535. године. Тада је цело имање (2 повртњака, виноград, 6 њива, гумно, сењак и рало) за 500 акчи продато Ненку Марушу (?). Као власник се доцније јавља хаџи Омер из Јериса. После његове смрти, посед је новембра 1577. године пренет на Махмуда, сина Пијалеа. Иако у истим међама, земља је сва три пута другачије названа: „њиве и ливаде“, „ливада“, „пусто место“.[4]

Пашњак је сигурно био у рукама Хиландараца до 1619. године (поменут 1583, 1586, 1591?, 1616, 1619). Међутим, није забележен у изводима из дефтера начињеним 1598. и 1607. године! Ипак, извод из 1598. посебно је значајан јер даје податке којих нема на другим местима. Хиландар је тада у Стратону имао једну цркву и једну просторију/кућу (*kenīsā meʿa oda*).[5]

Када су куповали Махмудов пашњак, Хиландарци сигурно нису очекивали да ће им донети спорове чији ће трошкови премашити његову вредност. Није прошло ни годину дана, а већ се појавио извесни хаџи Абдулах, тврдећи да пашњак и њиве припадају њему и још неким лицима.

---

1 *Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 247; Zachariadou, “Ottoman Documents”, 18, 34; AMXT, 1/21, 12/37/57, 6/8, 1/62, 1/62a, 1/74, 1/75, 7/40 (регест у: Б-Б, 192/бр. 62), 2/125, 2/127в; BBA, TT 723, 1053.

2 Zachariadou, “Ottoman Documents”, 18, 34; BBA, TT 723, 1053; AMXT, 12/37/57, 6/8, 6/10. У вакуфнами је нема јер ливаде, као ни њиве, нису биле предмет увакуфљења (AMXT, 11/5).

3 AMXT, 1/74, 1/75, 2/125. Село (*ḳarye*) *Cuma* (*Sītā, Sīta, Sitā, Sita*) није могуће идентификовати према постојећим картама или изворима. Можда се некада налазило негде на рту Мармара?

4 AMXT, 1/21, 1/62, 1/62a.

5 AMXT, 7/40 (регест у: Б-Б, 192/бр. 62), 7/42 (регест у: Б-Б, 194/бр. 67), 7/42a (регест у: Б-Б, 197/бр. 76), 2/215, 2/127в, 12/12/15, 6/13.

Узнемиравао их је толико да су монаси морали да се обрате Порти и затраже заштиту својих права. Из Цариграда је октобра 1583. године упућен ферман солунском санџак-бегу и сиде-рокавсијском кадији да забране ометање поседа јер је то противно шеријату и кануну. Можда је хаџи Абдулах и одустао, али хиландарски игуман се само три године доцније опет нашао у Цариграду тражећи правду. Тада је као предводника напасника означио неког Махмуда. Маја 1586. године, игуман је успео да изради ферман, па су узнемиравања, вероватно, престала. Сељаци из суседног села Извора су, почетком 1591. године, без питања и дозволе, почели да изводе своје козе и другу стоку на неименовани хиландарски пашњак, највероватније стратонски, као најближи. Толико су се осилили да су саградили и торове. Опет су монаси кренули у Цариград. Марта 1591. године добили су ферман за сидерокавсијског кадију, а упућен је и дворски чауш Мехмед да као мубашир на лицу места испита случај. И поред царских хуџума, пашњак је остао мета истих или различитих претендената. То је свакако био разлог доласка монаха на сидерокавсијски суд 1616. године, мада непосредан повод није познат. Градски субаша Али-бег, син Абдулменана, потврдио је да они поменути пашњак држе законито и да редовно плаћају све дажбине. То је забележено у кадијске књиге. Нешто доцније, у пролеће 1619. године, чобан из Извора по име-ну Симон месец дана је напасао око 400 коза на хиландарском пашњаку. Правдао се да није нашао испашу на другом месту. Како је штета била заиста велика, сидерокавсијски кадија је пресудио да је Симон у потпуности надокнади Хиландарцима и да, уз то, плати дажбине за поменуту годину. Требало је да висину штете одреде стручни људи, изабрани на суду.[6] Та парница уједно представља последњи помен хиландарског метоха у Стратону у XVII веку.

Хиландарци су први посед у Стратону стекли тек у доба османске власти, пре 1520. године. Повест метоха може се пратити све до 1619. године. Познати извори не пружају одговор на питање шта се с њим догодило доцније.

Хуџет, 22. 7. 1582, којим Махмуд, син Пијалеа, из Сидерокавсије, продаје Хиландару пашњак у Стратону (АМХТ 1/84; дим. 42,8 x 20 цм)

6 АМХТ, 7/40 (регест у: Б-Б, 192/бр. 62), 7/42 (регест у: Б-Б, 194/бр. 67), 7/42а (регест у: Б-Б, 197/бр. 76), 2/215, 2/127в.

Извор

Није познато да је Хиландар пре доласка Османлија имао поседе у синорима села Извора. Прва вест о поседима појављује се тек 1543. године.

Село Извор (тур. *İzvor*; грч. Ἴσβορος, од 1924. године Стратоники/Στρατονίκη) налазило се у непосредној близини Сидерокавсије, такорећи у средишту рударске области. Са западне стране његови синори су излазили на Сидерокавсију (код данашње Стагире), док су са источне долазили до Стратона, пристаништа везаног за сидерокавсијске синоре. Ако не у XVI веку, онда после опадања рударског центра, изворски синори су се на југ ширили до Пијавичког потока (Аспролакоса) и граница Арсенице, тј. Јериса. Неке од изворских махала носиле су имена: Поп Лазар (*Pōp Lāzār*, 1584), Поп Пеја (*Pōp Peyā*, 1584), Папа Симо(н) (*Pāpā Şīmō*, 1618) и Свети Никола (*Ayō Niḳōlā*). Извор се налазио у Сидерокавсијској нахији, истоименом кадилуку, а у Солунском санџаку (од његовог оснивања). Како је припадао сидерокавсијском рудничком хасу, као представници „господара земље“ појављивали су се царски службеници. Једну тапију је 1618 (?) године издао емин ихтисаба (*emīn-i iḥtisāb*) Али-беше.[1]

Фебруара 1543. године, Хиландар је у Извору већ имао свој „вакуф“. Судећи по окружењу, та завештана, или можда купљена, некретнина најпре је могла бити кућа или дућан. С једне стране граничила се с дућаном Митрофана Јована, а с друге, по свој прилици, јавним путем. Истог месеца Хиландарци су се са суседом Митрофаном договорили о размени. За ливаду у Пијавици требало је да добију поменути суседни дућан с једном просторијом/кућом (*bir odasile*) и друге ливаде у пијавичком пољу. Међутим, до размене вероватно није дошло, јер је хиландарска ливада била под теретом услова вечног коришћења за манастирске потребе.[2]

Приликом откупа, јануара 1569. године, у царски катастарски дефтер забележена је само једна кућа (*ḫāne*). Необјашњиво је зашто је у вакуфнаму из марта исте године, проистеклу управо из откупа, осим једне просторије/куће (*oda*), унето и пет дућана. Посед је можда чинио целину, јер се наводи да је с две стране био ограничен мулковима Ника, сина Марка, и с једне стране мулком Боја, сина Ћирка.[3]

Током друге половине XVI века Хиландарци су знатно увећали свој посед у Извору. Што куповином, што пребијањем дугова, стекли су пет кућа различите величине са свиме што им припада, пола дућана и три винограда. Укупна вредност тих некретнина износила је 16.000 акчи. Пресек поседа у Извору дају изводи из дефтера начињени 1598. и 1607. године. У први су уписани једна кућа (*ḫāne*), један дућан и три ливаде, док је у другом цео посед сведен на једну кућу са двориштем! Та слика очигледно не одговара претходно поменутим аквизицијама, а због чега је тако, постоји мноштво претпоставки. Почетком XVII века, у време игумана Илариона, манастир је проширио метох још једном ливадом и кућом са шталом и двориштем, потрошивши укупно 5.800 акчи.[4]

Међу турским документима у Хиландару што се односе на купопродају поседа у Извору има и оних у којима манастир није поменут. Тешко је рећи да ли се поједини од њих односе на

---

1 *Топографска карта Грчке*; *Карта хиландарског метоха у Какову из 1875. године*; Θεοδωρίδης, 376; *Paysages*, 159; Zachariadou, “Ottoman Documents”, 14, 34; AMXT, 1/28, 1/35, 11/5, 6/8, 1/82, 1/85, 1/96, 12/12/15, 6/13, 2/127, 11/788, 2/197a, 2/200, 2/221; BBA, TT 723, 1053.

2 AMXT, 1/28, 1/29. О селу Пијавици вид. у следећем поглављу.

3 AMXT, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12, 11/5; BBA, TT 723, 1053.

4 AMXT, 1/28, 1/61, 1/82, 1/85, 1/102, 12/12/15, 6/13, 11/788, 6/5v1. Топоним из табеле: *Свети Илија Драгаша* вероватно се односи на цркву посвећену св. Илији, која се налазила у синорима Извора, међу виноградима (*ḳarye-i mezbūre baġātı dāḫilinde İsvetī İliye Drāġaşa'sında*). *Ужаса Драгаша* (*Ūjāsa Drāġaşa*) из претходног документа вероватно је исти топоним, само написан у до непрепознатљивости искривљеном облику (AMXT, 1/82, 1/85). Да је заиста реч о *цркви Св. Илије* (*Ayō Liye nāt kilīsā*) потврђује трећи документ из 1562 (AMXT, 1/38).

Год.	*Врста*	*Бр.*	*Прећашњи власник*	*Међе*	*Величина*	*Цена (у акчама)*
1543	*Дућан и просторија*	*1* *1*	*Митрофан Јован*	*Мулк Песикоза (?), хиландарски вакуф и јавни пут*		*Размена*
1576/1577	Кућа Дућан	1 1/2	Дука, кћер Димитрија	С две стране кућа Јучана Дајка (?), пусто место Јучани Димијогриче (?) У чаршији: Марудин дућан, Марудина кућа и, с две стране, јавни пут		6.000
1584	Приземна кућа са двориштем и плодним дрвећем Виноград	1 1	Јован Токин	У махали Поп Лазар: мулкови Тодора Јанија, Симона Параскева, Јаникија и Живка ковача Међу изворским виноградима, у Св. Илија (Ужаса?) Драгашу: виногради Феруге (?), Стојана Јанија, Магеде (?) и поток	15 дана рада	2.000
1584	Кућа, приземна и на спрат Виноград	1 2	Хутман Ђура Токин	У махали Поп Пејо: мулкови попа Хриса, Дима бојаџије, Махмуд-челебије, сина Мехмед-челебије, и јавни пут Међу изворским виноградима, у Св. Илија Драгашу: 1. виногради Митра Каралаза (?), Попа Јорга, Бојадена (?) и поток 2. с три стране виногради Павла Пејинића и јавни пут		5.000
1592	Велика кућа и мала приземна рушевна кућа са тремом	1 1	Нико Зафир	Мулкови грнчара, Сенуна (?), Јеракија (?) и јавни пут		3.000
1618(?)	Ливада	1	Ситанијо (?)	Ливаде Јерка Дуке, Шако-оглуа, Ника Мачуда-оглуа, те пут и поток	5 дунума	1.800
1611-1621(?)	Кућа, штала и двориште	1	?	У махали Свети Никола...		4.000

[АМХТ, 1/28, 1/61, 1/82, 1/85, 1/102, 11/788, 6/5v1]

историју неког од поседа које је Хиландар купио између 1576. и 1621. године, или можда још доцније у XVIII веку. Ако се већ документи налазе у манастирском Архиву, вероватно је да су многи од поседа, пре или касније, куповином или завештањем, прешли у руке Хиландараца.[5]

5 АМХТ, 1/35, 1/38, 1/53, 1/89, 1/96, 2/127, 2/200, 2/221. Топоними из друге табеле: место *Мерадаша* (*Merādeşe*) могло би бити већ помињани топоним Свети Илија Драгаша, само у искривљеном облику, поготово зато што је реч о виноградима (АМХТ, 1/96).

Купопродаје поседа у синорима Извора у којима се не види веза са Хиландаром 1559–1699

Год.	*Врста*	*Бр.*	*Пређашњи власник / нови власник*	*Међе*	*Величина*	*Цена (у акчама)*
1559	Станиште са баштом и 12 ...	1	Петри, син Јована / Бојо бербер	Мулкови Нестора Бодина, Косте, сина попа, Јерегулерде (?) и Нестора, сина Петка		2.040
1562	Виноград са пустим местом	1	Ајас, син Илијаса / Диман и Никола, синови Пеја	Код цркве Св. Илије: виногради Деваила (?) и Јована Пејина, поток и јавни пут	15 мотика	28 златника
1573	Кућа, приземна и на спрат	1	Параскева, кћер Дима (наследница мужа Димана и других) / Никола Диман	Кућа Горга ковача, Маногунче (?), пусто место и јавни пут		1.850
1589	Виноград	1	Браћа Петре, син Милча, Матија, син Љутице (?) и папа Марко / браћа Ангело, Симо и Минчо, синови Николе	У месту Мерадеше (?): виногради папа-Јорга и Манола терзије, и пусто место		2.000
1618	Приземна кућа са двориштем, лозом и плодним дрвећем	1	Пуло и Митри, синови Паладија / Атанас и Алекси, синови Панајота	У махали Папа Симо(н): мулкови Фотија, Мила Дукакија и Јове Ватаца и јавни пут		2.200
1686	Виноград са трешњом и бресквом	1	Асано, кћер Јанија / Толови (?), син Пандазија	Међу изворским виноградима: виногради Хриса Бурбула (?) и Пандазија, поток и пут	1/2 дунума	400
1699	Виноград	1	Тодори, син Дуке / Неделко, син Костатина	Међу изворским виноградима: епископски (?) и Тодоров виноград, Новачов (?) млин и јавни пут	1 дунум	200

[АМХТ, 1/35, 1/38, 1/53, 1/96, 2/127, 2/200, 2/221]

Некретнинама за које се не зна да ли су и када постале хиландарске треба додати и њиву величине два музура, 1587. године у поседу монаха манастира Искрифила (*İsḳrīfil* ?). Њива се налазила код манастира и била је са две стране омеђена потоком и пустим местом. Поп Јорго, управитељ манастира (можда цркве?), повео је и добио спор против Раја Хутмана који је њиву бесправно притежавао.[6]

Само једном, априла 1681. године, Хиландарци су водили спор због своје имовине у Извору. Пре спора, једну од њихових кућа у синору Извора чувала је калуђерица Макарија. У селу се појавила куга, па се Макарија уплашила и отишла до млина што је припадао Хрису, сину Дима. Убрзо је подлегла смртоносној болести. Хрисо је то хтео да искористи па је отишао до хиландарске куће и узео седам тулума (мешина) сира, велики казан, четири музура пшенице,

6 АМХТ, 1/89. Да ли се под именом *Искрифил* (или слично) можда крила већ помињана црква Св. Илије? На полеђини документа пише: „сѵрет за нива скиделца на бело брега“, што не доприноси објашњењу топонима.

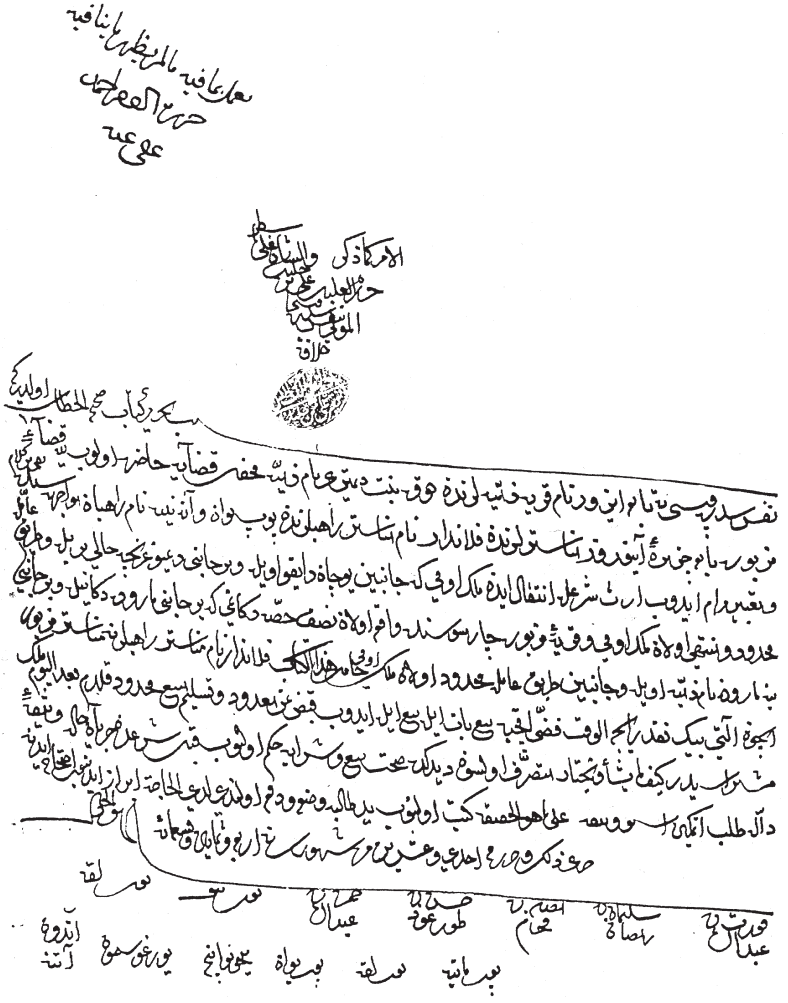

Хуџет, 1576/77, којим Дука, кћер Димитрија, продаје Хиландару кућу и половину дућана у Извору (AMXT 1/61; дим. 31,2 x 21,4 цм)

пет музура суражице, неке ствари што су припадале манастирским чобанима, калуђеричино ћебе, рубље и још неке ствари. Хиландарци су се обратили сидерокавсијском суду, захтевајући да Хрисо ствари врати. Он је признао да су кућа и ствари „манастирски вакуф“, као и да је калуђерица држала кућу у име манастира. [У документу је навод неспретан: „...познато ми је такође да је поменута калуђерица од наведених монаха...“ (*ve mezbūre ḳālūġere mezbūrūñ rāhib-lerinden oldıġı benim daḥi maʿlūmumdur*). Наравно, то никако не значи да је калуђерица *припадала* братству.] Правдао се тиме да су државни службеници од њега узели 3.000 акчи. Пресуђено је да Бејт ул-мал с тиме нема ништа и да ствари припадају манастиру.[7] После те парнице, хиландарски посед у Извору не помиње се до краја XVII века.

Метох у Извору очигледно је настао после успостављања османске власти. Иако први податак о њему пада у 1543. годину, могуће је да је постојао и знатно раније. Приходе су доносили виногради, ливаде, а поготово издавање дућана и кућа.

---

7 AMXT, 2/197a.

Пијавица

Питање настанка, развоја и нестанка села Пијавице још није разрешено. У средњовековним изворима се не помиње. У доба византијске и српске власти, Хиландар није држао никакве некретнине на простору који су синори Пијавице заузимали у XVI веку. Први познати посед јесте једна ливада завештана 1511. године, или нешто раније.

Пијавица, као село (*ḳarye*), највероватније је основана у доба процвата сидерокавсијског рударског подручја, на прелому XV и XVI столећа. Описујући област Сидерокавсије средином XVI века, чувени француски путописац Пјер Белон посебно је поменуо и Пијавицу, као планинско, изразито рударско насеље. Кроз село је протицао поток по имену Ротас, а у близини је извирала речица Пијавица (данас Аспролакос). Село Пијавица је несумњиво постојало током читавог XVI и XVII века. Не зна се када је запустело. Вероватно је пратило судбину рудника и суседне касабе Сидерокавсије, с којом је било функционално повезано. И после нестанка села, име Пијавица живело је у називу истоименог великог потока, све до првих деценија овог столећа. У османским документима Пијавица је јасно бележена као *Piyāvīçe*. Село се вероватно простирало уз саобраћајницу, северозападно од данашње Стагире. Делило је синоре са Сидерокавсијом на истоку, селима Варвара и Дрвеник на северу и Новим Селом на западу и југозападу. Пијавица је припадала Сидерокавсијској нахији и истоименом кадилуку. Била је укључена у сидерокавсијски руднички хас. У име „господара земље“, све послове око промене корисника земље, издавања тапија и наплате дажбина водили су субаше или забити села Пијавице [1619: субаша Реџеп; 1620: забит Реџеп, син Абдулаха; 1626: субаша Али; 1649: забит Нури челебија; 1670: забит Сидерокавсије (!?) Абдурахман]. Само једном, 1566. године, у тој улози појављује се спахија Махмуд, син Абдулаха.[1]

Први посед, једну велику ливаду (*çayır*), Хиландару је „за живота и здраве памети“ завештала Ђура, кћер Бралета (?) и супруга Петра из Пијавице. Када је Ђура умрла, хиландарски монах Петрон замолио је њеног сина Димитрија и кћер Мару да потврде завештање. То је учињено средином јула 1511. године на сидерокавсијском суду. Тиме су се Хиландарци обезбедили од могућег потраживања ливаде као дела наследства. Као одредница за положај увакуфљене ливаде била је 1511. године довољна само „близина Саруџине ливаде“, док су 1543. дате пуне међе: ливаде Милета Боје и Николе Павка, хришћанско („неверничко“) гробље и јавни пут. Записи на полеђини оба хуџета говоре да се ливада налазила „на Крсту“, што вероватно има везе с поменутим гробљем. Та ливада је фебруара 1543. године замењена за две ливаде Митрофана Јована у пијавичком пољу и његов дућан с још једном просторијом у Извору. Међутим, изгледа да је већ месец дана касније Мара, кћер ктиторке Ђуре, оспорила размену, тврдећи да је ливада завештана уз услов да не буде замењена и да се сено користи за прехрану манастирске стоке. Пошто су Хиландарци њену изјаву потврдили на суду, размена вероватно није остварена.[2]

Једну ливаду Хиландарци су купили фебруара 1566. године за 400 акчи од тадашњег власника Салих-челебије, хаџи Синановог сина. Налазила се међу пијавичким ливадама, омеђена

---

1 *Paysages*, 228; *Царска карта Румелије*; *Карта Турске*; *Топографска карта Грчке*; *Наблюдения*, 137, 151, 153; AMXT, 1/12, 1/28, 1/29, 1/43, 12/37/57, 11/5, 1/56, 1/104, 2/128, 2/136, 2/137, 2/149, 2/182, 2/193, 2/194, 2/195; BBA, TT 723, 1053. Село *Варвара* (Βαρβάρα, тур. *Vārvāra*) и данас постоји под истим именом (*Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 131; AMXT, 2/193, 2/194, 2/195). Село (1616: *ḳarye*) или место (1626: *mevżiʿ*) *Дрвеник* (тур. *Drevenīk*/*Dırvenīk*) данас не постоји. У XVII веку (1616-1670) постојало је насеље са својим синорима, али је нејасно да ли је и када имало статус села. Топоним Δρεβενικος сачуван је у подручју југозападно од села Варваре. Још западније, према Стану, данас протиче истоимени поток, први пут поменут 1621. године (Τερβενίκου) (*Топографска карта Грчке*; AMXT, 2/123, 2/124, 2/136, 2/137, 2/148, 8/74, 2/151, 2/193, 2/194, 2/195; Mošin in Sovre, 44).

2 AMXT, 1/12, 1/28, 1/29.

ливадом Јусуф-челебије, потоком, путем и Јучановом (?) ливадом. И она је некада припадала Митрофану. Међе се разликују од међа двеју Митрофанових ливада намењених размени 1543. године. Прва је тада била ограничена ливадама Даваша (?) и Јована и јавним путем, а друга, ливадама Искендера и Јоргија Балија (?) и јавним путем.[3]

Приликом откупа, почетком 1569. године, у царски дефтер су убележене две ливаде, што би ишло у прилог претпоставци да 1543. размена није обављена. Оно што чуди јесте то што се подаци из дефтера не слажу с подацима из вакуфнаме, сачињене само два месеца доцније, марта 1569. године, управо на основу резултата откупа. У вакуфнаму су ушла два дућана у Пијавици. Необјашњиво је зашто их нема и у дефтеру, где би свакако морали да буду забележени. О дућанима више нема никаквог трага у документима. Штавише, у наредним изводима из османских пописних дефтера, из 1598. и 1607, међу бројним хиландарским поседима у околини више се не могу пронаћи ни познате ливаде у Пијавици. У том раздобљу Хиландарци, изгледа, нису држали никакве некретнине у синорима села Пијавице.[4]

Највреднији посед Хиландарци су стекли лета 1620. године. Од сељака Пијавице откупили су велики заједнички сеоски пашњак за 8.300 акчи. Његова граница је била одређена на следећи начин:

> „...од Светог Илије долази до шуме [?], затим долази до Раскарнице [?], затим доњим широким путем долази до Чален(ој)а [?], затим долази до Кебуришта [?] и Жеренона [?], затим долази до Копачке Беделиште [?], затим до Папалијине њиве, затим долази до Старог точка и Сувог потока [1670: шуме], затим до великог камена и синора Дрвеника...“

Педесет година доцније, због тог пашњака је поведена парница са житељима суседног села Варваре. Неколицина сељана тврдила је да се у границама пашњака налази и „нешто њихове земље“. Међутим, када су их децембра 1670. године Хиландарци извели пред кадију, захтевајући да покажу та места и докажу власништво, они то нису могли. Шта се све дешавало током суђења није познато, али само два дана пошто су им права судски потврђена, монаси су опет морали да се појаве пред сидерокавсијским кадијом. Као да су житељи Варваре напрасно пронашли доказе и сведоке. Исти кадија тада је донео сасвим супротну одлуку! Ради поравнања, да би задржали пашњак у целости, Хиландарци су морали да исплате тужиоцима 6.000 акчи. Било је још претендената на овај огромни пашњак и још суђења, негде око 1694. године.[5]

Двадесетих година XVII века житеље Пијавице је, изгледа, притисла озбиљна беда. Осим поменутог огромног пашњака, Хиландарцима су у лето 1626. продали још један летњи пашњак (*yayla*), процењен на 3.000 акчи. У тапији је наглашено да су то учинили како би платили харач. Пашњак звани Свети Илија (*Ayō Lī*!) био је омеђен ливадом Назми Махмуда, белим каменом, поседом (?) кадије Хашима и другим летњим пашњаком манастира Хиландара.[6]

---

3 АМХТ, 1/28, 1/43. На полеђини другог документа пише: „хоџет од Салиха за ливада Митрофанова у Пијавици“.

4 ВВА, ТТ 723, 1053; АМХТ, 12/37/57, 6/8, 6/10, 11/5, 12/12/15, 6/13.

5 АМХТ, 2/137, 2/136, 2/193, 2/194, 2/195. Од топонима поменутих у опису границе, осим *Дрвеника*, могуће је идентификовати *Светог Илију* и *Суви поток*. *Свети Илија* (*İsfetliye, İstefleye, İsteфle, Ayōliye*), врх на око километар северно од Новог Села, и данас је познат под тим именом (Проф. Ηλιας). *Суви поток* (*Ḳuru dere*) могао би бити истоимени данашњи Ξηρόλακκος, јужно од села Варваре. У документима из 1670. уместо њега стоји „шума“. Треба имати у виду да то може бити и грешка направљена при доцнијем преписивању границе: само је реч „поток“ испуштена („суви“ и „шума“ пишу се на исти начин. „Шума“ што се 1620. наводи после Св. Илије два пута је написана као *ḳoruya'ya varınca*!? О топонимима *Раскерница* (*Rāsḳerniçā*), *Чалено(је)* (*Çālenō/ye*), *Кебуриште* (*Kebūriṣte*), *Жеренон* (*Jerenōn*), *Копачка Беделиште* (*Kōpāçḳā Preliṣte*/*Bedeliṣte*) не може се рећи ни да ли су добро прочитани (*исто*; АМХТ, 2/149; *Топографска карта Грчке*). На полеђини хуџета АМХТ, 2/136 стоји запис: „...како се судисмо паки трећи пут са срећом“. Једна од доцнијих овера на хуџету припада наибу Абдулбакију, сину Ибрахима, познатом из хуџета издатог 1694. године (АМХТ, 12/7/3).

Пре 1639. године монаси су стекли и једну ливаду од 10 дунума. На основу тога што је више од десет година била пуста, бар према тврђењу забита Нури-челебије, у лето 1649. године пренета је на извесног Мусли-челебију, сина Курта, за 1.000 акчи. Чим су за то чули, монаси су затражили ливаду назад. Успели су да је поврате, али су Мусли-челебији морали да исплате 500 акчи, као свој део судске нагодбе. Хиландарци су је звали Назли Мехмедовом ливадом, вероватно по некадашњем власнику. Тада је била ограничена ливадама Нури-челебије и Хусеин--баше и, са две стране, јавним путем. По називу ливаде забележеном на полеђини документа – „Назли Мехмедова", могло би се претпоставити да се на њу односе тапија и хуџет из 1619. године, у којима се Хиландар не помиње. Тада је Осман, син Али-бега, за 2.000 акчи продао Мехмеду (Шаху), сину Ахмеда, из Сидерокавсије, једну ливаду од 15 дунума. Ипак, наведене међе то ничим не потврђују: ливада Кејван-оглуа Худавердија, поток и, с две стране, планина, по свој прилици врх Св. Илије.[7]

Међу османским документима манастира Хиландара постоји још један акт о купопродаји веће ливаде у синорима Пијавице из кога се не види никаква веза са манастиром. Халил челебија, син Хизира Балија из Сидерокавсије, продао је 1575. године Рајку Хутману из Извора за 1.700 акчи ливаду ограничену ливадом Руса Думка (?), потоком, с две стране путем и ливадом коџа Митра.[8] Ко зна када је Хиландар дошао у посед те ливаде и колико је она власника претходно променила.

Поседи Хиландара у синорима села Пијавице могу се пратити од 1511. године до краја XVII века. Изгледа да је прекид постојао само на прелому XVI и XVII века, ако се до краја може веровати поменутим изводима из дефтера.

6 АМХТ, 2/149.

7 АМХТ, 2/182, 2/128, 2/130.

8 АМХТ, 1/56.

Ново Село

У повести хиландарских метоха одељак о Новом Селу отвара се тек у XVI веку. У средњем веку се за тај простор не везује никакав посед.

Ново Село је носило своје словенско име све до пред крај XIX века. Од тада се користи његово и данас званично име са истим значењем, али на грчком језику: Νεοχώριον. Током вишевековне османске власти у употреби су били словенски (у османским документима: *Noƒōsel*, *Nōvosel*, *Nōvasel*, *Novōselō*; у грчким документима: Νοβοσέλο, Νεβοσελο) и, чешће, турски облик имена, опет са истим значењем (*Yeñi Köy*, *Yeñiç*, *Ḳarye-i Cedīd*, *Cedīd nām ḳarye*). Између 1585. и 1587. године имало је 53 регистроване хришћанске куће. Број се није много променио ни једно столеће доцније: 1666–1678. убележена је 41 рударска кућа. Синори Новог Села прости-рали су се између синора Палеохорија, Стана, неко време можда Дрвеника, и Пијавице. Припа-дало је Сидерокавсијској нахији и истоименом кадилуку. Ново Село је било укључено у сидеро-кавсијски руднички хас, с тим што је било везано за мукату Јериског хаса. Послове око купо-продаје некретнина, издавања тапија и прикупљања дажбина водили су емини Јериског хаса (1552: Мустафа, 1587: Хаџи, 1594: Махмуд чауш).[1]

Први познати приложник из Новог Села био је извесни Јорго, син Ралија (?). Он је крајем јануара 1519. године из свог мулк-поседа издвојио 26 кошница и даровао их (или завештао) Хиландару, тачније, према шеријатским прописима, „хришћанима који припадају манастиру и њиховим гостима“. Напоменуто је да „производ“ (мед) треба трошити за исхрану у манастиру. Кошнице су се у време увакуфљења налазиле у месту (*mevżī*–) Скридил (*İskrītīl* ?), што не значи да су тамо и остале. Можда су их монаси пребацили на неки свој други посед. То је једно од ретких увакуфљења у корист Хиландара које је баш као такво званично регистровано код османског шеријатског суда.[2]

После даривања кошница, у синорима Новог Села дуго се ништа није дешавало. Ништа није регистровано ни у доба откупа 1569. године.[3]

Тек 7. јануара 1578, представници Хиландара купили су прву ливаду (*çayır*). Николи Филурицији, поповском сину, исплатили су 1.000 акчи. Ту исту ливаду (или можда већу?) Никола је купио 1566. године за 2.000 акчи. Како је Ново Село припадало брдском типу села у њему су преовлађивали пашњаци. То је одредило и врсту поседа. Од 1578. године хиландарски посед се полако ширио све док током прве половине наредног века није обухватио велики део новосел-ских ливада. Из наведених међа види се да су монаси при куповини бирали углавном оне лива-де што су се наслањале на хиландарске. Заокружујући посед, до 1640. године дали су 179.250 акчи. Сума је можда превисока, али то је због тога што су два, или чак три пута, морали да пла-те за, по свему судећи, исти летњи пашњак: 1621, 1628. и 1640. године. Међе наведене у различи-тим документима толико су сличне да изгледа готово невероватно да је постојао још

---

1 Θεοδωρίδης, 403; *Paysages*, 218; Krüger, 390, 800; *Топографска карта Грчке*; Гроздановa, 305 (*Йеникьой* у вилајету Сидерокавсије 1666–1678. погрешно је идентификовала са данашњим селом *Критя*); АМХТ, 6/9, 12/37/10, 1/9, 1/44, 1/63, 1/69, 1/70, 1/76, 1/83, 1/86, 7/43 (регест у: Б-Б, 194/бр. 68), 1/90. 1/91, 1/100, 1/104, 12/12/15, 12/7/5, 2/123, 2/124, 2/138, 2/147, 2/148, 8/74, 2/150, 8/75, 8/76, 8/77, 2/151, 2/152, 2/153, 8/91. *Палеохори* (тур. *Pālīḥōrī*; данас Παλιοχώριον) налази се југозападно, а *Станос* (Στανός, тур. *İstān*) северозападно од Новог Села (*Топографска карта Грчке*, АМХТ, 1/104, 2/150, 2/153). О *Дрвенику* вид. у претходном поглављу, нап. 1.

2 АМХТ, 12/37/10. Топоним *Скридил* (?) није познат. На полеђини документа пише: „хожет за пчеларија у Скридле“.

3 АМХТ, 12/37/57, 6/8, 6/10, 11/5; ВВА, ТТ 723, 1053.

један сличан пашњак. Реч је о огромном спорном пашњаку што га је заједнички држала сва раја Новог Села. Тај пашњак је временом прозван „Хиландарски чаир“. Поред ливада, монаси су између 1583. и 1609. године стекли и четири куће са окућницама у Новом Селу, вредне 8.600 акчи. Међу њима се истицала једноспратна кућа Јорга, сина Вука (?), са шталом, двориштем и баштом, процењена на читавих 5.000 акчи. И куће су биле у низу, бар три, једна до друге. Све аквизиције покривене су купопродајним уговорима. Међутим, треба имати на уму да су се иза неких од њих вероватно крила завештања.[4]

Према изводу из царског пописног дефтера написаном у пролеће 1598. године, Хиландар је у Новом Селу држао три ливаде, виноград, башту и три куће. Убележено стање скоро потпуно потврђује оно што се зна на основу друге грађе (вид. табелу). Једино винограду нигде нема трага. Међутим, у наредном изводу из дефтера, из 1607, у Новом Селу не постоје никакви поседи! Питање је колико он одражава право стање ствари. Објашњење би једним делом могло лежати у задуживању код извесног Сулејман-бега, сина Абдулменана, из Сидерокавсије. Вероватно између 1598. и 1607. године, монаси су од њега позајмили 8.000 акчи, давши му у залог ливаду и летњи пашњак (*yaylaḳ*) између Новог Села и Дрвеника. Документ о залогу су саставили својеручно на грчком или српском језику и оверили манастирским печатом. То је Сулејману било довољно. Хиландарци су дуг вратили тек у пролеће 1616. године. Наследници преминулог Сулејмана су им тада вратили ливаду и пашњак, али не и документ о залогу, који су у међувремену изгубили. Због тога је Сулејманова супруга и наследница, Фатма, кћер Мустафе, својом изјавом обавезала суд да одбије евентуалне тужиоце који би покушали да на основу накнадно пронађеног документа оспоре монашки посед.[5]

На хиландарским пашњацима пасли су биволи, и то црни биволи (*ḳara ṣıġır*). О козама и овцама, такође распрострањеним на том делу Халкидике, нема помена. Биволе су чували чобани, сигурно већином из самог Новог Села. Они су ту на пашу изводили и сеоску стоку, на шта су имали право према уговору о продаји сеоског пашњака Хиландару 1621. године.[6]

Постоји могућност да су се монаси једанпут, 1635. године, жалили на поступке државних службеника који су скупљали дажбине. Ферман је тражен првенствено због злоупотреба на комитиском метоху, али је на захтев монаха додато да се односи и на новоселске пашњаке. Могуће је да у Новом Селу није било изнуђивања, и да је то урађено само предострожности ради. За биволе је била прописана дажбина од три акче по грлу, док је дажбина за сено (*resm-i otlaḳ*) зависила од величине пашњака.[7]

Хиландарски пашњаци су оспоравани готово од тренутка кад су стечени. Издвајају се два кључна спора, оба вођена са локалним муслиманима, претендентима на монашке ливаде. Скоро три године пошто су Хиландарци од Николе Филурицијe купили своју прву ливаду, браћа Абдулазиз и Емирулах из Сидерокавсије, синови Мустафе, покренули су парницу тврдећи да је ливада њихова. Вероватно им је као основа за спор послужила њихова ливада на истом потезу званом Ра(в)ништe, иначе сумећна хиландарској. Браћа су јуна 1580. оптужила монахе

---

4 AMXT, 1/63, 1/76, 1/83, 1/86, 1/90, 1/91, 1/100, 12/7/5, 2/138, 2/147, 2/148, 2/151, 2/152, 2/153; Mošin in Sovre, 43-45; *Chilandar* 1911, бр. 166. Приликом навођења међа помињу се многи топоними, од којих се само неки могу идентификовати. О *Дрвеничком потоку* и селу *Варвара* вид. поглавље *Пијавица*, нап. 1. О узвишењу *Св. Илија* уп. поглавље *Пијавица*, нап. 5. Међутим, може бити да је реч и о другом узвишењу с истим именом, *Св. Илија* (Προφ. Ηλιας), што се налази око 5 км западно од Новог Села, а североисточно од Арнеје. Иако ниже, изгледа да је значајније, јер је убележено на османској и британској карти (*İliyā tepesi*). *Река* би могла бити оно што је данас Ποταμιό, а што је некад називано *Лариковски поток* (*Lārīḳova deresi*). „Раликовске њиве“ су поменуте у међама. *Раликова* (*Rālīḳova*), изврнуто од *Ларигова/Ларикова*, јесте велико село западно од Палеохорија, 1928. преименовано у *Арнеја* (Αρνεία) (*Топограф-ска карта Грчке*; *Царска карта Румелије*; *Карта Турске*; *Paysages*, 183; Krüger, 51, 770).

5 AMXT, 12/12/15, 6/13, 2/123, 2/124.

6 AMXT, 1/69, 1/70, 2/148, 8/74, 2/150, 8/75, 8/76, 2/151; Mošin in Sovre, 43-45; *Chilandar* 1911, бр. 166.

7 AMXT, 8/91.

да доводе своје биволе на „њихову“ земљу и да су ту чак изградили мандру (тор). Затражили су да им се то забрани, јер омета испашу њихових бивола. Игуман Пајсије је кадији поднео темесуђ о куповини ливаде као доказ о законитом поседовању. Браћа су признала да немају никакве писмене потврде, али су успела да за две-три недеље одгоде пресуду, тврдећи да имају сведоке. У тражењу лажних сведока време им је истекло и сидерокавсијски кадија је ливаду оставио у поседу Хиландара. Браћа нису била задовољна резултатом процеса, па су неки дан касније, 14. јула 1580, предвече, упала на ливаду, растерала биволе, пребила хиландарске чобане и запалила мандру. Тор и целокупна имовина су изгорели, а монасима није било дозвољено да се приближе свом поседу. Хиландарци су тврдили да укупна штета износи преко 3.000-4.000 акчи јер су изгорели: мандра, а у њој 4 тулума (мешине) сира, један тулум масла, 2 товара (*ḥiml*) брашна (имеђу 260 и 600 кг), један товар (*yük*) соли, 2 монашке расе, 4 монашке кошуље, 5 чобанских ћебади, капа и кошуља, једно велико ћебе за покривање, један шатор од кострети, 300 акчи готовине, 10 џакова, један музур боба, један музур сочива, 3 пара бисага, 5 торби и чобанске капе од љубичасте чоје. Већ сутрадан, Хиландарци су се обратили сидерокавсијском кадији, а на суд је дошао и један од браће, Емирулах челебија. Он је одлучно порекао сваку везу с паљевином, али је и даље, једнако одлучно, тврдио да је ливада његова. Међутим, на крају је

Поседи стечени у синорима Новог Села 1578–1640

Год.	*Врста*	*Бр.*	*Прећашњи власник*	*Међе*	*Величина*	*Цена (у акчама)*
1578	Ливада	1	Никола Филурицијa, син попа	У месту Ра(в)ништe: омеђена ливадама Петра Стоја и Тодора Стамада, потоком и планином		1.000
1583	Приземна кућа са баштом и плодним дрвећем	1	Пејо, син Котечеџара (?), и његов син Галатион	С једне стране кућа Пројка Токина и са три стране јавни пут		1.000
1584	Ливада (летњи пашњак)	1	Абдулазиз челебија, син Мустафе	Прекопута Новог Села: омеђена планином, хиландарском ливадом и с две стране јавним путем		1.650
1585	Кућа са плодним дрвећем	1	Јерина, кћер Дуке	С две стране хиландарска чифтличка кућа, јавни пут и поток		1.100
1587	Ливаде	3	1. Кесара, кћер Јорга 2. Нико Токин 3. Папа Нестор	Ливаде Петра Токина, Пројка Токина и Милка Папа-Јеракија и поток. Све три су у низу	20 дунума	2.400 или 2.500
1592	Кућа на спрат, са шталом, двориштем и, у близини, баштом са плодним дрвећем	1	Јорго, син Вука (?)	Куће Тодора, сина Пеја, и Павка, хиландарски мулк и кућа Митра, сина Стаја		5.000
1609	Приземна кућа са баштом и ливадом	1	Стати, син Јанија	С две стране мулкови Ника и Јове Статија и с једне стране јавни пут		1.500

1621	Мезре (летњи пашњак)	1	Сви житељи Новог Села	Од реке путем до хиландарске ливаде, опет путем до воде Сопотула, опет путем до крушака, опет путем до оштре воде (?), па до гробља, онда до Дрвеничке реке, од ње до њиве Андрије из Варваре, па до Кумановеза (?), затим до беле стене, па до ливаде Св. Илије и до чесме Новосељана		11.000
				Поток, Мехмед-бегов млин, Кејванова ливада, иде путем за Стан, од букве до Јованове њиве, јавни пут, од Краша (?) до цркве и Мехмед-бегова чесма		15.000
				Обала реке, Мехмед-бегов млин, јавним путем до крушке на врху брда села Стан, долази до воде у месту Дрвеник, бели камен на њиви Јована Андрије, два камена с десне стране цркве што се налази на планини и две чесме у близини поменуте реке		15.000
				Синори села Стан, Пијавица и Палеохори		
1621	Ливада	1	Јова, син Стоја	Хиландарска ливада, Михова ливада, планина и пут што иде ка селу Стан	4 дунума	1.100
1628	Летњи пашњак	1	Сви житељи Новог села	Папазова њива, чесма Миха Јанија, ливада Мехмед-челебије Кејван-задеа, пут за Раликову, Дрвенички поток, Абацијев [..?], од раликовских њива до крушке, Андријина њива, бели камен на путу, од Св. Илије еминова шикара		98.000
1628	Летњи пашњак	1	Мехмед челебија, син Абдулбаки-челебије (Хаџи Шабан-заде)	Синори Палеохорија, Стана и Пијавице		25.000
1640	Пашњак	1	Сви житељи Новог Села	Од реке путем до хиландарске ливаде, опет путем до воде Сирпотура, опет путем до крушака, опет путем до оштре воде (?), па до гробља (?), онда до Дрвеничке реке, од ње до њиве Андрије из Варваре, па до Кумановеза (?), затим до беле стене, па до ливаде Св. Илије и до чесме Новосељана		35.000

[AMXT, 1/63, 1/76, 1/83, 1/86, 1/90, 1/91, 1/100, 12/7/5, 2/138, 2/147, 2/148, 2/151, 2/152, 2/153; Mošin in Sovre, 43-45; *Chilandar* 1911, бр. 166]

ипак био судски приморан да призна како је то хиландарска, купљена, имовина и да се обавеже да је неће ометати. О евентуалној накнади штете нема података. Спор је, чини се, тада завршен. Неколико година доцније чак су и трговали. У лето 1584. године, други брат, Абдулазиз, продао је Хиландарцима сумећну породичну ливаду – летњи пашњак.[8]

Сада је та друга ливада постала предмет спора. Хиландарце је почео да узнемирава извесни хришћанин Фило са својим друговима. У пролеће 1586. монаси су заштиту морали да потраже чак на Порти. Уследио је ферман сидерокавсијском кадији и упади су вероватно престали, јер о њима више нема других вести.[9]

Најозбиљнији проблеми искрсли су око највреднијег поседа: летњег пашњака купљеног маја 1621. године. Судећи по међама, пашњак, или „мезре“, „планина“, „пуста шума“, „земља“, како је још називан, обухватао је заиста огромну територију северно од Новог Села, између синора Пијавице, Дрвеника, Стана, Ларикове и Палеохорија. Ту територију су за испашу заједнички користили сви сељаци из Новог Села. Хиландарцима су је продали само зато што нису имали довољно новца за исплату харача. Куповину, а потом и спор, прати више недоумица и отворених питања. Прво се поставља питање цене 1621. године: у званичним османским документима стоји 15.000 акчи, док је у акту јериског епископа Самуила, састављеном због исте продаје, убележено свега 11.000 акчи. Затим, због чега је неколико пута, 1621, 1628 и 1640, продавана по свему судећи иста земља? И који су то разлози навели Хиландарце да дају толики новац за пашњак, а да истовремено допусте житељима Новог Села да и они ту напасају своју стоку? Какву корист су од тога имали? На крају, целој суми треба додати још 25.000 акчи плаћених за летњи пашњак Мехмед-челебији, сину покојног Абдулбакија, из моћне локалне породице Хаџи Шабан-заде. Пре него што је припао Мехмед-челебији, пашњак је држала његова мајка Хајруниса, преудата за Муин Мехмед-ефендију. Његов пашњак је одређен крајње сумарним границама (синори Стана, Пијавице и Палеохорија), које би, тако наведене, свакако могле обухватати продати сеоски пашњак, ако не у потпуности, онда највећим делом. Штавише, пашњак је у баш тим границама, у време спора са Хајрунисом 1627. године, називан „Хиландарски чаир“! Да све буде још интересантније, тај Мехмедов пашњак је 1594. године добијен за свега 1.000 акчи! Разлика у цени је огромна и тешко се може објаснити тиме што је пашњак 1594. могао бити купљен на повлашћен начин (емин хаса је био из исте породице).

Први наговештај предстојећих спорова, у јесен 1625. године, био је захтев за издавање хуџета којим је требало потврдити веродостојност и актуелност постојеће хиландарске тапије. Почетком јуна следеће године Хиландарци су опет дошли пред сидерокавсијског кадију и у присуству више житеља Новог Села отворено оптужили Муин Мехмед-ефендију да их узнемирава и онемогућава коришћење пашњака. Новосељани су потврдили хиландарска права. Муин Мехмед ефендија није поднео задовољавајуће доказе о својим правима, па му је забрањено да даље омета монахе. Међутим, он се није обазирао на пресуду. Следећи корак који су монаси предузели био је одлазак у Цариград и подношење молбе Царском дивану да Муина Мехмеда присили да поступа према важећим документима. У пролеће 1627. године издејствовали су хућум, и то за солунског мулу, који је надређен сидерокавсијском кадији. Наређено му је да још једном испита цео случај, па ако је све онако како су монаси навели у жалби, да забрани Муину Мехмеду да их на било који начин омета. Султанска заповест није окончала спор. Крајем маја исте године, уместо Хиландараца, као тужитељи појавили су се житељи Новог Села. Пред везиром Кенан-пашом, који је тада спроводио истраге и заводио ред по Румелији, сељаци су оптужили Муина Мехмеда да им брани да напасају сопствену стоку на сеоским пашњацима. А за то, како кажу, није имао потребе јер он и чланови његове породице имају своје ливаде и другу земљу у Новом Селу. Судећи по наклоности Кенан-паше и његовој пресуди, Муин Мехмед се очигледно добро припремио за то суочавање. Одлучно је одбацио оптужбе рекавши да ни

8 АМХТ, 1/63, 1/69, 1/70, 11/793, 1/83.

9 АМХТ, 7/43 (регест у: Б-Б, 194/бр. 68).

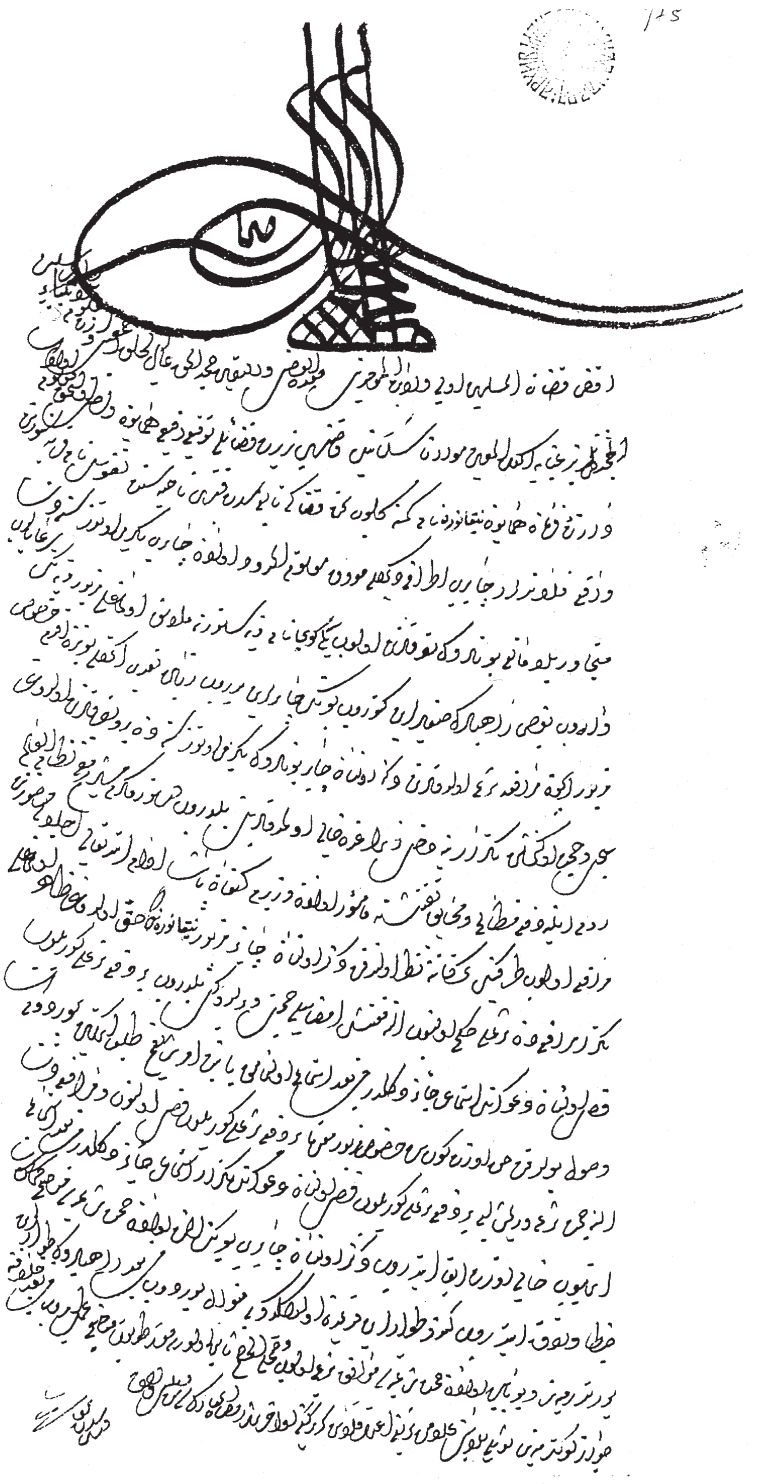

Ферман, 26. 5 – 4. 6. 1627 – наредба солунском кадији да испита жалбу Хиландараца поводом коришћења хиландарског пашњака од стране житеља Новог Села (АМХТ, 8/75; дим. 57,1 x 20,9 цм)

он ни неко од његових никад нису ометали сељаке на ливадама његове породице, а камоли на сеоским пашњацима. Тада је прешао у противнапад, додавши да су сељаци ти који су кренули путем преваре. По његовим речима, они су *два пута* (према сачуваним документима, до 1627, само једном!) покушали да Хиландарцима продају не сеоски пашњак него онај који још од 1594. године припада његовој жени Хајруниси. Познат је као „Хиландарски чаир", а простирао се између Стана, Пијавице и Палеохорија. Тапију која је гласила на пашњак у поменутим међама он је заиста имао. (Зашто је онда није поднео на претходним суђењима?) Осим тапије, Мехмед је пронашао муслиманске сведоке да потврде истинитост његових речи. Донета је пресуда да Хиландарци не смеју ометати Хајрунисин пашњак, а да Новосељани могу слободно на њему да напасају своје биволе. Током јуна Кенан-паша је Хајруниси издејствовао и султанску заповест издату у солунском зимовнику. Њоме је Новосељанима изричито забрањено да на „њеном" пашњаку напасају хиландарску стоку. Оно што збуњује јесте постојање још једне султанске заповести, издате у међувремену (крајем маја) у сидерокавсијском зимовнику. Заповест има готово истоветан текст као и она којом се одговара на Хајрунисину жалбу. Међутим, гласи на извесног Никанора! Ниједан други Никанор није познат изузев монаха старца Никанора, једног од хиландарских опуномоћеника, чије се име више пута помиње током спора. Апсурдно би било да се и он жалио како му Новосељани наносе штету напасајући монашке биволе на његовој ливади! Пошто хућум не личи на фалсификат, његово постојање се можда може објаснити веома напетом игром иза судске сцене, мада је свака претпоставка преурањена. Хиландарци су спор наставили у пролеће 1628. године, отишавши право у Цариград. Објаснили су да их Муин Мехмед овог пута омета на основу заповести везира Кенан-паше која је противна стварном стању ствари. Уследио је ферман солунском кадији да још једном темељно испита случај, прегледа хиландарске документе (тапију, хуџете и ранију царску заповест), па ако је све онако како су монаси представили, да спречи Мехмеда да их омета, а његову заповест да „одложи". Изгледа да је солунски кадија решио да прекине сваку даљу расправу. Заједно са сидеро-кавсијским кадијом убрзо је наметнуо помирење, које је, како се чини, ипак највише оштетило Хиландар. Већ крајем јуна 1628. године, Новосељани и монаси склопили су нови уговор о продаји сеоског пашњака у готово истим границама као 1621. године (вид. табелу). Једино што је његова вредност увећана више од шест пута! Поред тога, истога дана, Хиландарци су дали још 25.000 акчи за Хајрунисин пашњак. Да ли је Хајруниса у међувремену преминула, тек пашњак је продао њен син Мехмед челебија, син Абдулбакија и пасторак Муин Мехмед-ефен-дије. Таквим решењем Хиландарци јесу постали неспорни држаоци огромне области погодне за испашу, али по коју цену? Ако је то било коначно решење, како онда објаснити десетак година доцније (1640) склопљен уговор Новосељана и Хиландараца о продаји истог пашњака за 35.000 акчи? Уговор је сачињен на грчком језику пред Теофаном, епископом Ардамерије, Јериса и Свете Горе. То је уједно последња вест о великом новоселском пашњаку. Један велики процес тиме је био завршен. Нажалост, није могао бити довољно објашњен. Иза њега је остало много отворених питања.[10]

Прва вест која Хиландар везује за Ново Село пада у 1519. годину. Међутим прву праву некретнину стекао је тек 1578. године. Временом је посед проширван, некад уз много муке све док у првој половини XVII века није заузео велики део новоселских пашњака. После 1640. године нема вести о поседу, што не значи да он није постојао.

10 АМХТ, 1/104, 2/147, 2/148, 8/74, 2/150, 8/75, 8/76, 8/77, 2/151, 2/152, 2/153; Mošin in Sovre, 43-45; *Chilandar* 1911, бр. 166. О породици Хаџи Шабан-заде вид. у поглављу *Арсеница*.

Солун, Каламарија и Касандра

Солун – Карвија – Уч Ев – Каландра и Мавровол – Пластар – Папастати

Солун

Повест хиландарског метоха у Солуну у доба византијске власти подробно је истражена. Оснивање прве келије, посвећене св. Ђорђу, приписује се још Светом Сави. Краљ Милутин је ту келију обновио око 1316. године, када је вероватно добила посвету св. Тројици, која се јавља у познијим изворима. Тада, или мало доцније, краљ Милутин је Хиландару даровао и важан манастир Св. Јерусалима у солунској четврти Св. Парамон. У надлежности хиландарског метоха налазиле су се и остале некретнине у разним деловима града: зграде у четврти Св. Мине, које им је 1314. уступио Јован Каравас, те више зграда и земљиште величине једног модија, купљено око 1316. године у четврти Св. Парамон.[1]

После средине XIV века губи се сваки траг хиландарском метоху у Солуну. Нема никаквих вести о томе да ли су Хиландарци ишта поседовали у Солуну пред турско освајање града 1430, и даље, током читавог XV и великог дела XVI века. Пописни дефтер и хиландарска вакуфнама, састављени после откупа 1569. године, као веома поуздани извори, сведоче да у самом Солуну није било манастирских некретнина.[2]

Прве некретнине купили су тек децембра 1590. године. Интересантан је начин на који су до њих дошли. Најпре су априла те године, игуман Арсеније, јеромонах Григорије, старац Теофан и јеромонах Сава позајмили извесном хаџи Шуејбу, сину Ибрахима, 10.000 акчи с годишњом каматом од 16%. Шуејб се обавезао да ће им за шест месеци вратити 10.800 акчи. Као осигурање да ће дуг вратити, заложио је своје некретнине у махали Акче Месџид (*Aḳçe Mescid*). Уз то, враћање дуга јамчили су кројачи Серго, син Сим(он)а (*Serġō veled-i Şīmō*), и Андрија, син Ламба. Како позајмљивање с каматом, иако законски дозвољено, није било строго у духу исламске вере, у уговору је приказано да су Хиландарци купили те некретнине. Тако је обезбеђено морално покриће. Ова врста уговора, иначе нимало ретка, разликује се од класичне

---

1 *Chilandar* 1998, 61-62; Живојиновић, *Историја*, 215; иста, "The Houses of Hilandar in Thessalonike during the Fourteenth Century", *Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, I, New York 1993, 465-472; иста, „Солунски метох манастира Хиландара", *ЗРВИ* XXXVII (1998) 111-119; С. Кисас, „Српски средњовековни споменици у Солуну", *Зограф* 11 (1980) 30-34, 41.

2 AMXT, 11/5; BBA, TT 723, 1053; као и изводи из дефтера AMXT, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12. Арх. С. Ненадовић је написао да се хиландарска црква Св. Саве у Солуну помиње у XVI веку (С. Ненадовић, „Архитектура Хиландара – цркве и параклиси", *ХЗ* 3 (1974) 192), али пошто није навео извор, а такав извор, по свему судећи, не постоји, његова тврдња се мора сматрати неоснованом.

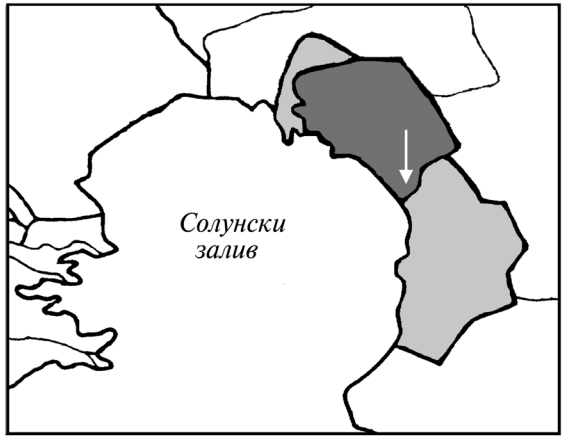

1

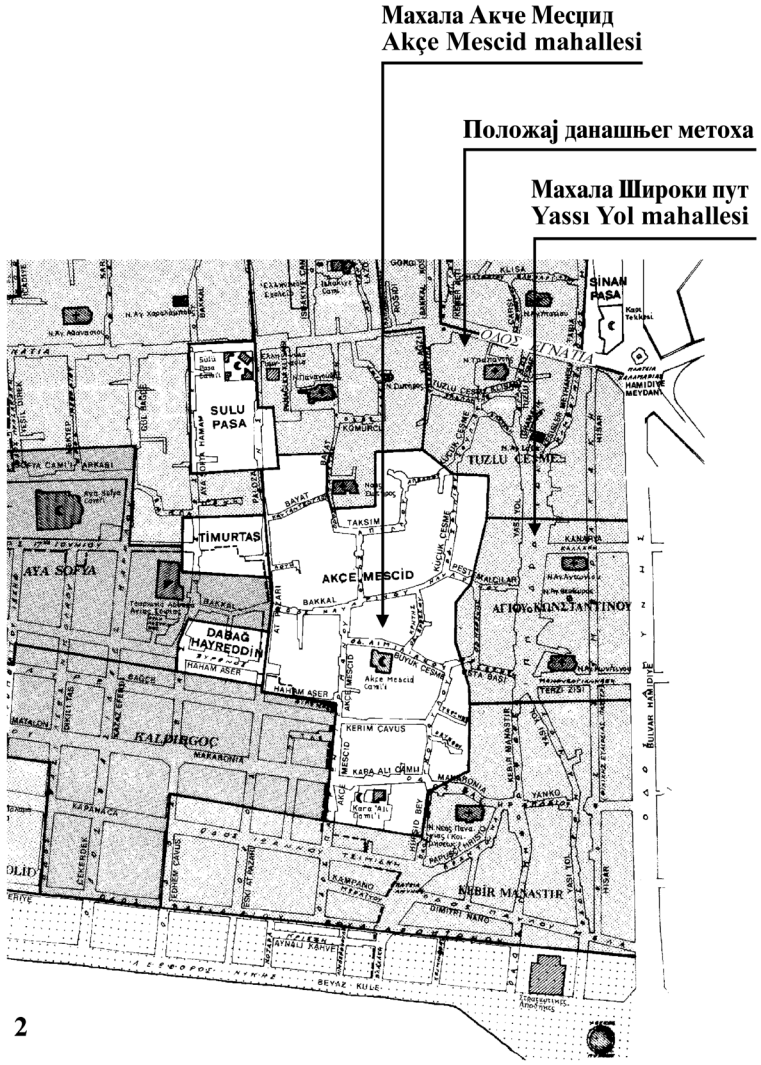

2

ХИЛАНДАРСКИ МЕТОХ У СОЛУНУ (16-17. ВЕК)

1 – Приближан положај хиландарских поседа
2 – Приближан положај махала Акче Месџид и Широки пут и данашњег метоха на исечку карте В. Димитријадиса „Солун с почетка 20. века“ (Β. Δημητριάδης, Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουκοκρατίας 1430–1912, Θεσσαλονίκη 1983)

продаје по томе што се у тексту упозорава да је реч о „продаји с правом опозива“ (*beyʿ bi-l-vefā*).[3] У децембру, када је рок истекао, поменути Шуејб је уместо новца Хиландарцима предао свој посед. Да би се преузимање поседа заоденуло у правну форму, код солунског кадије је сачињен уговор, овога пута о „одсечној неопозивој продаји“ (*beyʿ-i bāt-i ḳaṭʿı*) за 10.800 акчи. Хаџи Шуејба је приликом предаје некретнина заступао његов унук Али, син Сулејмана.[4]

Уз некретнине, како је то већ било уобичајено, Хиландарци су од Шуејба добили и све пратеће документе, доказе о власништву. У њима је сачувана цела историја поседа још од 1501. године. Први познати власник био је казанџија Исхак, син Абдулаха. Он је 1501. године имање продао Махмуду, сину Абдулаха, за 2.000 акчи. Потом је имање доспело у руке Шамије, кћери Касима, која га је 1515. године за 1.000 акчи продала Дилбери (можда је грешка, требало би: Дилнувази), кћери Абдулаха. После смрти Махмуда, сина Абдулаха (вероватно оног поменутог 1501), 1528. године, његова жена Дилнуваз и кћер Шахи продале су посед Аристену (?) Конакију (*Alīstenō Ḳōnaḳa*) за 3.600 акчи. Ту је, изгледа, било неких спорова, јер се Јусуф, син Мусе, а брат по мајци поменуте Шахи, 1540. године морао одрећи свих потраживања у вези с тим поседом. Имање је наследио Аристенов син Ангело, који га је 1583, ради позајмице, дао у залог вакуфу Ашика Мехмеда. Ангело је дуг очигледно вратио, али је априла 1590. ипак решио да прода посед за 10.000 акчи, и то, сада већ познатом, хаџи Шуејбу, сину Ибрахима. Само неколико дана доцније, Шуејб је нови посед дао у залог за позајмицу.[5] Овај пример одлично показује како су у Архив Хиландара стигли многи турски документи чији садржај на први поглед нема никакве везе с манастиром.

Када су га Хиландарци преузели, посед се састојао од три приземне куће, пећи, бунара и вењака винове лозе. Био је омеђен мулковним поседима (кућама) ткача Исхака, сина Мехмеда, и тупавог (*Ḫiyārī*, краставџије?) Христодула, повртњаком и јавним путем. Исти састав и међе убележени су и у уговор о позајмици сачињен током друге половине априла 1590. године. Међутим, у хуџету о продаји, тада Ангеловог, поседа Шуејбу, састављеном свега неколико дана пре тога, уместо вењака лозе убележени су башта и двориште, док је међа с једне стране, уместо повртњака, била Тодорова кућа. Исто стоји и у Ангеловом документу о позајмици из 1583. године.[6] Јасно је да се граница и састав у неколико дана нису изменили, већ се прецизно уношење података те врсте у уговор није сматрало најважнијим. Знатно ранији хуџети, из 1501. и 1515, сведоче да су куће биле зимске (*şitevī ev*), што значи да су биле саграђене од солидног

---

3 Сачувана су два готово истоветна уговора под истим датумом (АМХТ, 12/27/2, 12/27/3). Разна тумачења Курана углавном забрањују камату. Међутим, како се показала неопходним инструментом у развоју привреде, још у рано време исламске историје смишљени су начини да се она легализује. Ханефитска школа, преовлађујућа у Османском царству, дозвољавала је такозвано „законито заобилажење шеријата“ (*ḥīle-i şerʿiyye*), иако је то несумњиво негирање шеријата. У Османском царству, давање новца с интересом било је законски дозвољено. Султанским заповестима ограничавана је (понекад?) висина камате. Ферманом Мехмеда III из 1601. године забрањена је камата виша од 15% (АМХТ, 8/59), мада је почетком XVII века у Кајсерији (Анадолија), према судским сицилима, најчешће износила 20%. Уговори попут овог (типа *beyʿ bi-l-īstiġlāl* или *beyʿ bi-l-vefā*) нису били неопходни. Нимало ретки, чак ни међу улемом, нису били уговори у којима се отворено говори о камати (*N. Çağatay,* “*Ribā and Interest Concept and Banking in the Ottoman Empire*”*, Studia Islamica* 32 (1970) 53-68; Суческа, „Вакуфски кредити“, 343-379; Jennings, “Loans and Credit”, 183-191).

4 АМХТ, 12/27/4 (сачуван само на фотографији, чија је сигнатура: 6/К/4).

5 АМХТ, 1/6, 1/9а, 1/18а (*Altiō bin Tōnāḳa*), 1/26б (*Alitenō Ḳōnāḳa, Aliṣenō*), 1/81а (*Angelō veled-i Alīstenō Ḳōnāḳa*), 1/96а (*Angelō veled-i Aṣetiyō*), 12/27/2, 12/27/3. Аристеново (?) име је очигледно задавало муке турским писарима.

6 АМХТ, 12/27/4, 12/27/3, 12/27/2, 1/96а, 1/81а. Знатно пре тога, 1540, па и 1528. године, две куће су биле у одличном стању, док је једна била склона рушењу. Међу су чинили мулкови Исхака и Хизира и јавни пут (АМХТ, 1/26б, 1/18а). Границу су 1501. и 1515. године означавале друге куће првог власника, казанџије Исхака, сина Абдулаха, мулкови казанџије Хајрудина и хришћанина Јанија (Јанасија !) и јавни пут (АМХТ, 1/6, 1/9а).

материјала. Тада су, поред осталог, уз куће били уписани још нужник (*ḳadem ḫānesi*) и дрвеће.[7]

У изводу из дефтера, сачињеном маја 1598. године, који не припада типским изводима преписиваним после откупа (1569), него одражава затечено стање, убележени су „двориште и просторија/кућа (*oda*)“ у самом Солуну.[8] Ако се тај пода-так односи на посед у махали Акче Месџид куп-љен 1590. године, што је врло вероватно, поставља се питање шта се у међувремену десило с другим двема кућама.

Следећи пут, Хиландарци су некретнине купили од извесног Омер-бега, сина Абдулаха, крајем маја 1622. године. За 14.000 акчи манастир је постао власник три приземне куће, бунара и дворишта с плодним и неплодним дрвећем у махали Широки пут (*Yaṣṣı Yol*). Братство су приликом куповине заступали Никифор, син Стојка, јеромонаси Иларион, Страти (*İştrātī*), Т(е)одор и старац Никифор. Посед се налазио у близини већ постојећег метоха (ако су куће купљене 1590. још биле у њиховом власништву), јер је махала Широки пут била суседна махали Акче Месџид. Тачне границе поседа биле су: мулк хришћанке Стамате, приватни пут и, са две стране, јавни пут.[9]

Као у претходном случају, Хиландарци су уз посед добили документе које су претходни власници сачували. Први познати власник, Димо, син Тодора (други пут именован као Димо, син Дима!), негде пре 1584. године дао је исте некретнине у залог вакуфу Мустафа-бега Евреносија за 1.500 акчи дуга. Потом их је јануара 1584. године продао Манолу, сину Николе, за 6.000 акчи. Пошто је два месеца доцније вратио дуг вакуфу, уговор о залогу је поништен. По Маноловој смрти посед су наследили његови потомци, син Шанако (?) (*Şanāḳō*?) и кћер Зафира (*Zāfīre*). Они су крајем децембра 1619. године одлучили да га продају Згуру (*Uzġūrō*), сину Николе, за 15.000 акчи. Дан после куповине, Згуро је посед дао у залог заду-живши се код вакуфа шејх ул-кура Осман-ефендије за 10.000 акчи са 15% камате. Тачно три године доцније, што указује на то да је вероватан разлог дуг, Згуро је имање продао поменутом Омеру, сину Абдулаха, за 12.500 акчи.

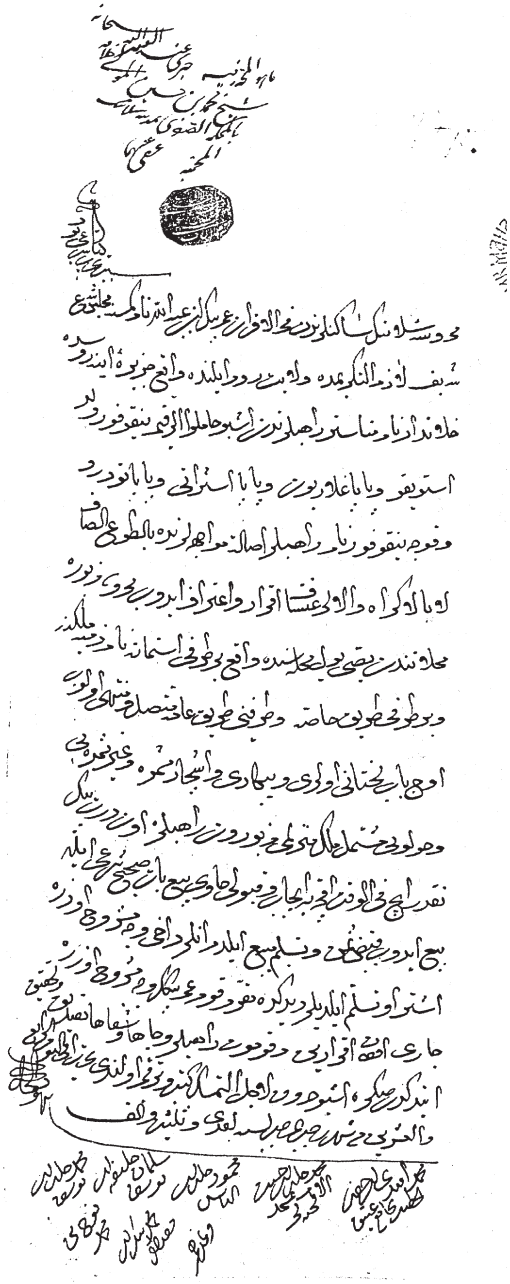

Хуџет, 25. 5. 1622, којим Омер-бег, син Абдулаха, продаје Хиландару три куће у солунској махала Широки пут за 14.000 акчи (AMXT, 12/27/5; дим. 42,5 x 15 цм)

7 AMXT, 1/6, 1/9a.
8 AMXT, 12/12/15.
9 AMXT, 12/27/5.

После шест месеци, крајем маја 1622, посед је већ био у рукама хиландарских калуђера.[10] Кратка повест ових кућа изложена је како би се видело да су оне заиста купљене тек 1622. године, што искључује прет-поставку о могућем континуитету у поседовању још од византијских времена. Поред тога, поме-нути документи унеколико допуњују податке из купопродајног уговора. Из њих сазнајемо да су куће биле „зимске“ (1584), да су осим њих у дворишту постојали још трем (*ḫayāṭ*), нужник (1584) и пећ (1619). Под плодородним дрвећем мислило се на смокву и дуд (1584). Ни међе нису увек биле исте. Само пола године пре куповине, као међе су наведени мулкови Тодора и Новака и, са две стране, јавни пут. Пре тога, 1619, у року од два дана, наведене су потпуно различите границе: најпре, мулкови Тавил Мехмед-бега, Омера, сина Абдулаха, и папуџије Манола, а потом, дан касније, само један посед, солара Тодора, и, са три стране, јавни пут.[11] Пошто је несумњиво реч о истом поседу, може се закључити једино то да су међе поменуте у хуџетима биле само оквирне, као и у случају поседа у махали Акче Месџид.

После 1622. године хиландарски метох у Солуну помиње се још само једном. Пред крај XVII века, док је Бечки рат још трајао, солунски митрополит Игњатије посегнуо је за оставштином хиландарског монаха умрлог у њиховом солунском *конаку*. На то није имао никаквог права, јер су монаси поседовали царске заповести да имовина умрлих монаха припада њима, а не Бејт ул-малу или митрополиту. Игњатије је, иначе, био познат по изнуђивању новца преко прописане границе, о чему сведоче жалбе солунске раје. Хиландарци су поднели представку Порти и султан је јуна 1698. упутио заповест везиру у чијој је надлежности био Солунски санџак и солунском кадији да митрополиту забране да тим поводом даље узнемирава монахе.[12]

Суседне махале Акче Месџид и Широки пут налазиле су се, грубо речено, у југоисточном делу негдашњег Солуна, јужно од данашње улице Егнатија, а западно од источних градских зидина. Махала Акче Месџид је прецизно лоцирана: њено језгро је било на средини данашње улице Палеон Патрон Герману, код Трга Наварину. Широки пут до сада није био регистрован као посебна махала: знало се да је то улица која је захватала простор негдашњег хиподрома, сужавајући се у данашњу улицу Роману. Претпоставља се да је та улица пролазила кроз три махале: Тузлу Чешме, Аја Костантин и Кебир Манастир.[13] Хиландарски турски акти несумњиво показују да је, бар између 1584. и 1622. године, постојала и засебна махала под именом Широки пут. Међутим, они не дају одговор на питање који простор је махала заузимала.

Хиландарски метох у Солуну са црквицом посвећеном Светом Сави познат је од XIX века. И данас постоји у улици Камвунион бр. 1, мада не у истој згради. Улица Широки пут је некад почињала баш на том месту. Сасвим је могуће да је данашњи метох израстао управо на простору поседа купљеног 1622. године, или у његовој непосредној близини. Иако у доку-ментима нигде нема помена о црквици, она је вероватно постојала, бар у неком скромном виду. С обзиром на то да је хиландарски средњовековни метох могао бити у непосредној близини, сас-вим је могуће да су монаси, ако су метох некада изгубили (између средине XIV века и 1590/1622. године), сачували живо сећање на њега и место где се налазио. Толико живо да су се, намерно купивши посед на истом месту, после можда више од два столећа на крају ту вратили. Ако је тако, заиста се може рећи, како се претпостављало и пре проналажења турских докумената, да средиште метоха, захваљујући непоколебљивој вољи монаха, живи на истом месту од оснивања до данашњег дана, макар с огромним прекидом.

---

10 АМХТ, 12/27/1, 1/82а, 2/127а, 2/127б, 2/139а, 12/27/5.

11 *Исто*. Међе су 1584. чинили посед Фатме, кћери Абдулаха, с једне стране и са три стране јавни пут (АМХТ, 12/27/1, 1/82а).

12 АМХТ, 8/97. Раја је подносила жалбе 1697. и 1715. године (Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης, Ἱστορικὰ ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α΄. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης *1695–1912*, Θεσσαλονίκη 1952, 37-38, 125-126). Игњатије је био митрополит Солуна од 1696. до 1727. године, вид. Βασδραβέλλης, Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, 20-21; L. Petit, “Les Évêques de Thessalonique”, *Échos d’Orient* V, V (Avril 1902) 213-214. О наслеђивању, вид. поглавље *Опште и посебне повластице*.

13 Β. Δημητριάδης, Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατ τὴν ποχὴ τῆς τουρκοκρατίας *1430–1912*, Θεσσαλονίκη 1983, 60-63, 143.

Карвија

Пре 1321. године Хиландару су дарована села Кричани (Κριτζιανά, **Кричаны**) и Кумуцулу (Κουμουτζούλου, **Акоумоуцоуль**), а уз њих и Контостефанова земља од 500 модија. Поседи су потврђивани више пута, 1321, 1348. и 1351. године, с тим што се у последњој потврди, цара Јована V, помиње и земља неког Пунгија. Нема докумената који би објаснили шта се догодило с тим хиландарским метосима. Зна се да је део Кричана пре 1530. постао метох манастира Св. Анастазије. Села су доцније ишчезла, али је њихова локација приближно утврђена. Иако су се оба села налазила веома близу синора Карвије, ништа не указује на то да би се потоњи карвијски чифтлик на било који начин могао повезати с њима. Ипак, могућу везу треба имати на уму. Слично је и с каламаријским селом Лигноном (Λιγνόν), потврђеним Хиландару 1365. године. Топоним је ишчезао и не може се ни приближно убицирати. Један прилично позан српски летопис доноси вест да је Мара Бранковић од цара Мурата „испросила“ земљу „код Солуна позаради читлука монастирем“. Даље се додаје да су ту исту земљу светогорски манастири држали и у време када је летопис писан. Вест је прилично неодређена, а Марина богата ктиторска делатност, великим делом расветљена, не везује се за саму каламаријску обалу.[1]

Село Карвија, данас Неа Силата (Νέα Σίλατα), налази се североисточно од Неа Каликратије, неколико километара од морске обале. Средином XIII столећа било је метох Велике Лавре. Почетком XV века Велика Лавра је половину метоха морала да препусти фиску. Половину поседа је задржала, као и још неке баште, винограде и воденице.[2]

Постојање великог хиландарског метоха у синорима села Карвије поуздано је потврђено тек октобра 1593. године. Да је постојао крајем XV и почетком XVI века, метох би свакако био придружен групи највећих хиландарских метоха за које су 1481. године установљене повластице плаћања дажбина одсеком. Није сачуван ниједан акт који би указао на то како су Хиландарци дошли у посед тако великог чифтлика. Зна се само за две њиве купљене пре тог датума. Једну, непознате величине, купили су од Ксенофонта 1586, а другу, за само 500 акчи, од субаше Ахмеда, сина Алија, 1591. године.[3] Сасвим је сигурно да се од те две њиве није могао направити посед од 60 чифтова! Уз то, оне су могле бити везане за метох у суседном селу Уч Ев, тада већ купљеном од Ксенофонта.

Пошто се не може успоставити континуитет са претходним, преосманским хиландарским поседима, поставља се питање када су монаси стекли метох у Карвији. Посед на Каламарији се не помиње ни у царском катастарском дефтеру ни у вакуфнами из доба откупа 1569. године.[4] Да је тада био у њиховим рукама, монаси би га, као највећи и за манастир најзначајнији, сигурно откупили. Из тога се може закључити да је куповина чифтлика обављена у раздобљу од 1569. до 1593. године.

---

1 *Chilandar* 1911, бр. 60, 61, 70, 71, 138, 149, 150; *Chilandar* 1915, бр. 38; J. Lefort, *Villages de Macédoine. Notices historiques et topographiques sur la Macédoine orientale au Moyen Age.* 1. *La Chalcidique occidentale*, Paris 1982, 83-84, 87-88, 93; Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Ср. Карловци 1927, 228; Ћук, „Царица Мара“.

2 Lefort, *Villages*, 77-80; *Actes de Lavra*, IV, 92-93, 99-105, бр. 161, 162, 165. У византијско доба име није увек било писано на исти начин (Καρβέα, Καρβέως, Καρβαῖοι). Каламаријску Карвију не треба мешати са селом сличног имена (Καρβέα) на Касандри (Θεοδωρίδης, 380-381; Lefort, *Villages*, 77; *Actes de Lavra*, IV, 128-129).

3 АМХТ, 12/12/32, 12/12/27, 1/99.

4 ВВА, ТТ 723, 1053; АМХТ, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12, 11/5.

Метох у Карвији означаван је на различите начине. Најчешће је називан: *Хиландарски метох* (*Ḳilāndar metōḥi*), *Метох по имену Хиландар* (*Filandār nām metōḥ*), па и пуним правилним именом *Метох манастира Хиландара* (*Filāndār manastırınıñ metōḥi*).[5] По једанпут, 1611. и 1634. године, убележен је као *Нови Хиландар* (*Hīlāndar-i Cedīd*) и *Нови метох* (*Yeñi metōḥ*), вероватно да би се разликовао од *Старог метоха* у Уч Еву.[6] Исти метох треба препознавати и под именом које потиче од назива шире области: *Калокампо метох* (*Ḳālōḳānbō metōḥi*), како је забележено 1627. и 1643. године.[7] Упоредо са тим називима, од 1633. године у документима се све чешће среће и као *Бугарски метох* (*Būlġār metōḥi, Būlġar nām metōḥ*). Од 1668. па све до 1920. готово да се једино тако и звао. Порекло имена није разјашњено. Хиландар је у то доба био манастир изразито српског карактера, иако је у њему могло бити и монаха пореклом из бугарских крајева.[8]

До оснивања Солунског санџака (између 1530. и 1536), Карвија је, као и цео Солунски и Каламаријски вилајет, била у саставу Паша (Једренског) санџака. Нема сумње да је Карвија припала Каламаријској нахији одмах по њеном успостављању. До XVIII века остала је у оквиру исте нахије. Налазила се под судско-управном јурисдикцијом солунског кадије и њему подређеног наиба Каламарије.[9]

Синори Карвије (у хиландарским турским документима: *Ḳārviye, Ḳārviyye, Ḳarviye*), током XVI и XVII века, излазили су на морску обалу са јужне стране, са западне на синоре села Уч Ев (Јени Кеј) и села (метоха) Ајос Павлос, а са северозападне, вероватно, на синоре села Ћулахли. У синорима Карвије сигурно су били настањени јуручки џемати Дуберлу и Дервишли, а срећу се и припадници других џемата (Кенер Али, Ментешели, Сати Насух, Ел-хаџ Уманлу), који су ту притежавали њиве. У непосредној околини био је и џемат Цигана. Некада суседно село Гена (*Ġenā*) није у то доба, бар око 1610. године, имало тај статус, већ се помиње само као место (*mevżi*ᶜ) у атару Карвије. Приморска равница у границама Карвије у то доба је припадала широком појасу обрадиве земље, познатом под именом Калокампо, што се од Карвије простирао на исток све до села Катакали.[10] Због тога је и хиландарски метох каткад називан тим именом.

Поред хиландарског чифтлика, синорима Карвије је припадао и чифтлик каламаријског манастира Св. Анастазије. Уз већ поменути метох манастира Св. Павла, на карвијске синоре су

---

5 AMXT, 12/12/52, 12/12/44, 12/12/8, 12/12/42, 12/12/62, 12/12/39, 12/12/59, 12/12/16, 12/12/58, 2/182a, 2/187.

6 AMXT, 12/12/45, 12/12/41.

7 Запис из 1627. на штампаном *Октоиху петогласнику* (1574), о томе како је игуман Иларион ову књигу „оправио“ и дао метоху **Калшкапво** (?) (по читању Д. Медаковића, „Старе штампане књиге“, бр. 38, у: *Каталог*, 283); AMXT, 2/178a.

8 AMXT, 12/12/9, 2/178, 8/92 (регест у: Бошков, „Јуруците“, 66), 2/183, 12/12/57, 2/191, 2/192. Постоји и један обрачун из 1693. за *Бугарски манастир* (AMXT, 2/218), што би такође могло да се односи на *Бугарски метох*. За назив у XVIII веку уп. читав низ докумената из фасцикле AMXT, 12/12. В. Бошков је сматрао да се назив *Бугарски метох* усталио због тога што су на метоху били насељени монаси Бугари (Бошков, „Турски документи“, 444). Тек 1920. године званично је добио ново име, *Српски метох* (Μετό-χιον Σερβικον) (*Paysage*, 192). После тога су га звали и *Метох Свети Никола*, према цркви посвећеној овом свецу (*Paysages*, 192; Lefort, *Villages*, карта 10; Krüger, 329).

9. О области Каламарије у XV веку вид. Zachariadou, “Otoman Documents”, 19-20. Припадност Солунском кадилуку и Каламаријској нахији, као и надлежност солунског кадије и каламаријског наиба потврђене су на више места између 1578. и 1668. године (AMXT, 1/66, 12/12/27, 12/12/15, 12/12/50, 12/12/1, 12/12/48, 12/12/30, 12/12/3 итд., све до последњег документа у коме се помиње, 2/192).

10 AMXT, 1/66, 12/12/2, 12/12/29, 12/12/34, 12/12/31, 12/12/48, 12/12/30, 12/12/47, 12/12/25, 12/12/46, 12/12/8, 12/12/9, 12/12/42, 12/12/16, 12/12/58, 8/52, 2/178, 2/178a. О Јуруцима вид. *Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler,* 264, затим, V. Dimitriadis, “The Yurüks in Central and Western Macedonia”, *Етногенеза на Јуруците и нивното населување на Балканот*, материјали од Тркалезната маса одржана во Скопје на 17 и 18 ноември 1983, Скопје 1986, 9-15, као и Бошков, „Јуруците“. Село *Гена* данас не постоји. Ово је најдоцнији помен топонима (вид. Lefort, *Villages*, 66-68). О *Калокампу* (некада *Дијаволокампу*) вид. J. Lefort, “De Bolbos à la plaine du Diable”, *Travaux et Mémoires* 7 (1979) 470-488; Lefort, *Villages*, 57-58.

излазили, а можда су их делимично и захватали, чифтлици Велике Лавре и Ивирона (Караманski чифтлик).[11]

У време пописа 1478/79, село Карвија се састојало од свега пет кућа, а приход је убирао тимарлија Мехмед. Доцније, 1510/11. године, султан је дозволио Хадум Јакуб-паши да га увакуфи за издржавање своје џамије у Солуну. Јакуб-паша је био високи државни достојанственик у доба владавине Бајазита II. Управљао је Босанским санџаком, Румелијским беглер-беглуком и на крају је, 1497. године, постављен за везира. Није сазидао нову џамију него је само преобратио постојећу хришћанску цркву. Питање је да ли су приходи од Карвије били једини приходи из којих се издржавала џамија. Мада извори не помињу друга села, у (само) једном хуџету ипак стоји: „у синорима села Карвије, једног од увакуфљених села покојног Јакуб-паше“ (*merḥūm Yaʿḳūb Pāşā'nuñ ḳurā-yi mevḳūfesinden Ḳarīviye nām ḳarye sinōrunda*). Око 1530/31, Карвија је већ била напредно вакуфско село од 168 кућа (157 хришћанских) које је давало 19.550 акчи прихода. Тада се уз име Карвија користило и име *Марова* (*Mārōva*?). Према једном дефтеру џизје из 1632/33, Карвија је имала 76 хришћанских кућа.[12]

У време када су Хиландарци у њему оснивали свој велики метох (између 1569. и 1593), Карвија је била вакуфско село и то је остала, изгледа, током читаве турске власти (до 1814. сигурно). Функцију „господара земље“ (*ṣāḥib-i arż*) над читавим селом, што значи и над хиландарским метохом, вршила је вакуфска управа. У њено име, готово искључиво су наступале мутевелије. Они су Хиландарцима давали сагласност за куповину нове земље, оверавали тапије и наплаћивали дажбине. Колико се може видети из хиландарских докумената, службу мутевелије обављали су: Халил (1578), Али-бег (1609–1630), Мехмед (1633), Али челебија (1634–1637), Ибрахим-бег (1637), Мехмед (1641, 1649) и Ахмед челебија, син Јусуфа (1659). Некада су и вакуфске субаше издавале тапије: Хасан (1586) и Мустафа (1591, 1594), а једном се потписао и неки Ахмед-чауш (1619). Назир вакуфа 1609. године био је Мустафа-бег.[13]

Основни хиландарски посед у Карвији називан је у званичним документима *метохом* или *чифтликом*. Како је наведено у худуднами из 1593. године, био је величине 60 чифтова. По класичном обрасцу (1 чифт = 60–150 дунума) то би износило између 3.600 и 9.000 дунума, тј. приближно између 331 и 827 хектара. Ако би се следио пример поседа у Здравику, где је чифт износио 233 дунума, величина би могла достићи читавих 13.980 дунума, тј. 1.285 хектара! Осим њива, посед је чинило и 27 дунума винограда. Међутим, већ 1607. године у пописни катастарски дефтер убележено је свега 7 дунума винограда. Ако се претпостави да је било и пашњака, као и земље непогодне за обраду, метох је тада могао заузимати и већу територију. Архиепископ

---

11 АМХТ, 1/66, 12/12/32, 12/12/8, 12/12/35, 12/12/9, 2/183, 12/12/57. О манастиру Св. Анастазије и његовим метосима вид. Lefort, *Villages*, 88, 152-153, карте 2, 10, 13. У вакуфнаму Лавре је 1569. уписан један чифтлик на Каламарији, и то у селу Аја Марина, источно од Карвије, вид. Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης, Δύο ἀνέκδοτα τουρκικά ἔγγραφα προερχόμενα κ τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους Λαύρας καὶ Βατοπεδίου, Μακεδονικά 12 (1972) 289. У дефтеру: BBA, TT 723, 1057 име села није читљиво. Што се ивиронског чифтлика тиче, реч је несумњиво о поседу Св. Тројица, који је припадао метоху у Като Волвосу (*Vorvos*) (Lefort, "De Bolbos", 478, 485; Lefort, *Villages*, 166-167; *Actes d'Iviron,* IV, 31, 33, где су искоришћени подаци из дефтера: BBA, TT 723, 1056).

12 Lefort, *Villages*, 77-78 (подаци из BBA, TT 7); *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı*, 459 (аутор га је прочитао као *Ḳārvene*); V. Dimitriades, "Ottoman Chalkidiki: an Area in Transition", *Continuity*, 47 (и он је погрешио протумачио име села као *Карвуно*. Не помињући изворе, каже да су, осим Карвије, увакуфљена још четири мала муслиманска села на Каламарији!); *Турски извори за българската история*, VII, съставили и коментирали Ст. Андреев, Асп. Велков, Е. Грозданова, П. Груевски, Стр. Димитров, М. Калицин, М. Михайлова-Мръвкарова, Извори за българската история, XXVI, София 1986, 353 (ни Ст. Андреев, који је превео дефтер новооткривених кућа за вилајет Солун и кадилук Јенице Вардар из 1632/33, није добро прочитао име села; код њега је *Карона*); АМХТ, 2/183.

13 АМХТ, 1/66, 12/12/27, 1/99, 12/12/52, 12/12/1, 12/1248, 12/12/36, 12/12/30, 12/12/3, 12/12/38, 112/12/47, 2/12/46, 12/12/4, 12/12/7, 12/12/5, 12/12/8, 12/12/43, 12/12/35, 12/12/9, 12/12/42, 12/12/62, 12/12/39, 12/12/59, 12/12/58, 2/187, 12/12/54.

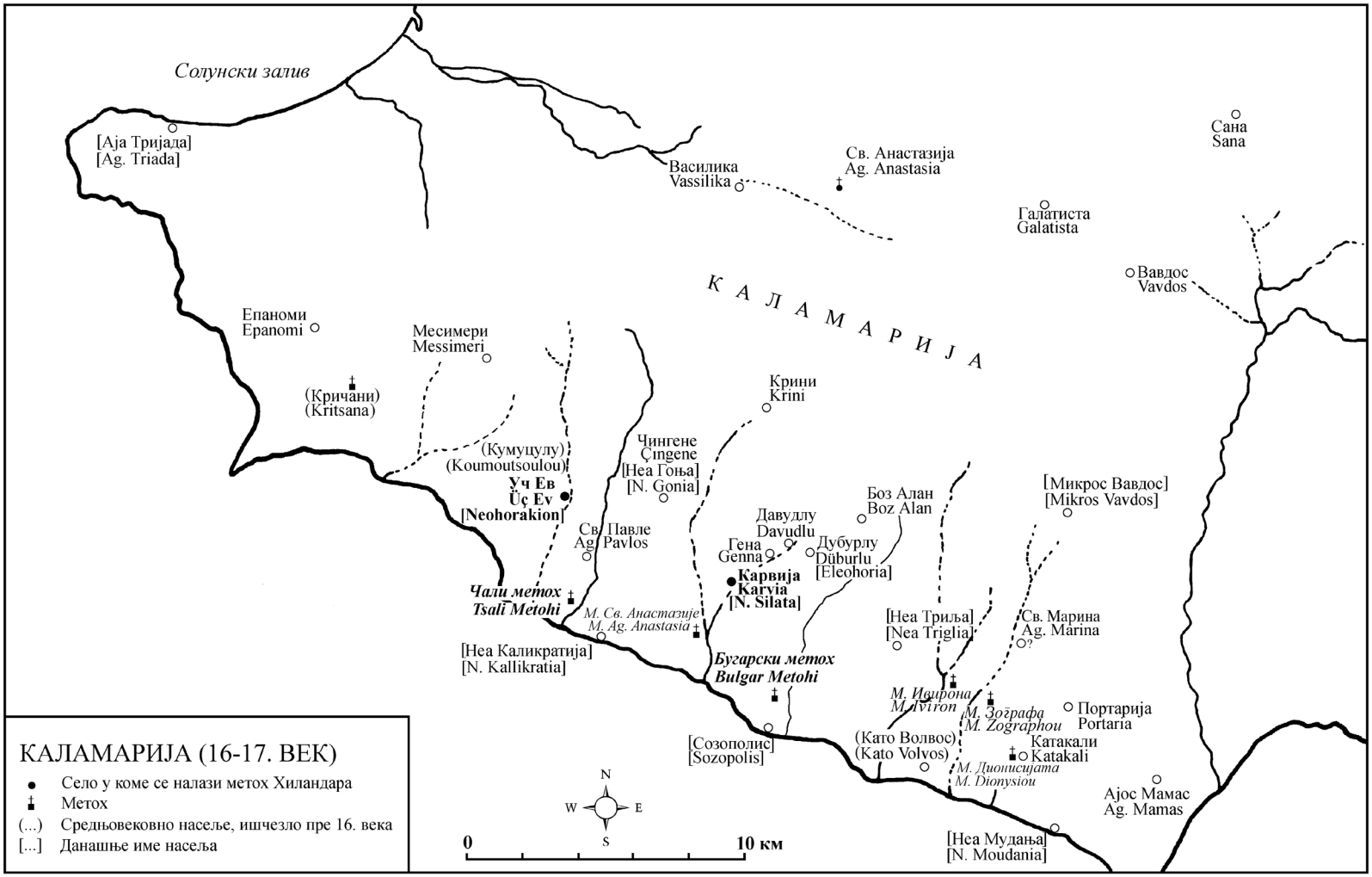
Солунски залив
[Аја Тријада]
[Ag. Triada]
Василика
Vassilika
Св. Анастазија
Ag. Anastasia
Сана
Sana
Галатиста
Galatista
Вавдос
Vavdos
КАЛАМАРИЈА
Епаноми
Epanomi
Месимери
Messimeri
(Кричани)
(Kritsana)
Крини
Krini
(Кумуцулу)
(Koumoutsoulou)
Уч Ев
Üç Ev
[Neohorakion]
Чингене
Çingene
[Неа Гоња]
[N. Gonia]
Св. Павле
Ag. Pavlos
Давудлу
Davudlu
Гена
Genna
Дубурлу
Düburlu
[Eleohoria]
Боз Алан
Boz Alan
[Микрос Вавдос]
[Mikros Vavdos]
Чали метох
Tsali Metohi
Карвија
Karyia
[N. Silata]
М. Св. Анастазије
M. Ag. Anastasia
[Неа Каликратија]
[N. Kallikratia]
Бугарски метох
Bulgar Metohi
[Неа Триља]
[Nea Triglia]
Св. Марина
Ag. Marina
М. Иверона
M. Iviron
М. Зографа
M. Zographou
Портарија
Portaria
Катакали
Katakali
[Созополис]
[Sozopolis]
(Като Волвос)
(Kato Volvos)
М. Дионисијата
M. Dionysiou
Ајос Мамас
Ag. Mamas
[Неа Мудања]
[N. Moudania]
КАЛАМАРИЈА (16-17. ВЕК)
Село у коме се налази метох Хиландара
Метох
(...) Средњовековно насеље, ишчезло пре 16. века
[...] Данашње име насеља
N
W
E
S
0
10 км

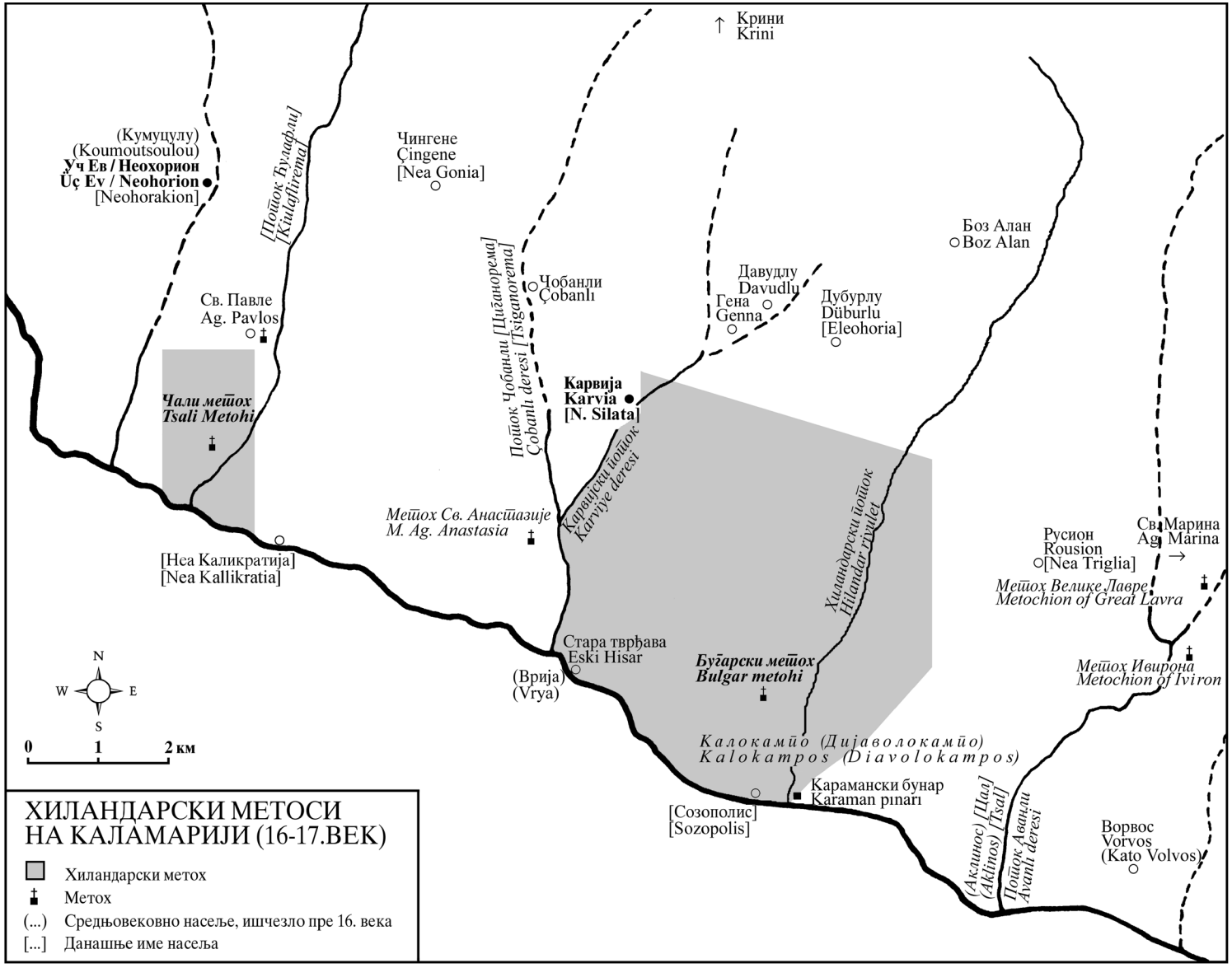

Крини
Krini
(Кумуцулу)
(Koumoutsoulou)
Уч Ев / Неохорион
Üç Ev / Neohorion
[Neohorakion]
[Поток Булафли]
[Kiulaflirema]
Чингене
Çingene
[Nea Gonia]
Боз Алан
Boz Alan
Давудлу
Davudlu
Гена
Genna
Дубурлу
Düburlu
[Eleohoria]
Чобанли
Çobanlı
Св. Павле
Ag. Pavlos
Поток Чобанли [Циганорема]
Çobanlı deresi [Tsiganorema]
Карвија
Karvia
[N. Silata]
Чали метох
Tsali Metohi
Карвијски поток
Karviye deresi
Метох Св. Анастазије
M. Ag. Anastasia
Хиландарски поток
Hilandar rivulet
Русион
Rousion
[Nea Triglia]
Св. Марина
Ag. Marina
[Неа Каликратија]
[Nea Kallikratia]
Метох Велике Лавре
Metochion of Great Lavra
Стара тврђава
Eski Hisar
(Врија)
(Vrya)
Бугарски метох
Bulgar metohi
Метох Ивирона
Metochion of Iviron
N
W
E
S
0
1
2 км
Калокампо (Дијаволокампо)
Kalokampos (Diavolokampos)
Карамански бунар
Karaman pınarı
[Созополис]
[Sozopolis]
(Аклинос) [Цал]
(Aklinos) [Tsal]
Поток Аванли
Avanlı deresi
Ворвос
Vorvos
(Kato Volvos)
ХИЛАНДАРСКИ МЕТОСИ
НА КАЛАМАРИЈИ (16-17.ВЕК)
Хиландарски метох
Метох
(...) Средњовековно насеље, ишчезло пре 16. века
[...] Данашње име насеља

Михаило је крајем XIX века забележио да посед на Каламарији износи 7.000 плугова земље, што би било једнако површини од 21.000 дунума. Почетком XX века, према Сави Хиландарцу, даван је у закуп за 600 мерица, тј. 30.000 ока (38.460 кг) пшенице и 500 мерица, тј. 17.500 ока (22.435 кг) јечма, а према Методију Миловановићу, за 25.000 ока (32.050 кг) пшенице и 10.000 ока (12.820 кг) јечма годишње.[14]

Худуднама из 1593. године даје његове прецизне границе:

> „Стари хисар [*Eski ḥiṣār*] што је близу обале, с друге стране чифтлик Свете Анастазије, с друге стране Карвијски поток, затим иде обалом до Караманског бунара, затим међа Ивирона, одакле полази до великог пута за Солун, затим се спушта до чифтлика Лавре, где смо поставили један гранични камен са два белега: први је ивиронског манастира, а други Лавре [потом долази непотребан додатак: и Караманski чифтлик који је Ивиронов]. Одатле иде према истоку и горе право према белом камењу. После тога долази до јуручких граница, где смо такође поставили гранични камен, [затим] долази до Франковог гробља које је испод јуручких махала, и излази на пут за Карвију из правца Галаче, где смо такође поставили један камен. То је бели камен са белезима. Испод камена смо ставили ћумур. На камену су три белега: први је хиландарског манастира, други је Карвије, а трећи манастира Свете Анастазије. Одатле се спушта на Карвијски поток и стиже до старог хисара, места одакле смо почели. И тамо смо поставили један црни дуг камен, и на њега ударили два белега: први је хиландарског манастира, а други манастира Свете Анастазије. Испод камена смо ставили креч.“[15]

У поменуту територију су вероватно биле укључене две њиве купљене 1586. и 1591. године. Већ 1594. године монаси су метох проширили за још 7 њива укупне вредности 2.650 акчи. Очигледно су сматрали како у ту земљу вреди и даље улагати, па су само у јануару 1609, у један мах, докупили још 11 њива. Нажалост, изузев за две, не зна им се величина нити вредност. Уз то, купили су и земљу између Јазиџијевог бунара и мора, за коју су мутевелији исплатили 3.000 акчи тапијске таксе. Из описа међа купљених њива може се закључити да су монаси систематски заокруживали једну већу целину обрадиве земље близу морске обале. Ту земљу је пресецао поток, што је несумњиво било важно за наводњавање. У име Хиландара, 1609. године наступали су и новац исплаћивали игуман Иларион, старац Никифор, јеромонах Ананије и старац Макарије. Иако тапије није било неопходно оверавати на суду, они су се потрудили да крупни подухват из јануара 1609. ипак прође кроз сиџил солунског кадије. Мада су то могли да учине и сами, оверавање су из неког разлога поверили свом пуномоћнику, солунском Јеврејину Менахему Мерачу. Међу наредним куповинама вреди издвојити куповину две њиве за 3.000 акчи 1630. године.[16] После тих куповина, на захтев монаха са метоха: стараца Никифора, Јефтимија,

---

14 Негде су се термини *метох* и *чифтлик* чак користили заједно (AMXT, 12/12/8, 12/12/62, 12/12/39, 6/13). Према овереној худуднами (AMXT, 12/12/32), величина винограда је 27 дунума. Међутим, према једном неовереном позном препису (AMXT, 1/101), можда чак из XIX века, реч је о 20 дунума. Све остало је, иначе, потпуно истоветно. Препис носи и други датум – 1591/92 (1000. год. по хиџри), што би могло да укаже на то да је пре оверене худуднаме постојао њихов заједнички оригинални предложак, данас изгубљен. За новије податке вид. ае. митрополит српски Михаил, *Света Гора Атонска*, Нови Сад 1886, 35 (прерачунато према: Влајинац, 730); Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, 81; Миловановић, II, 38.

15 AMXT, 12/12/32. Део: „и Караманski чифтлик који је Ивиронов“, ремети логички след. Очигледно је убачен током самог писања, можда зато што се некоме учинило да претходно уписана „међа Ивиронова“ није довољно прецизна одредница. *Карвијски поток* је вероватно поток што протиче кроз саму Карвију. Поток се помиње у више тапија, али се не може тачно рећи да ли је то увек Карвијски поток, или поток који је, зато што је пролазио кроз хиландарски метох, временом добио име *Хиландарски поток* (Lefort, “De Bolbos”, 471-472; Lefort, *Villages*, карта 10). *Галача* (*Ḳalāça*), данас Галатиста (Γαλάτιστα), налази се неколико километара североисточно од Карвије (Lefort, *Villages*, 64-65). Топоним *Франково гробље* (*Frenk mezārlıġı*) можда се може везати за некада познату породицу Франгопулос, која је Великој Лаври даровала поседе у синорима Карвије (*Actes de Lavra*, III, бр. 163, 165).

16 AMXT, 12/12/27, 1/99, 12/12/52, 12/12/1, 12/12/48, 12/12/36, 12/12/30, 12/12/3, 12/12/38, 12/12/46, 12/12/45, 12/12/4, 12/12/43.

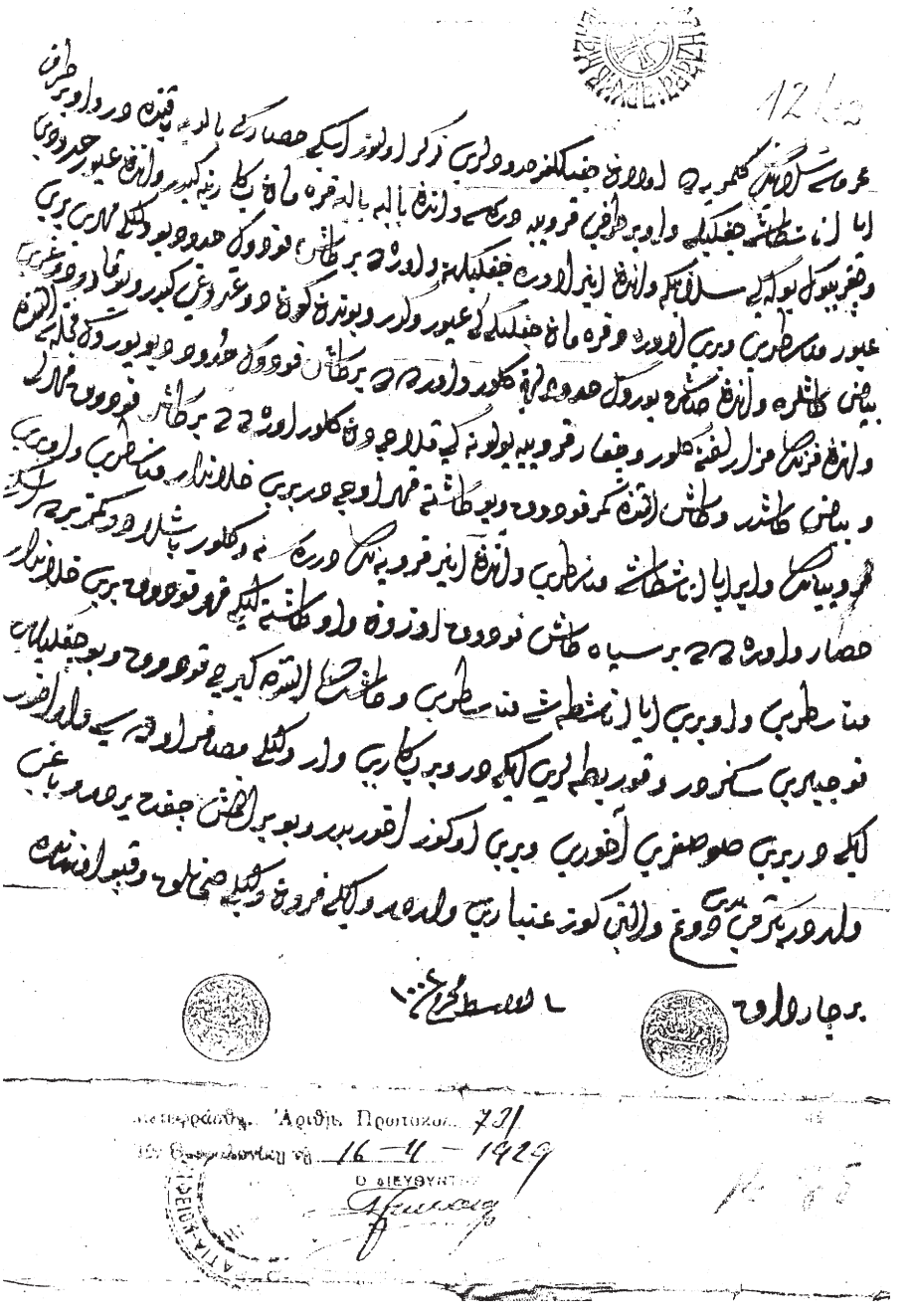

Худуднама хиландарског метоха у Карвији издата 28. 9 – 7. 10. 1593
(АМХТ, 12/12/32; дим. 30,5 x 21,2 цм)

Никодима и Андона, као и јеромонаха Јаникија, мутевелија Али је октобра 1630. године сачинио нову синорнаму. Месец дана доцније монаси су је однели кадији у Солун да им на основу ње изда правоваљан хуџет. Нове границе метоха обележене су каменим међашима. Тада је утврђено да унутар њих нема запуштене земље и да нико споља не полаже право на делове поседа. Нове међе метоха прилично су се разликовале од претходних:

> „Почевши с источне стране, близу мора, граничи се са њивом хаџи Сулејмана, затим се граничи са њивом Абдулбакија, сина хаџи Армагана, из Ментешели џемата, затим се граничи са њивом Нуха Дервиша из џемата Сати Насух, затим се граничи са њивом Ферхат-дедеа такође из џемата Ментешели, затим иде до Солунског пута, затим поменутим путем иде до камена међаша код извора потока, затим иде потоком до пута за водене биволе, затим [се граничи] са њивом ашчије Мустафе [ту се вероватно грешком писара понавља део из горњег реда: иде до камена међаша код извора потока], затим иде до њиве Курд-баше која је с друге стране потока, затим иде до њиве субаше Мехмеда, сина Али-Балија, затим иде до старог оштећеног пута, затим иде путем до њиве Мусли-челебије, сина хаџи Мустафе, затим иде до њиве Дурмуша војводе, затим иде до њиве хаџи Алија, сина хаџи Умана, затим иде до друге њиве поменутог Мусли-челебије, затим иде до рибарског пута, затим иде путем до њиве монаха [манастира] Свете Анастазије, затим иде до друге њиве Мусли-челебије која је на почетку пута, затим иде до друге њиве Курд-баше, затим иде до њиве хаџи Ибрахима, сина хаџи Хусеина, затим иде до њиве хаџи Мехмеда, сина Мурата, и онда стиже до мора са западне стране.“[17]

Хиландарци су земљу куповали све до 1641. године. Што се њива тиче, најзначајнија куповина је из 1636. године, када су за 8.320 акчи купили бар 7 њива укупне величине 62 музура. Осим њива, 1634. године узели су и један велики пашњак за овце за 4.300 акчи. Вероватно су дошли у посед још једног пашњака за козе и овце од 200 дунума шибљака (*pırnarlıḳ*) и 200 дунума ливада. Међу хиландарским документима није сачувана тапија на тих 400 дунума, али је зато сачувана тапија извесног Муса-бега из 1633. године. Могуће објашњење за чување те тапије јесте да су Хиландарци доцније од њега купили исту земљу, па им је он предао и све документе везане за њу. Исто важи и за пашњак за овце који су 1578. године купили Шуејб, син Даде (?), и Ибрахим, син Јусуфа, из џемата Дуберлу.[18] Већи део купљене земље граничио се са хиландарским поседом или је био у његовој непосредној близини. Вредност земље купљене после 1593. године износила је знатно више од 25.170 акчи. У ту суму није урачунато 11 њива јер се њихова цена не зна. У сваком случају, докупљена земља простирала се на више стотина дунума.

На њивама се претежно сејала пшеница, а ако се један обрачун из 1693. године (за Бугарски манастир!) односи на овај метох, сејали су се још јечам, по прилици пети део пшенице, и боб. Током XVIII века монаси са тог метоха давали су и десетак од зоба, ражи, проса, грахорице, граха и наута. Хуџет из 1716. године сведочи да су поседовали шест потпуних опрема за обраду земље (*altı ʿaded çift ile alatı*) и да су њиве наводњаване посебним каналима (*ṣubaşı arḳları*). Свакако да велике површине обрадиве земље монаси нису могли сами да обделавају. У томе су им помагали њихови „људи“, слуге (*ḫiẕmetkārlar*), најамници (*ter-oġlanlar*) или чифчије, како се све у документима називају.[19]

Од стоке су имали волове, водене биволе (*ṣu ṣıġır*) и овце или козе.[20]

Средиште метоха 1593. године чинили су један чардак изнад капије, две гостинске просторије (*müṣāfir odası*), бунар, две штале, од којих је једна била за водене биволе а друга за

---

17 АМХТ, 12/12/8, 12/12/35.

18 АМХТ, 12/12/62, 12/12/40, 12/12/39, 12/12/42, 12/12/9, 1/66.

19 АМХТ, 12/12/44, 12/12/59, 2/157, 2/182a, 2/218. За XVIII век: АМХТ, 3/243 (из 1716), 12/12/11 (из 1747), 12/12/10 (из 1748) и 12/12/24 (из 1790).

20 АМХТ, 12/12/32, 12/12/9, 12/12/42.

Год.	*Врста*	*Бр.*	*Прећашњи власник*	*Међе*	*Величина*	*Цена (у акчама)*	*Такса*
1578	*Пашњак*	*1*	*Без власника* *Купци:* *Шуејб, син Даде (?), и Ибрахим, син Јусуфа*	*У месту Измарделе (?): пут што иде за тузлу (сланиште), тим путем до рибарског пута, тим путем до пута за суват на месту Кереш (?), тим путем до (?) до мора, па путем што води од рта Мешело (?) до села, па до њива Св. Анастазије што су код (?), па до раније поменутог пута који иде изнад њиве Дима Ишташа (?)*		*300*	*60 годишње*
1586	Њива	1	Ксенофонт				
1591	Њива	1	Ахмед, син Алија			500	
1594	Њиве	7	1. Кара Мустафа 2. Јорги Андерод 3. Галта (?) 4. Маврата (?) 5. Вари (?) Димо 6. Дафне и Скарлат 7. Калина (?) Димо			200 460 700 150 300 300 540	
1609	Њиве	11	1. Јорго Цангари	Њиве Мехмеда, сина Али Балија, Христодула терзије и Кирка Винчена (?) и приватни пут		210 700	21 70
			2. Нух и Мехмед Ел-хаџи Хусеин из џемата Дервишли	Њиве Дима Вулкана, Кирка Дукана и Абдулганија и пашњак			
			3. Димо и Кирко Вукан	Њиве Ата-челебије, Нуха, сина Дервиша, и Јанија Макерине (?) и обала			
			4. Јани Макерина (?)	Њиве Дима Влкана и поток			
			5. Ланбо Неро	Њиве Јорга Нера, Дима Нера и јавни пут			
			6. Димо Неро	Њиве Христодула терзије, Алија, сина хаџи-Османа, Дима Џемре (?) и Ланба Нера			
			7. Али, син хаџи-Османа, из џемата Кенер Али	Њиве Мехмеда, сина Али Балија, коџа-Дима, Кирка Дукана и поток			
			8. Христодуло, терзија	Њиве Мехмеда, сина Алија (Балија), Дима Нера и Јорга Цангарија и јавни пут			
			9. Мехмед, син Алија (Балија)	Њиве Кирка Дукана, Христодула терзије и Јорга Цангарија и пашњак			
			10. Кирко Дукано	Њиве Нуха, сина Дервиша, Мехмеда, сина Алија (Балија) и поток			
			11. Кирко Винчено	Њиве Мехмеда, сина Алија (Балија), и Јорга Цангарија и јавни пут			

1609	Земља	1	Без власника	Код Јазиџијевог бунара: њиве хаџи-Мустафе, Ата-челебије, Дима Џемре (?) и Мана Која (?), затим потоком до обале, обалом до бунара, од пашњака горњим приватним путем до јавног пута и њиме опет до Јазиџијевог бунара			3.000
1609	Њива	1	Пуљо Илија	Мулкови мутевелије Али-челебије, Јанија Мана, Кирка Рупе и пут		650	65
1610	Њива	1	Параскево Михо (преминуо)	У месту Гени: омеђена (њивама) Дима Џемре и монашким, и с две стране путем			200
1611	Њива	1	Јани Макерина (?)	Њиве Васила Дебелахира (?), Јанија Мана, Дима Калаката (?) и Јанија Селама (?)		240	24
1611	Њиве	2	Мутевелија Али	1. (Њиве) трговца Ате, монаха, вакуфа и приватни пут 2. (Њиве) Курд-баше, монаха и Кирка Арнаута и приватни пут		600	
1619	Њиве	2	Јако(в) Кирјако Корада (?)	1. С доње стране манастира: мулк Кирјака Пазуче, пут и мулк Ахмед-чауша 2. Код старог пирга: њиве Јахје и Рецеп-баше и мулк Ахмед-чауша			
1629	Њива	1	Браћа Али и Абди Иса	(Њиве) ашчије Мустафе, хиландарска, поток и пашњак	7 музура	700	
1630	Њиве	2	Мутевелија Али (вакуф?)	Код метоха: њиве Кули Деска (?)		3.000	
1633	*Шибљак и ливаде*	*1*	*Браћа Али и Омер, синови Умана, и њихов брат по мајци хоџа Јусуф, сви из џемата Ел-хаџ Уманлу* *Купац:* *Муса-бег, син Мустафа-чауша*	*Од уског пута до њиве хаџи-Алија, па до пута за Евлер, па до пута испред Бугарског метоха, путем до бунара, па ливадом до мора, па обалом до Балтаџијевог чардака, па до великог шибљака и уским путем што води до њиве Св. Анастазије стиже до њиве хаџи-Алија*	*200 дунума шибљака и 200 дунума ливада*	*2.000*	*40 годишње*
1634	Пашњак за овце	1	Хаџи-Али, син хаџи-Умана	Уским путем од Карвије до великог шибљака, па до старог зида, па гребеном до три шибљака, па до Каракаве (?), па обалом до средње баре, па до бунара, па путем до шибљака, па до гргутавог бунара, па до хиландарског метоха, и даље идући до уског пута		4.300	
1636	Њиве	2	Емина, кћер Кемала	Хиландарске њиве	7 музура	1.600	
1636	Њиве	?	Мехмед челебија, син Атаулаха	У близини метоха	30 музура	2.720	
1636	Њиве	4	Деспа (?), кћер Дурмуша		25 музура	4.000	
1641	Њива	1	Али	Њиве субаше Мехмеда, Муслија, опет субаше Мехмеда и јавни пут	10 дунума	600	

[АМХТ, 1/66, 12/12/27, 1/99, 12/12/52, 12/12/1, 12/12/48, 12/12/36, 12/12/30, 12/12/3, 12/12/38, 12/12/46, 12/12/45, 12/12/4, 12/12/7, 12/12/5, 12/12/43, 12/12/9, 12/12/42, 12/12/62, 12/12/40, 12/12/39, 12/12/58]

волове, два сењака, амбар са шест окана, две пећи, осам буради и два корита (*ḳōrīṭa*).[21] Како су у извод из катастарског пописног дефтера из 1598. године чифтлици у Уч Еву и Карвији уписани као један хиландарски чифтлик „у близини села Уч Ев и села Карвије“, у њему поменути пирг могао би се поистоветити са чардаком у Карвији, уколико на самом Чали-метоху није постојао и други. У исти извод, уз чифтлик је убележена и једна црква. Ако није у питању нека црква на Чали-метоху, то би могао бити најранији помен цркве Св. Николе на карвијском метоху.[22]

На каламаријском „метоху по имену Хиландар“ (Карвија или Уч Ев?) монаси су 1621. године доградили још једну кућу. Игуман Иларион и економ Виктор успели су да издејствују дозволу за проширење правдајући се да нема места за госте јер су сав расположив простор на метоху заузели људи и слуге. Две просторије (*oṭa*) на Бугарском метоху, можда оне исте што су поменуте 1593. године, временом су веома пропале. На неким странама зидови су се потпуно срушили, а на другим само што нису. Пропао је и трем (*ayazlıḳ, taḥtapūş*). Поправка је била неопходна, али је претходно требало обезбедити дозволу власти. На молбу монаха Макарија, каламаријски наиб је новембра 1668. године издао дозволу, наравно, с уобичајеним ограничењем да се не сме прекорачити ранија величина. Знатно познији хуџет, из 1757. године, такође издат поводом поправки, доноси тачне мере једног од сењака (*ṣamanḫāne*). Био је дугачак 50, а широк 32 лакта (*ẕirāʿ*), што значи приближно 32,5 x 20,8 метара. Држао се на 24 носећа стуба.[23]

Хиландарци су у једном тренутку били приморани да се задуже за већу своту. Назир ефендија, вероватно вакуфски назир, дао им је позајмицу, али су монаси морали у залог да дају метох у Карвији (*emānet ṭarīḳile vėrdüḳleri*). Није познато колико дуго нису држали свој метох. Назир је метох ослободио залога августа 1649. године, што значи да су Хиландарци тада исплатили свој дуг. (Подсећања ради, и метох на Превлаци је у то доба 40 година био у залогу, од 1607. до 1647. године.) Назиров опуномоћеник им је предао метох, 200 музура пшенице спремљене за исплату дажбина (*kesīm*), све затечено жито и опрему. Монаси су једино морали да му надокнаде 59 грошева које је утрошио на градњу и нека друга побољшања на метоху.[24]

Хиландарски монаси с Бугарског метоха били су укључени у помоћну осматрачку службу *вигле*. Њихова је дужност била да организују данонoћну стражу на каламаријској обали и пријав-љују сваки сумњив брод. Обављање тих дужности вероватно је значило да су монаси били ослобођени неких ванредних државних дажбина.[25]

Чифтлик у Карвији је стечен после продаје манастирских поседа 1568/69. године, тако да се на њему примењивао уобичајен дажбински систем: узимао се десетак, саларија, ресм-и дунум, ресм-и отлак и сва остала прописана давања. Иако није спадао у откупљене поседе, за њега је, као и за све друге поседе, важила стара повластица да по смрти монаха нико не сме да им наплати тапијску таксу или одузме њиве и дâ их под тапију другоме. У хуџету из 1649. године помиње се одсек (*kesīm*) од 200 музура (3.848,4 кг) пшенице годишње. По солунским ценама

---

21 АМХТ, 12/12/32. Чардаком се могао називати пирг (уп. [К. Михаилович] **Краткое wписаніе**, 28). Словенски термин *коритo* рано је ушао у турски језик. Забележен је и у Кануннами султана Сулејмана Законодавца, вид. Х. Хаџибегић, „Канун-нама султана Сулејмана Законодавца из првих година његове владе“, *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*, нова серија IV-V (1950) 340. Реч је о коритима за цеђење грожђа.

22 АМХТ, 12/12/5. И 1607. у пописним књигама забележен је само један чифтлик на Каламарији, али без ближег одређења (АМХТ, 6/13). Црква Св. Николе на каламаријском метоху први пут је поменута вероватно тек у једном запису из 1717. године на штампаном *Октоиху петогласнику* из 1574. године, где се помиње и *Кавија* (Карвија?). Али запис није докраја протумачен, вероватно због великог оштећења књиге (Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 38, у: *Каталог*, 283).

23 АМХТ, 12/12/44, 2/191, 12/12/14.

24 АМХТ, 2/182а. Израз „еманет“ овде не означава „аманет“ или „поклад“, што су термини којима се у српским повељама означавају вредности поверене на чување, с тим да се на захтев врате (Елезовић, *Турски споменици*, 145-146, 160-165). Овде је *emānet* употребљен у смислу залога за дуг (*rehn*) (вид. примере у: Jennings, “Loans and Credit”, 187, 201). Уп. са сличним случајем у поглављу *Превлака*.

25 АМХТ, 8/92, 2/187. Уп. поглавље *Виглаџије*.

из 1609. године, то би вредело око 5.000 акчи, тј. нешто више од 40 златника. За винограде је 1638. године био прописан ресм-и дунум од 16 акчи годишње.[26]

Са „господаром земље“, кога је представљао мутевелија вакуфа, Хиландарци нису имали много неспоразума. Само двапут су се судски спорили, оба пута због покушаја да се на име дажбина узме више него што је прописано. Забит вакуфа је с јесени 1638. године покушао да наплати троструко виши ресм-и дунум са хиландарских винограда. Уместо царским дефтером одређених 16 акчи, захтевао је читавих 50 акчи по дунуму. Монаси су се одмах обратили солунском кадији, а овај је послао мураселу каламаријском наибу да спречи поменуту самовољу. Други спор је избио лета 1659. године. Пред солунским кадијом су се заједно појавили калуђери Петрон са Бугарског метоха и Панајоти са суседног метоха Св. Анастазије. Обојица су у име својих братија изјавили да су вакуфу већ предали шеријатски десетак од свог жита, али да мутевелија Ахмед челебија, син Јусуфа, тиме није задовољан. Не само што им је узео по 20 грошева на име таксе на вршидбу (*ḫarmaniyye*), него им тражи још и по пет грошева за писара, назира и субашу. Када су одбили да дају новац, забранио им је вршидбу, тако да им жито пропада. Своју жалбу монаси су поткрепили и фетвом солунског муфтије. На основу фетве, кадија је мутевелији забранио да узима новац за вршидбу (*ḫarman akçesi*). Међутим, мутевелија се није лако одрекао својих захтева. Упркос фетви и упркос кадијиној забрани, он их је и даље уцењивао. Монаси су били приморани да заштиту потраже код самог султана. Од априла 1660. године мутевелији је ферманом строго забрањен сваки зулум и противзаконите радње.[27]

Спорове друге врсте имали су са сељацима из околине. Хиландарци су септембра 1594. године купили седам њива, о чему сведочи оверена тескера субаше Мустафе. Међутим, дотадашњи притежаваоци, сељаци хришћанске и муслиманске вероисповести, нису монасима дозво-лили да уђу на те њиве. Спор се отегао десет година, док на крају није доспео на Царски диван. Из Цариграда је јуна 1604. године наређено солунском кадији да ствар добро испита и забрани свако ометање, уколико је закон на страни монаха.[28] Оно што остаје непознато јесу узроци спора. Можда Хиландарци нису исплатили њиве, а можда сељаци нису ни желели да их продају, па су их монаси и „господар земље“, договоривши се, довели пред свршен чин?

Један од житеља Карвије, Мустафа, син Мустафа-чауша, из неког разлога дошао је у пролеће 1631. године на метох где је претио и узнемиравао монахе и њихове раднике. Да ли су га Хиландарци на крају оптужили, не зна се, али је Мустафин брат Муса-бег морао лично да зајамчи да ће се Мустафа појавити на суду.[29]

Хиландарцима су велику штету наносила стада оваца и коза које су сељаци намерно напасали на усевима метоха. Почетком априла 1634. године на Порти је, на основу монашке жалбе, решаван управо такав спор. Заповест је гласила врло прецизно. Солунски кадија је имао да приљежно испита све околности. Ако то место никада није служило за испашу сеоске стоке, онда да је забрани и убудуће. Међутим, ако је то место одувек било намењено испаши, неопходно је поседовати царску заповест да би се и даље користило у ту сврху, с тим да се не оштећује жито и обрађена земља. Ако сељани такву заповест немају, забрањује им се напасање стоке од оног трена када монаси засеју њиве.[30]

Највећи део муслимана у околини припадао је јуручким џематима. Они су били узрок многих невоља које су задесиле метох и његове житеље. Најкрвавији је био упад осморице

---

26 AMXT, 12/12/15, 2/182a, 2/174. Цена једне солунске киле пшенице 1609. године износила је 100 акчи (Μέρτζιος, 168-169).

27 AMXT, 2/183, 12/12/57.

28 AMXT, 12/12/52, 12/12/50.

29 AMXT, 2/157.

30 AMXT, 12/12/41.

разбојника 13. маја 1643. године, када је неколицина монаха рањена, један и смртно. Поводом препада је поведена истрага и одржано је суђење.[31]

И сами Хиландарци били су неколико пута оптужени. После једног бродолома, 1621. године, покупили су део товара што га је море избацило на обалу метоха. Међутим, преживели власници су се обратили властима, па су монаси све вратили. Доцније, 1640. године, калуђер Михаило је ударио и убио коња који је припадао Ризвану, сину Велија, из џемата Дуберли. После судског спора, калуђер је власника намирио са 1.800 акчи. Једном, 1668, монаси су чак били оптужени за убиство, вероватно зато што су лешеви нађени у синорима метоха. Оптужба је убрзо повучена, јер је утврђено да су прави кривци јуручки разбојници.[32]

Било је и таквих суђења на којима су калуђери набеђивани за клевету, а било је, опет, и оних где су сами били предмет клевете. У доба Мурата IV (1623–1640), под претњом смртне казне, почела је да се спроводи строга забрана сађења, узгајања и пушења дувана. Уз то, затваране су и све кафане (*ḳahveẖāne*). Сматрало се да дуван и кафане подстичу нерад и ленчарење, да су извор сплетки и сумњивих работа. Док је, 1634. године, са ферманом у рукама контролисао спровођење забране у Солунском кадилуку, царски изасланик Хасан ухватио је два Јурука, вероватно у близини метоха, и обесио их због пушења. Њихова родбина се узбунила и почела да прети монасима оптужујући их за намерну дојаву. Хиландарци су затражили и добили заштиту Порте. Солунском кадији је послат ферман да испита њихову жалбу и спречи свако узнемира-вање. Други случај догодио се у време дугог Кандијског рата (1645–1669), када су напетост и сумњичавост према хришћанским поданицима прерасле у отворену нетрпељивост и понижавање. Тада су се и Хиландарци нашли међу оптуженима због помоћи хришћанској војсци. Сулејман--бег из Солуна их је у лето 1665. године набедио да су двојицу његових људи предали млетачким ратним бродовима. Ипак, услед недостатка доказа, монаси су ослобођени кривице.[33]

Бугарски метох у Карвији не спада у метохе наслеђене из византијског доба. Ипак, чињеница је да се налазио на простору на коме је некада могао бити манастирски метох познат из XIV века. Могуће је да су монаси, у тренутку када су се домогли средстава, негде између 1569. и 1593. године, одлучили, упознати с повешћу метоха, да купе земљу баш на истом месту. Бугарски метох је неколико столећа био највећи и најзначајнији хиландарски посед. Једну од тешкоћа у проучавању чини то што се у појединим документима не разликује јасно од оближњег метоха у Уч Еву. Уз веће или мање кризе, Хиландарци су успешно чували Бугарски метох током читавог раздобља турске власти у Македонији.

---

31 АМХТ, 2/178, 8/92 (регест у: Бошков, „Јуруците“, 66), 2/178а. О томе вид. детаљније у поглављу *Разбојничке претње с копна*.

32 АМХТ, 2/139, 12/12/16, 2/192; уп. поглавље *Оптужбе против Хиландараца*. Само је у последњој оптужби назначено да су у питању монаси са карвијског метоха, док су се претходне могле односити и на оне са метоха у Уч Еву.

33 АМХТ, 8/89 (регест у: Бошков, „Јуруците“, 66), 2/192. Из докумената се не види на који се каламаријски метох односе, Бугарски или Чали метох. О забранама коришћења дувана и отварања кафана уп. А. Матковски, „Кон раната историја на тутунот на Балканскиот Полуостров во посебен осврт на Македонија“, *Гласник на Институтот за национална историја* X, 2-3 (1966) 135-179 (= исти, “Auftreten und Ausbreitung des Tabaks auf der Balkanhalbinsel”, *Südost-Forschungen* XXVIII (1969) 53-54).

Уч Ев

Хиландар је метох у Уч Еву стекао тек 1584. године. Нема никакве основе за тражење континуитета с некадашњим поседом – средњовековним селом Кумуцулу, иако су синори Уч Ева доцније захватали велики део тог простора. Топоним Кумуцулу среће се чак и у првој деценији XVI века. Средином XV века у тимарски дефтер убележено је село *Ḳumūçūl* од једне куће с приходом од 150 акчи. У хуџетима манастира Светог Павла из октобра 1507. и новембра 1509. године, уз име Кумуцулу, селу се додаје и ново име – Уч Ев. Негдашњи Кумуцулу треба тражити у близини данашњег засеока Неохоракион (Νεοχωράκιον), неколико километара северозападно од Неа Каликратије, близу села Ајос Павлос. Поуздано се зна да управо тај заселак у изворима из XIX и XX века носи имена Уч Евлер (*Üç Evler*) и Неохорион. Назив Уч Ев(лер) турског је порекла и значи „три куће“. Друго име села, Неохорион, захтева извесна разјашњења. У близини Кумуцулуа, према обали мора, налазило се још од XIII века село Неохорион (Νεοχώριον), посед Велике Лавре. Село је Радослав Сабијас даровао манастиру Св. Павла 1405. године. Хиландарски документи показују да досадашње мишљење, према којем село и топоним не постоје после 1537/38. године, не може бити тачно. Називи Уч Ев(лер) и Неохорион за исто село постојали су, и то упоредо, све време турске власти над Македонијом, не само од XIX века. За *исто* село се у хиландарским документима, ферманима, у три наврата, и то 1586, 1595. и 1604. године, користи име Јени Кеј (*Yeñi Köy*), што није ништа друго него турски превод имена Неохорион.[1] То показује да је топоним Неохорион сачуван, али само као друго име за село Уч Ев. Средњовековно село Неохорион очигледно је запустело почетком турске власти. Територија коју је оно покривало прикључена је суседном селу Кумуцулу, од почетка XVI века познатијем под именом Уч Ев.

Метох који су Хиландарци купили 1584. године, већ столећима се налазио у поседу светогорског манастира Ксенофонта. Средиште му је било у касније ишчезлом селу Стомиону (Στόμιον). Процењује се да је средином XIV века захватао површину од 2.422 модија. Овај метох је, очигледно, спадао међу метохе које су Ксенофонћани задржали и после успостављања турске власти. Ипак, прве вести о њему потичу тек из 1537/38. године. Тада је солунски митрополит Теона посредовао приликом одређивања међа ксенофонтског метоха и метоха Св. Павла у Аврамитима. Иако се Стомион помиње и у тада састављеном акту, метох је вероватно већ био у синорима Уч Ева. У доба откупа 1568/69. године, ако је реч о том метоху, у пописни дефтер је ушао као „чифтлик у Аврамитима [?]“ (*çiftlik der Avrānīk?*). До проналажења хиландар-ских османских докумената нигде се није могао наћи траг да је метох за неко, не тако кратко време, променио власника. Слика о непрекидном поседовању стицала се на основу познијих извора који потврђују да је метох током XVIII века, и доцније, био у рукама Ксенофонћана. У то доба је већ увелико био познат као *Чали метох*.[2]

---

1 Lefort, *Villages*, 83-84; *Paysages*, 224; Krüger, 389, 525, 527, 579; *Турски извори за българската история*, серия XV-XVI, II, Извори за българската история, XIII, том I, 414-415; АМСП, ТД, К/31, К/32; *Турски извори за българската история*, серия XV-XVI, II, том I, 424-425. *Üç Ev*: Бошков, „Јуруците“, 63; АМХТ, 12/12/2, 12/12/26, 12/12/28, 12/12/34, 12/12/33, итд. *Üç Evli*: АМХТ, 12/12/29. *Yeñi Köy*: АМХТ, 12/12/53 (регест у: Б-Б, 194-195/бр. 69), 12/36/1 (регест у: Б-Б, 198/бр. 79), 12/12/49.

2 Lefort, *Villages*, 173-176; *Actes de Xénophon*, 31; *Actes de Lavra*, IV, 104; ВВА, ТТ 723, 1056; Δημητριάδης, Φορολογικὲς κατηγορίες, 451; Βασδραβέλλης, Ἀνέκδοτα φιρμάνια, 277; *Paysages*, 255; Krüger, 333, 339, 635. Сумњу у идентификацију метоха у дефтеру (ВВА, ТТ 723, 1056) изразио сам не само зато што Аврамити нису прописно написани (што је случај и у одељку за манастир Св. Павла: *çiftlik der mevz̄i-i Adānūt der ḳurb-i ḳarye-i Üç Ev* (стр. 1054), него и зато што је чифтлик подведен под Сидерокавсијску нахију. То су, ипак, највероватније, све пропусти писара.

Што се тиче административне припадности и надлежности, све што је речено за Карвију важи и за Уч Ев. Село се налазило у Каламаријској нахији, најпре у Паша санџаку, а потом, кад је основан, у Солунском санџаку. Судска власт је била у рукама каламаријског наиба, док је о важнијим стварима одлучивао солунски кадија.[3]

У XVI и XVII веку синори села Уч Ев излазили су на морску обалу, не само преко ксенофонтског (хиландарског) метоха него и западно од њега. На истоку су, у почетку (1548), обухватали метох Св. Павла (Аврамите). Доцније, између 1569. и 1578, метох Св. Павла је, изгледа, прерастао у село, што значи да су се границе Уч Ева ту завршавале. С источне стране, синори Уч Ева су преко ксенофонтског (хиландарског) метоха делом излазили и на синоре Карвије.[4]

За разлику од суседног карвијског метоха који се налазио на вакуфској земљи, метох у Уч Еву је, у време када га је држао Хиландар, припадао хасовима великог везира. Из докумената се не види да ли је цело село било у саставу хаса. Хасови великог везира у Солунском санџаку, како изгледа, нису чинили једну територијалну целину. Њихово средиште за Солунски кадилук налазило се у Балафчи, по којој су и носили име. Зато не треба да збуњују ни такви наводи у документима попут следећег: „...од монаха хиландарског манастира ... што обрађују [метох] у синору хасова Балафча који припадају Солунском кадилуку...“ (*...Selānīk ḳażāsına tābiʿ Balāfçe ḫāṣṣları sinōrında zirāʿat eden ... Filāndār manāstırı rāhiblerinden...*). То се односи на метох у Уч Еву и никако не значи да је Хиландар поседовао нешто и код Балафче. Хасовима Балафча припадао је и зографски метох код Портарије. Велики везири су приходе од хасова уживали само док су били на тој дужности. У хиландарским документима се помињу Ферхад-паша (24. 11 – 3. 12. 1584), Синан-паша (14–23. 11. 1595), Ибрахим-паша (26. 7 – 5. 8. 1596. и 5–14. 4. 1601) и Али-паша (29. 5 – 8. 6. 1604. и посмртно 20. 9. 1604). Само Ферхад-паша није био велики везир док је уживао приходе са тог хаса. Тада је као сердар учествовао у рату с Персијом, у рангу четвртог кубе везира. У име великих везира као „господара земље“, о убирању прихода, давању тапија и другим пословима бринуле су се војводе Мехмед (1584), Хајдар (1585), Ахмед-чауш (1596) и Осман-чауш (1604).[5]

Монаси Ксенофонта су свој метох на Каламарији откупили 1569. године (под условом да се навод у дефтеру заиста односи на тај метох). Међутим, попут многих светогорских манастира, изгледа да се Ксенофонт тада прилично задужио и да је дугове вукао више од једне деценије. О тешкој ситуацији сведочи један важан уговор из 1578. године. Монаси су 6. септембра за 20.000 акчи „продали“ свој каламаријски метох извесном Хусеин-челебији, сину Хасана. При том су исти метох закупили на годину дана за 3.000 акчи.[6] Уговори те врсте су познати у османској пракси. Они не означавају никакву продају, него узимање позајмице с каматом. О сличним уговорима је већ било речи у поглављу о солунским метосима. Јасно је да су се монаси

---

3 АМХТ, 12/12/2, 12/12/26, 12/12/29, 12/12/28, 12/12/53 (регест у: Б-Б, 194-195/бр. 69), 12/12/34 и сви остали документи о метоху у Уч Еву.

4 Бошков, „Јуруците“, 63; ВВА, ТТ 723, 1054; АМХТ, 12/12/2, 12/12/29, 12/12/34, 12/12/31, 12/12/47, 12/12/63, 12/12/55.

5 АМХТ, 12/12/26, 12/12/51, 1/108, 8/57, 8/60, 2/113а, 2/114; ВВА, ТТ 723, 1052. *Balāfçe* би се на српском или бугарском изговарало *Балавце*. Данас је то Κολχικόν, северно од језера Лангада (*Paysages*, 211; Krüger, 60, 252, 601; В. Трайков, *Населените места в Тракия и Македония под гърцка власт. Стари и нови названия*, София 1946, 15, 85). Датуми помена паша такође су дати према старом календару. Ферхад--паша је два пута био велики везир: август 1591 – март/април 1592. и фебруар – јул 1595. Коџа Синан--паша је на том положају био чак пет пута: април/мај 1580 – децембар 1582, 1589–1591, 1593–1595, јун–новембар 1585, новембар/децембар 1595 – април 1596. Ибрахим-паша је био велики везир три пута: април – октобар 1596, децембар 1596 – новембар 1597, јануар 1599 – јул 1601. Јавуз Али-паша је на положају провео само седам месеци: децембар 1603 – јул 1604 (V. J. Parry, “*Ferhād Paşha*”, *EI*^{2}; исти, “*Ibrāhīm Paşha, Dāmād*”, *EI*^{2}; *Ş. Turan,* “*Sinan Paşa*”*, İA*; *Uzunçarşılı,* III-2, 360-361).

6 АМХТ, 12/12/2.

Ксенофонта фиктивном продајом, у ствари, задужили за 20.000 акчи с годишњом каматом од 15%. Метох је остао у њиховим рукама, али је био заложен као обезбеђење у случају да дуг не буде враћен.[7]

Сасвим је могуће да монаси следеће године нису вратили главницу, него су уговор продужавали, и то пуних пет година, све до јануара 1585. године. Тада су, најзад, вратили сав новац, чиме је фиктивна куповина коначно опозвана.[8] Дуг су исплатили новцем добијеним од продаје метоха Хиландарцима. Најпре су почетком децембра 1584. године, са знањем „господара земље", за 20.000 акчи продали Хиландарцима њиве (тј. пренели право притежавања). Неколико дана касније, игумани оба манастира, Андон у име Ксенофонта и Пајсије у име Хиландара, сачинили су у Солуну хуџет о продаји целог метоха, укључујући и њиве, за 38.000 акчи.[9] Тако је Хиландар стекао један огроман метох, а Ксенофонт се коначно ослободио вишегодишњег дуга. Међутим, тиме ништа није било завршено. У жељи да поврати посед, игуман Ксенофонта је убрзо затражио поништење продаје Хиландару. Тим захтевом отпочео је спор који је обележио наредне деценије.

Према записима на полеђини докумената, посед у Уч Еву је називан *Стари метох*. Можда због тога што је од давнина био нечији метох, да би се лакше разликовао од карвијског метоха, познатог и као Нови метох. Име *Чали метох* до сада је везивано за XVIII и XIX век, време када је метох поново био у рукама Ксенофонћана. Међутим, тај назив је постојао и у доба када је метох био хиландарски: 1614. године једанпут је убележен као *Чали Мано чифтлик* (*Çālī Mānō nām çiftlik*), а потом 1637, само као *Чали метох* (*Çālī Metōḥi*). То су несумњиво најранији помени овога имена. Посед је, како је то уобичајено у турској терминологији, називан *чифтликом*, али, попут оног у Карвији, у документе је веома често улазио и као *метох* (*metōḥ*). Двапут је напоменуто да је то мулк-чифтлик и да га монаси као таквог притежавају (*mālikāne taṣarruf edüb*), што овде значи само то да је чифтлик њихова имовина (у најширем смислу те речи), и ништа више. Из тога никако не треба закључити да га притежавају у смислу маликане-закупа, што подразумева нешто сасвим друго.[10]

Метох је очигледно сматран за посебну целину, вероватно и по приходима, па зато није чудно што је каткад смештан у синоре Уч Ева, а каткад одређиван као „чифтлик у близини Уч Ева". Тим пре што се налазио на рубовима сеоског атара. Грубе границе метоха описане су више пута, тако да нема никаквих двоумљења: „морска обала, синори села Карвије, синори села Ајо Павле и синори села Уч Ев". Често су у опису изостављени синори Уч Ева, док је једанпут уместо синора Карвије уписан јавни пут.[11]

Према ономе што је Ксенофонт заложио 1578. године, обрадиву површину чифтлика чинило је приближно 1.000 дунума њива (око 92 хектара). Ако је тај податак тачан, Хиландарци су до 1629. године проширили метох за још 2.000 дунума, тако да су тада држали укупно 3.000 дунума њива (око 276 хектара). Иако је проширење утростручило почетну површину, не зна се када је то учињено и на који начин. Могуће је да Хиландарцима није дуго требало да доведу у ред неке њиве које су монаси Ксенофонта, можда, још раније запустили. Јуна 1586. године проигуман Пајсије је већ сведочио како су почупали трње, раскрчили делове зарасле у шуму и

---

7 У хуџету је употребљен израз *bey*ᶜ, који се користио за обичну продају, мада су баш за овакве случајеве са залагањем некретнина уобичајени изрази *bey*ᶜ *bi-l-īstiġlāl* или *bey*ᶜ *bi-l-veſā* (продаја с правом опозива). Уз објекте је заложено и 1.000 дунума њива (!), иако државна земља (*ārż-i mīrī*) није смела да се залаже на тај начин, него само имовина у потпуном власништву (*mülk*) (Суческа, „Вакуфски кредити", 364).

8 AMXT, 12/12/28.

9 AMXT, 12/12/26, 12/12/29.

10 *Стари метох*: AMXT, 12/12/34, 12/12/33, 12/12/51, 12/12/60, 12/12/55. *Чали Мано чифтлик*: AMXT, 8/68. *Чали метох*: AMXT, 12/12/61. *Мулк-чифтлик*: AMXT, 12/12/29, 12/12/47, 12/12/25.

11 AMXT, 12/12/2, 12/12/29, 12/12/34, 12/12/31, 12/12/47, 12/12/63, 12/12/55, где је грешком писара, због сличности, уместо Карвије уписана шума (*ḳoru*).

култивисали земљу која није доносила прихода. Међутим, мало је вероватно да је тако добијено свих 2.000 дунума, а о некој куповини нису сачувани трагови. У купопродајном уговору из 1584. године, њиве су убележене као мулковне (*mülk tarlaları*). И овде је тај термин употребљен у најопштијем смислу, да означи имовину, а не да одреди статус земље. У то доба њиве у поседу манастира могле су спадати једино у државну земљу (*ārż-i mīrī*). На њивама су сејани пшеница, јечам, зоб, боб, грахорица и наут.[12]

Осим њива, чифтлик је обухватао и пуста места, два дунума винограда и повртњак. О стоци нема никаквих вести, мада је и ње морало бити, барем волова за орање. Средиште чифтлика у доба куповине чинили су пирг, четири приземне куће, сењак и штала. Око њих се простирало двориште од два дунума. Уз чифтлик, Хиландаци су добили још двоја кола, пет буради и алат за обрађивање земље. У изводу из катастарског пописног дефтера из 1598. године, где су, изгледа, два суседна каламаријска чифтлика уписана као један, постоји и црква, али остаје питање за који је од метоха треба везати. Црква је на ксенофонтском метоху свакако постојала одраније. Према познијим ферманима (1601. и 1604), пре него што је метох доспео у руке Хиландараца, монаси Ксенофонта су бесправно подигли „кешишхану", или „манастир" (*keşīşẖāne, manāstır*), што не може значити ништа друго него да су обнављали своју стару цркву. Током времена, до 1609. године, хиландарски калуђери су на метоху подигли више зграда. Две деценије доцније, уз пирг и сењак, било је чак једанаест просторија (*oṭa*), тј. кућа, две штале и амбар, али само једна стара кола.[13]

На име ушура, монаси са метоха у Уч Еву дажбине су исплаћивали војводама хаса одсеком (*ber vech-i maḳṭūᶜ, kesīm ṭarīḳile*), једанпут годишње. Одсек је 1595. износио 6.000 акчи, а 1604. године 8.000 акчи. Разлика је настала услед пада вредности акче, а не због повећања дажбина. У злату, износ је био потпуно исти: 50 златника. Поменута исплата из септембра 1604. године уследила је тек пошто се војвода хаса јуна месеца пожалио Порти да монаси отежу са давањем одсека.[14]

Како је и овај метох излазио на морску обалу, сасвим је могуће да су монаси подлегали обавезној служби *вигле*, која је била установљена и на оближњем карвијском метоху. Ипак, нема података који би то потврдили.

Недуго пошто су га купили, новембра 1589. године, Хиландарци су метох морали да заложе како би добили позајмицу од 35.000 акчи. Не види се да ли је разлог за позајмицу био задуживање ради куповине самог метоха, или је новац био потребан за неке друге манастирске трошкове. Новац је позајмио хаџи Хамза-чауш, један од чауша Високе порте. Монаси су му продали метох на уобичајен начин, путем фиктивне продаје, и одмах га закупили на годину дана за 5.000 акчи. Та сума представља камату, која у овом случају износи 14,29%. Поред тога што су заложили метох, монаси су обезбедили и јемца, извесног Ширу (*Şīrō*, можда Шпиро?), кројача из солунске махале Кемер Алти.[15] Нема никаквих вести о томе да ли је после годину дана залог скинут, или је продужен за још неко време.

Метох у Уч Еву су пре марта 1613. године (али свакако после 1609) преузели јеврејски повериоци. Осим тога, узнемиравали су монахе захтевајући хапшења. Разлог је био дуг настао вероватно још у доба откупа 1568/69. године, или чак раније. Он је, због камате, временом вишеструко нарастао – на огромне 153.000 акчи. Како су у жалби тврдили Хиландарци, за узимање метоха није било никаквог законског основа, јер сам метох није био дат у залог. Такође, постојао је договор о постепеном враћању дуга. Из Једрена је марта 1613. године, солунском

---

12 АМХТ, 12/12/2, 12/12/63, 12/12/53 (регест у: Б-Б, 194-195/бр. 69), 12/12/29.

13 АМХТ, 12/12/34, 12/12/15, 12/12/63, 12/12/31, 12/12/29, 8/57 (у нарацији фермана наведена је *кешишхана*, док у диспозицији стоји *манастир*, па је очигледно да у том случају оба термина обележавају исту грађевину), 8/60, 12/12/25. Да су просторије – оде (*oṭa*) исто што и куће (*ev*) потврђује АМХТ, 12/12/55.

14 АМХТ, 12/12/51, 1/108, 8/60, 2/113а.

15 АМХТ, 12/12/33.

кадији стигао царски ферман да пажљиво испита цео случај, врати метох ако није заложен и нареди постепену исплату дуга у складу са шеријатом. Међутим, метох није враћен монасима, иако су до краја исте године исплатили највећи део суме. Метох је маја 1614. године још увек држао Јеврејин Муса Мераки (?). Чак се, као притежавалац метоха, жалио Порти како му војвода хаса тражи новац на име дажбина кафтан-беха и агирлика, и жалба му је уважена. Поуздано се може рећи једино то да су монаси у свој посед ушли пре маја 1618. године.[16]

Током прве половине XVII века, Хиландарци су метох у Уч Еву неко време давали у закуп. Изгледа да су израчунали да им се то више исплати него да сами брину о производњи. Заједно са хиландарским старцима, игуман Филип је опуномоћио калуђера Јосифа Караманлију да са извесним Мустафом челебијом, сином покојног хаџи Алија, у Солуну склопи уговор о трогодишњем закупу метоха. Закуп је почињао на дан закључења уговора, 4. септембра 1629, и трајао је до 2. августа 1632 (у обрачуну су коришћене хиџранске године: од 25. мухарема 1039. до 25. мухарема 1042). Да не би било неспоразума, метох је описан: дате су међе и површина њива, а побројана је и сва важна имовина коју је преузео Мустафа челебија. Убележена је и количина семена затеченог у амбару, обрачуната у солунским музурима: 180 музура пшенице, 60 музура јечма, 50 музура зоби, 10 музура боба, 6 музура грахорице (*burçaḳ*) и 1 музур наута. Мустафа челебија се обавезао на исплату закупнине у натури, или је бар тако исказано у документу. Требало је да годишње предаје 200 музура пшенице, 150 музура јечма, 10 музура боба и 1 музур наута, што ће рећи више од шест и по тона житарица.[17] Други познати закупац, Мехмед, син Абдулаха, умро је пре априла 1637. године. Он је држао метох уз знатно веће годишње обавезе: 300 музура пшенице, 150 музура јечма, 50 музура зоби и 20 музура боба, скоро десет тона житарица. Пошто је умро без наследника, на метоху се појавио емин солунског Бејт улмала Јеврејин Аврахам, син Јосифа, да преузме његову имовину. Од Хиландараца је затражио надокнаду за већ посејано семе. После спорења нагодили су се на 130 „пуних“ грошева.[18] Прво што пада у очи, то је различита висина закупа 1629–1632. и пре 1637. године. Потоњи је приближно упола већи од претходног. Такође, види се да је закупац сам обезбеђивао семе и да је његова вредност била најмање 130 реал-грошева (тада 65 златника). Ако би се закуп из 1637. године обрачунао по истанбулским ценама из децембра 1640. године, вредност производа би била око 110 златника. (У акчама не вреди рачунати, јер се због промена курса не би добила стварна слика.) То је, грубо речено, преко два пута више од одсека који се предавао војводи хаса (50 златника) и један и по пут више од вредности семена потребног за сејање (ако нагодба одражава праву цену, а не знатно нижу, што се често дешавало). Ако би се исте цене примениле и на први закуп, из 1629–1632, он би за трећину био нижи од потоњег (око 75 златника), што само следи пропорцију изражену у натури.[19]

Осим већ поменутих спорова, од којих је несумњиво најкрупнији онај са јеврејским повериоцима, отворен је, такорећи од саме куповине метоха, кључни неспоразум са монасима Ксенофонта око стварног права државине на метоху. Тај спор је обележио цело раздобље хиландарске управе и вероватно је био узрок доцнијег повлачења Хиландараца из Уч Ева. Уговор о продаји целог метоха са свиме што му припада, укључујући и њиве, састављен је децембра 1584. године на 38.000 акчи. Војвода хаса је неколико дана пре закључења уговора дозволио и оверио продају њива за 20.000 акчи. На самом почетку следеће године, монаси Ксенофонта су одмах вратили дуг од 20.000 акчи, који је и био разлог за продају метоха, а поверилац је опозвао залог. Међутим, од тада почињу невоље за Хиландарце. Чим је ослободио

16 АМХТ, 8/59, 8/67, 2/122б, 8/68, 12/12/37.

17 АМХТ, 12/12/63.

18 АМХТ, 12/12/61, 12/12/60.

19 *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Hazırlayan Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul* 1983, 90, 92, 97; *H. İnalcık*, "Rice Cultivation and the *çeltükçi-re'âyâ* System in the Ottoman Empire", *Turcica* XIV (1982) 128 (одакле је узета само цена пшенице).

метох залога, игуман Ксенофонта Андон се предомислио и од Хиландараца затражио да му врате метох. Пошто су Ксенофонћани почели да их ометају у притежавању њива, хиландарски проигуман Пајсије се обратио Сређној порти. Султан је јуна 1586. године наредио солунском кадији да испита жалбу, па ако нађе да је Пајсијева изјава тачна, да спречи даља узнемиравања. Одредио је и једног од својих чауша, Мехмеда, да будно прати спровођење правде. Следећег месеца Хиландарци су од војводе хаса опет затражили дозволу за куповину целог метоха!? Добили су је, плативши тапијску таксу 800 акчи, јер им је тог пута вредност њива проце-нио на 8.000 акчи (а не првобитних 20.000).

Поставља се питање због чега су издате две тапије и због чега је војвода двапут узимао ресм-и тапу, што никако није била мала сума. Хиландарци су том другом тапијом сигурно хтели да ојачају своје аргументе и покажу како је све заиста урађено са знањем „господара земље“. Познато је, наиме, да ниједна продаја без сагласности „господара земље“ (*ṣāḥib-i ārż*) није правоваљана, а управо су то Ксенофонћани упорно настојали да докажу.

По доласку султана Мехмеда III на престо, Хиландарци су у јесен 1595. обновили ферман издат проигуману Пајсију. То су две истоветне заповести, чак су и имена Пајсија и чауша Мехмеда преписана, једино се тугре и године разликују. Очигледно је да Ксенофонћани ни после готово једне деценије нису мировали, па су Хиландарци пожурили да, за сваки случај, на време спре-ме ферман. Сличне фермане извадили су 1601. и 1604. године. У потоњем пише да чифт-лик држе тек осам година и да је арз поднео исти проигуман Пајсије, што показује да је опет реч о обнови неког фермана, овога пута оног из 1592/93, данас вероватно изгубљеног.

Како су монаси Ксенофонта били упор-ни у својим захтевима, Хиландарци су реши-ли да их бар на неко време умире једним добро припремљеним суђењем у Солуну. Игуман Иларион и Лука, вероватно економ метоха, затражили су суочење пред кадијом октобра 1608. године. Пошто су на суду ис-причали своју причу, а

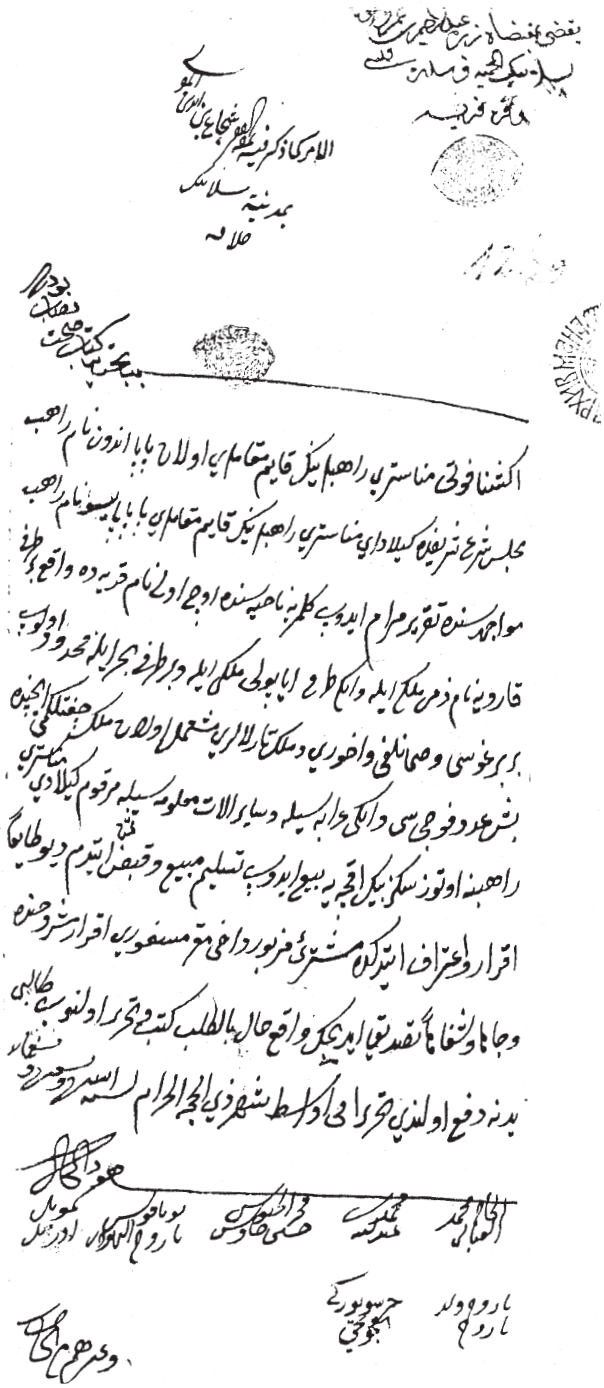

Хуџет, 4 – 13. 12. 1584, којим Ксенофонт продаје Хиландару метох у Уч Еву за 38.000 акчи (AMXT, 12/12/29; дим. 42,4 x 14,9 цм)

Ксенофонћани опет порекли продају, извели су четворицу својих сведока, муслимана, чија су сведочења потом и записана. Од тада су у рукама имали још један неопозив шеријатски доказ да је реч о правоваљаној продаји. На основу тога, солунски мула је забранио даље парничење. Већ маја следеће године Хиландарци су на Порти обезбедили хуџум којим се забрањује било какво парничење поводом поседа који се притежава дуже од десет година. Пошто су се монаси Ксено-фонта позивали и на то да је метох дарован (завештан) њиховом манастиру (*kenīsāya vaḳfdur*), Хиландарци су извадили фетву са тумачењем да „није исправан вакуф ако неверници дарују (завештавају) земљу цркви“ (*ḳeferenüñ kenīsālarına vaḳf etdügi yerleriñ vaḳfi cā'iz değildür*). Наиме, према шеријату и кануну, било је, с једне стране, забрањено да се увакуфљује државна земља, док, с друге стране, имовина у потпуном власништву (*mülk*), која је могла да се дарује и завеш-тава, није смела да буде насловљена на цркву, него на монахе. Најзад, то је била основа за кон-фискацију манастирских поседа 1568/69. године. Зато је истим ферманом наређено да се спрече узнемиравања под изговором да је метох ксенофонтски вакуф. Управо тај ферман приказује Хиландарце као веома мудре парничаре. Ако сами нису били добри познаваоци шеријата и правних термина, свакако су умели да пронађу праве саветнике. Поигравајући се вешто, с једне стране, општим, а, са друге стране, уско правним значењима појма „црквени вакуф“ (*kenīsā vaḳfi*), чак су успели да аргументе тужилаца окрену против њих самих!

Са тим документима Хиландарци су спремно дочекали поновно отварање процеса. Монаси Ксенофонта су, очигледно, пронашли подршку у неким турским или црквеним круго-вима, што им је омогућило да, иако је то било строго забрањено, више пута обнављају процес, ако већ не могу да га добију.

Ново суђење је одржано у Солуну почетком јуна 1609. године. Игуман Ксенофонта Варлаам и други старци изричито су тврдили да су се са Хиландарцима децембра 1584. године „договорили о узимању шеријатског дуга“ у износу од 38.000 акчи, за шта су им „као залог“ (*rehn ṭarīḳile*) предали метох. То се, међутим, из тада састављеног документа не види, нити се наслућује. Пошто залагање обрадиве земље није било законски дозвољено, чега су тужиоци били свесни, „лажно су изјавили“ (*muvāżaʿaten iḳrār ėdūb*) како је чифтлик „продат неопозивом продајом“ (*beyʿ-i bāt ile beyʿ eyledük*). Таква аргументација је била бесмислена. За фиктивну продају, тј. за позајмицу са залогом – а Ксенофонћани су тврдили да је реч о томе – постојала је посебна, увелико коришћена и свима позната форма: „продаја с правом опозива“. Варлаам је даље наставио причу како су Ксенофонћани потом отишли код „господара земље“ коме су, такође „лажно“, рекли да су њиве неопозиво пренели на Хиландарце, па су зато они (!?) платили тапијску таксу и узели тапију. Када су скупили новац да врате дуг, Хиландарци су одбили да им дају чифтлик и њиве, „изговарајући се“ да су све купили неопозивом продајом. Зато су тражили да се Хиландарци испитају и да им се врати метох. Тако је гласила оптужба, јасно, правно потпуно неоснована, јер је Варлаам, у ствари, тражио да му се поверује на реч, против документа чији је текст ранији игуман Ксенофонта потврдио на суду. Кадија је, затим, затражио изјаву хиландарских опуномоћеника, игумана Илариона, монаха Луке и старца Никифора. Одбацивши тврдњу о фиктивној продаји, они су поновили да се радило о неопозивој продаји и преносу њива на нове притежаваоце. После продаје сами су платили тапијску таксу, а војвода хаса им је издао тапију. Подвукли су да је то њихова „купљена имовина“ и да је неспорно држе двадесет пет година. Показали су хуџет издат годину дана раније, у којем је потврђено да је чифтлик несумњиво продат „неопозивом продајом“, а потом и царски хуџум о томе да је земља онога ко је обрађује дуже од десет година. Ксенофонћанима ништа није помогло што су негирали поменути кадијин хуџет, јер су тројица сведока муслимана потврдили истинитост његове садржине. После саслушања и подношења доказа, кадији није преостало ништа друго него да, како је већ ферманом наређено, забрани монасима Ксенофонта да узнемиравају Хиландарце новим оптужбама.

Међутим, ослањајући се на подршку „неких људи“, Ксенофонћани се нису обазирали ни на другу забрану. То је већ превршило сваку меру, па је солунски мула сам послао представку у Цариград и затражио царски ферман. Султан је септембра исте године наредио да се већ двапут шеријатски пресуђен спор никако изнова не отвара и да се тужиоци не слушају, поготово што је

процес покренут пре двадесет пет година. Забрана није важила само за солунског мулу, него и за друге кадије. Тај хуђум је обновљен маја 1618. године, по ступању султана Османа на престо.

Много времена је протекло док се братство Ксенофонта није усудило да поново покрене исто питање. Као да се ништа није дешавало све до пролећа 1640. године. Тада је на старе оптужбе, без икаквих нових аргумената, хиландарски игуман Теодосије с још тројицом манастирских стараца одговорио показивањем званичних судских докумената. Солунски мула је, сходно претходним решењима и царској заповести, одбио да отвори нов процес и наредио да чифтлик остане хиландарски, као што је био и до тада.[20]

То је уједно последњи сачуван документ о метоху у Уч Еву. Шта су се усмено договорили игумани Ксенофонта и Хиландара 1584. године, остаће тајна заувек. Према писаним траговима, званичним актима овереним од стране одговарајућих власти, Хиландарци су заиста легално купили метох, и то неопозивом продајом. Ништа не указује на то да је реч била о позајмици и залогу метоха. Таква врста уговора правила се на други начин, а Ксенофонћани се нису могли правдати да то нису знали, јер су сличан уговор сачинили још 1578. године.

Метох у селу Уч Ев Хиландарци су откупили од монаха манастира Ксенофонта крајем 1584 године. Држали су га, с краћим прекидом (око 1613/14), бар до 1640. године. Несумњиво је био чврсто везан за оближњи карвијски метох, а како у неким документима метоси нису прецизно именовани, то се истраживачи лако могу наћи у недоумици. Повест овог метоха обележио је дуг и тежак спор са претходним притежаваоцима. Иако су га успешно водили, Хиландарци су доцније можда посустали, или су монаси Ксенофонта пронашли друге начине да поврате метох. Шта се све дешавало с метохом после 1640. године, вероватно ће открити други документи из архива Ксенофонта, ако су сачувани. Како год било, метох су од средине XVIII века поново држали монаси Ксенофонта.

---

20 АМХТ, 12/12/26, 12/12/29, 12/12/28, 12/12/53 (регест у: Б-Б, 194-195/бр. 69), 12/12/34, 12/36/1 (регест у: Б-Б, 198/бр. 79), 8/57, 12/12/49, 12/12/31, 8/66 (иако у ферману нису уписана имена ни Хиландара, ни Ксенофонта, нити иједан топоним, из потоњег хуџета је очигледно да се односи на тај процес), 12/12/47, 12/12/25, 12/12/37, 12/12/55.

Каландра и Мавркол

Хиландар је на Касандри стекао посед 1318. или 1319. године. Метох познат као Св. Тројица, код села Афитос, као и многе друге поседе, даровао је цар Андроник II према споразуму са краљем Милутином. Посед је више пута потврђиван: 1319 (двапут), 1321. и 1351. године. Потврда Јована V уједно представља последњи помен метоха. У попису добара што су спадала под метох Св. Тројице, из око 1333, наведено је и седам модија у Каландри. С обзиром на то да се метох Св. Тројице налазио код Афитоса, вероватно је да се поменути топоним није односио на удаљено село Каландру, ако је оно у то доба уопште постојало.[1]

Са средњовековним метохом Св. Тројице не може се довести у везу ниједан метох из доба турске владавине. А они се у документима појављују тек пред сам крај XVI века. Ни у катастарски пописни дефтер ни у вакуфнаму, настале у време откупа 1569. године, нису унети никакви поседи на Касандри.[2] Да су тада имали икакве вредне некретнине, Хиландарци не би пропустили да их наведу.

Постојање чифтлика на Касандри први пут је потврђено септембра 1597. године. Није, међутим, назначено где се налази. Званични попис хиландарске имовине, сачињен вероватно маја 1598. године, смешта метох у близину села Каландре. Нема сумње да се податак из претходне године односи на исти метох, јер у то доба други није постојао.[3] Одређивање „близином“ села Каландре показује да је метох могао излазити и ван синора тог села. У суседству Каландре налазило се село Мавркол, где су Хиландарци током XVII века такође имали знатне поседе. Иако се то из докумената из XVI и XVII века не види, поседи у Каландри и Мавроколу, по свему судећи, чинили су један метох.

Насеље Каландра (Καλάνδρα), у турским документима: *Ḳālander*, *Ḳılāndere* и слично, и данас постоји под истим именом. Мавркол, непознат у византијско доба, у XVII веку (1611–1634) имао је статус села. У хиландарским документима убележен је као *Māvarḳōl*, *Māvreḳōl*, *Maverḳalō*, *Mavreḳōle*, па чак и као *Mavrōpōle*.[4] Доцније је изгубио статус села. У XIX веку се јавља само као место (*yer*) где се налази хиландарски метох. У XVIII столећу, а можда и раније, у непосредној близини се развило село Фурка (Φούρκα), и данас живо. По њему је и хиландарски метох често називан, о чему говоре белешке на полеђини сачуваних докумената. У званичним актима пак, метох је и даље одређиван на више начина: „хиландарски метох у близини села Фур(ка) ... [даље у истом документу] ... поменути метох у близини Мавркола“ (1751/52), или: „смештен на месту Мавркол у синорима Каландре“, а потом опет: „на месту Мавркол метоха ... у границама села Фурка“ (XIX век). Исти метох је у XVIII столећу био познат и као *Бугарски метох* (*Fūrḳa ḳaryesi ḥudūdunda Būlġār Metōḥi*). Двадесетих година XX века преименован је, као и каламаријски метох, у *Српски метох*.[5]

Полуострво Касандра је у турско доба чинило посебну управну целину. Крајем XVI века налазилило се у оквиру Каламаријске нахије (1594, 1597). Негде почетком XVII века, пре 1608.

---

1 *Chilandar* 1998, 61, бр. 42, 43, 44; *Chilandar* 1911, бр. 40, 58, 138; Живојиновић, *Историја*, 188-190, 214.

2 AMXT, 6/8, 12/37/57, 6/10, 6/11, 6/12, 11/5; BBA, TT 723, 1053.

3 AMXT, 12/12/6, 12/12/15.

4 *Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 163; AMXT, 1/103, 1/109a, 2/153a, 12/4/15, 12/4/14, 12/4/17 (Каландра), 12/4/7, 2/201-4, 12/4/2, 12/4/6, 12/4/8, 2/166 (Мавркол).

5 *Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 193, 228; AMXT, 12/4/21, 12/4/18, 12/4/22, 12/4/27; Δημητριάδης, Φορολογικὲς κατηγορίες, 430-431, 452. У чланку J. Кодера (J. Koder, “Die Metochia der Athos-Klöster auf Sithonia und Kassandra”, *Jahrbuch der Österreichischen byzantinischen Gesellschaft* XVI (1967) 222-223) хиландарски метоси Фурка и Папастати помињу се без икаквог удубљивања.

године, полуострво је издвојено у посебну нахију. Касандра је током XV века припадала Паша (Једренском) санџаку, све до оснивања Солунског санџака почетком XVI века. Спадала је под судско-управну надлежност солунског муле и њему потчињеног касандријског наиба.[6]

Чини се да је током већег дела XV и XVI века Касандра била царски хас, све док негде пре 1591. године баб ус-сеадет-аги Газанфер-аги није дозвољено да је увакуфи за издржавање својих задужбина у Цариграду и анадолској касаби Герос (?) (*Gerōs*?). Један део прихода био је намењен и сиротињи светих градова Мека и Медина. Газанфер-ага је богато дариван зато што је на двору чак три султана: Селима II, Мурата III и Мехмеда III, верно служио од 1566. све до 1603. године, када је погубљен.[7]

Вакуфска управа је била „господар земље“ и над хиландарским метохом, и то је остала, како изгледа, све до краја турске власти. О прикупљању прихода, издавању тапија и другим пословима везаним за земљу много више су бринули забити који су стално боравили на Касандри, него мутевелије вакуфа. Од мутевелија су познати Шабан-чауш (1594–1598), вероватно Јусуф-чауш (1599), и Мехмед, син Арслана (1690). Дужност забита обављали су Мехмед-ага (1611–1628) и хаџи Али-ага (1670–1672).[8]

Хиландарски посед је називан *чифтликом* (1598, 1607), како је то већ било уобичајено, али и *метохом* (1632, 1671). Није сачувана худуднама, или неки други документ на основу кога би се сагледале међе и потпун састав метоха, бар у једном тренутку. Једино је 1634. године, приликом погађања с неким радницима, записано да метох (само у Мавроколу?) располаже земљом за коју је потребно 70 музура семена. Међутим, то је чак мање од површине земље за коју се зна да је докупљена (вид. табелу). Оно што може да се предочи јесте преглед нових аквизиција (или поклона/завештања?). Углавном су узимане њиве у непосредној близини метоха, што се види из описа граница. Јасно се издвајају два раздобља током којих су Хиландарци знатно проширили метох: први, двадесетих и почетком тридесетих година XVII века, и други, почетком седамдесетих година истог века. Само су докупљене њиве износиле најмање 90 музура, а за њих је, можда, дато чак 123.000 акчи [уколико је веродостојна тапија о куповини њива величине 44 музура за 100.000 акчи, што је око десет пута више од просечне цене (!?); из варијанте уговора на грчком језику могло би се закључити да је реч о 50.000 акчи]. За папа Димитријеву њиву у Каландри не може се са сигурношћу рећи да ли је у његово доба, 1594. године, била хиландарска. Знатно доцније, 1835, чифтлик је чинило 300 дунума њива, или око 28 хектара. Почетком XX века, Сава Хиландарац наводи да закупци оба касандријска метоха (Папастати и Фурка) дају укупно 70 мерица (4.487 кг) пшенице годишње, што се чини невероватно ниским закупом. Нарочито када се упореди с истовременим подацима игумана Методија: око 400–500 хектара земље.[9]

---

6 АМХТ, 1/103, 12/12/6, 1/109а, 1/110а, 1/110б, 2/118, 12/4/2, 12/4/14, 8/98 и др.

7 Δημητριάδης, Φορολογικὲς κατηγορίες 430-431; Dimitriades, “Ottoman Chalkidiki”, 47; АМХТ, 12/12/6. Мурат III му је јуна 1593. дозволио да на темељима једне порушене цркве у Цариграду подигне медресу и турбе (*Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Fermânlar,* бр. 181).

8 АМХТ, 1/103, 1/109а, 12/4/1, 12/4/7, 2/153а, 12/4/8, 12/4/9, 12/4/15; *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Hükümler - Beratlar, II Fasikül, No E. I-12476, Hazırlayanlar Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Em. Kur. Alb. İ. K. Baybura, Ü. Altındağ, Ankara* 1988, 137 (бр. 1332).

9 АМХТ, 1/103, 12/12/15, 6/13, 1/109а, 12/4/7, 12/4/2, 2/153а, 12/4/6, 2/201-4, 12/4/8, 2/166, 12/4/15, 12/4/14, 12/4/17; Βασδραβέλλης, Ἀνέκδοτα φιρμάνια, 296; Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, 81; Миловановић, II, 40-41. Уз акте АМХТ, 2/201-4 и 12/4/8, постоји и грчки уговор од 19. марта 1624. о продаји поседа Дима Граматика Хиландару. По њему испада да су кућа и остали мулковни поседи продати за 50.000 акчи (уместо 30.000), а њиве за 50.000 акчи (уместо 100.000). Поред тога, издавачи су сматрали да је продавчево име Мавропулос, а да δήμος γραμματικός означава његову функцију. Реч је о забуни, јер у изразу ἀπό τοῦ Μαυροπούλου, при крају документа, треба тражити име села (Мавролкол, Мавропол), а не име човека (Mošin in Sovre, 48-49).

Поседи стечени у синорима Каландре и Мавркола 1611–1687/88

Год.	*Врста*	*Бр.*	*Прећашњи власник*	*Међе*	*Величина*	*Цена (у акчама)*
1594	*Њива*	*1*	*Ишташине (?) Купац: папа Димитрије*	*Каландра*		
1598	Виноград	1/2	Кирјако	Каландра		
1611	Њива	1	Апостол Михал	Мавркол: виноград и са три стране јавни пут		4.200
1624	Њиве	6	Димо Граматико	Мавркол	44 музура	100.000? (50.000?)
1624	Виноград	3	Димо Граматико	Мавркол		
1627	Виноград	1	Прокоп	Мавркол: њива Ашико Белота (?), виноград Јорга Зерве (?) и с две стране хиландарски виногради	1 дунум	350
1628	Њива	1	Кирко Малијари	Каландра: пут и њиве Михала Гушета (?) и Хиландара	7 музура	5.000 (дали 2.500)
1632	Њиве	6	Димоген Сатико (преминуо)	Мавркол: познате као њиве Константина Шкополита (?) 1. (Њива?) Јоргија Чичана, пут, хиландарски виноград, (њива?) Јанија Казандера (?) 2. Виноград Сара, планина, село и поток 3–4. Пут, поток и њива Косте Мавраита 5. Њиве Косте, Кондопула, Димогена Сатика и беглучка њива 6. (Изостављено)	18 дунума	7.000
1671/ 1672	Њиве	4	Монах Григорије	Каландра: 1. Њиве Ивирона, Димитрија Малдара и Хиландара, с две стране 2. Код потока Фурка: њиве Ника Стама и Фота Дума 3. Код старих млинова: (њиве) Јанија Марине и Јанија Загороне (?) 4. У близини Каландре: (њиве) папа-Костијанија, Димитрија Филипа и папа-Јанија Малдара	17 музура 2 музура 1,5 музура 0,5 музура	7.200 (?)
	Виноград	1		Виногради Александра Мавраjита, Јанија Марине, Ефламура (?) и Јанија Загорина (?)	2 дунума	
	Башта	1		У близини села: хиландарски метох, (њиве) Јанија Горне (?), Јорга (?), папа-Андона и јавни пут		
1687/ 1688	Виноград	1	Димитри Чамеко	Каландра: (виногради) Стафола (?) Стефанија, Димитрија Стефанија и Статија Маријана	2 дунума	

[AMXT, 1/103, 1/109a, 12/4/7, 12/4/2, 2/153a, 12/4/6, 2/201-4, 12/4/8, 12/4/15, 12/4/14, 12/4/17; Mošin in Sovre, 48-49]

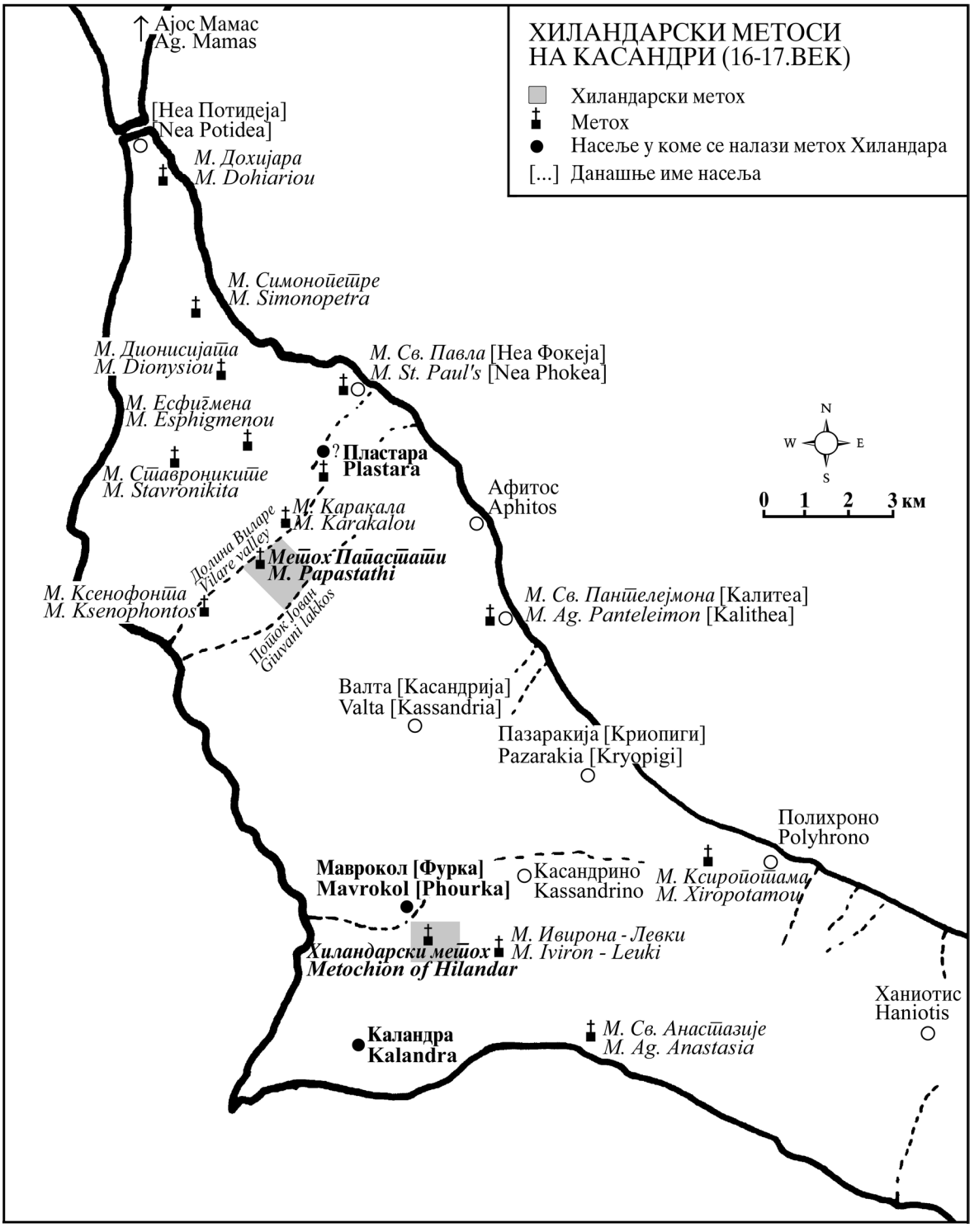
ХИЛАНДАРСКИ МЕТОСИ
НА КАСАНДРИ (16-17.ВЕК)
Хиландарски метох
Метох
Насеље у коме се налази метох Хиландара
[...] Данашње име насеља
Ајос Мамас
Ag. Mamas
[Неа Потидеја]
[Nea Potidea]
М. Дохијара
M. Dohiariou
М. Симонопетре
M. Simonopetra
М. Дионисијата
M. Dionysiou
М. Св. Павла [Неа Фокеја]
M. St. Paul's [Nea Phokea]
М. Есфигмена
M. Esphigmenou
М. Ставроникита
M. Stavronikita
? Пластара
Plastara
Афитос
Aphitos
М. Каракала
M. Karakalou
Долина Виларе
Vilare valley
Метох Папастати
M. Papastathi
М. Ксенофонта
M. Ksenophontos
Поток Јован
Giuvani Iakkos
М. Св. Пантелејмона [Калитеа]
M. Ag. Panteleimon [Kalithea]
Валта [Касандрија]
Valta [Kassandria]
Пазаракија [Криопиги]
Pazarakia [Kryopigi]
Полихроно
Polyhrono
Маврокол [Фурка]
Mavrokol [Phourka]
Касандрино
Kassandrino
М. Ксиропотама
M. Xiropotamou
М. Ивирона - Левки
M. Iviron - Leuki
Хиландарски метох
Metochion of Hilandar
Ханиотис
Haniotis
Каландра
Kalandra
М. Св. Анастазије
M. Ag. Anastasia
N
W
E
S
0 1 2 3 км

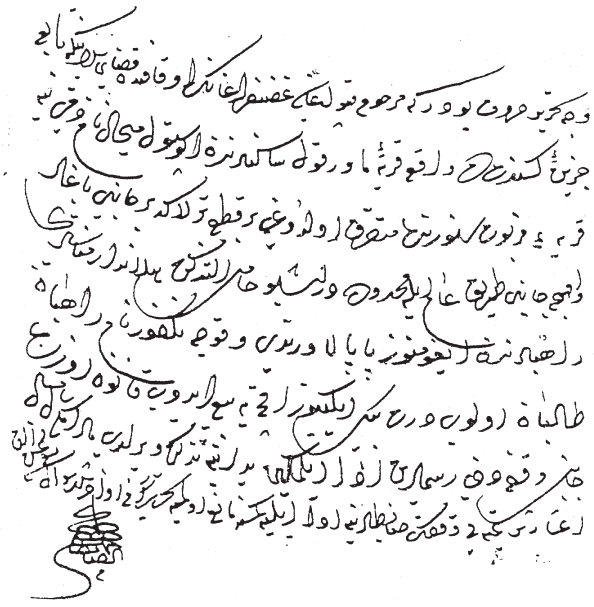

Тапија вакуфске управе на Касандри, издата 27. 12. 1610 – 4. 1. 1611, којом се Апостолу Михалу из Мавроколa дозвољава продаја њиве Хиландарцима (AMXT, 12/4/7; дим. 21,6 x 14,7 цм)

На метоху се углавном сејала пшеница. Осим монаха, земљу су обрађивали житељи суседних села. Папа Јани, Јуре (?) Франко, Јани и Рагари (?) из Мавроколa погодили су се 1634. године са економом Аверкијем да за 5 музура пшенице годишње воде бригу о це-лом метоху: зградама, виноградима и њивама величине 70 музура.[10]

Под непосредну надлежност метоха спадале су и друге њиве које су монаси држа-ли на Касандри, прилично удаљене од мето-ха. Неке су биле у околини Пластаре (вид. поглавље *Пластара*), а неке код Левкија и неког другог места.[11]

На чифтлику је било и винограда и башта. Маја 1598, а потом и марта 1607. го-дине, регистрован је само један виноград ве-личине два дунума. Током XVII века Хилан-дарци су купили још неколико винограда, чија укупна величина вероватно није прела-зила десетак дунума. Није познато да ли је башта било и пре куповине великог поседа монаха Григорија 1671/72. године. У оквиру тог имања налазила се једна башта са 14 (плодоносних?) стабала.[12]

Хиландарци су на Касандри имали и један зимски пашњак за своју стоку. Изгледа да се није налазио у близини метоха, иако је сасвим сигурно зависио од њега, јер 1598. године Хиландарци нису имали други чифтлик на полуострву.[13] Постојање зимског пашњака говори и о развијеном сточарству, о коме иначе нема никаквих директних података.

О самом средишту чифтлика не зна се готово ништа. Маја 1598. године убележена је само једна црква. Исте године, монаси су од Кирјака из Каландре откупили две куће и гумно. Доцније, 1624, уз велики посед обрадиве земље, гумно и воду, вредне 50.000 или 100.000 акчи, Димо Граматико из Мавроколa продао је хиландарском опуномоћенику, јеромонаху Илариону, три куће, млин, два амбара, вински подрум (*ṣarāb-ḫāne*), сењак и двоја кола, за 30.000 акчи (у цену су урачуната и три винограда). Куће су се налазиле између кућа Јанија Ласкарија, Дима Чатиша (?), Јоргија Верове (?) и пута. Десетак година касније, преселили су неке од својих зграда. У погодби с радницима из Мавроколa о висини надокнаде, 1634. године, уписано је да су, поред рада на њивама, дужни да два „станишта“ (куће) „пренесу“ на друго место (*iki ḳıṭ'a menzili āḫar yere naḳl ėde*). Када је 1671/72. године економ старац Петрон опет проширивао метох, од монаха Григорија из Каландре, уз посед, купио је и приземну кућу са два улаза и два трема (*ḫayāṭ*). Била је омеђена поседима папа Јанија, Фотија Дума (?), Димитрија Малдара и Јакова Паскала.[14] Све набројане некретнине, осим цркве, стечене су после 1598. године.

---

10 AMXT, 2/166.

11 AMXT, 12/12/15. Локалитет Левки (Λεύκη) налазио се у близини Каландре. У византијско доба ту је метох имала Велика Лавра, а данас се тако зове ивиронов метох, чије корене можда треба тражити још у 1671/72. години (Θεοδωρίδης, 393; *Actes de Lavra*, IV, 108-110; AMXT, 12/4/15).

12 AMXT, 12/12/15, 6/13, 1/109a, 12/4/2, 2/201-4, 2/166, 12/4/15, 12/4/17.

13 AMXT, 12/12/15.

14 AMXT, 12/12/15, 1/109a, 12/4/8, 2/201-4, 2/166, 12/4/15, 12/4/14.

Монаси су дажбине предавали забиту вакуфа, али није познато да ли су их плаћали одсеком, као на већини других метоха. Међу сачуваним документима нема ниједног који би указивао на злоупотребе „господара земље“, што не значи да их није било.

За овај метох је везан само један мали неспоразум, док правих спорова, изгледа, није било. Када је извесни Адирено (?) из Каландре умро, мутевелија вакуфа је, не проверивши има ли ближе родбине, преузео његово имање у корист Бејт ул-мала и одмах га продао хиландарском калуђеру. Међутим, маја 1598. године, појавио се на суду Кирјако, отац преминулог, и позвао се на своје право на наследство. На крају је склопљена нагодба, па су, уз надокнаду од 500 акчи, две куће, гумно и пола винограда остали у поседу Хиландара.[15]

На самом крају XVII века, можда због последица рата, а можда и из неких других разлога, велики део метоха је запуштен. Њиве које су захватале чак 30 музура нису обрађиване више од пола столећа. Монаси су се вратили на њих тек 1751/52. године, пошто су платили тапијску таксу.[16]

Хиландарски метох између касандријских села Каландра и Мавркол стечен је негде између 1569. и 1598. године. За њега су, вероватно све до успостављања другог метоха, званог Папастати, били везани сви поседи на Касандри, чак и удаљене њиве у Пластари. Пребродивши другу кризу током прве половине XVIII века, одржао се до краја турске власти под именом *Бугарски метох*.

15 АМХТ, 1/109а.

16 АМХТ, 12/4/21.

Пластара

У средњем веку у синорима села Пластаре није постојао хиландарски метох. Засебан метох није постојао ни доцније, у доба владавине Османлија. Њиве што су их монаси купили 1597. године остале су везане за постојећи чифтлик у Каландри/Мавроколу.

Село Пластара (Πλασταρᾶ) познато је из византијских времена, јер је у њему Велика Лавра добила један посед пре 1259. године. Међутим, топоним се после тога више нигде не помиње. Изгледа да се село налазило на горњем делу источне обале полуострва, у склопу тадашњег метоха Лавре који се простирао од Неа Фокеје до Афитоса. У хиландарским документима с краја XVI века забележено је као *P(e)lāstara*, *P(e)lāstāra* и *P(e)lāstāriye*. Данас не постоји.[1]

Према сачуваним актима, прву земљу у Пластари купили су крајем августа 1597. године хиландарски игуман Григорије и јеромонах Сава од самог Газанфер-аге. За 10.000 акчи узели су пусте њиве и балталуке (земља на којој је дозвољена сеча, или земља остављена да се одмори) преминулог Јоргија, касапина из Пластаре. Величина њива није наведена, али, судећи по суми, радило се о знатној површини. Већ маја следеће године, те њиве су уписане у извод из дефтера као додатак чифтлику у Каландри. Остаје само питање да ли су Хиландарци и пре те куповине поседовали штогод у Пластари. После тога, у лето 1599. године, игуман Јоаким, јеромонах Аверкије и монах Пахомије купили су још шест њива, плативши 700 акчи тапијске таксе. Прилика им се указала када је, можда због ратног стања, један од житеља Пластаре, Димо Лемозере (?), побегао оставивши пусту земљу. Цена указује на скромну величину њива.[2]

Поседи стечени у синорима Пластаре 1597–1599

Год.	*Врста*	*Бр.*	*Пређашњи власник*	*Међе*	*Величина*	*Цена (у акчама)*	*Такса*
1597	Њиве и балталуци		Касапин Јорги (преминуо)				10.000
1599	Њиве	6	Димо Лемозере (?) (побегао)	1. Синори Ника Јеменаша (?), Ника Фенекоса и Јанија Сим(он)а 2. Синори Дима Костопула, Дима Лочона (?) и Ника Фенекоса (?) 3. Синори Јоргија Исаре (?), Јоргија муселема и старца (јеро) (Д)има 4. Синори Трандафила 5. (Изостављено) 6. (Изостављено)			700

[AMXT, 12/12/6, 12/4/1]

У лето 1599. године хиландарски монаси из Пластаре су два пута извођени пред касандријског наиба. Један од суседа, Јани, син Сим(он)а, оптужио их је да су му потпалили њиве те су му изгорели жито, кућа, амбар и сењак. Монаси су се заклели да с паљевином немају никакве везе. Пошто Јани није поднео доказе, суд је одбацио оптужбу као неосновану. Следећа службена истрага извршена је поводом гласина да су у јеку рата бродови левента натоварили жито на Ка-сандри и одвезли на хришћанску страну. Монаси су изјавили да о томе ништа не знају. Ослобођени су оптужбе тек када је раја Пластаре потврдила да међу монасима нема одметника и непријатеља.[3]

Посед у Пластари никада није био засебан метох. Све што се о њему зна везано је за раздобље од непуне две године (1597–1599). Других трагова нема.

---

1 *Actes de Lavra*, II, 71; IV, 108-110; Θεοδωρίδης, 411; AMXT, 12/12/6, 1/110а, 1/110б, 12/4/1.

2 AMXT, 12/12/6, 12/12/15, 12/4/1.

3 AMXT, 1/110б, 1/110а.

Папастати

Чифтлик звани Папастати Хиландарци су преузели 26. децембра 1669. године. Нема основа да се тражи континуитет са средњовековним метохом Св. Тројице, иако су се оба поседа несумњиво налазила на истом делу Касандре.[1]

Метох Папастати (Παπαστάθη), у турским документима *Pāpā İstātī*, *Pāpā İstāt*, налазио се око шест километара северозападно од Касандрије (некад Валте). У документима из XVII века смештан је у „близину села Виларе (*Vīlāre*)“, или у његове синоре. Село Виларе се од XVIII века више не помиње као село, али је топоним остао као име за долину.[2]

У управном и судском погледу, за метох Папастати важи све што је већ речено за чифтлик у Каландри и Мавроколу. Папастати је такође припадао вакуфу баб ус-сеадет-аге Газанфер-аге, што значи да је „господар земље“ над хиландарском земљом била вакуфска управа.[3]

Да случајно нису сачувани акти који откривају праву позадину чина, све би указивало на то да су Хиландарци *купили* чифтлик Папастати. Састављени су класични уговори о куповини: тапија о преносу земље и хуџет о продаји целокупног поседа. Са дозволом вакуфског забита, 26. децембра 1669. године, дотадашњи притежавалац монах Калиник, син Дима, продао је, тј. пренео је право притежавања њива на хиландарске монахе за (1)40 гроша. Наплаћена је тапијска такса од (1)4 грошева. (Бројке у заградама су накнадно дописане у прореду, изнад првобитних бројки!) Потом је знатно доцније, тек новембра следеће године (?!), код касандријског наиба оверен хуџет о потпуној продаји целог мулк-чифтлика за 200 еседи-грошева. Акцију „куповине“ чифтлика водио је монах Петрон, син Дима, са Бугарског метоха на Каламарији, тада вероватно економ. Међутим, цела куповина је, у ствари, била фиктивна. Сачувана је Калиникова својеручна омологија, написана 21. новембра 1670. године. Из тог се документа види да је старац Калиник, већ као сабрат хиландарски, поклонио манастиру метох који је раније купио, као и малу башту. То је, у ствари, уговор о доживотној нези, јер је Калиник заузврат затражио искушеника који би га пазио како у манастиру, тако и кад оде у своју келију у Кареји. Да је реч о поклону а не о продаји, потврђује и хуџет из фебруара 1674. године, издат поводом оставинског спора са Калиниковом кћери. У њему је потпуно исправно наведена неопходна шеријатска формула о даривању (завештању) у богоугодне сврхе. Имовину није увакуфио манастиру, него „манастирској сиротињи“. Што се тиче њива које не смеју да се завештавају јер су државна имовина, јасно је зашто је сачињена тапија и плаћена тапијска такса. Али остаје питање зашто је Калиник на турском суду направио и уговор о продаји мулковне имовине, коју је имао право да поклони? Можда је то, ипак, био сигурнији начин.[4]

Уз чифтлик, хиландарски монаси су добили и део документације везан за његову историју. Она указује на порекло имена чифтлика. Пре јула 1647. године чифтлик су притежавали извесни папа Стати из Аја Маме и његови синови Тимотије, Јани, Дука, Стати, Коста и Христодуло. Чифтлик су предали мухасилу Ахмед-аги из Солуна као залог за позајмицу од 50.000 „слабих“ акчи. Дуг, претворен у 420 грошева, исплатили су јула 1647. године, после чега им је чифтлик

---

1 Приређивачи аката Лавре наговестили су могућност да се метох Папастати развио из средњовековног метоха Св. Тројице (*Actes de Lavra*, IV, 110).

2 АМХТ, 12/4/16, 12/4/11, 12/3/1, 12/4/9, 12/4/10, 2/196a; *Paysages*, 201; Krüger, 336, 609 (погрешно га је прочитао као *Papa Ustad*); Koder, “Die Metochia”, 222; Βασδραβέλλης, Ἀνέκδοτα φιρμάνια, 295; Δημητριάδης, Φορολογικὲς κατηγορίες, 430-431, 452.

3 Вид. поглавље *Каландра и Мавролкол*.

4 АМХТ, 12/4/9, 12/4/10, 2/196a (у том акту, вероватно грешком, стоји да је Калиник био син Јанија, а не Дима); Mošin in Sovre, 53.

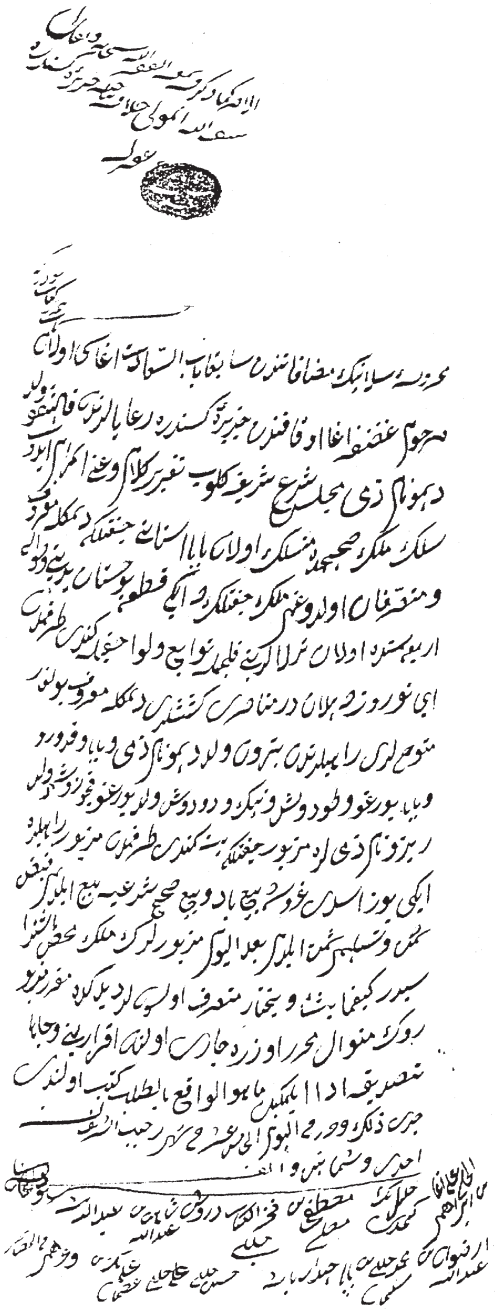

Хуџет, 18. 11. 1670, којим Калиник, син Дима, продаје Хиландарцима чифтлик Папастати за 200 грошева (АМХТ, 12/4/10; дим. 41 x 14,7 цм)

враћен. Крајем 1648. године, папа Статијеви синови су чифтлик продали Јанију, сину Катакала, и Севастијанију, сину Ангела, за 100 грошева, 50 за зграде и 50 за њиве. Шта се све ту дешавало није потпуно јасно, али јануара 1650. године Јани и Севастијано су исти чифтлик морали да купе и од поменутог Ахмед-аге. Осим већ исплаћеног новца, дали су још 40.000 акчи, 20.000 за мулкове и 20.000 за њиве. Тада је посед први пут назван „Папастати чифтлик“. Недостаје једино карика која би Јанија и Севастијанија повезала с хиландарским приложником Калиником, сином Дима (Јанија?).[5]

Акти о „куповини“ не говоре о величини обрадиве земље, нити о њеним границама. У једном од ранијих докумената, хуџету из 1648. године, који су Хиландарци добили са чифтликом, говори се о око 300 дунума „расутих и запостављених“ њива, што би износило приближно 28 хектара. Тада је чифтлик био омеђен мулковима тадашњих купаца, Јанија, сина Катакала, и Сева-стијана, сина Ангела, мулковима монаха манас-тира Св. Анастазије, њивом Карамоја (?) и њивом Каракара (Каракал?). Наравно, велико је питање да ли су све те њиве, у истом обиму, припале чифтлику и 1670. године. Познате су и међе мето-ха из 1835. године: синори метоха манастира Ка-ракала, долина звана Јован, синори метоха манас-тира Св. Анастазије и долина Вилара. Игуман Методије је почетком XX века забележио да се метох простире на око 500 хектара плодног зем-љишта и да закупац плаћа манастиру 6.000 ока (7.692 кг) пшенице годишње. У исто доба, Сава Хиландарац наводи знатно скромнију закупнину, и то збирно за оба метоха (Папастати и Фурка): 70 мерица (4.487 кг) пшенице.[6]

Осим њива, монаси су 1670. године добили и два повртњака (*bōstān yeri*). Можда се под тим изразом подразумевало 10 дунума винограда и 5 дунума баште (*bağçe*), како је наведено 1674, приликом једног поравнања. Раније, пре него што је чифтлик постао хиландарски, уз

5 АМХТ, 2/178б, 12/4/12, 12/4/16, 12/3/1, 12/4/11.

6 АМХТ, 12/4/16; Βασδραβέλλης, Ἀνέκδοτα φιρμάνια, 294; Миловановић, II, 39-40; Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, 81. О манастиру Св. Анастазије вид. Lefort, *Villages*, 88, 152-153, а о метосима Св. Анастазије и Каракала на Касандри вид. Koder, “Die Meto-chia”, 218, 223.

њиве су регистровани и повртњаци, најпре само половина једног (1648), а потом чак шест повртњака (1650).[7]

Језгро метоха 1674. године чинили су кућe и амбар. Две деценије пре него што су га добили Хиландарци, 1648. године, средиште чифтлика се састојало од шест приземних просторија/кућа (*оџа*), сењака и дворишта.[8]

Повод за једини спор који су имали хиландарски калуђери са метоха Папастати везан је за сам чин поклона, а повела га је наследница поклонодавца. Маруда, Калиникова сестра, потврдила је 1674. године на суду да је њен брат за живота даровао Хиландару чифтлик, али је затражила да јој се врати 30 музура пшенице и 9.000 акчи који не спадају у поклон. Хиландарски монах Петрон тврдио је да не зна ништа о пшеници и новцу. После дугог спорења на крају су се ипак нагодили тако што јој је Петрон исплатио 110 еседи-грошева.[9]

Метох Папастати на Касандри један је од највећих метоха стечених у позно доба турске власти, тек крајем 1669. године. У рукама Хиландара остао је и следећа два столећа. Касандра и Каламарија су биле познате као житинице светогорских манастира тако да је стицање Папастатија, сасвим сигурно, било од великог значаја за Хиландар.

7 АМХТ, 12/4/10, 2/196а, 12/4/11, 12/4/6.

8 АМХТ, 2/196а, 12/4/16.

9 АМХТ, 2/196а.

Струмска област и Тасос

Сер – Георгила – Куцово – Мунухово – Патос – Јежево и Мравинци: неостварено завештање – Здравик – Тасос

Сер

Хиландарски поседи у граду Серу не помињу се пре 1321. године. Тек у повељи Андроника II Палеолога из јуна те године, први пут се наводи једна баштинска кућа у граду, коју је даровао извесни Никифор Хамаксас (потврђена 1351). Три године касније, септембра 1324, Хиландар је увећао свој посед куповином једног вођњака и њиве. Већ маја следеће године, за 180 номизми узете су приземне баштинске куће Михаила Комнина Пеларга. Биле су покривене црепом, имале су двориште и капију. Негде у то време манастир је већ располагао кућама у близини царског пута, купљеним од извесне Меланхрине. У пролеће 1326. године, монаси су решили да тај посед употпуне и заокруже, па су откупили још једну баштинску кућу покривену црепом, вредну 40 перпера.[1] То је све што се зна о поседима унутар градских зидина.

Западно од Сера, око три километра од старе Царинске капије на тврђави, налазио се мали манастир Св. Николе. Тај део серског предграђа био је познат под именом Каменица (Καμενίκεια). Царски пут, што је предграђе делио на Горњу и Доњу Каменикију, пролазио је поред манастирског имања. Андроник II је септембра 1321. године даровао манастир Св. Николе хиландарском јеромонаху Калинику. Калиник је свој посед, увећан куповином околних њива, завештао Хиландару септембра 1323. године. Састојао се од 150 модија њива, 11 модија винограда у Загори, башта, вртова и воденица. У међувремену, маја 1323. године, пре него што је манастирић званично променио власника, Хиландарци су се већ одомаћили у Каменици откупивши 70 модија земље. Метох Св. Николе потврдили су Хиландару византијски и српски владари 1327, 1348 (?) и 1351. године. Метох је временом увећаван (1323–1326, пре 1360). Последњи сигуран помен манастира Св. Николе у Каменици пада у новембар 1360. године.[2]

Шта се догодило с хиландарским поседима у Серу после успостављања турске власти? Први поуздан податак о неком серском метоху потиче тек с прелома XV и XVI века. Питање континуитета поседа остаје отворено.

---

1 *Chilandar* 1911, бр. 62, 98, 105, 108; Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994, 21-23.

2 *Chilandar* 1911, бр. 74, 75, 83, 89, 94, 109, 113, 138, 146; *Chilandar* 1915, бр. 38; Ферјанчић, *Византијски и српски Сер*, 21-22, 32-34, 75-76, 92-93; Π. Σαμσάρης, Ἄγνωστο Βυζαντινὸ μετόχι τῆς μονῆς Χελανδαρίου στὶς Σέρρες: Ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Καμενικαίας, Μακεδονικά 26 (1987–1988) 191-208; Живојиновић, *Историја*, 218. Самсарис тврди да је пронашао рушевине манастира на брду Бешик-тепе у Горњој Каменици (Σαμσάρης, 213-215). Каменица код Сера се, према Острогорском, никако не сме поистовећивати са селом Каменица (Камена) из хиландарског практика из 1300. године, јер се ово потоње налазило у катепаникију Акра–Јериса–Равеникије (Острогорски, *Серска област*, 46).

На почетку османских освајања град Сер је био једно од најзначајних управних упоришта нове власти. И доцније, када се османска власт усталила, Сер је остао важно градско средиште у Једренском (Паша) санџаку. Био је средиште вилајета (током XV века), кадилука и нахије.[3]

Прву вест о хиландарском метоху у Серу доноси фрагмент тимарског дефтера, настао веро-ватно између 1494. и 1503. године. Међу десет хришћанских махала у Серу једна носи име *Ајо Никола Хиландар*. У махали су живеле четири породице и три удовице.[4] И у другим пописним дефтерима из блиског периода наводе се једна или више хришћанских махала Светог Николе, али ниједна од њих није ближе одређена именом Хиландара. У фрагменту дефтера насталог између 1456. и 1478, помиње се једна махала *Ајо Никола* (2 дома, 1 удовица), као и у пописном дефтеру из 1478/79 (4 дома, 1 удовица). Потом су, у два пописа састављена око 1530/31, убележене три махале: *Ајо Никола бостанџилар* (25 домова, 11 нежења, 5 удовица), *Ајо Никола папа Ламбо* (15 домова, 4 нежење, 5 удовица) и *Ајо Никола Ивраки* (4 дома).[5] Нажалост, ништа не указује на то да би се нека од тих махала могла поистоветити са оном што је једном означена као хиландарска.

Пошто су махале име добијале углавном по црквама, са сигурношћу се може тврдити да је махала *Ајо Никола Хиландар* настала око цркве Св. Николе која је била хиландарски метох.

Хиландарска црква Св. Николе у Серу следећи пут се појављује у изворима седамдесетак година касније, тек у време конфискације и откупа црквених поседа, 31. јануара 1569. године. У катастарском пописном дефтеру стоји да у самом граду Хиландарци држе једну цркву Светог Николе и, уз њу, двориште и пет просторија/кућа (*Der nefs-i Sīrōz, kenisā-yi Ayō Nīḳōlā 1, ḥavlı me*ᶜ*a odahā bāb 5*).[6]

Хиландарска вакуфнама, сачињена одмах по откупу, почетком марта 1569. године, садржи пуне границе метоха:

> „...пет наших просторија у махали Свети Никола у самом Серу, које се граниче: с једне стране, мулком Манола, сина Димитрија, с једне стране, мулком Јанија, сина Доброг, и, са две стране, јавним путем...“[7]

Можда ће ове границе помоћи да се једног дана тачно одреди положај целог метоха, пре свега цркве, која се, из непознатог разлога, у вакуфнами изричито не помиње.

Неколико година доцније, јуна 1576, Хиландарци су проширили свој посед. Проигуман Пајсије, праћен старцем Мардаријем, тада је од извесног Димитрија Фетока из серске махале Ајо Влахерна, за 4.000 акчи купио два дућана на спрат са двориштем и свиме што им припада. Дућани, очигледно суседни, налазили су се у махали Аја Дохијани Генад, између мулка пекара Баште Одудинића (?), безирхане (млин за цеђење ланеног уља), вакуфа манастира Маргарита и јавног пута. Међу сведоцима, у тада састављеном хуџету, помиње се Јани Добро, можда исти онај чији се мулк, према вакуфнами, граничио с хиландарским метохом.[8]

---

3 О Серу у доба османске власти доста је писано. Уп. обимну литературу и објављену грађу наведену у књизи Е. Балте (Balta, 371-392).

4 „Откъси“, 285. Вид. такође у: Balta, 262. Н. Белдичану је тај фрагмент датирао у раздобље између марта 1492. и 17. новембра 1510, вид. N. Beldiceanu, “Structures socio-économiques d’un village de Macédoine: Aksilopigadi / Sarmisaqlu (1464/65)”, *Byzantion* 54 (1984) 29. Попис се чува у Народној библиотеци „Кирил и Методий“ (Софија), Ориенталски отдел, под ознаком ф. 122, арх. ед. 261.

5 Balta, 254, 260, 266, 268, 272. Сигнатуре дефтера су: 1) Народна библиотека „Кирил и Методий“ (Софија), Ориенталски отдел, ф. 122 А, арх. ед. 525; 2) BBA, TT 7; 3) BBA, TT 167; 4) BBA, TT 403.

6 AMXT, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12; BBA, TT 723, 1053.

7 AMXT, 11/5.

8 AMXT, 1/59-60. Махала Ајо Влахерна (*Ayō Lāḥerne*) вероватно је једна од две махале које се помињу у дефтерима из доба Сулејмана Законодавца: *Ivlaherna bostancilar* или *Ivlaherna Petra*, а махала Аја Дохијани Генад (*Ayā Deḥtanī Genār*!) јесте махала *Ayo Dohi Genad* из истих пописа (Balta, 266-267, 272). Манастир Маргарит је чувени манастир Св. Јована Претече код Сера.

У наредних четврт столећа, нема вести о куповини или продаји некретнина. А њих је сигурно било, јер извод из пописног дефтера исписан маја 1598. године сведочи о поседовању једне куће, једне цркве и једног дућана у „самом“ граду Серу.[9] То је и последњи извор који говори о хиландарском метоху у овом граду.

Питање на које је без нове грађе немогуће прецизно одговорити јесте где се тачно налазила хиландарска црква Св. Николе и под којим се познатијим именима крила. У разна времена, у Серу је постојало пет цркава посвећених св. Николи. Намеће се претпоставка да је хиландарска црква некадашњи средњовековни метох Св. Николе у Каменици.[10] Томе се, ипак, мора прићи с великом обазривошћу. Почетком XVI века постојао је необрађен муслимански чифтлик Каменица који је припадао вакуфу Евренос-бега. Крајем претходног столећа, у граду Серу истовремено постоје хришћанска махала Св. Николе и велика муслиманска махала Каменица. А у два пописа из доба Сулејмана Законодавца, упоредо с три хришћанске махале Св. Николе, наводе се чак две муслиманске махале по имену Каменица.[11] Каменица је, очигледно, била изразито муслимански део града.

С друге стране, нема ниједног поузданог доказа о постојању манастира Св. Николе у Каменици после 1360. године. Изнето је и мишљење да је манастир Св. Николе у Каменици уништен око 1571. године.[12] Чак и да је тако, мада за ту тврдњу нема никаквих доказа, то ипак није довољно да се манастир поистовети с хиландарском црквом Св. Николе из турских докумената. Хиландарци су управо тих година (1569) регулисали њен статус. Не треба заборавити ни то да се црква, додуше не под пуним именом, наводи у изводу из дефтера 1598. године. За сада још увек не треба искључити могућност да се хиландарска црква Св. Николе у XV и XVI веку налазила унутар градских зидина.

На основу познатих извора не може се рећи да ли је долазак Османлија пореметио континуитет у поседовању метоха у Серу. Ако је храм Св. Николе заиста онај каменички, онда нарушавања континуитета није било. Занимљиво је да после 1598. године, кроз цео XVII век, нема никаквих вести о цркви, нити било каквом другом поседу у Серу!

---

9 АМХТ, 12/12/15.

10 Balta, 262. Према Балти, пет могућих цркава су: Св. Никола у Каменици, Св. Никола у тврђави, Св. Никола Синајски, Св. Никола Орфелин и Св. Никола Бостанџијски (*исто*, 254).

11 *Исто*, 57, 141, 225, 241, 252, 258, 264, 270-271.

12 Σαμσάρης, 217.

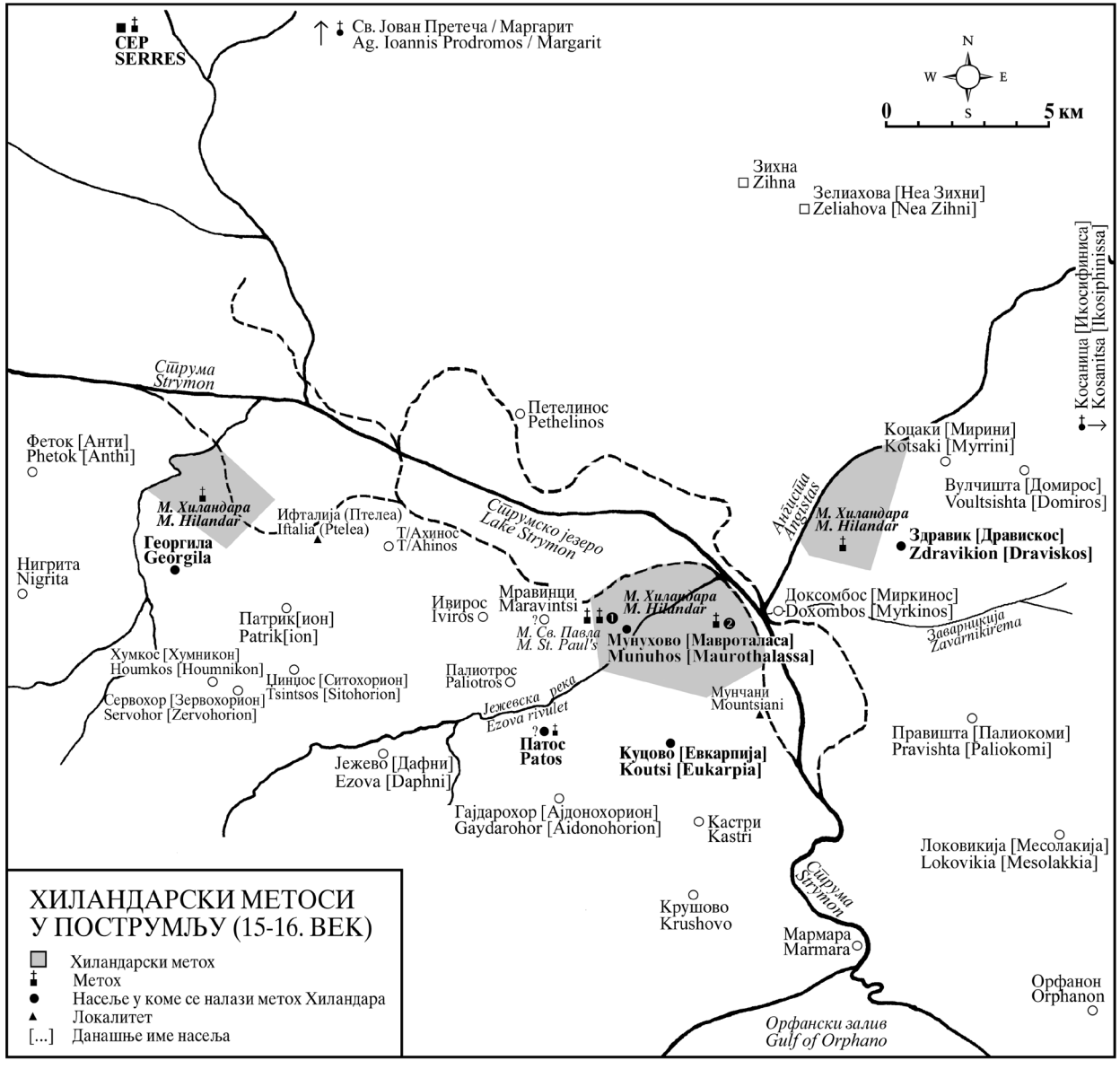
СЕР
SERRES
Св. Јован Претеча / Маргарит
Ag. Ioannis Prodromos / Margarit
N
W
E
S
0
5 км
Зихна
Zihna
Зелиахова [Неа Зихни]
Zeliahova [Nea Zihni]
Косаница [Иксифиниса]
Kosanitsa [Ikosiphinissa]
Струма
Strymon
Петелинос
Pethelinos
Кочаки [Мирини]
Kotsaki [Myrrini]
Вулчишта [Домирос]
Voultsishta [Domiros]
Фетоқ [Анти]
Phetok [Anthi]
М. Хиландара
M. Hilandar
Георгила
Georgila
Ифталија (Птелеа)
Iftalia (Ptelea)
Т/Ахинос
T/Ahinos
Струмско језеро
Lake Strymon
Ангелска
Angelska
М. Хиландара
M. Hilandar
Здравик [Дравискос]
Zdravikion [Draviskos]
Нигрита
Nigrita
Ивирос
Iviros
Мравинци
Maravintsi
М. Хиландара
M. Hilandar
Доксомбос [Миркинос]
Doxombos [Myrkinos]
Патрик[ион]
Patrik[ion]
М. Св. Павла
M. St. Paul's
Мунухово [Мавроталаса]
Munuhos [Maurothalassa]
Заварницка
Zavarnikitema
Хумкос [Хумникон]
Houmkos [Houmnikon]
Палиотрос
Paliotros
Цинцос [Ситохорион]
Tsintsos [Sitohorion]
Сервохор [Зервохорион]
Servohor [Zervohorion]
Ежевска река
Ezova rivulet
Мунчани
Mountsiani
Правишта [Палиокоми]
Pravishta [Paliokomi]
Патос
Patos
Куцово [Евкарпија]
Koutsi [Eukarpia]
Ежево [Дафни]
Ezova [Daphni]
Гајдарохор [Аjдонохорион]
Gaydarohor [Aidonohorion]
Кастри
Kastri
Локовикија [Месолакија]
Lokovikia [Mesolakkia]
Струма
Strymon
Крушово
Krushovo
Мармара
Marmara
Орфанон
Orphanon
Орфански залив
Gulf of Orphano
ХИЛАНДАРСКИ МЕТОСИ
У ПОСТРУМЉУ (15-16. ВЕК)
Хиландарски метох
Метох
Насеље у коме се налази метох Хиландара
Локалитет
[...] Данашње име насеља

Георгила

Споразум два осведочена ратна савезника, краља Милутина и Андроника II Палеолога, био је веома плодоносан за Хиландар. Цар је 1318. године Хиландару поклонио неколико села и поседа у околини Струмског језера. Међу тим поседима налазило се и село Георгила. Метох је потврђиван 1319, 1321, 1348. и, последњи пут пре турског освајања, 1351. године. Посед се састојао од великих пашњака, риболовишта и њиве.[1]

По турском освојењу, хиландарски метох у Георгили први пут се у изворима помиње тек октобра 1481. године. Тада је султан Бајазит II, на молбу влашког војводе Басараба III Цепелуша, посебним ферманом ослободио плаћања десетка „шест комада земље", у ствари, шест великих хиландарских метоха. Метох у Георгили је један од њих.[2] Иако нема поузданих података, може се са сигурношћу претпоставити да је метох у Георгили током целог тог раздобља остао у рукама Хиландараца, мада су се, наравно, услови поседовања под турском влашћу изменили на штету манастира. Сами монаси, знатно касније (1561, 1582, 1585), изјављивали су да је метох у њиховим рукама још од времена „царског освојења" тих области, или, другим речима, „од давних дана до овог тренутка", како је забележено у званичним документима.[3]

У византијским повељама село је убележено као Георгила (Γεωργιλᾶ), а у хрисовуљи цара Душана као **Гєргилово**. У турским изворима најчешће се препознаје под називом Јоргила (*Yōrgīla, Yōrgīlā, Yōrgila*), мада се среће као Г(е)оргилово (*G/e/ōrgīlovo*), а једанпут и као Гергиловци (*Gergīlovce*). До Другог светског рата постојало је под именом Георгулас (Γεωργουλᾶς). Данас је напуштено. Некада су његови синори излазили на десну обалу Струме, непосредно пре језера Тахинос, 5,5 км североисточно од Нигрите.[4]

Од друге половине XV века село Георгила се налазило у Једренском (Паша) санџаку. У почетку је припадало вилајету Кешишлик. У оквиру Кешишлика, према до сада познатим документима, последњи пут се среће 1504. године. Већ тада је за њега био надлежан кадија Зихне. У раздобљу од 1519. до 1529. године везано је за кадилук Зихне, мада је једном, 1527, забележено и у оквиру Серског кадилука. У оквиру тог кадилука среће се непрекидно од 1542. до 1585, с тим што се 1542. године још прецизније смешта у Серску нахију.[5]

Турски катастарски пописи показују да је 1454/55. и 1478/79. године Георгила била готово чисто хришћанско село од тридесетак кућа. Приход од риболовишта (4.000 акчи) чинио је 1454/55. године више од половине прихода села. Георгила је тада улазила у састав тимара

---

1 *Chilandar* 1998, 67, бр. 42, 43, 44; *Chilandar* 1911, бр. 60, 61, 62, 63, 70, 71, 138; *Chilandar* 1915, бр. 38; Живојиновић, *Историја*, 188-190, 217-218.

2 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153). „Шест комада земље" се први пут поименце наводи тек 1513. године (АМХТ, 7/13, објављен у: Б-Б, 201-204).

3 АМХТ, 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60), 12/7/11 (регест у: Б-Б, 185/бр. 42), 1/88.

4 Θεοδωρίδης, 360; *Chilandar* 1915, бр. 38; *Paysages*, 151-152; Krüger, 132, 765; *Топографска карта Грчке*; *Карта српске војске* (Ђоргула); АМХТ, 7/8 (регест у: BDB, 150/бр. 14), 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 7/21 (регест у: Б-Б, 180/бр. 30), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 7/34а (регест у: Б-Б, 184/бр. 40), 6/7, 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60), 12/7/11 (регест у: Б-Б, 185/бр. 42), 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43), 7/30 (регест у: Б-Б, 186/бр. 46), 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48), 12/7/22 (регест у: Б-Б, 187-188/бр. 50), 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60), 1/88.

5 АМХТ, уп. претходну напомену; *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı*, 140; ТД (ТТ 3), 334-335; Lowry, "Changes", 36; исти, "The Fifteenth Century", 23-26. Издавач и многи корисници после њега датирали су дефтер ТТ 3 у 1464/65, све док М. Урсинус није предложио 1454/55, као вероватнији датум настанка, вид. M. Ursinus, "An Ottoman Census Register for the Area of Serres of 859 H. (1454–1455)? A Reconsideration of the Date of Composition of Tahrir Defteri TT 3", *Südost-Forschungen* XLV (1986) 25-36.

извесног Мустафе, сина Османа. Риболовиште Георгиле и суседног села Патрика претворено је 1485. године у посебну мукату царског хаса.[6]

Приходи од Георгиле, изузев риболовишта, и даље су били намењени издржавању спахија. То значи да су тимарлије били „господари земље“ и над хиландарским метохом. Не много пре маја 1560. године метох је прикључен царском хасу, док су остали приходи од села и даље ишли тимарлијама. Не зна се тачно када, али свакако пре 1582, приходи од метоха, изгледа, опет су пребачени на спахију. Крајем 1585. године приходи од села и метоха су, у виду пензије (*ber vech-i teḳāʿüd*), одлазили Паша-заде Касим-бегу. Пошто он вероватно није живео у близини, него у неком од градова, бригу о пословима везаним за село водио је његов већил, субаша Мехмед.[7]

Хиландарци су у синорима Георгиле имали један велики *летњи пашњак* (*otlaḳ, merʿa, yaylaḳ*). Само два пута, у царским заповестима из средине XVI века, посед је назван *чифтликом*, што би значило да је било и земље која је обрађивана. Међутим, изгледа да тај израз није употребљен као технички термин, него у неком општем смислу, тек да означи хиландарско имање. Таква непрецизност (или површност) није неуобичајена у ферманима, нити је од пресудне важности за њихову суштину. (На крају, у истом ферману се и говори о ометању пашњака. У другом, пак, уместо „шест комада земље“, употребљен је израз „шест комада њива“, иако је сасвим јасно да је реч о читавим метосима, а у случају Георгиле, само о пашњаку.) Најпоузданији извор за правилну процену врсте поседа јесу катастарски пописни дефтери, а у изводима из њих јасно пише да Хиландарци дају само дажбину на пашњак (*resm-i otlaḳ*).[8]

Хиландарци су у Георгили притежавали и њиве, мада не треба претпостављати да су оне заузимале знатније површине. Неке од њих су, изгледа, биле узурпиране између 1558. и 1561. године. И поједини делови пашњака су били погодни за обраду, о чему најбоље сведоче вишегодишње (1582–1585, а можда и дуже) злоупотребе локалних спахија, који су делове њиховог пашњака давали под тапију другим сељацима као њиве.[9] Можда су средином XVI века сами Хиландарци делове пашњака претворили у њиве, а можда су их имали сасвим независно од њега.

О риболовишту које су поседовали у доба хришћанских владара нема никаквих података у турским изворима.

Према хуџету из 1585. године граница пашњака је ишла:

> „...од јавног пута у синору Георгиле што води ка Мармари наниже до синора села Ифталије, затим до реке Струме, па до ливада у синору села Фетока и онда поменутим путем до синора Ифталије...“[10]

---

6 ТД (TT 3), 334-335; Lowry, “Changes”, 36; исти, “The Fifteenth Century”, 25; *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı*, 140.

7 АМХТ, 12/7/19 (регест у: BDB, 149/бр. 10), 7/8 (регест у: BDB, 150/бр. 14), 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 7/34а (регест у: Б-Б, 184/бр. 40), 12/7/11 (регест у: Б-Б, 185/бр. 42), 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43), 7/30 (регест у: Б-Б, 186/бр. 46), 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48), 12/7/22 (регест у: Б-Б, 187-188/бр. 50), 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60), 1/88.

8 *Otlaḳ*: АМХТ, 6/1, 6/7, 7/8 (регест у: BDB, 150/бр. 14), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 7/34а (регест у: Б-Б, 184/бр. 40), 7/30 (регест у: Б-Б, 186/бр. 46), 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48), 12/7/22 (регест у: Б-Б, 187-188/бр. 50); *merʿā*: АМХТ, 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 1/88; *yaylaḳ*: АМХТ, 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60); *çiftlik* и *otlaḳ* истовремено: АМХТ, 12/7/11 (регест у: Б-Б, 185/бр. 42), 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43); „шест комада њива“: АМХТ, 12/7/19 (регест у: BDB, 149/бр. 10).

9 АМХТ, 1/36 (мада се из писма не види да је реч о Георгили, не одвише поуздан српски запис на полеђини указује на „њиве георгиловке“); 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60), 1/88.

10 АМХТ, 1/88. *Мармара* (*Marmara*) у XVI веку била је село на десној обали Струме, пола сата хода од ушћа (*Paysages*, 189). *Ифталија*/*Ифтелија* (*İftāliye*/*İfteliye*) овде је (1585) поменута као *село* (као и 1542,

Хиландарци су на пашњаку напасали (водене) биволе (*ṣu ṣıġır, gāvmīş*), кобиле (*yund*) и, готово сигурно, овце и козе, мада о њима говоре само документи општег карактера, у којима није именован сваки метох посебно. Стока је била смештена у више *мандри* (великих торова).[11]

На име целокупне годишње обавезе за пашњак (*resm-i otlaḳ, otlaḳ ḥaḳḳi*), монаси су „господару земље" предавали 600 акчи одсеком (*ber vech-i maḳṭūʿ*). Иако је одсек (*maḳṭūʿ, kesīm*) први пут поменут у ферману из 1504, вероватно је уведен још 1481. године, када је Бајазит II доделио повластице Хиландару. Сасвим је могуће да је тих 600 акчи, у ствари, само половина своте која је требало да буде прописана, а да је друга половина у потпуности опроштена, као у случају поседа у Здравику и Куцову. Зачуђује то што је одсек остао исти и после откупа 1569, све до 1585. године, када се помиње последњи пут. Иако је сигурно откупљен 1569, што се и наводи у ферману из 1582, посед у Георгили из за сада необјашњивих разлога није убележен у царски пописни дефтер с осталим хиландарским имањима. У вакуфнами се, опет, није могао наћи из једноставног разлога што није спадао у мулк. Док је метох био у саставу спахилука, одсек се предавао спахији. Међутим, када је преведен у царски хас, монаси су слали своје представнике у Цариград, да одсек предају Царској хазни. Одсек је увек исплаћиван за протеклу сунчеву годину, при чему је као гранични датум узиман сваки 1. април, без обзира на то када тај дан пада по хиџранском календару. Каткад су монаси предавали новац и пре рока, а некада чак у другој половини априла. Кесими хиландарских метоха у Георгили и Куцову представљали су, у ствари, једну малу мукату од 1.300 акчи (600 + 700). Попут осталих муката, и ова се у османској канцеларији водила као посебно задужење (*taḥvīl*). Мукате су сваке године биле на тахвилу другог монаха (1562, Јани; 1564, Никифор; 1565, Тома). По извршеној исплати, поменути монаси добијали су потврду у виду царског хуђума (*sebeb-i taḥrīr*).[12]

Како је посед у Георгили био пашњак, монаси нису имали проблеме исте врсте као на већини других манастирских чифтлика, где су их спахије најчешће узнемиравале тражећи десетак уместо одсека. Па ипак, дешавало се, иако без икакве потребе, да је Георгила убрајана у шест имања за која су монаси од султана тражили потврду својих права и заштиту од спахијске самовоље баш у том смислу (1502, 1513). То се, највероватније, догађало само због тога да се не би разбијала, кроз документе стално истицана, синтагма „шест комада земље", јер је повластица неплаћања ушура управо и гласила на свих шест метоха.[13]

уп. Бошков, „Јуруците, 63), док је раније, 1494–1503, била позната као ненастањена мезра („Откъси", 317), 1501–1510. као мезра (Balta, 210-211, 235) и 1521. као „место" (*mevżiʿ*) (*BBA, Kâmil Kepeci, Ahkâm Defteri, No*. 61, 429). У Ифталији се налазио велики чифтлик Кутлумуша. Ифталија је несумњиво негдашња Птелеа (Πτελέα) (М. Живојиновић, „Од Птелее до Патрика. Прилог византијској и српској дипломатици", *ЗРВИ* XXXIV (1995) 63-68; Balta 210). Пошто је у XV и XVI веку очигледно постојала упоредо с Патриком и (Т)Ахиносом, Ифталија је морала бити у синорима једног од та два села. Када се издвојила као посебно село, њени синори су највероватније били ограничени синорима поменута два села, синорима Георгиле и Струмским језером (о томе да је излазила на језеро сведочи риболовиште у саставу чифтлика Кутлумуша) (*исто*; ТД (ТТ 3), 318; Lowry, "Changes", 36; BBA, TT 723, 1053). *Фетоκ*, или *Фитоκ(и)* (*Fetōk*), село северозападно од Георгиле, данас Ἀνθή (*Paysages*, 227; Krüger, 45, 128, 717; *Топографска карта Грчке*). Изгледа да је ово најранији помен села Феток у изворима!

11 АМХТ, 7/8 (регест у: BDB, 150/бр. 14), 7/9 (регест у: BDB, 150/бр. 15), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 7/21 (регест у: Б-Б, 180/бр. 30), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 12/7/11 (регест у: Б-Б, 185/бр. 42), 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43), 7/30 (регест у: Б-Б, 186/бр. 46), 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48), 12/7/22 (регест у: Б-Б, 187-188/бр. 50), 11/5, 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60), 1/88.

12 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 7/7a (регест у: BDB, 150/бр. 13), 7/8 (регест у: BDB, 150/бр. 14), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 1/15, 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр.24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 7/21 (регест у: Б-Б, 180/бр. 30), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 7/34a (регест у: Б-Б, 184/бр. 40), 6/7, 12/7/11 (регест у: Б-Б, 185/бр. 42), 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43), 7/30 (регест у: Б-Б, 186/бр. 46), 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48), 12/7/22 (регест у: Б-Б, 187-188/бр. 50), 11/5, 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60), 1/88; BBA, TT 723, 1053.

13 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 12/7/19 (регест у: BDB, 149/бр. 10), 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204).

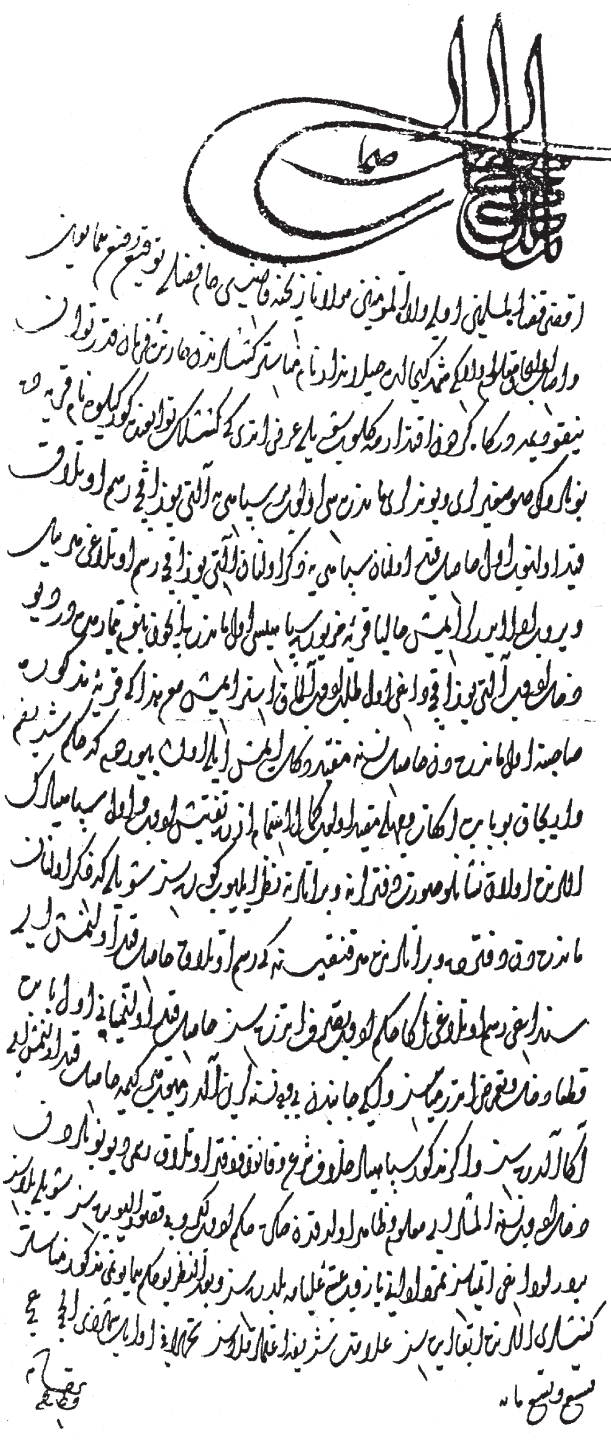

Ферман, 16 – 25. 5. 1504, издат поводом жалбе Хиландараца на спахију који неоправдано тражи дажбине са пашњака у Георгили (АМХТ, 7/8; дим. 34,5 x 16 цм)

С друге стране, ако није могло бити проблема са ушуром, то не значи да је посед у Георгили био поштеђен разних видова спахијског уплитања. Калуђере су најчешће узнемиравали изнуђивањем новца преко прописаног одсека. У неколико случајева када је тражена султанова заштита, 1510, 1519, 1521, 1529. и 1542. године, увек је то чињено или за свих „шест комада земље“, или за три поседа у Серском кадилуку (Мунухово, Куцово и Георгилу). Остаје питање када је баш Георгила била повод за одлазак на Порту. Како год било, султан је у таквим приликама наређивао серском кадији да пажљиво испита све жалбе и спречи узи-мање новца преко суме уписане у спахиј-ске берате и у изводе из царских дефтера што их поседују Хиландарци.[14]

Наравно, спахије су вршиле и друге врсте притиска. Изгледа да је 1504. године приход од хиландарског пашњака припадао једном, а остали приход од села Геор-гиле другом спахији. Овај потоњи је само-вољно прогласио да се хиландарска мандра налази на његовом тимару, па је и он од монаха захтевао дажбину на пашњак. Да не би плаћали на два места, Хиландарци су отишли на Порту и од цара измолили хућум.[15] И знатно доцније, пре маја 1560, када је приход од пашњака пребачен царском хасу, сеоске спахије не само што су покушавале да наплате одсек (1560, 1561), него су ометале и напасање стоке, мада више нису имале никаква права над хиландарским поседом. Чак је једном и ферман издат у њихову корист! До тога је долазило можда и зато што документи још нису били усклађени, па је и поред царске заповести о припајању хасу, приход од пашњака и даље био уписан на тимарском тахвилу (задужењу).[16]

14 АМХТ, 7/11 (хућум упућен серском кадији, без набрајања поседа; регест у: BDB, 151/ бр. 18), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24) 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25); 12/7/13 (односи се на Георгилу, Куцово и Мунухово; регест у: Б-Б, 181/бр. 32).

15 АМХТ, 7/8 (регест у: BDB, 150/бр. 14).

16 АМХТ, 7/34а (регест у: Б-Б, 184/бр. 40), 12/7/11 (регест у: Б-Б, 185/бр. 42), 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43).

Нису само спахије ометале рад на метоху и узнемиравале монахе. Шесторица муслимана, вероватно Јурука, улогоривши се лета 1542. године на пашњаку, пустили су своју стоку на испашу. Уз то су секли шуму, хиландарску или ону манастира Ксенофонта, што је такође било забрањено. Направили су толику штету да су калуђери морали да се обрате султану да их заштити од зулума. Тога лета Јуруци су се заиста осилили у целој околини. Док су њихови биволи пасли манастирску траву, они су палили куће на мандрама, кињили монахе и спречавали их да изађу на њиве. Поред хиландарског, страдали су поседи Ксенофонта, Кутлумуша и Зографа, што у Георгили што у суседној Ифталији.[17]

И хиландарске њиве су привлачиле пажњу осионих суседа. Један од таквих био је јаничар Мустафа, који је 1561. ушао у њихове њиве и почео да их обрађује. Као одговор на жалбу монаха, у Зихну је упућено писмо Исмаилу, вероватно заповеднику локалних јаничара. Наређено му је да обе стране у спору приведе кадији како би се утврдила истина. Мустафи је требало одузети све што је бесправно присвојио и строго му забранити да чини било какав зулум.[18]

Нарочито дуг спор водио се осамдесетих година XVI века око неких узурпираних делова хиландарског пашњака. Неколицина хришћана, у спрези са спахијом који им је дао дозволу, посела је погодну земљу и почела да је обрађује. Монасима су безобразно забранили да ту изводе стоку да им не би уништавала жито. Када су монаси послали представку Порти, султан је почетком августа 1582. године наредио серском кадији и једном од својих чауша да заједно испитају наводе тужбе. Требало је да спрече злоупотребе, ако утврде да их је било. Изгледа да тај хуђум није имао неког нарочитог учинка. Три године доцније, опет су се на серском суду поводом истог спора, Хиландарци Пајсије и Мардарије суочили с већилом „господара земље“, субашом Мехмедом. Он се пред кадијом изговарао како није знао да спорна земља припада хиландарском пашњаку, да је обухваћена одсеком и да се тиме чини велика штета стоци. Вратио им је земљу и зарекао се да их на тај начин више никада неће узнемиравати. Његово пред судом дато обећање преточено је у хуџет. Пуни неповерења после бескрајног спорења, монаси су хуџет поднели на оверу чак и румелијском казаскеру Ивазу, сину Балија.[19]

Све што је речено о хиландарском метоху у Георгили односи се на раздобље од 1481. до 1585. године. Попут метоха у Куцову, Мунухову и Здравику, ни метох у Георгили није забележен у последњем сачуваном изводу из катастарског пописног дефтера из маја 1598. године.[20] Хиландар, највероватније, није имао никакве поседе у Георгили у XVII веку, а можда ни до краја османске власти.

---

17 АМХТ, 7/21 (регест у: Б-Б, 180/бр. 30); Бошков, „Јуруците“, 63. Јуруци су вероватно припадали неком џемату насељеном у синорима села Јежева, на вакуфу Бајазита II (*Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler,* 268; Balta, 163-164).

18 АМХТ, 1/36 (вид. нап. 9).

19 АМХТ, 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр. 60), 1/88.

20 АМХТ, 12/12/15.

Куцово

Први помен неких напуштених њива у синору Куцова пада још у 1227. годину. Њиве су биле сумеђне тада поклоњеном селишту Мунзени. Цело село даровао је тек Андроник II, 1313. године. Село је 1317. и 1321. године неколико пута потврђивано Хиландару. У првој половини 1321, уступљено је хиландарском пиргу Хрусији у замену за властелинство Св. Никите у Скопској црној гори. Куцово је потврђивано пиргу 1324, 1348. и 1351. године. Због непрестаних спорова око надлежности пирга над појединим поседима, Куцово је убачено и у неке прерађене и фалсификоване српске повеље. Мада не као разлог спора, помиње се и у акту серског Митрополитског суда из 1388. године, у доба прве османске власти над тим областима.[1]

Основни метох у Куцову спада међу поседе које је Хиландар задржао и после успостављања османске власти. Гдегде у документима монаси су нарочито истицали да метохом управљају „од давнина до данашњих дана". Међутим, после 1388. године поузданих вести нема све до 1481. Тада је и куцовски метох нашао место међу „шест комада земље" за које су Хиландарци успели да измоле важну повластицу ослобођења од давања ушура.[2]

У српским изворима село је познато као Куцово (**Коуцово**), мада се среће и као Куцево (**Коуцѣво**), док је у грчким повељама називано Куци (Κούτζη). Османлије су га звале Кучи (*Ḳūçī*), што је, у ствари, прилагођено грчко име села. Ипак, у неколико турских докумената из XVI века забележено је и као Куцово (*Ḳūçova*). Село и данас постоји под именом Евкарпија (Εὐκαρπία). Налази се на десној страни доњег тока реке Струме, у пределу где је некада било језеро Тахинос. У XIV веку било је сумеђно Гајдарохору, Градцу, Мунзену, Евнухову/Еменухову и Липсохориону.[3]

Куцово се налазило у Једренском (Паша) санџаку. Било је везано за вилајет Кешишлик током друге половине XV века, а вероватно и 1504. године, када се Кешишлик последњи пут помиње у изворима. Када је цела област административно преуређена, између 1504. и 1519, Куцово се нашло у оквиру нахије Манастир, што потврђују вести из 1519. и 1521. године. Доцније, али свакако пре 1542, припало је Серској нахији и у њеним оквирима остало до краја XVI века. Што се тиче судске надлежности, од 1505. године, а вероватно и одраније, Куцово је спадало у делокруг серског кадије.[4]

Према турским катастарским дефтерима из 1454/55. и 1478/79, Куцово је било село од тридесетак, искључиво хришћанских, кућа. Пре пописа 1454/55. било је подељено на три дела,

---

1 *Chilandar* 1998, 65-66, бр. 29, 34, 35, app. I, II; *Chilandar* 1911, бр. 60, 61, 70, 71, 101, 138, 158; *Chilandar* 1915, бр. 11, 12, 38, 86; Мошин, „Акти", 193-218; Грујић, „Три хиландарске повеље", 1-5; Живојиновић, *Историја*, 217. О споровима између монаха Хиландара и монаха пирга Св. Василија уп. Живојиновић, „Хиландар и пирг у Хрусији", 59-82.

2 AMXT, 1/20, 7/24 (регест у: Б-Б, 182/бр. 34) и 7/34a (регест у: 184/бр. 40); *Chilandar* 1911, бр. 158; AMXT, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153). Свих „шест комада земље" поименце се наводи тек 1513. године (AMXT, 7/13, објављен у: Б-Б, 201-204).

3 Вид. нап. 1; *Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 179; Krüger, 121, 271, 276, 746; AMXT, 1/10, 12/7/7 (регест у: BDB, 150/бр. 17), 7/12 (регест у: Б-Б, 176/бр. 20), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 1/18, 1/20, 12/7/15 (регест у: Б-Б, 181/бр. 31), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 11/5, 6/8, 12/37/57, 12/7/12, 1/92, 1/97, 6/10, 6/11, 6/12. *Ḳūçova*: AMXT, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/41. Од XVIII века преовлађује име Кучос (*Ḳūçōs, Ḳūçōz*) (AMXT, 12/7/17, 12/7/16, 12/7/2, 12/7/14, 12/7/16, 12/7/1).

4 ТД (ТТ 3), 287, 328-329; Lowry, "Changes", 36; исти, "The Fifteenth Century", 23-25; AMXT, 7/8 (регест у: BDB, 150/бр. 14), 1/10, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 6/4, 12/7/12, 1/97 и др. У XVIII веку Куцово је припадало нахији Јежево (AMXT, 12/7/17, 12/7/14, 12/7/9).

а тада су два дела спојена (приход 4.209 акчи) и придодата селима хаса субаше Кешишлика, Алија, сина Бедредина. Остатак села (приход 924 акче) улазио је у тимар Хусеин-аге Ерзинџанија.[5] Од фебруара 1507. до фебруара 1518. године, хиландарски чифтлик у Куцову био је у сас-таву тимара Асфе, сина Мехмед-бега. Доцније, 1530. године, приходе од чифтлика и целог села убирао је заим Халил војвода, један од људи великог везира (?). Потом је, 1536, „господар земље“ био извесни Касим-ага, у чије је име новац прикупљао Мустафа челебија. У саставу спахилука помиње се и 1542. године, али већ 1552. дажбине од чифтлика биле су намењене неком неименованом вакуфу [ако није грешком уписано Манохор уместо Мунух(ос)/Мунухово (?!), вид. даље]. Са метохом у Георгили, куцовски чифтлик је пре маја 1560. прикључен царском хасу. Ако се може судити по примеру Георгиле, приходи од села Куцова, из којег је издвојен метох, и даље су припадали спахији. Чифтлик се у оквиру хаса помиње до 1588. године. О убирању дажбина бринули су се Ферух-ага из Јежева и њему подређени субаша Али (1565, 1581), а после њих субаша Реџеп (1588).[6]

Основни манастирски посед у Куцову био је *чифтлик* величине три чифта. У неким документима се то на други начин, али са истим значењем, наводи као три посебна чифтлика у рукама Хиландараца. Величина метоха је тиме одређена: обрађивао се с три пара волова (*üç çiftleri yürir imiş*), што би требало да износи највише 450 дунума по опште прихваћеном рачуну. Међутим, уколико се хуџет из 1581. године односи на тај чифтлик, онда је он био знатно већи: равно 700 дунума њива (нешто више од 64 хектара). Један чифт би, у том случају, износио 233 дунума, уместо највише 150, и то лоше земље. Истоветно као и у случају метоха у Здравику! Ако су Хиландарци 1581. године купили *други* чифтлик, онда су тада више него удвостручили свој посед. С почетка XX века куцовски метох је спадао међу најмање хиландарске метохе: простирао се на око 30 хектара и давао се у закуп за 12–15 турских лира годишње.[7]

До 1542. године, чифтлик у документима није посебно одређиван, осим што је смештан у синоре Куцова. Једанпут је 1527. наглашено да се зове Кучи, други пут да се налази „у близини села Мунухова“. Међутим, од 1542. куцовски чифтлик се готово увек поистовећује с мезром Манохор, чије се име може прочитати на више начина (*Mānōḥōr*/*Mānūḥōr, Menāḥōr*/*Manāḥōr, Menōḥōr*/*Menūḥōr*). То се чини на разне начине, некад чак не помињући Куцово: „монаси ... са мезре Манохор“ (*Mānōḥōr nām mezraᶜada vāḳıᶜ olan ... rāhibleri*), „мезра Манохор у близини Сера, чифтлик манастира Хиландара“ (*mezraᶜa-i Mānōḥōr der ḳurb-i Sīrōz, çiftlik-i manāstır-i Hilandār*), „хиландарски чифтлик у близини мезре Менахор“ (*Menāḥōr mezraᶜası ḳurbinde vāḳıᶜ olan çiftlik-i Hilandār*), „чифтлик Менохор у близини села Кучи“ (*çiftlik-i Menōḥōr der ḳurb-i ḳarye-i Ḳūçī*).[8] У овом случају, мезра означава зиратно земљиште, што не значи да Манохор није био селиште,

---

5 ТД (ТТ 3), 287, 328-329; Lowry, “Changes”, 36; исти, “The Fifteenth Century”, 23-25.

6 АМХТ, 1/15, 1/20, 1/22, 12/7/15 (регест у: Б-Б, 181/бр. 31), 7/26 (регест у: Б-Б, 182-183/бр. 36), 7/34а (регест у: 184/бр. 40), 12/7/11 (регест у: Б-Б, 185/бр. 42), 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43), 7/30 (регест у: Б-Б 186/бр. 46), 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48), 1/41, 1/92.

7 АМХТ, 12/7/7 (регест у: BDB, 150/бр. 17), 7/12 (регест у: Б-Б, 176/бр. 20), 1/15, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 12/7/12; уп. поглавље *Здравик*; Миловановић, II, 41-42; Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, 81.

8 АМХТ, 7/25 (регест у: Б-Б, 182/бр. 35), 6/1, 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32, где је име мезре извитоперено у *Pālōrḥōr*), 7/26 (регест у: Б-Б, 182-183/бр. 36), 6/4, 7/34а (регест у: 184/бр. 40, где је у имену изостављено једно слово: *Mānōḥō*), 6/7, 7/30 (регест у: Б-Б 186/бр. 46), 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48), 12/7/22 (регест у: Б-Б, 187-188/бр. 50), 12/37/57, 6/17; ВВА, ТТ 723, 1053. У изводу из дефтера из 1560 (АМХТ, 6/9а) направљена је чак таква грешка да је уместо Манохора или Кучија уписано село Чучулигово (*Çūçūlikova*), док је све остало што иде уз село (и висина пореза) истоветно с оним што се обично уписује за Манохор. Грешка је очигледна јер међу струмским метосима недостаје само Манохор. Поред тога, нема никакве потврде да је Хиландар икада имао икакав посед у Чучулигову, а камоли толике величине! Чучулигово, данас Анагенисис (Ἀναγέννησις), налазило се са леве стране Струме, северо-западно од Сера (*Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 256).

некад можда чак и село.[9] Све варијанте су наведене због тога да би се умањила могућност забуне и мешања са чифтликом у селу Мунух(ос)у/Мунухову. До забуна код турских писара најчешће је долазило због сличности у писању имена мезре и села. Уз то, мезра је била у непосред-ном суседству Мунухова, наслањала се на његове синоре. Препознавање метоха је оте-жано и због тога што су оба, можда чак суседна (?), чифтлика била исте величине и што су једно време плаћала исте дажбине. У неколиким изводима из катастарских дефтера, који би требало да буду поуздани, уместо „чифтлик Манохор“, пише „чифт-лик Мунухос, у близини села Кучи“ (*çiftlik-i Munūḥōs der ḳurb-i ḳarye-i Ḳūçī*). То је оче-видна грешка, јер се уз остале хиландарске метохе, одмах поред Куцова, наводи и „чифтлик у селу Мунухос“ (*çiftlik der ḳarye-i Munūḥōs*).[10]

За повест куцовског метоха веома је значајна 1581. година. Тада су монаси Мардарије и Нико за 20.000 акчи купили велики чифтлик Ферух-ћехаје од 700 дунума у синорима Куцова. Ту се, највероватније, није радило о правој куповини, како на први поглед изгледа. Сасвим је могуће да су Хи-ландарци због неког дуга били принуђени да заложе свој стари чифтлик, па су га, сакупивши потребан новац, тада откупили. Ако је тако, метох је заложен негде после марта 1569. године, јер се тада још увек помиње међу осталим од државе

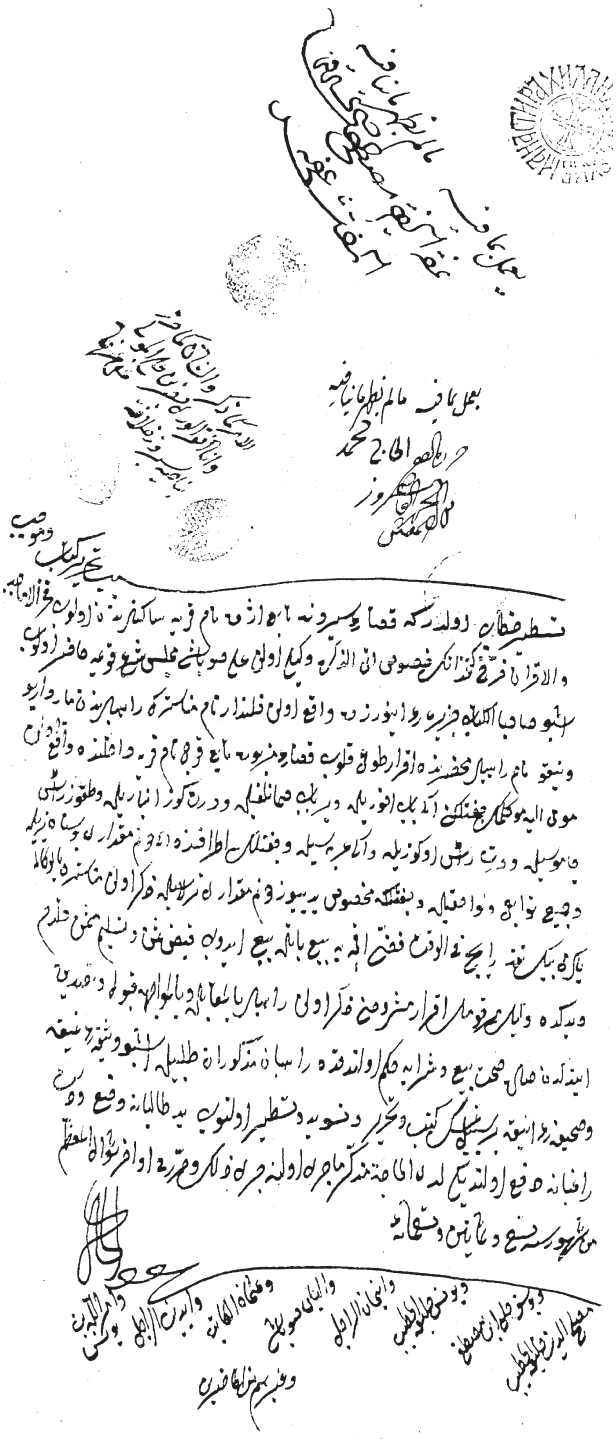

Хуџет, 18 – 26. 11. 1581, којим Ферух-ћехаја продаје Хиландару чифтлик у Куцову за 20.000 акчи (АМХТ, 12/7/12; дим. 30,8 x 15 цм)

9 Према пописном дефтеру из 1454/55, у Кешишлику постоје неидентификована села Метохо и Метохи, по читању Стојановског и Лорија (ТД (ТТ 3), 342, 347; Lowry, “Changes”, 36). Вероватније је да су то два различита села, јер поред њих не пише „део“, што би било уобичајено да је једно село подељено на два тимара. Лори доцније исте топониме чита као Минохор/Минохо и Метохи/Миноми (Lowry, “The Fifteenth Century”, 25-26). Велико село је свакако Мунухос/Мунухово, а када је реч о другом, неколико пута мањем селу, не треба одбацити могућност да је то потоња мезра Манохор.

10 АМХТ, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12. Имајући у виду понављање грешке, очигледно је да су изводи из дефтера преписивани један са другог, јер је у дефтеру који се чувао у Царској дефтерхани уписано правилно (BBA, TT 723, 1053; АМХТ, 12/37/57, 6/17).

откупљеним поседима.[11] Цела прича није морала по сваку цену да буде испричана у судском документу, мада има и таквих случајева. Овој претпоставци у прилог иде и наведена величина чифтлика, која одговара установљеним дажбинама.

Приближне границе чифтлика 1569. године биле су: „с једне стране поменуто село [Куцово], с једне стране текућа вода [*mesīl-mā*], с једне стране планина и с једне стране јавни пут“. Тачне међе знају се само за њиве зване *Литра*, мада их је тешко протумачити у хуџету издатом 1530. године. Међе полазе: „од синора села Мунухово до њиве Михаила Лумна [?], затим се настављају на синоре села Кучи, па до [...?] Калавира [?] [...?], [па се опет] настављају на синоре села Кучи наслањајући се на њиву бербера Паска, затим се настављају до синора Јоргија Михаила и Стаса Мегрулија [?] с једне стране“.[12]

Поред три чифта од 700 дунума њива (или, од 1581, три чифта и 700 дунума њива), на којима су претежно сејали пшеницу, али и остале житарице, Хиландарци су у оквиру свог чифтлика имали винограде, баште (*baġçe*) и повртњаке (*zemīn-i bōstān*). Неки од њих су настали преуређењем постојећих њива 1506. године. Интересантно је да повртњаци, иначе убележени у пописни дефтер после откупа 1568/69, нису нашли место у вакуфнами, док се у хуџету из 1581. помиње само један, величине два дунума. О баштама после 1506. године више нигде нема речи. У вакуфнаму је 1569. године уписан само један виноград од 10 дунума.[13]

Према вакуфнами, средиште метоха су 1569. године чинили: један пирг, две куће, два амбара, штала, сењак, извор (*ḳuyı*) и вински подрум (*şarāb-ẖāne*) са три бурета за „сирће“. У исто време, у изводе из катастарских дефтера убележени су само једна црква и две куће. Хуџет из 1581. године, било да је реч о повраћеном старом поседу, или новом, тек купљеном, даје следећу слику: две штале, сењак, амбар са четири окна, девет (водених) биволица (*cāmūs*), четири вола и двоја кола.[14]

Током времена основни хиландарски метох се ширио. Извесни папа Страти, син Кирјака, још је за живота, 1501, завештао Хиландару виноград у Куцову величине једног и по дунума. Виноград је био омеђен потоком те виноградима Штериција (?), Маврија и Косте. Четири године доцније, вероватно после Стратијеве смрти, његова сестра Ирина је на серском суду, пред монахом Данилом, потврдила да неће оспоравати завештање.[15] У Куцову је 1528. године, на лицитацији, неки Лазар Јанић за 350 акчи купио две приземне куће покривене ћерамидом, али обрушене и у врло лошем стању, као и пола дунума пусте земље око њих. Некретнине су припадале покојном Синан-бегу, сину хаџи Исмаила, из села Лаковик, а продају је водио старатељ његове деце Мехмед челебија, син Исе. Налазиле су се између потока, цркве и кућа Јанија Херикија (?) и Паска Стамата.[16] Лазару Јанићу, а ни кућама, више нема трага у турским документима до краја XVII века. Може се основано веровати да је Хиландару куће завештао или продао сам Лазар Јанић или неки потоњи власник, столећима касније.

---

11 АМХТ, 12/7/12, 11/5, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, ВВА, ТТ 723, 1053.

12 АМХТ, 11/5 (границе из вакуфнаме највероватније су границе целог чифтлика, мада је могуће да се односе само на његово средиште и виноград, јер њиве нису биле предмет увакуфљења), 1/20, 7/24 (регест у: Б-Б, 182/бр. 34). Право име топонима што је у документе ушао као *Ledre* открива запис на полеђини хуџета: „**ҳожет ѕа Литроу нивоу на Коуцово**“. *Литра*, као гребен, а не као њиве, наведена је у акту из 1318. као граница села Евнухова/Еменухова, а наставља се на синоре Куцова и Горјана (АМХТ, 1/20; *Chilandar* 1998, бр. 40).

13 АМХТ, 12/7/7 (регест у: BDB, 150/бр.17), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 6/4, 6/7, 11/5, 6/8, 12/7/12, 7/44а (објављен у: Б-Б, 209-212), 12/37/57, 6/8; ВВА, ТТ 723, 1053.

14 АМХТ, 7/9 (регест у: BDB, 150/бр. 15), 11/5, 12/37/57, 6/8, 12/7/12, 6/10, 6/11, 6/12; ВВА, ТТ 723, 1053.

15 АМХТ, 1/10.

16 АМХТ, 1/18. Село *Лаковик* (*Laḳovīk*), познатије по називима Локовикија, Лаковикија, Локвица, јесте данашња Месолакија (Μεσολακκιά). Припадало је кадилуку Зихна. Налази се са леве стране доњег тока реке Струме, јужно од Здравика, једнако удаљено од Струме и од мора (*Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 182, Krüger, 319).

Као један од „шест комада земље“, и основни куцовски чифтлик је 1481. године, на молбу влашког војводе Басараба III Цепелуша, ослобођен плаћања десетка. Вероватно је тада уведено плаћање одсеком (*maḳṭūᶜ, muḳāṭaᶜa, kesīm*), мада се он први пут помиње тек 1506. године. Одсек је у почетку износио 500 акчи годишње (од 1507. до 1542. сигурно). Тих 500 акчи је, у ствари, била само половина суме која је требало да буде разрезана на метох. Другу половину износа султан Бајазит II је опростио, услишивши још једну молбу влашког војводе. Како и зашто монаси, „инатећи се“, дванаест година (1507–1518) нису хтели да плаћају одсек свом спахији, не зна се. Спахија је на крају, 1519, после више суђења и прибављања потврда о свом тимарском тахвилу (задужењу) од румелијског беглер-бега, успео да добије спор. Међутим, ни тада није извукао свих 6.000, него само 4.300 акчи, за колико се нагодио са Никандром, Никодимом, Григоријем и још једним представником Хиландара.[17] Од 1552. до 1565. године монаси су плаћали увећани кесим од 700 акчи. Негде пре маја 1560, одсеци са метоха у Куцову и Георгили придодати су царском хасу као једна мала муката од 1.300 акчи (700 + 600). Мукату је Царској благајни око 1. априла сваке године исплаћивао монах на чијем се задужењу (*taḥvīl*) налазила. (Све што је речено у поглављу о *Георгили* важи и овде.) Међутим, изгледа да је одсек најпре предочаван или предаван службенику задуженом да о томе води бригу на лицу места. Сачуван је један темесуђ од 1. марта 1565. године, којим извесни Ферух-ага потврђује да је од монаха Томе примио 700 акчи на име одсека са куцовског чифтлика за период од 1. марта претходне године до датума потврде. Царска потврда (*sebeb-i taḥrīr*) од 18. априла 1565, на Томино име, сведочи о исплати једногодишњег одсека (1300 акчи) закључно с 1. априлом исте године.[18] Наравно, то не значи да је износ за Куцово плаћен два пута, а зашто је новац предат прво Ферух--аги ваља тек разјаснити. После откупа 1568/69. године, одсек се више не помиње. Тада је, према установљеном начелу, вероватно укинут. Уведено је давање десетка, саларије и осталих дажбина. Монах Мардарије је тек фебруара 1588 (средина 966. по хиџри) предао „приход од ушура за 994. и 995. годину“, што, осим о уочљивом закашњењу, сведочи да је ушур исплаћиван у готовини.[19]

Највеће и најучесталије неприлике сналазиле су монахе од њихових спахија или других „господара земље“. Суштински спор лежао је у томе што спахије никако нису могле да се помире с ниским одсеком. Покушавали су да извуку десетак, или су захтевали суме знатно веће од разрезаног кесима. Сачувано је неколико царских фермана којима се забрањује изнуђивање те врсте, или се управо због тога обнављају повластице: 1502, 1513 (два пута), 1519, 1521, 1529, 1542, 1552. и 1562. године. Како су све метохе са повластицама оптерећивали исти проблеми, заповести су тражене за свих „шест комада земље“, или за три метоха у Серском кадилуку, тако да се, изузев 1552. године, не види када је разлог за њихово издавање могао бити баш куцовски чифтлик.[20] Не успевши да добију ушур са читавог чифтлика, спахије су пробале да га наметну бар за ону земљу коју су монаси 1506. године претворили у винограде, баште и повртњаке. Међутим, ни то нису успели, јер је тумачење Порте гласило да промена намене земље у оквиру чифтлика не повлачи промену утврђеног кесима.[21]

---

17 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 12/7/7 (регест у: BDB, 150/бр. 17), 7/12 (регест у: Б-Б, 176/бр. 20), 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 1/15, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 1/22, 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32).

18 АМХТ, 7/26 (регест у: Б-Б, 182-183/бр. 36), 6/4, 6/9a, 7/34a (регест у: 184/бр. 40), 6/7, 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43), 7/30 (регест у: Б-Б 186/бр. 46), 12/7/18 (регест у: Б-Б, 187/бр. 47), 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48), 1/41, 12/7/22 (регест у: Б-Б, 187-188/бр. 50).

19 АМХТ, 1/92.

20 АМХТ, 12/7/19 (регест у: BDB, 149/бр. 10), 7/12 (регест у: Б-Б, 176/бр. 20), 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 7/26 (регест у: Б-Б, 182-183/бр. 36), 12/7/18 (регест у: Б-Б, 187/бр. 47). Уколико је тачно да 1507–1518. нису плаћали одсек (АМХТ, 1/15), онда заповести за 1513. нису тражене због узнемиравања на куцовском метоху (једна је ионако само општа обнова повластица после ступања Селима I на трон).

Није само висина дажбина била разлог узнемиравања. Једном, 1510. године, у питање је било доведено и само поседовање земље. Пошто је упућен серском кадији, без ближег одређења места, султански хуџум о спречавању безразложног ометања може се односити колико на Куцово, толико и на Георгилу или Мунухово.[22] Изгледа да су посебно спорне биле куцовске њиве зване Литра, чије су тачне међе утврђиване 1530. године. Тада је и судски потврђено да их притежавају Хиландарци. Баш те њиве им је 1547. године насилно одузео извесни Пир Омер (можда спахија?), исекавши при том затечене плугове. Пошто су калуђери известили Царски диван, из Цариграда је кадији наређено да испита оптужбу, па ако утврди да су њиве заиста монашке, да спречи свако кршење кануна и шеријата, врати њиве манастиру и примора насилника да надокнади плугове. Можда се на исте њиве односи и ферман из 1542. године. Спахија чифтлика је самовољно присвојио неке монашке њиве и почео да их обрађује као да су његове. Поред тога, присиљавао их је да жању и врше његово жито, а потом и да га превозе до његове удаљене куће. Забранио им је, чак, да после вршидбе напасају своју стоку на њивама, али је зато пуштао туђе волове, посебно наплаћујући сваку дозволу. И тада је султан заповедио серском кадији да не дозволи било какве незаконите радње, наглашавајући да поновних жалби не сме бити.[23]

Извесну збрку око убирања прихода са хиландарског чифтлика у Куцову, као и са оног у Георгили, изазвало је његово изузимање из надлежности куцовског спахије и прикључивање царском хасу (пре маја 1560). Спахија није хтео да се одрекне тог дела прихода, па је, поред емина, и он узимао одсек. Питање двоструких дажбина решено је на Порти између септембра 1560. и септембра 1561 (у ферман је уписана само хиџранска година), зачудо, у корист спахије, а не Царске благајне. Доцније, када се неспоразум у Царској дефтерхани разјаснио, калуђери су одсек носили у Цариград. Поменутој заповести претходила је једна из маја 1560. године, која говори о узнемиравању од стране спахија.[24] Можда је разлог био исти?

Уколико је царски хуџум кадијама Сера и Зихне 1589. године упућен и због куцовског чифтлика, монаси су се спорили и са царским службеницима задуженим за сабирање вишкова жита. Они су тада, противно обичају, покушали да им одузму извесне количине пшенице под изговором да је монаси продају, што је било најстроже забрањено.[25]

Метох у Куцову представља пример континуираног држања једног поседа током више од шест векова, без обзира на промену власти. Међутим, оно што важи за остале струмске метохе, није мимоишло ни хиландарски чифтлик у Куцову, познат и као мезра Манохор. После 1590. године о њему нема вести кроз цео XVII век. Метоха нема ни у изводу из катастарског дефтера из маја 1598. године.[26] Из неких за сада непознатих разлога, турски документи за то раздобље нису сачувани, или можда нису ни постојали, ако метосима нису управљали Хиландарци. Међутим, већ од почетка XVIII столећа па све до краја турске власти повест куцовског метоха може се опет пратити, што није случај с другим струмским метосима. Од негдашњег метоха данас су остали само делови зида у селу Евкарпији.

---

21 АМХТ, 12/7/7 (регест у: BDB, 150/бр. 17).

22 АМХТ, 7/11 (регест у: BDB, 151/бр. 18).

23 АМХТ,1/20, 7/24 (регест у: Б-Б, 182/бр. 34), 12/7/15 (регест у: Б-Б, 181/бр. 31).

24 АМХТ, 7/29 (регест у: Б-Б, 185-186/бр. 43), 7/34а (регест у: 184/бр. 40).

25 АМХТ, 7/44а (објављен у: Б-Б, 209-212).

26 АМХТ, 1/97, 12/12/15.

Мунухово

Хиландар је село Евнухово стекао кад и Георгилу, истом повељом Андроника II из 1318. године. Уз Евнухово, даровани су сумећни посед Горјан(ц)и и суседно село Липсохорион. Села је Хиландарцима предао Михаило Неокесарит. Том приликом, саставио је акт у коме су прецизно наведене границе Евнухова, пописана домаћинства и приходи. Евнухово је, каткад као село, а каткад само као посед (ζευγηλατεῖον), потврђивано у неколико махова, 1319, 1321, 1348. и, последњи пут, 1351. године.[1]

Иако се хиландарски метох у Мунухову не помиње у изворима (којих готово да и нема) од 1351. па све до 1481. године, турско освајање највероватније није прекинуло континуитет у притежавању поседа. Само што више није било у питању читаво село, него су обим метоха и начин држања сведени на облик прихватљив новим властима. На прву поуздану вест о мунуховском метоху наилази се тек у царском нишану Бајазита II издатом почетком октобра 1481. године. Убрајан је међу хиландарских „шест комада земље“, шест највећих повлашћених метоха.[2]

Село је у грчким хрисовуљама називано Εὐνούχου (Евнухово), док се у српским изворима среће као **Ємноүхово**, **Іємьноүхово**. У турско доба име је каткад измењено до непрепознатљивости. Изговор је ипак остао ближи српском облику: Мунух/Менух, Минух, Мунухо/Менухо, Мунухово/Менухово, Еменухо(во), Јаменух, Јеменухово, Мунухос/Менухос (*Munūḥ*/*Menūḥ*, *Mīnūḥ*, *Munuḥova*/*Menuḥova*, *Emenuhō*/*Emenuhovo*, *Yāmenūḥ*, *Yemenūḥova*, *Mūnūḫōs*, *Munuḥōs*/*Menuḥōs*, *Munūḥōz*/*Menūḥōz*). Иако су сва наведена имена, можда у још неким комбинацијама, несумњиво била у употреби, овде ће, ради прегледности текста, бити коришћено само једно – Мунухово. Село и данас постоји под именом Мавроталаса (Μαυροθάλασσα). Синори села су избијали на десну обалу некадашњег језера Тахинос, пре утока Јежевске реке. Окружавали су га језеро и села Мравинци, Липсохорион, Куцово и Худино, а изгледа да су се његови синори приближавали и синорима Гајдарохора (негде на путу од Липсохориона до Куцова).[3]

Цело Пострумље припадало је Једренском (Паша) санџаку. Према управној подели, село Мунухово је током друге половине XV столећа припадало вилајету Кешишлик. Извори не потврђују да је после административно-територијалног преуређења (између 1504. и 1519) припало нахији Манастир, у коју је ушло суседно Куцово. Негде пре 1542. године, заједно са Куцовом, прикључено је Серској нахији. У њеним оквирима среће се све до краја XVI века, мада је неко време припадало и Јежевској нахији (бар око 1591). Вероватно од самог почетка турске власти Мунухово је потпадало под надлежност серског кадије и њему подређеног јежевског наиба.[4]

---

1 *Chilandar* 1998, 65-66, бр. 40, 42, 43, 44; *Chilandar* 1911, бр. 60, 61, 70, 71, 138; *Chilandar* 1915, бр. 38; Живојиновић, *Историја*, 217.

2 АМХТ, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153).

3 Вид. нап. 1; *Chilandar* 1915, бр. 34; Грујић, „Три хиландарске повеље“, 4. АМХТ, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 12/7/21, 1/91a), 11/5, 7/13 (објављен у Б-Б, 201-204), 7/25 (регест у: Б-Б, 182/бр. 35), 1/20, 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 6/1), 1/17, 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 6/9a, 7/27 (регест у: Б-Б, 184/бр. 39), 6/7, 6/6, 12/37/57, 6/8, 6/10 итд.; Balta, 291 (факсимил ТТ 70), 298 (факсимил ТТ 143), 303 (факсимил ТТ 167), 315 (факсимил ТТ 403); *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı,* 143. У XIX и почетком XX века зове се: Монухи, Мунухи, Мунуф, а од 1926. носи садашње име (*Paysages*, 209; Krüger, 310, 376, 796; *Карта српске војске*; *Топографска карта Грчке*).

4 ТД (ТТ 3), 342, 347; Lowry, “Changes”, 36; исти, “The Fifteenth Century”, 15-26; АМХТ, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 1/17, 1/20, 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 7/25 (регест у: Б-Б, 182/бр. 35), 12/7/21, 6/9a, 7/27 (регест у: Б-Б, 184/бр. 39), 6/7, 1/35a, 6/6, 11/5, 12/37/57, 6/8, 6/10, 12/7/6, 6/11, 6/12.

Мунухово је спадало међу развијенија села у Пострумљу, па је, сразмерно томе, „господару земље“ доносило прилично велики приход. Било је насељено готово искључиво хришћанским живљем. Током XV века припадало је тимарлијама: пре 1454/55, Бурхану, од 1454/55, Касиму, сину Турахан-бега, од рода Дели-Манола, потом од 1478/79, Солаку Мустафи и, пре него што је постало хас, извесном Мердану. Пре 1500/1501. претворено је у царски хас са Јежевом, Мравинцима, Патосом и још једним селом, с којима је тада чинило једну мукату. У катастарске пописне дефтере хиландарски чифтлик није ушао, иако је тада поуздано постојао.[5]

Мунухово	1454/55 (TT 3)	1478/79 (TT 7)	1519 (TT 70)	1530–1566? (TT 143, 167, 403)	1782 (AMXT, 12/7/20)
Куће	74	47	131	191	137
Приход (акче)	8.642	15.293	14.457	11.765	60.070

Негде између 1501. и 1505. године, у доба када је султан Бајазит II подизао своје раскошне задужбине у Истанбулу, за њихово издржавање одређени су, између осталих, и приходи од Мунухова, као и приходи од поменутих суседних и још неких околних села. Вакуф је био познат као *Имаретски вакуф*, према величанственој јавној кухињи, која је надмашивала остале грађевине. Мунухово је остало у саставу вакуфа и у наредним вековима. То значи да је „господар земље“ била вакуфска управа, како над селом, тако и над хиландарским чифтликом. Премда готово да нема сумње да је хиландарски метох припојен Имаретском вакуфу кад и Мунухово, о томе у документима нема помена све до 1530/31. године. Правећи нове дефтере, пописивачи су тек тада, у оквиру вакуфских села, уз приходе од Мунухова као посебну ставку унели и приход од манастирског чифтлика.[6]

Прикључивањем Бајазитовом вакуфу, хиландарски метох је у административном смислу све више био везан за Јежево, највеће село области и средиште вакуфских власти. У Јежеву су седели мутевелија и џабија, два најважнија службеника вакуфских села. Мутевелија заим Јахја--бег и џабија Бали, син Сулејмана, поменути су 1553. године као „стари“ и „претходни“. Нови џабија је 1553. године био извесни „повереник“ (*muʿtemmed*) Синан. Још један мутевелија, Ахмед, потписао се на темесуђу из 1561. године. Припадност џибајету Јежева каткад је доводила и до очигледних превида. Чифтлик је у документима смештан у синоре села Јежева, као у изводу

---

5 ТД (TT 3), 342-343; Lowry, “The Fifteenth Century”, 25; Balta, 163-167; *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı,* 143. У пописним дефтерима из 1454/55. и 1478/79, по читању Стојановског и Лорија, у Кешишлику постоје неидентификована села *Μεποχο* и *Μεποχи* (ТД (TT 3), 342, 347, Lowry, “Changes”, 36). У новијем чланку, Лори иста села чита као *Minokhor/Minokho* и *Metokhi/Minomi* (Lowry, “The Fifteenth Century”, 25-26). Нема сумње да је веће село *Мунухо(во)*, за шта се определила и Е. Балта (Balta, 167), док би се оно мање можда могло поистоветити са суседном мезром *Манохор* (вид. поглавље *Куџово*).

6 Balta, 161-170. Поред Јежева, Мравинаца и Патоса, вакуфу су припадали Јениџе Патос/Палеолутрос, Гајдарохор, Сармусаклу/Икселопигад, Худина, Џинџос, нека мања села, као и неколико џемата Јурука досељених у близину Јежева (Balta, 163). Хиландарски чифтлик је уписан у дефтерима BBA, TT 143, 167 и 403. Дефтер TT 167 је датиран у 1530/31. годину [Balta, 263; “Polémique à propos d’un compte rendu paru dans Byzantion LII (1982), pp. 115-135, II. À propos des registres de recensement ottomans TT 70 et TT 403” (N. Beldiceanu), *Byzantion* LV (1985) 409-412], док време настанка дефтера TT 143 и 403 није сасвим сигурно, изузев што се зна да су из доба Сулејмана Законодавца (1520–1566). Е. Балта се није упуштала у датирање TT 403 (Balta, 270), мада је оно у литератури већ изазвало полемику: Лори се определио за с. 1520, док је Белдичану изричито био за 1530/31 [Lowry, “A Note”, 117-118; “Polemique ... I. Response (H. W. Lowry), II. À propos des registres de recensement ottomans TT 70 et TT 403” (N. Beldiceanu), III. The Last Word? (H. W. Lowry)”, *Byzantion* LV (1985) 403-414]. Оно што је у сваком случају сигурно за сва три дефтера јесте то да нису састављени пре маја 1529, јер је кесим хиландарског чифтлика тада још увек био 700 акчи (AMXT, 7/17 регест у: Б-Б, 178/бр. 25), док је у поменутим дефтерима повећан на 750 акчи.

из дефтера из 1527 (*Çiftlik-i manāstır-i mezbūr be-nām-i Yemenūḥova der sinōr-i ḳarye-i Ejōva*) и ферману из 1529. године![7]

Сличност у изговарању и писању имена мезре Манохор и села Мунухова стварала је извесну забуну. Тим пре што су та два хиландарска чифтлика била исте величине и што су неко време давала исти износ кесима. У појединим изводима из дефтера име Мунухова само је преписано у следећу ставку, тако да се стицао утисак како Хиландар има један чифтлик у селу Мунухову, а други, са истим именом, у близини Куцова! Каткад се разликују само по томе што за мунуховски чифтлик стоји: „чифтлик *у селу* Мунухосу“ (*çiftlik der ḳarye-i Munūḥōs*), док је куцовски *назван именом мезре*: „чифтлик Мунухос [уместо: Манохор] у близини села Кучи“ (*çiftlik-i Munūḥōs der ḳurb-i ḳarye-i Ḳūçī*). Сам термин „близина“ (села Куцова) није пресудан за идентификацију, јер је мезра једном смештена и у близину Мунухова![8]

Главни хиландарски посед у Мунухову, оно што се називало метохом, био је *чифтлик* величине три чифта. То значи да је било толико обрадиве земље колико се могло обрадити са три пара волова (*üç çiftleri yürir imiş*). Величина нигде није изражена у дунумима, а претпоставку је на основу просечних мерила (чифтлик = 60–150 дунума) тешко дати када се зна да су чифтлици исте величине (три чифта) у Здравику и Куцову заузимали натпросечних 700 дунума. Судећи по висини дажбина, ни чифтлик у Мунухову није био мањи.[9]

Границе чифтлика према вакуфнама из 1569. године биле су: „с једне стране текућа вода (*mesīl-mā*), с једне стране сопствени мулк и с једне стране мулк Светог Павла“.[10] Овако наведене границе неминовно намећу питање који је то „сопствени мулк“, а који је то „мулк Светог Павла“. „Мулк Светог Павла“ је највероватније добро познати чифтлик овог атонског манастира у синорима села Мравинаца. Ако је тако, онда је хиландарски чифтлик излазио на синоре Мунухова и Мравинаца. „Сопствени мулк“ би, опет, могао бити хиландарски чифтлик у Куцову, познат и као мезра Манохор, за који је поуздано утврђено да је излазио на синоре Мунухова. О неком другом хиландарском поседу у то време нема података.[11]

Поуздано се зна да су Хиландарци на чифтлику сејали пшеницу (1589), мада вероватно нису запостављали ни друге житарице. Поред земљорадње, бавили су се виноградарством и повртарством. Неке делове чифтлика претворили су 1520. године у винограде и повртњаке (*bōstān*). Виногради се потом редовно помињу 1542, 1567, и 1569. године. Према вакуфнама из 1569, у оквиру чифтлика постојали су један виноград од пет и једна башта од три дунума. Та башта је у дефтер из исте године највероватније ушла као повртњак (*zemīn-i bōstān*), што се доцније преносило из пописа у попис.[12]

Вакуфнама прилично детаљно приказује садржај метоха 1569. године. Осим винограда и баште, постојала је „једна зграда позната под именом пирг“ (*birġāz dėmekle maᶜrūf bir beyt*), једна кућа (*ev*), штала, амбар, сењак, вински подрум (*şarāb-ḫāne*) са два бурета за „сирће“, бунар и млин са два кола (*iki göz değirmenimüzi*) на води изнад села. У катастарском пописном дефтеру из исте године, забележено је само најважније, и то у скраћеном виду: једна црква, две куће (*ḫāne*) и млин са два кола.[13] Стока се нигде изричито не помиње, али штала сведочи да је и ње

---

7 АМХТ, 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 12/7/21, 7/27 (регест у: Б-Б, 184/бр. 39), 1/35а, 6/6.

8 Уп. примере у поглављу *Куцово*. АМХТ, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12, 7/25 (регест у: Б-Б, 182/бр. 35).

9 Balta, 163, 298, 304, 316 (факсимили ТТ 143, 167 и 403); АМХТ, 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 12/7/21, 6/9а, 1/35а, 6/6, 11/5, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12; ВВА, ТТ 723, 1053. Уп. поглавља *Здравик* и *Куцово*.

10 АМХТ, 11/5.

11 Уп. поглавља *Куцово* и *Јежево и Мравинци: неостварено завештање*.

12 АМХТ, 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 12/37/21 (регест у: Б-Б, 188/бр. 52), 11/5, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12, 7/44а (објављен у: Б-Б, 209-212); ВВА, ТТ 723, 1053.

13 АМХТ, 11/5, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12; ВВА ТТ 723, 1053.

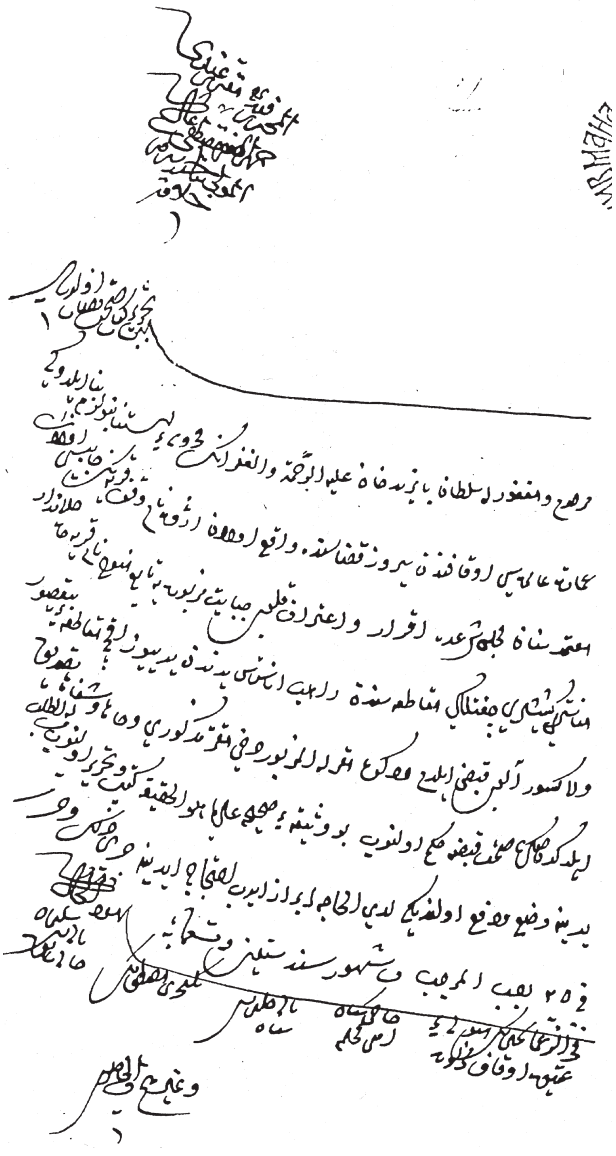

Хуџет, 7. 7. 1553, којим цабија вакуфа султана Бајазита потврђује да је примио 700 акчи на име годишње мукате одређене хиландарском метоху у Мунухову
(AMXT, 12/7/21; дим. 30,6 x 14,2 цм)

морало бити, барем волова за орање. Иако су синори села излазили на језеро Тахи-нос, ништа не указује на то да су се Хилан-дарци бавили риболовом.

Уза све послове око основног чифт-лика, Хиландарци су 1588. године успели да докупе још један виноград величине два дунума, у коме је био и један орах. Монах Мардарије је за њега исплатио 250 акчи извесном Алију, сину Мехмеда, из Мунухова. Виноград је био ограничен Али-беговом њивом, монашким млином (хиландарским?), потоком и јавним путем.[14]

Све до откупа 1568/69. године Хиландарци су дажбине исплаћивали одсеком једном годишње. Иако се одсек (*maḳṭūᶜ, muḳāṭaᶜa, kesīm*) први пут помиње тек 1519, вероватно је уведен још 1481. године, када је Бајазит II ослободио Хиландар плаћања десетка на „шест комада земље“, међу њима и мунуховски чифтлик. Висина кесима је, од 1519. сигурно, а вероватно и одраније, па све до 1530/31, била 700 акчи. Сасвим је могуће, као што показују примери куцовског и здра-вичког чифтлика, да је то само половина укуп-ног износа који би био одређен, а да је другу половину у потпуности опростио сам султан Бајазит II.[15] После новог пописа 1530/31, одсек је повећан на 750 акчи годишње, мож-да због подигнутих винограда, који се од та-да чешће помињу уз чифтлик. Уз један необ-јашњив изузетак 1553. године, када је ва-куфској управи предато 700 акчи, одсек од 750 акчи среће се све до 1561. године. Већ 1567. монаси су уместо ушура морали да предају читавих 1.400 акчи годишње. После откупа 1568/69, одсек се више не помиње, што може значити да је укинут, како је кану-ном тада и прописано. Од тада су монаси, вероватно, морали да дају пун износ ушура, саларије и осталих дажбина, попут друге раје. Овде би

14 AMXT, 12/7/6.

15 AMXT, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 12/7/19 (регест у: BDB, 149/бр. 10), 7/13 (објављен у Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25). О опраштању половине одсека уп. AMXT, 1/15, 7/7a (регест у: BDB, 150/бр. 13).

било интересантно додати да су и више од два столећа доцније (1782), према изводу из Царске дефтерхане, укупне дажбине износиле 1.400 акчи! Дажбине је скупљао посебно именован вакуфски службеник – џабија. Џабије су знале да буду исувише ревносне на терену, па да траже више од прописаног, мислећи, при том, колико на вакуф толико и на себе. Монаси су зато имали ту повластицу, како је наглашено ферманом из 1560, да сваке године сами доносе одсек и предају га у руке мутевелији.[16]

Како сведоче сачувани извори, изузев проблема са „господаром земље", монаси мунуховског метоха нису трпели нека нарочита узнемиравања, нити су водили бескрајне спорове око делова поседа. Можда су од свега тога били заштићени ауторитетом вакуфских власти. Неспоразуми са њима пак, као и у случају других метоха, избијали су, зато што су захтевали више од прописаног одсека. Каткад су представници вакуфа, наравно без икаквих правних основа, покушавали да укину повластицу плаћања одсеком и самовољно уведу убирање ушура. Хиландарци су због тога обнављали своје повластице у Цариграду (1513, 1519, 1521), и ту, по потреби, тражили правду. Како је исти проблем морио све метохе, нарочито струмске, монаси су најчешће тражили ферман за неколико метоха истовремено. Мунухово се могло подразумевати, или је изричито наведено у документима из 1502, 1510, 1520, 1529, 1542, 1551, 1560. и 1562. године. Тек једном, 1567, предмет жалбе је било само Мунухово.[17]

Кадије Сера и Зихне су 1589. године морале да спречавају злоупотребе царских службеника задужених за прикупљање вишкова жита, који су хиландарским монасима одузимали део приноса пшенице са њихових чифтлика, тврдећи да га они не користе за сопствене потребе, него да га продају, што је било забрањено. И мунуховски и куцовски чифтлик спадали су под надлежност серског кадије, тако да остаје отворено питање да ли је султанска заповест тражена баш због злоупотреба у Мунухову.[18] Као вакуфско село, можда је било изузето из делокруга државних службеника.

Метох у Мунухову је издржао смену византијске и османске власти. Кроз грађу се може поуздано пратити све до краја 1587. године. Од тада, па током целог XVII века, не помиње се ни у једном документу! Нема га ни на листи хиландарских метоха у изводу из дефтера сачињеном 1598. године. Овај дугачки рез карактеристичан је за сва четири велика метоха у Пострумљу, а шта је до њега довело, тек остаје да се открије. Извори сведоче да је доцније, у XVIII веку, Хиландар још увек држао свој чифтлик.[19]

---

16 Balta, 163, 298, 304, 316 (факсимили ТТ 143, 167 и 403); АМХТ, 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 12/7/21, 6/9а, 7/27 (регест у: Б-Б, 184/бр. 39), 6/7, 1/35а, 12/7/18 (регест у: Б-Б, 187/бр. 47), 6/6, 12/37/21 (регест у: Б-Б, 188/бр. 52), 12/7/20.

17 АМХТ, 12/7/19 (регест у: BDB, 149/бр. 10), 7/11 (регест у: BDB, 151/бр. 18), 7/13 (објављен у Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 12/7/13 (регест у: Б-Б, 181/бр. 32), 7/25 (регест у: Б-Б, 182/бр. 35), 7/27 (регест у: Б-Б, 184/бр. 39), 12/7/18 (регест у: Б-Б, 187/бр. 47), 12/37/21 (регест у: Б-Б, 188/бр. 52).

18 АМХТ, 7/44а (објављен у: Б-Б, 209-212).

19 АМХТ, 12/12/15, 12/7/20 (арз из 1782. године).

Патос

Патос, или Пато, како изгледа, није имао статус села у доба византијске и српске власти над Струмском облашћу. Село се вероватно развило после османских освајања, око негдашњег топонима Ипату/Ипатово (Ὑπάτου/**Ипатово**) као језгра. Тај топоним се у хиландарској повељи из 1318. године наводи у опису границе дарованог села Липсохориона, недалеко од синора Куцова. И у повељи цара Душана из 1345. године помиње се као међа хиландарског села Гајдарохора. Локалитет је са неколико страна био окружен хиландарским метосима стеченим током XIV века.[1] Са доста вероватноће може се претпоставити да се доцније, у турско доба, део поседа нашао у синорима новоствореног села Патоса.

У турским документима име села се некад писало као Пато, што може да се прочита и као Патово, према српском изговору (?), а некад као Патос (*Pātō*/*Pātovo*, *Pātōs*). Први пут се помиње у катастарском пописном дефтеру из 1454/55, као тимарско село од 24 куће у Серском вилајету. Нешто пре краја 1500. године, са Јежевом, Мравинцима, Мунуховом и другим селима, претворено је у хас. Са истим селима увакуфљено је 1501–1505. у корист истанбулског имарета султана Бајазита II. Као вакуфско село среће се у пописним дефтерима из 1519 (36 кућа и приход 3.721 акча) и 1530/31. године (40 кућа и приход 3.117 акчи). Село је доцније опустело.[2]

Поуздано се може рећи да је до самог почетка јануара 1496. године Хиландар у његовим синорима поседовао бар 50 дунума обрадиве земље. Тада је игуман Исаија решио да ту велику њиву замени за мулк-њиву заима Махмуд-бега, сина Осман-бега, у синорима Здравика. Она је била нешто мања по површини, 40 дунума, али вероватно одговарајућег квалитета.[3] То је једини помен Патоса у хиландарским документима. Ништа не указује на постојање других поседа у његовим синорима.

---

1 *Chilandar* 1998, 65, 67, бр. 40; *Chilandar* 1915, бр. 34.

2 ТД (ТТ 3), 191-192 (Стојановски га је прочитао као *Бату*/*Бато*); *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı,* 143; Balta, 56, 63, 161-164, 166, 238, 291 (факсимил ТТ 70), 303 (факсимил ТТ 167). Белешке у поменутим дефтерима сведоче да се Патос с једне стране граничио са селом *Гајдарохором* (данас Ἀηδονοχώριον). Могуће је да се налазио северозападно од Гајдарохора, према Јежевској реци, јер је са друге стране реке постојало село *Јенице Пато(с)*, тј. Нови Пато(с) (и оно негде написано са, а негде без „с“), познатије под другим именом *Палеолутрос*, касније и *Стара Бања*. Данас је то Ајос Димитриос (Ἅγιος Δημήτριος) (*Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 225; Balta, 163-164, 168, 238, 291, 303).

3 АМХТ, 1/4. В. Бошков је име села погрешно прочитао као *Паник* (BDB, 142, 145), што је доцније преузето у литератури, вид. М. Живојиновић, „Хиландарски метох Здравик и његови ранији поседници“, *ЗРВИ* XX (1981) 96.

Јежево и Мравинци: неостварено завештање

У синорима села Јежева и Мравинаца налазили су се метоси многих светогорских манастира, како у средњем веку тако и у турско доба. Доскора се сматрало да је и Хиландар, захваљујући дару Маре Бранковић, од 1466. или 1469. године држао бар три петине села Јежева и Мравинаца; две петине су биле намењене манастиру Св. Павла. Међутим, Марина повеља је једини извор у коме се помињу Јежево и Мравинци. Уколико је посед постојао, готово је немогуће да не би био поменут у неком од преко 500 османских докумената колико их је у Хиландару сачувано за раздобље од XV до краја XVII века. Очигледно, одређене околности су спречиле да Хиландар уђе у њему намењени посед, бар не у оној мери у којој је то замишљено.[1]

Да би се кренуло у решавање питања евентуалних поседа Хиландара у Јежеву и Мравинцима неопходно је пажљиво испитати повест поменутих села, њихову везу са Маром Бранковић, као и саму ктиторску намеру бивше султаније. Тек тада ће се показати у ком правцу треба наставити даља истраживања.

Јежево је у XV веку, а и доцније, било једно од најразвијенијих села у доњем Пострумљу. Током османске власти задржало је своје старо име (Ἔζιοβα, Ἐζιβᾶ, **Єжєво**), писано најчешће на неколико начина: *Ezōva*, *Ejōva*, *Ejeva*, мада је, бар у XVIII веку, трпело и измене до непрепознатљивости: *Eceābād*, *Eceāva*. Постоји и данас, под именом Дафни (Δάφνη).[2]

Име Мравинаца, према Мариној повељи **Мравинцьє**, писало се на више начина како у грчким (Μαραβίντζη, Μαραβίντζι, Μαροβίντζι), тако и у турским актима (*Māvārīnçe, Mavrānīçe, Māvrānīçe, Marāvīnçe, Mūravnīçe* и сл.). Извори га помињу до касно у XVIII век. Не зна се када је запустело. Данас не постоји. Некада су се његови синори налазили негде између синора Евнухова, Липсохориона и Мелицијане (Ивира), с тим што су, будући да се помиње приход од риболовишта, бар неко време, изгледа, излазили и на језеро Тахинос.[3]

Цела област налазила се у овиру Једренског (Паша) санџака. Током XV века села су административно припадала Серском вилајету, мада су Мравинци били окружени селима из вилајета Кешишлик, а Јежево у њиховом непосредном суседству. Доцније су припала Серској нахији, а неко време, када је успостављена, налазила су се и у Јежевској нахији (око 1591, и у XVIII веку). Судски су била везана за серског кадију, док је њему подређени наиб боравио у Јежеву, као средиште доњег Пострумља.[4]

Мехмед Освајач је Јежево и Мравинце доделио Мари Бранковић „у баштину“ негде после маја 1457. године, када је она напустила Србију и прешла најпре у Једрене, а потом у Јежево. Остаје отворено питање да ли је њена баштина била ограничена на Јежево и Мравинце, од којих је несумњиво добијала главнину прихода, или су је чинила и нека мања околна села. Пре него што су додељена Мари, села су била тимарски поседи: Јежево Умур-бега, сина Јакуба, а Мравинци Фистунџије Исмаила. Мара их је, најпре актом на турском, а потом и повељом на српском језику,

---

1 Држање поседа у Јежеву и Мравинцима нису доводили у питање: Ћук, „Повеља“, 103-116; иста, „Царица Мара“, 89; БМБ, 193, нити било ко други раније. О новом тумачењу повеље као тестамента и образложењу немогућности остварења завештања вид. A. Fotić, “Despina Mara”; I. Beldiceanu-Steinherr, “Les illusions”.

2 Θεοδωρίδης, 367; Ћук, „Повеља“, 113; AMXT, 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 12/7/21, 1/35a, 6/9a, и др.; Balta, 166, 291, 298, 303, 311; *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı*, 143 (прочитао га је као *İşrova*!); *Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 147; Krüger, 87, 121, 175, 557 (*Ecova*, *Icova*). За XVIII век вид. AMXT, 12/7/14, 12/7/9.

3 Ћук, „Повеља“, 113; *Chilandar* 1998, бр. 40; Θεοδωρίδης, 397-398; Balta, 166-167, 291, 298, 303, 315; ТД (ТТ 3), 234-235 (Стојановски га је прочитао као *Моравница*/*Муравница*); *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı*, 143 (прочитао га је као *Mōrvānic*); AMXT, 11/IV, 11/7/20; BBA, TT 723, 1054. О убикацији Мравинаца вид. *Actes d'Iviron,* II, бр. 54; III, бр. 70, 75, 79.

4 ТД (ТТ 3), 218-220, 234-235; Lowry „The Fifteenth Century”, 15-26; BBA, TT 723, 1051, 1059; AMXT, 1/17, 12/7/6, 12/7/17, 12/7/14, 12/7/9, 12/7/20.

1466. завештала Хиландару и Св. Павлу. Катастарски попис из 1477/78. потврђује да су Јежево и Мравинци били њена села у статусу мулка. Исти дефтер доноси и податак да је Мара у то доба већ уживала село Доксомбос (данас Μύρκινος) с друге стране Струме, и то као тимар с приходом од 18.517 акчи. Међутим, део прихода „села госпође Деспине“ (*ḳurā-yi Tesbine Ḫātūn*) претворен је у султански хас пре априла 1478. године (можда још 1476): од 883. године по хиџри приход од џизје ушао је у мукату хришћана кадилука Сер, Демирхисар и Солун. Потпуно (?) одузимање прихода од Јежева и Мравинаца и промена начина њиховог држања није био потез уперен против Маре Бранковић лично. Он се уклапао у земљишну реформу коју је тих година спроводио Мехмед II. Велики поседи у приватном власништву, мулкови и вакуфи, одузимани су и углавном претварани у тимаре. У царску мукату су пре марта 1479. године преведени и приходи од риболовишта на језеру Тахинос, у чијем је притежавању раније учествовала и Мара. Мари је део прихода враћен 1483. године, али није јасно да ли та вест подразумева и цело село Мравинце. Она је остала у Јежеву до смрти, септембра 1487. године. Неименована „села госпође Деспине“ срећу се и у дефтерима џизје за 1488/89 (894. по хиџри) и 1489/90 (895. по хиџри). Јежево и Мравинци су са селима Патос, Худендовик (sic!; можда Худино?) и делом Мунухова чинили 1500/1501. посебну мукату испенџе, овчарине и других дажбина. Између 1501. и 1505, Јежево и Мравинци су ушли у групу села чији су приходи завештани новооснованом истанбулском вакуфу Бајазита II. Као највеће село, Јежево је постало седиште мутевелије, џабије и других вакуфских службеника. Без обзира на то, оба села су остала насељена готово искључиво хришћанским становништвом.[5]

Година	*Села госпође Деспине*		*Јежево*		*Мравинци*	
	куће	муката	куће	приход	куће	приход
1454/55			81	10.304	19	3.408
1477/78			99	11.045	26	4.475
1479-1488/89	163	13.650				
1489/90	194	15.195				
1519			300	26.360	77	10.907
1530-1566			381	31.887	56	4.833
1782					14	6.625

Из повести Јежева и Мравинаца сасвим је очигледно да *џела села*, онако како је то Мара замислила у својој повељи, никада нису постала метоси Хиландара и Светог Павла. И анализа саме повеље показаће да она није никакав доказ о поседу.

Пошто је претходно сачинила одговарајући акт код османских власти, Мара је и повељом на српском језику, 21. маја 1466. године, села Јежево и Мравинце са свим приходима завештала манастирима Хиландару и Св. Павлу. Завештање је очигледно сматрано целином (да ли и терито-ријалном?), јер су се сва земља и сви приходи делили на пет делова. Од тога, требало је да Хиландар ужива три дела, а манастир Св. Павла два дела. Повеља говори да је Мара задовољила све услове потребне да нико касније не може да оспори дар. Ни османске власти, изузев, наравно, самог султана. Поред сведока и клетви, ту је и „шест берата“ (читај „османских докумената“, јер дипломатички, очигледно, не припадају сви бератима): три царска, Марино завештање села манастирима оверено на Порти и два кадијска хуџета, од којих се један бави међама села. Сви ти документи данас су изгубљени.[6]

---

5 Ћук, „Царица Мара“, 80, 93; ТД (ТТ 3), 218-220, 234-235; Beldiceanu-Steinherr, “Les illusions”; *Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı*, 140, 143-146; Barkan, “894 (1488/1489) *yılı*”, 46; N. Todorov – A. Velkov, *Situation démographique de la Péninsule balkanique (fin du XIᵉ s. - début du XVIᵉ s.)*, Sofia 1988, 177, 276; Balta, 161-170 (о датирању дефтера уп. напомену бр. 6 у поглављу *Мунухово*); AMXT, 12/7/20. О вакуфским селима уп. поглавље *Мунухово*. О реформама Мехмеда II уп. N. Beldiceanu, “Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II”, *Acta Historica* IV (1965) 27-39.

6 Ћук, „Повеља“, 113-114.

Три године доцније, фебруара 1469, Мара Бранковић је хуџетом, у ствари вакуфнамом, завештала три петине своје имовине Хиландару, а две петине Св. Павлу. Имовину су чинили злато, сребро, тканине, одећа и, што је нарочито занимљиво, мулкови и стока.[7] Ако су се под мулковима подразумевали и земљишни поседи у потпуном власништву, тј. Јежево и Мравинци, које је Мара тада држала у статусу мулка, онда би та одредба „покривала“ и раније Марине акте о завештању тих села. Акт из 1469. године вероватно је састављен због све остале покретне и непокретне имовине.

У литератури је прихваћено да су Хиландар и Св. Павле *стекли* Јежево и Мравинце 1466. године. Повеља на српском језику до сада нигде није схваћена као завештање, што би подразумевало да села треба да пређу у посед манастира тек *по Мариној смрти*.[8] А то сасвим јасно произлази како из текста саме повеље тако и из хуџета – вакуфнаме из 1469. године. Када у повељи објашњава један од „берата“, Мара наглашава: „**що сьм ꙗа ꙁаписала како да бꙋдꙋ ѡваи села монастиром(ь) по моѡи съмрти**“. Потом, напомиње да је „берате“ предала манастирима на чување *још за свога живота*. Зашто би то истицала ако им је села одмах предала? Када говори о поменима члановима своје породице и себи, каже да се они *сви* чине „**по моѡи съмрти**“, а не већ исте године. Уз то, у тексту је поименце наведено пет писмених сведока, колико је по византијском праву неопходно приликом писања тестамента. Хуџет о завештању (увакуфљењу) све њене покретне и непокретне имовине састављен је три године доцније.[9] Као да је допунио повељу. Нема никакве сумње да је Мара тих година правила своју опоруку.

Подаци из повеље не противрече ономе што је познато о статусу Јежева и Мравинаца и њиховој даљој судбини. Села су у међувремену изгубила статус мулка и више нису била везана за Мару Бранковић, из чега јасно следи да посед манастира никада нису постала *читава села*. Завештање једноставно није могло бити испуњено у целини јер је султан својом вољом поништио раније одлуке и потврде. Остаје питање зашто се Мара, као особа упућена у функционисање система, није побринула да своје манастире обезбеди на други начин? Могла је претпоставити да је веома ризично оставити села манастирима да их поседују у статусу „господара земље“, који је увек могао бити оспорен. Штавише, такав начин поседовања већ је постао анахрон: у то доба више ниједан светогорски манастир није држао било који од својих метоха у статусу спахије. Најлакше би било да је већину поседа у селима пребацила на хиландарске монахе као држаоце земље с тапијом. Уосталом, све тада постојеће метохе, укључујући и оне пореклом из византијског доба, Хиландарци су, на основу берата и хуџета, држали у статусу раје. То Османлије нису оспоравале. Можда, једноставно, Мара за тако нешто није имала ни времена ни могућности. Ни једне једине куће, дућана, ливаде, винограда или неке друге некретнине нема међу веродостојним и прилично детаљним османским пописима хиландарске имовине.

Неколико светогорских манастира имало је у турско доба знатне поседе у Јежеву и Мравинцима. Манастир Кастамонит је у Јежеву 1569. поседовао чифтлик Св. Илије с виноградима, три воденице и црквом (по вакуфнами: кућа, пирг, штала, сењак), посебно повртњак и виноград те три куће с окућницом у самом селу. Ставроникити су у дефтер исте године били уписани кућа, три повртњака, а на Јежевској реци ваљавица (*āsyāb-i kebe*) и седам воденица. Суседни метоси Ставрониките и Кастамонита срећу се и доцније, у патријаршијској повељи из 1614. године. У Мравинцима су чифтлике држала друга два светогорска манастира, Ксиропотам и Св. Павле. О првом се зна само толико да је око 1530/31. за свој посед плаћао дажбине одсеком, годишње 200 акчи.[10]

---

7 БМБ, 193. Штета је што документи о царици Мари из манастира Св. Павла нису објављени уз хиландарске.

8 Ћук, „Повеља“, 106; Ћук, „Царица Мара“, 89; Ursinus, “An Ottoman Census Register”, 33; Суботић, „Манастир Светог Павла“, 134.

9 Ћук, „Повеља“, 113-114; БМБ, 193.

10 BBA, TT 723, 1051, 1059; Ἀρχιμανδρίτης Συμεών, Ἱστορικὴ ἀλήθεια ἤτοι ἔλεγχος τῶν ὑπὸ τοῦ γέροντος Ἱεροθέου Δοχειαρίτου δημοσιευθέντων ν βιβλιαρίῳ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μονύδριον τοῦ Καλλιγράφου» πραγματευομένῳ περὶ τῆς ὑφισταμένης ὁριακῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν ἱερῶν μονῶν Κωνσταμονίτου καὶ Δοχειαρίου, ν Ἀθήναις 1932, 16; Balta, 163, 165-166, 303, 315; N. Οἰκονομίδης, Ἱερά Μονὴ Σταβρονικήτα, 443.

За ово поглавље много је интересантнији метох манастира Светог Павла у Мравинцима. Ако се изузме Марина даровница, може се пратити кроз друге документе, османске, од 1500. године све до пред крај XVIII века. Нишаном Бајазита II из новембра 1500. посед је ослобођен давања десетине. Уместо десетине одређен је годишњи одсек од 200 акчи. По доласку Сулејмана Законодавца на власт, монаси су 1521. године обновили раније добијену повластицу плаћања дажбина одсеком за нека имања, укључујући и оно у Мравинцима, и то у истом износу. Приликом следећег пописа, 1530/31, одсек је увећан на 500 акчи. После откупа 1568/69. године, уз чифтлик су редовно уписивани пирг и црква. У хиландарској вакуфнами из исте године, као једна од граница поседа у Мунухову, наводи се и „мулк Светог Павла". Тај мулк је готово сигурно део мравиначког метоха који је излазио на синоре Мунухова. И после више од два столећа, 1782. године, чифтлик је био у манастирском поседу, само што је тада на име ушура годишње давао 1.280 акчи.[11]

Ако Хиландар и Св. Павле нису добили поседе у Јежеву и Мравинцима од Маре Бранковић, како објаснити порекло чифтлика Св. Павла у Мравинцима? Наравно, у то доба монаси су држали чифтлик у статусу раје, а не као „господари земље". Можда је његово порекло везано за неко друго доба и неку другу личност. Међутим, уколико заиста потиче од Маре, неминовно се поставља питање где је ту хиландарски део? И опет, зашто само посед у Мравинцима, а не и у Јежеву?

У два наврата, 1527. и 1529. године, у једном изводу из пописног дефтера и у једном ферману, помиње се хиландарски чифтлик у селу Јежеву. Међутим, то није никакав посебан чифтлик, него је у Јежево грешком смештен чифтлик што се налазио у синорима села Мунухова. Грешка је очигледна, у првом документу већ по самом називу чифтлика: „Чифтлик поменутог манастира по имену Јеменухово, у синору села Јежева..." (*Çiftlik-i manāstır-i mezbūr be-nām-i Yemenūḥova der sinōr-i ḳarye-i Ejōva*...). У ферману, пак, међу побројаних „шест комада земље", који су добро познати јер су њихове повластице више пута потврђиване (у Куцову, Георгили, Мунухову, Здравику, Коруни и на Превлаци), недостаје само мунуховски, али зато постоји јежевски, исте величине и са истим дажбинама као мунуховски![12] Тешко је објаснити овакве несумњиве превиде.

Већ је речено да се хиландарски чифтлик у Мунухову, по свему судећи, граничио са чифтликом Св. Павла у Мравинцима. Под условом да су синори тих села претрпели неке промене, можда би се могло претпоставити да је хиландарски посед у Мравинцима, ако га је било, припао синорима Мунухова, и на тај начин био припојен великом хиландарском чифтлику у Мунухову? Чак ни таква претпоставка не одговара на питање шта је с поседима у Јежеву. Оно се није налазило тако близу Мунухова, штавише, њих су, изгледа, делили синори неколико околних села, пре свих, самих Мравинаца.

Чињеница је да одредбе Марине даровнице нису могле да буду испуњене онако како је она то замислила. Такође, чињеница је и то да ниједан до сада познати оновремени или доцнији извор не потврђује постојање било какве хиландарске некретнине у синорима Јежева и Мравинаца. Па ипак, неразјашњено порекло метоха Св. Павла у Мравинцима и даље држи отвореним питање могућих хиландарских поседа у Јежеву и Мравинцима. Можда ће једнога дана на њега одговорити неки нови извори. Овде је само учињен покушај да се оно још једном претресе из неких других углова.

---

11 BDB, 141; *BBA, Kâmil Kepeci, Ahkâm Defteri, No*. 61, 264; Balta, 163, 303, 315 (дефтери TT 167 и 403); BBA, TT 723, 1054; AMXT, 11/5, 11/IV, 12/7/20.

12 AMXT, 6/1, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25). Свих „шест комада земље" потврђено је у: AMXT, 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24). Уп. поглавље *Мунухово*.

Здравик

Посед у селу Здравик Хиландар је такође добио 1318. године, према споразуму цара Андроника II и краља Милутина. Метох је потврђен 1319. и 1321. године, уз нове имунитетске повластице. Био је ограничен поседима Кесаропољске епископије, метохом Велике Лавре (село Доксомбос), метохом Каракала (Декалиста), метохом Ватопеда (Заварникија ?), поседима породице Модина, реком Ангистом и Струмским језером. Посед (ζευγηλατεῖον) Здравик се у грчким актима спомиње као *стари Здравик* или *други Здравик*, како би се разликовао од суседног Здравика, великог имања породице Модина. Поседи Модина, величине око 3.000 модија (око 281 хектар), већином су се простирали од хиландарског *старог Здравика* на југу и западу до реке Ангисте на северу, мада је било њива и с друге стране реке. До њихове земље Хиландар је дошао мање поклонима, а више куповином, у неколико наврата 1320. и 1321. године. Хиландарски метох у Здравику наводи се још два пута, у општој потврдној повељи цара Душана из 1348. и цара Јована V Палеолога из 1351. године. У првој, још увек као „**село Здравика Ѻба**“, а у потоњој само као један Здравик.[1]

Од тада, хиландарском метоху у Здравику губи се сваки траг све до 1481. године. У сто тридесет година, које су обухватиле бројне сукобе, освајања и прелазно раздобље турске управе на Балкану, о њему нема ниједног податка. Ипак, може се претпоставити да је током целог тог раздобља опстао, наравно, у измењеном, прилагођеном облику и са знатно умањеним приходима. И он спада у „шест комада земље“, шест најзначајнијих повлашћених хиландарских метоха.[2]

Још у византијско време, име села је бележено на различите начине, што указује на његово словенско порекло: Σδραβίκιον, Σδραβίκη, Σραβίκιον, Ζδραβίκιον, Ἀσδραβίκιον, Ὀσδραβίκιον. У турским документима село Здравик најчешће је забележено као Издравик (протетичко „И“) (*İzdrāvīk, İzdrāvīḳ*), ређе као Издравник (*İzdrāvnīk*), а средином XVI века неколико пута и као Велики Издравик (*İzdrāvīk-i Büzürg, Büyük İzdrāvīk*). Село и данас постоји под именом Дравискос (Δραβῆσκος), са леве стране некадашњег језера, на једној од притока реке Ангисте.[3]

Здравик се налазио у Једренском (Паша) санџаку. У XV веку је територијално и административно припадао вилајету Кешишлик. Пред крај века, од 1492. године сигурно, везан је за нахију и кадилук Зихне, у чијој надлежности је остао до краја XVI века, а вероватно и дуже.[4]

Према катастарским пописним дефтерима из 1454/55. и 1478/79, Здравик је био највеће село у области, са преко 150 готово искључиво хришћанских кућа. Иако је извесно и тада постојао, хиландарски посед се у дефтерима не помиње. Приход села био је 1454/55. раздељен на четири тимара: Јеген-бегов, покојног Саруџа-паше, Сулејмана улуфеџије и Ибрахима, сина

---

1 *Chilandar* 1998, 67-68; Живојиновић, *Историја*, 218. Повест метоха у средњем веку детаљно је обрађена у: Живојиновић, „Хиландарски метох Здравик“, 85-98.

2 AMXT, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153).

3 Живојиновић, „Хиландарски метох Здравик“, 85; *Топографска карта Грчке*; *Paysages*, 260; Krüger, 104, 170, 547, 561; AMXT, 1/1a, 1/8a, 7/12 (регест у: Б-Б, 176/бр. 20), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25), 7/18 (регест у: Б-Б, 178-179/бр. 26), 11/5, 6/3, 6/7, 6/9, 7/23 (регест у: Б-Б, 183/бр. 27). Наравно, има докумената где је забележен сасвим деформисано или са испуштеним словима, нпр., као Ерзеново (*Erzenova*), што је наводило на погрешну идентификацију (AMXT, 7/19, регест у: Б-Б, 179/бр. 28).

4 ТД (TT 3), 304-306, 308, 337, 339; Lowry, “Changes”, 36; исти, “The Fifteenth Century”, 15-26; AMXT, 1/1a, 7/12 (регест у: Б-Б, 176/бр. 20), 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 6/2, 6/14, 11/5, 12/7/7 (регест у: BDB, 150-151/бр. 17) итд. Једино се у ферману из 1503. султан обраћа кадији Драме (AMXT, 7/7a, регест у: BDB, 150/бр. 13). Иако у ферману није поменут, према висини одсека види се да је у питању Здравик. Премда је висина одсека иста, то не може бити метох у Георгили, јер је он припадао Серу.

Илијаса. Село је још дуго било тимарско. Као спахије хиландарског поседа, помињу се Касим (1490), потом двојица истовремено, Кочи и Али (1492), па Халил-оглу Мустафа (1503). Око 1535. године метох је био у саставу тимара Мустафе, нишанџије Високе порте. Тимаром су у нишанџијино име управљали и приходе са њега убирали спахија чауш Мехмед и амил хаџи Хусеин. С почетка 1539. године тај се посед још увек наводи као нишанџијин хас. Доцније је променио уживаоца: средином 1545. године среће се као део хаса Мехмед-паше, о коме се стара Али војвода. Нешто доцније претворен је у царски хас, судећи по ферману из 1552, у коме се помиње емин хаса што скупља приходе у корист државе. Управо у то доба (1549–1557) већ се увелико градио велики цариградски вакуф султана Сулејмана Величанственог. Здравик је ушао у групу села која су увакуфљена за издржавање чувене џамије Сулејманије и царског имарета. О дажбинама хиландарског имања од тада су бринули мутевелија и џабија вакуфа. Метох се у склопу Сулејмановог вакуфа помиње 1560, 1575. и 1576. године.[5]

Основни посед је називан *чифтликом*, а захватао је три *чифта*. У неким документима пише – три чифтлика (!). То означава површину коју су могла обрађивати три пара волова (*üç çiftleri yürir imiş*). Ако се узме да је просечна величина чифтлика износила између 60 и 150 дунума, површина не би требало да прелази 450 дунума. Међутим, хуџет из 1492. године јасно каже да је посед у Здравику био знатно већи, око 700 дунума (нешто више од 64 хектара).[6]

Чифтлик је 1492. године био омеђен: са источне стране – мулком Јаса, сина Белумија (?), и обрушеном црквом, са северне стране – млином папа Јанија и јавним путем, са западне стране – њивом Филата (?), сина Сотира, каменом међашем те Костиним и Димовим њивама, а са јужне стране – јавним путем и синорима Здравика. Вакуфнама из 1569. године приказује међу нешто сумарније: „с једне стране поменуто село [Здравик], с једне стране текућа вода (*mesīl-mā*), с једне стране планина и с једне стране јавни пут“.[7]

Дословно узев, чифтлик је подразумевао обрадиву земљу. На њој се сејала углавном пшеница, као и на другим чифтлицима у Пострумљу. Међутим, Хиландарци се нису бавили само ратарством. Још почетком 1490. године, у склопу великог метоха, поред земље, било је и винограда. Између 1542. и 1567. године сигурно, а вероватно и пре, постојали су виноград (један или више), млин (бар један) и кошнице. У време конфискације и откупа поседа 1568/69. године, и потом све до 1596, уз чифтлик су бележени само виногради и повртњаци (*bāġāt ve zemīn-i bōstān*). За разлику од пописних дефтера, у вакуфнами (март 1569) повртњаци се уопште не помињу, док је од винограда уписан само један, величине два дунума.[8]

На чифтлику је 1569. године постојала кућа (*ev*), штала, амбар и сењак. Тако стоји у вакуфнами, али у дефтеру састављеном исте године уписане су две куће (*ḫāne ... bāb 2*). Подаци о стоци су ретки, мада је и ње сасвим сигурно било, о чему сведоче штала и сењак. Још 1504. године на чифтлику је било једно склониште за (водене) биволе (*ṣu ṣıġır*), а зна се и то да су монаси 1537. дали два црна бивола (*ḳara ṣıġır öküz*) како би повратили један свој виноград. На

---

5 ТД (ТТ 3), 304-306, 308, 337, 339; Lowry, “Changes”, 36; исти, “The Fifteenth Century”, 24-25; АМХТ, 1/2, 1/1а, 7/7а (регест у: BDB, 150/бр. 13), 7/19 (регест у: Б-Б, 179/бр. 28), 1/24, 7/20 (регест у: Б-Б, 180/бр. 29), 1/26а, 1/29а, 7/23 (регест у: Б-Б, 183/бр. 27), 7/27 (регест у: Б-Б, 184/бр. 39), 1/58, 1/60а.

6 АМХТ, 7/12 (регест у: Б-Б, 176/бр. 20), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24, 7/17 (регест у: Б-Б, 178/бр. 25); 12/7/7 (регест у: BDB, 150-151/бр. 17), 1/1а (хуџет је делимично коришћен у: BDB, 139, 142, 143, 145). Уместо 700 дунума, како пише у хуџету, В. Бошков је погрешно навео величину метоха од 100 дунума (?!) (BDB, 142), што је после преузето у литератури (Живојиновић, „Хиландарски метох Здравик“, 96).

7 АМХТ, 1/1а, 11/5 (границе наведене у вакуфнами највероватније су границе целог чифтлика, мада постоји могућност да се односе само на средиште чифтлика и виноград, јер се њиве нису смеле увакуфљивати).

8 АМХТ, 7/44а (објављен у: Б-Б, 209-212), 1/2, 1/29а, 6/2, 6/3, 6/7, 6/9а, 6/14, 7/22 (регест у: Б-Б, 181-2/бр. 33), 7/23 (регест у: Б-Б, 183/бр. 37), 7/34 (регест у: Б-Б, 188/бр. 51), 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12, 11/5; ВВА, ТТ 723, 1053.

чифтлику су држали овце не плаћајући овчарину (*resm-i ġanem*), бар до 1505. године.[9]

Све што је до сада речено односи се на велики чифтлик и оно што се уз њега подразумевало. Осим њега, Хиландар је у синорима Здравика поседовао још неке некретнине. Пре свега, то је њива од 40 дунума, позната под именом *Шахин-оглуова њива*. За њу су Хиландарци почетком јануара 1496. године дали своју њиву од 50 дунума у селу Патосу. Пре замене припадала је, као мулк, заиму Махмуд-бегу, сину Осман-бега. Ако је уопште била сумеђна с великим хиландарским чифтликом, раздвајао их је јавни пут. Пут ју је окружавао чак са три стране, док је са четврте стране границу одређивало једно смоквино дрво.[10]

Посед су Хиландарци следећи пут проширили тек новембра 1575. године. Од извесног папа Драметонија (*Drāmetōn ?*) купили су за 400 акчи њиву од 12 дунума, чије су границе „познате суседима“. Наравно, уз то су вакуфском џабији Мустафа-челебији морали да плате таксу на тапију (*resm-i ṭapu*).[11] Наредне године на калу-ђере је пренето право притежавања повртњака (*ārż-i bōstān*), величине 3 дунума, и воденице коју је саградио монах Мардарије. Једини услов који су им поставили мутевелија Мехмед и Мустафа челебија, емин мукате Зихне, овде вероватно у функцији џабије истог вакуфа, био је да сваке године вакуфу редовно предају 60 акчи мукате.[12]

Обавезе монаха са основног метоха у Здравику према „господару земље“, био он спахија, емин хаса или мутевелија вакуфа, биле су исте све до 1569. године: уместо ушура (*bedel-i ʿöşür*), плаћали су одсеком (*ber vech-i maḳṭūʿ*) 600 акчи годишње. Та сума је веро-ватно установљена још 1481. године, када их је, на молбу влашког војводе, Бајазит II осло-бодио плаћања десетка. Иначе, одсек (*maḳṭūʿ, muḳāṭaʿa, kesīm*) први пут се помиње

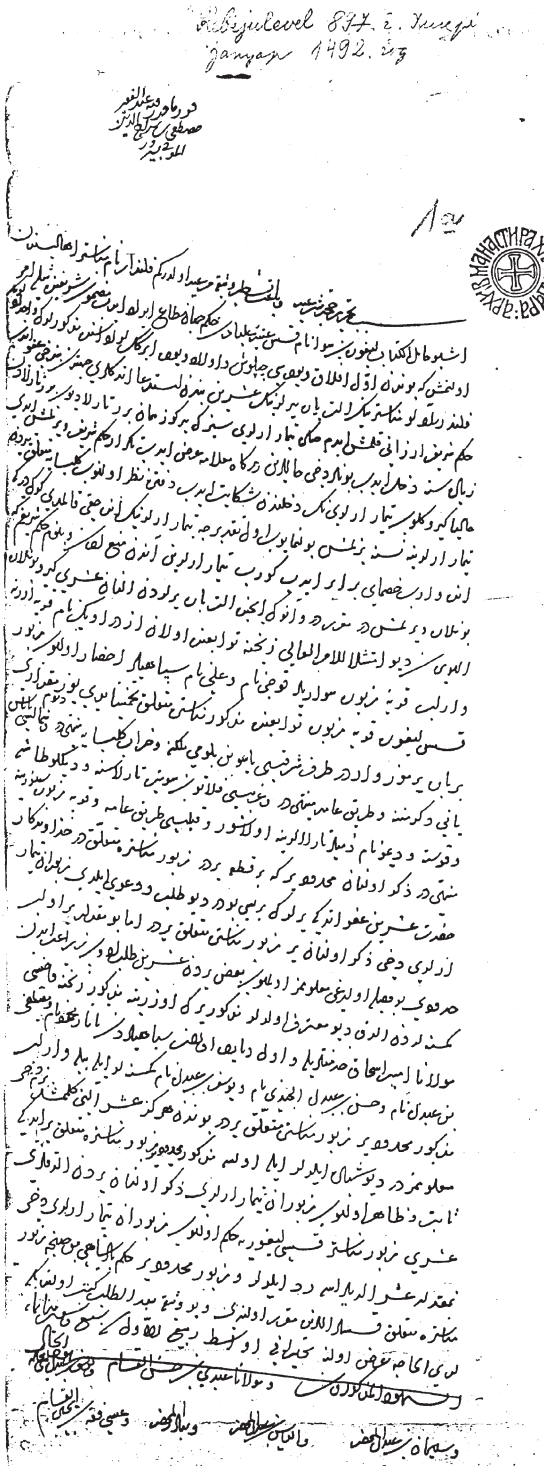

Хуџет, 2 – 11. 1. 1492, којим се потврђује да спахије не смеју да узимају десетак са хиландарског метоха у Здравику
(AMXT, 1/1a; дим. 42 x 14,8 цм)

9 AMXT, 12/37/57, 6/8, 6/10, 6/11, 6/12, 11/5; 1/8a, 1/25, 7/9 (регест у: BDB, 150/бр. 15); BBA TT 723, 1053.

10 AMXT, 1/4. Документ је поменут у: BDB, 142, 145, где је име села *Пато* погрешно прочитано као *Паник* (уп. поглавље *Патос*).

11 AMXT, 1/58.

12 AMXT, 1/60a.

тек у фер-ману из 1503. године, где је јасно казано да је 600 акчи само половина укупног износа који је требало да буде разрезан, док је друга половина у потпуности опроштена. Сви потоњи султани, Селим I, Сулејман Законодавац, у почетку и Селим II, излазили су у сусрет монасима и потврђи-вали наведену повластицу, не мењајући износ упркос великом паду вредности акче.[13] После откупа јануара 1569, одсек је у начелу требало да буде укинут, а монаси принуђени да, попут друге раје, дају ушур, саларију и остале дажбине. Међутим, други примери показују да то није било строго примењивано и да је одсек негде задржаван. Документи не могу да потврде ни једно ни друго.

„Господари земље“ су вечито били незадовољни тако малим дажбинама. Зато су непрекидно покушавали да уведу десетак, тражећи понекад дозволу Порте или кадије Зихне, а најчешће не питајући никог, самовољно и принудом. Захваљујући брижљиво чуваним ферманима и другим званичним документима, које су на суђењима подносили као доказе, Хиландарци су увек излазили као победници. Некад лако и без проблема, а некад тек после упорне борбе, вишегодишњих натезања и подметања.

Први сачувани документ о једном од таквих случајева јесте хуџет из 1490. године. Спахије су се жалиле султану, али им он није одмах удовољио, него је наредио да се цео случај истражи, тужиоци и тужени суоче и поднесу доказе о својим правима. Кадије Сера и Зихне потврдиле су монашке повластице.[14] Две године доцније, спахије Кочи и Али смислили су вешт начин како да извуку десетак, ако не од свих хиландарских њива, онда од већине. У основној султанској заповести из 1481, одобрене су повластице за „шест комада њихове земље“ (*altı pāre yerleri*), међу које се посед у Здравику убрајао као један комад. Тимарлије су покушале да заобиђу право стање ствари узимајући да је „један комад земље“ само једна њива. Нашавши тако неку врсту покрића, иако су према катастарским пописним дефтерима знали да је у питању цео чифтлик, самовољно су узели десетак од прихода са све друге земље изузев једне њиве. Тај случај је такође стигао до Царског дивана, међутим, султанску заповест је и даље свако тумачио на свој начин. И када је монах Григорије, син Саве, на шеријатском суду Зихне изнео прецизне границе целог чифтлика на који се повластице односе, спахије су се правдале да нису знале његову праву величину. На лице места је изашла комисија састављена од кадије Зихне, мевлане Емира Исхака, и четворице спахија околних села. Пошто су они коначно утврдили да су Хиландарци у праву, кадија је наредио Кочију и Алију да врате неоправдано убрани десетак.[15]

Када су 1506. године монаси неке њиве претворили у виноградe, баште и повртњаке, спахије су покушале да остваре право на десетак од производа бар са те земље. Међутим, султан је пресудио да промена намене земље у оквиру хиландарског чифтлика ниуколико не утиче на већ одређени одсек. Забранио је спахијама да траже више од онога што је уписано у царски дефтер. Изгледа да су спахије, подстакнуте подизањем нових винограда и башта, биле посебно упорне у својим настојањима, па су монаси 1513. године, по устоличењу Селима I, обновили своја права на одсек, уз забрану спахијама да их тим поводом узнемиравају. Исто су учинили и 1520. године.[16]

---

13 АМХТ, 1/1a, 1/2, 1/24, 1/26, 1/29a, 6/1, 6/2, 6/3, 6/7, 6/9a, 6/14, 7/2 (објављен у: BDB, 152-153), 7/7a (регест у: BDB, 150/бр. 13), 7/12 (регест у: Б-Б, 176/ бр. 20), 7/13 (објављен у: Б-Б, 201-204), 7/14 (регест у: Б-Б, 176/бр. 22), 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23), 7/16 (регест у: Б-Б, 177/бр. 24), 7/22 (регест у: Б-Б, 181-182/бр. 33), 7/23 (регест у: Б-Б, 183/бр. 37), 7/25 (регест у: Б-Б, 182/бр. 35), 7/27 (регест у: Б-Б, 184/бр. 39), 7/34 (регест у: Б-Б, 188/бр. 51), 12/7/7 (регест у: BDB, 150/бр. 17), 12/7/18 (регест у: Б-Б, 187/бр. 47). На два места, вероватно грешком писара, стоји 604 акче (АМХТ, 1/26a, 7/17 регест у: Б-Б, 178/бр. 25).

14 АМХТ, 1/2.

15 АМХТ, 1/1a.

16 АМХТ, 12/7/7 (регест у: BDB, 150/бр. 17), 7/12 (регест у: Б-Б, 176/бр. 20), 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23). Хиландарци су и 1529. године издејствовали општи акт о забрани спахијама да траже више него што је прописано, али је питање да ли је повод био метох у Здравику, или неки други од осталих пет метоха с истим повластицама (АМХТ, 7/17 регест у: Б-Б, 178/бр. 25).

Монаси су неупоредиво теже излазили на крај са нишанџијом Мустафом, када је Здравик ушао у његов хас. Овај значајни дворски великодостојник успео је 1535. године да на Порти издејствује поништавање дотадашњих привилегија дарованих метоху и да уведе убирање десетка. Међутим, монаси нису одустајали. Годину дана доцније, упркос нишанџијином хуџуму, Никифор и Захарије су успели да на суду у Зихни докажу манастирска права, подносећи на увид претходне Бајазитове, Селимове и Сулејманове акте. На основу кадијиног хуџета, удружени с монасима манастира Косанице, такође оштећеним на својим поседима у Здравику, послали су у Цариград своје представнике, који су успели да поврате старе привилегије. Али ни нишанџијини људи се нису предавали: опет су тражили десетак, 1538. и 1539, оба пута безуспешно, како се на крају показало.[17]

Због проблема с „господарима земље“ који су узимали више од прописаног одсека, Хиландарци су се обраћали Порти 1542, потом кадији Зихне 1545, и опет султану 1551, 1552, 1560, 1562. и 1567. године. Повластице су увек потврђиване, чак и онда када је Здравик постао царски хас, а потом и вакуфско село цариградских задужбина султана Сулејмана Величанственог.[18]

Нису само спахије монасима задавале проблеме. Као на било ком другом метоху, и ту се дешавало да најближи суседи посегну за неким делом хиландарске имовине. Први случај односи се на узурпирање јавног пута којим су Хиландарци одлазили по воду. Суседни спахија Татар Махмуд претворио га је 1491. године у своје двориште. Осим пута, захватио је, изгледа, и хиландарску њиву. Тек су царском заповешћу монаси успели да поврате своју земљу и право на коришћење јавног пута као општег добра.[19] Много доцније, 1533. године, на неке делове хиландарске земље бацио је око извесни Грдан, с још неколицином хришћана. Да би спречили зулум и штету коју су им наносили, монаси су били принуђени да затраже султанову заштиту.[20] Није протекло ни неколико месеци а већ је настао други спор, овога пута с Јанијем, сином Параскева, Параскевом, сином Дима, и Костом, сином Параскева, сељацима из Здравика. Они су без дозволе подигли виноград на хиландарској њиви од 100 дунума. Притежавали су га самовољно све док их калуђери, на основу царског хуџума, а потом и кадијиног хуџета, нису приморали на повлачење јануара 1534. године.[21] Хиландарци су се 1537. године судили и са извесним Тодором из Здравика, који је тада већ двадесет година притежавао манастирски виноград. Виноград су најзад повратили, али тек после нагодбе. Тодору су морали да дају два црна бивола на име труда уложеног у подизање притки.[22]

Дешавало се да своја права злоупотребљавају и посебно послати царски службеници, као 1589. године, када су, противно обичају, од монаха тражили вишкове пшенице. Тврдили су да је монаси продају, што је било забрањено, а Хиландарци су упорно доказивали како све жито троше искључиво за потребе манастира.[23]

Повест хиландарског метоха у Здравику може се непрекидно пратити кроз османске документе од 1481. до 1589. године. После тога, о њему више нема никаквих вести. Нема га ни у изводу из дефтера из 1598. године, као, уосталом, ни других струмских метоха, изузев оног у Серу.[24] Одговор на питање шта се догодило с метохом мораће да сачека проналазак нових извора.

---

17 АМХТ, 7/19 (регест у: Б-Б, 179/бр. 28), 1/24, 7/20 (регест у: Б-Б, 180/бр. 29), 1/26, 1/26а. Манастир Косаница је у Здравику имао чифтлик, виноград и цркву (ВВА, ТТ 723, 1050).

18 АМХТ, 7/22 (регест у: Б-Б, 181-182/бр. 33), 1/29а, 7/25 (регест у: Б-Б, 182/бр. 35), 7/23 (регест у: Б-Б, 183/бр. 37), 7/27 (регест у: Б-Б, 184/бр. 39), 12/7/18 (регест у: Б-Б, 187/бр. 47), 7/34 (регест у: Б-Б, 188/бр. 51).

19 АМХТ, 7/5 (регест у: BDB, 148/бр. 6).

20 АМХТ, 7/18 (регест у: Б-Б, 178-179/бр. 26).

21 АМХТ, 12/8/21.

22 АМХТ, 1/25.

23 АМХТ, 7/44а (објављен у: Б-Б, 209-212).

24 АМХТ, 12/12/15.

Тасос

Средњовековни извори не потврђују постојање било каквог метоха манастира Хиландара на острву Тасосу. До почетка XVIII столећа поменут је један једини пут, маја 1598. године. У тада добијени извод из катастарског пописног дефтера уписани су једна кућа у близини Астрије (?) (*Astriye*) и једна башта у месту чије име нисам успео да протумачим.[1] За метох на Тасосу зна се из литературе с краја XIX и почетка XX века. Митрополит Михаило 1886. године доноси податак о 2.000 стабала маслине, док монах Сава Хиландарац 1894. говори о 1.800 стабала, која не рађају сваке године. Манастир је од закупаца тада добијао око 600 ока зејтина годишње.[2] Међутим, нико не говори о пореклу метоха. Можда ће одговор пружити турски документи из XVIII или XIX века, сачувани у манастиру Хиландару.

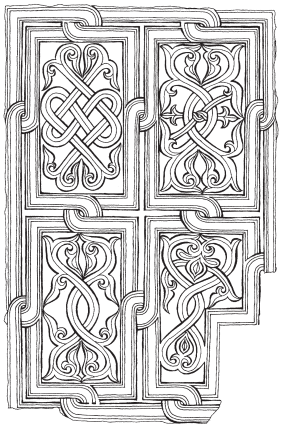

1 АМХТ, 12/12/15. Можда је у питању место *Астрис* (Ἀστρις) на јужном делу острва, повише рта Салоникиос (Сапуни) (*Топографска карта Грчке*, Krüger, 55, 565; карта у књизи A. E. Vakalopoulos, *Thasos, son histoire, son administration de 1453–1912*, Paris 1954).

2 Ае. митрополит српски Михаил, *Света Гора Атонска*, 35; Монах Сава Хиландарац, *Историја и опис манастира Хиландара*, Београд 1894, 55; Сава Хиландарац, *Света Гора*, 169; Миловановић, II, 42; М. Башић, „Са пута у Свету Гору“, *Градина* 6-7-8-9 (1992²) 150 (први пут објављено у *Годишњици фонда Станојла и Драгиње Петровић* IV за 1926).

Чанадски санџак

Бакебош (?)

Именом Бакебош или Бакебуш (*Bāḳebōş, Bāḳebūş*) означена је црква или манастир у близини банатског села Арач у Бечкеречком кадилуку. Бечкеречки кадилук је припадао Чанадском санџаку и Темишварском ејалету (од 1552. године, када је ејалет основан). Током друге половине XVI века, црква с поседом била је хиландарски метох. Једине вести о метоху дају два османска документа, хуџет написан почетком октобра 1578. у Бечкереку и султанска заповест из јула 1582. године.[1]

Село Арач, или Арача, налазило се североисточно од Бечеја, на пола пута до Башаида. Каткад је означавано и као варош. Топоним постоји и данас, мада је временом изгубио негдашњи значај. Средином XV века припадало је властелинству Ђурђа Бранковића у Торонталској жупанији. Ништа не указује на то да хиландарски метох води порекло од српског деспота.[2] Ниједан посед у крајевима северно од широко схваћене Солунске и Струмске области није наслеђен из средњег века. С друге стране, у претходном раздобљу дужем од сто педесет година, више пута су се променили господари околних области, и то насилно, те ако је деспот нешто и даривао, то се није могло одржати.

Ферман потврђује да су Хиландарци узели од државе тапију на Бакебош у време пописивања области. То је могло бити у доба откупа, негде између 1567. и 1571. године, зависно од тога када је пописиван Чанадски санџак (1566/67?), или приликом следећег пописа, десетак година доцније.[3] Ако су га купили, не значи да су га обавезно држали и раније, мада је то сасвим могуће. Сума плаћена за откуп Бакебоша није позната, али она свакако није улазила у збирну суму дату за откуп светогорских поседа у Солунском и Једренском санџаку.

Црква и посед били су уништени у време османског освајачког похода на Банат и Ердељ 1551–1552. године. Хиландарски монаси су 2. октобра 1578. на бечкеречком суду затражили дозволу да на остацима сараде цркву, кућу за становање и салаш за стоку (*davarlarumuza ṣālāş*). Дозволу су добили, уз уобичајену обавезу да грађевине не премаше своје првобитне мере. Црква је требало да буде сграђена од дрвета и трске, шаше (*taḫta ve ḳaṣab*).[4]

---

1 АМХТ, 1/64, 7/37 (регест у: Б-Б, 191/бр. 58). Не знајући за хуџет, В. Бошков и Д. Бојанић су се приликом читања имена определили за *Бафејош*, како и стоји у ферману. Мислим да треба поћи од тога како је име написано у хуџету, јер је то документ локалних органа власти у чијем су састављању учествовали они који су познавали терен.

2 М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 599; *Историја српског народа*, II, 322-323; О. Зиројевић, „Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака“, *Зборник за историју* 1 (Матица српска 1970) 24; Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд 1955, 87; *Топографска карта Југославије*.

3 О. Зиројевић наводи два пописа Чанадског и Ђулског санџака: дефтер из 1566/67 (ВВА, ТТ 365) и из 1579/80 (ВВА, ТТ 580) (Зиројевић, „Управна подела“, 24). Питање је колико су оба дефтера прецизно датирана. Ако је датирање другог дефтера тачно, онда су Хиландарци посед свакако купили пре другог пописа, јер су га већ држали октобра 1578.

4 АМХТ, 1/64.

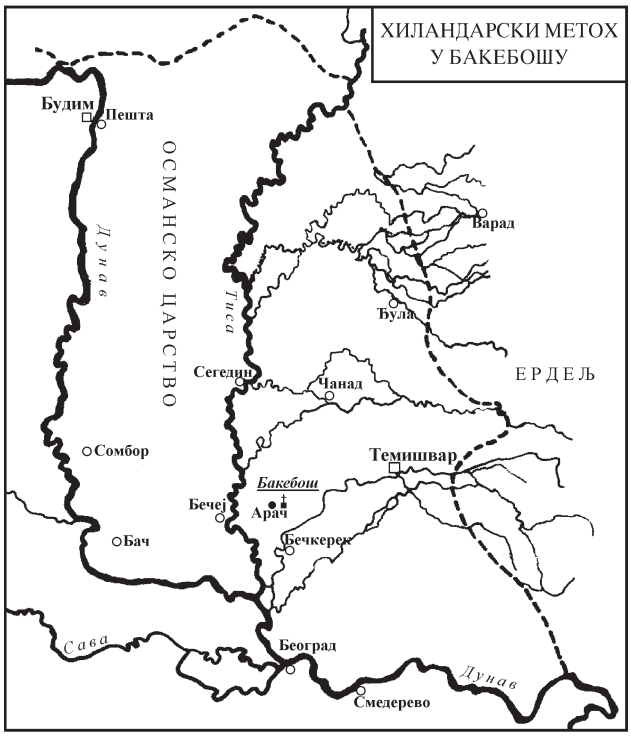

О величини поседа, као ни о врсти земље, не зна се ништа. Поред стоке, вероватно су се гајиле и пчеле, судећи по томе што су у ферману из 1582. године на првом месту наведене дажбине на кошнице, па тек онда десетак, нажалост, без ближег одређења. После откупа, одређено је да се, уместо свих дажбина и ушура, држави сваке године даје 250 акчи одсеком (*ber vech-i maḳtū*ᶜ).[5]

Како је хиландарски посед, као и оближње село Арач, припадао хасу чанадског санџак-бега, о поменутом одсеку старали су се санџак-бегови људи, првенствено емин хаса. Они су у лето 1582. године узнемиравали монахе у Бакебошу, вероватно тражећи више него што је прописано. Хиландарци су били приморани да затраже заштиту својих права у Цариграду. Уследила је заповест чанадском санџак-бегу и бечкеречком кадији да испитају наводе монаха и спрече сваки зулум и злоупотребе, ако их је било.[6]

После поменуте заповести, метоху у Бакебошу губи се сваки траг. Значај метоха је у томе што је то *једини* хиландарски метох у Османском царству ван Солунског и Једренског санџака, где су били концентрисани сви његови велики и мали метоси. Метохе ван тих области, већина атонских манастира почела је да стиче тек од XVIII века.

5 АМХТ, 1/64, 7/37 (регест у: Б-Б, 191/бр. 58).

6 *Исто*.

ЗАКЉУЧАК

Османско царство је прихватило Свету Гору као посебну, територијално издвојену монашку заједницу са извесном унутрашњом аутономијом. Томе су највише допринели сами Светогорци отишавши у Једрене да се добровољно потчине Мурату II пре него што његове трупе продру на Атон. Признавање Свете Горе као посебног колективног правног тела подразумевало је одређена права али и обавезе. И права и обавезе важили су за све атонске манастире подједнако.

Атонско полуострво је било укључено у редовне територијално-управне и судске јединице. Ипак, муслимански поданици, а делом и хришћани лаици, нису могли да улазе на Свету Гору без дозволе власти. Државни службеници су то чинили без икаквих ограничења у надлежностима, када год би се указала потреба, што није било често. На Светој Гори није било насеља с муслиманским живљем, а тешки преступи били су углавном ретки. Узрок мешања власти најчешће је било угрожавање државне безбедности, ако су монаси помагали непријатеље у рату или скривали одбегло робље и, нарочито, повратнике у хришћанство. Такође, сваки злочин и велика крађа подлегали су званичној истрази надлежног кадије. Ако су се представници османских власти мешали у спорове између манастира и када то није било неопходно, за то су у највећој мери били криви сами манастири. Уместо да своје неспоразуме реше пред Великим сабором или Патријаршијским судом, они су позивали кадије и бостанџијског забита, или су се жалили Порти, свесно се или несвесно одричући дела својих повластица. Привикавши се током времена на нову власт и изгубивши наду у промену, све чешће су се обраћали турским властима и због најбезначајнијих парница. То су чинили сви атонски манастири и монаси без изузетка и то, свакако, није оно што их је издвајало од већине осталих хришћана и њихових институција у Османском царству.

Нема доказа о присуству сталних представника турске власти у Кареји пре почетка XVII века. Појава бостанџијске посаде предвођене забитом (негде пре 1613) представља значајну промену у односу османске власти према Светој Гори. Долазак османског официра у само средиште Свете Горе изменио је дотадашњи начин живота, подвргавши га свакодневној контроли, укључујући и рад Сабора. Иако се радило о несумњивом сужавању светогорских права, сами монаси, чини се, нису пружили никакав отпор. Улога заштитника Свете Горе тешко да је могла оправдати забитово присуство, јер посада није била кадра да се супротстави иоле озбиљнијем разбојничком упаду. Ипак, треба истаћи да су се бостанџије понашале у складу са светогорским мерилима – нису подигле муслиманску богомољу нити су доводиле жене и децу.

Сва права искључиво су почивала на редовном испуњавању обавеза према држави и њеној благајни. Издвојеност Атона олакшавала је примену повлашћеног плаћања дажбина

– *одсеком*, унапред разрезаном сумом која је дуго предавана само једанпут годишње. Одсек се давао уместо џизје и десетка од производа с Полуострва. Исплата *одсека*, или *харача*, била је готово једина обавеза Свете Горе према држави током XV и највећег дела XVI века. Суштина те повластице огледала се, или је требало да се огледа, у томе што су новац прикупљали сами монаси, што се висина суме није мењала годинама, па и деценијама, и што је одсек покривао све прописане дажбине са Атона. Тако је углавном и било у прва два века османске управе. Света Гора је била ослобођена свих ванредних дажбина, и царских и локалних. Међутим, та повластица је временом све више сужавана и све дуже суспендована, нарочито у XVII веку, мада је то, по свему судећи, почело и раније. Осим тога, сам одсек је постепено проширван разним новим дажбинама, у тој мери да се може рећи како је на крају изгубио најважније одлике повлашћеног плаћања дажбина. Нарочито када је крајем XVII века уведено плаћање џизје према броју монаха и њиховом имовном стању. У том столећу дешавало се чак да одсек износи свега петину укупних обавеза Свете Горе према властима! И износ самога одсека, обрачунат у злату, увећан је око двадесет пет пута за два века! У XVII веку, манастири због дугих криза нису успевали да се договоре о сопственом учешћу у укупној суми одсека. Позивајући каткад османске власти да и то реше, далеко су више поткопавали давнашње повластице читаве заједнице него када су се обраћали шеријатским судовима поводом обичних размирица око међа. У неким раздобљима Светогорци нису бринули о исплати одсека – уместо њих су то чиниле поједине влашке и молдавске војводе.

Чини се да повећавање дажбина и уплитање органа власти у светогорске послове ни издалека нису досезали значај придаван повластицама везаним за начин држања поседа, бар према мишљењу и поступцима самих монаха. А те повластице ниуколико нису издвајале атонске манастире од већине других манастира у европском делу Царства. Нема сумње да још од друге половине XV века светогорски манастири нису уживали статус „господара земље“ ни на Полуострву, ни на својим метосима ван њега. Велики део неспорних метоха затечених у Солунској области, на Халкидици, у Пострумљу и на егејским острвима био је признат по освојењу, мада уз измењен начин држања и, вероватно, не у истоветном обиму. Манастири, тј. монаси, држали су их у статусу раје, што значи попут сељака на његовој баштини, додуше, са одређеним повластицама. По свему судећи, још на самом почетку османске власти, свим атонским манастирима признато је право колективног држања земље, како на Полуострву тако и на свим врстама поседа ван њега. Иако је то право било противно принципима шеријата, оно је остварено султановом вољом. Суштина се огледала у томе да све поседе и целокупну непокретну имовину (државину) једног манастира заједнички уживају сви монаси тог манастира. Ниједан део манастирског поседа ниједан монах није смео да држи као своју личну имовину. Тиме је омогућено да одређени комад државне земље вечито (тј. док султан то не промени) остане у рукама монаха истог манастира без узимања нових тапија и мимо уплитања „господара земље“. Та повластица била је предуслов за очување целокупности како сваког великог метоха понаособ тако и укупног манастирског поседа током векова. Била је то кључна и једина повластица у чију су одбрану монаси сложно устали, усудивши се чак да њеним потврђивањем услове опстанак Свете Горе. Па ипак, ни та повластица, попут многих осталих, није издвајала атонске манастире од других значајних манастира на Балкану.

Покретна лична имовина преминулог или одлуталог монаха вредна до 5.000 акчи, по правилу је ишла у касу патријарха, а она преко тога, у државну касу. Поједини документи указују на могућност да су светогорски манастири имали право да задрже део који је следовао патријарху, али то питање остаје отворено.

Међу ретке повластице које су светогорске манастире издвајале од већине других спадају дозвола употребе звона, право на држање оружја, чак и топова, и право на јахање коња и мула приликом скупљања милостиње.

Све повластице о којима је било речи важиле су за све манастире атонске заједнице подједнако. Једине посебне повластице по којима су се светогорски манастири међусобно разликовали односиле су се на начин плаћања дажбина са метоха изван Полуострва. Такве повластице разликовале су се и од метоха до метоха истог манастира. Највећи метоси многих

манастира били су ослобођени давања десетка; све дажбине биле су садржане у једној одрезаној суми – одсеку, који се предавао једанпут годишње. Такве повластице на метосима, стечене током XV и почетком XVI века, трајале су углавном до 1568/69. године, а у неким случајевима и дуже. Најчешће су зависиле од тога колико је покровитељима (углавном влашким војводама) било стало да их издејствују код султана.

Оно што Свету Гору чини сасвим јединственом у Османском царству свакако је то што је она била искључиво црквена заједница са засебном територијом. Изгледа да сличних заједница, с којима би се њен статус могао поредити, није било у Царству. Многи угледни манастири у европском делу Царства уживали су значајне привилегије и држали огромне поседе, што је у појединим случајевима и превазилазило права атонских манастира и њихових монаха појединачно. Оно што је ове потоње издвајало од других манастира јесу повластице везане за саму заједницу. Посебан статус Свете Горе у османској држави умногоме је био предодређен њеним географским положајем. Издвојено и неприступачно подручје, далеко од муслиманских насеља, ничим није привлачило власти да евентуално измене његову намену. Поготово када се зна да ни у једном другом случају држава не би од Атона имала приход ни приближан ономе што га је добијала од манастира. У другачијим географским условима потврђивање многих повластица било би готово незамисливо.

Самоуправа Свете Горе огледала се и у опстајању старих институција. Наравно, следећи могућности и потребе манастира, оне су се током столећа постепено прилагођавале новим условима, па и ишчезавале. Начин живота монашке заједнице и даље је уређиван типицима. Велики сабор и прот остали су главне установе које су омогућавале функционисање заједнице. Без већих последица, установа прота угасила се крајем XVI века.

На хијерархијској лествици атонских манастира Хиландар се налазио на изузетно високом трећем месту. Заузео га је током друге половине XV века и задржао га све до првих деценија XVIII века. Продор на треће место сведочи најпре о економском успону, али и о одржавању високог духовног угледа. За то време манастирска управа вешто је провела Хиландар кроз многе, краће или дуже кризе, брижљиво водећи рачуна о манастирској економији. Будући да је био један од најбогатијих манастира, на њега је у том раздобљу увек падало око 1/10 укупних светогорских дажбина. Осетнији економски пад почео је у последњим годинама XVII века и наставио се током читаве прве половине наредног столећа.

У доба туркократије у манастирима је обитавао велики број словенских монаха. Српски карактер Хиландара и Светог Павла није долазио у питање до средине XVIII века. Нема ниједног иоле озбиљнијег извора који би посведочио да је Хиландар пре средине XVIII века прешао под контролу Бугара. Наравно, у Хиландару је увек било монаха других националности, чак су се неки од њих веома добро сналазили у управи манастира; као што је у другим манастирима било доста српских монаха, повремено и на високим функцијама. Хиландар је до краја XVII века спадао међу манастире са најбројнијом и најугледнијом братијом. И поред снажног продора и превладавања идиоритмијског начина живота у већини светогорских манастира, нема доказа да је у Хиландару општежиће укидано, мада је свакако било нарушено већ самом променом услова живота у доба туркократије. Управа манастира најчешће је била у рукама веома угледних и способних игумана и стараца, а у братији су преовлађивали вредни монаси, једнако предани духовном уздизању и радним обавезама. Мора се истаћи и то да је међу Хиландарцима било веома умешних јеромонаха, чије је познавање османских закона и начина рада шеријатских судова и те како значило манастиру током бројних, веома важних спорова, најчешће с другим манастирима. Неки Хиландарци били су велики ктитори свога манастира, други су били познати подвижници и духовници, по учености и посвећености познати и изван граница Свете Горе. Поједини хиландарски јеромонаси позивани су за архијереје Српске православне цркве, док су се, с друге стране, неке српске владике повлачиле у манастир или у његове келије да ту пронађу спокој. Међу Хиландарцима је било и истакнутих преводилаца, преписивача, повези-вача, зографа. У манастиру су током XV века последње уточиште потражили племићи из разних крајева Балкана, махом српских.

Османска власт није зауставила обнову и развој хиландарских здања, мада је градитељска активност, бар према досадашњим сазнањима, почела тек од друге половине XVI века. Свој средњовековни изглед, формиран у доба краља Милутина, Хиландар је отад мењао постепено, у зависности од финансијских могућности. Дотрајалост, земљотреси и пожари подстицали су монахе да потраже нове покровитеље и крену у обнову, некада из самих темеља, уз честа дозиђивања и проширивања. Подигнуто је много нових објеката. Законска ограничења која су онемогућавала ширење манастира, успешно су избегавана, вероватно најпре уз помоћ новца. Несумњиво најзначајније и најобимније измене у односу на негдашње стање учињене су на северној страни манастира. По свему судећи, цео северни део манастирског комплекса, од игуменарије, преко улазног дела, до црквице Св. Арханђела и пирга Св. Саве, изграђен је у доба османске власти. То би значило да се на површину коју данас заузима, манастир проширио тек на прелому XVI и XVII века. Крупни градитељски подухвати низали су се један за другим до средине XVII века готово непрекидно, а потом све ређе, како у самом манастиру тако и у његовој околини и на метосима. Ван манастира, свакако највећу пажњу привлачи обнова скита Св. Тројице на Спасовој води.

У прва три столећа османске власти Хиландар је углавном успешно одолевао и највећим искушењима. Вечити спорови с другим манастирима око поседа и међа, отклањање злоупотреба нижих представника власти, напади с мора и копна, било муслиманских или хришћанских разбојничких дружина, као и нуђење уније, представљали су проблеме са којима су Хиландарци знали да се изборе. Централна власт се углавном увек трудила да спречи зулуме и Светогорцима пружи заштиту. Међутим, број царских заповести сачуваних у Хиландару сведочи о томе колико су злоупотребе биле честе и са колико муке су спровођене постојеће законске одредбе. Највеће невоље које су сналазиле Хиландар увек су биле одраз општих криза, које би се надвиле над Свету Гору, или пак над цело Османско царство. Некада је сама Порта искушавала одлучност светогорских монаха да устану у одбрану својих привилегија, као 1568/69. године, када је спроведена конфискација манастирских поседа с могућношћу откупа. То је био несумњиво најтежи финансијски удар на Хиландар, на Свету Гору, као уосталом и на читаву хришћанску цркву у европском делу Царства. Опоравак и враћање вишеструко увећаних дугова трајали су деценијама. Хиландар спада у манастире који су из те кризе изашли међу првима. С друге стране, чести ратови које је Царство водило с Хабзбурговцима и Венецијом неминовно су значили увођење нових, ванредних дажбина, али и жесток, понајмање психолошки, притисак на све хришћанске поданике, укључујући и монахе. На њих се увек гледало ако не као на отворене, онда као на могуће издајнике. Монасима се најчешће приписивало одавање важних обавештења, снабдевање непријатељских бродова храном и скривање одбеглих заробљеника. У неким случајевима оптужбе нису биле без основа, мада Светогорци никада отворено нису устали против власти. Снажна нетрпељивост муслимана према хришћанима, која је током ратова увек избијала на површину, неретко потхрањивана и од стране локалних власти, доцније се, наравно, преносила и у мирне периоде.

Нестанком Српске деспотовине 1459. године укинути су сви хиландарски метоси на њеној територији и пресахли су сви приходи. Ипак, Хиландар није остао без заштитника и покро-витеља. Само су се вид покровитељства и начин даривања потпуно променили. Уместо метоха, манастиру је удељивана годишња новчана помоћ (милостиња), мање или више редовна. Упркос губитку државе, српски деспоти и племство помагали су Хиландар до почетка XVI века. Најзаслужнија за обезбеђивање и просперитет Хиландара током друге половине XV столећа била је несумњиво Мара Бранковић. Некако баш у доба када су српски ктитори посустали, њихову улогу преузели су влашки, молдавски, а потом и руски господари и достојанственици. Настављајући традицију даривања, не само Хиландара него готово свих атонских манастира, „нови ктитори“, како су у повељама себе називали, сврставали су се у исти ред и у исти поменик с негдашњим византијским царевима, српским владарима и другом старом господом. Само током прве половине XVI века у Хиландар се из Влашке слило око 10.000 златника, колико и из Русије за два века, мада се тачан рачун не може извести. У том раздобљу изузетно су ојачале културне и духовне везе са Влашком и Русијом.

Негде током друге половине XVI века усталио се посебан вид прикупљања помоћи, који је све до XIX века остао карактеристичан за највеће светогорске манастире. Некада у име целе светогорске заједнице, а некада само у име Хиландара, обилазили су монаси „путници“ читав европски део Османског царства, делове Анадолије и Хабзбуршко царство, Влашку, Молдавију, Пољску и Русију. Одлазећи у „писанију“, како се звало прикупљање милостиње од побожних хришћана свих социјалних група, хиландарски монаси су уживали посебну заштиту османских власти. Колико је писанија имала успеха најречитије говори податак да се током XVII века више од трећине свих светогорских монаха налазило ван Полуострва. На тај начин се, такође, учвршћивала веза са српским народом у свим крајевима које је насељавао и будила историјска свест о припадању једном народу. Иако није била реч о високој суми, хиландарски монаси су, при самом крају XV века, уз помоћ османских власти и на основу лажних повеља успели да издејствују редовно пристизање милостиње („свеће“) из Дубровника, још у средњем веку намењене српском манастиру у Јерусалиму. Хиландару су веома помагали и богати поклоници. Прилозима појединих српских црквених великодостојника – ходочасника – подигнута су и обновљена важна хиландарска здања.

Жито и други прехрамбени производи, али и знатан приход, Хиландарцима су стизали са бројних метоха. Осим њива, пашњака, ливада, винограда, башта и риболовишта, Хиландар је поседовао куће и дућане по градовима и селима. Нема никакве сумње да је већина хиландарских метоха и поседа, како на самој Светој Гори тако и на простору од Солуна до Пострумља, наслеђена из предосманлијских времена. То првенствено важи за шест великих метоха који су уживали повластицу плаћања дажбина одсеком. Можда би се нека општа слика могла стећи ако се, према веома грубом рачуну, претпостави да је крајем XVI и током прве половине XVII века Хиландар држао најмање 15.000 дунума (око 1.500 хектара) обрадиве земље и пашњака (можда и двоструко више), што с осталим некретнинама досеже укупну вредност од преко двадесет хиљада златника. Ни приближно тачан рачун није могуће извести јер нема довољно извора, а Хиландарци су купопродајом и залагањем непрестано мењали обим својих поседа. Не може се судити ни о квалитету земљишта и његовој цени. Укупна површина поседа могла је бити и до десет пута већа (пример метоха у Комитиси). Оно што се може приближно израчунати јесте неки минимум, будући да пашњаци, шуме и кршевити делови нису готово никада пописивани, а да се и не говори о томе да ни сва грађа није сачувана. Хиландарски челници су с великом пажњом и познавањем османских прописа приступали свим пословима везаним за поседе, старајући се да они доносе редован приход.

Сама хиландарска грађа, огромним делом, пружила је могућност да се најмање проучено раздобље историје манастира расветли, не у целини али, сасвим сигурно, у свим основним токовима. Хиландар је остао упориште српске духовности неокрњеног угледа и с утицајем у широком балканском залеђу. Прва три века османске власти представљају раздобље у коме је Хиландар прилично успешно функционисао и напредовао више него што се претпостављало на основу досадашњих сазнања. Рад на збирци османских докумената сачуваних у Хиландару показао је како је мало пажње до сада посвећивано таквој грађи а колико важне одговоре она може дати. Ако недостатак одговарајућих извора није дозволио решавање појединих питања, она нису избегавана. Напротив, она су постављена и истакнута као изазов будућим истра-живачима. Историја Хиландара у првим вековима османске власти само је један корак у покушају да се сагледа његова укупна вишевековна историја и разуме његов значај за српски народ.

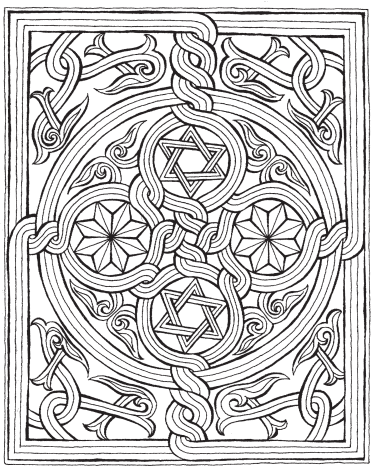

Aleksandar Fotić

Mount Athos and Hilandar in the Ottoman Empire (15th-17th Centuries)

Summary

For more than a millennium Mount Athos has been one of the vital centres of Orthodox Christianity. As a school of Byzantine spiritual life, it was an inexhaustible fount of ideas shaping widely and decisively not only the realm of religion, but also those of literature and art; in brief, the Balkan peoples' cultures at large. Ever since its foundation in 1198 Hilandar has been the stronghold of Serbian spirituality – acting both as a precious intermediary and as a maker of the cultural mainstream in the Serbian lands. Such a role, played in the times Mt Athos was under Byzantine or Serbian rule, it undoubtedly kept after the region had been subjugated to the Ottomans. The latter statement is not questionable. The question is how Mt Athos and Hilandar found the strength to maintain such a role and survive without state support and under completely different circumstances. The age of Turcocracy is by no means a historically insignificant period: Mt Athos was under the Ottomans (from 1383 to 1403 and 1423–1912) almost as long as it was under Byzantine and Serbian rule combined (from the late 8th century to 1383; 1402–1423), and the Serbian monastery of Hilandar almost twice as long. What was the framework built by the new non-Christian authorities that, nevertheless, made its continued existence possible? How did Hilandar and its monks adjust to the new setting and manage to endure for so long? These are the fundamental questions this book has striven to answer or, at least, to point to the directions that further research may take. The Ottoman documents constitute the most essential and plentiful source material for this book, first and foremost those kept in the Archives of the Monastery of Hilandar (more than 500 for the period defined by the title).

It is most likely that Mt Athos was originally incorporated into the Ottoman state in 1383, the year that the entire Thessaloniki region was conquered. It is commonly accepted that the Holy Mountain remained under Ottoman rule uninterruptedly until 1403; a possible liberation and recapturing of Thessaloniki, however, sheds doubt on this continuity. The view that the Athonites placed themselves under Ottoman protection as early as sultan Orhan's reign (1326–1362) is based on an unconfirmed legend and is entirely conjectural. On the other hand, it is quite possible that the first contacts were indeed established in the mid-fourteenth century, mainly in order to avert attacks by pirates. After Bayezid's defeat at the Battle of Ankara, Mt Athos and the adjoining territories were restored to Byzantium (1403), but it was only two decades later that the Ottomans took hold of the Thessaloniki region again. After September 1423, the Athonites were left no choice if they meant to avoid the devastation brought by war. With the approval of despot Andronicos, they went to Edirne and paid homage to Murad II. This "voluntary" submission opened the way for the confirmation of a number of their old privileges.

The Ottoman Empire acknowledged Mt Athos as a separate monastic community, with a delimited territory and a degree of internal autonomy. This represented the recognition of Mt Athos as

a distinctive corporate legal body with certain rights and obligations, which applied to all Athonite monasteries without discrimination.

The peninsula of Athos was included in the regular territorial, administrative and judicial organization of the state. And yet, neither Muslim subjects nor, to some extent, Christian laymen could set foot on it without having been granted permission by the authorities. State officials were entitled to do so whenever the need arose and without any restrictions on their competence, but the fact is that there was no particular reason for them to do so frequently; there were no Muslim villages there and serious offences were quite rare. It was mainly matters of state security that were considered grounds for outside intervention – monks helping the enemy in times of war or hiding escaped slaves, especially reconverts to Christianity. In addition, every crime or major theft called for an official investigation by the *kadı* in charge. If representatives of the Ottoman authorities interfered in disputes between the monasteries even when it was avoidable, it was the monasteries themselves that were entirely to blame. Instead of settling their disputes before the Great Synod or the Patriarchal Court they used to turn to the *kadı* and the *bostancı zabit*, or to lodge complaints with the Porte, thereby renouncing, consciously or unconsciously, part of their privileges. With time, their forsaken hopes of any change led to ever more frequent meddling by the Ottoman authorities even in trifling disputes. This is true for all the Athonite monasteries without exception, and in this they did not differ from other Christians and their institutions across the Ottoman Empire.

There is no evidence to confirm the presence of permanent Ottoman representatives at Karyes before the beginning of the seventeenth century. The arrival of a *bostancı* crew with a *zabit* at its head (sometime before 1613) marked a major change in the Ottoman attitude towards Mt Athos. The entrance of an Ottoman officer into the very heart of Mt Athos changed the customary way of life. It was now subject to a daily control that affected even the functioning of the Synod. Although the rights of Mt Athos were thereby limited, the monks themselves do not seem to have opposed in any way. The *zabit*'s responsibility to protect Mt Athos could hardly justify his presence there, the crew being unfit to withstand any serious intrusion. It should be noted, however, that the *bostancı*s abided by the Athonite norms: they did not erect any Muslim shrines or bring women and children with them.

All rights derived exclusively from the regular fulfilment of the obligations to the state and its treasury. The isolation of Athos made the exercise of tax relief much easier – liabilities were reduced to the *maktu'* (also called *haraç*, *kesim*), a fixed lump sum paid once a year for quite a long time. It was introduced instead of the *cizye* and a tenth of produce from the peninsula. The payment of this lump sum (*haraç*) was almost the only Athonite duty to the state throughout the fifteenth century and for most of the sixteenth. The essence of this privilege was, or was supposed to be, that the money was collected by the monks themselves, that the amount remained unchanged for years, even decades, and that the tax covered all the prescribed liabilities, i.e. that no other taxes were designed for Athos to pay. That, indeed, is how it functioned during the first two centuries of Ottoman rule. Mt Athos was exempted from payment of all extraordinary taxes, either imperial (*'avariz-i divaniyye ve tekalif-i 'örfiyye*) or local (*tekalif-i şakka*). The privilege, however, came to be increasingly limited, even suspended, and for ever longer periods of time, notably in the course of the seventeenth century, though the practice must have been introduced earlier. In addition, little by little, the *haraç* was enlarged by adding a variety of new taxes and to such an extent that it may be said to have eventually lost the attributes making it a tax privilege – particularly by the end of the seventeenth century when the *cizye* was assessed according to the number of monks and their financial situations. The same century even saw the *maktu'* constituting no more than a tenth of all Athonite liabilities to the state! The actual amount, measured in gold, rose some twenty-five times within two centuries! In the last century, troubled by long crises, the monasteries became unable to agree about their individual contributions (*syndosia*) to the lump sum (*maktu'*). Their occasional appeals to the Ottoman authorities to settle such disagreements undermined the ancient privileges of the entire community far more than their appeals to the Shari'ah courts to adjudicate on simple boundary disputes. At times, the Walachian and Moldavian voyvodes paid the *haraç* for the Athonites.

Tax increases and interventions by the authorities in the community's internal affairs seem to have been considered far less important than the question of privileges concerning the modes of holding estates, at least judging by the opinions and actions of the monks themselves. These privileges, however, did not at all differ from those granted to most monasteries in the European part of the Empire. It is quite certain that by the second half of the fifteenth century the Athonite monasteries had already lost the status of "masters of the land" (*sahib-i arz*) both in the peninsula and on their metochia further afield. Although many undisputed metochia in the Thessaloniki region, the Chalcidice, the Strymon valley and the Aegean islands were confirmed after the Turkish conquest, property rights did not remain unchanged and probably neither did the size of the estates. The monasteries, i.e. the monks, held them as *re'aya*s, which means they had the same status as a peasant in his *başt*ine/*çiftlik*, though with some privileges. Each of the Athonite monasteries was confirmed in the right of joint usufruct of its landed property both in the peninsula and on all types of estates beyond it. Although absolutely contrary to the Shari'ah principles, the right was granted by the sultan's will. Its essence was that all assets, the entire realty of a monastery, being jointly enjoyed by all the monks of the monastery, not a single piece of monastic property could be enjoyed by any of the monks as his personal property. Thus it was made possible for a monastic community to remain in possession of a piece of state-owned land forever (i.e. until the sultan decided otherwise) without its being obliged to procure new title-deeds and without interference on the part of the "master of the land". This privilege was in the course of centuries a prerequisite for preserving major metochia intact as well as the monastic property in its entirety. This was the crucial and the only privilege in defence of which all the monks stood unanimously, even daring to characterize its confirmation as the condition for Mt Athos' very existance. And yet, neither this privilege nor indeed many others made the Athonite monasteries any different from other important monasteries in the Balkans.

Movable personal property valued below 5,000 *akçe*s left by monks who died or abandoned the community went, as a rule, to the patriarch's treasury, and property exceeding this limit to the state treasury. Some documents indicate the possibility that the Athonite monasteries were entitled to keep the portion meant for the patriarch, but the question remains open.

The few privileges in which the Athonite monasteries did differ from most others were the right to use church bells, the right to possess arms, even cannons, and the right to ride horses or mules while collecting alms.

Every single monastic community of Mt Athos enjoyed all these rights. Differences among them were confined to special privileges concerning modes of paying taxes on their metochia situated beyond the peninsula. These privileges varied from one metochion to another even when held by the same monastery. The major metochia of many a monastery were exempted from the tithe, i.e. all the liabilities were contained in a single lump sum – *maktu'* – paid annually. Such privileges were acquired during the fifteenth and early sixteenth centuries and generally remained in effect until 1568/69, sometimes longer. Their scope commonly depended on how much effort the patrons (mostly Walachian voyvodes) were prepared to put into procuring them from the sultan.

What certainly made Mt Athos quite unique in the Ottoman Empire was certainly the fact it was an exclusively ecclesiastical community with a separate territory. Similar communities with a comparable status do not seem to have existed in the Empire. Many famed monasteries in the European part of the Empire enjoyed considerable privileges and held enormous estates, sometimes exceeding in their rights those of the individual Athonite monasteries and their monks. The difference rested in the privileges concerning the community itself. The special status Mt Athos enjoyed in the Ottoman state was largely determined by its geographical situation. In that isolated and inaccessible area, remote from Muslim villages, there was nothing tempting enough for the authorities to change its purpose. Moreover, they were aware that no other purpose could have brought the state anything near the revenue obtained from the monasteries. Had the geography been different, the confirmation of many privileges would have been almost unimaginable.

The self-rule of Mt Athos was reflected also in the subsistence of its old institutions. Obviously, in order to meet the needs of the monasteries and fit into the new framework, they underwent changes

in the course of the centuries, or even disappeared. Rules governing the life of monastic communities were still provided by *typikon*s. The Great Synod and the *protos* remained central institutions enabling the community to function. The institution of *protos* died out towards the end of the sixteenth century, without serious consequences.

In the hierarchy of Athonite monasteries, Hilandar ranked exceptionally high. The third place, which it attained in the first half of the fifteenth century, was kept until the first decades of the eighteenth century. Primarily such a rise was the sign of economic growth, but also of its persistently high spiritual repute. During the entire period the monastery's administration guided Hilandar deftly through a number of short and long crises, carefully managing its economy. As it was among the richest monasteries, its share throughout the period made about one-tenth of all Athonite liabilities. A more significant economic decline began at the very end of the seventeenth century and continued well into the first half of the following century.

During the age of Turcocracy, monks of Slavic origin were numerous in the monasteries. Besides Hilandar and St Paul's, unquestionably Serbian until the mid-eighteenth century, some other monasteries were also run by the Serbs, at least occasionally. Not a single reliable source can confirm Bulgarian control over Hilandar before the mid-eighteenth century. Of course, Hilandar had always accepted monks of different ethnic backgrounds; some of them were even very competent members of the administration. On the other hand, it was not unusual to find Serbian monks in other monasteries, themselves holding leading posts. Until the end of the seventeenth century Hilandar's brotherhood was among the most numerous and the most renowned on the Holy Mountain. Despite a dynamic diffusion and eventual domination of idiorrhythmic monasticism in the majority of Athonite monasteries, Hilandar does not seem to have abolished communal life. The monastery's administration was mainly conducted by very capable and distinguished hegumens and elders, while in the brotherhood diligent monks, devoted both to the matters of spirit and to everyday chores prevailed. It should be said that Hilandar had very able hieromonks, whose knowledge of the Ottoman laws and the functioning of the Shari'ah courts was precious to the monastery in its frequent and important disputes, most often with other monasteries. Some of Hilandar's monks were great *ktetor*s, others were well-known ascetics and spiritual fathers, whose devotion and erudition reached beyond the borders of Mt Athos. Some of Hilandar's hieromonks were ordained high clerics of the Serbian Orthodox Church; on the other hand, a number of Serbian episcopoi in pursuit of peace secluded themselves in the monastery or its isolated cells. There were distinguished translators, copyists, bookbinders, and painters. During the fifteenth century nobles from various parts of the Balkans, mostly Serbian, found their last refuge in the monastery.

The Ottoman authorities did not block the renovation and further growth of Hilandar's buildings, although research dates such activities as late as the second half of the sixteenth century. Hilandar's medieval appearance, moulded under king Milutin, changed gradually, depending on finances. Dilapidation, earthquakes and fires spurred frequent enlargements and renovations, sometimes from the ground level. A number of completely new structures were erected. Legal restrictions on the enlargement of monasteries were successfully avoided, most likely through the payment of bribes. The most extensive modifications undoubtedly involved the northern side of the monastic compound. The entire section – from the hegumenaria, over the present entrance, to the little church of the Holy Archangels and St Sava's Pirgos – seems to have been built under Ottoman rule. It would mean that the monastery came to occupy its present area as late as the turn of the sixteenth and seventeenth centuries. Significant building activity went on almost without a break until the mid-seventeenth century when it began to decrease both within the monastic compound and in its environs or metochia. Some of Hilandar's monks acted as its *ktetor*s. Prohor, spiritual father and, later, hegumen, had the cell of the Three Hierarchs at Karyes built or completely renovated; the hegumen Teodosije left behind the new hegumenaria (1651/52) and had a good portion of the dormitory renovated (1646). Between 1664 and 1667 the hegumen Viktor had the church of St Nicholas above the entrance to Hilandar built and painted. Between 1671 and 1685, Nikanor, spiritual father, put enormous efforts and means (no less than 1,500 grosses) into the restoration of a monastic community at Spasova Voda near Hilandar. He

built the main Trinity Church, another two little churches, a cell, a bridge, a cistern and a drinking-fountain. He also equipped the *skitis* with liturgical objects, icons, books (48 !) and necessary tools.

Throughout the first three centuries of Ottoman rule Hilandar resisted even greatest trials. Endless disputes with other monasteries over estates and boundaries, the wrongdoing of low officials, attacks from the sea and land by both Muslim and Christian gangs, or the offer of a church union, were not problems Hilandar was unable to cope with. Generally, the government tried to prevent evildoing and to protect Mt Athos. The number of imperial decrees preserved in Hilandar, however, bears evidence to the high frequency of abuses of authority and the difficulty in implementing the existing legal provisions. The most troubled times for Hilandar were always a reflection of general crisis affecting the entire Holy Mountain or the entire Empire. Sometimes, the Porte itself tried the determination of the Athonite monks to defend their privileges, for example, in the years 1568/69, which witnessed the confiscation of monastic estates (with the possibility of redemption). It must have been the heaviest ever financial blow to Hilandar, Mt Athos and the entire Christian Church in the European part of the Empire. The period of recovery and the clearing of accumulated debts took decades, but Hilandar was among the first to overcome the crisis. On the other hand, the wars the Empire often waged with the Habsburgs and Venice inevitably entailed the levying of extraordinary taxes and heavy, least of all psychological, pressure upon all Christian subjects, including monks. They were always suspected of being potential if not straightforward traitors. It most often was them that were accused of betraying important information, providing enemy ships with food or hiding escaped prisoners. At times such allegations were not entirely groundless although the Athonites never openly resisted authority. Deeply rooted Muslim animosity towards Christians, always surfacing in times of war and than even nourished by local officials, was later manifest in times of peace.

With the fall of the Serbian Despotate in 1459 Hilandar was dispossessed of the metochia in its territory and the associated income, but it was not left without protectors and patrons. The forms of patronage and donations, however, changed completely. Instead of being endowed with a metochion, the monastery was given annual financial support (alms), more or less regularly. Although deprived of their state, the Serbian despots and nobility did not cease supporting Hilandar until the early sixteenth century. In the second half of the fifteenth century, the greatest support came from Mara Branković, who bequeathed her entire movable and immovable property to Hilandar and St Paul's. The monasteries, however, could not benefit from her realty in the villages of Ezova and Mravince, Mara having been dispossessed of the estates during her lifetime. Making use of her status of ex-sultana Mara successfully interceded with the Porte on behalf of Hilandar in some important disputes over property. Her greatest contribution may have been the establishment of contacts with Walachian voyvodes and her appeal for their accession to the *ktetor*ship of Hilandar. Hilandar also received donations from the Branković of Srem as well as from the Jakšić, the second most prominent family of the Serbian nobility at the time. However, their support tailed off as early as the first decade of the sixteenth century.

In 1500 Hilandar and St Paul's effected the transfer of the "Ston income", later known as "sv(ij)eća" (candle). The most likely hypothesis is that they went to the Porte with forged charters of the emperor Uroš and the empress Mara, and persuaded the grand vezir Ahmed-Pasha Hersek-oglu to help them put the alleged right into effect. Though unwillingly, Dubrovnik had to comply with the vezir's "recommendation". The *sveća* seems to have been paid regularly and probably until the fall of the Republic. During most of the sixteenth century *sveća* amounted to a little over 292 gold coins. The sum paid once in two years was shared between the two monasteries in the proportion 3 : 2. Being expressed in silver, the value of which decreased, the amount diminished considerably with time.

The role of the enfeebled Serbian *ktetor*s was assumed by Walachian, Moldavian, and, later on, Russian rulers and dignitaries. By maintaining the tradition of making donations to almost all Athonite monasteries, the "new *ktetor*s" ranked alongside former Byzantine emperors, Serbian sovereigns and other ancient nobility.

Walachian voyvode Basarab III Ţepeluş managed in 1481 to obtain from the sultan an important privilege for Hilandar. On his expressed request, Bayezid II exempted six major Hilandar's metochia (*çiftlik*s) from the tithe. In addition, he cut by half the *maktu'* set for those estates. This was

a precious privilege because the *maktu'* for most estates did not change for at least half a century, which means Hilandar was able to save 2,900 *akçe*s a year throughout the period. Hilandar was the first Athonite monastery on behalf of which a Walachian voyvode requested that its metochia, and all of them, be exempted from paying the *'öşur*. As for the *maktu'* being cut by half, no source can confirm such a privilege having been granted to any other Athonite monastery! It was Mara Branković who did her best to build up the relations with Walachian voyvodes, and it was Vlad the Monk who issued the first *kteror*ial charter in 1492. His yearly allowance to Hilandar was fixed at 5,000 *akçe*s. He emphasized in his charter that he had accepted *ktetor*ship after the deaths of the empress Mara and her sister Kantakuzina in keeping with Mara's previously expressed wish. The subsequent rulers of Walachia, perhaps with minor intermissions, honoured his commitment. The annual subsidy (*obrok*) to Hilandar was raised with time, and subscriptions to the Albanian Pirgos, St Sava's Pirgos at Karyes and Hilandar's infirmary were also set up. For a short while (1525–1527?), the hegumen Makarije was the beneficiary of an annual subsidy of 1,000 *akçe*s, which was a rare honour. After the mid-sixteenth century, news about such allowances becomes sporadic, which does not mean the aid was not arriving. The voyvodes of Walachia sometimes covered the entire Athonite *haraç*. Towards the mid-seventeenth century, prominent officials donated metochia in Walachia. Among them should be noted a *kyr* Poznan, manager of the copper mine at Baia de Arama. The metochion at Baia brought considerable income until the nineteenth century. In the first half of the sixteenth century Hilandar received from Walachia about 10,000 gold coins, as much as from Russia in two centuries, although an exact calculation is impossible to make.

The relations between Hilandar and Moldavia were not as developed as those with the neighbouring Walachian principality, which is also true for all Athonite monasteries. The first Moldavian voyvode known to have acceded to *ktetor*ship was Petre Rareş. His chrysobull of 1533 set down an annual subsidy of 3,000 *akçe*s. His successors respected the fixed amount, but the regularity of their payments cannot be ascertained. Many voyvodes are also known to have covered the entire Athonite *haraç*.

Direct contacts between Hilandar and the Russian court were established shortly before 1550, under Ivan IV the Terrible. Until that time, Hilandar had had a share of the general aid to Mount Athos (ascertained for the year 1508, or a little earlier, and for 1509 and 1515). Although regular support was intended from 1550, Hilandar's envoys did not always go to Moscow at regular intervals. It was only in 1582 that the interval was set at three years. The unstable situation in Russia often rendered regular payment impossible. Besides money, 300 roubles from the emperor alone, sometimes even more, the monks were often given valuable icons, books and assorted liturgical objects. In the seventeenth century, Hilandar's monks were more and more rarely admitted to the court, the interval was prolonged to seven years and the allocation considerably diminished (70 roubles). On the other hand, Hilandar's monks always brought with them carefully chosen gifts: relics of the saints or precious icons, among them those portraying Sts Sava and Simeon. The cults of Serbian miracle workers were thus spread and well received. A copy of the famous icon of the Three-handed Virgin, brought in 1661, soon became a model to Russian icon painters. In early-sixteenth-century Russia, hungry for genuine spirituality, the Athonite monks, and Serbs among them, were regarded as the most competent interpreters of Orthodox Christianity.

Some time in the second half of the sixteenth century, a special form of collecting aid was established and it remained characteristic of the major Athonite monasteries until the nineteenth century. Sometimes on behalf of the entire community, and sometimes on behalf of Hilandar alone, the monks "travellers" used to tour the European part of the Ottoman Empire, parts of Anatolia, the Habsburg Monarchy, Walachia, Moldavia, Poland and Russia. On such travels, known as "pisanija" (listing), Hilandar's monks enjoyed the special protection of the Ottoman authorities. The rewarding nature of the *pisanija* is best illustrated by the fact that more than a third of all Athonite monks were absent from the Holy Mountain throughout the seventeenth century. Besides collecting contributions, they built up connections with the Serbian people wherever they lived, fostering an awareness of belonging to a single nation.

Hilandar's estates also grew larger owing to bequests of realty, most often in the immediate hinterland of Mount Athos. Such contributors, besides being listed among the *ktetor*s and given regular memorial service, used to enter a monastery towards the end of their lives, seeking the peace of the Virgin's peninsula. Those richer among them were able to procure a large cell within or without the monastic compound, as well as servants to look after them in illness. Such donations and bequests usually being hidden under common sales contracts composed with the Ottoman authorities, only few unambiguous data exist. In that way Hilandar acquired several fishing and beekeeping grounds, meadows, vineyards, houses and shops, even a larger metochion called Papastati in Kassandra (1669/70).

Wealthy pilgrims were also quite supportive. On their way to or from Jerusalem and the Holy Land, Orthodox pilgrims generally visited Mt Athos. Of course, they used to leave gifts, most often money and books. Some of them could be called true *ktetor*s of Hilandar. Martirije, a priest from Poland, left 600 gold coins in 1616/17. Simeon, metropolitan of Hercegovina, and Isaija, episcopos of Bosnia, paid for the iconostasis intended for the main church and the hierarchal throne inlaid with bone and mother-of-pearl, while Vasilije, episcopos of Hercegovina, had the pirgos and the little church of St George renovated in 1670/71. The building in 1681/82 of a cistern at Hilandar cost Visarion, protopresbyter of the Serbian Patriarchate, 400 grosses, while the renovation (1681–1684) of St Sava's Pirgos with a little church of St John the Baptist on its top cost the Belgrade metropolitan Simeon Ljubibratić no less than 600 grosses. In the late seventeenth century, the metropolitan of Timişoara Mihailo donated 550 grosses to Hilandar for the execution of a mother-of-pearl iconostasis. There were others as well, who after withdrawing to Mt Athos used to erect or renovate Hilandar's neglected cells at Karyes: the episcopos of Timişoara had the cell of St Nicholas renovated for 1,000 grosses, while Makarije and Dmitar from Janjevo had the cell of the Dormition of the Virgin – Molivoklissia – built in 1536/37, and the blacksmith Joakim built the cell of St John the Theologian before July 1562.

Grain and other food, but a considerable income too, was delivered to Hilandar from its numerous metochia and smaller estates. Its major metochia were also called *çiftlik*s. Besides monks, farm work was done by servants and day labourers. Some of the estates were leased out, and the rent was paid in kind, grain and other products. In times of crisis some of the metochia were pledged or sold, entirely or partly. In good times, however, Hilandar knew to pick and buy high-quality land or structures expected to bring good income. Besides fields, pastures, meadows, vineyards, vegetable gardens and fishing grounds, Hilandar held houses and shops in towns and villages. (The size of most estates being expressed in *dönüm*s, it should be noted that one *dönüm* was about 920 m^2.)

There is no doubt whatsoever that most of Hilandar's metochia and estates both on Mt Athos and in the area from Thessaloniki to the Strymon valley had been in its possession even before Ottoman rule. First of all, the six large metochia that enjoyed the privilege of paying the *maktu'*: 1) a metochion in Provlaka, the very root of the peninsula, 2 *çift*s in area (at least 120-300 *dönüm*s); 2) the 2-*çift*s Korouna metochion near Ierissos, valued at 15.000 *akçe*s in 1572, under pledge for a century and a half; 3) a large pasture at Georgila by the Strymon river; 4) a metochion at Koutsi near the Strymon, also known as *mezra* Manohor, measuring 3 *çift*s or 700 *dönüm*s, valued at 20.000 *akçe*s in 1581; 5) a metochion at Munuhos near Koutsi, itself 3 *çift*s in area; and 6) a metochion at Zdravikion, on the left bank of the Strymon, also measuring 3 *çift*s or 700 *dönüm*s. A fact common to all the four metochia in the Strymon valley is that they disappear from the record towards the end of the sixteenth century, although some of them reappear in the eighteenth.

On Mt Athos Hilandar held most of the land between the border of the Holy Mountain and the monastery's boundary with Esphigmenou and Zographou, with smaller estates of other monasteries interspersed throughout the area. At Karyes itself, Hilandar in 1569 held a pirgos and 14 cells. This situation appears significantly changed in 1661, when another 24 cells were purchased.

In the immediate hinterland of the Holy Mountain, in Komitissa, there was a huge 4,000-*dönüm* metochion, comprising 400 *dönüm*s of arable land. After numerous disputes, in which Hilandar claimed its right to it dated back to ancient times, it entered the estate only in 1486. It was the most frequently disputed of all Hilandar's metochia.

In the Ierissos and Sidrekapsi areas Hilandar held sizeable estates in the villages of Arsenitsa, Straton, Izvor, Novo Selo (Neohorion) and Piavitsa. The old Arsenitsa (Kakovo) estate, partly sold in 1595, was enlarged after the mid-seventeenth century with fields (more than 950 *dönüm*s) and pastures worth 123,000 *akçe*s. At Straton, it held for some time a church and a pasture, and at Izvor several houses, shops, vineyards and meadows, worth more than 200,000 *akçe*s in the early seventeenth century. At Novo Selo (Neohorion), Hilandar rounded off a large pasture by purchasing one meadow after another between 1578 and 1640, and acquired four houses, which, because of disputes, were grossly overpaid (185,000 *akçe*s). At Piavitsa, its only and long-held property was a meadow or two until the investment of about 13,000 *akçes* in a few pastures between 1620 and 1636.

The best and the largest metochia were those in Kalamaria. The metochion in the village of Karvia, later known as the "Bulgarian metochion", was purchased sometime during the second half of the sixteenth century. This 60-*çift* estate (between 3,600 and 9,000 *dönüm*s, maybe even more) was considerably enlarged in the first half of the following century. In the neighbouring village of Üç Ev Hilandar purchased for 38,000 *akçe*s in 1584 a Xenophontos' metochion, called Tsali metochion, comprising about 1,000 *dönüm*s of arable land. By 1624 the size of the estate was tripled. It was leased out in exchange for 6 to 10 tons of grain a year. After 1640, sources make no further mention of it (Xenophontos regained ownership in the eighteenth century).

Hilandar acquired its first estates in the Kassandra peninsula, near the villages of Kalandra and Mavrokol, towards the end of the sixteenth century. The next large metochion, called Papastati, was acquired by bequest only in 1669.

In the cities of Thessaloniki and Serres Hilandar held shops and houses. Some of the houses were intended for the accommodation of the monks, while the others were for rent. One of the quarters of Serres was named after Hilandar's church of St Nicholas, as evidenced by late fifteenth-century documents.

Before the eighteenth century, as far as is known, only one of its metochia in the Ottoman Empire was situated beyond the Greek mainland – a farmstead named Bakeboş (?) in the village of Arač, Becskerek *kadılık*, held in the second half of the sixteenth century.

A general idea may be formed if we assume, proceeding from a very rough calculation, that in the late sixteenth and early seventeenth centuries Hilandar held at least 15,000 *dönüm*s (about 1,500 ha) of land (or, perhaps, even twice as much) the value of which, including all other immovable assets, may be estimated at more than 20,000 gold coins. Nothing like an exact calculation can be worked out because sources are insufficient and the total size of estates was undergoing constant change through purchase and sale, not to mention the factors such as the quality and price of the land, or inflation. It was with great care and knowledge of the Ottoman law that Hilandar's leaders managed the monastic economy, ensuring regular income from its estates.

The archival material itself has offered an opportunity to elucidate the least investigated period of the monastery's history, if not entirely then its main features. In order to do that it was necessary to delineate the framework in which the entire Athonite community functioned, which the lack of relevant sources has rendered rather difficult. Although among the leading four, Hilandar was only one of some twenty monasteries constituting the community. All the rights and obligations of the individual monasteries derived from the continuous existence of the entire community. It was to the community that they were assigned and it was the community that suffered the consequences of any transgression. Therefore, the history of Mt Athos coincides in its main lines with the history of Hilandar. Regrettably, many a problem has had to be assessed exclusively on the basis of the Ottoman documents kept at Hilandar, since similar documents from other monasteries have not been studied so far. Hilandar has remained the stronghold of Serbian spirituality with its repute intact and its influence exercised across the Balkan mainland. The first three centuries of Ottoman rule appear to be a period of rather successful functioning and more prosperous development for Hilandar than has generally been believed. The work on the collection of Ottoman documents preserved in the Archives of Hilandar has shown a discrepancy between the attention usually paid to such material and the weight of the

answers that can be inferred from it. If the lack of relevant sources has hindered the solving of certain questions, such questions have not been avoided. On the contrary, they have been posed and issued as a challenge to future researchers. A history of Hilandar in the first centuries of Ottoman rule is but a step towards the knowledge of its overall, centuries-long history and towards an understanding of its significance to the Balkan background, particularly to the Serbian nation.

Прилог 1

Хиландарско братство 1423–1700

Скраћенице: а. – архимандрит; д. – духовник; е. – економ; и. – игуман; ј. – јеромонах; м. – монах; п. – проигуман; с. – старац; т. – типикар.
Напомене: курзивом су дати непоуздани подаци, најчешће имена монаха за које се не може са сигурношћу тврдити да су били Хиландарци. Одредница „папа“ (*pāpā*) испред имена монаха у османским документима превођена је са „јеромонах“, а „коџа“ (*ḳoca*) са „старац“.

Датум	*Игуман*	*Монаси*	*Извор*
1423, мај	Атанасије (учесник Карејског сабора)		Неиздат акт из Св. Павла (љубазношћу М. Живојиновић)
1424, јун		п. ј. Каливит (?) (учесник Карејског сабора)	*Actes de Docheiariou*, бр. 59
1425/6	Атанасије	поп Силоан (с. пирга Св. Саве), с. Пајсије (из Василијева пирга), велики е. Јосиф, еклисијарх поп Венијамин, п. ј. Јован, д. Симон, ексодијаст поп Марко, д. Тома (с. Арнаутског пирга), болничар Јаков, параклисијарх Теодор, дохијар Сава, доместик поп Василије, доместик ђакон Јаков, трапезар Григорије, параеконом Панкратије	Мошин, „Акти братског сабора“, 197-199
1430, 27.1	Григорије (учесник Карејског сабора)		*Actes de Saint-Pantéléèmon*, бр. 20
1436/7	Пахомије	д. Варнава (с. Карејски), Теодорит (с. пирга Василијева), велики е. Кирил, еклисијарх поп Силвестар, п. д. Атанасије, проеконом Сава, проеконом Симон, проеконом Јован, с. Дометијан, с. Теодосије, поп Каливит, поп Јосиф, поп Данил, поп Јосиф, с. Мисаил, Јаков, ексодијаст Теодор, Роман, Василије, Симон, болничар Дионисије, параеклисијарх поп Исаија, трапезар Онуфрије, дохијар Гервасије, параеконом Исидор	Мошин, „Акти братског сабора“, 199-200
до средине XV века		ј. Теодор, познат као „инок из Далше“ (писар)	*Каталог*, бр. 16/VI; Љ. Васиљев, „Ко је инок из Далше“
1450, 15.6	Роман	п. Варнава, с. Теодор, с. Сава	Д. Синдик, „Повеље српских патријараха“, 110-116
око 1450		*Теодор (писар)*	*Каталог*, бр. 58
1454, 12.1		с. Теодор (метох у Хочи)	Соловјев, *Одабрани споменици*, 215
1454	Роман	п. Варнава, с. Венедикт, с. Теодор (у Призрену)	Соловјев, *Одабрани споменици*, 215
1455/6	Роман	п. Јосиф, Атанасије (писар)	*Записи*, I, бр. 315
1466, 21.5		с. Софроније, с. Павле, Јов Симоновић (у Јежеву)	Ћук, „Повеља“, 114
1469, 1.3	Викентије	*(п. Атанасије, п. Дионисије, велики е. Антоније, с. Сава, с. Пајсије, с. Василије, с. Дионисије, с. Григорије)*	Д. Синдик, „Српске повеље, 202

око 1470		Софронije, *поп Предраг*, Герасим, Авра-мије, Теодосије, Стефан Сремац, Митро-фан (иконописац), Домедије, Никодим	*Каталог*, бр. 57
1471, април	Атанасије		*Actes de Kastamonitou*, 63
1472, јул		с. Пајсије (учесник Карејског сабора)	*Actes de Dionysiou*, бр. 31
1475-1500		*кир Јован (дијак писар)*	*Каталог*, бр. 86
1481, 18.1		с. Кипријан (учесник Карејског сабора)	*Actes de Dionysiou*, 175
1483, 15.6		с. Харитон (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kastamonitou*, 104
1485, окт.--1486, јул		Герман, Јован Багаш (?) (Bōġaṣ)	АМХТ, 11/1 (БМБ, 206-207), 11/2 (недатирани)
1487, 5-14.5		Козма (представник у Кареји?)	АМСП, ТД, А/28
1489-1543 (?)		*Исаија (у Русији?)*	*Isaïe, 258*
1491, 29.6-7.7		Герман (у Цариграду, опуномоћеник, метох у Здравику)	АМХТ, 7/5 (регест у: BDB, 148/бр. 6)
1491, 5-14.9		j. Yeremāndōs (?) (опуномоћеник)	АМСП, ТД, ΔТ/28
1492, 2-11.1		Григорије, син Саве (опуномоћеник, метох у Здравику)	АМХТ, 1/1a
1492, мај	Исаија	п. j. Спиридон, поп Joacав, поп Атанасије, е. Нектарије, с. Григорије, с. Висарион, параеконом Харитон, трпезар Венијамин	*Actes d'Iviron*, IV, 176
1493/4	Јефтимије (учесник Карејског сабора)		*Actes de Dionysiou*, 179
1494/6		п. Јефтимије, с. Теодосије (учесници Карејског сабора)	*Actes de Dionysiou*, 181, 212
1495/6		*бивши прот Козма*, с. Јосиф (у Купинику)	Невоструjев, „Три хрисовуље“, 272
1495, 29.12--1496,7.1	Исаија	Матеј (опуномоћеници, метох у Патоу и Здравику)	АМХТ, 1/4
1496, мај		п. Исаија (учесник Карејског сабора)	*Actes de Dionysiou*, 186
1498, 19.4	Јефтимије	ђакон Висарион (у Влашкој)	*DRH.B.ṬR*, I, бр. 284
1500, 3-12.1	→	Марко Црнојевић (Mārḳō veled-i Çerna), (и? ←) Макарије, Серафион, поп Теофан, ковач Макарије (опуномоћеници)	АМХТ, 12/37/12
1500, 30.4-9.5		Марко (Црнојевић?), *Козма (лопов)*	АМХТ, 7/6 (регест у: BDB, 149/бр. 8)
1500, јун		прот Козма	Παπαχρυσάνθου, 384
1500, 29.7	Макарије		АМХТ, 1/5
1500/1		бивши прот Козма	Παπαχρυσάνθου, 385
1501, 11.6	Макарије (учесник Карејског сабора)	бивши прот Козма	*Actes du Pantocrator*, бр. 29
1502, 1-9.1	(?→)	Макарије (опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 12/7/19 (регест у: BDB, 149/бр. 10)
1502, 20.1		Теодосије син Дујка (?), Исаија син Шушмана (опуномоћеници)	АМХТ, 1/7
1502, 1-9.3	(?→)	Макарије син Вергаруба (Verġārūb ⇐ Вургаропулос ?), Висарион син Петка (опуномоћеници)	АМХТ, 1/8
1503, 23.6	Симеон (учесник Карејског сабора)		*Actes de Dionysiou*, 194
1504, 27.2-7.3		Матеја (опуномоћеник, метох у Здравику)	АМХТ, 1/8a
1504, 16-25.5		Никодим (опуномоћеник са метоха у Георгили, у Цариграду)	АМХТ, 7/8 (регест у: BDB, 150/бр. 14)
1504		с. j. Макарије (учесник Карејског сабора)	Πάρδος, бр. 35
1505, 10.5		Данил (опуномоћеник, метох у Куцову)	АМХТ, 1/10

1505, 10.9		Марко Црнојевић (Mārḳō veled-i Çerna) (опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 7/9, 7/10 (регести у: BDB, 150/бр. 15 и 16)
1505/6		с. Макариос	*Actes de Kutlumus*, 412
1506, 17-25.3		Рафаил (опуномоћеник, у Цариграду, струмски метоси)	АМХТ, 12/7/7 (регест у: BDB, 150/бр. 17)
1506, 25.5		с. Макариос (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, 166
1507, 3.8		с. м. Христодул (учесник Карејског сабора)	Πάρδος, бр. 36
1508		j. Рафаил (писар?)	Дучић, „Старине“, 105
1509, 11-20.5		Павле	АМХТ, 1/11
1510, 5-14.9		Рафаило	АМХТ, 7/11 (регест у: BDB, 151/бр. 18) полеђина
1510/1	Данило	м. Висарион (преписивач)	*Каталог*, бр. 119
1511	Матеј	м. Висарион (преписивач)	*Каталог*, бр. 119
1511, 17.7		Петрон (опуномоћеник)	АМХТ, 1/12
1512, 2.8		с. Рафаил (у Влашкој)	*DRH.B.ṬR*, II, бр. 109
1512/3		прот Сава, с. е. Павел (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kastamonitou*, 67-68
1513, 3.5		прот Сава	*Actes de Kastamonitou*, 104
1513, 16.6.	Матеј (учесник Карејског сабора)	прот Сава	*Actes de Dionysiou*, 215
1514, 18-27.3		Павле	АМХТ, 1/13 (на полеђини)
1516, 8.5		п. Сава (учесник Карејског сабора)	Νικολοπούλος – Οἰκονομίδης, бр. 75
пре 1516/7		Данило (бивши Хиландарац) и Данило звани Прохор (некада хил. монах из пирга Св. Василија), тада игумани Кутлумуша и Симонопетре	Βαμβακᾶς, Ἱερὰ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 130, 132
1517, 14.1		*с. Исаија (у Русији)*	„Из сказаній о св. Аѳонской горѢ Хил. Старца Исаіи“, 3; *Записи*, I, бр. 429
1517, 23.8		п. Леонтије, с. Мардарије (у Влашкој)	*DRH.B.ṬR*, II, бр. 160
1518, јануар	Јевстратије (учесник Карејског сабора)		*Actes de Kutlumus*, 169
1518, 4-13.12		Никандар син Алексе (опуномоћеник), (J)ефтимије и Мардарије синови Манола (браћа по пути из околине Превлаке)	АМХТ, 1/14
1518/9		Пајсеј	*Каталог*, бр. 119
пре 1519/20 (вероватно 1518/9)	Данил	Христодул (преписивач)	*Каталог*, бр. 4
1519, 24.1-1.2		Мардарије син Манола (опуномоћеник)	АМХТ, 12/37/10.
1519, 1-10.5		Никандар, Никодим, Григорије (?), J(о)аникије (?) (опуномоћеници, метох у Куцову)	АМХТ, 1/15
1519, 10-19.6		Зејика (Андон?), Макарије, Мардарије (опуномоћеници, у Цариграду?)	АМХТ, 7/14, 7/16 (регести у: Б-Б, 176-177/бр. 22 и 24). Други, од 19-28.4 1521, обнова је претходног, што значи да су и имена вероватно преписана
1519/20	Филип	Христодул (преписивач), Дионисије (илуминатор)	*Каталог*, бр. 4
1520, 1-10.3		Никандар (метоси у Пострумљу, опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 7/15 (регест у: Б-Б, 177/бр. 23)

1520, 4.6	Филип	Никодим (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 200
1521, 1-10.1		Коста (опуномоћеник)	АМХТ, 1/16
1525, 30.4	Макарије (у Влашкој)	д. Јоан (у Влашкој)	*DRH.B.ṬR*, II, бр. 233
1525, 4.5?	Макарије (у Влашкој)		*DRH.B.ṬR*, II, бр. 234
1525, 16.5	Макарије (у Влашкој)	д. Јоан (у Влашкој)	*DRH.B.ṬR*, II, бр. 235
1525-1550		*Храна (писар)*	*Каталог*, бр. 39
1526, јануар		с. Мардарије (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, 171
1526, 27.4	Макарије	д. Јован и братија (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 200
1526, дец.--1529	*Макарије*		Radojičić, „Srpske arhivske i rukopisne zbirke“, 10
1527, јул	Макарије		*Actes d'Esphigménou*, 1906, бр. 25
1527/8		с. Мардарије (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, 172-173
1528, 4-13.1		*Лазар Јанич (Куцово)*	АМХТ, 1/18
1528		*прот Гуриас (?) Хиландарац*	Παπαχρυσάνθου, 401
1529, 11-20.3		Григорије (опуномоћеник)	АМХТ, 1/19
1533, 6-15.4		*Алексије, Т(е)одор, Јани, Нино (?) (у Цариграду због поседа у Здравику)*	АМХТ, 7/18 (регест у: Б-Б, 178-179/бр. 26).
1533, 13.5	Макарије (у Молдавији)		Невоструjев, „Три хрисовуље“, 285
1534, 16-25.1		Никандар (опуномоћеник, метох у Здравику)	АМХТ, 12/8/21
1536-1541, 22.10		*Макарије и Дмитар из Јањева (саградили Оловну келију у Кареји)*	Суботић, „Најстарије представе“, 177-178
1536, 29.6-9.7		Никифор, Захарија (опуномоћеници, метох у Здравику)	АМХТ, 1/24
1536, 17-26.9		Григорије (метох у Здравику, опуномоћеник у Цариграду)	АМХТ, 7/20 (регест у: Б-Б, 180/бр. 29)
1536, 24.11-3.12		Силвестар, Васил (опуномоћеници)	АМХТ, 1/23
1537, 13-22.3		Григорије (опуномоћеник, метох у Здравику)	АМХТ, 1/25
1539, 13-21.1		Епифаније (метох у Здравику, опуномоћеник у Цариграду)	АМХТ, 1/26а
1539, јул	Јоан (учесник Карејског сабора)		Γουναρίδης, 16
1540, 14.6	Јован (у Дубровнику)		Живојиновић, „Светогорци“, 200
1541, јануар		еклисијарх j. Никодим (учесник Карејског сабора)	Σμυρνάκης, 120; Πάρδος, бр. 40
1541/2		j. Сава (преписивач)	*Каталог*, бр. 485
1542, 8-17.3		Кузма, Роман (опуномоћеници)	АМХТ, 1/27
1542, 20.6		д. j. Малахија (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 200
1543, 16-25.2		Кузман Оливер, Васил Милош (опуномоћеници)	АМХТ, 1/28
1543, 8-17.3		Кузман Оливер, Јован Степан, Лазар Никола (опуномоћеници)	АМХТ, 1/29
1543, октобар	Јеротеј (учесник Карејског сабора)		Σμυρνάκης, 124.
1544, 21.6		п. j. Јован (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 200
1546, 26.6		j. Давид (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 200
1547, 30.5		j. Роман (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, 177

1547, јун		п. хаџи Јефтимије (учесник Карејског сабора)	Πάρδος, бр. 41
1547, 17-26.8		Роман, Саватије, Кирил (опуномоћеници)	АМХТ, 12/37/41, 12/37/11
1548, 10-19.5		Роман (опуномоћеник)	АМХТ, 1/30
1548, 27.6		ј. Теодор (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 200
1549, 26.5		ј Максим, Анастасије (у Литванији)	*Записи*, I, бр. 551
1549/50		Рафаил	*Каталог*, бр. 434
1550, 30.4	Јован	д. ј. Тома (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 200
1550, 28.8- -24.12	Пајсије (у Русији)	п. Генадије, протопсалт Анастасије, ј. Прохор, ђакон Висарион (у Русији)	Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 21-23; *Сношенія*, I, 62-69
сред. XVI в.		*Јефрем (преписивач)*	*Каталог*, бр. 101
1551, 27.2		Роман (Remānō?) (опуномоћеник)	АМСП, ТД, ΔТ/29
1552, 7-16.2	Зосим		АМХТ, 1/32
1552, 9.6		ј. Рафаил (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 200
1552, 20.6		с. Роман, с. Василије (опуномоћеници, у Цариграду)	АМХТ, 7/26 (регест у: Б-Б, 182-183/бр. 36), полеђина
1552/3		прот Јован	Παπαχρυσάνθου, 395
1552/3		бивши прот ј. Јован (учесник Карејског сабора)	Πάρδος, бр. 35
1553, 27.3-5.4		Анастасије, Коста (опуномоћеници, у Цариграду)	АМХТ, 12/37/34 (регест у: Б-Б, 183/бр. 38)
1553, 7.7		Анастас (опуномоћеник, метох у Мунухову)	АМХТ, 12/7/21
1553, јул		бивши прот Јован	Παπαχρυσάνθου, 395
1554, 17.5		ј. Дионисије (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 201
1554/5 (? ↓)		Силвестар (кренуо у Русију)	*Записи*, IV, бр. 6289
1555/6		д. Прохор, поп Никифор	Ђурић, „Једна антиисламска икона“, 121
(1554/5 ? ↑) 1556, март- -1557, фебруар		еклисијарх ј. Силвестар, ј. Прохор и још тројица (у Русији)	Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 25-26; *Записи*, I, бр. 586
1557, 6.6		ј. Генадије	Живојиновић, „Светогорци“, 201
1557/8		прот Дионисије	Παπαχρυσάνθου, 395
1557/8	*Патрикије*		*Записи*, IV, бр. 6299 (нема га у *Каталогу*, бр. 72)
1558, 5.2	Силвестар		*Записи*, IV, бр. 6289
1558, 25.6	Силвестар	п. Јован (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 201
1558, 5.8-1559, мај	(и=а? →)	а. Прохор, с. Анастасије, ј. Венијамин, ђакон Генадије, м. Артемије (у Русији)	Димитријевић, „Документи који се тичу односа“, 27-32; *Сношенія*, I, 97
1558/9	Генадије		Необјављени калк натписа, љубазношћу Гојка Суботића
1559, 12.6		п. Силвестар	АМХТ, 1/34а
1559/60		Силвестар (рукоположен за рашког митрополита)	*Записи*, IV, бр. 6289
1560, 20.4-10.6	Прохор	п. Генадије (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 201
око 1560		*Павле Влах (преписивач)*	*Каталог*, бр. 38
1560/1		с. Исаија (пирг Св. Саве)	*Каталог*, бр. 138

1561, 31.3	(?→)	Прохор (опуномоћеник, метох у Мунухову)	АМХТ, 1/35а
1561, 10.7	Герман син Петра	А(ка)кије (Akiye?), Сава, Анастас, Матеја	АМХТ, 1/37
пре 1562		м. Василије, ковач Јоаким	*Actes d'Esphigménou*, 1906, 49-52
1562, 17-26.1		Јосиф (Јаков?), Мането (Mānetō?) (опуномоћеници)	АМХТ, 1/35б
1562, 8.4		Јани (метох у Куцову и Гегили)	АМХТ, 7/30 (регест у: Б-Б, 186/бр. 46)
1562	Прохор	д. Стефан, с. Серафион и братија (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 201
1562, јул	Прохор (учесник Карејског сабора)	Никифор (учесник Карејског сабора)	*Actes d'Esphigménou*, 1906, 52
1564, 10.2	Никифор	Роман, Мисаил, *ј. Пантелејмон* (на полеђини)	АМХТ, 1/39
1564, 24.3	(?→)	Никифор (метоси у Куцову и Георгили)	АМХТ, 7/33 (регест у: Б-Б, 187/бр. 48)
пре 1585, 31.8	и. и бивши прот Никифор		АМХ, Српска акта, 114; *Каталог*, бр. 280
1565, 1.3		Тома (метох у Куцову)	АМХТ, 1/41
1565, 21.3		поп Т(е)одор, Коста (?), Тома (опуномоћеници)	АМХТ, 1/42
1565, 18.4		Тома (метох у Куцову и Георгили)	АМХТ, 12/7/22 (регест у: Б-Б, 187-188/бр. 50)
1566, 7.2	Никифор		АМХТ, 1/43
1567, 1-9.5		*е. Григорије (метох у Мунухову, опуномоћеник, у Цариграду)*	АМХТ, 12/37/21 (регест у: Б-Б, 188/бр. 52) полеђина
1568, 28.11		п. Никодим, Тома (опуномоћеници)	АМХТ, 1/46
1569, 27.2-8.3	Пајсије син Косте	Серафион син Велка, Никифор син Марка, Стефан син Дима	АМХТ, 11/3, 11/5, 1/48а (препис из 1570)
1569, 1.5		п. ј. Никодим (учесник Карејског сабора)	Γουναρίδης, 21
1569, 1-10.11		п. Пајсије, п. Серафион (опуномоћеници)	АМХТ, 1/48 (полеђина).
1571, март	(и=а? →)	а. Прохор (у Русији)	Kämpfer, „Die russischen Urkunden”, 280-282
1571, 30.10 (или 1561)		† даскал Пахомије	*Записи*, I, бр. 699
1571, 29.11	(↓ ?) Пајсије		АМХТ, 12/1/18
1571/2	(↑ ?) Прохор		Мошин, „Акти“, 192
1572 (?), 4.2		Дамјан Константин (опуномоћеник)	АМХТ, 1/45
1572/3		*д. Василије Светогорац (код манастира Крупе)*	*Записи*, III, бр. 5620
1573, 3.7	Серафион син Петра	Тома... (Јани ?; нечитко)	АМХТ, 1/51, 1/52
1573, 4.12	ј. Пајсије		АМХТ, 1/54, 1/55
између 1574. и 1577	(и=а? →)	а. Серапион (у Русији)	Димитријевић, „Документи хиландарске архиве“, 22
1575, 28.5	(?→)	ј. Пајсије (Sīmiyō?) (опуномоћеник), *Никанор*	АМХТ, 1/57 (и полеђина)
пре 1575/6		† с. Леонтије, д. Прохор (зидали су келију Три светитеља у Карејu)	Д. Синдик, „Из Хиландарског архива“, 78-79
1575/6		д. Прохор (сазидао келију Три светитеља у Карејu)	Д. Синдик, „Из Хиландарског архива“, 78-79
1575-1600		*Зосим, у великој схими Стефан (преписивач)*	*Каталог*, бр. 322
1576, 31.3--1577, 20.3		поп Јован, Ананије (опуномоћеници)	АМХТ, 1/61

1576, 18-27.6		п. е. Пајсије, с. Мардарије (опуномоћеници, метох у Серу)	АМХТ, 1/59-60
1576, 27.7-5.8		с. Мардарије (метох у Здравику)	АМХТ, 1/60а
1576, 27.11	ј. Даохош (Dāōḥōş?)	е. Исаија (Висарион ?/ Îsāviyō?), с. Тома Јани (опуномоћеници)	АМХТ, 1/60б
1578, 7.1		поп Дионисије, е. Ананије, поп Рајо (опуномоћеници)	АМХТ, 1/63
1578, 2.10		Григорије, Мардарије, Васил (опуномоћеници, метох код Бечкерека)	АМХТ, 1/64
1578, окт.		прот Пајсије	Παπαχρυσάνθου, 397
1578, 31.10	*Пајсије*	*Јорго*, с. Неофит (опуномоћеници)	АМХТ, 1/65 (и полеђина)
1578/9		*ј. Захарија (преписивач)*	*Каталог*, бр. 135
1579, пре маја		прот Пајсије	Παπαχρυσάνθου, 397
1579, 21.8		бивши прот ј. Пајсије (учесник Карејског сабора)	Πάρδος, бр. 45; Παπαχρυσάνθου, 398
око 1580	(и=а? →)	а. Теодосије (у Русији)	Димитријевић, „Документи хиландарске архиве“, 21
1580, 10.2		с. Неофит (учесник Карејског сабора)	*Actes de Philotée* (1913), 36
1580, 1.6	ј. Пајсије	Макарије, ј. Ј(о)аким, други ј. Ј(о)аким (опуномоћеници)	АМХТ, 1/68
1580, 14.6-13.7	ј. Пајсије	поп Рајо (опуномоћеници)	АМХТ, 1/69
1580, 15.7	ј. Пајсије	ј. Рајо, ј. Григорије, ј. Јован (опуномоћеници)	АМХТ, 1/70
1581, март		п. Пајсије, ј. Григорије (учесници Карејског сабора), *веродостојни и часни Прохор*	*Chilandar* 1911, бр. 164
1581, 18-26.11		Мардарије, Нико (опуномоћеници, метох у Куцову)	АМХТ, 12/7/12
1582, 26.3-4.4		ј. Никодим, поп Матеја, Ј(о)аким (?) (опуномоћеници)	АМХТ, 1/73
1582, 22.7	(?→)	Пајсије, син Ника (опуномоћеник)	АМХТ, 1/74
1582, 1-10.8		п. Пајсије (метох у Георгили, опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 12/7/10 (регест у: Б-Б, 191/бр.60), полеђина
1582, пре септ.	и. није у манастиру (и=а? →)	а. Макарије (у Пољској и Литванији)	Димитријевић, „Документи хиландарске архиве“, 24-25
1582, септембар - -1583, после септембра		еклисијарх ј. Григорије, ј. Венијамин, ј. Серапион, ђакон Јоаникије и с. Јеремија (у Русији)	Димитријевић, „Документи хиландарске архиве“, 22-25; исти, „Документи који се тичу односа“, 27-32; *Сношенія*, I, 128-143
1582, 12.11	(?→)	Пајсије син Николе (опуномоћеник)	АМХТ, 1/75
1583, 10.3	поп Григорије (Līġōnedō?)		АМХТ, 1/76
1583, 10.4	(?→)	Пајсије (опуномоћеник)	АМХТ, 1/78
1583, 6.5	ј. Пајсије син Радоње ?		АМХТ, 1/79, 1/80, 12/10/8
1583, 11.5	(?→)	ј. Пајсије (опуномоћеник)	АМХТ, 1/81
1583, октобар	Пајсије (учесник Карејског сабора)		*Actes de Zographou*, 139
1583, 31.12	Пајсије (у Молдавији)		Năsturel, 139
1583/4	Пајсије		Παπαχρυσάνθου, 398
1584, 5.1		ј. Матеја, с. Гаврил (опуномоћеници)	АМХТ, 1/82
1584, 31.5-9.6		поп Матеја син Манола (опуномоћеник)	АМХТ, 12/1/9
1584, 16.6	ј. Пајсије		АМХТ, 1/83
1584, 29.7-7.8	ј. Пајсије	ј. Макарије, ј. Јефтимије, с. Гаврил (опуномоћеници)	АМХТ, 1/84
1584, после 31.8		еклисијарх Григорије	*Сношенія*, I, 146
1584, 4.10	ј. Пајсије		АМХТ, 1/85

1584, 4-13.12	(?→)	ј. Пајсије (без титуле, опуномоћеник, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/29
1585, август		(еклисијарх ј.) Григорије примио велику схиму као Василије (пирг Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 280
1585, 6.11	ј. Пајсије		АМХТ, 1/86
1585, нов.-дец.	(и=а? →)	а. Сава (у Русији)	Kämpfer, „Die russischen Urkunden“, 284-286
1585, 23.12--1586, 1.1	(?→)	Пајсије, Мардарије (опуномоћеници, метох у Георгили)	АМХТ, 1/88
1586, 18.1	Пајсије		АМХ, Српска акта, 114
1586, март		п. ј. Пајсије (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, 181
1586, 30.4-9.5	ј. Пајсије		АМХТ, 7/43 (регест у: Б-Б, 194/бр. 68). Можда је арз послат пре смене и. (ако је смене тада било)
1586, 30.4-9.5	(?→)	Пајсије син Николе (опуномоћеник)	АМХТ, 7/42 (регест у: Б-Б, 194/бр. 67)
1586, 30.5-7.6		п. Пајсије	АМХТ, 12/12/53 (регест у: Б-Б, 194-195/бр. 69)
1587, 18.1		*Сава (преписивач)*	*Каталог*, бр. 408
1587, 17-25.7	Сава	ј. Андон (?) (опуномоћеници)	АМХТ, 1/90
1587, 7.8	Сава	ј. Андон, поп Григорије (опуномоћеници)	АМХТ, 1/91
1587, 2.11-1.12		Мардарије (опуномоћеник, метох у Мунухову)	АМХТ, 1/91а
1587/8	и. (или п.?) Сава	Варлаам (преписивач)	*Каталог*, бр. 134; *Записи*, IV, бр. 6423
1588, 20.1-18.2		Мардарије (?) (опуномоћеник, метох у Куцову)	АМХТ, 1/92
1588, 14.3	Григорије (учесник Карејског сабора)		*Actes de Kutlumus*, 182
1588, март	(и=а? →)	а. Арсеније (у Русији)	*Сношенія*, I, 188
1588, 18-26.5		Мардарије (опуномоћеник, метох у Мунухову)	АМХТ, 12/7/6
1588, 1-9.11	ј. Сава	ј. Григорије, ј. Ј(о)аким (Yākinī) (опуномоћеници)	АМХТ, 1/93
1589, 17.6	Григорије (Нестор?)	поп Никодим (кренуо у писанију)	АМХТ, 11/VIII
1589, 17.6	Григорије (Нестор?)	ј. Арсеније са братијом (кренуо у писанију)	АМХТ, 11/IX.
1589, 12.11		ј. Серафион, Теофан, поп Сава, е. Никанор (опуномоћеници, метох у Уч Еву)	АМХТ, 12/12/33
1590, 8-17.1	Арсеније	п. ј. Григорије, ј. Сава, с. Lārdelen (?) (и?) Теофан (опуномоћеници)	АМХТ, 12/37/55
1590, 8-17.1	Арсеније	п. ј. Григорије, ј. Сава, с. Теофан (опуномоћеници)	АМХТ, 13/1, 12/37/52
1590, 8-17.1	ј. Григорије	ј. Līfōnderō (?), Данил, Теофан (опуномоћеници)	АМХТ, 12/37/50
1590, 23.3	Григорије		АМХТ, 12/3
1590, 28.3.-6.4		ј. Теофан (опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 7/45 (регест у: Б-Б, 196/бр. 72)
1590, 29.3	Арсеније		Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 26
1590, 7-16.4	Арсеније	ј. Григорије, с. Теофан Пејо (?), ј. Сава (опуномоћеници, метох у Солуну)	АМХТ, 12/27/3
1590, 7-16.4	ј. Арсеније	ј. Григорије, с. Теофан (опуномоћеници, метох у Солуну)	АМХТ, 12/27/2

1590, 25.4	j. Григорије	j. Līfōnderō (?), j. Данил (опуномоћеници)	АМХТ, 1/95 (препис)
1590, 24.7-2.8		j. Теофан (опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 7/47 (регест у: Б-Б, 196-197/бр. 74)
1590, 3-12.8	(?→)	j. Григорије, j. Сава (опуномоћеници, у Цариграду)	АМХТ, 7/48 (регест у: Б-Б, 197/бр. 75), 8/70 (обнова 1618)
1590, 3-12.8		е. Григорије (опуномоћеник, метох у Куцову)	АМХТ, 1/97
1590, 18-27.12	Арсеније	j. Григорије, с. Теофан Пејо (?), j. Сава (опуномоћеници, метох у Солуну)	АМХТ, 12/27/4 (уп. АМХТ, 12/27/3 (1590)
1591, 16.4--1592, 18.2	(и=а? →)	а. Григорије (у Русији)	*Chilandar* 1915, бр. 93; *Записи*, I, бр. 826; IV, 6430; *Сношенія*, I, 229, 244-245, 261
1591, 4-12.6		с. Теофан (опуномоћеник)	АМХТ, 6/10
1591, 5.7		с. Теофан (опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 7/50 (регест у: Б-Б, 193/бр. 65)
1591, 9-18.10		Теофан (Ţeōlōfān?) (метох на Каламарији)	АМХТ, 1/99
1592, 10.7		j. Пајсије (Senō ?) син Алексија, j. J(o)аким син Петка, j. Сава син Ника (Петка?) (опуномоћеници)	АМХТ, 1/100
1592, 7-16.11		j. (X)ристо (?), с. Харито(н) (?) (опуномоћеници)	АМХТ, 1/102
1593, април	Григорије		*Каталог*, бр. 239
1594, 1.7	j. Григорије	е. j. Сава, е. j. Арсеније, Fōyōnā (?) (опуномоћеници)	АМХТ, 12/37/1
1594/5	Григорије		*Записи*, I, бр. 870
1595, 16.7	j. Григорије	j. Јани, Теофан (S̱īō veled-i Fān?) (опуномоћеници)	АМХТ, 1/105
1595, 14-23.11		Теофан (опуномоћеник, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/51
1595, децембар		п. Григорије	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 40, у: *Каталог*, 283
1596, 27.5-5.8		Теофан (опуномоћеник, метох на Каламарији)	АМХТ, 1/108
1596/7		j. Дионисије (преписивач)	*Каталог*, бр. 93
1597, 22.2	Григорије		Живојиновић, „Белешка“, 314
1597, 24.8-2.9	Григорије	j. Сава (опуномоћеници, посед у Пластари на Касандри)	АМХТ, 12/12/6
1598, 10.2		п. j. Григорије (учесник Карејског сабора)	Πάρδος, 135
1598, 7-16.5		j. (J)еремија (?) (опуномоћеник, метох у Каландри	АМХТ, 1/109а
1598, мај		п. Григорије (опуномоћеник)	АМХТ, 12/12/15
1598, 19.8	*Георгије*	т. поп Антоније (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 282
XVI в.		т. Антоније (повезао књигу, посница Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 145
1599, 7-16.3		j. Лука (опуномоћеник, метох на Каламарији)	АМСП, ТД, К/79
1599, 3.6		с. Лаврентије (повезао књигу, пирг Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 31
1599, 24.7-2.8	J(o)аким	j. Аверкије, Пахомије (опуномоћеници, посед у Пластари на Касандри)	АМХТ, 12/4/1
крај XVI в		Јефтимије (*преписивач*)	*Каталог*, бр. 97
крај XVI в.		*Сава (преписивач)*	*Каталог*, бр. 242, 246
1599/1600		поп Исаија (у Доростору, Разграду и на Црном мору)	*Каталог*, бр. 111; *Записи*, IV, бр. 6486
1599/1600		Акакије (у Браничеву)	*Каталог*, бр. 34

између 1551. и 1684/5, можда око 1600	Ј(о)аким (креће у писанију)		АМХТ, 11/803
1600, 23.2	Ј(о)аким	Лонгин (Lūçīn?; можда Јевђеније?), Никифор	АМХТ, 7/55 (регест у: Б-Б, 200/бр. 84)
1600, 13.5		ј. Лонгинос, Јанотокос (?)	АМХТ, 1/111
1601, 16-25.1		Ло(н)гин (опуномоћеник, у Београду)	АМХТ, 8/56
1601, 4-13.5	(?→)	Ј(о)аким	АМХТ, 2/112
1602, 10.9		с. Никифор (учесник Карејског сабора)	Γουναρίδης, 30
1603, 8.2	(и=а? →)	а. Антоније са братијом (у Русији)	Kämpfer, „Die russischen Urkunden“, 287
поч. XVII в.		ј. Јоаким (ктитор иконе)	Богдановић, Ђурић, Медаковић, 150-151
1604-1608, непрекидно		поп Кирил (ученик типикара у посници Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 282
1604, 30.5-8.6		ј. Теофан (опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 8/63
1604, 20.9		поп Лука (опуномоћеник, метох на Каламарији)	АМХТ, 2/113а
пре 1604, 15.12		Никифор	АМХТ, 2/115а
1604, 15.12		хаџи Матеја (опуномоћеник, у Солуну)	АМХТ, 2/115а
1604 (1605?)	(и=а? →)	а. Лонгин (у Русији)	*Сношенія*, I, 303-306
1605		зограф Јован	Богдановић, Ђурић, Медаковић, 160
1605/6	Иларион, родом из Требиња, а постригом из Житомислића	п. Јоаким (у писанији у Херцеговини)	*Записи*, VI, бр. 10096
1606, 19.4		† д. Сава	*Каталог*, бр. 481
1606, 22.4 (или 1596?)		д. Стефан	*Записи*, VI, бр. 10097
1606/7		*Гаврил*	*Записи*, VI, бр. 10098
1608, 1.9	Лаврентије	Макарије, Лука, Зосим (опуномоћеници)	АМХТ, 2/117
1608, 12-21.9		*Григорије (Lefōyinō?) (из Кареје)*	АМХТ, 2/118
1608, 1-10.10	(?→)	Иларион, Лука (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/31
1608, 29.12--1609, 7.1	Иларион	с. Никифор, ј. Ананије, с. Макарије (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/1, 12/12/48
1609, 8-17.1	Иларион	с. Никифор, ј. Ананије, с. Макарије (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/3, 12/12/30
1609, 18-26.1	Иларион	с. Никифор, ј. Ананије, с. Макарије (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/36
1609, 4-13.6	Иларион	Лука, с. Никифор (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/47
1609, 24.6-3.7	Иларион	с. Никифор, с. Тимотеј (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/38
1609, 11.8		Ј(о)аникије	АМХТ, 2/119
1609, 27.10		Матеј (опуномоћеник)	АМХТ, 12/7/5
1609/10	Иларион		АМХТ, 6/5v1
1610, 16-25.1	Иларион	с. Никифор (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/46
1610, 18.5		*Симеон, мајстор у Коштанех (?) из келије Св. Јована Претече*	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 61, у: *Каталог*, 286
1610, 18.8		Лука, Иларион (опуномоћеници, у Солуну)	АМХТ, 2/120
1610, 27.12--1611, 4.1	ј. Лаврентије	с. Никифор (опуномоћеници, метох у Мавроколу на Касандри)	АМХТ, 12/4/7

1611, 24.2-5.3	Иларион	е. с. Теодосије (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/45
1611, 24.6	ј. Иларион	ј. Лука, с. Никифор, с. Ј(о)аникије (опуномоћеници)	АМХТ, 2/121
1611, 30.8-8.9	Иларион	с. Васил (опуномоћеници, метох на Каламарији	АМХТ, 12/12/4
1611/2		д. Мојсије (у Темишварској митрополији?)	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 69, у: *Каталог*, 287
1612, 18-27.8	Иларион	(п. ?) Никифор, ј. Димитрије, е. Канара (Ḳānāra?)	АМХТ, 2/122
1612/3	Иларион	Јарсеније	Бошковић у сарадњи са Ковачевићем, 41
1613, 3-12.3	(?→)	Иларион (опуномоћеник, у Једрену)	АМХТ, 8/67
1613, 13.3		*Тимотеј* (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, бр. 61
1613, 31.5-8.6	Ананије	Никифор, Иларион, ј. Христофор, Софроније, Данил, Иларион, ј. Димитрије, е. Калара (Ḳalāra?), Диканди (Dīkandī?), Никандар, ј. Јефрем, ј. Ананије, (п. ?) Михаил	АМХТ, 2/122а
1613, 11.8		с. Никифор (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, 186; Γουναρίδης, 35
1613, 13-22.12		ј. Ј(о)аникије, Никифор (опуномоћеници)	АМХТ, 2/122б
1614, 21.7		Никифор (учесник Карејског сабора)	Γαβριὴλ Σταυρονικητιανός, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 17 (1933) 114
1614/5	*Димитрије Љумезовић*		*Записи*, VI, бр. 10112
1614/5	*Димитрије*		*Записи*, VI, бр. 10113
1615/6		ј. Филип, зограф Георгије	*Записи*, IV, бр. 6561
1616, 19-26.3 (*22.3?*)	ј. Иларион	Никанор, п. Никифор (опуномоћеници)	АМХТ, 2/123, 2/124 (и на полеђини)
1616, 27.5-5.6		ј. Никанор, ј. Тимотеј (?) (опуномоћеници)	АМХТ, 2/125
1616, 19.6		клисар Антоније	*Записи*, VI, бр. 10116
1618, 19.3		ђакон Јов (преписивач у Кареји)	*Каталог*, бр. 271
1618, 13.4	Иларион	Григорије Пејашиновић, Мелетије (кренули у Рим)	Mercato, 110-111
1618, 30.11	Иларионӯш	д. Григорије Пејашиновић, поп Мелетије (кренули у Загреб)	Miklosich, *Monumenta Serbica*, 559-560.
1619, 5.4		Тимотеј (?), Никанор (опуномоћеници)	АМХТ, 2/127в
1619, 3.5	Филип	т. п. Лонгин, д. Макарије (келија Златоустог)	*Каталог*, бр. 427
1619, 24.6-3.7		*Герасим*	АМХТ, 2/219 (на полеђини)
1619, 12.8		т. п. Лонгин (пирг Св. Саве у Кареји), *даскал Јов*	*Каталог*, бр. 381
1619, 22.9	ј. Филип (на другом месту)	с. Никифор (на првом месту), ј. Васил, Сава, Аксентије	АМХТ, 2/131
1619, 1.11		ј. Аксе(н)тије, ј. Дионисије (опуномоћеници)	АМХТ, 2/132
1620, 24.2	Васил Одава (?)	с. Лонгин (?), п. Филип, с. Никифор (опуномоћеници)	АМХТ, 12/37/30
1620, 2-11.6		*Григорије*	АМХТ, 12/37/53 (полеђина)
1620, 22.6-20.7		п. Иларион, с. Никифор, с. челник (?) Ј(о)аникије, ј. Димитрије (опуномоћеници)	АМХТ, 2/137
1620, 9-17.9		п. Иларион, с. Никифор, Халкена (? в.↑) Ј(о)аникије, ј. Димитрије (опуномоћеници)	АМХТ, 2/136
1620/1		т. поп Димитрије (посница Св. Саве)	*Каталог*, бр. 259

1620/1		Аверкије (тајнописом „Сава јеросав“; преписивач из пирга Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Скрипторијум“, у штампи; *Каталог*, бр. 436, 437, 438 (сматра да је име Сава)
1620/1		јерођакон Исаија, јерођакон Михаило (ктитори иконостаса у Св. Трифуну)	Богдановић, Ђурић, Медаковић, 156
1620/1		† с. Митрофан	*Записи*, IV, бр. 6616
1621, 5-13.3	(?→)	градитељ Иларион, е. Виктор (метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/44
1621, 17-26.8		челник Христофор (опуномоћеник)	АМХТ, 2/138 (и на полеђини)
1621, 6-15.12		е. (?) (име није уписано), Никанор (Neḳārōna?) (метох на Каламарији)	АМХТ, 2/139
1621, 16-25.12		Никифор (опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 12/37/33 (полеђина)
1621/2 (?)		ј. Данил (преписивач)	*Каталог*, бр. 103
1621/2		Георгије (преповезао књигу)	*Каталог*, бр. 403
1621/2	Иларион		*Записи*, I, бр. 1122
1621/2		јерођакон Михаило (преписивач)	*Каталог*, бр. 413
1622, април	Иларион	ј. Михаило, јерођакон Михаило, (преписивач)	*Каталог*, бр. 414
1622, 25.5		Никифор син Стојка, ј. Иларион, ј. Страти, ј. Т(е)одор, с. Никифор (опуномоћеници, метох у Солуну)	АМХТ, 12/27/5
пре 1622, 22.8		Никодим (бивши хил. путник, тада Хоповац)	*Записи*, I, бр. 1114
1622, 21.9		п. Иларион, ј. Никифор, Јосиф син Торасава (Tōrāşāv?)	АМХТ, 2/142
1622, 7-16.11		п. ј. Иларион, с. Никифор, ј. Герасим, ј. Георгије (Yōrgī), Јосиф, ј. (В)исарион (İsārīō?) (опуномоћеници)	АМХТ, 12/37/39
1622, 16.11	Иларион	зограф Георгије Митрофановић	*Записи*, IV, бр. 6615
1622/3	† Иларион I		*Каталог*, бр. 403
1622/3	Иларион (II ?)	Аверкије (преписивач из пирга Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 439
1622/3		п. Василије (ктитор иконостаса у Св. четрдесет мученика)	Богдановић, Ђурић, Медаковић, 158-160
1622/3		параклисар Јефрем	*Записи*, VI, бр. 10126
1623, 23.1-20.2		Јосиф (метох на Каламарији)	АМХТ, 2/144
1623, 31.5-9.6		с. Никифор, Караманлија, Иларион, Ј(о)аникије (опуномоћеници)	АМХТ, 2/144а, 2/145 (полеђина)
1623, мај- -1624, 30.4	(и=а? →)	а. Теодор (у Русији)	*Сношенія*, II, 10-15; Kämpfer, „Die russischen Urkunden“, 288-290
1623/4	(Иларион I је већ преминуо)	Аверкије (преписивач из пирга Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 440
1623/4	Иларион (II ?)	Аверкије (преписивач из пирга Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 441
1624, 19.3	Филип	п. Иларион, е. Виктор (опуномоћеници)	Mošin in Sovre, 48-49
1624, 7.6-6.7		с. Никифор, ј. Иларион (опуномоћеници)	АМХТ, 2/146
1624, 27.7-4.8	(?→)	ј. Иларион (опуномоћеник, метох у Мавроколу на Касандри)	АМХТ, 2/201-4, новији препис
око 1624/5	Филип	п. Иларион, м. Јован	*Каталог*, бр. 649
1624/5	Иларион	Аверкије (преписивач из пирга Св. Саве у Кареји, м. од земље Херцегове)	*Каталог*, бр. 442
1624, мај- -1625, 15.9	(и=а? →)	† а. Теодор	Димитријевић, „Грађа“, 117
1625, 3.9		ј. Мелетије	Mošin in Sovre, 49-50

1625, 23.9-2.10	ј. Филип	ј. Иларион, Никандар (?), Виктор (или Петар?) (опуномоћеници)	АМХТ, 2/147
1625, 15.9--1626, септ.	(и=а? →)	а. Лаврентије, поп Никифор, поп Мелентије, поп Мисаил (у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 117--119; *Сношенія*, II, 35-42
1625, 5.12		ј. Никанор, Никифор (учесници Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, 194
1625/6		Аверкије (преписивач из пирга Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 443
1625/6	Иларион	Аверкије (преписивач из пирга Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 444
1625/6		Нићифор Филандарац (у Грачаници)	*Записи*, IV, бр. 6668
1626, 6-15.6	Иларион		АМХТ, 2/148
1626, 11.7	(?→)	ј. Иларион ...(?), с. Никанор, с. Никифор (опуномоћеници)	АМХТ, 2/149
пре 1626/7		ј. Јован	*Записи*, VI, 10132
1626/7	Иларион		Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 38, у: *Каталог*, 283
1626/7		*поп Стеван*	*Записи*, VI, бр. 10133
1627, 18.4		Мисаил (опуномоћеник, метох у Мавроколу на Касандри)	АМХТ, 12/4/2
1627, 20.4		д. п. Иларион	*Записи*, IV, бр. 6684
1627, 24.4	*(† ?) Иларион (II)*		*Каталог*, бр. 403
1627, 26.5-4.6		Никанор (опуномоћеник, у Цариграду)	АМХТ, 8/75
1627, 18.8	Иларион	ј. *Јоаникије*	*Каталог*, бр. 251
1627/8	Иларион		*Записи*, VI, бр. 10134
1628, 5.3	Иларион	с. Никифор, с. Никанор (опуномоћеници)	АМХТ, 12/37/15
1628, 25.5-3.6	ј. Филип	с. Никифор, Никанор, с. Виктор (Vitkōnōr?), ј. Јосиф (опуномоћеници)	АМХТ, 2/150а
1628, 23.6		Никанор, Јосиф Караманлија (опуномоћеници)	АМХТ, 2/151, 2/153
1628, 24.8	† Иларион (II)		*Каталог*, бр. 251
1628, 23.10		с. Никанор (опуномоћеник)	АМХТ, 2/153а (на полеђини)
1628/9		*Панкратије*	*Записи*, IV, бр. 6700
1629, 14-23.4	ј. Филип	Виктор, Висарион, с. Никанор (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/5
1629, 2.8	(и=а? →)	а. Филип, ј. Иван, ј. Мисаил, ђак Мелентије (на руској граници)	Димитријевић, „Грађа“, 119
1629, 4.9	Филип	с. Никифор, с. Никандар (Leķāndārō?), с. Виктор, ј. Герасим, с. Мина (саборни старци?), Јосиф Караманлија (опуномоћеник)	АМХТ, 12/12/63
1629, 28.10	Филип	с. Никифор, с. Виктор, с. Мина, с. Караманлија	АМХТ, 2/154
1630, 10.1		Константције (учесник Карејског сабора)	*Actes de Kutlumus*, 196
1630, 9.3	Теодосије	ј. Јосиф, с. Мина, Јосиф Караманлија, с. Никифор, с. Виктор, ј. Мелентије, ј. Каија (?), ј. Ј(о)аникије (?), ј. Дамаскин (опуномоћеници)	АМХТ, 2/155
1630		Нектарије (на руској граници)	*Сношенія*, II, 123
1630, 8-17.10		с. Никифор, ј. Ј(о)аникије, с. Никодим, с. (Ј)ефтимије, с. Андон (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/43, 12/12/8
1630, 27.10--6.11		с. Никифор, ј. Ј(о)аникије, с. Никодим, с. (Ј)ефтимије, с. Андон (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/35

1630/1		*хаџија ј. Јосиф, Јефтимије (расодер у Св. Ани)*	*Каталог*, бр. 610
1630/1		*п. Максим Милешевац, м. Тимотеј, (преписивач у Кареји)*	*Записи*, I, бр. 1222
1631, 4.5		Јосиф Караманлија, Никифор, Виктор (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 2/157
1631, 9-18.8		*Василије (у Цариграду)*	АМХТ, 8/81 (на полеђини)
1631, 20.11	Филип		*Записи*, IV, бр. 6723
1631/2	Филип	Аверкије (преписивач из пирга Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 410
1631/2	Филимон		*Записи*, IV, бр. 6728
1631/2	Филимон	ј. Гаврил	*Записи*, IV, бр. 6729
1631/2		*јеромонах Виктор*	*Записи*, IV, бр. 6730
1632		зограф Јован	Богдановић, Ђурић, Медаковић, 160
1632, 20-29.5	ј. Филип	Виктор (опуномоћеник)	АМХТ, 2/158
1632, 2.9		ј. Андреја, с. Михаило (остали у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 119
1632/3		д. Дамаскин, д. Висарион, ученик Захарија	*Каталог*, бр. 188
1632/3		е. Мина (метох на Каламарији)	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 38, у: *Каталог*, 283
1632/3	Теодосије		*Записи*, IV, бр. 6738
1633, пре 23.4		ковач Василије (из једне од карејских келија пошао на пут по Херцеговачком санџаку: Пријепољски и Старовлашки кадилук)	АМХТ, 2/160
1633, 4.6		Мелентије син Радоње, Арсеније син Обрада, хаџи Лаврентије, ковач Василије (срели су се у Новој Вароши; Василије неће да се врати на Атон)	АМХТ, 2/160
1633, 18-27.7	Мардарије	п. ј. Филип, ј. Мелентије, с. Никифор (опуномоћеници), *Герасим*	АМХТ, 2/161 (и на полеђини)
1633, 17.8		ј. Ј(о)аким, ј. Никита (опуномоћеници)	АМХТ, 2/162
1633, 19.10	(?→)	Филип, Никита (опуномоћеници)	АМХТ, 2/163
1633, 3-12.11		Теодосије, Григорије (опуномоћеници, у Цариграду)	АМХТ, 12/37/6
1633, 13-22.11		Теодосије, Григорије (опуномоћеници, у Цариграду)	АМХТ, 12/37/22
1633, 22-31.12	Филип	с. Виктор (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/42
1633/4		Леонтије (пореклом из Дубочице), поп Дионисије (путник)	*Записи*, I, бр. 1267
1634, 26.2	Филип	е. Дамаскин, с. Константин, с. Никита (опуномоћеници)	АМХТ, 2/164
1634, 21-30.3; 31.3	ј. Филип	п. Дамаскин, с. Константин (опуномоћеници)	АМХТ, 2/165, 2/165а
1634, 23.9-2.10		(прво име је нечитко), е. Аверкије (опуномоћеници, метох у Мавроколу на Касандри).	АМХТ, 2/166
1634/5	Филимон		*Записи*, IV, бр. 6754, 6755
1634/5		Андоније, Јоаникије (преписивачи из пирга Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Скрипторијум“
1634-1643		поп Дионисије (у Мађарској, Немачкој, Бечу, Москви и на другим путевима)	*Записи*, I, бр. 1267
1635, 28.6	Мардарије	п. Филип, п. Теодосије, с. Никифор, ј. Мелентије, с. Мина, с. Никита (опуномоћеници, у Солуну)	АМХТ, 2/169а

1635, 18.7		п. Мардарије (рукоположен за митрополита Хиландара и свих Срба)	Пајсије, *Сабрани списи*, 109--110; Димитријевић, „Грађа“, 120
1635, јесен		*поп хаџи Мелентије (у Цариграду)*	АМХТ, 11/790 (на полеђини)
1635, 24.9		ј. Арсеније, ј. Константин, ј. Сава, Герасим (опуномоћеници)	АМХТ, 2/169б
1635, 29.10	ј. Филип	хаџи ј. Мелентије, ј. Мардарије, Константин, ј. Сава, Теофан Паскал, с. Арсеније, Петроније, с. А(н)дон (Adōn?), с. Манол (опуномоћеници)	АМХТ, 2/170, 2/171, 2/172, 12/10/4, 12/10/5
1635, 31.12--1636, 9.1		*хаџи Мелентије (у Цариграду)*	АМХТ, 2/172а (на полеђини)
1635/6		ј. Јевлогије	*Каталог*, бр. 119
1636, 24.6	Теодосије син Мокалина (*Mōḳālīn* - sic !? - можда Константина, вид. 1648)	владика (Мардарије) син Дамјана, ј. Мелентије, поп Васил, с. Никифор, Исаија син Јованиша, поп Јован син Курда (?), други ј. Мелентије син Радана (опуномоћеници)	АМХТ, 2/173
1636, 12.8		е. хаџи Мина (метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/40
1636, 1-10.10	Теодосије	с. Виктор Менадин (Menādīn?) (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/39
1636/7		ј. Јевлогије	*Каталог*, бр. 119
1636/7		даскал Јефтимије (у манастиру Сретења)	*Записи*, I, бр. 1300
1636/7		*ј. Мисаил, ђакон Прохор*	*Записи*, VI, бр. 10139
1636/7		*Мисаил (из Житомислића)*	*Записи*, VI, бр. 10140
1637, 16-25.4; 20.4		с. Мина, с. Виктор, ј. Исаија (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/60, 12/12/61
1637, 9.9		ј. Мисаило, с. Андон, е. (?) Андон (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/59
1638, 1.5-24.8	(и=а) а. Филимон	митрополит Мардарије, поп Дамаскин, ђелар поп Макарије, ј. Христифор, архиђакон Мојсије (у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 119--122; *Записи*, IV, 6768
1638, 7.7		м. Јефтимиј	*Каталог*, бр. 487
1638, 3.8		*Константин (од Свете Горе, рођењем Јањевац)*	*Записи*, IV, бр. 6765
1638/9	Филип (на II месту)	владика Мардарије (на I месту)	*Записи*, IV, бр. 6774
1639/40	Теодосије		Ненадовић, *Осам векова*, 279
1640, 14-23.3		Михаил	АМХТ, 12/12/16
1640, 7.5	Теодосије („игуман син Теодосија“, sic!)	с. Виктор (?), с. Константин, с. Ј(о)аким (опуномоћеници, метох на Каламарији)	АМХТ, 12/12/55
1640	Теодосије		*Записи*, I, бр. 1339; IV, 6784
1640, 14.12		с. Мина (учесник Карејског сабора)	Γαβριὴλ Σταυρονικητιανός, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 17 (1933) 116
1640/1	Филимон		*Записи*, I, бр. 1345
1640/1		*Епифаније*	*Записи*, VI, бр. 10144
1641, 22.1	(?→)	ј. Филип, Атанас син Вукића, владика Мардарије син Дамјана, п. ј. Теодосије, с. Виктор син Стефана (Istīḳvā?). Мина син Петра (опуномоћеници)	АМХТ, 2/176
1641, фебруар	(и=а? →)	а. Мелентије и четворица стараца (у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 122
1641, 30.6-9.7		ј. (Теодо)сије (Pāpā siye?)	АМХТ, 2/177

1643, 16.5	(?→)	ј. Мелентије, Мина син Петра, Теодосије син Георгија (Ỳōrgī) (опуномоћеници), Димитрије, Сава, Георгије (Ỳōrgī) Козма, Петар (метох на Каламарији)	АМХТ, 2/178
1643, 18.?		поп Дионисије (у Устиколини)	*Записи*, I, бр. 11369
1643, 1.6.		с. Виктор (учесник Карејског сабора)	E. Kurtz, „Zu den Athos-urkunden“, *BB* XXI (1914) 75
1643, 21.7		поп Захарија, поп Петрониje, даскал Зосим	*Каталог*, бр. 106
1643, 27.7		поп Дионисије (у Дубровнику)	*Записи*, I, бр. 1267
1643/4		Јевлогије	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 38, у: *Каталог*, 283
1643/4		параклисар Антоније	*Записи*, VI, бр. 10146
1644	(и=а? →)	а. Мелетије (у Цариграду)	*Сношенія*, II, 308
1645, 4.7		т. поп Дионисије (посница Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 282
1645, август	(и=а) а. Мисаило (у Русији)		Димитријевић, „Грађа“, 123, 126
1645/6		Нићифор (у Грачаници)	*Записи*, VI, бр. 10147
1645/6		поп Арсеније, Мисаил (у Браничеву)	*Каталог*, бр. 34
1645/6	† Мисаило, *изабран Виктор*		Димитријевић, „Грађа“, 126
1645/6	Теодосије		*Записи*, I, бр. 1409
око 1645/6		† Аверкије (преписивач из пирга Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Хиландарски писар“, 379
1646, 5.8		Тимотеј (учесник Карејског сабора)	Γουναρίδης, 40-41
1646/7		ђакон Акин	*Записи*, VI, бр. 10148
1646/7	Теодосије	т. Игњатије, т. ј. Јосиф (примопредаја поснице Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 282-283
1647, 5.8	ј. Теодосије	с. Мина, с. Константин (опуномоћеници)	АМХТ, 2/179
после 1648, 14.6		новоизабрани п. Јевлогије (кренуо у Хопово)	*Записи*, I, бр. 1426, 1427
1648, 29.10--6.11	(?→)	Виктор (Vītemere?), Теодосије син Константина, Lōyōte (?) син Стојана (опуномоћеници)	АМСП, ТД, П/4
1648/9		олтарник ј. Рафаил	*Каталог*, бр. 36
1648/9	Виктор	т. Аврамије, т. Венијамин (примопредаја поснице Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1648/9	Виктор	т. Висарион (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1649, 31.3	Виктор	п. Теодосије, хаџија Атанасије, с. Константин (опуномоћеници)	Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 28
1649, 2.6	(?→)	Виктор (опуномоћеник)	АМХТ, 2/182
1649		д. Дамаскин	Радовановић, бр. 37
1649/50		*Исаија*	*Записи*, VI, бр. 10160
1649/50		*ђакон Стеван, ј. Арсеније Арбанасин*	*Записи*, VI, бр. 10161
1649/50	Виктор	т. Висарион, т. Захарија (примопредаја поснице Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1650, пре 28.5		д. Дамаскин, поп Роман и њихов ученик Захарија (утамничени)	*Записи*, I, бр. 1458
1650/1		*Арсеније Арбанасин, Кузма*	*Записи*, VI, бр. 10163
1651/2	Виктор		Ненадовић, *Осам векова*, 279
1651/2		п. Теодосије	Ненадовић, *Осам векова*, 279 (погрешна година у: *Записи*, IV, бр. 6878)

1652, 17.1-18.9	(и=а? →)	а. Виктор, келар Макарије († 19. априла), поп Доротеј, архиђакон Михаил, слуга Никола (у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 124; *Записи*, IV, бр. 6872; Kämpfer, „Die russischen Urkunden“, 291
1652, 1.4	и. а. Виктор		*Каталог*, бр. 411
1652/3	Виктор		*Записи*, IV, бр. 6879
1653, 18.8-4.9		ј. Дамаскин (Спасова вода)	Димитријевић, „Прилози“, 62
1653/4		*† Макарије звани Тројичанин (у посници Св. Саве у Кареји)*	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 2, у: *Каталог*, 277
1654, пре 1.9		*општи д. светогорски ј. Теофил, ј. Висарион, с. Доротеј*	*Записи*, I, бр. 1512
1654, 10.6	Виктор		Lascaris, 543-544
1654, 14.6.	Виктор		Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 28
1654, 16.11	Виктор		Фонкич, 79
1654/5	Виктор	т. Исаија, т. владика Герасим (примопредаја дужности, посница Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1654/5	Виктор	т. Арсеније (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1654/5		ј. Антоније (ктитор иконе за Пантократор)	Millet, Pargoire, Petit, 54
око 1651-1660	Виктор	Стефан, д. хаџи Теодор (у Крижевцима, Војна крајина)	Веселиновић, 149-152
1655/6	Виктор		*Каталог*, бр. 376
1655, 18.7	(Виктор је писац посланице од 16.11.1654)	а. Теодор, ј. Теофан, слуга Обрад (у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 124-126
1656/7		ј. Сава (преписивач)	*Каталог*, бр. 510
1656/7		*ј. Исаија*	*Записи*, IV, бр. 6904
1656/7	Виктор		*Каталог*, бр. 136
1657, 18.9--1658, 11.7	(и=а) а. Виктор (у Русији)	ј. Виктор, келар Михаило, ђакон Теоктист (у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 126; Kämpfer, „Die russischen Urkunden“, 295
1657/8	Виктор		Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 5, у: *Каталог*, 278
1657, 10.12--† 1658, 1.9		хиландарски постријжник ј. Дамаскин (син бившег кратовског митрополита Михаила, † у Русији)	*Записи*, I, бр. 1562, 1563
пре јан. 1658? (свакако пре априла 1671)		† д. Дамаскин	*Каталог*, бр. 5; *Записи*, I, бр. 1666; Д. Синдик, „Завештање“, 221
1658, јан. (?)		даскал Захарије (бивши ученик † д. Дамаскина)	*Записи*, I, бр. 1666; *Каталог*, бр. 5
1658, 19-28.9		Петрон (опуномоћеник)	АМХТ, 2/180
1658/9	Виктор		Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 36, у: *Каталог*, 282-283
1659, 8.6		Петрон (опуномоћеник, метох на Каламарији)	АМХТ, 2/183
1659, септ.--1660, 16.8	Виктор		*Каталог*, бр. 107
1660, 22.3		Петрон (опуномоћеник, метох на Каламарији, у Цариграду ?)	АМХТ, 12/12/57
1660 (1661?), 16.9	Виктор	саборни с. хаџи Петроније (ктитор храма Св. Николе)	Ненадовић, „Архитектура“, 158
1660/1		*ј. Стефан, Мата, Исаија, ј. Атанасије Грабовчанин, ј. Мојсије Хоповац*	*Записи*, VI, бр. 10167, 10168

1661, април	Силвестар (учесник Карејског сабора)		*Actes de Kutlumus*, 200
1661, април	(неко трећи, можда Георгије?)	п. ј. Силвестар, п. Виктор, с. Теофан (учесници Карејског сабора)	Γουναρίδης, 51
1661, април		п. Виктор (учесник Карејског сабора)	Χρυσοχοΐδης – Γουναρίδης, 30; Βαμβακᾶς, Ἱερὰ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, 131
1661, 25.11	Георгије	т. ј. Макарије (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1661/2		т. хаџи Антоније (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1661/2	и. а. Виктор		*Каталог*, бр. 40
1662, 23.1		т. Харитон (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1662, 01.7		т. поп Исаија (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 283
1663, 15.2		п. Виктор	*Каталог*, бр. 139
1663, 22.12		т. поп Јоасаф (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 284
1664, 10.3	Георгије	п. ј. Виктор	*Записи*, IV, бр. 6939
1664, 15.4		п. Виктор	Успенскій, *История Аѳона*, II, бр. 57
1664, 22.6		т. ђакон Сава (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 284
1664, 29-30.6	(?→)	Виктор, Григорије, Хрисант (Rīsōndōnī ?), Теофан, Diyāḳōṣaniye (?) (опуномоћеници)	AMXT, 2/184, 12/1/12, 8/93 и 12/1/16 (оба из 1668, 18-26.9, али извесно је да су представке за фермане писане на основу претходних докумената)
1664/5		Симеон Хиландарац	*Записи*, IV, бр. 6947
1664/5		т. ђакон Сава, Георгије, расодер (пирг Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 496
1664/5		ј. хаџи Атанасије (ктитор у Кареји)	Ненадовић, „Прилог“, 84-85
1665, 1.7		ј. Филип, Харитон (или Хрисант ? / Ḫeraṣānī?), ј. Петрон (опуномоћеници, метох на Каламарији)	AMXT, 2/187
1665/6		ј. Јевђеније (у Светој Земљи)	*Записи*, I, бр. 1620
1666, 27.3-5.4	(?→)	Виктор, Григорије, Матеј (опуномоћеници)	AMXT, 2/188
1666	*(и=а? →)*	*а. Јоаникије*	*Записи*, IV, бр. 6955
1667, 25.4	(?→)	Виктор, Петрон	AMXT, 2/189
1667, 13.6	и. а. Виктор (род: Милинко, Ана, Иван, Јована Ката и Радош)	поп Данило (рукоделац)	*Записи*, IV, бр. 6962; Петковић, „Црква светог Николе“, 131
1668, 23.8		ј. Петрон, ј. Макарије (опуномоћеници, метох на Каламарији)	AMXT, 2/192
1668, 7.9		Макарије (опуномоћеник, метох на Каламарији)	AMXT, 2/191
између 1669. и 1672		хаџи Јевђеније (е. метоха у Баја де Арами у Влашкој)	AMX, Српска акта, 117
1669, 18.3-10.8	Стефан	а. Георгије, келар ј. Јеротеј, ј. Арсеније, ђакон Григорије (на руској граници, у Кијеву)	Димитријевић, „Грађа“, 127; *Записи*, IV, бр. 6974
1669, 23.10	Виктор	т. хаџи Петроније, т. хаџи Елефтерије (примопредаја посниче Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 284

1669, 26.12		с. Петрон син Дима (опуномоћеник на Касандри), Калинико син Дима (поклонио метох Папастати)	АМХТ, 12/4/9
1669/70	и. а. Виктор	поп Гаврило Житомислићанин (преписивач)	*Каталог*, бр. 250
1670		д. ј. хаџи Атанасије (у Ровишкој митрополији)	Медаковић, „Манастир Хиландар“, 103
око 1670		поп Данил (сликар)	В. Ђурић, 130
1670, 5.7	и. а. Георгије	јеромонах Јоасаф (у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 127
1670, 19.8	Виктор	т. с. Јоаникије, т. ј. Иларион (примопредаја посниче Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 284
1670, 18.11		Петрон син Дима, ј. Меркурије (?), ј. Георгије (Yōrgō), Теодосије, Никифорос син Георгија (Yōrgō) Фечоза (?), Симо(н) син Риза (опуномоћеници са каламаријског метоха, на метоху Папастати на Касандри)	АМХТ, 12/4/10
1670, 21.11		Калиник (син Дима, дародавац метоха Папастати)	Mošin in Sovre, 53
1670, 11. и 13.12		п. ј. Виктор, ј. Макарије, Ј(о)аникије (опуномоћеници)	АМХТ, 2/193, 2/194
1670/1		ј. Григорије (повезивач), м. Петронија (Арбанашки пирг, ктитор повезивања), т. хаџи Елефтерије (посница Св. Саве у Кареји)	*Каталог*, бр. 101
1670/1	Георгије	п. ј. Виктор	*Записи*, IV, бр. 6985
1671, 21.4		(д. ?) Никанор (на понуду хиландарског Сабора из келије Сотир, што је припадала Св. Павлу, прешао на Спасову воду)	Д. Синдик, „Завештање“, 213
1671, 30.4--1672, 18.4		Петрон (опуномоћеник, метох у Каландри)	АМХТ, 12/4/15
1671, 23.9	Виктор	хаџи Јевгеније (повезивач, бивши м. манастира Требиња)	*Записи*, IV, бр. 6986
1671/2	Виктор	д. ј. Никанор	*Записи*, IV, бр. 6487
1671/2		*јеромонах Ва(р)лам*	*Записи*, VI, бр. 10179
1672, 8.9		Петрон (опуномоћеник, метох у Каландри)	АМХТ, 12/4/14
1672/3		Елефтерије (повезивач, патријарх Максим га је „присилио” да постане архијереј у Београдској епархији)	*Каталог*, бр. 123
1672/3	Виктор	с. Петроније (Арбанашки пирг, платио повезивање књиге)	*Каталог*, бр. 2
1672/3		ј. Гаврил	*Каталог*, бр. 237
1673		ј. Макарије (у Коморану)	*Записи*, I, бр. 1690
1673, 1.9	Виктор	т. хаџи Атанасије (примио посницу Св. Саве у Кареји, ктитор)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 284
1673/4	Виктор (постригом из Житомислића)		*Записи*, I, бр. 1701
пре 1674, 21.2		† Калиник син Дима (у док. пише Јанија (?), поклонио метох Папастати)	АМХТ, 2/196а
1674, 21.2		Петрон син Дима (опуномоћеник, метох Папастати)	АМХТ, 2/196а
1675/6		ј. хаџи Јевђеније	*Каталог*, бр. 430
1675/6		п. Стефан	*Каталог*, бр. 329
1676, јануар		ј. Мојсије (учесник Карејског сабора)	*Actes de Zographou*, 142-143
1676 (?)		хаџи Јевђеније (игуман - sic! - и настојник метоха у Баја де Арами у Влашкој)	Creţeanu, 203

1676/7		т. поп Антоније (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 284
1677/8		даскал ј. Јеремија (родом од Наранчића код Требиња, пострижен у Житомислићу, тада у Светој Земљи)	Недомачки, „О српским рукописима“, 79
1677/8		т. поп Јов (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 284
1678, 8.1	† Виктор	д. Никанор	*Каталог*, бр. 403
1678/9		т. поп Спиридон (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 284
1680, 6.2	(и. ?) ј. Георгије (Yōrgī)	(Д)ионисије ((D)īōnīṣ?), Никодим (метох у Комитиси)	AMXT, 12/37/29
1680, 21.3.--1681, 7.1		т. поп Исаија (датуми примања и предаје поснице Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 285
1681, 7.1		т. Исаија, т. п. Стефан (примопредаја поснице Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 285
1680/1		еклисијарх и параеклесијарх Исаија	*Записи*, IV, бр. 7047
1680/1		ј. Митрофан (ктитор иконе)	Богдановић, Ђурић, Медаковић, 164
1681, 10-19.4		Макарије (опуномоћеник)	AMXT, 2/197a
1681/2	Георгије	д. Никанор, Симеон (његов брат)	*Записи*, IV, бр. 7079; *Каталог*, бр. 398
1681/2	Гаврил		*Каталог*, бр. 21, 79, 119, 422; *Записи*, I, бр. 1806; IV, 7080
1681/2		д. Никанор (Спасова вода), Симеон (његов брат)	*Каталог*, бр. 398; *Записи*, IV, 7080
1681/2		*ј. Мисаил (преписивач)*	*Записи*, I, бр. 1805
1681/2		а. ј. Макарије	*Каталог*, бр. 117
XVII в, последња четвртина		ј. Стефан (ктитор иконе), Доротеј (зограф)	Богдановић, Ђурић, Медаковић, 164
1682, 25.1	Гаврило	скевофилакс ј. Атанасије, т. ј. Стефан, саборни с. Макарије, ј. Григорије, ј. Пајсије (последња двојица купила су келију Св. Николе у Милејама)	Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 30
1682, 25.1-31.8	Симеон		*Записи*, I, бр. 1791; уп. претходни ред
пре 1683 ?		Исаија и Симеон с братијом (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 190
1682/3		д. Никанор	*Каталог*, бр. 511
1682/3		т. Митрофан (примио посницу Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 285
1683, 9.7	није присутан?	дикеј ј. Василије (писао посланицу за Москву, што је обично чинио игуман!)	Димитријевић, „Грађа“, 128-129
1683, 9.7-1684, 9.3	(и=а? →)	а. ј. Гаврило, келар Јован, ј. Антоније, јеромонах Јефрем (у Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 127-129; Kämpfer, „Die russischen Urkunden“, 292, 295; *Записи*, IV, бр. 7096
1683, 30.11		д. Никанор, † ј. Матеј (ученик Никаноров, дошао у Хиландар по жељи патријарха Арсенија)	*Записи*, I, бр. 1823
1683/4	Симеон	д. Никанор	*Записи*, IV, бр. 7081; *Каталог*, бр. 398
1684/5	Симеон	клисар Пајсеј	*Записи*, IV, бр. 7113
1684/5	Симеон		*Каталог*, бр. 325
1684/5		д. Никанор	*Каталог*, бр. 511; Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 71, у: *Каталог*, 288

1685		† j. Стефан	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 24, у: *Каталог*, 281
1685, 14.8		д. Никанор (написао завештање)	Д. Синдик, „Завештање“, 221
1685, 17.8	Симеон	† д. Никанор (брат и. Симеона)	*Каталог*, бр. 160, 404, 421, 426, 476, 477, 478, 484, 489, 499; Синдик, „Завештање“, 222
1685, 21.8 (sic!)		д. Никанор	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 54, у: *Каталог*, 285
1685, 17-31.8	Симеон		Д. Синдик, „Завештање“, 222.; *Каталог*, бр. 114
1686, 27.1		с. Никодим (сведок у спору Св. Павла)	АМСП, ТД, ΔТ/13
1686, 18.6-31.8	Симеон		*Каталог*, бр. 346
1687, август		т. поп Теофан Милешевац, т. хаџи Теодор (примопредаја поснице Св. Саве у Кареји)	Н. Синдик, „Карејска проскомидија“, 285
1687, 13.8		д. Елефтерије (у Дубровнику)	Живојиновић, „Светогорци“, 201
1687, 27.10--1688, 15.10		Петрон (опуномоћеник, метох у Каландри)	АМХТ, 12/4/17
између 1687, 7.11. и 1688, 25.10	Ј(о)аким (пошао у Свету Земљу)		АМХТ, 2/215 (година на полеђини се не види добро)
1687, 29.11		*ј. Максим Пећанин (посница Св. Саве у Кареји)*	*Записи*, VI, бр. 10195
1688, 26.2		Рафаил Зотовић, Теодор, Никифор (?) (у Бечу)	Димитријевић, „Документи хилендарске архиве“, 31
1688, 15.11--13.12	*Гаврил*	*п. Симеон, с. Партеније*	АМХТ, 2/200а (на полеђини)
1690		поп Григорије (у Једрену)	*Каталог*, бр. 244
1690, јун		протопоп београдски хаџи Никола, постригао се у Хиландару	*Записи*, VI, бр. 10197
1690, 29.9		параклисар Јевђеније	*Каталог*, бр. 184
1690/1	Симеон (и. већ пету годину ?!, брат д. Никанора)		*Каталог*, бр. 328
1690/1	Симеон	т. п. Теофан (посница Св. Саве у Кареји)	*Записи*, IV, бр. 7191
1690/1		п. Симеон (брат д. Никанора)	*Каталог*, бр. 398
1690/1	Георгије		Димитријевић, „Грађа“, 129-130
1690/91		Јевгеније (метох на Каламарији)	Медаковић, „Старе штампане књиге“, бр. 38, у: *Каталог*, 283
1690/1-1693		ј. Јов са шесторицом браће (у „српским земљама“, Београду, Будиму, Угарској, Аустрији, Влашкој, Пољској и Русији)	Димитријевић, „Грађа“, 129--131
1692, 23.2		*Гаврил*	АМХТ, 8/94
1693, октобар	Дамаскин	Пахомије	Успенскій, *История Аѳона*, II, бр. 58
1694, април		Пахомије	Γάσπαρης, 14
1694, 23.4		Јефрем (у Печују)	*Записи*, VI, бр. 10202
1694, септембар		Никифор (учесник Карејског сабора)	Ἰοακεὶμ Ἰβηρίτης, Ἁγιορειτικά ἀνάλεκτα, 16. Γράμμα τῆς Ἱερας Συνάξεως, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 2 (1918) 499
1694	Василије		*Каталог*, бр. 521
1694/5		ј. Михаило (у Срему, манастир Јазак)	*Записи*, I, бр. 2000
1695, 28.1		Виктор (у Кареји)	*Записи*, IV, бр. 7223
1695, 18-27.12		Рафаил са пратиоцем (одлази из Дубровника)	АМХТ, 2/219

1696 (1695?)		с. Пахомије, *с. Данил* (Кареја)	*Записи*, I, бр. 2019
1696/7		Михаило Крушедолац	*Каталог*, бр. 97
1697, 20.6	Исаија		Живојиновић, „Светогорци“, 201
1697	Аврамије		*Каталог*, бр. 521
1699, 15.6		п. Јефрем (у Печују)	*Записи*, I, бр. 2055
1699, 20.7		скевофилакс ј. Исаија	*Записи*, IV, бр. 6689
крај XVII в.		† м. Митрофан	*Каталог*, бр. 376
између 1699. и 1703	(и=а? →)	а. Василије (игуман - sic! - метоха у Баја де Арами у Влашкој)	Creţeanu, 204
1701/2	Гаврило	ј. хаџи Герасим (повезивач, родом Русин)	*Каталог*, бр. 106, 138, 236, 239, 246, 277

Прилог 2

Мере

Аршин (*arşun*) – дужинска мера. *Грађевински аршин* износио је 0,758 м, док је *чаршијски* или *терзијски аршин*, коришћен за мерење тканине, износио 0,68 м. Такве прецизне мере установљене су тек у XIX веку. До тада *аршини* нису били уједначени, па се у зависности од подручја може говорити само о приближним величинама (*İ*nIn, 340).

Дан рада (аргатлук, дан копања) (*ırġādlıḳ*) – мера за површину винограда, вид. *Мотика*.

Дирхем (*dirhem*) – тежинска мера. Опште је прихваћено мишљење да је званични *дирхем* износио 3,207 г (*Rūmī dirhem*), али су у употреби били и табриски (*Tabrīzī*) од 3,072 г (користио се при ковању новца у XVII веку) и онај из Дамаска (*Dimişḳī*) од 3,086 г (користио се за мерење сребра у рудницима Сидерокавсије и Кратова) (*İ*nIn, 314-320).

Дунум (*dönüm*) – према кануннамама из XVI века *дунум* је површинска мера од 40 (средњих) корака у дужину и у ширину. Изражавање у корацима указује на то да *дунум* није увек и свуда морао бити исте величине. Уколико се узме да је дужина корака 0,70–0,85 м, могао је износити између 8 и 11 ари. Најчешће је, ипак, био ближи некој средњој вредности. Према једном кануну из 1498, на 1 *дунуму* се садило 1.200 чокота. Касније, од XVII века, за одмеравање су се уместо корака користили *аршини* или *лактови*, што грађевински, што чаршијски, а величина је ишла од 703,84 м^2 до 2.265,76 м^2 (35 x 35, 40 x 40, 45 x 45, 55 x 55 и 70 x 70). Тек 1881. године величина *дунума* је одређена на 919,3 м^2. Чинило га је 1.600 квадратних грађевинских аршина (0,758 м). Доцније је уведен и *нови дунум* од 2.500 м^2 (İnIn, 339-340; İnRi, 123-124; BaK, 98; Вл, II, 283-289).

Кила (*кејл*) (*kile*) – запреминска мера, углавном за жито и со. Разликовала се од санџака до санџака, па и од нахије до нахије. Огромне разлике у тежини *киле* жита (од 18 до 120 ока) представљале су велику сметњу приликом обрачуна и отварале пут злоупотребама. Зато је централна власт често тежила уједначавању ове мере, бар у појединим санџацима, али то никада није успела да спроведе до краја. Најраширеније су биле *једренска* (18 ока = 23,09 кг) и, због извоза жита, нарочито, *истанбулска кила* од 20 ока (25,65 кг), која је у XIX веку стандардизована на 37 дм^3 (İnIn, 330-335; H, 41-42). Светогорци су, према потреби, вероватно рачунали *солунском*, која је 1489. године била 50 ока и 200 дирхема, тј. 64,78 кг (*İ*nRi, 120), а 1609. године 60 ока тј. 76,968 кг, *касандријском* (нешто мања од солунске) (M, 168-169) или *серском килом*. Крајем XVIII и у XIX веку *солунска кила* је износила више (85–88 ока) (Вл, IV, 413). Треба увек имати на уму да тежина једне *киле* жита није увек била иста, јер је зависила од количине влаге у житу.

Лакат (*зира, ендазе*) (*ẕirā‿, endāze*) – дужинска мера. До друге половине XIX века, када је одређен на тачно 0,65 м, његова величина се прилично разликовала од места до места. Углавном се користио за мерење тканина, па се звао и *чаршијски* или *терзијски лакат* или *аршин*, мада је он био нешто дужи (0,68 м) (*İ*nIn, 324-325, 339-340). Међутим, опште је познато да се користио и у грађевинарству, што потврђују и хуџети – дозволе за поправку неких хиландарских објеката (AMXT, 2/122a, 2/144a). Ако се узму у обзир данашње размере датог објекта (Ненадовић, *Осам векова*, 215, 218), један од хуџета (2/144a) наговештава могућност да је *грађевински лакат* у XVII веку био исто што и *грађевински аршин* (≈ 0,762–0,778 м).

Литра (λίτρα) – основна мера за тежину у Византији и на Медитеран. Карактеристичне су три врсте *литри*: општа (λογαρικὴ λίτρα), која је тежила 319 г у касном средњем веку, сребрна (ἀργυρικὴ λίτρα), од 332,29 г, везана за новчани систем, и посебна врста *литре* (σουάλια λίτρα), од 255,2 г, коришћена за мерење дрвета и уља (Sch, 172-180).

Медра (*medre*) – мера за вино коришћена у европском делу Османског царства. У зависности од области имала је различиту запремину. *Истанбулска медра*, најшире распрострањена, износила је 8 *ока*, тј. 10,256 л (H, 45).

Метар (μέτρον) – мера за течност у Византији. Вино и вода најчешће су мерени *морским метром* (θαλάσσιον μέτρον) од 10,25 л (Sch, 112, 271). *Морски метар* је у Османском царству остао у употреби као *медра*.

Модиј (μόδιος) – површинска и запреминска мера у Византији и земљама под њеним утицајем. Зависила је од периода, области и начина рачунања. Величина површинског *модија* (или *стреме*) од 939,18 м^2 узима се као стандардна, мада су у изворима потврђене и вредности од 888,73 м^2 и 1.279,78 м^2 (што значи да је приближно одговарао османском *дунуму*). Стандардни запремински (*морски*) *модиј* за жито износио је 17,084 л, или 12,8 кг. Делио се на 40 *литри* од 320 г (Sch, 59-61, 66-75, 95-100).

Мотика (*çāpālıḳ*) – мера за површину винограда и кукурузишта. Исто што и *аргатлук*, *копач*, тј. *дан рада*, или *дан копања*. Представља површину винограда коју један копач може да окопа мотиком за један дан рада. Величина *мотике* веома је зависила од географске области, врсте земље и начина рада. Кретала се између 400 и 900 м^2. Ако се изражавала у чокотима, могла је садржати између 400 и 1.000 чокота. Најмање површине везане су управо за крајеве под турском влашћу: Херцеговину, Црну Гору, Македонију. Једна *мотика* винограда давала је од 150 до 350 л вина (Вл, I, 121; III, 460-461, 632-638).

Музур (*mūzūr*) – запреминска мера за жито и со. Често се користила и као површинска мера. У византијско доба *музур* (μουζούριον) био је исто што и *модиј* или *кабао*. Турски документи говоре да је *музур* соли у Дубровнику, Новом и Рисну крајем XV века износио 57,239 кг. У исто време, у Солуну је износио тачно 45 ока (57,726 кг), Валони 32 оке (41,049 кг), Скадру 50 ока (64,14 кг). Како је *музур* запреминска мера, *музур* соли није исто што и *музур* жита. Однос њихових тежина је приближно 3:1 (зависно од влажности). Иако је стандардни *музур* (*кабао*, *модиј*) жита износио 12,8 кг, у Византији и околном подручју, широко узето, кретао се од 12,5 до 17 кг (српски *кабао*: 15,76–16,62 кг). Ако је *музур* соли у Солуну тежио 57,726 кг, требало би да *солунски музур* жита буде 19,242 кг. Када су 1629. године на Каламарији набрајане неке житарице у *музурима* наглашено је да је реч баш о *солунском музуру*.

Ако се узме да је потребно просечно око 180 кг пшенице да би се један хектар засејао руком, површина засејана једним *солунским музуром* пшенице од 19,242 кг износила би 1.069 м^2. Рачунајући на други начин, према односу византијског *модија* (12,8 кг на 939,18 м^2), засејала би се површина од 1.411 м^2.

Поред те рачунице, иако подаци нису званични, мора се имати у виду да се у другој половини XIX века за *музур* жита каже да износи 45 *ока* (57,72 кг), 3,5 пуда (57,33 кг), а 1908. и 50 *ока* (64,14 кг). *Музур* јечма је тада тежио 35 *ока*. То би се могло разумети уколико се на *музур* гледало као на тежинску (?!), а не као на запремінску меру.

Треба подвући да величина засејане површине првенствено зависи од плодности земље. *Рачуница показује да се солунски музур као површинска мера кретао у оквиру могућих вредности османског дунума*. Када је у документима површина њиве изражавана у *музурима*, та мера је означавала искључиво количину жита потребног за сетву (*on beş mūzūr ekilür tarla*; *iki mūzūr toḫum alur tarla*), а не висину приноса (Sch, 96, 188; Вл, III, 330-333, 527, 623--628; Бл, 332; *İ*nIn, 346; İnYük, 445; Усп, 340; СХ, 81; ММ, II, 25; АМХТ, 1/89, 1/95, 12/12/63).

Ока (*oḳḳa*, *vuḳiyye*) – мера за тежину од тачно 400 *дирхема*. При стандардној тежини *дирхема* од 3,207 г, износила је 1,2828 кг (H, 24; *İ*nIn, 314-320; Вл, IV, 652-674).

[*Извори*: BaK – *Ö. L. Barkan, XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I, Kanunlar, İstanbul* 1943; Бл – М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973; H – W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Leiden: E. J. Brill, 1955; İnIn – *H.* İnalcık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica* XV (1983) 311-348; İnRi – *H.* İnalcık, "Rice Cultivation and the *çeltükçi-re'âyâ* System in the Ottoman Empire", *Turcica* XIV (1982) 69-141; İn*Yük* – *H.* İnalcık, "*Yük* (*Himl*) in the Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", у: исти, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington 1993, 432-460; M – K. Δ. Μέρτζιος, Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947; Sch – E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, München 1970; Вл – М. Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова*, I–IV, Београд 1961, 1964, 1968, 1974; Усп – П. Успенскій, *Первое путешествіе въ авонскіе монастыри и скиты в 1845 году*, ч. I, от. I, Киевъ 1877; СХ – Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара. Успомена на седамстогодишњицу оснивања*, приредио Т. Јовановић, Београд 1997; ММ – М. С. Миловановић, *Живот у српској царској лаври Хилендару на Светој Гори*, II, Београд 1908]

Прилог 3

А) Османски новац

Акча (*аспра*) (*akçe*) – мала сребрна „бела“ пара. У почетку се ковало 300 акчи од 1 *дирхема* сребра (1 акча = 1,069 г), чистоће 90%, а доцније су се њена тежина и чистоћа све више смањивале. У XVII веку тежила је свега 0,17–0,32 г, чистоће испод 50%. Често су у оптицају биле и тзв. „кварне” (*çürük*), или „слабе” (*ża⁻yıf*) акче.

Грош (*ġurūş*) – сребрни новац, у почетку кован од 9 дирхема сребра. Распрострањенији од *османског гроша* био је *реал грош* (*ġurūş-i riyāl*) шпанског порекла (звани још и „пуни” грош – *kāmil*), затим, нешто слабији *еседи* или *арслан грош* (*esedī ġurūş*) холандског порекла и пољски грош, *золота* (*zōlōt*), најниже вредности.

Златник (*филури, алтун*) (*filūrī* / *filōrī*) – златник, име је добио по италијанском флорину. Термин *филури* користио се у најопштијем смислу да означи златник, с истим значењем као и *алтун* (*altun*), а доцније и *sikke-i ḥasene*. Најчешће се под флорином подразумевао млетачки дукат, називан још *sikke-i İfrenciyye* и *yaldız*. Поред венецијанског, угарског (*Enġurūs filūrīsi*) и холандског златника, у оптицају су били и златници ковани у Османском царству (од 1477/78). Такви златници носили су различита имена (*sikke-i sulṭāniyye, sulṭānī, şerīfī* или *eşrefī*) и били су разних тежина и чистоће.

Б) Однос новчаних јединица у акчама (XV–XVII век)

Година	*Златник*	*Грош (неименован)*	
		Реал	*Еседи*
1410-1431	35-36		
1444-1451	39-41		
1470-1477	44-45		
1481	46-47		
1488	49		
1490-1491	52		
1500-1520	53-55		
1524	56		
1526-1532	57		
1540-1560	59-60		
1550, 1561	50	60	
1566-1574	60		
1581, март	120↓60	*80 ↓40*	
1582	60 (званични) 65-70 (црни)		
1583-1585	60	*40*	
1586, феб.	100		
1586-1588	120	80	70
1596	220		
-1598, мај	220↓180		

-1600, септ.	220↓125	↓78	↓68
1603	160		
1605-1615	120	80	
1611	200		
1616, нов.	130	80-90	
1618	150↓120	100↓80	?↓70
1619	150	100	
1620	120	80	
1621	150↑160	100	90
1622	170	150	
1623	200-270	120-170	
1624	310↑340↑400↓120	170-200↑?↑320↓80	
1625	120	80	70
1626, окт.	180	90	
1627-1629	180-190	100-110	
1630	200	110	100
1632-1634	220	110	100
1636	240		
1637	250	125	
1640, јан.	160↑250↓120	80↑?↓80	70
1641, јан.	120	80	70
1641-1644	168	80	70
1647, авг.		*119,04*	*„слабих“*
1650	175	90	80
1654-1655	175	90	80
1659	190	88	78
1664	170	80	75
1665		90	80
1668-1669	250	110	100
1676-1678	285	120-125	110-120
1683	венец. 300 шерифи 270	130	120
1690	венец. 400↓300 шерифи 360↓270	османски 160↓120	160↓110,120,108
1691	венец. 400 шерифи 360	*180*	160
1692-1695	венец. 300 шерифи 275	*120*	[золота 60; сулус 40; руб 30; пара 3]
1696-1697	нови шерифи 300	130	120
1698	300-400	120-160	[золота 88]

[Све дате вредности треба схватити релативно. Оне су се неретко разликовале од једног до другог кадилука, у време криза чак и драстично. Где год није напоменуто, вредност златника је изражена у венецијанским дукатима.
Извори: AMXT, 2/178б, 2/199; *İ*. Artuk, “Sikke”, *İA*, 621-640; N. Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris,* I*, Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc ancien 39*, Paris 1960; N. Beldiceanu, “La crise monétaire ottomane au XVI-ème siècle et son influence sur les principautés roumaines”, *Südost-Forschungen* XVI/1 (1957) 70-86; *M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, II, 1453–1559, Ankara* 1971; *E. Kolerkiliç, Osmanlı İmparatorluğunda Para, Ankara* 1958; *H. Sahillioğlu, “XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Râici”, Belgeler* I, 2 (Temmuz 1964) 227-234; R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul,* 1, Ankara 1986; *Ş*. Pamuk, “Money in the Ottoman Empire, 1326-1914”, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, ed. by H. *İ*nalcık with D. Quataert, Cambridge Univ. Press 1995, 947-985; Ş. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, 52, 69, 152]

Речник

османских термина

Авариз-и диваније – ванредни царски намети. Спадају у групу тешких нешеријатских данака које су уводили сами султани, тј. држава. У почетку су наметани само у ванредним околностима, најчешће у време ратова, а доцније, током XVII века, наплаћивани су као редовне годишње дажбине. То је општи назив за читав низ посебних обавеза, новчаних, натуралних и радних, које су разрезиване како на хришћанске тако и на муслиманске рајинске куће. Често су ишли уз другу групу ванредних царских терета – *текјалиф-и урфије*. Највећи део повлашћене *раје* био је ослобођен плаћања обе групе намета у замену за вршење неких служби у корист државе (више о томе вид. у поглављу *Дажбине*).

Ага – титула, углавном војна, са основним значењем: старешина, заповедник.

Ајани – истакнути појединци, прваци, угледници, водећи људи неког града или области.

Алај-бег – непосредни старешина *спахија* једног *санџака*, директно потчињен *санџак-бегу*. Бринуо се о мобилизацији, унапређењима и свим општим пословима везаним за функционисање спахијске коњице једног *санџака*.

Амил – повереник, закупац одређених прихода, укључујући и државне порезе.

Арз – представка на основу које се на *Порти* тражио *ферман*.

Баб ус-сеадет ага – ага белих евнуха чији је задатак био да се брине о функционисању целог царског сарајa. После *великог везира* и *шејх ул-ислама*, често најутицајнија личност у Царству.

Бадухава – вид. *нијабет и бадухава*.

Бег – титула којом се у почасном смислу исказивало племенито порекло османских али и страних угледних породица. Државна функција подразумевала се у титулама *санџак-бег* и *беглер-бег*.

Беглер-бег – једна од највиших војно-управних функција. Врховни војни заповедник и административни управник *беглер-беглука*.

Беглер-беглук – или ејалет, највиша војно-управна територијална јединица у Царству; састојала се од више *санџака*.

Бејт ул-мал – царска ризница, *хазна*, у коју су се сливали приходи од царских (државних) дажбина, конфисковане имовине, имовине лица умрлих без наследника и имовине одсутних или несталих лица.

Берат – врста царске заповести, најчешће о наименовању на неку дужност, без обзира на титулу или на верску припадност. У њему су обично садржани права, обавезе, приходи, ослобођења од пореза, па и време трајања дужности. Без берата се није могло ступити на дужност патријарха, митрополита или епископа. Обнављао се по устоличењу сваког новог султана.

Бостанџије – припадници једног од најбројнијих *оџака* (корпуса) у спољној служби султанске дворске оганизације. Основна дужност била им је брига о дворским баштама и парковима. Уз то су, што је још значајније, служили као царска гарда, бринули се о царским бродовима, веслали на њима и учествовали у изградњи и обновама царских палата. Регрутовани су *девширмом*. Главни заповедник им је био *бостанџи-баша*, а под њим, по реду, *ћехаје*, *хасеки-аге* и хамлаџи-баше (више о бостанџијама и њиховој вези са Светом Гором вид. у поглављу *Управно-судска надлежност*).

Бостанџи-баша – главни заповедник *бостанџија*, с титулом *аге*. На ту дужност постављане су способне личности од највећег поверења, будући да су имале право да лично разговарају са султаном, што им је омогућавало одређен утицај на царске одлуке. После неколико година службе могли су да буду унапређени на положај *санџак-бега* и на све више положаје, укључујући и дужност *великог везира*.

Вакуф – 1) поклон или завештање у верске или добротворне сврхе; 2) на тај начин основана задужбина, целокупан задужбински комплекс.

Вакуфнама – повеља о оснивању *вакуфа* која садржи и правила о управљању *вакуфом*.

Везир – звање највиших државних достојанственика. Временом се њихов број увећавао. Током XVI века било их је девет, а доцније и више. Сви су учествовали у раду *Царског дивана*. По кубету над просторијом у којој су већали називани су и кубе-везирима. То их је разликовало од других, тзв. спољних везира, будући да је од XVII века та титула почела да се даје и неким значајнијим *беглер-беговима*.

Велики везир – први везир, највиши државни достојанственик у Царству. Чувар царског печата и апсолутни султанов заменик у свим пословима. Руководио је радом *Царског дивана*, издавао наредбе у име султана, надзирао рад свих државних установа и био врховни заповедник у ратним походима.

Већил – опуномоћеник, заступник. На шеријатском суду је могао пуноправно да представља странку, без обзира на вероисповест, како сопствену тако и своје странке.

Вилајет – основно значење: област, територија, земља. Вилајетом је називана и прва већа привремена војно-управна јединица на новоосвојеној територији која је претходила оснивању *санџака*. Од XVII века тај термин се све више користи као синоним за *беглер-беглук*.

Војвода – термин који је из словенских језика ушао у османски речник. Има неколико значења: 1) у XV веку војводама су називани крајишки бегови или *санџак-бегови*; 2) у исто доба тако је називан и *субаша*, заповедник тек основаног *вилајета*; 3) извршни орган *санџак-бега*; 4) управник *хасова* султана, чланова царске породице, *везира* и *беглер-бегова*.

„Господар земље“ (*ṣāḥib-i arż*) – *спахија* и, уопште, сваки уживалац прихода од земље што је обрађује *раја*. Господар земље је могао бити *тимарлија*, *заим*, корисник *хаса*, власник земљишног *мулка* и управа земљишног *вакуфа*.

Девширма – „данак у крви“, одузимање дечака старих од 7 до 20 година из хришћанских породица, као и њихово прикупљање из породица босанских потурчењака (изузетак у целом Царству). Сматра се да је на тај начин у Цариград сваке године довођено 1.000-3.000 дечака. После одабирања према способностима и превођења у ислам, упућивани су на школовање на царске и везирске дворове или су поверавани муслиманским сеоским породицама у Анадолији. Од ових потоњих формирала се *јаничарска* војска, док су школовани добијали прилику да се успну и на највише положаје у државној служби.

Дервиш – назив за припадника неког од муслиманских мистичких дервишких редова. Живели су сиромашно и луталачки, или у својим текијама. Проповедали су и ширили ислам у складу с учењима својих редова и њихових предводника (*шејхова*), често излазећи из оквира званичног тумачења вере.

Дефтер – реч грчког порекла преузета и широко коришћена у Османском царству, са основним значењем: попис, свеска, регистар, књига протокола и сл. Царски дефтери чувани су у царској *дефтерхани* на *Порти*. Једна од најзначајнијих врста извора јесу пописни катастарски дефтери, који се деле на детаљне и сумарне. У детаљним катастарским дефтерима пописани су становништво и приходи од земље дате области (*санџака*), с циљем да се утврди државни приход који се потом распоређивао према потреби, најчешће *спахијама*. Такви дефтери представљају изванредне изворе за проучавање тимарског система, пореског система, положаја *раје*, демографске структуре и, уопште, целокупног друштвеног и привредног стања у пописаној области.

Дефтерхана – царска дефтерхана је била посебна канцеларија на султановом двору у којој су се чували царски *дефтери.* Њен рад надзирао је главни дефтердар, један од „стубова“ Царства.

Ејалет – вид. *беглер-беглук*.

Емин – повереник, закупац, надзорник одређених царских (државних) добара; *емин ихтисаба* – државни службеник који се бринуо о градским пореским, трговачким и занатским пословима, али и о моралу.

Ефендија – господин, почасни назив за образоване људе.

Ешкија – разбојници, без обзира на верску припадност.

Забит – официр, представник власти, државни службеник коме је поверено одржавање јавног реда.

Заим – *спахија,* уживалац поседа (зеамета) с приходом између 20.000 и 100.000 акчи годишње.

Захира – жито, храна, најчешће ускладиштена за дуже чување; залиха.

Зимија – дословно: штићеник. Статус зимије добијали су хришћански и јеврејски поданици Османског царства који су држави редовно плаћали *харач (џизју)*. Заузврат, држава је била дужна да им обезбеди личну и имовин-ску сигурност. Плаћање *харача* подразумевало је ослобођење од обавезе вршења војне службе.

Зулум – неправда, насиље.

Имарет – јавна кујна, увек у склопу неког већег муслиманског *вакуфа.* Према одредбама задужбинара, у њој су се бесплатно хранили службеници *вакуфа,* градска сиротиња и путници.

Испенџа – лична *рајинска* дажбина у износу од 25 акчи, која се предавала *„господару земље“.* Плаћали су је сви одрасли и за рад способни хришћани. Муслиманска *раја* такође је плаћала такву врсту личног пореза али под другим именом, као порез на *чифт* (ресм-и чифт), и у нешто нижем износу (22 акче). Уколико је обављала неке војне или помоћне војне службе, *раја* је могла бити ослобођена плаћања испенџе.

Јаничар – припадник јаничарског корпуса, одабране личне султанове војске, пешадије под сталном платом. Њихов број стално се повећавао: почетком XVI века било их је 12.000, а крајем наредног столећа већ 50.000. Редови јаничара попуњавани су *девширмом*.

Кадија – судија у Османском царству. Поред судске дужности имао је и широка управна овлашћења на територији под својом јурисдикцијом – *кадилуку.* Кадија је припадао *улеми*, којом је руководио *шејх ул-ислам.* Деловао је независно од *санџак-бега.* Помагао је при убирању дажбина, надгледао царинске послове, вођење рудника и управу над другим царским приходима, контролисао цене и спроводио заповести што су стизале из Цариграда. Судио је према исламском верском закону *(шеријату)* и према османском *кануну,* тј. султанским указима са законском снагом. (У међусобним пословима и споровима хришћани нису били обавезни да се обраћају кадији уколико се процес није тицао државних интереса, кривичног права, или, уопште, било ког мусли-мана.) Водио је књигу протокола (*сицил*) у коју су уписиване све одлуке, као и наредбе које су му упућиване са *Порте.* Документ који је издавао странкама називао се *хуџет.* У пословима му је помагао помоћник – *наиб.* Средином XVI века кадије су биле разврстане у пет категорија, према висини прихода. На високу титулу *муле* имали су право само припадници прве две категорије.

Кадилук – или каза, управно-судска област под надлежношћу *кадије.* Један кадилук је обухватао већи или мањи број *нахија*, зависно од процента муслиманског становништва у њима. Због тога се понекад дешавало да се непосредно по освојењу територија кадилука подудари са територијом читавог *санџака*.

Казаскер – дословно: војни судија. Била су их свега двојица. Један је био задужен за примењивање шеријата у Румелији, а други у Анадолији. После *шејх ул-ислама*, највиши припадници *улеме.* Учествовали су у раду *Царског дивана*, представљајући правосуђе.

Кајмакам – заменик, заступник, намесник. Звање заменика највиших османских достојанственика, од *санџак-бега* до самог султана (када је избивао из Цариграда).

Канун – закон, независан од *шеријата,* заснован на разуму и потребама, а доносио га је сам султан. Такви законски прописи првенствено су спадали у област јавног и управног законодавства. Канун се сводио на царске заповести *(фермане)* које је сваки нови султан по устоличењу морао да потврђује. Иако се то није увек поштовало у потпуности, тврдило се да је сваки канун у сагласности са *шеријатом.* Канун је

често допуњаван затеченим обичајним правом или другим правним установама покореног народа, уколико они нису били супротни *шеријату.* Зборници кануна који су се примењивали у целом Царству називали су се *кануннамама.*

Кануннама – дословно: књига *кануна.* Постоје два основна значења: 1) зборник *кануна* што су се примењивали у целом Османском царству; 2) група *кануна* везаних за неку одређену област (најчешће *санџак)* или друштвену групу.

Капу-ага – вид. *баб ус-сеадет ага*.

Капудан-паша – главни заповедник османске флоте у рангу *везира,* с правом учешћа на *Царском дивану*.

Левента – термин са више значења: 1) гусар, припадник скупине разбојника на бродовима; 2) обично лице без земље и посла; 3) припадник нерегуларне војне формације.

Махала – градска четврт.

Мубашир – најчешће: повереник *Порте* упућен на лице места са задатком да пренесе царска наређења и надгледа њихово извршавање.

Мудерис – основно значење: главни наставник и управник медресе (верске школе). Такође, степен у хијерархији османске *улеме,* испод *кадије* и *наиба*. Могао је да буде именован за њиховог помоћника у споровима (да изврши увиђај на лицу места).

Муката – финансијско-правни термин у Османском царству са више значења: 1) плаћање дажбина одсеком, паушално, у новцу; 2) закуп, паушална закупнина, у том смислу и закуп одређених државних прихода; 3) предмет закупа, царски (државни), спахијски или вакуфски посед као извор прихода; 4) засебне финансијске области у којима је спровођен такав начин управљања државним приходима.

Мула – титулу муле носиле су *кадије* из две највише категорије. Солунски *кадија* спадао је у прву категорију мула, с платом од 500 акчи дневно.

Мулк – правни термин који је означавао посед у потпуном приватном власништву. Разликују се „истинити“ (*mülk-i ṣaḥīḥ*) и „неистинити“ мулк (*mülk-i ġayr-i ṣaḥīḥ*). Потоњи израз означавао је мулк који је чинила обрадива државна земља што ју је султан даровао неком лицу. Такав мулк је могао бити укинут на султанов захтев. Из таквих мулкова, по правилу, настајали су муслимански земљишни *вакуфи*.

Мултезим – закупац неког државног прихода.

Мурасела – кратка кадијска заповест.

Мутевелија – управитељ *вакуфа.* У османским документима тај израз се некад употребљавао да означи манастирског игумана.

Мутесариф – притежавалац, држалац, управитељ, онај који води бригу; *мутесариф санџака – санџак-бег,* уживалац прихода неког *санџака*.

Муфетиш – високи царски службеник са широким овлашћењима, чији је задатак инспекција, контрола функционисања одређених државних служби.

Муфтија – тумач *шеријата,* исламског верског закона. Налазио се у сваком већем граду који је био седиште *кадилука.* Његово мишљење о општој дозвољивости одређене радње, исказано *фетвом*, било је одлучујуће у

спровима који су се водили пред *кадијом,* или, ако је у питању *велики муфтија*, (вид. *шејх ул-ислам*) на *Порти*.

Мухасил – лице задужено за скупљање одређених врста државних прихода.

Мухзир – судски позивар, обично и сведок на процесима.

Назир – надзорник, надгледник. У управно-финансијској терминологији Царства значење термина је сужено на орган који је надзирао финансијско пословање *емина, амила* и *мутевелијâ вакуфа.* Та служба често је поверавана *кадијама, заимима* и другим угледним лицима.

Наиб – заступник, помоћник *кадије* у његовом седишту или у околним *нахијама.* Могло их је бити више у једном *кадилуку,* зависно од величине *кадилука* и броја муслимана у њему. Обављали су судске и управне послове које би им препустиле *кадије.* Имали су право да издају *хуџете*.

Нахија – опште значење: област, крај, предео. У османском војно-управном систему то је била најнижа редовна управна и територијална јединица. Неколико нахија улазило је у састав једног *кадилука*, а више њих чинило је *санџак*.

Нијабет и бадухава – приходи од новчаних казни, глоба које је због извршених кривичних дела становништво плаћало на основу *кадијске* пресуде.

Нишан – дословно: знак, белег. Царски нишан је царска тугра (монограм), која се, поред осталог, налазила и на свим султанским заповестима. Нишаном се често називао *берат*. Тим појмом се у османским документима означавао и гранични белег, најчешће камени, постављан приликом утврђивања *синора* неког поседа.

Нишанџија – царски нишанџија руководио је султанском канцеларијом. Под његовим надзором, на султанске заповести је стављан царски *нишан* (тугра), тј. царски знак, чиме им је давана правоснажност. Нишанџија је био члан *Царског дивана* и једна од главних полуга султанске власти.

Овчарина – (*resm-i ġanem, ʿādet-i aġnām, ḳoyun bedeli*) врста државног пореза на ситну рогату стоку, овце и козе.

Ордија – војска.

Оџак – овде: корпус неког рода османске војске.

Паша – титула највиших државних достојанственика. До XVI века титулу паше носили су само *везири* и *беглер-бегови,* с тим што су први имали право на три почасна туга (коњска репа), док су потоњи смели да истакну само два. Временом је титула прилично обезвређена, поготово у XIX веку, када је додељивана све већем броју разних војних и цивилних достојанственика.

Порта – врата, праг, место с којег је султан пратио рад *Царског дивана.* Синоним за владарски двор, прецизније *Царски диван*, на коме су доношене све одлуке и који је био врховни суд.

Раја – дословно: стадо. У Османском царству тим појмом су обухватани сви они поданици, без обзира на вероисповест, који су притежавали

земљу и давали тзв. рајинске дажбине *„господару земље*“. Постојала је и категорија „опроштене“ или „ослобођене раје“, другим речима, повлашћене раје. Она је била ослобођена плаћања извесних дажбина, најчешће због тога што је обављала неке помоћне војне или државне службе. Негде од XVIII века појам раја полако је сведен на хришћанске поданике.

Реис – дословно: поглавар, заповедник, старешина. Тим термином често је називан капетан брода или мање скупине бродова, нарочито гусарске.

Саларија – допунска натурална дажбина на житарице, сено и, понегде, на вино, маслиново уље и неке друге производе, углавном не на површе и воће. Предавала се „*господару земље*“. Када се саберу десетак и саларија произлази да је *раја* предавала између 1/9 и 1/7 својих производа, зависно од *санџака*.

Сегбан-баша – заповедник сегбана (сејмена), једног од родова у *јаничарском* корпусу. Дужност сегбана била је чување ловачких паса, али и самог султана. Сегбан-баша је до XVII века било врло високо звање, после кога се напредовало до места *јаничарског аге*, па и *санџак-бега*. Од XVII века губи значај. Имао је и задужење да брине о шумама на *хасовима* у Румелији, с правом да организује чување шума постављајући пензионисане *јаничаре* на место куруџија (шумара).

Санџак – или лива; већа, може се рећи основна војно-управна територијална јединица Царства, којом је управљао *санџак-бег.* Састојао се од више *нахија* и једног или неколико *кадилука*. Неколико санџака чинило је један *беглер-беглук*.

Санџак-бег – заповедник *санџака.* У војном погледу, заповедао је свим *спахијама* свог *санџака* и надгледао све послове везане за њихов одзив, унапређење или кажњавање. У управном погледу, био је непосредан извршни орган султанске власти. Његова управна власт у *санџаку* била је, с једне стране, ограничавана а, с друге, допуњивана надлежностима *кадије*. Уживао је приходе са *хаса* у износу од 150.000 до 600.000 акчи годишње, у зависности од величине и значаја *санџака*.

Синор – граница, међа.

Синорнама – вид. х*удуднама*.

Сиџил – *кадијска* књига, протокол, у који су записиване све заповести упућене с двора, *кадијске* одлуке и овере разних докумената.

Спахија – припадник војничког сталежа, коњаник (*тимарлија*, *заим*), који је за своју војну службу добијао на уживање посед чија се величина мењала према његовим заслугама.

Субаша – 1) до успостављања *санџака*, војно-управни заповедник *вилајета*, привремене територијалне јединице, са широким овлашћењима; 2) по успостављању редовне спахијске организације *санџака,* заповедник над *спахијама* једне области – готово сви *заими* једног *санџака* били су субаше; 3) титула најпоузданијих *санџак-бегових* људи с одређеним полицијским овлашћењима и задатком да надзиру убирање његових прихода са *хасова.* Исто је важило и за надзорника *хасова везира* и *беглер-бегова*, с тим што је он био подређен *војводи*, као управнику *хаса*.

Тапија – потврда о праву притежавања обрадиве земље, винограда или пашњака.

Тахвил – задужење, време трајања задужења. Одређено раздобље у коме корисник једног поседа (*тимара* и сл.) има право уживања прихода са тог поседа.

Текјалиф-и урфије – назив за групу ванредних царских намета (вид. *авариз-и диванје*).

Текјалиф-и шака – назив за посебну групу тешких, незаконитих и силом убираних данака, које су провинцијске власти узимале за своје потребе. Цен-трална власт је углавном безуспешно покушавала да их сузбије, укине или замени неким другим дажбинама. Изгледа да су током XVII века ти намети легализовани (више о томе вид. у поглављу *Дажбине*).

Темесуђ – потврда.

Тескера – потврда.

Тимар – посед чије је уживање било условљено војном службом *тимарлије*. Приход тимара чиниле су разне *рајинске* дажбине.

Тимарлија – *спахија,* уживалац *тимара* чији је приход износио до 20.000 акчи годишње. Тимарлија је имао обавезу да иде у рат као коњаник и да опреми и са собом поведе одређен број војника, зависно од величине поседа.

Ћехаја – у општем значењу: старатељ, настојник, помоћник. Термин широко употребљаван код Османлија да означи помоћника, првог сарадника, заменика разних органа власти: *везира*, *беглер-бегова*, *санџак-бегова* и других нижих службеника. Поред тога, тако су називане старешине неких еснафа, мањих насеља и посебних друштвених редова.

Улема – скупни назив за припаднике класе верски образованих муслимана: *мудерисе*, *кадије*, *муфтије* и др.

Улуфеџија – припадник плаћеничке војске, врста коњаника; припадник једног од два таква одреда султанске дворске коњице.

Ферман – царска заповест.

Фетва – на *шеријату* засновано правно мишљење које је износио *муфтија* на захтев заинтересованих страна, без обзира на њихову вероисповест. Фетва је тражена да би у споровима поткрепила захтеве са теоријске стране.

Хазна – вид. *бејт ул-мал*.

Ханефитска школа – једна од четири легалне исламске верско-правне школе. Била је широко заступљена у Османском царству: примењивана је у читавом његовом европском делу. Донекле је толерантнија и слободнија од осталих: важно обележје те школе јесте то што је дозвољавала употребу озакоњених лукавстава ради заобилажења позитивних законских одредби, наравно, само када су то диктирале практичне потребе.

Харамија – разбојник, независно од верске припадности.

Харач – 1) првобитно, државни порез на земљу немуслимана. Код Османлија, главарина, лични порез разрезан на сваког пунолетног и за рад способног

немуслиманског поданика. Синоним за термин *џизја*. Харача су могле да буду ослобођене особе које су вршиле посебне, војне и полувојне службе, као и свештена лица; 2) једанпут годишње предаван одсек, трибут одређених друштвених група или житеља извесних територија, било да су се оне налазиле у саставу Царства или да је реч о вазалним кнежевинама.

Харачар – државни службеник задужен за наплаћивање *харача* (вид.*џизједар*).

Хас – посед с приходом изнад 100.000 акчи. Уживали су га султани, чланови њихових породица и највиши достојанственици: *везири*, *беглер-бегови* и *санџак-бегови*.

Хасеки-ага – један од виших заповедника у *бостанџијском одаку*. Официр на тој функцији заповедао је посадом *бостанџија* на Светој Гори. Како је његова основна дужност била заштита, називан је *забитом*.

Хисар – тврђава, понекад и само кула или пирг.

Хиџра – дословно: пресељење; пресељење пророка Мухамеда из Мекe у Медину, за које је везано успостављање исламског календара. Календар почиње првог дана првог месеца арапске године у којој се одиграла хиџра, а то је 16. јул 622. године. Исламски лунарни календар коришћен је у Османском царству све до његовог краха. Због потребе за прецизном евиденцијом прихода, у неким канцеларијама била је у употреби и финансијска година, која је почињала 1. марта и била подељена на 12 јулијанских месеци.

Худуднама – документ у коме су прецизно описане међе неког имања.

Хуђум – царска заповест, *ферман*.

Хуџет – документ који је издавао *кадија* на шеријатском суду.

Царски диван – царско веће, нека врста османске владе која се састајала свакодневно, каткад уз султаново присуство. Ту су се доносиле одлуке о свим више или мање важним државним пословима и наименовањима. Како је Царски диван истовремено био и врховни суд, на њему су, на основу жалби које су могли да поднесу сви поданици без обзира на статус или веру, доношене коначне пресуде у виду царских заповести. Царски диван су чинили сви *везири* и још неколицина највиших државних достојанственика.

Чауш – припадник једне од дворских служби, чији је задатак био одржавање реда на заседањима *Царског дивана*, у двору и на војним походима. Као царски изасланици, преносили су царске заповести у провинцију и по потреби надгледали њихово извршење.

Челебија – општи почасни назив за господу отменог понашања, углавном учену, припаднике виших сталежа, али и титула османских принчева у XV веку, као и титула старешине дервишког реда мевлевија.

Чери-баша – нижи старешина разних војничких родова и помоћних (полу)војничких одреда.

Чифт – дословно: пар; у османском аграрном систему односи се на пар волова, јарам, тј. на јединицу обрадиве земље која се може обделавати с једним паром волова (вид. *чифтлик* 1). У том смислу појам чифт се некад користио и као синоним за израз *чифтлик*.

Чифтлик – у српским земљама познат је и као „читлук“ и „чифлук“:
1) Основна недељива фискална јединица обрадиве земље у османском аграрном и пореском систему, чија је величина одређена тиме што се могла обделавати с једним паром волова. Мада је у неким крајевима одређивана и количином семена потребног за сејање, ограничена је на површину између 60 и 120-150 дунума, зависно од плодности земље. Земља је по квалитету била подељена на три категорије: чифтлик земље првог квалитета износио је 60 дунума, средњег квалитета 80-90, а ниског квалитета 120-150 дунума. Морала је давати принос довољан за издржавање једног домаћинства, по одбитку дажбина намењених „*господару земљу*“.
2) У ширем значењу, чифтликом се могао називати сваки посед у *рајинском* притежавању без обзира на величину (и од неколико *чифтова*). У том смислу, термин се претежно користио да означи посед у притежавању муслиманске *раје*, мада не искључиво – тако су називани и велики манастирски метоси. Насупрот таквом чифтлику стајала је баштина у притежавању хришћанске *раје*.
3) Посебна врста чифтлика је хаса чифтлик, који је уживао *спахија* као неотуђиви део свог *тимара.* Могао је да га обрађује сам (тј. његова *раја*) или да га уступи другом лицу по слободној погодби. Такав чифт-лик, наравно, није био фискална јединица и *спахија* га је уживао само док је уживао *тимар*.

Чифчија – радник на туђем имању, наполичар.

Чока-ага – високи *јаничарски* официр у Солуну, задужен за контролу производње сукна за одећу.

Џабија – вакуфски службеник задужен за скупљање прихода.

Џемат – скупина организована на племенској, верској, социјалној, привредној или територијалној основи. У војној терминологији тим термином су означаване веће јединице плаћеничких и полувојничких група, као што су власи и Јуруци.

Џибајет – *вакуфски* приходи из одређене области, о чијем прикупљању је бринуо *џабија*.

Џизја – главарина (вид. *харач*).

Џизједар – вид. *харачар*.

Џихад – дословно: напор, прегнуће да се постигне морално и верско савршенство. У оквир таквог прегнућа спада и одбрана и ширење ислама оружаним путем (свети рат). Теоријски, свети рат је обавеза муслимана све до коначне победе (владавине ислама у целом свету). Међутим, током времена, тумачења су најчешће умногоме ублажавана због неопходног прилагођавања политичким околностима и потребама.

Џундија – *спахија*, коњаник.

Шејх – старац, старешина племена, рода и вођа уопште. Предводник *дервишких* редова и старешина *дервишких* текија (манастира).

Шејх ул-ислам – велики *муфтија*, врховни поглавар *улеме* и апсолутни представник султана у области религије. За разлику од *казаскера*, без политичке власти, мада је на њу могао и те како да утиче. *Великом везиру* је подносио предлоге о наименовању свих припадника *улеме*, укључујући

и *кадије*. На захтев, издавао је *фетве* на основу којих су на *Порти* доношене царске заповести.

Шејх ул-кура – старешина школе, старешина читача Курана.

Шеријат – свеобухватан појам који означава исправан начин живота у исламу. Како је верски закон један од најважнијих чинилаца шеријата, временом се уобичајило да се та два појма поистовећују.

Шехада – сведочанство, потврда вере. Ко изговори шехаду сматра се муслиманом.

Скраћенице

АМСП, ТД	Архив манастира Светог Павла, Турски документи.
АМХ	Архив манастира Хиландара.
АМХТ	Архив манастира Хиландара, Turcica.
Барский I	[В. Г. Барский] „Краткое описаніе горы Аѳонския въ первое посѣщеніе оной Василіемъ Барскимъ 1725–1726 годахъ“, *Три древнихъ сказанія о святой горѣ Аѳонской и краткое описаніе св. горы составленное въ первое посѣщеніе оной Василіемъ Барскимъ (1725–1726 г.)*, Москва 1895², 15-50.
Барский II	[В. Г. Барский] *Второе посѣщеніе Святой Аѳонской Горы Василья Григоровича-Барскаго имъ самимъ описанное съ 32-мя рисунками и картою Аѳонской горы*, Изданіе Аѳонскаго Русскаго Пантелеимонова монастыря, С.-Петербург 1887.
Б-Б	В. Бошков – Д. Бојанић, „Султанске повеље из манастира Хиландара. Регеста и коментар за период 1512-1601“, *ХЗ* 8 (1991) 167-213.
BBA	*Başbakanlık Arşivi*, *İstanbul*.
BDB	V. Boškov, „Dokumenti Bajazita II u Hilandaru (Sveta Gora)“, *POF* XXXI (1982) 131-154.
БМБ	В. Бошков, „Мара Бранковић у турским документима из Свете Горе“, *ХЗ* 5 (1983) 189-214.
ВВ	*Византійскій Временникъ*.
Viaje de Turquía	Љ. Павловић-Самуровић, „Хиландар и светогорска монашка заједница у шпанском књижевном делу *Viaje de Turquía* (1558)“, *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са међународног научног скупа одржаног 19-22. октобра 1998. у Београду], у штампи.
Georgirenes	[J. Georgirenes] *A Description of the Present State of Samos, Nicaria, Patmos, and Mount Athos*, by Joseph Georgirenes, Arch-Bishop of Samos, now living in London, translated by one that knew the Author in Constantinople ..., licenced July 14. 1677, London 1678.
DRH.B.ŢR	*Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, I (1247–1500), II (1501–1525), III (1526–1535), IV (1536–1550), *Bucureşti* 1966–1981.
EI²	*Encyclopédie de l'Islam*, I- , 2ᵉ éd., Leyde 1960– .
Записи	Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I-VI, Београд – Ср. Карловци 1902–1926 [фототипско издање: Београд 1982–1988², с исправкама].
ЗРВИ	*Зборник радова Византолошког института.*
Іоаким	„Сказаніе о Сѭтой Аѳонской горѣ игумена Русскаго Пантелеймонова монастыря Іоакима и иныхъ святогорскихъ старцевъ“, сообщилъ архимандритъ Леонидъ, *Памятники древней письменности и искусства* 30 (С.-Петербургъ 1882) 1-31.

İA	*İslâm Ansiklopedisi,* I-XII, *İstanbul* 1940–1986.
Isaïe	"Récit de la Sainte Montagne d'Athos par le moine Isaïe [du couvent] de Khilantari 1489", S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 258-264.
ИЧ	*Историјски часопис.*
Каталог	Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара* (са: Д. Медаковић, „Старе штампане књиге манастира Хиландара"), I-II, Београд 1978.
Mount Athos	*Mount Athos in the 14th-16th Centuries* (Ἀθωνικά Σύμμεικτα 4), Athens 1997.
Патописци	*Македонија во делата на странските патописци 1371–1777*, подготовил А. Матковски, Скопје 1991.
Païssius	"Récit de l'hégoumène Païssius [du couvent de Khilantari] 1550", S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 278-282.
Paysages	P. Bellier, R.-C. Bondoux, J.-C. Cheynet, B. Geyer, J.-P. Grélois, V. Kravari, *Paysages de Macédoine, leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs*, présenté par Jacques Lefort, Paris 1986.
Попис	*Попис средњовековних повеља и хрисовуља са топографским показивачем*, Архив манастира Хиландара, 1983 [неауторизован рукопис].
POF	*Prilozi za orijentalnu filologiju.*
Ricaut	[P. Ricaut] *The Present State of the Greek and Armenian Churches, Anno Christi, 1678*, Written at the Command of his Majesty, by Paul Ricaut, Esquire, Late Consul at Smyrna, and Fellow of the Royal Society, London 1679 [Reprint: AMS Press, 1970].
ТД (TT 3)	*Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер од XV век*, IV, превод, редакција и коментар Д-р Александар Стојановски, Скопје 1978.
ХЗ	*Хиландарски зборник.*
Covel	F. W. Hasluck, "The First English Traveller's Account of Athos", *The Annual of the British School at Athens* XVII (1910-1911) 103-131.
Chilandar 1911	*Actes de Chilandar*, publiés par L. Petit et B. Korablev, Actes de l'Athos, V, *Византійскій Временникъ* XVII (1911) Приложеніе 1, 1-368 [акта на грчком језику].
Chilandar 1915	*Actes de Chilandar*, publiés par L. Petit et B. Korablev, Actes de l'Athos, V, *Византійскій Временникъ* XIX (1915) Приложеніе 1, 1-651 [акти на словенским језицима].
Chilandar 1998	*Actes de Chilandar*, I, dès origines à 1319, éd. diplomatique par M. Živojinović, V. Kravari, Ch. Giros, Archives de l'Athos, XX, Paris 1998.
Continuity	*Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, ed. by Anthony Bryer and Heath Lowry, Papers given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982, Birmingham (England) – Washington (USA): The Univ. of Birmingham – Dumbarton Oaks, 1986.
WZKM	*Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.*

Извори и библиографија

Необјављени извори

Архив манастира Хиландара:

1. Turcica, кутије 1–3, 6–8, 11–13.
2. Српска акта.
3. Влашке повеље.

Архив манастира Кутлумуша, Турски документи.

Архив манастира Светог Павла, Турски документи.

Архив Председништва владе (*Başbakanlık Arşivi*), Истанбул:

1. *Kâmil Kepeci, Ahkâm Defteri, No*. 61.
2. *Kâmil Kepeci,* 2539, s. 99.
3. TT 723.

Карте

Карта Грчке, 1:100.000, назив оригинала: Ἑλλάς, 1945.

Карта српске војске, 1:200.000, Халкидика, секција Солун – Џумаја, штампана на Крфу.

Карта Турске, 1:250.000, секција: Mt. Athos, назив оригинала: *Turkey, Mt. Athos*, Geographical Section General Staff, War Office, Oct 1908.

Карта хиландарског метоха у Какову из 1875. године [1:33.333], назив оригинала: *Cezīre-i Aynarōz ḫāricinde vāḳıʿ Hilandār ve Zōġrāf ve Ayā Bāvlī manāstırlar ile İzvor ve Erisōz ḳaryeleri beynlerinde münāzaʿatı duṭub bā-emr-i şerīfi taḥḳīḳ ḳılınan ḥudūdı ber-vech-i taḫmīn tenbiḥ ḳılınan bir ḳıṭʿa ḫarīṭasıdur*. 1. *Kānūn-i ṣānī sene* 1290, [*LS*] *Selīm, ser-mühendis-i Vilāyet-i Selānīk* [Карта која је урађена на основу приближне процене места утврђених високом царском заповешћу због сваћа између манастира Хиландара, Зографа и Св. Павла и села Извор и Јерисос ван Светогорског полуострва, 1. јануар 1875. године, [МП] Селим, главни инжењер Солунског вилајета]. [Копија се чува на Каковском метоху.]

Топографска карта Грчке, 1:50.000, издавач: Γεωγραφικη Υπηρεσία Στρατου [Географски сервис Армије], 1949–1955.

Топографска карта Југославије, 1:50.000, издавач: Војногеографски институт ЈНА, 1958–1972.

Царска карта Румелије, 1:210.000, [секција Халкидика], назив оригинала: *Rūm-ili Şāhāne ḫarīṭası..., Erkān-i Ḥarbiyye İstikşāf Pōstalarından...,* 1317 [Истраживачки сервис Генералштаба, 1899/1900].

Bellier, P., Bondoux, R.-C., Cheynet, J.-C., Geyer, B., Grélois, J.-P., Kravari, V., *Paysages de Macédoine, leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs*, présenté par Jacques Lefort, Paris 1986.

Винавер, Вук, *Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI–XVIII век)*, Београд 1970.

Влајинац, Милан, *Речник наших старих мера у току векова*, I-IV, Београд 1961, 1964, 1968, 1974.

Grumel, V., *La chronologie*, Paris 1958.

Даничић, Ђура, *Рјечник из књижевних старина српских*, I-III, Биоград 1863–1864 [фототипско издање из 1975].

Encyclopédie de l'Islam, I- , 2e éd., Leyde 1960– .

İnalcık, Halil, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica* XV (1983) 311-348 [= исти, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Collected Studies, London: Variorum Reprints, 1985, X, 311-348].

——— "*Yük* (*Himl*) in the Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", *Turcica* XVI (1984) 131-156 [= исти, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*, Indiana Univ. Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, vol. 9, Bloomington 1993, 432-460].

İslâm Ansiklopedisi, I-XII, İstanbul 1940–1986.

Krüger, Eberhard, *Die Siedlungsnamen Griechisch-Makedoniens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1984.

Lefort, Jacques, "De Bolbos à la plaine du Diable", *Travaux et Mémoires* 7 (1979) 465-489.

——— *Villages de Macédoine. Notices historiques et topographiques sur la Macédoine orientale au Moyen Age.* 1. *La Chalcidique occidentale*, Paris 1982.

Pakalin, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III, İstanbul 1983[3].

Papazòtos, Athanasios, "Recherches topographiques au Mont Athos", *Géographie historique du Monde Méditerranéen*, éd. H. Ahrweiler, Paris 1988, 149-178.

Попис средњовековних повеља и хрисовуља са топографским показивачем, Архив манастира Хиландара, 1983 [у рукопису, неауторизован].

Redhouse, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon*, *İ*stanbul 1978 [фототипско издање речника из 1890].

Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük (*New Redhouse Turkish-English Dictionary*), *İstanbul* 1984[7].

Schilbach, Erich, *Byzantinische Metrologie*, München 1970.

Трайков, Веселин Н., *Населените места в Тракия и Македония под гърцка власт. Стари и нови названия*, София 1946.

Unat, Faik Reşit, Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ankara 1984[5].

Hinz, Walter, *Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Leiden: E. J. Brill, 1955.

Θεοδωρίδης, Πάνος, Πίνακας τοπογραφίας τοῦ Ἁγιορειτικοῦ παραγωγικοῦ χώρου, Κληρονομία 13, 2 (1981) 331-430.

Abel, A., "*Dār al-Ḥarb*", *EI*[2].

——— "*Dār al-Islām*", *EI*[2].

Акты Русскаго на святомъ Аѳонѣ монастыря св. великомученика и цѣлителя Пантелеимона, Кіевъ 1873.

Allatios, Leo, *The Newer Temples of the Greeks*, translated, annotated and with introduction by A. Cutler, Pennsylvania – London: University Park, 1969.

Alexander (Alexandropoulos), John Christos, "The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568–1569", *Mount Athos*, 149-200.

——— "The Monasteries of the Meteora during the First Two Centuries of Ottoman Rule", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/2 (1982) 95-103.

——— *Towards a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500 – circa 1600*, Athens 1994[3].

Анастасијевић, Драг., „Света Гора у прошлости и садашњости", *Српски књижевни гласник* 18 (1907) 753-762, 844-856, 916-923.

Anhegger, Robert, *Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich*, I-II, Istanbul 1943-1944.

Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka), izbor, prevodi i objašnjenja Đorda Sp. Radojičića, Beograd 1960.

Actes de Dionysiou, éd. diplomatique par N. Oikonomidès, Archives de l'Athos, IV, Paris 1968.

Actes de Docheiariou, éd. diplomatique par N. Oikonomidès, Archives de l'Athos, XIII, Paris 1984.

Actes d'Esphigménou, publiés par le R. P. L. Petit et W. Regel, Actes de l'Athos, III, *BB* XII (1906) Приложеніе 1, 1-110.

Actes d'Esphigménou, éd. diplomatique par J. Lefort, Archives de l'Athos, VI, Paris 1973.

Actes de Zographou, publiés par W. Regel, E. Kurtz et B. Korablev, Actes de l'Athos, IV, *BB*, XIII (1907) Приложеніе 1, 1-213.

Actes d'Iviron, I-IV, par J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, avec la collaboration de V. Kravari et H. Métrévéli, Archives de l'Athos, XIV, XVI, XVIII, XIX, Paris 1985, 1990, 1994, 1995.

Actes de Kastamonitou, éd. diplomatique par N. Oikonomidès, Archives de l'Athos, IX, Paris 1978.

Actes de Kutlumus, nouvelle édition remaniée et augmentée par P. Lemerle, Archives de l'Athos, II[2], Paris 1988[2].

Actes de Lavra, I-IV, par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, S. Ćirković, Archives de l'Athos, V, VIII, X, XI, Paris 1970, 1977, 1979, 1982.

Actes de Philotée, publiés par W. Regel, E. Kurtz et B. Korablev, Actes de l'Athos, VI, *BB* XX (1913) Приложеніе 1, 1-50.

Actes de Saint-Pantéléèmon, éd. diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Archives de l'Athos, XII, Paris 1982.

Actes de Chilandar, publiés par L. Petit et B. Korablev, Actes de l'Athos, V, *BB* XVII (1911) Приложеніе 1, 1-368 [акта на грчком језику].

Actes de Chilandar, publiés par L. Petit et B. Korablev, Actes de l'Athos, V, *BB* XIX (1915) Приложеніе 1, 1-651 [акта на словенским језицима].

Actes de Chilandar, I, dès origines à 1319, éd. diplomatique par M. Živojinović, V. Kravari, Ch. Giros, Archives de l'Athos, XX, Paris 1998.

Actes de Xénophon, éd. diplomatique par D. Papachryssanthou, Archives de l'Athos, XV, Paris 1986.

Actes de Xéropotamou, éd. diplomatique par J. Bompaire, Archives de l'Athos, III, Paris 1964.

Actes du Pantocrator, éd. diplomatique par V. Kravari, Archives de l'Athos, XVII, Paris 1991.

Actes du Prôtaton, éd. diplomatique par D. Papachryssanthou, Archives de l'Athos, VII, Paris 1975.

Babinger, Franz, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert)*, Brünn – München – Wien 1944.

——— "*Sarı Saltık Dede*", *İA*.

Бајрактаревић, Фехим, „Турски документи манастира Св. Тројице код Плевља", *Споменик* LXXIX, други разред 62 (1936) 27-85.

Balta, Evangelia, *Les Vakıfs de Serrès et de sa Région (XVe et XVIe s.)*, Athènes 1995.

Barkan, Ömer Lûtfi, XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I, Kanunlar, İstanbul 1943.

——— "894 (1488/1489) *yılı Cizyesinin Tahsilâtına âit Muhasebe Bilânçoları*", *Belgeler I,* 1 (1 Ocak 1964) 1-117.

[Барский, В. Г.] *Второе посѣщеніе Святой Аѳонской Горы Василья Григоровича-Барскаго имъ самимъ описанное съ 32-мя рисунками и картою Аѳонской горы*, Изданіе Аѳонскаго Русскаго Пантелеимонова монастыря, С.-Петербург 1887.

——— „Краткое описаніе горы Аѳонския въ первое посѣщеніе оной Василіемъ Барскимъ 1725–1726 годахъ", *Три древнихъ сказанія о святой горѣ Аѳонской и краткое описаніе св. горы составленное въ первое посѣщеніе оной Василіемъ Барскимъ (1725–1726 г.)*, Москва 1895², 15-50.

Bartusis, Mark C., *The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204–1453*, Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1992.

"*Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'ndeki Nümismatik İle İlgili Belgeler Kataloğu (Darbhaneler, İlgili Kuruluşlar, Madenler, Meskûkât, Kaime, Madalya, Nişanlar vb.)*", [*Hazırlayan*] *C. Ender, Türk Nümismatik Derneği Yayınları, Özel Sayı No:* 3*, İstanbul* 1996.

Башић, Миливоје, „Са пута у Свету Гору", *Градина* 6-7-8-9 (1992²) 115-152 (први пут објављено у *Годишњици фонда Станојла и Драгиње Петровић* III за 1925. и IV за 1926).

Beldiceanu, Nicoară, "En marge d'une recherche concernant les relations roumano-athonites", *Byzantion* L/2 (1980) 617-623.

——— *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits de la Bibliothèque nationale à Paris*, I: *Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc ancien 39*, Paris – La Haye 1960.

——— "Marġarid: un timar monastique", *Revue des études byzantines* XXIII (1975) 227-255.

——— *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle. Études et actes*, Paris 1973.

——— "Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II", *Acta Historica* IV (1965) 27-39.

——— "Structures socio-économiques d'un village de Macédoine: Aksilopigadi / Sarmisaqlu (1464/65)", *Byzantion* 54 (1984) 26-58.

——— et Beldiceanu-Steinherr, Irène, "Un faux document ottoman concernant Radoslav Sampias", *Turcica* XII (1980) 161-168.

Beldiceanu-Steinherr, Irène, "Les illusions d'une princesse. Le sort des biens de Mara Branković", *Frauen, Bilder und Gelehrte. Studien zur Gesselschaft und Künsten im osmanischen Reich. Festschrift H.-G. Majer*, İstanbul: Simurg, у штампи.

Берић, Душан П., „Света Гора и Дубровник", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XXIII, 1-2 (1957) 82-91.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565–1566), I <Özet ve İndeks>, II *<Tıpkıbasım>*, Ankara 1994.

Biegman, Nikolaas Hendrik, *The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmāns of Murād III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague – Paris: Mouton, 1967.

Binon, Stéphane, *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, Louvain 1942.

Благојевић, Милош, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973.

Богдановић, Димитрије, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара* (са: Медаковић, Дејан, „Старе штампане књиге манастира Хиландара“), I-II, Београд 1978.

Богдановић, Димитрије, Ђурић, Војислав J., Медаковић, Дејан, *Хиландар*, Београд 1978.

Божић, Иван, *Доходак царски (Поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, Београд 1956.

——— *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952.

Bojović, Boško, “’Le Mont Athos et les Roumains’ de Petre Nasturel et les documents princiers valaques de Chilandar”, *Balcanica* XVIII-XIX (1987-1988) 393-402.

Boškov, Vančo, “Aus Athos-Turcica: Eine Urkunde *Şehāb ed-Dīn Şahīn Paşa*’s des Wezirs und Statthalters von Rumelien, aus dem Jahre 1453”, *WZKM* 76 (1986) 65-72.

——— „Ahd-nama Murata III stanovnicima Bara iz 1575. godine“, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XXVIII-XXX (1977-1979) 279-285.

——— „Dokumenti Bajazita II u Hilandaru (Sveta Gora)“, *POF* XXXI (1982) 131-154.

——— “Ein Nišān des Prinzen Orḫan, Sohn Süleymān Çelebis, aus dem Jahre 1412 im Athoskloster Sankt Paulus”, *WZKM* 71 (1979) 127-152.

——— „Један ферман Мехмеда III у Хиландару из 1601. године“, *ИЧ* XXIX-XXX (1982-1983) 181-186.

——— „Jedan ferman Murata III o Hilandaru u Kutlumušu. Prilog pitanju zaostavštine kaluđera“, *POF* 28-29/1978-9 (1980) 357-362.

——— „Jedan originalan nišan Murata I. iz 1386. godine u manastiru Svetog Pavla na Svetoj Gori“, *POF* XXVII/1977 (1979) 225-246.

„Едно оригинално писмо – наредба (biti) Мурата II за Свету Гору“, *ХЗ* 4 (1978) 131-137.

——— „Јуруците и светогорските манастири“, *Етногенеза на Јуруците и нивното населување на*
——— *Балканот*, материјали од Тркалезната маса одржана во Скопје на 17 и 18 ноември 1983, Скопје 1986, 57-67.

——— „Мара Бранковић у турским документима из Свете Горе“, *ХЗ* 5 (1983) 189-214.

——— „Pitanje autentičnosti fojničke ahd-name Mehmeda II iz 1463. godine“, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XXVIII-XXX (1977-1979) 87-105.

——— „Турски документи в Хилендар“, *Международен симпозиум „Университетски изследвания и преподавания на българската история у нас и в чужбина“* (Пампорово 1981), София 1982, 436-451.

——— „Турски документи о односу католичке и православне цркве у Босни, Херцеговини и Далмацији (XV–XVII век)“, *Споменик* CXXXI, Одељ. ист. наука 7 (1992) 7-66.

——— – Бојанић, Душанка, „Султанске повеље из манастира Хиландара. Регеста и коментар за период 1512–1601“, *ХЗ* 8 (1991) 167-213.

Бошковић, Ђ., „Светогорски пабирци“, *Старинар* XIV (1939) 71-104.

——— у сарадњи са М. Ковачевићем, *Манастир Хиландар. Саборна црква. Архитектура*, Београд 1992.

Bowen, H., “ʿAwāriḍ”, *EI*².

Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Phillip II*, I-II, Glasgow: Fontana/Collins, 1976.

Vamvakas, D., “Note sur l’ancien monastère Athonite de Kaproulis”, *Byzantion* L-2 (1980) 624-627.

Vasdravellis, John, *Piracy on the Macedonian Coast during the Rule of the Turks*, Θεσσαλονίκη 1970.

Васиљев, Љупка, „Ко је инок из Далше, хиландарски писар прве половине XV века?“, *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са међународног научног скупа одржаног 19-22. октобра 1998. у Београду], у штампи.

Vacalopoulos, A. E., *History of Macedonia 1354–1833*, Θεσσαλονίκη: Institut for Balkan Studies, 1973.

Веселиновић, Р. Л., „Писмо манастира Хиландара војводи Гвоздену у Крижевцима око 1660. године“, *Рад војвођанских музеја* 10 (1961) 149-152.

“Vie et pèlerinage du moine pécheur Zosime 1419–1421 diacre du couvent de Saint Serge”, S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 197-239.

Вукићевић, Миленко, *Знаменити Срби мухамеданци*, Београд 1901 [друго издање је под другим насловом: *Знаменити Срби мусломани*, Београд 1906].

Vučetić, A., „Pisma kalugjera srpskih manastira na Svetoj Gori knezu i vlasteli Dubrovačkoj (god. 1520 do 1792)“, *Starine* XVIII (1885) 1-48.

[Georgirenes, Joseph] *A Description of the Present State of Samos, Nicaria, Patmos, and Mount Athos*, by Joseph Georgirenes, Arch-Bishop of Samos, now living in London, translated by one that knew the Author in Constantinople ..., licenced July 14. 1677, London 1678.

Gökbilgin, M. Tayyib, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul 1957.

——— *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı. Vakıflar - Mülkler - Mukataalar, İstanbul* 1952.

——— “*Selânik*”, *İA*.

Gradeva, Rossitsa, “Ottoman Policy towards Christian Church Buildings”, *Etudes balkaniques* 4 (1994) 14-36.

Grignaschi, M., “Una raccolta inedita di »Münşeât«: il Ms. Veliyyüddin ef. 1970 della Biblioteca Beyazit Umumi di Istanbul e gli »Ahdname« concessi dalla Sublime Porta a Chio (muharrem 927 h), a Firenze (muharrem 934) e ad Antivari (ramadan 983)“, *Studi Preottomani e Ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)*, Napoli 1976, 105-127.

Грозданова, Елена, *Българската народност през XVII век. Демографско изследване*, София 1989.

Грујић, Радослав М., „Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с миниатурама“, *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области* I (Скопље 1936) 389-394.

——— „Одношаји светогорских и других манастира са митрополитима карловачким“, *Споменик* LI (1913) 43-69.

——— „Писма пећских патријараха из другог и трећег деценија XVIII-ог века“, *Споменик* LI (1913) 105-134.

——— „Прилошци за историју одношаја карловачких митрополита и епископа са Истоком и Св. Гором“, *Споменик* LI (1913) 95-104.

——— „Руска властелинства по Србији у XIV и XIV веку“, *ИЧ* V (1954-1955) 53-77.

——— „Светогорски азили за српске владаоце и властелу после Косовске битке“, *Гласник Скопског научног друштва* XI (1932) 65-96.

——— „Топографија Хиландарских метохија у Солунској и Струмској области од XII до XIV века“, *Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу поводом тридесетпетогодишњице научног рада од пријатеља и сарадника*, Београд 1924, 1-18.

——— „Три хиландарске повеље“, *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области* I (Скопље 1936) 1-5.

Давидов, Динко, „Манастир Хиландар на бакрорезима XVIII века“, *ХЗ* 2 (1971) 143-172.

——— *Споменици Будимске епархије*, Београд 1990.

——— *Хиландарска графика*, Београд 1990.

Данилов ученик, „Живот архиепископа Данила Другог“, у: *Данилови настављачи. Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника*, приредио Г. Мак Данијел, превод Л. Мирковић, Београд 1989, 79-117.

Darrouzès, J., “Deux sigillia du patriarche Antoine”, Ἑλληνικά 17 (1962) 137-148.

Demetriades, Vassilis, “Athonite Documents and the Ottoman Occupation”, *Mount Athos*, 41-67.

——— "Ottoman Chalkidiki: an Area in Transition", *Continuity*, 39-50.

——— "The Yürüks in Central and Western Macedonia", *Етногенеза на Јуруците и нивното населување на Балканот*, материјали од Тркалезната маса одржана во Скопје на 17 и 18 ноември 1983, Скопје 1986, 9-15.

——— – Zachariadou, E. A., "Serbian Ladies and Athonite Monks", *WZKM* 84 (1994) 35-55.

Dennis, George T., "The Byzantine – Turkish Treaty of 1403", *Orientalia Christiana Periodica* XXXIII, I (1967) 72-88.

——— "The Second Turkish Capture of Thessalonica 1391, 1394 or 1430?", *Byzantinische Zeitschrift* 57 (1964) 53-61.

Димитрије, епископ, „Скупоцена икона угровлашкога кнеза Јована Матеја Басарабе", *Споменик* XXXIII (1898) 3-6.

Димитријевић, прота Ст. М., „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека", *Споменик* LIII (1922) 1-329.

——— „Документи који се тичу односа између Српске цркве и Русије у XVI. веку", *Споменик* XXXIX (1903) 16-42.

——— „Документи хилендарске архиве до XVIII века", *Споменик* LV (1922) 20-31.

——— „Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку", *Глас* LVIII (1900) 201-289; (свршетак) LX (1901) 153-203.

——— „Прилози расправи 'Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку' у Гласу LVIII и LX", *Споменик* XXXVIII (1900) 59-84.

Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească, I (1247–1500), II (1501–1525), III (1526–1535), IV (1536–1550), *Bucureşti* 1966–1981.

Драшковић, др Чедомир С., „Хиљадугодишњица Свете Горе и њен значај за православље", *Света гора и манастир Хиландар (Поводом хиљадугодишњице њеног оснивања)*, Београд: Удружење српског православног свештенства Архиепископије београдско карловачке, 1961, 8-16.

Дучић, архимандрит Никифор, „Старине Хиландарске", *Гласник СУД* 56 (1884) 1-116.

Düzdağ, M. Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1983[2].

Ђорђевић, Тих. Р., „Михаило кратовски митрополит", *Браство* XIX (1925) 168-173.

Ђурђев, Бранислав, „Хришћани спахије у северној Србији у XV веку", *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине* IV (1952) 165-169.

Ђурић, Војислав, Ј., „Једна антиисламска икона светог Саве Српског и светог Симеона Немање", *ХЗ* 9 (1997) 119-141.

Ђурић, Иван, „Податак из 1444. о светогорском манастиру Каракалу", *Зборник Филозофског факултета* XIV/1 (Београд 1979) 211-218.

——— *Сумрак Византије (Време Јована VIII Палеолога) 1392–1448*, Београд 1984.

Ebü'l Hayr-ı Rûmî, Saltuk-nâme, I-II, İstanbul 1987/88.

Елезовић, Глиша, *Турски споменици. 1348–1520*, књ. I, св. 1, Београд 1940.

Evliyā Çelebī Seyāḥatnāmesi, I-X*, İstanbul* 1896–1938 [св. I-IX су штампане арабицом].

Eyyubî Efendi Kānûnnâmesi. Tahlil ve Metin, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. A. Özcan, İstanbul: *Eren Yayıncılık,* 1994.

Живојиновић, Мирјана, „Аделфати у Византији и средњевековној Србији", *ЗРВИ* XI (1968) 241-270.

——— „Белешка о игуману Григорију", *ХЗ* 10 (1998) 311-316.

——— „Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније“, *ЗРВИ* XIX (1980) 251-273.

——— *Историја манастира Хиландара, I, Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд: Просвета, 1998.

——— „Јеромонах Матеја и хиландарски метох у Лушцу“, *ХЗ* 5 (1983) 51-67.

——— “Le monastère de Chilandar et ses métoques dans la région de l’Athos” *ЗРВИ* XXVI (1987) 35-67.

——— „Манастири Хиландар и Милеје“, *ХЗ* 4 (1978) 7-16.

——— „Најстарији период манастира Хиландара и његови преписи“, *ХЗ* 8 (1991) 7-17.

——— „O napadima Turaka na Svetu Goru na osnovu vizantijskih izvora“, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-2 (1979) 5-19 [= “Concerning Turkish Assaults on Mount Athos in the 14th Century, Based on Byzantine Sources”, *POF* 30 (1980) (III Međunarodni simpozijum za predosmanske i osmanske studije, Sarajevo, 18-22. septembar 1978) 501-516].

——— „Од Птелее до Патрика. Прилог византијској и српској дипломатици“, *ЗРВИ* XXXIV (1995) 63-68.

——— „Светогорци и стонски доходак“, *ЗРВИ* XXII (1983) 165-206.

——— *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972.

——— „Солунски метох манастира Хиландара“, *ЗРВИ* XXXVII (1998) 111-119.

——— “The Houses of Hilandar in Thessalonike during the Fourteenth Century”, *Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, I, New York 1993, 465-472.

——— „Хиландар и пирг у Хрусији“, *ХЗ* 6 (1986) 59-82.

——— “Hilandar in the Middle Ages”, *ХЗ* 7 (1989) 7-25.

——— „Хиландарски метох Здравик и његови ранији поседници“, *ЗРВИ* XX (1981) 85-98.

——— “Chantax et ses moulins”, *ЗРВИ* XXIII (1984) 119-139.

Zachariadou, Elisabeth A., “’A safe and holy mountain’: early Ottoman Athos”, *Mount Athos and Byzantine Monasticism. Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994*, eds. A. Bryer and M. Cunningham, Aldershot: Variorum, 1996, 127-132.

——— “Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)”, *Südost-Forschungen* XXVIII (1969) 1-12.

——— “Ottoman Documents from the Archives of Dionysiou (Mount Athos) 1495–1520”, *Südost-Forschungen* XXX (1971) 1-36.

——— “Some Remarks about Dedications to Monasteries in the Late 14th Century”, *Mount Athos*, 27-31.

——— “The Worrisome Wealth of the Čelnik Radić”, *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, ed. by C. Heywood and C. Imber, Istanbul: The Issis Press, 1994, 383-397.

Зиројевић, др Олга, „Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака“, *Зборник за историју* 1 (Матица српска 1970) 11-26.

——— *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984.

Ивановъ, Йорданъ, *Български старини изъ Македония,* София 1931.

Ивић, Алекса, *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа. Први део од 1527 до 1600 године*, Нови Сад: Матица српска, 1910.

Ивић, Павле, Ђурић, Војислав Ј., Ћирковић, Сима, *Есфигменска повеља деспота Ђурђа*, Београд 1989.

„Из сказаній о св. Аѳонской горѣ Хилендарскаго Старца Исаіи (1517–1519 годовъ)“, *Три древнихъ сказанія о святой горѣ Аѳонской и краткое описаніе св. горы составленное въ первое посѣщеніе оной Василіемъ Барскимъ (1725–1726 г.)*, Москва 1895[2], 3-8.

İnalcık, Halil, “*Bāyazīd I*er*”, *EI*[2].

——— "Village, Peasant and Empire", у: исти, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*, Indiana Univ. Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, vol. 9, Bloomington 1993, 137-160.

——— "*Dār al-ʿAhd*", *EI*².

——— "Djizya (II. - Période ottomane)", *EI*².

——— "Land Problems in Turkish History", *The Muslim World* 45 (1955) 221-228 [= исти, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Collected Studies, London: Variorum Reprints, 1978, IV, 221-228].

——— „Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva", *POF* III-IV (1952-53) 23-54 [превод с оригинала: "*Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna*", *Fuad Köprülü Armağanı/Mélanges Fuad Köprülü, İstanbul* 1953, 207-248].

——— "Ottoman Archival Materials on *Millets*", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, I, eds. B. Braude and B. Lewis, New York – London: Holmes and Meier, 1982, 437-449.

——— "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* II (1954) 103-129 [= исти, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Collected Studies, London: Variorum Reprints, 1978, I, 103-129].

——— "Rice Cultivation and the *çeltükçi-re'âyâ* System in the Ottoman Empire", *Turcica* XIV (1982) 69-141 [= исти, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Collected Studies, London: Variorum Reprints, 1985, VI, 69-141].

——— "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Turcica* XXI-XXIII (1991) 407-436.

——— *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara* 1954.

Исаијин ученик, „Житије старца Исаије", у: Ђорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, 65-77.

Историја српског народа, I–VI, Београд: СКЗ, 1981–1993.

Jennings, Ronald C., "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records. The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XVI, II-III (1973) 168-216.

Kabrda, Josef, *Le système fiscal de l'Eglise orthodoxe dans l'Empire ottoman (d'après les documents turcs)*, Brno 1969.

Kämpfer, Frank, „Die russischen Urkunden im Archiv des Klosters Hilandar", *XЗ* 6 (1986) 271-296.

„Ivan Groznyj und Hilandar", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 19/4 (1971) 499-519.

Kâtip Çelebi, Tuhvetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr, Açıklamalarla Yayıma Hazırlayan O. Ş. Gökyay, İstanbul 1973.

Kāzım, Mūsa, "*Aynaroz Tārīḫçesi*", *Tārīḫ-i ʿOṣmānī Encümeni Mecmūʿası IV,* 19-24 (1329/1911) 1194-1200 [арабицом].

Kiel, Machiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1985.

Кисас, Сотириос, „Српски средњовековни споменици у Солуну", *Зограф* 11 (1980) 29-43.

Ковачевић, Мирко, „Бедеми и пиргови", *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд: САНУ, 1998, 133-144.

——— „Пирг Хрусија", *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд: САНУ, 1998, 187-196.

Koder, Johannes, "Die Metochia der Athos-Klöster auf Sithonia und Kassandra", *Jahrbuch der Österreichischen byzantinischen Gesellschaft* XVI (1967) 211-224.

Кодов, Х., Райков, Б., Кожухаров, С., *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския монастир в Света гора*, I, София 1985.

Константин Филозоф, *Житије Стефана Лазаревића деспота српског*, изд. К. Куев и Г. Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки*, София 1986, 314-515 [поглавље „Житието на Стефан Лазаревич"].

Кораћ, Душан, „Света Гора под српском влашћу (1345–1371)“, *ЗРВИ* XXXI (1992) 5-199.

Kravari, Vassiliki, “Nouveaux documents du monastère de Philothéou”, *Travaux et mémoires* 10 (1987) 261-357.

Красић, Вл., „Два писма хилендарских калуђера манастиру Ораховици“, *Старинар* IV, 1 (1887) 6-10.

Kurtz, E., „Zu den Athosurkunden“, *BB* XXI (1914)74-89.

Lascaris, Mishel, “Arsène Suchanov et les manuscrits de l’Athos. Un nouveau document (10 juin 1654)”, *Byzantion* XXVIII (1958) 543-545.

Lemerle, P., et Wittek, P., “Recherches sur l’histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque”, *Archives d’Histoire du droit oriental* III (Wetteren 1948) 411-472.

Леонидъ, архимандритъ, *Историческое описаніе Сербской Царской Лавры Хиландаря и ея отношенія къ Царствамъ Сербскому и Русскому*, Москва 1868.

Lowry, Heath W., “A Note on the Population and Status of the Athonite Monasteries under Ottoman Rule (ca. 1520)”, *WZKM* 73 (1981) 115-135.

——— “Changes in Fifteenth-Century Ottoman Peasant Taxation: the Case Study of Radilofo”, *Continuity*, 23-38.

——— “The Island of Limnos: a Case Study on the Continuity of Byzantine Forms under Ottoman Rule”, *Continuity*, 235-259.

——— “The Fifteenth Century Ottoman *Vilayet-i Keşişlik*: its Location, Population and Taxation”, *Humanist and Scholar. Essays in Honor of Andreas Tietze*, ed. H. W. Lowry and D. Quataert, Istanbul – Washington 1993, 15-26.

Majer, Hans-Georg, “Some Remarks on the Document of Murad I from the Monastery of St Paul on Mount Athos (1386)”, *Mount Athos,* 33-39.

Македонија во делата на странските патописци 1371–1777, подготовил А. Матковски, Скопје 1991.

Максимовић, Љубомир, „Светогорска управа кроз векове“, *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 25-46.

Манастир Хиландар, приредио Г. Суботић, Београд: САНУ, 1998 [= *Hilandar Monastery*, ed. by G. Subotić, Belgrade: SASA, 1998].

Mantran, R., “ʿAlī Paṣḫa Čāndārlızāde”, EI².

Матасовић, Д-р Јосип, „Фојничка регеста“, *Споменик* LXVII, други разред 53 (1930) 61-432.

Матић, С., „Писмо Гаврилово о Лутеру“, *Богословље* IX, 1 (1934) 6-17.

Matkovski, Aleksandar, “Auftreten und Ausbreitung des Tabaks auf der Balkanhalbinsel”, *Südost-Forschungen* XXVIII (1969) 53-54.

———*Диетот – крвнината во Македонија и на Балканскиот полуостров за време на турското владеење*, Скопје 1973.

——— „Кон раната историја на тутунот на Балканскиот Полуостров во посебен осврт на Македонија“, *Гласник на Институтот за национална историја* X, 2-3 (1966) 135-179.

——— „Црковни давачки (kilise resimleri) во Охридската архиепископија (1371–1767 година)“, *Прилози/ Contributions* II, 2 (Скопје 1971) 39-71.

Macdonald, D. B., – [A. Abel], “Dār al-Ṣulḥ”, EI².

Медаковић, Дејан, „Манастир Хиландар у XVIII веку“, у: исти, *Трагом српског барока*, Нови Сад 1976, 69-156 [први пут објављено у: *ХЗ* 3 (1974) 7-70].

——— „Старе штампане књиге манастира Хиландара“, *Каталог*, 277-288.

Mendieta, E. A. de, *Mount Athos. The Garden of the Panaghia*, Amsterdam 1972.

Mercati, Angelo, “Nuovi documenti pontifici sui monasteri del Sinai e del monte Athos”, *Orientalia Christiana Periodica* XVIII (1952) 89-112.

Meyer, Ph., *Die Haupturkunden für die Geschichte des Athosklöster*, Leipzig 1894.

Miklosich, Fr., *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae 1858.

——— – Müller, Jos., *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, I-VI, Vindobonae 1860–1890.

Miller, W., *Essays on the Latin Orient*, London 1921 [reprint: Amsterdam 1964].

Millet, G., Pargoire, J. et Petit, L., *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, I, Paris 1904.

Миловановић, игуман Методије С., *Живот у манастиру Хилендару*, I, Шабац 1908; исти, *Живот у српској царској лаври Хилендару на Светој Гори*, II, Београд 1908; исти (поп Живота), *Живот у српској царској лаври Хилендару*, III, Београд 1909.

Михаил, ае. митрополит српски, *Света Гора Атонска*, Нови Сад 1886.

[Михаилович, Кирил] **Краткоє ѡписанїє свѧтыѧ и преславныѧ Лаіры Царскїѧ Хиландара во Свѧтои горѣ Аѳонскои сꙋщїѧ, настоѧнїємъ и тщанїємъ Преподобнѣишагѡ тоѧже Лаѵры Проигꙋмена кѵръ Кѵрілла Міхаиловича родомъ ѿ предѣли Фїлїппополскїѧ ради Сербѡвъ и Болгарѡвъ, въ Бꙋдимѣ** 1814.

Младеновић, Александар, „Неке филолошке напомене о 'Тефтеру хиландарском'", *Археографски прилози* 17 (1995) 247-253.

Мошин, Д-р Владимир, „Акти братског сабора из Хиландара", *Годишњак Скопског Филозофског факултета* IV, 4 (1939-1940) 173-203.

——— „Акти из светогорских архива", *Споменик* XCI (1939) 153-260.

Mošin, V., in Sovre, A., *Dodatki na grškim listinam Hilandarja. Supplementa ad acta Graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948.

Mühimme Defteri 90, Redaksiyon ve Sadeleştirme Mertol Tulum, İstanbul 1993.

Mylonas, Paul M., *Athos und seine Klosteranlagen in alten Stichen und Kunstwerken*, Athen 1963.

Наблюдения на множество редки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други чужди страни от Пиер Белон дю Ман, превод и коментар от проф. Всеволд Николаев, София: БАН, 1953.

Naima Tarihi, I-VI, çeviren Z. Danışman, İstanbul 1967–1969.

Năsturel, Petre Ş., *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma 1986.

Невострујев, Капитон, „Посланица свијех манастира светогорских патријарху рускому Јоасафу II. у којој га моле да се смилује њиховим посланицима и поради пред царем Алексијем Михаиловићем да се поможе Светој Гори и Хришћанима у невољи која их је снашла кад Турци ударише на Кандију год. 1669.", *Starine* 4 (1872) 19-23.

——— „Три хрисовуље у Хиландару", *Гласник Српског ученог друштва* VIII/XXV (1869) 272-287.

Недомачки, Видосава, „О српским рукописима у Библиотеци грчке православне патријаршије у Јерусалиму", *Археографски прилози* 2 (1980) 71-118.

Ненадовић, Слободан, „Архитектура Хиландара – цркве и параклиси", *ХЗ* 3 (1974) 85-208.

——— „Одбрана манастира Хиландара", *Зборник за ликовне уметности* 8 (Матица српска 1972) 91-116.

——— *Осам векова Хиландара. Грађење и грађевине*, Београд 1997.

——— „Прилог за историју сихастирије Св. Саве у Кареји", *ХЗ* 7 (1989) 71-89.

——— „Становање монаха у Хиландару", *ХЗ* 6 (1986) 83-126.

——— „Хиландар на графичким приказима XVIII и XIX века", *Zbornik zaštite spomenika kulture* XVI (1965) 97-114.

——— „Хиландарски конаци у јужној мали пре и после пожара 1722. године", *ХЗ* 5 (1983) 215-255.

——— „Хиландарски скит Св. Тројице на Спасовој води", *ХЗ* 2 (1971) 99-112.

„Нешто о манастиру Хилендару“, *Хришћански весник* XVI, I (1894) 12-13.

Новаковић, Реља, *Бранковићев летопис*, Београд 1960.

Новаковић, Стојан, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

——— „Прилози к историји српске књижевности. III. Један стари свјетовни зборник ћириловски“, *Гласник Српског ученог друштва* VIII/XXV (1869) 19-63.

——— „Хаџи-Калфа или Ћатиб-Челебија, турски географ XVII века о Балканском полуострву“, *Споменик* XVIII (1892) 1-94.

——— „Царица Мара“, у: исти, *Из српске историје. Историјске црте из XV века*, Нови Сад – Београд 1966, 171-207 [први пут објављено 1893].

„О хиландарском метоху у Нишу“, *Гласник. Службени лист Српске православне цркве* 6 (јуни 1958) 109-110.

Odorico, Paolo, “Le prix du ciel: donations et donateurs à Serrès (Macédoine) au XVIIe siècle”, *Balcanica* XXVII (1997) 21-44.

Odorico, Paolo, avec la collaboration de S. Asdrachas, T. Karanastassis, K. Kostis, S. Petmézas, *Conseils et mémoires de Synadinos, prêtre de Serrès en Macédoine (XVIIe siècle)*, Paris 1996.

Oikonomidès, Nicolas, “Le haradj dans l’empire byzantin du XVe siècle”, *Actes du Ier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-est Européennes*, III, Sofia 1969, 681-688.

——— “Monastères et moines lors de la conquête ottomane”, *Südost-Forschungen* XXXV (1976) 1-10.

——— “From Soldiers of Fortune to Gazi Warriors: the Tzympe Affair”, *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, ed. by C. Heywood and C. Imber, Istanbul: The Issis Press, 1994, 239-247.

Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Hazırlayan M. S. Kütükoğlu, İstanbul 1983.

Острогорски, Георгије, „Византија, вазална држава Турског Царства“, у: исти, *Из византијске историје, историографије и просопографије* (Сабрана дела, 3), Београд 1970, 377-389 [превод оригинала: “Byzance, État tributaire de l’Empire turc”, *ЗРВИ* V (1958) 49-58].

——— *Историја Византије*, Београд 1983[3].

——— „Комитиса и светогорски манастири“, *ЗРВИ* XIII (1971) 221-256.

——— *Пронија*, Београд 1951.

——— „Света Гора после Маричке битке“, *Зборник Филозофског факултета* X-1 (Београд 1970) 277-282.

——— *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965.

„Откъси от регистър за ленни владения в Западните Родопи и Серско“, прев. Стр. Димитров, Р. Стойков, Б. Цветкова, *Родопски сборник* I (1965) 283-319.

Özcan, Abdülkadir, “Hassa Ordusunun Temeli Mu’allem Bostaniyân-ı Hâssa Ocağı”, *Tarih Dergisi* 34 (1983-84) 347-396.

Павловић-Самуровић, Љиљана, „Хиландар и светогорска монашка заједница у шпанском књижевном делу *Viaje de Turquía* (1558)“, *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са међународног научног скупа одржаног 19-22. октобра 1998. у Београду], у штампи.

Пајсије, патријарх, *Сабрани списи*, приредио Томислав Јовановић, Београд 1993.

Papachryssanthou, Denice, “Histoire d’un évêché byzantin: Hiérissos en Chalcidique”, *Travaux et mémoires* 8 (1981) 373-396.

Parry, V. J., “*Ibrāhīm Pasha, Dāmād*”, *EI*[2].

——— “*Ferhād Pasha*”, *EI*[2].

„Патописот на Андре Тевет од 1554 година“, *Патописци*, 167-174.

„Патописот на де ла Мотре од 1715 година“, *Патописци*, 727-729.

„Патописот на Иполит Вишенски од 1709 година“, *Патописци*, 681-702.

„Патописот на Никола де Николе од 1551 година“, *Патописци*, 156-166.

„Патописот на Перо Тафур од 1435 до 1439 година“, *Патописци*, 60-63.

„Патописот на Пол Лука од 1714 година“, *Патописци*, 695-702.

„Патописот на Ричард Покок од март 1737 година“, *Патописци*, 763-780.

„Патопис од анонимен автор од околу 1660 година“, *Патописци*, 398-399.

Petit, L., “Les Évêques de Thessalonique”, *Échos d’Orient* V, I (Décembre 1901) 90-97; V, III (Février 1902) 150-156; V, V (Avril 1902) 212-218.

Петковић, Сретен, „Две хиландарске цркве XVII века посвећене св. Николи“, *Саопштења* XXV (1993) 147-152.

——— *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965.

——— „О култу светогорских чудотворних икона у Русији“, *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 122-152.

——— *Хиландар*, Београд 1989.

——— „Хиландар и Русија у XVI и XVII веку“, *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 143-170.

——— „Црква светог Николе у Хиландару“, *ХЗ* 8 (1991) 125-166.

Петровић, Даница, „Појање у рукописној ризници манастира Хиландара“, *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 214-233.

Piri Reis, Kitab-i Bahriye, I, İstanbul 1988.

“Polémique à propos d’un compte rendu paru dans Byzantion LII (1982), pp. 115-135, I. Reponse (H. W. Lowry), II. À propos des registres de recensement ottomans TT 70 et TT 403” (N. Beldiceanu), III. The Last Word? (H. W. Lowry)”, *Byzantion* LV (1985) 403-414.

Поповић, Д. Ј., *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд 1955.

Радић, Радивој, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд 1993.

——— „Хиландарска звона су утихнула 1491. године. Прилог историји Свете Горе у XV веку“, *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са научног скупа одржаног у Београду 19-22. X 1998], у штампи.

Радојичић, Ђорђе Сп., „Друго ’посланије’ светогорског проте Гаврила угарском краљу Јовану Запољи (из 1534 год.)“, *Јужнословенски филолог* XXII, 1-4 (1957–58) 167-178.

——— „Јужнословенско-руске културне везе до почетка XVIII века“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* XIII, 2 (1965) 261-309.

——— „Карактер и главни моменти из прошлости старих српских штампарија (XV–XVII века)“, *Историски записи* VI, 7-9 (јул – септ. 1950) 255-270.

——— „Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori“, *Arhivist* 2 (1955) 3-28.

——— „Стари српски писци украјинске народности (од краја XV до краја XVII века)“, у: исти, *Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба*, Нови Сад 1967, 260-273.

Радовановић, Јанко, „Руске и румунске штампане књиге XVII века у библиотеци манастира Хиландара“, *Археографски прилози* 2 (1980) 229-325.

Радонић, Д-р Јов., *Гроф Ђорђе Бранковић и његово доба*, Београд 1911.

Рајков, Божидар, „Хиландарска кондика XVIII века“, *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989*, Београд 1995, 359-363.

„Разсказъ о Святогорскихъ монастыряхъ архимандрита Ѳеофана (Србина) 1663–1666“, сообщилъ намѣстникъ Свято-Троицкой Сергіевой Лавры архимандритъ Леонидъ, *Памятники древней письменности и искусства* 40 (С.-Петербургъ 1883) 1-15.

Refik Altınay, A., *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Hazırlayan A. Uysal, Ankara 1987 [прво издање 1913].

“Récit de la Sainte Montagne d’Athos par le moine Isaïe [du couvent] de Khilantari 1489”, S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 258-264.

“Récit de l’hégoumène Païssius [du couvent de Khilantari] 1550”, S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 278-282.

“Récit du hiéromoine Grégoire du Mont Sinaï 1547”, S. P. Khitrovo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneva 1889, 269-270.

[Ricaut, Paul] *The Present State of the Greek and Armenian Churches, Anno Christi, 1678*, Written at the Command of his Majesty, by Paul Ricaut, Esquire, Late Consul at Smyrna, and Fellow of the Royal Society, London 1679 [Reprint: AMS Press, 1970].

Руварац, Иларион, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху с три излета о такозваној великој сеоби српског народа*, Београд 1896.

Сава Хиландарац [Slavibor Breuer], монах, *Историја и опис манастира Хиландара*, Београд 1894.

——— *Историја манастира Хиландара. Успомена на седамстогодишњицу оснивања*, приредио и поговор написао Т. Јовановић, Београд 1997.

——— *Света Гора*, Београд 1989[2] (1898[1]).

Salakides, Georgios, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I.*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1995.

Самарџић, Радован, *Идеје за српску историју*, Београд 1989.

——— *Мехмед Соколовић*, Београд 1982[3].

——— „Милешева и обнова српске цркве (1557)“, *Милешева у историји српског народа* [зборник радова са научног скупа], Београд: САНУ, 1987, 187-194.

Silihdâr Tarîhi, I-II, İstanbul 1928 [арабицом].

Синдик, Душан, „Завештање духовника Никанора из 1685. године“, *ИЧ* XXIX-XXX (1982-1983) 207-222.

——— „Из Хиландарског архива“, *ХЗ* 5 (1983) 69-80.

——— „Повеље српских патријараха Саве, Спиридона и Никодима“, *ХЗ* 9 (1997) 99-117.

——— „Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару“, *ХЗ* 10 (1998) 9-134.

——— „Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла“, *Miscellanea (Мешовита грађа)* VI (1978) 181-205.

Синдик, Надежда Р., „Карејска проскомидија“, *ХЗ* 10 (1998) 279-297.

——— „Скрипторијум и библиотека испоснице Св. Саве у Кареји с посебним освртом на период од XVII до XIX века, *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са међународног научног скупа одржаног 19-22. октобра 1998. у Београду], у штампи.

——— *Смерни свештеник мних Макарије от Чрније Гори*, Подгорица 1995.

——— „Хиландарски писар Аверкије“, *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989*, Београд 1995, 377-392.

Синицына, Н. В., „Послание Максима Грека Василию III об устройстве Афонских монастырей (1518–1519 гг.)“, *ВВ* XXVI (1965) 110-136.

„Сказаніе о Свѣтой Аѳонской горѣ игумена Русскаго Пантелеймонова монастыря Іоакима и иныхъ святогорскихъ старцевъ“, сообщилъ архимандритъ Леонидъ, *Памятники древней письменности и искусства* 30 (С.-Петербургъ 1882) 1-31.

Слијепчевић, Др. Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, I, Диселдорф 1978.

Сношенія Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ, I-II, С.П.Б. 1858–1860.

Соколоски, Методија, „Серскиот вилает во XV век“, *Гласник Института на национална историја* XVIII, 3 (1974) 107-125.

Соловјев, Александар, *Одабрани споменици српског права од краја XII до краја XV века*, Београд 1926.

Соловјев, д-р Александар и Мошин, д-р Владимир, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936.

Спремић, Момчило, „Бранковићи и Света Гора“, *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 81-100.

——— *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.

——— „Харач Солуна“ *ЗРВИ* X (1967) 187-195.

Срећковић, Панта, „Марашли-Али-пашино писмо султану 1815 год. и ферман Мехмеда III од 1587“, *Споменик* XVII (1892) 137-138.

——— „Неколико српских споменика“ *Споменик* XV (1892).

Стоилова, Калина, „Поменик на Хилендарския манастир от 1767 г.“, *Исторически преглед* 34, 3 (1978) 93-103.

Стојановић, Љуб., *Стари српски записи и натписи*, I-VI, Београд – Ср. Карловци 1902–1926 [фототипско издање: Београд 1982–1988², с исправкама].

——— *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Ср. Карловци 1927.

——— „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др., I, Светогорски акти“, *Споменик* III (1890) 1-57.

Стојановски, д-р Александар, *Градовите на Македонија од крајот на XIV до XVII век*, Скопје 1981.

Суботић, Гојко, „Манастир Светог Павла“, *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 114-142.

——— „Најстарије представе светог Георгија Кратовца“, *ЗРВИ* 32 (1993) 167-205.

——— „Обнова манастира Светог Павла у XIV веку“, *ЗРВИ* XXII (1983) 207-258.

Суческа, Авдо, „Вакуфски кредити у Сарајеву (у свјетлу сиџила сарајевског кадије из године 973, 974 и 975 1564/65/66)“, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву* II (1954) 343-379.

Sućeska, Avdo, “Die Entwicklung der Besteuerung durch die Avārиż-i dīvānіye und Tekālīf-i örfiye im osmanischen Reich während des 17. Jahrhunderts”, *Südost-Forschungen* 27 (1968) 89-130.

——— „Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVIII vijeku. I Pojava nameta tekâlîf-i şâkka“, *POF* X-XI (1960-61) 75-112.

Schreiner, Peter, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I-III, Wien 1975–1979.

Schwarz, Klaus, *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in türkischer Sprache*, Freiburg im Breisgau 1970.

Тадић, Јорјо, „Тестаменти Божидара Вуковића, српског штампара XVI века“, *Зборник Филозофског факултета у Београду* VII-1 (1963) 337-361.

Tenenti, Alberto, “I corsari in Mediterraneo all’inizio del Cinquecento”, *Rivista storica italiana* LXXII, II (1960) 234-287.

Теофан Србин, архимандрит, „Казивање о светогорским манастирима“ (превод Ђ. Трифуновић), *Источник* VII, 26-28 (1998) 7-13.

Todorov, Nikolaj – Velkov, Asparuh, *Situation démographique de la Péninsule balkanique (fin du XVe s. – début du XVIe s.)*, Sofia 1988.

Томић, Оливер, „Београдски митрополит Симеон и његова хиландарска задужбина“, *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 153-176.

——— „Хиландарски скит Свете Тројице на Спасовој Води“, *ХЗ* 9 (1997) 173-278.

Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu. Fermânlar. I. Fasikül, No E. I-12476, Hazırlayanlar Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Em. Kur. Alb. İ. K. Baybura, Ü. Altındağ, Ankara 1985.

Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Hükümler – Beratlar, II Fasikül, No E. I-12476, Hazırlayanlar Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Em. Kur. Alb. İ. K. Baybura, Ü. Altındağ, Ankara 1988.

Тошић, Ђуро, „Понашање босанске краљице Маре (Јелене) у избјеглиштву“, *Зборник радова X конгреса СИЈ*, Београд 1998, 393-398.

Treasures of Mount Athos, Thessaloniki 1997.

Трифуновић, Ђорђе, „Казивање о Српској земљи Симеона Светогорца“, у: исти, *Огледи и преводи XIV–XVII век*, Београд: Источник, 1995, 132-141.

——— „Посланица Светогораца руском патријарху Никону“, у: исти, *Огледи и преводи XIV–XVII век*, Београд: Источник, 1995, 119-122.

——— „Светогорски образац за писма у Лешку земљу или Малу Русију“, *Археографски прилози* 3 (1981) 161-165.

Трифунович, Г., „Дамаскин Хиландарец (К вопросу о греко-славянских отношениях на Афоне в XVII в.)“, *Исследования по древней и новой литературе. 80-летию академика Дмитрия Сергеевича Лихачева посвящается*, Ленинград 1987, 316-319.

Тричковић, Радмила, „Митрополит Лонгин Бранковић“, *ИЧ* XXXIV (1987) 139-166.

——— „Српска црква средином XVII века“, *Глас* CCCXX, Одељење историјских наука 2 (1980) 61-164.

Turan, Şerafeddin, “*Sinan Paşa*”, *İA*.

Турилов, А. А., „Рассказы о чудотворных иконах монастыря Хиландар в русской записи XVI века“, *Чудотворная икона в Византии и древней Руси*, редактор-составитель А. А. Лидов, Москва: Мартис, 1996, 510-529.

Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер од XV век, IV, превод, редакција и коментар Д-р А. Стојановски, Скопје 1978.

Турски извори за ајдутството и арамиството во Македонија (1620–1650), превод, редакција и коментар д-р А. Матковски, Скопје 1961.

Турски извори за ајдутството и арамиството во Македонија (1650–1700), превод, редакција и коментар д-р А. Матковски, Скопје 1961.

Турски извори за българската история, серия XV-XVI, II, съставили и редактирали Н. Тодоров и Б. Недков, Извори за българската история, XIII, I-II, София 1966.

Турски извори за българската история, VII, съставили и коментирали: Ст. Андреев, Асп. Велков, Е. Грозданова, П. Груевски, Стр. Димитров, М. Калицин, М. Михайлова-Мръвкарова, Извори за българската история, XXVI, София 1986.

Theocharidis, Plutarchos, “The Byzantine Fortified Enclosure of the Monastery of Chelandariou”, *ΧΖ* 7 (1989) 59-70.

Ћирковић, Сима М., „Хиландарска свећа у Дубровнику“, *Настава историје* IV, 8 (1998) 5-19.

Ћоровић, Владимир, *Света Гора и Хиландар до шеснаестог века*, Београд 1985.

Ћук, Ружа, „Повеља царице Маре манастирима Хиландару и Св. Павлу“, *ИЧ* XXIV (1977) 103-116.

——— „Царица Мара“, *ИЧ* XXV-XXVI (1978-1979) 53-97.

Ćurčić, Slobodan, “Tower of King Milutin, Mt. Athos, Greece”, *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300–1500 and its Preservation*, ed. by S. Ćurčić and E. Hadjitryphonos, Thessaloniki 1997, 216-217.

Uzunçarşılı, İ. H, “*Bostān<u>dj</u>ı*”, *EI*[2].

——— “*Bostān<u>dj</u>ı-ba<u>sh</u>ı*”, *EI*[2].

——— *Osmanlı Tarihi,* I-IV, *Ankara* 1982–1983[3-4].

Ursinus, Michael, “An Ottoman Census Register for the Area of Serres of 859 H. (1454–1455)? A Reconsideration of the Date of Composition of Tahrir Defteri TT 3”, *Südost-Forschungen* XLV (1986) 25-36.

———"Ein Reform-Ferman vom 5. Januar 1842 für den Heiligen Berg", *Osmanistische Studien zur Wirtschafts - und Sozialgeschichte. In memoriam Vančo Boškov*, ed. Hans Georg Majer, Wiesbaden 1986, 164-176.

——— "Holy mountain and supreme council: Mount Athos at the beginning of the new era", *Byzantine and Modern Greek Studies* 13 (1989) 258-285.

Успенскій, Порфирій, *История Аѳона*, ч. III, *Аѳонъ монашескій*, отд. второе, I-II, *Востокъ христіанскій. Аѳонъ*, СПБ 1892.

[———] *Первое путешествіе въ аѳонскіе монастыри и скиты. Архимандрита, нынѣ Епископа, Порфирія Успенскаго. Въ 1846 году*, ч. II, отд. первое, Кіевъ 1877.

3 Numaralı Mühimme Defteri (966–968 / 1558–1560), I <Özet ve Transkripsiyon>, II <Tıpkıbasım>, Ankara 1993.

Fallmerayer, Jacob Philipp, *Schriften und Tagebücher. Fragmente aus dem Orient. Neue Fragmente. Politisch - historische Aussäse - Tagebücher*, I-II, in Ausmahl herausgegeben und eingeleiter von H. Fegl und E. Molden, München – Leipzig 1913 [1845[1]].

Fattal, Antoine, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth 1958.

Ферјанчић, Божидар, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994.

Filipović, Nedim, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo 1971.

Фонкич, Б. Л., *Греческо-русские культурные связи в XV–XVII вв. (Греческие рукописи в Росии)*, Москва 1977.

Fontenay, Michel, "L'empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine* XXXII, 2 (avril-juin 1985) 185-208.

Fotić, Aleksandar, "Athonite Travelling Monks and the Ottoman Authorities (16th–17th Centuries)", *Споменица Халилу Иналџику*, İstanbul: Eren Yayınevi, у штампи.

——— "Despina Mara Branković and Chilandar: Between the Desired and the Possible", *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* [зборник радова са међународног научног скупа одржаног 19-22. октобра 1998. у Београду], у штампи.

——— "Dispute between Chilandar and Vatopedi over the Boundaries in Komitissa (1500)", Ἱερά Μονή Βατοπαιδίου. Ἱστορία καί τέχνη / The Monastery of Vatopedi. History and Art [Athens 29/11 – 01/12 /1996], Ἀθωνικά Σύμμεικτα / *Athonika Symmeikta* 7 (1999) 97-106 [прерађено: „Спор Хиландара и Ватопеда у Комитиси 1500. године", *Трећа казивања о Светој Гори*, у штампи].

——— „Збирка турских докумената у Архиву манастира Хиландара", *ХЗ* 9 (1997), 163-171.

——— „Конфискација и продаја манастира (цркава) у доба Селима II (проблем црквених вакуфа)", *Balcanica* XXVII (1996) 45-77.

———"L'Eglise chrétienne dans l'Empire ottoman: Le monastère Chilandar à l'époque de Sélim II", *Dialogue. Journal international d'arts et de sciences* 3, 12 (Paris, Décembre 1994) 53-64.

——— „Најпознатији хиландарски ферман", *ХЗ* 10 (1998) 299-309.

——— „Откуп имања светогорских манастира у време Селима II", *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 171-186.

——— „Пад Свете Горе под власт Османлија", *Друга казивања о Светој Гори*, Београд 1997, 101-121.

——— „Прилагођавање и опстанак: Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)", *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд: САНУ, 1998, 91-102 [= "Adaptation and Survival: Hilandar in the Ottoman Empire (15th–17th Centuries)", *Hilandar Monastery*, ed. by G. Subotić, Belgrade: SASA, 1998, 91-102].

——— „Света Гора у доба Селима II", *ХЗ* 9 (1997) 143-162.

——— „Светогорски метоси у доба прве турске власти 1383–1403 (Питање опште конфискације)", *ЗРВИ* 37 (1998) 213-219.

——— "The Official Explanations for the Confiscation and Sale of Monasteries (Churches) and Their Estates at the Time of Selim II", *Turcica* XXVI (1994) 33-54.

——— „Хуџети митрополита Андрије", *Balcanica* XXV-1 (1994) 123-136.

——— "Xenophontos in the Ottoman Documents of Chilandar (16th–17th C.)", Μονή Ξενοφῶντος, Χίλια χρόνια ἱστορικοῦ βίου (зборник радова са међународног научног скупа одржаног 27-28. XI 1998. у Атини), у штампи [прерађено: „Ксенофонт и Хиландар у XVI и XVII веку", *Четврта казивања о Светој Гори*, у штампи].

Haldon, John, "Limnos, Monastic Holdings and the Byzantine State: ca 1261–1453", *Continuity*, 161-216.

Hammer, Giuseppe cav. de, *Storia dell'Impero Osmano*, I-XXIV, Venezia 1828–1831.

Хан, Верена, *Интарзија на подручју Пећке патријаршије (XVI–XVIII ст.)*, Нови Сад 1966.

Hasluck, F. W., *Athos and its Monasteries*, London – New York 1924.

——— "The First English Traveller's Account of Athos", *The Annual of the British School at Athens* XVII (1910–1911) 103-131.

Hadžibegić, Hamid, *Glavarina u Osmanskoj državi*, Sarajevo 1966.

———„Канун-нама султана Сулејмана Законодавца из првих година његове владе", *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*, нова серија IV-V (1950) 295-381.

———„Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša", *POF* VIII-IX/1958-9 (1960) 63-109.

Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford: Oxford Univ. Press, 1973.

Histoire de l'Empire ottoman, sous la direction de Robert Mantran, Paris: Fayard, 1989.

Hofmann, G., "Apostolato dei Gesuiti nell'Oriente Greco 1583–1773", *Orientalia Christiana Periodica* I (1935) 139-163.

——— "Athos e Roma", *Orientalia Christiana* 19, V-2 (1925) 139-183.

——— *Rom und der Athos. Briefwechsel zwischen dem Missionar auf dem Athos Nikolaus Rossi und der Kongregation de Propaganda Fide*, Roma 1954.

Holban, Maria, *Călători străini despre tările romane*, I-II, Bucarest 1968–1970.

Христу, Панајотис, *Света Гора Атонска. Историја, начин живота, блага*, Београд 1994.

Цветкова, Бистра А., *Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт*, София 1958.

Creţeanu, Radu, "Un centre minier et une fondation réligieuse serbes en Olténie au XVIIe siècle", *Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen* XII, 1 (1974) 189-208.

[Crusius, Martinus] *Turcograeciae Libri Octo a Martino Crusio, in Academia Tybingensi Graeco & Latino Professore, utraque lingua edita*, Basileae 1584.

Charrièr, E., *Négociations de la France dans la Levant*, I-IV, Paris 1848–1860.

Çağatay, Ne'şet, "*Ribā and Interest Concept and Banking in the Ottoman Empire*", *Studia Islamica* 32 (1970) 53-68.

Чолић, Љиљана, *Пећка патријаршија под управом патријарха Гаврила Другог (Трећег) (1753–1755)*, Крагујевац 1998.

Ἀλέξανδρος Λαυριώτης, Γ., Τὸ Ἅγιον Ὄρος μετ τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτησιν, Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 32 (1963), 113-261.

Ἀρκάδιος Βατοπαιδινός, γέρων, Ἁγιορειτικά ἀνάλεκτα, 15. Βασιλικὴ διαταγὴ πρὸς Δημήτριον τὸν Βουλιώτην περὶ Ἁγίου Ὄρους, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 2 (1918) 449-452.

Βαμβακᾶς, Δ., Ἱερ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 1 (1985) 107-155.

Βασδραβέλλης, Ἰ. Κ., Ἀνέκδοτα φιρμάνια ἀφορῶντα εἰς τά ν τῆ Χερσονήσῳ Κασσάνδρας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Χαλκιδικῆς εὑρισκόμενα μετόχια, Μακεδονικά 13 (1973) 274-315.

——— Ἀρματολοι καὶ κλεφτές εἰς τὴν Μακεδονίαν, Β΄ ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1970.

——— Δύο ἀνέκδοτα τουρκικά ἔγγραφα προερχόμενα κ τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους Λαύρας καὶ Βατοπεδίου, Μακεδονικά 12 (1972) 285-295.

——— Ἱστορικά ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α΄. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695–1912, Θεσσαλονίκη 1952.

——— Ἱστορικά ἀρχεῖα Μακεδονίας. Β΄. Ἀρχεῖον Βεροίας – Ναούσης (1598–1886), Θεσσαλονίκη 1954.

Βλάχος, Κοσμᾶς, Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω, καὶ αἱ ν αὐτῇ μοναὶ καὶ οἱ μοναχοὶ πάλαι τε καὶ νῦν. Μελέτη ἱστορικὴ καὶ κριτική, ν Βόλῳ 1903.

Γαβριὴλ, ἀρχιμανδρίτης, Ἡ ν Ἁγίῳ Ὄρει ἱερά μονὴ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, Ἀθῆναι 1959.

Γαβριὴλ Σταυρονικητιανός, Ἱστορικά ἔγγραφα Μονῆς Σταυρονικήτα, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 17 (1933) 113-116.

Γαβριὴλ Σταυρονικητιανός, Κηρόβουλλον Μονῆς Σταυρονικήτα, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 14 (1930) 70-72.

Γάσπαρης, Χαράλαμπος, Ἀρχεῖο Πρωτάτου. Ἐπιτομὲς μεταβυζαντινῶν γγράφων, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 2 (1991).

Γεδεών, Μανουιλ Ι., Ὁ Ἄθως. Ἀναμνήσεις – ἔγγραφα – σημειώσεις, ν Κωνσταντινούπολει ΑΩΠΕ [1885].

Γουναρίδης, Πάρις, Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ξηροποτάμου. Ἐπιτομὲς μεταβυζαντινῶν γγράφων, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 3 (1993).

Δημητριάδης, Βασίλης, Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατ τὴν ποχὴ τῆς τουρκοκρατίας *1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983.

——— Φορολογικὲς κατηγορίες τῶν χωριῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατ τὴν τουρκοκρατία, Μακεδονικά 20 (1980) 375-462.

Ἔγγραφα τῆς ν Ἁγίῳ Ὄρει Ἱερᾶς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου, τόμος Α΄, Ι. Ἔγγραφα γενικά – ΙΙ. Ἔγγραφα Μοναστηριακοῦ δάσους, πιμέλεια Βαρλαάμ Γρηγοριάτου, ν Θεσσαλονίκη 1929.

Ζαχαριάδου, Ελισάβετ Α., Δέκα τουρκικά έγγραφα για τιν Μεγάλη Εκκλησία (1483–1567), Αθήνα 1996.

Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση – Ἱστορία – Τέχνη, τομος Α΄–Β΄, Ἅγιον Ὄρος 1996.

Ἰοακεὶμ Ἰβηρίτης, Ἁγιορειτικά ἀνάλεκτα, 16. Γράμμα τῆς Ἱερας Συνάξεως, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 2 (1918) 499.

Κατάλογος τῶν ν τῷ Ἀρχείῳ τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος ἀποκειμένων Τυπικῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Χρυσοβούλλων Βλαχικῶν καὶ Κηροβούλλων, Σιγιλλίων, Φερμανίων καὶ διαφόρων ἄλλων πισήμων Ἐγγράφων, Συνταχθεὶς ὑπὸ τῆς πενταμελοῦς πιτροπῆς ἀποτελουμένης κ τῶν πανοσιολογιωτάτων ἀντιπροσώπων, Βατοπεδίου προηγουμένου κ. Εὐλογίου, Δοχειαρίου προηγουμένου κ. Δανιήλ, Ἁγίου Παύλου γέροντος κ. Ἰωασάφ, Σταυρονικήτα γέροντος κ. Γαβριὴλ καὶ Γρηγορίου γέροντος κ. Στεφάνου, ν Ἀθήναις 1921.

Κυριακίδης, Στ. Π., Ἡ ξαγωγὴ χειρογράφων ξ Ἁγιου Ὄρους, Μακεδονικά 4 (1955-1960) 532-533.

Κολοβός, Ἠλίας, Νέα στοιχεία για την ιστορία του καθολικού της μονής Ξηροποτάμου, Κληρονομία 29, Α΄–Β΄ (1997) 121-153.

Κομνηνός, Ἰωάνης, Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ Ἄθωνος, Ἐκδόσεις Πανσέλινος, Καρυὲς Ἁγίου Ὄρους 1984[8].

Κουρίλας, Εὐλόγιος Λαυριώτης, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Ἱερᾶς Σκήτης Καυσοκαλυβίων καὶ τῶν Καλύβων αὐτῆς, Paris 1930.

Κτενᾶς, † Ἀρχιμανδρίτης Χριστοφόρος, Ὁ Πρῶτος τοῦ Ἁγιου Ὄρους Ἄθω καὶ ἡ "Μεγάλη Μέση„ ἢ "Σύναξις„ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 6 (1929) 233-281.

——— Σιγιλλιῶδη καὶ ἄλλα πατριαρχικ ἔγγραφα τῆς ν Ἄθῳ ἱερᾶς, Βασιλικῆς, πατριαρχικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 5 (1928) 100-129.

Μέρτζιος, Κ. Δ., Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947.

Νικολοπούλος, Παναγιώτος Γ. – Οἰκονομίδης, Νίκος Ἀ., Ἱερ Μονὴ Διονυσίου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 1 (1966) 257-327.

Οἰκονομίδης, Νίκος Ἀ., Ἱερ Μονὴ Δοχειαρίου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 3 (1979) 197-263.

——— Ἱερ Μονὴ Κωνσταμονίτου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 2 (1970) 416-436.

——— Ἱερ Μονὴ Σταυρονικήτα. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 2 (1970) 437-458.

Παπάγγελος, Ἰωακεὶμ Ἀθ., Εἰδήσεις γι τ ἰβηριτικ μετόχια τῆς Ἱερισσοῦ, *Byzantina* 13-2 (1985) 1567-1618.

Παπαχρυσάνθου, Διονυσία, Ὁ ἀθωνικός μοναχισμός. Ἀρχές καὶ ὀργάνωση, Ἀθήνα 1992.

——— Η διοίκηση του Αγίου Ὄρους *(1600–1927)*. Σύντομη ιστορική επισκόπηση, Αθήνα 1999.

Πάρδος, Ἀντώνης, Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Παντοκράτορος. Ἐπιτομὲς γγράφων, 1039-1801, Μέρος Α΄, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 5 (1998).

Σαμσάρης, Πέτρος, Ἄγνωστο Βυζαντινὸ μετόχι τῆς μονῆς Χελανδαρίου στὶς Σέρρες: Ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Καμενικαίας, Μακεδονικά 26 (1987-1988) 191-220.

Σμυρνάκης, Γ., Τὸ Ἅγιον Ὄρος, ν Ἀθήναις 1903 (1988[2]).

Συμεών, Ἀρχιμανδρίτης, Ἱστορικὴ ἀλήθεια ἤτοι ἔλεγχος τῶν ὑπὸ τοῦ γέροντος Ἱεροθέου Δοχειαρίτου δημοσιευθέντων ν βιβλιαρίῳ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μονύδριον τοῦ Καλλιγράφου» πραγματευομένῳ περὶ τῆς ὑφισταμένης ὁριακῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν ἱερῶν μονῶν Κωνσταμονίτου καὶ Δοχειαρίου, ν Ἀθήναις 1932.

Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει Ἄθῳ ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μεγίστης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, κδοθέντα ὑπὸ W. Regel, ν Πετρουπόλει 1898.

Χρυσοχοΐδης, Κρ., Ἱερ Μονὴ Ἁγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 4 (1981) 251-300.

——— Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος στ τέλη τοῦ ΙΕ΄ καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνα, *Mount Athos*, 99-147.

———Τ οἰκονομικ τῶν πισκόπων στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 16οῦ αἰῶνα καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σερρῶν, Σύμμεικτα 12 (1998) 271-316.

Χρυσοχοΐδης, Κρ. – Γουναρίδης, Π., Ἱερ Μονὴ Καρακάλλου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 1 (1985) 9-104.

Општи индекс

Абди амиџина њива, међа у Арсеници 309
Абди Иса, брат Алија, из Карвије 342
Абдулазиз челебија, син Мустафе, брат Емирулаха, из Сидерокавсије 322-323, 325
Абдулах челебија, син Пир Мехмеда, из Сидерокавсије 282
Абдулах, из Сидерокавсије 295
Абдулах, хаџи, из Стратона 312-313
Абдулбаки, син Ибрахима, наиб Сидерокавсије 319
Абдулбакија, сина хаџи Армагана, из Ментешели-џемата, њива, међа у Карвији 340
Абдулганијева њива, међа у Карвији 341
Абдурахман, забит Сидерокавсије 318
авариз, авариз-и диваније (*ʿavāriż-i dīvāniyye*) 68-69
авариз-и диваније и текјалиф-и урфије (*ʿavāriż-i dīvāniyye ve tekālīf-i ʿörfiyye*) 48, 68-69, 74-75, 78, 83, 171
Аверкије, економ на Касандри (1634) 358
Аверкије, јеромонах (1599) 360
Аверкије, монах из Кутлумуша 290
Аверкије, монах, преписивач (1619––1633) 144
Аверкије, преписивач у испосници Св. Саве 270
Аверкије, старац из Велике Лавре 290
Аверкијева келија, у Кареји 274
Авксентије, босански митрополит 238
Авксентије, јеромонах из Јањева 229
Аврамије, игуман (1697) 145-146
Аврамити, метох Св. Павла на Каламарији, доцније село Ајос Павлос 167, 346-347
Аврахам, син Јосифа, емин солунског Бејт ул-мала, Јевреји 350
агирлик, дажбина 350
аделфат (братствени удео) 34, 79, 135, 188
Адирено (?), син Кирјака, из Каландре 359
Аја Анаргири, метох Пантократора на Тасосу 34
Аја Дохијани Генад (*Ayā Deḥtanī Ge-nād*), махала у Серу 365
Аја Костантин, махала у Солуну 332
Аја Мама 361
Аја Марина, село 335
Ајазмос (?), посед Пантократора 167
Ајас, син Илијаса, из Извора 316
Ајдински емират 22, 24
Ајо Влахерна (*Ayō Lāḥerne = Ivlaherna bostancilar* или *Ivlaherna Petra*), махала у Серу 365
Ајо Никола бостанџилар, махала у Серу 365
Ајо Никола Ивраки, махала у Серу 365
Ајо Никола папа Ламбо, махала у Серу 365
Ајо Никола Хиландар, махала у Серу 365
Ајос Димитриос (Ἅγιος Δημήτριος), данашње име за Палеолутрос, тј. Стару Бању, некад Јенице Патос (Нови Патос) 384
Ајос Павлос, метох – село на Каламарији 334, 346, 348; уп. Аврамити
Ајша, кћер Мустафа-аге, из Арсенице 309, 311
Акакије, јеромонах из Ивирона 290
Акакије, монах (1599/1600) 158, 224, 228, 230
Акра–Јериса–Равеникије, катепаникиј 364
Аксентије, јеромонах (1619) 282
Акче Месџид (*Akçe Mescid*), махала у Солуну 328, 331-332
Аладијава 87, 195, 276-277, 281, 283, 290, 292
Алаксандра Маврајита виноград, међа у Каландри 356
Алацијус, Лав, писац 86
Албанци 37, 100; манастири 101
Александар II Мирча (1568–1577), влашки војвода 199
Александар Василопулос, унијата 154
Александар Лапушњану (1552–1561, 1564–1568), молдавски војвода 159, 204, 210
Александар, трговац из Модона 175
Александрија 158; патријаршија 236; патријарх 210, 289
Алексеј Михаилович (1645–1676), руски цар 214-216, 218
Алекси, син Панајота, из Извора 316
Алексије III Анђео, византијски цар 241, 275
Алжирци 158
Али (хаџи), син Умана, из џемата Ел-хаџ Уманлу код Карвије 342
Али Иса, брат Абдија, из Карвије 342
Али ћехаја, из Арсенице 310
Али челебија, из Арсенице 309
Али челебија, мутевелија вакуфа Ха-дум Јакуб-паше у Карвији 335, 340
Али, војвода хаса Мехмед-паше у Здравику 390
Али, син Бедредина, субаша Кешишлика 374
Али, син Мехмеда, из Мунухова 382
Али, син Сулејмана, унук хаџи Шуејба, из Солуна 330
Али, син хаџи Османа, из џемата Кенер Али код Карвије 341
Али, спахија у Здравику 390, 392
Али, субаша Пијавице 318
Али, субаша хаса у Куцову 374
Али-ага, хасеки, забит Свете Горе 255-256
Али-ага, хаџи, забит вакуфа Газанфер--аге на Касандри 355
Али-бег, мутевелија вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335
Али-бег, син Абдулменана, субаша Сидерокавсије 313
Али-бегова њива, међа у Мунухову 382
Али-беше, емин ихтисаба Сидерокавсије 314
Алија, сина хаџи Османа, њива, међа у Карвији 341
Алија, хаџија, сина хаџи Умана, њиве, међе у Карвији 340, 342
Али-паша Чандарли-заде, велики везир 26, 27

Али-паша, Јавуз, велики везир 347
Али-челебије, мутевелије, мулк, међа у Карвији 342
Амаксина (*Amāksina*; Ἀμαξίνα) 149, 294
амил 70, 230; амил царског хаса 390; амил Јериског хаса 293, 296-297, 299, 306
Амуљани, Магареће острво (Ἀμουλιανή; *Merkebler Aṭası*) 254, 281, 294
Ана, кћер војводе Стефана Јакшића, удата Глинска, баба Ивана Грозног 208
Ана, мајка (?) игумана Виктора 145
Анадолија, Анадолци 19, 22, 24, 149, 222, 225, 330, 355; беглербег 161
Ананије, економ (1576, 1578) 140
Ананије, јеромонах, игуман (1609, 1613) 140-141, 338
Ананије, старац из Ивирона 290
Анастас, монах код Кантакузине Бранковић 186
Анастасија, руска царица, супруга Ивана Грозног 209-210
Анастасије, игуман Бистричког мана-стира у Молдавији 206, 237
Анастасије, монах Зографа 260
Анастасије, монах, протопсалт, старац (1549/50, 1558) 140, 208-209, 224
Ангелина Бранковић, деспотица 34, 79, 187, 207, 228
Ангело, син Николе, из Извора 316
Ангиста, река 389
Андон, игуман Ксенофонта 348, 351
Андон, монах (1630) 340
Андон, монах из Ватопеда 285
Андон, син Марка, монах из Ксенофонта 259
Андреја Курбски, ковељски кнез 121, 226
Андреја, јеромонах (1632) 217
Андрија Јаковљевич, руски племић 211
Андрија, панчевачки митрополит 82, 238
Андрија, син Дејана, из Сидерокавсије 299, 302
Андрија, син Ламба, из Солуна 328
Андријина њива, међа у Новом Селу 324
Андроник II, византијски цар 20, 93, 264, 292, 295, 298, 354, 364, 368, 373, 379, 389
Андроник III, византијски цар 20
Андроник Палеолог, деспот 32
Анкарска битка (1402) 22-23, 26
Антиохија, патријаршија 236; патријарх 89, 289
Антоније (1389/90; 1391–1397) цариградски патријарх 89, 93, 106-107, 246, 266
Антоније од Попештија (1669–1672), влашки војвода 199, 201-202
Антоније, еклисијарх (1616) 132
Антоније, игуман, архимандрит (1603) 140, 213
Антоније, монах из скита Св. Ане 145
Антоније, монах Зографа 260
Антоније, монах из Кијева, Србин родом, ктитор 214
Антоније, поп, типикар испоснице Св. Саве (1598) 140, 269
Антоније, поп, типикар испоснице Св. Саве (1676/7) 269
Антоније, хаџи, типикар испоснице Св. Саве (1661/2) 269
Антонио Каталези, фрањевац из Ко-тора 226
Апостол Михал, из Маврокола 356, 358
Апостол, поклон владике Руфима келији Успења Богодице 238
Арапи 86, 149
Арапин, рт на Светој Гори 42, 162, 180; вид. Стиљар
Арач (Арача), село у Бечкеречком кадилуку 157, 395-396
Арбанаси, село 225
арбанашке области 23; арбанашки господар 149
Арбанашки пирг (*Arnāvud birġāzı*) 34, 113, 136, 147, 149, 172, 195-198, 242, 247-249
Ардамерије, Јериса и Свете Горе, епископ 327
Арђеш 197
арз 46, 81, 167, 284, 286, 351
арзухал 15
Аристено (?) Конаки, из солунске махале Акче Месџид 330
Армено, хиландарска њива на Превлаци 294
Арнавут Кеј, село на Халкидици 305, 310
Арнеја (Ἀρνεία), село на Халкидици 305, 322, вид. Ларигова
арсана, хиландарска 80, 138, 159, 163, 173, 241-242, 246
Арсеније III Црнојевић (1674–1706), пећки патријарх 147, 157
Арсеније Еласонски, архиепископ 212
Арсеније, игуман, архимандрит (од 1588. више пута) 137, 139, 224, 231, 288, 328
Арсеније, поп (1645/6) 224, 228
Арсеније, типикар испоснице Св. Саве (1654/5) 269
Арсеница (Ἀρσενίκεια; *Arsenīçe*), село/локалитет на Халкидици, код Јериса 146, 174, 305-311, 314; Вели-ка Арсеница (Μεγάλη) 305; Мала Арсеница (Μικρὴ Ἀρσενίκεια; *Māla Arseniça*) 305, 307, 309-311
Артемије, инок (1558) 209
Архангел ? (*Irẖāklō*), келија у Кареји 274
Архив Председништва владе у Истанбулу 15
архонт (ἄρχων) 53
Аспролакос (Ἀσπρόλακκος, Пијавица, Каковски поток), на Халкидици 305-307, 311, 314
Астраханско царство 210
Астрије ? (*Astriye*), село на Тасосу, можда Астрис (Ἄστρις) 394
Асфа, син Мехмед-бега, тимарлија у Куцову 374
Атанас, монах Зографа 260
Атанас, син Панајота, из Извора 316
Атанасије (1747–1752), пећки патријарх 82
Атанасије V (1709–1711), цариградски патријарх 252, 256
Атанасије Грабовчанин, поклоник 237
Атанасије Пателариос, јерусалимски патријарх 205
Атанасије, јеромонах, скевофилакс (1682) 147
Атанасије, проигуман Ивирона 290
Атанасије, хаџи, типикар испоснице Св. Саве, духовник, ктитор (1664/5, 1670, 1673–1676/7?) 147-148, 225, 269-270
Ата-челебијине њиве, међе у Карвији 341-342
Ате трговца њива, међа у Карвији 342
Аустрија, Аустријанци 72, 157, 225--226, 230
Афитос, село на Касандри 354, 360
ахднама (ᶜ*ahdnāme*) 38
Ахјолу 225
Ахмед челебија, син Јусуфа, мутевелија вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335, 344
Ахмед, мутевелија вакуфа Бајазита II у Пострумљу 380
Ахмед, син Алија, из Карвије 341
Ахмед, син Алија, субаша у Карвији 333
Ахмед, син Дуралија, јуручки разбојник 167
Ахмед-ага, мухасил из Солуна 361--362
Ахмед-паша Херцеговић, велики везир, син херцега Стефана Вукчића 40, 79, 100, 185, 190-191

Ахмед-чауш, војвода хаса великог везира у Уч Еву 347
Ахмед-чауш, субаша (?) вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335
Ахмед-чаушев мулк, међа у Карвији 342
Ашико Белота (?) њива, међа у Мавроколу 356
баб ус-сеадет-ага 355, 361
баба Аџемова ливада, међа у Коруни 301
Багаш, врањска и костурска племићка породица 100, 135
бадухава, дажбина 179
Баја де Арама (*Baia de Aramă*), село и рудник у Влашкој 146-147, 201-202
Бајазит I Јилдирим, султан (1389––1402) 24-26, 29, 31-32, 79
Бајазит II (1481–1512), султан 35, 84-85, 87, 168, 187, 194-195, 283--286, 292, 295-296, 303, 335, 368, 370, 377, 379-380, 382, 384, 386, 388, 391, 393
Бајазит-бег, доцнији велики везир ? 28
Бајрам-беше, забит Свете Горе 175, 274
Бакебош, или Бакебуш (*Bāķebōş*, *Bāķe-būş*), метох Хиландара у Арачу (Бечкеречки кадилук) 51, 157, 395--396
бакрорез из 1757. године 86, 116-117, 119-121, 124, 244-249
бакрорез из 1779. године 117
Балафча (*Balāfçe*), данас Колхикон (Κολχικόν) код језера Лангада 347
Бали, син Сулејмана, џабија вакуфа Бајазита II у Пострумљу 380
Балкан 11-12, 14, 19, 22-24, 34, 49, 79, 100, 109, 135, 157, 182, 222, 236, 389; балкански народи 36, 79
Балтаџијев чардак, међа у Карвији 342
Балци (*Bălți*), село у Басарабији 205
Банат 188, 395
Бањани 225
Бањска 119, 225
Барзунов, Симеон, трговац, руски изасланик 210
Баришов 215
Барски, Василије Григорович, руски путописац 16, 67, 86, 91-92, 97, 102, 116-117, 119, 125, 127, 132, 134, 174, 268
Басараб III Цепелуш (1477–1481, 1481/2), влашки војвода 87, 186, 194-197, 292, 295, 303, 368, 377
Басарабија 205
Бахши, јуручки разбојник 167
Бачки Крстур 225, 229
Башаид, село у Банату 395
Баште Одудинића (?), пекара, мулк, међа у серској махали Аја Дохијани Генад 365
баштина 44
беглер-бег 222, 230; Анадолије 161; Румелије 28, 53, 377;
беглер-беглук, Босне 85, 224, 230; Будима 157, 230; Румелије 230, 335; Темишвара 157, 230, 395
Бедредин, шејх 32
Бејт ул-мал (*Beyt ül-māl*) 45, 47, 50--51, 58, 68, 70, 84-85, 179, 183, 312, 317, 332, 350, 359, 370, 377-378
Бекир-беше, субаша 312
Беле литице (*Aķ yarlar*), топоним у Арсеници 311
Белево 225
Белон, Пјер, француски путописац 16, 86, 159, 172-173, 236, 292, 318
Београд 106, 158, 225, 229-231, 237; епархија 148; митрополит 118, 147, 173, 239-240
берат 12, 371, 386-387; митрополитски 95, 227; патријаршијски 95
Беседа Јована Златоустог на Матеја, преписана 1621/2 217
Беседе изабране, преписане у Пољској 1616/7 239
Бехрам-бег, кајмакам и ћехаја солунског бега 168
Беч 157, 224, 228
Бечеј 395
Бечкерек 395; кадија, кадилук 51, 157, 395-396; митрополит 238
Бешик-тепе, брдо у Горњој Каменици, у Серу 364
Бистрица 225
Бистрички манастир, у Молдавији 206, 237
Благов, Борис, руски царски изасланик на Атону 212
Благовештење, хиландарска келија у Кареји 271-272
Богдан, молдавски војвода 52, 173
Богдановић, Димитрије 13
Богојављенски манастир, у Москви 209
Богородица Месонисиотиса, манастир код Костура 46
Божица, рудник 225
Боја, сина Ћирка, мулк, међа у Извору 314
Бојаденов (?) виноград, међа у Извору 315
Бојил, син Дима, монах из Св. Пантелејмона 259
Бојо бербер, из Извора 316
Боргаз 225
Борис Феодорович Годунов (1598––1605), руски цар 213
Босна 139; беглер-беглук 85, 224, 230; митрополит 132, 238-239; санџак 335
бостанџије 45, 55-60, 62, 64-65, 68, 72, 78, 81, 83, 289; бостанџи-баша 45, 55-58, 60, 64-66, 68, 70, 74-76, 154, 161, 260-263, 297; бостан-џијска календерхана 59; бостан-џијски оџак (*bōstāniyān-i ḫāṣṣa ocaġı*) 55-56, 58-59, 64-65; царски мубашир 263
бостанџије светогорске 54, 56-61, 68, 72, 75-76, 92, 132-133, 165, 172, 175, 180-181, 255-256, 260, 263, 271, 274, 277, 289-290; уп. забит Свете Горе
Бошков, Ванчо 14
Браконје, оснивач католичке цркве у Солуну 155
Бранило, челник 244
Браничево 158, 224-225, 228, 230
Бранковић, Ђорђе, гроф 157
Бранковићев летопис 86
Бранковићи 30-31, 34, 79, 100, 135, 184-191, 193, 195-197, 204, 207, 228, 232, 276, 283-285, 292, 333, 385-388, 395
Брашов 157
Брегалница 30
Бруса 22, 24
Бугари, бугарске земље 23, 31, 100--101, 103-104, 136, 149, 217, 222, 236, 334; бугарски манастир (вид. Зограф) 101-102, 297
Бугарски манастир 340
Бугарски метох (*Būlġār metōḥi*), у Карвији 102, 167-168, 334, 342-345, 361
Бугарски метох, у Каландри 354, 359
Бударинци/Бодаринци (?), можда и Пударница ? (*Būdārīnçe*/*Bōdārīnçe*), локалитет у Коруни 300-301
Будим 103, 151, 188, 224-225, 229, 231; владика 148; Будимски ејалет 157, 224, 230
Букурешт 157, 197, 200-201, 203
Бурба, село и рудник у Влашкој 201; вид. Баја де Арама
Бурхан, тимарлија Мунухова 380
вакуф (*vaķıf*) 41, 43-44, 46, 70, 232--234, 374, 386
вакуф Ашика Мехмеда у Солуну 330
вакуф баб ус-сеадет-аге Газанфер-аге на Касандри 234, 355, 359-361
вакуф Бајазита II (Имаретски вакуф) у Пострумљу 372, 380, 382-384, 386
вакуф Евренос-бега у Серу 366
вакуф Мустафа-бега Евреносија у Солуну 331

вакуф Сулејмана Законодавца у Здравику 390-391, 393
вакуф Хадум Јакуб-паше у Карвији 335, 342-343, 347
вакуф шејх ул-кура Осман-ефендије у Солуну 331
вакуф, манастирски/црквени (*kenīsā vaḳfi/manāstır vaḳfi*) 43, 50, 196, 256, 261, 277, 314-315, 317, 352, 365; вакуф манастира Св. Јована Претече (Маргарита) у Серу 365
вакуф, хришћански (поклоњено/завештано добро) 45, 47, 50, 277; вид. увакуфљење
вакуфнама (*vaḳıfnāme*) 44, 50, 232; даровница хришћанског племства 44; даровница цара Душана 276, 284; Велике Лавре 335; Дионисијата 254-256; Есфигмена 257; Кастамонита 387; Ксенофонта 261-263; Маре Бранковић 185-186, 387; Хиландара (1569) 48, 51-52, 109-110, 113, 116, 119-122, 125-127, 130, 134, 235, 242, 246-247, 249, 253-254, 260-264, 278, 281, 293-294, 299, 307, 314, 319, 328, 333, 354, 365, 370, 376, 381, 388, 390
вакфија (*vaḳfiyye*), вид. вакуфнама
ванредне дажбине, 48, 68, 78, 83, 104, 170-171, 343; уп. авариз-и диваније, текјалиф-и урфије, текјалиф-и шака
ванредни ратни намети 72, 76, 164
Варад 227
Варадински шанац 225
Варвара (Βαρβάρα; *Vārvāra*), село на Халкидици 305, 318-319, 322, 324
Вардар 225
Вари (?) Димо, из Карвије 341
Варлаам, игуман Ксенофонта 352
Варлаам, монах из Ватопеда 259
Варлаам, преписивач у испосници Св. Саве (1587/8) 140
Варнавица, локалитет на Светој Гори 53
Варсануф (*Vārṣanūf*), локалитет у Кареји 274
Васељенска патријаршија, вид Цариградска патријаршија
Васил Лупул, молдавски војвода (1634–1653) 67, 205
Васил Одава (?), игуман, проигуман, ктитор (1620, 1622/3) 140-141
Васил, јеромонах из Ивирона 288
Васил, монах са метоха у Коруни (1536) 176
Васила Дебелахира (?) њива, међа у Карвији 342
Василије III, велики кнез Русије (1505–1533) 35, 207-208, 217
Василије, игуман, архимандрит (1703) 202
Василије, јерођакон из скита Св. Тројице на Спасовој води 250
Василије, јеромонах, дикеј, економ у Баја де Арами, архимандрит и игуман (1683, 1694, 1699–1703, око 1706) 145-146
Василије, монах, ковач (1633) 224
Василије, светогорски духовник (1572/3) 224
Василије, темишварски митрополит 132, 240
Василије, херцеговачки митрополит 125, 173, 239
Василика, село 28
Васкрсење Новојерусалимски манастир, код Москве 216
Вастага (*Vāsṭaġa*), топоним на Превлаци 294
Ватикан 59, 71, 81, 101, 107, 133, 153-155, 226, 236
Ватопед, манастир 21, 29, 31, 33-35, 67, 73-77, 79, 82, 84, 86-87, 89, 91--92, 94, 97, 102, 106-107, 135-136, 153-154, 156, 159, 166, 171, 173-174, 178, 195, 199, 208, 211-212, 217, 220, 222, 253, 256, 258-259, 268, 276, 278, 281-285, 294, 306, 311, 389
Вафија (Βαφιᾶ), хиландарска келија у Кареји 271
везир 139, 325, 332, 335, 347
Векерда, насеље у Угарској 227
Велдриште, село 225
Велика бара (*Büyük bāre*), топоним на Превлаци 294
Велика Вигла 42, 166, 172, 241, 252--253, 264, 275-278, 280-282 288-289, 292
Велика Лавра, манастир 20-21, 27-29, 31, 34, 39, 42, 46, 73-74, 76-77, 80, 82, 86, 90-92, 94, 97, 106-107, 152--155, 161-164, 170, 173-174, 178, 186, 208, 211, 220, 222, 225-226, 231, 236, 245, 254-255, 258-259, 261, 268, 274, 277, 282, 284, 287, 290, 292, 294, 295, 333, 335, 338, 346, 358, 360, 389
Велика плака (*Plāḳa*), у Кареји 268
Велика, жена Дима Арнаута 179
Велики бечки рат (1683–1699) 69, 72, 157-158, 164, 169, 332
велики везир 28, 56, 81, 100, 138-139, 157, 185, 190-191, 347, 374
велики муфтија, вид. шејх ул-ислам
Велики сабор (Megìlh SÒnaxiv), Сабор стараца (SÒnaxiv tân gerÊntwn) 15, 54, 57-58, 60-61, 65, 67, 74, 76, 88-90, 92-93, 97, 105, 136, 139, 143, 145, 163, 173, 218, 244-245, 254-256, 261-266, 268, 271, 273-274-275, 285, 290, 297
Велико средиште (Μεγάλη Μέση), вид. Протат
Велиотиса Рајича ливада, међа у Стратону 312
Венеција 33, 101, 150, 158-162, 164, 166, 229, 238, 250, 345
Венијамин, свештеник (1582) 211
Венијамин, свештеноинок (1558) 209
Венијамин, старац из Велике Лавре 258-259
Венијамин, типикар испоснице Св. Саве (1648/9) 269
вигла (βίγλα; *vīġla*) 170-171, 343, 349; виглације (*vīġlacı*) 170-171
Византија 11, 19, 22, 24, 26, 27-29, 31-33, 35-36, 90, 153; византијска власт над Светом Гором 11, 33, 42, 49, 83, 291, 318; византијско доба 88, 91, 94, 275, 278, 305, 328, 332--333, 345, 358, 360, 383-384, 387, 389; владари 29, 88, 90, 93, 106, 182, 208, 291, 364; право 387; флота 20; чиновници 27
Виктор (један ?), игуман, проигуман, архимандрит (1645/6?, 1648/9–1660, 1661/2, 1664, 1667, 1669/70, 1671—1674, †1678) 41, 110, 112, 125, 130, 141, 144-148, 214-215, 218, 231, 255, 268, 272
Виктор (један?), старац, економ (?) на Каламарији (1621, 1624/5, 1628––1637, 1640/1) 143, 145, 343
Виктор, игуман (1893/4) 121
Виктор, јеромонах (1657/8) 145
Виктор, јеромонах (1668) 311
Виктор, монах (1632) 129
Виктор, типикар испоснице Св. Саве (1695) 269
вилајет, Драма 42; Зихна 42; Каламарија 334; Кешишлик 42, 368, 373-375, 379-380, 385, 389; Сер 42, 384-385; Солун 42, 334-335
вилајетски субаша 53
Виларе (*Vīlāre*), село на Касандри, доцније назив за долину 361-363
Висарион, владика (Србин?) 105
Висарион, дупничко-самоковски владика 226
Висарион, духовник (1632/3) 143
Висарион, ђакон (1550) 208
Висарион, митрополит 192
Висарион, монах (1622) 290
Висарион, преписивач (1510/1) 137
Висарион, протосинђел Српске православне цркве, ктитор 124-125, 146-147, 239
Висарион, син Петка (1498?, 1502) 136
Вистијар, село 225
Витек, П. 14

Вићентије Поповић, карловачки митрополит 229
Влад Винтила (1532–1535), син Ра-дула Великог, влашки војвода 198, 270
Влад Калуђер (1481, 1482–1495), влашки војвода 87, 186-187, 194--196, 198
Влад Млади (1510–1512), влашки војвода 196-197, 248
Влад Удављени (1530–1532), влашки војвода 198
Влајчево, село 225
Власи, село 225
Влашка, Власи 16, 23, 37, 86, 100, 136-137, 146-147, 149, 157-158, 182, 198, 201, 203-204, 206, 220, 225, 231-232, 236; архиепископ 200; војводе 17, 22, 67, 87, 121, 125, 136, 157, 173, 182, 186, 188, 194-202, 205-206-207-208, 221, 225, 227, 248, 270-271, 292, 295, 303, 305, 368, 377, 391; двор 67, 136-137; племство 35, 173; племићи од Ерча и Которуја 202
Влчо, хаџи, ктитор из Бањске 119, 121
Воден 225
војвода (*voyvoda*) 46-47, 69, 85, 230; Сидерокавсијске нахије 179; хаса 390
Војна граница 146, 231
војница, дажбина 31
војштатик, дажбина 31
Вороскопу (τοῦ Βοροσκόπου), вид. Св. Симеон, манастирић
Врање 135
Враста, село у области Сидерокавсије 305
Враца 225
Вук Бранковић 30-31
Вук Гргуревић Бранковић (Змај огње-ни Вук), деспот 184, 186
Вуковић, Божидар, венецијански штам-пар, ктитор 101, 229, 238
Габрово 225
Гаврило (1648–1655, 1659), пећки патријарх 238
Гаврило III Николић (1752–1758), пећки патријарх 81-82
Гаврило IV (1780–1785) цариградски патријарх 89
Гаврило Житомислићанин, поп, преписивач (1669/70) 148
Гаврило, вишеструки прот Свете Горе 155, 265
Гаврило, игуман (други?), проигуман (1701/2, 1703) 145, 192
Гаврило, игуман, архимандрит (1681/2, можда 1683/4, 1688, 1692–1693) 67, 72, 144, 146, 164, 215, 239
Гаврило, јеромонах, воденичар у келији Св. три јерарха (1686–1711) 271
Гаврило, јеромонах, ктитор (1631/1) 129, 143
Гаврило, монах из Ватопеда 256
Гаврило, светогорски монах из келије Марка Кофе у Кареји 273
Газанфер-ага, баб ус-сеадет-ага 234, 355, 360-361
Гајдарохор (данас Ἀηδονοχώριον), село у Пострумљу 373, 379, 384
Галата, део Истанбула 37, 86
Галатион, син Пеја, из Новог Села 323
Галатиста (Γαλάτιστα), некад Гала-ча, насеље на Халкидици 338
Галача (*Ḳalāça*), Галатиста 338
Галиполье, санџак 34, 50
Галта (?), из Карвије 341
Гвозден, велики војвода у Крижевачкој крајини 163
Гена (*Genā*), село на Каламарији 334, 342
Генадије II (1454–1456, 1462–1463, 1464–1465), цариградски патријарх 151
Генадије, ђакон (1558) 209
Генадије, игуман Св. Павла 192
Генадије, игуман, јеромонах (пре августа 1550, 1556, 1558/9, 1560) 130, 136-138, 192
Георгије Васиљевич, кнез, брат Ивана Грозног 121, 125, 127, 209-210
Георгије Митрофановић, зограф 127, 132, 144, 249
Георгије, игуман (1598) 137
Георгије, игуман, архимандрит (1661, 1664, 1669, 1670/1, 1680–1681/2, 1690/1) 110, 144, 146, 215, 217, 239
Георгије, монах (1622) 290
Георгије, повезивач (1621/2) 144
Георгије, повезивач (1664/5) 148, 237
Георгила (Γεωργιλᾶ), такође и Јор-гила (*Yōrgīlā*), село у Пострумљу 27, 29, 136, 167, 194-195, 368-372, 374, 377-379, 388-389
Георгиринис, Јосиф, архиепископ Самоса и писац 16, 56, 65, 102, 134, 173, 226, 292
Герасим Соколовић (1575–1580, 1580/1–1581/2, 1586/7), пећки пат-ријарх 229
Герасим, владика, типикар испос-нице Св. Саве (1654/5) 147, 269
Герасим, игуман (1722) 102
Герасим, јеромонах (1622) 290
Герасим, хаџи, родом Русин (1701/2) 148
Герлах, путописац 65
Герман Богаш, монах (1485/6, 1491) 136, 284
Герман, син Петра, игуман (1561) 137
Геронтије, игуман Пантократора 153
Герос ? (*Gerōs*), касаба у Анадолији 355
Глосија, келија на Светој Гори 20- -21
Голос, село у кадилуку Чаталџа 179
Гомат (Γομάτου), село на Халкидици 305-306, 309-310
Гомата, келија на Светој Гори 21
Горга ковача кућа, међа у Извору 316
Горјан(ц)и, село у Пострумљу 376, 379
господар земље (*ṣāḥib-i arż*) 44-47, 63, 84, 194, 234, 277, 283, 289, 293, 295-296, 299, 306-307, 311-312, 314, 318, 335, 344, 347-348, 351-352, 359, 361, 369-370, 372, 374, 377, 380, 383, 387-388, 391-393
Градац, село у Пострумљу 373
Грамоста (?), село 225
Грачаница, манастир 224, 229
Гргур (Герман) Бранковић 135, 186
Грдан, из Здравика 393
Григоријат, манастир 33, 77, 95, 100--101, 159, 179
Григорије Гика (1660–1664), влашки војвода 200
Григорије Палама, исихаста 21
Григорије Пејашиновић, духовник (1618) 143, 224, 226
Григорије, архимандрит Дионисијата 160
Григорије, Грк 105
Григорије, грчки монах 82
Григорије, игуман синајског ма-настира Св. Катарине 65
Григорије, игуман, архимандрит (1583, 1588–1597) 104, 137, 139, 212, 226, 231, 360
Григорије, јеромонах (1590) 288, 328
Григорије, јеромонах (1664, 1666, 1670/1) 147
Григорије, јеромонах (1682), закупац келије Св. Николе у Милејама 250
Григорије, јеромонах, еклисијарх, преводилац, у великој схими Васи-лије (1578, 1580/1-1585) 140, 151, 211-212, 217, 224, 269, 295
Григорије, јеромонах, повезивач (1670/1) 148
Григорије, монах (1500) 296

Григорије, монах (1519) 377
Григорије, монах (1529, 1536/7) 137
Григорије, монах из Каландре 356, 358
Григорије, монах из Кареје, можда Хиландарац (1608) 168-169
Григорије, син Саве, економ (?) у Здравику (1492) 136, 392
Григорије, старац (1688) 311
Гробљанска црква, посвећена Благовештењу 239, 249
Грузини 35; владари 100
Грци 61, 80, 82, 102-106, 149, 154, 156-157, 159, 162, 208, 212, 218, 222, 224, 230; земља 209; документи 15; језик 100, 234; манастири 34; рукописи 105
Гурије (sic!?), прот (1528) 137
гусари 19-20, 22, 24, 57, 60, 81, 86, 155, 157-166, 168-169, 266, 283
Д'Олтри, Исак, језуита 154-155, 163
дабро-босански митрополит 81
Давашова (?) ливада, међа у Пијавици 319
Давид, јеромонах (1546) 192
дажбина на дунум (*resm-i dönüm*) 282, 343, 344
дажбина на испашу (*resm-i ḳışlaḳ*) 312
дажбина на сено (*resm-i otlaḳ*, *otlaḳ ḥaḳḳı*) 322, 343, 369-370
Далмација 225
Дамаскин, духовник (1632/3–†1658?) 105, 143-144, 200, 218, 250
Дамаскин, игуман (1693) 145-146
Дамаскин, јеромонах, син кратовског митрополита Михаила (†1658) 144
Дамаскин, проигуман (1634) 141
Дамаскин, светогорски монах, даскал 82
Дамјан, светогорски монах 273
Дамјанова ливада, међа у Стратону 312
данак у крви, вид, девширма
Данил, економ (?) у Куцову (1505) 136
Данил, ивиронски монах 153
Данил, игуман (негде 1518/9) 136
Данил, монах (1505) 233, 376
Данил, преписивач (1621/2) 144
Данил, светогорски монах 160
Данило, игуман (1510/1) 136
Данило, игуман и проигуман Св. Павла 192
Данило, игуман Кутлумуша, бивши Хиландарац 136
Данило, јеромонах (1377) 266
Данило, јеромонах из Ивирона 290
Данило, познат и под именом Прохор (1516/7), игуман Симонопетре, бивши Хиландарац 136, 246
Данило, поп и зограф 110, 132, 148
даривање/завештавање манастиру, вид. увакуфљење
Дафне, из Карвије 341
Дафни (Δάφνη), данашње име за Јежево, село у Пострумљу 385
Де Николе, Никола, француски путописац 172
Деваилов (?) виноград, међа у Изворy 316
Девлетова (?) њива, међа у Коруни 300
девширма 55, 81, 139
Декалиста, село у Пострумљу 389
декарх 25
Дели Бајрам, гусарски капетан 160
Демирхисар, кадилук 386
дервиш 19
Дервиш-ага, забит Свете Горе 263
Дервишли, џемат Јурука на Каламарији 167
десетак (ушур) 12, 45-46, 49, 51, 63, 66-67, 68, 87, 194-195, 282, 292, 295-296, 303, 305, 343-344, 370-371, 377, 382-383, 388, 391-393, 396
десетак од крвнине (*ʿöşr-i diyet*) 58, 176, 178, 180
Деспа (?), кћер Дурмуша, из Карвије 342
дефтер 45, 50-52, 63, 66-68, 71, 75, 134, 249, 256, 278, 283, 293, 296- -297, 299, 307, 312, 314, 319, 328, 333, 335, 344, 347, 349, 354, 365, 368-370, 373, 375-376, 380-381, 384, 386, 389-390, 392, 395; епи-скопске мукате 58, 65, 68; овча-рине 71; тимарски 346, 365; џизје 335, 386
Дечани, манастир 225
Дијавади (Διαβάδιν; *Diyāvādī*), топоним у Коруни код Јериса 298, 300--301
Дијаволокампо, вид. Калокампо
Дилбера (Дилнуваз ?), кћер Абдулаха, из Солуна 330
Дилнуваз, кћер Абдулаха, супруга Махмуда, мајка Шахи, из Солуна 330
Дима бојаџије мулк, међа у Извору 315
Д/има старца посед, међа у Пластари 360
Дима Вулкана њива, међа у Карвији 341
Дима Ишташа њива, међа у Карвији 341
Дима Калаката (?) њива, међа у Карвији 342
Дима Костопула посед, међа у Пластари 360
Дима Лочона (?) посед, међа у Пластари 360
Дима Нера њиве, међе у Карвији 341
Дима Чатиша (?) кућа, међа у Мавроколу 358
Дима Џемре (?) њиве, међе у Карвији 341-342
Диман, син Пеја, брат Николе, из Извора 316
Димитри Декато, из Голоса, кадилук Чаталџа 179
Димитри Чамеко, из Каландре 356
Димитрија Малдара њива и посед, међе у Каландри 356, 358
Димитрија Стефанија виноград, међа у Каландри 356
Димитрија Филипа њива, међа у Каландри 356
Димитрије Вулиот 25-26, 28
Димитрије Љумезовић, игуман ? (1614/5) 140
Димитрије Феток, из серске махале Ајо Влахерна 365
Димитрије, монах (1643) 167
Димитрије, поп, типикар у испосници Св. Саве, ктитор (1612–1613, 1620/1) 143, 151, 269
Димитрије, син Ђуре, из Пијавице 233, 318
Димо Арнаут, трговац убијен на Атону 179
Димо Ву(л)кан, из Карвије 341
Димо Граматико, из Мавроколa 356, 358
Димо Лемозере (?), из Пластаре 360
Димо Неро, из Карвије 341
Димо, војвода Сидерокавсије, вид. Чепел Димо 54
Димо, син Јанија, амил Јериса 296
Димо, син Тодора (Дима), из солунске махале Акче Месџид 331
Димо, хиландарски чобан 175
Димо, хиландарски чобан, други 175
Димова њива, међа у Здравику 390
Димоген Сатико, из Мавроколa 356
Дионисијат, манастир 14, 22, 30, 54, 60, 74, 77, 87, 90, 92, 94, 101, 107, 154, 159-161, 173, 179, 195-196, 241, 254-256, 261, 267-268, 271--272, 276-277, 282, 312
Дионисије I (1467–1471, 1488–1490), цариградски патријарх 35
Дионисије II (1546–1554), цариградски патријарх 287
Дионисије III (1662–1665), цариградски патријарх 82

Дионисије IV (1671–1673, 1676–1679, 1682–1684, 1686–1687, 1689–1693), цариградски патријарх 94, 157
Дионисије, илуминатор (1519/20) 137
Дионисије, јеромонах (1554) 192
Дионисије, јеромонах (1619) 282
Дионисије, оснивач Дионисијата 22
Дионисије, поп, типикар испоснице Св. Саве (1633/4–1643, 1645) 143, 192, 224, 228, 269
Дионисије, преписивач из испоснице Св. Саве (1596/7) 140
Дионисије, прот (1557/8) 140
Дмитар из Јањева, ктитор Оловне келије у Кареји (1536/7, 1541) 137, 273
Дмитар Јакшић 188
Дмитар, син Николин, „спахија од Подгорице“ 229
Добри дол, топоним у Кареји 270
Добриловина, манастир 225
Добруџа 19, 23
Довоља, манастир 225
Доврена, село 225
Доксомбос (данас Μύρκινος), село у Пострумљу 27, 386, 389
Доментијан, монах и писац 118
Доростор 224-225
Доротеј, зограф 148
Доротеј, јеромонах из Ватопеда 153
Дохијар, манастир 21-22, 52, 58, 61, 76-77, 81, 94, 101, 153, 282
доходак царски 31
Дравискос (Δραβῆσκος), данашње име за Здравик, село у Пострумљу 389; вид. Здравик
Драган, даскал из Новог Села (бугарска Загора) 229
Драма 35, 42, 47; вилајет 42; кадија, кадилук 42, 50-51, 53; митрополит 93, 271-273
Драметони (?), монах из Здравика 391
Дрвеник (Δρεβενικος; *Drevenīk*/*Durvenīk*), насеље код Сидерокавсије 318-319, 321-322, 324-325
Дрвенички поток (Τερβενίκου) 318, 322, 324
државна земља (*arż-i mīrī*) 44-45, 47, 49-51, 233-234, 291, 348-349
државни порези *(mīrī rusūm*) 222, 227
Дуберли, џемат Јурука на Каламарији 167, 345
Дубочица 225
Дубровник, република, Дубровчани 16, 25, 37, 40, 63, 101, 137, 138, 185, 189-193, 224, 228; свећа 16-17, 136, 185, 189, 192-193
Дуги рат (1593–1606) 71, 158, 230
Дука, кћер Димитрија, из Извора 315, 317
Дука, син папа Статија, са будућег Папастати чифтлика 361
Дунав 158
Дупничко-самоковска епархија 225; владика 226
Дурмуш, убица из Сидерокавсије 168
Дурмуша војводе њива, међа у Карвији 340
Душан, краљ 244; цар 22, 118, 189, 241, 245-246, 252, 255-257, 263-264, 266, 276, 280-281, 284-285, 292, 298, 368, 384, 389
Ђенова, Ђеновљани 37, 158
Ђорђе Бранковић (1486–1496), деспот 187, 228
Ђула, санџак 395
Ђулијско поље 225
Ђумулџина 225; кадија 53, 280-281, 283-286
Ђура Токин, хутман из Извора 315
Ђура, капетан рудника у Баја де Арами 201
Ђура, кћер Бралета (?), ктиторка из Пијавице 233, 318
Ђурђе Бранковић, деспот 31, 135, 195, 395
Ђурђе Кастриот 248
Ђурђеви ступови, манастир 225
Ђурић, Војислав Ј. 13
Ђурка, Познанов син, капетан рудника у Баја де Арами 201-202
Ђурко, син Јована, из Комитисе 176, 283
Ђуро, син Мичоте (Михоте?), из Зелихова 176
Ебусууд, шејх ул-ислам 44, 47, 50--51, 233
Евгеније IV, папа 153
Евђеније, хаџи, економ метоха у Баја де Арами 202
Евкарпија (Εὐκαρπία), данашње име за Куцово, село у Пострумљу 373, 378; вид. Куцово
Евлер 342; вид. Уч Ев
Евлија челебија, турски путописац 39-40, 172, 236
Евлогије, проигуман (после 1648) 224
Евнухово/Еменухово (Εὐνού-χου) 373, 376, 379, 385; вид. Мунухово
Евстратије, проигуман Св. Павла 192
Егејско море 158; острва 84
Египат 158, 238
Егнатија, улица у Солуну 332
Егри хаџи Мехмед емин ефендија, вид. Мехмед емин ефендија, син Мехмед Муин ефендије
Егри Хаџијев пашњак, у Арсеници 309-310
Елена, село 225
Елефтерије, духовник (1687) 147, 192
Елефтерије, хаџи, јеромонах, повезивач (1672/3), типикар испоснице Св. Саве (1669–1670/1) 148, 269
Елија, вид. Илија, топоним на рту Стиљар 282
Ел-хаџ Уманлу, џемат Јурука на Кала-марији 342
емин (*emīn*) 46-47, 230; Бејт ул-мала (*Beyt ül-māl emīni*) 46-47, 84-85; ихтисаба (*emīn-i iḥtisāb*) Сидеро-кавсије 314; ихтисаба, нијабета, бадухаве и Бејт ул-мала Сидеро-кавсије 312; Јерисков хаса 277, 282, 287, 293, 295-297, 299, 306- -307, 321, 325; мукате 391; санџак--беговог хаса 396; солунског Бејт ул-мала 350; царског хаса 390-391
Емина, кћер Кемала, из Карвије 342
Емир Исхак, кадија Зихне 392
Емирулах челебија, син Мустафе, брат Абдулазиза, из Сидерокавсије 322-323
Енглеска, Енглези 91, 101-102, 155, 161, 226, 231, 236
Епано Волвос 168
епидемије 150, 152
епископ 11, 53, 93-95, 155
епископски виноград, међа у Извору 316
Епифаније, јеромонах из Св. Павла 192
Ердељ 157, 395
Естера, жена Шева Петекош-оглуа, Јеврејка 178
Есфигмен, манастир 22, 29, 31, 48, 77, 94, 138, 159, 178, 184-185, 222, 228, 232, 238, 241, 244, 253, 257- -260, 262, 264-265, 273, 292, 294
Ефламуров виноград, међа у Калан-дри 356
Ефрем, монах из Зографа 283
ешкија, вид. разбојници
Жеглигово 225
Жедоан, француски путописац 65
Жепче, кадилук у Босни 139
Жеренон ? (*Jerenōn*), топоним у Пија-вици 319
Живојиновић, Мирјана 13
Житије архиепископа Данила II 20
Житије св. Нифона 197
Житије светог Нифона 125
Житије Светог Саве 217, 228
Житије светог Симеона 118
Житомислић, манастир 141, 143, 145, 237
забит вакуфа Газанфер-аге на Касан-дри 234, 355, 359, 361; вакуфа Хадум Јакуб-паше 344; Јерисков хаса 310; Пијавице 318, 320; Сиде-рокавсије 318

забит Свете Горе (*żābiṭ-i cezīre-i Ayna-rōz*) 54, 56-61, 68, 72, 75-76, 92, 165, 172, 175, 180-181, 255-256, 260, 263, 271, 274, 277, 289-290
Заварникија, село у Пострумљу 389
завештање манастиру, вид. увакуфљење
Загора, бугарска 229
Загора, у околини Сера 364
Загреб 142, 224, 226
заим 374, 384, 391
Законик и типик патријарха Антонија 89, 246
закуп метоха 374
залог метоха 295, 322, 328, 331, 343, 349, 351-352, 361
Занте 154
зарар-и касабије (*żarar-i ḳaṣṣābiyye*), дажбина 58-59
Захарија, поп, ктитор (1643) 143
Захарија, преписивач, можда Хиландарац (1578/9) 140
Захаријаду, Е. А. 13-14, 24
Захарије, даскал, ученик духовника Дамаскина 143-144
Захарије, монах (1536) 393
Захарије, типикар испоснице Св. Саве (1649/50) 269
Зборник, друга половина XVII века 222
Зборник, средина XVII века 199
Зборник, из Јосифовог Волоколамског манастира 204
Зборник литургијских текстова, средина XVI века 206
Зборник, литургијских текстова Ана-стасија, игумана Бистричког мана-стира 237
Зборник, приложен Житомислићу 145
Згуро, син Николе, из солунске махале Широки пут 331
Здравик (Σδραβίκιον; *Izdrāvīk*), данас Дравискос (Δραβῆσκος), село у Пострумљу 27, 29, 136, 176, 194--195, 293, 295, 299, 301, 303, 335, 370, 372, 374, 376, 381-382, 384, 388-393
Зелихово *(Zelaḥova*/*Zeliḥova*), насеље у Пострумљу 176
земља ислама (*Dār ul-Islām*) 23, 33
земља мира, земља уговора (*Dār ul--ᶜahd*, *Dār uṣ-ṣulḥ*) 23
земља рата (*Dār ul-ḥarb*) 23
зетски и црногорски митрополит 238
Зиг, манастир 241, 252, 275, 292; локалитет 280-281
зимија, штићеник (*ẕimmī*) 11, 37, 54, 59-60, 67, 150, 233, 299-300
Зихна 39, 167, 372; вилајет 42; емин мукате 391; кадија, кадилук 42, 50-51, 53, 70, 85, 176, 378, 383, 389, 392-393; митрополит 93; на-хија 389
Златоуст цветни (1652) 145
Златоустове беседе (1638) 214, 229
Зли поток (Κακὸς Ῥύακος), на Светој Гори 264
Зограф, манастир 21, 52, 60-61, 77, 94-95, 100-102, 107, 135, 152, 161--162, 164, 167-170, 173, 178, 184- -185, 241, 257-261, 263, 276, 282- -284, 286, 292, 294, 297, 306, 347, 372
Зоја – Софија Палеолог, баба Ивана Грозног 208
Зосим, игуман (1552) 110, 136
Зосим, путописац 90
Зосим, у великој схими Стефан, препи-сивач, можда Хиландарац (1575—1600) 140
Зур(о)ва, или Зурува, Зорова (Ζώρο–βα, Ζούρ/ο/βα), топоним у Коруни 300--301
Ибрахим, из Сидерокавсије 175
Ибрахим, син Илијаса, тимарлија Здравика 389
Ибрахим, син Јусуфа, из џемата Дуберлу код Карвије 340-341
Ибрахима, хаџија, сина хаџи Хусеина, њиве, међе у Карвији 340
Ибрахим-бег, мутевелија вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335
Ибрахим-паша, велики везир 139--140, 347
Иваз, син Балија, румелијски казаскер 372
Иван IV Васиљевич Грозни, руски цар (1533–1584) 103-104, 109-110, 119, 121, 125, 127, 137, 172, 204, 208-212, 214, 216-217, 219
Иван V, руски цар (1682–†1689) 212, 215
Иван Кастриот, арбанашки господар 34, 149, 248
Иван Самуилович, хетман 157
Иван Степанович, малоруски (украјински) хетман 157
Иван, градитељ цркве у Баја де Арами 202
Иван, преминули син Ивана Грозног 211
Иван, рођак игумана Виктора 145
Иваница, вид. Јованица
Ивањичка река, вид. Јованички по-ток
Ивирон, манастир 21, 61, 77, 91-92, 94, 97, 100-101, 125, 153, 155, 164--165, 173-174, 197, 215, 222, 226, 256, 268, 276-278, 281-283, 285-291, 301, 305-307, 310-311, 335, 338, 356, 358
Игнат, прот Свете Горе 284
Игњатије, игуман Ватопеда 154
Игњатије, солунски митрополит 332
Игњатије, типикар испоснице Св. Саве (1646/7) 269
идиоритмија, особеножиће 88-89, 106-107, 113
Идрис-ага, забит Свете Горе 260
извод из дефтера 15, 249, 260, 276, 292-293, 301, 312, 314, 320, 322, 331, 343, 349, 360, 366, 371-372, 375-376, 378, 381, 383, 388, 393-394
Извор (Ἴσβορος; *Izvor*), данас Стратоники (Στρατονίκη), село на Хал-кидици 138-139, 141, 152, 233, 305, 310, 312-318, 320
Измарделе, локалитет и међа у Карвији 341
Икономидис, Н. 13
Иларион, игуман, други, ктитор (можда три пута биран између 1622/3. и †1627/8) 140-141, 224, 358
Иларион, игуман, први, из Требиња, ктитор (пет пута биран између 1605/6. и †1622/3) 127, 140-141, 153, 175, 226, 290, 314, 331, 334, 338, 343, 351-352
Иларион, игуман, трећи (?) 140
Иларион, типикар испоснице Св. Саве (1670) 269
Илија (*Ilīye*), топоним на рту Стиљар 253, 281-282, 288
Илија, проигуман Велике Лавре 225--226
Илија, светогорски јеромонах 273
илирски манастир 101
Имброс 95
Инголи, секретар Конгрегације за пропаганду вере 156
Инокентије Гизијел, архимандрит Кијево-печерске лавре 215
Ипату/Ипатово (Ὑπάτου), локалитет у Пострумљу, доцније Патос 384
Иполит Вишенски, украјински путописац 60, 102, 134, 236
Ирина, сестра Стратија, сина Кирјака, ктитора из Куцова 233, 376
Иркавица ? (*Irkāvīçe deresi*), непознати поток у Арсеници 306
Исаија, аутор описа Свете Горе 16, 54-55, 63, 79, 90, 95, 101, 134, 207
Исаија, архимандрит Св. Павла 157
Исаија, босански митрополит 132, 239
Исаија, духовник (1599/1600) 224, 229
Исаија, духовник из Кучајне 228
Исаија, духовник, скит Св. Тројице (око 1653) 250
Исаија, игуман (1492, 1495/6) 136, 286, 384

Исаија, игуман (1697) 145-146
Исаија, игуман Св. Пантелејмона 22
Исаија, јеромонах, ктитор (1620/1) 143
Исаија, монах (пре 1683) 192
Исаија, монах, можда Хиландарац 237
Исаија, поп, типикар испоснице Св. Саве (1662), ктитор 148, 269-270
Исаија, поп, типикар испоснице Св. Саве (1680/1) 269
Исаија, светогорски старац 217
Исаија, син Шишмана, монах (1502) 136
Исаија, старац из испоснице Св. Саве, ктитор (1560/1) 140, 269
Исаија, типикар испоснице Св. Саве (1654/5) 269
Исак, архимандрит из Ивирона 215, 226
Исак, светогорски прот 22, 264
исихасти 20-21
Искендерова ливада, међа у Пијавици 319
Искрифил ? (*İsḳrīfil*), непозната црква у Извору 316
Ислам-ага, мубашир, царски бостанџија 263
Исмаил, заповедник јаничара у Георгили 372
испенџа, дажбина 67, 78
испосница Св. Саве Освећеног у Кареји 20-22, 91, 104, 107, 138, 140, 143-149, 151, 198, 213, 217, 266-271, 273
Истанбул 312, 350, 380, 384, 386; вид. Цариград
Исхак, син Абдулаха, казанџија из солунске махале Акче Месџид 330
Исхака, сина Мехмеда, ткача, кућа, међа у солунској махали Акче Мес-џид 330
Исхак-бег, гази 46
Исхаков мулк, међа у солунској маха-ли Акче Месџид 330
Италијани 81
Ифталија/Ифтелија (*İftāliye*/*İfteliye*), негдашња Птелеа (Πτελέα), село у Пострумљу 167, 369-370, 372
Ј(о)аким, син ктитора Познана, спатар у Баја де Арами 201-202
Јазак, манастир 225
Јазиџијев бунар, локалитет у Карвији 338, 342
Јаков Кирјако Корада (?), из Карвије 342
Јакова Паскала посед, међа у Каландри 358
Јакшићи 184, 188, 208
Јани Добро, из серске махале Св. Никола 365
Јани Макерина (?), из Карвије 341--342
Јани, из Мавроколa 358
Јани, монах (1562) 370
Јани, син Катакала, један од ранијих уживалаца Папастатија 362
Јани, син Марина, из Карвије 180
Јани, син папа Статија, са будућег Папастати чифтлика 361
Јани, син Параскева, из Здравика 393
Јани, син Шима (Симона), из Пластаре 175
Јанија Балејана (?) њива, међа у Коруни 300
Јанија Горне (?) њива, међа у Каландри 356
Јанија Загороне (?) њива, међа у Каландри 356
Јанија Казандера (?) њива, међа у Мавроколу 356
Јанија Ласкарија кућа, међа у Мавроколу 358
Јанија Макерине (?) њива, међа у Кар-вији 341
Јанија Мана мулкови, међе у Карвији 342
Јанија Марине виноград и њива, међе у Каландри 356
Јанија Селама (?) њива, међа у Карвији 342
Јанија Херикија (?) кућа, међа у Куцову 376
Јанија, сина Доброг, мулк, међа у сер-ској махали Св. Николе 365
Јанија, сина Сим(он)а, посед, међа у Пластари 360
Јанијева (Јанасијева ?) кућа, међа у солунској махали Акче Месџид 330
Јаникије, ђакон (1582) 211
Јаникије, јеромонах (1630) 340
Јаникијев мулк, међа у Извору 315
Јанићије, хаџија, монах манастира Моштанице 237
јаничари 59, 79, 81, 161, 230, 372
Јањево 225, 229
Јањина 170, 225
Јарсеније, монах и мајстор 130
Јаса, сина Белумија (?), мулк, међа у Здравику 390
Јахја ефендија Зекерија-заде, шејх ул-ислам 181
Јахја-бег, заим, мутевелија вакуфа Бајазита II у Пострумљу 380
Јахјина њива, међа у Карвији 342
Јаши 95, 205
Јеванђеље, поклон архиепископа Ар-сенија Еласонског 212
Јеванђеље, поклон Ивана Грозног 214
Јеванђеље, поклон пуковника Иродиона Раича 215
Јевгенија, у монаштву Милица, супруга кнеза Лазара 246
Јевђеније, хаџи, јеромонах (1665/6), економ у Баја де Арами (између 1669. и 1672, 1676?) 147-148
Јевлогије, проигуман (1648) 141
Јевреји, Сидерокавсије 52, 178, 299; Солуна 52, 132, 162, 338, 349-350
Јеврем, монах из Ивирона (?) 288
Јевсевије, светогорски монах 79
Јевстратије, игуман (1518) 136
Јевтимије, даскал (1636/7) 224
Јеген-бег, тимарлија Здравика 389
Једрене 23, 25, 32-33, 55, 79, 95, 152, 157, 165, 169, 184, 225, 229, 256, 284, 349, 385; Једрене (Паша) санџак 42, 50, 276, 293, 298, 334, 347, 355, 365, 368, 373, 379, 385, 389, 395-396
Јежево (Ἔζιοβα; *Ezōva*, *Ejōva*), данас Дафни (Δάφνη), село у Пострумљу 179, 184-186, 372, 374, 380, 384--388; наиб 179, 379, 385; нахија 379, 385; џибајет 380
Јежевска река 379, 387
језуити 56, 58-59, 65, 81, 133, 151, 153-155, 163, 181, 226, 236
Јелена Бранковић, деспотица 188
Јелена Драгаш, византијска царица, баба Ивана Грозног 208
Јелена, кћи деспота Јована Бранковића, супруга влашког војводе Петра Рареша 204
Јелена, кћи деспота Лазара Бранковића, последња босанска краљица, жена краља Стефана Томашевића 190-191
Јелена, супруга влашког војводе Матеје Басараба 143, 200, 227
Јелена, удовица цара Душана, у монаштву Јелисавета 22
Јелена, царица, супруга цара Душана 266
Јени Кеј (*Yeñi Köy*) 334, 346; вид. Уч Ев
Јеничани, село 225
Јениџе 225
Јениџе Вардар, кадилук 335
Јениџе Патос, тј. Нови Патос, село у Пострумљу 384; вид. Ајос Димит-риос
јенопољски митрополит 200, 227
Јеракијев (?) мулк, међа у Извору 315
Јерегулерда (?) мулк, међа у Извору 316
Јеремија I (1522–1545), цариградски патријарх 207
Јеремија II (1572–1579, 1580–1584, 1587–1595) цариградски патријарх

48, 81-82, 89-90, 93, 97, 106, 139, 221, 258-259
Јеремија III (1716–1726, 1732/3) цариградски патријарх 82
Јеремија, даскал, родом од Наранчића, 148
Јеремија, син Данила, монах из Јериса 252
Јеремија, старац (1582) 211
Јерина, кћер Дуке, из Новог Села 323
Јериски залив 180, 312
Јериски хас 276-277, 292-293, 295--296, 299, 303, 305-307; емин или амил 277, 282, 287, 293, 295-297, 299, 306-307, 321, 325; забит 310
Јерисос (Ἱερισσός) 32, 162, 180, 252, 276, 292, 294, 298, 303, 305, 310--311, 314; кадилук 299
Јерисос и Света Гора, епископија, епископ 88, 93-95, 142, 256, 290, 325
Јерка Дуке ливада, међа у Извору 315
Јерменска црква 66
Јеротеј, игуман (1543) 136
Јеротиос, јеромонах из Велике Лавре 284
Јерусалим 148-149, 189-190, 209, 217, 229, 236; патријарх 205, 289; патријаршија 100
Јетрополье 225
Јефрем, јерођакон, проигуман (1683/4, 1694, 1699) 145, 147, 225
Јефрем, преписивач 137
Јефрем, српски патријарх 21
Јефтимије, игуман (1493/4, 1498) 136
Јефтимије, преписивач (крај XVI века) 140
Јефтимије, син Манола, монах, ктитор (1518) 149, 233, 294
Јефтимије, старац (1630) 340
Јефтимије, хаџи, проигуман (1547) 136
Јечмена лука (*Arpa Līmānı*) 180, 278
Јоаким I (1498–1502, 1504), цариградски патријарх 89-91, 93, 106, 266
Јоаким, игуман (1687/8?) 145-146
Јоаким, игуман Св. Пантелејмона, аутор описа Свете Горе 16, 54-55, 64-67, 73, 79, 90-92, 96, 107, 160, 199, 236
Јоаким, игуман, проигуман (1599––1601, 1605/6) 138-139, 141, 224, 227, 360
Јоаким, јеромонах (1580) 178
Јоаким, јеромонах, други (1580) 178
Јоаким, ковач, монах (1562), подигао келију Св. Јована Богослова (Теолога) у Кареји 271
Јоаким, руски патријарх 215
Јоаникије, архимандрит (1665/6) 215
Јоаникије, јеромонах, ктитор (1627) 143
Јоаникије, старац (1609, 1611, 1613, 1620, 1623) 143
Јоаникије, старац, типикар испоснице Св. Саве (1670) 269
Јоасаф (1554–1565), цариградски патријарх 265
Јоасаф II, руски патријарх 163, 215
Јоасаф, јерођакон (1670) 217-218
Јоасаф, митрополит Лимноса 61
Јоасаф, поп, типикар испоснице Св. Саве (1663) 269
Јов, даскал, повезивач (1619) 144
Јов, ђакон, преписивач (1618) 144
Јов, јеромонах (1690/1–1693) 158, 225, 230-231
Јов, јеромонах из Ватопеда 285
Јов, монах (1599/1600) 158
Јов, поп, типикар испоснице Св. Саве (1677/8) 269
Јов, руски патријарх 212, 226
Јова син Стоја, из Новог Села 324
Јован (1592–1614), пећки патријарх 238
Јован V Палеолог, византијски цар 333, 354, 389
Јован VI Кантакузин 20
Јован VII Палеолог 30
Јован VIII Палеолог 61, 153
Јован Богаш, монах (1485/6) 135, 284
Јован Бранковић, деспот 187-188, 228
Јован Вујин, ктитор Кастамонита 237
Јован Запоља, угарски краљ 155
Јован Каравас, ктитор из Солуна 328
Јован Палеолог, велики примикирије 21
Јован Токин, из Извора 315
Јован Угљеша, деспот 100
Јован Урош, син Симеона, последњи Немањић 34
Јован Цимискије 88
Јован, долина, међа Папастатија 362
Јован, духовник (1525/6) 192, 197
Јован, зограф (1605, 1632) 144
Јован, игуман, проигуман, духовник, прот (1525/6, 1539/40, 1544, 1550?, 1552/3, 1558) 90, 136-137, 192
Јован, поп (1576) 140
Јована Андрије њива, међа у Новом Селу 324
Јована Ката, рођака игумана Виктора 145
Јована Пејина виноград, међа у Извору 316
Јована Селине, манастирић на Светој Гори 263
Јованица, келија и локалитет на Светој Гори 60, 138, 252-263, 297
Јованички поток 257
Јованова ливада, међа у Пијавици 319
Јованова њива, међа у Новом Селу 324
Јове Ватаца мулк, међа у Извору 316
Јове Статија мулк, међа у Новом Селу 323
Јорга Зерве (?) виноград, међа у Мавроколу 356
Јорга Нера њива, међа у Карвији 341
Јорга попа виноград, међа у Извору 315
Јорга Цангарија њиве, међе у Карвији 341
Јорги Андерод, из Карвије 341
Јорги Каламар, из Јериса, надничар у Коруни 176-177, 303
Јорги Кузмин, монах са Бугарског метоха (1643) 167
Јорги Манол, из Арсенице 307
Јорги, касапин из Пластаре 360
Јоргија Балија (?) ливада, међа у Пијавици 319
Јоргија Верове (?) кућа, међа у Мавроколу 358
Јоргија Исаре (?) посед, међа у Пластари 360
Јоргија Михаила посед, међа у Кућову 376
Јоргија муселема посед, међа у Пластари 360
Јоргија Чичана њива, међа у Мавроколу 356
Јорго Цангари, из Карвије 341
Јорго, поп из Извора 316
Јорго, син Вука, из Новог Села 322--323
Јорго, син Ралија (?), ктитор из Новог Села 233, 321
Јорго, хиландарски чобан 175
Јоргова њива, међа у Каландри 356
Јосиф II (1416–1439), цариградски патријарх 61
Јосиф Белој Дјадкин, монах, штампар из Москве, ктитор 215
Јосиф Караманлија, монах (1622/3, 1628–1631) 143, 149, 350
Јосиф Флавије 217
Јосиф, кратовски митрополит 238
Јосиф, монах (1622) 290

Јосиф, син Аврама, Јеврејин из Сиде-рокавсије 299
Јосиф, син Тимотеја, светогорски монах 273
Јосиф, старац (1495/6) 187, 224
Јосиф, типикар испоснице Св. Саве (1646/7) 269
Јосифов Волоколамски манастир у Московској епархији 204
Јудејски рат Јосифа Флавија 217
Јуре (?) Франко, из Мавровола 358
Јуруци, 149, 166-169, 180, 334, 338, 344-345, вид џемати на Каламарији: Дервишли, Дуберли, Кенер Али, Ел-хаџ Уманлу, Ментешели, Сати Насух 334, 340-342, 345; џемати у Пострумљу 372
Јустинијан, епископ Јериса и Свете Горе 94
Јусуф, румелијски беглер-бег 53
Јусуф, син Мусе, из Солуна 330
Јусуф, хоџа, из џемата Ел Хаџ Уманлу код Карвије 342
Јусуф-чауш, мутевелија вакуфа Газанфер-аге на Касандри 355
Јусуф-челебијина ливада, међа у Пија-вици 319
Јучана Дајка (?) кућа, међа у Извору 315
Јучани Димијогриче (?), пусто место, међа у Извору 315
Јучанова (?) ливада, међа у Пијавици 319
Кавала 69-70, 72
Каваларов пирг (пирг краља Милутина) 172, 174, 242, 244-246, 264
Каволар, вид Калавар 244
кадија, кадилук 39, 50, 57, 60-62, 69, 74, 222, 230; Бечкерек 51, 157, 395-396; Демирхисар 386; Драма 50-51, 53; Ђумулџина 53, 280-281, 283-286; Жепче 139; Зихна 50-51, 53, 70, 85, 176, 368, 372, 376, 378, 383, 389, 392-393; Јениџе Вардар 335; Караферија 50-51; Неврекоп 179; Правиште 50-51; Пријепоље 224; Света Гора 43; Севлијево 224; Сер 42, 50-51, 53, 70, 85, 179, 194, 233, 276, 283, 285, 293, 298, 368, 371-373, 376-379, 383, 385-386, 392; Сидерокавсија 42, 50-51, 53--54, 57, 61, 71, 74, 79, 83, 85, 110, 113, 119, 129, 132, 173, 175-176, 178-180, 233, 246, 259-261, 263, 271, 274, 276-277, 283, 286-290, 293, 296-298, 303, 305, 311-314, 317-319, 321, 323, 325, 327; (мула) Солун 50-51, 53-54, 57, 61, 70, 72, 79, 81, 83, 85, 110, 119, 132-133, 159, 161, 164, 167, 169, 175, 178, 180-181, 230, 256, 260-261, 263, 265, 274, 276-277, 283-285, 287-288, 290, 296, 311, 325-327, 330, 332, 334, 338, 340, 344-345, 347, 351-353, 355, 386; Стари Влах 224; Цари-град 51; Чаталџа 179
Казанско царство 210
Казанџијска махала, махала Сидерокавсије, уп. Стагира 305
казаскер Румелије 260, 372
Кајсерија 330
Какиран, село 34
Каково, метох 306, 311; уп. Кокова (*Ḳōḳōva*), планина 305-306, 309--310
Каковски поток, вид. Аспролакос
Какодијава, топоним у Комитиси 280
Калавар, Калаварис, племић, ктитор 244-245
Калавир (?), топоним и међа у Куцову 376
Каладендра (?), локалитет у Комитиси 281
Каламарија 32, 102, 138-139, 141-143, 145, 147, 149, 164, 166-167, 170-171, 174-175, 333-335, 338, 345, 343, 347, 349, 354, 361, 363; вилајет 334; наиб 167-168, 180, 334, 343--344, 347; нахија 42, 334, 347, 354; Мала Каламарија 28, 46
Каландра (Καλάνδρα; *Ḳālander*, *Ḳılān-dere*), село на Касандри 102, 354--361
Калвин, калвинисти, калвинизам 155
Календер, јуручки разбојник 167
Калест, игуман Зографа 294
Калеф(ли), џемат Јурука на Каламарији 166-167
Кали, мајка Јоргија Каламара из Јериса 176
Калина (?) Димо, из Карвије 341
Калиник, јеромонах и ктитор (1323) 364
Калиник, монах из Ватопеда 178
Калиник, син Дима (Јанија?), монах и ктитор (1669/70–† пре фебруара 1674) 107, 148-149, 234, 361-363
Калист, монах из Ватопеда 284
Калокампо метох (*Ḳālōḳānbō metōḥi*) 334; вид. Бугарски метох
Калокампо, некада Дијаволокампо, област на Каламарији 334
Калонимос, острво 95
Калофер, село 225
Калфа, хаџи 173
Камвунион, улица у Солуну 332
Камена, средњовековно село код Превлаке 292
Каменица (Камена), село у катепаникију Акра–Јериса–Равеникије 364
Каменица, Каменикија (Καμενίκεια), код Сера, Горња и Доња 364
Камилавха, келија на Светој Гори 21
Кандијски рат (1645–1669) 55, 72, 154, 162-164, 226, 345
каноникон (κανονικόν), дажбина 95
Кантакузина Бранковић 185-187, 189-191, 193, 195, 197
канун 50, 85, 313, 352, 378, 382
кануннама 34; кануннама за Лимнос 171; кануннама за Родос и Кос 170
Кануннама Ејуби-ефендије 59
Кануннама султана Сулејмана Законодавца 343
Капруљска келија (*Ḳaprūl kelīsi*), на Светој Гори 267-268
капудан-паша 81, 161, 165
капуцински ред 154
Капучилер, село на Каламарији 159
Кара Мустафа, из Карвије 341
Каразаде, солунски кадија 284-285
Каракава (?), топоним и међа у Карвији 342
Каракал, манастир 24, 52, 76-77, 95, 100-101, 173-174, 276, 268, 273, 282, 300, 389
Каракалски метох (Каракар ?), међа Папастатија 362
Караман, област у Анадолији 149
Караманski (ивиронски) чифтлик 335
Караманski бунар, међа у Карвији 338
Карамојина (?) њива, међа Папастатија 362
Караферија, кадија, кадилук 50-51
Кара-Хасан, мартолос-баша 166
Карвија (Καρβέα, Καρβέως; *Ḳārviye*), једном и Марова (*Mārōva*), данас Неа Силата (Νέα Σίλατα), село на Каламарији 102, 139, 141-142, 168, 174, 180, 333-335, 339, 341, 343-345, 347-348, 353
Карвијски поток 338
Карголог (?), топоним у Комитиси 280
Кареја 20, 22, 25, 54-59, 61, 65, 74--75, 90-94, 107, 134, 137-138, 140, 143-149, 154, 159, 162, 168, 173, 175, 179, 198, 217, 234, 237-238, 240, 242, 245, 254-255, 258, 266--269, 272-274, 297, 361
Карејски пут 268
Карејски сабор, вид. Велики сабор
Карловци, сремски 225, 228; митрополит 103, 229
Карпати 201
Касандра 30, 32, 60, 139, 142, 147--149, 160-162, 165-166, 168, 175,

234, 333, 354-355, 358-363; вакуф 161; наиб 161, 175, 234, 355, 360--361; нахија 42, 355
Касандрија (некад Валта), село на Касандри 361; митрополит 93
Касим, спахија у Здравику 390
Касим-ага, спахија (?) у Куцову 374
Касим-бег Паша-заде, спахија у Георгили 369
Кастамонит, манастир 31, 34-35, 56, 61, 76-77, 100, 102, 216, 237, 259, 276, 282, 387
Кастриоти 79, 248
Катакали, село на Каламарији 87, 195, 334
Каталанска компанија 20-22
катастарски дефтер, вид. дефтер
катастиси 222, 232
Като Волвос (*Vorvos*), село на Каламарији 335
католици 40, 71, 79, 81, 98, 107, 141, 154-155, 226, 231, 237; прозелитизам 17; црква 155-156; школа на Атону 154, 162
Катреница 225
кафтан-беха, дажбина 350
Кацари, манастирић на Светој Гори 21-22
Кебир Манастир, махала у Солуну 332
Кебуриште (*Kebūrişte*), локалитет у Пијавици 319
Кејванова ливада, међа у Новом Селу 324
Кејван-оглу Худавердијева ливада, међа у Пијавици 320
Кемер Алти, махала у Солуну 349
Кенан-паша, везир 325, 327
Кенер Али, џемат Јурука на Каламарији 341
Керебова/Керива (*Ḳerebova*/*Ḳerīve*) ?, топоним у оквиру хиландарског поседа на Светој Гори 242, 247
Кереш (?), топоним и међа у Карвији 341
Керим челебија, син Ахмедија, из Арсенице 306, 311
Керима, кћер Мустафа-аге, из Арсенице 309, 311
Кесара, кћер Јорга, из Новог Села 323
Кесаропоље, епископија 389
кесим, вид. одсек
кешишлик (подручје монаха) 39-40
Кешишлик, вилајет (*Vilāyet-i Keşīşliḳ*) 39, 42, 368, 373-375, 379-380, 385, 389; субаша 374
Кидуна ? (Гидона ?), локалитет у Ар-сеници 310
Кијев 144, 214-216, 219, 224, 226, 229
Кијево Печерска лавра 214-215
киновија, општежиће 47, 89, 106-107, 113, 135, 234
Кипарски рат (1570–1573) 160
Кипријан, светогорски монах из келије Марка Кофа 273
Кира Марија (*Kirā Māriye*), локалитет у Комитиси 281, 289
Киријак, духовник Св. Павла 192
Кирил, монах Зографа 260
Кирил, прот 264
Кирил, хаџи, будимски владика (1668—1680) 148
Кирило II Лукарис (1612, 1620–1623, 1623–1633, 1633–1634, 1634–1635, 1637–1638), цариградски патријарх 155, 290
Кирило, александријски патријарх 289
Кирило-белозерски манастир у Новгородској области 217
Кирјака Пазуче мулк, међа у Карвији 342
Кирјако, из Каландре 356, 358
Кирјако, отац Адирена (?), из Каландре 359
Кирјако, син Радина, сведок у Коруни 177
Кирка Арнаута њива, међа у Карвији 342
Кирка Винчена њива, међа у Карвији 341
Кирка Дукана (Вукана?) њиве, међе у Карвији 341
Кирка Рупе мулк, међа у Карвији 342
Кирко Винчено, из Карвије 341
Кирко Вукан (Дукан/о?), из Карвије 341
Кирко Малијари, из Каландре 356
кирпас-баха (*kirpās-bahā*), дажбина 58-59
Китај-град, у Москви 209
клефти, вид. разбојници
Клисура, село 225
Клисури (Κλεισούρι), рт код Коруне 298, 305
Књига о мору Пири реиса 159
Књига постанка неба и земље (Шестоднев) Јована Златоустог, превод с руског духовника Дамаскина (1632/3) 218
Ковел, Џон, енглески путописац 16, 56, 60, 65-66, 72, 76, 86, 91-94, 102, 164, 174, 236
Ковељ 208, 224, 226, 229
Кожани 225
Козла (Κόσλα/Κόζλα), топоним у Кондогрици (Арсеница) 310
Козли поток (*Ḳozlı dere*), код Арсенице 310
Козма Василијевич, јеромонах храма Успење Богородице, Литванија, ктитор 208
Козма, из Ватопеда, прот 89, 91
Козма, монах лопов, Хиландарац? (1500) 135, 168
Козма, прот 136, 187, 198, 224
Козма, Хиландарац, прот 90
Кокалино, селиште код Лушца 245
Кокинолакос (Κοκκινολακκος), данашњи поток код Стратоникија 310
Кокова (*Ḳōḳōva*), данас Какавос (Κάκαβος), планина 305-306, 309--310
Колобук ? (*Ḳōlōbūḳ*), топоним у Арсеници, можда данас Колобуки (Κουλουμπούκι/ Κολομπουκι) 310
Колук (?), топоним у Коруни 300
Колхикон (Κολχικόν) 347; вид. Ба-лафча
Комија, браћа Дука, Симон, Лазар, Коста и Атанас, из Аладијаве 278, 283
Комитиса (Κομίτισσα; *Ḳōmītiçe*), Кумица, Куметица, област и село између Превлаке и границе Свете Горе 42, 57, 61, 101, 135, 159, 174, 176, 178, 180, 184-185, 241, 253, 264, 275-277, 280-295, 299, 303, 322
Комитиски поток 287
Комнин, Јован, доктор и писац 100, 102, 174, 203
Коморан 225, 227
конак Хиландара у Кареји 92, 268, 270
конак Хиландара у Солуну 85
Конгрегација за пропаганду вере у Риму 16, 101, 154-156, 162-163
Кондогрица, средњовековно село у близини Јериса 305, 310
Кондопулова њива, међа у Мавроколу 356
Константин Бранковану (1688–1714), влашки војвода 201-202
Константин Кастриот, син Ивана Кастриота 248
Константин Мономах, византијски цар 88
Константин Филозоф, писац 26
Константин Шербан (1654–1658), влашки војвода 199
Константин, монах из Зографа 178
Константин, отац игумана Теодосија 142
Константин, сапутник трговца Дима Арнаута 179
Константина Шкополита (?) њиве, међе у Мавроколу 356
Контостефанова земља, посед на Ка-ламарији 333

конфискација и откуп манастира и њихових поседа 1568/9 14-15, 37--38, 46, 48-52, 54, 65, 150, 194, 221, 233, 235, 265, 278, 287, 293, 307, 314, 319, 321, 328, 331, 352, 354, 365, 376, 382, 388, 390, 392, 395, 396
Концил у Фиренци (1439) 34
Копачка Беделиште ? (*Kōpāçķā Preli-şte/Bedeliştе*), топоним у Пијавици 319
Копра, кћер трговца Дима Арнаута 179
Копривштица 225
Корифи, топоним на Светој Гори 264
Корња Браилоју, жупан у Влашкој 202
Коруна (*Ķōrūna*), Корони (Κορόνη), Круна (Κρούνας), локалитет у сино-рима Јериса 29, 138, 174, 176-177, 194-195, 282, 295-296, 298-303, 388
Кос, острво 170
Косаница, манастир код Драме (Икосифиница) 35, 47, 225, 393
Косово 225
Косовска битка (1389) 23, 30
Коста, касапин из Сидерокавсије 179
Коста, монах (1521) 176
Коста, син Јоргија, амил Јериског хаса 296
Коста, син папа Статија, са будућег Папастати чифтлика 361
Коста, син Параскева, из Здравика 393
Коста, хиландарски чобан 175
Косте Мавраита њива, међа у Мавроколу 356
Косте, сина попа, мулк, међа у Извору 316
Костенец 225
Костени, село у Влашкој 202
Костин виноград, међа у Куцову 376
Костина њива, међа у Здравику 390
Костина њива, међа у Мавроколу 356
Костина падина, њива, међа у Комитиси 277
Костур, град 27, 46, 135, 225
Котор 226
Котрочени (Успење Богородице), манастир у Букурешту 200-202, 205
Кохљара (Κοχλιαρᾶ) 267-268, 274; вид. Хуљари
Кочи, спахија у Здравику 390, 392
коџа Митрова ливада, међа у Пијавици 320
Крагујевац 225
крајишки бег Солуна 53
Кратово 225; митрополит 82, 144, 238, 272-273
Краш (?), топоним, међа у Новом Селу 324
крвнина (*diyet*) 176, 178-181, 283, 303; десетак од крвнине 176, 178, 180
Кревелје, Иг, гусарски капетан 164
Крижевачка крајина 163
Крижевци, Војна граница 225
Крит (Кандија) 105, 162-163, 215
Кричани (Κριτζιανά) 333
Крст, топоним у Пијавици 318
Крстур, Бачка 225, 229
Крупа, манастир 224
Крушевац 225
Ксена, кћер Јоргија Каламара из Јериса 176
Ксеноф, метох Ксенофонта у Коруни 300-301
Ксенофонт, манастир 53, 58, 60-61, 77, 95, 100-102, 117, 138, 159, 238, 241, 257-259, 261-263, 276, 282, 301, 333, 341, 346-353, 372
Ксеркcов канал 292
Ксиролакос, вид. Суви поток
Ксиропотам, манастир 42, 63, 76-77, 80, 94-95, 100, 159, 162, 168-169, 186, 199, 268, 276, 284, 292, 298, 387
ктитори, ктиторство 30-31, 44, 49--50, 52, 86, 94, 103, 110, 112-113, 118-119, 121, 125, 129-130, 132, 136, 138-139, 141-143, 145-149, 159, 182, 184, 186-188, 195, 197, 199, 201-202, 204-205, 208-210, 213, 216, 227-228, 232-234, 237-240, 266, 270, 283, 333, 385
куга 152, 190, 316
Кузман Оливер, монах (1542/3) 137
Кузмановић, Стојан, из Београда 229
Кули Деска (?) њиве, међе у Карвији 342
Куманица, манастир 225
Кумановез (?), топоним, међа у Новом Селу 324
Куметица, вид. Комитиса 280
Кумица, вид. Комитиса 275
Кумуцулу (Κουμουτζούλου; *Ķumūçūl*) 333, 346; вид. Уч Ев и Неохорион, данас Неохоракион (Νεοχωράκιον)
Купиник, у Срему 187, 224, 228
Курд-башине њиве, међе у Карвији 340, 342
Кутлумуш, манастир 14-15, 19, 21--22, 29, 35, 43, 52, 56, 74, 76-77, 87, 92, 94-95, 100, 104, 136, 151, 167, 169, 173, 195-196, 199, 276, 282, 290, 370, 372
Куцово/Куцево, Куци, Кучи (Κούτζη; *Ķūçova*, *Ķūçī*), данас Евкарпија (Εὐ-καρπία), село у Пострумљу 27, 29, 136, 138, 174, 179, 194-195, 233, 246, 299, 303, 370-381, 383-384, 388
Кучајна 158, 224, 228
Кучук Караман, махала у Цариграду 225
Лабахово (*Labāhova*), место у Македонији 179
Лавов 215, 219
Лавра св. Атанасија, вид. Велика Лавра
Лаврентије, игуман, архимандрит (1608, 1610/1, 1625/6) 140, 173, 213
Лаврентије, монах из Ивирона 286
Лаврентије, старац, преписивач (1599) 140
Лаврентије, старац, типикар (?) испос-нице Св. Саве (1599) 269
Лаврино поље (*Lāvra ovası*), топоним на Превлаци 294
Лазар Бранковић, деспот 186, 190
Лазар Јанић, из Куцова 376
Лазар Хребељановић, кнез 132, 216, 219, 246
Лазар, архимандрит прилепски 152
Лазаревићи, српска династија 30
Лаковик (*Laķovīk*), такође Локовикија/Лаковикија, данас Месолакија (Μεσολακκιά), село у Пострумљу 376
Лакос (*Lāķōs*), локалитет у Комитиси 278
Ланба Нера њива, међа у Карвији 341
Ланбо Неро, из Карвије 341
Лангада, језеро 347
Ларигова/Ларикова, изврнуто Ралико-ва (*Rālīķova*), данас Арнеја (’Αρνεία), село на Халкидици 305, 322, 325
Лариковски поток (*Lārīķova deresi*) 322
Лариса 23
Латини 154, 156, 276
Лацко од Мацештија, логотет Јована Запоље 155
Левант 158, 161
левенте 160, 162
Левки (Λεύκη), локалитет у близини Каландре 358
Лемерл, П. 14
Леонид, архимандрит, писац 13
Леонтије, проигуман (1517) 136-137, 149, 197
Леонтије, старац, ктитор келије Три светитеља у Кареји (†1575/6) 140, 270-271
Леополд I, Хабзбург 164-165, 226

Лепант 158
Лествица (1648) 272
Лествица, поклон московског штампара Јосифа Белоја Дјадкина 215
Ливади, локалитет у Палеокомитиси 275
Ливадион, топоним код Кареје 266
Ливан 86
Ливно 225
Лигнон (Λιγνόν), место на Каламарији 333
Лимнос 34, 50, 61, 81, 171
Липсохорион, село у Пострумљу 373, 379, 384-385
Литванија 208, 221, 224-226, 229, 231
Литра, топоним и њиве у Куцову 376, 378
Лонгин Коренић Бранковић, јенопољски митрополит 200, 227
Лонгин, игуман, проигуман, архимандрит, типикар испоснице Св. Саве, ктитор (1604. или 1605, 1619/20) 140-141, 143, 213
Лонгин, проигуман и типикар испоснице Св. Саве (1698) 269, 273
Лонгос (*Lōnǧōz*), локалитет јужно од Јериса 298, 301
Лонгос (Ситонија) 162, 301
Лужац
Лужац (*Lūjīk*/*Lōjīk*), село на Халкидици 175, 245
Лука, Пол, француски путописац 174
Лука, поп, економ на Каламарији (1599, 1604, 1608–1611) 143, 351--352
Лукаревић, Јаков, дубровачки аналиста 190
Лулудов (?) виноград, међа у Коруни 300
Лутер, лутеранци 155
Лутфи-паша, везир, писац хронике 60
Маваркол (*Māvarḳōl*), село на Касандри 354-356, 358-361
Маврата (?), из Карвије 341
Мавријев виноград, међа у Куцову 376
Мавро Потамо (*Māvrō Pōtāmō*) 281, вид. Црни поток
Мавроталаса (Μαυροθάλασσα) 379; вид. Мунухово
Магареће острво (*Merkebler Aṭası*), вид. Амуљани
Магеде (?) виноград, међа у Извору 315
Магула, келија на Светој Гори 20
Мадемохорија (Μαντεμοχώρια), група села око Сидерокавсије 305
Мађарска 224-225, 228
Макарија, калуђерица из Извора 152, 316
Макарије Липљанин, јеромонах, ходо-часник 237
Макарије Соколовић (1557–1570/1), пећки патријарх 139, 148
Макарије Тројичанин, типикар (?) испоснице Св. Саве (1653/4) 269
Макарије, архимандрит (1681/2) 147
Макарије, архимандрит (1715) 216
Макарије, духовник из келије Св. Јована Златоустог (1619) 143, 273
Макарије, епископ Јериса и Свете Горе 256
Макарије, игуман (1525/6, 1533) 136--137, 197-198, 204
Макарије, игуман, архимандрит, јеро-монах (1580, 1582) 137, 178, 211
Макарије, јеромонах (1668) 180, 343
Макарије, јеромонах (1673) 225
Макарије, келар (1652) 214
Макарије, ктитор Оловне келије у Кареји (1536/7, 1541) 137, 273
Макарије, монах (1500) ковач 285
Макарије, монах из Ксиропотама 284
Макарије, московски митрополит 54, 64, 79, 208
Макарије, син Вергаруба (Бугаропул?), игуман (1500/1, 1504) 136, 285, 296
Макарије, син Миха, светогорски монах 259
Макарије, старац (1609) 338
Макарије, типикар испоснице Св. Саве (1661) 269
Макарије, црногорски (1493–1495/6) и влашки штампар (1507–1512) 137, 198
Македонија 19, 21, 23, 28, 32, 45, 53, 151, 166, 193, 292, 345-346
Макријани, пронијар у Писони 28
Максим (1656–1674), пећки патријарх 94, 144, 148, 238
Максим IV (1491–1497), цариградски патријарх 82, 285
Максим Грк, јеромонах из Ватопеда, писац 35, 91, 100, 107, 217, 273
Максим Пећанин, јеромонах, типикар (?) испоснице Св. Саве (1687) 237, 269
Максим, јеромонах (1549) 208, 224
Максим, солунски митрополит 286
Мала Азија 19, 106
Мала вода, топоним на граници Свете Горе 252-253
Мала Русија, вид Украјина
Малахија, духовник (1542) 137, 192
Малахија, митрополит, из Ватопеда 285
Малта 158, 163-164
Малта, Малтежани 81; велики војвода 163; витезови (реда св. Јована) 155, 158
Мана Која (?) њива, међа у Карвији 342
Манасија, манастир 46
Манастирска нахија (*Manāstır nāḥiyye-si*) 39, 373, 379
манастирска слава 59, 91
манастирска управа 119, 124
Маногунче (?), топоним, међа у Извору 316
Манојло II Палеолог, цар 23-26, 28, 30, 88-89, 106
Манол, преварант 180
Манол, син Ксена, из Куцова 233
Манол, син Николе, из солунске махале Акче Месџид 331
Манол, син Маре из Карвије 180
Манола папуције мулк, међа у солунској махали Широки пут 332
Манола попа виноград, међа у Коруни 300
Манола терзије виноград, међа у Из-вору 316
Манола, сина Димитрија, мулк, међа у Серу 365
Манолаки пашњак (*Mānōlākī yaylası*), у Арсеници 310
Манохор, локалитет у Куцову, име хиландарског метоха 374-375, 378, 380-381
Мара Бранковић 35, 135, 184-191, 193, 195-197, 232, 276, 283-285, 292, 333, 385-388
Мара, кћер Зефира из Карвије 180
Мара, кћер ктиторке Ђуре, из Пијавице 233-234, 318
Мара, сестра Јоргија Каламара из Јериса 176
Мара, супруга Милка Бајашула 202
Маргарит, манастир, вид. Св. Јован Претеча
Мардарије, проигуман манастира Св. Тројице у Букурешту 203
Мардарије, син Дамјана, игуман, мит-рополит Хиландара и свих Срба (1633, 1635, 1635–1638?) 94-95, 141-142, 214
Мардарије, син Манола, монах, ктитор (1517–1519, 1526–1528?) 137, 149, 233, 294
Мардарије, старац (1517) 197
Мардарије, старац са струмских метоха (1576, 1581, 1585, 1588) 140, 365, 372, 375, 377, 382, 391
Маричка битка (1371) 19, 21-22, 27, 34

Марка Кофе келија, хиландарска келија у Кареји 61, 266, 273
Марко Јакшић 188
Марко Црнојевић (*Mārḳō veled-i Çer-na*; *Çerna-oġlı*) 70, 135-136, 168, 188, 285, 296
Мармара (*Marmara*), село у Пострумљу 167, 369
Мармара, рт у Јериском заливу 180, 312
Марова (*Mārōva*?) 335; вид. Карвија
Мартирије, поп, ктитор (1616/7) 239
мартолоси, мартолос-баша 166
Маруда, сестра ктитора Калиника, сина Дима 149, 234, 363
Маруда, супруга несталог муслимана са Каламарије 164
Марудин дуђан, међа у Извору 315
Марудина кућа, међа у Извору 315
Мата, монах, ходочасник ? 237
Матеј, економ (?) у Здравику (1495/6, 1504) 136
Матеј, игуман (1511, 1513) 136
Матеј, јеромонах (†1683) 147
Матеја Басараб (1632–1654), влашки војвода 143, 200-201, 227, 229
Матеја, син Манола, поп (1582, 1584) 140
Матија Корвин, угарски краљ 184, 188
Матија син Љутице (?), из Извора 316
Матија, јеромонах Есфигмена 259
Матија, монах (1504) 176
Матија, монах Зографа 260
Матутијин (?) виноград, међа у Кору-ни 300
Махмеда субаше њиве, међе у Карвији 342
Махмуд чауш, емин Јериског хаса 307, 321
Махмуд челебије, сина Мехмед-челебије, мулк, међа у Извору 315
Махмуд, син Абдулаха, из солунске махале Акче Месџид 330
Махмуд, син Абдулаха, спахија 318
Махмуд, син Пијалеа, из Сидерокавсије 312-313
Махмуд-бег, син Осман-бега, заим из Здравика 384, 391
Мегали Панагија (Μεγάλη Παναγία) 306; вид. Равеник
Медаковић, Дејан 13
Медина 355
Медитеран 157-158, 164
Мека 355
Меланхрина, из Сера 364
Мелек, воћа Турака 20
Мелентије, архимандрит, други 142--143
Мелентије, духовни отац (1625) 94
Мелентије, син Радоње (Радана?), архимандрит (1641, 1643–1644) 141-143, 167, 214
Мелентије, хаџи, јеромонах (1635) 260
Мелетије, поп (1618) 224, 226
Мелицијана (Ивир), село у Пострумљу 385
Менахем Мерач, солунски Јеврејин 338
Ментеше, емират 24
Ментешели, џемат Јурука на Каламарији 334, 340
Мерадеше (?), локалитет у Извору 316
Мериш 202
Меркурио (*Merḳūriyō*), хиландарска келија у Кареји 271, 273
Месија истинити Јоаникија Гаљатовског 219
Метеори, манастир 46, 48
Методије, игуман с почетка XX века, вид. Миловановић, Методије
мефкуфатчија (*mevḳūfātçi*) 46-47
Мехединци 201
Мехмед (Шах), син Ахмеда, из Сидерокавсије 320
Мехмед I (1413–1421), султан 27, 32
Мехмед II Освајач (1444–1446, 1451––1481), султан 33, 35, 60, 84-86, 184, 187, 189-190, 385-386
Мехмед III (1595–1601), султан 330, 351, 355
Мехмед IV Звероловац (1648–1687), султан 60
Мехмед Емин ефендија, син Мехмед Муин-ефендије, из Арсенице 309--310
Мехмед Муин ефендија, из Новог Села 325, 327
Мехмед субаша, син Али Балија, из Карвије 340-341
Мехмед чауш, изабран да прати спор у Уч Еву 351
Мехмед чауш, спахија у Здравику 390
Мехмед челебија, син Атаулаха, из Карвије 342
Мехмед челебија, син Исе, из Куцова 376
Мехмед челебија, син Халил-аге, брат Мустафа-челебије, из Коруне 299
Мехмед, ага Касандре 166
Мехмед, војвода хаса великог везира у Уч Еву 347
Мехмед, Ел-хаџи Хусеин, из џемата Дервишли 341
Мехмед, јуручки разбојник 167
Мехмед, мутевелија вакуфа Бајазита II у Пострумљу 391
Мехмед, мутевелија вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335
Мехмед, мутевелија вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији (други) 335
Мехмед, син Абдулаха, закупац метоха у Уч Еву 350
Мехмед, син Абдулах-челебије, из Сидерокавсије 282
Мехмед, син Арслана, мутевелија вакуфа Газанфер-аге на Касандри 355
Мехмед, син Ферхада, мудерис 263
Мехмед, субаша у Георгили 369, 372
Мехмед, тимарлија Карвије 335
Мехмед, цариградски бостанџи-баша 260
Мехмед, царски чауш, мубашир 313
Мехмеда субаше, сина Али Балија, њиве, међе у Карвији 340-341
Мехмеда, хаџија, сина Мурата, њива, међа у Карвији 340
Мехмед-ага (челебија), Таби, син Абдулбаки-бега Хаџи Шабан-заде, из Арсенице 307-310, 324-325, 327
Мехмед-ага, забит вакуфа Газанфер-аге на Касандри 355
Мехмед-ага, забит Свете Горе 289--290
Мехмед-ага, мубашир, царски бостан-џија 263
Мехмед-ага, хасеки, светогорски за-бит 261
Мехмед-ага, џундија, ајан Сидерокавсије 307
Мехмед-бега, Тавила, мулк, међа у солунској махали Широки пут 332
Мехмед-бегов млин, међа у Новом Селу 324
Мехмед-бегова чесма, међа у Новом Селу 324
Мехмед-челебије Кејван-задеа ливада, међа у Новом Селу 324
Мешело (?), рт и међа у Карвији 341
Мешенин, Иван, руски изасланик на Атону 134, 211
Мила Дукакија мулк, међа у Извору 316
Миладин, брат Познана, ктитора из Баја де Араме 202
Милеје, подручје код Хиландара 20, 77, 241, 250
Милета Боје ливада, међа у Пијавици 318
Милешева, манастир 229

Милинко, отац (?) игумана Виктора 145
Милица Бранковић, кћи деспота Јо-вана, супруга влашког војводе Ња-гоја Басараба 197
Милица Јакшић, удовица Стефана Јакшића 188
Милица, удовица кнеза Лазара 34
Милка Папајеракија ливада, међа у Новом Селу 323
Милко II Лупојану, син Милка Бајашула 202
Милко Бајашул, син Миладина, жупан, ктитор из Баја де Араме 202
Миловановић, Методије, игуман с почетка XX века и писац 270, 338, 355, 362
Милоја (?) поток (*Milōya deresi*), у Арсеници 307, 309
Милопотам, локалитет на Светој Гори 159
Милутин, краљ 20, 108, 118, 127, 130, 132, 210, 216, 244, 266, 298, 328, 354, 368, 389
Мина, син Петра, хаџи, старац, економ на Каламарији (1629/30, 1632/3, 1635–1637, 1641, 1643, 1647) 143, 167
Минеј за јун (1576), поклон чизмеџије Степана 229
Минеј за новембар (1593) 203
Минеј празнични, штампан у Венецији, поклон патријарха Јована 238
Минча Пахтана виноград, међа у Коруни 300
Минчо, син Николе, из Извора 316
Минчо, хиландарски чобан 175
Мирча Чобан (1545–1552, 1553/4), влашки војвода 67, 199, 205
Мисаил, игуман, (†1645/6) 141, 143, 145, 214
Мисаил, јеромонах (1681/2) 148
Мисаил, монах из Житомислића 237
Мисаил, монах из Зографа 283
Мисаило, монах (1645/6) 224, 228
Митар Јакшић 184
Митилена 161
Митра Каралаза (?) виноград, међа у Извору 315
Митра, сина Стаја, кућа, међа у Новом Селу 323
Митри, син Паладија, из Извора 316
митрополит 11, 53, 61, 81, 84, 87, 93, 238
Митрополитова њива, међа у Коруни 300
Митрополитски сабор 53
Митрополитски суд 60; у Серу 373
Митрофан III (1565–1572, 1579/80), цариградски патријарх 81
Митрофан Дионисијевич Мартијанович, монах из Кијева 214, 229
Митрофан Јован, из Извора и Пијавице 315, 318-319
Митрофан, монах, ктитор (1680/1, † крај XVII века?), типикар испоснице Св. Саве (1682/3) 132, 148, 269
Митрофана Јована дућан, међа у Из-вору 314
Миха Јанија чесма, међа у Новом Селу 324
Михаил Јаковљевич Морозов, руски бојар 209
Михаил Феодорович (1613–1645), руски цар 213-214
Михаил, темишварски владика 272
Михаила Лумна (?) њива, међа у Ку-цову 376
Михаило Комнин Пеларг, из Сера 364
Михаило Неокесарит, византијски племић 379
Михаило, бечкеречки митрополит 238
Михаило, декарх 25
Михаило, јерођакон, преписивач, ктитор (1620/1, 1621/2) 143-144
Михаило, јеромонах (1694/5) 225
Михаило, кратовски митрополит 82, 144, 238, 272-273
Михаило, монах (1640) 345
Михаило, српски архиепископ 338, 394
Михаило, старац (1632) 217
Михаило, темишварски митрополит 146, 240
Михаилович, Кирил, Хиландарац, писац 13, 103
Михала Гушете (?) њива, међа у Каландри 356
Михала, ковачевог сина, њива, међа у Стратону 312
Михалов чифтлик, међа у Стратону 312
Михна Потурчени (1577–1583, 1585––1591), влашки војвода 198-199
Михова ливада, међа у Новом Селу 324
Мичота (Михота?), хиландарски рад-ник у Здравику 176
Млеци, вид. Венеција 33
Многољетствије, стихира у част вој-воде Александра Лапушњануа 204
Модини, византијска племићка поро-дица из Здравика 389
Модон 175
Мојсије (1712–1726), пећки патријарх 102
Мојсије, духовник (1611/2) 224
Мојсије, еклисијарх Велике Лавре 153
Мојсије, јеромонах (1676) 147
Мојсије, јеромонах из Опова 237
Молдавија 16, 37, 86, 136, 182, 201, 204-206, 231-232, 236-237; војводе 17, 52, 67, 173, 188, 199, 204-206, 210, 221, 225; господа 35; двор 67, 136; митрополит 217
Моливоклисија, вид. Оловна келија
Моноксилит (Μονοξυλίτη; *Monōḳsilit*), локалитет на Светој Гори 54, 60, 242, 252, 254-258, 261
Морача, манастир 225
Мореја 157
Москва 72, 102, 136, 138-141, 144--146, 156-157, 162, 164, 173, 204, 207-219, 224-225, 228, 231, 244; митрополит 64, 79, 208, 236
Мошин, Владимир 263
Моштаница, манастир 237
Мравинци (Μαραβίντζη; *Māvārīnçe*), 184-185, 379-381, 384-388
мукарернаме (*muḳarrernāme*) 38, 45
муката 295-296, 369-370, 377, 380, 382, 386, 391; Јериског хаса 321; рудника Сидерокавсије 166; Солуна и Сидрокавсије 265; царског хаса 293, 299, 306;
мулк (*mülk*) 43-46, 49-51, 185, 232--235, 252, 258, 267, 277, 294, 299, 307, 314-316, 321, 331, 348-349, 352, 361-362, 365, 370, 381, 384, 386-388, 390-391
Мунзени (Мунчани; *Mūnçānī*), селиште и утврђење у Пострумљу 179, 373
Мунухово/Мунухос (*Munuḫova*/*Menu-ḫova*), вид. Евнухово (Εὐνού–χου), данас Мавроталаса (Μαυ–ροθά-λασσα), село у Пострумљу 27, 29, 45, 179, 194-195,
Мунчани вид. Мунзени 179
мурасела 15, 290, 344
Мурат I Гази (1362–1389), султан 23-25
Мурат II (1421–1444, 1446–1451), султан 32-33, 36, 38, 45, 53, 333
Мурат III (1574–1595), султан 289, 355
Мурат IV (1623–1640), султан 345
Муса Мераки (?), Јеврејин, уживалац хиландарског метоха у Уч Еву 350
Муса, принц 32
Муса-бег, брат Мустафе, син Мустафа-чауша, из Карвије 340, 342, 344
Мусли челебија, син Курта, из Пијавице 320
Мусли-челебије, сина хаџи Мустафе њиве, међе у Карвији 340, 342

Мустафа III (1757–1774), султан 68
Мустафа челебија, емин мукате Зих-не 391
Мустафа челебија, син Халил-аге, брат Мехмеда челебије, из Коруне 299
Мустафа челебија, син хаџи Алија, из Солуна, закупац хиландарског метоха у Уч Еву 350
Мустафа челебија, спахијин човек у Куцову 374
Мустафа челебија, џабија вакуфа Сулејмана Законодавца у Здравику 391
Мустафа, емин Јериског хаса 321
Мустафа, јаничар из Георгиле 372
Мустафа, нишанџија, спахија у Здравику 390, 393
Мустафа, син Мустафа-чауша, брат Муса-бега, из Карвије 344
Мустафа, син Османа, тимарлија у Георгили 369
Мустафа, субаша вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335
Мустафа-бег, забит Свете Горе 290
Мустафа-бег, назир вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335
Мустафе ашчије њива, међа у Карвији 340, 342
Мустафе, хаџија, њива, међа у Карвији 342
мутевелија 196; вакуфа Бајазита II у Пострумљу 380, 383, 386; вакуфа Газанфер-аге на Касандри 161, 355, 359; вакуфа Сулејмана Законо-давца у Здравику 390-391; вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335, 338, 340, 342, 344; манастира 235
муфтија 290; Солуна 344
Наварину, трг у Солуну 332
Нађлак 188, 224
назир 277; вакуфа Хадум Јакуб-паше 335, 343-344; рудничке мукате Сидерокавсије 57, 166
Назли Мехмедова ливада, у Пијавици 320
Назми Махмудова ливада, међа у Пијавици 320
наиб 62, 82; Јежева 179, 379, 385; Каламарије 167-168, 180, 334, 343-344, 347; Касандре 161, 175, 234, 355, 360-361; Свете Горе 43; Сера 179; Сидерокавсије 53-54, 57, 71, 74, 113, 122, 128, 132, 283, 285, 289-290, 296, 319; Солуна 289, 290
најамни радници на метоху (*ter-oğlanlar*) 340
Наксос 37, 86
Настурел, П. 16
Натанијел, игуман Велике Лавре 295
нахија, Ајнароз 69; Зихна 389; Јежево 379, 385; Каламарија 42, 334, 347, 354; Касандра 42, 355; Мана-стир 39, 373, 379; Пазаркјах 42; Сер 249, 368, 373, 379, 385; Сидеро-кавсија 42, 179, 249, 276, 293, 298, 305, 314, 318, 321, 346; Шабац 225
Неа Каликратија 333, 346
Неа Силата (Νέα Σίλατα) 333; данашње име за Карвију
Неа Фокеја, на Касандри 360
Неакит 61
Неврокоп 225; кадилук 179
Неделко, син Костатина, из Извора 316
Недеља, супруга влашког војводе Шербана Кантакузина 201
Незир-чауш, забит Свете Горе 175, 274
Нектарије, јеромонах (1630) 213
Немањићи 11, 34
Немачка, Немци 151, 224, 228
Ненадовић, Слободан 248
Ненко Маруш (?), из Стратона 312
Неофит, митрополит Драме 271-273
Неофит, син Јанија, из кастамонитске келије 259
Неофит, старац (1578, 1580) 140
Неофит, темишварски митрополит 229
Неохоракион (Νεοχωράκιον) 346; негдашњи Уч Ев или Неохорион (Јени Кеј)
Неохорион (Νεοχώριον), средњовековно село у близини Кумуцулуа 346
Нестора Бодина мулк, међа у Извору 316
Нигрита, село у Пострумљу 368
нижи службеници (*ehl-i ͨörf*) 69, 132, 178, 180, 274
Ника Јеменаша (?) посед, међа у Пластари 360
Ника Мачуда-оглуа ливада, међа у Извору 315
Ника Стама њива, међа у Каландри 356
Ника Статија мулк, међа у Новом Селу 323
Ника Фенекоса (?) посед, међа у Плас-тари 360
Ника, сина Марка, мулк, међа у Извору 314
Никандар, локалитет у Коруни 300
Никандар, монах из Св. Пантелејмона 284
Никандар, син Алексе, монах (1518––1520, 1534) 137, 377
Никанор, духовник, ктитор скита Св. Тројице на Спасовој води (1671– –1685) 94, 124, 146-148, 239-240, 250
Никанор, јеромонах (1616, 1619, 1621, 1625–1629) 143, 327
Никита Романович, руски племић 211
Никита, старац из Ивирона 290
Никифор (син Марка?), игуман, прот (1564, 1566, пре 1585) 90, 137-138, 140, 271
Никифор Хамаксас, византијски племић, ктитор 364
Никифор, монах (1564) 370
Никифор, поп (1555/6) 216
Никифор, проигуман (1612, 1616) 141
Никифор, светогорски монах 225
Никифор, син Стојка, јеромонах (1622) 331
Никифор, старац (неколико) (1602—1636) 143, 289-290, 331, 338, 352
Нико Зафир, из Извора 315
Нико Токин, из Новог Села 323
Нико, монах (1581) 375
Никодим II (после 1445–1453), пећки патријарх 266
Никодим, економ (?) у Георгили (1504) 136
Никодим, монах (1519/20) 137, 377
Никодим, монах (1630) 340
Никодим, поп (1589?) 224
Никодим, проигуман (1568) 138
Никодим, старац (1520) 192
Никола Багаш Балдовин, ктитор Св. Павла, пронијар 26-27
Никола Диман, из Извора 316
Никола Филуриџија, син попа, из Новог Села 321-323
Никола, син Пеја, брат Димана, из Извора 316
Никола, хаџи, протопоп из Београда 237
Николе Павка ливада, међа у Пијавици 318
Никон, руски патријарх 215-216, 218
Никопоље 225
Никофор, монах (1536) 393
Никсебар 225
Нићифор, монах (1625/6) 224
Нићифор, монах (1645/6) 224
Ниш 23, 225
нишан 24, 194-195, 284, 286, 379, 388
нишанџија 390, 393
Новаков мулк, међа у солунској маха-ли Широки пут 332
Новачов (?) млин, међа у Извору 316

Новгородска област 217
Нови Пазар, владика 82
Нови Шехир, кадилук Жепче у Босни 139
Ново Село (Νεοχώριον; Νοβοσέλο; *Noƒōsel*; *Yeñi Köy*), данас Неохорион, село на Халкидици 138-139, 141-142, 224, 233, 305-307, 318--319, 321-327
Ново Село, Севлијевски кадилук (бугарска Загора) 224, 229
Ногај, татарски принц 19
Нури челебија, забит у Пијавици 318, 320
Нух, из џемата Дервишли код Карвије 341
Нуха, (сина) Дервиша, из џемата Сати Насух, њива, међа у Карвији 340-341
Њагоје Басараб (1512–1521), влашки војвода 125, 173, 195, 197, 248
Њагоје, сликар цркве у Баја де Арами 202
Област Бранковића 30
Области под влашћу Ивана Кастриота 31
Обрад, слуга 218
овчарина (*resm-i ġanem*, *ᶜādet-i aġnām*, *ḳoyun bedeli*), дажбина 70-71, 78, 296-297, 303, 391
одсек (*maḳṭūᶜ*; *muḳāṭaᶜa*; *kesīm*) 37
одсек Свете Горе (*maḳṭūᶜ*; *muḳāṭaᶜa*; *kesīm*; *ḫarāç*) 30, 33, 37, 45, 47, 49, 51, 57-59, 63-68, 72-78, 83-84, 92, 199, 205
одсек, са метоха (*maḳṭūᶜ*, *muḳāṭaᶜa*, *kesīm*) 12, 49, 51, 87, 194, 295-296, 303, 309, 343, 349, 359, 370-372, 377-378, 380-383, 388, 391-393, 396
Оксиотис-ага, влашки племић 173
Октоих петогласник (1574) 334, 343
Октоих петогласник, дар патријарха Јована 238
Октоих првогласник (1692-93) 72
Оловна келија, Моливоклисија (Успење Богородице), хиландарска келија у Кареји 137, 271-273
Омер, син Умана, из џемата Ел-хаџ Уманлу 342
Омер, хаџи, из Јериса 312
Омера, сина Абдулаха, мулк, међа у солунској махали Широки пут 332
Омер-бег, син Абдулаха, из солунске махале Широки пут 331
Омерова њива, међа у Коруни 300
општежиће, види киновија
општи лист 228
Ораховица, манастир 225
Орест, духовник из манастира Хопова 272
оркин (*ōrkīn balıḳı*), врста рибе 278
Оркинарија, део обале код Комитисе 253, 264, 278, 280-282, 288
Орфански залив 39, 180
Орхан (1326–1362), емир 24, 46
Орхан, син емира Сулејмана, 27
Осман (умро 1326), емир 19, 25, 289, 353
Осман, син Али-бега, из Пијавице 320
оставштина монаха 84-85
Острог, манастир 225
Острогон 227
откуп манастирских поседа 1568/9, вид. конфискација и откуп
отпадници од ислама (*mürted*) 79, 81
Охридска архиепископија 94
Павкова кућа, међа у Новом Селу 323
Павла Пејинића виногради, међе у Извору 315
Павле (*Pāvle*), локалитет у Коруни, вероватно ајазма Св. Павла 300--301
Павле V, папа 226
Павле Бакић, кнез 157
Павле Влах, преписивач (око 1560) 140
Павле, монах (1509) 179
Павле, монах Зографа 260
Пазаркјах, нахија 42
Пазарско село 225
Пајсије (1614–1647), пећки патријарх 95, 142, 228, 238
Пајсије Лазаревић, митрополит дабро--босански 81-82
Пајсије, игуман (1550) 16, 54, 64, 73, 77, 96, 104, 107, 136, 199, 208
Пајсије, игуман Зографа 259
Пајсије, јеромонах (1682), закупац келије Св. Николе у Милејама 250
Пајсије, ктитор из Влашке 202
Пајсије, проигуман (1761) 228
Пајсије, син Косте, игуман, проигуман, економ, прот (1569, 1571, 1573, 1576, 1578) 90, 137-138, 140, 235, 365
Пајсије, син Николе, игуман , други (1578?, 1580) 137-138, 140, 178, 323
Пајсије, син Радоње (Радоја?), игуман, трећи (1583–1585, 1586, 1587) 137-138, 205, 270-271, 312, 348, 351, 372
Палеокастро 281; вид. Франкокастрон
Палеокомитиса 275, 278
Палеолутрос (Стара Бања), село у Пострумљу 167, 384; вид. Ајос Димитриос и Јениџе Патос
Палеон Патрон Герману, улица у Солуну 332
Палеохори (*Pāliḥōrī*; Παλιοχώριον), село на Халкидици 306, 311, 321--322, 324-325, 327
Палеохорион, област Рендине 245
Панагија, скит у Влашкој 202
Панајоти, монах манастира Св. Анастазије 344
Панајоти, хиландарски чобан 175
Пандазијев виноград, међа у Извору 316
Панегирик (1647) 105
Панегирик, преповезан 1664/5, дар хаџи Јанићија из Моштанице 237
Панкрат, монах из Стратона 312
Пантократор, манастир 29, 34, 61, 76-77, 94-95, 153, 167, 174, 282, 284, 290
Панчево, митрополит 82, 238
папа Анастасова њива и виноград, међе у Коруни 300
папа Андонова њива, међа у Каландри 356
папа Димитрије, из Каландре 355--356
папа Јани, из Маврокола 358
папа Јанија Малдара њива, међа у Каландри 356
папа Јанијев млин, међа у Арсеници 309, 311
папа Јанијев млин, међа у Здравику 390
папа Јанијев посед, међа у Каландри 358
папа Јоргијев виноград, међа у Извору 316
Папа Конаки, топоним на Светој Гори 263
папа Костијанија њива, међа у Каландари 356
папа Марко, из Извора 316
папа Нестор, из Новог Села 323
папа Симо(н), махала у Извору 316
папа Стати, из Аја Маме 361-362
папа, римски 153, 155, 160
Папазова њива, међа у Новом Селу 324
Папалијина њива, међа у Пијавици 319
папасистан (*Pāpāsistān*) 40
Папастати (Παπαστάθη;*Pāpā İstati*), чифтлик (метох) на Касандри 148--149, 234, 354-355, 359, 361-363
Параскева, кћер Дима, из Извора 316
Параскева, потомак Мичоте (Михоте?), из Зелихова 176

Параскево Михо, из Карвије 342
Параскево, син Дима, из Здравика 393
Партеније, јеромонах, сликар цркве у Баја де Арами 202
Парцала (Παρτζαλᾶ; *Pārçālā*), локалитет код Јериса 298-299, 301, 305
Паска бербера њива, међа у Куцову 376
Паска Стамата кућа, међа у Куцову 376
Патмос 86
Патос (*Pātō*/*Pātovo*, *Pātōs*), ранији Ипату/Ипатово (Ὑπάτου), село у Пострумљу 380, 384, 386, 391
патријарх 11, 12, 34, 35, 59, 61, 81, 84-85, 87, 227-228
патријаршијски манастири 93-95
Патријаршијски суд 60-61, 92
Патрик, село у Пострумљу 369-370
Патрикије, игуман 138
Пахомије Влах, монах преписивач из скита Св. Ане 105
Пахомије, игуман Св. Павла 153
Пахомије, јерођакон из хиландарске келије Благовештења (1654) 272
Пахомије, монах (1599) 360
Пахомије, монах (1693/4, 1696?) 147
Пахомије, прот 258-259
Пахомије, светогорски монах 106
Пахтанова њива, међа у Коруни 300--301
пашнина, дажбина 282
Пејо, брат хиландарског чобана Степана 178
Пејо, син Котечеџара (?), из Новог Села 323
Пељешац 189
Пентикостар, дар јеромонаха Антонија из Кијева 214
Персија 347
Перчинбе (?), топоним у Комитиси 280
Песикозов (?) мулк, међа у Извору 315
Петар I Алексејевич (Петар Велики) (1682–1725), руски цар 212, 215- -216
Петар Дмитровић, загребачки бискуп 226
Петар Рареш (1527–1538, 1541–1546), молдавски војвода 173, 196, 204- -205
Петар Хроми (1574–1577, 1578–1579, 1582–1591), молдавски војвода 67, 196, 205
Петар, монах са Бугарског метоха (1643) 167
Петар, муж Ђуре, из Пијавице 233, 318
Петковић, Сретен 112-113
Петра Стоја ливада, међа у Новом Селу 323
Петра Токина чифтлик, ливада 323
Петре, син Милча, из Извора 316
Петри, син Јована, из Извора 316
Петроварадински Шанац 225, 228
Петрон, јеромонах (1658, 1665, 1668) 164, 178, 180
Петрон, монах (1511) 318
Петрон, син Дима, економ (1659, 1669, 1671/2, 1674) на Каламарији и Касандри 147, 234, 358, 361, 363
Петрон, син Јована, из Арсенице 309
Петроније (други?), хаџи, ктитор, саборни старац (1658–1660), типикар испоснице Св. Саве (1669), у Арбанашком пигу (1671–1673) 112, 147, 249, 269
Петроније, поп (1643) из скита Св. Тројице на Спасовој води 250
Пећ 229, 238
Пећка патријаршија 94, 105, 124, 139, 142, 148, 225, 239, 266, 273
пећки патријарси 21, 81-82, 94-95, 102, 139, 142, 148, 157, 221, 228--229, 237-238, 266
Печуј 225
Пешта 151
Пива, манастир 225
Пијавица (*Piyāvīçe*), село на Халкидици 141, 233, 314, 318-322, 325, 327, 324; субаша 318
Пијавички поток (Пијавица) 306, 314, 318; вид. Аспролакос
Пијавичко поље 314, 318
Пимен (?), монах из Ивирона (?) 288
Пир Мехмед, син Мехмеда, серски кадија 285
Пир Омер, из Куцова 378
пирати, вид. гусари
пирг краља Милутина, вид. Каваларов пирг
пирг Преображења 172
пирг Св. Саве у Кареји, вид. испосница Св. Саве
Пири челебија, из Арсенице 309
Пири реис 159, 165, 294
писанија 17, 52, 86, 102, 106, 134-135, 139, 149, 158, 183, 217, 221, 224, 227, 229, 232
Писарко, монах (1586) из хиландарске келије Св. Николе у Кареји 272
Писона 28, 46
Плака, Кареја 270-271
Плака, келија на Светој Гори 21
Плака, хиландарска келија у Кареји 266
Пластара (Πλασταρᾶ; *P(e)lāstara*, *P(e)lāstāra*), село на Касандри 139, 160, 175, 358-360
Плати (*Plātī*; *Pōlātī*), топоним на рту Стиљар 162, 281-282, 288
Пловдив 225
Плумиска, река 245
Подгорица 229
Пожаревац 225
Познан, надзорник рудника у Баја де Арами, ктитор 201-202
покатоличавање 157
поклон манастиру, вид. увакуфљење
Покок, Ричард, енглески путописац 97
Пољска, Пољаци 100, 140, 224-226, 231, 236, 239; краљ 101, 226
поменици 106, 145, 146, 197, 222, 228, 232-233, 237
Поп Влад (*Pōp İvlād*), махала у Сидерокавсији 299
Поп Лазар (*Pōp Lāzār*), махала у Из-вору 314-315
Поп Пеја (*Pōp Peyā*), махала у Извору 314-315
Порта 11, 45-46, 49, 51, 53, 57-58, 61, 68-71, 76, 83, 85, 105, 119, 132, 135, 139, 150, 156, 167, 178, 181, 183-184, 191, 196, 203, 208, 259--260, 265, 283-284, 286, 288-289, 296-297, 313, 325, 332, 344-345, 349, 350-352, 371-372, 378, 386, 390, 392-393
Портарија 168, 347
Португалија, Португалци 80, 158
Посланица господару унгровлахијском, у *Зборнику* из средине XVII века 199
Пострумље 27, 29, 32, 84, 135, 136, 167, 379-380, 383, 385, 390
Правиште, кадија, кадилук 42, 50- -51
право заједничког држања свих по-седа једног манастира 46-47, 50- -52, 84
Православна црква 11
Превеза 158
Превлака (Προαύλαξ; *Prevlāḳa*) 29, 57, 142, 149, 151, 154, 166, 174, 185, 194-195, 233, 277-278, 282, 292-299, 301, 303, 343, 388
Преображење, хиландарска келија у Кареји 273
Преображење, црква у скиту Св. Тројице на Спасовој води 250
признаница о залогу (*rehn maḳbūżı*) 295
Прије поље, кадилук 224
Приказ земаља Дакијских 137
Прилеп 225
притежавање, држање, уживање поседа (*taṣarruf*) 43-44, 46

Провадија 225
продаја: неопозива одсечна продаја (*beyʿ-i bāt-i ḳaṭʿı*) 330, 352; продаја с правом опозива (*beyʿ bi-l-īstiġlāl*; *beyʿ bi-l-veſā*) 330, 348
Пројка Токина кућа и ливада, међе у Новом Селу 323
Пројко, мајстор 132
Прокоп, из Мавракола 356
Прокопије, манастир 225
Пролог стиховни (1621) 105
пронија, пронијар 27-28, 46
Проскинитар Јована Комнина 203
Проскомидија, преписана 1645 143
Проскомидија, испоснице Св. Саве у Кареји 107, 137
проскомидије 106-107, 197, 222, 228
Просфори, ватопедски метох код Ура-нополиса 253-254, 281, 285
прот (πρῶτος) 26, 33, 61, 85, 88-94, 103, 136-140, 207-208, 217, 258-259, 264-265, 268, 271, 275, 284, 285
Прот(ов)а вода (Πρῶτο Νερό; *Prōt çeşmesi*) 124, 253, 264
Протат (Πρωτᾶτον), Велико средиште (Μεγάλη Μέση) 21-22, 54-55, 61, 68, 73, 76, 89-93, 151, 173, 179, 205, 236, 257, 259, 266, 268, 273- -275, 286
Прохор, игуман, архимандрит, духовник (1550, 1555/6, 1558–1560, 1562, 1571/2, 1575/6) 101, 104, 137-138, 140, 208-210, 216, 244, 270-271, 294
Псалтир (1685) 280
Псалтир, из Зографа 152
Псалтир, из Библиотеке Јерусалимске патријаршије 100
Псалтир, који је поп Дионисије но-сио у Мађарску, Немачку, Москву... 228
Птелеа (Πτελέα) 370; доцније Ифталија/Ифтелија (*Iftāliye*/*İfteliye*), село у Пострумљу
Пуло, син Паладија, из Извора 316
Пуљо Илија, из Карвије 342
Пунгијева земља, на Каламарији 333
Пуста Бања, манастир 225
Путиваљ 213-215, 217
путници, таксиоте (ταξιδιώτης; πάν-δοχος) 72, 85-86, 106, 139, 143, 146-148, 158, 193, 221-222, 226-232, 235
Путовање по Турској анонимног Шпанца 80, 236
Ра(в)ниште, локалитет у Новом Селу 322-323
Раваница, манастир 46, 225
Равдуха, келија на Светој Гори 21
Равеник (Ἀ/Ραβενίκεια), данас Мегали Панагија (Μεγάλη Παναγία) 305-306
Равна река, манастир 225
Рагари (?), из Мавракола 358
Радич, челник, српски племић, ктитор неколико атонских манастира 34, 100
Радосављевић, Петар, из Будима 229
Радослав Сабијас, пронијар и ктитор Св. Павла 24, 346
Радош, рођак игумана Виктора 145
Радул Велики (1495–1508), влашки војвода 87, 173, 182, 195-196, 198, 248
Радул Леон (1664–1669), влашки војвода 200-201
Радул од Афумација (1522–1529, с прекидима), влашки војвода 136, 182, 197-199, 248, 270
Радул Пајсије (1535–1545), влашки војвода 173, 198, 248, 270
Радул Шербан (1602–1611), влашки војвода 199
разбојници 17, 60, 142, 149-150, 159--160, 166-169, 172-173, 175, 180, 236, 244, 345
Разград 224-225, 229
Разлог 225
Рај(к)о Хутман, из Извора 316, 320
раја 12, 44, 46, 50, 56, 69, 88, 171, 277, 310, 322, 332, 360, 382, 387--388, 392; повлашћена 45, 69, 84, 88
Рајич, војвода из Крижевачке крајине 163
Рајкова ливада, међа у Стратону 312
Рајо, поп (1578, 1580) 140
Раликова 322, 324; вид. Ларигова
Раликовске њиве, међа у Новом Селу 324
Ранојевић, Живко 229
Раосав, Иван, из Бачког Крстура, ктитор 229
Рар, град у Угарској 157
Раскерница (*Rāsḳerniçā*), топоним у Пијавици 319
Рафаил, јеромонах (1552) 192
Рафаил, монах (1506, 1510, 1512) 136
Рафаил, монах (1695) 192
Рафаил, старац из Св Павла 192
Рафаило Зотовић, монах, Хилендарац? (1688) 72, 164, 225
Рашани 224
рашки митрополит 138, 148, 209
Рендина 245
Репош, син Ивана Кастирота 149, 248
реформаторске цркве 155
Реџеп, син Абдулаха, забит и субаша Пијавице 318
Реџеп, субаша царског хаса у Куцову 374
Реџеп-баше њива, међа у Карвији 342
рибарница (*Balıḳ ḫāne*) хиландарска, у Комитиси 180
Ризван, син Велија, из џемата Дуберли код Карвије 345
Рико, Пол, енглески писац 16, 60, 66, 68, 75-76, 86, 91, 93, 95, 97, 102, 133, 226, 231, 236
Рим 142, 153-155, 156, 160, 162, 226
Ришар, језуитски изасланик на Атону 155, 226
Ровишка митрополија 225
Родос 158, 160, 170
Рождество Богородице (Кожина, Маруда ?), хиландарска келија (или келије) у Кареји 145, 272
Роксанда, кћи влашког војводе Петра Рареша и Јелене Бранковић, а супруга молдавског војводе Александра Лапушњануа 204
Роксандра, жена молдавског војводе Богдана 52
Роман, јеромонах (1542, 1547/8, 1552) 137, 287
Роман, поп, следбеник духовника Дамаскина 143
Роману, улица у Солуну 332
Роси, Канакио, католички изасланик на Атону 101, 154
Роси, Николо, језуитски учитељ на Атону (1637–1641) 16, 56, 58-59, 65, 67, 70-72, 81, 93, 101, 104, 107, 133, 151, 154-156, 162, 181, 231, 236-237
Рудава, средњовековно насеље на Халкидици 298, 305
Румелија 26, 32-33, 325; беглер-бег 53, 139, 377; беглер-беглук 23, 28, 224, 230, 335; казаскер 260, 372
Румунија 201
Руса Думка (?) ливада, међа у Пијавици 320
Русија, Руси 16, 100-101, 103-105, 138, 140, 142-143, 147, 157, 172, 182, 207, 209-219, 221, 225-226, 232, 236, 238, 272; владарска породица 17, 35, 101, 103, 107, 207, 221, 225-226, 228; двор 103, 125, 137-138, 160, 207, 220; језик 143; патријарси 162-163, 173, 209, 212-213, 215-216, 218, 221, 226; патријаршија 163; Руска православна црква 209, 212; светитељи 219; цар 41, 119, 121, 134, 146, 157, 172-173, 204
Русик, вид. Св. Пантелејмон, манастир

Руска келија, у Кареји 267
Руски крст, топоним у Кареји 268
Руфим, зетски и црногорски митрополит 238
Рушчук 225
Сабијас, Радослав, вид. Радослав Сабијас
Сабор Пећке патријаршије 95, 142, 148
Сабор, манастирски 88, 106, 110, 127, 130, 135, 147, 193, 230, 270--271
Сава Хиландарац, alias Славибор Бројер (S. Breuer) 13, 244, 338, 355, 394
Сава, духовник (†1606) 143
Сава, духовник из Св. Павла 192
Сава, ђакон, типикар испоснице Св. Саве (1664) 269
Сава, јеромонах (1541/2) 137
Сава, јеромонах из Ивирона 288
Сава, јеромонах, преписивач (1656/7) 148
Сава, монах са Бугарског метоха (1643) 167
Сава, преписивач (1587) 105, 140
Сава, проигуман, прот (1512, 1516) 90, 136-137
Сава, река 230-231
Сава, син Ника (?), игуман, јеромонах, архимандрит (1585, 1587, 1588, 1590, 1597) 137, 139, 212, 288, 328, 360
Саватије, монах (1547) 287
Савина, манастир 141
саларија (*salariye*) 46, 51, 194, 282, 343, 377, 382, 392
Салих, из Комитисе 283
Салих-челебија, син хаџи Синана, из Пијавице 319
Салоникиос (Сапуни), рт на Тасосу 394
Салтук-нама 19-20
Самарија 253; Велика Самарија, (*Samar*) и Мала Самарија, брда код хиландарске арсане 264
Самоков 225
Самос 102; митрополит 173
Самсонов, Марко, трговац, руски изасланик 212
Самуил Бакачич, руски учитељ, Украјинац 219
Самуил, епископ Јериса и Свете Горе 325
санџак 70; Босански 335; Ђуле 395; Једрене (Паша) 334-335, 347, 365, 368, 373, 379, 385, 389, 395-396; Солунски 276, 293, 298, 305, 314, 332, 334, 347, 355, 395-396; Чанад-ски 395; Чирменски 276, 293, 298
санџак-бег 56, 230; Солуна 159, 179--180, 259, 285, 287, 313; Чанада 395-396; Чирмена 283
Сара, сестра Шева Петекош-оглуа, Јеврејка 178
Саријон (?), монах (1500) 285
Сари-Салтук, дервишки шејх 20
Саров (?) виноград, међа у Мавроколу 356
Сарухан, емират 24
Саруџа-паша, тимарлија Здравика 389
Саруџина ливада, међа у Пијавици 318
Сати Насух, џемат Јурука на Каламарији 167, 340
Св. Ана, скит на Светој Гори 105, 219
Св. Анастазија, манастир на Каламарији, метох код Карвије 333-335, 338, 340-342, 344, 362
Св. Андреја (Ἅγιος Ἀνδρέας), рт на Стиљару 241, 249, 253, 281
Св. арханђели Михаило и Гаврило, јерусалимски манастир 148, 185, 189-190
Св. Атанасије, унијатска грчка школа у Риму 154
Св. Богородица Месонисиотиса, манастир у Костуру 27
Св. Василије (Хрусија, Стари манастир, *Eski Manāstır*) 20, 91, 134, 136, 159, 172, 174, 244-247, 298, 301, 373
Св. Георгије, хиландарска келија 91
Св. Георгије, хиландарско пристаниште 246, 253
Св. Георгије, црква на Светој Гори 254
Св. Димитрије, хиландарска келија у Кареји 273
Св. Евстратије, острво 21
Св. Илија (*İsfetliye*, *Ayōliye*), врх у Пијавици, данас Проф. Ηλιας у Новом Селу 319, 322, 324
Св. Илија (*Ayō İliyā, ᶜAyō İliye*), црква и локалитет у Коруни код Јериса 298-300
Св. Илија (*Ayō Lī*), пашњак у Пијавици 320
Св. Илија (*Ayō Liye*), Св. Илија Драгаша *(İsvetī İliye Drāġaṣa'sında*) Св. Илија Ужаса Драгаша, црква лока-литет у Извору 314-316, 319
Св. Илија (Προф. Ηλιας; *İliyā tepesi*), врх између Новог Села и Арнеје 322
Св. Илија, поток (Ἁγίου Ἠλιού), у близини Јериса 301
Св. Илија, чифтлик Кастамонита у Јежеву 387
Св. Илије ливада, међа у Новом Селу 324
Св. Јерусалим, манастир у солунској четврти Св. Парамон 328
Св. Јефтимије (Ἅγ. Εὐθυμιος; *Ayā Eftimiye*), локалитет на рту Стиљар 253, 281-282, 287-288
Св. Јован Богослов (Теолог), хиландарска келија у Кареји 271
Св. Јован Златоусти, хиландарска (?) келија у Кареји 273
Св. Јован Претеча (Маргарит), манастир код Сера 25, 46-47, 365
Св. Јован Теолог на острву Калонимос, метох Кутлумуша 95
Св. Јована Претеча, ксиропотамски скит 77
Св. Катарина, синајски манастир 65, 70
Св. Лука, манастир 225
Св. Марија, црква у Дубровнику 193
Св. Марина (Ἁγία Μαρίνα; *Ayā Mārī-na*), локалитет на Светој Гори 253, 263-264
Св. Мина, четврт у Солуну 328
Св. Никита, властелинство Хиландара у Скопској црној гори 373
Св. Никола звани Скорпија, манастирић у области Комитисе 275, 286
Св. Никола (*Ayō Nikōlā*), махала у Извору 314-315
Св. Никола (Буразери), хиландарска келија у Кареји 272
Св. Никола (Морина), хиландарска келија у Кареји 272
Св. Никола „на Хухли“ (Мурова, Бербера/та), хиландарска келија у Кареји 146, 238, 240, 271-273
Св. Никола у Сидерокавсији, метох Ксиропотама 95
Св. Никола, једно од позних имена метоха у Карвији 334
Св. Никола, келија звана Милеја, у близини Хиландара (?) 77, 250
Св. Никола, манастир у Каменици код Сера, хиландарски метох 364--366
Св. Никола, махала у Серу 365; вид Ајо Никола
Св. Никола, пчелињак у (Старој) Ко-митиси 286
Св. Никола, црква на метоху у Карвији 343
Св. Омологити (Ἅγιοι Ὁμολογηταί), манастирић, доцније келија на Светој Гори 91, 242, 249
Св. Павле, манастир 14-15, 17, 24, 26-27, 29-31, 33, 35, 39, 46, 67, 75, 77, 95, 100-102, 143, 147, 151, 153, 157, 159, 167-168, 173, 184-187, 189-193, 232, 238, 241, 254-255,

258, 261, 290, 292, 294, 297, 334, 346-347, 381, 385-388
Св. Пантелејмон, манастир 16, 20, 22, 31, 34, 52–54, 64, 67, 73, 77, 79, 91-92, 95-96, 100, 103-104, 107, 134, 154, 160, 170, 172, 199, 207--212, 220, 236, 241, 253-254, 259, 268, 273, 276, 282, 284-286
Св. Парамон, четврт у Солуну 328
Св. Преображење, црква при скиту Св. Тројице на Спасовој води 147
Св. Сава 11, 102, 105, 118, 120, 187, 202, 207, 210, 216, 228, 241, 247, 249-250, 266, 270, 274-275, 328
Св. Сава Освећени, манастир код Је-русалима 148
Св. Сава, црква при скиту Св. Тројице на Спасовој води 147, 250
Св. Сава, црквица у солунском метоху 332
Св. Симеон (Ἅγ. Συμεών), манастирић и мали рт на Светој Гори 247, 253
св. Симеон Немања 11, 34, 111, 118, 120, 187, 202, 210, 216, 228, 241
Св. Стефан, келија Дионисијата у Кареји 271
Св. Тома, хиландарска келија у Кареји 138, 270-271
Св. три јерарха (Три светитеља), хи-ландарска келија у Кареји 138, 140, 198, 270-271
Св. три јерарха, црква у Јашију 201, 205
Св. Трифун, црква код хиландарске баште 111, 143, 239, 249
Св. Тројица (Стари скит, *Eski İskīdī*), скит на Спасовој води 94, 124, 134, 147, 239, 247-248, 250
Св. Тројица код Једрена, метох Пантократора 95
Св. Тројица, манастир у Букурешту 203
Св. Тројица, метох код села Афитос, на Касандри 354, 361
Св. Тројица, московски манастир 162
Св. Тројица, хиландарска келија у Кареји 266
Св. Тројица, хиландарска келија у Кареји, друга 104, 266
Св. Тројица, црква код истоименог скита 248, 250
Св. Филип (Ἅγ. Φίλιππος; *Ayō Filibe*), топоним на Светој Гори 258, 261--263
Света Земља 86, 144, 147-148, 236, 238
Свети гроб 100, 142, 148, 203
Светоандрејски скит 268, 272
Светогорска нахија (*Nāḥiyye-i Aynārōz*) 43
Светоникољско брдо, у Кареји 274
свећа, вид. дубровачка свећа
Свештена општина (Ἱερὰ Κοινότης) 90
Свиштов 225
Севастијани, син Ангела, претходни уживалац Папастатија 362
Севлијево, кадилук 224
сегбан-баша, Сидерокавсије 54, 255
Сегедин 225
Селим I (1512–1520), султан 60, 85, 194, 296, 377, 392-393
Селим II (1566–1574), султан 38, 47, 49, 355, 392
Селџуци 19
Сенуна (?) грнчара мулк, међа у Извору 315
Сер 17, 23, 25, 39, 138, 151-152, 184, 205, 225, 244, 364-366, 374, 389, 393; вилајет 42, 384-385; кадија, кадилук 42, 50-51, 53, 70, 85, 179, 194, 233, 276, 283, 285, 293, 298, 368, 371-373, 376-379, 383, 385-386, 392; митрополит 93; Митрополитски суд 373; наиб 179; нахија 249, 368, 373, 379, 385
Серапион, свештеник (1583) 211
Серафион, син Вељка, проигуман (1562, 1569) 140
Серафион, син Петра, игуман, проигу-ман, архимандрит (1573, између 1574. и 1577) 137-138, 299
Серафион, старац (1562) 192
Серго, син Сим(он)а, кројач из Солуна 328
сердар 347
Сермилија 21
Сибињ 157
Сидерокавсија (Σιδηροκαύσια; *Sidreḳapsī*) 42-43, 52, 54, 57, 83, 95, 160, 166, 175, 178, 277, 282, 293, 295, 297, 299, 302, 305, 307-310, 312- -314, 318, 320; емин ихтисаба 314; емин емин ихтисаба, нијабета, бадухаве и Бејт ул-мала 312; епископ 96; забит 318; кадија, кадилук 42, 50-51, 53-54, 57, 61, 71, 79, 83, 85, 110, 115-116, 119, 128--129, 132, 173, 175-176, 178-180, 233, 246, 259-261, 263, 271, 274, 276-277, 283, 286-290, 293, 296-298, 303, 305, 311-314, 317-319, 321, 323, 325, 327; мукате 265; наиб 53-54, 57, 71, 74, 113, 122, 128, 132, 283, 285, 289-290, 296, 319; нахија 42, 179, 249, 276, 293, 298, 305, 314, 318, 321, 346; рудник 265; руднички хас 293, 299, 312, 314, 318, 321; сегбан-баша, вој-вода 255-256; субаша 313
сидосија, си(н)досија, сидоксија (συδοσία; *sidōṣe*) 73-78
Сијавуш-паша, велики везир 138--139
Сикст V, папа 80, 153, 160
Силвестар, антиохијски патријарх 89
Силвестар, еклисијарх (1556) 209
Силвестар, игуман (1558), рашки митрополит (1559/60) 137-138, 148
Силвестар, игуман (1661) 144, 146
Силвестар, монах (1536) 176
Силоамска река, Света Земља 149
Силуан, инок из манастира Тројице Сергијевске 217
Симеон I (1466/7, 1471/2–1474, 1482––1486), цариградски патријарх 101, 286
Симеон Љубибратић, хаџи, београд-ски митрополит 118, 147, 173, 239-240
Симеон, брат духовника Никанора, игуман (1682, 1683/4–1686, 1690/1) 145-147, 192, 231, 239-240, 250, 272, 280
Симеон, игуман (1503) 136
Симеон, српски монах из Светог Павла, писац (1703) 143
Симеон, херцеговачки митрополит 132, 239
Симо, брат Јоргија Каламара из Је-риса 176
Симо, син Николе, из Извора 316
Симон, чобан из Извора 313
Симона Параскева, мулк, међа у Из-вору 315
Симонопетра, манастир 76-77, 94, 100-101, 136, 173, 178-179, 246, 268, 282
Синадинова хроника 151
Синај 65, 70, 148, 210, 229
Синан-бег, син хаџи Исмаила, из села Лаковик 376
Синан-паша 347
синорнама (*sinōrnāme*), вид. худуд-нама
Сирпотур (?), Сопотул (?), вода, међа у Новом Селу 324
Сита (*Sītā*), непознато село на Халки-дици 312
Ситанијо (?), из Извора 315
сиџил 168, 179-180, 261, 289, 313, 330, 338
Сказаније о Светој Гори монаха Иса-ије 207
Скарес (*Isḳārez*), локалитет, келија на Светој Гори 273
Скарлат, из Карвије 341
Скати, келија на Светој Гори 21

Скендер-бег Црнојевић 79
Скендерија 229
Скирос, острво 165
Скопље 30, 225; митрополит 238
Скопска црна гора 373
Скорпија, манастирић код Комитисе 254; локалитет у области Комитисе 275, 277, 280, 286
Скридил (*İskrītīl*), локалитет у Новом Селу 321
Слано, локалитет у области Превлаке 292
Словени 61, 95, 100-101, 103; монаси 34; рукописи 105
слуге на метоху (*ẖizmetkārlar*) 340
Служабник, дар даскала Драгана из Новог Села (Загора) 238
Служабник, дар темишварског митро-полита Неофита 229
Служба светим мученицима Сергију и Вакху (1684/5) 201
Смирна 22
Снагов, манастир у Влашкој 203
Солун 17, 19, 21, 23-25, 26, 29, 32-33, 42, 43, 45, 52-53, 60-61, 67, 84-85, 89, 132, 139, 141-142, 149, 152, 154-155, 159-160, 162-166, 175, 285, 311, 328-333, 335, 338, 343, 345, 348-352, 361; Бејт ул-мал 350; вилајет 42, 306, 334; Јевреји 132, 338, 349-350; кадија, кадилук 50--51, 53-54, 57, 61, 70, 72, 79, 81, 83, 85, 110, 119, 132-133, 159, 161, 164, 167, 169, 175, 178, 180-181, 230, 256, 260-261, 263, 265, 274, 276-277, 283-285, 287-288, 290, 296, 311, 325-327, 330, 332, 334, 338, 340, 344, 345, 347, 351-353, 355, 386; крајишки бег 53; митрополит 85, 95-96, 163, 286, 332, 346; мукате 265; муфтија 344; наиб 289-290; санџак 42, 50, 54, 166-167, 276, 293, 298, 305, 314, 332, 334, 347, 355, 395-396; санџак-бег 53--54, 62, 159, 179-180, 259, 285, 287, 313; чока-ага 167
Солунска област 26, 30, 34, 395
Солунски залив 159-161
Солунски пут, у Карвији 338, 340
Сопотул (?), вид. Сирпотур (?)
Сопоћани, манастир 225
Сотир, келија манастира Св. Павла 147
Софија 23, 210
Софијин (?) млин, међа у Арсеници 309
Софроније, монах из Ватопеда 285
Спасова вода, локалитет на Светој Гори 94, 124, 143-144, 147, 219, 239, 248, 250
спахија 28, 44, 46, 70, 141, 166-167, 194, 229-230, 296, 318, 369-372, 374, 377-378, 387, 390-393
Спиридон, поп, типикар испоснице Св. Саве (1678/9) 269
Спиридон, проигуман (1492) 136
Србија, Срби, држава, деспотовина, земља 11, 19, 21-23, 28, 30-31, 34, 56, 79, 95, 100-105, 135, 143, 147, 149, 157-158, 184, 189, 201, 208, 214, 217, 222, 225, 227-229, 236--237, 244, 250, 266, 273, 290, 322, 334, 385; владари 31, 170, 182, 291, 364, 395; српска власт над Светом Гором 11, 23, 29, 42, 49, 83, 93, 291, 318, 384; властела 17, 35, 79, 106, 135, 193; језик 15; српски патријарх, вид. пећки патријарх; Српска православна црква, вид. Пећка патријаршија
Средоземље 158
Срем 186-187
Сретење, манастир 224
Српски метох (Μετόχιον Σερβικον), позније име за Бугарски метох (у Карвији) 334
Српски метох, позније име за метох Фурка (у Каландри и Мавроколу) 354
Српски пирг, хиландарски метох на Превлаци 293-294, 297
Ставроникита, манастир 73, 76, 77, 94, 97, 174, 207, 267, 274, 276, 282, 387
ставропигијски манастири 93-95, 97
Ставрос (Крст; *İstavrō*), топоним у Јованици 259
Стагира (Στάγειρα), село на Халкидици 305, 314, 318; вид. Казанџијска махала
Стамада Дула виноград, међа у Коруни 300
Стаматин мулк, међа у солунској махали Широки пут 331
Стаматово риболовиште, међа на Превлаци 294
Стамовиђа (?) колиба *(İstāmovīk ḳōlī-veleri*), топоним и међа у Арсеници 310
Станос (Στανός; *İstān*), село на Хал-кидици 305, 318, 321, 324-325, 327
Стара црква, топоним на Светој Гори, вид. Цаинова црква
Стари Влах, кадилук 224
Стари пирг/хисар (*Eski ḥiṣār*), локалитет у Карвији 338, 342
Старо Село (*Eski Köy*), можда *Eski Balāḫōr*, локалитет у Арсеници 309-311
Стаса Мегрулија (?) посед, међа у Куцову 376
Стати, син Јанија, из Новог Села 323
Стати, син папа Статија, са будућег Папастати чифтлика 361
Стати, син Стамада, трговац из Модона 175
Статија Маријана виноград, међа у Каландри 356
Стафолов (?) виноград, међа у Каландри 356
Степан, син Боја, хиландарски чобан 178
Степан, чизмеџија, ктитор из Једрена 229
Стефан (син Дима?), духовник (1562, 1569?) 140, 192
Стефан Батори, пољски краљ 226
Стефан Бранковић, деспот 186
Стефан Велики, молдавски војвода 173
Стефан Вукчић Косача, херцег 191
Стефан Дечански, краљ 202
Стефан Јакшић, војвода 188, 208
Стефан Лазаревић, деспот 31, 34
Стефан Томашевић, босански краљ 186, 190
Стефан Црнојевић, владар Црне Горе (1496–1498) 135, 188
Стефан, духовник (1606. или 1596) 113, 143
Стефан, игуман, проигуман (1669, 1675/6) 144, 146
Стефан, јеромонах (†1685?) 146, 148
Стефан, монах (око1651–1660) 225
Стефан, монах, путник (1651–1660) 146
Стефан, монах, ходочасник 237
Стефан, проигуман, типикар испоснице Св. Саве (1681–1682) 269
Стефан, типикар испоснице Св. Саве (1681/2) 146
Стефанијев виноград, међа у Каландри 356
Стефаница (Στεφανίτζα), уп. Св. Омологити 249
Стиљар (*İstilār*), рт на Светој Гори, данас познат као Арапин 42, 57, 139, 162, 180, 241, 249, 253, 264--265, 275-278, 280-282, 287-289
Стојан, надзорник рудника у Баја де Арами 201
Стојана Јанија виноград, међа у Извору 315
Стомион (Στόμιον), село на Каламарији 346
Стон 189; стонски доходак 185, 189, 191
Страти, монах (1622) 331
Страти, син Кирјака, из Куцова, ктитор 233, 376
Стратон (Στρατονίον; *İstrātōn*), село на Халкидици 312-314
Стратоники (Στρατονίκη) 314; вид. Извор

Струма, река 21, 26, 29, 39, 45, 52- -53, 174, 179, 299, 368-369, 373- -374, 376, 378, 386; језеро 368, 370, 389; вид Тахинос језеро; област 19, 25-26, 30, 42, 184, 384, 395; села 29
Струмица 30
субаша (*subaşı*) 46-47, 85, 277, 312, 318; вакуфа Хадум Јакуб-паше 333, 335, 340, 342, 344; Кешишлика 374; Пијавице 318; Сидерокавсије 313; царског хаса 374
Суботић, Гојко 13
Суви поток или Ксиролакос (Ξηρόλακκος; *Ḳuru dere*), између Варваре и Новог Села 319
Сулејман Величанствени (Законодавац) (1520–1566), султан 45, 55, 71, 104, 208, 210, 296, 343, 365-366, 380, 388, 390, 392-393
Сулејман улуфеџија, тимарлија Здравика 389
Сулејман, емир 26-27
Сулејмана, хаџи, њива, међа у Карвији 340
Сулејман-ага, из Арсенице 310-311
Сулејман-бег, из Солуна 164, 345
Сулејман-бег, сина Абдулменана, из Сидерокавсије 322
Сулејманија, џамија у Цариграду 390
Суленари ? (*Sūlenārī*), топоним у Ар-сеници 310
султанска заповест, вид. ферман
сурет 33, вид. извод из дефтера
сурсат бедели (*sürsat bedeli*), дажбина 69
Суханов, Арсеније, руски изасланик на Атону 105, 218
Схиноплока, келија на Светој Гори 21
Т(е)одор, монах (1622) 331
Т/Ахинос, село у Пострумљу 370
такса на вршидбу (*ḫarmaniyye*) 344
такса на манастир (*manāstır resmi*) 95
тапија 15, 47-51, 234, 265, 277, 287--289, 291, 293, 311, 314, 318-319, 321, 325, 327, 335, 338, 340, 343, 347, 351-352, 355, 358, 361, 369, 387, 395
тапијска такса (*resm-i ṭapu*) 44, 47, 49-51, 234, 312, 338, 343, 351-352, 359-361, 391
Тасос 34, 50, 394
Татар Махмуд, спахија у Здравику 393
Татар Пазарџик 225
Татари 19-20, 158, 230
Тафур, Перо, шпански путописац 32, 236
тахвил (*taḥvīl*), задужење 370-371, 377
Тахинос језеро 39, 368, 370, 373-374, 379, 382, 385-386
Теве, Андре, француски путописац 24, 159
текјалиф-и урфије (*tekālīf-i ʿörfiyye*) 68-69
текјалиф-и шака (*tekālīf-i ṣāḳḳa*) 68--70, 104
темесуђ 15, 175, 323, 377, 380
Темишвар 225; беглер-беглук 157, 224, 230, 395; митрополија 224; митрополит 132, 146, 229, 240, 272
Теодор, игуман, архимандрит (1623/4, 1624/5) 140, 213
Теодор, јеромонах (1548) 192
Теодор, хаџи, архимандрит, духовник (1655, 1651–1660) 147, 218, 225
Теодор, хаџи, типикар испоснице Св. Саве (1687) 269
Теодорит, свештеноинок, изасланик руског цара 209
Теодосија, кћи цара Феодора I Ивановича 212
Теодосије Трновски 21
Теодосије, игуман Филотеја 22
Теодосије, игуман, архимандрит (око 1580) 137, 211
Теодосије, писац Житија Св. Саве 228
Теодосије, син Георгија, монах са каламаријског метоха (1643) 142, 167
Теодосије, син Дујка (?), монах (1502) 136
Теодосије, син Константина, игуман, ктитор (1630, 1632/3, 1636, 1639/40, 1645–1647) 120-121, 130-132, 141--142, 145, 353
Теодул, монах из Ватопеда 285
Теолипт II (1585–1586), цариградски патријарх 139
Теона, солунски митрополит 346
Теофан Милешевац, проигуман, типикар испоснице Св. Саве (1687, 1690/1) 145, 147, 269
Теофан Молдавац 206, 237
Теофан старац (1589–1591, 1595/6) 140, 288, 328
Теофан, архимандрит из Кастамонита, Србин 56, 63, 94-95, 102, 216-217
Теофан, епископ Ардамерије, Јериса и Свете Горе 327
Теофан, монах (1604) 289
Теофан, поп (1500) 285
Теофан, скопски митрополит 238
Теофил, влашки архиепископ 200
Теофил, духовник светогорски (Хиландарац?) (око 1654) 147, 218
Тесалија 23
тескера 15, 59, 255, 344
тимар, тимарлија 24, 27-28, 44, 46, 335, 368-369, 371, 374-375, 380, 384-386, 389-390, 392
Тимотеј II (1612/3–1620), цариградски патријарх 289
Тимотеј Хоповац, монах, ходочасник 237
Тимотеј, монах (пре 1761) 228
Тимотије, монах из Ивирона 256
Тимотије, син папа Статија, са будућег Папастати чифтлика 361
Типик јерусалимски, из Арбанашког пирга 249
типик Свете Горе 35, 48, 83, 88-89, 91, 93, 106-107, 221, 246
типик, испоснице Св. Саве у Кареји 138, 270-271
Тисмана, манастир у Влашкој 202
Тодор Димо, убица, водич трговаца на Атону 179
Тодор, из Здравика 393
Тодора Глуве њива, међа у Комитиси 277
Тодора Јанија мулк, међа у Извору 315
Тодора Стамада ливада, међа у Новом Селу 323
Тодора, сина Пеја, кућа, међа у Новом Селу 323
Тодори, син Дуке, из Извора 316
Тодоров виноград, међа у Извору 316
Тодоров мулк, међа у солунској маха-ли Широки пут 332
Тодорова ливада, у Стратону 312
Тома, духовник (1550) 137, 192
Тома, монах (1565, 1568, 1573?, 1576?) 140, 370
Топлица 225
торовнина (*resm-i aġıl*), дажбина 71
Торонталска жупанија 395
Тоскана 158
Тракија 19, 23, 53, 166
Трандафилови поседи, међа у Пластари 360
Трансилванија 37
трапезунтски господари 35
Трговиште, у Влашкој 137, 196-197, 200
Требиње 141; манастир 148
Требник (1580) 86
Трескавац, манастир 225
Три брата (Τρία Ἀδέλφια; *Üç Ḳardaş*), три камена у Светогорском заливу 254-255
Триод (1654) 272
Триод (1686/7) 272

Триод цветни (1649) 143, 200
Триод, обновљен 1620/1 151
Трипити, хиландарска њива на Превлаци 294
Трново 225; митрополит 93
Тројица Сергијевска, манастир 217, 225, 239
Тропарник (1801) 107
Тршчарски поток (*Ḳalemlik deresi*), на Превлаци 294, 297
Тузлу Чешме, махала у Солуну 332
Тумаш, измишљени прот 19
туркменска племена 19
турска плата, дажбина 31
Ћелица 225
Ћерамидарнички поток (*Kiremīdçiliḳ deresi*), у Комитиси 277
Ћоровић, Владимир 13
Ћулахли, џемат Јурука на Каламарији 166-167; село 334
увакуфљење (завештање, даровање) манастиру (*vaḳf ėtmek*) 17, 31, 43--44, 48-51, 149, 184-185, 229, 232--235, 277, 314, 318, 321-322, 352, 355, 361, 363
Угарска 155, 158, 184, 221, 224-225, 227; краљ 155
Угљеша, деспот 21, 28
Украјина, Украјинци 60, 102, 206, 219, 224, 226, 231, 236; унијатски митрополит 154
Умур-бег, син Јакуба, тимарлија Јежева 385
унија, унијати, унијаћење 34, 150, 153-157, 219
употреба звона 85-86
Урош I, краљ 250
Урош, цар 189
Успенски, Порфирије, руски путописац 115, 121, 127-128
Успење Богородице, вид. Оловна црква
Успење Богородице, келија у близини Св. Павла 238
Успење Богородице, саборна црква Протата 90-91, 268
Устиколина 224
Уч Ев, Уч Евлер, Евлер (*Üç Evler*; Јени Кеј - *Yeñi Köy*), село на Каламарији 174, 138-139, 333-334, 342-343, 345-351, 353
ушур, вид. десетак
Факос 61
Фалмерајер, Ј. Ф. 33
Фатма, кћер Мустафа-аге, супруга Сулејман-бега, сина Абдулменана, из Арсенице 309, 311, 322
Фатме, кћери Абдулаха, посед, међа у солунској махали Широки пут 332
Феодор I Иванович (1584–1598), руски цар 212
Феодор III (1676–1682), руски цар 215
Ферара 153
Фердинанд, Хабзбург, краљ 157
ферман 15, 38-39, 46, 48-49, 51, 53, 57-58, 63, 67-71, 75, 79, 81-82, 84--85, 105, 113, 119, 132, 135, 139, 167, 169, 180, 184, 194, 222, 230, 255, 260-261, 263, 265, 276, 284--291, 296, 298, 311, 313, 315, 322, 325-327, 330, 344-346, 349-353, 368-372, 374, 377-378, 381, 383, 388-390, 392-393, 395-396
Феругин (?) виноград, међа у Извору 315
Ферух-ага, из Јежева 374, 377
Ферух-ћехаја, из Јежева 375
Ферхад-паша, велики везир 347
Ферхат-дедеа, из џемата Ментешели, њива, међа у Карвији 340
фетва 15, 47-48, 51, 113, 132, 178, 180-181, 256, 290, 344, 352
Феток/Фиток(и) (*Fetōḳ*), данас Ἀνθή, село у Пострумљу 369-370
Фетхулах, кадија Ђумулџине 280--281, 283-286
Филаники (?), монах из Св. Павла 290
Филарет Никитич, руски патријарх 213
Филата (?), сина Сотира, њива, међа у Здравику 390
Филимон, игуман, вид. Филип
Филип, игуман (1519/20) 136
Филип, јеромонах (1665) 164
Филип, Филимон у великој схими (?), игуман, проигуман, ктитор (1619, 1624, 1625, 1628/9, 1631/2, 1634/5, 1638) 129, 132, 140-142, 213, 231, 239, 260, 350
Фило, из Новог Села 325
Филотеј, манастир 22, 34, 77, 94-95, 100-101, 276, 282
Филотеј, цариградски патријарх 21, 24
Фиренца 34, 153
Фистунџија Исмаил, тимарлија Мравинаца 385
Фламанци 155
Фојница 48
Фот(ија)а Дума њива и посед, међе у Каландри 356, 358
Фотијев мулк, међа у Извору 316
Фотић, Александар 13
Франгопулос, племићка породица 338
Франково гробље (*Frenk mezārlıġı*), код Карвије 338
Франкокастрон, пирг близу јужне границе Свете Горе 253, 281
Франколиман, увала на рту Стиљар 180
Франци (Фрузи) 20, 162, 163
Француска, Французи 154, 164, 193, 236, 292, 318
фрањевци 226; фрањевачки манастири у Босанском ејалету 38, 48, 70
Фросинин виноград, међа у Коруни 300
Фурка (Φούρκα), село и метох 102, 354-355, 362; вид, Каландра и Мав-рокол
Фурка, поток 356
Хабзбурговци 150
Хадум Јакуб-паша, везир 335
Хајдар, војвода хаса великог везира у Уч Еву 347
хајдуци, вид. разбојници
Хајрудина казанџије, мулк, међа у солунској махали Широки пут 330
Хајруниса, супруга Абдулбакија, па Мехмед Муин-ефендије, мајка Мехмед-челебије, сина Абдулбакија 325, 327
Халил војвода, заим Куцова 374
Халил челебија, син Хизира Балија, из Сидерокавсије 320
Халил, вођа Турака 20
Халил, мутевелија вакуфа Хадум Јакуб-паше у Карвији 335
Халкидика 19, 21, 26, 29, 84, 136, 160, 162, 164, 166, 222, 301, 322
Хамза-чауш, хаџи, чауш Порте 349
хамлаџи-баша 55
Хана, сестра Шева Петекош-оглуа, Јеврејка 178
Хандак (*Ḥendeḳe*), село у Пострумљу 179
ханефитска правна школа 23, 47, 66, 330
харамије, вид. разбојници
харач (*ḫarāç*) Свете Горе, вид. одсек Свете Горе
харач (као трибут вазала) 23, 28, 32
харач, вид. џизја
харачари (*ḫarāççgüzār*) 63
харачки листић 66-67
Харитон, игуман Кутлумуша 22
Харитон, типикар испоснице Св. Саве (1662) 269
хас, великих везира у Уч Еву 347, 349-351; нишанџије 390; санџак--бега 396; субаше 374; хас, царски 45, 55, 355, 370-371, 374, 377-378, 380, 384, 386, 390, 393; царски, у Неврекопском кадилуку 179; царски, рудника Сидерокавсије 293, 299, 305, 312, 314, 318, 321, вид Јериски хас;
Хасан челебија Авдијевић, из Сидерокавсије 277, 294

Хасан челебија, син Абдулаха, из Си-дерокавсије 295, 297
Хасан, кадија, муфетиш муката Солуна и Сидерокавсије 265
Хасан, субаша вакуфа Хадум Јакуб--паше у Карвији 335
Хасан, царски изасланик 345
Хасан-ага, забит Свете Горе 165
Хасан-баша, бостанџи-башин изасланик 260
Хасан-челебијин мулк, међа у Арсеници 307
хасеки-ага (*ḫāṣekī aġa*) 55-56, 255, 261
Хаџи Калфа 231
Хаџи Шабан-заде, важна породица на Халкидици 307-311, 324-327
Хаџи, емин Јериског хаса 321
Хаџи-хатунина њива, међа у Коруни 300
Хашима кадије посед, међа у Пијавици 320
Херово (*Hīrova*), брдо на Светој Гори 252-253, 257-258, 260, 263
Херцеговина, Херцеговци 139, 145, 149, 222, 224-225, 227; митрополит 125, 132, 173, 239; санџак 224
Хизиров мулк, међа у солунској махали Акче Месџид 330
Хиландар: акведукт 111, 124-125, 239; амбар (житница) 109, 116-117; арсана, вид. арсана, хиландарска; Архив манастира 14-15, 150, 168, 170, 202, 212, 233, 254, 287-288, 295, 311, 315, 330; библиотека 203; библиотека, нова 111, 119; библиотека, стара 119; болница 109, 121, 197, 226; бунар 109, 111, 120, 124; водовод 124; еклиси-јарница 111, 120; звонара 86, 111, 119-122, 124, 127; зидине 109-110, 116-117, 119-121, 124, 130, 172; игуменарија 108, 111, 116, 130-131, 138, 142, 145, 229; камбански пирг, вид. звонара; католикон 111, 116, 124, 129-130, 132, 239, 248, 270; ковачница 117; конаци 86, 108, 111, 113-125, 127, 130, 139; коњу-шница 109, 113, 116-117; кујна 109, 111, 116-117, 125-127; млин на коњску вучу 116; обућарска радионица 116, 118; параклис (параклиси?) Св. Николе 109-113, 145-148, 151, 172, (ранији?) 210; параклис Покрова Богородице 111, 120-122, 127; параклис Рође-ња Богородице 111; параклис Св. апостола Петра и Павла 111, 119; параклис Св. Арханђела 108, 111, 113, 118; параклис Св. архиђакона Стефана 119; параклис Св. Дими-трија 111, 130; параклис Св. Јова-на Претече 146, 239; параклис Св. Јована Рилског 86, 111, 119, 121; параклис Св. Саве 111, 130; параклис Четрдесеторице мученика 111-113, 141; пекара 109, 130; пирг и параклис Св. Георгија 109, 111-112, 121-122, 124-126, 145-146, 148, 172-173, 210, 239, 249; пирг Св. Саве 108-109, 111, 113-115, 118-119, 121-122, 124, 139, 146, 172-174, 239; подруми, вински 109; порта 116, 126; ризница 200; сењак 113, 117; странопријемнице, ксенодохије (*musāfirḫāneler*) 115--119; тамница 125; трем испред велике трпезарије 111, 127; трпезарија краља Милутина (велика) 107, 109, 111, 126-130, 132, 143--144; трпезарија „стара“ 111, 125, 128-129; улаз, данашњи 108, 113, 115-116; улаз, ранији (?) 113, 118; улазна врата 113, 110, 115-117; фијала 111; цистерна (испод кујне) 111, 124, 129; цистерна протосин-ђела Висариона 111, 124-125, 146, 239; чесме 109, 111, 125
Хиландарски поток, код манастира 274
Хиландарски поток, у Карвији 338
Хиландарски чаир, топоним у Новом Селу 322, 325, 327
Хиос 37
Ходош 225
Хопово, манастир 224-225, 272
Храна (?), преписивач 137
Хрват 140
Хриметица (*Ḥrīmetiçe*) [Хремицена (Χρεμιτζένη) Хромитиса (Χρομιτίσση), Хрисиостомица, Хриуметица, Хромитица, Хромица/Хурмица (Χρωμιτσα/Χουρμίτσα)] 139, 252, 254
Хриса Бурбула (?) виноград, међа у Извору 316
Хриса попа мулк, међа у Извору 315
Хрисант, јеромонах (1665) 164
Хрисо, син Дима, из Извора 316-317
Христифор, проигуман Св. Павла 100
Христодул Јоргијев, из Сидерокавсије 168
Христодул, преписивач (1519/20) 137
Христодула терзије њива, међа у Карвији 341
Христодуло, син Кузмана, монах из Ксенофонта 259
Христодуло, син папа Статија, са будућег Папастати чифтлика 361
Христодулова кућа, међа у солунској махали Акче Месџид 330
Христопољ 159
Христофор, епископ Јериса 94
Христофор, јеромонаха из Ивирона 290
Хромитиса, вид. Хриметица 254
Хрусија, пирг, вид Св. Василије, манастир
Худендовик (можда Худино?), село у Пострумљу 386
Худино, село у Пострумљу 379, 386
худуднама (*ḥudūdnāme*) 48, 51-52, 242, 247, 252-256, 258, 260-261, 264, 267-268, 278, 281, 335, 338--340, 355
Хуљари (*Ḳaḥōlār*; *Ḫūlyār keliyāsi*), келија код Кареје 267-268, 274
Хусеин челебија, син Хасана, зајмодавац у Уч Еву 347
Хусеин, син Хасана, из Арсенице 311
Хусеин, хаџи, амил хаса у Здравику 390
Хусеин-ага Ерзинџани, тимарлија Куцова 374
Хусеин-башина ливада, међа у Пијавици 320
Хусеини, солунски бег 285
Хусревова њива, међа у Коруни 300
хутман 315
хућум, вид. ферман
хуџет 15, 35, 43, 48, 51, 57, 61, 110, 113, 115, 117, 124, 128-129, 132-133, 141, 167-168, 170, 173, 175-176, 178-179, 181, 185, 194, 232-234, 256, 258-261, 263-265, 273, 278, 283-285, 287-289, 291, 299, 301-303, 306, 308, 311-313, 319, 325, 327, 330, 332, 335, 340, 343, 346, 348, 351-353, 361-362, 369, 372, 375-376, 382, 386-387, 390, 393, 395
Цаинова црква, топоним на Светој Гори 253, 264
царев данак, дажбина 31
царев телос, дажбина 31
царев харач, дажбина 31
Цариград 22-23, 32, 34-35, 42, 51, 55, 57-58, 60, 68, 75, 79, 86, 89, 92, 136, 139, 150, 153, 155, 157-159, 162-163, 178, 180-181, 209, 260, 263, 265, 274, 276, 283, 285-286, 288-289, 296, 313, 325, 327, 344, 352, 355, 370, 378, 383, 390, 393, 396; кадија 51; патријарси 21, 24, 30, 48, 61, 81-82, 88-91, 93-95, 97, 101, 104, 106-107, 125, 139-140, 151, 153, 155, 157, 207, 210, 217, 221, 246, 252, 254, 256, 258-259, 265-266, 285-287, 289-290; Цари-

градска патријаршија 22, 66, 82, 94, 104, 163, 170, 273, 286-287, 289, 291; синод 82, 89
Царска благајна (*Ḫizāne-i ʿAmīre*), вид. Бејт ул-мал
Царска дефтерхана 375, 378, 383
царска потврда (*sebeb-i taḥrīr*) 377
царски (несавропигијски) манастири 94-95, 97
Царски диван 57, 60, 81, 178, 255, 259, 263, 265, 274, 289-290, 296, 325, 344, 378, 392
Центар за византијска истраживања 15
Цепелис (Цебелија ?), гусарски вођа 165, 173
Цетиње 137; манастир 225
цистерна, Истерна, код скита Св. Тројице на Спасовој води 242, 247
Црвени поток (*Ḳızıl dere*), код Арсенице 310
црквене дажбине 87
Црколез, село 225
Црна Гора 135, 137, 188, 225
Црни поток (*Ḳara dere*; *Māvrō Pōtāmō*), у Комитиси 277, 281, 289
Црно море 224-225, 229
Црнојевићи, црногорска владарска породица 34, 70, 79, 135-136, 168, 188, 285, 296
Чалено/је ? (*Çālenōñye*), топоним у Пијавици 319
Чали метох (*Çālī Metōḥi*), метох у Уч Еву 343, 345-346, 348
Чанад, жупанија 188, 224; санџак 51, 395; санџак-бег 395-396
Чарникова (?) ливада, у Стратону 312
Чатал поток, у Арсеници 310
Чаталџа, кадилук 179
челник (τζέλνικος) 53
Чепел (*Çepel* ?) Димо (Ципели, Τζιπέλη), војвода, сегбан-баша Сиде-рокавсије 54, 255-256
чери-баша 230
Чернигов 211
Четворојеванђеље (1520), дар пећког патријарха Максима 238
Четворојеванђеље из Кутлумуша 151
Четворојеванђеље, дар Дабижива 229
Четворојеванђеље, дар духовника Исаије из Кучајне 158, 228
Четворојеванђеље, дар Раосава Ивана из Бачког Крстура 229
Четворојеванђеље, дар спахије Дмитра из Подгорице 229
Четворојеванђеље, из јерусалимског манастира Св. архангела Михаила 148
Чингенели, џемат на Каламарији 167, 334
Чирмен, санџак 42, 276, 293, 298; санџак-бег 283
чифтлик (*çiftlik*) 44, 46-47, 49, 148--149, 165, 176, 179, 234, 276-277, 282, 293, 296, 299, 301, 303, 305--308, 310-311, 323, 333-335, 338, 343, 346, 348-349, 351-355, 358, 360-363, 366, 370, 374-378, 380-383, 387-388, 390-392
чифчије (*çiftçi*) 102, 167, 301, 303
чока-ага, Солун 167
Чучулигово (*Çūçūlikova*), данас Ана-генисис (Ἀναγέννησις), село у По-струмљу 374
џабија вакуфа Бајазита II у По-струмљу 380, 382-383, 386; вакуфа Сулејмана Законодавца у Здравику 390-391
Џафер-паша, капудан-паша 161
џемати Јурука на Каламарији 166--167, 169: Дервишли 334, 341; Ду-берли 334, 345; Кенер Али 334, 341; Ел-хаџ Уманлу 334, 342; Мен-тешели 334, 340; Сати Насух 334, 340; џемат Јурука, у Пострумљу 372; џемат Цигана на Каламарији 334
џибајет Јежева 380
џизја (харач) 12, 45, 63, 66-67, 73-74, 83, 170, 319, 325, 386
џизједар 67
Шабан, хаџи, син Мустафе, из Сиде-рокавсије 307, 309-310; вид Хаџи Шабан-заде, породица
Шабан-чауш, мутевелија вакуфа Газанфер-аге на Касандри 355
Шабац, нахија 225
Шако-оглуова ливада, међа у Извору 315
Шамија, кћер Касима, из солунске махале Акче Месџид 330
Шахи, кћер Дилнувазе, из Солуна 330
Шахин-оглуова њива, топоним у Здравику 391
Шева Петекош-оглу, Јеврејин из Сиде-рокавсије, трговац 178
шејх 20
шејх ул-ислам 44, 47, 51, 50-51, 113, 132, 178, 180-181, 233
Шербан Кантакузин (1678–1688), влашки војвода 157, 200-201
шеријат 37, 43-44, 46, 49-51, 74, 83--85, 109, 115, 128, 175-176, 186, 196, 235, 264, 276, 313, 321, 330, 344, 350, 352, 378, 392
Шестоднев Јована Златоустог, духовник Дамаскин превео с руског језика 143
шехада 20
Широ, кројач из солунске махале Кемер Алти 349
Широки пут (*Yaşşı Yol*), махала у Со-луну 149, 331-332
Шихабедин-паша, румелијски беглер--бег, други везир 53
Шишатовац, манастир 163, 225-226
Шпанија, Шпанци 20, 158, 172, 236--237; анонимни писац 80, 86, 101--102, 115, 127, 173, 236, 246; краљ 161
Штериџијев (?) виноград, међа у Ку-цову 376
Штип 225
Шуејб, син Даде (?), из џемата Дуберлу код Карвије 340-341
Шуејб, хаџи, син Ибрахима, из со-лунске махале Акче Месџид 328, 330

Александар Фотић

Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)

Издавачи

Балканолошки институт САНУ
Кнез-Михаилова 35
Београд
Тел. ++ 381 11 639 830
Факс ++ 381 11 638 756

Манастир Хиландар

Свети архијерејски синод Српске православне цркве

Лектура и коректура
Марина Адамовић-Куленовић

Превод резимеа
Марина Адамовић-Куленовић

Ликовно графичка опрема
Бранислав Фотић и Радомир Левајац

Фотографије
Гојко Суботић

Прелом
Кранислав Вранић

Штампа
Интерпринт, Београд

CIP – каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

949.5”14/16”
ФОТИЋ, Александар
Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII) / Александар Фотић ; [фотографије Гојко Суботић]. – Београд : Балканолошки институт САНУ ; Свети архијерејски синод Српске православне цркве ; [Света Гора Атонска] : Манастир Хиландар, 2000 (Београд : Интерпринт). – 498 стр. : илустр. ; 27 cm. – (Посебна издања / Балканолошки институт САНУ ; 74)

На спор. насл. стр. : Mount Athos and Hilandar in the Ottoman Empire (15th–17th Centuries). – Тираж 1000. – Измењена и допуњена докт. дисерт. „Турска и Хиландар у XVI и XVII веку“, Филоз. фак., Београд, 1999. – Белешке уз текст. – Речник османских термина: стр. 439–449. – Summary. – Извори и библиографија: стр. 452–471. – Регистар.

726.7(=861) (495)”14/16” 271(495)”14/16” 259(496.02)
а) Манастир Хиландар – 15–17 в б) Манастир Хиландар – Метоси – Турска – 15–17 в ц) Света Гора – 15–17 в

ИД=84836620

ISBN 86-7179-030-4